

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİMDALI
REKLAMCILIK BİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

**“Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik
Ortamin ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili”**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. M. Naci BOSTANCI

Hazırlayan
İbrahim TORUK

KONYA-2005

**“TÜRKİYE’DE 1990-2000 YILLARI ARASINDA SOSYO-EKONOMİK
ORTAMIN VE KÜLTÜREL HAYATIN REKLAMLAR ÜZERİNDEN TEMSİLİ”**

İÇİNDEKİLER

<i>Giriş</i>	1
<i>Tezin Konusu ve Problemi</i>	3
<i>Önem ve Amacı</i>	4
<i>Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları</i>	5
<i>Çalışmanın Yöntemi</i>	6
<i>Çalışmanın Varsayımları</i>	7

**BİRİNCİ BÖLÜM
GAZETECİLİK VE REKLAMCILIĞIN GELİŞİM EVRELERİ**

A. DÜNYADA GAZETECİLİK VE TARİHSEL GELİŞİMİ	9
1. OSMANLI DEVLETİNDE GAZETECİLİK	10
2. TÜRKİYE’DE GAZETECİLİK	11
2.1. Hürriyet Gazetesi'nin Kuruluşu Ve Basın Sektöründen Yaşanan Gelişmeler	12
2.2. 1990-2000 Arasında Hürriyet Gazetesi	14
2.2.1 1990-2000 Arasında Hürriyet Promosyonları	17
B. REKLAMCILIĞIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	19
1. OSMANLI DEVLETİ VE TÜRKİYE’DE REKLAMCILIK	21
2. REKLAM	25
2. 1. GAZETE REKLAMCILIĞI	28
2.1.1 Gazete Reklamlarının Özellikleri	28
2.1.2. Gazete Reklamlarının Avantajları	29
2.1.3. Gazete Reklamlarında Başlık	30
2.1.4. Gazete Reklam Metninin Özellikleri	33
2.1.5. Slogan	33

2.1.6. Görüntü.....	34
2.1.6.1. Resim-Fotoğraflar.....	35
2.1.7. Tipografi.....	36
2.2. Reklam Mesajının Sunum Stratejisi.....	37

İKİNCİ BÖLÜM 1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE SİYASİ ORTAM

A. YILDIRIM AKBULUT HÜKÜMETİ.....	40
<i>KÖRFEZ SAVAŞI</i>	43
2. ANAP'TA GENEL BAŞKAN SEÇİMİ.....	45
B. MESUT YILMAZ HÜKÜMETİ.....	47
1. 1991 YILI GENEL SEÇİMLERİ.....	49
1. 1. ANAP'ın Seçim İlanları.....	49
1. 2. DYP'nin Seçim İlanları.....	50
1. 3. RP-MÇP-IDP Seçim İttifakı ve RP'nin Seçim İlanları.....	51
1.4. SHP'nin Seçim İlanları.....	52
1. 5. DSP'nin Seçim İlanları.....	53
1.6. 1991 GENEL SEÇİM SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	53
C. SÜLEYMAN DEMİREL HÜKÜMETİ.....	57
Turgut Özal'ın Ölümü Ve Demirel'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	60
<i>DYP'de Genel Başkan Seçimi</i>	61
D. TANSU ÇİLLER HÜKÜMETİ.....	62
2. 1994 YEREL SEÇİMLERİ.....	63
2.1. ANAP'ın Seçim İlanları.....	63
2.2. DYP'nin Seçim İlanları.....	64
2.3. MHP'nin Seçim İlanları.....	64
2.4. RP'nin Seçim İlanları.....	64
2.5. SHP'nin Seçim İlanları.....	65

2.6.	1994	YEREL	SEÇİM	SONUÇLARI	VE	
DEĞERLENDİRİLMESİ.....						66
3.	1995 GENEL SEÇİMLERİ.....					78
3.1.	<i>ANAP'ın Seçim İlanları.....</i>					<i>78</i>
3.2.	<i>CHP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>79</i>
3.3.	<i>DSP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>79</i>
3.4.	<i>DYP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>79</i>
3.5.	<i>MHP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>82</i>
3.6.	<i>RP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>82</i>
3.7.	1995 SEÇİM SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....					83
E.	MESUT YILMAZ HÜKÜMETİ.....					90
F.	NECMEDDİN ERBAKAN HÜKÜMETİ.....					95
G.	III. MESUT YILMAZ HÜKÜMETİ.....					114
H.	ECEVİT AZINLIK HÜKÜMETİ.....					124
4.	1999 YILI GENEL VE YEREL SEÇİMLERİ.....					127
4.1.	<i>ANAP'ın Seçim İlanları.....</i>					<i>127</i>
4.2.	<i>CHP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>128</i>
4.3.	<i>DSP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>128</i>
4.4.	<i>DTP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>129</i>
4.5.	<i>DYP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>129</i>
4.6.	<i>FP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>129</i>
4.7.	<i>LDP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>130</i>
4.8.	<i>MHP'nin Seçim İlanları.....</i>					<i>131</i>
4.9.	1999	GENEL	VE	YEREL	SEÇİM	SONUÇLARI
DEĞERLENDİRİLMESİ.....						131
İ.	BÜLENT ECEVİT HÜKÜMETİ.....					136
K.	1990'LI YILLARDA PARTİLERDE YAŞANAN GELİŞMELER.....					140
1.	ANAVATAN PARTİSİ (ANAP).....					140
2.	ADALET PARTİSİ (AP).....					141

3. AYDINLIK TÜRKİYE PARTİSİ (ATP).....	142
4. BÜYÜK BİRLİK PARTİSİ (BBP).....	142
5. SOSYAL DEMOKRAT HALKÇI PARTİ (SHP).....	142
5.1. SHP 4. KURULTAYI.....	143
6. CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP).....	143
6.1 CHP Ve SHP'nin CHP İsmi Altında Birleşmesi.....	144
7. DEMOKRATİK BARIŞ HAREKETİ (DBH).....	145
8. DEMOKRAT PARTİ (DP)	146
9. DEMOKRATİK SOL PARTİ (DSP).....	146
10. DEMOKRAT TÜRKİYE PARTİSİ (DTP).....	147
11. DOĞRU YOL PARTİSİ (DYP).....	147
12. HALKIN EMEK PARTİSİ (HEP).....	148
13. LİBERAL DEMOKRAT PARTİ (LDP).....	148
14. MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP).....	148
14.1. MHP Kongresi.....	150
15. ÖZGÜRLÜK VE DEMOKRASİ PARTİSİ (ÖDP).....	151
16. REFAH PARTİSİ (RP).....	151
17. FAZİLET PARTİSİ (FP).....	152
18. RECEP TAYYİP ERDOĞAN'LA İLGİLİ GELİŞMELER.....	155
19. İŞÇİ PARTİSİ.....	157
20. TÜRKİYE SOSYALİST İŞÇİ PARTİSİ (TSİP).....	157
21. YENİ DEMOKRASİ HAREKETİ (YDH).....	157
L. SİYASİ ORTAM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER.....	160
M. GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	165

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE SOSYO-EKONOMİK ORTAM

A. SOSYAL OLAYLAR.....	173
1. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI.....	173
2. ALIŞ VERİŞ ve İŞ MERKEZLERİ.....	174
3. KONUT ALANLARI.....	175
4. İŞÇİ HAREKETLERİ.....	176
5. YÖK VE YENİ ÜNİVERSİTELER.....	177
6. TERÖR.....	179
7. SİVAS OLAYLARI.....	181
9. İLETİŞİM VE HABERLEŞME.....	182
9. 28 ŞUBAT SÜRECİ.....	190
10. 8 YIL ZORUNLU EĞİTİM.....	192
11. AF TARTIŞMALARI.....	194
12. DEPREMLER.....	194
12.1. MARMARA DEPREMİ.....	195
12.2. DÜZCE DEPREMİ.....	198
13. SOSYAL ORTAM İÇİN DEĞERLENDİRME.....	201
B. EKONOMİK OLAYLAR.....	209
1. 1990-2000 DÖNEMİNDEKİ HÜKÜMETLERİN EKONOMİ POLİTİKALARI.....	209
1.1. ANAP İKTİDARLARININ (1990-1991) EKONOMİ POLİTİKALARI.....	209

<i>1.2. DEMİREL HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI.....</i>	<i>210</i>
<i>1.3. ÇİLLER HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI.....</i>	<i>212</i>
<i>1.3.1. 5 NİSAN KARARLARI.....</i>	<i>215</i>
<i>1.4. YILMAZ (ANAYOL) HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI.....</i>	<i>219</i>
<i>1.5. ERBAKAN (REFAHYOL) HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI.....</i>	<i>219</i>
<i>1.6. YILMAZ (ANASOL-D) HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI.....</i>	<i>221</i>
<i>1.7. ECEVİT AZINLIK HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI.....</i>	<i>224</i>
<i>1.8. ECEVİT (DSP-MHP-ANAP) HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI.....</i>	<i>226</i>
2. 1990-2000 DÖNEMİNDE GÖRÜLEN EKONOMİK GELİŞMELER.....	229
<i>2. 1. PARANIN DURUMU.....</i>	<i>229</i>
<i>2.2. İÇ VE DIŞ BORÇLAR.....</i>	<i>230</i>
<i>2.3. KDV ARTIŞLARI VE VERGİLER.....</i>	<i>231</i>
<i>2.4. ÖZELLEŞTİRME.....</i>	<i>232</i>
<i>2.5. BANKACILIK.....</i>	<i>234</i>
<i>2.6. OTOMOTİV SEKTÖRÜ.....</i>	<i>238</i>
<i>2.7. BEYAZ EŞYA VE ELEKTRONİK SEKTÖRÜ.....</i>	<i>242</i>
<i>2.8. DÖVİZ, FAİZ, BORSA VE ENFLASYON.....</i>	<i>244</i>
<i>2.9. 90'LI YILLARDA ÖZELLEŞTİRMELER VE ÖZEL SEKTÖRDE HALKA AÇILMALAR.....</i>	<i>251</i>
3. EKONOMİK OLAYLAR ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	260

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜREL HAYATTA MEDYA VE REKLAM

A. 1990-2000 DÖNEMİNDE YAZILI MEDYA'DA YAŞANAN ÖNEMLİ OLAYLAR.....	267
<i>1. GAZETELER ARASINDAKİ ANSİKLOPEDİ VE PROMOSYON TARTIŞMALARI.....</i>	<i>268</i>
<i>2. 90'LI YILLARDA YAYINLANAN BAZI GAZETE VE DERGİLER.....</i>	<i>276</i>
B. KÜLTÜREL OLAYLAR, FİLMER VE FESTİVALLER.....	280
C. REKLAM.....	284

<i>1. REKLAM SEKTÖRÜNDE YAŞANAN GELİŞMELER</i>	284
<i>2. REKLAM HARCAMALARI</i>	289
<i>3 REKLAMDA 28 ŞUBAT SÜRECİ</i>	291
D. RADYO VE TELEVİZYON	292
<i>1. TÜRKİYE’DE RADYO VE TELEVİZYONUN KISA TARİHİ</i>	292
<i>2. TRT VE ÖZEL TELEVİZYONLARLA İLGİLİ OLAYLAR 1990-2000</i>	293
<i>3. ÖZEL RADYOLAR</i>	307
<i>4. RTÜK</i>	308
E. KÜLTÜREL ORTAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ	311
F. 90’LI YILLAR MEDYASI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME	314
A. 1990-2000 ARASI GAZETE REKLAMLARINDAN SEKTÖRLERE BAKIŞ	316
<i>1. OTOMOTİV REKLAMLARINDAN SEKTÖRDE YAŞANAN GELİŞMELER</i>	316
<i>1.1. YERLİ OTOMOBİLLER</i>	321
<i>1.2. KAMYON VE KAMYONET</i>	330
<i>1.3. OTOBÜS</i>	332
<i>1.4. OTOMOTİV REKLAMLARININ İÇERİK ANALİZİ</i>	334
<i>1.4.1. VERİLERİN SONUÇLARI</i>	334
<i>1.4.2 BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	346
2. 1990-2000 DÖNEMİ BEYAZ EŞYA REKLAMLARI VE SEKTÖRDE YAŞANAN GELİŞMELER	349
3. 1990-2000 BANKA REKLAMLARINDAN SEKTÖRDEKİ GELİŞMELER	363
3.1. SİGORTA, LEASING VE FACTORING REKLAMLARI	379
4. İLETİŞİM Ve TELEFON SEKTÖRÜNDE YAŞANAN GELİŞMELER	381
5. BİLGİSAYAR, ULAŞTIRMA VE BÜRO MAKİNELERİ	388
6. SEKTÖRLER ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME	394
SONUÇ	397
KAYNAKÇA	404
EKLER	410

“TÜRKİYE’DE 1990-2000 YILLARI ARASINDA SOSYO-EKONOMİK ORTAMIN VE KÜLTÜREL HAYATIN REKLAMLAR ÜZERİNDEN TEMSİLİ”

ÖZET

Bu çalışmada, 1990-2000 arasındaki 10 yıllık bir dönemde meydana gelen siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeler yazılı medyanın tanıklığında, haber ve reklamlar kanalıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada inceleme alanı olarak seçilen Hürriyet Gazetesine ait 10 yıllık bir arşiv belli bir sistematik bir doğrultuda eksiksiz olarak taranmış ve bu gazetede ki haber ve reklamlar incelenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmakta olup, ilk bölümde gazetecilik ve reklamcılıkla ilgili tarihsel gelişmeler ve gazete reklamcılığı konuları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde dönemin siyasi olayları, konuyla ilgili haberler ve seçim dönemlerinde siyasi partilerin verdikleri ilanlardan incelenmiştir. Üçüncü bölümde dönemin Sosyo-Ekonomik olayları, gazete haberleri ve reklamları aracılığıyla aktarılmıştır. Çalışmanın araştırma kısmını oluşturan dördüncü bölümde; banka, otomotiv, iletişim, beyaz eşya ve bilgisayar sektörlerinde yaşanan gelişmeler betimsel olarak aktarılmış ayrıca otomotiv sektöründe 10 yıla ait 543 adet reklam içerik analizi değerlendirmesine tabii tutulmuştur. Dördüncü bölümde ayrıca 10 yıl boyunca medya sektöründe yaşanan gelişmeler aktarılmıştır. Sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi olaylara resmi açıklamalar, istatistiksel parametreler, partilerin seçimlerde aldıkları oy yüzdeleri ve liderlerinin olaylar karşısındaki tavırlarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bütün bölümleriyle ilgili değerlendirme ve analizler ilgili bölümlerin sonunda verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik, Reklamcılık, Siyaset, Medya, Sosyo-Ekonomik Ortam

KAYNAKÇA

Acıman, Eli, “Reklamcılığın Tarihsel Gelişimi ve Reklamcılık Mesleği”, Reklamcılık ve Satış Yönetimi, Anadolu Üniversitesi A.Ö.F., Yay., No:41, Eskişehir, 1990

Akçura, Gökhan, İvır Zıvır Tarihi 3, Om Yayınevi, İstanbul, 2002

Alemdar, Korkmaz, İstanbul (1875-1964) Türkiye’de Yayımlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi”, A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Yayınları No:1, Ankara, 1978

Baldwin, Huntley, Creating Effective TV Commercial, 1982, Çev: A. Ziya Özgür, Televizyon Reklamcılığı “Kavramlar-Süreçler”, Der Yayınları, İstanbul, 1994

Bali, Rıfat N., Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Barlas, Canan, “Tayyip’in Kollarında İstanbul”, Milliyet, 3 Nisan 1994.

Becer, Emre, İletişim ve Grafik Tasarım, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999

Book, C. Albert- SHICK, C. Dennis, Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, Yayınevi Yay., İstanbul, 1998

Bostancı, M. Naci, “Seçimler ve Ülkenin Geleceği”, Türkiye Günlüğü Dergisi, Mart-Nisan Gündemi, Ankara, 1999

Bostancı, M. Naci, Siyaset Medya ve Ötesi, Vadi Yayınları No:101, Ankara, 1998

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi Cilt:19, Milliyet Gazetecilik, 1993, İstanbul, 1993

Cemalcılar, İlhan, Pazarlama, Beta Yayınları, İstanbul, 1996

Chaney, David, Yaşam Tarzları, Çev: İrem Kutluk, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C. IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002

Çakır, Hazma, Osmanlı Basınında Reklam (1828-1864), Elit Reklamcılık, Ankara, 1997

Çivrilli, Nedim, “Kıyısından Köşesinden Reklamcılık”, Doğan Ofset, İstanbul, 1993

Coşkun, Metin, “1980-2002 Dönemi Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”,
<http://www.tdcif.org/sempozyum/normal/1doc>.

Dağtaş, Banu, “28 Şubat Süreci Söyleminin Reklam Metinlerinde Analizi”,
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, I. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri, Mayıs,
Ankara, 2000

DİE 2002 İstatistik Yıllığı, DİE İstatistik Göstergeler 1923-1998, DİE Yay.,
Ankara, 2003

DİE, 1989 Mahalli İdareler Seçim Sonuçları, Ankara, DİE Yayınları 1989

DİE, 1994 Mahalli İdareler Seçim Sonuçları, Ankara, DİE Yayınları 1994

DİE, 1999 Mahalli İdareler Seçim Sonuçları, DİE Yayınları, Ankara, 2000

DİE, 1999 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları, Ankara, DİE Yayınları 2001

DYP Genel Başkanı Tansu Çiller’in Konuşmaları, DYP Gen. Merkez Yayınları,
Ankara, 1996

Emiroğlu, Kudret, Gündelik Hayatımızın Tarihi, Dost Kitabevi Yayınları,
Ankara, 2001

Erdoğan, İrfan, İletişimi Anlamak, Erk Yayınları, Ankara, 2002

Gezgin, Suat, “Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi
I”, İ.Ü. İletişim Fak. Dergisi, S.18, İstanbul, 2003

Gezgin, Suat, “İşlevsel Fotoğrafçılık” İ.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi, 1996

Göksel, A. Bülent -Fusun Kocabaş-Müge Elden, (1997). Pazarlama İletişimi
Açısından Halkla İlişkiler ve Reklam, Yayınevi Yay., İstanbul, 1997

Göle, Nilüfer, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, İslam’ın Yeni
Kamusal Yüzleri, Metis Yayınları, İstanbul, 2000

Gülsoy, Tanses, Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü., Adam Yayınları,
1999, İstanbul.

Güneri, F. Belma, “Satın Alma Davranışında Reklamın Rolü”, Pazarlama
Dünyası, Kasım-Aralık Yıl: 12, İstanbul, 1998,

Gürcan, Halil İbrahim, Sanal Gazetecilik, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:
1089, Eskişehir, 1999

- Gürgen, Haluk, Reklamcılık ve Metin Yazarlığı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 391, Eskişehir, 1990
- Gürsoy, Akile, “Göç”, Üç Kuşak Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yayınları, s.65, İstanbul, 1998
- Güz, Nurettin, “Osmanlı Basını”, Selçuk İletişim Cilt:1 No:3, Temmuz, S.Ü. İletişim Fak. Akademik Dergisi, 2000
- <http://www.bddk.gov.tr>
- <http://www.die.gov.tr/turkish/istatis/>
- [http://www.dpt.gov.tr/Temel Ekonomik Göstergeler- Temel Makro Ekonomik Büyüklükteki Gelişmeler](http://www.dpt.gov.tr/Temel_Ekonomik_Gostergeler- Temel Makro Ekonomik Buyuklukteki Gelistmeler)
- <http://www.osd.gov.tr/OSD /haberbulteni/ekim 2004-PDF>
- <http://www.rd.org.tr/kristalelma/oduller.aspx>, 20.10.04
- <http://www.rd.org.tr/sector.aspx-20.10.04>
- <http://www.rd.org.tr/sectoryatirim.aspx?sorgu=Sektör%20>%20Reklam%20Yatırımları%202003> 20.10.04
- <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/hukumet/htm>.
- <http://www.tcmb.gov.tr/>
- Hürriyet, 01.01.1990 ve 31.01.2000 Dönemi Nüshaları
- İlal, Ersan, Radyo Hürriyeti, Özerklik ve 1961 Anayasası, İ.Ü. Yayınları, No:1766, İstanbul, 1972
- İnceoğlu, Metin, Güdüleme Yöntemleri, A.Ü. Basın Yayın Y.O. Yayınları No: 4, Ankara, 1985
- İnuğur, Nuri, Türk Basın Tarihi, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No:37, İstanbul, 1992
- Kalender, Ahmet, “1991 Milletvekili Genel Seçimlerinde Anavatan Partisi’nin Mesaj Stratejileri”, Selçuk İletişim, Konya, C. 1, S. 4, Ocak Konya, 2001
- Karlık, S. Rıdvan, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları No:1295, İstanbul, 2002
- Karpat, Işıl, Kurumsal Reklam, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1999
- Kocabaş, Füsün- Müge Elden, Reklamcılık Kavramlar, Kararlar, Kurumlar, İletişim Yayınları, Dizi No: 18, İstanbul, 2001

- Kocabaşoğlu, Uyđur, “Gazi Abdülhamid Han ve Reklamlar”, Tarih ve Toplum, Aylık Ans. Dergi, İletişim Yay., VI, İstanbul, 1986
- Koloğlu, Orhan, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İletişim Yayınları, 1994, İstanbul
- Koloğlu, Orhan, Reklamcılığın İlk Yüzyılı: 1840-1940, Reklamcılık Derneği Yayınları, İstanbul, 1999
- Kurtuluş, Kemal, Reklam Harcamaları, İ.Ü İşletmesi, Yayın No:16, İstanbul, 1987
- Laskey, A., Henry Ellen Day, Melvin R. Craks, “The Typology of Main Message Strategies of TV Commercials”, Journal of Advertising, Vol:18, 1989, Çev: Ferruh Uztuğ, “Kimlik Krizine Bir Çözüm Olarak Markalar: Türkiye Reklamlarında Transformasyonel Mesaj ve Benlik İmajı”, Uluslararası İletişim Sempozyumu, “Medyanın Manipülasyon Gücü” Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fak. Yay., No:43, Eskişehir, Nisan 2001
- Mardin, Şerif, Türkiye’de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000
- Mattelart, Armand, Beyin İğfal Şebekesi”, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995
- Mattelart, Armand, Reklamcılık, İletişim Yay., İstanbul, 1993
- Memo Larousse Ansiklopedisi Cilt:3, Aydın Kitaplar, İstanbul, 1991
- Mesçi, Haluk, Reklamcılık, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 84 Eskişehir, 1984
- Milliyet, 01.01.1990-31.12.1990 Arası Bazı Nüshalar
- Ogilvy, David, Bir Reklamcının İtirafları, Afa Yayınları, İstanbul, 1989
- Oluç, Mehmet, “Reklam Metninin Hazırlanması, Yayınlanması ve Etkinlikle İlgili Bazı Kavramlar”, Pazarlama Dünyası, Yıl:4, Sayı:22, Temmuz/Ağustos, 1990
- Brown, Bruce, “Marks, Freud ve Günlük Hayatın Eleştirisi”, Çev: Yavuz Alogan, Ünsal Oskay “Önsöz”, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1989
- Özgür, A. Ziya, “TV. Reklam Filmlerinin Yaratıcı Yapım Süreçleri Açısından Değerlendirme Standartları”, Selçuk İletişim, Konya, C. 1, S. 4, Ocak Konya, 2001
- Porcher, Louis, Introduction a une Semiotique des Images, Paris, Didier, Credif, 1987, Çev: Gül R. Küçükerdoğan, Reklam Görüntüsünde Dilsel ve Görsel İletinin

Çözümlemesi İçin Bir Yöntem Önerisi: Uygulama Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999

Ramacitti, David, Başarılı Reklamın Sırları, Yayınevi Yayınları, İstanbul,

Russel, J. Thomas - W. Ronald Lane, Advertising Procedure Kleppner's, 13.th Edition, Prentice Hall, 1996

Rutherford, Paul, Yeni İkonalar (Televizyonda Reklam Sanatı), Çev. Mustafa K. Gerçekler, Yapı Kredi Yay. İletişim – 4, 2. Baskı, İstanbul, 2000

Sabah, 01.01.1990-31.12.1990 Arası Bazı Nüshalar

Sander, Oral, Siyasi Tarih 1918-1994, 9. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001

Schultz, Don E., "Reklam Stratejisinin Geliştirilmesi", Reklamcılık Seçme Yazılar, Derleyen ve Çev: Haluk Mesçi, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:84, Eskişehir, 1984

Sönmez, Mustafa, Filler ve Çimenler, İletişim Yay., İstanbul, 2003

Spurr, L.F., "Case Studies In Marketing" 1987, Çev: Hanife Güz, "Reklam Stratejisini Etkileyen Unsurlar" Selçuk İletişim, C. 1, S. 4, Ocak, Konya, 2001

Şapolyo, Enver Behnan, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Güven Matbaası, Ankara, 1969

Tanyeli, Uğur, "Yıkarak Yapmak", Üç Kuşak Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998

Tek, Ö. Baybars, Pazarlama İlkeleri- Global Yönetimsel Yaklaşım, Geliştirilmiş 7 baskı, İzmir, 1997

Tokgöz, Oya, Televizyon Reklamlarının Anne-Çocuk İlişkisine Etkileri", Ankara 1982

Tokgöz, Oya, Temel Gazetecilik, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2000

Toruk, İbrahim, "1970-2000 Döneminde Konya'daki Siyasi Ortam", Selçuk İletişim Cilt:2 No:3, Ocak, S.Ü. İletişim Fak. Akademik Dergisi, 2003

Türkiye İstatistik Yıllığı 1993, DİE Yayınları, Ankara, 1993

Türkiye İstatistik Yıllığı 2000, DİE Yayınları, Ankara, 2001

- Uludağ, İlhan-Erişah Arıcan, Türkiye Ekonomisi, Der Yayınları No:354, İstanbul, 2003
- Uras, Güngör, “İç Borcu Yeniden Yapılandırmaya Mecburuz”, Milliyet, 27.01.2005
- Ünlü, İlhan, Reklam Kampanyası Planlaması”, A.Ü. A.Ö.F Yayınları No: 64, Eskişehir 1987
- Ünlü, İlhan, Reklam Ortamları Planlaması-Sayısal Yöntemler ve Bir Model Denemesi, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:150, Eskişehir, 1986
- Ünsal, Yüksel, Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki yeri, Tivi Reklam Yayınları, İstanbul, 1994
- Üstel, Füsün, “Kronoloji 1808-1998”, Üç Kuşak Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998
- Williamson, Judith, Reklamın Dili-Reklamda Anlam ve İdeoloji, Ütopya Yayınları, Çev: Ahmet Fethi, Ankara, 2001
- Wilmschurst, John-Adrian Mackay, The Fundamentals of Advertising, Second Edition, Butterworth-Heinemann, 1999
- Yazıcıoğlu, Esra, Kitle İletişim Araçlarının Gelişimi İçinde Reklamın Yeri, İ.Ü. BYYO, Basılmamış Doktora tezi, 1999
- Yılmaz, Hakan, “Yeter! Söz Milletin”, Üç Kuşak Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998,
- Yüksel, Erkan, “28 Şubat Sürecinde Milli Güvenlik Kurulu ve Medya Gündemi İlişkisi”, İ.Ü. İletişim Fak. Dergisi, S.19, İstanbul, 2004
- Zacher, Robert, S., Winter, Advertising Techniques and Managment, Richard D. Irwin Inc. U.S.A., 1963
- Zaman Gazetesi, 22.04.1999

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser*
AA: Anadolu Ajansı
AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKUT: Arama ve Kurtarma Derneği
ANAP: Anavatan Partisi
AP: Adalet Partisi
AT: Avrupa Topluluğu
BBP: Büyük Birlik Partisi
BÇG: Batı Çalışma Grubu
BM: Birleşmiş Milletler
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
CMUK: Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
CNN: Cables National Network
Çev: Çeviren
DEP: Demokrasi Partisi
DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DKK: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı
DP: Demokrat Parti
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP: Demokratik Sol Parti
DTP: Demokrat Türkiye Partisi
DYP:Doğru Yol Partisi
EBK: Et ve Balık Kurumu
FP: Fazilet Partisi
GATA:Gülhane Askeri Tıp Akademisi
ĞİAD: Genç İş Adamları Derneği
GKB: Genel Kurmay Başkanlığı
GM. General Motors
GSM: Global System for Mobile Communications-Mobil İletişim için Küresel Sistemi
GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GYİAD: Genç Yönetici ve İşadamları Derneği
HADEP: Halkın Demokrasi Partisi
HEP: Halkın Emek Partisi
HKK: Hava Kuvvetleri Komutanlığı
HP: Halkçı Parti
IMF: International Money Found (Uluslararası Para Fonu)
İBDA-C: İslami Büyük Doğu Akıncıları Cephesi
İKV: İktisadi Kalkınma Vakfı
İLKSAN: İlkokul Öğretmenleri Yardımlaşma Sandığı
İMKB: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İSKİ: İstanbul Su ve Kanalizasyon İşletmesi
İSO: İstanbul Sanayi Odası
İTÜ: İstanbul Teknik Üniversitesi
JGK: Jandarma Genel Komutanlığı

KALDER: Türkiye Kalite Derneği
KDV: Katma Değer Vergisi
KHK: Kanun Hükmünde Kararname
KİT: Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKK: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
LES: Lisansüstü Eğitim Sınavı
MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
MGK: Milli Güvenlik Kurulu
MGV: Milli Gençlik Vakfı
MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NATO: Kuzey Atlantik Asamblesi
OHAL: Olağanüstü Hal Bölge Valiliği
Org. Orgeneral: Türk Silahlı Kuvvetlerinde en üst rütbedeki subay
ÖTV: Özel Tüketim Vergisi
PTT: Posta Telefon Telgraf
RP: Refah Partisi
RTÜK: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SAS: Su Altı Savunma
SAT: Su Altı Taarruz
SHP: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP: Saadet Partisi
SPK: Sermaye Piyasası Kurulu
TAI: Türk Havacılık Endüstrisi
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları
TCK: Türk Ceza Kanunu
TEAŞ: Türkiye Elektrik AŞ
TEDAŞ: Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.
TEFE: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TESK: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu
TGC: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti
THY: Türk Hava Yolları
TKİ: Türkiye Kömür İşletmeleri
TMK: Terörle Mücadele Kanunu
TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TOFAŞ: Türk Otomobil Fabrikaları A.Ş.
TRT: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TÜFE: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜGİAD: Türkiye Genç İşadamları Derneği
TÜSİAD: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
TV: Televizyon
TZDK: Türkiye Ziraat Kurumu
YAŞ: Yüksek Askeri Şura
YDH: Yeni Demokrasi Hareketi
YDP: Yeniden Doğuş Partisi
YSK: Yüksek Seçim Kurulu

Yıllar	REKLAM MESAJINDA SUNULAN KAVRAMLAR																					
	Özgürlük	%	Erotizm	%	Gençlik	%	Orjinallik	%	Olağan	%	Güç	%	Doğa	%	Aile	%	İşadam	%	Lüks	%	Emniyet	%
1990	1	2,8%	0	0,0%	0	0,0%	17	47,2%	2	5,6%	2	5,6%	0	0,0%	1	2,8%	0	0,0%	3	8,3%	1	2,8%
1991	3	9,7%	1	3,2%	0	0,0%	11	35,5%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	3,2%	0	0,0%	4	12,9%	0	0,0%
1992	1	4,0%	2	8,0%	1	4,0%	6	24,0%	0	0,0%	1	4,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	9	36,0%	0	0,0%
1993	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	15	41,7%	1	2,8%	0	0,0%	0	0,0%	1	2,8%	0	0,0%	10	27,8%	1	2,8%
1994	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	14	31,1%	0	0,0%	2	4,4%	0	0,0%	6	13,3%	0	0,0%	8	17,8%	0	0,0%
1995	1	2,3%	1	2,3%	1	2,3%	14	31,8%	2	4,5%	4	9,1%	0	0,0%	1	2,3%	0	0,0%	9	20,5%	0	0,0%
1996	3	6,3%	0	0,0%	1	2,1%	14	29,2%	1	2,1%	3	6,3%	0	0,0%	1	2,1%	1	2,1%	14	29,2%	0	0,0%
1997	4	4,0%	3	3,0%	1	1,0%	14	14,1%	8	8,1%	6	6,1%	0	0,0%	3	3,0%	1	1,0%	15	15,2%	0	0,0%
1998	1	1,2%	1	1,2%	0	0,0%	12	14,0%	9	10,5%	7	8,1%	6	7,0%	9	10,5%	1	1,2%	17	19,8%	0	0,0%
1999	3	3,2%	1	1,1%	1	1,1%	1	1,1%	16	17,2%	9	9,7%	3	3,2%	6	6,5%	0	0,0%	20	21,5%	0	0,0%

Yıllar	REKLAM MESAJINDA SUNULAN KAVRAMLAR																			
	Üstün	%	Aşk	%	Spor	%	Servis	%	İş Piknik	%	Ekonomi	%	Evrensel	%	Türkiye	%	Çevre	%	Müşteri	%
1990	1	2,8%	0	0,0%	0	0,0%	7	19,4%	0	0,0%	1	2,8%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
1991	1	3,2%	3	9,7%	0	0,0%	3	9,7%	1	3,2%	3	9,7%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
1992	1	4,0%	1	4,0%	0	0,0%	1	4,0%	0	0,0%	2	8,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
1993	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	6	16,7%	0	0,0%	1	2,8%	1	2,8%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
1994	1	2,2%	0	0,0%	3	6,7%	0	0,0%	0	0,0%	9	20,0%	0	0,0%	2	4,4%	0	0,0%	0	0,0%
1995	0	0,0%	0	0,0%	2	4,5%	0	0,0%	0	0,0%	6	13,6%	0	0,0%	2	4,5%	1	2,3%	0	0,0%
1996	1	2,1%	1	2,1%	1	2,1%	0	0,0%	0	0,0%	7	14,6%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
1997	6	6,1%	8	8,1%	1	1,0%	2	2,0%	1	1,0%	11	11,1%	1	1,0%	8	8,1%	2	2,0%	4	4,0%
1998	0	0,0%	2	2,3%	6	7,0%	0	0,0%	2	2,3%	8	9,3%	1	1,2%	3	3,5%	0	0,0%	1	1,2%
1999	5	5,4%	3	3,2%	3	3,2%	1	1,1%	1	1,1%	15	16,1%	1	1,1%	1	1,1%	0	0,0%	3	3,2%

TABLO: XXI. Reklam Mesajında Sunulan Kavramlar

TABLULAR LİSTESİ

TABLO:I. Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 1969-1999	159
TABLO:II. Otomotiv, Beyaz Eşya ve Elektronik Sanayi Üretim Miktarları.....	254
TABLO: III. Türkiye’de Üretilen Otomotiv Rakamları Ve İthalatı.....	255
TABLO:IV. 1990-2000 Döneminde Türkiye’nin İç ve Dış Borçları TL ve USD Cinsinden.....	256
TABLO: V. 1990-2000 Yıllarında Alman Markının TL Karşısındaki Değer Artışı.....	257
TABLO:VI. 1990-2000 Yıllarında Amerikan Dolarının TL Karşısındaki Değer Artışı.....	258
TABLO:VII. Yıllar İtibariyle Bazı Yatırım Araçlarının Yıllık Getirileri.....	259
TABLO:VIII. Türkiye’de Sektörlerin Büyüme Hızları.....	261
TABLO:IX. Türkiye’de Kişi Başına Düşen Toplam Kamu Borcu.....	261
TABLO:X. Dış Ticaret Değerleri.....	262
TABLO:XI. Reklamın Medya Organlarına Göre Dağılımı.....	290
TABLO:XII. Reklamın Gazete İlanlarındaki Boyutu.....	334
TABLO:XIII. Reklam Metni Unsurları.....	335
TABLO:XIV. Reklamı Yapılan Ürün veya Hizmet.....	336
TABLO:XV. Logo Kullanım.....	338
TABLO:XVI. Satış Yaklaşımı.....	338
TABLO:XVII. Reklamda Renk Kullanımı.....	339
TABLO:XVIII. Reklamda Karikatür ve Çizim kullanım.....	339
TABLO:XIX. Reklam Anlatım Biçimi.....	340
TABLO:XX. Reklamın Yaratıcı Stratejisi.....	341
TABLO: XXI. Reklam Mesajında Sunulan Kavramlar.....	343
TABLO XXII. Otomotiv Markaları.....	344-345

“THE REPRESENTATION OF THE SOCIAL-ECONOMICAL ENVIRONMENT AND THE CULTURAL LIFE IN TURKEY BETWEEN 1990-2000 THROUGH ADVERTISEMENTS”

ABSTRACT

In this work, we tried to present the political, economical, social and cultural developments which have taken place in Turkey in the 10 years between 1990-2000, as witnessed by the news and advertisements on the press. For this objective, ten years of the archive of the daily newspaper Hürriyet has been chosen as field of study and the news and advertisements have been studied thoroughly on a specific systematic approach.

The study is consisting of four sections; in the first section the historical development of journalism and advertising, in special the newspaper advertising has been summarized. In the second section, the political events of the era have been studied through the news related to them and through the ads the political parties had given at election campaigns. In the third section, the social-economical events of the era as reflected on the news and ads have been quoted. In the fourth section which constitutes the research section of the study, the developments in the banking, automotive, communications, kitchen appliances and the computing sectors have been studied descriptively, further content analysis has been done on 543 automotive ads of these 10 years. In addition, the recent developments in the media sector in this era have been conveyed too in this section. The social, economical, cultural and political events are to be evaluated by official statements, statistical data, election results, and the attitudes leaders had shown. Evaluations and analysis are given at the end of each related section.

Keywords: Journalism, Advertising, Politics, Media, Social-Economical Environment.

“Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili”

Giriş

1990’lı yıllarda hem Türkiye hem de dünyada çok önemli gelişmeler ve değişimler olmuştur. Zaman bir an bile ara vermeyen bir akışkanlıktayken, tarihi süreçleri bir bıçak gibi dönem dönem kesmek ve bunlardan sağlıklı bilimsel çıkarımlar yapmak oldukça güçtür. Bu çalışmada olaylar 1990 yılı başından itibaren ele alınırken bazı olayların önceki geçmişi kısaca hatırlatılmıştır. Ayrıca İnceleme döneminin sonunu aşmasına rağmen bazı olaylar hakkında daha sonraki gelişmelere de değinilmiştir.

20. Yüzyılın son on yılına dünya ülkeleri birbirine oldukça zıt ve düşman iki önemli siyasi kutuplu olarak gelmişken, bu durum 1989 yılından itibaren değişmeye başlamıştır. İki kutuplu dünyayı Doğu Bloku ve Batı Bloku olarak isimlendirilen devletler oluşturmaktaydı. Batı Bloku yani liberal ekonomik sisteme sahip, demokrasiyle yönetilen Amerika’nın liderliğinde gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinin olduğu kanattır. Bu kanatın askeri gücü NATO teşkilatıdır. NATO’ya karşı en büyük rakip olan Doğu Bloku olarak isimlendirilen komünist kutubun önemli temsilcisi Sovyetler Birliği ve güdümündeki Doğu Avrupa devletleriydi. Bu iki büyük kutup yıllarca soğuk savaş gerginliği içinde silahlanmışlar ve birbirlerine tehdit oluşturmuşlardı. 1990’lara doğru Mihail Gorbaçov’un Sovyetlerin başına gelmesiyle her şey değişmeye başlıyordu. Ülkesinin bir çok konuda geri kaldığını kabullenen Gorbaçov açıklık politikası izleyerek önemli radikal değişikliklere yol açıyordu.

Gorbaçov’a kadar Komünist Parti tekeli, kapalılık ve tek parçalı bütünlük, önemli bir değişikliğe uğramadan sürdü. İşte Gorbaçov “açıklık” (Glasnost) ve “Yineden yapılanma” (Perestroika) politikalarıyla belirli bir süreç içinde siyasal ve toplumsal bir dönüşümü başlattı. Gorbaçov 1990 yılının ilkbaharında geniş yetkilerle donatıldı ve Komünist Partinin siyasi tekeline son verildi. Ayrıca piyasa ekonomisine geçişin ilk adımları atılmaya başladı. Böylece Perestroika politikası bir slogan olmaktan çıkarak gerçekleşme yoluna girmişti. Doğal olarak 70 yıllık komünist ideoloji ve iktidar tekeli tarafından yönetilen bir “süper devlet”te bu denli hızlı reform uygulamaları içerdeki azınlık milletlerin merkeze karşı direnme hareketlerine yol açtı ve böylece Sovyetler Birliğinin federal yapısı çatırdamaya başladı. Gorbaçov reformları Doğu Avrupa’daki demokrasi ve liberal ekonomik sistem arayışlarını da hızlandırdı. Gorbaçov’un Amerika ile iyi ve ılımlı ilişkiler kurması, Avrupa barışına da olumlu yansıdı. Ayrıca Doğu Avrupa’daki komünist yöneticilerin arkasındaki Sovyet desteğini çekerek bölgedeki reform girişimlerine katkı sağladı. Ve bir diğer önemli katkısı da 3 Ekim 1990’da birleşik bir Almanya’nın doğmasına yol açmasıdır¹. Gorbaçov’un bu reformları Avrupa’da 40 yıldır hissedilen soğuk savaşa son veriyordu. İşte dünyadaki barışın en önemli tehditlerinden biri olarak kabul edilen bu dev ülkenin kendi isteğiyle dağılma sürecine girmesiyle birlikte, adeta dünya tarihinin en rahat ve sakin döneminin yaşanacağı düşünölmeye başlandı. Artık en azından iki eşit silah ve ordu gücü arasındaki soğuk/ sıcak savaş tehlikesi sona ermiş

¹ Oral Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, C. II, 9. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s.492-495

oluyordu. Böylece bir nükleer savaş ve onunla ilgili üretilmiş olan çeşitli felaket senaryoları bir ütopyadan öteye gidemiyordu.

Komünizmin en büyük ihraç gücü ve lideri olan Sovyetler kendi isteğiyle dünya siyaset meydanını kapitalizmin en büyük temsilcisi Amerika'ya bırakıyordu. Böylece bütün Doğu Bloku ülkeleri 90'lara kadar hep eleştirdikleri kapitalist sistemi bir kurtuluş yolu olarak görüyorlardı. O yıllara kadar çok ileri ve başarılı bir sistemle insanların oldukça mutlu ve refah içinde olduğu açıklamaları yapan komünist sistemin aslında yaptığı tek taraflı ve beyin yıkamalı bir propaganda çalışmasından başka bir şey olmadığı ortaya çıkıyordu. Önemli milli bayramlarda gösterilen görkemli askeri gücün yanında, ülkenin bir sabun yapmaktan bile aciz olduğu görülüyordu. Bu ülkenin askeri güç gösterisi yarışında kaynaklarının çoğunu silahlara yatırdığı ve ekonomiyi ayakta tutacak diğer alanlara yatırım yapmadığı ortaya çıkıyordu. Askeri yatırımların ve silahlanmanın, ülkenin eğitim, sağlık, sanayi-teknoloji ve kültür gibi daha önemli kalemlerine harcama yapılmasına sekte vurması tüm totaliter/diktatör (adı cumhuriyet olan ve demokrasi ile yönetildiğini açıklayan ülkelerde bile) ülkelerin ortak sorunudur. Kapalı ve demokrat olmayan sistemlerde gereksiz harcamalar önemli harcamaların her zaman önüne geçer. Bu tip ülkelerde sorgulanamayan ve dokunulamayan imtiyazlı bir kitle ve tartışılmaz olgular hep vardır. Bir toplum ne zaman kendini sorgular ve hatalarını görmekten kaçınmazsa o zaman demokratikleşme ve medenileşme yolunda mesafe almaya başlar. İşte Gorbacov'la Rusya sistemindeki bu zayıflıkları görerek bir değişim ve dönüşüm programını başlatıyordu.

Komünizmin en önemli temsilcisi olan ve kapitalist ülke vatandaşlarının bir gün askerlerinin çizmesi altında uyanmaktan korktukları Doğu Bloku ülkeleri bu dönemin başında hızlı özelleştirmeler ve diğer piyasa ekonomisi uygulamalarıyla hızla kapitalistleşmeye başladılar. Hatta eski Doğu Bloku ülkelerinden bazıları, yaklaşık 50 yıldır Türkiye'nin girmek için uğraş verdiği Avrupa Birliği'ne Türkiye'den önce aday olma imkanına yaklaşıyorlardı. Ayrıca bu ülkeler yine 10 yıl önce kendilerinin en büyük düşmanı olan kapitalist Batı'nın askeri gücü NATO'ya kabul ediliyorlardı. Böylece Tek kutuplu bir dünya da Amerika ve Batı'nın kuralları geçerli oluyor ve yeni dünya düzeniyle, dünyanın jeopolitik yapısında önemli değişiklikler meydana geliyordu.

90'lı yılların başında Amerika en büyük ve rakipsiz güç olduğunu göstermeye başlıyor ve Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine bu ülkeye savaş açıyor ve önemli bir askeri kayıp verdiriyordu. Bu savaşla Amerika durgun giden ekonomisini canlandırıyor ve depolarında imha edilmek için bekleyen miadı geçmiş silah ve cephanelerin bedelini ekonomisine önemli bir değer olarak katıyordu. Bu savaşın en büyük faturasını başta Kuveyt, Suudi Arabistan'a küçük bir kısmını da Japonya ve bazı Batı ülkelerine ödetiyordu.

Bu dönemde Irak, Filistin ve Balkanlar özellikle Bosna ve Kosova başta olmak üzere dünyanın bir çok yerinde meydana gelen savaş ve çarpışmalar nedeniyle yüz binlerce insan öldü. Ülkemizin özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde güvenlik güçlerimizle PKK militanları arasında meydana gelen çatışmalarda aralarında sivil halkta olmak üzere onbinlerce insanımız hayatını kaybetti. 90'lı

yılların başında oldukça yoğun olan çatışmalar dönemin sonlarına doğru azalmaya başlıyordu. Bu azalmada teröre karşı ordumuzun savaş gücünün artmasının yanı sıra uygulanan askeri, sivil taktik ve politikaların da yararlı olduğu söylenebilir. Bölücü terörle mücadelede bu dönemin en önemli gelişmesi kuşkusuz PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesidir. Böylece Türkiye binlerce insanını kaybettiği bölücü amaçlı terör mücadelesinde psikolojik yönden önemli bir başarı elde ediyordu. Bu başarının siyasete yansımaları ise milliyetçi söylemi olan DSP ve MHP gibi partileri iktidara taşınmasıyla görülüyordu. Apo'nun yakalanma ve teslimi sürecinde Türkiye'ye yardımcı olmayan İtalya'ya ve İtalyan markalarına karşı büyük bir boykot kampanyasına girişiliyordu. Apo'nun yakalanması Avrupa'da ve Türkiye'de bir çok gösteriye ve eyleme neden oluyor özellikle Türkiye'de yapılan bombalı saldırılarda onlarca masum insan hayatını kaybediyordu. Resmi ve özel güvenlik birimleri, sivil hayatın gündelik yaşamında önemli bir unsur haline geliyordu.

90'larda meydana gelen değişim ve yenilik hız olarak 80'lerde yaşanan hız ve gelişmelerin çok daha ötesinde gerçekleşmiştir. Bu mantıkla 2000'lerdeki değişimlerinde 90'lardan çok daha hızlı ve yoğun olacağı beklenmelidir. Artık dünya bir banka reklamında aktarıldığı gibi Kanadalı ünlü iletişim bilimci-sosyolog Marshall McLuhan'ın deyişiyle "Global bir köy" haline gelmiştir. "Değişim baş döndürücü bir hız kazanmıştır. İletişim teknolojisindeki inanılmaz gelişmeler uzağı yakın eyer olmuştur. Ulusal sınırlar harita üzerinde kalmış ve global dünyanın katı kuralları dünyanın pek çok yerinde geçerli hale gelmiştir. İletişim teknolojileri sayesinde dünyanın en ücra köşesindeki insandan haber ve tepki alınabilir hale gelmiştir". Kapitalizmin doyumsuz sermayesi, elektronik bankacılık ve internet sistemiyle hemen bütün ülkelerde insanlar kendine kazanç kapıları arar duruma gelmiştir. Plastik paralar olarak nitelendirilen kredi kartları nakit para taşımayı azaltmıştır. Elektronik bankacılık nakit para akışını fiili ortamdan alıp dijital alana taşımıştır. İnternet bankacılığı ile insanlar bankaya gitmeden evde herhangi bir zaman diliminde ve saniyeler içinde dünyanın bir çok gelişmiş piyasasında yatırım yapma veya elindekini satma imkanlarına kavuşmuşlardır. Böylece sermaye hareketleri hem bireysel hem de profesyonel yatırım kuruluşları bazında, ülkelerin fiili sınırlarını aşmışlardır.

Konusu: "Türkiye'de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili" başlıklı bu çalışmada, 1990'lı yıllarına ait ulusal gazetelerde çıkan reklam ve haberlerin yardımıyla sosyo-ekonomik ortam ve kültürel yapının, yani gündelik yaşamın ve toplumsal dönüşümün bir resmi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Problem: Kitle iletişim araçlarının hayatımızdaki yer ve öneminin gittikçe artması neticesinde reklamların da toplumsal önemi artmış, üretilen reklam mesajlarında toplumsal değişimin gözlenebileceği referans noktalarını verir hale gelmiştir.

90'lı yıllarda dünyada ve Türkiye'de yaşanan büyük değişimlerle yaşanan olayları ve gelişmeleri anlamak ve sağlıklı analizler yapabilmek güçleşmiştir. Olayların yoğunluğu gelişmeleri takip etmekteki bir anlık gecikme, insan zihninin olaylar üzerindeki bağlantısının kopmasına neden olabilmektedir.

Bu tezin yapılmasındaki temel düşünce bu yaşanan olayların belli bir sistematik yapı içerisinde gelişmelerini yansıtmak ve bununla ilgili sağlıklı değerlendirmeler yapmaktır. Dönemin olayları reklamlar ve haberler kanalıyla analiz edilecektir. Bu olayları değerlendirme de mevcut kaynakların yanı sıra, araştırmacının kişisel birikimi ve olaylar hakkındaki back raund'u etkili olacaktır. Bir iletişimci gözüyle hem toplumsal olaylara hem de gazetenin olaylara yaklaşımı vurgulanacaktır.

Özel televizyonun, bu dönem başında kanun dışı bir şekilde yayına başlamasıyla televizyonculuk ve daha sonra da radyoculuk sektörüne giren rekabet bir çok yeniliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemin medya sektöründeki gelişmeleri ve rekabetleri gazete reklamları ve haberlerinden yansıtılmıştır.

Önem: İletişim bilimci Oskay'a göre, gündelik hayatımız bir hayat tarzını öğretir. Yabancılaşma olgusunu anlamak için; eski toplumsal sistemlerden farklı olarak, siyasal hayat alanı ile örtüşen gündelik hayatın içinde yaşanan ve haklılaştırılan iktidar ilişkilerini aramak için üzerinde önemle durulması gereken bir kültürel/siyasal inceleme alanı olmuştur. Gündelik hayatı inceleyen ve bu olguyu bütün yönleriyle betimleyecek bilgileri ortaya koyabilen analizler yapılmadıkça günümüz toplumlarındaki siyasal iktidar ilişkilerinin kavranması mümkün değildir. Bu düzeyde analizlerden haberdar olmadıkça; "sokağın diliyle" ya da "gündelik hayatın söylemiyle" konuşan baskıcı-tutucu-totaliter siyasi hareketlerin kalabalıkların ilgisini 1930'larda da, bugün de neden kolayca çekebildiklerini anlamamız zor olmaktadır².

Toplumsal referans mesajlarının önemli unsurları arasında yeralan gazete haberlerinin ve reklamların ışığında, bir dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik hayatına bazı açılımlar ve önemli katkılar sağlayabileceği düşüncesiyle bu çalışmaya başlanmıştır. Toplum ve yaşanan sosyal olaylar dinamik bir süreçtir. O süreç yaşanırken, ondan sağlıklı bir bütün pek çıkarılamaz. Sağlıklı çıkarımlar, genelde belli bir süre geçtikten sonra mümkün olabilmektedir. Bu çalışma dönemin izlerinin çok silinmediği ve bir çok şeyin berraklaşmaya başladığı noktasından hareketle konu olarak seçilmiştir. Bu çalışma inceleme konusunu oluşturan yıllardaki önemli olarak kabul edilen gelişmeleri eldeki birincil kaynaklar nispetinde değerlendirip, analiz etmeye çalışacaktır.

Amaç: Bu çalışmanın yapılmasındaki amaç, gündelik hayatın ve toplumsal değişimin dinamiklerinin ortaya konması ve bu değişimde önemli bir pay sahibi olan kitle iletişim araçlarının varlık sebebi olan ve onlarda önemli bir oranda sunulan reklamların daha yakın bir açıdan incelenmesi ve onun mesajının içindeki düz anlamlarının ortaya konması için yapılmaktadır.

90'lı yıllarda meydana gelen her olayı ve her durumu kapsama gibi bir iddiası olmayan bu çalışmanın amacı dönemin en önemli toplumsal, siyasi ve ekonomik gelişmelerini ortaya koyarak yaşanan gelişmelerin bir resmini çıkarabilmektir. Bu resimde 90'ların Türkiye'sindeki gazete haberleri ve reklamları yardımıyla yapılmıştır. Bunun için yaklaşık 1 yıldan fazla süren gazete taraması ve fotoğraf çekimi yapılmış ve dönemle ilgili 10 bin civarında resim ve bin sayfalık yazılı materyal oluşturulmuştur.

² Ünsal Oskay, "Marks, Freud ve Günlük Hayatın Eleştirisi", Bruce Brown, Çev: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., "Önsöz", İstanbul, 1989, s.9.

Bunun içinde olayları kendi içinde sınıflara ayırarak analitik bir bakış açısıyla ele alma gayretine girilmiştir. Toplumsal, siyasal ve ekonomik olayları gazete haberlerinin yanı sıra gazetede yayınlanan ilan - reklamlarla desteklemeye çalışılmıştır.

Olaylar nakledilirken haberler gazetenin diliyle ve gazetenin objektiflik anlayışıyla müdahale edilmeksizin verilmiş ve bu olaylar üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlulukları: Bu çalışmanın problemi doğrultusunda çalışma sahası olarak 01.01.1990 –31.01.2000 tarihli Hürriyet gazetesi alınmıştır. Bu gazetenin elde edilemediği bazı günlerde ise yine aynı seviyede satış ve ilan-reklam alma gücüne sahip Milliyet ve Sabah gazetesindeki reklamlar ve haberler alınmıştır. İncelenmeye alınan reklamlar, toplumsal yaşamın referanslarını sunan sosyal, siyasi ve ekonomi içerikli değişimini yansıtanlar olmuştur.

Çalışmanın konusu olan dönem 10 yıl olarak belirlenmiş ve Hürriyet gazetesiyle sınırlandırılmıştır. Dönemin olayları arasında kopukluk olmaması düşüncesiyle bütün zaman dilimi inceleme alanı içinde tutulmuştur. Çalışmanın kapsamlı olması nedeniyle bir tek gazete seçilmiştir. Bu gazete seçiminde de, gazetenin çok ilan-reklam alması, yüksek tirajlı olması, ağırlığı, etkisi, gücü ve merkezde yer alması gibi unsurlar göz önünde tutulmuş ve böylece Hürriyet gazetesi üzerinde karar kılınmıştır. Ayrıca gazetenin düzenli arşivinin de kolay ulaşılır olması bu kararda etkili olmuştur. Gazetede birinci sayfa haberleri ile siyasi ilanlar, otomobil, banka, medya, iletişim ve beyaz eşya reklamlarının dört sütundan küçük olanları, şirket bilançoları, bayram yılbaşı, cenaze, personel ilanları, sektör ilanları ve küçük ilanlar gibi ilan-reklamlar kapsam dışında bırakılmıştır.

Bu çalışmanın dönemin bütün olaylarını kapsadığını, her yönüyle eksiksiz, doğru ve tüm gerçekliğini yansıttığını söyleyemeyiz. Zira böyle bir çalışmanın yapılması mümkün de değildir. Bu dönemde önemli görülen olay ve gelişmeler objektif bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Önemlilik anlayışı olayların topluma etki edebilecek çapta ve toplumsal hafızaya kazanmış olaylardan belirlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemin her şeyi değil ama en önemli gelişmeleri verilmeye çalışılmıştır. Bu olayları aslında haber değeri kavramından da belirleyebiliriz. Eğer bir olay birinci sayfadan yayınlanabilecek kadar önemliyse bu olayın bir haber değeri vardır. Ama burada her birinci sayfa haberi de yansıtılmamıştır. Önemli gibi verilen her haber ve olay gerçek gündem konusu olmamakla birlikte hatta doğru bile olmayabilir. Burada önem ve doğruluğu objektif olarak bize gösteren olayların üzerinden geçen zamandır.

Çalışmanın Yöntemi: Çalışmada teorik bölümün sonunda inceleme kısmında daha önce belirtilen dönemlere ait gazetelerdeki yazılı ve görsel metinlerin düz anlamları betimlenerek çözümlenmesi yapılmıştır. Yöntem olarak gazete taraması yapılmış ve bu taramada önemli toplumsal, siyasi ve ekonomi olaylarıyla ilgili haberler ve toplumun ve ekonominin durumunu yansıtacak kilit sektörlerle ait reklamlar kesintisiz incelenmiştir. Reklamlarda ve haberlerde geçen olayların toplumsal ve tarihsel önemi üzerinde durulmuştur. Belgelerin incelenmesinde kronolojik yöntem uygulanmış ve önemli konularda değişik kaynakların da verildiği dokümantasyon sisteminden yararlanılmıştır.

Bu dönem için 1990 yılının ilk gününden 2000 yılının Ocak ayının sonuna kadar 10 yıllık bir süreç Hürriyet gazetesinden takip edilmiştir. Bu gazetenin eksik olduğu günler ise Milliyet ve Sabah gazetesiyle verilmiştir. Bazı olayların gelişmesi ve neticesi gazeteden elde edilemediği durumlarda ise konuyla ilgili kitap, yıllık ve ansiklopedilerden yararlanılmıştır.

Çalışmanın siyasi olaylarının işlendiği bölümünde ismi geçen siyasi kahramanların çoğu dönemin son diliminin üzerinde çok uzun bir zaman geçmemesine rağmen siyasi hayattan uzaklaşmış veya uzaklaştırılmışlardır. Bu siyasi kahramanların söylemleri ve politikaları ve neden siyasi süreçten tasfiye oldukları üzerinde değerlendirilme yapılmaya çalışılmıştır.

Dönem uzun bir zaman dilimi ve kapsamının geniş olması nedeniyle olayların ayrıntısına ve derin analizlerine girilmemiştir. Bu dönemin başında ve sonunda Türkiye'nin sosyal, siyasi ve ekonomik yönden bulunduğu yer belirtilmeye ve bunun olumlu ya da olumsuz yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ele alınan olayları dar ve kapsamlı tutmak yerine sayıca geniş ve yüzeysel bir açıdan alma düşüncesinden hareket edilmiş böylece her biri bir tez konusu olabilecek onlarca olay hakkında başka araştırmacılara bir araştırma vizyonu vermek amacı da güdülmüştür.

Toplumsal, ekonomik ve siyasi olaylara resmi açıklamalar, istatistiksel parametreler, partilerin seçimlerde aldıkları oy yüzdeleri ve liderlerinin olaylar karşısındaki tavırlarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezin inceleme kısmında otomotiv sektörüne ait 543 tane gazete reklam incelenmeye alınmıştır. Resimler digital ortamda incelenerek, oluşturulan formdaki sorulara en uygun kodların girilmesiyle reklamların sayısal içerik analizleri oluşturulmuştur. Sayısal veriler Microsoft Excel programıyla verileştirilerek, tablolaştırılmıştır. Otomotiv sektörü reklamları, sayısallaştırıcı bir araştırma biçimi olan içerik analizinin yanı sıra sektörlerdeki 10 yıla ait önemli gelişmeler gazete reklamları yardımıyla sektör tasnif edilmiş ve bunların dönemin ekonomisiyle ilişkileri ortaya konulmuştur. Teknolojik gelişmelerin çok önemli mesafeler katettiği 90'lı yıllarda gündelik hayatımıza yeni giren başta bilgisayar ve cep telefonu olmak üzere diğer önemli teknik gelişmelerde yansıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Varsayımları: Toplumsal değişimler bazen tepeden (Jakobenist) bir yöntemle gelir bazen de halkın isteği ve zorlamasıyla gerçekleşir. Bu değişim taleplerinin kimlerden ve niçin geldiğinin tespiti dinamik bir unsur olan toplumu daha iyi anlamada faydalı olabilir.

Reklamlar toplumsal gelişme ve değişimde önemli unsurlar arasında yer alır. Bir çok yeniliğin kullanımı ve yaygınlaşması dolayısıyla insanlara (toplumlara) fayda sağlamanın reklamların etkisi yadsınmaz.

Bu çalışmanın çıkış varsayımı: medya/basın her ne kadar kendi gerçeğini oluşturup bunu gerçeğin ta kendisi olarak sunsa ve haber mesajlarına ideolojik bakış açısını bir şekilde yansıtmaya nedeniyle objektiflik yönünden eleştirilse de, yine de yaşanan herhangi bir günün en önemli sağlam tanıklarındır (burada tanık olarak yazılı medya organları olan gazeteler tanımlanmaktadır). Gazetelerin tanıklığında yapılan değerlendirme ve analizler içinde yaşadığımız toplumu ve dinamik bir süreç olan yaşamı anlamamıza büyük yararlar sağlamaktadır.

Bir diğer varsayımı ise, bazen reklamlar oluşturdukları-yayınlandıkları dönemlerinin sosyal, siyasi, evrensel, ekonomik ve hatta teknolojik izlerini ve yansımalarını görsel-metinsel içeriklerinde bulundurlar. Bu yüzden geçmişe ait herhangi bir döneme ait reklamları incelersek, kısmen de olsa o dönemin gelişmelerini ve nabzını reklamlar vasıtasıyla tutabiliriz.

Konunun genişliği ve kapsamlı olması nedeniyle bu çalışmada bir hipotez test etmeye yönelik değil, betimleyici bir yöntem kullanılmıştır. Bu çalışma, 1990 ve 2000 yılları arasında ortaya çıkan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel olayları, gelişmeleri ve değişimleri Hürriyet gazetesinin verileri ışığında betimleyici bir şekilde aktarma gayreti içinde olacaktır.

Radyo ve televizyonun etkisi sözel ve görüntüsel olduğundan, bir Fransız atasözünde denildiği gibi “Söz uçar yazı kalır” söz ve görüntülerde uçup gidiyorlar. Milyonlarca görüntü ve ses bombardımanının altında radyo ve televizyonun verdiği çok az söz ve imge kişilerin hafızalarına girebiliyor ve diğerleri kayboluyor. Gazetelerin belgeli, sabit ve eksiksiz şahitliğinde yani yazılı olmanın eksikliği radyo ve televizyonları gazeteler karşısında kusurlu duruma düşürüyor. Zira gazeteler hariç tekrar inceleme ve okuma imkanını sunarken, radyo ve televizyon şimdilik sıradan insanın evine sunamıyor, yani aynı haberleri tekrar dinleme ve bireysel olarak arşivleme imkanı şimdilik pek olası görünmüyor. Her ne kadar bu kuruluşlar bu yayınların arşivlerini oluşturmak zorunda olsalar da bu arşivler üç beş kopyayı geçemiyor... işte burada gazetenin milyonlarca nüshasıyla kolay elde edilmesi ve elde tutulmasıyla araştırmacılara büyük bir imkan sunuyor. Kısaca yaygın bir kez yapılır ve başka nüshası bulunmazken, gazete milyonlarca nüsha basılıyor. 9 Şubat 1997 tarihli Hürriyet gazetesinin 23. sayfasında medya ve haberci için verilen reklamda şu sözler toplumsal olaylarda medyanın gücünü ve hizmetini net bir şekilde tanımlıyor: “Tarihten insanlığın yaşadığı olaylardan, günümüze hiçbir iz, hiçbir belge ve görüntü kalmasaydı? Paylaşılan acılar, yıkımlar ve zulüm, hiçbir iz bırakmadan unutulup gitseydi? İnsanlığın ortak hafızası olur muydu? Yaşadıklarımızdan ders alarak bizi yanlışlara karşı uyarıcı en değerli birikimimiz. Ve bu hafızayı oluşturan isimsiz tanıklar arasında haberciler de var. Çağın,

yaşadıklarının sorumluluğunu duyan, en zorlu koşullarda, en ağır acıları yaşayarak bugünün haberini, geleceğin belgesi olarak ölümsüzleştiren haberciler...”³.

Alemdar’a göre gazeteler “toplumsal olayların incelenmesinde yararlanılan bir çok kaynaktan sadece biri, ama sürekli oluşu ve içeriğinin çeşitliliği on başka belgelere oranla üstünlük sağlayabiliyor. Gazete sayesinde tarihçi olayları, günü gününe, yeniden yaşayabiliyor. Toplumbilimci toplumsal olayların niteliklerini çıkarmaya çalışıyor; siyaset bilimcisi toplumda egemen düşünce biçimini araştırıyor. Bütün bunlar aslında toplumsal olayları anlama çabalarının bir sonucu. Gazete siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamda düşüncelerde oluşan değişimleri yansıtmada büyük yararlar sağlamaktadır”⁴.

Sadece İnternet, bu konuda arşiv oluşturabilme imkanı, görselliği ve pratikliğiyle (bilgiye ve kaynağa çabuk ulaşılabilmesi, milyarlarca bilgiyi daha küçük alanlara sığdırabilmesi, gerektiğinde küçücük CD’lere kaydedilebilme ve çıktı alınabilme avantajlarıyla) son yıllara kadar gazetenin televizyon ve radyoya karşı yıkılmaz saltanatının galiba en önemli ve öldürücü rakibi durumuna gelmektedir. Yine de şu an itibariyle geçmişe yönelik toplumsal olayların incelenmesinde gazete adeta rakipsizdir.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak gazete haber ve reklamlarından yararlanarak dönemin olayları açıklanmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmuştur. Tezin konusu, amacı, önemi ve yöntemi gibi konuların işlendiği giriş bölümünden sonra gelen birinci bölümde gazeteciliğin ve reklamcılığın dünyada ve ülkemizde gelişme süreci verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde 10 yıl boyunca yaşanan siyasi gelişmelere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde yine Türkiye’de yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmelere yer verilmiş kısaca değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise 90’lı yıllarda yazılı ve görsel medya ile reklamcılık alanında yaşanan gelişmelerden bahsedilmiş ayrıca beyaz eşya, banka, otomobil, bilgisayar ve iletişim sektörünün reklamlarından dönemin olayları ve gelişmeleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca otomotiv sektörüne ait dönem boyunca yayınlanan 543 reklam içerik analizi yöntemine tabi tutularak ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

³ Hürriyet, 09.02.1997, s.23

⁴ Korkmaz Alemdar, İstanbul (1875-1964) Türkiye’de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi”, A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Yayınları No:1, Ankara, 1978, s.VII

BİRİNCİ BÖLÜM GAZETECİLİK VE REKLAMCILIĞIN GELİŞİM EVRELERİ

A. DÜNYADA GAZETECİLİK VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Dünyada çıkan ilk gazeteye ait belgeler Mısır'da bulunmuştur. Nil boylarında bulunan pişmiş tuğladan yapılmış tablet dünyanın ilk gazetesi olarak kabul edilmiştir. Elden ele dolaşan bu levhalara Mısırlılar bu tabletlere günün önemli olaylarını yazmışlardır. Bu gazeteden kırk sayı bulunmuştur. Bundan başka Mısır'da papirüs üzerine haberler yazılmış gazetelerde bulunmuştur⁵.

İsrail tarihçisi Flavius Josephe, Babilonyalılarda kamu ile ilgili olayları günü gününe yazan ve bunları fırınlanmış çamur tabletler halinde duvar gazetesi olarak şehrin çeşitli köşelerine asan görevlilerden bahsetmektedir. Louvre Müzesi'ndeki Mısır papürüslerinden daha o dönemlerde gazetenin var olduğu anlaşılmaktadır. Hatta, Firavun Amarsis'in bazı gazetelerin taşlamalarına dayanamayıp kahrından öldüğü bu papirüslerde açıkça bildirilmektedir. Bu bulguların neticesinde gazetenin geçmişinin M.Ö. 1750'li yıllara kadar gittiği anlaşılmaktadır. Eski Yunan sitelerinde de tarihi olayların yazıldığı "Ori"ler, günlük olayların yazıldığı "Efimerit"ler ilk gazete niteliğindedirler. Ayrıca M.Ö. 59 yılında Sezar'ın emri ile halkı ilgilendiren günlük önemli olayları içeren "Acta Diurna" adıyla bildirimler yayımlanmıştır⁶.

İlk gazeteler 1440 yılında Gutenberg'in matbaayı buluşundan sonra 1485'lerde İtalya Savaşları sırasında çıkan tek yapraklı ilk haber gazeteleri olan Zeitungen, Relationes ve Avvizi⁷ olurken ciddi anlamda gazete 17. Yüzyılda Avrupa'da görülmeye başlandı. Düzenli bir sürekliliği olan ilk gazete 1605'te Anvers'te çıktı. Abraham Verhoeven'in yönettiği, Nieuwe-Tydinghen adlı gazete iki ayda bir Fransızca ve Flamanca olarak yayımlanmaktaydı. İlk haftalık gazeteler, Augsburg ve Strasbourg'da 1609'da çıktı. Frankfurt'ta içlerinde 1900'de de varlığını sürdürecektir olan Frankfurter Zeitung'un yer aldığı bir çok süreli yayın, 1615'ten başlayarak yayımlandı. Londra'da ise Weekly News, Nathaniel Butter tarafından 1622'de kuruldu⁸. İlk İngilizce gazete 1622 yılında, Weekly Newes of London⁹ olmuştur.

İlk günlük gazete 1660 yılında Leipzig'te yayınlanan T. Ritzsch'ın Leipziger Zeitung isimli gazetesidir. 1672'de XVIII. Yy'da Mercure de France adını alacak olan Murcure Galant Paris'te yayına başlamıştır. 1690'da Amerika'da ilk gazete olan Publick Occurrences'in Boston'da yayınına başlanmıştır. 1695 yılında İngiltere'de bütün yayınlarda önceden sansürü şart koşan Licensing Act'ın yürürlükten kaldırılmasıyla basın özgürlüğüne konusunda önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1702 yılında Londra'da ilk günlük İngiliz gazetesi The Daily Courant kuruldu¹⁰.

⁵ Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Güven Matbaası, Ankara, 1969, s.11

⁶ Suat Gezgin, "Gazeteciliğin ve Gazete Yazılı Basımının Kısa Tarihsel Perspektifi I", İ.Ü. İletişim Fak. Dergisi, S.18, İstanbul, 2003, s.13-14

⁷ Memo Lorusse Ansiklopedisi Cilt:3, Aydın Kitaplar, İstanbul, 1991, s.914

⁸ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi Cilt:3, Milliyet Gazetecilik, 1993, İstanbul, s. 1348

⁹ J. Thomas Russel- W. Ronald Lane, Advertising Procedure Kleppner's, 13.th Edition, Prentice Hall, 1996, s.7

¹⁰ Memo Lorusse Ansiklopedisi Cilt:3, Aydın Kitaplar, İstanbul, 1991, s.914

1. OSMANLI DEVLETİN'DE GAZETECİLİK

Osmanlı'da matbaa kurulması çok eski dönemlere gider, genelde ilk matbaayı kuran İbrahim Müteferrika olarak bilinse de gerçek bu değildir. Avrupa'da basım sanatının yayılması ile birlikte aynı asırda İstanbul'da da bir matbaa kurulur. Avrupa'da baskı yapılabilen ilk matbaanın 1450 yılında kurulduğu kabul edilirse, yaklaşık 43 yıl sonra İstanbul'da da matbaanın (1493) kurulduğu görülür¹¹. 1492 yılında İspanya'dan Türkiye'ye gelen Museviler yanlarında matbaayı da getirmişlerdir. 1493 yılında İstanbul'da ilk matbaa Musevi Hahamı Gerson tarafından II. Beyazid zamanında kurulmuştur¹². Türkçe basım yapan ilk matbaa ise 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından faaliyete geçirilmiştir.

Osmanlı'ya basın oldukça geç girmiştir. Fransız Devrimi sırasında İstanbul'da Fransız Elçiliğince 1795'te çıkarılan Bulletin des Nouvelles (Haberler Bülteni) ve sonra Gazette Française de Constantinople (İstanbul'un Fransız Gazetesi) gibi gazeteler yayınlanmıştır. Fakat Osmanlı gazete çıkarma yerine tercüme bürosu kurarak Avrupa gazetelerinin çevrilmesini benimsemiştir. Osmanlı topraklarındaki ilk Türkçe gazete Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından 20 Kasım 1828'de Kahire'de yarısı Türkçe yarısı Arapça olarak yayınlatılan Vakayi-i Misriye olmuştur. Bundan iki yıl sonra Mehmet Ali Paşa 1830'da Hanya'da Vakay-i Giridiye'yi yayınlatmıştır. Bu gazeteden üç yıl sonra 1831'de, II. Mahmud İstanbul'da kendi resmi gazetesi Takvim-i Vakayi'yi yayınlatmıştır¹³.

Türkçe ikinci gazete, 1 Ağustos 1840 yılında William Churchill adlı bir İngiliz'in İstanbul'da çıkarttığı Ceride-i Havadis olmuştur. 1850 yılına kadar İstanbul'da Türkçe yayımlanan Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis dışında çeşitli azınlık dillerinde olmak üzere toplam 16 Gazete yayımlanmıştır¹⁴.

Özel girişimle yayımlanan ilk Türkçe gazete 21 Ekim 1860 yılında yayın hayatına giren Tercüman-ı Ahval'dir. Kurucuları Agah Efendi ve Şinasi Efendi'dir. İlk etapta iki gün yayın yapan gazete, gördüğü ilgi üzerine daha sonra haftada 5 gün yayınlanmaya başlamıştır. Tercüman-ı Ahval'in açtığı yolda daha ileri bir adım atan Tasvir-i Efkar, 27 Haziran 1862 yılında yayın hayatına başlamıştır. Kamuoyunun önemini her şeyin üstünde ön plana çıkaran ilk gazetedir. Osmanlı yapısı içinde Türk unsurunu ön plana çıkarmış ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin sözcüsü durumuna gelmiştir. Kurucusu Şinasi ve Namık Kemal'dir. İlk resim yayınlayan gazete 1866'da çıkan Ayine-i Vatan'dır.

1867 yılında Ali Suavi tarafından çıkartılan Muhbir Gazetesi, ilk iki özel Türkçe gazetenin açtığı yolda daha sert muhalefet yapan bir gazete olmuştur. sadece 55 sayı çıkan gazete sık sık kapatılmış ve 27 Mayıs 1867'den sonra çıkmamıştır. Girit'te ezilen Türk ve Müslümanlar için ses getiren yayınlar yapmış ve büyük yardımlar toplamıştır¹⁵.

¹¹ Nurettin Güz, "Osmanlı Basını", Selçuk İletişim Cilt:1 No:3, Temmuz, S.Ü. İletişim Fak. Akademik Dergisi, 2000, s.41

¹² Suat Gezgin, "Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basımının Kısa Tarihsel Perspektifi I", İ.Ü. İletişim Fak. Dergisi, S.18, İstanbul, 2003, s.11-13

¹³ Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları, 1994, İstanbul, s.11-13

¹⁴ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi Cilt:3, Milliyet Gazetecilik, 1993, İstanbul, s.1350

¹⁵ Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları, 1994, İstanbul, s.31-35

Türçüman-ı Hakikat Ahmet Midhat Efendi tarafından 1878 yılında kurulmuştur. Gazete ansiklopedik bilgileri halka yansıtma çabasında başarılı olmuş ve halka okuma zevki aşılamıştır. Bu gazete Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yaşamıştır.

1875’de yayınlanan Sabah 1882’de Şemşettin Sami’nin başyazarlığında etkili bir gazete haline gelmiştir. Kadrosunda Ahmet Rasim, H. Cahit Yalçın, A. Emin Yalman gibi yazarlar bulunmuştur. Ali Kemal’in yönetiminde Peyam-ı Sabah’a dönüşmüştür. Milli Mücadeleye karşı çıkan gazete 1922’de kapanmıştır.

İkdam 1894’de Sabah’a rakip olarak Ahmet Cevdet tarafından çıkarılmıştır. Kadrosunda Ahmet Rasim, Yakup Kadri, Falih Rıfki, Teodor Kasap, H.Cahit Yalçın gibi yazarlar bulunmuştur. Başlığına Türk Gazetesi” deyimini yerleştiren ilk gazetedir. 1926’da kapanmıştır. Ayrıca 1881’de çıkan Tarık, 1886’da çıkan Mizan ve İbret gazetesi Osmanlı Basının önemli gazeteleri arasında bulunmaktadır.

Bu dönemin önemli dergisi Ahmet İhsan’ın (Tokgöz) ilk sayısı 27 Mart 1891’de yayınlanan Servet-i Fünun’dur. Bu dergi Edebiyat-ı Cedide adı verilen akımı başlatmıştır.

Milli Mücadele döneminde ise Ankara’da yayınlanan Hakimiyet-i Milliye ile Yunus Nadi’nin Ankara’ya naklettiği Yenigün, Kemalist basın için yönlendirici olmuşlardır. Yeni Adana, Açıköz (Kastamonu), Sebilürreşat (Ankara), Babalık ve Ögüt (Konya), İstikbal (Trabzon), Işık (Giresun), Albayrak (Erzurum) Milli Mücadele basının başlıcalarını oluştururlar.

2. TÜRKİYE’DE GAZETECİLİK

İstanbul’da Peyam-ı Sabah, Alemdar, İstanbul ve Aydede’nin dışındaki bütün basın Ankara’yı destekliyordu. Bu gazeteler Akşam, Vakit, İkdam, Tasvir ve Gülerüz’dü. Milli Mücadale kazanıldıktan sonra İstanbul’daki bu gazetelere Yunus Nadi’nin Cumhuriyet’i (8 Mayıs 1924) ve Mahmut Soydan’ın Milliyet’i ekleniyordu. Ankara’da CHP tarafından çıkartılan Ulus ise Ankara’nın önemli gazetesiydi.

1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesiyle muhalif gazeteler görülmeye başlansa da fazla uzun sürmedi. Arif Oruç’un Yarın’ı, Zekeriya Sertel’in Son Posta ve Hizmet gazetesi büyük ilgi gördüler fakat parti kapanınca bu gazetelerden 50 bin tiraja ulaşan Yarın kapandı diğerleri de CHP çizgisine geçtiler.

Çok partili hayata geçilmesiyle CHP sözcüsü Ulus ve DP yanlısı Vatan gazetesi dönemin etkili gazeteleri durumuna geliyorlardı. DP iktidara gelince Ulus gazetesi zayıflarken, demokratların Zafer, Türk Sesi, Son Havadis ve Son Posta gazeteleri geliyordu. 1950’de kurulan Milliyet’te demokratlardan büyük mali destek görmüştür¹⁶.

1 Mart 1952’de Falih Rıfki Atay tarafından kurulan Dünya gazetesi özellikle Falih Rıfki’nin “Çankaya” başlıklı tefrikasında Demokrat Parti iktidarını acımasızca eleştirmiştir. Bu yılların bir diğer önemli gazetesi ise 16 Mayıs 1952’de yayınlarına başlayan Necip Fazıl Kısakürek’in gazetesi Büyük Doğu’dur. Gazetenin başlığı altında “Hakka ve Yeni Bir Dünya Görüşüne Bağlı Müslüman Türklerin

¹⁶ Orhan Koloğlu, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İletişim Yayınları, 1994, İstanbul, s.43-70

Gazetesidir” ibaresi görülmektedir. 26 Mayıs 1955’te İleri Matbaacılık tarafından “Hadiselere Tercüman” sloganıyla Tercüman isimli gazete yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin altı ortağından biri de eski Tasvir gazetesi başyazarı ve İzmir milletvekili Cihad Baban’dı¹⁷.

2.1 Hürriyet Gazetesi’nin Kuruluşu ve Basın Sektöründe Yaşanan Gelişmeler

Hürriyet Gazetesi 1 Mayıs 1948 Cumartesi günü, deneyimli bir gazeteci olan Sedat Simavi tarafından çıkarılmıştır. Simavi bu gazeteden önce “Yedigün” isimli bir dergi çıkartmaktaydı. Hürriyet gazetesini çıkarmadan önce, gazeteyi halkın beğenmesi ve tutması için önceden bir isim önerme kampanyası açmış ve bu suretle daha gazete çıkmadan onun benimsenmesini sağlamak amacıyla kamuoyu yaratma çabalarına girişmiştir. Gazetenin çıkması için 350 bin lira ayırmıştır. Gazetenin ilk nüshası 28 bin basılmıştır.

Sedat Simavi Hürriyet için “bu gazete ‘tarafsız’ değil “müstakil” olacaktır. Halkın faydası lüzumu halinde taraf tutacak, fakat ‘müstakil’ olduğu için hiçbir zaman tuttuğu tarafın aleti olmayacaktır” demiştir.

Hürriyet’in ilk sayısı altı sayfa olarak çıkmış ayrıca dört sayfalık bahar eki gazetesiyile beraber verilmiştir. Önemli günlerde sürekli ek vermeyi prensip olarak kabul eden gazete, Türk basınında ek uygulamasını da başlatmıştır. 42x60 ebadında, 7 sütun basılan diğer gazetelerin aksine, 8 sütun olarak basılmış ve 10 kuruş fiyatla satışa sunulmuştur. Amblemi Türk bayrağı olarak belirlenen gazetenin parolası “Halk için, halk içinden ve Halkla beraber” şeklindedir. İlk sayıda sadece gazetenin başlığı kırmızı renkle basılmışken, daha sonraları gazetenin çeşitli bölümlerinde renk unsuruna ağırlık verilmeye başlanmıştır¹⁸.

8 Kasım 1949’dan itibaren gazetenin sol tarafında bir Türk Bayrağı yer almış, 18 Kasım’da bu bayrağın altına “Türkiye Türklerindir” sloganı eklenmiştir. Hürriyet, o güne dek pek yapılmayan haberlerde olayı açıklayıcı mahiyette resim kullanarak, haberleri fotoğraflarla destekleyerek halkın daha çok ilgisini çekmiş ve bunla da satışını artırarak yüksek tirajlı gazeteciliğin temelini atmıştır.

Hürriyet’in Türk Basın hayatına getirdiği yenilikler arasında: O güne kadar alışıl gelmiş olan uzun ve ağır makaleleri kaldırmak, En ağır siyasal ve toplumsal konuları, halkın anlayacağı dille halka yansıtmak, okuyucunun hoşça vakit geçirmesini sağlamak amacıyla çizgi romanlara önem vermek sayılabilir.

Hürriyet basım tekniği olarak da son derece modern ve süratli bir rotatifle (saatte 5 renk üzerinden 44 bin nüsha basabilen) işe başlamıştır. Bu yeniliklerle kısa zamanda okurunun ilgi ve sevgisini kazanan gazetenin tirajı birkaç ayda 16 binlere ulaşmıştır. 1948 Londra Olimpiyatlarına muhabir göndermesi ve onun haber ve resimlerinin gazetede yayınlanmasıyla gazete 51 bin gibi o güne kadar görülmemiş tirajlara ulaşmıştır¹⁹. Vatan gazetesinin öncülüğünde, Hürriyet’in ve Milliyet’in katılımıyla

¹⁷Nuri İnuğur, Türk Basın Tarihi, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No:37, İstanbul, 1992, s275-314

¹⁸Nuri İnuğur, Türk Basın Tarihi, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No:37, İstanbul, 1992, s231-232.

¹⁹Nuri İnuğur, age, s.232-233

spor haberleri günlük hayatın bir kısmı haline getirilmiştir. Ve “spor haberleri arka sayfadan okunur” akımı tüm basına egemen olmuştur²⁰.

Hürriyet, Türk basın hayatında büyük bir inkılap yapmıştır. Yepyeni bir çehre ve değişik bir mizampaj ile çıkmış. Sekiz bazen on iki sayfa çıkan Hürriyet’in birinci sayfası 8 sütun ve küçük harflerle basılmıştır. Hürriyet’te uzun tefrika ve ilmi makaleye yer verilmemiştir. İç sayfada resimli roman, faydalı bilgiler, cinayet ve İstanbul sansasyonel haberleri veriliyordu. Gazetenin iki sayfası hariç tamamı baştan başa bol ilanlarla yayınlanıyordu. Bu gazete halkın gazetesi oldu. Türk Gazetecilik tarihinde görülmemiş satış rakamlarına ulaşmıştır. 1965 yılında 477 bin adetten fazla basım yapan gazetenin tirajı 1969 yılında 1 milyona yükselmiştir. Hürriyet’in magazin (sansasyonel) ve ticari haberciliğinin başarısını diğer İstanbul gazeteleri de örnek alınca, Türk basınında önemli yer tutan gazeteci-muharrir ve yerli telif roman yazan bir kitle basından çekilmek durumunda kalmıştır²¹. Hürriyet gazetesi 1995-1960 yılları arasında ortalama 230-250 bin tiraja sahipken bu rakam 1963’te 300 binlere, 1966’da 635 binlere ve 1969 yılında Pazar günleri 7 Gün isimli Pazar eki vermesiyle birlikte 970 binlere ulaşmıştır²².

1959 yılında yurtdışı baskısına başlayan Hürriyet, 1970’lerden başlayarak İstanbul dışında kurduğu matbaalarla Ankara, İzmir, Erzurum ve Adana gibi illerde de basıldı. 1973 yılında ofset tekniğine geçen gazete, her zaman Türkiye’nin en çok satan gazetelerinden biri olmayı başardı. Ayrıca Hürriyet grubu bünyesinde bulundurduğu çeşitli dergilerle süreli yayıncılıkta da Türkiye’nin en önemli gruplarından biri olmuştur²³.

Türkiye’de yazılı basın özellikle Hürriyet gazetesinin kurulmasıyla büyük atılım yapmaya başlamıştır. Sedat Simavi’den sonra oğulları Erol ve Haldun Simavi ayrılarak Hürriyet ve Günaydın grubu gazetelerini oluşturdular. Bu gazeteler ileri dizgi ve baskı teknolojileriyle daha renkli, hızlı ve daha kaliteli basılmaya başlandı. Türkiye’de 80’li yılların öncesinde bu iki gruptan başka Kemal Ilıcak’ın Tercüman’ı, Ercüment Karacan’ın Milliyet’i ve Yunus Nadi’nin Cumhuriyet’i dönemin en önemli gazeteleri arasında yer almaktaydı²⁴.

1980’den sonra Kozanoğlu-Çavuşoğlu grubu kurduğu Güneş gazetesiyle yazılı medyaya büyük hareket getirdi. Daha sonra bu gazete, önce Mehmet Ali Yılmaz (daha sonra milletvekili ve Bakan olacaktır) daha sonra da Kıbrıs’lı işadamı Asil Nadir’in hakimiyetine geçecekti. Asil Nadir Haldun Simavi’den Günaydın grubu gazetelerini ve Ercan Arıklı’dan Gelişim yayınlarını satın alarak medyanın en önemli isimlerinden biri haline geliyordu. Asil Nadir’in İngiltere’deki şirketlerine el konulması üzerine kısa zamanda işleri bozuluyor ve Nadir 90’lı yılların ilk yıllarında medyadan çekilmek zorunda kalıyordu.

80’li yıllarda en büyük atılımı yapan gazete kuşkusuz Sabah gazetesiydi. Dinç Bilgin tarafından İzmir’de çıkartılan Yeni Asır isimli bölge gazetesinden esinlenerek, magazin ağırlıklı, renkli ve bilgisayar

²⁰ Orhan Koloğlu, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İletişim Yayınları, 1994, İstanbul, s.73

²¹ Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Güven Matbaası, Ankara, 1969, s.242

²² Nuri İnuğur, Türk Basın Tarihi, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No:37, İstanbul, 1992, s432-433

²³ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi Cilt:11, Milliyet Gazetecilik, 1993, İstanbul, s. 5447

²⁴ Oya Tokgöz, Temel Gazetecilik, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2000, s.31-32

teknikiyle hazırlanan ulusal bir gazete olan Sabah 1982 yılında yayın hayatına başlıyordu. Sabah kısa zamanda büyük ilgi görüyor ve Türkiye'nin en büyük gazetelerinden biri haline geliyordu.

1988 yılında Milliyet'i Karacan ailesinden alan Aydın Doğan 1994 ekonomik krizinden büyüyerek çıkıyor ve Erol Simavi'den Hürriyet'i satın alarak yazılı medyanın en büyük ismi haline geliyordu. 90'lı yıllara daha çok kişinin kontrolünde giren yazılı medya 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren adeta tekelleşmeye gidiyordu. Sabah grubu 90'lı yıllarda dergi yayıncılığında da atılım yapıyor ve Aydın Doğan'ın karşısındaki en büyük rakip grup oluyordu. Bu iki grup kurdukları televizyon kanalları ve radyo istasyonlarıyla da görsel ve işitsel medyada önemli bir güç haline geliyorlardı. Uzan grubu ilk özel TV kanalı olan Star'la girdiği medya dünyasında dönemin sonlarına doğru çıkarttığı Star gazetesiyle yazılı basına da merhaba diyordu. Bu dönem medyaya yatırım yapan gruplar arasında Show TV, Cine5-Erol Aksoy, Ciner ve Çukurova Grubu sayılabilir.

90'lı yıllarda Tercüman gazetesi zayıflayınca onun yerini Enver Ören tarafından yönetilen (İhlas Holding) Türkiye gazetesi doldurmaya çalışıyor ve önemli tirajlara ulaşıyordu. Ayrıca İhlas Grubu bu dönemde başta medya, turizm, inşaat, pazarlama ve finans olmak üzere bir çok sektörde önemli bir konuma yükseliyordu. Güneş ve Günaydın ve Tan gibi 80'li yılların çok satan gazeteleri kısa zamanda piyasadan çekiliyorlardı. 90'lı yıllarda Doğan ve Bilgin Grubu ön plana çıkarken, onları İhlas, Zaman Aksoy ve Çukurova Grubu izliyordu.

2.2. 1990-2000 Arasında Hürriyet Gazetesi

Hürriyet, 1990 yılına Erol Simavi'nin gazetesi olarak giriyordu. Gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Çetin Emeç'in 7 Mart 1990 tarihinde silahlı bir saldırı sonucu öldürülmesi üzerine, gazetenin genel yayın yönetmenliğini Rahmi Turan yapıyordu. Hürriyet'in 17 Nisan 1990 tarihli nüshasında gazetenin sahibi olarak Erol Simavi'nin ismi ve Genel Yayın Yönetmeni olarak da Ertuğrul Özkök'ün ismi veriliyordu²⁵. Özkök bu göreve gelmeden önce Hürriyet'in Ankara temsilcisi olarak görev yapıyordu. Hürriyet yaklaşık bir yıl sonra modern baskı makinelerinden oluşan Ege tesislerini hizmete sokuyordu²⁶. Yine aynı yıl içinde Basının iki önemli grubu ortak yeni bir dağıtım şirketini kuruyorlardı. Hürriyet ve Sabah tarafından, gazete dağıtımında yeni bir şirket olan Birleşik Basın Dağıtım (BBD) kuruluyordu²⁷.

Hürriyet Gazetesi 90'lı yıllarda yazılı basına bazı yenilikler getiriyordu. Batı ülkelerinde yıllardır uygulanmakta olan Promosyon Gazetesinin ilki Hürriyet gazetesi ile Manajans'ın işbirliğiyle Türkiye'de de uygulanmaya başlıyordu. 15 günde bir ek olarak verilecek kupon gazetesinde yayınlanan bir çok seçkin markanın resminin üzerinde yazılan indirim kuponunu kesen okurlar bu ürünleri daha ucuca alabilme imkanına kavuşuyorlardı. Kuponlar üzerlerinde yazan miktar kadar para yerine geçiyorlardı. Hürriyet "indirim kuponları gazetesine bakmadan alışverişe çıkmayın" diyerek okuyucularını

²⁵ Hürriyet, 17.04.1990, s.14

²⁶ Hürriyet, 12.05.1991, s.1

²⁷ Hürriyet, 19.10.1991, s.5

indirimlerden yararlanmaya çağırıyordu²⁸. 15 gün sonra ikinci indirim kuponları gazetesini veren Hürriyet ilk sayının büyük ilgi gördüğünü açıklıyordu²⁹. Fakat Türkiye’de yeni olan kupon gazeteciliği özellikle Amerika’daki uygulamalara göre çok daha cılız kalıyor ve Hürriyet daha sonraki günlerde birkaç sayıdan sonra bu eki vermekten vazgeçiyordu.

Hürriyet 90’lı yıllar boyunca 9 sütun ve renkli yayınlanıyordu. 10 yıl boyunca logosunun renkleri, ölçüsü ve karakterinde bir değişme olmuyordu. Hürriyet ismi kırmızı fon üzerinde küçük beyaz harflerle yazılmış, logonun tek büyük harfi olan “H”nin zemini, çarpraz olarak üst yarısı siyah ve alt yarısı kırmızı fondan oluşmaktaydı. Logonun başında gazete isminden önce Türk Bayrağı ve altında Atatürk’ün siyah renkle çizilmiş büst resmi yer almaktadır. Gazete slogan olarak “Türkiye Türklerindir” ve “kurucusu Sedat Simavi” yazılarını Hürriyet logosunun altından vermiştir.

Hürriyet 1992 yılının 15 Şubat’ında hisselerinin bir kısmını halka arz ediyordu.

Özel televizyonların ve uydu yayınlarının artmasıyla ekranda kanal sayısı çoğalıyor ve Hürriyet’te Türkiye’nin ilk ve tek televizyon gazetesini “Pazartesi’den itibaren her gün bedava”³⁰ vereceğini açıklıyordu. 1992 yılının sonlarına doğru yapılan ansiklopedi ve kitap türü kültürel promosyonlarla özellikle gazetenin yanında verilen hediye ürünlerle (diş macunu, diş fırçası, süt, meyve suyu vb.) Hürriyet 1.5 milyonluk net satışı aşarak basında tarihi bir rekor kırıyordu³¹. Bundan birkaç ay sonra ise Sabah gazetesi deterjan numunesi dağıttığı gün 2.5 milyon net satış rakamına ulaşıyordu.

Yeni modern tesislerini 1993 yılında faaliyete geçiren Hürriyet 45. yıl kutlamalarını tamamiyle faaliyete geçen Güneşli’deki modern tesislerinde³² yapıyordu.

Hürriyet grubu Show TV’ye ortak olunca, Show TV’nin haberlerini Hürriyet’in hazırlaması kararlaştırılıyor ve Ayrıca Show TV sahibi Erol Aksoy’da Hürriyet’ten %25 pay alıyordu³³. Bankacı Erol Aksoy Show TV ile girdiği medya dünyasında bu kez Türkiye’nin en önemli gazetesine ortak olarak yerini daha da pekiştiriyordu.

1993 yılının bahar aylarıyla birlikte Hürriyet Pazar günleri 68 sayfalık kuşe kağıda renkli basılan Show dergiyi ücretsiz veriyordu³⁴. Yine aynı günlerde Hürriyet Türkiye’nin 8 ayrı bölgesine yönelik haberlerin yer aldığı bölgesel ek veriyordu³⁵. Hürriyet slogan olarak “lider Türkiye’nin lider gazetesi” sözlerini kullanıyordu³⁶. 15 Mayıs 1993 tarihli Hürriyet’in kendi ilanında “Hürriyet’in tüm dünyada 131 özel haber kaynağı, birçok önemli ülkede 21 temsilciliği ve 110 muhabiri bulunduğunu ifade ediyor ve sadece Batı Avrupa’da 22 bin satış noktasında Hürriyet’in satıldığı” açıklanıyordu. Ayrıca Türkiye’nin bütün kasaba hatta köylerinde bile olmak üzere toplam 805 muhabiri bulunuyordu³⁷. Hürriyet, modern

²⁸ Hürriyet, 07.11.1991, s.2

²⁹ Hürriyet, 22.11.1991, s.23

³⁰ Hürriyet, 10.10.1992, s.1

³¹ Hürriyet, 11.12.1992, s.1

³² Hürriyet, 02.05.1993, s.1

³³ Hürriyet, 22.06.1993, s.1

³⁴ Hürriyet, 11.04.1993, s.1

³⁵ Hürriyet, 30.04.1993, s.23,25

³⁶ Hürriyet, 12.05.1993, s.1

³⁷ Hürriyet, 16.05.1993, s.19

baskı tesisleriyle de sektörünün önde gelen kuruluşlarından biri haline geliyordu. Financial Times gibi dev bir gazetenin Avrupa nüshaları Hürriyet'in Frankfurt tesislerinde basıldığı³⁸ belirtiliyordu.

28 Haziran 1994'te Hürriyet Holding'in %50 hissesi Doğan Şirketler Grubu sahibi Aydın Doğan tarafından satın alınmıyordu. Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök "Hürriyet farklıdır, Hürriyet büyüktür" başlıklı yazısında "Hürriyet, Doğan Grubu birleşmesiyle teknik alanda yapıcı bir işbirliğine girdi. Hürriyet çok sesliliğini sürdürecektir"³⁹ diyordu. 9 Ağustos'ta, Aydın Doğan Hürriyet Grubunu satın alıyordu. Bu durumu Doğan Grubu Koordinatörü Barmanberk Capital Ekonomi Dergisi Ekim 2000 sayısında şu ifadelerle açıklıyordu: "Biz 1994 krizine ciddi cash (nakit) ile girdik ve bunu kısa vadeli plasmada değerlendirdik. Piyasada pazara bir çok mal geldi. Şirketler finansman sıkıntısına girdi. Bizim nakit paramız vardı o dönemde. Hürriyet gazetesini o zaman aldık. Ekim 1994'te de Dışbank'ı satın aldık"⁴⁰.

Hürriyet, Milliyet gazetesinin sahibi Aydın Doğan tarafından satın alınınca, Türkiye'nin en önemli gazetelerinden ikisi (Hürriyet ve Milliyet) aynı grubun gazeteleri haline geliyordu. 1996 yılında Doğan Grubu Ankara'da süper baskı tesislerini açıyordu. Kendisini Dünya gazetesi olarak deklare eden Hürriyet bu olayı şu başlıkla yansıtıyordu. "Hürriyet "Ankara'ya 21 yüzyıl teknolojisi getirdi"⁴¹.

90'lı yılların gündelik hayata ve medya sektörüne getirdiği yeniliklerden biri, belki en önemlisi de internetti. Tüm kurum ve kuruluşlar gibi medya kuruluşları; başta gazeteler, dergiler ve televizyonlarda bu yeniliğe adapte olmakta gecikmediler ve internette açtıkları sayfalarla okuyucularıyla buluştular.

Türkiye'de gazetelerin internette yayına başlamaları 1995 yılında görülür. Aktüel dergisi 19 Temmuz 1995'te ve ilk gazete olan Zaman gazetesi 2 Aralık 1995'te internette okuyucularıyla buluşmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda diğer önemli gazete ve dergiler nete okuyucularına sayfalarını açmışlardır⁴². 1997 yılının ilk günlerinde yılların gazetesi Hürriyet, yeni yeni gündeme gelen sanal alem internette de kendini gösteriyordu.

"Merhaba Dünya" başlıklı haberde, "Hürriyet bir başarıya daha imza attı. Hürriyet yarından itibaren, Türkiye'nin gerçek internet gazetesini hizmete sunuyor. Yarının gazetesi bugünden (Avrupa ve Amerika'daki okurlar için). İlk kez gerçek bir gazete. Gerçek gazete kimliğini korumaya özen gösterdi. Diğer gazeteler gibi peş peşe yazılar yerine gerçek Hürriyet'i bulacaksınız. Her haber ve yazar elinizin altında olacak"⁴³ deniliyordu.

90'lı yılların ikinci yarısında Türkiye'de büyük ölçekli kuruluşların en çok önem verdikleri konular arasında ISO 9000 serisi belgeler bulunmaktaydı. Bu belgenin alınması gazetelerde çarşaf çarşaf ilanlara neden oluyordu. Hürriyet'te bu durumu birkaç gün boyunca ilk sayfasından oldukça geniş bir şekilde haber yapıyordu. "Basında devrim" başlıklı haberde ISO 9000'li ilk gazete Hürriyet, Devlere

³⁸ Hürriyet, 20.05.1993, s.21

³⁹ Hürriyet, 01.07.1994, s.1

⁴⁰ Sönmez, Mustafa, Filler ve Çimenler, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.45

⁴¹ Hürriyet, 03.04.1996, s.21

⁴² Halil İbrahim Gürcan, Sanal Gazetecilik, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1089, Eskişehir, 1999, s.159-160

⁴³ Hürriyet, 05.01.1997, s.1

örnek olduk”⁴⁴ deniliyordu. Hürriyet ödül törenine Cumhurbaşkanı’nı çağırıyor ve bu mutlu gününü şu şekilde haberleştiriyordu: “Türk basınının öncüsü Hürriyet uluslararası kalite güvence belgesi olan ISO 9001’i Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in katıldığı bir törenle aldık”. “Dünyada tekiz” “Türk basınında muhteşem gün ISO 9001 belgesi aldık”⁴⁵ başlıklarıyla olay ayrıntılı bir şekilde veriliyordu.

1997 yılında Ankara’da Aydın Doğan gazete baskı merkezini faaliyete geçiyor ve açılışı Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel yapıyordu⁴⁶.

Hürriyet ve Milliyet gazetelerinin sahibi olan Doğan Holding’in Yönetim Kurulu Başkanı Aydın Doğan’ın yaptıracağı ve kendi isminin verildiği İletişim Meslek Lisesinin temelini atıyordu⁴⁷. Aydın Doğan iletişim meslek lisesi 163 günde yapılıyor ve Başbakan Mesut Yılmaz tarafından öğretime açılıyordu⁴⁸.

Cumhuriyetin 75. Yıldönümü nedeniyle Hürriyet 29 Ekim 1998 günü bölgelere göre farklılık göstererek 112-148 (eklerle birlikte) sayfa arasında çıkıyordu. Hürriyet bu özel gün nedeniyle 72 sayfalık özel ek veriyordu⁴⁹.

Gazeteci Yavuz Gökmen vefat edince Hürriyet gazetesinde onun yerine aynı çizgide yazıları olan Cüneyt Ülsever başlıyordu. Ülsever’in ilk yazısı “benim gerçeğim senin gerçeğini döver”⁵⁰ başlığını taşıyordu.

1999 yılında Yapılan bir ankette iş dünyasında en çok Hürriyet gazetesinin okunduğu ve bu gazetenin köşe yazarları arasında da en çok okunan yazarın ise Ertuğrul Özkök⁵¹ olduğu açıklanıyordu.

1999 yılının son günlerinde Gazeteler marketlerde, Tofaş otomobil bayilerinde ve petrolerde ücretsiz olarak dağıtılmaya başlıyor Migros marketler zinciri kendinden alışveriş yapan müşterilerine günde 100 bin Hürriyet gazetesi veriyordu⁵². Ücretsiz gazete dağıtımını yapan bir başka hizmet sektörü ise Türk Petrol istasyonlarıydı burada Aydın Doğan grubu gazeteleri akaryakıt alanlara ücretsiz veriliyordu⁵³.

2.2.1 1990-2000 Arasında Hürriyet Gazetesinin Promosyonları

90’lı yılların ilk dönemlerinde Hürriyet, daha çok otomobil, villa, daire gibi ürünleri promosyon olarak tercih ediyordu. Hürriyet 1991 yılında 10 kupon karşılığında 7 Honda CRX otomobil veriyordu⁵⁴. Hürriyet kupon karşılığı Türkiye’nin otomobili olarak belirttiği 100 adet Tofaş Şahin otomobil veriyordu⁵⁵.

⁴⁴ Hürriyet, 25.02.1997, s.1

⁴⁵ Hürriyet, 27.02.1997, s.1,12,21

⁴⁶ Hürriyet, 28.09.1997, s.1

⁴⁷ Hürriyet, 16.03.1998, s.1

⁴⁸ Hürriyet, 03.10.1998, s.30

⁴⁹ Hürriyet, 30.10.1998, s.1

⁵⁰ Hürriyet, 30.12.1998, s.22

⁵¹ Hürriyet, 14.03.1999, s.22

⁵² Hürriyet, 03.06.1999, s.8

⁵³ Hürriyet, 11.11.1999, s.1

⁵⁴ Hürriyet, 19.06.1991, s.23

⁵⁵ Hürriyet, 23.10.1992, s.2

1993 yılında gazeteler arasındaki rekabet kızışınca Hürriyet “Dünyanın 1 numaralı ansiklopedisi” olarak açıkladığı Ana-Britannica ansiklopedisini okurlarına kupon karşılığında ücretsiz olarak vereceğini ilan ediyordu. Hürriyet, ansiklopedi örneklerini gazete bayilerine gönderiyor, böylelikle numunelerden farklı bir şey verilmeyeceğini göstererek, şüpheci okuyucuların güvenini sağlamaya çalışıyordu⁵⁶. Zira bu yıllarda gazeteler, televizyon ve gazete reklamlarında gerçek boyutlarını açıklamadıkları ürünleri büyük boyutta-kaliteli kağıda renkli baskı gibi göstererek fazlaca okur sağlıyorlardı. Kampanya sonunda promosyon ürünlerin dağıtımında, gösterilen ürüne benzemeyen ürünü gören okuyucu hayal kırıklığına uğruyordu.

1993 yılında üç büyük gazete arasında çıkan ansiklopedi savaşı karşılıklı ilanlarla ve açıklamalarla iyice alevleniyordu. 16 Aralık tarihli Hürriyet’in 32. sayfasında yayınlanan ilanda açıkça isim vermeden Sabah gazetesinin vereceği ansiklopedi şu sözlerle kötüleniyordu. “Bir gazetenin yarın vereceğini söylediği “orijinal” ansiklopediye dikkat! Yanlışlara dikkat! Eksiklere dikkat! Gerçeklere dikkat! “bu soruları mutlaka okuyun. Uyduruk isme dikkat! Bu orijinal ansiklopedinin Orijinal ismi Grolier International Encyclopedia. Yani “Americana” ismi uydurularak sonradan eklenmiş. Neden acaba? Britannica ismini çağrıştırsın, andırsın diye mi?” Bir gün sonra ise “Dünyada böyle bir ansiklopedi yok. Bu ansiklopedi 32 ciltlik Americana değil, 21 ciltlik Grolier de değil, uyduruk bir şey. Çocuğunuzdan uzak tutun. 10 bin sayfa eksik” deniliyordu⁵⁷. Yine de üç büyük gazetenin karşılıklı suçlamalarına rağmen verdikleri ansiklopedilerle tarihlerinin en üst düzey tiraj rakamlarına ulaşıyorlardı. Ansiklopedi verdikleri dönemde bu gazetelerin satışları 800-900 bin civarında gerçekleşiyordu.

Hürriyet 1994 yılında, 7 kuponla katılacak çekiliş sonucu 250 adet Philco çamaşır makinesi veriyordu⁵⁸. Hürriyet’ten bir başka promosyon uygulaması da Mart ayında geliyor ve gazetenin yanında verilen altın çekle indirimli alışveriş imkanı sağlanıyordu⁵⁹. Hürriyet yıl boyunca 125 Escort bilgisayar, 500 Philips compact elektrikli süpürge, ayvalıkta yazlık ev, 150 şahin otomobil, 1500 Arçelik televizyon, herkese dış fırçası, 1000 Zass tost makinesi, 5 Spring otomobil gibi promosyonlar yapıyordu.

1995 yılında Hürriyet’in verdiği belli başlı promosyonlar arasında 100 Uno otomobil, yazlık, daire, işyeri ve otomobil, çocuklara süper oyuncaklar, Fransız Arcoroc yemek takımları, Ördəkçioğlu tava, oto süpürgesi, konuşan İngilizce sözlük, İsviçre cep çakısı, İtalyan Marietti bıçakseti, Cuisinne çelik tencere, baby-care bebek arabası, fotoğraf makinesi, Arslanlı kazak, çin sabunu gibi ürünler bulunuyordu.

Hürriyet’in 1996 yılında yaptığı promosyon ürünleri arasında Vitel televizyon sehpası, İtalyan Borgonovo fincan takımı silver star çatal takımı, Hyundai Accent otomobil ve yazlık, hi-power dürbün, Arzum mutfak robotu ve telesekreterli telefon dağıtıyordu. Hürriyet Escort Pentium 100 ve 486

⁵⁶ Hürriyet, 07.10.1993, s.2

⁵⁷ Hürriyet, 17.12.1993, s.31

⁵⁸ Hürriyet, 18.01.1994, s.23

⁵⁹ Hürriyet, 30.03.1994, s.2

bilgisayarları 300 kupon karşılığında ve ayda 100 ve 85 dolar karşılığında 10 taksitte satıyordu. Yine 8 ayda 240 kupona Ericsson cep telefonu GA 318'i ayda 49 dolar karşılığında Türk lira olarak satıyordu.

1997 yılında gazetelerin verdikleri ürünler promosyon uygulamasını aşılıyor ve sertifika ve belge karşılığı taksitle satılan pazarlama ürünleri haline geliyordu. Gazetelere televizyon ve müzik seti gibi ürünler küçük gelmeye başlıyor, artık çamaşır ve bulaşık makinesinin yanı sıra buzdolabı da kupon karşılığı veriliyordu⁶⁰. Yine Hürriyet 299 kupona Sony televizyon veriyordu. Hürriyet'in Ramazan ayına yönelik promosyonu "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Türkçe mealli Kur'an-ı Kerim'ini ve Burhan Çaçan'ın okuduğu mevlit ve ilahiler kaset ve CD'sini kupon karşılığında ücretsiz veriyordu⁶¹.

1998 yılıyla birlikte Hürriyet çocuklara best lock (lego) oyun seti, Çeşitli ülkelere ait müzik CD'leri İtalyan Magnum Velvet tencere seti, Amefa çatal bıçak seti, Arcuisine fleur tencere seti, Arcopal Oceane havane yemek takımı, Eurotel telefon, Anchor hocking seti, Yeni polaroid 780 intstant camera, Roadstar discman. İbrahim Tatlıses'in en çok satan 3 CD'si, Roadstar silver line müzik seti, 55 ekran Telefunken televizyon, White Westinghouse mikro dalga fırın, Vestel 37 ve 55 ekran televizyon gibi hediyeleri sertifikalı gazeteler karşılığında veriyordu.

1999 yılında Hürriyet'in yaptığı promosyonlar arasında 37 ekran İsviçreli Roadstar televizyon, AB Shaper zayıflama aletleri, Arzum 2000 elektrikli süpürge, İngiliz Audioline telsiz telefon, Canon fotoğraf makinesi, Fransız şişme yatak ve Campingaz gibi ürünler bulunuyordu.

B. REKLAMCILIĞIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Zamanımızdan yaklaşık 5000 yıl önce Mısır'da kaçak esirlerin fiyat ve özelliklerinin resmedildiği papirüsler ya da duvarlar ilk reklam örnekleri olarak kabul edilmektedir. Buna benzer uygulamaların daha sonra Eski Yunan'da da yapıldığı bilinmektedir. Duvar ve tabletlere yapılan reklam örneklerinden başka, tarihte yapılan bir başka reklamcılık örneği ise; Roma ve Kartaca'da, bir takım malları satan tüccarların, mesaj ve duyurularını ücret karşılığı sesiyle bağırarak alıcı olabilecek kitlelere duyuran tellallar (çığırkan) tarafından yapılmaktaydı. Sesli reklamcılığın ilk örneği olan tellallar Osmanlı Devleti'nde de çok sık kullanılmaktaydı.

1438'de Gutenberg tarafından matbaa makinesinin icat edilmesiyle tüm dünyada iletişim medotları değişiyor ve basılı eserler sayısında bir patlama meydana geliyordu. Matbaanın icat edilmesinden yaklaşık 40 yıl sonra basılı reklamcılığın ilk şeklini oluşturan el ilanı-duyuru da ortaya çıkıyordu. Londra'da William Caxton isimli bir matbaacı matbaa makinesiyle basılmış ilk ilanı bir kilisenin kapısına yapıştırıyordu. Bu ilan aynı zamanda İngilizce hazırlanmış ilk dış alan (açık hava) reklamıydı⁶².

İlk gazete ilanı kabul edilebileceğimiz reklam 1525 yılında Almanya'da bir haber broşüründe basılmıştır. İlanda gizemli bir ilacın faydaları anlatılmaktaydı. Bir İngiliz gazetede ilk ilan ise 1625

⁶⁰ Hürriyet, 31.08.1997, s.25

⁶¹ Hürriyet, 13.12.1997, s.2

⁶² J. Thomas Russel- W. Ronald Lane, Advertising Procedure Kleppner's, 13.th Edition, Prentice Hall, 1996, s.7

yılında görülüyordu⁶³. 1722 yılında Frankfurt'ta ilk reklam gazetesi olan Intelligenzbatt yayın hayatına giriyordu⁶⁴.

Reklam Ajansı fikrinin yaratıcısı olarak Gazette'in kurucusu Fransız Theophraste Renaudot kabul edilir. Bu reklamcı 1630'da Paris'te, Montaigne'in romantik projesinden esinlenerek bir "karşılaşma ve görüşme" bürosu kurdu. Montaigne "yoksulların sorunlarını düzeltmek" amacıyla reklamı hayır kurumlarının gelişmesi için bir "ses duyurma" aracı olarak kullanmayı düşünüyordu. Renaudot'nun kurduğu ilk ajans, politik propagandadan ekonomik reklama kadar bir çok role sahipti. 17. Yüzyıldan itibaren, İngilizler bu "büro" formülünü kendilerine uyarlayarak kullanmaya başladılar. Montaigne'nin yarattığı fikir, "reklamcılık" kıyafeti giyerek, Manş'ın öte yakasında halk hizmeti sunma özelliğini yitirip tüccarlaşmaya başladı⁶⁵. İlk reklam ajansı 1812 yılında İngiltere'de kurulmuştur⁶⁶.

Fransa'da Ancien Regime döneminde reklam ajansı ve reklam hizmeti birbirinden ayrıken, Londra'da haber ve duyuruları aynı organda birleştiren kuruluşlar vardı. Fikir gazetesi bir bilgi ortamına dönüşünce, bu birleşik hizmet gerçek yerini bulmuş oldu. 1836'da Emile de Girardin'in La Presse'i çıkarmasıyla bu evrim tamamlanmış oldu. Girardin'e göre "paralı duyurular"ın katkısı olmadan "büyük sayılar"a ulaşılamazdı. Aynı dönemde bu konuyla ilgili başarılı formüller de ortaya çıkacaktır. Tefrikalar ya da yazı dizileri, kitle kültürü "serisi"nin ilk ifadesidir. Aynı ortamda, basının romantik dönemde eriştiği özgürlük, uluslararası çaptaki haberleri toplamayan ve dağıtan ilk şirket olan Havas Ajansı'nın da kurulmasına zemin hazırladı. Basın ajansının yaratıcısı "reklam rejisi" formülünü de yarattı. Gazetelerin kendisine reklam sayfalarını satma vekaletini vererek güvenlerini göstermeleri üzerine, Havas rejisi önce, reklam kaynakları akışını kontrol eden ilk kuruluşu oluşturdu ve daha sonra bilgi akışının kontrolü işlevini yürütmeye başladı. Böylece tarihteki ilk multimedya grubu doğdu ve bu entegre model II. Dünya Savaşı sonunda Devlet'in basın ajansını ulusallaştırma kararına kadar (Geleceğin AFP'si -Agence France Presse'i) tüm rejimlerde varlığını sürdürdü⁶⁷.

Ciddi anlamda reklamın başladığı yer olarak kabul edilen Amerika'da ise ilk ilan 1704'te yayınlanmıştır. Amerikalılar Benjamin Franklin'i Amerikan reklamcılığının babası olarak görürler. Franklin, 1729'da yayımlamaya başladığı Pennsylvania Gazete'de haber ve duyuruları uyumlu bir biçimde bir arada sunardı. Franklin, ayrıca yazı karakteriyle oynayarak, titrekle bir yazıyla yazdığı eşit uzunlukta olmayan üç veya dört satırlık duyurularda, ilk illüstrasyonları yaratmış oluyordu. Modern reklamcılığın temel tekniklerinin büyük bir bölümü Franklin'in reklamlarında mevcuttu. Ayrıca Franklin, kadınların o dönemde aile harcamalarının kontrolüne sahip olmalarına rağmen, öncelikle seslenilmesi gereken kesim olduğunu sezmişti⁶⁸.

⁶³ J. Thomas Russel- W. Ronald Lane, Advertising Procedure Kleppner's, 13.th Edition, Prentice Hall, 1996, s.7

⁶⁴ Memo Larousse Ansiklopedisi Cilt:3, Aydın Kitaplar, İstanbul, 1991, s.914

⁶⁵ Armand Mattelart, Reklamcılık, İletişim Yay., İstanbul, 1993 s.8

⁶⁶ Yüksel Ünsal, Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki yeri, Tivi Reklam Yayınları, İstanbul, 1994, s.40

⁶⁷ Armand Mattelart, Reklamcılık, İletişim Yay., İstanbul, 1993 s.8-9

⁶⁸ Armand Mattelart, Reklamcılık, İletişim Yay., İstanbul, 1993 s.9

Amerika’da ilk reklam ajansı, 1841’de Volney B. Palmer tarafından kuruldu. 20 yıl sonra N.W. Ayer & Son ve J. Walter Thompson gibi ajanslar kuruldu. Amerikan ajansları gerçek profesyonel görünümlerine 1920-30 arasında kavuştular⁶⁹.

Reklamcılıkta dürüstlük ve etik ilkeler konusunda 1911 yılında çıkarılan dürüstlük ve etik yasasıyla birlikte Amerikan Reklamcılar Derneği de “Truth in Advertising-Reklamda doğruluk ilkesini” benimsemiştir⁷⁰.

Reklam ciddi anlamda gelişmesini 1920’li yıllarda özellikle radyonun da gündelik hayata girmesiyle elde etmiştir. İlk ticari radyo istasyonu WEAF ismiyle 1922 yılında kuruldu ve iki yıl sonra Eveready saati ismiyle ilk özel reklam programını hazırladı⁷¹.

1940’larda görsel ve işitsel özelliği bünyesinde toplayan televizyonun yayına geçmesiyle reklamcılık sektörü en büyük gelişimini yaşamıştır.

1990’lı yıllarda ise internetin gündelik yaşama girmesiyle yeni bir hareket mecrası elde eden reklamcılık ekonomik büyümeyle birlikte gelişimini sürdürmektedir.

Reklamcılığın tarihsel gelişimiyle ilgili verilen bu açıklamaların ışığında reklamcılığın doğmasında ve gelişmesinde şu faktörlerin ön plana çıktığını görüyoruz: reklamcılık sektörü özellikle teknolojik gelişmelerden çok olumlu etkilenmiştir. 1500’lü yıllarda Gazetelerin çıkması daha sonra da radyonun ve televizyonun çıkmasıyla sektör en büyük gelişmesini yaşamıştır. Günümüzün reklam mecrası olan internet, başında kalınan sürenin artmasıyla, reklam pastasından aldığı Pazar payını sürekli artırmaktadır. Reklamcılık sektörünün gelişmesinde lokomotif olan unsurlardan biri de ekonominin geliştiği ve canlı olduğu ortamlardır. Ekonomik canlanmayla birlikte kurumlar reklam harcamalarına daha çok önem vermekte ve bütçe ayırmaktadırlar.

Reklamcılık çok dinamik bir sektördür. En büyük itici gücü ise yeni medya araçları ve henüz keşfedilmemiş bakir mecralardır. Reklamcılık için gerek teknik gelişmelerin ortaya koyacağı yeni iletişim araçları gerekse henüz fark edilemeyen atıl reklam mecralarıyla daha çok alana gireceği ve klasik reklam mecralarının pasta paylarına ortak olacağı kesindir.

1. OSMANLI DEVLETİ VE TÜRKİYE’DE REKLAMCILIK

Ülkemizde reklam ve reklamcılığın tarihi çok fazla gerilere gitmez. 16. ve 17. Yüzyıllarda Almanya ve İngiltere’de başlayan basın reklamları bizde ancak 19. yüzyılın ortalarında görünmeye başlamıştır. 1831’de yayın hayatına giren Takvim-i Vekayi ve 1840’ta yayım hayatına giren Ceride-i Havadis gazetelerinde görülen ilk reklam niteliğindeki ilanlar satılık ev, arsa ve çok az olarak da kitaplar ve resmi ilanlardan oluşmuştur⁷².

⁶⁹ Armand Mattelart, Reklamcılık, İletişim Yay., İstanbul, 1993 s.9

⁷⁰ Füsün Kocabaş, Müge Elden, Reklamcılık Kavramlar, Kararlar, Kurumlar, İletişim Yayınları, Dizi No: 18, İstanbul, 2001, s.19

⁷¹ Yüksel Ünsal, Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki yeri, Tivi Reklam Yayınları, İstanbul, 1994, s.40

⁷² Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi Cilt:19, Milliyet Gazetecilik, 1993, İstanbul, S.9757

Osmanlı topraklarında reklam içeren ilk gazete, "Spectateur Oriental" ismiyle Fransızlar tarafından İzmir'de çıkartıldı. Ayrıca yine İzmir'de çıkan 1830 tarihli Courier de Smyrne gazetesinde tahtakurusu öldüren ilaç ve tüfek kapsülü reklamları yer almaktaydı⁷³.

Osmanlı devleti sınırları içerisinde ilk yarı özel Türkçe gazete olarak 1840'ta İngiliz asıllı William Churchill tarafından İstanbul'da çıkartılmaya başlanan Ceride-i Havadis'in ilk sayılarından itibaren ticari reklam örneklerine rastlamak mümkün. Bu gazetede (Ceride-i Havadis, 27 Ekim 1840) ilk reklam örneği ise Avrupa'dan getirilip Galata'da bir mağazada satılan Fransız malı duvar kağıtlarının reklamıdır⁷⁴.

Osmanlı'da ilk ticari ilan 1864'te Tercüman-ı Ahval'de yayımlandı. Bu ilan Yeni Camii avlusunda çanak tabak satan bir mağazanın, Ramazan dolayısıyla yeni çeşitler ithal ettiğini belirtiyordu. İlk resimli ilanda aynı dönemde Loton Ciznel isimli ticari bir kuruluşun demir eşya ile ilgili reklamıydı. 1865-75 yıllara arasında artan gazete sayısı ile birlikte ilan ve reklam sayısında da artış görüldü. Fakat II. Abdülhamit döneminde ilan ve reklamlarda azalma göze çarpmaktadır⁷⁵.

Avrupa gazetelerinde yayınlanan türden ölüm ilanlarını ülkemize ilk sokan gazete Ceride-i Havadis'tir. 1896 yılında da Servet-i Fünun'un "sayfalarımız her türlü ilana küşad olunmuştur" ifadesiyle ilan almaya başladığını belirtmiştir⁷⁶.

Reklamda ünlü kişilerin referans olarak gösterilmesine bu yıllarda da rastlanılmaktadır. Sultan II. Abdülhamit'in terzicibaşısı, doktoru, dişçisi, şekerlemecisi açmış oldukları mağaza, dükkan ve bürolarının ilanlarında padişahın tuğrasını kullanarak "padişahta hep bizden alışveriş eder", "padişahın ağzını biz tatlandırıyoruz" gibi sloganlarla müşteri kazanma yoluna gitmişlerdir⁷⁷.

Osmanlı döneminde göze çarpan ilk reklamverenler olarak önce büyük mağazaları, otelleri, bankaları görürüz. Çarşı ve Pazar sürecinin ardından gelen büyük mağazalar, ilanlarla gelişen kent yaşamına yeni bir boyut eklerler. Mayer, Tiring, Orozdibak, Luvr, Brod gibi daha sonra bunlara Selanik Bonmarşesi (sahipleri İpekçi kardeşler film sektörüne de gireceklerdir) eklenir. Otellerden ise Pera, Tokatlıyan'ın Büyük Londra Oteli'nin ilanları özellikle almanak ve yabancı dilde yayın yapan gazetelerde sıklıkla karşımıza çıkar. Ayrıca Singer, Ethem Pertev ürünleri, longiness saatleri, çitli maden suları, nestle çikolata ve süt konsantresi ve Bomonti –Nektar bira fabrikalarıdır⁷⁸.

İkinci Meşrutiyet'le birlikte Türkiye'de reklamcılık alanında bir kıpırdanma oldu. 1909'da etkinliğini günümüze kadar sürdüren, Türkiye'deki ilk reklam ajansı "İlancılık kolektif şirketi" kuruldu⁷⁹. Bu dönemde başta I. Dünya Savaşı ve Osmanlı'nın girdiği diğer savaşlar olmak üzere meydana gelen büyük çarpışmalar nedeniyle reklamcılık durgun bir dönem geçiriyordu

⁷³ Orhan Koloğlu, Reklamcılığın İlk Yüzyılı: 1840-1940, Reklamcılık Derneği Yayınları, İstanbul, 1999, s.22

⁷⁴ Hamza Çakır, Osmanlı Basınında Reklam (1828-1864), Elit Reklamcılık, Ankara, 1997, s.22.

⁷⁵ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi Cilt:19, Milliyet Gazetecilik, 1993, İstanbul, S.9757

⁷⁶ Yalçın Çetinkaya, Reklamcılık, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992, s.42

⁷⁷ Uygur Kocabaşoğlu, "Gazi Abdülhamid Han ve Reklamlar", Tarih ve Toplum, Aylık Ans. Dergi, İletişim Yay., VI, İstanbul, 1986, s.57-60.

⁷⁸ Gökhan Akçura, İvri Zivir Tarihi 3, Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s.25-27

⁷⁹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi Cilt:19, Milliyet Gazetecilik, 1993, İstanbul, S.9757

Osmanlı'da ilk reklam etkinliklerini gerçekleştirenler Rum ve Musevi azınlıklar arasından çıkmıştır. Bu durum reklamcılık sektörünün öncülerinin de bir anlamda azınlık vatandaşlarımız arasında çıkmasına neden olmuştur. İlk reklam şirketi o dönemde uluslararası bir reklam ajansı niteliğinde olan Fransız Havas'ın Kahire müdürü E. Hoefler'in 1909 yılında Huli ve Samanon isimli iki Musevi ile ortaklaşa kurduğu "İlanlık Kolektif Şirketi"dir. Bu ajans daha sonra Cumhuriyet gazetesi yazı işleri müdürü Kemal Sahir Sel'in de ortak girmesiyle 1950 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. Musevi kökenli vatandaşlarımızdan Eli Acıman ve Şen Şapka (bugünkü Vakko) şirketinin sahibi Vitali Hakko ve Mario Began isimli Ermeni'nin 1944 yılında kurduğu "Faal Reklam Ajansı" sektör içinde hızla büyür ve Türk reklamcılık sektörünün bugünkü dev şirketi "Manajans"ı oluşturur⁸⁰.

Cumhuriyetin başlangıç yıllarında, devletçilik siyasetinin kaçınılmaz bir sonucu olarak en büyük reklamveren devlettir. Cumhuriyet döneminin önemli reklam verenleri: Ziraat bankası, Sümerbank, Etibank, İş bankası ve onun kuruluşları olan İpekiş, Camiş, Türkîş gibi kuruluşlar iyi bir reklamverendir. Tekel durumunda olan kuruluşlar bile bol bol reklam verirler; amaçları yeni alışkanlıklar yaratmak ve gelirlerini artırmaktır. "İnhisarlar İdaresi" (TEKEL) her tür içkinin ve sigaranın reklamını yapar. Bunlar içinde bir Cumhuriyet içkisi olarak tanımlanan ve Atatürk Orman Çiftliğinde özel "bahçe"si bulunan bira "serinletici" reklamlarıyla diğerlerinin önünde bir yer taşır. Ayrıca Hasan Bey ürünleri (çocuk maması, zeytinyağı, sabun, saç suyu vb) ve RCA radyo, Tungstram ampul, Eveready pil, parker kalem, Frigidaire buzdolabı, Telefunken radyo, AEG gibi ürünlerin Türkiye temsilcisi Burla Biraderler önemli reklam verenlerdir. Gıda sektöründe Hacı Bekir lokum ve tatlıları, Nestle, Lion, Mabel ve golden. Otomotiv sektöründe: Fiat, Ford, Renault, Chevrolet. Kozmetik sektöründe: Pertev, Nivea, Tokalon, Odol, Dentol ve Radyolin. Tıraş bıçağı sektöründe Gillette, Zaza, Arslan, Hasan, Halk, Altun Çiçek, Bozkurt ve Yıldırım gibi markalar görülmektedir. Ayrıca Milli Piyango, colombia, sahibinin sesi ve efsanevi ilaç Aspirin iyi bir reklamverendir⁸¹.

Cumhuriyetin ilanı ile özellikle 1924 yılından sonra gazetecilikle birlikte reklamcılık sektörü de gelişmeye başladı. Bunda Ford ve Bayer firmalarının giriştikleri sürekli ve programlı reklam hamleleri etkili oldu. Yerli firmalarda basına reklam vermeye başladılar. 1928 harf devrimi sırasında reklamcılık kısa bir dönem durgunluğa girdiyse de bu dönem uzun sürmedi. 1930'lu yıllarda gazete tirajlarında ve aldıkları reklamlarda hızlı bir artış oldu. 1938'de aylık ortalama tirajları 30 bin olan gazeteler ayda 3 bin liralık reklam geliri sağlamaya başladılar; aynı yıl resmi ilan harcamaları 200 bin, ticari reklam harcamaları da 300 bin lirayı buldu. İkinci Dünya Savaşıyla birlikte bu rakamlarda önemli ölçüde düşüşler görüldü de savaştan sonra ciddi artışlar meydana gelmeye başladı. 1943 yılında 500 bin lira olan ilan gelirleri 1953 yılında 5 milyon liraya, 1967'de ise 200 milyon liraya yükseldi. Bu yükselişte basının yanı sıra 1951 yılında çıkarılan bir kararnameyle Devlet Radyolarının da reklam almaya başlamaları etkin rol oynamıştır⁸².

⁸⁰ Yalçın Çetinkaya, Reklamcılık, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992, s.43

⁸¹ Gökhan Akçura, age, s.29-34

⁸² Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi Cilt:19, Milliyet Gazetecilik, 1993, İstanbul, S.9757

Basın dışında sinemalarda gösterilen film reklamlarında da 1950'den sonra önemli gelişme ve artışlar meydana gelmeye başladı. İlki 1944 yılında Reklam Ajanslarının sayıları arttığı gibi, bu kuruluşlar önemli gelişmeler gösterdiler. 2 Mart 1972'den sonra Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) televizyonunun da reklama açılmasıyla reklamcılığını boyutları daha da geliştirdi. 1974'te Türkiye'deki reklam harcamaları yaklaşık 740 milyon iken, 1981'de 10 milyar, 1988'de 60 milyar liraya ve 1992 yılında ise 510 milyar liraya ulaşmıştır⁸³.

Türkiye'de reklamcılığın canlanması ve daha bilimsel yöntemlerle çalışmaya başlanması 1950'li yıllara rastlar. Bu yıla kadar ölen dönemde sınai girişimlerin büyük bölümünün devlet elinde bulunması, reklama gerek duyulmamasına neden olmuştu. Zira devletin karşısında rekabet yapabilecek bir özel sektör yoktu. Çok partili yaşama geçişle birlikte iktidara gelen Demokrat Parti özel sektörün güçlenmesini sağlamıştır. Özel sektörün ekonomi içinde ağırlığı arttıkça tüketim ekonomisi ağırlık kazanmış, bunun sonucunda özel sektör reklamlarında önemli bir artış başlamıştır⁸⁴.

Radyo, 1951 yılına kadar sadece resmi daire ve müesseselerle hayır cemiyetlerinin ilanlarını yayınlamıştı. Radyoda reklam, ancak 27 Ocak 1951 tarihinden itibaren ilgili kararname şartlarına ve tarifeye uygun olarak kabul edilmeye başlanmıştı⁸⁵.

1957 yılında gazete ve dergilere ilan verme hakkı 195 sayılı kanunla sadece Resmi İlanlar Şirketine verilse de bu uygulama, 1961 yılında çıkarılan Basın İlan Kurumu'nun kurulması kanunuyla kaldırılmıştır. Böylece yabancı kaynaklı reklamlar ve resmi ilanlar bu kurum aracılığıyla yayınlanırken, bunlar dışındaki bütün reklam yayınları serbest bırakılmıştır⁸⁶. Türkiye'de reklamcılık 1960'lı yıllarda meslek haline gelmeye başlamıştır. 1961 yılında ilan tekelinin kaldırılmasıyla gazeteler reklam kuruluşlarına açılıyorlardı. 1970'li yıllarda ise reklam harcamaları ciddi oranda yükselmeye başlamış ve reklamcılık bir meslek olarak yerini sağlamlaştırmaya başlamıştır⁸⁷.

1968 yılından itibaren televizyon yayınlarına başlayan TRT kurumu 3 Mart 1972 tarihinden itibaren reklam almaya başlamasıyla reklamcılık sektörü gelişmesini artırarak sürdürmüştür⁸⁸. Türkiye'de TRT'nin 1972 yılından itibaren televizyonda ticari reklam yayınlarına imkan vermesi ve kısa süre sonra ülkenin her tarafından izlenmeye başlamasıyla birlikte televizyon reklamcılık mecraları için en önemli ortam durumuna gelmiştir.

Türkiye'de 1971 yılında reklamcılar sektördeki ilk örgütlenmeyi başlatarak Türkiye Reklam Ajansları Birliğini kurmuşlardır. Türkiye'de reklamcılığın canlanmasında etkili olan bir başka gelişme ise yerli reklam ajanslarının dünyanın en büyük reklam ajanslarıyla ortaklık yoluyla işbirliğine gitmeleriydi. 1974 yılında Pars reklam ajansı yabancı reklamcılarla ilk işbirliğini başlatmış ve daha sonrada ortaklığa gitmiştir.

⁸³ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi Cilt:19, Milliyet Gazetecilik, 1993, İstanbul, S.9757

⁸⁴ Esra Yazıcıoğlu, Kitle İletişim Araçlarının Gelişimi İçinde Reklamın Yeri, İ.Ü. B.Y.Y.O., Basılmamış Doktora tezi, 1999, s.28-29,

⁸⁵ Ersan İlal, Radyo Hürriyeti, Özerklik ve 1961 Anayasası, İ.Ü. Yayınları, No:1766, İstanbul, 1972, s.80

⁸⁶ Yüksel Ünsal, Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki yeri, Tivi Reklam Yayınları, İstanbul, 1994, s.49

⁸⁷ Eli Acıman, "Reklamcılığın Tarihsel Gelişimi ve Reklamcılık Mesleği", Reklamcılık ve Satış Yönetimi, Anadolu Üniversitesi A.Ö.F., Yay., No:41, Eskişehir, 1990, s.12-13

⁸⁸ Oya Tokgöz, Televizyon Reklamlarının Anne-Çocuk İlişisine Etkileri", Ankara 1982, s.XV

1980’lerde gazete ve dergi yayıncılığındaki teknolojik gelişmeler ve yatırımlar nedeniyle basılı reklamcılıkta, yine bu yıllarda duvar, toplu taşıma araçlarında ve billboard reklamlarında önemli yenilikler ve gelişmeler yaşanmıştır.

1990 yılından itibaren özel televizyonculuğun yayına geçmesi ve arkasından birçok özel televizyon kanalları ve radyoların kurulması ve özellikle de 1997 yılında internetin gündelik hayata girmeye başlamasıyla Türkiye’de reklamcılık sektörü en büyük atılımını yapmıştır. 90’lı yılların son bölümlerinde Açık hava reklamcılığının elemanlarından olan “Kent Mobilyaları” olarak nitelendirilen reklam araçları ve kent için ulaşımdaki ticari taksiler üzerlerine aldıkları reklam panoları ve toplu taşıma araçları reklamı yapılan ürünün resminin yapıştırıldığı ilanlarla sektörün gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

2. REKLAM

Reklam bugün yaşamımızı şekillendiren ve yansıtan en önemli kültürel faktörlerden biridir. Her yerde hazır ve görülmeyi beklemektedir, herkesin yaşamının kaçınılmaz bir parçasıdır; gazete okumazsanız ve televizyon izlemesiniz bile, kentsel ortamımıza egemen kılınan imgelerden kaçınamazsınız. Bütün medyayı kaplayan ve hiç bir sınırı bulunmayan reklamcılık, açıkça özerk bir varoluşa ve muazzam bir etkilene gücüne sahip geniş bir üstyapıyı oluşturur⁸⁹.

Reklam kamusal alanın temel bir aktörü haline gelmiştir. Kendisini iletişim tarzı olarak oluşturmak için mesajların ve spotların sınırlı çerçevesini aşmış, statü değiştirmiştir. Tecrit edilebilir bir ürün olmaktan çıkmış, gündelik olanın içine giren ve onun içinde mevcut olan yaygın bir çevre halini almıştır⁹⁰.

Reklamla ilgili yüzlerce tanım yapılmaktadır. Bunlardan bazılarını kısaca bir göz atalım.

Reklam (reclame) Latince’de “çağırma” anlamına gelen “clamare” sözcüğünden gelmektedir. Genel anlamda reklam “bir işin, bir malın veya bir hizmetin para karşılığında, genel yayın araçlarında tarif edilerek geniş halk kitlelerine ulaştırılmasıdır⁹¹”

Reklam, tüketicileri bir mal veya markanın varlığı hakkında, O mala-markaya/hizmete karşı olumlu bir tutum yaratmak için görsel ve işitsel mesajların hazırlanması ve bu mesajların ücretli araçlardan yayınlanmasıdır⁹².

Sunulan mal ve hizmetler hakkında bilgi vermeyi, tanıtmayı ve nihai amaç olarak da satışları kolaylaştırmayı hedefleyen reklam, kitle iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen bir süreçtir. Ürünler hakkında bilgi verme, tanıtmaya amacının yanında kurum adını, marka imajını, arzulanan pazarlama kanallarına ulaşmayı sağlama, pazarı genişletme gibi amaçları da benimseyen reklam temelde inandırma niyeti

⁸⁹ Judith Williamson, Reklamın Dili-Reklamda Anlam ve İdeoloji, Ütopya Yayınları, Çev: Ahmet Fethi, Ankara, 2001, s.11

⁹⁰ Armand Mattelart, Beyin İğfal Şebekesi”, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995 s.22.

⁹¹ Yüksel Ünsal, Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki yeri, Tivi Reklam Yayınları, İstanbul, 1994, s.12

⁹² Kemal Kurtuluş, Reklam Harcamaları, İ.Ü İşletmesi, Yayın No:16, İstanbul, 1987, s.27

taşımaktadır. Sürekli tekrarlar, dikkat çekici mesajlar; görüntü, ses, renk eşliğinde iletilerek kitleleri etkilemeye çalışmaktadır⁹³.

Amerikan Pazarlama Birliğine göre reklam “bir malın, bir hizmetin veya fikrin bedeli verilerek ve bedelin kimin tarafından ödendiği anlaşılacak biçimde yapılan ve yüzyüze satış dışında kalan tanıtım faaliyetleridir⁹⁴”

Reklamcılık en geniş tanımıyla: bir organizasyon veya ürün hakkında, ödeme ile yapılan, kişisel olmayan, ikna edici doğaya sahip, belirgin sponsoru olan ve araçlar kullanılarak hedef kitleye sunulan planlı bir iletişim sistemidir⁹⁵.

İnceoğlu’na göre ise reklam: “bir mal veya hizmetin sürüleceği piyasanın ve bu mal ya da hizmetin alıcısı olacakların tanınması için yapılacak araştırmalar, reklam amacının, reklam giderlerinin ve reklam mesaj türlerinin tasarlanması, reklam bütçesi, reklamın ne zaman yapılacağı konusundaki kararlar ve reklam içeriğinin hazırlanması gibi faaliyetlerin bütünüdür⁹⁶”.

İlhan Cemalcılar’a göre reklam: “bir mala ya da hizmete ilişkin bir mesajı, sözlü ya da görüntülü olarak Pazar birimlerine sunmak için yapılan eylemlere denmektedir⁹⁷”.

Nedim Çivrilili’ye göre reklamın özellikleri şunlardır⁹⁸:

Reklam bir iletişim olayıdır. Kitle iletişim araçları ile gerçekleştirilir.

Tüketicie değişik seçenekler sunar, tercih hakkı tanır ve bilgilendirir.

Sürekli olarak değişiklik gösteren acımasız rekabetin geçerli olduğu, pazar mekanizmasında yer alabilmenin olmazsa olmaz koşuludur.

Arz ve talebi buluşturan, piyasayı meydana getiren ticari bir haberdur.

Rekabeti canlandırarak ürün ve hizmetlerin kalitesinin yükselmesinde rol oynayan, fiyatı düşüren böylece ekonomiye canlılık katan bir yayındır.

Mal veya hizmete ilişkin bilgiyi etkin bir mesaja dönüştürerek hedef tüketicilere bilgi verir.

Mal ve hizmetler ile insanlar arasında karşılıklı iletişim ve etkileşim yoluyla uyum sağlayan yeni gereksinimler ve yeni ürünler ortaya çıkaran ekonomik olduğu kadar kültürel boyutları da bulunan bir faaliyettir.

Ürünleri tanıtır ve seçme imkanı verir. Ayrıca daha iyi yaşamaya yönelik arzuları kamçılar.

Reklam bir enformasyondur. Ürünler hakkında tüketicilere bilgi verir.

Belirli bir ücret karşılığında yapılır.

⁹³ Işıl Karpat, Kurumsal Reklam, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1999, s.35

⁹⁴ İlhan Ünlü, Reklam Kampanyası Planlaması”, A.Ü. A.Ö.F Yayınları No: 64, Eskişehir 1987, s.7

⁹⁵ İrfan Erdoğan, İletişimi Anlamak, Erk Yayınları, Ankara, 2002, s.403

⁹⁶ Metin İnceoğlu, GÜdüleme Yöntemleri, A.Ü. Basın Yayın Y.O. Yayınları No: 4, Ankara, 1985, s.165

⁹⁷ İlhan Cemalcılar, Pazarlama, Beta Yayınları, İstanbul, 1996, s.343

⁹⁸ Nedim Çivrilili, “Kıyısından Köşesinden Reklamcılık”, Doğan Ofset, İstanbul, 1993 s.11

Reklamın asıl amacı, üreticinin yeni ürünün satılmasını sağlayacak tedbirler almak ya da satışı devam eden ürünün aynı pazarda talebini artırmaktır. Bunun yanında rakiplerin müşterilerini çekebilmek ve marka imajını taze tutma gibi amaçları da bulunmaktadır.

Reklamın fonksiyonlarını ise Kurtuluş şu şekilde açıklamaktadır⁹⁹:

Satışları artırmak,

Satışı yapacak aracı kurumların sayısını artırmak,

Mal ve hizmete karşı marka bağımlılığı yaratmak,

Satış artışları sayesinde ürünün birim maliyetini düşürmek,

Firmanın yeni ürünlerine, halen satışları iyi olan ürünlerle birlikte satış kolaylığı sağlamak,

Mal veya hizmeti tanıtmak, satışı kolaylaştıracağından, malı satan aracılar yardım eder,

Malın yeni kullanımını göstererek tüketimi artırmak gibi fonksiyonları bulunmaktadır.

Reklam sayesinde mal ve hizmet imajı yaratılarak, daha kaliteli personeli bulmak ve insanları yaptıkları işe karşı daha saygılı olmalarını sağlayarak, işe bağımlılığı artırmak gibi fonksiyonları bulunmaktadır.

Reklamla ilgili yapılan tanım ve değerlendirmelerin ışığında şu şekilde bir tanım yapabiliriz: Reklam: herhangi bir mal, bir hizmet veya bir düşüncenin hedef kitesine ulaştırılması amacıyla genelde bu işi meslek olarak yapan kişiler (ajans) tarafından yayınlanacak reklam mecrasına en uygun formatta hazırlanan (basılı, görsel, işitsel vb gibi tarzlarda), daha çok kitle iletişim araçları vasıtasıyla ve bir ücret mukabilinde yayınlatılan, yapılan harcamalar karşılığında tanıtımı yapılan ürün-hizmet veya düşünceye hedef kitleden artı değerler, olumlu yansımalar ve davranış değişiklikleri bekleyen bir iletişim girişimidir.

Reklamın tüketici üzerinde etkisi şu aşamalardan oluşmaktadır: Farkına varma: X marka bir ürün için geliştirilen yeni formüle ilişkin reklamın görülmesi. Bilgi toplama: Ürünün teklif ettiği yeniliğin ve bilginin doğruluğunun test edilmesi. Beğenme/beğenmeme: X marka ürüne ilişkin tutumların gelişmesi veya yeni tutumların oluşması. Tercihlerin belirlenmesi: Ürünün yeni özelliği nedeni ile elenerek, tüketici tarafından tercih edilmesi. İnanma/İkna olma: faydanın maksimum doyumunu sağlayacağı konusunda ikna olunması. Satın alma davranışı: Yeni formüllü X marka ürünün satın alınarak, denenmeye karar verilmesidir¹⁰⁰.

Basılı reklam mecraları, mesajların hedef kitesine yazı, fotoğraf, grafik vb. görsel unsurlarla ulaştırıldığı reklam araçlarıdır. Bunlar: gazeteler, dergiler, el ilanları, kataloglar ve broşürlerden oluşmaktadır.

⁹⁹ Kemal Kurtuluş, Reklam Harcamaları, İ.Ü İşletmesi, Yayın No:16, İstanbul, 1987, s.27

¹⁰⁰F. Belma Güneri, (1998). "Satın Alma Davranışında Reklamın Rolü", Pazarlama Dünyası, Kasım-Aralık Yılı: 12, İstanbul, 1998, s.72

2. 1. GAZETE REKLAMCILIĞI

Bu çalışmada en geniş, en yaygın ve en popüler basılı reklam aracı olan gazete reklamları incelenmiştir. Bu bölümde gazete reklamcılığının özellikleri hakkında genel bir bilgi verilecektir.

Yayın organlarının en eskilerinden ve reklamların görüldüğü ilk mecra olan gazeteler kitle iletişim araçları içerisinde en çok tüketilenidir.

Dünyada gazeteler dağıtım alanına göre, uluslararası , ulusal, bölgesel ve yerel olarak 4 temel sınıfa ayrılırlar. Uluslararası gazeteler dünyada değişik dillerde ve değişik coğrafyalarda milyonlarca tirajda basılıp dağıtılan gazetelerdir. Ulusal gazeteler sadece bir ülke sınırları içinde ve o ülkenin resmi diliyle basılırlar bu gazetelerin aynı dilde olmak üzere o ülke vatandaşlarının yoğun bulunduğu bazı ülkelerde de basılabilirler. Bölgesel gazeteler dağıtım itibariyle belirli bir coğrafi bölgede satışa sunulan ve o bölgenin haberlerini aktaran basın organlarıdır. Yerel gazeteler ise dar bir alanda (il, ilçe ve kasaba'da) yayınlanan ve o bölgenin haberlerini yansıtan kuruluşlardır. Bu kuruluşların dağıtım ağı çok kısıtlı bir bölgedir. Gazetelerin bir başka farklılığı da yayın sıklıklarıdır. Gazeteler günlük çıkan sabah ve akşam gazeteleri, haftada, 15 günde, ayda, 3 ayda ya da 6 ayda bir çıkan gazeteler olarak ayrılabilir. Tüm dünyada ve Türkiye'de gazetelerin hemen tamamına yakını günlük sabah gazetesi olarak yayınlanmaktadır. Gazeteler içerik açısından da farklılıklara ayrılırlar. Bunlar arasında Spor, ekonomi, siyasi, ideolojik, sektör, magazin gibi bölümlere ayrılırlar. Türkiye'de yayınlanan gazetelerin çoğu siyaset, magazin, ekonomi ve spor olaylarının birlikte verildiği bir gazetecilik anlayışı sergilemektedirler.

2.1.1 Gazete Reklamlarının Özellikleri

Gazete reklamları iki şekilde verilebilir birincisi belirli bir kampanya konusu olarak diğeri de seri ilanlar şeklinde verilebilirler. Birincide, kompozisyon müşteri veya ajansta, ender olarak da gazetede hazırlanır, ikincisi ise, tamamen gazete tarafından düzenlenir. Seri ilanlardan genellikle kelime başına ücret alınır. İstenirse (sütun/cm) belirterek de sipariş verilebilir. Gazete ilan ücretlerinde, 1 cm yüksekliğinde 1 sütun genişliğindeki bir alanı ifade eden sütun/cm ölçüsü kullanılır. Gazeteler eskiden 8 sütun çıkarken, şimdi sütunlar daraltılarak 9 sütuna çıkarılmıştır. Özel ya da maktu reklamlar ya tek kare (5 cm yükseklik ve iki sütun genişlik) ya da çift kare (iki sütun genişlik 10 cm yüksek) olur¹⁰¹. Gazetelerde reklam ölçüsü birimi sütun/cm'dir. 1st/cm, 1 cm yükseklikte ve bir sütun genişlikte bir alanı ifade eder. Reklam ortamı olarak gazete kullanımı şu yönleriyle incelenebilir¹⁰²:

Hedef Kitle Seçme Olanağı: gazetelerin okuyucu kitleleri ekonomik, sosyal ve demografik özellikleri açısından az veya çok farklıdır. Bu durumda reklam veren değişik gazeteleri kullanarak istediği hedef kitleye ulaşma şansını arttırabilir. Bunun yanında ulusal gazetelerin bölgesel baskı yapmaları ve mahalli gazetelerin varlıkları, bölge bazındaki reklamlarda da hedefe ulaşılması açısından büyük rahatlık

¹⁰¹ Ö. Baybars Tek, Pazarlama İlkeleri- Global Yönetimsel Yaklaşım, Geliştirilmiş 7 baskı, İzmir, 1997, s.760

¹⁰² İlhan Ünlü, Reklam Ortamları Planlaması-Sayısal Yöntemler ve Bir Model Denemesi, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:150, Eskişehir, 1986, s.25-26

sağlar. Bu üstünlük belirli bölgede satılan mal veya hizmet için sadece o bölgede reklam yapma olanağı verdiğinden daha az bütçe gerektirir. Ayrıca gazetelerin belirli sayfalarının belirli konulara ağırlık vermesi nedeniyle, hedeflenen kitleye uygun sayfaların seçimi mümkündür.

Mesaj Taşıma ve Mesaja Bağlılık: Gazeteler genel olarak basılı malzemeler arasında en düşük kalitedeki kağıda basılmış olanıdır. Son yıllardaki baskı teknolojisindeki gelişmelere rağmen sıkça kötü baskı sonuçlarına rastlanmaktadır. Bu yüzden reklam verilecek gazetenin baskı ve kağıt kalitesinin dikkate alınması gerekir. Kötü basılmış bir reklam ilgi çekme ve istenilen mesajı verme niteliğini kaybetmenin yanısıra, hedef kitle üzerinde kötü etki de yapabilir.

Çabukluk: Reklam ortamları arasında gazetelerde reklam yapmak en süratli ve en kolay olanıdır. Diğer ortamlarda günümüz koşullarına göre reklam orijinalinin teslim süresi, örneğin televizyonda 12 gün*, dergide genellikle bir hafta olmasına karşılık, gazetelerde bir gündür. Böylelikle, reklamlar güncel olaylara daha bağlantılı olarak hazırlanabilir.

Taşınan Mesajın Kalıcılığı ve Etkisi: Gazetelerin okunma sürelerinin genellikle bir gün olmaları gazete reklamlarının ömrünü ve akılda kalıcılık süresini kısaltmaktadır. Bunun yanında okuyucular gazeteyi diğer okunan malzemelere oranla daha kısa sürede okuduklarından ve okumaya az bir süre ayırdıklarından ya reklam göze çarptığı anda okunur; ya da gözden kaçıp hiç etki yapmaz.

Maliyet: Gazeteler, reklamlara ilişkin uygulayacağı ücret tarifelerini önceden hazırlayarak ilgili kuruluşlara duyurur. Ancak, gazetelerce reklam ajanslarına belirli bir indirim sağlanır. Türkiye’de yaygın uygulamada bu indirim oranı % 25 olarak görülür. Gazetelerin reklam tarifelerinin değişik olması ve tirajlarının farklı olması gazetelerin kendi aralarında bu haliyle doğrudan bir maliyet karşılaştırmasını zorlaştırmaktadır.

2.1.2. Gazete Reklamlarının Avantajları

Oluç’a göre Gazete reklamlarının üstün yanları şöyle sıralanabilir¹⁰³: Gazeteler çok büyük bir okuyucu kitlesine ulaşması reklamın geniş bir kümeye seslenebilmesine olanak tanır. Aynı gazete birden çok kişi ve aile tarafından okunur. Yani reklamın ulaştığı kitle, satılan gazete sayısından çok olabilir. Bölge gazeteleri ve yerel gazeteler, reklamcılara belirli alanlara seslenmek istediklerinde avantaj sağlar. İvedili durumlarda bir reklam iletisi, birkaç saat içinde kamuya duyurulabilir. Bir büyük yangın haberi yanında, yangın sigortası reklamı hemen yayınlanabilir.

Gazeteler ideolojik ve yayıncılık anlayışı nedeniyle belirli kısmen homojen okuyucu kitlesine sahiptirler. Her gazetenin kendine özgü farklı bir okuyucu kitlesi vardır. Bu nedenle gazetelere reklam verildiğinde, demografik ve sosyal yönden farklılık gösteren bu kitlelere ulaşma imkanı sağlanmış olmaktadır. Gazeteler siyaset, ekonomi, sosyal olaylar, magazin ve spor gibi sayfalara sahiptir. Böylelikle

¹⁰³Mehmet Oluç, “Reklam Metninin Hazırlanması, Yayınlanması ve Etkinlikle İlgili Bazı Kavramlar”, Pazarlama Dünyası, Yıl:4, Sayı:22, Temmuz/Ağustos, 1990, s.12

*Son yıllarda televizyon ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle televizyonda yayınlanacak (hazırlanmış) reklamların yayına girme süresi anlık hale gelmiştir.

Gazeteler, reklamı yapılan ürün veya hizmet için en uygun sayfada yayınlanma gibi bir imkana da sahiptir.

Gazeteler özellikle Pazar günleri evlerin ayrıca işyerlerinin çoğunluğuna girmektedirler. Buna ek olarak okuyucudan okuyucuya el değiştirmekte, böylece en yüksek etki alanına ulaşmaktadırlar. Dergilerin tersine, gazetelerin çoğu günlük yayımlandıklarından, reklam veren firmalara kısa bir zaman dilimi içerisinde reklam mesajlarını sık sık yinleme imkanı sunabilmektedirler. Gazete reklamları istenilen sayıda kalem mal sunma ve siyah-beyaz ya da renkli basılabilmeleri bakımından esneklik gösterirler. Pazarlarda ve tüketici taleplerinde ortaya çıkabilecek anlık değişikliklere karşılık ilanlarda kısa sürede değiştirilebilirler. Gazeteler her yere götürülebilir ve sabah işe giderken ulaşım araçlarından, iş yerlerine, güzellik salonlarından oturma odalarına her zaman her yerde okunabilirler. İlanlar kesilip incelenme, karşılaştırılma ve sonradan kullanılmak üzere saklanabilmektedir¹⁰⁴.

Gazetelerde yayınlanan reklamlarda mesaj evde veya rahat bir atmosferde alınır ve istenirse ulusal bazda yer verilebilir. Gazeteler güvenilir bir editoryal ortama sahip ve öykü niteliği azdır. Bilgileri ve haberleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyabilir fakat ürünleri tanıtması ve göstermesi çok güçtür¹⁰⁵. Gazetelerde yayınlanan bir reklamın ilgilenen insanlar tarafından defalarca okunma veya kesilip saklanma imkanı vardır.

Gazete reklamları televizyon ve radyo reklamlarına göre daha uzun metinlerde ve daha açıklayıcı bir şekilde yayınlanabilir. Uzun metin gerektiren reklamlarda, halka arz, ihale, teknik bilgilendirme, otomobil, konut, beyaz eşya ve elektronik cihazlar gibi büyük bedelli ve taksitli ödemelerle elde edilecek ürünlerin ödeme tablolarının duyurulmasında rakipsiz bir yayın organıdır.

2.1.3. Gazete Reklamlarında Başlık

Basılı yayın organlarındaki reklamların dikkat çekici olabilmesi için başlık, alt başlık, metin gibi yazılı unsurların yanı sıra logo, resim ve grafik gibi görsel karakterlerinde yerli yerinde ve dikkat çekici şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Başlık öncelikle dikkat çekici olmalı ve kolayca anlaşılmalıdır. Mümkünse başlıkta markaya yer verilmelidir. Başlıkta kullanılan kelimelerin anlamları, görünüşlerinden güçlü olmalıdır. Kalıplaşmış, çok kullanılmış reklam kokan ifadelerden kaçınılmalıdır¹⁰⁶. Basılı reklamlarının önemli unsurlarından biri olan başlık hedef kitleyi metne çekecek bir ön adımdır. İyi kullanılmış bir başlıkla hedef kitle diğer sayfalara ve haberlere geçmekten alınarak reklam metnini okumaya zorlanacaktır¹⁰⁷. Reklamı yapılan ürün-hizmet yeniyse veya geliştirilmişse bu duruma kesinlikle başlıkta değinilmelidir. Ayrıca başlıklarda olumlu şeylerden bahsetmek, tuhaf, meraklandırıcı veya ilgi çekici sözcükler kullanmak metnin okunmasında etkili olabilmektedir.

¹⁰⁴ C. Book, Albert- Schick, C. Dennis, Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, Yayınevi Yay., İstanbul, 1998, s.1139-40

¹⁰⁵ John Wilmshurst-Adrian Mackay, The Fundamentals of Advertising, Second Edition, Butterworth-Heinemann, 1999, s.112-114

¹⁰⁶ Yüksel Ünsal, Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki yeri, Tivi Reklam Yayınları, İstanbul, 1994, s.268

¹⁰⁷ Haluk Mesçi, Reklamcılık, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 84 Eskişehir, 1984, s.117

Mesçi'ye göre haber başlıkları şu şekilde sınıflandırılabilir: Doğrudan vaat başlıkları, Meraklandırıcı ya da kışkırtıcı başlıklar, kitlesini seçen başlıklar, Emir başlıkları, Haber başlıkları ve Soru başlıkları¹⁰⁸.

Başlık, yazılı metnin bir parçasıdır ama metnin öbür başlıca öğeleri ile ilişkili bir biçimde ele alınmalıdır. İyi bir düzenleme ve yerleştirme (layout) gözlerin, görüntüden (illustasyon) başlığa, başlıktan metnin gövdesine kaymasını sağlayacak şekilde olmalıdır. Bir başlıkta olması gereken unsurlar Book ve Schick'e göre şöyledir: Okuyucuyu alıkoymalı ya da en azından dikkatini çekmeli. Önermede ilgi uyandırmalı. Okuyucuları ana metni okumaya yönleltmeli. Hedef alıcıları okuyucular arasından seçmeli. Satış mesajını özetlemeli. Ürün ya da hizmeti tanıtmalı ve bir yarar sunmalıdır¹⁰⁹.

Oluç'a göre başlıklar şu sınıflara ayrılır: Etiket Başlıklar: Bu başlıklar günlük gazetelerdeki haber başlıklarına benzer ve ardından gelen konunun özeti gibidirler. İleti Başlıklar: Bunlar bilgi verici başlıklardır. Müşterinin üründen beklediği yararları destekleyici materyali içerir. İleti başlıklar genellikle metnin veya metin öyküsünün, can alacak noktasından oluşur. Kışkırtıcı Başlıklar: Metnin özünün düşsel bir biçimde sunulduğu, okuyucunun merakını uyandıran heyecan verici başlıklardır. Seçici Başlıklar: Bu tür başlıklar ev kadınları, tatilciler vb. belirli bir grup hedef müşterinin dikkatini çekerek onların reklamı okumasını sağlamaya yöneliktir. Buyruk Başlıklar: Bu tür başlıklar bildiri ifadeli, doğrudan buyruk, ünlem biçiminde ya da sorgulama biçiminde olabilir. Soru Başlıklar: Bu başlıklarda kışkırtıcı bir öge bulunur ve okuyucuyu metni okuduktan sonra yanıt vermeye istekli hale getirecek biçimde olmasına özen gösterilir¹¹⁰.

Reklam mesajının hazırlanmasında başlıkla metnin arasında bulunan ve geçişi sağlayan alt başlık olarak ifade edilen bir yazı tipi bulunmaktadır. Alt başlık ana başlığı destekleyen ve açıklayan, metne geçişi kolaylaştırıcı öğelerdir. Alt başlıklar her reklam çalışmasında olmak zorunda değildir. Ancak bazen ana başlık sadece dikkati çekmeye ve çarpıcılığı sağlamaya yönelik olarak düzenlenebilmektedir. Bu gibi durumlarda alt başlık, ana başlığı açıklayıcı, tüketicide oluşan soruları cevaplayıcı yani ana başlığı tamamlayıcı bir görev üstlenmektedir¹¹¹.

Bir gazete reklamını oluşturan unsurlardan en önemlisi metindir. Reklamın başlığıyla dikkat çekilmesinden sonra hedef kitlenin ikna edilmesi işlemini sağlayacak olan reklamın metin kısmıdır. Gürgeç'e göre bir metinden beklenen bazı amaçlar şu şekilde belirlenmelidir: Ürünün rakip ürünler karşısında fiyat ve kalite üstünlüklerini anlatmak. Ürünün nasıl kullanılacağını açıklamak. Ürünün temel satış vaadini anlatmak. Ürünün temel satış vaadini destekleyen yan vaatleri anlatmak. Reklama konu olan nesnenin imajını geliştirmek. Ürünün temel satış vaadi ve yan vaatlerinin kanıtlarını açıklamak¹¹².

¹⁰⁸ Haluk Mesçi, Reklamcılık, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 84 Eskişehir, 1984, s.38

¹⁰⁹ Albert Book, C. Dennis Schick "Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.53

¹¹⁰ Mehmet Oluç, "Reklam Metninin Hazırlanması, Yayımlanması ve Etkinlikle İlgili Bazı Kavramlar", Pazarlama Dünyası, Yıl:4, Sayı:22, Temmuz/Ağustos, 1990, s.13

¹¹¹ Füsün Kocabaş, Müge Elden, Reklamcılık Kavramlar, Kararlar, Kurumlar, İletişim Yayınları, Dizi No: 18, İstanbul, 2001, s.116

¹¹² Haluk Gürgeç, Reklamcılık ve Metin Yazarlığı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 391, Eskişehir, 1990, s.77

Ana metin kısaca bir yazılı metinde başlık ve alt başlıkların dışında kalan yazılı alandır. Ana metin reklamın söylemesi gereken anahtar noktaları söylemektir. Ana metin literatürdeki açıklık, tanımlama, öyküleme, diyalog, tartışma vb. gibi bütün yazın tekniklerini kullanarak, metni detaylandırmaya, bilgi vermeye, insanları ikna etmeye çalışır. Ana metinde satışı yapılmak istenen ürünün özelliklerinin daha iyi tasvir edilir ve açıklanır. Okuyucuların ana metni okumaları için metnin başlangıcının son derece ilgi çekici olması gerekir.

Alfred Politz'e göre reklam metninin özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır: "Reklam metni bilhassa markaya alışkanlığı temin amacıyla hazırlanmalıdır. Metin, istek ve arzuyu kamçılmalı ve aynı zamanda inandırıcı olmalıdır. Metin markanın diğerlerine tercihini sağlamalıdır. Reklamın geliştirilmesinde metnin ustalıklı, zekice ve yaratıcı gücün tüm imkanlarından faydalanarak hazırlanması şarttır¹¹³".

Winters ve Milton'a göre, Gazete reklamları için yazılan metinler, yaklaşımları açısından üç temel kategoride toplanabilirler: olaylara dayanan, direkt ya da mantıki yaklaşım: bu yaklaşımda reklama konu olan ürün, hizmet ya da fikirler satış noktaları, faydalar ve vaadler arasındaki direkt ve mantıki bir ilişki kuran, bunu da bir takım olaylar ve bilgilerle açıklayan bir anlatım tarzı vardır. Buna doğrudan satış (Hard Sell) denilmektedir.

Hikaye edici, anlatıcı yaklaşım: Hikaye anlatım yoluyla yapılan bu yaklaşımda bir hikaye ve bunun içinde kahramanlar, sorunlar ve olaylar vardır. Son aşamada ise çözümler ile ürün ya da hizmet arasında bağlantı kurulur. Softsell ya da dolaylı anlatım da denilen bu yaklaşımda doğrudan satış çağrısı yapılmaz. Tüketicilere sorun ve çözüm önerileri gösterilmektedir.

Yansıtıcı ya da duygusal yaklaşım: bu türde oluşturulan metinlerde kurmaca olarak yaratılan olaylar ve karakterlerin yer aldığı öyküler vardır. Tüketicilere/hedef kitleyi duygusal olarak etkileyerek ve tüketicinin reklamdaki bu karakterler ile özdeşleşmesini sağlayarak söz konusu ürün ya da hizmete karşı talep oluşturulması amaçlanmaktadır¹¹⁴.

Gazete reklamlarının hazırlanmasında yazılı metnin yetersiz kaldığı yerlerde metni desteklemek ve reklamın etkisini artırmak amacıyla resim ve fotoğraflar kullanılmaktadır. Burton'a göre; Fotoğraf resme göre gerçeklik etkisi sebebiyle, basılı reklam illüstrasyonlarında çok daha sıklıkla kullanılan bir malzemedir. Ancak resimler veya sanat yönetmeni tarafından yapılan sanatsal reklam illüstrasyonlarında şu unsurlar dikkate alınırsa daha başarılı olabilmektedir: reklamlarda, işlenecek herhangi bir konu için gerçek yaşamda bulunamayacak kadar abartılı bir görüntü arzulanıyorsa. Mevsimi dışında iken arzulan mevsimsel görüntülerin aktarılmasında. Özellikle endüstriyel malların reklamı söz konusu olduğu durumlarda. İstenen grafik ve şematik düzenlemelerin aktarılmasında. Fotoğraf için model olarak doğru kişilerin bulunmasının çok zor veya olanaksız olduğu durumlarda. Fotoğrafik malzeme, çekim ve mekanların hazırlanma süresinden daha kısa bir sürede reklamın gerçekleştirilmesi gereken durumlarda.

¹¹³ Yüksel Ünsal, Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki yeri, Tivi Reklam Yayınları, İstanbul, 1994, s.233

¹¹⁴ Füsün Kocabaş, Müge Elden, Reklamcılık Kavramlar, Kararlar, Kurumlar, İletişim Yayınları, Dizi No: 18, İstanbul, 2001, s.119

Özellikle komik mizansenler yaratılmak istendiğinde ya da çocuklara yönelik bir reklam hazırlandığında kullanılacak çizgi kahramanlar veya çizgi öykülerin sunumundaki gibi...¹¹⁵”.

Gazete ilanlarından şu hususlara dikkat edilmelidir: ilanlar farklı olmalı böylece kolayca göze çarpmalıdır, basit bir taslak kullanılmalı ve mesaj kolaylıkla görülmelidir. İlanlar resimlerle desteklenmelidir. Başlıkta ürünün bir yararından söz edilmelidir. İlanın çok kalabalık olmamasına dikkat edilmeli ve beyaz alanın ilanda önemli bir unsur olduğu unutulmamalıdır. İlan metni ilginç (eğlendirici ve içten) ve okunaklı olmalıdır. Bilgiçlik taslamamaya ve alışılmadık ya da anlaşılması güç sözcükler kullanmaktan kaçınmaya özen gösterilmelidir. Fiyat ya da fiyat yelpazesi ilanda belirtilmelidir. Yüksek fiyatı malın kalitesi ve diğer özellikleri yönünden izah edilmelidir. Düşük fiyatları ise özel bir satış ya da stok eritimi gibi gerçekçi önermelerle desteklenmelidir. Marka adı belirtmek aynı zamanda bu firmalar ile ortaklaşa reklam yapma olanağını da doğurur. Önemli bilgilerin hiçbirini atlamayın. Okuyucuları satın almak için o an harekete geçirin¹¹⁶.

2.1.4. Gazete Reklam Metninin Özellikleri

Yazılacak reklam metninin hedeflerinin ortaya konması, reklamı yapılacak ürünün analiz edilmesi ve olası alıcıların demografik ve psikografik özelliklerinin önceden bilinmesi gereklidir. Bir reklamın sözel içeriği yazılı metinden oluşur. Metni oluşturan unsurlar: başlık, alt başlık, gövde yazı, manşet ve slogan kısımlarıdır. Her reklamlarda bunlardan en az biri ve birkaçı görülür¹¹⁷.

Bir metinde bulunması gereken unsurlar şunlardır: ürünü yararları açısından tanımlamalı, bütün yani tam ve özgün bilgiler vermeli, basit ve yalın bir dil kullanmalı, sıkça kullanılan tanımlar ve abartılı iddialardan kaçınılmalıdır. Sonuncu olarak da okuyucuya hemen-şimdi satın almasını söylenmelidir. Reklamın başlığı bir reklam metninin en önemli kısmıdır. Uzun metinlerin herkes tarafından okunmasının güçlüğü dikkate alınır başlığın önemi daha da belirginleşir. Bir başlıkta bulunması gereken özellikler şunlardır: okuyucuyu alıkoymalı ya da en azından dikkatini (olası alıcıya ismiyle seslenilmeli, onun dilinden konuşulmalı, ürünün kullanımı gösterilmeli, haber verici şekilde başlıklandırılmalı) çekmelidir, önermede ilgi uyandırmalıdır, okuyucuları ana metni okumaya yöneltmelidir, hedef kitleyi okuyucular arasından seçmelidir, satış mesajını özetlemelidir, ürün ya da hizmeti tanıtmalıdır ve bir yarar (fayda) sunmalıdır¹¹⁸.

2.1.5.Slogan

Sloganlar reklam çalışmasının önemli unsurlarından biridir. İyi belirlenmiş bir reklam sloganı, uzun yıllar reklamı yapılan ürünle beraber hatırlanabilmektedir. Sloganlar çarpıcı, net ve kısa olmalıdırlar. Ayrıca ürünün farklılaştırılmasına neden olmalıdır.

Slogan çoğu zaman reklamın ana fikrini ve mesajını verecek şekilde yapılandırılır. Sloganın öncelikli fonksiyonu reklamın içerdiği fikrin veya mesajın hatırlanabilirliğini sağlamasıdır. Sloganlar

¹¹⁵ Füsün Kocabaş, Müge Elden, Reklamcılık Kavramlar, Kararlar, Kurumlar, İletişim Yayınları, Dizi No: 18, İstanbul, 2001, s.122

¹¹⁶ Albert Book, C. Dennis Schick “Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.90

¹¹⁷ Albert Book, C. Dennis Schick “Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.29-31

¹¹⁸ Albert Book, C. Dennis Schick “Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.47-53

bütün bir reklam kampanyası süresince ve hatta yıllarca süren tüm reklam faaliyetlerinde bile kullanılabilirler¹¹⁹.

Slogan, reklam veren firmayla özdeşleşmiş ve unutulmaz ise, bir kampanyada sürükleyici öğe olur. Slogan çağrışım yapar, tanımayı sağlar ve ürüne süreklilik kazandırır. Bir çok firma kendileri için bir imaj ya da kişilik yaratarak sloganlarını uzun yıllar kullanmaktadırlar. Bir sloganın akılda kalma gücü bir basın ilanı ya da televizyon reklamının olmadığı kadar büyük olabilmektedir¹²⁰.

Slogan, reklamda açıklayıcılık, özetleyicilik, övücülük ve harekete geçiricilik gibi roller yüklenir. Hatırlanmak ve tekrarlanmak için biçimlendirilir. Ritm, uyak ve koşutluk gibi dil özelliklerinden yararlanır. Kısa, hoş, anlaşılır olmalıdır. Ama her reklam ya da kampanya illa bir slogana sahip olmak zorunda değildir. Slogan kendi başlarına yaratılmamalı, mutlaka yürürlükteki bir kampanyanın yapısından kaynaklanmalıdır. Stratejisi, ana teması, biçimsel yapısı bütünüyle değişen bir kampanyanın ardından, genellikle, sloganı da terk edilir¹²¹.

2.1.6. Görüntü

Basılı bir ilan-reklam hazırlamada görüntü de çok önemli bir unsurdur. Görüntü, çizgi, karikatür ve (fotoğraf) resim olabilir. Reklamda görüntü iletişimi kolaylaştırmak amacını taşır. Görüntü reklamı okuyacakları seçebilir. Görüntüde kendilerini ilgilendiren bir taraf olmadığını düşünenler, metni okumaktan vazgeçebilirler. Görüntü okuyucunun ürünü satış noktasında tanınmasına yardımcı olmalıdır¹²².

Business Internatinal dergisi 1978 yılı Ağustos sayısında, tarımsal besin üreten firmalara şu tavsiyelerde bulunuyordu. “Renklerin görüntüsünü ve duyumunu vurgulayın. Reklamı, en temel tüketici olan kadınlara yönelin. Ürünün tanınmasını sağlayın ve dili kullanmadan (okur-yazarlığın düşük olduğu bölgelerde markaya özgü bir çizim ya da bir sembol büyük yardım sağlayabilir) markayı benimseme isteği uyandırın. Modernleşme ve Batılılaşma fikirlerinin birleştiği hızlı gelişme gösteren bölgelerde, ürününüzü toplumsal bir standart simgesi haline getirmek için, ürünlerinize Batılı bir görüntü vermeye çalışın.¹²³”

Tasarım, logo, simge, ambalaj, kısaca ürünün “iletişim kuran boyutu”nu oluşturan her şey ya da daha iyisi ürünü bir iletişim aracına dönüştüren her şey. Görsel arz, satışların yeniden canlandırılması sürecinin ve ürünün ambalajının payına düşen uluslararasılaşmanın bir fonksiyonudur. 1989 yılında Fransa’da Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayımlanan bir çalışma, “önümüzdeki birkaç on yılda giderek daha rekabetçi hale gelen uluslararası pazarda, grafik ve tasarımın ayırıcı faktör haline geleceği belirtilmektedir¹²⁴.

¹¹⁹ Robert S., Zacher, Winter, Advertising Techniques and Managment, Richard D. Irwin Inc. U.S.A., 1963, s.119-120

¹²⁰ Albert Book, C. Dennis Schick “Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.62-82

¹²¹ Don E. Schultz, “Reklam Stratejisinin Geliştirilmesi”, Reklamcılık Seçme Yazılar, Derleyen ve Çev: Haluk Meşçi, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:84, Eskişehir, 1984, s.41

¹²² Mehmet Oluç, “Reklam Metninin Hazırlanması, Yayımlanması ve Etkinlikle İlgili Bazı Kavramlar”, Pazarlama Dünyası, Yıl:4, Sayı:22, Temmuz/Ağustos, 1990, s.15

¹²³ Armand Mattelart, Beyin İğfal Şebekesi”, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, s.105

¹²⁴ Armand Mattelart, Beyin İğfal Şebekesi”, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, s.314.

Basılı medyalar ve televizyonlar için hazırlanan reklamlarda reklam fikri, görsel ve sözel öğelerin birlikte kullanılmasıyla bir reklam mesajına dönüştürülür. Reklamda görüntü, illüstrasyon ve fotoğraf kullanımının yanısıra yazıların düzeni, başlığın, sloganın, metnin yerleştirilişi, boşlukların düzenlenmesi gibi konularla da ilgilidir. Bu nedenle reklamda görüntü iki boyutlu bir anlam ifade eder: Reklamın taşıdığı fotoğraf, resim, şekil gibi görüntü öğeleri ve reklamın genel görünüşü yani layout¹²⁵.

Satın alınan malların resimlenmemiş reklamları daha az göze çarpar ve resimlenmiş olanlara kıyasla daha az okunur. Reklamlarla alışveriş yapan insanlar için resimlemeler sözler kadar önemlidir. Uygulamada da, reklam sayfalarının aşağı yukarı yüzde 50'sini tutan resimlenmiş reklamların okunma oranı daha küçük resimli olanların üstündedir. Bir fotoğrafın mı yoksa çizimin mi kullanılacağı kararı, birkaç ögenin gözden geçirilmesine bağlıdır. Çizim çalışması, ilana verilmek istenen havayı yaratmak üzere yapılabilir. Çeşitli yönleri ile resimleme çok daha kolay denetlenebilir ve yönlendirilebilir. Ayrıca, reklam politik görüşler, uzay araştırmaları ve enerji kaynaklarının korunması gibi soyutlamalar ya da ürünlerden çok hizmetler ile ilgili olduğunda, çizim çalışması daha etkili olabilir¹²⁶.

Reklamın görsel iletisinde algısal ve görsel bir şok yaratmak reklamı hazırlayanın elindedir. Örneğin reklamı yapılan ürünle ilgili görüntü seçimi iletinin etkinliğini artırır. Ayrıca görüntü metin bölümüyle de uyumlu hazırlanmalıdır. Reklam iletisinin görsel açıdan çekici olabilmesi tekniğin seçimine de bağlıdır: “Okuyucuların çoğu gerçek nesnelere çizili olanlardan daha kolay ayırt etmektedir. Uygulamada pek çok reklamın insan ve ürünlerin fotoğraflarına bu denli yer vermesinin nedeni de budur. İyi bir fotoğraf inandırıcılık ve güvenilirlik aşılayabilir. Daha da ötesi, fotoğraf ürünün kullanımını gözler önüne serebilir. Gazetelerde, dergilerde ve açık hava taşıma araçlarında yapılan tanıtımdaki reklamlar bir ürünün tam olarak nasıl işlediğini göstermeye en yakın olanlardır¹²⁷.”

Görüntü tek anlamlı değildir. Özellikle reklam görüntüsünde fotoğraf kullanımında, bunun reklam amaçlı çekildiği gizlenmelidir. Gerçeğin yalın biçimde kopyalanması, yansıtılması biçiminde tanımlanabilen fotoğraf, reklam görüntülerinde günlük yaşamı yansıtan kayıtlar gibidir. Ancak çizimler tümüyle reklama yönelik hazırlanır ve amacı bir reklam görüntüsü yaratmaktır. Çizimin kodu çözüldüğünde görüntünün bir reklam iletisi içerdiği ve bu iletinin kod olduğu ortaya çıkar¹²⁸.

2.1.6.1. Resim-Fotoğraflar

Reklam iletisinde görsel bir araç olarak en çok fotoğrafa başvurulmaktadır. Çünkü reklam iletisinde verilmek istenen, alıcının zihninde, düşgücünde somutlaştırarak algılamayı kolaylaştırmaktadır. “İnsanın bulduğu en eski iletişim aracı olan görüntü, bundan yaklaşık 170 yıl önce fotoğraf yönteminin uygulamaya konulmasıyla herkesin ulaşabileceği bir konuma gelmiştir¹²⁹.” Araştırmalar fotoğrafın çizimden daha çok işe yaradığını göstermiştir. Fotoğraf daha çok okuyucu çeker. Okuyucunun iştahını

¹²⁵ Haluk Gürgen, Reklamcılık ve Metin Yazarlığı, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:391, Eskişehir, 1990, s.130

¹²⁶ Albert Book, C. Dennis Schick “Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.80-90

¹²⁷ Albert Book, C. Dennis Schick “Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.90

¹²⁸ Louis Porcher, Introduction a une Semiotique des Images, Paris, Didier, Credif, 1987, s.136’dan Aktaran. Gül R. Küçükdoğan, Reklam Görüntüsünde Dilsel ve Görsel İletinin Çözümlemesi İçin Bir Yöntem Önerisi: Uygulama Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s.40.

¹²⁹ Suat Gezgin, “İşlevsel Fotoğrafçılık” İ.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi, 1996, s.17

daha fazla açar daha iyi akılda kalır. Fotoğraflar gerçeği, çizimleri ise daha az inandırıcı olan imgelemi yansıtır¹³⁰. Fotoğrafın dikkat çekmedeki başarısı reklamcılık alanındaki kullanımını artırmış ve özellikle basılı reklam materyallerinin vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir. Billboard, dergi, gazete ve ambalaj son zamandaki teknolojik gelişmelerle toplu taşıma araçlarında uygulanmaktadır.

Ramacitti'ye göre görsel bir reklam mesajında uygulanması gereken kurallar şöyledir: Dilsel nitelikli kurallar: çengel tümce dışında çok süslü yazı karakterli kullanılmamalı; yaza karakterleri çok çeşitli kullanılmamalı, reklam iletişinin görsel iletişinde dikkat çekici olması açısından ve önemli noktaların vurgulanması doğrultusunda yuvarlak, yıldız, ok, ünlem, alt çizgi ve kalın kenarlar kullanılmalıdır.

Teknik nitelikli kurallar: Reklamlarda her zaman dikkat çekici ve göz alıcı grafik tercih edilmeli, görsel öğeler iletişinin etkinliğini göz önünde bulundurarak ve vurgulama amacıyla çerçeve kullanılarak verilmeli, reklam görüntüsünün oluşumunda okuyucunun görüntüyü kolay algılamasını kolaylaştırmak için olabildiğince beyaz alana başvurulmalı, dergilerde fotoğraf fakat gazetelerde çizime yönelinmeli, görüntünün tasarımında ve yaratımında öğelere devinim kazandırılmasına dikkat edilmeli, reklam görüntüsünde gölgelendirme, karşıt renklerin kullanımı gibi teknikler aracılığıyla görüntüye derinlik ve boyut kazandırılmalıdır¹³¹.

2.1.7. Tipografi

Tipografi, bütün baskı yazıları ve noktalama işaretlerinin sanatsal ve tasarıma dayalı özelliklerini ve üretim teknolojilerini konu alan bir uzmanlık alanı olarak kabul edilmektedir. Grafik iletişiminin birincil unsurlarından biri olan tipografinin öncelikli işlevi okunmaktır. Bir tasarımda kullanılan tipografik karakterlerin seçimindeki en önemli kriter, görsel malzemeyi okuyan kişinin gereksinimleridir. Tipografik unsurlarla aktarılacak bilgi, analiz edilip önem sırasına sokulmalıdır. Bölümler alt bölümler, mantıksal biçimsel değişimler, simge ve renkler anlaşılabilirliğe katkıda bulunur¹³².

Book ve Schick'e göre basılı reklam amaçlı tasarımlarda tipografi konusunda şu hususlara önem verilmelidir: Başlık yazısında Helvetica gibi tırnaksız, metin yazısında Times Roman gibi tırnaklı harf kullanılmalıdır. Ana metin en az 10 puntoya göre ayarlanmalıdır. Başlıklar resim altlarında kullanılırsa daha iyi sonuç alınır. Olağan noktalama kullanılmalıdır. Eğik harfler yerinde (vurgulama için) kullanılmalıdır. Sayfa boyunca bir tek yazı karakteri kullanılmalıdır. Okunması güç harflerden kaçınılmalıdır. Başlıklarda küçük yazı türü kullanılmalıdır. Sık sık paragraf ve alt başlık verilmelidir. Satır genişliği 52 karakteri geçmemelidir. Yazının tümünü büyük harflerle yazmaktan kaçınılmalıdır. Ana metindeki yazıların renginin (rahat okunabilmeleri için) beyaz olmasından kaçınılmalıdır. Metin sola hizalanmalıdır. Okunabilirliği arttırmak için uzun paragraflar kısaltılmalı, yazı aralarında daha çok beyaz

¹³⁰ David Ogilvy, Bir Reklamcının İtirafı, Afa Yayınları, İstanbul, 1989, s.144

¹³¹ David Ramacitti, Başarılı Reklamın Sırları, Yayınevi Yayınları, İstanbul, s.146-147.

¹³² Emre Becer, İletişim ve Grafik Tasarım, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s.176

alan bırakılmalıdır. Metin en iyi beyaz üstüne siyah olarak basılırsa okunur. Diğer fon renkleri okunulabilirliğini azaltır. Resimleme üstüne yazı basılmamalıdır¹³³.

2.2. Reklam Mesajının Sunum Stratejisi

Reklam mesajı, tüketicinin eyleme geçmesinde en önemli etmenlerden biridir. Tüketici açısından da karar verme aşamasında reklama başvurmak vazgeçilmez bir durum olmuştur. Reklam aracılığı ile muhtemel tüketici ya da hedef kitle gereksinimleri doğrultusunda pazardaki benzer binlerce ürün arasından kendine uyan ürünü seçecektir. Günümüz reklam anlayışı, tüketicisine ürün ya da hizmetleri tanıtmakla yetinmeyip, fiyatları, dağıtımını ile ilgili de bilgiler vermektedir. Bunun dışında tüketicinin mantığına seslenmek amacıyla ürünün kullanım biçimi de aktarılan bilgiler arasındadır¹³⁴.

Reklamda yaratıcı strateji ya da neyin söyleneceği farklı yaklaşımlarla belirlenebilir. Baldwin'e göre, Temel satış vaadi (Unique Selling Proposition), Konumlandırma, (Position), Problem çözme (Problem Solution) ve Marka İmajı (Brand Image) dır¹³⁵. USP'de reklamı yapılacak ürünün rakiplerinden üstünlüğü ve tüketicilerin onu almakla elde edecekleri yararlar ele alınmaktadır. Bunu da sayısal üstünlükler, kıyaslamalar, kalite standartları ve fiyat gibi kıstaslarla yapılır. Konumlandırma, firmanın tüketicinin zihninde ya da rakip marka mal ya da hizmetlere nazaran kendi mamulünün faydasını ve algılanabilirliğini yaratma çabasıdır. Konumlandırma, yeni ve değişik bir takım şeyler yaratmak değil, zihinde olup bitenleri ustalıklı yönlendirmek ve var olan bağlantıları yeniden düzenlemektir¹³⁶.

Laskey, Day, Crask'a göre, Reklamla verilen mesajların tüketici tarafından analiz edilmesi sonucunda gerçekleşebilir. Problem çözüme, var olan bir sorunun çözümüne yönelik yaklaşımlar bulunur. Marka imajında ise, reklamı yapılan ürün veya hizmetin fiziksel özellikleri, fonksiyonları, yerine psikolojik farklılıklar ön plana çıkartılmaktadır. Reklamda yaratıcı strateji sürecinde mesajın oluşumunda diğer bir yaklaşım ise, bilgisel reklam ve dönüşümsel reklam olarak sınıflandırılmaktadır¹³⁷. Yine Laskey, Day ve Craks'a göre, bilgisel televizyon reklamları için beş tür mesaj stratejisi tanımlamaktır. Bilgisel mesaj türleri, karşılaştırmacı, temel satış vaadi, önce-üstünlük, abartı ve jenerik stratejileri içermektedir. Ayrıca, transformasyonel mesaj stratejisini ise kişiler, yerler ve şeyler üzerine odaklanan genel bir çerçevede tanımlamaktadır. Buna göre de transformasyonel jenerik, marka kişiliği, kullanıcı kişiliği ve kullanım fırsatı olarak dört tür transformasyonel mesajın varlığından söz edilmektedir¹³⁸.

Kitlesel reklamcılık tek bir homojen kültür değildir. Leiss ve arkadaşlarına göre, dört tür reklam sunuş biçimi vardır: Ürünle ilgili bilgilerin sunulduğu biçimler, ürünün görüntüsünü içeren biçimler,

¹³³ Albert Book, C. Dennis Schick "Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.103-104

¹³⁴ A. Bülent Göksel-Fusun Kocabaş-Müge Elden, (1997). Pazarlama İletişimi Açısından Halkla İlişkiler ve Reklam, Yayınevi Yay., İstanbul, 1997, s.145

¹³⁵ Huntley Baldwin, Creating Effective TV Commercial, 1982, s.62'den Aktaran A. Ziya Özgür, Televizyon Reklamcılığı "Kavramlar-Süreçler", Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.61

¹³⁶ Fusun Kocabaş ve Müge Elden, Reklamcılık- Kavramlar, Kararlar, Kurumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.82-103

¹³⁷ A. Ziya Özgür, "TV. Reklam Filmlerinin Yaratıcı Yapım Süreçleri Açısından Değerlendirme Standartları", Selçuk İletişim, Konya, C. 1, S. 4, Ocak Konya, 2001, s.14

¹³⁸ A. Laskey, Henry Ellen Day, Melvin R. Craks, "The Typology of Main Message Strategies of TV Commercials", Journal of Advertising, Vol:18, 1989'dan Aktaran: Ferruh Uztuğ, "Kimlik Krizine Bir Çözüm Olarak Markalar: Türkiye Reklamlarında Transformasyonel Mesaj ve Benlik İmajı", Uluslararası İletişim Sempozyumu, "Medyanın Manipülasyon Gücü" Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fak. Yay., No:43, Eskişehir, Nisan 2001, s.167

kişisel bilgiler, yaşam biçimi ile ilgili biçimler. Son yirmi yılda dördüncü form yani yaşam biçimi diğerlerinden daha yaygın kullanılır hale gelmiştir. Yaşam biçimi reklamcılığında insanlar, ürünler ve tüketim ortamları birleşmiş bir duygu etrafında buluşmakta ve bu birleştirici duygu kullanımı doyum ya da yarardan çok bir toplumsal grup ya da duruma uygun ya da onun tipik özelliği olan bir şeye ait olma ihtiyacı hissettirmektedir¹³⁹.

Reklam ile söylenen vaat, tüketiciyi en fazla oranda etkileyecek şekilde düzenlenmelidir. Tüketicinin faydasının doğru olarak formüle edilmesi, tüketicinin gözüyle dile getirilmesi reklamın başarısında etkili unsurdur. Spurr'a göre reklam mesajı "öyle bir öneride bulunmalı ki, bu öneri hiç kimse tarafından daha önce söylenmemiş ve söylenmeyecek olsun" zihniyeti ile hazırlandığında tam amacına ulaşabileceğini ifade etmektedir¹⁴⁰.

Doğrudan satış (hard sell) ve dolaylı satış (soft sell) tekniklerine bağlı olarak, rasyonel (rational), duygusal(emotional), ciddi (serious), mizahi (humorous), gerçekçi (realistic) ve abartılı (exaggerated) anlatım tarzları olarak sınıflandırılabilir¹⁴¹.

Doğrudan satış (Hard Sell): Reklam sözlüğünde anlamı: Rekabetçi (dolaysız) satış yapma. Ürün yararlarını vurgulayarak dile getiren müşteriyi alım yapmaya özendirmek için çeşitli yollara başvuran ısrarcı satıcılık. Reklamda, ürünün hemen satılmasını teşvik eden ve reklamı bunun nedenleri üzerine kuran iddialı, rekabetçi yaklaşım olarak verilmektedir¹⁴². Bu tip reklamlarda amaç tüketicileri bilgilendirmek ve ikna etmektir. Bu tek amaçlı ve yalın anlatımı seçen yaklaşım tarzında, "şimdi alın", "hemen alın" gibi çağrılardır ve reklam vaadini doğrudan söyler ve reklam yapılan ürünü almaları için baskı yapar. Bu yüzden reklamı yapılan ürünün faydalarını ve özelliklerini ön plana çıkarır. Dolaylı Satış (Soft Sell): reklamda, duygulara seslenen, imaja dayanan dolaylı yaklaşımdır. Bu yaklaşımda ürünün tüketicie sağlayacağı yararlar, çağrışım ve çıkarım yoluyla iletilir. Hard Sell'in zıddıdır¹⁴³. Dolaylı (Soft Sell) tip yaklaşım da ise, tüketicilere reklamı yapılan ürünü satın almaları için doğrudan baskı yapmak yerine, eğlendirici daha çok duygusal bir yaklaşımla, olumlu bir marka imajı yaratarak dolaylı olarak satışı gerçekleştirmeye çalışılır.

Doğrudan Satış (düz anlatım) tarzında, reklam düşüncesi çok yakın ve basit bir şekilde anlatılır ve daha çok duyuru niteliğindeki haber veren reklamlarda kullanılır. Reklamlarda söylenen ve gösterilenler arasındaki uyumun yanısıra vadin tüketiciler için gerçekten bir ödül içermesine önem verilir. Yapılan araştırmalar doğrudan yaklaşım tarzının, dolaylı anlatım tarzından daha ikna edici olduğu ortaya çıkmıştır¹⁴⁴.

139 David Chaney, Yaşam Tarzları, Çev: İrem Kutluk, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s.117

140 L.F. Spurr "Case Studies In Marketing" 1987 s.54'den Aktaran Hanife Güz, "Reklam Stratejisini Etkileyen Unsurlar" Selçuk İletişim, C. 1, S. 4, Ocak, Konya, 2001, s.23

141 Huntley Baldwin, Creating Effective TV Commercial, Aktaran A. Ziya Özgür, Televizyon Reklamcılığı "Kavramlar-Süreçler", Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.63

142 Tanses Gülsoy, Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü, Adam Yayınları, 1999, İstanbul, s.234

143 Tanses Gülsoy, Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü., Adam Yayınları, 1999, İstanbul, s.498

144 A. Ziya Özgür, Televizyon Reklamcılığı "Kavramlar-Süreçler", Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.62

Duygulara seslenen yumuşak satış reklamları, daha yavaş ama yinede daha sonra reklam filmlerine hakim olmuştur. Yine de her iki teknik zaman zaman birlikte kullanılmıştır. Yumuşak satışta sözden çok görüntüden, benzetmelerden ve müzikten yararlanılmıştır¹⁴⁵.

Mizahi anlatım tarzı (Humorous), fazla güçlü olmayan reklam vaadini çekici hale getirmek ve canlı kılmak düşüncesiyle kullanılan zor ve biraz da riskli bir yaklaşım durumudur. Reklamda kullanılan mizah anlaşılır olmalıdır. Mizah ürünün ya da hizmetin kendisinden kaynaklanmalı ve satış düşüncesinin aktarılmasında katkıda bulunmalı ayrıca yaşamdan bir kesit sunmalıdır.

Abartılı anlatım tarzı (Exaggerated), Bu tarz reklamlarda, mesajın abartılı öğelerle (ses, görüntü ve hareket) tüketicilere sunulmasıdır. Abartılı reklamların, tüketicileri daha çok etkiledikleri yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır¹⁴⁶.

145 Paul Rutherford, Yeni İkonalar (Televizyonda Reklam Sanatı), Çev. Mustafa K. Gerçekler, Yapı Kredi Yay. İletişim – 4, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.26-32

146 Huntley Baldwin, Creating Effective TV Commercials, Chicago: Crain Boks, 1982, s.92'den aktaran A. Ziya Özgür, Televizyon Reklamcılığı "Kavramlar-Süreçler", Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.64

İKİNCİ BÖLÜM

1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE SİYASİ ORTAM

A. YILDIRIM AKBULUT HÜKÜMETİ

Siyasi ortamı oluşturan en önemli unsurların başında kuşkusuz hükümetler yer almaktadır. İncelediğimiz dönemin ilk yılında Anavatan Partisinin kurduğu Yıldırım Akbulut Hükümeti bulunuyordu. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığına çıkmasından sonra yerine Yıldırım Akbulut'u getirmesiyle kurulan bu hükümetin en büyük sıkıntısı parti içi çeşitli eğilimlerin muhalefeti idi. Özal'ın karizması ve partinin kurucusu olması nedeniyle onun zamanında hemen hemen hiç görülmeyen parti içi ideolojik dengeler yeni hükümetin en büyük sorunu idi. Ayrıca partiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın müdahalesi ve Akbulut'un adeta emanetçi pozisyonunda lansedilmesi de genellikle eleştiri konusu olmaktadır.

ANAP içindeki Liberal ve muhafazakar çatışması özellikle "Ayasofya'nın ibadete açılması" kararnamesinin imzalanmasında iyice gün yüzüne çıkıyordu. DSP lideri Bülent Ecevit ise Ayasofya'nın müze olarak kalması gerektiğini ifade ediyordu¹⁴⁷.

Özal Cumhurbaşkanı seçildikten sonra özellikle ANAP'ın liberal milletvekillerinden eleştiriler almaya başlıyordu. Trabzon Milletvekili Necmettin Karaduman'ın ANAP grubunda Özal'ı eleştiren bir konuşma yapması Milletvekilleri arasında huzursuzluğa sebep oluyordu¹⁴⁸. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "kıyak emeklilik ve kıyak profesörlük yasalarını iptal etmesi ANAP'la ilişkilerini bozuyordu¹⁴⁹.

ANAP Genel Başkanlık yarışına katılmak isteyen Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz 20 Şubat 1991'de görevinden istifa ediyordu¹⁵⁰. Yine genel başkanlık adayları arasında ismi geçen Hasan Celal Güzel'in Dışişleri Bakanlığında memure Hande Şevkat Mumcu ile ilişkisi hakkındaki haberleri gündeme bomba gibi düşüyordu¹⁵¹. İddiada H. Celal Güzel'in aşk hayatı yaşadığı Hande Şevkat Mumcu'yu iğfal ettiği, daha sonra tehdit ve şantajla ABD Başkanı Bush ile Cumhurbaşkanı Özal'ın görüşmesinin tutanaklarını aldığı ve gazeteci Uluç Gürkan'a vererek Güneş gazetesinde yayınlattığı öne sürülmüştü¹⁵². Demirel, Güzel'in aşk skandalı konusunda endişelerini dile getirirken "Umarım işin altından devlet çıkmaz. Devletin içine Çankaya'dan A'dan Z'ye herkes girer" diyordu¹⁵³. Aslında Demirel bu sözlerle imalı olarak Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı da olayın içinde olmakla itham ediyordu. Daha sonraki günlerde yapılan soruşturmalarda, böyle bir olayın olmadığı ve bu haberlerin yalan olduğu ortaya çıkıyordu. Hande Şevkat Mumcu ifadesinde "baskı zoruyla o ifadeleri verdim şimdi rahatım, Tugay Özçeri beni zorladı" diyordu¹⁵⁴. Daha sonra sanıklar 24 Ekim 1991 tarihinde beraat ediyorlardı.

¹⁴⁷ Milliyet, 05.01.1990, s.1

¹⁴⁸ Milliyet, 10.01.1990, s.1

¹⁴⁹ Hürriyet, 06.02.1990, s.1

¹⁵⁰ Hürriyet, 21.02.1990, s.1

¹⁵¹ Hürriyet, 12.04.1990, s.1

¹⁵² Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.307

¹⁵³ Hürriyet, 13.04.1990, s.1

¹⁵⁴ Hürriyet, 24.05.1990, s.1

28 Mart'ta Maliye ve Gümrük Bakanı Ekrem Pakdemirli ANAP'a başkan adayı olmak için bakanlıktan istifa ediyor ve iki gün sonra da Maliye Bakanlığına Adnan Kahveci atanıyordu. Daha sonraki günlerde Ekrem Pakdemirli ANAP Genel Başkanlığına aday olduğunu açıklıyordu. 13 Haziran, ANAP kurucu üyesi ve Zonguldak Milletvekili Veysel Atasoy partisinden istifa ediyordu¹⁵⁵.

ANAP, Özal'ın yetkileri kısıtlarken Başbakan Yıldırım Akbulut "Meclisin sesini dinledik" diyordu¹⁵⁶. 17 Ağustos'ta Mesut Yılmaz ANAP Genel Başkanlığına aday olduğunu açıklıyor ve çalışmalarına başlıyordu. Mini seçimlerden ANAP galip çıkıyor¹⁵⁷ ve yeni kurulan 13 ilçeden 11'ini ANAP alırken, DSP İstanbul Bayrampaşa'yı kazanıyordu.

Adnan Menderes'e Anıt Mezar

27 Mayıs 1960 darbesiyle idam edilen (17.09.1961) dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Bakanları Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın naaşları 17 Eylül'de devlet töreniyle İmralı Adası'ndan Vatan Caddesinde yaptırılan Anıt Mezar'a naklediliyordu. Törene Demirel, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ayrıldıktan sonra gelirken, Ecevit ve İnönü katılmıyordu¹⁵⁸.

Ekim ayının ilk günlerinde Dışişleri Bakanı Ali Bozer istifa ediyor yerine A. Kurtcebe Alptemoçin getiriliyordu. Ali Bozer'den sonra savunma Bakanı Safa Giray da istifa ediyordu. Giray'ın istifasına iptal edilen Kadıköy seçimleri neden olduğu belirtiliyordu¹⁵⁹. Delege seçimlerindeki olaylardan sonra liberallerden, Mesut Yılmaz ve Yıldırım Akbulut'a muhtıra geliyordu. Cumhurbaşkanı Özal ANAP'taki anlaşmazlıklar için arabuluculuk yapıyor ve bunun üzerine genel merkez geri adım atarak Kongreler 15 gün erteleniyordu¹⁶⁰.

"Yıl sonunda enflasyonu %30'a düşüremezsem istifa edeceğim" diyen Güneş Taner rol icabı istifa ediyor ve Akbulut'ta kabul etmiyordu¹⁶¹. Hüsnü Doğan "Semra Özal kamuoyunda sürekli konu olmaktan kaçınmalı" diyordu¹⁶².

10 Şubat 1991'de Semra Özal, İstanbul il Başkanlığına aday oldu. Akbulut Genel Başkanlık konusunda Semra Hanımla yarışırım" diyordu¹⁶³. Daha sonra Cumhurbaşkanı Turgut Özal eşi için destek istiyordu.

Turgut Özal'ın ANAP'ta muhafazakarların parti içi bir darbeyle iktidarı ele geçirmelerine engel olmak için Semra Hanım'ı partiye soktuğu¹⁶⁴ ile ilgili haberler çıkıyordu. 22 Şubat 1991'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Doğan'ı görevinden alıyordu. 1 Mart 1991'de Hüsnü Doğan'dan boşalan Milli Savunma Bakanlığına Devlet Bakanı Mehmet Yazar getiriliyordu¹⁶⁵. Özal, Cumhurbaşkanlığından istifa edebileceğini ima ediyordu¹⁶⁶.

¹⁵⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.323-325

¹⁵⁶ Hürriyet, 14.08.1990, s.1

¹⁵⁷ Hürriyet, 20.08.1990, s.1

¹⁵⁸ Hürriyet, 17.09.1990, s.1

¹⁵⁹ Hürriyet, 18.10.1990, s.1

¹⁶⁰ Hürriyet, 20.10.1990, s.1

¹⁶¹ Hürriyet, 05.01.1991, s.1

¹⁶² Milliyet, 16.02.1991, s.1

¹⁶³ Milliyet, 13.02.1991, s.1

¹⁶⁴ Hürriyet, 22.02.1991, s.1

¹⁶⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.348

¹⁶⁶ Milliyet, 25.01.1991, s.3

28 Şubat'ta 1991'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal, ANAP'lı milletvekilleriyle yaptığı ev toplantısında Abdullah Öcalan da dahil terör suçluları için koşullu af düşündüğünü söyledi¹⁶⁷.

Çok sayıda Bakan ve iş adamının desteğini alan Semra Hanım İstanbul İl başkanlığı seçimlerinde iddialı duruma gelirken, Muhafazakarlar ise Semra Hanımı desteklemiyordu. Hüsni Doğan ekibine (Talat Yılmaz) karşı Semra Özal'ın İstanbul il Başkanlığını destekleyen Bakan Mustafa Taşar, "Çöl Ayısı Schwarzkopf'a özenerek "bende otel ayısıyım" diyordu¹⁶⁸. Devlet Bakanı Mustafa Taşar "otel ayısıyım" sözünün bir çok eleştiriye maruz kalması üzerine "ben heykeli dikilecek adamım, espriden anlamayan ayıların sayısı memleketimizde bir hayli fazlaymış" diyordu¹⁶⁹. ANAP'ın olaylı İstanbul il kongresi yarım kalıyordu¹⁷⁰. Başbakan Akbulut, Hüsni Doğan'ı azletme sebebi olarak "benim istememe rağmen MGK'ya katılmak istedi" diyordu¹⁷¹.

12 Nisan 1991 günü TBMM'de Terörle Mücadele Kanunu kabul ediliyordu. 141, 142 ve 163. maddeler kaldırılarak, bu maddelerden yatanlara şartlı af getiriliyordu. Af, Özal'ın istediği gibi çıkıyor ve akabinde hapishanelerden tahliyelere başlanıyordu. Bu gelişmeyi Hürriyet şu şekilde haberleştiriyordu: "Komünist ve şeriat partileri serbest. 141,142 ve 163.'üncü maddeler artık tarihe karıştı. İsteyen şeriatçı ve komünist parti kurabilecek. Hayali ihracatçılar, banka dolandırıcıları ve rüşvetçiler elde ettikleri haksız kazançları ödemeleri halinde indirimden yararlanacaklar"¹⁷².

Turgut Özal'a göre Semra Özal İstanbul'a Belediye Başkanı olacaktı¹⁷³. Ertelenen İstanbul il kongresi yapılıyor ve Semra Hanım il başkanı oluyordu. İstanbul il Başkanlığı seçiminde Semra Özal 351, Talat Yılmaz 269 oy aldı. Başbakan Akbulut kongrede sürpriz bir konuşma yaparak delegelerden Semra Özal'a oy vermelerini istiyordu¹⁷⁴. 30 Nisan 1991'de izinsiz olarak Azerbaycan'a giden Enerji Bakanı Fahrettin Kurt, Başbakan Yıldırım Akbulut'un isteği üzerine istifa ediyor. Yerine Togay Gemalmaz getiriliyordu¹⁷⁵. Güneş Taner "kongrede oyum Akbulut'a Mesut'la hiç çalışmadım" diyerek Akbulut'u destekliyordu¹⁷⁶.

2 Haziran 1991'de Yeni kurulan 1 ilçe ve 16 Belde'de yapılan seçimlerin 10 tanesini muhalefet partileri, 8'ini ANAP kazandı. 4 Haziran 1991'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, Aydın Menderes'e ANAP liderliğini teklif ettiği haberleri ANAP'ı karıştırıyordu¹⁷⁷. Başbakan Akbulut "Cumhurbaşkanının sözüne rağmen Semra Hanım'ın Yılmaz'a desteği sürüyor" diyerek Özal'lara adeta sitem ediyordu¹⁷⁸. ANAP'ta genel başkanın belirleneceği kongre öncesi Hürriyet gazetesi halkla bir anket yapıyordu. Ankete sonucuna göre, vatandaşlar ANAP lideri olarak Mesut Yılmaz'ı görmek istiyorlardı. "Hürriyet halkın

¹⁶⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.348

¹⁶⁸ Hürriyet, 02.03.1991, s.1

¹⁶⁹ Hürriyet, 10.03.1991, s.13

¹⁷⁰ Hürriyet, 06.03.1991, s.1

¹⁷¹ Hürriyet, 07.03.1991, s.17

¹⁷² Hürriyet, 13.04.1991, s.1

¹⁷³ Hürriyet, 20.04.1991, s.1

¹⁷⁴ Hürriyet, 29.04.1991, s.1

¹⁷⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.350

¹⁷⁶ Hürriyet, 03.05.1991, s.1

¹⁷⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.351

¹⁷⁸ Hürriyet, 12.06.1991, s.1

nabzını tuttu seçmen, Yılmaz dedi. Yılmaz %54.8, Akbulut %18.8 ve Güzel'e %5.6 oranında destek geliyordu"¹⁷⁹.

KÖRFEZ SAVAŞI

Irak, Kuveyt'i işgal ediyor ve Kuveyt Emiri Şeyh Cabir El Ahmet El Sabah kardeşi ile birlikte Suudi Arabistan'a sığınıyordu¹⁸⁰. İlerleyen günlerde ise Kuveyt'i ilhak ediyordu. Körfezde kritik saatler yaşanırken, Özal ve Başkan Bush arasında sık sık telefon görüşmeleri yaşıyordu. Amerika Başkanı George Bush Cumhurbaşkanı Turgut Özal için "my friends" diyerek¹⁸¹ oldukça samimiyet gösteriyordu. Amerika Türkiye'ye askeri müdahaleye katılması için baskı yapıyor ve 48 saatte karar verilmesini istiyordu. Amerikan yanında aktif bir politika izlemek isteyen Cumhurbaşkanı Turgut Özal siyasi liderleri köşkte toplantıya çağırıyor fakat hem Demirel hem de İnönü zirveye katılmıyorlardı¹⁸². Türkiye'de genel toplumsal kanı savaşa katılmama şeklinde biçimleniyordu. Bu konuda yapılan anketlerde halkın %61.4'ü "savaşa girmeyelim" diyordu. Yine de Güneydoğu'ya Irak sınırına asker kaydırması devam ediyordu¹⁸³.

Körfezde gergin saatler yaşanırken, Rum lider Vasiliu "Türkiye'yi füzelerle vurabiliriz"¹⁸⁴ şeklinde açıklama yapıyordu. 10 Ağustos 1990'da Bakanlar Kurulu ABD üsleri ve lastik işkolundaki grevleri erteliyordu. 12 Ağustos'ta TBMM'de yapılan gizli oturumda, olası bir savaş durumunda hükümete müdahale izni veriliyordu¹⁸⁵. Cumhurbaşkanı Özal izlediği dış politika nedeniyle, özellikle muhalefet liderleri tarafından "TBMM'yi devreden çıkarmakla" eleştiriliyordu.

Kral Fahd Özal'dan Türk Askeri istiyordu. BM ablukayı delen gemileri vurma kararını onaylıyordu¹⁸⁶. KAMAR araştırmasında "Türkiye AT girsin mi? Sorusuna halkın %72.3'ü "Evet" diyordu. Özal "Saddam batıyor" diyordu. Güneydoğuya asker kaydırması sürüyordu¹⁸⁷. Özal asker gönderme konusunda Akbulut ve bazı milletvekillerini ikna edemiyordu¹⁸⁸. Eski Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Meclis Başkanı Kaya Erdem'le görüşerek asker gönderilmemesini istiyordu. Türkiye, Saddam'ın olası bir saldırısına karşı Amerika'dan 150 km menzilli Patriot füzeleri istiyordu¹⁸⁹. ANAP grubu 4 çekimser ve 1 ret oyuyla asker gönderme iznini veriyordu¹⁹⁰. 5 Eylül 1990'da TBMM'de yapılan gizli oturumda Hükümete ülke dışına asker gönderme izni veriliyordu.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Körfez krizi nedeniyle Başkan George Bush ile görüşme trafiği bütün hızıyla devam ediyordu. Özal'ın Başkan Bush ile Yaptığı görüşmeye Dışişleri Bakanı Ali Bozer'i almayarak başbaşa görüşmesi ve "bir koyup üç alacağız"¹⁹¹ şeklinde medyaya yansıyan sözleriyle yıllarca

¹⁷⁹ Hürriyet, 14.06.1991, s.1

¹⁸⁰ Hürriyet, 02.08.1990, s.1

¹⁸¹ Hürriyet, 05.08.1990, s.1

¹⁸² Hürriyet, 11.08.1990, s.1

¹⁸³ Hürriyet, 27.08.1990, s.1

¹⁸⁴ Hürriyet, 07.08.1990, s.1

¹⁸⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.326

¹⁸⁶ Hürriyet, 26.08.1990, s.1

¹⁸⁷ Hürriyet, 27.08.1990, s.1

¹⁸⁸ Hürriyet, 28.08.1990, s.1

¹⁸⁹ Hürriyet, 30.08.1990, s.1

¹⁹⁰ Hürriyet, 05.09.1990, s.1

¹⁹¹ Hürriyet, 04.10.1990, s.1

tartışmalara ve eleştirilere hedef oluyordu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal “ülkeyi altı yıl boş kararnamelerle yönettik bu olması gerekendir” diyordu¹⁹².

Körfez politikası nedeniyle Özal’la uyumlu çalışmayan Genel Kurmay Başkanı Necip Torumtay “inandığım prensipler ve devlet anlayışımla hizmet devamı mümkün görmediğim için istifa ediyorum” diyerek görevini bırakıyordu¹⁹³. Torumtay’ın istifası geniş yankı uyandırıyor Demirel “Torumtay devletin memuru olduğunu gösterdi robotu değil” diyerek istifayı destekliyordu. Torumtay’dan boşalan makama Doğan Güreş, K.K.K’na ise Muhittin Fisunoğlu getiriliyordu¹⁹⁴.

Irak ordusunun 2 Ağustos 1990’da Kuveyt topraklarını işgal etmesiyle başlayan Körfez krizi 18 Ocak 1991 gecesi Güneydoğu komşumuz Irak’a yönelik, Amerikan ve müttefik güçlerinin başkent Bağdat’a hava saldırısıyla başlıyor ve Bağdat körfez savaşın merkezini oluşturuyordu. Uzun süren hava bombardımanlarından sonra savaş karada sürdürülüyordu. Çok güçlü bir ordusu olduğu iddialarının aksine Irak lideri Saddam Hüseyin ve ordusu savaşta hiçbir varlık gösteremiyor ne füze ne de bir uçak havalandırabiliyordu¹⁹⁵. Türkiye’de Körfez savaşının yapıldığı günlerde Akbulut Hükümeti görev yapıyor ve hükümet Amerika’ya üsleri kullandırma yetkisini TBMM’den alıyordu¹⁹⁶. İlerleyen günlerde hükümet TBMM’den savaş izni’ni 148’e karşı 250 evet oyuyla alıyordu¹⁹⁷. Saddam işgal ettiği Kuveyt’ten petrol kuyularını ateşe vererek çekiliyordu. Irak daha sonraki kara savaşında da büyük kayıplar veriyor ve Irak askerleri savaşmadan esir alınıyor hatta savaşı çeken gazetecilere bile teslim oluyorlardı. Körfez Savaşı Irak’ın çöküntüsüyle sona eriyor ve Kuveyt’te egemenlik tekrar eski sahiplerine veriliyordu. Türkiye’nin Amerikan ve müttefikler lehinde politika izlemesi Arabistan Kralı’nı memnun ediyor ve hapisteki bir çok Türk vatandaşını bağışlıyordu¹⁹⁸.

1990 yılında Irak’ın Kuveyt’i işgali ve 91’in başlarında Körfez meydana gelen ve Amerika’nın üstünlüğüyle biten kriz döneminin sıcak günleri olan 25 Ocak 1991’de Bakanlar Kurulu “Kürtçe konuşmayı ve şarkı söylemeyi yasaklayan 1983 tarih ve 2932 sayılı “Türkçe’den başka dillerde yapılacak yayınlar hakkındaki kanun”un kaldırılmasını kararlaştırıyordu¹⁹⁹. Türkiye bu kararlarla bölge Kürtlerine karşı sıcak politikalar izliyor ve daha sonra sınırlarını 1 milyondan fazla Peşmerge’ye açarak bölge politikasında aktif rol oynamak istiyordu.

Savaş sonrası Saddam yabancı gazetecileri Bağdat’tan çıkartıyor ve savaş sırasında ülkede isyan çıkartan Güneydeki Şii’ler ve Kuzeydeki Kürtleri bastırmaya çalışıyordu²⁰⁰.

Hükümet, Kürt lider Talabani’nin Özal’la görüşmesini gazetelerden öğreniyordu²⁰¹.

¹⁹² Hürriyet, 24.12.1990, s.1

¹⁹³ Hürriyet, 04.12.1990, s.1

¹⁹⁴ Hürriyet, 05.12.1990, s.1

¹⁹⁵ Hürriyet, 17.01.1991, s.1

¹⁹⁶ Hürriyet, 15.01.1991, s.1

¹⁹⁷ Hürriyet, 18.01.1991, s.1

¹⁹⁸ Milliyet, 30.01.1991, s.1

¹⁹⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.233

²⁰⁰ Hürriyet, 08.03.1991, s.1

²⁰¹ Hürriyet, 14.03.1991, s.1

Özal Bush'la savaşın süresi konusunda iddiaya girişiyor, Bush "savaş 100 gün sürer" diye iddia ederken, Özal "100 saatte biter" diyor ve iddiayı kazanıyordu²⁰².

Saddam'ın ordusundan kaçan Kürt Peşmergeler ise Türkiye sınırına dayanıyordu. Peşmergelerin sayısı kısa zamanda beşyüz bini aşıyor ve Türkiye BM'yi Irak'taki katliamı durdurması için göreve çağırıyordu²⁰³. 6 Nisan 1991'de sınırimıza yaklaşan Kürt sığınmacı sayısı 1 milyona ulaşıyordu²⁰⁴. Irak'tan gelip Türkiye'ye sığınan insanlar arasında Türkmenler de bulunuyordu.

Körfez Savaşından sonra Türkiye'nin savaştan doğan kayıplarının karşılanması gündeme geliyor ve Bush'un Türkiye'ye yardım sözü verdiği haberleri medyaya yansıyor. Fakat bu haberlerin yalanlanması geçikmiyor ve Başkan Bush "Türkiye'ye 1 milyar dolar sözü vermedim" diyor²⁰⁵. Amerika'ya giden Özal "Türkiye'de askeri darbe ihtimali yok" diyor²⁰⁶. 2 Haziran 1991'de DSP lideri Ecevit, Demirel ve İnönü'nün eleştirilerine rağmen köşke çıkarak Özal ile görüşüyordu²⁰⁷.

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra hükümetin işlerine karışmakla ve Körfez Krizindeki aktif tutumuyla hep eleştirilen Turgut Özal, 8 Mayıs 1991'de ANAP Genel Başkanlığı için aday olabileceğini söylüyordu²⁰⁸.

2. ANAP'TA GENEL BAŞKAN SEÇİMİ

Devlet Bakanı Taşar'la Kültür Bakanı N. Kemal Zeybek'in kavga ettiği çekişmeli kongrede Semra Hanım, Başbakan Yıldırım Akbulut'u İstanbul Anadolu ayırımı yapmakla suçluyor ve Akbulut'un konuşmasını dinlemeden salonu terk ediyordu. Yılmaz birinci turda (H. Celal Güzel 20, Akbulut 557 ve Yılmaz 580 aldı) 6 oyla Başkanlığı kaçırıyor fakat 2. turda 631 oyla Başkan seçiliyordu. 2. tura girmeyen H. Celal Güzel, Akbulut lehine adaylıktan çekiliyor ve "merkez Sağ Yılmaz'a oy vermez" diyor. Kongredeki konuşmalarda Akbulut "Ayasofya'yı ibadete açacağım" derken, Yılmaz "Akbulut, ANAP'ı hasta adam yaptı" diyor²⁰⁹. 16 Haziran'da Başbakan iken Genel Başkanlığı kaybeden ilk politikacı olan Yıldırım Akbulut (Hükümeti) istifa etti. Seçimin mağlubu Antep Milletvekili. H. Celal Güzel ANAP'tan istifa ediyordu. ANAP'ta kongre sonrasında 90 Milletvekili, Cengiz Tuncer, Mustafa Taşar ve Cengiz Altinkaya'nın Bakan olmasını istemiyordu. Genel başkanlık yarışında Yılmaz'ı destekleyen Semra Özal, Yılmaz'ı öperek tebrik ediyordu²¹⁰. 17 Haziran'da Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Hükümeti kurma görevini Mesut Yılmaz'a veriyordu. Özal, Akbulut yanlısı milletvekillerine "Semra Hanım kongre günü kontrolümden çıktı" diyor²¹¹. Yeni Bakanlar kurulunu Özal'a sunan Yılmaz, Özal'la sonbaharda erken seçim yapılmasında anlaşılıyordu. Erken seçimde partideki isyancıların hareketi de bahane oluyordu²¹². Kongrenin mağlubu Akbulut "hükümete güvenoyu vermeyeceğim" diyor²¹³.

²⁰² Hürriyet, 19.03.1991, s.1

²⁰³ Hürriyet, 03.04.1991, s.1

²⁰⁴ Hürriyet, 13.04.1991, s.1

²⁰⁵ Hürriyet, 05.04.1991, s.1

²⁰⁶ Hürriyet, 20.05.1991, s.11

²⁰⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.351

²⁰⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.351

²⁰⁹ Hürriyet, 16.06.1991, s.1

²¹⁰ Hürriyet, 17.06.1991, s.1

²¹¹ Hürriyet, 19.06.1991, s.1

²¹² Hürriyet, 20.06.1991, s.1

²¹³ Hürriyet, 22.06.1991, s.1

Başbakan Akbulut, ANAP kongresinde rakibi Mesut Yılmaz'a yenilerek başbakanlık ve parti başkanlığından olurken, Türk siyasi tarihinde belki de dünya siyaset tarihinde bir ilki gerçekleştiriyordu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın eşi İstanbul İl başkanı Semra Özal'ında desteğini alarak ANAP'ın yeni genel başkanı seçilen Mesut Yılmaz daha liberal bir görünüm çiziyordu.

23 Haziran 1991'de 48. Hükümet, M. Yılmaz tarafından kuruluyordu.

G.K.B Doğan Güreş zaman zaman gündeme getirilen Türk Ordusunun siyasete müdahale yapacağı söylentilerine karşı böyle bir şeyin olmadığını göstermek için Türk milletine “Demokrasi Senedi” veriyordu. Güreş “yüce Türk milleti açıklarım ki, TSK'nın görevi bellidir. Bu görevler arasında iç politikayla meşgul olmak gibi bir husus yoktur. TSK demokrasiye aşiktir”. Bu açıklama Güreş'in Özal'la yaptığı görüşmede Güreş'in erken seçim istediği konusunda çıkarılan (spekülatif) haberler darbe-muhtıra gibi tartışmalara yol açmıştı. Güreş'in Hürriyet'e yaptığı açıklamalarla bu söylentiler yalanlanmış oluyordu²¹⁴.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in görev süresi dolması üzerine bu makama aday olan Başbakan Turgut Özal, DYP ve SHP'nin katılmadığı oylamalarda, ANAP milletvekillerinin oylarıyla 31 Ekim'de 3. turda 263 oyla cumhurbaşkanı seçilmiş ve 9 Kasım'da göreve başlamıştı. Özal'ın bu şartlar altında cumhurbaşkanı seçilmesi özellikle Demirel ve İnönü ile ilişkilerinin sıkıntılı olmasına neden olmuştur.

Özal Cumhurbaşkanlığının ilk dönemlerinde oldukça aktif bir tutum izlemiş bu da muhalefetin eleştirisine yol açmıştır. Turgut Özal'ın Azeriler'den için “onlar Şii, biz Sünni, onlar İran'a daha yakındır” sözleri büyük tartışmalara yol açıyordu²¹⁵.

Özal'a yönelik olduğu düşünülen bir suikast girişimi gerçekleşmeden önleniyordu. Cumhurbaşkanı Özal, Gazipaşa'da yatla gezerken yakınındaki teknede Kaleşnikoflu adamlar yakalanıyordu. Esrarengiz tekneyi Özal'ı koruyan hücum botlardan biri ele geçiriyordu²¹⁶.

22 Haziran 1990'da Cumhurbaşkanı Özal, kendi başbakanlığı döneminde “kaçakçıları ihracatçı” yaptığını söyledi²¹⁷.

24 Ocak 1991'de Özal “hayali ihracata hapis” ve “sigaraya reklam yasağı” yasalarını veto ediyordu. 28 Şubat 1991'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal, ANAP'lı milletvekilleriyle yaptığı ev toplantısında Abdullah Öcalan da içinde bulunduğu terör suçluları için koşullu af düşündüğünü ifade ediyordu²¹⁸.

12 Mart 1991'de Turgut Özal, Rusya'da SSCB lideri Gorbaçov ile dostluk ve işbirliği antlaşması imzaladı²¹⁹.

19 Mart 1991'de Demirel, Cumhurbaşkanı T. Özal'ın Kürt sorununa ilişkin tutumunu “ihamet” olarak yorumluyor bunun üzerine 20 Mart'ta Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Demirel'in şahsına yönelik

²¹⁴ Hürriyet, 02.07.1991, s.1

²¹⁵ Milliyet, 19.01.1990, s.1

²¹⁶ Hürriyet, 04.05.1990, s.1

²¹⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.325

²¹⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.348

²¹⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.348

‐Çankaya ihanet içinde‐) sözleri için 500 milyon liralık tazminat davası açıyordu. 10 Nisan 1992’de Başbakan Demirel, Cumhurbaşkanı Özal’a hakaretten 10 milyon lira tazminat ödemeye mahkum oluyordu²²⁰.

Cumhurbaşkanı Özal ve yanındaki heyet Yeni Zelanda’ya inerken dezenfekte ediliyordu²²¹.

20 Temmuz 1991’de Başkan Bush Özal’ın konuğu olarak Türkiye’ye geliyordu. Özal, Bush’un ‐Türkiye’nin 10 yılda çok parladığını‐ söylediğini belirterek ‐bu konuda benim sözüme inanmayanlar Bush’a inanabilir‐ diyordu²²².

17 Eylül 1991’de, 1983 Seçimlerini kazandıktan sonra ABD Başkanı Bush’a şükran mektubu yazdığı haberini yalanlayan Cumhurbaşkanı Özal, Sabah Gazetesine 5 milyar liralık tazminat davası açıyordu²²³.

2 Nisan’da SHP’den ayrılan HEP kökenli milletvekilleri ‐Türk Ordusunun sivil Kürt halkını hedef aldığı‐ suçlamasıyla Türkiye’yi BM’e şikayet ediyordu. 20 Nisan 1992’de, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Kürtçe televizyon önerisine Başbakan Demirel ve TRT yetkilileri karşı çıkıyordu. 6 Haziran 1992’de Başbakan Demirel, Cumhurbaşkanı Özal’ı sert bir eleştirerek ‐felaket tellallığı‐ yapmakla suçluyordu. İki gün sonra da Özal, hükümetin demokratikleşme paketinde yer alan yargı reformu yasasını veto ediyordu. 24 Haziran’da İstanbul’da yapılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) toplantısında anlaşmanın imzalanması konusunda cumhurbaşkanı ve başbakan arasında anlaşmazlık çıkıyor ve Cumhurbaşkanı Özal toplantıyı terk ederek Marmaris’e gidiyordu. Demirel, KEİB’te yaşanan imza krizinden sonra ‐Cumhurbaşkanı Özal’ın rejimde iki başlılık yarattığını‐ ileri sürüyor ve ‐Türkiye 83 rejiminin kamburundan kurtulmalı‐ diyordu. Temmuz ayının son günlerinde iki lider Atatürk Barajının iki ünitesinin açılışında bir araya geliyorlardı. 13 Aralık 1992’de ise Özal, iş güvencesine ilişkin ILO sözleşmesini veto ediyordu. Karar iş çevrelerinde memnuniyetle karşılanırken, sendikalar Özal’ı ‐işçi düşmanlığı‐ ile suçluyorlardı. Eleştiriler üzerine Özal ‐ILO sözleşmesi için tümü üzerime gelse de, ben doğru bildiğimi yaparım‐ diyordu²²⁴.

B. MESUT YILMAZ HÜKÜMETİ

Kongre mağlubu Yıldırım Akbulut ‐devlet işi terziye kuaföre mi kaldı?‐ sözleriyle Semra Özal’ın kongre delegelerini eleştiriyordu. Güneş Taner ise ‐Akbulut’a desteğim kongreye kadardı şimdi yeni ANAP var ve güvenoyu vereceğim‐ diyordu²²⁵. Yıldırım Akbulut bu kez ‐güvenoyu vereceğim‐ diyerek arkadaşlarından ayrılıyordu. N. Kemal Zeybek ‐güven oyu vermeyeceğini‐ bir kez daha açıklıyordu. Ve Yılmaz hükümeti 153 ret oyuna karşın 265 oyla güvenoyu alıyordu²²⁶.

Yılmaz Hükümeti ilk icraatında kadınlara sıcak mesaj veriyor ve Türkiye’de ilk kez bir kadın Vali oluyordu. Boğaziçi Üniversitesinde Öğretim Görevlisi Lale Aytaman Muğla’ya vali olarak

²²⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.348

²²¹ Hürriyet, 06.05.1991, s.1

²²² Hürriyet, 24.07.1991, s.1

²²³ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.353

²²⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.380-388

²²⁵ Hürriyet, 28.06.1991, s.1

²²⁶ Hürriyet, 06.07.1991, s.1

atanıyordu²²⁷. Ayrıca Hayri Kozakçıoğlu 4 yıldır sürdürdüğü Olağanüstü Hal Bölge Valiliğinden İstanbul Valiliğine atanıyordu²²⁸.

Yılmaz kısa zamanda hükümetini kuruyor ve güvenoyu alıyordu. Yılmaz'ın bu kısa başbakanlığı döneminde hemen hemen tüm toplumsal kesimlere devlet imkanlarıyla iyileştirmeler yaparak bunu bir seçim zaferine dönüştürmeyi planlıyordu. Bu dönemde özellikle kamu işçilerine çok yüksek oranda zam yapıyordu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal Kamu işçilerine yapılan zammın yüksek olduğunu belirterek Mesut Yılmaz'ı eleştiriyordu. Başbakan Yılmaz DYP'nin güçlü olduğu kırsal kesime yüksek taban fiyat vererek seçim ekonomisi paketini açıyor²²⁹ ve Özal'ın 10 yıldır uygulamadığı tarıma sübvansiyonu yeniden başlatıyordu²³⁰.

1 Eylül 1991'de Cumhurbaşkanı Özal, Meclisin açılışında yaptığı konuşmada muhalefet partilerini eleştiriyor ve dolaylı olarak ANAP'a oy istiyordu. Özal'ın Cumhurbaşkanlığından indirilmesinin sıklıkla konuşulduğu günlerde Özal "Menderes'in sonuna da razıyım" diyerek yapılabilecekleri ciddiye almadığını belirtiyordu²³¹. Demirel "Özal'dan kurtuluş savaşını başlatıyoruz" diyordu²³².

ANAP, DYP lideri Demirel'i sivil cuntacılar birliğinde, "Ordumuzu muhtıra verecek" gibi haberler yaymakla suçluyordu. DYP iktidara geldiğinde "enflasyon bir yılda %30'a düşürme ve herkese ev ve araba vaat ediyordu. Demirel "Çankaya 20 Ekim'e kadar dayanamaz" şeklinde görüş bildiriyordu²³³.

Özal'da meydanlara iniyor ve Kayseri'de 1970-1980'le 1980-1990 dönemini karşılaştırıp Demirel'e yükleniyordu²³⁴. Başbakan Yılmaz'dan Özal'a işimize karışma uyarısı geliyor, Yılmaz "Cumhurbaşkanı partiler üstüdür ANAP'a oyu biz isteriz"²³⁵ diyordu.

1991 Seçimlerine doğru parti liderlerinin seçim gezileri artıyor ve tüm yurdu dolaşarak oy istiyorlardı. Seçimlerden galip çıkmasına kesin gözüyle bakılan DYP lideri Süleyman Demirel halktan kendilerini koalisyona ihtiyaç duymadan tek başına getirmelerini istiyordu. Demirel "yalvarıyorum koalisyona fırsat vermeyin sizin bataktan çıkaramazsam bir daha yüzüme bakmayın" diyordu²³⁶.

Demirel katılmadığı Adli yılın açılış törenlerinde Barolar Birliği ve Yargıtay ayrı tören düzenliyordu. SHP lideri Erdal İnönü, Yargıtay Başkanı İsmet Ocağcıoğlu'nun konuşmasını protesto ederek salonu terk ediyordu.²³⁷

1991 seçimlerine ANAP popüler sanatçıları listesine alarak girmek istiyordu. ANAP Yeşilçam'ın sevilen aktörü Cüneyt Arkın'ı saflarına dahil ediyordu²³⁸. Fakat ilerleyen günlerde Eskişehir

²²⁷ Hürriyet, 07.07.1991, s.1

²²⁸ Hürriyet, 06.08.1991, s.1

²²⁹ Hürriyet, 13.08.1991, s.1

²³⁰ Hürriyet, 14.08.1991, s.5

²³¹ Hürriyet, 02.09.1991, s.1

²³² Hürriyet, 04.09.1991, s.15

²³³ Hürriyet, 09.09.1991, s.1,15

²³⁴ Hürriyet, 10.09.1991, s.1

²³⁵ Hürriyet, 16.09.1991, s.1

²³⁶ Hürriyet, 13.09.1991, s.8

²³⁷ Hürriyet, 07.09.1990, s.1

²³⁸ Hürriyet, 19.07.1990, s.1

milletvekilliği 4. sıradaki yerini beğenmeyen ve seçim çalışmaları için partiden istediği bütçeyi alamayan aktör adaylıktan çekiliyordu²³⁹.

Hürriyet Yazarlarının sorularını cevaplayan DYP lideri Süleyman Demirel “Hamzakoy’da tank olsa üzerine çıkardım... halk meydanlarda kurtar bizi baba diyor”. Demirel bu cevabı “Yeltsin gibi tankların üstüne çıkmadığı” (12 Eylül’de) eleştirileri üzerine yapıyordu²⁴⁰. Demirel “Erbakan inananlar ve inanmayanlar diye halk arasında bölücülük yapıyor” diyordu²⁴¹.

Gazeteler seçimlere doğru yaptırdıkları kamuoyu aştırmalarında çıkan sonuçlar gerçek seçim sonuçlarıyla hiçte uyumlu olmuyordu. Hürriyet yaptığı araştırmaya göre DYP:26.7, SHP:25, ANAP:20.6, RP:12.8, DSP:12.3 oranında oy alacaklardı²⁴². Araştırmaya göre sandalye dağılımı DYP:163, SHP:145, ANAP:87, RP:38 ve DSP: 16 ve Bağımsız:1²⁴³ şeklinde çıkıyordu.

1. 1991 YILI GENEL SEÇİMLERİ

1.1. ANAP’ın Seçim İlanları

1991 yılı genel seçim ilanlarında ANAP Demokrat Partiye vurgu yaparak o kökenden geldiğini belirtiyordu. ANAP ayrıca, 12 Eylül öncesi uzlaşmayan kavgacı siyaset anlayışını ve siyasetçilerini eleştirerek seçimde güçlü rakipleri olan sağ partilerin uzlaşmazlığını ortaya koyuyordu. 19 Eylül 1991 tarihli Hürriyet gazetesinin 17. sayfasından yayınlanan ilanda “46’den bu yana demokrasi içinde kalkınmayı seçtik... Türkiye geçmişte uzlaşmaz ve kavgacı siyasetçilerden çok çekti bugünde aynı tutumu sergileyenler var. Çağdaş demokrasi seçme ve seçilmenin ötesinde bir yaşama biçimidir” deniliyordu²⁴⁴. Bir diğer ilanında ANAP, kendi iktidarları zamanında dünyaya açılan Türkiye’nin haklılığının, kapalı komünist rejimlerin çökmesi ve kapitalizme yönelmesiyle tescillendiğini ima ediyordu. Ayrıca ilanda ANAP zamanında Türkiye’de yaşanan özellikle alt ve üstyapı yatırımlarına (iletişim, ulaştırma, enerji, turizm vb gibi..) dikkat çekiliyordu. ‘Türkiye çağı yakalamak için dünyaya açılmayı sürdüreceks’ başlıklı metinde dünya hızla değişiyor. Kapalı rejimler peşpeşe yıkılıyor. Yerlerini Hürriyetçi akılcı hür teşebbüs ve serbest rekabete dayanan açık rejimlere terk ediyorlar. Biz Türkiye’yi dünyaya açtık. sol devletçilik adına sağ ise karma ekonomi adına bizi eleştirdi. Hepsi o gün eleştirdiklerine bugün sahip çıkma çabasında... elektrik satın alan bir Türkiye’den elektrik satan bir Türkiye’ye.. şehirden şehire zor telefon edilen bir ülkeden en ücre köyüne faks ve dünyanın her yerine telefonla, faksla ulaşabilen bir Türkiye’ye... gümrük duvarlarının gerisinde dünyadan habersiz yaşayan bir ülkeden, dünyada iyi olan çağdaş olanı sunabilen bir Türkiye’ye... dünyaya açılmayı sürdüreceğiz. 8 yıl önce tarihi bir seçim yaptı ve hızı kesilmedi büyük hamleyi sürdürmek için desteğinizi istiyoruz. “çünkü daha yapacak çok iş var²⁴⁵” deniliyordu. Bir başka ANAP ilanında Türkiye’de kadınlar için yapılan hizmetlerden bahsedilerek, nüfusun %50’sini oluşturan kesime sıcak mesajlar veriliyordu. İlanda “Türkiye’de kadınlar hak ettikleri yere gelecekse...” Bugün Türkiye’de hükümet sözcüsü bir kadın.

²³⁹ Hürriyet, 27.09.1991, s.14

²⁴⁰ Hürriyet, 07.10.1991, s.9

²⁴¹ Hürriyet, 14.10.1991, s.16

²⁴² Hürriyet, 17.10.1991, s.1

²⁴³ Hürriyet, 18.10.1991, s.1

²⁴⁴ Hürriyet, 19.09.1991, s.17

²⁴⁵ Hürriyet, 23..09.1991, s.15

Cumhuriyet tarihinin ilk kadın valisi, iki ay önce göreve geldi. İlk kadın futbol hakemi.. dev bir maçı yönetti. Bunlar kadının hakettiği yeri gösteren birkaç örnek....²⁴⁶” deniliyordu.

1.2. DYP'nin Seçim İlanları

DYP seçim ilanlarında “İnsan Hakları Bakanlığı” kuracağını açıklıyordu. Ayrıca DYP enflasyonu önceleri %30 daha sonra %10'a düşürmek için 500 gün istiyordu²⁴⁷. DYP ayrıca “500 bin kişiye iş imkanı sağlamağı hedefliyordu”²⁴⁸. DYP'nin bir başka seçim vaadi ise ‘Şeffaflık’ı yani “devletin bütün kapıları halka açık olacak ve herkes hakkını arayabilecekti”. Herkes düşündüğünü özgürce söyleyebilecek, yazabilecek kamuoyunda tartışılmamış hiçbir konu gündeme getirilmeyecek ve katılımcı demokrasi sağlanacaktı²⁴⁹. DYP'nin diğer önemli vaatleri arasında: “Türkiye’de ilk kez bütün ev kadınlara sosyal sigorta”²⁵⁰. “Yeşil kart: sağlık reformu ile sağlık güvencesi olmayan ve muhtaç olduğunu bildiren vatandaşlar hastanelerden bedava muayene, tedavi ve ilaç alabilecek”ti²⁵¹. Türkiye’yi Avrupa’ya hızlı trenlerle bağlamak için 12 ayrı demiryolu projesi”²⁵². İşsizlik sigortası²⁵³. 9 havalimanı, 29 havaalanı olmak üzere toplam “38 yeni havaalanı”²⁵⁴. DYP'nin sağlık reformundan bahsedilen ilanda 30 ihtisas hastanesi, 1.000 devlet hastanesi, 10.000 sağlık merkezi, her köy ve mahalleye 50.000 sağlık evi olmak üzere 61.030 sağlık tesisi sözü veriliyordu²⁵⁵. Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesindeki vatandaşlara barışma ve demokratik haklar konusunda söz veriliyordu. Bir başka ilanda “Asgari ücretin vergi dışı bırakılacağı, KİT’lerde partizanlığa son verileceği, KİT’lerin peşkeş çekilmeden özelleşeceği ve burada çalışanların işinden edilmeyeceği ve tarımda desteklemelerin yeniden başlayacağı ayrıca “Agro-endüstri”nin kurulacağı ifade ediliyordu²⁵⁶. DYP'nin bir başka seçim vaadi de “özgür bir üniversite” için YÖK’ün Ö’sü üstündeki noktaların kaldırılarak YOK hale getirilmesidir” denilerek YÖK’ün kaldırılacağı sözü veriliyordu²⁵⁷. DYP'nin bir başka sözü de “yılda 400 bin konut” üretilerek çağdaş ve sağlıklı bir kentleşme gerçekleştireceğiydi²⁵⁸. “Sendikalara özgürlük” başlıklı ilanında DYP “memurlara sendika kurma hakkı, işçi sendikalarına ILO standartları, yürüyüş yapma, toplanma, dernek kurma hakkı” verileceği açıklanıyordu²⁵⁹. DYP seçim ilanlarında “Geçici verginin kesinlikle kaldıracağı”²⁶⁰. Ve “Tek konut sahiplerinden emlak vergisi alınmayacağı”²⁶¹ açıklanıyordu. 19 Ekim tarihli Hürriyet gazetesindeki ilanında “bütün köprülerin, bütün otoyolların, bütün geçiş ücretlerinde %50 İndirim” yapılacağı ilan ediliyordu. “Türkiye’de ilk kez zam devlet politikası olmaktan çıkıyor, pahalılık dizginleniyor! Başlıklı ilanda “DYP iktidarı ile amaç daha çok kar için daha çok zam yapmak değil hedef ülke zenginliklerinin

²⁴⁶ Hürriyet, 04.10.1991, s.17

²⁴⁷ Hürriyet, 02.10.1991, s.5

²⁴⁸ Hürriyet, 10.10.1991, s.23

²⁴⁹ Hürriyet, 02.10.1991, s.23

²⁵⁰ Hürriyet, 03.10.1991, s.3

²⁵¹ Hürriyet, 03.10.1991, s.5

²⁵² Hürriyet, 04.10.1991, s.5

²⁵³ Hürriyet, 05.10.1991, s.5

²⁵⁴ Hürriyet, 06.10.1991, s.5

²⁵⁵ Hürriyet, 08.10.1991, s.5

²⁵⁶ Hürriyet, 08.10.1991, s.27

²⁵⁷ Hürriyet, 11.10.1991, s.5

²⁵⁸ Hürriyet, 12.10.1991, s.5

²⁵⁹ Hürriyet, 14.10.1991, s.5

²⁶⁰ Hürriyet, 14.10.1991, s.22

²⁶¹ Hürriyet, 16.10.1991, s.5

daha adil paylaşılması” deniliyordu. Türkiye’ye Mektup” başlıklı DYP ilanında “21 Ekim sabahı yeni bir Türkiye” deniliyor ve Süleyman Demirel imzalı mektupta, Demirel kaybedilmiş bir 10 yılın yaşandığını belirterek “20 Ekim’de DYP’li olmayanlardan da ödünç oy istiyorum diyordu²⁶².

1.3. RP-MÇP-IDP Seçim İttifakı ve RP'nin Seçim İlanları

14 Eylül’de tek başlarına %10 barajını aşamama ihtimali olan üç parti: Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi ve İslahatçı Demokrasi Partisi, seçimlere birlikte katılma kararı alıyorlardı. Kutsal ittifak için anlaşma yapılıyor MÇP ve IDP seçimlerden çekiliyordu. Bu partiler adaylarını Refah Partisi listelerinden göstermeyi kararlaştırıyorlardı. Bu anlaşma üzerine Erbakan “Allah’a şükür inanlar birleşti” diyordu²⁶³. Alparslan Türkeş’te “tabanda üç partinin seçmeni arasında fark yok hepsi inançlı ve muhafazakar insanlar” diyordu²⁶⁴. RP seçim ilanlarında faizin zararları üzerinde duruyor “faiz beni batırdı” başlıklı ilanda bankalardan aldığı yüksek faizler nedeniyle batan bir sanayicinin dilinden yaşadıkları anlatılıyor ve RP “faizci kapitalist düzeni değiştirecek!...” deniliyordu. RP ilanlarında slogan olarak RP “yeni bir dünya” ifadesi yer alıyordu²⁶⁵. Bir başka RP ilanında, faizin, pahalılığın ve zulmün en büyük nedeni olduğu ve bu yüzden RP iktidarı döneminde faizsiz kredi verileceği ve “faizci kapitalist düzeni değiştirilebileceği” sözleriyle adeta ekonomik sistemin değiştirilebileceği mesajı veriliyordu. Bu ve buna benzer ifadeler bu partinin ilerki yıllarda iktidara geldiğinde, bu sözlere tam zıt en liberal uygulamalar yapmasına rağmen yine de bu partinin kapatılmasındaki en büyük gerekçelerden birini teşkil etmiştir. 10 Ekim 1991 tarihli Hürriyet gazetesinin 19. sayfasındaki RP İlanında “Dış borçlarımız 50 milyar doları geçti. İtibarımız yok olma noktasında. Güneydoğu akıbeti belli olmayan bir karmaşayla başbaşa... her yıl milyarlarca dolar faiz ödüyoruz. Batılılar bir telefonla herşeyimize karışıyorlar. Liderlerimiz buna direnmek yerine telefon görüşmelerini bir şeref sayıyorlar. “Bu ülkede demokrasi gerçekten var mı? Ben inanmıyorum. İnsanlar aldatılıyor demokrasinin olduğu bir ülkede fikir suçlarının hapislerde ne işi var? İnsanlar inançlarına göre yaşayamıyor. Özgür düşünce insan hak ve özgürlükleri sadece lafta var. İşkence.. düşünmek bile beni ürkütüyor. Seçim yasasına bakın demokrasilerde yasalar böyle mi olmalı? Resmi ideolojinin dışında parti kurmanız mümkün değil. Demokrasilerde kitaplar toplatılıp yakılır mı? Demokrasi var diye aldatıldığımı hissediyorum. Ben buna demokrasi diyemiyorum...”. İlanın devamında Haklısınız “RP ülkede demokrasi olmadığını yıllardır söylüyor. 141-142 ve 163 güya kaldırıldı ama “Antiterör Yasası” diye daha kötü bir yasa konuldu. Oysa herkes inandığı gibi yaşamalı, inandığı değerler etrafında örgütlenebilmeli ve çocuklarını eğitebilmeli. Hatta kendi kanununu yapabilmeli. Bir seçim yasası var ki evlere şenlik. Bunun demokrasi olmadığını RP’den başka hangi parti söylüyor. “Türkiye’deki demokrasi değil, hile rejimi...” deniliyordu²⁶⁶. 14 Ekim tarihli Hürriyet gazetesinin 14. sayfasındaki RP’nin verdiği ilanda RP “memurun maaş sorunu düzelterceğini, enflasyon karşısında koruyacağını ve maaştan vergi almayacağını” duyuruyordu.

²⁶² Hürriyet, 19.10.1991, s.23

²⁶³ Hürriyet, 23.09.1991, s.1

²⁶⁴ Hürriyet, 10.10.1991, s.7

²⁶⁵ Hürriyet, 08.10.1991, s.18

²⁶⁶ Hürriyet, 12.10.1991, s.20

1.4. SHP'nin Seçim İlanları

Büyük değişimi birlikte başlatalım... başlıklı SHP ilanında “Onurlu, sağlıklı, varlıklı Türkiye için” SHP geliyor” deniliyor ve Demirel matruşkasıyla DYP ve Demirel’in demokrat söylemleri eleştirilerek, DYP’nin ANAP’tan farklı olmadığı vurgulanmak isteniyordu. “Ne farkı var?” başlıklı ilanda Demirel’e benzer bir matruşka “dün dündür bugün bugündür” diyor ve yanında Turgut Özal’a benzer daha küçük bir matruşka ”ben zenginleri severim” diyor. “Gün geldi özde birbirinden hiçbir farkı olmayanlar yer değiştirdi. Demirel yıllar önce Turgut ve Korkut (Özal) dahi çocuklar önlerini kesmeyin” demişti. Özal ailesi Türkiye’nin iflahını kesti. 24 Ocak kararlarını birlikte aldılar 12 Eylül desteğiyle çırak ustayı geçti. Çırak zamlarıyla halkı bezdirdi ve zenginleri sevdiğini söyleyince işin sırrı anlaşıldı. Çırağın hanedanından herkes yaka silkti yolsuzluk, rüşvet, talan tiksinti verdi. Usta ve çırak mecburen mecburiyetten değişmeye çalışıyorlar”²⁶⁷ denilerek Demirel ve Özal’ın birbirinden farksız olduğu belirtiliyordu. “Hızla eriyen ANAP halkın desteğini yitirdi. Özal Çankaya’ya kaçtı. Onu parlamento ve halk seçmedi ANAP grubu seçti. ANAP ve Özal demokrasiyi bir türlü içlerine sindiremediler. Türkiye’nin çivisini çıkardılar. Yasa tanımaz, hukuk tanımaz.... “President Bush”a karşı Türkiye Cumhurbaşkanının tavırları insanımızın onurunu zedeledi. Hayat pahalılığı artarken hanedan gününü gün etti. Kayıp yıllardı bunlar laikliğin zedelendiği.. çağdaş dünyadan dışlanmış, insana karşı sevgisiz geleceğe karşı sorumsuz Özal yılları sürüp gidiyordu. Aynı kanaatte olduklarını sananların kendilerini Başbakan sandıkları bir dönem yaşandı. Yazık yıllardı bu yıllar” denilerek ANAP’a ve Özal’a eleştiri getiriliyordu. Aslında bu ifadelerle bir bakıma Özal’ın Cumhurbaşkanlığının meşruiyeti sorgulanıyordu. SHP’nin matruşkalı ilanlarında bu kez Demirel-Özal-Akbulut ve onun altından da Mesut Yılmaz çıkıyor “Özal doğal liderimdir” diyor. Halkın desteğini yitirenler, sosyal demokrasinin temsil ettiği hedefleri halkın daha çok benimsediğini görünce, değişmiş gözükme ihtiyacı hissettiler. Yıldırım gönderildi. Mesut getirildi. “Hanfendinin” himayelerindeki ANAP’ın yeni Başbakanı Yılmaz, Özal’ı hemen tabii lideri ilan etti. ANAP iki yüzlü bir partidir bir yüzü Yılmaz, bir yüzü Özal’dır²⁶⁸. SHP seçim ilanlarında sağdaki Özal, Demirel, Akbulut ve Yılmaz’ın birbirinden farklı olmadığını ve aynı düşünceye hizmet ettiklerini vurguluyor ve ANAP’taki liderlik değişiminin, sosyal demokrasinin yükselen değerlerinden rant elde etme kaygısıyla yapıldığı belirtiliyordu. Yılmaz’ın da Akbulut gibi Özal’ların himayesinde olduğu ifade ediliyordu. SHP “farklı olan O” başlığıyla verdiği ilanda “Erdal İnönü’nün Dürüst, içten güvenilir.. insanları zengin fakir ayrımı yapmadan tümüyle kucaklayan... ilkelerine bağlı, demokrasiye sevdalı, sade yaşamıyla örnek olan, dünyada saygı uyandıran, sakin ama kararlı bir lider olduğu ve Türkiye’nin böyle bir lidere ihtiyacı olduğu” ifade ediliyordu. SHP’nin seçim sloganı “sandıkta güller açsın”dı²⁶⁹. Sosyal demokratlar yol ayrımında: başlıklı ilanda ise “Bir yanda adı eskiden dağlara taşlara yazılan, ancak sosyal demokrat kişiliği bırakan ve hızla sağa kayan... ANAP’ın umudu olan.. koşulsuz birleşme çağrılarını kapıyı kapayan Ecevitler’in partisi DSP ve amacı sosyal demokratların birleşip iktidara gelmesi olan

²⁶⁷ Hürriyet, 12.10.1991, s.15

²⁶⁸ Hürriyet, 12.10.1991, s.23

²⁶⁹ Hürriyet, 13.10.1991, s.19

İnönü'nün partisi SHP. Şimdi oynanan oyun yine sosyal demokrat oyların bölünmesi üstünedir. 87 seçimlerinde oyların bölünmesi 70 milletvekiline mal oldu. ANAP bu 70 milletvekilini aldı. Sosyal demokratlar oyları bölerek ANAP veya DYP'ye oy kazandıracak ya da oylarını iktidara yürüyen SHP ye vereceklerdir²⁷⁰” denilerek Ecevit'in sağa kayması ve eski “Karaoğlan”lığından çok uzak olması nedeniyle eleştirilerek solda oyların bölünmeden tek adresinin SHP olması gerektiği ifade ediliyordu.

1.5. DSP'nin Seçim İlanları

DSP ilanlarında “Kesintisiz demokrasi, inançlara saygılı laiklik, dünya Türklerine güçlü önderlik ve dışardan gelen bölücülüğe karşı ulusal birlik” mesajı veriliyor ayrıca bu ilanın yayın bedelinin DSP İstanbul İl Merkezinin karşıladığı belirtiliyordu²⁷¹. “İnançlara saygılı laiklikte “ulusal birlik için evetler güvercine” “Demokratik solun neferi” başlıklı DSP ilanında “bütün çamur atmalara, yazılırken çarpıtılanlara, yazılmayıp es geçilenlere, güdümlü kamuoyu araştırmalarına, vefasızlığa ve parasızlığa karşı, “Oylarımız sana” denilerek Ecevit'e destek veriliyordu²⁷².

1.6. 1991 GENEL SEÇİM SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Seçimlerden ikinci parti olarak çıkan ANAP lideri Mesut Yılmaz “RP dışında koalisyona varım” diyordu²⁷³. Ve 21 Ekim 1991'de Mesut Yılmaz Hükümeti istifa ediyordu.

Seçimde alınan kesin sonuçlar: DYP:%27.2 ile 179 Milletvekili, ANAP:%24.0 ile 116 Milletvekili, SHP:%20.7 ile 87 Milletvekili, RP:%16.8 ile 61 Milletvekili ve DSP:%10.8 ile 7 Milletvekili kazanıyordu. Tercihli oylar sürpriz yapıyor ve gerilerdeki adaylardan seçilenler oluyordu²⁷⁴. “Otel ayısı” lakaplı Mustafa Taşar memleketi Gaziantep'ten milletvekili seçilemiyordu²⁷⁵. Seçimlerde en hoş giden vaatleri yapan DYP birinci parti olarak çıkıyordu.

Devletin zirvesindeki gerginlik Cumhuriyet Bayramı törenlerinde gözlerden kaçmıyordu. 29 Ekim törenlerinde Özal ve Demirel el sıkışmazken ve yüzlerinde asık olduğu görülüyordu²⁷⁶. Muhalefet liderleri Özal'a soğuktu. Anıtkabir'deki törene Özal ve Türkeş dışında hiçbir lider katılmazken, ayrıca Özal'ın resepsiyonuna hiçbir muhalefet lideri gitmiyordu²⁷⁷.

7 Kasım 1991'de Cumhurbaşkanı Özal Hükümet kurma görevini DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e veriyordu.

12 Eylül'le Türkiye, başta anayasal ve hukuki değişiklikler olmak üzere sosyal ve ekonomik alanlarda bir çok yeni uygulamalara gitmiştir. Ekonomi alanında 24 Ocak Kararlarının uygulamasına daha sıkı bir şekilde devam edilmiştir. Demokrasiye geçiş döneminde ekonomide yaşanan tek olumsuz gelişme banker iflasları olmuştur. 12 Eylül'ü yapan askeri otorite, önceki dönemin popüler partilerine ve siyaset adamlarına siyasi yasaklar getirerek, en azından 83 seçimlerinde hem bu siyasetçilerin hem de icazet verdikleri partilerin seçimlere girmelerini engellemiştir. 12 Eylül otoritesi, sağda emekli bir general olan

²⁷⁰ Hürriyet, 17.10.1991, s.17

²⁷¹ Hürriyet, 08.10.1991, s.15

²⁷² Hürriyet, 18.10.1991, s.19

²⁷³ Hürriyet, 21.10.1991, s.1

²⁷⁴ Hürriyet, 22.10.1991, s.1,17

²⁷⁵ Hürriyet, 28.10.1991, s.13

²⁷⁶ Hürriyet, 30.10.1991, s.1

²⁷⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.353

Turgut Sunalp'e MDP'yi, sol seçmenler için de emekli vali Necdet Calp'e Halkçı Parti'yi (HP) kurdurtuyor ve seçimlerde açıkça MDP'yi destekleyerek seçimlerde bu partinin iktidar olmasını planlıyordu. Fakat bu hesap seçmen nezdinde tutmuyor ve 24 Ocak Kararlarının önemli bürokratu Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi %40'ın üzerinde oy alarak tek başına iktidar oluyordu. ANAP iktidarı döneminde bir çok alanda özellikle iletişim, enerji, ulaşım ve alt yapı konularında önemli yatırımlar yapılıyordu.

6 Eylül 1987'de siyasal yasakların kaldırılması için yapılan referandumda 11 milyon 593.040 hayır oyuna karşı 11 milyon 682.291 evet oyu çıkmıştı. Kıl payı siyasi yasakların kaldırılması üzerine Başbakan Turgut Özal referandumdan bir saat sonra erken genel seçim kararı aldıklarını açıklamıştı. Siyasi yasakların kaldırılmasıyla Bülent Ecevit 13 Eylül'de DSP'ye, Demirel 24 Eylül'de DYP'ye, Türkeş 4 Ekim'de MÇP'ye ve Erbakan 11 Ekim 1997'de RP'ye genel başkan oluyorlardı²⁷⁸. Muhalefetin pek hazırlanmadan girdiği baskın erken seçimlerde ANAP bu kez dışı rakipleriyle eşit şartlarda yarışa katılarak zafere ulaşıyor ve elde ettiği başarıyla bir ara rejimin kısa ömürlü partisi değil, Türkiye'nin yakın siyasi geleceğinin önemli bir partisi olacağını sinyallerini veriyordu. 29 Kasım 1987'de yapılan seçimlere 7 parti katılıyor ve ülke genelindeki %10 barajını aşan 3 parti milletvekilliklerini paylaşıyorlardı. ANAP 36.3 oy yüzdesiyle 292 milletvekili kazanarak tek başına iktidar oluyordu. barajı aşan partilerden SHP 24.8 oy yüzdesiyle 99 ve DYP ise 19.1 oy yüzdesiyle 59 milletvekili kazanıyordu. DSP %8.5, RP%7.2, MÇP%2.9 ve IDP:0.8 oy yüzdesiyle meclis dışında kalıyorlardı.

ANAP iktidarının II. Döneminde eski performansını ve istikrarını gösteremiyordu. Bunda 89'da yaşanan yerel seçim başarısızlıklarının etkisi büyük oluyor zira tek parti hükümeti de olsa, Demirel gibi bir muhalefetin karşısında 87'deki gücünü kaybetmiş görünüyordu. 1989 yılında Turgut Özal Kenan Evren'in yerine cumhurbaşkanı seçilmesiyle ANAP'ta erime iyice belirginleşiyordu.

Türkiye'de 1991 yılında Körfez krizine yönelik Kürtlere yönelik sosyal haklar vermesiyle ülke demokratikleşme ve insan hakları yönünden olumlu gelişmeler yaşıyordu. Bu olumlu süreç hemen bir çok partinin söylemlerine yansıyor ve seçimlerde bölge insanına yönelik bir çok sözler veriliyordu. SHP, HEP ile anlaşarak Kürt kökenli bir çok milletvekili adayını listelerinde gösteriyor ve bunların baraja takılmasının önüne geçiyordu. 91 seçimlerinde muhalefet partileri en önemli söylemlerini, 12 Eylül'ün demokratik olmayan uygulamalarına son verileceği ve o sürecin partisi olarak lansedilen ANAP'tan ve Özal'dan kurtulma üzerine kuruyorlardı. Bu ortamda muhalefet partilerinden özellikle DYP lideri Demirel, demokrasi ve insan haklarına yönelik birçok söz veriyordu.

Turgut Özal cumhurbaşkanı olurken, yerine hükümette de inisiyatifi elinde tutabileceği Yıldırım Akbulut'u ANAP'a Genel Başkan ve hükümete Başbakan olarak bırakmakla eleştirilmiştir. Özal'ın Körfez krizinde meclisin ve hükümetin ötesinde aktif dış politika izleme çabası, Amerika Başkanı George Bush ile gerek telefonlarda gerek Dışişleri Bakanını almadan görüşmesi, Kürt liderleri Ankara'da hükümetten habersiz kabul etmesi gibi konularda hem ANAP içinde hem de muhalefet partilerinden bir çok olumsuz eleştiriler almıştır. Ayrıca Semra Özal'ın İstanbul il başkanlığına girmesi ve Akbulut'un

²⁷⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.194, 225

yerine Mesut Yılmaz'ın seçilmesinde aktif rol oynaması, ANAP üzerindeki emanetçi yönetim eleştirilerine neden olmuş ve başta SHP olmak üzere²⁷⁹ bazı partilerin seçim ilanlarında eleştiri konusu yapılmıştır. Özal 91 seçimlerden önce, meclisin açılış konuşmasında muhalefet partilerini eleştirerek ANAP'a ve yeni lideri Yılmaz'a dolaylı olarak destek vermiştir.

İşte bu ortamda girilen 91 seçimlerinden DYP önde çıkmıştır. Bu partinin kazanmasında partinin “İnsan Hakları Bakanlığı” ve “Güney Doğu Meselesinin tanınması” gibi demokratik söylemleri etkili olmuştur. Demirel gibi siyasi hayatı askeri müdahalelerle sık sık kesintiye uğrayan adeta demokrasi mağduru bir liderin demokrasi ve insan hakları yönünden gerekli düzenlemeleri yapacağına dair toplumda büyük bir inanç vardı. Ayrıca DYP'nin ev hanımlarına, çalışanlara ve tarım kesimine yönelik destek vaatleri, devletin ürettiği mal ve hizmetlerde ucuzluk sözü, konut, işsizlik ve sağlık politikalarında radikal çözüm önerileri de önemli rol oynamıştır. DYP'nin diğer iki önemli vaadi de herkese iki anahtar verilmesi” ve “enflasyonun %10'a indirileceği”ydi. Bu kadar güzel vaatlerde bulunan bir partinin ve ekonomiyi iyi bilen bir profesörün (Tansu Çiller) verilen sözleri yapacak olmasının oluşturduğu güvenle, DYP seçimi kazanıyordu.

Demirel seçimi kazanmasının bir başka nedeni de medyada sürekli Cumhurbaşkanı aleyhine yapılan yayınlar ve Özal'ın hep ön planda olmak istemesine yönelik olumsuz eleştiriler nedeniyle, halk adeta demokrasi için cumhurbaşkanının karışamayacağı (ANAP seçimi kazanırsa, ki bu emanetçi Akbulut'la olmuştu ve bundan sonra da, Akbulut'un yerine getirilen Yılmaz'la olabilirdi) ve onunla arası iyi olmayacak bir başbakan istediği için Demirel'i iktidara getiriyordu. ANAP'ın yeni lideri Mesut Yılmaz'ın kısa hükümeti müddetince seçim ekonomisi uygulayarak popülist politikalar izlemesine (kamu işçilerinin ücretlerindeki astronomik artışlar, tarım ürünlerine yüksek fiyatlar ve sübvansiyonlara başlanması, memurlara daha iyi bir artış ve bir derece verilmesi...) rağmen seçimden ikinci parti olarak çıkıyordu. ANAP'ın kaybetmesinin belki de en önemli nedeni artık halkın 12 Eylül rejiminin kalıntısı partilere ve emanetçi liderlere duyduğu güvensizlikti. Bu seçimlerde muhalefet partilerinin seçim meydanlarında üzerinde durdukları önemli nokta 91 seçimlerinin, 12 Eylül zihniyetinin ve partilerinin tasfiyesine yol açacağı vurgusuydu. İşte kanaat önderlerinin ve medyanın da desteğiyle muhalefet seçimlere damgasını vuruyordu.

ANAP 91 seçimlerinde mesaj stratejisini Mesut Yılmaz üzerine kurmuştur. Daha önceki seçimlerden farklı olarak “demokrasi ve sivilleşme” konularına da yer veriliyordu. Ayrıca ANAP'ın Yılmaz'la yenilediği vurgusu ön plana çıkarılması, eski lideri Turgut Özal'la özdeşleşmemeye ve onu savunmamaya özen gösterilerek, muhalefetin “Özal ve hesap sorma” stratejilerinin dışında kalınması, başkalarının kötülüğünü tekrarlamak yerine Yılmaz'ın iyiliğini anlatan pozitif bir kampanya yürütülmesi benimseniyordu. ANAP bu seçimlerde Ahmet Özal'ın ortağı olduğu Star televizyonun da 12 Eylül öncesi anarşi olaylarına yer veren filmleri yayınlamıştır. Yılmaz'ın; Akbulut'a destek veren yüze yakın milletvekilini elimine ederek, milletvekili adayı olarak daha liberal adaylara yer vermesi, Aydınlar Ocağı gibi önde gelen sağ sivil toplum kuruluşlarıyla bazı cemaatlerin ANAP'tan desteklerini çekmesine neden

²⁷⁹ Hürriyet, 12.10.1991, s.23

oluyor²⁸⁰ ve bu da Yılmaz'ın büyük ekonomik riskleri göze alarak yürüttüğü popülist politikaların tutmadığını gösteriyordu.

1987 seçimlerinde toplam %11'den az oy olan RP, MHP ve IDP'nin, RP listesiyle girdikleri 91 seçimlerinde %16.9'a ulaşmaları bu partilerin büyük bir başarısı olmuştur. Ekim 1991 seçimlerinde DSP'de kazandığı 7 milletvekili ve %10.8 oyla barajı zorlanarak aşmıştır. Bu seçimde %10 ülke barajı ve 87 seçimlerinde de olan kontenjan milletvekilliği uygulaması da sürdürülmüştür.

1991 seçimlerinde dış dünyadaki gelişmelerde Türkiye'deki seçimlerin sonuçları üzerinde etki yapmıştır. Rusya'nın dağılma sürecine girmesiyle, O topraklarda ondan fazla yeni cumhuriyet çıkması ve bunların bir kısmının da Türk kökenli cumhuriyetler olmasıyla, yıllardır Turancılık olarak kabul edilen Türklerin birliği davasının savunan siyaset anlayışının başarılı ve ileri görüşlü bir ölkü olduğu ortaya çıkıyordu. Yıllardır bu prensipleri savunan MÇP'nin oylarında artışa neden oluyor ve bu da RP oylarına (RP, MÇP ve IDP 3'lü ittifakı) aksediyordu.

DSP'de 91 seçimlerinde dış Türklere yönelik politikalarını seçim ilanlarında vurguluyordu. Türk milliyetçiliği adına yaşanan bu olumlu gelişmeler SHP'nin olumsuz reklamlarına rağmen, 87 seçimlerine nispeten DSP'nin oylarını iki puandan fazla artırmasına neden oluyordu.

Rusya'nın siyasi ve ekonomik sistem olarak liberal ve demokratik açılımlara yönelmesi, bazı kesimlerce Rusya'nın savunuculuğunu yaptığı komünist sistemin tükenmesi olarak değerlendiriliyordu. Bu sürece aynı bakış açısı ANAP reklamlarına da yansıyor ve ANAP 83'ten beri uyguladığı liberal politikaların doğruluğunun, Rusya'nın yeni politikalarıyla net bir şekilde ortaya konduğunu açıklıyordu²⁸¹. Mesut Yılmaz'ın ANAP liderliğine gelmesiyle birlikte daha önceki dört eğilimi birleştiren ve daha çok muhafazakar ve milliyetçi ağırlıklı yapıdan kurtulmak ister izlenimi veriyordu. Yılmaz, partiyi daha liberal bir yapıya getiriyor fakat bu yapı seçmen nezdinde olumlu bulunmuyordu. Yılmaz ilk hükümetinde kadın bakan ve hükümet sözcüsü bulunduruyor ayrıca vali ve futbol hakemi gibi uygulamalarla daha liberal ve laik bir siyaset anlayışı sergiliyordu.

SHP seçim ilanlarında, Ecevit'i sağa kaymakla, ANAP'la uyum içinde olmakla ve solda birleşme görüşmelerine kapalı olmakla suçlayarak “Şimdi oynanan oyun yine sosyal demokrat oyların bölünmesi üstünedir. 87 seçimlerinde oyların bölünmesi 70 milletvekiline mal oldu. ANAP bu 70 milletvekilini aldı” denilerek sol oyların bölünmemesi isteniyordu²⁸². DSP bu seçimlerde de ciddi manada seçim harcaması yapmıyor ve gazetelerde pek fazla reklamı görünmüyordu. DSP inançlara saygılı laiklik ve Türk milliyetçiliği kavramını seçimlerde ön plana çıkartıyordu. DSP genellikle seçim ilanlarında SHP'yi ve CHP'yi hedef almazken, bu partilerce verilen ilanlarda Turancılık'la, laikliğe karşı güçlerle işbirliği yapmakla ve sol oyları bölmekle eleştiriliyordu. DSP ilanlarındaki metinler çok az ve mesajlar yalındı ayrıca partinin ideolojisi ve politik görüşleri ilanlara yansımıyordu.

²⁸⁰ Ahmet Kalender, “1991 Milletvekili Genel Seçimlerinde Anavatan Partisi'nin Mesaj Stratejileri”, Selçuk İletişim, Konya, C. 1, S. 4, Ocak Konya, 2001, s.62-69

²⁸¹ Hürriyet, 04.10.1991, s.17

²⁸² Hürriyet, 17.10.1991, s.17

Mecliste Yemin Krizi

HEP kökenli SHP Diyarbakır Milletvekili Hatip Dicle ve Leyla Zana'nın yemin dışına çıkmaları protestolara yol açıyordu. Dicle "Anayasal baskı altında bu metni okuyorum" derken, "Büyük Türk milletinin" önündeki "büyük" kelimesini okumuyor, Leyla Zana'da sarı, kırmızı ve yeşil renkli saç bandı ile kürsüye çıkıyor ve yemini bitince Kürtçe "bu yemini Türk ve Kürt halklarının kardeşliği için ediyorum" diyordu²⁸³. İnönü yemin törenindeki tavırları nedeniyle Dicle ve Zana'nın partiden istifasını istiyordu. 10 Kasım'da SHP Milletvekili Leyla Zana "PKK Kürt varlığını kabul ettirmeye çalışıyor" diyordu²⁸⁴.

C. SÜLEYMAN DEMİREL HÜKÜMETİ

Hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı Turgut Özal seçimlerde en çok oy alan DYP lideri Süleyman Demirel'e veriyordu. Demirel ve Özal arasındaki uzun yıllardır yaşanan gerginlik seçim sonuçlarının iki devlet adamını biraraya getirmesiyle yeni bir boyut kazanıyordu. Demirel başbakan olur olmaz Çankaya ile mesafeli olacağı ve işine karıştırmayacağını şu sözlerle belirtiyordu: "Çankaya'da kim otursun otursun ama yerinde otursun dış politikaya, iç politikaya ve ekonomiye karışmasın"²⁸⁵. DYP lideri Süleyman Demirel 11 yıl aradan sonra tekrar hükümeti kurmakla görevlendiriliyordu. Demirel G.K.B'lüğünün Milli Savunma Bakanlığına bağlanacağını²⁸⁶ açıklıyordu.

16 Kasım 1991'de TBMM Başkanlığına DYP'li Hüsamettin Cindoruk seçiliyordu.

DYP ile SHP Koalisyon hükümeti kurma kararı alıyor ve 19 Kasım'da 49. Hükümet Demirel tarafından DYP-SHP koalisyonu olarak kuruluyordu. DYP-SHP koalisyonundaki Bakanlık paylaşımında, 20 Bakanlık DYP'nin, 12 Bakanlık ise SHP'nin oluyordu. Cavit Çağlar koalisyonun kurulmasında çok aktif rol oynuyordu²⁸⁷. Demirel: "bu hükümet başarılı olacak" diyor ve "500 gün başlıyordu." Kabinede İnönü Başbakan yardımcısı, Çiller ve Çağlar Devlet Bakanı, Sümer Oral'da Maliye Bakanı oluyordu²⁸⁸. Demirel hükümeti 164 ret oyuna karşı 280 kabul oyuyla güvenoyu alıyordu²⁸⁹. Başbakan Demirel, İnönü ile birlikte çıktığı Güneydoğu gezisinde cesur mesajlar veriyor ve "Türkiye, Kürt gerçeğini tanımıştır. İstanbul'da sizin, Hakkari de sizin... bu vatan hepimizin. Kuzey Irak'taki Kürtler'de kardeşimiz. Saddam bir vahşete kalkışırsa karşısında bizi bulur" diyordu²⁹⁰.

Hükümetin ilk 100 günde yapmayı planladığı kanunlardan "vergi affı", "erken emeklilik" ve "askerlik süresini 15 aya" indiren yasa tasarılarını 20 Şubat'ta, Sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanacak düşük gelirlili vatandaşlara verilecek "Yeşil Kart" yasa tasarısı ise 18 Haziran'da TBMM'de yasalaşıyordu. 12 Eylül döneminde kapatılan partilerin yeniden açılmasını sağlayan yasa 19 Haziran

²⁸³ Hürriyet, 07.11.1991, s.1

²⁸⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.354

²⁸⁵ Hürriyet, 24.10.1991, s.1

²⁸⁶ Hürriyet, 27.10.1991, s.1

²⁸⁷ Hürriyet, 20.11.1991, s.1

²⁸⁸ Hürriyet, 21.11.1991, s.1

²⁸⁹ Hürriyet, 01.12.1991, s.1

²⁹⁰ Hürriyet, 09.12.1991, s.1

1992’de TBMM’de kabul ediliyor ve bu düzenlemeyle 1960 yılında kapatılan Demokrat Parti’ye de açılma imkanı sağlanıyordu²⁹¹.

Demirel kendisini eleştirenler için “eleştirileri saygıyla karşılıyorum ama bu babadan başka bir adam varsa gelsin görelim” diyor ve hükümetin sihirbaz olmadığını ve kendilerine olan güvenin sürmesini istiyordu²⁹².

“Askerliğin kısalması ve erken terhis Kararnamesi” 10 Eylül’den geçerli oluyor, Yedeksubaylık 16 aydan 12 aya, normal askerlik 18 den 15’e, kısa dönemler için 8’den 6 aya düşüyordu²⁹³.

23 seçim bölgesinde yaklaşık 1 milyon seçmenin oy kullandığı ara seçimlerde en çok belediye başkanlığını DYP alırken seçimin galibi RP oluyordu²⁹⁴.

Kısa adı CMUK olan “Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu” TBMM’de kabul ediliyordu. Bu kanunun çıkmasında Adalet Bakanı Seyfi Oktay büyük çaba gösteriyordu²⁹⁵. CMUK, Özal tarafından onaylanarak yürürlüğe giriyordu²⁹⁶.

Cumhurbaşkanı Özal 10 Ocak 1992’de “Erken emeklilik ile ilgili KHK’yi veto ediyordu. 8 Haziran’da Özal, hükümetin “Demokratikleşme paketi”nde yer alan yargı reformu yasasını veto ediyordu. 13 Aralık 1992’de Özal iş güvencesine ilişkin ILO sözleşmesini veto ediyor ve sendikalar Özal’ı işçi düşmanlığı ile suçluyorlardı. Özal ILO sözleşmesini veto etmesi konusunda yöneltilen eleştirilere “ben doğru bildiğimi yaparım” diyordu²⁹⁷.

Uğur Mumcu Ve Eşref Bitlis’in Ölümü

Gazeteci yazar Uğur Mumcu, 24 Ocak 1993 günü saat 13.26’da otomobiline yerleştirilen bombanın patlaması sonucu hayatını kaybediyordu. İşe gitmek için evinden çıkan Mumcu arabasının kontağını çevirdiği anda korkunç patlama oluyordu²⁹⁸. Hürriyet Gazetesi cenaze törenini şu ifadelerle sayfalarına yansıtıyordu: “Ankara’da düzenlenen Mumcu’nun cenaze törenine binlerce kişi Atatürk ilkeleri, laiklik ve demokrasi andı içtiler”²⁹⁹. Bu olayın üzerinden daha bir ay geçmeden Türkiye, makamının zirvesindeki komutanlarından Eşref Bitlis’i kaybediyordu. Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis’i Diyarbakır’a götüren askeri uçak, Ankara üzerinde düşüyor ve olayda Bitlis ile 4 subay şehit oluyordu³⁰⁰.

24 Şubat 1993’de TBMM İnsan Hakları Komisyonu, Said-i Nursi’nin itibarının iade edilmesini kararlaştırıyordu³⁰¹.

Hükümet ve Cumhurbaşkanlığı arasındaki seçimlerden beri devam eden gerginlik sonucu Hükümet önemli bürokratları atama yetkisini, Özal’ın elinden alarak Çankaya’yı etkisiz hale getiren by-

²⁹¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.377-383

²⁹² Hürriyet, 03.08.1992, s.15

²⁹³ Milliyet, 03.09.1992, s.1

²⁹⁴ Hürriyet, 04.11.1992, s.1,19

²⁹⁵ Hürriyet, 20.11.1992, s.1

²⁹⁶ Hürriyet, 01.12.1992, s.1

²⁹⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.388

²⁹⁸ Hürriyet, 25.01.1993, s.1

²⁹⁹ Hürriyet, 28.01.1993, s.1

³⁰⁰ Hürriyet, 18.02.1993, s.1

³⁰¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.416

pass yasasını yıldırım hızıyla çıkarıyordu³⁰². Demirel, Özal'ın Başkanlık sistemi geliyor sözüne “benden kral olmaz. Davul bendeysen tokmakta bende olmalı” diyordu³⁰³. Mart'ın ilk günlerinde Özal ile Demirel arasında tırmanan gerginliğin devleti yorduğuna dikkat çeken TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, “sıfatı olanlar, devlet hayatında üsluplarına dikkat etmelidir” diyordu. Başbakanlık Teftiş Kurulu, hayali ihracat sorumluları arasına Cumhurbaşkanı Özal'ı da koyma girişimlerinde bulunuyordu. Böylece ilk defa bir Cumhurbaşkanı yolsuzluk sorumlusu olarak ilan edilecekti. Özal atamalarda kendi yetkisini alan yasayı veto ediyordu³⁰⁴. Daha sonraki günlerde Özal ve Demirel aralarındaki by-pass gerginliğini unutarak Antalya'da yapılan “Türklük Kurultayı”nda kucaklaşıyorlardı³⁰⁵. “Özal'ın gecikmiş bypass zaferi” başlığıyla ölümünün ertesi gün verilen haberde; Cumhurbaşkanı Turgut Özal Anayasa Mahkemesinde açtığı “Cumhurbaşkanının atamalarda yetkisini sınırlayan” düzenlemenin iptaline yönelik davayı kazanıyor ve ölümünden 11 saat evvel “bakın haklı çıktım” diyordu³⁰⁶.

Seçimlerde, 500 günde Türkiye'nin bir çok meselesini çözeceği vaadiyle başbakanlığa gelen Demirel 500 günün icraatını ortaya koyuyordu. Demirel “işte 500 günüm” başlığıyla icraatlarını şöyle sıralıyordu: 118 yolsuzluk dosyası, otoyollara 2 milyar dolar, helikoptere 1.5 milyar dolar, kasada 15 milyar dolar var, 19 devlete yardım yapıyoruz. Terörü yerle bir ettim. Büyüme hızı %5.5'e çıktı, CMUK'lu Türkiye'ye geçtim... ikinci 500 günüm ilki kadar başarılı geçerse haydi seçime derim” diyordu³⁰⁷.

ANAP, hükümetin seçimden önce halktan istediği “500. Gün'ün” dolmasına birkaç gün kala başlattığı kampanyalarda “498. Gün, iki anahtarı unutun!” ilanları veriyordu. İlanda “Cebinizdeki anahtarı sıkı tutun³⁰⁸. “499. Gün... Yeşil kart vaat edip vermeyenlere.. siz kırmızı kart gösterin”³⁰⁹. Hükümetin tam 500. Gününde 4 Nisan 1993 tarihli Hürriyet'in 27. sayfasında yayınlanan ilanın başlığı “500. Gün... Şapka düştü, Enflasyon göründü!” şeklindeydi. “500 Gün” sözleri Süleyman Demirel 1991 seçimleri televizyon açık oturum konuşmasından alınan sözcüklerle şu şekilde belgeleniyordu. Demirel “ilk mesele enflasyondur. Ve çözülmesi bizce mümkündür. Ne kadar zaman dersiniz, bizim tahminimiz 500 gündür. Esasen 18 ayı geçen tedbirler netice vermiyorsa ya sizin reçeteniz yanlıştır ya da tatbikatımız”. ANAP ilanda, bir şapka içinde çeşitli ürünlerdeki fiyat artışlarını vermiş: ekmek %185, tüpgaz %94, gübre %160...” ANAP bir gün sonraki ilanında “Hükümet Türkiye'den özür dilemelidir” başlığının altındaki metinde “500 gün sona erdi. Koalisyon verdiği sözleri yerine getirmedi. Hayalci, tutarsız, sorumsuz politikacıların iflası bir kere daha belgelendi. Yapacak tek şeyleri kalmıştır: Türkiye'den sizden özür dilemek. Kaybedilen 500 gün, yeni siyaset anlayışının gerekliliğini ortaya koyuyor. Türkiye'de aldatıcı politikalar terkedilmelidir. Türkiye'de hesapsız kitapsız vaat listeleriyle halkın karşısına çıkılmamalıdır.

³⁰² Hürriyet, 27.02.1993, s.1

³⁰³ Hürriyet, 01.03.1993, s.1

³⁰⁴ Hürriyet, 13.03.1993, s.1

³⁰⁵ Hürriyet, 22.03.1993, s.1

³⁰⁶ Hürriyet, 19.04.1993, s.1,19,20,21

³⁰⁷ Hürriyet, 27.03.1993, s.1

³⁰⁸ Hürriyet, 02.04.1993, s.20

³⁰⁹ Hürriyet, 03.04.1993, s.23

Türkiye’de günlük politikalar çıkmazdadır; sorumlu siyaset yapmak “bugünü kurtarmak” değil, “geleceği kurmaktır.” Anavatan partisi “Türkiye’nin geleceği”³¹⁰ deniliyordu.

ANAP, Demirel’in 500. gün için verdiği sözleri içeren 3 ayrı reklam filmi hazırlatmasına ve özel TV’lerde yayınlatmak istemesine rağmen, TV’ler “500 gün sonra enflasyonun %10’a ineceğini iddia eden” filmleri yayınlamıyorlardı. ANAP’lılar özel TV’lerin bu reklamı hükümetten gelen baskı nedeniyle yayınlamadığını belirtiyorlardı³¹¹.

DYP’li Bakan Cavit Çağlar ANAP Lideri Mesut Yılmaz’a “yavşak Mesut, yavşak ve kumarbaz” diyordu³¹². Yılmaz ise bu sözlere “Çağlar’ın seviyesine inmem” diye karşılık veriyordu³¹³.

İlksan

8 Nisan 1993’de ANAP lideri Mesut Yılmaz, İlksan’a Başbakan emriyle verilen 310 milyar lirayla imara uygun olmayan arsa satın alındığını ileri sürdü. İlksan’ın İstanbul’da 346 milyarlık arsa alması için bütçeye para konuluyor ve daha sonra bakanlık bu parayı İlksan’a ödüyordu³¹⁴. Olayın yolsuzluk olan anılmasının nedeni ise söz konusu arsanın değerinden çok daha yüksek bir bedele alınmasından kaynaklanıyordu. İlksan olayında Demirel, Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan için “ne engellemesi kardeşim, şakır şakır ödemiş işte” diyordu. Demirel bu olay Kemal Ilıcak’ın hayatına malolmuştur. Bir bardak suda fırtına koparılmıştır. Vermeyecek miydik? Meclis Encümeni bütçeye para koymuş bunu bu Hükümet vermeyecek miydi? Her şey benim bilgim dahilinde olmuştur. Farzedelim ki ben söz verdim (İlksan’a para verilmesini) farzedin ki parayı da ben verdim. Burada yanlış olan ne?” diyordu³¹⁵.

Turgut Özal’ın Ölümü ve Süleyman Demirel’in Cumhurbaşkanı Seçilmesi

4 Nisan’da Cumhurbaşkanı Turgut Özal 11 gün sürecek Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gezisine çıktı. Özal 15 Nisan’da Türk Cumhuriyetlerine yaptığı geziyi tamamlayarak yurda döndü. 17 Nisan 1993 günü 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal Çankaya Köşkü’nde geçirdiği kalp krizi nedeniyle kaldırıldığı Hacettepe Hastanesinde yaşamını yitiriyordu. Özal’ın ölümü üzerine Hürriyet Gazetesi siyah başlıkla çıkıyor ve tam sayfa Özal’ın selam veren bir resminin yanına “Elveda Özal” başlığı atıyordu. Hürriyet, Özal’la ilgili şu başlıkları atıyordu: “Başımız sağ olsun” haberin metninde “Türkiye’nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, dün geçirdiği şiddetli bir kalp krizinden sonra kaldırıldığı Hacettepe hastanesinde saat 14.30’da hayata gözlerini yumdu. Tüm yurttaki yas ilan edildi”. Vefat haberi üzerine dışarıda bulunan liderler Ankara’ya döndü. “Özal tüm dünyanın saydığı bir liderdi” gibi başlıklar altında çeşitli haber ve değerlendirmeler veriliyordu. Hürriyet’in son sayfasındaki logosu da siyah yayınlanıyordu³¹⁶. Turgut Özal’ın naaşı eski Başbakanlardan Adnan Menderes’in yanına, İstanbul Vatan Caddesindeki Anıt Mezar’a gömülüyordu³¹⁷. Ölümünden sonra yayınlanmak üzere yapılan röportajında

³¹⁰ Hürriyet, 05.04.1993, s.23

³¹¹ Hürriyet, 03.04.1993, s.1

³¹² Hürriyet, 30.03.1993, s.1

³¹³ Hürriyet, 31.03.1993, s.1

³¹⁴ Hürriyet, 12.04.1993, s.1

³¹⁵ Hürriyet, 13.04.1993, s.1

³¹⁶ Hürriyet, 18.04.1993, s.1,18

³¹⁷ Hürriyet, 19.04.1993, s.1,19,20,21

Özal “beni 10-15 yıl sonra anlayacaklar. 1980’li yıllar benimle anılacak” diyordu. Özal’ın ölümü üzerine onun kişiliği ve devlet adamlığı hakkında dünya liderleri değerlendirmeler yapıyorlardı. Amerika Başkanı Bill Clinton “Özal değişimin sembolüydü” diyerek onun bütün kişiliğini en veciz sözlerle ifade ediyordu. Oğlu Ahmet Özal “Babam Türkiye’yi hayatından üstün tuttu ve bu yolda şehit oldu” diyordu³¹⁸. Türkiye’nin kalbi, yönetim yeri ve sağlık merkezi olan Ankara’nın en önemli konutunda Cumhurbaşkanının ani ölümü üzerine, şüpheleri de içinde barındıran çeşitli spekülasyonlar ve iddialar ortaya atılıyordu. “Özal ölmeyebilirdi” başlıklı haberde “Köşk’te gerekli araçlarla donatılmış özel bir oda ve doktorlar olsaydı Özal’ı kaybetmezdik” deniliyordu. İstanbul Koşuyolu Kalp Hastanesi Başhekimi Cevat Yakut “kalp damar cerrahisinin geliştiği ve bu nedenle ölümün inanılmaz olduğunu söylüyordu. İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemi Demiroğlu “Özal’ı kurtarmak için her şey yapıldı diyemiyoruz” diyordu. Hürriyet’te Cumhurbaşkanı Özal’a ait bazı görüş ve anıları yayınlanmaya başlıyordu. Merhum Özal şu görüşleri dile getiriyordu:“benden önce 4 kez emekli general Cumhurbaşkanı olmuştu. Cumhurbaşkanı olmak benim kaderimdi...” “Radyo ve TV serbest olmalı...” sözleriyle, Türkiye’nin demokratikleşme ve sivil inisiyatifin gelişmesindeki katkı ve çabaları ortaya çıkıyordu³¹⁹. 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, yüzbinlerce kişinin sevgi dolu sloganları, çiçekler ve gözyaşları arasında çok sevdiği milletine ebediyen veda ediyordu. Cenaze namazı Fatih Camiinde kılınırken cami avlusu kalabalığı almıyordu³²⁰. Cumhurbaşkanı Özal’ın küçük oğlu “Efe’nin oğlu oluyordu³²¹. Özal’ın ölümünden yıllar sonra ölümüyle ilgili şüphelere yol açabilecek çeşitli açıklamalar geliyor. Kardeşi Korkut Özal “ağabeyime suikastin ardındaki gücü biliyorum. Turgut Özal o gücü bana söyledi ama ölünceye kadar söylemeyeceğim”³²². Ahmet Özal “babamı çete zehirledi” diyordu³²³. Ölümünden 5 yıl sonra Sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal için yaptırılan Adnan Menderes Bulvarındaki Anıt Mezar ANAP lideri Mesut Yılmaz’ın katılımıyla açılıyordu. Açılışa Demirel katılmıyordu³²⁴.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın beklenmedik ölümü üzerine ülkenin en büyük meselesi Özal’ın yerine oturacak kişinin kim olacağıydı. İlk günden itibaren Başbakan Süleyman Demirel adeta buna hazırlıklı olduğu intibai uyandırarak, kendini Cumhurbaşkanlığı makamının tek adamı durumuna getiriyordu. Süleyman Demirel, 244 oyla 9. Cumhurbaşkanı seçilerek Çankaya’ya çıkıyordu. Cumhurbaşkanı seçilen Demirel’i ilk kutlayan ise ANAP lideri Mesut Yılmaz oluyordu³²⁵.

DYP’de Genel Başkan Seçimi

Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın sürpriz ölümü üzerine ülkenin gündemine giren Cumhurbaşkanlığı makamına Başbakan Demirel’in oturmasından sonra boşalan DYP Genel Başkanlığı ve Başbakanlık için talipler ortaya çıkmaya başlıyor ve Cavit Çağlar’da adaylar arasında yerini alıyordu. Çağlar’ın Başbakan adaylığı kendi gazetesinde ilan ediliyordu Bursa Olay Gazetesi “Başbakan adayımız

³¹⁸ Hürriyet, 19.04.1993, s.1,19,20,21

³¹⁹ Hürriyet, 21.04.1993, s.1,9

³²⁰ Hürriyet, 23.04.1993, s.1

³²¹ Hürriyet, 24.04.1993, s.1

³²² Hürriyet, 10.11.1997, s.22

³²³ Hürriyet, 13.11.1997, s.1

³²⁴ Hürriyet, 18.04.1998, s.7

³²⁵ Hürriyet, 18.05.1993, s.1

Cavit Çağlar” diyordu³²⁶. Başkanlığa aday olacağını belli etmeye başlayan Tansu Çiller’e, Demirel “kamuoyuna bu kadar çıkma sonra üzülürsün” diyerek vize vermediğini belli ediyordu³²⁷. Oysa kamuoyu desteğini alan Çiller Demirel’in işaretini beklemeden Bakanlıktan istifa ediyor ve DYP Genel Başkanı ve Başbakanlığa aday olduğunu açıklıyordu³²⁸. Cumhurbaşkanı Demirel de, DYP’de adaylık işaretini İsmet Sezgin’e veriyordu³²⁹. Kongre adeta Demirel-Çiller mücadelesine dönüşüyordu. Adaylardan Bedrettin Dalan’da İsmet Sezgin için çekiliyordu³³⁰. Kongreden Demirel’in istediği sonuç çıkmıyordu. Hürriyet kongre sonucunu “ilk kadın Başbakan” manşetiyle duyuruyordu. Haberde 47 yaşındaki Tansu Çiller, Demirel gibi 30 yıllık bir dev ile İsmet Sezgin, Cavit Çağlar, Köksal Toptan gibi kurt politikacıları ezerek DYP Genel Başkanı oldu” deniliyordu. İlk turda Çiller 574 oy alınca, 320 oy alan Sezgin ve 212 oy alan Toptan adaylıktan çekildiler. İkinci turda ise 933 oy alan Tansu Çiller DYP’nin yeni Genel Başkanı seçiliyordu³³¹. Ve 14 Haziran 1993’de Demirel, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller’i hükümeti kurmakla görevlendiriyordu.

DYP 4. büyük Kongresinde, DYP Genel Başkanlığına rakipsiz olarak giren ve yeniden başkan seçilen Tansu Çiller “asıl şimdi lider oldum” diyordu³³².

D. TANSU ÇİLLER HÜKÜMETİ

DYP’nin yeni Genel Başkanı Prof. Dr. Tansu Çiller hükümetini kuruyordu. Hükümet yine önceki koalisyonun devamı oluyordu. 16 Haziran’da DYP ile SHP koalisyonun sürdürülmesi için anlaşmaya varıyorlardı. Çiller ve İnönü koalisyon protokolünü 24 Haziran’da imzalıyorlardı³³³. Demirel’in hükümeti onaylamasıyla Tansu Çiller Türkiye’nin ilk kadın Başbakanı oluyordu. Demirel’in desteğini almamasına rağmen Genel Başkan olan Çiller, kabinesine Demirel’e yakın isimleri almıyordu. Demirel “karışmadım, kefil değilim aynen onayladım” diyordu³³⁴. Ahmet Özal Çiller’e destek veriyor ve “babamın mirası DYP’ye helal olsun. Programı babamınkine benziyor” diyordu³³⁵. Çiller parti grubundaki küskünler ve rakip gruplar nedeniyle hükümet programına güvenoyu verilmesi için grup kararı aldirmayı güçlükle başarıyordu. 161 milletvekilinden 91’i evet, 67’si ise hayır diyordu. İsyancılarla tek tek görüşen Çiller, milletvekillerini ikna etmeyi başarıyor ve hükümetin DYP grubunda düşmesini önlüyordu³³⁶. Daha sonra I. Çiller Hükümeti 187 ret oyuna karşılık 247 kabul oyu ile TBMM’den güvenoyu alıyordu³³⁷.

27 Temmuz 1993’te Bakanlar kurulu, GKB Doğan Güreş’in görev süresinin 1 yıl uzatılmasına karar veriyordu. Doğan Güreş’in görev süresi uzatılınca GKB olamayacağı kesinleşen Muhittin Fisunoğlu MGK toplantısına bilerek katılmadığı söylentilerine karşı “Hastaydım raporum var” diyordu³³⁸.

³²⁶ Hürriyet, 18.05.1993, s.23

³²⁷ Hürriyet, 26.05.1993, s.28

³²⁸ Hürriyet, 09.06.1993, s.1

³²⁹ Hürriyet, 11.06.1993, s.1

³³⁰ Hürriyet, 13.06.1993, s.1

³³¹ Hürriyet, 14.06.1993, s.1

³³² Hürriyet, 21.11.1993, s.1

³³³ Hürriyet, 25.06.1993, s.1

³³⁴ Hürriyet, 26.06.1993, s.1,24

³³⁵ Hürriyet, 29.06.1993, s.1

³³⁶ Hürriyet, 01.07.1993, s.1

³³⁷ Hürriyet, 06.07.1993, s.1

³³⁸ Hürriyet, 31.07.1993, s.1

Yeni Başbakan Çiller greve giden 400 bin işçiye “halkın parasını işçiye vermem durmadan deli gibi borçlanıyoruz. Zam mı, yol mu?” diye soruyordu³³⁹. Çiller TV’ye çıkıp işçileri halka şikayet ediyor³⁴⁰. Ve sonunda Hükümet işçilerle anlaşılıyordu³⁴¹. 15 Ekim 1993’de ABD gezisine çıkan Çiller Başkan Clinton ile görüşüyordu.

“Terörle Mücadele Yasası”ndan “laik devlet aleyhine propagandanın suç sayılması” hükmünün çıkarılması koalisyonu sarsıyor. Karayalçın, Çiller’e, “laiklik hükmü olmazsa koalisyon da olmaz” diyordu. laiklik konusunda DYP geri adım atınca koalisyon kurtuluyordu³⁴².

Hükümetin DYP kanadında bakan değişikliği yapılıyordu. Ali şevki Erek, M. Ali Yılmaz, Nurhan Tekinel, Abdülbaki Ataç Devlet Bakanı olurken, Kazım Dinç Sağlık Bakanı oluyordu³⁴³. Başbakan Çiller: İş çevreleri, aristokrasi ve basın yöneticilerinin kendisine haksızlık ettiğini belirterek “İstanbul zengini beni sevmiyor” diyordu³⁴⁴.

NATO toplantıları için Brüksel’e giden Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ile Başbakan Çiller arasında kriz meydana geliyor ve Çiller’e sinirlenen Çetin, ayrı uçakla Çiller’i beklemeden Türkiye’ye dönüyordu³⁴⁵.

Bosna’ya giden Çiller bulunduğu Bosna’dan dünyaya seslenerek “durdurun bu kanı”³⁴⁶ diyordu.

Yerel seçimler sonrasında oluşacak bir milli mutabakat hükümetinde yerlabileceğini açıklayan Cindoruk’a, Cumhurbaşkanı Demirel “mevcut hükümet ne olacak ya?” diye sorarak rahatsızlığını belirtiyordu³⁴⁷.

RP lideri Erbakan, Çiller’in düzenlediği taksim mitingine katılmayan Demirel’e teşekkür ediyor ve “bu miting Atatürk’ü istismar etti” diyordu³⁴⁸.

Çiller “hiçbir Başbakan, Türkiye’ye Yılmaz’ın yaptığını yapmamıştır” diyordu³⁴⁹.

1 Nisan 1994’de Bedrettin Dalan DYP İstanbul milletvekilliğinden, Veysel Atasoy’da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığında istifa ediyordu³⁵⁰.

2. 1994 YEREL SEÇİMLERİ

2.1. ANAP’ın Seçim İlanları

ANAP’taki liderliğini iyice pekiştiren Yılmaz 27 Mart 1994’teki Mahalli seçimlerinde daha çok RP’yi rakip olarak görüyor ve ilanlarını “çağdaşlık ve laiklik” kavramları üzerine kuruyordu. Hemen hemen aynı seçmen kitlesine hitap etmesine rağmen ANAP’ın, DYP’yi mahalli seçimlerde ciddi bir rakip olarak görmemesinin nedeni DYP’nin genelde kent merkezlerindeki oyların düşük olmasından kaynaklanıyordu. ANAP ilanlarında en çok vurgu yapılan tema, şehirlerimizi sınıf atlatacak “Şehircilik

³³⁹ Hürriyet, 08.08.1993, s.1

³⁴⁰ Hürriyet, 11.08.1993, s.1

³⁴¹ Hürriyet, 12.08.1993, s.1

³⁴² Hürriyet, 23.11.1993, s.1,22

³⁴³ Hürriyet, 29.11.1993, s.1

³⁴⁴ Hürriyet, 26.12.1993, s.1

³⁴⁵ Hürriyet, 13.01.1994, s.1

³⁴⁶ Hürriyet, 03.02.1994, s.1

³⁴⁷ Hürriyet, 05.02.1994, s.1

³⁴⁸ Hürriyet, 02.03.1994, s.22

³⁴⁹ Hürriyet, 07.03.1994, s.21

³⁵⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.456

Hamlesi” ve “Temiz Şehir ve Temiz Başkan” olarak sunuluyordu. ANAP rakibi olan partilerin İski ve İlkın yolsuzlukları da ilanlarında yer alıyordu.

2.2. DYP'nin Seçim İlanları

“Dobra Dobra Türkiye Gerçeği” başlıklı ilanda DYP “Böyle gelmiş, böyle gitmez. Bölücü terör vatan bütünlüğümüzü 10 yıldır tehdit eden bir terör içinde bulduk. Kısa zamanda belini kırmada iyi bir başlangıç yaptık. Bölücü terörü bitirecek olan biziz. Artık halkın parasıyla borç ödenmesi devri kapanıyor. Halkın parası halk için, halkın yararına kullanılması devri başlıyor. Halkı ezen KİT’ler özelleştiriliyor. Bu değişimi yerel yönetimlere taşıyacak olan biziz³⁵¹. Başbakan Çiller’in Bosna’da can yekleli ve başında miğferli fotoğrafının yer aldığı ilanda “Bu bir reklam değildir” başlığının altında “ölümü göze alarak insanlığı eyleme çağırdınız.. ülkemize ve insanımıza onur verdiniz. “Oy” ne demek size Can feda..!” bu mektubu yazan isimsiz ve adresiz vatandaşı, Tansu Çiller teşekkür etmek için arıyordu... “Ben Saraybosna’ya oradaki insanların acılarını paylaşmak ve dünya kamuoyunun dikkatini bu olaya çekmek için gitmiştim. Bu geziden sonra NATO’nun Sırlara silahlarını teslim etmesi ve geri çekilmeleri için süre vermesi aksi takdirde hareket düzenleyeceğini bildirmesi bu ziyaretin amacına ulaştığını gösteriyor”. Tansu Çiller³⁵². 3 Mart tarihli Hürriyet gazetesinin 21. sayfasında çıkan ilanda DYP rakiplerini (ANAP’ı) kaynağını nereden bulacakları belli olmayan “2. Şehircilik Hamlesi” adlı acele projelerle hayal üretmeklerle eleştiriyordu. “DYP’ye oy ver, teröre darbe vur!” başlıklı ilanda DYP “bölücü terör masum insanların kanını döküp Türkiye’nin bölünmez bütünlüğünü tehdit ediyor. Yatırımları engelleyip, korkuttuğu turistlerle turizmi kundaklayarak, trilyonlarca lira tutarında boşuna harcanan kaynaklarla ekonomiyi çıkmaza sokuyor. Yabancı yatırımcıyı caydırıp, ekonomik-politik dış ilişkilerimizi bozarak, dünya ile bütünleşmemizi önüyor³⁵³. “PKK Mecliste” dediler, “Biz çıkarırız” dedik. “Nevruz’da yine dehşet olacak” dediler. “Biz Nevruz’u kardeşlikle yaşayacağız” dedik.. “Güneydoğu’da seçim yapılamaz dediler... “Biz yapılacak” dedik. Onların yapılamaz dediklerini on yıldır yapılamayanı halkımızla birlikte biz gerçekleştirdik şimdi sıra ekonomide deniliyordu³⁵⁴.

2.3. MHP'nin Seçim İlanları

MHP Mahalli seçimlere yönelik ilanlarında bölücü terör kavramını ön plana çıkarıyordu. 22 Mart tarihli Hürriyet’in 16. sayfasındaki ilanda “MHP’ye verilen her oy, bölücü terörün umudunu zayıflatır. Güçlenen MHP, güçlenen ulusal bütünlük demektir. Bilinçli oylar MHP’ye” deniliyordu. Daha sonraki günlerde çıkan ilanlarında MHP bölücülüğu hangi konuda ve kimden gelirse gelsin lanetleriz” derken parti olarak kendini “Sessiz çoğunluğu sesi”³⁵⁵ olarak tanımlıyordu.

2.4. RP'nin Seçim İlanları

1994 yılı Yerel seçimlerinde Refah Partisi’nden Halka Açık Teminat” başlıklı ilanda “denenmiş denenmez, oyun aynı kalıyor ve sadece oyuncular değişiyorsa seçim hiçbir fayda getirmez. Ülkemizin bütün evlatlarına, “Adil düzen teminatı” veriyoruz. Değişen dünyada gelin Türkiye’yi değiştirelim,

³⁵¹ Hürriyet, 20.02.1994, s.28-29

³⁵² Hürriyet, 21.02.1994, s.23

³⁵³ Hürriyet, 22.03.1994, s.21

³⁵⁴ Hürriyet, 26.03.1994, s.21

³⁵⁵ Hürriyet, 25.03.1994, s.15

Türkiye de siyaseti değiştirelim. RP “Türkiye’nin teminatı” açıklaması yapılıyordu³⁵⁶. “Ülkemizde kimilerinin hak ve özgürlükleri diğerlerine göre daha fazladır. İşte bunlar milyonlarca çoğunluğun adına hak ve özgürlüklerini tespit ederler. Adeta toplumun kendilerine minnet borcu olduğunu düşünürler. RP, analarından özgür doğanların din, dil mezhep ve etnik kökenine bakmaksızın özgür ve hak sahibi oldukları mutlu bir Türkiye’nin teminatını veriyor³⁵⁷. Bir başka ilanda RP ülkedeki rüşvet ve yolsuzlukları eleştiriyordu. Yolsuzluklar cereyan ediyor. Cereyan seyri televizyonlarda dizi oluyor (*“İSKİ” dizi filmi Star’da). RP ahlakı ve manevi kalkınmayı sağlamak için adil düzenle geliyor. Rüşveti ve yolsuzluğu kazımak için geliyor³⁵⁸. “Şehirlerin ve beldelerin yerinden yönetildiği bir Türkiye’nin teminatı” başlıklı ilanda RP “devlet her şeyi hala Ankara’dan yönetmeye devam ediyor. Ferdin ve toplum hayatının her alanına müdahale ediyor. Bürokrasi herkesi bunaltıyor, yolsuzluklar artıyor. Eğitim, sağlık, ekonomik kullanma ve altyapıyla ilgili hizmetler yerel yönetimlere bırakılıp bütçe gelirleri yerel tasarruflara bırakılacaktır. Böylece merkezi yönetim koordinasyon ve denetim görevini yerine getirecektir” deniliyordu³⁵⁹. 26 Mart tarihli Hürriyet’te çıkan RP ilanında “Huzur ve refah içinde insanlar. Halkla beraber yönetim. Rüşvetin olmadığı zamsız, enflasyonsuz, faizsiz, parası sağlam bir ekonomi” isteği ortaya konuyordu.

2.4. SHP'nin Seçim İlanları

“Sağ mı geliyor? Hadi canım sen de!” başlıklı ilanda “ışığa az kaldı. Yarım bırakmayın” deniliyordu³⁶⁰. “Bu ilanı saklayın!” başlıklı ilanda “SHP’li belediyeler ne yaptı” diyenlere gösteriniz. Belediyeler ilk kez 1973 yılında sosyal demokratlar döneminde merkezi yönetimden bağımsızlaşmaya başladı. İktisadi görevlerini çeşitlendirdi. Kentlerde bütün ilkleri sosyal demokratlar başlattı. Metro ve raylı sistem düş olmaktan çıktı. Doğalgaz projeleri uygulandı. Ucuz ve kaliteli konutlar üretildi...”³⁶¹. Kentlerimizin kimliğini geçmişten de öğeler taşıyarak geliştirmek. Kentlerin tarihini SHP koruyacak”³⁶² deniliyordu. “Vazgeçmeyin.. ne metrodan ne laiklikten!” başlıklı ilanda “hem metro hem laiklik, hem yasaksız demokrasi hem doğalgaz. Hem toplu konut hem toplumsal barış, hem arıtma tesisleri hem insan hakları. Bunları hangi parti birleştiriyor? SHP.. yalnızca SHP. Metro yarım kalmasın.. laik toplum yok olmasın!”³⁶³. “Ankara soluk alıyor! Sıra diğerlerinde” başlıklı ilanda. “Dünün Ankara’sı! Kirli, boğucu hava, iç karartan kış ayları.. o yılları hangi Ankaralı unutulabilir ki! Çalıştık. Dünyanın en büyük doğalgaz projelerini uyguladık. Tertemiz havayı paylaşıyoruz. SHP belediyeçiliği her yerde yaşasın. Bütün kentlerimiz rahat bir nefes alsın. Yeşil metropoller yaratılsın” deniliyordu³⁶⁴. “SHP şarttır” isimli ilanda SHP umudun partisi Türkiye’nin 21. yüzyıla demokratik laik ve kentleşmiş bir toplum olarak girmesinin tek güvencesi. SHP’nin oyları bu yüzden büyük şehirlerde artıyor... hedef hakça bölüşüm, demokrasi,

³⁵⁶ Hürriyet, 16.03.1994, s.21

³⁵⁷ Hürriyet, 18.03.1994, s.9

³⁵⁸ Hürriyet, 22.03.1994, s.21

³⁵⁹ Hürriyet, 24.03.1994, s.21

³⁶⁰ Hürriyet, 22.01.1994, s.23

³⁶¹ Hürriyet, 30.01.1994, s.14-15

³⁶² Hürriyet, 05.02.1994, s.16-17

³⁶³ Hürriyet, 08.02.1994, s.22-23

³⁶⁴ Hürriyet, 14.02.1994, s.22-23

laiklik insan hakları, çevre ve insanca yaşanabilir dünya kentleri ise SHP şarttır”³⁶⁵ deniliyordu. SHP ilanlarında başlatılan metro inşaatının yarım kalacağı endişesi sıkça dile getirilmekteydi. SHP’nin önemle üzerinde durduğu bir başka kavram ise laiklik temasıydı. SHP laiklik vurgusuyla belediye seçimlerinde kendisine en büyük rakip olarak gözüken RP’yi hedef alıyor ve bu partinin laiklik konusunda parlak olmayan sicilini öne çıkarıyordu.

2.6. 1994 YEREL SEÇİM SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1994 yılında yapılan yerel seçimlerde özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde PKK’nın boykot çağrıları gündeme geliyordu. PKK’nın boykot çağrısına ve DEP’in seçimlerden çekilmesine rağmen yine de bölge halkı sandıklara koşuyordu³⁶⁶. Seçimden 3. parti olarak çıkmasına karşın 5’i büyükşehir, 23 ilin Belediye Başkanlığını kazanarak büyük atılım yapan Refah Partisi, adeta bir demokrasi sınavından geçecekti³⁶⁷. Ankara Büyük Şehir Belediye Başkanlığını da SHP’li Korel Göymen ile yarışan RP’li Melih Gökçek kazanıyordu³⁶⁸. RP’nin İstanbul ve Ankara’nın da arasında bulunduğu bir çok şehirde belediye başkanlığını kazanması biraz korkuyla karşılanıyordu ya da öyle bir suni atmosfer yaratılmak isteniyordu. Çiller’in kurmaylarından Orman Bakanı Hasan Ekinci, “halkımız boşuna endişelenmesin. Devletin valileri, RP’li Başkanları adım adım izleyecekler” diyordu³⁶⁹. Mahalli seçimlerden başarılı çıkan RP lideri Erbakan “ANAP, DYP ve SHP’ye ikiniz yetmez üçünüz koalisyon olun siz ne zaman adam olacaksınız” diyordu³⁷⁰.

SHP, İstanbul, İzmir ve Ankara büyük şehir belediye başkanlıklarına sahipken, İstanbul ve Ankara’yı RP’ye, İzmir’i ise DYP’ye kaptırıyordu.

ANAP 1984 yılında girdiği ilk yerel seçimlerinde 41.5’lik oy yüzdesiyle hemen hemen tüm kentlerde belediye başkanlıklarını kazanıyordu. Bu seçimlerin bir başka özelliği ise 83 genel seçimlerine katılmalarına izin verilmeyen SODEP, DYP ve RP gibi partilerin, 12 Eylül’ün partileri ANAP, MDP ve HP ile birlikte ilk kez bir yerel seçimde yarışma imkanı bulmalarıydı. ANAP Ankara, İstanbul, İzmir ve Konya gibi birçok önemli şehrin başkanlıklarını kazanıyordu. Soldaki mücadelede, 12 Eylül’ün sol partisi HP %8.8 oy alırken, %23.4 oy alarak ikinci parti olan SODEP’in oldukça gerisinde kalıyordu. Sağda ANAP’ın en büyük rakibi DYP%13.2’yle oldukça cılız kalırken, MDP%7.1’le tükenmenin belirtilerini gösteriyordu. RP’de girdiği ilk seçimde %4.4 oy alabiliyordu. ANAP İstanbul’da Bedrettin Dalan, İzmir’de Burhan Özfatura ve Ankara’da Mehmet Altınsoy’u başkan seçtiyordu.

1989 yerel seçimlerinde ANAP’ta ciddi bir çöküş göze çarparken, sol parti SHP’nin ise başarısına yol açıyordu. SHP yerel seçimlerden %28.7 oy alırken, DYP%25.1, ANAP%21.8, RP%9.8, DSP%9.0 ve MÇP% 4.1’de kalıyordu. ANAP oylarında bir önceki yerel seçimlere göre yüzde 15 gibi büyük bir düşüş görülürken, SHP ve DYP oylarında ciddi artışlar görülüyordu. SHP adayları İstanbul’da Nurettin Sözen, Ankara’da Murat Karayalçın ve İzmir’de Yüksel Çakmur belediye başkanı oluyorlardı. RP ise tek

³⁶⁵ Hürriyet, 27.02.1994, s.26

³⁶⁶ Hürriyet, 28.03.1994, s.1,12

³⁶⁷ Hürriyet, 29.03.1994, s.1

³⁶⁸ Hürriyet, 30.03.1994, s.1

³⁶⁹ Hürriyet, 02.04.1994, s.1

³⁷⁰ Hürriyet, 04.04.1994, s.17

Büyükşehir belediyesini Konya’da Halil Ürün’le kazanırken ayrıca Konya’nın üç büyük merkez ilçe başkanlıklarını da kazanıyordu.

89 yerel seçimleri seçmen nezdinde ANAP’ın belediyelerde pek başarılı olmadığını gösteriyordu. Oysa güçlü ANAP iktidarı belediyelerini bir çok yönden desteklemesine ve belediyelerde oldukça güzel projeler ve altyapı işleri yapılmasına rağmen böylesi başarısız sonuçlar çıkması düşündürücüdür. Özellikle İstanbul belediyesinde Bedrettin Dalan’ın (daha sonra başına geçeceği) “İSTEK Vakfı’na yönelik bazı kolaylıklar sağladığı” konusundaki haberlerin gündeme gelmesi de düşüşün nedenleri arasında gösteriliyordu

89 seçimlerinde SHP’nin İstanbul belediye başkan adayı Nurettin Sözen, Bedrettin Dalan’a karşı yürüttüğü kampanyada “Çare doktor” sloganını kullanmıştı. İstanbul Tıp Fakültesinde öğretim üyesi olan Sözen belediye başkanı seçiliyor fakat O da İstanbul’un meselelerine çare olamıyordu. 1994 seçimlerinde SHP’de ANAP gibi şansını iyi kullanamıyor ve belediyelerden hızla tasfiye oluyordu. SHP’deki düşüşün nedenleri arasında özellikle İstanbul belediyesinin kuruluşu olan İSKİ’de Ergun Göknel’in bulaştığı yolsuzluklar, yine İstanbul’daki temizlik işçilerinin grevlerinin yol açtığı çöp yığınları ve susuzluğun önemli etkisi sayılabilir. Sözen’in bu kentteki başarısızlığı, SHP’nin diğer belediyelerde de kaybetmesinin nedenini oluştuyordu.

Türkiye’de medyanın merkezi kuşkusuz İstanbul’dur. İstanbul aynı zamanda Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yönden kalbidir. Bu kentte meydana gelen en ufak bir olumlu ya da olumsuz gelişme medya kanalıyla (ki 90’ların başından itibaren görsel medya da buna dahil olmuştur ve 94 mahalli seçimleri özel sektörün elindeki görsel medyanın şahitliğindeki bir sürecin yargılandığı ilk seçimler olmuştur) tüm ülkenin en büyük meselesi olarak gündeme getirilmektedir. Aslında bu da medyanın gündemini bu kentin sorunlarıyla doldurmasına ve bu sorunların tüm ülkenin meseleleri haline gelmesine neden oluyordu. Medyaya yakın yerler, insanlar ve meseleler haber konusu olmakta yani medya çalışanlarının ve çevresindekilerin meseleleri, beklentileri ve ikili ilişkileri daha çok habere yansımaya da ve bunların diğer sorunların önüne geçmesine neden olabilmektedir. Medyaya yakın insanların ve meselelerin ülkenin gündeminde yer teşkil etmesine ve medya gücü olmayan diğer kentlerin meselelerinin gözden kaçmasına neden olmaktadır. Medyanın büyük bir güç olduğu ona yakın olmak ve onu kullanmaktan geçtiğini sade vatandaş bile anlamış ve tüm Türkiye’de ulusal ve yerel özel televizyonların kurulmasıyla eline mikrofon alan meselesini veya yeteneğini tüm ülkeye veya kente duyurur hale gelmiştir.

Radyo ve televizyonların özelleşmesi de Türkiye’deki tartışma ortamını çeşitlendirmiş, hareketlendirmiştir. 1980 darbesinin ardından demokrasiye geçiş süreciyle birlikte özellikle 1983’ten bu yana sıradan vatandaşlar, politik aktörler ve aydınlar, başta laiklik, demokrasi, kimlik sorunu gibi konuları paneller, açık oturumlar ve talkshowlar gibi medyatik ortamlarda tartışmaya başlamışlardır³⁷¹. Medya gücünü iyi kullanan insanlar (iş, spor ve bürokrat, akademisyen ve sanat dünyasından), fikirler ve ideolojiler kısa zamanda büyük bir popülerlik kazanmakta ve taraftar toplamaktadırlar. 90’lı yıllar aslında

³⁷¹ Nilüfer Göle, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.20

görsel medyanın gücünün hemen herkes tarafından keşfedildiği ve bu güce sahip olmak için (gerek ticari beklentilerle gerekse ideolojik amaçlarla) insanlar harekete geçtiği yıllar olmuştur. Böylece bir çok işadami ve sivil toplum kuruluşu medya sektörüne yatırım yapmıştır.

Medyanın olumsuz şahitliğinde* seçimlere giren SHP büyük şehirlerinin hemen hepsini kaybetmek zorunda kalıyordu. Seçimlerin belki de en büyük sürprizleri Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalbi İstanbul'da ve merkezi siyasetin kalbi ve sosyal demokrat bilinen bir kent olan Ankara'da RP'nin seçimleri kazanmasıyla ortaya çıkıyordu. RP'nin yerel seçim zaferi İstanbul'daki sermaye Ankara'daki iktidar seçkinlerini korkutmaya başlıyordu. Bu sonucu medyada pek tahmin etmiyor ya da etmek istemiyordu. Zira merkez medya organları tarafından yayınlanan anketlerde bu sonuçlar hiç görülmemişti. 27 Mart 94 yerel seçimlerinde DYP%21.4, ANAP%21.0 ve RP%19.1 oy alıyordu. Bu sonuçlar DYP (İzmir hariç) ve ANAP'ın kırsal kesimlere indiği ve büyük şehirlerde tükenmeye başladığı anlamına geliyordu. Büyük kentlerdeki oylar çok çabuk değişmekteydi zira İstanbul ve Ankara üç seçimdir üç ayrı parti ve aday seçmekteydi. İzmir'de ise 3 ayrı parti seçilmekle birlikte 2 seçimde ise aynı aday Özfatura kazanıyordu. RP'nin İstanbul ve Ankara başarısında bu partinin tek Büyükşehir olan Konya Belediyesi örneğinin etkisi olmakla birlikte, asıl başarıda 89 seçimlerinde Beyoğlu belediye başkanlığını birkaç yüz oyla kaybeden R. Tayyip Erdoğan'ın, bu kez Büyükşehir aday olarak sürdürdüğü seçim kampanyalarında her kesimden insanla yüzyüze irtibat kurmasının önemi büyük olmuştur. Ankara'da ise RP aday Melih Gökçek seçimi kazanıyordu. Seçimlerde RP'nin önündeki en önemli sorun, bu partinin laiklik anlayışına ülke üzerinde çok büyük ağırlığı olan seçkin kesimlerin kuşkulu bakmasıydı. Bu konudaki tereddütler uzun müddet medyada ve iş dünyasında dile getirilmekle birlikte daha sonraki uygulamalarla bu konuda endişelerin yersiz olduğu (en azından RP'ye karşı fanatiklik ölçüsünde karşı olan çevreler dışında) bir şekilde anlaşılıyordu.

SHP'nin Ankara'da kaybetmesinin başta gelen nedenleri arasında, önceki başkan Karayalçın'ın SHP'nin genel başkanı olması nedeniyle seçimlere başka adayla katılınması ve SHP'nin iktidar ortağı olarak bulunduğu hükümetin Ocak 94'den beri yaşattığı ekonomik istikrarsızlık sayılabilir.

94 seçimlerinde RP, İstanbul'da en büyük rakibi olan SHP'yi şu ifadelerle eleştiriyordu: "Ülkede yolsuzluklar ve rüşvetler cereyan ediyor. Cereyan seyri televizyonlarda dizi oluyor. RP ahlakı ve manevi kalkınmayı sağlamak için adil düzenle geliyor. Rüşveti ve yolsuzluğu kazımak için geliyor³⁷². RP'nin ilanda atıf yaptığı film 1993 yılında Star'da yayınlanan ve İSKİ yolsuzluğunun baş kahramanı Ergün Göknel'in hayatını konu alan "Skandal" isimli bir dizi filmi³⁷³.

27 Mart 94 mahalli seçimleri nedeniyle iktidarda bulunan Tansu Çiller Başbakanlığındaki DYP-SHP koalisyon hükümeti 5 Nisan Kararları olarak bilinen ekonomik krize karşı acı reçeteyi açıklamayı bir hafta geciktiriyordu. Yine de bu gecikme Çiller ve Karayalçın'ın partilerine seçimde başarı getirmiyordu.

* Burada kastedilen görsel ve yazılı basındır. Görsel basının yazılı basına göre ilave gücü, hemen hergün, her eve girmesidir. Özel televizyonculuk sayesinde sansasyon içerikli yolsuzluk haberleri gündeme daha sık gelmiş ve toplumda herkese ulaşabilmiştir. Oysa 90'lardan önce tekel olan ve siyasilere bağlı olan TRT'de bu tip yolsuzlukların ekrana gelmesine başta memur olan haberci insanlar izin vermez ya da verilse bile bir şekilde önlenirdi. İşte yolsuzluklara, talana ve bozulmaya karşı çoklu fikir ortamında rekabet içindeki bağımsız medyanın gücü burada ortaya çıkıyordu.

³⁷² Hürriyet, 22.03.1994, s.21

³⁷³ Milliyet, 14.09.1993, s.20-21

Başbakan Çiller, yerel seçimler nedeniyle aylardır ertelenen ve daha sonra “5 Nisan Kararları” olarak nitelendirilecek “ekonomik paketi”ni açıklıyordu³⁷⁴. Başbakan Tansu Çiller Clinton’a: “bize ekonomik destek vermezseniz, Türkiye’ye aşırılar (RP) gelir ve bu da dünyayı, Müslüman-Hıristiyan savaşına götürür” diye uyarıda bulunuyordu. Clinton, Çiller’e “önce IMF ile anlaşın” diyordu. Türkiye, IMF’yle tarihinin en hızlı stand-by anlaşmasını yapıyor ve IMF 1 milyar 200 milyon dolar kredi vermeyi kabul ediyordu³⁷⁵. Demirel “ben ayrılırken ekonomi böyle kötü değildi. Doların 3 ayda 16 binden 40 bine çıkmasının ekonomik ve parasal izahı yoktur” diyordu³⁷⁶. 24 Nisan 1994’de bankalardaki tasarruflara devlet teminatı getiriliyordu.

Erbakan Hoca’nın tuhaf sözleri RP’yi bile karıştırıyordu. Erbakan, “RP bir gün mutlaka iktidara gelecek. Ama bu geçiş dönemi tatlı mı? kanlı mı olacak? buna 60 milyon halk karar verecek” diyordu³⁷⁷. Cumhurbaşkanı Demirel, Erbakan’a sert bir çıkış yaparak, “zor kullanarak, kan, gözyaşı pahasına netice alabileceğini aklından geçirme. Demokrasiyi tehdide kalkma, Devletin kurallarını ve kurumlarını zorla değiştirmeye kalkmaya kimsenin gücü yetmeyecektir. Devlet, bütün kurum ve kuruluşları ile görevinin başındadır”³⁷⁸ diyordu. Erbakan bu sözleriyle her zaman eleştiri alacak ve kuracağı Refahiyol hükümetinde bile, laiklik ve rejime yönelik bu olumsuz sözlerinin yarattığı sıkıntıyı hep hissedecekti.

Cavit Çağlar’ın başlattığı Çiller’siz geçici hükümet modeli arayışları Başbakanı kızdırdı³⁷⁹. Cumhurbaşkanı Demirel “hükümet istifa etsin diyorsunuz. Hükümetin istifa yolları bellidir. “hükümet ancak 226 ile gider” diyordu³⁸⁰.

Başbakan Çiller’in, birkaç gün önce iki Bakan ile yaptığı gizli bir telefon konuşması banda alınarak bir gazeteye sızdırılıyordu. Banttaki konuşmada GKB Doğan Güreş’in görev süresinin uzatılması ile ilgili yaptığı görüşme yeralıyordu³⁸¹. Başbakan Çiller’in TÜSİAD ve iş çevrelerini kastederek “hıyanet ve dalalet içindeler” diye suçlaması üzerine TÜSİAD “kriz hükümeti” talep ediyordu.

Demirel’in GKB ataması konusundaki “son söz bende. Orduda herkesin yedeği var” açıklamalarına Başbakan Çiller ve Orgeneral Güreş’ten yanıt gecikmiyordu. Çiller: “yetki sivil otoritenin” derken, Güreş: “Sivillerin de yedeği var” diyordu³⁸². Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki kriz devlet protokolünü de yansıyordu. Mısır’a giden Demirel’i uğurlamaya, Çiller ve Orgeneral Güreş’in yanı sıra ne bir Bakan ne de bir milletvekili geliyordu. Demirel’i sadece Meclis Başkanı Cindoruk uğurluyordu³⁸³.

³⁷⁴ Hürriyet, 06.04.1994, s.1

³⁷⁵ Hürriyet, 16.04.1994, s.1

³⁷⁶ Hürriyet, 17.04.1994, s.1

³⁷⁷ Hürriyet, 14.04.1994, s.1

³⁷⁸ Hürriyet, 15.04.1994, s.1

³⁷⁹ Hürriyet, 01.05.1994, s.1

³⁸⁰ Hürriyet, 02.05.1994, s.1

³⁸¹ Hürriyet, 04.05.1994, s.1

³⁸² Hürriyet, 07.05.1994, s.1

³⁸³ Hürriyet, 08.05.1994, s.1

Çiller “ne zaman menfaat gruplarının ayağına bassam, inanılmaz şeyler başıma geliyor” diyordu. Görev süresinin uzatılması tartışmaları gündeme gelen Doğan Güreş:“Görevden ayrılacağım” diyordu. Doğan Güreş Marmaris’e Evren’in yakınında yaptırdığı eve yerleşeceğini belirtiyordu³⁸⁴.

Çiller’in ekonomi politikasına yönelik eleştirilerini yoğunlaştıran Demirel 5 Nisan kararlarından biri olan 100 trilyonluk kaynak sağlayacak lojman satışını veto ediyordu. Demirel, gerekçe olarak “lojmanlar memurlara bir sosyal yardımdır ve satılamaz” açıklaması getiriyordu. Yasa kamuya ait 298 bin lojmanın satışını öngörüyordu³⁸⁵.

Türkiye Cezayir Olacak Tartışmaları

Cumhurbaşkanı Demirel şeriatçılara ve şeriatтан korkanlara “Türkiye çok sesli bir ülke. O bir görüş. O zaman sizde çıkın sesinizi yükseltin. Çankaya’da laik bir adam var. Türkiye Cezayir olur mu? 27 Mart yerel seçimleri sonrası İran ve Cezayir olma kuşkusu yarattığı için kredi notu arka arkaya düşürüldü” diyordu³⁸⁶.

SHP lideri Karayalçın, MGK’da sert bir konuşma yaparak Güneydoğu konusunda, “bu iş artık böyle gitmiyor. Bunun çaresine bakmalıyız” diyordu³⁸⁷.

Çiller’le görüştüğü için disiplin kuruluna verilen Güneş Taner ANAP’tan istifa ediyordu³⁸⁸. TBMM Başkanı Cindoruk “Güneş Taner DYP’ye gelirse partiden istifa ederim” diyordu³⁸⁹. Ekrem Pakdemirli ANAP’tan istifa eden Güneş Taner için “Bakan yapılmazsa maraz çıkarıp bize geri döner, zaten Taner kimya bölümü mezunu” diyordu³⁹⁰. Güneş Taner kendisine Bakanlık verilmesini engelleyeceğini söyleyen Demirel’in, tarafsızlığını bozduğunu ve suç işlediğini söylüyordu³⁹¹. Güneş Taner’in, “Cindoruk ve 30 DYP milletvekilinin muhalefetle işbirliği yaparak Çiller’i düşürecekleri” yolundaki açıklaması bomba gibi patlıyordu³⁹².

İptal Edilen Seçim

4 Mayıs 1994’te YSK, İstanbul Fatih ile Beykoz ve Yalova’nın yerel seçim sonuçlarını iptal ediyordu. İstanbul’un iki önemli ilçesi Fatih ve Beykoz’da tekrarlanan seçimlerde, Fatih ilçesi belediye başkanlığı seçimini merkez sağ ve sol destekli ANAP adayı Sadettin Tantan’ın kazanması RP’nin kalesi durumundaki ilçede şaşkınlık yaratıyordu. Beykoz’da yine RP adayı Yücel Çelikkalek kazanıyordu. Yalova’yı DYP kazandı. Beykoz ve Fatih’te bütün partiler Refah’ın karşısında ANAP’ı destekliyordu. RP Fatih’de %35.3 Beykoz’da %41.8 oy alırken, ANAP Fatih’te %42.4 ve Beykoz’da %38.2 oranında oy alıyordu³⁹³.

³⁸⁴ Hürriyet, 10.05.1994, s.1

³⁸⁵ Hürriyet, 26.05.1994, s.1

³⁸⁶ Hürriyet, 15.06.1994, s.1

³⁸⁷ Hürriyet, 01.07.1994, s.1

³⁸⁸ Hürriyet, 01.07.1994, s.1

³⁸⁹ Hürriyet, 02.07.1994, s.1

³⁹⁰ Hürriyet, 03.07.1994, s.18,21

³⁹¹ Hürriyet, 04.07.1994, s.1

³⁹² Hürriyet, 05.07.1994, s.1

³⁹³ Hürriyet, 12.07.1994, s.1

Temmuz ayının son günlerinde hükümetin SHP kanadında bazı değişiklikler yapılıyor ve Hikmet Çetin Dışişleri Bakanı olarak gittiği Paris'ten milletvekili olarak dönüyordu. Mümtaz Soysal Dışişleri Bakanı, Mehmet Moğultay Adalet, Azamet Köylüoğlu da Devlet Bakanı oluyordu³⁹⁴.

Yeni Komutanların Atanması Krizi

Doğan Güreş “Türkiye'nin en fakir generaliyim”³⁹⁵ diyerek koltuğuna veda etmeye hazırlanırken belki de dürüstlüğünün seviyesini ortaya koymak istiyordu. Görev süresinin uzatılması konuşmaları medyaya sızınca ve Cumhurbaşkanı Demirel ile karşılıklı polemige giren Doğan Paşa için emeklilik kaçınılmaz oluyordu. Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş komuta kademesinin tamamen değiştirilmesine karşı olduğunu belirterek Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlarının görev süresinin uzatılmasını istiyordu³⁹⁶. Genel Kurmay Başkanı, iki komutanın görev süresinin uzatılmasını istemesine Cumhurbaşkanı Demirel karşı çıkınca Yüksek Askeri Şura (YAS) gergin başlıyor ve Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlarının görev süresinin uzatılması kararname köşke gönderilemiyordu³⁹⁷. Çiller, iki komutanın görev süresinin uzatılması konusunda ısrarcı oluyor ve “terörle mücadelede sorumluluk bendeysen, bunun gereğini yerine getirmek de benim hakkımdır” diyordu³⁹⁸. Demirel uzatmayı imzalıyor ve Devletin zirvesindeki kriz sona eriyordu. Böylece Hava Kuvvetleri Komutanı Halis Burhan ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Vural Beyazıt'ın görev süreleri 1 yıl daha uzatılıyordu. GKB Güreş'in yerine İsmail Hakkı Karadayı, Kara Kuvvetleri Komutanlığına ise Hikmet Bayar atanıyordu³⁹⁹. 25 Ağustos'ta Yeni GKB Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı görevi Doğan Güreş'ten devralıyordu.

Bu arada Başbakan Tansu Çiller hükümetin DYP kanadında nöbet değişimi yaparak 3 kişiyi Ayvaz Gökdemir, Esat Kıratlıoğlu ve Doğan Baran'ı Bakan yapıyordu⁴⁰⁰.

MHP Değişiyor ... Nazım Hikmet'ten Şiirler

MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, ANAP Genel Başkanı Yılmaz'ı arayarak “parti olarak Fatih Belediye Başkanlığı seçiminde sizi desteklemeye karar verdik” diyordu⁴⁰¹. MHP, DSP lideri Bülent Ecevit'i “Hitler gibi faşist olmakla ve nasyonal sosyalizmi savunmakla” suçluyordu⁴⁰². DYP ile koalisyona hazırlanan MHP vitrin değiştiriyor ve kongrede yeniden Başkan seçilen Alparslan Türkeş Nazım Hikmet'ten şiirler okuyordu⁴⁰³.

R. Tayyip Erdoğan'ında katıldığı haremlik-selamlık biçiminde düzenlenmiş vapur gezisinde R. Tayyip Erdoğan “korkunun ecele faydası yok zafer bizim olacak. yönetime geldiğimizde liselerde İmam Hatip müfredatı okutulacak” diyordu. Vapur gezisinden önce ve sonra Kuran-ı Kerim okunuyordu⁴⁰⁴.

³⁹⁴ Hürriyet, 24.07.1994, s.1

³⁹⁵ Hürriyet, 29.07.1994, s.1

³⁹⁶ Hürriyet, 31.07.1994, s.1

³⁹⁷ Hürriyet, 02.08.1994, s.1

³⁹⁸ Hürriyet, 03.08.1994, s.1

³⁹⁹ Hürriyet, 06.08.1994, s.1

⁴⁰⁰ Hürriyet, 15.08.1994, s.16,17

⁴⁰¹ Hürriyet, 08.06.1994, s.1

⁴⁰² Hürriyet, 06.09.1994, s.20,26

⁴⁰³ Hürriyet, 10.10.1994, s.28

⁴⁰⁴ Hürriyet, 06.09.1994, s.20,26

14 Temmuz 1994'te Başbakan Çiller DYP grubunda mal varlığını açıklıyordu. DYP-SHP ortak önergesiyle 1983'ten bu yana TBMM'de yer alan partilerin liderleri ve yakınlarının mal varlıklarının araştırılması kabul ediliyordu. 20 Ekim 1994'de siyasi parti liderlerinin malvarlıkları açıklanıyordu.

Faizin haram olduğunu, iktidara geldiklerinde bu sistemi kaldıracıklarını söyleyen Erbakan, 45 milyarlık döviz birikiminden büyük faiz geliri elde ediyor. 420 bin doları ve diğer dövizlerine özel faizlerle nemalandırıyordu⁴⁰⁵. Erbakan'ın paralarını faize yatırdığının ortaya çıkması üzerine İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı R. Tayyip Erdoğan'da repoyu savunuyordu⁴⁰⁶.

Anıtkabir'de Olay

Devlet protokolünün Anıtkabir'de Atatürk'ün huzurunda tören yaptığı sırada Mahmut Kaçar isimli bir şahıs elindeki Kuran-ı Kerim'i göstererek "sizi Kuran'a davet ediyorum" diyordu. Bu olay üzerine Anıtkabir'de laik Türkiye sloganları" atılıyordu⁴⁰⁷. Başbakan Çiller "Laik cumhuriyeti ortadan kaldıracak akımlara izin verilmeyeceğini" söyleyerek gerekirse "DEP gibi RP'yi de Meclis gündemine getiririz" diyordu.

RP lideri Erbakan'ın "Haysiyetsiz ve şerefsiz medya diyerek" basına saldırması Hürriyet gazetesinde eleştirilere neden oluyordu. İstanbul Belediye Başkanı R. Tayyip Erdoğan'da köşe Yazarlarından köşe başı eşkiyalı, alçaklar⁴⁰⁸ diye söz ediyordu.

Bosna skandalı mecliste kavgaya yol açıyordu. Erbakan'ın mal varlığı ve Bosna paraları konusunda gizli noktaları aydınlatan SHP'li Mustafa Kul ile bazı RP milletvekilleri arasında yumruklu kavga yaşanıyordu⁴⁰⁹.

"Elhamdülillah şeriatçıyım" diyen R. Tayyip Erdoğan'a DGM soruşturma açıyordu⁴¹⁰.

1 Aralık'ta Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın'ın, "Güneydoğu Sorunu" konusunda "federasyon serbestçe tartışılmalı" açıklamasına DSP ve DYP tepki gösteriyordu. SHP Genel sekreteri Fikri Sağlar TMYT'nin (Terörle Mücadele) yasallaşması için tanıdığı süre dolduğu halde gerçekleşmeyince istifa ediyordu⁴¹¹.

Darbe Söylentileri

Türkiye'de sık sık dile getirilen darbe söylentileri bu kez Yılmaz tarafından dile getiriliyordu. ANAP lideri Yılmaz şok bir açıklama yaparak, "darbe tehlikesine inanmıyorum ama 12 Mart (askeri muhtırası) gibi sevimsiz bazı yönlendirmeler gelebilir" diyordu⁴¹². 17 Ocak'ta Yılmaz'ın muhtıra endişesine yanıt, MSB Mehmet Gölhan'dan geliyordu. Gölhan, "Merak etmeyin, bütün askerler Tansu Hanımcı. Muhtıra gelmez" derken Başbakan Çiller'de Mesut Yılmaz muhtırayı Tüsiad'la birlikte hazırlıyor" diyordu⁴¹³. Çiller Fethullah Hoca'dan sonra Süleymancılardan lideri Kemal Kaçar'la da

⁴⁰⁵ Hürriyet, 16.10.1994, s.1

⁴⁰⁶ Hürriyet, 06.11.1994, s.1

⁴⁰⁷ Hürriyet, 11.11.1994, s.1

⁴⁰⁸ Hürriyet, 01.12.1994, s.20

⁴⁰⁹ Hürriyet, 19.12.1994, s.1

⁴¹⁰ Hürriyet, 22.11.1994, s.1,21

⁴¹¹ Hürriyet, 13.12.1994, s.1

⁴¹² Hürriyet, 17.01.1995, s.1,7

⁴¹³ Hürriyet, 21.01.1995, s.1,7

görüştüyordu⁴¹⁴. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosferin darbe söylentileriyle çalkalanması üzerine Meclis Başkanı Hüsamettin Cindoruk “Osmanlı döneminde karşı karşıya gelmiş insanlar, I. Meclis’te ülkenin bütünlüğü için omuz omuza verdiler. Ülke böyle kurtuldu. Şimdi de bu şartlar var” diyordu⁴¹⁵.

3 Şubat 1995’te DSP lideri Ecevit ve MHP lideri Türkeş 12 Eylül’den sonra ilk kez görüşüyorlardı.

Fethullah Hoca, bu kez de Ecevit’le bir araya geliyordu⁴¹⁶.

CHP’nin yeni hükümet talebine Çiller sıcak bakmayarak “istifa etmem” diyordu⁴¹⁷. Yeni koalisyon ek protokolüne göre yeni kurulan 5 Bakanlığın 3’ü DYP ve 2’si SHP’ye veriliyordu⁴¹⁸. CHP’deki yeni oluşumun ardından, kabinedeki CHP’li Bakanlar yenileniyor; Hikmet Çetin Başbakan yardımcısı olurken, Karayalçın ve Baykal’a görev vermiyordu. Erdal İnönü Dışişleri Bakanı, Onur kumbaracıbaşı Ekonomiden sorumlu Bakan oluyordu⁴¹⁹. Geç emekliliğe direnen Çalışma Bakanı Aydın Güven Gürkan, Çiller’le Hikmet Çetin’in önünde tartıştı. Çiller, Gürkan’a “ya bunu yap ya da istifa et” diyordu⁴²⁰. 15 Nisan İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı Algan Hacaloğlu, Türkiye’de işkence ve yargısız infazlar olduğunu resmen doğruluyordu. 3 Mayıs 1995’te Devlet Bakanı Yıldırım Aktuna, Batı Trakya gezisi sırasında Selanik’te 2000 kişinin protestosuyla karşılaşılıyordu. Türk heyetinin otobüsüne taş ve bozuk paralar atan gruptan fırlayan bir kişi Aktuna’yı yumrukluyordu⁴²¹.

Başta İstanbul, Ankara ve İzmir belediye başkanları olmak üzere bir çok şehrin belediye başkanları gazetelere verdikleri ilanla “Terörle Mücadele Kanun Tasarısı’na karşı olduklarını açıklıyorlardı: “Bu kanun ülkeyi bölmek isteyenlere daha uygun bir ortam sağlayacaktır. Bu kanun, “Milli Şeflik” zihniyetinin bir ürünüdür. Yıllardır mücadelesi verilen fikir ve ifade hürriyeti, vicdan ve ibadet hürriyeti ideallerinin devre dışı bırakılması ve tekrar baskıcı uygulamalara dönülmesi anlamını taşımaktadır. Halkımızın demokratik haklarına sahip çıkması gerektiğine ve halka yakın, milli ve manevi değerleri güçlü olan parlamenterlerimizin bu kanunun çıkmasına izin vermeyeceklerine güveniyoruz.” Sağduyulu Belediye Başkanları adına: Aytaç Durak ANAP Adana, Recep Tayyip Erdoğan İstanbul RP, Burhan Özfatura İzmir DYP, Mehmet Erdemir Yozgat MHP, İ. Melih Gökçek Ankara RP ve Yaşar Yıldırım Kızılcıhamam BBP’li belediye başkanı⁴²².

İstanbul büyük şehir belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan ikinci kez hacı oluyordu. İstanbul’un tüp geçit sorununu Arap işadamlarıyla görüşen Erdoğan ayrıca, İstanbul ile Mekke’nin kardeş şehir olması konusunda teklif geldiğini belirtiyordu. Hac ibadetleri sırasında Ankara Belediye Başkanı Melih Gökçek basın mensuplarından kaçarken, Tayyip Erdoğan ise rahat hareketleriyle dikkat çekiyordu⁴²³.

⁴¹⁴ Sabah, 26.01.1995, s.1,11

⁴¹⁵ Hürriyet, 10.02.1995, s.1

⁴¹⁶ Hürriyet, 25.03.1995, s.1,22

⁴¹⁷ Hürriyet, 11.03.1995, s.16

⁴¹⁸ Hürriyet, 22.03.1995, s.16

⁴¹⁹ Hürriyet, 27.03.1995, s.18

⁴²⁰ Hürriyet, 14.04.1995, s.1

⁴²¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.490

⁴²² Hürriyet, 23.11.1994, s.18

⁴²³ Hürriyet, 09.05.1995, s.1

8. Madde Tartışmaları

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu 12 Nisan 1991 tarihinde TBMM’de kabul edilip Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmişti. Yasanın en çok tartışmalı maddesi ise, 27 Ekim 1995 tarihinde 4126 sayılı yasayla değişik 8’nci maddesiydi. Bu maddeyle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılması suç olarak kabul edilmiş, TCK’nun 140, 141, 142 ve 163. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştı. Yasayla terör suçu hükümlüleri bir ya da üç kişilik hücrelerde, özel olarak inşa edilmiş infaz kurumlarında cezalarını çekeceklerdi⁴²⁴.

Başbakan Çiller, Clinton’a bile “ya kalkacak ya kalkacak” diye söz verdiği 8. maddeyi kaldırmaktan vazgeçti. Çiller, maddeyi, TCK’nın 311 ve 312. maddesine taşıyacaklarını söylüyordu⁴²⁵. Demirel, Çiller’i Terör Yasası’nın 8. maddesini kaldırmadan önce askere sor ve Gümrük Birliği, Avrupa Birliği ve 8. madde için referanduma git” diye uyarıyordu⁴²⁶. 8. Maddenin kaldırılması konusunda Çiller’e bir baskıda koalisyon ortağı CHP’den geliyordu. Hikmet Çetin “8. Madde kaldırılmazsa koalisyonda yokuz” diyordu⁴²⁷. Terörle Mücadele Yasası’nın 8. Maddesinden mahkum Doç. Dr. Fikret Başkaya 15 aylık cezasını tamamlayarak tahliye oluyordu⁴²⁸. Genelkurmay ikinci Başkanı Org. Ahmet Çörekçi, terörle mücadele yasası’nın 8. maddesinin terör devam ettiği sürece kaldırılmasına karşı olduklarını söylüyordu⁴²⁹. Askerlerden 8. Maddenin kaldırılmasına olumsuz görüş gelmesi üzerine Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel “ben bu tür açıklamaları müdahale saymam” diyordu. YDH lideri Cem Boyner “biz Paşayı emekli ederdik yaptığı düpe düz siyasettir. Daha ne yapacak? parti mi kuracak üniformayla?” derken, ANAP “biz Çörekçi’yi destekliyoruz” açıklaması yapıyordu⁴³⁰. 27 Ekim 1995’de Terörle mücadele Kanununun 8. maddesini değiştirip terör suçunun kapsamını daraltan düzenleme TBMM’de kabul ediliyordu.

Çalışma Bakanı A. Güven Gürkan, “seçim rüşveti olarak nitelediği Kilis, Karabük ve Yalova’yı il yapan kararnameyi kerhen imzaladıktan sonra istifa ediyordu. Gürkan “Bu haksızlıktır. Bir yerin seçim yapılacağı için il yapılması adaletsizliktir” diyordu⁴³¹.

Hikmet Çetin 71 plakalı arabayla Kilis’e girerek ilk müjdeyi veriyordu⁴³². Seçim nedeniyle Kilis’in il yapılması DYP’nin seçimi kazanmasıyla karşılığını buluyordu. Seçimlerde en çok oyu DYP alırken RP de oyunu artırıyordu. MHP de ise büyük düşüş oluyordu⁴³³.

⁴²⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, s.333, İstanbul, 2002

⁴²⁵ Hürriyet, 29.04.1995, s.1

⁴²⁶ Hürriyet, 12.05.1995, s.1

⁴²⁷ Hürriyet, 18.05.1995, s.1

⁴²⁸ Hürriyet, 15.06.1995, s.22

⁴²⁹ Hürriyet, 01.07.1995, s.1

⁴³⁰ Hürriyet, 02.07.1995, s.1

⁴³¹ Hürriyet, 04.06.1995, s.1

⁴³² Hürriyet, 04.06.1995, s.1

⁴³³ Hürriyet, 06.06.1995, s.1

Gürkan'ın istifasıyla boşalan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına Devlet Bakanı Ziya Halis atanıyordu. 21 Temmuz 1995'te Anayasa mahkemesi yeni iller kurulması konusunda hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi veren yasayı iptal ediyordu⁴³⁴.

Meclis'te konuşmasını kesen Başkan vekili Kamer Genç'e RP Karaman milletvekili Zeki Ünal önünde bulunan bardaktaki suyu fırlatılarak karşılık veriyordu⁴³⁵.

23 Haziran Olağanüstü Hal ve Çekiç güc'ün süresinin uzatılması kararnamesini imzalamayan Kültür Bakanı Ercan Karakaş Bakanlıktan istifa ediyordu. Karakaş'tan boşalan Kültür Bakanlığına atanan İsmail Cem göreve başlıyordu. 7 Temmuz 1995'te ANAP Grup Başkan Vekili Eyüp Aşık ara seçim yapılmasını zorunlu kılacak sandalye sayısına ulaşılması için milletvekilliğinden istifa ediyor fakat bu istifa TBMM tarafından kabul edilmiyordu⁴³⁶.

Bayındırlık Bakanı Erman Şahin Genel Başkanı Hikmet Çetin'i eleştirerek görevinden istifa ediyordu⁴³⁷.

Hükümet Doğu'ya 25 trilyonluk ekonomik kalkınma paketi açtı. Pakette bedava fiyatına 7.500 konut, iş kurmak isteyenlere yardım gibi katkılar bulunuyordu⁴³⁸.

TBMM, Anayasanın demokratik olmayan pek çok maddesini, 360 oy gibi ezici bir çoğunlukla değiştiriyordu. Oylamada RP dışında tüm partiler evet oyu kullanıyorlardı. Ecevit "bu laikliğin zaferidir" diyordu. Yeni kararlara göre: "seçme yaşı 18'e indi, yurtdışı ve cezaevlerindeki oy kullanabilecek, sendikalar siyaset yapabilecek. Memurlar sendika kurabilecek. Öğretim üyeleri partilere üye olabilecek, ama merkez organları dışında görev almayacak. Kadın ve gençlik kolları kurulabilecek. Partisinin kapanmasından sorumluluğu olmayan milletvekilinin üyeliği düşmeyecek. Meclis 1 Ekim de açılacak. Genel seçimle yerel seçim arasında sadece bir yıl kalırsa iki seçim bir arada yapılabilir" gibi hükümler yerilirken, 12 Eylül yöneticilerini koruyan maddelere ilişkin değişiklik önerileri reddediliyordu⁴³⁹. 26 Temmuz'da Anayasa değişiklikleri Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giriyordu.

ABD büyükelçisi Grossman, DYP'de liderlik tartışmaları sürerken, TBMM Başkanı Cindoruk'a sürpriz bir mektup göndererek, Amerika'nın Başbakan Tansu Çiller'i desteklediği mesajını veriyordu⁴⁴⁰.

18 Şubat 1995'te gerçekleşen SHP-CHP birleşmesi, 1993'ten beri işbaşında olan Tansu Çiller başkanlığındaki DYP-SHP koalisyonunu çok etkilememiş ve koalisyon DYP-CHP koalisyonuna dönüşmüştü. Birleşmenin ardından hükümetin bazı üyeleri değiştirilmiş, ama koalisyon hükümeti iş başında kalmıştı. Deniz Baykal'ın 10 Eylül 1995'te CHP genel başkanlığına seçilmesi kısa zamanda koalisyon hükümetinin sonunu getiriyordu. Dört yıllık DYP-CHP koalisyonu, İstanbul Emniyet müdürü Necdet Menzir'in üzerine yapılan zehir zemberek tartışma ile neticeleniyordu. CHP lideri Deniz Baykal Menzir'in görevden alınmasını istiyor Çiller ise bunu reddiyordu. Çiller istifasını Demirel'e veriyor ve

⁴³⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.493

⁴³⁵ Hürriyet, 09.06.1995, s.19

⁴³⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.492

⁴³⁷ Hürriyet, 15.07.1995, s.22

⁴³⁸ Hürriyet, 16.07.1995, s.1

⁴³⁹ Hürriyet, 24.07.1995, s.1

⁴⁴⁰ Hürriyet, 30.08.1995, s.1

Tansu Çiller'in istifası ile Türkiye'nin gündemine erken seçim giriyordu⁴⁴¹. 21 Eylül'de Demirel hükümeti kurma görevini yeniden Çiller'e veriyordu. Demirel, Çiller'e "güvenoyunu garantile gel, ben kaidelerin adamıyım, onay makamı benim"⁴⁴² diyordu. Çiller ve Yılmaz arasındaki hükümet görüşmesi sert bir kavga ile sona eriyordu. Çiller Yılmaz'a öğretmen edasıyla "ekonomiyi istiyorsanız işçiye ne zam vereceksiniz?" diye soruyor ve "bilmiyorum" diyen Yılmaz'a "dersinizi çalışıp gelmeliydiniz" diyordu⁴⁴³. Türkeş ani bir kararla Türk-İş'e giderek azınlık Çiller hükümetine destek vermeyeceğini gösteriyordu⁴⁴⁴. 1 Ekim 1995'de TBMM Başkanı Hüsametdin Cindoruk istifa ediyordu. Bu olayı 5 milletvekilin partiden ayrılması izledi. MHP'nin destek vermediği Çiller'in azınlık hükümetine Demirel'de onay vermiyordu. Azınlık hükümeti listesi Çankaya'ya takılan Çiller zor duruma düşüyor ayrıca Türkeş ve Ecevit azınlık hükümetine "işçilerle anlaşma" şartıyla destek veriyordu⁴⁴⁵. Çiller, MHP desteğiyle azınlık hükümeti kurmada anlaşılıyor ve Demirel 5 Ekim'de Çiller azınlık hükümetini onaylıyordu. Başbakan Çiller, azınlık hükümeti ile ilgili olarak "bu bir tür DYP- DSP -MHP koalisyonudur" diyordu⁴⁴⁶. Çiller ile Türkeş'in gizli protokol yaptığı haberleri Ecevit'i kızdırmıyordu. Çiller'i bir mektupla uyaran Ecevit, "bu iddialar (MHP'nin 6,000 kadro aldığı gibi..) doğru ise güvenoyu vermeyiz" diyordu⁴⁴⁷. Çiller'in Azınlık hükümetine desteği Türk-İş'le anlaşma şartına bağlayan DSP ve MHP'ye rağmen; Çiller "güvenoyu uğruna bu parayı vermem ve ülkenin geleceğini tehlikeye atamam"⁴⁴⁸ diyordu. Hükümetin verdiği zammı "görüşmeye değer bulmayan" Türk-İş yönetiminin eylem kararı hükümetin güvenoyu almasını zora sokuyordu. Ecevit: "grevlere bitmezse oyumuz ret" diyordu⁴⁴⁹.

Fethullah Gülen'e göre askerde muhtıra hazırlığı vardı⁴⁵⁰. Askerlerden Fethullah Hoca'ya cevap gecikmiyor ve "bu kişi muhatabımız değildir" açıklaması geliyordu⁴⁵¹. 11 Ekim 1995'te Ankara DGM Başsavcısı Nusret Demiral, "Askeriyede muhtıra hazırlığı var" iddiasında bulunan Fethullah Gülen hakkında soruşturma başlatıyordu.

DYP'nin 4 önemli ismi Akın Gönen, İbrahim Aksoy, Şerif Ercan ve Orhan Kilercioğlu istifa ediyordu. Bakan Aykon Doğan, Bayram Meral'e, "gidin paranızı Demirel'den alın" diyerek Türk-İş'in son teklifine de red cevabı veriyordu⁴⁵². 15 Ekim 1995'te işçilerle anlaşamayan Çiller'in azınlık hükümeti TBMM'den güvenoyu alamıyordu. Hükümet Bağımsızlar ve MHP'den güvenoyu desteği almasına rağmen, 191 kabul oyuna karşın 230 red oyu alıyordu. Hükümeti güven oyu aldırmayan etkenler arasında: DSP lideri Ecevit'in işçilerle anlaşma koşullu desteği, parti içi muhalefet ve işçilerle anlaşamama bulunuyordu. DYP'deki 13 retçi partiden ihraç edilmesi kararlaştırılıyordu. Bedrettin Dalan, Veysel

⁴⁴¹ Hürriyet, 21.09.1995, s.1,20

⁴⁴² Hürriyet, 23.09.1995, s.1

⁴⁴³ Hürriyet, 28.09.1995, s.1

⁴⁴⁴ Hürriyet, 03.10.1995, s.20

⁴⁴⁵ Hürriyet, 04.10.1995, s.1

⁴⁴⁶ Hürriyet, 06.10.1995, s.1

⁴⁴⁷ Hürriyet, 07.10.1995, s.1

⁴⁴⁸ Hürriyet, 10.10.1995, s.1

⁴⁴⁹ Hürriyet, 10.10.1995, s.1

⁴⁵⁰ Hürriyet, 10.10.1995, s.1

⁴⁵¹ Hürriyet, 11.10.1995, s.17,18

⁴⁵² Hürriyet, 13.10.1995, s.1

Atasoy ve M. Ali Yılmaz DYP'den istifa ediyorlardı⁴⁵³. Veysel Atasoy bir süre sonra ANAP'a geri dönüyordu⁴⁵⁴. 16 Ekim 1995'de Çiller'in azınlık hükümetine güvenoyu vermeyen, aralarında Cindoruk, Gökberk Ergenekon'un da bulunduğu 10 kişi DYP'den ihraç ediliyordu.

16 Ekim'de Çiller ve Baykal erken genel seçim şartıyla yeni hükümet konusunda anlaştilar ve İstanbul Emniyet Müdürü Menzir aynı gün istifa etti. Menzir görevinden istifa edince DYP-CHP koalisyonu için engel kalmıyordu. Deniz Baykal Çiller'e bütün şartlarını kabul ettiriyordu: Memura ve emekliye %50 zam, Türk-İş'e makul zam önerisi yapılacak, Milli Eğitim Bakanlığı CHP'ye verilecek ve devlet sağ kadrolarca kuşatılmaktan kurtarılacaktı⁴⁵⁵. Demirel, hükümeti kurma görevini bir kez daha Çiller'e veriyordu. Hükümet şeker fabrikaları, limanlar ve demiryollarındaki grevi iki ay erteliyordu⁴⁵⁶. Mesut Yılmaz "CHP-DYP-Sabah üçlü koalisyonu bu koalisyonun ilk temasını Zafer Mutlu yaptı" diyordu. ANAP'ta Sabah Gazetesinin teşkilatlara alınması yasaklanıyordu⁴⁵⁷. 26 Ekim'de Erken Genel seçimin 24 Aralık'ta yapılmasını da içeren Seçim yasası TBMM'de kabul ediliyordu. 30 Ekim'de Çiller'in Başbakanlığında kurulan DYP-CHP "Seçim Hükümeti" Demirel tarafından onaylanıyordu. Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar ve Merkez Bankası Başkanı Yaman Törüner'de DYP'den aday olmak için istifa ediyorlardı. Hüsamet Cindoruk, bürokrat ve polislerin DYP'ye olan ilgisinden rahatsızlığını "bunlar polis devleti mi kurmak istiyorlar?"⁴⁵⁸ sözleriyle belirtiyordu. MHP'nin de güvenoyu verdiği, Çiller'in Başbakanlığında kurulan seçim hükümeti 172'ye karşı 243 oyla güvenoyu alıyordu⁴⁵⁹. Bu hükümet 24 Aralık 1995 seçimlerine kadar görev yapıyordu.

Çiller'den ANAP liderine yeni bir "tip"leme benzetmesi yapılıyordu. "Fouche Yılmaz" Başbakan Çiller daha önceleri "iktidarsız", "Taocu", dediği ANAP lideri Mesut Yılmaz'ı bu kez de entrikacılığı ve devamlı karar değiştirmesiyle ünlü Fransız siyasetçi Joseph Fouchet'ye benzetiyordu. "her devrin adamı" olmakla eleştirilen Fransız Polis Müdürü olan Fouchet, Stefan Zweigh "bir politikacının portresi" isimli eserinin kahramanıydı⁴⁶⁰.

23 Kasım'da TBMM tarafından seçim çevresi barajı %10 olarak kabul ediliyordu. 24 Kasım'da Seçim Yasası'nı onaylayan Demirel %10'luk çevre barajının iptali için Anayasa Mahkemesine başvuruyordu⁴⁶¹. Anayasa Mahkemesi, Seçim Kanunu'nun Türkiye Milletvekilliği ve illerdeki bölge (yüzde10 olan çevre barajı) barajını Anayasaya aykırı bularak iptal ediyordu⁴⁶².

İstanbul'a yılda 24.8 milyon metreküp ek su sağlayacak Istanca dereleri baraj ve terfi tesisleri hizmete açılıyordu. Törene Tayyip Erdoğan'ın Genel Başkanı olarak katılan Erbakan: "Taklitçiler 4 yılda Sazlıdere barajını bitiremedi biz 140 günde yaptık" diyordu⁴⁶³.

⁴⁵³ Hürriyet, 16.10.1995, s.1,20

⁴⁵⁴ Hürriyet, 21.10.1995, s.23

⁴⁵⁵ Hürriyet, 17.10.1995, s.1

⁴⁵⁶ Hürriyet, 18.10.1995, s.1

⁴⁵⁷ Hürriyet, 24.10.1995, s.1,19

⁴⁵⁸ Hürriyet, 02.11.1995, s.1

⁴⁵⁹ Hürriyet, 06.11.1995, s.1

⁴⁶⁰ Hürriyet, 08.11.1995, s.18

⁴⁶¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.495

⁴⁶² Hürriyet, 19.11.1995, s.1,27

⁴⁶³ Hürriyet, 20.11.1995, s.1

20 Kasım 1995'te CHP'li üç milletvekili Kamer Genç, Salih Sümer ve Erdal Koyuncu DYP'ye transfer oluyorlardı. 21 Kasım CHP milletvekilleri Mümtaz Soysal ve Tahir Köse DSP'ye katılıyorlardı⁴⁶⁴.

Ecevit: “Çiller'in malları rahatsız ediyor. Üstelik siyasetin içindeyken yatırımlarını yabancı bir ülkeye yapıyor. Bundan cidden çok rahatsızım” diyordu⁴⁶⁵.

24 Aralık 1995'te seçim propaganda çalışmalarında RP lideri Necmeddin Erbakan'ı eroin kaçakçılığıyla suçlayan DYP lideri Tansu Çiller, 27 Kasım 1996'da Erbakan'a, 4 milyar lira manevi tazminat ödemeye mahkum ediliyordu. Erbakan hükümet ortağı olan yardımcısından faizini almıyordu⁴⁶⁶.

Tokat'ta konuşan Erbakan “iktidara geldiğimizde rektörler türbanlı öğrenciyeye selam duracak” diyordu⁴⁶⁷. RP Lideri Erbakan, Çiller'i kastederek “Bu kadın gavur aşığı. Eteklerine zil takmış oynuyor” diyordu⁴⁶⁸.

1995 yılındaki genel seçimlerden önce mason tartışmaları üzerine ANAP lideri Mesut Yılmaz “Sabah ve Milli gazete benim mason olduğumu yazmış ispat etsinler, yarın siyaseti bırakacağım. RP'li bir il Başkanı benim mason olduğumu söylemişti mahkemeye verdim mahkum oldu. Türkiye'de mason olmadığını mahkeme kararıyla tescil eden ilk parti başkanı benim”⁴⁶⁹ diyordu.

3. 1995 GENEL SEÇİMLERİ

3.1. ANAP'ın Seçim İlanları

ANAP, Aralık 1995 seçimlerine 4 yıldır iktidar olamamış bir muhalefet partisi olarak giriyordu. ANAP seçim ilanlarına gençlere yönelik mesajlarda koyuyordu. ANAP ilanlarında DYP ve Çiller'e yönelik mesajlarda Çiller'in Amerika'daki mal varlığı-çifte vatandaşlığı, Clinton'la samimiyeti, eşi Özer Bey'in bazı ihalelerde aktif rol oynadığı iddiaları” önemli bir yer tutuyordu. ANAP'ın seçim ilanlarındaki bir başka eleştirisi de anketlerde önemli oy alacağına kesin gözüyle bakılan RP'ye oluyordu. ANAP ilanlarında Yılmaz dürüst bir lider ve iyi bir aile babası olarak yansıtılıyordu. ANAP 91 seçimlerinde DYP'nin verdiği sözleri ve vaatleri (%10 enflasyon, yeşil kart, iki anahtar.. vb) yerine getirememesini hatta enflasyon rekorlarını kırmamasını (%156) ilanlarına yansıtıyordu. ANAP'ın seçim ilanlarında verdiği vaatler arasında: “enflasyon inecek: işsizlik çözülecek: Güneydoğu sorunu çözülecek: Güneydoğu sorunu bir demokrasi sorunu. Devlet vatandaşla ve vatandaş devletle barışacak. Türkiye AT'da yerini tavizlerle değil haysiyetiyle alacak. Eğitim sorunu çözülecek. Eğitimde kalite yükselecek. Ezberci zihniyet değişecek. Bilgi üretmeye dayalı bir zihniyet gelecek. Herkese eğitim fırsatı sağlanacak” deniliyordu⁴⁷⁰. “Taahhüt ediyorum:” başlıklı ilanda ekonomiyle ilgili projelerini anlatan ANAP “Bütçe disiplin altına alınacak. Hazine, Merkez Bankasından borçlanamayacak. Merkez Bankasının kamu kesimine kredi açmasına sınırlama gelecek. Merkez Bankası fiyat istikrarını sağlayacak. Merkez Bankası TBMM'ye

⁴⁶⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.495

⁴⁶⁵ Hürriyet, 06.12.1995, s.1,19

⁴⁶⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, Cilt IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.501

⁴⁶⁷ Hürriyet, 09.12.1995, s.17

⁴⁶⁸ Hürriyet, 21.12.1995, s.19,23

⁴⁶⁹ Hürriyet, 23.12.1995, s. 23

⁴⁷⁰ Hürriyet, 07.12.1995, s.22-23

bilgi verecek. Finansal kiralama ve factoring gibi aracı kurumlar teşvik edilecek”⁴⁷¹ “Özel girişimcilik desteklenecek. Kamudaki KİT’ler hızla özelleştirilecek. Özelleştirme gelirleri küçük ve orta ölçekli kuruluşların desteklenmesinde kullanılacak. Kayıt dışı ekonomi vergilendirilecek. Bankacılık ve sigorta sektörleri yeniden yapılandırılacak. Türkiye yeniden inşa edilecek. Enerjisini arttıracak, otoyolları yapılacak. Telekomünikasyonda dünyanın gerisinde kalmayacak” deniliyordu⁴⁷². Ayrıca ANAP ilanlarında “Düşünce özgürlüğünün önündeki tüm engeller kaldırılması, Vatandaşa kötü muamelenin sona erdirilmesi, Tüketiciyi koruma kanunu, Tahkim kurumu, Avukatlık kanunu ve mahkemelerin iş yükünün azaltılması”⁴⁷³ gibi taahhütler bulunuyordu.

3.2. CHP'nin Seçim İlanları

Aralık 95 seçimlerine iddialı giren CHP, kendini mevcut krizi aşabilmesinin tek garantisi olarak görüyor ve “Türkiye çaresiz değildir. Türkiye’yi yeniden kurmak yine CHP’nin işidir. Yeni CHP’nin işidir. Dünyada yeni sol, Türkiye’de Yeni CHP”⁴⁷⁴ deniliyordu. CHP’nin 95 seçimlerinde “Yeni Sol Yeni CHP sloganını kullandığını görüyoruz. Ayrıca CHP Avrupa ile ilişkilere de sıcak bakıyordu. ”Gümrük Birliğini 1963’te ilk girişimi başlatan ve 1995’te başarıyla tamamlanmasını sağlayan, devleti belli kadroların kuşatmasından işgalinden kurtaracak tek parti CHP’dir”⁴⁷⁵ deniliyordu. Yine seçim ilanlarında CHP işçiye ve memura verilen zamlarda büyük paylarının olduğunu açıklıyordu⁴⁷⁶. Bir diğer ilanda Batı’da Liberal ve Muhafazakar sağıın çökmesi, yeni solun yükselmesiyle gündeme taşınan sosyal devlet politikalarının, Türkiye’de iktidara gelerek yoksul çoğunluğu ayağa kaldıracak hareketin CHP ile gerçekleşeceği⁴⁷⁷ vurgulanıyordu. Ankara Barosu avukatları verdikleri ilanla “laik ve çağdaş cumhuriyet için yüreğimiz CHP’de oylarımız CHP’ye” açıklaması yapıyorlardı ⁴⁷⁸.

3.3. DSP'nin Seçim İlanları

DSP ilanlarında “dürüst lider dürüst kadro bize güven Türkiye”⁴⁷⁹ deniliyordu. Ulusal birliğin inançlara saygılı laikliğin hakça bir düzenin ve güçlü bir Türkiye’nin güvencesi DSP oylarınızı Ak Güvercinde birleştirin” deniliyordu⁴⁸⁰. Bir başka DSP ilanında “Demokratik sol iktidarda eğitimde eşitlik ve gençliğe güvenli bir gelecek için devletin ve çağın tüm olanaklarını seferber edecek DSP bilgili kadrosuyla, tutarlı doğrultusuyla, deneyimli liderliğiyle iktidara hazır” deniliyordu⁴⁸¹.

3.4. DYP'nin Seçim İlanları

DYP 24 Aralık genel seçimlere yönelik ilanlarında, “terörle mücadelede başarı”, “Yeni Türkiye’nin mimarı” temalar sıklıkla kullanılıyordu. “Dünya yeni bir yüzyıla girerken...” başlıklı ilanda ANAP ve RP liderleri için “Onlar geçmiş (Mesut ve Erbakan) biz geleceğiz” ifadeleri kullanıyordu. DYP “Dünyadaki değişime ayak uydurmak istiyoruz. Geleceğe dönük aydınlık yüzümüzle: cesuruz, kararlıyız

⁴⁷¹ Hürriyet, 11.12.1995, s.23

⁴⁷² Hürriyet, 14.12.1995, s.4

⁴⁷³ Hürriyet, 12.12.1995, s.27

⁴⁷⁴ Hürriyet, 11.12.1995, s.28

⁴⁷⁵ Hürriyet, 12.12.1995, s.28

⁴⁷⁶ Hürriyet, 15.12.1995, s.6

⁴⁷⁷ Hürriyet, 23.12.1995, s.28

⁴⁷⁸ Hürriyet, 21.12.1995, s.19,23

⁴⁷⁹ Hürriyet, 19.12.1995, s.18

⁴⁸⁰ Hürriyet, 23.12.1995, s.6

⁴⁸¹ Hürriyet, 25.12.1995, s.6

ve dürüstüz. Güç odaklarına karşı mücadele ettiğimiz için karalanıyoruz. Fakat asla yılmıyoruz. Terörle mücadeleyi kazanıyoruz. Ekonomiyi birlikte düze çıkaracağız. Değişim programımıza, halkın Evet oylarıyla onay istiyoruz. “bizi tek başına deneyin”⁴⁸² deniliyordu. İnternet gündelik yaşamdaki yerini yavaş yavaş almaya başlayınca siyasilerde bu medya kanalından yararlanmak istiyorlar ve DYP internette sayfa açıyordu⁴⁸³. 10 Aralık’taki Hürriyet’in 4-5 sayfasında yayınlanan DYP ilanında ANAP lideri Mesut Yılmaz’ın resmi verilerek “İki yüzlü siyaset: ‘Yılmaz vs Yılmaz’ (Yılmaz Yılmaz’a karşı) bu ilanda DYP Yılmaz’ın çeşitli konulardaki olaylara yaklaşımındaki evet ile hayır arasındaki zikzakları vurguluyordu. “Ve karşınızda Tansu çiller” geleceğe dönük kararlı yüzü. Demokratikleşme, özelleştirme, ekonomik önlemlerin gerçekleştirileceği vurgulanarak “Haydi Türkiye ileri” deniliyordu. DYP’nin karikatürlü bir ilanında Mesut Yılmaz Erbakan’ı ağaca kaldırmış Erbakan da armudu topluyor. Karikatürdeki Çiller’de bahçeden çıkıp “Mesut bunu hep yapıyor” diye şikayet ediyor”⁴⁸⁴. DYP 12 Aralıkta çıkan yine karikatürlü ilanında Türkiye’nin Avrupa Birliğine girmesini engelleyen kişiler olarak Erbakan ve Yılmaz’ı gösteriliyordu. DYP’nin “Maskelerini düşürün” başlıklı ilanında Yılmaz maskesinin altında Erbakan resmediliyordu. metinde “DYP’ye verilecek her oy: bölücü Refah zihniyetinin ANAP maskesini düşürecek” ifadesiyle, “DYP’ye verilen her oy bölücü Refah macerası karşısında tek ve kesin çözümdür. Ya karanlığa ya aydınlığa gideceğiz” deniliyordu⁴⁸⁵. DYP’nin “AB bayraklı ilanında “Türkiye’nin “yeni geleceği”ni biz başlattık. Biz devam ettiririz. Teröre karşı mücadeleyi biz başlattık ve biz başarıyoruz. Olağanüstü hali biz kaldırırız. Gümrük Birliğini biz başardık. Tam üyeliği de biz yaparız. Petrol boru hattının Türkiye’den geçme aşamasını biz başlattık, hayata geçmesini de biz sağlarız. Özelleştirme kanunu biz çıkarttık. Dürüst uygulamayı başlattık, milletin taşıdığı yükü biz kaldırırız. Anayasayı ilk defa biz değiştirdik, demokratikleşmeyi de biz devam ettiririz. Devletin yeniden yapılanmasını başlatıyoruz. Ve biz sonuçlandırırız”⁴⁸⁶ deniliyordu. 17 Aralık 1995 tarihli Hürriyet gazetesinin 29. sayfasındaki DYP ilanı “laiklik” kavramının üzerinde ciddi bir duyarlılık ortaya koyuyor ve ANAP’ı başta BBP ile işbirliği yapmasını ağır bir dille eleştiriyordu. Ayrıca RP’de gerici ve Türkiye için büyük bir tehlike olarak nitelendiriliyordu. “DYP ile ANAP arasındaki fark” istikrar: DYP’nin tek başına iktidar yürüyüşündeki kararlılığı” başlıklı ilanın metin kısmında ANAP’ın yenilgi paniğiyle BBP ile işbirliği yapmasıyla ilgili şu açıklamalar yapılıyor: Yılmaz’ın ortağı BBP’nin parti programının 10. sayfasında “Türkiye’de cari olan laiklik anlayışını reddediyoruz” denildiği belirtilerek, “zoru görünce kaçan Yılmaz, Erbakan’ı durduramaz. Erbakan’ı durdurmak geriye gidişi önlemek için, ileriye gitmek için, DYP de birleşin. DYP 1. parti çıkacak ve Erbakan’sız Türkiye’nin önünü açacak en iyi hükümeti kuracaktır. Erbakan’ı durduracak inanç ve cesaret bizde var” deniliyordu. DYP’nin “Yılmaz Kaçmıştı! Kaçıp gidenler, hangi yüzle gelecekler?” başlıklı ilanda devleti yanlışlarının kararlılığına sürükleyenler, bugün ANAP listelerinden oy bekliyorlar. Tek başına iktidardayken, devleti %71.01 enflasyonla bırakıp kaçanlar bugün hangi yüzle oy istiyorlar? Devleti %8.3 işsizlikle bırakıp kaçan onlar, devleti %0 büyüme hızıyla bırakan

⁴⁸² Hürriyet, 29.11.1995, s.14-15

⁴⁸³ Hürriyet, 02.12.1995, s.1

⁴⁸⁴ Hürriyet, 10.12.1995, s.26

⁴⁸⁵ Hürriyet, 15.12.1995, s.4-5

⁴⁸⁶ Hürriyet, 16.12.1995, s.27

onlar bugün hangi yüzle oy istiyorlar? Kaçanlara halk hayır diyecektir. Bıraktıkları krizi biz aştık. Döviz darboğazını biz çözdük. Borçları biz ödedik. Bugün enflasyon aynı ama büyüme %10'a yaklaştı. İşsizlik daha düşük" deniliyordu⁴⁸⁷. DYP'nin bir başka ilanında ise Çiller'in işsizliği %7'ye düşürdüğü, Gümrük Birliğine taşıdığı, terörle mücadeleyi başardığı, milyarlarca dolarlık yatırım başlattığı ve Gençlerimize oy hakkı kazandırdığı vurgulanıyordu⁴⁸⁸. "Yarınlarımız için iki seçenek var: Ya Karanlık ya da Aydınlık". Karanlık tarafta: Yılmaz, Erbakan ve Muhsin Yazıcıoğlu bulunuyordu. DYP bu ilanda bu liderlerin daha önceki yıllarda çeşitli konularda verdikleri demeçleri hatırlıyor: "Arkadaşımız (hostes tokatlayan Şadi Pehlivanlıoğlu) biraz sinirlidir" (Yılmaz/Ağustos 95). "Gümrük Birliği paçavra anlaşmayı yırtıp atarım" (Erbakan/Aralık 95). "tatlı mı olacak, kanlı mı?... din düşmanlığının hesabını soralım" (Erbakan Ekim 94). Boru hatları: "Bu konuda Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı gibi düşünüyorum (Yılmaz/Kasım 95). "Liselerde imam hatip müfredatını okutacağız" (Erbakan/Eylül 94). "Refah iktidara gelirse özel TV'ler kapatılacak" (Erbakan/Aralık 95). "Koyu faizci düzen gidecek, adil düzen gelecek" (Erbakan/Aralık 95). "Türkiye'deki laiklik anlayışını reddediyoruz" (M. Yazıcıoğlu Yılmaz'ın ortağı BBP programı). "Ya aydınlık" (Çiller). Mutfakta iki ateş var. Tencerenin altında ve anaların yüreğinde. Gümrük Birliğine girmekle ileri ekonomilerin bir parçası olmayı seçtik. DYP'ye verilen her oy, karanlığı kovacaktır. Haydi Türkiye'm ileri!⁴⁸⁹". DYP'nin 21 Aralık 1995 tarihli Hürriyet gazetesinin 27. sayfasında yayınlanan ilanında ANAP'ın kurucu Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı iken vefat eden Turgut Özal'ın, Mesut Yılmaz hakkındaki görüşleri yayınlanıyordu. "Merhum Turgut Özal'ın, ölümünden 8 saat önce ünlü bir gazeteciye Mesut Yılmaz'dan dert yanarak yaptığı bazı açıklamalar şu şekilde veriliyordu: "Yılmaz iktidara gelecek olsa ülkeyi 6 ay içinde batırır. Onda liderlik vasfı yoktur. Ne muhalefette, ne de iktidarda başarılı olabilir. Mesut davranışlarıyla beni her zaman kahretti. Mesut beni hep arkadan vurdu. Mesut bir Brütüs'tür. Ölürsem bunda Mesut'un payı büyüktür. Mesut zoru görünce hemen kaçır. Zor günlerin adamı değildir. örnek mi? İşte: Ermeni meselesi gündemdeyken, Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa edip resmen kaçtı. Çok ağır bir toplu sözleşme yapıp, enflasyonu artırma pahasına çok yüksek ücretlerde anlaşta. Bunu seçim kozu olarak kullanacaktı ama ekonomik dengeler altüst oldu. Durumu düzeltemeyince erken seçime gidip iktidardan kaçtı" bu konuşmaya tanık olan kişiler hayattadır. "bu alıntılar yorumuzsuz olarak yayınlanıyor. Karar sizindir. Bizi tek başına deneyin" deniliyordu. DYP 21 Aralık'ta verdiği bir başka ilanda Atatürk'ün Türk kadınına verdiği hakların Refahlı kadrolar ve onlara destek veren Mesut Yılmaz sayesinde tehlikeye girdiğini vurgulayarak, bütün kadın oylarının DYP'de toplanması isteniyordu.

DYP yeni Ekonomik kadrosunun birlikte resim verdiği 21 Aralık tarihli ilanında, dönemin önemli ekonomi bürokratlarının siyasete girerek partinin kadrosunun daha da güçleneceğinin vurgusu yapılıyordu. Ekonominin önemli isimleri arasında: Emre Gönensay Başbakanlık Danışmanı, Ayfer Yılmaz Hazine Müsteşarı, Ali Naci Tuncer Başbakanlık Müsteşarı, Yalım Erez TOBB Başkanı, Aydın Ayaydın Emlak Bank Genel Müdürü, Sedat Aoloğlu İKV Başkanı, Cefi Kamhi TÜGİAD Başkanı, Ufuk

⁴⁸⁷ Hürriyet, 18.12.1995, s.25

⁴⁸⁸ Hürriyet, 19.12.1995, s.27

⁴⁸⁹ Hürriyet, 20.12.1995, s.26-27

Söylemez Özelleştirme İdaresi Başkanı, Cihan Paçacı Ziraat Bankası Genel Müdürü ve Merkez Bankası Genel Müdürü Yaman Törüner bulunuyordu.

3.5. MHP'nin Seçim İlanları

MHP “Türkiye’yi böldürtmeyeceğiz” başlıklı ilanında “kardeşliğe ve ülke bütünlüğüne biz sahip çıkacağız. Biz Türk milletinin vicdanını ve bilincini temsilen bölücülüğe karşıyız. Türkler tarih boyunca kültür zenginliği içinde bir bütünlük oluşturmuşlardır. Şimdi bu ülkenin toprakları üzerinde yaşayan herkesi içine alan tek bir milletiz. Vatanın bütünlüğünü tehdit eden unsurlara karşı demokrasi ve insan haklarına bağlı kalarak mücadele edeceğiz. ülke bütünlüğünün sigortası MHP’dir. Bölücü terörün kökünü biz kazırız. Etnik ve dini ayrılık kıvılcımlarının alevlenmesini biz önleriz. “Biz sözümüzün eriyiz”⁴⁹⁰ deniliyordu.

“Yükselen Türkiye’nin gençleri bizimle iktidar olacak” başlıklı ilanda MHP Gençlerimizle Türkiye’ye canlılık ve verimlilik getirecek. MHP İslam ahlak ve fazileti ile Türk milliyetçiliğini birleştiren ama yüzünü dünyadaki gelişmelere çevirmiş bir partidir. Milli şuur coşacak milletimiz MHP ile buluşacaktır”⁴⁹¹ denilen bu ilanda yeni oy kullanacak genç seçmen kitlesine yönelik mesajlar ağırlığı teşkil ediyordu. MHP’deki diğer ilanlarda kadınlara ve gençlere yönelik söylemler ön plana çıkarken, kalkınma hızını %10’lara çıkartılarak işsizliğin düşürüleceğinden bahsediliyordu.

3.6. RP'nin Seçim İlanları

25 Aralık milletvekili genel seçimlerinde RP “demokratik bir Türkiye için iktidara geleceğini” vurguladığı ilanında: “Demokrasiye geçeli yıllar oldu ama bazı siyasiler ve zihniyetler demokrasiyi hala içlerine sindiremedi. İflas etmiş, tezi ve iddiası olmayan partiler iktidar hırsıyla RP’ye saldırıyor karalamak istiyorlar. Gerçek demokrasinin Türkiye’de Refah’la başlayacağını onlar da biliyor. Ülkeyi halkın isteği gibi değil kendi bildikleri gibi yönettiler. 25 Aralık sabahı Türkiye yeniden doğacak! Refah “büyük seçim”⁴⁹² deniliyordu. RP iktidara geldiğinde “Brüt maaş net maaş olacak... RP, işvereni koruyup işçiyi unutan, özel sektöre krediler dağıtıp, memurun maaşını ödemekte zorlanan bir iktidar olmayacak. Asgari ücret yüzünden aileler dağılıyor. Böyleyken, devlet toplam vergi gelirinین dörtte birini işçilerin ve memurların maaşından sağlıyor. Emeğin gerçek değerini bulduğu yeni bir Türkiye doğacak”⁴⁹³ deniliyordu. “Refah, belediyelerde yaptığını tüm devlet kurumlarında yapmak için iktidara geliyor” başlıklı ilanda görevi halka hizmet olan kurumlar rüşvet batağına saplandı. Çarklar rüşvetle dönüyor. Komisyonsuz iş yapılmıyor. Bu durum tüm toplumu çürümeye itiyor. Halk seçimlerde beklediği inançlı, dürüst kadroların yönetimine kavuşacak. RP’nin, belediyelerdeki başarısını, dürüst hizmet anlayışını herkes biliyor. Aynı dürüstlük çok yakında bütün devlet kurumlarında. Ağır aksak yürüyen kamu hizmetlerinin atılım dönemi olacak. Adil düzen temiz bir toplum için rüşvetin kökünü kazıyacak. Ülke yönetimindeki temizlik, dürüstlüğü özleyenlerin elinde, sandıkta yapılacak”⁴⁹⁴ deniliyordu. “Kaynaklar faize değil, yatırımlara akacak!” Refah, kalkınan bir Türkiye için iktidara geliyor” başlıklı ilanında RP

⁴⁹⁰ Hürriyet, 02.12.1995, s.17

⁴⁹¹ Hürriyet, 10.12.1995, s.23

⁴⁹² Hürriyet, 20.12.1995, s.23

⁴⁹³ Hürriyet, 21.12.1995, s.26

⁴⁹⁴ Hürriyet, 22.12.1995, s.28

“Faize dayalı ekonomi ülkeyi çıkmaza sürükledi. Türkiye yüksek büyüme potansiyeline sahipken ekonomisi küçüldü. Devletin halktan topladığı vergiler faiz sistemin çarkında kayboluyor. Böyleyken faiz teşvik ediliyor, fiyatlar körükleniyor. Ülkenin faiz çıkmazından kurtulmasına az kaldı. Artık emeğin karşılığını bulduğu ve üretimin teşvik edildiği yeni bir düzene adil düzene geçilecek. Bol, ucuz ve kaliteli üretim demektir. İşsizliğin çaresi üretim, üretimin çaresi adil düzendir. Artık tefeciler halkı kemirmeyecek. Ekonomi borç ve faiz batağından kurtulacak”⁴⁹⁵ deniliyordu.

3.7. 1995 SEÇİM SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1995 yerel seçimlerinin sonuçları değerlendirmeden önce nasıl bir ortamda seçimlere gidildiğine kısaca bir göz atalım. 91 seçimlerinin iktidarı ve DYP-SHP koalisyonunun Başbakanı Süleyman Demirel verdiği vaatlerin pek çoğunu gerçekleştirilmeden Çankaya Köşkü’ne çıkmıştı. DYP’de yerine kimin geçeceği konusunda net bir tavır da koymamıştı. Gönlünde (“İsmet Abi”) İsmet Sezgin formülü olmasına rağmen, eleştirdiği Özal’ın tavrını da sergilemek istemediği için partiye fazlaca karışmıyor ve bu ortamda da Tansu Çiller önce DYP’nin genel başkanlığına seçiliyor ve ardından Başbakan oluyordu. DYP iktidarı paylaştığı SHP ile genellikle uyumlu çalışıyor fakat Deniz Baykal’ın önce tekrar açılan CHP’ye Genel Başkan olması ve CHP’nin SHP ile CHP çatısı altında birleşmesinden sonraki kurultayda CHP Genel Başkanlığını ele geçirmesiyle hükümette uyum sona eriyor ve bir takım tavizler karşılığında kısa süreli bir hükümetle seçime gidilme durumunda kalınıyordu. Türkiye bu hükümetle Gümrük Birliği anlaşmasına imza atıyor ve bu girişimde de Deniz Baykal Dış işleri Bakanı olarak aktif bir rol oynuyordu.

Türkiye’nin gündemine erken seçimin girmesi Başbakan Tansu Çiller’in 51. Hükümetin programına yapılan eleştirileri cevaplarken, ANAP sıralarına dönerek “Var mısınız 15 Aralık 1995’de seçime” demesiyle başlıyordu. DYP’nin azınlık hükümetinin güven oyu alamaması üzerine, daha sonra DYP ve CHP’nin seçim hükümeti kurmasıyla erken seçim kesinleşiyordu. 26 Ekim’de TBMM Anayasa Komisyonunda kabul edilen erken seçimden, büyük başarıyla çıkacağını düşünen Başbakan Tansu Çiller parti grup toplantısında şu açıklamayı yapıyordu: “Merak etmeyin 24 Aralık’ta yapılacak seçimden en kazançlı parti biz olacağız. 165 kişi girdiğimiz seçimden en az 300 kişi olarak geri döneceğiz”⁴⁹⁶.

1991 seçimlerinden önce ANAP’ın başına getirdiği Mesut Yılmaz izlediği politikalarla Özal’ın tepkisini alıyor ve uygulamalarıyla emanetçi olmadığını gösteriyordu. Yılmaz hakkındaki tahminlerinde yanlış olan Özal 1992’deki ANAP Kongresinde Yılmaz’a karşı Mehmet Keçeciler’i aday olarak çıkartıyor ve “benim için oy vereceksiniz” demesine rağmen desteklediği Keçeciler kongreden yenilgiyle ayrılıyordu. Kongreyle ANAP’ta taşlar yerine oturuyor ve Mesut Yılmaz liderliğini kabul ettirerek partiye hakim oluyordu. Bu süreçten sonra Özal biraz daha kalıbına çekiliyor ve vefatına kadar geçen kısa dönemde pek aktif gözüküyordu. Demirel hükümetinin Özal’ı cumhurbaşkanlığından indirme söylemi bir müddet sonra azalmakla birlikte yine de iki lider arasında mesafeli ve gergin bir ortam hep yaşanıyordu. Özal Türk Cumhuriyetlerine yaptığı bir geziden döndükten birkaç gün sonra hayatını kaybediyordu.

⁴⁹⁵ Hürriyet, 23.12.1995, s.29

⁴⁹⁶ Tansu Çiller’in Konuşmaları, DYP Genel Merkez Yayınları, Ankara, 1996, s.65

1994 yılında yapılan yerel seçimlerde RP'nin büyük kentlerin belediyelerini ele geçirmesi ekonomi piyasaları, iç ve dış çevrelerde "Türkiye Cezayir mi olacak?" tartışmaları başlatmıştı. Özellikle İstanbul belediye başkanlığı için SHP'nin adayı Zülfü Livaneli başta Hürriyet ve Sabah olmak üzere önemli medya kuruluşları tarafından destekleniyordu. Yine de medya desteği seçim sonucu tamamen belirlemiyor ve hakim medyanın gücüne rağmen, R. Tayyip Erdoğan belediye başkanlığını kazanıyordu. Bu konuda yeni başkana karşı olumsuz bir yazı da gazeteci Canan Barlas'tan geliyordu: "...İstanbul çoktandır İstanbulluların değil, ama değişen çağı yakalamak konusunda fazla umut vaat etmiyor... Batı düşmanı olan bir siyasi partinin yerel yönetimde bir koca kenti çağa taşıması mümkün değil⁴⁹⁷". Tüm korkulara rağmen Gerek Erdoğan gerekse Gökçek, laik duyarlılıkları rahatsız edecek pek bir eyleme girişmiyorlardı.

Başbakan Tansu Çiller, Ankara ve İstanbul belediyelerini RP'nin kazanması ve yaşanan ekonomik kriz üzerine Amerika Başkanı Clinton'a mali destek istiyor ve başarılı olamazsak laiklik sıkıntıya düşer diye sıkça uyarılar yapıyordu.

Demirel ve Çiller görev sürelerinde pek de uyumlu çalışmamışlardır. Cumhurbaşkanı Demirel özellikle 5 Nisan ekonomik krizinden sonra Çiller'i sık sık eleştirmiştir. İki lider arasında bir başka krizde, Doğan Güreş'in Genel Kurmay Başkanlığı görev süresinin uzatılmasıyla ilgili konuşmaların basına yansısıyla doğmuş, Demirel hükümete rağmen uzatmaya sıcak bakmamış ve Güreş Paşa da emekli olmak durumunda kalmıştı. Çiller Hükümeti 95 seçimlerine gitmeden, seçmen yaşının 18'e düşürülmesi ve milletvekili sayısının 550'ye çıkarılması gibi önemli anayasal değişiklikleri gerçekleştirmiştir.

95 seçimlerinde DYP milletvekili adaylarını belirlerken sivil ve polis kökenli bürokrat adaylara ağırlık vermiştir. Çiller, Demirel ve Cindoruk'a yakın isimleri tasfiye ederek, onların yerine çoğu milliyetçi bürokrat adayları tercih ederek devlet içinde sivil otoriteyi güçlendirmeyi hedefliyordu.

90'ların ortalarına doğru MHP sola yönelik ılımlı söylemlere girişiyor ayrıca Fatih seçimlerinde RP'ye karşı ANAP adayı Tantan'ı destekliyordu. Bu gelişmeden birkaç ay sonraki MHP kongresinde Alparslan Türkeş Nazım Hikmet'ten şiirler okuyordu.

1995 seçim ilanlarında ANAP'ın en büyük eleştirisi 94'teki ekonomik krize yönelik olmuştur. Ayrıca Başbakan Tansu Çiller ve eşi Özer Uçuran Çiller bazı devlet ihalelerine karışmakla eleştirilmiştir. Çiller'in çifte vatandaşlığı, Amerika'daki mal varlığı yine ilanlarda üzerinde durulan konular arasında yer almıştır.

CHP ilanlarında Gümrük Birliği konusunda yapılan başarılı çalışmalara dikkat çekiliyor ve CHP'nin devleti sağ kadrolaşmadan kurtaracak parti olduğunu açıklıyordu. CHP, o günlerin yeni kavramı "Yeni Sol" ilanlarına taşıyor ve Batı Avrupa ülkelerinde bir çok sol hükümetin iktidara gelmesinin Türkiye'de de CHP ile gerçekleşeceğini ve yeni solun Türkiye'deki temsilcisinin CHP olduğunu ilan ediyordu. Laiklik CHP'nin en çok vurguladığı temalardan biri olmayı sürdürüyordu.

⁴⁹⁷ Canan Barlas, "Tayyip'in Kollarında İstanbul", Milliyet, 03.04.1994.

DSP 95 seçimlerinde daha çok dürüst lider ve inançlara saygılı laiklik anlayışını işliyor ayrıca milliyetçi söylemleri çok kullanmasa da, partinin lideri Ecevit inançlara saygılı laiklik anlayışı gereği bazı cemaat liderleriyle görüşüyordu.

1995 seçimlerinde en fazla ilanı yine DYP ve ANAP veriyordu. DYP ilanlarında özellikle laiklik vurgusuna atıf yapıyor ve iktidarın en kuvvetli adayı RP'yi eleştiriyordu. Ayrıca ANAP'ın BBP ile ittifak yaparak seçimlere girmesini laiklik adına bir büyük hata olarak değerlendirerek RP gibi laikliğe tehdit oluşturan partilerin ANAP sayesinde güçlendiğine dikkat çekiliyordu. Ayrıca DYP ilanlarında Erbakan, Yılmaz ve Muhsin Yazıcıoğlu'na laiklik konusunda eleştiriler getiriliyordu. Ayrıca Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölmeden bir gazeteciye verdiği röportajına atıf yapılarak, Özal'ın ANAP lideri Yılmaz hakkındaki sözleri "Mesut bir Brütüs'tür" başlığı altında⁴⁹⁸ veriliyordu.

MHP'nin 95 seçim ilanlarında işlediği konu yine Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüydü. Ayrıca gençlere yönelik ilanlarda MHP, İslam ahlak ve fazileti ile Türk milliyetçiliğini birleştiren ama yüzünü dünyadaki gelişmelere çevirmiş bir parti olarak gösteriliyordu.

RP seçim ilanlarında belediyelerdeki başarılı uygulamalarından örnekler veriliyor ve RP'li kadroların belediyelerde yaptığı başarılı hizmetlerin ve dürüstlüğü ülke yönetimine de yansıtacağı açıklanıyordu. RP, ülkenin kaynaklarının faiz olarak tefecilere gittiğini bunun önünün kesileceğini vurguluyordu. RP "adil düzen" sloganıyla seçimlere iddialı giriyordu. Seçimlerde RP'nin eleştirilen en önemli yönlerinden biri de adayları arasında kadınlara yer vermemesiydi.

25 Aralık 1995'te yapılan ve 12 partinin katıldığı ve parlamentodaki sandalye sayısının 550'ye çıktığı erken genel seçimlerden RP birinci çıkıyordu. Hem Çiller hem de Yılmaz, RP ile koalisyona girmeyeceklerini açıklayarak, bir sol destekli anayol koalisyonu için açık kapı bırakıyorlardı. Aralık 1995 seçimlerinde şu sonuçlar alınıyordu: RP:21.3 oy yüzdesiyle 158 Milletvekili, ANAP:%19.6 oyla 132, DYP:%19.1 oyla 135, DSP:%14.6 oyla 76 ve CHP:%10.7 oyla 49 milletvekili kazanıyordu. MHP:%8.2'de kalırken, eski Başbakanlardan Yıldırım Akbulut seçilemiyordu⁴⁹⁹. Seçimlerin kesin sonucu: RP:158, DYP:135, ANAP:132, DSP:76 ve CHP: 49 milletvekili kazanıyordu. RP: 6 milyon 12 bin oy alırken oy yüzdesi %21.38, ANAP %19.65, DYP %19.18, DSP %14.64, CHP %10.71, MHP %8.18, HADEP %4.2, YDH %0.5 olarak açıklanıyordu⁵⁰⁰. MHP yüzde 10 barajının altında kaldığı için meclise milletvekili gönderemiyordu. Türkes seçim sonuçları üzerine tiyatro izlemeye gidiyordu.

RP iktidarının sesi bir yıl önceki belediye seçimleriyle belli oluyor ve 1995 genel seçimleri sürpriz olmuyordu. RP zaferle çıkıyordu. RP'nin seçim zaferinde 94'te İstanbul ve Ankara belediyelerini kazanmasının çok büyük etkisi olmuştur. Üstelik belediyeler bu süre içinde bir çok başarılı uygulamalarda bulunuyorlardı. İstanbul belediye Başkanı R. Tayyip Erdoğan İstanbul'un su sorununu 5 ayda yapılan barajla çözüyordu. Ayrıca laikliğe zarar verecek icraatlarda yapılmamıştı.

ANAP seçimden ikinci parti olarak çıkmasına rağmen oylarının bir kısmı ittifak yaptığı BBP'ye aitti. BBP milletvekilleri daha sonra ANAP'tan ayrılıyorlardı. DYP'nin seçime iktidar olarak girmesi ve

⁴⁹⁸ Hürriyet, 21.12.1995, s.21

⁴⁹⁹ Hürriyet, 26.12.1995, s.1

⁵⁰⁰ Hürriyet, 04.01.1996, s.1,16

94'te önemli bir ekonomik kriz yaşatması nedeniyle 91 seçimlerindeki oy yüzdesinin 8 puan altında kalıyordu. Kuşkusuz seçimlerin kaybedeni 91 seçimlerindeki oy yüzdesinin (bu seçimlerde CHP yoktu fakat birleştiği SHP'nin oyları kastediliyor) neredeyse yarısına düşen CHP de oluyordu. DSP ise 91 seçimlerinde oylarında 4 puandan fazla bir artış yaşıyordu. MHP seçimlerde umduğunu bulamıyor ve ilk kez yalnız girdiği seçimlerde barajın altında kalıyordu.

MHP'nin başarısızlığının nedenleri arasında DSP'ye yaklaşması ve asıl önemlisi aday gösterdiği Nusret Demiral'ın Türkçe ezan okunması konusundaki demeçleri olmuştur. Demiral adaylıktan ayrılrsa da MHP'nin bu imajı silmesi zor olmuştur. Ayrıca Çıplak Azeri şairin MHP delegesi olduğu hakkındaki haberlerde bu partinin barajı aşmasını engelleyen nedenler arasında görülebilir.

DYP-ANAP Koalisyon Görüşmeleri

Seçim sonuçlarından yine tek parti iktidarı çıkmadığı için koalisyon formülleri aranmaya başlıyordu. DSP Genel Başkanı Ecevit “Yurtdışında yüzbinlerce dolar serveti olan bir Başbakan, ancak Marcos yönetimindeki Filipinler’de görülebilir. İçimize sindiremediğimiz nasıl oluyor da ekonomiden sorumlu Bakan ve Başbakan iken o kadar döviz transfer edip dışarda mal-mülk edinebiliyor” diyordu⁵⁰¹. BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu: “Solun oyları düşmüşken Ecevit’in Başbakanlığı formüller bizi rahatsız eder” diyordu⁵⁰².

ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın koalisyon çağrısına cevap veren Çiller, “benim tercihim ANAP’la koalisyondur hiçbir önşartım yok” diyordu⁵⁰³. Mecliste RP'den Atatürk’e bol alkış geliyordu. Meclisteki yemin sırasında sorun çıkmıyor hatta RP’liler Atatürk’ün isminin geçtiği yerde sık sık alkışlıyorlardı⁵⁰⁴. Demirel Hükümet kurma görevini Erbakan’a verirken, Kulislerde Anayol için anlaşma sağlandığı konuşuluyordu⁵⁰⁵. Çiller “Mesut’a beni bekle RP ile koalisyon yapma” diyordu⁵⁰⁶. Çiller, Erbakan’ın koalisyon teklifini kabul etmiyordu. Berna Hanım Mesut Yılmaz’a, “RP ile koalisyon yaparsan seni boşarım”⁵⁰⁷ dediği haberlere yansıyor. RP lideri Erbakan’la görüşen ANAP lideri Yılmaz, Çiller’e “Başbakanlık inadından vazgeç, gel hükümeti birlikte kuralım” diyor, ancak Yılmaz RP’ye de kapıları kapatmıyordu⁵⁰⁸. Hükümet kurma arayışlarını sürdüren Erbakan’ı Baykal’da reddediyordu⁵⁰⁹. Sonraki görüşmede Yılmaz RP’den önce süre istiyor ve daha sonra da Erbakan’a “görevi iade et” diyordu⁵¹⁰. 19 Ocak’ta RP lideri Erbakan, Hükümeti kurma görevini Demirel’e iade ediyor Demirel’de görevi Tansu Çiller’e veriyordu. Çiller, Yılmaz’ın 1 yıllık dönüşümlü Başbakanlık teklifine karşı çıkıyor ve “bu evcilik oyunu mu?” diyordu⁵¹¹. Daha sonra Çiller Yılmaz’a önce kendi Başbakan olmak şartıyla 2.5’şar yıl Başbakanlık öneriyor fakat Yılmaz bu öneriyi benimsemiyordu⁵¹². DYP’nin kurmaylarından Yalım Erez:

⁵⁰¹ Hürriyet, 02.01.1996, s.1,16

⁵⁰² Hürriyet, 02.01.1996, s.1,16

⁵⁰³ Hürriyet, 04.01.1996, s.1,16

⁵⁰⁴ Hürriyet, 09.01.1996, s.1

⁵⁰⁵ Hürriyet, 10.01.1996, s.1,17,20

⁵⁰⁶ Hürriyet, 11.01.1996, s.28

⁵⁰⁷ Hürriyet, 12.01.1996, s.21,28

⁵⁰⁸ Hürriyet, 14.01.1996, s.1

⁵⁰⁹ Hürriyet, 17.01.1996, s.16

⁵¹⁰ Hürriyet, 19.01.1996, s.1,18

⁵¹¹ Hürriyet, 22.01.1996, s.1,18

⁵¹² Hürriyet, 24.01.1996, s.1

“RP ile ANAP koalisyon yapabilirde biz niye yapmayalım”⁵¹³ derken, ANAP’tan DYP’ye evet Çiller’e hayır cevabı geliyor ve 2.5 yıl Başbakanlık teklifi kabul edilmiyordu⁵¹⁴. ANAP Kütahya milletvekili Mustafa Kalemli, DYP desteğiyle 343 oyla TBMM Başkanı seçiliyordu⁵¹⁵.

Çiller’de Hükümeti kuramıyordu⁵¹⁶. Çiller’le görüşen Ecevit ANAP-DYP azınlık hükümetine dışardan destek vereceğini ve hükümete girmeyeceğini belirtiyordu⁵¹⁷. Çiller “Yılmaz’la görüşmem bir arayol olacaktır” diyordu. Yılmaz’ın koalisyon formülü iki yıl ANAP iki yıl DYP⁵¹⁸ şeklindeydi. Anayol görüşmelerinde şiddetli tartışmalar oluyor ve Yılmaz Çiller’e “böyle konuşmayın yahu!” diye bağıyordu. Anayol için 2 Şubat’ta yapılan 3. zirvede Çiller, kendi Başbakanlığında ısrar edince Yılmaz “tüm önerilerinizi reddediyorum” diye kestirip atıyordu. Elektrikli toplantıda Yılmaz, “bırakın bu saçmalıkları” diye bağıyor, Çiller’de odadan “felaket bir şey” diyerek çıkıyordu. Yılmaz “yalı çetesi RP’den daha tehlikeli” diyerek Çiller’le koalisyona sıcak bakmıyordu⁵¹⁹. 3 Şubat’ta Çiller hükümeti kurma görevini iade ediyor ve Demirel’de görevi Yılmaz’a veriyordu.

Sabancı Holding binasına giren teröristler sekreter Melike Hasefe, Toyotasa genel müdürü Haluk Görgün’ü ve Özdemir Sabancı’yı öldürüyorlardı⁵²⁰. Olay üzerinden aylar geçmesine rağmen önemli bir gelişme olmayınca Sabancı Holdingin patronu Sakıp Sabancı “kardeşimin katillerinin bulunması için adalete devlete güvendim ama hayal kırıklığına uğradım”⁵²¹ diyordu.

16 Ocak 1996’da Trabzon’da Rusya’nın Soçi limanına hareket etmekte olan “Avrasya” feribotuna saat: 19.00’da baskın düzenleyen 9 Çeçen eylemci gemide 33’ü Türk, 177 yolcu ve 55 mürettebatı rehin alıyordu. Daha sonra Muhammed Topcan ve arkadaşlarının Türk vatandaşı olduğu anlaşılıyordu⁵²². Eylemcilerin amacının Çeçen direnişine dikkat çekmekti. Eylemcilerin telefonla görüştüğü Çeçen lider Cehar Dudayev feribotun kaçırılması eylemine karşı çıkıyor ve “sivillere bu yapılmamalıydı”⁵²³ diyordu. Dudayev’in isteği üzerine kan dökmeden 19 Ocak’ta teslim oluyorlardı. Gazeteci Uğur Dündar ve ekibi uluslararası sularda helikopterden gemiye atlayarak eylemcilerle görüşüyordu. Avrasya Feribotu’nun üç günlük macerası 19 Ocak akşamı olaysız bitiyor ve içindeki 217 kişiyle birlikte feribotu Salı gününden beri ellerinde tutan eylemciler silahlarıyla teslim oluyorlardı. Feribot eylemcileri İBDA-C işareti yapıyorlardı⁵²⁴. Muhammet Tokcan’ın liderliğindeki eylemciler 8 yıl 10 ay hapis cezasına çarptırılıyorlardı⁵²⁵.

⁵¹³ Hürriyet, 25.01.1996, s.1

⁵¹⁴ Hürriyet, 27.01.1996, s.1

⁵¹⁵ Hürriyet, 26.01.1996, s.17

⁵¹⁶ Hürriyet, 28.01.1996, s.1

⁵¹⁷ Hürriyet, 31.01.1996, s.18

⁵¹⁸ Hürriyet, 02.02.1996, s.16

⁵¹⁹ Hürriyet, 03.02.1996, s.1

⁵²⁰ Hürriyet, 10.01.1996, s.1,17,20

⁵²¹ Hürriyet, 12.05.1996, s.1

⁵²² Hürriyet, 18.01.1996, s.1

⁵²³ Hürriyet, 19.01.1996, s.1,18

⁵²⁴ Hürriyet, 20.01.1996, s.1,18

⁵²⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, Cilt IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.503

Kardak Krizi

Yunanlılar Bodrum'daki Kardak kayalıklarına 20 Ocak'ta kendi bayraklarını dikiyorlardı. Hürriyet ekibi hemen kayalığa çıkıp Yunan bayrağını indiriyor ve yerine Türk bayrağını koyuyordu. 400 metre büyüklüğündeki Kardak kayalıklarında keçilerden başka kimse yaşamıyordu⁵²⁶. Hürriyet Gazetesinin Türkiye'ye ait olduğunu iddia ettiği Kardak kayalıklarına Hürriyet ekibinin diktiği Türk Bayrağı daha sonra Yunan askerlerince indiriliyor ve yerine Yunan bayrağı çekiliyordu. Ayrıca Yunan gemileri de adaları kuşatıyordu⁵²⁷. Kardak kayalıklarındaki Türk bayrağını indirip kendi bayraklarını çeken Yunanlıların adaya asker çıkarttığı söylentileri yayılınca hava iyice gerginleşiyordu⁵²⁸. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel "Türkiye ile savaş Yunanistan'ın lehine değildir, ama kendileri bilir" diyordu. Türk "SAT ve SAS komandoları sıcak bölgeye sevk ediliyor ve Bölgede 12 gemi toplanıyordu. Ege'de bir savaş ihtimali üzerine Yunanistan'da halk korkuya kapılıyordu. Marketlere hücum eden Atinalılar yiyecek stokluyorlardı. Yaşanan sıcak gelişmeler üzerine Atina Borsası düşerken, İMKB ise yükseliyordu⁵²⁹. Türkiye ile Yunanistan'ın sıcak bir çatışmanın eşiğinden döndüğü Kardak krizini, ABD diplomatik çabayla çözüyordu. Türkiye ikinci Kardak'a asker çıkardıktan sonra Holbrooke aracılığıyla Yunanlılara "askerlerini çekersen biz de çekeriz" mesajı veriyordu. Amerika'nın da baskısı sonucu önce Yunanlı askerler sonra askerlerimiz çekiliyordu. Çiller "O bayrak indi o asker gitti" diyordu⁵³⁰. Kardak krizinin doruğa tırmadığı gece Genelkurmay, Yunan askerlerinin bulunduğu kayalığa çıkmasını öneriyordu. Buna Dışişleri yetkilileri karşı çıkıyor ve "Kan akar" diye yandaki diğer kayalığa çıkılıyordu. Adaların kime ait olduğu sorusunun cevabı netleşmeden, Adalar eski sahipleri olan keçilere bırakılıyordu. Kardak sorunu Amerikan'ın araya girmesiyle bir savaşa yol açmadan sona eriyor ve taraflar 5-10 kişilik askerlerini geri çekiyorlardı. CHP lideri Deniz Baykal: "Kardak'ın Keçileri de bizim"⁵³¹ diyordu. Bu olaydan kısa bir süre sonra Kardak krizinde adaya çıkan SAT komandolarımızdan birinin de aralarında bulunduğu 5 SAT komandamız Marmaris'te meydana gelen helikopter kazasında hayatlarını kaybediyorlardı⁵³².

Hükümet Kurma Görevi Yılmaz'da

Çiller çekilsin dediği için Çağlar, DYP'de boy hedefi haline geliyordu. DYP'li Hasan Subaşı "Çağlar'ın asıl amacının altında Bakanlar kurulundan bir türlü çıkartamadığı bankası yatıyor bunu imzalayacak hükümet arıyor" diyordu⁵³³. Koalisyon görüşmeleri sırasında iki parti milletvekilleri arasında polemik sürüyor ve DYP milletvekili Yalım Erez, ANAP'lı İmren Aykut için "Kasımpaşa dilberi" diyordu. DSP lideri Bülent Ecevit DYP-ANAP Koalisyon görüşmelerinde bulunan Mesut Yılmaz'a "neden ilk Başbakanlık sırasını Çiller'e vermiyorsun? zaten iyice bozdu" önerisine Yılmaz ise "o zaman

⁵²⁶ Hürriyet, 28.01.1996, s.1

⁵²⁷ Hürriyet, 29.01.1996, s.1

⁵²⁸ Hürriyet, 30.01.1996, s.1

⁵²⁹ Hürriyet, 31.01.1996, s.1,26

⁵³⁰ Hürriyet, 01.02.1996, s.1

⁵³¹ Hürriyet, 02.02.1996, s.1

⁵³² Hürriyet, 18.02.1996, s.1

⁵³³ Hürriyet, 05.02.1996, s.1

işin içinden çıkamayız” diye cevap verince Ecevit “boşver ilk Çiller olsun batarsa batsın”⁵³⁴ diyordu. Çiller Yılmaz’ın getirdiği 7 öneriyi de topyekun reddediyordu⁵³⁵. Yılmaz’la görüşen Erbakan “ben aslen Rize’liyim”⁵³⁶ diyerek hemşehrlik yakınlığı kurarak Yılmaz’ı koalisyona ikna etmek istiyordu. Bunu üzerine Yılmaz Erbakan’la pazarlığını iki gün daha uzatıyordu. ANAP-RP Koalisyon görüşmelerinde önce Yılmaz’ın Başbakanlığı üzerinde duruluyordu. Ayrıca Erbakan’da Yılmaz’a laiklik sözü veriyordu. DYP’li Yalım Erez: “Ana-Refah olmaz” diyordu. BBP lideri Muhsin Yazıcıoğlu ise iki bakanlık istiyordu⁵³⁷. RP-ANAP arasında yapılan protokole göre, Başbakanlıkta ilk sırayı Yılmaz’a veren Erbakan bunu partisinin yetkili kurullarından geçirtirse iki lider 17 Şubat’ta el sıkışacaktı. 7 maddeli protokolde önce 2 ay ANAP Hükümeti kurulacak sonra 1 yıl ANAP Başbakanlığı sonra RP iki yıl Başbakanlığı alacak ve son yıl Yılmaz’ın Başbakanlığı olacaktı⁵³⁸. Son pazarlıkta ise Erbakan ANAP’ın azınlık hükümetini kabul etmiyordu. RP lideri Erbakan, Yılmaz Başbakanlığındaki ilk RP-ANAP koalisyonunda görev almayacaktı. İlk 10 ay Yılmaz Başbakan, iki yıl Erbakan Başbakan, 1 yıl Yılmaz başbakan olacak ve seçime doğru son 3 ayda ise bir seçim hükümeti kurulacaktı⁵³⁹. DYP lideri Tansu Çiller siyasi hayatındaki dört büyük hatasını şu şekilde açıklıyordu: “Kendi zenginlerimi yaratmadım. Basınla diyalog kurmadım. Bürokrasiye hakim olamadım. Partiyi çok ihmal ettim. İlk başta bürokrasiyi değiştirmem gerekirdi böyle yapmadım ve ipler hiçbir zaman elime geçmedi. Menfaat zinciri kurdurmadım üstelik teşvikleri kaldırdım ve yaptıklarımı anlatamadım”⁵⁴⁰ sözleriyle samimi bir özeleştiri yapıyordu. Ana-Refahın gerçekleşmek üzere olduğunu gören Çiller, ani bir manevrayla “seçim koşuluyla biz de RP ile hükümet kurabiliriz” diyordu⁵⁴¹. ANAP lideri Yılmaz ve RP lideri Erbakan 20 Şubat 1996’da Başbakanlık konusunda anlaşılıyorlar ancak Bakanlıkların paylaşımında sorun çıkıyordu⁵⁴². ANAP lideri Yılmaz “RP’nin denenmesi gerektiğine inanıyoruz” diyordu. Anayol koalisyonunun 3. bir kişinin Başbakanlığında kurulmasını arzulayan DYP eski teşkilat Başkanı ve İzmir Milletvekili Rıfat Serdaroğlu “partiyi iktidardan düşürenlere bunun hesabını mutlaka soracağız. Biz bu teklifimizi yapınca partiden atılmakla tehdit edildik”⁵⁴³ diyordu. Erbakan, ANAP’la kuracakları koalisyonu Hürriyet’e anlatırken, “ben değişmedim. Tam tersine bizimle konuşanların kanaati değişiyor. Programımızı askıya almadık. Bizim laiklik anlayışımız aynı. Bakanlıkların çoğu tabii ki bizim” diyordu⁵⁴⁴. 15 gün süren görüşmeler sonucu ANAP-RP hükümeti tam kuruldu denilirken birden ortaya çıkan olumsuz gelişmelerle müspet sonuç alınmıyor ve gözler yine Anayola çevriliyordu⁵⁴⁵. Yılmaz ve Çiller Anayol koalisyonu kurma

⁵³⁴ Hürriyet, 08.02.1996, s.1

⁵³⁵ Hürriyet, 09.02.1996, s.1,28

⁵³⁶ Hürriyet, 14.02.1996, s.18

⁵³⁷ Hürriyet, 16.02.1996, s.1

⁵³⁸ Hürriyet, 17.02.1996, s.1

⁵³⁹ Hürriyet, 18.02.1996, s.1

⁵⁴⁰ Hürriyet, 18.02.1996, s.1

⁵⁴¹ Hürriyet, 19.02.1996, s.1

⁵⁴² Hürriyet, 20.02.1996, s.1

⁵⁴³ Hürriyet, 21.02.1996, s.1,13

⁵⁴⁴ Hürriyet, 23.02.1996, s.1

⁵⁴⁵ Hürriyet, 25.02.1996, s.1,17

kararı alıyorlardı. Anayol için iki partinin kurmayları liderlerinin de onayıyla bir yıl Yılmaz iki yıl Çiller, son yıl tekrar Yılmaz formülü üzerinde anlaşıyorlardı⁵⁴⁶.

Ana-Refah'ın Kurulmasına Askerler Karşı Çıkıyor

Cumhurbaşkanı Demirel: “RP ikinci sınıf parti sayılamaz, eğer böyle sayıyorsanız rejim ayıplı olur” diyordu. Ana-refahın kurulmasına askerlerin engel olduğu iddiaları Ankara kulislerinde hızla yayılıyordu. BBP lideri Muhsin Yazıcıoğlu, Yılmaz’ın kendisine “Ordunun RP’den rahatsız olduğunu söylediğini” açıklıyordu. Erbakan ise “ordunun bu işlerin içine girmeyeceğini” belirtirken, MHP Başkan yardımcısı Koray Aydın’da “askerin RP’den rahatsız olduğu haberleri bize de geldi” diyordu. Türkiye RP’ye giderek “ANAP’ın 2 aylık azınlık hükümetini kabul edin” demişti⁵⁴⁷. Anayol için anlaşan Çiller “RP gelmesin diye evet dedik” diyordu⁵⁴⁸. Çiller’in görev almadığı kabinede DYP’de Başbakan yardımcısı olarak Necmettin Cevheri’nin görev yapması bekleniliyordu. Erbakan’dan Çiller’e “Anayoldan vazgeç, gel Başbakan ol”⁵⁴⁹ teklifi yapılıyordu. Çiller ve Yılmaz’ın ortaklığın son yılında kimin Başbakan olacağını neden açıklamadıkları anlaşıldı. 2000 yılında ikisinden biri Cumhurbaşkanı, diğeri Başbakan olacak. 4 yılın sonunda birleşme sağlanacaktı⁵⁵⁰. “Anayol için askerler devreye girdi” iddialarına sert yanıt veren Demirel, “orduyu bu işe karıştırmayın varsa deliliniz getirin” diyordu. Demirel “Yılmaz, Erbakan’la hükümet kurmaya girişti. Çok da mesafe aldı. Neredeyse kuruyordu. Kimse bir şey demedi. Niçin kendi iradeleriyle anlaşamadıkları kabul edilmiyor da, illa baskı olduğu iddia ediliyor? TSK kendi tarihinde en sakin dönemlerini yaşıyor. Kendi görevlerinin başında, siyasetten uzak ve biraz sabrederek bu rejimin işlemediği suretiyle, her şeyin hallolacağı kanaatindeler. TSK üzerine yapılan spekülasyonları ayıplıyorum. TSK çıkıp kendini savunamaz, açıklama yapamaz. Bırakın orduyu siyasetin içine çekmeyi. Bırakın şu millet iradesinin üstüne gölge düşürmeyin”⁵⁵¹ diyordu. Çiller ve Yılmaz, 5 yıl boyunca ülkeyi birlikte yönetmek için 3 Mart’ta Anayol protokolünü imzalıyorlardı. Çiller, Ecevit’e hükümete vereceği destek için teşekkür ediyordu. Protokole göre ANAP 1 ve 4 yıl, DYP ise 2 ve 3. yıl Başbakanlığı alacaktı. Hükümeti seçime DYP’li bir aday götürecekti. İki parti arasındaki bakanlık dağılımı şu şekilde gerçekleşiyordu: ANAP; Milli Savunma, İçişleri, Maliye, Bayındırlık, Çalışma, Enerji, Kültür ve Çevre Bakanlıklarını. DYP ise, Adalet, Dışişleri, Eğitim, Sağlık, Tarım, Ulaştırma, Sanayi, Turizm ve Orman Bakanlıklarının yanı sıra DPT, Hazine, Dış ticaret, SPK, Toplu Konut vb kuruluşları alacaktı⁵⁵². Toplumun, büyük bölümünün desteğini alan Anayol hükümeti 6 Mart 1996’da kuruluyordu. 17 DYP’li 15 ANAP’lı Bakandan oluşan kabineyi Cumhurbaşkanı onayladı. Sedat Aloğlu Bakanlığı henüz erken diyerek reddediyordu.

E. MESUT YILMAZ HÜKÜMETİ

Mesut Yılmaz Başbakan, Yardımcısı Nahit menteşe DYP, Adalet Bakanı: Mehmet Açar, Devlet Bakanı: Ünal Erkan, Savunma: Oltan Sungurlu, İçişleri: Ülkü Güney, Dışişleri: Emre Gönensay, Maliye:

⁵⁴⁶ Hürriyet, 26.02.1996, s.1

⁵⁴⁷ Hürriyet, 27.02.1996, s.1,22

⁵⁴⁸ Hürriyet, 28.02.1996, s.19

⁵⁴⁹ Hürriyet, 29.02.1996, s.1,16,17

⁵⁵⁰ Hürriyet, 01.03.1996, s.1

⁵⁵¹ Hürriyet, 03.03.1996, s.1

⁵⁵² Hürriyet, 04.03.1996, s.1

Lütfullah Kayalar, Milli Eğitim: Turhan Tayan, Bayındırlık: Mehmet Keçeciler, Sağlık: Yıldırım Aktuna, Ulaştırma: Ömer Barutçu, Çalışma: Emin Kul, Kültür: A. Oktay Güner (ANAP), Turizm: Işıl Saygın DYP, Enerji: Hüsnü Doğan ANAP, Orman Nevzat Ercan DYP, Sanayi: Yalım Erez ve Çevre: Mustafa Taşar, Ayfer Yılmaz DYP, İmren Aykut ANAP, Cemil Çiçek, A. Talip Özdemir, A. Kadir Aksu ise Devlet Bakanı oluyorlardı. Başbakanlığı Yılmaz'a devreden Çiller, kalacağı evi ve kendisini korumaları için, 50 koruma ve 17 otomobil istiyordu. Koalisyonun iki mimarı Taşar ve Erez kabinde⁵⁵³ görev alıyorlardı. Baykal "Mesut Yılmaz beni de şaşırttı. Ağar, Keçeciler, Güner ve Çiçek Bakan oldu" diyerek hükümeti muhafazakar bulduğunu ima ediyordu. MHP ile DSP arasında son yıllarda yaşanan olumlu mesajlar yerini eleştirilere bırakıyor ve MHP lideri Türkeş Ecevit için "tikli ruh hastası" diyordu⁵⁵⁴. Anayol Hükümeti güvenoyunu açık farkla alıyordu. Güven oylamasında 257 kabul, 207 red ve 80 çekimser oy çıkarken koalisyona CHP ve RP hayır oyu veriyordu⁵⁵⁵. Başbakan Mesut Yılmaz'ın askerin Anayol hükümeti için temennide bulunduğu sözleri Ankara'yı karıştırıyordu⁵⁵⁶.

MEB Tayan "İmam Hatipler RP'nin değil, devletindir" diyordu⁵⁵⁷.

Cavit Çağlar'ın İnterbank'ta yönetim kurulu üyesi yaptığı, DYP Milletvekili Hayri Kozakçıoğlu, Necdet Menzir ve Mehmet Sağlam banka yönetiminden istifa ediyorlardı⁵⁵⁸.

21 Mart 1996'da GKB'lığı bir genelge yayımlayarak TSK bünyesinde dini ibadete ilişkin yeni düzenlemeleri açıklıyordu. RP Genel Başkan Yardımcısı Oğuzhan Asiltürk TSK'yı din düşmanlığı yapmakla suçlayarak GKB'nın yayınladığı gizli denetleme raporunu eleştiriyordu⁵⁵⁹. Bunun üzerine Genel Kurmay, Silahlı Kuvvetlere karşı kampanya açıp, orduyu "din düşmanlığı" ile suçlayan RP'li çevreleri çok sert bir dille yanıtlıyordu: "Ordu din düşmanı değil, inanca saygı duyarız. Sahte dindarların sömürüsüne karşıyız"⁵⁶⁰ açıklaması yapılıyordu. Askerin sert çıkışından sonra Erbakan parti yöneticilerine askerlerle ilgili konularda konuşma yasağı getiriyordu⁵⁶¹.

Yılmaz'ın Vali yapma isteğine Çiller veto koyunca Bedrettin Dalan İstanbul Valisi olamıyor ve kurucusu olduğu İSTEK Vakfı okullarına dönüyordu⁵⁶². Türkiye'nin en büyük holdinginin Yönetim Kurulu Başkanı Rahmi Koç "RP'nin yükselişi dini değil, hükümetlere tepki"⁵⁶³ diyerek oldukça sağlıklı bir değerlendirme yapıyordu. Anayol Hükümeti Koalisyon görüşmelerini zorlu geçirmesine rağmen ilk günlerinde adeta ahenk içinde çalışıyordu. Hükümette görev almayan DYP lideri Tansu Çiller "Yılmaz'la olağanüstü bir uyum içindeyiz"⁵⁶⁴ diyordu.

Türk ordusunun modern bir yapıya kavuşması için ciddi miktarda kaynağa ihtiyaç duyulduğu açıklanıyordu. Tümgeneral Ersin Yılmaz "Ordunun silahlanması için 1995-2004 yılları arasında 68

⁵⁵³ Hürriyet, 07.03.1996, s.1

⁵⁵⁴ Hürriyet, 09.03.1996, s.1,17

⁵⁵⁵ Hürriyet, 13.03.1996, s.1

⁵⁵⁶ Hürriyet, 14.03.1996, s.19

⁵⁵⁷ Hürriyet, 19.03.1996, s.1,19

⁵⁵⁸ Hürriyet, 23.03.1996, s.1

⁵⁵⁹ Hürriyet, 24.03.1996, s.1

⁵⁶⁰ Hürriyet, 27.03.1996, s.1

⁵⁶¹ Hürriyet, 28.03.1996, s.1

⁵⁶² Hürriyet, 30.03.1996, s.26

⁵⁶³ Hürriyet, 02.04.1996, s.1,9

⁵⁶⁴ Hürriyet, 03.04.1996, s.1

milyar dolara ihtiyaç var” diyordu. Genel Kurmay 2. Başkanı Çevik Bir TÜSİAD üyelerinden savunma giderleri için katkı istiyordu⁵⁶⁵.

Cezaevleri Operasyonları

İstanbul Emniyet Müdürü Orhan Taşanlar İzmir Valisi oluyordu⁵⁶⁶. 9 Nisan’da RP’nin Çiller’i Yüce Divan’a göndermek için verdiği TEDAŞ önergesi konusunda Başbakan Yılmaz’ın grubunu serbest bırakması, koalisyonda krize neden oluyordu. Erbakan “hükümet geçersiz. Güvenoyu almadı” açıklaması yapıyordu⁵⁶⁷. 16 Nisan’da DYP lideri Çiller hakkında soruşturma açılmasını “Bütün liderlerin hakkındaki iddiaları da kapsamı kaydıyla” kabul edebileceğini açıklıyordu. 18 Nisan’da Ecevit Güneydoğu gezisinde Özel timin silahlı kuvvetlere bağlanmasını istiyordu. Adalet Bakanı Mehmet Ağar, terör örgütlerinin eğitim yuvası haline geldiği iddia edilen cezaevlerini düzeltme operasyonunu başlatıyordu. Ve 6 Mayıs’ta Adalet Bakanı Ağar, hükümlülerin haklarına kısıtlamalar getiren bir Genelge yayınlıyordu⁵⁶⁸.

Çiller İçin Verilen Tedaş Ve Tofaş Önergeleri

22 Nisan 1996’da ANAP’lı 30 milletvekilinin, Çiller’e karşı oy vereceğini açıklaması üzerine Çiller, “Bu durumda ben de Refah’la koalisyona giderim” diyordu. Eski Başbakan Çiller’i Yüce Divan’a göndermeyi amaçlayan RP’nin TEDAŞ önergesi Meclis Genel kurulunda 179 ret oyuna karşılık 232 oyla kabul edilirken önergeye 25 ANAP’lı destek veriyordu. Çiller “koalisyonu değerlendireceğiz” demekle yetiniyordu⁵⁶⁹. Çiller’in mal varlığı, Tofaş ve Tedaş soruşturmaları üzerine DYP’liler “tüm işadamlarına gazetecilere, Yazarlara, spikerlere, yöneticilere, gazete ve TV sahiplerine nereden buldun?” diye soracağız diyorlardı⁵⁷⁰. Esat Kırathoğlu’nun bir gün önceki açıklamasından sonra Demirel’den de darbe iması geliyordu. Cumhurbaşkanı Demirel, “ben ortamı toz pembe görmüyorum. Altı sene benim resmimi bu ülkede gazeteler basamazdı. Yine aynı yerlere dönmeyelim” ifadesiyle 12 Eylül’ü hatırlatıyor ve “Ülkenin içinde bulunduğu serbestliği öpün de başınıza koyun” diyordu⁵⁷¹.

Tofaş önergesinin Meclis’te görüşülmesine 24 saat kala dün şok bir açıklama yapan Mesut Yılmaz, yüce divana sevk edilmesi halinde Tansu Çiller’in Başbakan olamayacağını açıklıyor ve “Tofaş için olumlu oy vereceğim” diyordu⁵⁷². Çiller’e bir darbeye Cumhurbaşkanı Demirel’den geliyor ve “Çiller Yüce Divan’a giderse Başbakanlığı vermem” diyordu. Çiller, Yılmaz’ın açıklamalarına “Yılmaz beni arkadan hançerledi” diye cevap veriyordu⁵⁷³. Tedaş’tan sonra Tofaş içinde Çiller hakkında meclis soruşturması açılıyordu. Çiller’inde lehte oy verdiği oylamada 376 gibi rekor sayıda kabul oyu çıkıyordu⁵⁷⁴.

⁵⁶⁵ Hürriyet, 05.04.1996, s.1

⁵⁶⁶ Hürriyet, 08.04.1996, s.1

⁵⁶⁷ Hürriyet, 11.04.1996, s.25

⁵⁶⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.529

⁵⁶⁹ Hürriyet, 25.04.1996, s.1

⁵⁷⁰ Hürriyet, 30.04.1996, s.1

⁵⁷¹ Hürriyet, 01.05.1996, s.1

⁵⁷² Hürriyet, 08.05.1996, s.1

⁵⁷³ Hürriyet, 09.05.1996, s.1,17

⁵⁷⁴ Hürriyet, 10.05.1996, s.1

Örtülü Ödenek-Parsadan Olayı

Hürriyet, Tansu Çiller'in Başbakanlıktan ayrılmadan 22 gün önce örtülü ödenekten 500 milyar lira çektiğini kanıtlayan gizli belgeyi ele geçiriyordu⁵⁷⁵. 11 Mayıs'ta Başbakan Yılmaz, Çiller'in örtülü ödenekten kendisine "cüz'i miktar" devrettiğini açıklıyordu. Çiller 500 milyarlık örtülü ödenek için "Evet kullandım gerektiği kadarını harcadım" diyordu⁵⁷⁶. Kendisini emekli Orgeneral Özturun olarak tanıtan bir kişiye örtülü ödenekten 5.5 milyar ödendiği birkaç gün sonra doğrulanıyordu. Çiller'in özel kalem müdürü, parayı Çiller'in emriyle ödediğini açıklıyordu⁵⁷⁷.

12 Mart'ta Anayol güven oylamasında 80 çekimser, 207 red'e karşılık 257 oyla güvenoyu almıştı. RP hükümetin 257 oyla aldığı güvenoyunun anayasanın öngördüğü çoğunluğun altında kaldığı gerekçesiyle açtığı davayla mahkeme güven oylamasının iptaline karar veriyordu. RP'nin başvurusuyla Anayasa Mahkemesi, hükümetin güvenoylaması'nın yanı sıra çekiç güç ve Olağanüstü Halin uzatılmasına ilişkin TBMM kararlarını da iptal ediyordu. Hükümetin zaten iyi gitmemesi üzerine DYP'li Sanayi Bakanı Yalım Erez:"Bu hükümet düşmüştür, Başbakan görevi Cumhurbaşkanı'na iade etmelidir" derken, DYP lideri Çiller, Yılmaz'a "çamur atma iş yap" diyordu⁵⁷⁸.

Örtülü ödenekten çektiği 500 milyarı nereye harcadığını açıklasın" diyen Başbakan Yılmaz'a, Çiller "açıklamam" yanıtını veriyordu. Yılmaz "örtülü ödenekteki sırrı devlette bilmiyor" diyordu⁵⁷⁹. Yılmaz "örtülü ödeneği Çiller'in şahsi amaçlarda kullanmasından kuşku var"⁵⁸⁰ sözleriyle ortamı daha çok geriyordu. Demirel, Çiller'e örtülü ödenek açıklamasının muhatabının Başbakan olduğunu belirterek Yılmaz'a bilgi vermesini öneriyordu⁵⁸¹. Başbakan Yılmaz Tansu Çiller'in çektiği 500 milyarı yurtiçinde kullandığını ve bunu hiçbir birimin bilmediğini açıklıyordu. İlerleyen günlerde örtülü ödenekten haksız yere para çarpan Selçuk Parsadan, Altınoluk'ta yakalanıyordu. Başbakan Yılmaz'ın Örtülü ödenek, Tedaş ve Tofaş olaylarındaki tavrı nedeniyle bozulma noktasına gelen hükümetteki DYP'li 5 Bakan kabineden çekiliyordu. Anayol'un yıkılmasından endişe duyan ve en büyük korkusu RP olan DSP lideri Bülent Ecevit: "RP iktidarından Allah korusun" diyordu⁵⁸². Çiller, Yılmaz için "çamur adam, üç aylık tartışmalı Başbakan" diyordu. DYP'li Bakanlar Ünal Erkan ve Ayvaz Gökdemir istifa ediyorlardı⁵⁸³.

ANAP lideri Yılmaz'ın "şark kurnazlığı" üzerine kurulu ve ilk etapta kazançlı çıkan politikaları bir yerde ortaya çıkıyordu. RP lideri Erbakan "Mesut beni 3 kez oyuna getirdi" diyerek şu açıklamayı yapıyordu: "ANAP 3. Parti olmasına rağmen, Yılmaz, DYP'yi kullanarak Meclis Başkanlığını, bizi kullanıp Başbakanlığı kaptı. Sonra bir numara daha yaptı bizi Çiller'le karşı karşıya getirdi. Kendisi ise aradan sıyrıldı. Artık 3. doktoramı Yılmaz üzerine yaptım ve onu çözdüm"⁵⁸⁴ diyordu.

⁵⁷⁵ Hürriyet, 11.05.1996, s.1.17

⁵⁷⁶ Hürriyet, 12.05.1996, s.1

⁵⁷⁷ Hürriyet, 14.05.1996, s.1

⁵⁷⁸ Hürriyet, 15.05.1996, s.1

⁵⁷⁹ Hürriyet, 17.05.1996, s.1

⁵⁸⁰ Hürriyet, 19.05.1996, s.1

⁵⁸¹ Hürriyet, 21.05.1996, s.1

⁵⁸² Hürriyet, 22.05.1996, s.1,22

⁵⁸³ Hürriyet, 23.05.1996, s.1,20

⁵⁸⁴ Hürriyet, 24.05.1996, s.18

Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında kurulan ve DYP lideri Tansu Çiller'in görev almadığı Anayol Hükümetinin yıkılmasında Yılmaz'ın “Örtülü ödenek”, “Tedaş” ve “Tofaş” olaylarında Çiller'e karşı tavırları etkili oluyordu. RP'nin Başbakan, Yılmaz için gensoru verirken, DYP lideri Çiller “Yılmaz'a analık yaptım ama o bizi arkadan hançerledi”⁵⁸⁵ diyordu. Hükümetin düştüğü durumu Yabancı basın “siyaset komedisi” olarak haberleştiriyordu⁵⁸⁶. DYP grubunda RP'nin gensorusunu destekleyerek hükümetin düşürülmesine karar veriliyordu. 6 Haziran'da Yılmaz, Demirel'e hükümetin istifasını sunuyor ve uyumsuz hükümet sona eriyordu. DYP lideri Çiller “3 aydan fazlasını Allah nasip etmedi” diyerek hükümetin yıkılmasından duyduğu memnuniyeti belli ediyordu⁵⁸⁷.

2 Haziran'da yapılan mini Mahalli seçimlerde RP patlama yaparken merkez sağın iki partisi ANAP ve DYP'nin toplam oyları neredeyse RP'nin gerisinde kalıyordu. Rize'yi ANAP, Zonguldak'ı DSP, Sivas'ı, Bingöl'ü ve Konya'nın Meram ilçesini RP kazanıyordu. 39 merkezden ANAP 12, DYP 10, RP 7, CHP 6, MHP 2, DSP 1 ve bağımsız 1 aldılar. Türkiye'nin en büyük ilçesi olan İstanbul Bakırköy'ü ANAP %39 oy alarak Ahmet Bahadırılı, Konya Meram ilçesini RP'li Mustafa Özkan kazanıyordu⁵⁸⁸. Partilerin oy yüzdeleri, DYP %11.99, ANAP %20.89, RP %33.53, DSP %9.13, CHP %6.68, BBP %9.26, MHP %6.36 oy alıyordu. BBP oylarının yüksek çıkması Sivas'taki başarısından⁵⁸⁹ ANAP'ın yüksek yüzdesi ise Türkiye'nin en büyük ilçesinde en yüksek oyu %39 almasından kaynaklanıyordu.

3 Haziran'da yapılan mini DYP, RP'nin Başbakan Yılmaz hakkındaki gensoru önergesine destek veriyordu. Yapılan mini mahalli seçimlerde DYP'nin oylarının %11.9'a gerilemesi partiyi karıştırıyor ve Hamdi Üçpınarlar, “Partiyi perişan ettiniz” diye bağırıyordu⁵⁹⁰.

Anayasa Mahkemesinin güven oylamasını iptal Kararı 6 Haziran 1996'da Resmi Gazete'de yayınlanınca Başbakan Yılmaz hükümetin istifasını Demirel'e sunuyordu.

Demirel görüştüğü liderlerden güvenoyuna dayalı hükümet formülü alamayınca görevi Erbakan'a 2. kez veriyordu⁵⁹¹. RP-DYP koalisyonu için Çiller gruplar halinde görüşerek iknaya çalıştığı kendi milletvekillerine “Erbakan ile ortaklık için Güreş Paşayı ikna ettim” diyordu⁵⁹². Koalisyon görüşmelerinin ilk turlarında DYP RP'ye 6 ay Çiller 6 ay Erbakan formülü sunuyordu. Ayrıca BBP'den Refahyol'a şartlı destek⁵⁹³ veriliyordu. 13 Haziran'da DYP Adana Milletvekili Mustafa Küpeli partisinden istifa ederek ANAP'a geçiyordu. Cumhurbaşkanı Demirel, Ankara'daki koalisyon pazarlıklarından 22 Temmuz'a kadar yeni bir hükümet çıkmaması halinde “kendisinin 8. hükümetini kuracağını” açıklıyordu⁵⁹⁴. RP ile koalisyona sıcak bakmayan ve bu nedenle DYP'den istifa edip ANAP'a geçen, Yaşar Dedelek, Tevfik Diker, Şinasi Altın ve İrfan Demiralp çiçeklerle karşılanıyordu⁵⁹⁵. Çiller hakkındaki “örtülü ödenek önergesi”, 21 Haziran'da RP'nin büyük bir desteğiyle reddedilirken, RP'li hükümetin de yolu açılıyordu.

⁵⁸⁵ Hürriyet, 28.05.1996, s.1

⁵⁸⁶ Hürriyet, 31.05.1996, s.1,19

⁵⁸⁷ Hürriyet, 07.06.1996, s.1

⁵⁸⁸ Hürriyet, 03.06.1996, s.1

⁵⁸⁹ Hürriyet, 04.06.1996, s.1

⁵⁹⁰ Hürriyet, 04.06.1996, s.1

⁵⁹¹ Hürriyet, 08.06.1996, s.1

⁵⁹² Hürriyet, 10.06.1996, s.1

⁵⁹³ Hürriyet, 11.06.1996, s.1,17

⁵⁹⁴ Hürriyet, 17.06.1996, s.1

⁵⁹⁵ Hürriyet, 22.06.1996, s.1,18

Yılmaz'a ise Yüce Divan yolu görünüyordu. Örtülü ödenek RP tarafından gündeme getirilmişti ve yine aynı parti tarafından çekiliyordu. Erbakan da koalisyon için partisini zor ikna ediyordu⁵⁹⁶. Refah ile koalisyondan vazgeçen Çiller, önceki akşam ANAP'a sürpriz bir teklif yaparak, "DYP'den ayrılan 4 milletvekilini almayın, Anayol için masaya oturalım" diyordu⁵⁹⁷. Anayol koalisyonunun kısa ömürlü olması üzerine RP ile Refah'ı u kuran Çiller bunu parti içindeki liberal kanata kabul ettirmekte zorluk çekiyor ve 28 Haziran 1996'da Necdet Menzire RP ile koalisyona karşı çıkararak DYP'den istifa ediyordu.

F. NECMEDDİN ERBAKAN HÜKÜMETİ

DYP lideri Çiller, Yılmaz'ın ANAP-DYP birleşsin" çağrısına aldırış etmeyerek RP ile koalisyonu kabul ediyor ve Erbakan'ı iki yıl için Başbakan yapıyordu. 27 yıllık aradan sonra Erbakan hükümette üstelik Başbakan olarak yer alıyor, Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı ise Tansu Çiller oluyordu⁵⁹⁸. 29 Haziran 1996'da yeni hükümet görevi devralıyordu. Refahyol Kabinesi şu isimlerden oluşuyordu: Eğitim: Mehmet Sağlam, Adalet: Şevket Kazan, Savunma: Turan Tayan, Sanayi: Yalım Erez, Sağlık: Yıldırım Aktuna, Maliye: Abdüllatif Şener, Turizm: Bahattin Yücel, İçişleri: Mehmet Ağar, Devlet Bakanı: Abdullah Gül⁵⁹⁹. Dönüşümlü Başbakanlık sistemine çeşitli kesimlerden eleştiriler geliyor ve DSP lideri Ecevit, "sayın Çiller, dönüşümlü modelde Başbakanlık sırasının iki yıl sonra kendisine geleceğine güvenmemelidir" diyordu. RP'de 158 Milletvekili, DYP'de 128 olmak üzere Refahyol'un toplam 286 Milletvekili bulunuyordu. RP'den Aydın Menderes Amerika'da tedavide olduğu için oy veremiyordu⁶⁰⁰. GKB Org. İ. Hakkı Karadayı "RP iktidara geldi diye, Ordu iç politikaya karışmaz, Türk ordusu her zaman siyasetten uzak durmuştur" açıklamasında bulunuyordu. Safer Gaydalı DYP den istifa ediyordu⁶⁰¹. Hükümet formüllerine uzak duran Ecevit, RP-DYP hükümetinin güvenoyu alamaması halinde, RP'siz bir model üzerinde anlaşabileceklerini açıklıyordu⁶⁰². Güven oylamasında Kilit parti durumuna gelen BBP "hükümette yer alırsak, güvenoyu veririz" deyince DYP-RP arasında "3. Milliyetçi Cephe" pazarlığı başlıyordu. DSP'li Kubilay Uygun istifa ederek DYP'ye geçiyordu⁶⁰³. Deniz Baykal, Ecevit'in Başbakanlığında ANAP-DYP-DSP ve CHP koalisyonu öneriyordu. Bu koalisyonda Parti liderleri güçlendirilmiş Bakan olacaklardı⁶⁰⁴. Menzire ve Gönensay'dan sonra Çiller'in Meclise getirdiği Tekin Enerem ve Gencay Gürün, Refahyol'a ret oyu vereceklerini açıklıyorlardı⁶⁰⁵. Güven oylamasına 24 saat kala kabul 265 ve ret 269. DYP ve BBP'den 7'şer kararsız var⁶⁰⁶. Muhsin Yazıcıoğlu yaptığımız ankette hükümetin desteklenmesi kararı çıktı diyerek⁶⁰⁷, Hükümete derin bir nefes aldırıyordu. Çiller kendi grubunda güvenoyuna evet denmesi için bağlayıcı karar aldırıyor ve sonunda Refahyol Hükümeti güvenoyu alıyordu. Çiller "çok zor ama doğru olanı seçtik, bir demokrasi anlayışı ve devrimi

⁵⁹⁶ Hürriyet, 21.06.1996, s.1,20

⁵⁹⁷ Hürriyet, 22.06.1996, s.1,18

⁵⁹⁸ Hürriyet, 29.06.1996, s.1

⁵⁹⁹ Hürriyet, 30.06.1996, s.22

⁶⁰⁰ Hürriyet, 01.07.1996, s.1,21

⁶⁰¹ Hürriyet, 02.07.1996, s.1,18

⁶⁰² Hürriyet, 03.07.1996, s.1

⁶⁰³ Hürriyet, 04.07.1996, s.1

⁶⁰⁴ Hürriyet, 05.07.1996, s.1

⁶⁰⁵ Hürriyet, 06.07.1996, s.1

⁶⁰⁶ Hürriyet, 07.07.1996, s.1

⁶⁰⁷ Hürriyet, 08.07.1996, s.23

gerçekleştirdik. Demokrasinin son kalan yolunu açtık” diyordu. Hükümete 279 kabul ve 265 red oyu geliyordu. Kabul oyları RP:158, DYP:113 ve BBP:7 oyla sağlanırken, Ret cephesi ANAP:129, DSP:75, CHP:49, BTP:1, Bağımsız:1 ve DYP:10 (G. Gürün, M. Köstepen, R. Şahin, Ayseli Göksoy, Çağlar, Gönensay, Sezgin, Toptan, Battallı, Serdaroğlu. Çekimsiz: Cefi Kamhi DYP’den Oylamaya gelmeyenler: Doğan Güreş, Hayri Kozakçıoğlu, Tekin Enerem, Demir Berberoğlu (DYP) Kalemli (Meclis Başkanı) ve Aydın Menderes oy kullanamıyordu. BBP’liler Fatih Altaylı’ya saldırırken, Oylamada ilk fireyi veren Gönensay’ı dövmek için harekete geçen Ömer Bilgin’i Meral Akşener durduruyordu⁶⁰⁸. 9 Temmuz’da Adalet Bakanı Şevket Kazan, Ağar Genelgesinin (6 Mayıs Genelgesi) iptal edildiğini açıklıyordu. Demirel, “ülkenin yararına kani olmadığım her şeyin karşısında olurum. Bu, hükümetten kaynaklansa da değişmez” dedi. Türk ordusunu kimse kendi işine geldiği gibi kullanmaya kalkmasın. TSK kimsenin muhafız alayı ya da emir kulu değildir” diyordu⁶⁰⁹. Erbakan başbakan olduğunda ilk yaptığı şey partisinin iktidara gelmesine sıcak bakmayan askerlere yüksek oranda ek zam yaparak aradaki soğukluğu sona erdirmek oluyordu. Erbakan “Karadayı’ya bu güne kadar garson maaşı vermişiz. Bir Genel Kurmay Başkanının 104 milyon alması düzeltilmesi gereken bir durumdur”⁶¹⁰ diyerek askerlere hatırı sayılır bir oranda zam yapacağını sinyali veriyordu. GKB Org. Karadayı, Başbakan Erbakan’a terör nedeniyle boşaltılan köylerin sahiplerine yeniden açılacağını müjdesini veriyordu⁶¹¹. Çiller muhalifi 8 milletvekili DYP’den istifa ediyordu. Koalisyon ret oyu veren: Gönensay, Sezgin, Çağlar, Toptan, Battallı, Köstepen, Serdaroğlu, Refaiddin Şahin istifa ediyordu⁶¹². Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Cumhuriyet tarihinin en büyük atama kararnameğini görüşmeye başlarken, 1600 kişilik sürgün listesi Ankara’da tepkilere yol açıyordu. Kazan:“Listeyi Ağar Yaptı” derken, Ağar:”ben liste vermedim” diyordu⁶¹³. Gelen tepkileri üzerine Türkiye’yi ayağa kaldıran 1230 hakim ile savcuyu yerinden oynatan sürgün kararnamesi Eylül’e erteleniyordu⁶¹⁴. GKB Karadayı Erbakan’ı irtica konusunda uyarıyordu. Randevularına geç gelmesiyle bilinen Erbakan Karadayı buluşmasına zamanında geliyordu⁶¹⁵. RP’li Devlet Bakanı Abdullah Gül “başörtülü kadın milletvekiline Türkiye henüz hazır değil” diyordu⁶¹⁶.

Kara Kuvvetleri Komutanlığına Hikmet Köksal getiriliyordu. Hüseyin Kıvrıkoğlu da 1. Ordu Komutanı oluyordu. 7. Kolordu Komutanı Hilmi Özkök Orgenerallige yükseltilerek Nato Güneydoğu Avrupa Müttelik Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanıyordu. Şura nedeniyle Başbakan Erbakan’ın verdiği yemekte konuklara içki sunulmuyordu. Bunun üzerine komutanlar garsonlardan ısrarla alkollü içki getirmelerini istiyorlardı. Genel Kurmay Başkanı Karadayı kırmızı şarap içerken, D.K.K Güven Erkaya ısrarla rakı istiyordu⁶¹⁷.

⁶⁰⁸ Hürriyet, 09.07.1996, s.1,17,18

⁶⁰⁹ Hürriyet, 10.07.1996, s.1

⁶¹⁰ Hürriyet, 11.07.1996, s.20

⁶¹¹ Hürriyet, 12.07.1996, s.1

⁶¹² Hürriyet, 17.07.1996, s.1

⁶¹³ Hürriyet, 18.07.1996, s.1

⁶¹⁴ Hürriyet, 19.07.1996, s.1

⁶¹⁵ Hürriyet, 24.07.1996, s.1,20

⁶¹⁶ Hürriyet, 01.08.1996, s.12

⁶¹⁷ Hürriyet, 05.08.1996, s.1,23

Erbakan'ın Başkanlığında toplanan Şura'da ordudan 29 subay ve astsubayın atılması kararı alınıyordu. GKB Orgeneral Karadayı, Erbakan'a "her namaz kılan ordudan atılsa, YAŞ'a üye bulamazdık" diyordu. 13 subayın atılma görüşmesinde Karadayı "bunlar komutanlarından değil, bağlı buldukları örgüt liderlerinden emir alıyorlardı"⁶¹⁸ diyordu.

Erbakan'ın Dış Gezileri

Koalisyon ortağının onayına gerek görmeden İran'a giden Başbakan Erbakan Tahran'da İranlılara İslam Ortak Pazarı, İslam Bankası, savunma sanayi işbirliği gibi pek çok konuda öneride bulunuyordu. Ankara'daki diplomatik çevrelerde bu durum şaşkınlık yaratıyordu. ABD'yi kızdırdığı iddia edilen ve tam 30 yıldır müzakere edilen Türkiye-İran doğalgaz anlaşması iki ülke Başbakanları arasında 12 Ağustos'ta resmen imzalanıyordu⁶¹⁹. Erbakan'ın İran'a gitmesi ve Saddam'a bakan göndermesi Batı'da şaşkınlık yaratıyordu. Yılmaz, Erbakan'ın İran gezisini eleştirerek, "dünya gerçeklerine gözünüzü kapatarak dış politika yapamazsınız, yoksa Saddam'ın durumuna düşersiniz" derken, Ecevit Erbakan'ın İran gezisi için "devlet krizi çıkabilir" diyordu⁶²⁰.

Endonezya gezisine çıkan Erbakan, henüz uçuş sertifikası alamamış ve hiçbir ülkeye satılmamış bir yolcu uçağı ürettiği için Endonezya'yı göklere çıkarırken, Türk F16'larını yetersiz görüyordu. Erbakan'ın 30 milyon dolara mal olduğunu söylediği F-16'ların, 18.1 milyon dolara mal olduğu açıklanıyordu⁶²¹. 29 Ağustos'ta Türkiye ile İsrail arasında ikinci bir askeri anlaşma yapılıyordu. Erbakan ve Çiller Org. Karadayı'nın İran'la ilgili mesajlarını duymazlıktan geldiler. Milli Eğitim Bakanı Mehmet Sağlam işsiz üniversiteliye öğretmenlik müjdesi veriyordu⁶²² bu uygulamayla AÖF mezunları dışındaki 4 yıllık fakülte mezunlarından isteyenlerin öğretmen olarak ataması yapılacaktı. Türk sanayinin iki devi Koç ve Sabancı, TÜSİAD'ın toplantısında erken genel seçim istiyorlardı. Koç: "dışarda imaj, içerde moral bozuk" derken, Sabancı: "verilen söz yerine getirilmiyor" diyordu. Şevket Kazan'dan türbanlı avukata izin"⁶²³ çıkıyordu. Endonezya'da uçak fabrikası gezerken, "bizde beyin yok" diyen Erbakan, F-16'ların üretildiği TAI Türk Havacılık Sanayi tesislerini ziyaret ederek adeta özür diliyordu. Erbakan "en ileri teknolojiyi en büyük başarıyla tatbik eden yüksek kabiliyetinizi yerinde müşahade ettik" diyordu. "Biz de beyin yok demiştiniz şimdi ikna oldunuz mu?" Sorusuna Erbakan "Ar-Ge, deneme ve dizayn bölümleri uçak sanayinin beynidir. Ben bu beyin yok dedim. Sözlerim yanlış anlaşıldı" diyerek daha önceki ifadelerine bir açıklama getiriyordu⁶²⁴. Erbakan'ın Mısır gezisi nedeniyle Bakanlar Kurulunda açılan gezi kararnameini DYP'li Bakan Mehmet Ağar imzalamıyordu. Bülent Ecevit'te Erbakan'ın "Libya ve Nijerya gezisini gereksiz buluyordu"⁶²⁵.

Üniversiteler Eylül ayının son günlerinde kapılarını öğrencilerine açıyorlardı. Başbakan Erbakan milletvekili olduğu Konya'daki, Selçuk Üniversitesi'nin açılış törenine katılıyor ve açılışı besmeleyle

⁶¹⁸ Hürriyet, 06.08.1996, s.1

⁶¹⁹ Hürriyet, 12.08.1996, s.1

⁶²⁰ Hürriyet, 14.08.1996, s.1

⁶²¹ Hürriyet, 21.08.1996, s.1

⁶²² Hürriyet, 02.09.1996, s.20,22

⁶²³ Hürriyet, 21.09.1996, s.1,18

⁶²⁴ Hürriyet, 28.09.1996, s.1

⁶²⁵ Hürriyet, 30.09.1996, s.20

yapıyordu. Törene Cidde Üniversitesi Şeriat Fakültesi öğretim üyesi Abdülfettah Ebu Gudde'de katılıyordu. Kemal Gürüz'ün laiklik mesajları vermesi törende soğuk havanın esmesine sebep olurken, Törende Erbakan "inşallah çok yakında Mevlana üniversitesi ile Teknik üniversitesinin de temelini atmayı umuyorum" diyordu. Erciyes Üniversitesinin açılış töreninde Abdullah Gül "üniversitelerde akademik serbestlik, kılık-kıyafet ve çeşitli fikirler serbest olmalı" dedi. Harbiye'de ilk ders laiklik konusundaydı. Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden "laikliği savunan, otelde adam yakmaz" diyordu⁶²⁶. Emin Çölaşan "vah Türkiyem vah" isimli yazısında Erbakan'ı yurt dışında getirdiği sarıklı mollaları yanında taşımaması ve bu insanların İstiklal Marşında ayağa kalkmamasını eleştiriyordu. Ankara Üniversitesinin açılışında Erbakan'a laik kuşatma yapılıyor ve Rektör Günal Akbay "Atatürk devrimlerinin takipçisi olacağız" diyordu⁶²⁷. Başbakan Erbakan'ın çıkacağı Libya gezisi hem koalisyon ortağı hem de muhalefet tarafından sıcak karşılanmıyordu. Çiller: "Libya gezisi zamansız" derken, Baykal "geldiğiniz gibi kansız gideceksiniz"⁶²⁸ diyordu. Çiller, Erbakan'ın gezi kararnamesini imzalamayan Ağar'ı azledeceğini ima ederken, Ağar "kararımdan dönmem" diyordu. ANAP lideri Yılmaz Refahyol dışındaki bir hükümete yeşil ışık yakarak "yeni bir hükümet için her türlü fedakarlığa varım" diyordu.

Yargıtay, 37 kişinin ölümüyle sonuçlanan Sivas katliamının laiklik ve cumhuriyetçilik ilkelerini değiştirmeye yönelik olduğuna karar verdi. 124 sanıktan 42 sinin idam, 39'unun da 15 seneye kadar ağır hapis cezasıyla yargılanmasını isteyen Yargıtay, 12 sanığın beraatini de bozuyordu⁶²⁹.

Başbakanın Libya gezisiyle ilgili Hürriyet Gazetesinin I. Sayfadan verdiği haberin içeriğinde şu ifadeler yer alıyordu. "Kaddafi, Erbakan'la görüşürken açıkça PKK'ya destek verdi ve Türk Milletini rencide eden ağır suçlamalarda bulundu. Küstah Libyalının sözlerini başını tavana çevirerek dinleyen Erbakan, hiç tepki göstermedi". Kaddafi "Kürtlerin Araplar gibi bağımsızlık hakkı var. İstiklallerine kavuşmak isteyen milletlere savaş açmak netice vermiyor. Türkiye zaten bunu denedi" diyerek bir ders vermeye de kalktı. Kaddafi "Türkiye bizden 14 milyar dolar kazandı. Amerika ve NATO bu paraları size kazandırmaz" dedi. Bu sözlere Erbakan sadece teşekkür etti". Libya gezisinde yaşananlara muhalefet partileri sert tepki gösteriyorlardı. ANAP lideri Mesut Yılmaz "Erbakan'ın gafleti" derken, Baykal "hesabını soracağız" diyordu. Koalisyon ortağı DYP'nin lideri ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller "Kaddafi ayağını denk alsın" diyerek yaşanan durumdan duyduğu rahatsızlığı ifade ederken, Devlet Bakanı Abdullah Gül "deli saçması deriz geçeriz" diyordu⁶³⁰. Çiller, "Erbakan'ın Libya'ya gitmesi hataydı" diyen Genel Kurmay Başkanı Karadayı'ya sürpriz bir ziyarette bulunuyor ve laiklik güvencesi veriyordu. Çiller "Karadayı'ya bu ziyaret hataydı" dedi. Demirel "dış politika gezilerle değişmez, Türkiye'nin yüzü Batı'ya dönük" diyordu. Libya Büyükelçisi Erbakan'ın haberi olmaksızın Çiller tarafından geri çekiliyordu⁶³¹. Genelkurmay, ordunun 5.5 milyar dolarlık öncelikli projelerini

⁶²⁶ Hürriyet, 01.10.1996, s.1,20,22

⁶²⁷ Hürriyet, 02.10.1996, s.1,5,22

⁶²⁸ Hürriyet, 03.10.1996, s.18,19

⁶²⁹ Hürriyet, 04.10.1996, s.1

⁶³⁰ Hürriyet, 07.10.1996, s.1

⁶³¹ Hürriyet, 09.10.1996, s.1,23

imzalamayıp 20 gün bekleten Erbakan'a Libya gezisi sırasında Tansu Çiller'le by-pass yapıyordu⁶³². Başbakan Erbakan, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in görev süresinin bittiği tartışmalarına "bu iş bitmiştir" diyerek son noktayı koyuyordu⁶³³. Erbakan bu sözleriyle Demirel'in görev süresinin 7 yıl mı? Yoksa yerine geldiği merhum Turgut Özal'ın 7 yıllık görev süresinin dolacağı Kasım 1996 mı olacağı? Yönündeki spekülasyonların yapılmasına son veriyordu.

Laiklik Tartışmaları

Hürriyet'in haberine göre adli yılın açılış konuşmaları adeta Başbakana karşı bir laiklik dersi olarak yapılmıştı: "Adli yıl açılış toplantısında yargı temsilcileri, Cumhurbaşkanı ve TBMM Başkanı önünde, Başbakan Erbakan'a laikliği anlatılar. Barolar birliği Başkanı Eralp Özgen "devlet kadrolarına şariatçılar doldu ve din politikaya alet ediliyor. Ülkemiz trafik kazalarını mevlit okutarak, kurban keserek önlemek isteyen, bütçe açığına karşı Allah'ın nimetlerini kaynak gösteren ve dini politikaya alet eden bir zihniyetle idare edilmek istenmektedir" diyordu. Özgen, Şevket Kazan'ı da eleştirerek "laik TC teokratik bir devlet haline çevirmeye hiç kimsenin gücü yetmeyecektir" diyordu. Yargıtay Başkanı Müfit Utku'da laiklik karşıtı güçlerle mücadele edenlerin sonuna kadar yanında olacağını söyledi. Bu iki Başkanın sözleri bravo tezahüratlarıyla kesildi⁶³⁴. Demirel'in katıldığı İTÜ açılış töreninde Rektör Gülsüm Sağlamer "profesörlerinin %22'sinin kadın olduğu başka bir ülke dünyada yok işte bu Atatürk Türkiye'si" diyordu⁶³⁵. DYP'de istifaların ardı arkası kesilmiyor ve Gencay Gürün de DYP'den istifa ediyordu⁶³⁶. Bakan Mehmet Ağar "Türkiye'de rejimin sahibi MGK'dır ve rejim sağlam temeller üzerindedir" diyordu⁶³⁷. RP dönemindeki ilk 29 Ekim büyük coşkuyla kutlanıyordu. Ziyaretçi akımına uğrayan Anıtkabir'de izdiham yaşanıyordu.

13 Ekim'de yapılan RP kongresinde Tayyip Erdoğan, tüm hesapları altüst edip tabanın baskısıyla divan Başkanı seçilirken partide ikinci adam olduğunu gösteriyordu⁶³⁸.

RP'li Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe "10 Kasım törenlerine içim kan ağlayarak katıldım" diyordu⁶³⁹.

24 Kasım 1996'da Budapeşte'de kaldığı otelin lobisinde bir Türk'ün yumruklu saldırısına uğrayan ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın burnu kırılıyordu.

Karadayı "biz terörü 3 ayda bitirebiliriz. Ama halkı rencide etmek istemiyoruz. Çünkü bu takdirde kurunun yanında yaşta yanar" diyordu⁶⁴⁰.

Türban yasağını kaldırmak isteyen RP'ye YÖK'ten büyük tepki geliyor ve "Bu Anayasa değişikliğiyle yapılabilir yapabiliyorsanız buyurun" deniliyordu⁶⁴¹. 3 Kasım'daki MGK'nın son toplantısında Milli güvenlik siyaset belgesinin değiştirildiği açıklanıyordu.

⁶³² Hürriyet, 14.10.1996, s.1

⁶³³ Hürriyet, 22.10.1996, s.1

⁶³⁴ Hürriyet, 07.09.1996, s.3

⁶³⁵ Hürriyet, 05.10.1996, s.23

⁶³⁶ Hürriyet, 17.10.1996, s.1

⁶³⁷ Hürriyet, 24.10.1996, s.21

⁶³⁸ Hürriyet, 14.10.1996, s.1

⁶³⁹ Hürriyet, 11.11.1996, s.1.

⁶⁴⁰ Hürriyet, 31.10.1996, s.1

⁶⁴¹ Hürriyet, 02.11.1996, s.1.18

Yerel Ara Seçim

110 bin kişinin katıldığı yerel ara seçimler 3 Kasım'da yapılıyordu. İl olan Osmaniye ile Burdur'un Bucak ilçesinde RP, diğer 10 belden 7'sinde ise DYP kazanıyordu. RP %30.1, DYP%27.3 ANAP%9.4, MHP%16.5 oy alıyordu. Eşref Bitlis'in anısına Ankara Büyük Şehir Belediyesince yaptırılan anıtın açılışına askerler katılmıyordu⁶⁴².

Susurluk Kazası

Susurluk'ta meydana gelen trafik kazası Türkiye gündeminin en önemli konusu haline geliyordu. Olayda Kamyona çarpan Mercedes içinde bulunan 3 kişi hayatını kaybediyordu. kazada ölen polis müdürü Hüseyin Kocadağ ve firari terörist Abdullah Çatlı ile yaralanan milletvekili Sedat Bucak'ın haftasonunu İzmir'de geçirdikleri anlaşılıyordu. Kazadan önce aracın 200 km hız yaptığı belirleniyordu. Kazada ölen Gonca Us 1991 yılında sinema güzeli seçilmişti. Araçta ikisi makineli 7 tabanca bulundu. Bakan Mehmet Ağar: Çatlı'yı teslim etmeye götürüyorlardı" derken, Trafik kazasında Mercedes'te bulunan 4 kişiden Abdullah Çatlı, Gonca Us ve Hüseyin Kocadağ ölüyor. DYP milletvekili Sedat Bucak ise yaralanıyordu⁶⁴³. 6 Kasım'da Susurluk kazasının peşinden ortaya atılan "çete" iddialarında İçişleri Bakanı Mehmet Ağar suçlanıyordu. DYP lideri Çiller, Ağar'dan istifa etmesini istiyordu. Yılmaz devletin "hırsız ve katillerin işgali altında" olduğunu söylüyordu. Susurluk kazasından sonra Çiller sessizliğini bozarak "olayın üstüne gideceğiz" derken CHP Bakan Mehmet Ağar hakkında gensoru önergesi veriyordu. Abdullah Çatlı'nın ölümü üzerine çeşitli kesimlerden açıklamalar geliyordu. Yer altı dünyasının ünlü ismi Drej Ali "Çatlı bir kahraman" diyordu⁶⁴⁴. Mehmet Ağar'ı İçişleri Bakanlığından istifa ettiren Çiller, yerine gazetecilere ölüm tehdidi yağdıran Meral Akşener'i getiriyordu. Erez:"siyaset yanındaki adamları yeme sanatı değildir" diyerek Ağar'ın görevden alınmasını eleştiriyordu⁶⁴⁵. Mehmet Ağar suskunluğunu bozarak "artık kimse devlet uğruna risk almaz" diyordu⁶⁴⁶. Susurluk kazasının tek canlı tanığı DYP Şanlıurfa milletvekili Sedat Bucak "arabadaki silahların hepsi benim" dedi. Mehmet Ağar'ın Erzurum Valisiyken Haluk Kırıcı'nın nikah şahitliğini yaparken görüntülenmiş bir fotoğraf ortaya çıkıyordu⁶⁴⁷. 11 Kasım'da ANAP lideri Yılmaz "Devlet, Emniyet içinde MİT'e alternatif bir örgüt yarattı. Bugünden sonra, devlet can güvenliğimizi sağlar diye güvenmeyin" diyordu⁶⁴⁸.

10 Kasım anma törenlerinde on binlerce kişi "Şeriata geçit yok" pankartıyla Anıtkabir'e yürüdü. Anıtkabir'de ziyaretçi rekoru kırıldı. Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya MGK'da tartışılmak üzere "şeriat raporu" hazırladığı haberleri basına yansiyordu. Rapor 3 ay önce hazırlanmıştı. Erkaya'nın tedavi için Amerika'ya gitmesiyle rafa kaldırılmıştı⁶⁴⁹. RP'li Kamalak, Çiller hakkındaki Tofaş, Tedaş ve malvarlığı soruşturmaları için 4 aylık anayasal süre aşıldığı için düştü" dedi⁶⁵⁰. 26 Kasım'da Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller Susurluk Kazasından sonra "Devlet uğruna kurşun atan da,

⁶⁴² Hürriyet, 04.11.1996, s.1.18

⁶⁴³ Hürriyet, 05.11.1996, s.1.20

⁶⁴⁴ Hürriyet, 07.11.1996, s.1.

⁶⁴⁵ Hürriyet, 09.11.1996, s.1.

⁶⁴⁶ Hürriyet, 15.11.1996, s.1

⁶⁴⁷ Hürriyet, 21.11.1996, s.1

⁶⁴⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.536

⁶⁴⁹ Hürriyet, 03.12.1996, s.1,19

⁶⁵⁰ Hürriyet, 17.11.1996, s.1

yiye de şerefli dir” di yordu⁶⁵¹. 28 Kasım’da Tofaş ihalesini soruşturma komisyonu, Çiller’in Yüce Divana sevkine gerek görmüyordu. Olağanüstü Hal uygulaması Mardin’de kaldırılırken; diğ er 9 ilde 4 ay daha uzatılı yordu. Susurluk kazasıyla ilgili olarak konuş an Erbakan “devlet içinde ç etelerin varlığını kabul edemeyiz. Araştırma sonucunda varlığı tespit edilirse, ç eteleri hemen dağı tırız” di yordu⁶⁵². 61 rektörün katıldığı Rektörler Komitesi bir deklarasyon yayınlayarak Susurluk skandalı ve basına baskı konularında sert uyarılarda bulunuyordu⁶⁵³. Hasan Ekinci’nin “ç eteler için Çiller’e kefil olurum. Diğ erleri için bir şey söyleyemem” sözleri DYP de iç savaş başlatı yordu. Ağ ar “kefalete ihtiyacım yok” derken, Çiller “1998 yılında Başbakan benim”⁶⁵⁴ diyerek başbakanlık beklentisini sürdürüyordu.

Topal Cinayeti

İstanbul Emniyet Müdürü Kemal Yazıcıoğ lu, İç iş leri Bakanı Meral Akş ener’in talimatıyla görevden alını yordu. ANAP lideri Yılmaz “topal cinayetinin ses bandı elimizde”⁶⁵⁵ diyerek yeni bir ses bandını ortaya ç ıkartı yordu. Kumarhaneler kralı Ömer Lutfi Topal cinayetini, Abdullah Ç atlı’nın Dolmabahçe’de Mercedes’ten yönettiğ i belirleniyordu. Başbakan Erbakan Emniyet Müdürünün görevden alınmasını tüm Türkiye gibi televizyondan ö ğ reniyordu. Ç iller, “Yazıcıoğ lu elindeki bilgileri saklı yordu” diyerek görevden almanın gerekçesini açıklı yordu. Hürriyet’in bir başka haberinde ise RP’nin “türban ve sakal yasağ ını kaldırma”⁶⁵⁶ hazırlıkları yaptığ ı yazılı yordu.

Başbakan Erbakan’ın Başkanlığında toplanan YAŞ ’da 58’i aş ırı dinci olmak üzere 69 kişi atılı yordu. Ş üra’da ayrıca asker maaş larının artırılmasına karar veriliyordu⁶⁵⁷.

Yumurtalık boru hattının açılış ına Erbakan ve Ç iller de katılı yordu⁶⁵⁸. Aralık Susurluk kazasında Sedat Bucak’ın otomobilinde bulunan iki MP-5 makineli ve bir Baretta tabancanın Emniyet Müdürlü ğ üne ait olduğ u belirleniyordu⁶⁵⁹. Ç ankaya köş künde siyasi parti liderleriyle susurluk kazasıyla ilgili yapılan zirvede Başbakan Erbakan’ın gizli Susurluk raporlarındaki bilgiler için “Ç ankaya zirvesinde açıklayamam. Çünkü delilleri yok edebilirler” sözleri kafalarda ş üpheler oluşt uruyordu. Ç ankaya zirvesine 5 lider katılı yordu⁶⁶⁰. İ lerleyen günlerde Cumhurbaşkanı Demirel, Ç ankaya’da yapılan Susurluk zirvesinin 74 sayfalık zabıtlarını “kişiye özel” ibaresi koyarak bütün parti liderlerine gönderiyordu. Demirel İstanbul eski Emniyet Müdürü Kemal Yazıcıoğ lu’nun kendine anlattığ ı Topal cinayetiyle ilgili bilgide veriyordu⁶⁶¹. Hasan Celal Güzel “darbe hazırlığ ı var” derken Erbakan “ordu hiçbir şeyden rahatsız değ il” di yordu⁶⁶². Erbakan, Ç ankaya zirvesi zabıtlarında “emniyette, adalette, idari kadrolarda nerede olursa olsun bu iş e karış an herkesi temizlemek lazım” di yordu⁶⁶³.

⁶⁵¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.537

⁶⁵² Hürriyet, 03.12.1996, s.1,19

⁶⁵³ Hürriyet, 10.12.1996, s.1

⁶⁵⁴ Hürriyet, 15.12.1996, s.1

⁶⁵⁵ Hürriyet, 06.12.1996, s.1

⁶⁵⁶ Hürriyet, 07.12.1996, s.1,19,20,22

⁶⁵⁷ Hürriyet, 11.12.1996, s.1

⁶⁵⁸ Hürriyet, 16.12.1996, s.1

⁶⁵⁹ Hürriyet, 17.12.1996, s.1

⁶⁶⁰ Hürriyet, 23.12.1996, s.1,21,23

⁶⁶¹ Hürriyet, 30.12.1996, s.1

⁶⁶² Hürriyet, 23.12.1996, s.1,21,23

⁶⁶³ Hürriyet, 31.12.1996, s.1,16

Refahyolun memura ek zam için ayırdığı 55 trilyonluk kaynağın 40 trilyonu askere gidiyordu. Karadayı, Erbakan'a "Çetelerde askerlerde var sözünden duydukları rahatsızlığını belirtiyordu"⁶⁶⁴. 24 Aralık'ta ANAP lideri Yılmaz, TBMM'de kurulan Susurluk komisyonuna elindeki belge ve bilgileri aktardı. MİT daire Başkanı Mehmet Eymür, TBMM susurluk komisyonuna MİT'in 1980 sonrası Abdullah Çatlı'yı yurtdışı operasyonlarda kullandığını itiraf ediyordu. Eymür "Çatlı'yı MİT'ten attık Emniyet kaptı, Tarık Ümit'te MİT'in adamıydı"⁶⁶⁵. Ağar'ın sağ kolu Korkut Eken "Çatlı yakın arkadaşım, 1994 yılından sonra Almanya da PKK ile ilgili konularda dış istihbaratta kullanıldığını"⁶⁶⁶ açıklıyordu.

Genel Kurmay'ın PKK'ya destek veriyor düşüncesi İran heyetinin soğuk karşılanmasına sebep oluyordu. İran heyeti F-16 tesislerine sokulmuyor ayrıca İran'ın Suriye ile diyalog önerisi reddediliyordu⁶⁶⁷.

Aczmendilerin firardaki lideri Müslüm Gündüz, 28 Aralık'ta Kadıköy'de 22 yaşındaki kızı Fadime Şahin ile yatakta yarı çıplak yakalanıyordu⁶⁶⁸.

Erbakan'ın lojman satışını Anayasa mahkemesi iptal ediyordu. Erbakan ve Karadayı YAŞ'ta türban konusunda tartışıyorlardı. Erbakan, eşleri başörtülü askerlerin ordudan atıldıkları duyularını olduğunu anlatırken, Karadayı da "ideoloji simgesi olan hiçbir kıyafete izin verilemeyeceğini" söylüyordu. RP atılan subaylar için yargı yolu açmaya çalışırken, ANAP: "ihraç edilenler memur olamasın" açıklaması yapıyordu⁶⁶⁹.

Hürriyet'in haberine göre "Çalışma Bakanı Necati Çelik Sultanbeyli'de Atatürk heykeli diken Tuğgeneral Doğu Silahçioğlu'nu silahlı zorba olarak niteliyor ve "Yasalar karşısında silahlı ve silahsız adam herkes eşit olmalıdır" diyordu⁶⁷⁰.

ANAP lideri Yılmaz "Haluk Kırıcı beni öldürecek" derken, Demirel "Susurluk'u hiç kimse kapatamaz diyordu."⁶⁷¹. Türk-İş, CHP, ÖDP ve İP, Türk-İş'in 5 Ocak 1997'de Ankara'da düzenlediği "Türkiye'ye sahip çık! Demokratikleşme için mücadele et" mitingine onbinlerce kişi katılıyordu. Mitingde Bayram Meral "gün Türkiye'ye, Atatürk'ün laik-demokratik-hukuk devletine sahip çıkma günüdür" diye sesleniyordu.⁶⁷²

9 Ocak 1997'de Kriz hallerinde kimi yürütme yetkilerini Genel Kurmay Genel Sekreterliğine veren Başbakanlık Kriz Yönetimi Merkezi Yönetmeliği Resmi Gazete'de yayımlanıyordu⁶⁷³.

⁶⁶⁴ Hürriyet, 24.12.1996, s.7,21

⁶⁶⁵ Hürriyet, 27.12.1996, s.1

⁶⁶⁶ Hürriyet, 28.12.1996, s.1

⁶⁶⁷ Hürriyet, 20.12.1996, s.1,10,22

⁶⁶⁸ Hürriyet, 29.12.1996, s.1

⁶⁶⁹ Hürriyet, 13.12.1996, s.7,21

⁶⁷⁰ Hürriyet, 31.12.1996, s.1,16

⁶⁷¹ Hürriyet, 02.01.1997, s.1

⁶⁷² Hürriyet, 06.01.1997, s.1

⁶⁷³ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.561

Konut'ta İftar Yemeği

Erbakan, Tarikat Tartışmalarının Ayyuka çıktığı bir sırada, Başbakanlık Konutunda 51 tarikat ve cemaat liderine iftar yemeği veriyordu⁶⁷⁴. 15 Ocak'ta BBP, Refahiyol hükümetine verdiği koşullu desteğini çekiyordu. Demirel 17 Ocak'ta Genel Kurmayda sürpriz bir toplantıya katılınca hükümette panik başlıyordu⁶⁷⁵. Devlet Bakanı Abdullah Gül “dış politikada Özal'ın devamımız” diyordu⁶⁷⁶.

RP, medyanın taraflı haberlerinden oldukça şikayet eden bir partidir. RP'li İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı R. Tayyip Erdoğan'da partisinin ve kendisinin medyaya karşı görüşünü “medya cami duvarına işiyor. Aslı astarı olmayan yalanlarla bu medya nereye kadar gidecek?” sözleriyle ifade ediyordu⁶⁷⁷.

Deniz Baykal “Erbakan Taksim'e cami yaptırıp ülkenin fethini tamamlayacağız” diyor “fethi kime karşı, kimin adına yapıyorsun?”⁶⁷⁸ diye soruyordu.

Erbakan 1 Şubat'ta partisine katılan emekli bir Albay'a elini öptürüyor. Daha sonra da “bu RP ile kahraman ordumuzun arasını açmak isteyenlere en güzel şamardır” diyordu⁶⁷⁹. Başbakan Erbakan “Taksim'e cami istemeyenleri fosil”⁶⁸⁰ olarak nitelendiriyordu.

Sincan Olayı

Hürriyet Sincan'da düzenlenen Kudüs Gecesini şu şekilde haberleştiriyordu. “Sincan Belediyesinin RP'li Başkanının düzenlediği Kudüs Gecesi'ne tepki yağdı. Toplantıya katılan İran Büyükelçisinin şeriat çağrısı, Türkiye'yi ağaya kaldırdı. Savunma Bakanı Turhan Tayan savcılarını göreve çağırdı. Sincan olayları askerleri şok etti. Toplantıyı basından öğrenen Karadayı “işte gerçek yüzleri söyleyecek söz bulamıyorum” dedi⁶⁸¹. RP, türban, karayolu ile hac, kurban derileri, Taksim'e cami krizlerini, yeni krizler yaratarak daha da tırmandırıyordu. Sincan'da Atatürk rozeti dağıtan CHP'lileri izleyen gazetecilere IBDA-C tarafından “hepiniz komünistsiniz” diye saldırılıyordu. Genel Kurmay'da Sincan toplantısı yapılıyordu. Susurluk Komisyonuna çağrıldığı halde katılmayacağını söyleyen MİT eski Müsteşarı ve Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman için Elkatmış “Koman bir şey saklıyor” diyordu⁶⁸². Kudüs gecesine askerlerin tepkisi çok sert oluyordu. 4 Şubat sabahı 20 kadar tank ve kariyer (ZPT), Sincan'dan geçerek Yenikent tatbikat alanına gidiyordu. Sabahın erken saatlerinde tankları gören Sincanlılar, darbe olduğunu sanarak büyük şaşkınlık yaşadılar. Bazı Sincanlılar evlerine kapanırken, bazılarının ise askerleri alkışladığı gözleniyordu. Askeri konvoy Sincan'dan geçişini tamamladıktan sonra iki tankın Kudüs gecesinin yapıldığı meydana hakim olan bir yerde bir süre kalması dikkat çekti. Park eden tanklar konvoyun akşam üzeri dönüşüne kadar bekletildi. Genel Kurmay “bu normal bir faaliyet. Kasıtlı yapılmamıştır” diyordu. Bu düzenli rutin tatbikat için bugüne kadar Anadolu Ajansına ve basına haber verilmezdi. Olaylar üzerine Başbakan Erbakan “20 tank geçmişse ne olmuş bayramda 240 tank

⁶⁷⁴ Hürriyet, 11.01.1997, s.1

⁶⁷⁵ Hürriyet, 18.01.1997, s.1

⁶⁷⁶ Hürriyet, 26.01.1997, s.1

⁶⁷⁷ Hürriyet, 28.01.1997, s.1

⁶⁷⁸ Hürriyet, 01.02.1997, s.1,7,20

⁶⁷⁹ Hürriyet, 02.02.1997, s.24

⁶⁸⁰ Hürriyet, 03.02.1997, s.1

⁶⁸¹ Hürriyet, 03.02.1997, s.1

⁶⁸² Hürriyet, 04.02.1997, s.1,20

geçiyor” diyordu. Muhabir Işın Gürel’e tokat atan Recep Gülmez hala yakalanamıyordu. Bakanlık kararıyla Belediye başkanı Bekir Mutlu’ya görevden el çektiriliyordu. Ecevit “Refah Partisi kanlı yolu seçti” derken, Çiller “Sincan olayı densizlik” diyordu. Erbakan: “Sincan olayı glu glu dansı tepki gösterende fosil” diyordu⁶⁸³. Daha sonraki günlerde Sincan Belediye Başkanı ile 9 kişi, “yasadışı silahlı çeteye yardım” ve “halkı kin ve düşmanlığa” tahrik iddialarıyla tutuklanıyordu⁶⁸⁴. Olaydan yaklaşık 6 ay sonra 1997 yılının Temmuz ayı başında Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız tahliye oluyordu⁶⁸⁵

Sincan Olaylarına Diğer Partilerden Gelen Tepkiler

Bağımsız Milletvekili Ayseli Göksoy ve yanındaki kadınlar RP’ye silah çelenk koyarak olayların sorumlusu olarak RP’yi gösteriyordu. Hürriyet’in bir diğer haberine göre “askerler hükümete karşı tepkiyi sivil toplumdaki umuyor yani “Askerler, darbeyi sivillerden bekliyordu”⁶⁸⁶. ANAP lideri Yılmaz “Türkiye’nin önünde büyük bir tehlike söz konusu. RP’nin tabanı militanlaşıyor, hatta silahlanıyor bu da iktidara kanlı gelmeyi de düşünen partinin başvurmayı düşünceği işlerdir” diyordu. Demirel Ramazan Bayramı mesajında “dini siyasete alet etmek isteyenler hem günah hem suç işliyor” diyordu⁶⁸⁷. Sincan olaylarının medyada fazlaca yer bulması üzerine Başbakan Erbakan “demokrasiyi içine sindiremeyeler bir an önce kendilerini terbiye etsinler” diyordu. Karadayı: “TSK laik ve demokratik TC’nin bölünmez bütünlüğü konusunda her türlü göreve hazır” olduğunu söylüyordu. RP: “Cumhurbaşkanı Demirel’i medyanın etkisinde” kalmakla eleştiriyordu⁶⁸⁸. 9 Şubat’ta Türkiye’de 681.722 kişinin ruhsatlı silaha sahip olduğu açıklanıyor ve Pompalı silaha tahdit getirilmesi gündeme geliyordu⁶⁸⁹. Adalet Bakanı Şevket Kazan’ın “silahlı çeteye yardım ve halkı din düşmanlığına tahrik” suçlarından tutuklu RP’li eski Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız’ı cezaevinde ziyareti büyük tepki görüyordu⁶⁹⁰. Hükümetin RP kanadında yaşanan ve medyaya abartılarak yansıyan gelişmeler üzerine koalisyon ortağı Tansu Çiller “RP’yi ikaz edeceğim” diyordu⁶⁹¹.

19 Şubat’ta Tedaş ve Tofaştan kurtulan Çiller’in malvarlığı da 262 ye karşı 271 oyla aklanıyordu⁶⁹².

RP’ye geldiği günden beri daha ılımlı ve merkeze yakın bir politika izleyen Aydın Menderes, 28 Şubat sürecine doğru gidilen o stresli ve zorlu günlerde, RP’nin merkeze doğru yönelmesinin daha doğru olacağını şu sözleriyle belirtiyordu. “RP tercih yapmak durumunda bulunuyor. Parti merkeze giderse daha çok büyür”⁶⁹³.

GKB Karadayı 24 Şubat’ta, 13 gazeteci ile İsrail’e gidiyordu⁶⁹⁴. Karadayı İsraililere “askeri bilgilerinizi Araplara vermeyiz” dedi. Karadayı “İsrail dostumuz” diyor ve soykırım müzesini

⁶⁸³ Hürriyet, 05.02.1997, s.1,18,20

⁶⁸⁴ Hürriyet, 14.02.1997, s.1

⁶⁸⁵ Hürriyet, 03.07.1997, s.1,23

⁶⁸⁶ Hürriyet, 06.02.1997, s.18

⁶⁸⁷ Hürriyet, 09.02.1997, s.1

⁶⁸⁸ Hürriyet, 10.02.1997, s.1,14

⁶⁸⁹ Hürriyet, 14.02.1997, s.1

⁶⁹⁰ Hürriyet, 17.02.1997, s.1

⁶⁹¹ Hürriyet, 18.02.1997, s.1

⁶⁹² Hürriyet, 20.02.1997, s.1

⁶⁹³ Hürriyet, 23.02.1997, s.1

⁶⁹⁴ Hürriyet, 23.02.1997, s.1

geziyordu⁶⁹⁵. 22 Mart 1997'de İsrail'le yeni bir askeri modernizasyon anlaşması yapıldığı açıklanıyordu⁶⁹⁶.

DARBE TARTIŞMALARI VE 28 ŞUBAT MGK TOPLANTISI

Demirel, “sokakta, bu hükümet olmasın, kim olursa olsun deniliyorsa, darbe tartışılıyorsa bu bir hiddetin eseridir. Silahlı kuvvetler parti değil, sivil idarenin emrindedir. Darbe tartışmalarıyla ülkeye iyilik yapmıyoruz” diyordu⁶⁹⁷. 27 Şubat 1997 tarihli Hürriyet gazetesinin bir haberine göre “Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Erbakan’a tarihi bir mektup yazarak, rejim konusunda son defa uyardı. Mektubun bir suretini de Genel Kurmaya gönderdi. Demirel Mektupta “Laiklikten saptınız. Ordu ve sokak rahatsız...” diyordu. Devlet Bakanı Abdullah Gül “askeri arzuları satışa çıkaracağız” derken, Tayyip Erdoğan ise “Sesleri kısımağa çalışırsanız, dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşanan vahşeti ülkemizde de yaşarız” diyordu. Karadayı “Çevik Bir bilgim dahilinde konuştu”. Yılmaz “uzlaşım darbeyi önleyelim” dedi. Eski GKB Doğan Güreş “bu devirde darbeyi konuşmak acizliktir” diyordu⁶⁹⁸. 28 Şubat 1997 Kayıt dışı silahlar da göz önüne alındığında, Türkiye’de her 3 kişiden birinin silahlı olduğu açıklanıyordu. Hürriyet’in yayınladığı “Mektup” haberi, Erbakan tarafından yalanlanmak istenirken, Demirel “evet mektubu gönderdim” diyordu. Mektup dış basında da büyük yankı uyandırıyor. The Times “Ankara’da darbe ateşi” başlığı atarak Demirel’in Başbakan Erbakan’ı uyardığını duyuruyordu. Le Figaro “Türkiye’de darbe kokusu” başlığıyla yaşananları haberleştiriyordu. 1 Mart tarihli Hürriyet 28 Şubat’taki tarihi MGK toplantısını “Askerin mesajı” başlığıyla şu şekilde yansıtıyordu: “MGK’nın 28 Şubat’taki tarihi toplantısında, komutanlar, inkılap kanunlarının ödün verilmeden uygulanmasını istediler. Hükümete kökten dinci akımların gelişmesinden duyulan rahatsızlık bildirildi ve Anayasaya uyum mesajı verildi. Komutanlar “Anayasanın 174. maddesini uygulayın” dediler. Komutanlar tek tek söz alarak laiklik karşıtı tutumlar ve irticai akımlardan duydukları kaygıları net bir şekilde dile getirdiler. Toplantıda irtica konusunda 70 sayfalık MİT raporu da okundu. Erbakan MGK’nın irtica gündemini son dakikaya kadar engellemek istemesine rağmen, hazırlıklı gelen Komutanların çantaları Valiz gibiydi ve içi evrak doluydu⁶⁹⁹. Askerlerin MGK toplantısına getirerek, hükümetten yapılmasını istediği 20 maddenin bazıları şunlardı: TC’yi hedef alan rejim aleyhtarı faaliyetlere karşı ödün verilmemelidir. Sarık ve cüppe giyen kişiler cezalandırılmalı ve dergahlar kapatılmalıdır. Temel eğitim 8 yıla çıkarılmalıdır. Kamuda köktendinci kadrolaşmaya son verilmelidir. Pompalı tüfekler kontrol altına alınmalıdır. İrticai faaliyetlerden atılan TSK mensuplarının belediyelerde istihdam edilmesinin önüne geçilmelidir. Tarikatların denetimindeki finans kuruluşlarının ve vakıfların ekonomik güç haline gelmeleri incelenmelidir. Laiklik aleyhtarı yayın yapan radyo ve televizyonlar yakından izlenmeli ve anayasaya uygun hale getirilmelidir. Milli Görüş’ün bazı Belediyelere yaptığı para transferi durdurulmalıdır. Toplantıda Başbakan Erbakan “verilen mesajı aldık” demiş. 28 Şubat sürecinin önemli ismi Çevik Bir, Sincan’da tankların geçişini “demokrasinin balans ayarını yaptık” sözleriyle değerlendiriyordu. MGK’da

⁶⁹⁵ Hürriyet, 25.02.1997, s.1

⁶⁹⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.564

⁶⁹⁷ Hürriyet, 24.02.1997, s.1

⁶⁹⁸ Hürriyet, 27.02.1997, s.1,24

⁶⁹⁹ Hürriyet, 01.03.1997, s.1,18

konusulanlar ve alınan kararlar günler geçtikçe netleşiyordu. Erbakan ve RP'nin artık yapamayacağı yasaklı söz, slogan ve hareketler belirlenmişti: “Sizi gidi laikler”, “Arapça pankarta yasak”, “cami sömürülmeyecek”, “imam hatipliler Harp Okuluna girsin” önerisi yapılamayacak. “İşte ordu işte komutan” (Erbakan için taraftarlarınca söylenen) sloganı da yasaklanıyordu. 9 saat süren MGK toplantısı dünya basınında da genişçe yer buluyor ve “RP'ye son uyarı yapıldı” şeklinde haber başlıklarına yansiyordu⁷⁰⁰. Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak “ordu ile uyum içindeyiz” diyen Erbakan'a, “ordu, Atatürk'e inananlarla uyum içindedir” yanıtını veriyordu. Emekli general Kemal Yavuz: “MGK en fazla üç ay süre tanır” diyordu. Başbakan Erbakan, MGK'nın hükümetten yapılmasını istediği 20 maddeden bazılarının yumuşatılması için ısrarını sürdürüyor ve bildiriye imzalamıyordu. Erbakan 163. madde, imam hatipler, ordudan atılan personelin durumu, 8 yıllık eğitim ve devrim yasaları uygulanmasının yumuşatılmasını istiyordu. MHP lideri Alparlan Türkeş: “askerde hoşnutsuzluk var” diyerek izlenimlerini açıklıyordu. Cumhurbaşkanı Demirel “Erbakan kararları imzalamasa da olur ayrıca muhalefet şerhi de koyabilir” diyordu⁷⁰¹. 3 Mart'ta DSP lideri Ecevit ve CHP lideri Baykal, Erbakan'a “ya laik devleti içinize sindirin ya da çekilin” diyordu. Ecevit “bunu söylemeye hakkım var çünkü ben daha önce hafif nedenlerden dolayı iki kez hükümetten çekildim. Devletle inatlaşarak hükümet edilmez.” diyordu. Ecevit, Erbakan'la yaptığı görüşmede “Erbakan'la hiçbir konuda mutabık değiliz. Rejim bakımından derin görüş ayrılığımız var” dedi. “Erbakan: “MGK yasa dayatamaz yasa meclisin işidir”. Derken yeni bir hükümet arayışları içinde “Hükümet TBMM'de kurulur MGK'da değil” diyordu. MGK hükümete gerekli düzenlemeleri yapması için 1 ay süre tanıdı. ANAP Manisa milletvekili Abdullah Akarsu “GKB memur olduğunu unutmasın artık Başkanlık sistemi ve MGK'nın kaldırılması konuşulmalı” diyordu⁷⁰². Hürriyet'in MGK'ya destek başlıklı haberinde “30 milyonluk bir kitleyi temsil eden 6 milyon üyeli, Türkiye'nin en büyük 3 işçi ve esnaf konfederasyonu, MGK kararlarına tam destek verdi. Destek verenler TESK Başkanı Derviş Günday, DİSK Başkanı Rıdvan Budak ve Türk-İş Başkanı Bayram Meral'di. ANAP'ın hükümet hakkında verdiği gensoru 7 oyla reddediliyordu. Çiller “irticayı da RP ile önleyeceğiz” diyerek ortağının masumiyetini tescil ediyordu. Erbakan partisinde kararlarıyla ilgili konuşmaları yasaklıyor ve “Hükümet Meclise karşı sorumludur. Meclisin güveni sürdükçe hükümet canla başla çalışır” diyordu⁷⁰³. Daha sonraki günlerde Erbakan MGK kararlarını aynen imzalıyordu. Yılmaz: “Erbakan'a, ülkeyi bu hale siz getirdiniz ülkenin önünü açın”. Hürriyet'teki bir başka habere göre GKB Karadayı ile görüşmek isteyen Başbakan Erbakan'a randevu verilmiyordu. Aydın Menderes “hükümet etme koşulları ortadan kalktı” derken. Y. Güngör Özden “ordu görevini yapıyor” diyordu⁷⁰⁴.

RP'li Meclis Başkan Vekili Yasin Hatipoğlu'nun iki komutanı kastederek ağır bir dille şiir yazması ordu-RP tartışmasını yeniden alevlendiriyordu. Şiirde Çevik Bir'in adı açıkça ve “irtica PKK'dan daha tehlikeli” diyen Güven Erkaya'nın ismi ise dolaylı geçiyordu. Demirel “şiir yanlış oldu” diyordu⁷⁰⁵.

⁷⁰⁰ Hürriyet, 02.03.1997, s.1,14,22,24

⁷⁰¹ Hürriyet, 03.03.1997, s.1

⁷⁰² Hürriyet, 04.03.1997, s.1,21

⁷⁰³ Hürriyet, 05.03.1997, s.1

⁷⁰⁴ Hürriyet, 06.03.1997, s.1

⁷⁰⁵ Hürriyet, 10.03.1997, s.1

Erkaya'nın şiir nedeniyle açtığı dava Temmuz'da sonuçlanıyor ve Güven Erkaya'ya yazılan şiir Yasin Hatipoğlu'na 3 milyar lira kaybettiriyordu⁷⁰⁶. Türk-İş, DİSK ve TESK'ten sonra Türkiye'nin en güçlü sivil toplum örgütlerinden Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) de hükümetin derhal çekilmesini istedi. Sanayi Bakanı Yalım Erez'in "hükümet hemen bitmeli sözlerine destek veren TOBB Başkanı Fuat Miras "MGK kararlarının takipçisi olacağız" diyordu. 31 Mart'ta yapılan MGK toplantısında askeri kanat rahat görünüyor ve MGK kararlarının uygulanması 1 ay rafa kaldırılıyordu. DYP'li Mehmet Gölhan "RP ile yol ayrımındayız" derken, MEB Sağlık "imam hatiplerin orta kısmı kapanacak" diyordu⁷⁰⁷.

Hükümetin Ömrü Kısa Olacak

MGK kararları kısa, orta ve uzun vadede uygulanacak. ABD Dış İşleri Bakanı Madeleine Albright Atatürk'ün sözleriyle konuştu ve alkışlandı. ABD'li Türkiye uzmanı Alan Makovsky "Erbakan gidici. Erbakan istifa etmezse ordu Çiller'i ya da bazı milletvekillerini istifaya ikna ederek koalisyonun bozulmasını sağlayabilir" diyordu.⁷⁰⁸. Genel Kurmay Başkanı Karadayı" ordu rejimin teminatıdır" diyordu⁷⁰⁹.

Emniyet müdürü Alaaddin Yüksel, Meral Akşener tarafından görevinden alınıyor ve yerine vekaleten Kemal Çelik getiriliyordu. "Apo için Ermeni dölü" diyen Akşener Ermeni vatandaşlardan özür diliyor ve "Ermeni sözünden Asala'yı kastettim" diyordu⁷¹⁰. Akşener, cumhuriyet tarihinde eş görülmedik bir operasyonla, sabaha karşı 03.30'da Emniyet Genel müdürlüğünü basarak, yeni genel müdürü koltuğuna oturtuyor ve kapıdaki polise "Yüksel'i içeri almayın" diyordu⁷¹¹. Akşener "Yüksel benimle pazarlık yapmaya kalkıştı" diyerek görevden almanın gerekçesini savunuyordu⁷¹². 8 Nisan'da Ankara 5. İdare Mahkemesi Alaaddin Yüksel'in Emniyet Müdürlüğünden alınması kararıyla ilgili olarak yürütmeyi durdurma kararı veriyordu. 29 Mayıs Alaaddin yüksel tekrar görevden alınarak Balıkesir Valiliğine atanıyordu. DYP grup toplantısında İlhan Aküzüm 12 Mart'ı hatırlatıp, "lider olan, Demirel'i örnek alı" sözleriyle hükümetten çekilmeyi dile getiriyordu. ANAP lideri Yılmaz "demokrasi dışı güçleri zorla davet etmeden sorunu Mecliste çözümlayelim" diyordu⁷¹³.

Erbakan rutin hac ziyaretini yerine getirmeye hazırlanıyor ve yerine yardımcısı Çiller'i 8 günlüğüne Başbakan olarak bırakıyordu. Türkes'siz ilk Türk Kurultayında Cumhurbaşkanı Demirel demir dövüyordu⁷¹⁴. 1997 yılında hacca 100 Milletvekili gidiyordu. Cumhuriyet tarihinde rekor bir miktarda hac ibadetine katılım oluyordu⁷¹⁵. Hac konusunda görüş bildiren Diyanet: "Peygamber bile hacca bir kez gitti" şeklinde açıklama yaparken, Erbakan ve ailesi 25 kişiyle hacca gidiyordu⁷¹⁶. ANAP'tan "Erbakan günahlarından arınmak için 25. kez gidiyor" şeklinde açıklama geliyordu⁷¹⁷.

⁷⁰⁶ Hürriyet, 03.07.1997, s.1,23

⁷⁰⁷ Hürriyet, 01.04.1997, s.1

⁷⁰⁸ Hürriyet, 14.03.1997, s.1

⁷⁰⁹ Hürriyet, 19.03.1997, s.1

⁷¹⁰ Hürriyet, 02.04.1997, s.1,20,22

⁷¹¹ Hürriyet, 05.04.1997, s.1

⁷¹² Hürriyet, 07.04.1997, s.1

⁷¹³ Hürriyet, 11.04.1997, s.1

⁷¹⁴ Hürriyet, 12.04.1997, s.1

⁷¹⁵ Hürriyet, 13.04.1997, s.1

⁷¹⁶ Hürriyet, 15.04.1997, s.1.20

⁷¹⁷ Hürriyet, 14.04.1997, s.25

DYP İl Başkanlarından MGK'ya Sert Tepki

Çiller'e destek vermek amacıyla İstanbul'da düzenlenen DYP il Başkanları toplantısından sonra yayınlanan imzasız Bildiride MGK hedef alınarak "asker korkusu ile yaşıyoruz" deniliyor ve hükümetin bitmesi yönünde açıklamalarda bulunan milletvekili Yıldırım Aktuna ve Yalım Erez'e de eleştiri yapılıyordu⁷¹⁸. Hürriyet'e göre "İç ve dış politika ile ekonomi yönetimi, Cumhurbaşkanı, komutanlar ve bürokratların eline geçti". ANAP lideri Mesut Yılmaz zigzaglı demeçlerine devam ediyor ve bu kez de "askerler siyaset yapmasın" diyordu⁷¹⁹. Ecevit "hükümetin RP kanadı laikliğe karşı ve yönetiminden büyük ölçüde sorumlu olduğu devlete karşı savaş açmış durumdadır" deyince RP milletvekilleri kürsünün önüne yürüdüler⁷²⁰.

RP Milletvekili Hasan Hüseyin Ceylan, "Çanakkale savaşında ölen 400 bin askerin 200 bini medrese öğrencisidir Saidi Nursi'nin öğrencisidir şimdi onların yerini imam hatipliler aldı. İmam hatipler kapatılamaz" diyordu⁷²¹. Erbakan, 8 yıllık eğitimin uygulanamayacağı konusunda MGK'yı ikna için bir rapor hazırlıyordu. Ortağı DYP den destek gelirken⁷²², Demirel "MGK karar vermiş, hükümet uygulanacak demiş, bundan sonrası için diyeceğim bir şey yok 8 yıllık eğitim uygulanacak" diyordu⁷²³. Adalet Bakanı Oğuzhan Asiltürk MGK kararlarını imzalamıyor ve "Bu kararlar hiçbir Bakanı bağlamaz" diyordu⁷²⁴. Ankara'da 450 kişilik bir orkestra Beethoven'in 9. Senfonisini çalarken, Cumhurbaşkanı Demirel'in de bulunduğu salon "Türkiye laikdir, laik kalacaktır" sloganıyla inliyordu⁷²⁵. GKB İ. Hakkı Karadayı Türkiye'de bulunan İsrail'li bakanla görüşmek istiyordu⁷²⁶. Erbakan "8 yıllık eğitimi tabanımıza anlatamayız" diyen Tayyip Erdoğan'a "otur oturduğun yerde" diyordu⁷²⁷. MEB Mehmet Sağlam ise "imam hatiplerin orta kısmı kapanacak" diyordu. Halil İbrahim Çelik "imam hatipler kapatılırsa kan dökülür ülke Cezayir'den beter olur. Ordu 3 bin 500 PKK'lı ile baş edemedi. 6 milyon İslamcıyla nasıl baş edecek?" diyordu⁷²⁸.

Ordudan Brifingler

TSK 1 Nisan'da sürpriz bir açıklama yaparak, Türkiye'nin tüm kurum ve kuruluşlarının sahip ve yöneticilerini Nisan ayı içinde brifinge davet ediyordu. Genel Kurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak tarafından yapılan davette Türk-Yunan sorunları ve PKK ve terörizm konularında yapılacaktı. Erbakan "komutanlar bana tekrar tekrar teşekkür ettiler" diyerek⁷²⁹ ortamı yumuşatmaya çalışan mesajlar veriyordu. Ordu, tehdit stratejisini değiştiriyordu. GKB, Ankara'daki tarihi brifinginde irtica ve bölücülükle mücadelenin, rejim için dış düşmandan çok daha önemli hale geldiğini açıklıyordu. Brifinglerde:"İran karıştırıyor", "şariatçı-PKK elele", "irtica yok edilecek, silah da kullanırız". "İrticanın

⁷¹⁸ Hürriyet, 15.04.1997, s.1,20

⁷¹⁹ Hürriyet, 22.04.1997, s.1

⁷²⁰ Hürriyet, 24.04.1997, s.1

⁷²¹ Hürriyet, 20.03.1997, s.1

⁷²² Hürriyet, 24.03.1997, s.1

⁷²³ Hürriyet, 25.03.1997, s.1

⁷²⁴ Hürriyet, 27.03.1997, s.1

⁷²⁵ Hürriyet, 31.03.1997, s.1

⁷²⁶ Hürriyet, 08.04.1997, s.1,22,23

⁷²⁷ Hürriyet, 30.04.1997, s.1,18

⁷²⁸ Hürriyet, 10.05.1997, s.1

⁷²⁹ Hürriyet, 02.04.1997, s.1,20,22

toplumda silahlı tabanı yok”. “Gerekirse Suriye’ye askeri güç kullanılabilir”. “Basın gururumuzdur”. “Komutanımız Genel Kurmay Başkanındır”. “Savaşta bu yetki Cumhurbaşkanı’ndadır”. Ancak “(Kaddafi’yi kastederek) herkes kendini başkomutan ilan edebilir” açıklamaları yapıyordu⁷³⁰.

General Özbek’ten Erbakan’a Suçlamalar

Hürriyet’in “Erbakan ve RP’yi sert bir dille eleştiren Erzurum Jandarma komutanı Tuğ. Osman Özbek’i orduyu dinsizlikle suçlayan bir oyunun isyan ettirdiği anlaşıldı” şeklindeki haberiyle Başbakanı hakaret ölçüsünde eleştiren, bir asker bürokratın gerekçesi aktarılıyordu. Olayla ilgili diğer haberlerde ise “General için işlem yapılmayacak. Paşaya askerler destek verdi⁷³¹” şeklinde haberler yayınlanıyordu. İlerleyen günlerde Paşa’nın askerlerle birlikte cami onarımında çalıştığı gibi haberler de yayınlanıyordu. 20 Nisan’da Kara Kuvvetleri Komutanı Hikmet Köksal, Özbek olayıyla ilgili olarak “kimsenin ağzına fermuar çekmem” diyordu.

MGV’nin oyunu, “halkı Türk ordusuna karşı silahlanmaya kışkırttığı için TSK’da büyük rahatsızlığa yol açtı. “bir halk düşmanı” isimli oyunu İzmir Fetih Sahnesi oyuncularını oynuyordu⁷³². Adalet Bakanı Şevket Kazan “herkes için hukuk vardır asker içinde sivil içinde” diyerek Tuğ. Osman Özbek için soruşturma başlatıyordu⁷³³. Org. Karadayı’dan paşaya destek geliyor ve Bakan Şevket Kazan’a “işimize karışmayın bu bizim işimiz” diyordu⁷³⁴.

Bakanlıktan istifa eden Yalım Erez ile Yıldırım Aktuna, Çiller’i isim vermeden “hırsını ülke çıkarlarının önünde tutmakla” suçladılar⁷³⁵. Yalım Erez “DYP’deki diğer muhalif arkadaşlarla biraraya gelip bu hükümeti düşüreceğiz; bu iş 29 Nisan’da biter” dedi. BBP lideri Yazıcıoğlu “MGK demokratik değil” diyordu⁷³⁶. Başbakan Erbakan GKB Karadayı birlikte buldukları her ortamda orduyu övmesine rağmen Karadayı’yı kucaklamak için sıcak bir ortam bulamıyordu⁷³⁷. Yalım Erez “Çiller’in Başbakan olması sorunu çözmez. Önemli olan RP’nin iktidardan uzaklaşmasıdır” diyordu⁷³⁸. Genelkurmay’ın “dış tehdidin yerini iç tehdidin aldığı” saptamasını, PKK ile mücadelenin gündemden düşmesine bağlanıyordu. Çiller “TSK kendi başına bir güç değildir” sözleriyle imalı bir şekilde askerleri eleştiriyordu. Uzun süredir Kaddafi’nin Erbakan’ın komutanı olduğu yolundaki iddialar medyada yer bulurken, Erbakan cephesinden bu konuda bir açıklama yapılmıyordu. 208 gün sonra bu konudaki haberlere cevap veren Başbakan Erbakan “Kaddafi komutanım değil” derken “üye değilim” demiyordu⁷³⁹. Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan, “askerlerle yaşanan gerginliğin sorumlusu Erbakan ve RP’lilerdir” diyordu. Kara Kuvvetleri Komutanlığı isteyen kurum ve kuruluşlara ücretsiz Atatürk büstü veriyordu⁷⁴⁰.

⁷³⁰ Hürriyet, 30.04.1997, s.1,18

⁷³¹ Hürriyet, 20.04.1997, s.1.16

⁷³² Hürriyet, 22.04.1997, s.1

⁷³³ Hürriyet, 25.04.1997, s.16

⁷³⁴ Hürriyet, 26.04.1997, s.1

⁷³⁵ Hürriyet, 27.04.1997, s.1

⁷³⁶ Hürriyet, 28.04.1997, s.1

⁷³⁷ Hürriyet, 30.04.1997, s.1,18

⁷³⁸ Hürriyet, 03.05.1997, s.1

⁷³⁹ Hürriyet, 04.05.1997, s.1

⁷⁴⁰ Hürriyet, 08.05.1997, s.1

12 Mayıs 1997 tarihli Hürriyet'in 1. sayfadan verilen haberde "İstanbul'da İran görüntüleri sergilendi; yeşil bayraklar açan sarıklı, cüppeli grup, "Yaşasın Şeriat" sloganları attı. Mitingde haremlik-selamlık kara çarşaflar ve cüppeli adamlar yeraldı. Mitinge çok sayıda RP Milletvekili katıldı. Prof. Dr. Hayreddin Karaman "bu ülkenin %99 Müslüman ve biz %1'e iyi davranacağız ve diğerlerini yola getireceğiz" diyordu. Bir diğer haberde ise RP'li Aydın Menderes Erbakan'la görüştüktan sonra "hükümetin devamından yanayım" diyordu⁷⁴¹.

DYP'li Nurhan Tekinel bazı medya kuruluşlarına "bize üç yıldır kan kusturuyorsunuz. Artık yeter diyoruz. Yanlı, taraflı ve iftiralı yayınlardan bıktık. Saldırımı bilmem ama sabrettik ve patladık. Biz de yıprandık" diyordu⁷⁴²

28 Şubat süreci kendini kültürel alanda da hissettiriyor her sene Mehter Marşı eşliğinde yapılan New York'taki Türk yürüyüşünde bu kez "Harbiye Marşı" eşliğinde yürünüyordu⁷⁴³. Mehter Marşı bilindiği gibi Osmanlı ordusunda kullanılan bir tür askeri marştı. Aslında demokrasiyle yönetilen sivil bir ülkede askeri mehter marşı eşliğinde yürümek pek sağlıklı gözükme de, burada yapılan yürüyüşün amacı; giysilerle ve müzikle, Türk tarihini yansıtan uygun bir atmosfer yaratarak, ülkenin en başta turistik ve kültürel tanıtımını yapmak olduğu için makul karşılanabilir. Fakat 2000'li yıllara giren ve demokrasiye sahip olduğunu söyleyen bir toplumda o toplumun askeri okullarında öğretilen Harbiye Marşı'nın bir ülkenin tanıtımı için kullanmak fevkalade yanlış ve ülkemiz demokrasisi için üzülecek bir durumdur. Aslında bu yürüyüş için seçilen marş ülkenin o günlerde içinde bulunduğu askeri hakimiyetin bir yansımasıydı.

Başbakan Erbakan "İç tehdite hükümet karar verir" dedi. TSK 31 Mayıs'ta yapılacak MGK toplantısından 5 gün önce YAŞ olağanüstü toplantıya çağırıyordu⁷⁴⁴. Refahyol hükümetini düşürmek için hazırlanan ANAP, DSP ve CHP liderlerinin imzalarını taşıyan tarihi gensoru önergesi, 16 Mayıs'ta TBMM Başkanlığına veriliyordu⁷⁴⁵. Devlet Bakanı Işlay Saygın'da Refahyolun yarattığı gerginliği sert şekilde kınayarak Bakanlık görevinden ayrılıyordu⁷⁴⁶. Hürriyet'in manşetten verdiği habere göre "Erbakan ile Çiller, 19 Mayıs kutlamalarında protokol boykotuna uğradı. Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı ve Genel Kurmay Başkanı Erbakan'ın elini sıkmadı. Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Doğu Aktulga. Atatürk'ün gençliğe hitabesindeki "iktidara sahip olanlar gaflet ve delalet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler" cümlesi okunurken birden ayağa kalkarak alkışlamaya başladı. Ayrıca haberde kimsenin Erbakan'a yüz vermediği" yazılıyordu. RP Milletvekili Mahmut Sönmez partisinden istifa ediyordu. Kaddafi "Erbakan bizim üyemizdir" sözleriyle⁷⁴⁷ Erbakan'ı zor durumda bırakmaya devam ediyordu. Refahyol tarihi gensoruyu, TBMM nin kavgalı oturumunda 265 kabul oyuna karşı 271 ret oyu ile

⁷⁴¹ Hürriyet, 12.05.1997, s.1

⁷⁴² Hürriyet, 13.05.1997, s.1

⁷⁴³ Hürriyet, 19.05.1997, s.1,20,28

⁷⁴⁴ Hürriyet, 14.05.1997, s.1

⁷⁴⁵ Hürriyet, 17.05.1997, s.1,22

⁷⁴⁶ Hürriyet, 18.05.1997, s.1

⁷⁴⁷ Hürriyet, 20.05.1997, s.1,19,22

atlatıyordu. 5 büyük sivil toplum örgütü temsilcileri, milletvekillerine “bu hükümeti siz düşüremezseniz biz düşüreceğiz”⁷⁴⁸ diyorlardı.

Demirel’in Erbakan’a Çankaya’da söylediği sözler, Çiller’in Başbakanlık hesabını zora sokuyordu. Demirel, “protokol yasaları bağlamaz” dedi. Demirel “hükümetin bir başkasına geçmesi, Başbakanın istifasına bağlı. Başbakan istifa ederse hükümet çekilmiş olur” dedi. Erbakan “hükümet değişikliği olmadan Çiller’e Başbakanlık verir misiniz? Sorusuna Demirel “arkasındaki çoğunluğa bakarım. Parlamentodan güvenoyu alabilecek olana hükümeti kurma görevi veririm” dedi. Başbakan Erbakan gensoruda kendisine destek veren BBP lideri Muhsin Yazıcıoğlu’na teşekkür etti⁷⁴⁹. Çiller’in siyasete soktuğu önceleri sağ kolu olan Yalım Erez artık önde gelen bir muhalif oluyor ve “ülke Çiller’in ihtirasına bırakılmaz” diyerek koalisyonun bitmesi gerektiğini belirtiyordu. İran Tahran üniversitesinde Cuma hutbesinde Erbakan için dua edildi. Hutbeyi veren Ayetullah “Erbakan, basın baskısı altında. Allah yardım etti de aleyhine verilen gensoru kabul edilmedi” diyordu⁷⁵⁰.

Başbakanlık divanında Çiller ile tartışan Necmettin Cevheri Genel Başkan yardımcılığında istifa ediyordu. Gensoruya ret oyu veren Şamil Ayrım ile evet oyu veren Hikmet Aydın DYP’den istifa etti. Aydın ANAP’a geçti⁷⁵¹. DYP’den Cefi Kamhi ve İlhan Aküzüm de istifa ediyordu. Turizm Bakanı Bahattin Yücel “bu hükümet bitmeli” diyordu⁷⁵².

Erbakan, YAŞ’ın 6 saat süren kritik olağanüstü toplantısında, önüne konan her kararı itiraz etmeden imzalıyor ve sonunda 161 subay ordudan atılıyordu. RP ordudan atılanlara yine iş vereceğini açıklıyordu⁷⁵³

Gensorudan önce “Başbakanlığı almazsam bu hükümeti sona erdireceğim” diyerek, Kuran-ı Kerim üzerine yemin eden Çiller’in yeminine sadık kalıp kalmayacağı 28 Mayıs’ta belli olacaktı. Çiller “hükümetin devamı için bana 105 Milletvekili yeter dedi. YAŞ’da zor bir sınav veren Erbakan’ın sırtının çok terlediğini gösteren resimler I. Sayfadan yayınlanıyordu. Siyasi hayatında bir çok önemli hata yapan ve bunları yeri geldiğinde açık sözlülükle itiraf eden ANAP lideri Mesut Yılmaz “1995 seçimlerinde BBP’yle ittifak yapmam hataydı” açıklamasında bulunuyordu⁷⁵⁴. Erbakan, erken seçim konusunda anlaşığı Çiller’e “seçimde ittifaka gidelim. Seçimlerden sonra birlikte koalisyon yapalım” diyordu. MGK toplantısında Çiller’i askerlerin alkışlamadığı görüldü. MGK kuruluş törenine geç gelen Erbakan’ı kimse karşılamadı. MGK’dan Erbakan’a Şevki Yılmaz ve irtica uyarısı yapılıyordu⁷⁵⁵. RP’den bir fire daha Ertuğrul Yalçınbayır partisinden istifa ediyordu⁷⁵⁶.

⁷⁴⁸ Hürriyet, 21.05.1997, s.1

⁷⁴⁹ Hürriyet, 22.05.1997, s.1,22,30

⁷⁵⁰ Hürriyet, 24.05.1997, s.1

⁷⁵¹ Hürriyet, 24.05.1997, s.1

⁷⁵² Hürriyet, 25.05.1997, s.1

⁷⁵³ Hürriyet, 27.05.1997, s.1

⁷⁵⁴ Hürriyet, 28.05.1997, s.1

⁷⁵⁵ Hürriyet, 01.06.1997, s.1,19

⁷⁵⁶ Hürriyet, 13.06.1997, s.1

2 Haziran 1997’de Yalım Erez DYP’den ihraç edildi. DYP’den ayrılanlar DTP ile grup kurmayı kararlaştırıyorlardı. Cindoruk ve Erez, Yılmaz’la DTP grubu için anlaşılıyordu⁷⁵⁷. Kazan’a askerden by-pass Şevki Yılmaz için artık suç duyurularını Bakanlığa değil doğrudan savcılıklara yapacaklardı⁷⁵⁸.

6 Haziran 1997’de Beş işçi ve esnaf kuruluşunun hazırladığı “Refahiyol’u devirme ve laikliğe sahip çıkma” bildirisi binlerce işyerinde öğle arasında iş bırakılarak okunuyordu⁷⁵⁹.

Genelkurmay “Kuzey Irak’ta düşen ve 13 askerin şehit olmasına neden olan iki helikopteri PKK, Rus füzesiyle vurdu. PKK, füzeleri Ermenistan’dan satın aldı, İran üzerinden bölgeye soktu” açıklaması yapıyordu. Genel Kurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak son operasyon için TSK’ya istenen 50 trilyon para verilmedi diyerek hükümeti suçluyordu⁷⁶⁰. 8 Haziran 1997 tarihli Hürriyet gazetesinin haberine göre “İktidarın orduya para vermediği iddiası halkta büyük infial yarattı. Muhalefet ayağa kalktı”. Cindoruk “bu iktidarı vatan hainliği ile suçluyorum” dedi. Gafletin mimarı Maliye Bakanı Abdüllatif Şener, “50 trilyon isteyen orduya siz diğer kalemlerden harcayın yıl sonunda ek bütçe veririz” demiş. Erbakan “orduya para pazartesi günü ödeniyor” dedi. Çiller “orduyu bu duruma ben getirdim en büyük güç askeri güç oldu” dedi. Genel Kurmay 2. Başkanı Org. Çevik Bir “Şener suçlu” diyordu⁷⁶¹. Çevik Bir New York Times gazetesine yaptığı açıklamada “hükümetle mücadele anayasal görevimiz. Çünkü laiklik karşıtı eylemler gün be gün artıyor” diyordu. İstifa eden Turizm Bakanı Bahattin Şeker Çiller’e “ülke çatışmaya gidiyor, yapayalnız kalacaksınız” diyordu⁷⁶².

Askerler, irtica konulu brifingin ikincisi veriyorlardı⁷⁶³. 10 Haziran’da Genel Kurmay’da verilecek İslami sermayenin finans ve eğitim brifingine başta Ankara olmak üzere pek çok ilin cumhuriyet savcılarını davet ediliyordu⁷⁶⁴. Ankaralı yargıç ve savcılar, RP’li Adalet Bakanı Kazan’ın “soruşturma açarım” tehdidini aldırmaıyıp, Genel Kurmay’ın 10 Haziran’daki brifingine tam kadro katılıyorlardı. Brifingde “RP planlı irtica faaliyetlerinin içinde” deniliyordu⁷⁶⁵. Gazetecilere verilen brifingde, Genel Kurmay “T.C.’yi yıkmaya çalışan irticaya karşı mücadelede gerekirse silah kullanacağımı” açıklıyordu. Brifingte mülki idare, emniyet, yargı ve maliyede kadrolaşma tehlikeli boyutta. Sonuç: Kimse tarafsız kalamaz. Karar: durumdan vazife çıkardık. Gerekirse silah kullanırız. Cumhuriyeti yıkma planının fotoğrafı: en sivri isimler, Kuran kursları, imam hatipler. Destek veren İslami sermaye. Özellikle adı geçen iki şirket: Yimpaş ve Kombassan olarak açıklanıyordu. GKB irtica tehlikesine karşı mücadele için Batı Harekat Grubu “B.Ç.G.” isimli birim oluşturuluyordu⁷⁶⁶.

⁷⁵⁷ Hürriyet, 05.06.1997, s.1,18

⁷⁵⁸ Hürriyet, 07.06.1997, s.1,25

⁷⁵⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C:IV, İstanbul, 2002, s.568

⁷⁶⁰ Hürriyet, 07.06.1997, s.1,25

⁷⁶¹ Hürriyet, 08.06.1997, s.1

⁷⁶² Hürriyet, 14.06.1997, s.1

⁷⁶³ Hürriyet, 05.06.1997, s.1,18

⁷⁶⁴ Hürriyet, 09.06.1997, s.1

⁷⁶⁵ Hürriyet, 11.06.1997, s.1

⁷⁶⁶ Hürriyet, 12.06.1997, s.1

DTP'li Aysel Göksoy RP'li Şevki Yılmaz'ın üzerine yürüdü⁷⁶⁷. 13 Haziran'da Turizm Bakanı Bahattin Yücel Bakanlık görevinden istifa etti. 25 Haziran'da DYP'den istifa eden Cefi Kamhi DTP'ye girdi⁷⁶⁸.

Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek'te eski 68 kuşağının şimdi medya dünyasına hakim olduğunu ve bu kişilerin Türkiye'yi bu hale getirdiklerini⁷⁶⁹ söylüyordu.

Erbakan Baskılar Sonucu İstifa Ediyor

Erbakan'ın başbakanlığındaki hükümet özellikle asker, yargı, sivil bürokrasi, medya ve iş dünyasından yoğun eleştiriler alması üzerine, ortaklar arasındaki protokole göre 1 yıl daha başbakanlık yapma süresi varken hem bu çevrelerin hem de DYP lideri Tansu Çiller'in yoğun baskısıyla başbakanlığı Çiller'e devretmek için hükümet istifa ediyordu. Koalisyon ortakları Başbakanlığın el değiştirmesiyle sorunların çözüleceği düşüncesiyle hükümetin istifasını Çankaya'ya veriyorlardı. Erbakan köşke iki zarfla çıkararak DYP-BBP ve RP hükümeti formülü sunarak ve hükümet kurma görevini Çiller'e vermesini isteyecekti⁷⁷⁰. Hürriyet "Hükümetin başbakanlık değişimi için yaptığı istifayı" şu ifadelerle duyuruyordu: "Türkiye'de büyük gerginlikler yaratan Refahyol'un Başbakanı Erbakan, 18 Haziran'da istifasını Köşk'e sundu. RP'de en çok eleştiri alan iki milletvekili H. İbrahim Çelik ve Şevki Yılmaz RP'yi kurtarmak için istifa ediyordu. Erbakan Çankaya'ya, 3 partinin hükümeti kurmaya yetecek sayısal gücü de sunuyordu. Fakat evdeki hesap çarşıya uymuyor ve Cumhurbaşkanı Demirel, Hükümet kurmak için ilk davet muhalefet lideri Mesut Yılmaz'a⁷⁷¹ yapıyordu. Defalarca düşürülmeye çalışılan hükümet, adeta "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan oluyor" ve kendi eliyle verdiği istifası nedeniyle sona eriyordu. Cumhurbaşkanı Demirel'in bu süreçte yaptıkları uzun süre tartışılacaktı.

Hükümet Kurma Görevi Yılmaz'da

Demirel 20 Haziran'da sürpriz bir kararla, hükümeti kurma görevini ANAP lideri Yılmaz'a veriyordu. Yılmaz, "9 gün içinde hükümeti kuracağım, güvenoyu alırım" diyerek çalışmalarına başlıyordu. Çiller "276'nın üstü yok sayılamaz. Hükümet kurma görevinin 276'nın altına verilmesinin Güneş Motel pazarlıklarının yeniden başlatılması anlamına geleceğini" belirtiyordu. Hükümeti kurma görevinin Yılmaz'a verilmesi RP'yi karıştırıyor ve Oğuzhan Asiltürk Erbakan'a "Ben size siyasi partiler yasası değişikliğini garantiye almadan görevi vermeyelim" demedim mi? sözleriyle Erbakan'a çıkışlıyordu. Türkiye'de yaşanan gelişmeler konusunda görüş bildiren Libya lideri Muammer Kaddafi: "Erbakan zavallının biri ülkeyi o yönetmiyor" dedi. Kaddafi Erbakan'ın İslam ordusu üyesi olduğunu bir kez daha açıklayarak ellerinde bunu kanıtlayacak ses bantları olduğunu söylüyordu⁷⁷². Demirel'in hükümet kurma görevini Yılmaz'a vermesini eleştiren Çiller ağır konuşarak, "bu siyasi ahlaksızlık" dedi. Demirel'i DYP'yi bölmeye çalışmakla ve demokrasiye darbe indirmekle suçlayan Çiller "bu yaptığını tarih affetmeyecek" diyordu. Erbakan ise Yılmaz'ın kuracağı hükümeti Nihat Erim hükümetine

⁷⁶⁷ Hürriyet, 12.06.1997, s.1

⁷⁶⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C:IV, İstanbul, 2002, s.568

⁷⁶⁹ Hürriyet, 16.06.1997, s.22

⁷⁷⁰ Hürriyet, 18.06.1997, s.1,20

⁷⁷¹ Hürriyet, 19.06.1997, s.1

⁷⁷² Hürriyet, 21.06.1997, s.1,22

benzetiyordu⁷⁷³. Yılmaz, hükümet turlarına Ecevit'le başlıyor ve Ecevit hükümete katılmayı kabul ederken, CHP lideri Baykal dışardan destek veriyordu. Yılmaz DYP lideri Çiller görüşmesi oldukça soğuk ve gergin bir atmosferde geçiyor ve Çiller “sizinle konuşmam bile” diyerek Yılmaz’ı reddediyordu. İki lider arasında 20 dakika süren görüşmede Çiller Yılmaz’a “demokrasiyi katlediyorsunuz hemen görevi iade edin” diyerek geri çeviriyor ve Yılmaz’a çayını bile içirtmiyordu⁷⁷⁴.

Erbakan Ve Çiller'den 278 İmza Garantisi

Erbakan ve Çiller, Yolrefah için saate karşı yarış başlattı. İki lider, 278 imzalı deklarasyonu köşke sunarken, bir yandan da hükümeti devretmeme planı yapıyordu. BBP lideri Yazıcıoğlu'nu da yanlarına alarak düzenledikleri basın toplantısında “Demirel'i demokrasi dışı davranmakla suçladılar” Hükümeti kurmakla görevlendirilen ANAP lideri Mesut Yılmaz kendinden emin bir şekilde “DYP den istifalar sürecektir” diyordu. Yılmaz yeni kabinesi netleşiyor, Kabinede DSP, ANAP ve DTP Milletvekillerinin isimleri geçiyordu.. DYP'de yaprak dökümü devam ediyor ve Hasan Denizkurdu da DYP'den istifa ediyordu⁷⁷⁵. Erbakan-Çiller-Yazıcıoğlu cephesi bozguna uğruyor ve özellikle DYP'de meydana gelen ard arda istifalarla 3 ortağın topladığı 278 imza fos çıkıyordu. 1 RP'li ve 4 DYP'linin partilerinden (RP Ferit Bora- Diyarbakır, DYP Erkan Kemaloğlu-Muş, Kubilay Uygun-Afyon, İsmail Köse-Erzurum ve Tekin Enerem-İstanbul) istifasıyla Yılmaz'a güvenoyu garantileniyordu⁷⁷⁶.

G. III. MESUT YILMAZ HÜKÜMETİ

Çiller “yeni hükümet için kumarhane sahipleri devrede” derken, DYP'den istifalar devam ediyor ve Işıl Saygın'da partisinden ayrılıyordu. Türkiye'nin Amerika Büyükelçisi Nüzhet Kandemir “hükümet ordunun değil halkın baskısıyla istifa etti”⁷⁷⁷ şeklinde görüş açıklıyordu. Tuğrul Türkeş “Akşener beni tehdit etti” dedi⁷⁷⁸. Köse ile Uygun'un MHP'ye geçmesiyle bu parti Meclis'e giriyordu Ali Uyar ile DYP'den daha önce istifa eden Haluk Müftüler ANAP'a geçerken, Turan Arınç DTP'ye katılıyordu. 29 Haziran DYP İstanbul Milletvekili Bahattin Yücel, Edirne Milletvekili Evren Bulut ve Konya Milletvekili Ali Günaydın partilerinden istifa etti; Bulut, ANAP'a geçti. 30 Haziran'da DYP Afyon Milletvekili Nuri Yabuz da partisinden istifa ediyordu. 1 Temmuz 1997 tarihli Hürriyet gazetesi yeni hükümetin kuruluşunu şu ifadelerle sayfalarına yansıtıyordu: “Kamuoyunda, sivil toplum örgütlerinde ve orduda büyük bir gerginliğe, devlette de bunalıma neden olan Refahyol Hükümeti dün siyaset sahnesinden silindi. Halkın, siyasi ahlak ve toplumsal barış dönemini açmasını beklediği cumhuriyetin 55. hükümeti, Cumhurbaşkanı Demirel tarafından onaylanarak resmen hizmete başladı. Üç ortaklı hükümet, dışardan CHP destekli, ANAP, DSP ve DTP'den oluşuyordu. Yeni hükümet “sivil, demokrat, özgürlükçü, uzlaşmacı ve geniş tabanlı hükümet olarak tanımlandı”. Ecevit 18 yıl sonra kabineye Başbakan yardımcısı olarak girdi. Hükümetin vaatleri: 8 yıllık kesintisiz eğitim, vergi oranları düşürülüp tabana yayılacak. Ansol-D hükümetinde Başbakan olarak Mesut Yılmaz görev yaparken,

⁷⁷³ Hürriyet, 22.06.1997, s.1,25

⁷⁷⁴ Hürriyet, 25.06.1997, s.1,18

⁷⁷⁵ Hürriyet, 26.06.1997, s.1,22,23

⁷⁷⁶ Hürriyet, 28.06.1997, s.1,20

⁷⁷⁷ Hürriyet, 27.06.1997, s.1

⁷⁷⁸ Hürriyet, 28.06.1997, s.1,20

Yardımcılıklarını DSP lideri Bülent Ecevit ve DTP lideri İsmet Sezgin yapacaktı. Bakanlıklara şu isimler geliyordu: MEB: Hikmet Uluğbay. Maliye: Zekeriya Temizel, Ulaştırma: N. Menzir, Sanayi Bakanı: Yalım Erez, İçişleri: Murat Başesgioğlu⁷⁷⁹. Cumhurbaşkanı Demirel, “çok zor günler geçirdim. Ama Türkiye, büyük bir demokrasi ülkesi olduğunu herkese kanıtladı Bu halkın, sivil toplum kuruluşlarının, medyanın ve demokrasinin bir zaferidir” sözleriyle siyasi tarihe geçecek ironik bir demeç veriyordu. Erbakan “Demirel ömrü boyunca bunun hesabını veremez neden Bakanlığın 7’si parti değiştirenlere verildi çünkü bunlar kumarhaneler hükümetidir”⁷⁸⁰ diyerek, hükümetin meşruiyetini ve etik durumunun sorgulamasını yapıyordu. Hürriyet gazetesi Meclisten güvenoyu alan hükümetten övgüyle bahseden yayınlarını sürdürüyordu: “Kurulduğu günden beri halktan büyük kabul gören ve piyasaları rahatlatan Anasol-D hükümetine millet iradesinin temsilcisi TBMM de dün açık farkla güvenoyu verdi. Hükümet 256 ret oyuna karşılık 281 kabul oyu aldı”. CHP’li Sabri Ergül’ün “deyyusu ekber dışarı” “en büyük pezevenk” pankartı RP’lilerle kavga çıkmasına neden oluyordu.

Askerlerin Dinlenmesi Sarmusak Olayı

Emniyet İstihbarat daire Başkan vekili Bülent Orakoğlu’nun garnizonları gözetlediği anlaşılıyordu. Asker ve Emniyeti karşı karşıya getiren olayların arkasında Akşener’in olduğu düşünülüyordu. Emniyette 14 kişi görevinden alınıyordu. Dinleme olayı üzerine Ecevit “Devlet hiçbir zaman bu duruma düşürülmemiştir” derken, Yılmaz “irticaya göz açtırmayız”⁷⁸¹ diyordu. Deniz Kuvvetlerindeki casusun çaldığı belgede ordunun irticaya karşı yürüteceği mücadeleyle ilgili gizli talimatlar bulunduğu açıklanıyordu⁷⁸². 8 Temmuz’da Askeri mahkeme casus olduğu iddia edilen onbaşı Kadir Sarmusak’ı tutukladı. DYP’li Meral Akşener, polis ve TSK mensuplarını karşı karşıya getirebilecek şok açıklamalar yapıyor ve yapılan çalışmaları “Hiyerarşi dışı oluşum olmakla suçluyordu. Batı Çalışma Grubu’nun maksadının irtica olmadığı başka çalışmalar yaptığını ve yasadışı bir oluşum olduğunu açıklıyordu. Akşener “1971’de Mahir Kaynak, Madanoğlu cuntasını tespit etti. Böylece tehdit ortadan kaldırıldı. Orduda kimse bunu casusluk faaliyeti olarak nitelendirmedi” diyordu. Akşener ayrıca “Orduda cunta iması” ve “darbe ihtimali vardı” gibi noktalara dikkat çekiyordu. “170 bin polis var darbe olmaz” diyen bürokrat Bülent Orakoğlu açığa alınırken, Hanefi Avcı ise görevden alınıyordu⁷⁸³. Orduya casus sokan Orakoğlu tutuklanıyordu. Akşener’e orduyu tahkirden inceleme başlatılıyordu. DYP lideri Tansu Çiller’e şimdi de orduya hakareten suç duyurusu hazırlanıyor⁷⁸⁴. Doğu Perinçek’in iddiaları üzerine DYP lideri Tansu Çiller hakkında CIA ajanlığı yaptığı gerekçesiyle soruşturma başlatılıyordu⁷⁸⁵. Polisin Askerlerin içine istihbaratçı koymasıyla meydana gelen soğukluk polisin askerden özür dilemesiyle tatlıya bağlanıyordu⁷⁸⁶. İlk kez Deniz Kuvvetleri Askeri Mahkemesine çıkarılan Onbaşı Sarmusak “bildiklerimi anlatırsam şu arkamdaki hükümet zor duruma düşer” dedi. Sarmusak ifadesinde “bana

⁷⁷⁹ Hürriyet, 01.07.1997, s.1

⁷⁸⁰ Hürriyet, 02.07.1997, s.1,20

⁷⁸¹ Hürriyet, 03.07.1997, s.1,23

⁷⁸² Hürriyet, 04.07.1997, s.1,2

⁷⁸³ Hürriyet, 09.07.1997, s.1

⁷⁸⁴ Hürriyet, 17 ve 18.07.1997, s. 27,1

⁷⁸⁵ Hürriyet, 17 ve 18.07.1997, s. 27,1

⁷⁸⁶ Hürriyet, 14.08.1997, s.1,21

soğuk suyla ve elektrikle işkence yaptılar” diyordu⁷⁸⁷. 12 Eylül ve Susurluk davası sanığı İbrahim Şahin ile 2 özel tim mensubu tahliye edildi. Köstebek sanığı Bülent Orakoğlu ve 2 Ekim tarihinde de Kadir Sarmusak tahliye ediliyordu⁷⁸⁸.

3 Temmuz’da DYP Samsun Milletvekili Cemal Alişan, 8 Temmuz’da DYP Genel Başkan Yardımcısı Hasan Peker, 11 Temmuz’da Demir Berberoğlu ve Kırşehir Milletvekili Ömer Demir DYP’den istifa ediyorlardı. 12 Temmuz’da DYP Afyon Milletvekili Yaman Törüner partisinden istifa ediyordu. 13 Temmuz’da DYP’den ayrılan İzmir Milletvekili Gencay Gürün DTP’ye girdi. 14 Temmuz’da DYP Kilis Milletvekili Doğan Güreş, Hakkari Milletvekili Mustafa Zeydan ve Van Milletvekili Mahmut Yılbaş ve Ufuk Söylemez DYP’den istifa ediyorlardı⁷⁸⁹.

15 Temmuz’da RP Ankara Milletvekili Şaban Karataş ile Menderes’in sağ kolu RP İstanbul Milletvekili Gürcan Dağdaş ve 24 Temmuz’da da RP İstanbul Milletvekili Metin Işık partisinden istifa ediyordu. RP ve DYP’nin eleştiri bombardımanına tuttuğu Demirel, Isparta’da herkes haddini bilsin diyerek sert çıkıyor ve “Bu işte tarafsızım ben sadece devletin tarafındayım” diyordu⁷⁹⁰. DTP’ye katılan iki Milletvekili Gürcan Dağdaş ve Metin Işık ile 20’ye ulaşarak komisyonlarda temsil edilince RP’nin komisyon üstünlüğü kayboluyordu⁷⁹¹.

DYP’den ayrılan Ufuk Söylemez DTP’ye geçti. Sedat Aloğlu’da DYP den ayrıldı⁷⁹². 30 Temmuz’da DYP’den ayrılan milletvekilleri Ömer Demir, Tekin Enerem ve Nuri Yabuz ANAP’a geçti.

30 Temmuz 1997 tarihli Hürriyet gazetesinde “8 yıllık eğitimi protesto eylemi” şu şekilde haberleştiriliyordu: “Kesintisiz eğitimi protesto için Ankara’da toplananlardan aşırı dinci gruplar, Genel Kurmay ve Kuvvet Komutanlıklarının önüne giderek çirkin sloganlar attılar ve göstericilerden 55 i göz altına alındı.. Çember sakallı, şalvarlı, takkeli, kara çarşafı bir grup göstericinin Genel Kurmayın önünde, “kafirlerin korkusu Muhammed’in ordusu” şeklinde attıkları sloganlar öfke yarattı. Zorba da oradaydı (gazeteci Işın Gürel’i Sincan’da yumruklayan kişi). Sekiz yıllık eğitime hayır mitingi fos çıktı 1 milyon kişiyi beklerken 5 bin kişiyi zor topladılar”⁷⁹³. Bir gün sonraki olayla ilgili bir diğer haberde şu şekilde veriliyordu: “Ankara’da irtica provası yapanların önünde, elinde Atatürk’ün resmiyle dimdik durarak, O’nun Cumhuriyetini yıkamazsınız mesajı veren genç kız, Türkiye’nin gözlerini yaşarttı”⁷⁹⁴. Ankara’da irtica provası yapanların önüne, havaya kaldırdığı Atatürk fotoğrafıyla dikilen İzmirli Chantal’ın babası turizmci Jan Zakari’nin Türk ve Müslüman olmadığı ortaya çıkınca Hürriyet olayı yeniden sayfalarına taşıyordu: “Chantal’ın Babası Zakari “dinim, adım ayrı olabilir ama her Türk kadar Türküz” diyordu⁷⁹⁵. İzmir Belediye Başkanı Özfatıra “Atatürk Chantal’ın falan Atatürk’ü değil, başı örtülü Zübeyde Hanım’ın Atatürk’üdür. Bugün Türkiye’de anlatılan İsmet İnönü’nün fikirleridir. Atatürk’ün değil. Atatürk’ün izini silmek isteyenler bunları söylüyor. Chantal Zakari provokatördür, Türk pasaportuyla

⁷⁸⁷ Hürriyet, 12.09.1977, s.1

⁷⁸⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C:IV, İstanbul, 2002, s.572

⁷⁸⁹ Hürriyet, 19.07.1997, s.1,23

⁷⁹⁰ Hürriyet, 22.07.1997, s.1

⁷⁹¹ Hürriyet, 27.07.1997, s.1,21

⁷⁹² Hürriyet, 24.07.1997, s.1,22

⁷⁹³ Hürriyet, 30.07.1997, s.1

⁷⁹⁴ Hürriyet, 01.08.1997, s.1

⁷⁹⁵ Hürriyet, 02.08.1997, s.1

Türkiye de yaşamasına izin verdiğimiz biri kalkıp Atatürkçü olduğunu söylüyor, ticari amaç için kullanıyorlar” diyordu⁷⁹⁶. Yılmaz, kesintisiz eğitim tasarısını engelleyen ve eğitim reformuna karşı çıkan RP’lileri yarasaya benzeterek “bunlar karanlık insanlar” dedi. Hürriyet gazetesi eylemlere karşı gelen kızın Türk ve Müslüman olmadığı ortaya çıkınca, Türk ve Müslüman olan yeni bir protestocuyu Kütahya’da buluyordu. 7 Ağustos tarihli Hürriyet’te yeni kahraman şu şekilde haberleştiriliyordu: “Kütahya’da yapılan 8 yıl karşıtı gösterilere karşı “yaşasın laiklik” diye bağırın İzmirli Zuhal’in Babası “kızımın gurur duyuyorum” dedi⁷⁹⁷.

TBMM, Cumhuriyet tarihinin en önemli reform yasası olan 8 yıllık kesintisiz eğitimi 12 gün 9 gece çalışarak 242 ye karşı 277 oyla kabul ediyordu. Demirel yasa çıkınca “Türkiye’nin ufku açıldı” diyerek⁷⁹⁸ memnuniyetini dile getiriyordu.

20 Temmuz’da irticai faaliyetleri saptanan 328 Vali yardımcısı ve Kaymakamın görevden alınmasına ilişkin kararname Demirel’in onayına sunuluyordu⁷⁹⁹.

12 Ağustos’ta DYP Mardin Milletvekili Muzaffer Arıkan partisinden istifa ederek DTP’ye geçti. 13 Ağustos DYP’den istifa etmiş olan Baki Tuğ ANAP’a geçti.

MGK, cumhuriyet tarihinde ilk kez, eski Başbakan Çiller ve eski İçişleri Bakanı Akşener’in yalanları nedeniyle, toplantıların gizli tutanaklarını açıklamaya karar veriyordu⁸⁰⁰.

YAŞ’da Org. Çevik Bir’in, bir yıl daha görevi uzatılırken, 4 kuvvet komutanı: Köksal, Erkaya, Çörekçi ve Koman emekli oluyordu. KKK’na Hüseyin Kıvrıkoğlu getirildi⁸⁰¹. KKK Kıvrıkoğlu aynı zamanda Türk ordusunu 21. yüzyıla taşıyacak geleceğin GKB olarak belirlenmiş oluyordu. MGK sekreteri Org. İlhan Kılıç H.K.K, Salim Dervişoğlu DKK, ve Fikret Özden JGK oluyordu⁸⁰².

10 Ağustos tarihli Hürriyet’in 22. sayfasındaki bir habere göre “YDP lideri Hasan Celal Güzel yanımda 10 adam olsa Genel Kurmay’ı basardım. Bunları sinek karıca gibi görüyorum “diyordu⁸⁰³.

CHP lideri Deniz Baykal kendisini “çavuş” olarak niteleyen Erbakan’a Türk ordusunda çavuş olmak Kaddafi’nin yardımcısı olmaktan daha iyidir” diyordu⁸⁰⁴.

Yargıtay Başkanı Mehmet Uygun “Türkiye’de yargı bağımsızlığı var diyemem” diyordu⁸⁰⁵. GKB Org. İ. Hakkı Karadayı Yılmaz’a heyet göndererek. “İrtica endişemiz aynı dozda sürüyor” mesajıyla hükümetten daha somut önlemler almasını istiyordu. Başbakan Yılmaz ise askerleri yatıştırmaya çalışarak “daha zorlarsak şişe alttan patlar” diyordu⁸⁰⁶.

ANAP lideri Yılmaz, RP ile DYP’nin kurduğu Refahiyol Hükümetinin 28 Şubat süreciyle iktidardan uzaklaştırılması neticesinde kurulan ANAP-DSP-DTP koalisyon Anadol-D hükümetinde bir kez daha Başbakan olarak görev yapıyordu. Bu hükümetinde bacanağını THY yönetimine ataması

⁷⁹⁶ Hürriyet, 06.08.1997, s.22

⁷⁹⁷ Hürriyet, 07.08.1997, s.22

⁷⁹⁸ Hürriyet, 17.08.1997, s.1

⁷⁹⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C:IV, İstanbul, 2002, s.571

⁸⁰⁰ Hürriyet, 27.07.1997, s.1,21

⁸⁰¹ Hürriyet, 03.08.1997, s.1,21

⁸⁰² Hürriyet, 04.08.1997, s.1

⁸⁰³ Hürriyet, 10.08.1997, s.22

⁸⁰⁴ Hürriyet, 14.08.1997, s.1,21

⁸⁰⁵ Hürriyet, 09.09.1997, s.23

⁸⁰⁶ Hürriyet, 10.09.1997, s.1

eleştirilere neden olurken Yılmaz “Ben doğru olanı yaptım. Atadığım kişilere güveniyorum. Onların eylemlerinden sorumluyum ve geri adım atmam” diyordu. Yılmaz’a o günlerde en çok yöneltilen ifadelerden biri de “onbaşı Mesut” nitelemesiydi. Mesut Yılmaz ise “onbaşı Mesut” sözünden rahatsızlık duymadığını açıklıyordu⁸⁰⁷. DYP lideri Çiller Yılmaz’a “şerefsiz onbaşı” diyordu⁸⁰⁸. İstanbul Bahçelievler’e Çiller’e nazire yapılracasına “sancağını teslim etmeyen onbaşı” anıtı inşa ediliyor ve açılışı Yılmaz’ın yapacağı açıklanıyordu⁸⁰⁹.

Ecevit, Çiller için “siyasal ömrünün tükendiğini kendisi de idrak ediyor. Onun için büyük bir hırçınlık içinde” dedi⁸¹⁰.

16 Ekim 1997’de TBMM Başkanlığına 373 oyla Hikmet Çetin seçiliyordu.

Solda birlik için Baykal’la görüşen 4 DSP Milletvekilini, Ecevit ihraç istemiyle disipline sevk ediyordu⁸¹¹. İhracı istenen 3 DSP’li Veli Aksoy, Hilmi Develi ve Yüksel Aksu istifa ediyordu.

Yılmaz “çok zor bir döneme giriyoruz. En azından enflasyonda bir düşme, pahalılıkta da rahatlama olmayacak” dedi⁸¹². Yılmaz “Susurluk ve enflasyon için kellemi koydum. Küfrü, hakareti, baskıyı, her şeyi göze aldım. Türkiye’ye çağ atlatacağım” dedi⁸¹³.

CHP lideri Deniz Baykal Washington’da rahip Sun Myung Moon’un lideri olduğu birleştirme kilisesinin konuğu olarak geldi. Baykal’ın konuk olduğu moon tarikatı birbirini tanımayan çiftlerin evlenmesiyle ünlü⁸¹⁴.

Karadeniz sahilyolu projesinde yolsuzluk iddiasıyla verilen gensoruda 276 bulunamıyordu⁸¹⁵. YAŞ’nın 62 subayı ordudan ihraç ettiği açıklanıyordu. GKB Karadayı “İrticayı ezmeye kararlıyız” dedi⁸¹⁶.

Celal Doğan’ın eşi Aysel Doğan “Erbakan benden özür dilemeliydi” dedi. Şevki Yılmaz, Celal Doğan’a “karını ilk sermaye yap” demişti⁸¹⁷. Şevki Yılmaz Celal Doğan’ın karısına 6 milyar ödeyecek⁸¹⁸. Celal ve Aysel Doğan tazminatı Genelev kadınlarına vereceklerini⁸¹⁹ açıklıyorlardı.

Susurluk ve faili meçhul cinayetler araştırma komisyonlarının beyni olarak nitelenen raportör Akman Akyürek 8 Aralık’ta İstanbul’da esrarengiz bir trafik kazasında can veriyordu. Akman’ın otosu bir Kamyona arkadan çarptı. Hakim olan Akman 36 yaşındaydı⁸²⁰.

TBMM, Susurluk kahramanları Mehmet Ağar ve Sedat Bucak’ın dokunulmazlıklarını kaldırdı. İki DYP Milletvekili DGM de yargılanacaklardı⁸²¹.

⁸⁰⁷ Hürriyet, 21.09.1977, s.1,24

⁸⁰⁸ Hürriyet, 25.09.1977, s.1,23,26

⁸⁰⁹ Hürriyet, 25.10.1997, s.1

⁸¹⁰ Hürriyet, 09.10.1997, s.1

⁸¹¹ Hürriyet, 02.11.1997, s.1

⁸¹² Hürriyet, 07.11.1997, s.1

⁸¹³ Hürriyet, 13.11.1997, s.1

⁸¹⁴ Hürriyet, 28.11.1997, s.1,7

⁸¹⁵ Hürriyet, 11.12.1997, s.1

⁸¹⁶ Hürriyet, 23.12.1997, s.1

⁸¹⁷ Hürriyet, 05.06.1997, s.1,18

⁸¹⁸ Hürriyet, 27.12.1997, s.1

⁸¹⁹ Hürriyet, 28.12.1997, s.1

⁸²⁰ Hürriyet, 09.12.1997, s.1

⁸²¹ Hürriyet, 12.12.1997, s.1

Yekta Güngör Özden'den boşalan Anayasa Mahkemesi Başkanlığına 6 oy alan Necdet Sezer seçiliyordu⁸²².

8 Ocak 1998'de DYP Ankara milletvekili Ünal Erkan parti içi demokrasi olmadığı gerekçesiyle partisinden istifa ediyordu.

Meclis'te Yolsuzluk

TBMM Genel kurul inşaatını yapan MESA firmasından kızına aldığı süper lüks dairelerden dolayı eleştirilere uğrayan Meclis eski Başkanı Mustafa Kalemlı “kızım evi istemiyor iade edeceğiz” diyordu⁸²³. Kalemlı'nın karısı “kocamı öldürecekler” diyordu. Meclis'in yenilenmesine astronomik rakamlar harcanyor ve TBMM'ye bir koltuk 6.149 dolara mal oluyordu⁸²⁴. 13 Ocak'ta Mustafa Kalemlı'nın Başkanlığı döneminde yapılan TBMM Genel kurul salonunun yenilenmesi inşaatındaki yolsuzluk iddialarının araştırılması amacıyla Meclis soruşturma komisyonu kuruluyordu. Yaklaşık 6 ay süren çalışmalar sonunda Mustafa Kalemlı Meclis Komisyonunda suçlu bulunuyordu⁸²⁵. 22 Haziran'da TBMM Başkanı Hikmet Çetin, komisyonun suçlu bulduğu eski Başkan Kalemlı Hakkında savcılığa suç duyurusunda bulunuyordu.

Susurluk Raporu

Susurluk raporu, 12 Ocak 1998'de Başbakan Yılmaz'a teslim ediliyordu. Raporla Türk devleti ilk kez kendini sorguluyor ve devlet içindeki çeteler açıkça ortaya konuyordu. Raporla geçen ifadeler arasında: Asala terör örgütünü yok etmek için 15 ülkücü kullanılmış. Bazı kanun kaçaklarını MİT ve Emniyet özel amaçla kullanmıştır. PKK ya destek sağlayanlar Emniyet içindeki birimler tarafından öldürülmüştür. Örtülü ödenekteki 45 milyon dolarlık paranın kaydı yoktur. Devlet için görev yapan bazı kişiler daha sonra yasadışı işlere girişmişlerdir⁸²⁶ deniliyordu. Rapora tepki gösterenler arasında eski Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman'da bulunuyordu. Koman “Susurluk raporu edebi bir rapor”dur diyordu⁸²⁷. Başbakan Yılmaz, Susurluk raporunun ortaya koyduğu tablo nedeniyle MİT ve Emniyette 15 gün içinde büyük operasyon yapılacağını açıklıyordu⁸²⁸.

Dışişleri Bakanı İsmail Cem, RP lideri Erbakan'ın başında Kaddafi'nin bulunduğu Uluslararası İslam Halk Komutanlığına üyeliğini resmen doğruladı. TÜSİAD'dan: “Refah Partisi Türkiye'nin partisi olmayı başaramadı. Büyük bir kitle partisi olarak siyasi hayatımızda yer aldı ama bir gizli gündemi olmadığına toplumu inandıramadı” açıklaması geliyordu⁸²⁹. RP'nin Anayasa Mahkemesince kapatılması üzerine siyasi yasaklı hale düşen Erbakan, Korkut Özal'a DP olarak grup kurması için 30 tane ödünç vekil vermiyordu. Danıştay Karatepe'nin Kayseri Belediye Başkanlığını düşürüyordu⁸³⁰. İlerleyen

⁸²² Hürriyet, 07.01.1998, s.1

⁸²³ Hürriyet, 04.01.1998, s.1,23

⁸²⁴ Hürriyet, 07.01.1998, s.1

⁸²⁵ Hürriyet, 12.06.1998, s.1

⁸²⁶ Hürriyet, 13.01.1998, s.1

⁸²⁷ Hürriyet, 24.01.1998, s.21

⁸²⁸ Hürriyet, 29.01.1998, s.1

⁸²⁹ Hürriyet, 23.01.1998, s.3,9

⁸³⁰ Hürriyet, 13.02.1998, s.23

günlerde Anayasa Mahkemesi gerekçeli kararı yayınlıyor ve RP tarih olurken, Erbakan'a 5 yıl hapis yasağı başlıyordu⁸³¹.

Ecevit "Çiller'in aklının kendine hayrı yok ki, başkasına olsun" diyordu⁸³².

Baykal "askerler bu hükümetten ümidini kesti. Yeni arayışlara başladı" sözleriyle ortamı gerginleştiriyordu⁸³³. Yılmaz, ara rejim tartışmalarına sert şekilde cevap vererek "herkesi akli selime davet ediyorum" derken, koalisyonun küçük ortağı DTP lideri Cindoruk "en büyük irtica darbedir" diyordu⁸³⁴.

Yılmaz Başbakanlığı sırasında askerlerle ilişkilerinde ciddi sıkıntılar yaşıyordu. "27 Mart'taki MGK toplantısında eğer bir dayatma gerekecekse o dayatmayı ben yapacağım. Ben askere irtica ile mücadele görevi vermedim" açıklamasıyla askerlerle ilişkilerini geriyordu⁸³⁵. Demirel, Başbakan Yılmaz'ı ordu karşısındaki tutumunu konusunda uyarıyordu. Cumhurbaşkanı Demirel, "ordu ile kavgalı olunmaz" diyordu. Ecevit "orduyu rahat bırakalım" derken, koalisyon ortağı ANAP'tan "onbaşı kompleksini attık"⁸³⁶ açıklaması yapılıyordu. Yılmaz'a askerden cevap gecikmiyordu: "Hükümetin emrindeyiz ama bölücülük ve irtica ile mücadeleden asla vazgeçmeyiz" deniliyordu⁸³⁷. 22 Mart'ta Başbakan Yılmaz zirve toplantısında bir araya geldiği koalisyon ortakları Ecevit ve Cindoruk'a "Askere karşı sözlerim yanlış anlaşıldı" diyordu. Yapılan MGK sonrasında "irticanın tehdit sıralamasında bölücülüğün önüne geçtiği" vurgulanıyordu. MGK kararlarından sonra Devlette irtica temizliği başlıyordu. Bakanlığın 6 üst düzey yöneticisi görevden alınırken, 3 Vali de merkeze çekiliyordu⁸³⁸.

İrtica Brifingi

13 Mart'ta 1998'de YÖK'te toplanan Rektörler Komitesine MGK Genel Sekreterliği tarafından irtica konusunda verilen brifingden 4 gün sonra bu kez 17 Mart'ta Cumhurbaşkanı Demirel'e brifing veriliyordu. GKB'nda irtica konusunda verilen brifingde irticanın Türkiye'ye yönelik iç tehdit sıralamasındaki yerini koruduğu, hükümetin bu konuda daha etkin davranması gerektiği belirtiliyordu⁸³⁹.

Çevik Bir ve 4 general Ecevit'e irtica brifingi veriyordu⁸⁴⁰. Askerin Fethullah Gülen'den rahatsızlığı ve MGK'ya konu gelirse Ecevit'in Gülen'i savunacağı belirtiliyordu. Üniversitelerden türban yasağı başlatılması üzerine Fethullah Hoca tercih durumunda okumayı seçeceğini ifade ediyordu. Fethullah Gülen "türbanı değil okumayı tercih ederim". Rektörler hükümete türban muhtırası veriyorlardı⁸⁴¹.

Yılmaz, Ecevit ve Cindoruk, Karadayı'nın görev süresinin uzatılmamasına karar veriyorlardı⁸⁴². Genel Kurmay, Org. Karadayı'nın görev süresinin 1 yıl uzatılması ve darbe haberleri üzerine sert bir

⁸³¹ Hürriyet, 23.01.1998, s.1

⁸³² Hürriyet, 05.03.1998, s.1

⁸³³ Hürriyet, 11.03.1998, s.1

⁸³⁴ Hürriyet, 14.03.1998, s.1,22,23

⁸³⁵ Hürriyet, 18.03.1998, s.1

⁸³⁶ Hürriyet, 19.03.1998, s.1

⁸³⁷ Hürriyet, 21.03.1998, s.1

⁸³⁸ Hürriyet, 28.03.1998, s.1

⁸³⁹ Hürriyet, 18.03.1998, s.1

⁸⁴⁰ Hürriyet, 13.03.1998, s.1,28

⁸⁴¹ Hürriyet, 14.03.1998, s.1,22,23

⁸⁴² Hürriyet, 15.03.1998, s.1

açıklama yaparak şu mesajları verdi: “Rütbe ve makam hırslımız yok. Gelenler (laiklikten bizden) farklı olmayacak. Bizle değil sorunla uğraşın. Cumhuriyetin güvencesiyiz”⁸⁴³. Ecevit darbe tartışmalarıyla ilgili olarak “Baykal hiç yoktan gerginlik yarattı” dedi. Hükümet, irticaya karşı “Başbakanlıkta tek merkezden mücadele startı verdi. Devletin tüm birimleri ve sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle sivil plan devreye sokuluyordu. Düğmeye basılıyor kılık-kıyafet ve Yurt operasyonu başlatılıyordu”⁸⁴⁴.

Anayasa Mahkemesi Başkanı Necdet Sezer, RP’nin kapatılmasından sonra ilk kez uyarısını yapıyor ve laiklik karşıtı partilerin her zaman kapatılacağını belirtiyordu. Sezer “hukukun üstünlüğü ve laiklik olmazsa özgürlükten ve demokrasiden söz edilemez” diyordu⁸⁴⁵. Demirel, bugünkü tartışmaları değerlendirirken, “bunalımın aşılmasının değeri bilinemedi. Geçen yıl yaşanan bunalımı unutmayın” diyordu⁸⁴⁶.

Yılmaz “1 Ekim’de istifa etmeyeceğim yeni hükümetin kuruluşunu göreşeceğiz”⁸⁴⁷ diyordu.

H.K.K Org. İlhan Kılıç Türkçe dua okuttu ve “ne güzel herkes anladı” dedi⁸⁴⁸.

İstanbul’un Fethi Kutlamalarına 28 Şubat Damgası

İstanbul’un fetih törenlerinde, önceki yıllarda yapılan yeniçeri ve leventlerin surlara sembolik hücumuna yer verilmiyordu. Törende Mehteran bölüğü mehter marşları eşliğinde iki ileri bir geri değil, askeri bando marşında uygun adım yürüyordu. İstanbul Belediyesinin flaması da askeri bir yetkilinin emriyle indiriliyordu⁸⁴⁹. Beyoğlu Belediyesi alternatif İstanbul fethi kutlaması düzenliyor ve fetih tamamen canlandırılıyordu⁸⁵⁰.

Yılmaz ile Baykal 18 Nisan 1999’da seçime gidilmesi konusunda kesin anlaşmaya vardılar⁸⁵¹. 8 Haziran’da koalisyonun ortaklarından Bülent Ecevit seçim tarihinin belirlenmesinden duyduğu endişeyi şu sözlerle ifade ediyordu: “10 ay önceden seçim tarihinin açıklanması normal bir uygulama değildir”. İrtica yasaları üçüncü kez erteleniyordu⁸⁵².

İrtica ve disiplinsizlik gibi nedenlerden dolayı Ordudan 167 asker ihraç ediliyordu. İhraç edilenler arasında GATA’dan bir Profesör de bulunuyordu⁸⁵³.

BÇG uzmanları Meclis İnsan Hakları Komisyonuna çağrılmalarına rağmen yazılı cevap gönderdiler⁸⁵⁴.

Başbakan Yılmaz’ın Makedonya gezisinde, Türk heyetinin konvoyuna dalan bir otomobil yolu cehenneme çevirdi. Kazada Bakan R. Kazım Yücelen, milletvekili Altınar ve gazeteci Fikret Bila ağır yaralanıyordu⁸⁵⁵.

⁸⁴³ Hürriyet, 16.03.1998, s.1

⁸⁴⁴ Hürriyet, 17.03.1998, s.1

⁸⁴⁵ Hürriyet, 28.04.1998, s.1,25

⁸⁴⁶ Hürriyet, 29.04.1998, s.1

⁸⁴⁷ Hürriyet, 25.04.1998, s.1,23

⁸⁴⁸ Hürriyet, 16.05.1998, s.23

⁸⁴⁹ Hürriyet, 30.05.1998, s.1

⁸⁵⁰ Hürriyet, 31.05.1998, s.27

⁸⁵¹ Hürriyet, 04.06.1998, s.1

⁸⁵² Hürriyet, 12.06.1998, s.1

⁸⁵³ Hürriyet, 17.06.1998, s.1,9

⁸⁵⁴ Hürriyet, 19.06.1998, s.1,25

⁸⁵⁵ Hürriyet, 08.07.1998, s.1,27

Çevik Bir'e Hükümetten Cevap

DSP lideri Ecevit, Genel Kurmay 2. Başkanı Org Çevik Bir'in "Fazilet birinci parti, irtica da birinci tehdit" sözlerine "bu sözler laiklik karşıtı safları sıklaştırır irtica kabusu yaratmayın" ifadesiyle cevaplıyordu⁸⁵⁶. Çevik Bir'e bir tepki de Başbakan Yılmaz'dan geliyor ve Yılmaz "Türkiye'de bu tespitleri yapmamaları gerekenler yapıyorsa ben yorumda bulunmam" diyordu⁸⁵⁷. Yılmaz, 4 Temmuz'da düzenlediği basın toplantısında, Org. Çevik Bir'i kastederek "yapılan hareket yanlıştır" diyordu. TSK'nin, laik devletin korunması konusunda gösterdiği duyarlılığı takdirle karşılıyorum ama bunun, TSK'nin, geleneğine uymayan biçimde parti politikalarına müdahale etmeye, siyasi tablo ile ilgili tahminde bulunmaya varmasını anlayışla karşılamıyorum. Cumhuriyet hükümetine düşen görev, laik devleti korumaktır bunu da demokratik sistem ve hukuk devleti kuralları içerisinde yürüterek yapıyoruz. Başkalarının başka türlü bir mücadele anlayışı varsa hükümet olarak bunu paylaşmıyoruz. Dinde, Cumhuriyette kimsenin tekelinde değil. Bir kamu görevlisinin yaptığı yanlış üzerine daha fazla yorum yapmak istemiyorum." diyordu⁸⁵⁸. GKB Org. Karadayı: "Çevik Bir'in sözleri münferit. Ordu hiçbir esasa dayanmayan yorumlara ve yıpratılma heveslerine müstehak değil. Biz işimizi yapıyoruz" diyordu. Karadayı, bir kez daha "yine en büyük tehlike irticadır" diyordu⁸⁵⁹. DYP lideri Tansu Çiller, Yılmaz'a "Çevik Bir'i emekli edemiyorsan kendin istifa et" diyordu⁸⁶⁰.

8 Temmuz 1998'de Doğan Güreş DYP'ye geri dönüyordu.

21 Temmuz 1998 milletvekilleri Ömer Bilgin, Murat Karayağın, Kahraman Emmioğlu, M. Kemal Akyurt, Mustafa Bayram, Mehmet Ağar ve Sema Pişkinsüt'ün dokunulmazlıkları kaldırılıyordu⁸⁶¹.

DTP lideri Hüsamettin Cindoruk "bu hükümet bitmiştir. Geniş tabanlı bir hükümet kurulmalıdır"⁸⁶². 25 Temmuz'da Hükümet ortakları Ecevit, Yılmaz ve Cindoruk Genel ve yerel seçimlerin 25 Nisan 1999'da yapılmasında anlaşılıyorlardı. 30 Temmuz'da 18 Nisan 1999'da Mahalli İdareler ve Genel seçimlerin birlikte yapılması 488 oyla TBMM'de kabul ediliyordu⁸⁶³.

Camiler üzerindeki çeşitli grup ve cemaatlerin tasarruf hakkı Yeni çıkarılan kanunla bu gruplardan alınıyor ve bütün camilerin denetimi diyanete geçiyordu⁸⁶⁴. Başbakan Yılmaz bazı bakanlıklara yeni atamalar yapıyor Adalet Bakanlığına Hasan Denizkurdu, Arif Denizolgun Ulaştırma Bakanlığına ve Kutlu Aktaş da İçişleri Bakanlığına getiriliyordu. Kemal Yazıcıoğlu Emniyet Genel Müdürü, Erol Çakır ise İstanbul Valisi oluyordu⁸⁶⁵. Hükümette Yazıcıoğlu atanması sorun çıkarıyordu. Atamaya Ecevit karşı çıkıyordu⁸⁶⁶.

⁸⁵⁶ Hürriyet, 02.07.1998, s.1

⁸⁵⁷ Hürriyet, 03.07.1998, s.25

⁸⁵⁸ Hürriyet, 05.07.1998, s.1,27

⁸⁵⁹ Hürriyet, 06.07.1998, s.1

⁸⁶⁰ Hürriyet, 08.07.1998, s.1,27

⁸⁶¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C:IV, İstanbul, 2002, s.609

⁸⁶² Hürriyet, 22.07.1998, s.1

⁸⁶³ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C:IV, İstanbul, 2002, s.609

⁸⁶⁴ Hürriyet, 01.08.1998, s.1,7,21

⁸⁶⁵ Hürriyet, 05.08.1998, s.1

⁸⁶⁶ Hürriyet, 06.08.1998, s.1

Karadayı'ya Üstün Hizmet Madalyası ve Yeni Komutanlar

Hükümet görev süresi sona eren İsmail Hakkı Karadayı'ya ilk defa bir askere verilen, üstün hizmet madalyası vermeyi kararlaştırıyordu⁸⁶⁷. Demirel, İsmail Hakkı Karadayı Paşaya “demokrasiye bağlılığı nedeniyle devlet nişanı vermeyi kararlaştırdık” diyordu⁸⁶⁸.

Yeni dönemde ordunun komuta kademesi şu şekilde belirleniyordu: Genel Kurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, K.K.K Atilla Ateş, D.K.K Salim Dervişoğlu, H.K.K İlhan Kılıç, J.G.K Rasim Betir, 1 Ordu Komutanlığına Çevik Bir, Genel Kurmay 2. Başkanlığına Hilmi Özkök ve Nato Avrupa Müttefik Komutanlığına Edip Başer getiriliyordu⁸⁶⁹.

Ecevit, Genel Kurmay Başkanı Org. Karadayı'ya “şu gerçeği herkesin içine sindirmesi lazım. Uzun yılların birikimi olan hareketler demokratik süreçte bir hamlede yok edilemez” diyordu⁸⁷⁰. Demirel “Bir bilen olarak uyarıyorum. Bu seçimde ordu düşmanlığı ve din istismarı yapılırsa devlet yine harekete geçer” diyordu⁸⁷¹.

Yeni GKB Hüseyin Kıvrıkoğlu “şeriata karşı teyakkuzdayız” dedi⁸⁷². İslamcı basının irtica karşısında ılımlı olduğunu öne sürdüğü yeni Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kıvrıkoğlu, “oyunları tutmadı. Benim farklı olduğum havasını yayararak komutanların arasına nifak sokmaya çalıştılar. Akılları sıra, komutanları birbirlerine düşüreceklerdi. İçimize en yumuşak yerden girmeye çalıştılar. TSK'da bir sistem vardır. Ordunun görüşleri komutandan komutana değişmez. İrtica konusunda duyarlı olmayan bir asker bu makamlara gelemmez. Böyle biri Albaylıktan yukarı çıkamaz” diyordu⁸⁷³.

Baykal “Pazar günü yapılan türban eyleminde Cumhuriyet'e başkaldırdılar” dedi⁸⁷⁴.

CHP, Cumhuriyetin 75. Yılında verdiği ilanda “Türkiye Cumhuriyeti CHP ile var” başlıklı ilanda “TC. vatandaş eşitliği üzerine kuruludur. Cumhuriyet anlayışı, vatandaşlar arasında hiçbir ayırım yapılmasını kabul edemez”. “Türkiye projesi ile geleceği hazırlıyoruz. Değişimi birlikte gerçekleştireceğiz. Geleceğimizi birlikte kuracağız. Atatürk, Cumhuriyet ile birlikte CHP'yi kurdu. 75. yılında, bu değişim için lideri, kadroları ve toplumsal sözleşmesi olan ‘Türkiye Projesi’ ile hazırdır. Cumhuriyet, demokrasi laiklik senindir Türkiye”. CHP “Türkiye'nin kurucusu ve güvencesi”⁸⁷⁵ deniliyordu. “Türkiye’de demokrasi CHP ile var” CHP, Türkiye’ye demokrasiye getiren partidir. Demokrasi, Türkiye Cumhuriyetinin vazgeçilmez temel niteliğidir. CHP olarak biz diğer bütün partilerden farklıyız. Şimdi değişim zamanı”⁸⁷⁶. “Laiklik CHP ile var” başlıklı ilanda “CHP, Türkiye’ye laikliği getiren partidir. Laiklik bugün de, TC'nin ve Türk demokrasisinin temelini oluşturur. Çağdaş bir

⁸⁶⁷ Hürriyet, 01.08.1998, s.1,7,21

⁸⁶⁸ Hürriyet, 07.08.1998, s.1

⁸⁶⁹ Hürriyet, 07.08.1998, s.1

⁸⁷⁰ Hürriyet, 12.08.1998, s.22

⁸⁷¹ Hürriyet, 25.08.1998, s.1

⁸⁷² Hürriyet, 29.08.1998, s.1

⁸⁷³ Hürriyet, 01.09.1998, s.1

⁸⁷⁴ Hürriyet, 14.10.1998, s.1,7

⁸⁷⁵ Hürriyet, 18.10.1998, s.33

⁸⁷⁶ Hürriyet, 21.10.1998, s.18

cumhuriyet ve demokrasi laiklik olmadan düşünülemez”⁸⁷⁷. “CHP, Çağdaş ve aydınlık Türkiye demektir” başlıklı ilanda “Cumhuriyet, yurttaşlar arasında ayırım yapılmasını kabul etmez. Cumhuriyetin temelinde yurttaşların eşitliği vardır. Siyasetin temeli insandır. İnancıyla, diniyle, mezhebiyle, insandır; zengini ve yoksulluyla insandır; Doğulusu Batılısı, Kuzeylisi, Güneylisiyle insandır; insanların eşitliğidir. İnsanların inancı, dini mezhebi hiçbir imtiyazın ya da ayrımcılığın dayanağı olamaz. CHP, laik ve demokrat Türkiye Cumhuriyeti ile gurur duyuyor”⁸⁷⁸ deniliyordu.

Türkiye’nin en büyük meslek örgütlerinden TOBB’den: “DYP’ye oy yok”⁸⁷⁹ açıklaması yapılıyordu. DYP’nin en çok oy aldığı bu birliğin böyle bir açıklama yapmasının altında bakanlık bile yapmış eski DYP’li Yalım Erez’e bağlı yönetimin etkisi bulunmaktaydı.

Yılmaz Hükümeti “Türkbank’ın özelleştirilmesi”nde yaşanan gelişmeler ve ihaleyi alan işadamı Korkmaz Yiğit’in açıklamaları nedeniyle sona eriyordu. Daha sonra kurulan Ecevit azınlık hükümetiyle seçimlere gidiliyordu.

H. BÜLENT ECEVİT AZINLIK HÜKÜMETİ

4 Ocak’ta Çiller, sürpriz bir atakla, DSP lideri Ecevit’in tek başına kuracağı azınlık hükümetine destek vereceklerini açıklıyordu⁸⁸⁰. 6 Ocak’ta Erez hükümeti kurma görevini Çankaya Köşküne iade edince, hükümet kurma çalışmalarında Anasol-D hükümetinin düşürüldüğü güne dönülmüş oluyordu. Ecevit’ten yine (hükümeti kurma görevi) Ecevit’e veriliyordu⁸⁸¹. Çiller hükümeti kurma görevini alan Ecevit’e sürpriz bir şart koşuyor ve yeni hükümette Milli Eğitim Bakanının mutlaka değiştirilmesini istiyordu. Önceki MEB Hikmet Uluğbay, 8 yılın yasallaşmasında etkili olmuştu⁸⁸². 56. Hükümet olan Ecevit azınlık Hükümetinin kabinesi şu isimlerden oluşuyordu: Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan, Hikmet Uluğbay, Milli Eğitim: Metin Bostancıoğlu, İçişleri: Cahit Bayar, Dışişleri: İsmail Cem, Sabah gazetesi Yazarı Ahmet Tan ise Turizm Bakanı oluyordu⁸⁸³. Ecevit azınlık Hükümeti, 188 ret oyuna karşı 306 oyla güvenoyu alıyordu⁸⁸⁴. Hükümet yeni bir çalışma grubu kurmaya karar veriyordu. Grubun çalışma Konuları: irtica, terör, ekonomik organize suçlar ve Türkiye’nin dışardaki tanıtım eksikliği olacak olan Ekonomik çalışma grubu kurulacaktı⁸⁸⁵. Başbakan Ecevit, “28 Şubat Süreci denen sürecin defteri kapandı. Türk toplumunda laik cumhuriyete büyük bir bağlılık var” dedi. Ecevit kendisine güvenoyu vermeyen CHP’nin barajın altında kalabileceğini söyledi⁸⁸⁶. Hürriyet’in resimli olarak verdiği haberde Başbakan Ecevit’in çalışma masasında emektar daktilosu da yer alıyordu. Seçimlerde din istismarı yasaklanıyordu. MGK kararı üzerine harekete geçen hükümet, seçim kampanyasında din istismarını sıkı şekilde takibe alacak bir genelge hazırlamaya kararlıydı⁸⁸⁷. Seçimde din istismarının önlenmesi

⁸⁷⁷ Hürriyet, 24.10.1998, s.27

⁸⁷⁸ Hürriyet, 25.10.1998, s.32

⁸⁷⁹ Hürriyet, 09.11.1998, s.1,20

⁸⁸⁰ Hürriyet, 05.01.1999, s.1

⁸⁸¹ Hürriyet, 07.01.1999, s.1

⁸⁸² Hürriyet, 08.01.1999, s.1

⁸⁸³ Hürriyet, 12.01.1999, s.1

⁸⁸⁴ Hürriyet, 18.01.1999, s.1

⁸⁸⁵ Hürriyet, 14.01.1999, s.1

⁸⁸⁶ Hürriyet, 23.01.1999, s.1,12

⁸⁸⁷ Hürriyet, 30.01.1999, s.1

için MGK'nın uyarısıyla hazırlanan genelge 3 Şubat'ta yayımlanıyordu. Genelge siyasi parti adaylarının sıkı bir şekilde denetlenmesini istiyordu⁸⁸⁸.

Demirel “iki türlü seçime karşı çıkarsanız, ülke menfaatini partininkine kurban etmiş olursunuz” diyordu⁸⁸⁹. Demirel kendisine %27 oyla seçildi diyen Salih Kapusuz'a sapla samanı karıştırdı” diyor ve 450 Milletvekili parlamento da 244 oyla seçildiğini 180 Milletvekili olan DYP'nin dışında da oy aldığını söylüyordu⁸⁹⁰.

Kadıköy Belediye Başkanlığına DYP'den aday olan Barış Manço tansiyonu 25'e fırlayınca adaylıktan vazgeçti⁸⁹¹.

9 Şubat 1999'da DİSK Genel Başkanı Rıdvan Budak törenle DSP'ye katılıyordu.

Seçimlere kısa bir süre kaldığı için partiler milletvekili aday listelerini YSK'ya veriyorlardı. 149 Milletvekili listeye alınmazken Refahyolu yıkan Yalım Erez, Hasan Denizkurdu ve Necdet Menzir liste dışı kalıyordu. Seval Türkeş BBP'ye katılıyordu. Partilerin İstanbul Belediyesi Başkan adayları: FP: Ali Müfit Gürtuna, ANAP: Ali Talip Özdemir, DYP: Yalçın Özer, DSP: Zekeriya Temizel, CHP: Adnan Polat ve MHP: Ahmet Vefik Alp şeklinde oluyordu. Ağar Elazığ'dan bağımsız aday oldu. Fadime Göktepe (Metin'in annesi) EMEP'ten İstanbul Milletvekili adayı oldu. Erbakan Konya'dan bağımsız aday oluyordu⁸⁹². Afyon'da DSP Fethullahçı Gaffar Yakın'ı 1. sırada gösteriyordu⁸⁹³. DYP'nin medyatik isimlerinden Esat Kıratlıoğlu listeye giremeyince “Tansu Hanım beni gömdü”⁸⁹⁴ diyordu.

DSP İstanbul Büyük Şehir Belediyesine Başkan adayı olarak Zekeriya Temizel'i belirliyordu. İstanbul belediyesine adaylık için, ANAP lideri Yılmaz tercihini Özdemir'den yana değil de Saadetin Tantan'dan yana koysaydı Ecevit İstanbul'da ANAP'ı destekleyecekti. Böylece DSP kendi adayı Temizel'e çalışacaktı⁸⁹⁵.

Fadıl Akgündüz, Türkiye'de milletvekillerinin çok ucuz olduğunu, 10-20 milyara milletvekili satın alındığını söyleyerek Sergen'in parasıyla 20-25 tane alırdım diyordu⁸⁹⁶. 1 Mart'ta TBMM Başkanı Hikmet Çetin, “milletvekillerini 10-20 milyara satın alırım” diyen Jet-Pa Holding Yönetim Kurulu Başkanı Fadıl Akgündüz hakkında TBMM'nin manevi şahsiyetine hakaret ettiği gerekçesiyle suç duyurusunda bulunuyordu.

Yılmaz, Çiller'in “kim daha çok alırsa onun çatısı altında birleşelim sözlerine” karşı “hangimiz daha az oy alırsak o istifa etsin” diye cevap veriyordu⁸⁹⁷.

Küskünlere FP'den yeşil ışık yanıyordu⁸⁹⁸ DSP lideri Başbakan Bülent Ecevit “FP seçimlerden korkuyor bu yüzden ikili oynuyor” diyordu⁸⁹⁹. ve 13 Mart'ta Küskünlere FP destek verince

⁸⁸⁸ Hürriyet, 04.02.1999, s.1

⁸⁸⁹ Hürriyet, 01.02.1999, s.1

⁸⁹⁰ Hürriyet, 07.02.1999, s.23

⁸⁹¹ Hürriyet, 03.02.1999, s.19,21

⁸⁹² Hürriyet, 25.02.1999, s.1,25

⁸⁹³ Hürriyet, 26.02.1999, s.1

⁸⁹⁴ Hürriyet, 27.02.1999, s.22

⁸⁹⁵ Hürriyet, 22.02.1999, s.1,24

⁸⁹⁶ Hürriyet, 26.02.1999, s.1

⁸⁹⁷ Hürriyet, 07.03.1999, s.1

⁸⁹⁸ Hürriyet, 05.03.1999, s.1,18

⁸⁹⁹ Hürriyet, 11.03.1999, s.21

toplaniyorlardı. Ksknler 14 fireyle 2. raundu kazanıyordu⁹⁰⁰. Sedat Ergin'e konuşan Genel Kurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu 312 kalkarsa irtica artar" dedi. Seçimler konusundaki görüşlerini "seçimlere karşıydık ama bu vakitten sonra ertelenmesi kaosa yol açar" şeklinde aıklıyordu⁹⁰¹. Kıvrıkoğlu'nun "seçim ertelenmesin, 312 kalkmasın" sözleri, tüm Türkiye'de yankı yaratıyor borsa yükselirken. Ksknler 240'ta kalıyordu⁹⁰².

Mahsun Kırmızıgül konserleri sonrasında yapılan ANAP mitinglerinde sıra orum ve Amasya'daydı⁹⁰³. Yılmaz Erbakan'ın seçim yasağını kaldırmaya destek vermeyeceklerini aıklıyordu⁹⁰⁴.

DSP lideri ve Başbakan Bülent Ecevit, Apo'nun yurtdışından ülkeye getirilmesinde siyasi pay çıkartmak isteyenlere ise dürüstlükle cevap vererek bu olayda pek bir payının olmadığını itiraf ediyor ve "Apo'yu ben değil devlet getirdi" diyordu⁹⁰⁵. Fazilet Partisinin seçimi erteletme yolundaki çalışmalarını eleştiren Başbakan Ecevit "FP ikili oynuyor" diyerek bu partinin seçimlerden korktuğunu ima ediyordu⁹⁰⁶.

Hürriyet'in 22 Mart 1999 tarihli haberine göre Erbakan seçimi erteletme gayretine girerek hem Kutan'a hem de Meclise zarar veriyordu. Ayrıca 312 yi askıya alarak Tayyip'e de ağır darbe vuruyordu⁹⁰⁷. Siyasi yasağını kaldırmak için hem FP'de, hem de TBMM'de anayasa dışı uygulamalar gerçekleştiren Erbakan'ın baskını 22 Mart'ta önleniyor böylece Ksknlerin Başbakan Ecevit hakkında verdiği gensoru nergesi DSP, CHP, ANAP ve DYP oylarıyla reddediliyordu. Erbakan'ın seçimleri erteletme inadı FP'yi kapatmak için materyal toplayan Savcı Nuh Mete Yüksel'e önemli deliller sunuyordu. GKB'nın açıklamalarıyla da artık seçimlerin ertelenmesi imkansız hale geliyordu⁹⁰⁸.

Tüsiad "oy verirken uyanık olun" kampanyası başlatıyor ve 450 bin kişiye gönderilecek zarfların içine acil önlemler listesi de konuluyordu⁹⁰⁹.

ANAP lideri Mesut Yılmaz seçim gezilerinde hem CHP'ye hem de FP'ye yükleniyordu. Yılmaz "Atatürk kalksa CHP'yi kapatırdı" derken, Bolu'da, "dinimizi FP'ye karşı koruyalım" dedi. CHP lideri Baykal, Yılmaz'ın yolsuzluklarına göz yumduğu için Ecevit'i "Ecematik" olarak nitelendirdi⁹¹⁰. Baykal, Yılmaz'ı kastederek "Atatürk asıl onları çarpacak" dedi. Yılmaz'da Baykal'ı suçlayarak: "Atatürk'ün partisiyiz diye oy topluyorlar" diyordu⁹¹¹. Yılmaz "Refahyol döneminde 780 tane kuran kursunu Erbakan kapattı" dedi⁹¹². Ecevit, iller'in medya patronu Aydın Doğan'a saldırmasına, "oyları azaldıkça hırçınlığı azalıyor" tespiti yaptı. FP lideri Recai Kutan "iller'in ruh hali bozuk" dedi⁹¹³. ANAP İstanbul belediye

⁹⁰⁰ Hürriyet, 18.03.1999, s.1,26,29

⁹⁰¹ Hürriyet, 18.03.1999, s.1,26,29

⁹⁰² Hürriyet, 19.03.1999, s.1

⁹⁰³ Hürriyet, 12.03.1999, s.20

⁹⁰⁴ Hürriyet, 13.03.1999, s.20

⁹⁰⁵ Hürriyet, 15.03.1999, s.23

⁹⁰⁶ Hürriyet, 18.03.1999, s.1,26,29

⁹⁰⁷ Hürriyet, 22.03.1999, s.1,9

⁹⁰⁸ Hürriyet, 23.03.1999, s.1

⁹⁰⁹ Hürriyet, 22.03.1999, s.1,9

⁹¹⁰ Hürriyet, 05.04.1999, s.1,320,21

⁹¹¹ Hürriyet, 06.04.1999, s. 21

⁹¹² Hürriyet, 08.04.1999, s. 20

⁹¹³ Hürriyet, 11.04.1999, s.1

başkan adayı Ali Talip Özdemir, “RP adayı A. Müfit Gürtuna ile aramdaki fark kapandı ve son haftaya baş başa girdik” dedi⁹¹⁴. ABD’ye göre DSP seçimlerden birinci parti olarak çıkacak⁹¹⁵.

4. 1999 YILI GENEL VE YEREL SEÇİMLERİ

1999 yılı seçimlerinde mahalli idareler ve genel seçimler bir arada gerçekleştiriliyordu. Bu yüzden parti ilanlarındaki temalar her iki seçime yönelik olarak da hazırlanmıştı.

4.1. ANAP’ın Seçim İlanları

ANAP’ın, 5 Ocak 1999 tarihli Hürriyet’teki ilanında: “14 yıldır gündemden düşmeyen PKK çöktürüldü. Devletin içine sızan çetelerin elebaşlarından 700 den fazlası yargı önüne çıkartıldı. Kumarhaneler kapatıldı. Faili meçhuller aydınlatıldı. Toplam 23 bin megavatlık bir elektrik gücüyle, 75 yılda yapılan toplamından fazla bir enerji yatırımı başlatıldı. Cumhuriyet boyunca 21.943 iken 55. hükümette 23 bin Megavatlık yatırım yapıldı. Mevcut 1.500 km otoyola 300 km daha eklendi. 6 yeni havaalanı ve 12 yeni havaalanı terminali hizmete girdi. Enflasyon 1997’de %90 iken, 98’de %60’a (toptan) düştü. GAP projesinin 60 değil, 12 yılda tamamlanması için çalışmalar başlatıldı. İstanbul - İzmit arasındaki 10 milyar dolarlık Kurtköy projesi içinde havaalanı ve iş alanları bulunan muazzam bir teknoloji parkından oluşuyor. Yeni Mera Kanunuyla hayvancılığın geleceği güvence altına alındı. Vergi reformu ile devletin kontrolü dışındaki 10 milyar dolarlık bir değer kayda alındı. Kaliteli ve yaratıcı insan gücü yaratmak için 8 yıllık temel eğitimi de kapsayan eğitim reformu yapıldı. Yeni yapılan derslik sayısı 3 katına çıkartıldı” deniliyordu. “İş, aş, huzur için: Türkiye sözleşmesi” isimli ilanda Mesut Yılmaz’a göre ANAP’ın iki hedefi: “Türkiye’de sessiz çoğunluğu oluşturan, halkın %80’inin acil sorunlarına çare bulmak ve nefes aldirmek. Diğeri ise, 21. yüzyılda Türkiye’ye dünyanın önde gelen 10 büyük ülkesinden biri durumuna getirmektir. Türkiye’de ilk kez bir siyasi parti genel başkanı her vatandaşıyla ayrı ayrı sözleşme imzalamaktadır”. Türkiye sözleşmesi madde 1: hedef: beş yılda 3.5 milyon işsize yeni iş imkanı ve tüm çalışanlara işsizlik sigortası. İşsizlik sigortası 99 yılından başlayacak ve 2003’te tüm çalışanlar kapsama alınacaktır. Madde 2: hayat pahalılığı. Hedef: iki yılda enflasyonu %5’e indirmek. Madde 3:Eğitim. Hedef: her Türk çocuğuna çağdaş eğitim. Üç yıl içinde tüm okullarda tekli eğitim ve 30 kişilik sınıflarda bilgisayarlı eğitim ve yabancı dil laboratuvarları kurulacak. 10 yeni üniversite kurulacak. 100 bin yeni öğretmen alınacak. Madde 4:Sağlık. Hedef:herkese kişisel sağlık sigortası. Herkese sağlık sigortası olacak gücü olmayanların primini devlet ödeyecek 718 olan hastane sayısı 5 yılda 975’e, sağlık ocağı 5.800 den 7.300’e, 11.800 sağlık evi 15 bine yükseltilecektir. 35 bin sağlık personeli alınacaktır. Madde 5: Konut. Hedef:her aileye bir konut. II. konut seferberliği ile her yıl 500 bin konut yaptırılacaktır. Madde 6:Tarım. Hedef:tüm tarım ürünlerinde ürün sigortası ve prim sistemi. Kadastro çalışmaları 2003 yılına kadar tamamlanacak. 2000 yılında tarım ve ürün sigortası başlayacaktır. Madde 7: Yerel yönetimler. Hedef: yerel yönetim reformu ile tüm sorunlara yerinde çözüm. 99’da yerel yönetim yasası çıkartılacaktır. Devlet bütçesinden belediyelere aktarılan pay 3 kat artacaktır. Madde 8:devletin yeniden yapılanması.

⁹¹⁴ Hürriyet, 12.04.1999, s.1

⁹¹⁵ Hürriyet, 16.04.1999, s.1

Hedef: şeffaf, adil ve özgürlüklere saygılı bir devlet yönetimi. Ülke bütünlüğüne zarar vermeksizin düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, teşebbüs hürriyeti alanlarını genişleten tüm yasal düzenlemeler 2001 yılına kadar gerçekleştirilecektir. İşçi-memur ayrımı netleştirilecek, memur kanunu güncelleştirilecek” deniliyordu.

4.2. CHP'nin Seçim İlanları

18 Nisan 1999 seçimlerinde CHP “Boş Verme, Karar ver” başlığıyla verdiği seçim ilanlarında hükümeti hedef alarak “18 Nisan sadece bir seçim günü değil. Bir tarihi fırsat. Aydınlıkla karanlık arasındaki “karar günü” sakın boşverme. 18 Nisan’da sizden oy istemiyorum. Sizden “karar” vermenizi bekliyorum. Aydınlik bir Türkiye için çözüm sosyal demokrasi” CHP slogan olarak CHP “değişimin gücü” ifadesini kullanıyordu⁹¹⁶. “Bir dakika düşün!” eşe dosta devlet ihaleleri verenleri mi? Hazine arazilerini yandaşlarına tahsis edenleri mi? Gece yarısı, aracı iş adamlarıyla banka ve televizyon kanalı pazarlığı yapanlar mı? Halkın bir trilyon lirasını, üç bankaya kapıranlar mı? Birbirlerinin yolsuzluklarını aklayanlar ve başbakanlık için onlarla suç ortaklığı yapanlar mı? Temiz ve onurlu bir Türkiye yaratacakmış... boş verme karar ver⁹¹⁷ sözleriyle ANAP ve DSP eleştiriliyordu.

24 Mart 1999 tarihli Hürriyet’in 15. sayfasındaki “bir dakika düşün” başlıklı CHP ilanında Tarikatlarla, cemaatlerle, liste pazarlığı yapanlar mı? Sorusuyla DSP açıkça eleştiriliyordu. “Laik cumhuriyeti ödünsüz koruyacağız” başlıklı ilanda “Mustafa Kemal’in Cumhuriyetini tarikatlara, irticaya, din istismarcılarına karşı ödünsüz koruyacağız. Yeni Sincan’lar yaşanmaması için TC’nin bekçisi olacağız. Takkelileri, cüppelileri devlet kapısından yeniden sızdırmaya çalışanlara karşı en büyük güç olacağız. Radikal sağ ve din istismarcılarının yeni neslin beynine sızmalarını önleyeceğiz ve çocuğunu emanet ettiğin okullardan bunları söküp atacağız. Laikliği ve özlediğin ulusal bütünlüğü sağlayacağız⁹¹⁸ deniliyordu.

CHP’nin seçim vaatleri: “Seni sağlık sigortasına kavuşturacağız. 500 bin gence çağdaş koşullarda burs olanağı vereceğiz. Maaş kuyruklarını kaldıracacağız ve emekli dul ve yetimlere hak ettikleri onurlu yaşamı sağlayacağız. Tüm yurttaşlarımızı kucaklayan “ulusal sosyal güvence sistemini” kuracağız. Grev ve toplu sözleşme haklarının önünü açacağız. Herkesin birinci sınıf vatandaş olduğu Türkiye için”. “üretken ve hakça paylaşılan ekonomiyi kuracağız” enflasyon ve stok zengini bir ekonomi yerine üreten ve yarışmacı yurtsever sermayenin önünü açacağız⁹¹⁹. CHP’nin son yayınlanan 17 Nisan tarihli ilanında ise “Benim iki büyük eserim vardır: biri Türkiye Cumhuriyeti diğeri, Cumhuriyet Halk Partisi’dir.” Kemal Atatürk. CHP “değişimin gücü” sözlerine yer veriliyordu⁹²⁰.

4.3. DSP'nin Seçim İlanları

DSP’nin ilk seçim ilanı aynı tarihte yapılan iki seçimden mahalli idarelere yönelik olduğunu görüyoruz. Genel Başkan Bülent Ecevit “Hükümetlerde başarılı olduk. Yerel yönetimlerde de başarılı

⁹¹⁶ Hürriyet, 18.03.1999, s.17-18-19

⁹¹⁷ Hürriyet, 22.03.1999, s.29

⁹¹⁸ Hürriyet, 11.04.1999, s.31

⁹¹⁹ Hürriyet, 11.04.1999, s.32-33

⁹²⁰ Hürriyet, 17.04.1999, s.2

olacağız” çözüm üreten parti Demokratik Sol Parti. “dürüstlüğün simgesi”⁹²¹. Bir başka DSP ilanında ise Ecevit ailesinin ilk öğretim çocuklarıyla toplu halde çekilmiş renkli bir resimde “Anneler oylarınızı çocuklarınız için kullanın. Demokratik Sol Parti geleceğin ve gençliğin güvencesidir”deniliyordu. İlanda ayrıca mavi zeminde beyaz güvercin logosu, kırmızı bir DSP yazısı ve altında yuvarlak “Evet” mührü yer almaktaydı⁹²².

4.4. DTP'nin Seçim İlanları

DTP'nin 27 Şubat tarihli Hürriyet'te çıkan ilk ilanında “Ak şemsiye 80 ilde açıldı” başlığıyla partinin seçimlere tüm il, ilçe ve beldelerde katılacağı açıklanıyordu. Demokrat Türkiye Partisi son ilanında yerel ve genel seçimlerin bir arada yapılmasını eleştiriyordu. “Sandık başı sandığınız gibi değil!” başlıklı ilanda iki seçimin birarada yapılmasının son derece yanlış olduğunu bizzat görecek ve bize hak vereceksiniz. Buna karşı çıkınca bize karşı çıkanlar oldu. bunca yıllık devlet adamlığı tecrübemizi hiçe sayanlar oldu. Size sandık başı keşmekeşini reva görenleri oyunuzla cezalandırın. Bir oy yeter, bu oyun biter!” deniliyordu⁹²³.

4.5. DYP'nin Seçim İlanları

“Vergi çağrısı!” başlıklı ilanda DYP “vergi yasası topyekun değişecek. Peşin vergi ızdırabı bitecek. Vergi oranı düşecek. “Çaresi var!” çözüm birlikte, çare bizde. Hakkını alıyorlar! hakkını arıyorum. Yeter! hak milletin!”⁹²⁴ deniliyordu. DYP bu ilanda kullandığı sloganıyla sık sık varisi olduğunu ifade ettiği atası Demokrat Parti'nin “Yeter Söz Milletin” sloganını kısmen değiştirerek “Yeter! Hak milletin” şeklinde kullanıyordu.

“Çiller iktidara! Türkiye istikrara! Geleceğe büyük çağrı!” başlıklı ilanda “Aydınlığa doğru yola çıkıyoruz! Yeter! Hak milletin! Çaresi var! Çözüm birlikte çare bizde. DYP'ye Evet mührü. “Gençliğe çağrı!” askerlik süresine düzenleme! Yeni meslek okulları!. Yeni mezuna iş teşviki! İlk konuta vergi teşviki!. “Vergi çağrısı!” vergi yasası topyekun değişecek! Peşin vergi ızdırabı bitecek! Vergi oranı düşecek! Yeter! Hak milletin! Çaresi var DYP evet. İstikrar yürek ister! Bir imza yeter! Yanda noterden sözleşme. Sözleşmede DYP Genel Başkanı Çiller ve ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz için “18 Nisan seçimlerinde kim daha az oy alırsa aynı zamanda daha az milletvekili çıkarırsa, o genel başkan koşulsuz olarak mazeret ileri sürmeden genel başkanlıktan istifa edecektir”⁹²⁵ sözleşmeyi Tansu Çiller imzalamış ve Mesut Yılmaz'ın imza hanesi boş duruyordu. DYP seçimi kazanması durumunda “Devletle milleti barıştıracamız!” hazine orman alanları ve vergi ihtilaflarında vatandaş lehine uzlaşma kanunu çıkacak!” yeter hak milletin!” açıklaması yapıyordu⁹²⁶.

4.6. FP'nin Seçim İlanları

1999 Genel ve Yerel seçimlerindeki Fazilet Partisi ilanlarında ahlaki bozulma ve çocukları tehdit eden sorun konu ediliyordu. “Çocuklarımızı ve gençlerimizi uyuşturucudan kim kurtaracak? Ancak

⁹²¹ Hürriyet, 07.04.1999, s.2

⁹²² Hürriyet, 09.04.1999, s.5

⁹²³ Hürriyet, 15.04.1999, s.31

⁹²⁴ Hürriyet, 01.03.1999, s.4

⁹²⁵ Hürriyet, 05.04.1999, s.18

⁹²⁶ Hürriyet, 14.04.1999, s.5

fazilet! Fazilet çocuk ve gençlerimizin maddi ve manevi teminatıdır. Fazilet, ülkeyi ahlaki çöküntüden korumanın garantisidir! Fazilet sizden, ahlak erezyonunu önleyecek, köklerine sınımsız bağlı, yüzü geleceğe dönük nesiller yetiştirecek, özgürlükçü, baskısız bir eğitim sistemi için oy istiyor. Fakir fukara fonunu bile faiz ödemelerine aktaran zihniyetlerin yaptığı ortada, her bebek 3.000 \$ borçla doğuyor. Faziletli belediyelerin gençlere sunduğu imkanları herkes biliyor. Türkiye’de belediyeler Faziletli kadrolar yönetiminde gençlere, özürllülere meslek edindirme kursları açtı. Sokak çocukları sorununa eğildi. Ülkenin tüm sorunlarına duyarlı u kadroları şimdi ülke yönetiminde tek söz sahibi yapın! Fazilet “özlediğin Türkiye için”⁹²⁷.

“Mutfaktaki yangını kim söndürecek? Ancak Fazilet!” Başlıklı ilanda “Bu yangın ancak temiz yönetimle, vurgunun, soygunun önlenmesiyle rantiyeciyi değil, halkı gözetmekle söner. Fazilet, hayat pahalılığından ezilenlerin en büyük desteğini alan partidir. Fazilet enflasyonsuz ekonominin, adil gelir dağılımının garantisidir! Halktan toplanan vergiler küçük bir azınlık için değil, halk için kullanılacaktır. Faziletli belediyelerle Türkiye halkın derdine nasıl deva olunacağını gördü. FP belediyeler bayramlarda ücretsiz ulaşım imkanı sundu. Yoksullara her gün yemek verdi. Yaşlının ve özürllünün yardımına koştu. Bu kadroları şimdi tek başına iktidara getirin”⁹²⁸.

“Fazilete verilmeyen her oy, yolsuzluk, haksızlık, baskı, rüşvet, hayat pahalılığı olarak geri dönebilir!” başlıklı ilanda “kimseyi fikrini açıkladı diye hapislerde süründürmesin, laikliği hürriyeti kısıtlayıcı bir baskı aracı olarak kullanmasın. Hür düşüncenin kalesi olması gereken üniversitelerden öğrencileri kovmasın. Milletın kendi eliyle yaptığı okulların tabelalarını indirmesin. Eli kimsenin kıyafetine, örtüsüne uzanmasın! Devletle millet arasındaki sorunları kaldırsın. Rüşvete haksız kazanca son versin. Bir avuç azınlığın eline verilen katrilyonları milletın hizmetine sunsun. Seni hiçbir zaman adam yerine koymayanların oyunlarını ayaklarına dolasın. 18 Nisan’da oyunu, Faziletin tek başına iktidara gelmesi için kullanmalısın!” deniliyordu⁹²⁹. “Yarın Sabah..” başlıklı ilanda FP “Tüm toplum kesimleri vereceğin oya bakıyor. Çocuklar, gençler, emekliler, işsizler, özürllüler, şehit anaları, işçi, köylü, memur, üniversite kapısından kovulanlar, adalete güvenmeyenler, şiir okuduğu için hapse atılanlar, vereceğin oya bakıyor. Adam gibi özgürlük, adam gibi demokrasi isteyenler vereceğin oya bakıyor. Türkiye yarın sabah vereceğin oya bakıyor” deniliyordu⁹³⁰.

4.7. LDP'nin Seçim İlanları

Şimdi Türkiye’de sorunlara çözüm öneren bir lider ve çözüm getiren bir parti var. Liberal Demokrat Parti. Çözüm:Başkanlık sistemi, yeni lira=dolar, her şehrin bir fiyatı vardır. LDP “Türkiye’nin çözemeyeceği sorunu yok”⁹³¹ deniliyordu. “Oyunuz boşa gitmesin.. Ankara partilerine verilen oylar boşa gitmiştir” başlıklı ilanda Çözüm 1: İki turlu seçimle başkanlık sistemi. Çözüm 2: Meclis seçimi: iki turlu dar bölge. Çözüm 3: Yerel idareler: iki turlu seçim. Çözüm 4: Eğitim. Özelleştirilmelidir. Çözüm 5:Esnafa vergi-defter tutma yok. Çözüm 6: Eğitim, ulaşım, sağlık, sanat ve kültür ve medyaya vergi yok.

⁹²⁷ Hürriyet, 10.04.1999, s.27

⁹²⁸ Hürriyet, 13.04.1999, s.27

⁹²⁹ Hürriyet, 16.04.1999, s.27

⁹³⁰ Hürriyet, 17.04.1999, s.29

⁹³¹ Hürriyet, 31.01.1999, s.6

Çözüm 7: Sosyol hizmetler tümüyle özelleştirilmelidir. Çözüm 8: kalkınmayı özel sektör, girişimciler sağlar. Çözüm 9: Devlet küçülünce adalette, güvenlikte, savunmada daha güçlü olur. Çözüm 10: Vergi en fazla %10 olmalıdır. Çözüm 11: Yeni lira=1 dolar. Liberal Demokrat Parti fakirliği-sefaleti ve işsizliği ortadan kaldıracak tek partidir” deniliyordu⁹³².

4.8. MHP'nin Seçim İlanları

“19 Nisan’da bir şey değişecek.. her şey değişecek” başlıklı ilanda “karamsarsın! Bu tablo değişmez, 28 Şubatlar olur demokrasi yaralanır, üniversitelerde olaylar devam eder. Millet yine çöpten ekmek toplar mı diyorsunuz?. Herşey aynı kalır diyorsun öyle mi? Aynı Meclis... aynı partiler.. aynı liderler.. bu tablo değişmez diyorsun öyle mi? Öyle değil!” 19 Nisan’da sadece bir şey değişecek. Başka alternatifi yok. Ve o bir şey, her şeyi değiştirecek. Başka yolu yok. 19 Nisan’da Türkiye’nin bahtı açılıyor. Yoksulluğu yok edecek. Devletle milleti, demokrasiyi-cumhuriyetle kucaklaştıracak olan geliyor. Tarihle geleceği buluşturacak olan geliyor. Bu tablo değişiyor. İnançlı, ilkeli. Bilgili siyasetçiler geliyor. Çağı değiştirecek lider ve parti geliyor. Herşeyi değiştirecek bir şey geliyor. Milletın kader arkadaşı MHP geliyor. 18 Nisan’da “lider ülke Türkiye” coşkusuna katıl. Oyunla değişime ortak ol! “MHP iktidar oluyor”⁹³³. “Millet Meclise giriyor” başlıklı ilanda 19 Nisan’da Meclise gönderdiğimiz siyasetçiler: “Şu millet olmasa memleketi ne rahat idare ederdik” diyorlar. İş ve aş istemeseler.. onlar milletin imkanlarını savururken, geçim sıkıntısından cinnet geçiren, yokluktan ezilen bir millet var. Onlar kavga üretirken, ülkenin her yerinde tabutlara kapanan gözü yaşlı analar, babalar ve gelinler var. Çare var: MHP. Bu milletin sevdalısıyız. Dertlerinizi biliyoruz. Cesaretle karar alıp yapacağız. Millet ister MHP yapar”⁹³⁴. “Şimdi değilse ne zaman? MHP değilse Hangisi?” başlıklı ilanda “Aziz milletim! Yolsuzluklara, yoksulluklara daha ne kadar sabredeceksin? Kirli siyaset oyununu daha ne kadar seyredeceksin? İstikbalini çalan, enerjini tüketen, ilkesiz ufuksuz bu siyasetçileri daha ne kadar deneyeceksin? Yeni çağ senin liderliğini bekliyor daha ne kadar bekleyeceksin? Aziz milletim! MHP senin denenmemiş gerçek gücüdür. Lider ülke Türkiye projesiyle dönüşüm gücüdür. Gücünü kullan! Dr. Devlet Bahçeli liderliğinde senin vereceğin, Türkiye’yi 21. yüzyıla taşıma sorumluluğuna talip. Yapabileceksen yap! 18 Nisan’da “lider ülke Türkiye” coşkusuna katıl, oy’unla değişime ortak ol. MHP “iktidar oluyor”⁹³⁵. “Dr. Devlet Bahçeli’den Türk milletine açık mektup” başlıklı MHP ilanında Bahçeli “Aziz milletim iddiamız büyük ve talip olduğumuz sorumluluğun farkındayız. Çünkü hedefimiz lider ülke Türkiye’dir. Bu hedef milletiyle bütünleşmiş onun değerlerini yaşayan ve yaşatan idealist kadroların yanısıra birikim, heyecan, hazırlık ve kararlılık ister. MHP 33 yıllık geçmişiyile birikimiyle buna hazırdır. Sizi güçbirliğine çağırıyorum. Ve bir kez daha diyorum ki; biz sadece yapacaklarımızı vaadederiz. Vaadettiklerimiz sözümüzdür. Sözümüzse namusumuzdur. Gayret bizden destek aziz milletimizden takdirse Cenab-ı Allah’tandır”⁹³⁶.

4. 9. 1999 GENEL VE YEREL SEÇİM SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

⁹³² Hürriyet, 07.03.1999, s.31

⁹³³ Hürriyet, 07.03.1999, s.27

⁹³⁴ Hürriyet, 13.03.1999, s.29

⁹³⁵ Hürriyet, 15.04.1999, s.29

⁹³⁶ Hürriyet, 17.04.1999, s.31

Yüzyılın son seçiminde iki büyük sürpriz yaşanıyor DSP oylarını artırırken, MHP’de büyük bir oy patlaması yapıyordu. Yerel ve genel seçimler bir arada yapıldığı için oy kullanmak hem zor hem de zaman alıcı oluyordu. DSP lideri Bülent Ecevit ve eşi sandık açılmadan kuyruğa girip oylarını kullanıyorlardı. Uzun süre bekleyerek milyonlarca seçmen oyunu kullanıyordu. Seçimlerde merkez sağ adeta çöküyordu. ANAP ve DYP büyük oy kaybına uğruyordu. Seçim yüzünden Kadıköy’de son gün meydana gelen olayda bir kişi hayatını kaybediyordu. Milli halterci Naim Süleymanoğlu Bursa’dan bağımsız girdiği seçimi kaybediyordu⁹³⁷. CHP bu kez barajı aşamıyordu. Seçimlerde Türkiye genel oy dağılımı ve partilerin kazandığı milletvekili sayısı şu şekilde gerçekleşiyordu. DSP:%21.5 oyla 137 milletvekili, MHP:%18.6 oyla 131 milletvekili, FP:%15.2 oyla 111 milletvekili, ANAP:%13.5 oyla 81 milletvekili, DYP:%13.28 oyla 88 milletvekili ve CHP:%8.19’la barajı aşamayıp milletvekili çıkaramıyordu. Ecevit’i sağa yakınlaşmakla ve Yılmaz’la işbirliği yapmakla eleştiren CHP lideri Deniz Baykal, “Türkiye’de kimin iktidar olacağını medya değil seçmen belirleyecek 5 gün sonra iktidarız⁹³⁸” sözleriyle girdiği seçimlerde baraja takılıyordu.

Yerel seçimlerde ise FP başarılı oluyor İstanbul, Ankara, Konya ve Kayseri başta olmak üzere bir çok büyükşehir ve il belediye başkanlıklarını kazanıyordu.

Seçim sonuçları tahmininde medya büyük bir yanlışlığa düşüyor ve bu durumu Basın Konseyi Başkanı Oktay Ekşi şu sözlerle dile getiriyordu: “Halkın dertlerine uzak kalan gazetecilik gerçek misyonunu yerine getiremez. 18 Nisan 1999 seçim tahminlerinde gazetelerin hemen hepsinin ortak öngörüsünün MHP’nin beşinci parti olacağı, CHP’nin baraj problemi olmadığı yönündeydi. Batı ülkelerindeki tahminlerde hata payı %2-2.5 arasındayken, bizdeki %200’lük yanılma payına isim bulmakta güçlük çekiyorum”⁹³⁹.

Seçimlerde bir çok ünlü isim sandıktan çıkmayı başaramıyordu. DYP’den Köksal Toptan, Nahit Menteşe, Mehmet Gölhan seçilemeyenler arasında yer alıyorlardı. Mehmet Ağar ve Ahmet Özal ise bağımsız seçiliyordu. Seçimden sürpriz bir şekilde ikinci parti olarak çıkan MHP’nin lideri Devlet Bahçeli: “Tansu Hanım ve Recai Bey’in bir süre dinlenmesinde büyük yarar var”⁹⁴⁰ diyerek bu partilerle koalisyona pek sıcak bakmadığını ima ediyordu. Başbakanı olduğu seçim hükümetiyle seçime giren ve seçimden zaferle çıkan Başbakan Ecevit, Cumhurbaşkanı Demirel’e istifasını 19 Nisan’da sunuyordu. Seçimi kaybeden parti liderleri parti örgütlerine ve seçmenlerine hesap verme durumunda kalıyorlardı. ANAP lideri Mesut Yılmaz “istifa bana göre kaçıştır, sorumlu davranışın tam tersidir istifa etmeyeceğim” diyerek istifayı aklından bile geçirmediğini belirtiyordu. Çiller yalısında durum değerlendirirken, FP lideri Kutun’ın başkanlıktan çekilme kararı aldığı fakat bunun Erbakan’dan döndüğü ortaya çıkıyordu. Kutun “başarısız değiliz. Yerel seçimlerden birinci parti olarak çıktık” sözleriyle partilerine yerel seçimlerdeki başarıları nedeniyle moral veriyordu. Baykal “CHP bu sonucu hak etmemiştir” dedi. Özellikle İstanbul ve Ankara Belediye başkanlığı seçimleri oldukça çekişmeli geçiyor ve Ankara’da

⁹³⁷ Hürriyet, 19.04.1999, s.1,20

⁹³⁸ Hürriyet, 15.04.1999, s.24

⁹³⁹ Zaman, 22.04.1999, s.3

⁹⁴⁰ Hürriyet, 20.04.1999, s.1

Melih Gökçek, 30 bin oyla kazanıyordu. Gökçek %33.7, Karayalçın %31.9 oy alıyordu. İstanbul Seçimlerini 378.606 oyla %27'sini alan FP'li A. Müfit Gürtuna kazanıyordu. ANAP adayı Ali Talip Özdemir ise 337.269 oy alarak %24 ile ikinci oluyordu⁹⁴¹. Yapılan anketlerde oy kullanan 18 yaşındaki gençlerin yarısının DSP ve MHP'ye oy verdiği ortaya çıkıyordu. Ecevit "sayın Bahçeli'yi ılımlı buluyorum" diyerek olası bir MHP koalisyonuna istekli olduğunu gösteriyordu⁹⁴². Seçim başarısızlığından kendini sorumlu tutan CHP lideri Deniz Baykal, Türk demokrasisinde, seçim yenilgisinden sonra Genel Başkanlıktan istifa eden ilk lider oluyordu⁹⁴³. İş adamı Sakıp Sabancı iki başarısız lider için (Yılmaz ve Çiller) bunlar müdürüm olsa kovardım" diyordu⁹⁴⁴.

Erbakan DSP ve MHP için bunlar balon, köpük bunlar" dedi ve halkın bu partilere neden oy verdiğini bir türlü anlayamadığını⁹⁴⁵ söyledi. Erbakan'ın anlayamadığı durum, Apo'nun Türkiye'ye getirilmesinde yatıyordu. DSP ve MHP bu durumu çok fazla işlememelerine rağmen kendiliğinden oy kazanıyorlardı. Ayrıca gençlerin oylarının büyük kısmının bu iki partiye gittiği anketlerde ortaya çıkıyordu. Ecevit iktidar sürecine adım adım gitmekle birlikte büyük sürprizi MHP yapıyordu zira 5 yıl önce barajı aşamamış bir partiydi ve neredeyse oylarını 10 puan artırarak %17.98'e ulaşıyordu. Ecevit'in DSP'si ise önceki seçimlerde %14.6 olan oyunu 22.17'ye yükseltiyordu.

FP oylarında ise ciddi bir kayıp gözükmekteydi. FP'nin oy kaybının en önemli nedenleri arasında seçimi iptal ettirme çabaları, 28 Şubat sürecinde izlediği pasif ve kaderci politika ve özellikle dış gezilerde yaşanan fiyaskolar sayılabilir. Aslında seçmen FP'ye çok ilginç bir ders vermişti. Parti mağdur durumunda girdiği genel seçimlerden umduğunu bulamazken, yerel seçimlerde Ankara, İstanbul, Kayseri ve Konya gibi belediyeleri korumuş ve I parti olmuştur. FP'nin başarısızlığına neden olan bir başka durum ise seçimlerde din istismarı ve mağduriyet temasının işlenmesine imkan verilmemesiydi. 1999 seçimlerinde FP adeta ciddi şekilde hazırlanmamış ve seçimi fazla ciddiye almamış izlenimi veriyordu. Belki buna seçimi iptal ettirme konusundaki çalışmalarının olumlu sonuçlanacağı kanısı hakim olmuştur. Erbakan ve O'nun varisi gözüyle bakılan Erdoğan'ın da yasaklı listesinde hatta muhtar bile seçilmeyecek durumda olması FP'lilerin morallerini alt üst etmişti. Bu moralsizlik partinin seçim konvoylarına sayısal düşüş olarak da yansıyor.

FP'li adayların belediyelerde başarısı bir kez daha tescilleniyor zira uzun zamandan beri ilk kez Ankara'da aynı parti ve aynı aday (Ankara'da Gökçek), İstanbul'da aynı parti (farklı aday, Ali Müfit Gürtuna) seçiliyordu. İstanbul adayı olarak Gürtuna'nın gösterilmesine Tayyip Erdoğan başından beri soğuk duruyor ve "Gürtuna'ya kefil olmam beni yanıltabilir" diyordu. Fakat FP'li Gürtuna'da yaptığı başarılı işlerle Erdoğan'ı yanıltırken, partisini yanıltmıyordu.

Tayyip Erdoğan hapis cezasını tamamladıktan sonra bazı arkadaşlarıyla birlikte FP'den ayrılarak yeni bir siyasi oluşuma girişiyor ve kamuoyundan büyük ilgi ve destek gören bu oluşumu AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi) ismiyle Türk siyasi tarihinde yerini alıyordu. Bu hareket Kasım 2002

⁹⁴¹ Hürriyet, 21.04.1999, s.1

⁹⁴² Hürriyet, 22.04.1999, s.1,19

⁹⁴³ Hürriyet, 23.04.1999, s.1

⁹⁴⁴ Hürriyet, 24.04.1999, s.1

⁹⁴⁵ Hürriyet, 27.04.1999, s.1,20

yılındaki seçimlerde iktidara 364 milletvekiliyle tek başına iktidara geliyor fakat genel başkanı olan R. Tayyip Erdoğan cezasından dolayı milletvekili seçilemiyordu. I. AKP Hükümetinde başbakan olarak Abdullah Gül görev yapıyor ve Siirt seçimlerin iptal edilmesi nedeniyle yeniden yapılan seçimde bu kez Erdoğan Siirt milletvekili oluyor ve daha sonra Başbakan olarak 2003 yılında hükümetin başına geçiyordu. 2004 yılında yapılan yerel seçimlerde adaylarının seçimleri kazanmasına banko gözüyle bakılan iktidar partisi AKP'nin lideri Erdoğan İstanbul belediyesi için kefil olmadığı Gürtuna'ya karşı yine soğuk durarak, partisinin adayı olarak Kadir Topbaş'ı gösteriyor ve Topbaş İstanbul'un AKP'li belediye başkanı oluyordu. Ankara'da ise AKP'den aday olan Melih Gökçek bir kez daha seçiliyor ve 3 kez Ankara belediye başkanı oluyordu. RP kökeninden gelen FP'li adayların başarılı belediyecilikleri, yönetim kadrolarını önce belediyelere ve daha sonra da merkezi iktidara getiriyordu.

Necdet Sezer'den Demokrasi Çıkışı

Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer, seçimle yenilenen TBMM'ye tarihi bir çağrı yapıyor ve “düşünce özgürlüğünü kısıtlayan yasaları değiştirin” diyordu. Sezer, Vural Savaş'ı da “Hadep'i seçime sokmayın” başvurusu için eleştiriyordu. Sezer “Mahkemeler kanıtlanmayan, yasal dayanağı olmayan istemleri yerine getirme aracı olamaz” diyordu⁹⁴⁶. Sezer bu sözleriyle belki de kendine Cumhurbaşkanlığı koltuğunun kapılarını açıyordu. Anayasa Mahkemesi Başkan vekili Güven Dinçer, Sezer'in düşünce özgürlüğü konusundaki konuşmasını ağır dille eleştiriyordu⁹⁴⁷.

Türbanlı Milletvekilleri

Seçimleri kazanan türbanlı FP ve MHP'nin bayan milletvekillerinin Meclis'te türbanı çıkarıp çıkarmayacakları gündemdeki önemli konular arasında yer alıyor ve Ecevit: “Merve Kavakçı'nın kurallara uymasının diliyorum” diyordu⁹⁴⁸. FP Genel Başkan yardımcısı Aydın Menderes, “türban, partimizin meselesi değildir. Onun kişisel sorunudur”⁹⁴⁹ diyerek Kavakçı'ya destek olmadıklarını belli ediyordu. Merve Kavakçı Meclise gelince DSP milletvekilleri protestoya başlıyorlardı. DSP dışındaki milletvekillerinden önemli bir karşı tepki görülüyordu. Zira Meclisteki diğer partilerin hepsi sağ partilerdi ve seçmenlerine karşı türbana tepkili görünmek istemiyorlardı. DSP'lilerin “dışarı dışarı” sözleri üzerine oturuma ara veriliyor ve Ecevit kürsüye fırlayarak tarihi bir uyarı yapıyordu. Ecevit “Meclis devlete meydan okunacak yer değildir. Bu hanıma haddini bildirin. TBMM özel yaşam yeri değil yüce bir kurumdur. Mecliste görev yapanların kurallara uyması gerekir” diyordu. Ecevit'e tek destek DYP li Kamer Genç'ten gelirken, Meclisin diğer türbanlı milletvekili MHP'li Nesrin Ünal ise başını açıyordu⁹⁵⁰.

3 Mayıs 1999'da Demirel, Ecevit'i hükümeti kurmakla görevlendiriyordu. DGM Savcısı Nuh Mete Yüksel TBMM genel kurul salonuna türbanla giren Merve Kavakçı hakkında TCK'nın 312/2. Maddesini ihlal ettiği suçlamasıyla soruşturma açıyordu. TBMM'de bir basın toplantısı düzenleyen

⁹⁴⁶ Hürriyet, 27.04.1999, s.1,20

⁹⁴⁷ Hürriyet, 30.04.1999, s.1,20

⁹⁴⁸ Hürriyet, 30.04.1999, s.1,20

⁹⁴⁹ Hürriyet, 01.05.1999, s.1

⁹⁵⁰ Hürriyet, 03.05.1999, s.1

Merve Kavakçı “Halkımın bana verdiği bu en şerefli temsil etme görev ve hakkını, bu halimle demokratik zeminlerde ve hukuka uygun olarak sonuna kadar savunacağım” diyordu⁹⁵¹.

Ecevit ve DSP’lilerin gösterdikleri tepki üzerine Merve Kavakçı yemin edemeden Meclis’i terketmek zorunda kalıyordu. Türbanla Meclis Genel kuruluna girerek yemin etmeye kalkışan FP’li Merve Kavakçı’ya karşı yapılan protestolar sürüyordu. DSP’li 12 kadın Milletvekili TBMM’de protestocuların en önünde yer alıyordu. DSP’li bayan milletvekilleri Kavakçı’ya Atatürk’ün Meclisinde bu yemini ettirmeyeceğiz” dediler. Merve’ye karşı bir başka tepkide kendi partisinden geliyordu Aydın Menderes “O (Merve) divana girerse ben çekilirim” diyordu⁹⁵². Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Merve Kavakçı için sarfettiği “ajan provokatör sözlerini bilerek söyledim” diyordu. Demirel “dış bağlantıları olduğunu söylemedim. Bugüne kadar Meclise hiçbir kadın milletvekili böyle gelmemiş. Türban Türk halkının geleneksel yaşam tarzı içinde olan bir şeydir. Siz bunu kalkar siyasi bir simge haline getirirseniz o zaman değişik bir hal alır” dedi. Demirel: “türban fundamentalizmin simgesi” diyordu⁹⁵³. Tahran’da Merve Kavakçı’ya destek mitingleri yapılıyordu⁹⁵⁴. ANAP lideri Mesut Yılmaz, “Halide Edip bu Meclise çarşafını çıkarıp girmişse, O Hanım da aynı şeyi yapmalıdır” diyerek⁹⁵⁵ Merve’ye yol gösteriyordu. Ecevit, Kavakçı için “türbanı çıkarsa da milletvekili olamaz” diyordu⁹⁵⁶. 15 Mayıs’ta FP İstanbul Milletvekili Merve Kavakçı, Bakanlar Kurulu kararıyla T.C. vatandaşlığını kaybediyordu. İlerleyen günlerde İran’a Merve’ye verdikleri destek için nota veriliyordu. GKB Kıvrıkoğlu devrim şehidi ve laikliğin simgesi haline gelen Kubilay Anıtı’nda “hiçkimsenin kamu kurum ve kuruluşlarında türbanla görev yapamayacağı” sözlerine büyük destek geliyordu⁹⁵⁷.

Hükümet Kurma Çalışmaları

DSP lideri Ecevit “Çiller Bakan olmazsa DSP-ANAP-DYP formülü olur”⁹⁵⁸ sözleriyle Çiller’siz bir DYP ile işbirliği yapabileceğini belirtiyordu. Özellikle MHP’nin de içinde bulunduğu DSP öncülüğündeki bir koalisyon hükümeti arayışlarının sürdüğü günlerde DSP Genel Başkan yardımcısı Rahşan Ecevit’in, MHP ve ülkücülerle ilgili ağır sözleri siyaset dünyasını sarsıyordu. Rahşan Ecevit ülkücüler için, “kuşkusu olduğunu, gençlere silah verdiklerini, canlar aldıklarını ve din istismarı yaptıklarını” söylemişti. Bu sözler üzerine MHP lideri Bahçeli “bizden özür dilesinler” derken, Bülent Ecevit “bu sözler için özür dilemeyiz” diyordu. Cumhurbaşkanı Demirel’de olası hükümet formülleri arasında en güçlüsü olan bu iki partinin adeta arasını bulmak ister gibi “geçmişini bugüne taşımayın”⁹⁵⁹ sözleriyle ortalığı yatıştırmaya çalışıyordu. MHP defterini kapatan Ecevit, Yılmaz’a “DYP ile olmazsa, görevi iade edebilirim” diyordu. Tarhan Erdem tarafından yapılan bir araştırmada seçmenin hükümet tercihinin Ecevit’in Başbakanlığında ANAP-DSP-MHP’li bir hükümet olduğu açıklanıyordu⁹⁶⁰. “III. MC

⁹⁵¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C:IV, İstanbul, 2002, s.642

⁹⁵² Hürriyet, 04.05.1999, s.1

⁹⁵³ Hürriyet, 05.05.1999, s.1,21

⁹⁵⁴ Hürriyet, 11.05.1999, s.1

⁹⁵⁵ Hürriyet, 12.05.1999, s.1

⁹⁵⁶ Hürriyet, 13.05.1999, s.1

⁹⁵⁷ Hürriyet, 16.05.1999, s.1,7,30

⁹⁵⁸ Hürriyet, 13.05.1999, s.1

⁹⁵⁹ Hürriyet, 16.05.1999, s.1,7,30

⁹⁶⁰ Hürriyet, 18.05.1999, s.1

Arayışları” başlıklı haberde Hürriyet “ Türkiye’ye, 12 Eylül 1980 öncesi ülkeyi karanlığa götüren Milliyetçi Cephe hükümetlerinin gölgesi düştü” yorumunu spot olarak veriyordu. Sağ partiler bir sağ koalisyonun olabileceği düşüncesindeydiler. MHP “biz kurarız”, DYP ve FP “varız”⁹⁶¹ diyorlardı. Yapılan bir araştırmada Türkiye’nin yarısından fazlası %51.2’si kendini sağcı olarak nitelerken, %21.5’i merkezde %27.30’u solcu olarak görüyordu⁹⁶².

ANAP lideri Yılmaz Nisan 99 seçimlerini kaybetmelerinin nedenini şu şekilde izah ediyordu. Yılmaz “Her şey Apo’nun yakalanmasıyla değişti. Eğer Apo bizim iktidarımızda yakalansaydı. Biz (ANAP):%40, DSP:%13 olurdu. Ecevit’i Başbakan yapmamız hataydı. Onun kadar şanslı adam görmedim” diyordu⁹⁶³.

İ. BÜLENT ECEVİT HÜKÜMETİ

Koalisyon görüşmelerinden sonra Ecevit, Bahçeli ve Yılmaz 34 bakanlı bir koalisyon için anlaşıyorlardı.⁹⁶⁴ Türk siyaseti, 57. Hükümetle bir ilke daha imza atıyordu. Solda DSP ve sağda MHP, merkezdeki ANAP’la birlikte Cumhuriyet tarihinin en güçlü koalisyonlarından birini kuruyorlardı⁹⁶⁵. MHP lideri Bahçeli “Faziletle hükümet, ülkenin hayrına olmazdı” diyordu⁹⁶⁶. Ecevit’in Başbakanlığında kurulan DSP-MHP-ANAP koalisyon Hükümeti Meclisten 354 kabul ve 182 red ile güvenoyu alıyordu. Böylece 57. hükümet 1991-99 yılları arasında kurulan hükümetler arasında en fazla güvenoyu alan hükümet oluyordu⁹⁶⁷.

Yapılan mini yerel seçimde Bilecik’i CHP adayı kazanıyordu.⁹⁶⁸

“Askerde gruplaşmalar var” diyen Nazlı Ilıcak’ı, askerler “karanlık ve bölücü ilişkilere girmekle” suçluyorlardı⁹⁶⁹. Ilıcak “her kurumda çürük insanlar olabilir” Demirel, “Evren’le yakınsa benimle aynı düşünemez” diyordu⁹⁷⁰.

Meral Akşener DYP Genel Başkan yardımcılığından istifa ediyordu⁹⁷¹.

Askeri hakim, yerini sivillere bırakmasını öngören Anayasa değişikliği TBMM’deki 5 partinin desteği ile gerçekleşiyordu⁹⁷². Bu düzenlemeyle DGM’ler sivilleşiyordu.

Amerika’da tedavi gören Fethullah Hoca’nın yeni bir kasetinin ortaya çıktığı açıklanıyordu. FP’li Abdullah Gül “Hoca, Türkiye’nin yapması gerekeni yaptı. Onu takdir ediyorum” diyordu⁹⁷³. Demirel, Fethullah Hoca skandalı için, “devlete el koyacağız diyorsa, bu çok ciddi iddiadır. Ciddi telakki edilir” dedi. “Fethullahçı okullara” operasyon başlatılıyordu. Hocanın okulları MEB denetimine alınıyordu⁹⁷⁴. Fethullah Gülen depreminin ardından 23 Mart’ta toplanacak MGK da, Başbakan ve yardımcıları ile

⁹⁶¹ Hürriyet, 18.05.1999, s.1

⁹⁶² Hürriyet, 19.05.1999, s.21

⁹⁶³ Hürriyet, 22.05.1999, s.1

⁹⁶⁴ Hürriyet, 25.05.1999, s.1,3

⁹⁶⁵ Hürriyet, 29.05.1999, s.1

⁹⁶⁶ Hürriyet, 02.06.1999, s.1,21

⁹⁶⁷ Hürriyet, 10.06.1999, s.1,20

⁹⁶⁸ Hürriyet, 07.06.1999, s.20,21

⁹⁶⁹ Hürriyet, 12.06.1999, s.1

⁹⁷⁰ Hürriyet, 13.06.1999, s.1,24

⁹⁷¹ Hürriyet, 12.06.1999, s.1

⁹⁷² Hürriyet, 19.06.1999, s.1

⁹⁷³ Hürriyet, 20.06.1999, s.1

⁹⁷⁴ Hürriyet, 21.06.1999, s.1,22

Bakanlar rapor bombardımanına tutulacakları belirtiliyordu. Fethullah Gülen APS ile Demirel ve Ecevit'e mektup göndererek "hakkındaki iddiaları yalanlıyor ve konuşmasına açıklık getiriyordu. Fethullah Hoca "Devlet isterse okulları devrederim. Kemal Yavuz iddialarını ispat etsin" diyordu⁹⁷⁵. MGK'nın 23. Mart'taki toplantısından, hükümete 28 Şubat'ı unutmayın mesajı çıkıyordu⁹⁷⁶. YÖK'ten Fethullahçı Fatih Üniversitesine operasyon yapılıyordu. CHP Genel Başkanlığına seçilen Altan Öymen Fethullah Gülen'e sahip çıktığı için Ecevit'i eleştiriyordu⁹⁷⁷. MGK'ya sunulan "irtica raporu"nda "Peygambere ve İslam dinine hakaretler yer aldığı" iddiası gündeme bomba gibi düşüyordu⁹⁷⁸. Müsiad Başkanı Ali Bayramoğlu "dinsiz imansızın irtica raporuyla dinimize saldırmasına izin veremeyiz" diyordu⁹⁷⁹.

MGK ile BÇG'nin hazırladığı gerçek Fethullah raporunda: "Fethullahçıların, FP yerine iktidar partilerini destekleyerek tabanı genişlettikleri ve devlet içinde güçlendikleri (iddiası) yer alıyordu. Devlet yanlısı mı? yoksa devlet karşıtı mı? oldukları konusunda tereddüt uyandırmaktadırlar. Türkiye'nin eğitim gibi zayıf olan noktalarına eğildiler Okullarda, öğretmen ve devlet yöneticisi, akademisyen yetiştiriliyor. Papaya yaptığı ziyaret Batı dünyasının desteğini göstermektedir. Gülen Papa'yı ziyaretle ben devlete alternatifim mesajını vermeye çalıştı" deniliyordu. Eski Devlet Başkanı ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren "Fethullah Hoca bir tehlikedir" diyordu⁹⁸⁰. Ecevit "Gülen'in takiyyesi giderek içtenliğe dönüşebilir" diyordu⁹⁸¹. Adı Fethullah Hoca grubunun finansörleri arasında gösterilen Ülker Grubu sahibi Sabri Ülker "Fethullah Hoca ile hiç görüşmedim. Cemaatiyle de ilgim yok" diyordu⁹⁸².

DYP lideri Tansu Çiller "RP bedelini ödedim. Eğer onlarla koalisyon yapmasaydım bugün tek başıma iktidardım" diyordu⁹⁸³.

Başbakan Ecevit Başkanlığında toplanan YAŞ'da Çevik Bir, Dervişoğlu, Kılıç, Özgen ve Aktulga emekli ediliyordu. 1. Ordu Komutanlığına Hilmi Özkök, Genelkurmay İkinci Başkanlığına Edip Başer, H.K.K.'lığına Org. Ergin Celasin, D.K.K ise Oramiral İlhami Erdil getiriliyordu. Özkök geleceğin GKB'nı olacak⁹⁸⁴. 28 Şubat sürecinde Refahyolu çökerten brifingin hazırlayıcı mimarı Çetin Doğan'da orgeneral oluyordu⁹⁸⁵. YAŞ'da aşırı sol ve sağ oluşumlarla ilgili bulunan 58 subay ve astsubay ordudan ihraç ediliyordu.

Türkiye tarihinin en büyük deprem felaketlerinden birini 17 Ağustos 1999 yılında Marmara'da yaşıyordu. Depremle ilgili değerlendirme yapan DSP'li Rahşan Ecevit: "Deprem felaketinden sadece müteahhitler değil, siyasilerde sorumludur. Çünkü, Belediye seçimlerinde listelerin seçilebilecek yerlerinde genellikle işsiz güçsüz, ama parti kulislerinden çıkmayan adaylar yer alıyor"⁹⁸⁶ diyordu.

⁹⁷⁵ Hürriyet, 23.06.1999, s.1,20

⁹⁷⁶ Hürriyet, 24.06.1999, s.1

⁹⁷⁷ Hürriyet, 27.06.1999, s.1,24,25

⁹⁷⁸ Hürriyet, 26.06.1999, s.1

⁹⁷⁹ Hürriyet, 27.06.1999, s.1,24,25

⁹⁸⁰ Hürriyet, 28.06.1999, s.1,5

⁹⁸¹ Hürriyet, 01.07.1999, s.1,3,18,20

⁹⁸² Hürriyet, 05.07.1999, s.1,11,22,23

⁹⁸³ Hürriyet, 01.07.1999, s.1,3,18,20

⁹⁸⁴ Hürriyet, 03.08.1999, s.1,18

⁹⁸⁵ Hürriyet, 04.08.1999, s.21

⁹⁸⁶ Hürriyet, 18.09.1999, s.1

Ege Ordu Komutanı Doğu Aktulga veda konuşmasında “TSK çökerse devlet çöker. Laiklik yoksa deprem olur. En kirlenmemiş örgüt TSK’dır” dedi. Aktulga “laiklik için aktif moddan sivil pasif moda geçtik” diyordu⁹⁸⁷.

Kıvrıkoğlu: "28 Şubat Bitmedi"

Önde gelen (akredite) televizyon ve gazetelerin Ankara temsilcileriyle bir sohbet toplantısı yapan GKB Kıvrıkoğlu, “28 Şubat bitmedi. 28 Şubat gerekirse yüz yıl, gerekirse bin yıl sürer. Üstelik irticai yayınlar arttı” diyordu. Marmara depreminde askerin yeterince çalışmadığı ve başarısız olduğu yolunda medyada sıkça eleştiriler çıkmasından duydukları rahatsızlığını da belirten Kıvrıkoğlu “Mehmetçik tüm elinden geleni yapmasına rağmen bazı gecikmeler, ulaşımda sıkıntılar oldu ama Mehmetçik basına buruk” dedi. “ülkede her şey ordudan bekleniyor, sivil toplum var üniversiteler var... deprem yaralarını sarmak için paralı askerlik önerdik” diyerek⁹⁸⁸ ordu olarak üzerlerine düşeni fazlaca yaptıklarını belirtiyordu. Ecevit “ordunun depremde görevini yapmamış gibi gösterilmesi büyük haksızlıktır” derken, Bahçeli, Kıvrıkoğlu’nun mesajının hedefi biz değiliz” diyordu⁹⁸⁹. FP Konya Milletvekili Veysel Candan “Kıvrıkoğlu sadece askeri konularda konuşsun” diyordu⁹⁹⁰. Depremden iki ay sonra deprem bölgesine ziyaret yapan Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz deprem bölgesini gezdikten sonra vatandaş çok kötü şartlarda yaşıyor, devlet çürümüş, yozlaşmış” diyordu⁹⁹¹.

Emekli olan Çevik Bir ilk demecinde “28 Şubat’ta ordu iç hizmet kanunuyla kendisine verilen görevi yaptı. Kişisel yanı yok” diyordu⁹⁹². Aynı günlerde GATA Komutanı Yalçın Işimer’in konuşması gündemde büyük yankı uyandırırken, Genel Kurmay II. Başkanı Org. Edip Başer GATA Komutanı Tug. Yalçın Işimer’in konuşmasından haberimiz yok” diyerek⁹⁹³ Işimer’in üst komutanı olarak olaydan haberinin olmadığını, yani olayın bireysel bir tavır olarak algılanması gerektiğini vurgulamak ister gibiydi. GKB Kıvrıkoğlu “gerici tehdidi mutlaka yok edeceğiz” dedi⁹⁹⁴.

Koalisyon Hükümetinin Tahkim Yasasını çıkarma konusundaki ısrarlı tavrına özellikle sol çevrelerden eleştiriler geliyordu. Devlet Bahçeli “tahkim kapitülasyon değil” derken⁹⁹⁵. Başbakan Bülent Ecevit “Tahkim Yasasına karşı çıkanlar köprüye ve renkli TV’ye de karşı çıkmış çağdışı solculardır” diyordu⁹⁹⁶. Ecevit tahkim’e karşı çıkan “emek platformu artık devlet işlerine de karışmaya başladı, bunlar çok oluyor” dedi⁹⁹⁷. 13 Ağustos’ta Emek platformu, sosyal güvenlik yasa tasarısı ve tahkim yasasını protesto etmek için bir günlük iş bırakma eylemi yapıyordu. Eylemler hükümeti yasayı çıkartmaktan alıkoymuyor ve Tahkim yasası rekor bir oyla kabul ediliyordu⁹⁹⁸.

⁹⁸⁷ Hürriyet, 24.08.1999, s.21

⁹⁸⁸ Hürriyet, 04.09.1999, s.1

⁹⁸⁹ Hürriyet, 05.09.1999, s.1

⁹⁹⁰ Hürriyet, 09.09.1999, s.21

⁹⁹¹ Hürriyet, 13.10.1999, s.22

⁹⁹² Hürriyet, 02.10.1999, s.1

⁹⁹³ Hürriyet, 07.10.1999, s.1,11,21

⁹⁹⁴ Hürriyet, 09.10.1999, s.1

⁹⁹⁵ Hürriyet, 04.08.1999, s.1

⁹⁹⁶ Hürriyet, 04.08.1999, s.1

⁹⁹⁷ Hürriyet, 13.08.1999, s.1,9

⁹⁹⁸ Hürriyet, 14.08.1999, s.1

Uluğbay'ın İntiharı

Devlet Bakanı Hikmet Uluğbay'ı intihar girişimi sonunda kaldırıldığı Başkent Hastanesinde ameliyat eden Prof. Dr. Mehmet Haberal, “Bakanı ölmekten, 1 cm kurtardı” diyordu. İntihar sebebinin Yılmaz'ın IMF belgesiyle ilgili açıklamaları olduğu belirtiliyordu. Yılmaz ANAP grup konuşmasında “belge bana Uluğbay'dan geldi” demişti⁹⁹⁹. Devlet Bakanı Uluğbay, “olayda hiç kimsenin sorumluluğu yok, kendi irademle tetiği çektim” diyordu¹⁰⁰⁰. 21 Temmuz'da İntihar girişiminde bulunan Devlet Bakanı Hikmet Uluğbay Bakanlık görevinden istifa ediyordu. 22 Temmuz'da Hikmet Uluğbay'ın istifasıyla boşalan Ekonomiden sorumlu Devlet Bakanlığı'na DSP Bursa Milletvekili Recep Önal atanıyordu¹⁰⁰¹.

Başbakan Ecevit, hastalık haberleriyle ilgili bir soruya kızarak “işte karşınızdayım. Bari teşhisi de siz koyun” diyordu¹⁰⁰².

Türkiye ve Yunanistan arasında depremle başlayan sıcak ilişkiler 9 Eylül kutlamalarını da etkiliyor ve süngüsüz silahsız kurtuluş törenleri yapılıyordu. Törenlerde Türk –Yunan dostluğu dile getiriliyor ve her yıl geleneksel olarak yapılan temsili savaş sahneleri ve Yunanlıların denize dökülmesi canlandırılmıyordu¹⁰⁰³.

20 Eylül'de ABD vatandaşı olduğu için Türk vatandaşlığı Bakanlar kurulu kararıyla düşürülen Merve Kavakçı'nın bu kararın iptali için açtığı davada, talebi Danıştay'ca reddediliyordu. Ankara DGM savcısı Nuh Mete Yüksel'in, FP'li Merve Kavakçı'yı gözaltına almak için düzenlediği gece operasyonu Türkiye'yi ayağa kaldırıyordu. Olayı haber alan basın ve FP'li Milletvekilleri evin çevresini ablukaya aldılar. Ecevit, Nuh Mete'nin hareketi için “son derece yanlış bir şey doğru değil” dedi. Kutan “Türkiye aşiret devleti değil” diyordu¹⁰⁰⁴.

Ahmet Taner Kışlalı Öldürüldü

Terör Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı'yı hedef seçiyordu. Cumhuriyet gazetesi yazarı Kışlalı, otomobiline konan bombanın patlamasıyla eşinin gözü önünde yaşamını yitiriyordu. Kışlalı son yazısını yazdıktan 7 dakika sonra hayata veda ediyordu. Son yazısında “Tuğgeneral Prof. Yalçın İşimer'in GATA öğretim yılı açılış konuşmasını buldum. Özenle ve artan bir çöşku ile okudum. Derken dinci ve gerici çevrelerden yaylım ateşi geldi...” Hürriyet, Kışlalı'nın son yazısından alıntılar veriyordu. Kışlalı Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesinde Cumhuriyet ve Kemalizm üzerine dersler vermekteydi. İletişim Fakültesinde bir Doçent Kışlalı'nın ölümü için gelen ve tesbih çeken YÖK başkanı Kemal Gürüz'e “lütfen belli bir kesimin simgesi olan o tespihi cebinize koyun size yakıştıramadım” diyor bunun üzerine Kemal Gürüz tesbihi cebine koyuyordu¹⁰⁰⁵. Bir bomba uzmanı, Kışlalı'yı öldüren patlayıcı, hem radikal dinci teröristlerin ve sol örgütlerin, hem de gizli servislerin izlerini taşıyor” dedi¹⁰⁰⁶. “Bombalı suikast

⁹⁹⁹ Hürriyet, 08.07.1999, s.1,18

¹⁰⁰⁰ Hürriyet, 10.07.1999, s.1

¹⁰⁰¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C:IV, İstanbul, 2002, s.644

¹⁰⁰² Hürriyet, 30.09.1999, s.1

¹⁰⁰³ Hürriyet, 10.09.1999, s.1,7

¹⁰⁰⁴ Hürriyet, 20.10.1999, s.1,20

¹⁰⁰⁵ Hürriyet, 22.10.1999, s.1,19

¹⁰⁰⁶ Hürriyet, 23.10.1999, s.1

sonucu öldürülen Kışlalı'nın cenaze töreninde, çağdışı karanlık güçlere anlamlı mesaj verildi. Cenazeye generaller tam kadro katılırken, güvenliği 3 bin asker ve 8 bin polis sağlıyordu¹⁰⁰⁷.

AGİT zirvesi Başkan Clinton Ankara'ya geliyordu. Bu olayı Hürriyet "Welcome Mr.President" başlığıyla duyuruyordu. "Türkiye zor günlerinde hep yanında gördüğü, binlerce km. uzaktan Türkiye'yi öven sözlerini duyduğu ABD Başkanı Clinton'u ağırlıyordu¹⁰⁰⁸. AGİT için Türkiye'ye gelen Amerika Başkanı Bill Clinton, "AB üyeliğiniz için destek olacağım. Deprem tahribatının giderilebilmesi için 1 milyar dolarlık Eximbank kredisi sağlayacağım" diyordu¹⁰⁰⁹. Başkan Clinton Düzce deprem bölgesini de geziyordu. Amerikan Eximbank'ı da 1 milyar dolarlık krediyi onaylıyordu¹⁰¹⁰. Efes'ten çok etkilenen Clinton hacı oluyordu. AGİT'te 25 bin polis, 8 bin jandarma görevlendiriliyordu¹⁰¹¹.

Enerji Bakanı Cumhur Ersümer "gözükün odur ki, bu kışı bıçak sırtında geçireceğiz" dedi. Enerji sıkıntısı gündemde ve elektrik kesintileri sıkça konuşuluyordu¹⁰¹².

İTO Başkanı Mehmet Yıldırım Demirel ve Ecevit'i kastederek, "birkaç yıl ömrü kalmış liderlerle yönetilmek istemiyoruz" diyordu. Sivri çıkışları, gafları, sertliği ve açık sözlülüğüyle medyada her zaman haber konusu olan Sağlık Bakanı Osman Durmuş "ayna da kendime bakınca ben de korkuyorum" diyerek¹⁰¹³ adeta özeleştiri yapıyordu.

51 türban eylemcisi hakkında idam isteniyordu¹⁰¹⁴.

DYP milletvekili Kamer Genç'in bir dansözle yakalandıktan sonra "oğlumun evinde çiçek sulamaya gitmiştim" sözleri gündemde uzun süre yer alıyordu¹⁰¹⁵.

IMF isteyince asgari ücrete %17.3 zam yapılıyor ve Ecevit kendine ait klasik bir cümle haline gelen "içime sindiremedim"¹⁰¹⁶ ifadesiyle, rahatsızlığını ve çaresizliğini belirtiyordu.

K. 1990'LI YILLARDA PARTİLERDE YAŞANAN GELİŞMELER

1. ANAVATAN PARTİSİ (ANAP)

1990 yılına Yıldırım Akbulut Başbakanlığındaki hükümetle giren Anavatan Partisi, 91 yılında gerçekleşen kongresinde parti genel başkanlığına ve bunun neticesinde başbakanlığa Özal ailesinin desteklediği Mesut Yılmaz'ı getiriyordu. Yılmaz kısa zamanda hükümetini kuruyor ve güvenoyu alıyordu. Yılmaz'ın bu kısa başbakanlığı döneminde hemen hemen tüm toplumsal kesimlere devlet imkanlarıyla iyileştirmeler yaparak bunu bir seçim zaferine dönüştürme amacı güdüyordu. Görünürde her şey ANAP'ın lehine bir durumdayken girilen seçimlerde istenen sonuç alınamıyor ve ANAP kurulduğundan beri ilk kez 1991 yılındaki seçimi kaybederek ana muhalefet partisi oluyordu.

Yılmaz liderliğindeki ANAP daha sonra izlediği politikalarla Cumhurbaşkanı Özal'ı da memnun etmiyor ve Özal "yenilikçi niteliğini yitiren ANAP'ın radikal olmazsa çözüleceğini" söyleyerek Yılmaz'ı

¹⁰⁰⁷ Hürriyet, 24.10.1999, s.1

¹⁰⁰⁸ Hürriyet, 15.11.1999, s.1,3,21

¹⁰⁰⁹ Hürriyet, 16.11.1999, s.1,3

¹⁰¹⁰ Hürriyet, 17.11.1999, s.1

¹⁰¹¹ Hürriyet, 18.11.1999, s.7,20,21,22,30

¹⁰¹² Hürriyet, 01.12.1999, s.1,20

¹⁰¹³ Hürriyet, 09.12.1999, s.1

¹⁰¹⁴ Hürriyet, 12.06.1999, s.1

¹⁰¹⁵ Hürriyet, 19.12.1999, s.1,20

¹⁰¹⁶ Hürriyet, 31.12.1999, s.1,20

eleştiriyordu¹⁰¹⁷. Özal'lar ile Yılmaz'ın arası Semra Hanım'ın İstanbul İl Başkanlığından istifasıyla iyice bozuluyordu. Yılmaz, Özal'ın dışardan partiye müdahalesine izin vermiyor bunun üzerine Özal, "Bu Yılmaz'ın son çırpınışı" diyordu¹⁰¹⁸. Özal, Yılmaz'a karşı Keçeciler'in adaylığını onaylıyor¹⁰¹⁹ ve delegelere "Keçeciler için değil kendim için oy istiyorum Mesut'a oy verirseniz partiyle bağlarımı koparırım" diyordu. Özal'ın tüm müdahalesine rağmen ANAP Kongresi Yılmaz'ın zaferiyle sona eriyordu. Özal, kongredeki bu yenilgi üzerine Cumhurbaşkanlığından istifa etmekten son anda muhafazakarlar tarafından caydırılıyordu. Kongre mağlubu Mehmet Keçeciler ve 16 Milletvekili ANAP'tan istifa ederek partileşmek istiyorlardı. 15 milletvekiliyle birlikte 1 Aralık'ta ANAP'tan istifa eden Keçeciler 6 ay içinde yeni parti kuracaklarını söylüyordu. 2 Aralık'ta Semra Özal "hayatımda sonradan pişman olduğum tek karar Mesut Yılmaz'ı desteklemek oldu" diyordu. Yılmaz, "ANAP hanedan zaafından kurtuldu. Bu kongre ile hanedandan ve militan MHP'lilerden kurtulmuştur" diyordu¹⁰²⁰. Keçeciler'den umudunu kesen Özal yeni lider olarak Aydın Menderes'i seçiyor ve ANAP'tan ayrılanların Menderes'in kuracağı partiye geçmesini istiyordu¹⁰²¹. İlerleyen günlerde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ani vefatı üzerine ANAP'ta bu bölünme olmuyor ve parti içindeki dengeler, Yılmaz'ın istediği şekilde yerine oturuyordu.

ANAP lideri Yılmaz girdiği 1995 seçimlerde partisine oy kaybettirerek çıkmasına rağmen kısa ömürlü Anayol Hükümetinde Başbakanlık görevini üstleniyor ve daha sonra Çiller aleyhine tavırlarıyla hükümetin bozulmasına neden oluyordu.

ANAP Kongresinde 1.235 delegenin 1032'sinin oyunu alan Yılmaz yeniden Genel Başkan seçiliyordu. Yılmaz'ın tek rakibi olan Işın Çelebi ise 170 oy alıyordu¹⁰²².

Refahyol Hükümetinin kurulmasında önemli rol oynayan Yılmaz 28 Şubat sürecinin yeni hükümetini DSP ve DTP ortaklığıyla kuruyordu. Bu hükümet Türkbank özelleştirilmesinde yaşanan olaylar sonunda yıkılıyordu.

Yılmaz 1999 yılı seçimlerinde de partisini ciddi miktarda oy kaybına uğratmasına rağmen, bu kez hükümetin en küçük ortağı olarak Ecevit Hükümetinde Başbakan Yardımcısı olarak görev yapıyordu.

2. ADALET PARTİSİ (AP)

AP 12 Eylül döneminde kapatılan Adalet Partisi'nin 11 yıl sonra yapılan 10. büyük kongresinde DYP'ye katılma kararı alırken, Partinin kapatılma kararı almasında Demirel'in isteği etkili oluyordu. AP'nin açılmasını isteyenlerden Hüsamettin Cindoruk ise DYP'de parti içi muhalefetin lideri oluyordu¹⁰²³. AP, 4 Haziran 1995'de 12 Eylül döneminde kapatılan AP (Adalet Partisi), eski Bakanlardan Mehmet Yorgancıoğlu ve arkadaşları tarafından yeniden kuruluyordu.

¹⁰¹⁷ Milliyet, 19.08.1992, s.1,16

¹⁰¹⁸ Milliyet, 20.09.1992, s.1

¹⁰¹⁹ Hürriyet, 17.11.1992, s.1

¹⁰²⁰ Hürriyet, 03.12.1992, s.1

¹⁰²¹ Hürriyet, 08.01.1993, s.1

¹⁰²² Hürriyet, 25.08.1996, s.26

¹⁰²³ Hürriyet, 20.12.1992, s.1

3. AYDINLIK TÜRKİYE PARTİSİ (ATP)

Babası Alparslan Türkeş'in ölümü üzerine, MHP Genel Başkanlığının en iddialı ismi durumuna gelen Tuğrul Türkeş, Kongrede tüm adayların kendisine karşı birleşmesi sonucunda genel başkanlık yarışını kaybediyor ve bir süre sonra kendi adına milliyetçi sağ çizgide yeni bir parti kuruyordu. 29 Kasım 1998'de Kurucu Genel Başkanlığını MHP'den istifa eden Tuğrul Türkeş'in üstlendiği Aydınlik Türkiye Partisi'nin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığına veriliyordu.

4. BÜYÜK BİRLİK PARTİSİ (BBP)

MÇP'den 1992 yılında ayrılan Sivas Milletvekili Muhsin Yazıcıoğlu, Ökkeş Şendiller, Esat Bütün, Saffet Topakbaş ve Ahmet Özdemir¹⁰²⁴ daha sonra Muhsin Yazıcıoğlu başkanlığında Büyük Birlik Partisini (BBP) kuruyorlardı. BBP'nin %10 barajını aşmama ihtimali çok yüksek olduğu için 1995 genel seçimlerinde ANAP'la işbirliğine gidiyor ve adayları ANAP listesinden gösteriliyordu. Seçimden birkaç ay sonra BBP'li 8 Milletvekili ANAP'tan ayrılıyordu¹⁰²⁵.

BBP 1996 yılında kurulan Refahiyol hükümetinin destekçisi oluyor ve daha sonraki kurulması hesaplanan Yolrefah Hükümetinde ise koalisyon ortağı olarak düşünülüyordu. Bu partinin Refahiyol'a verdiği destek üzerine ANAP lideri Yılmaz, BBP'yi kendi listelerinden meclise getirmelerinin pişmanlığını duyuyordu. Bu parti daha sonra tek başına girdiği 1999 seçimlerinde varlık gösteremiyor ve barajın oldukça altında kalıyordu.

5. SOSYAL DEMOKRAT HALKÇI PARTİ (SHP)

12 Ocak 1990'da SHP'nin kurucu Genel Başkanı Aydın Güven Gürkan ile partiden ihraç edilen çoğunluğu Kürt kökenli 15 Milletvekili bir deklarasyon yayımlayarak yeni parti kurma girişimlerine girişiyorlardı¹⁰²⁶.

SHP'de 1990 yılında yapılan uyum kurultayında Erdal İnönü sembolik Başkan haline dönüşüyordu¹⁰²⁷. 9 Temmuz 1990'da SHP Güneydoğu Anadolu raporunu açıklıyordu. 10 Eylül 1990'da ise SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal görevinden istifa ediyordu. 29 Eylül'de yapılan SHP 6. Olağanüstü Kurultayında Deniz Baykal'la yarışan Erdal İnönü Genel Başkanlığa tekrar seçilirken ilerki günlerde Hikmet Çetin SHP Genel Sekreteri seçiliyordu. 2 Kasım 1990'da SHP Genel Başkanı E. İnönü Tunceli'de "Kendi aranızda Kürtçe konuşmuşsunuz, anadilinizde şarkı dinlermişsiniz, bundan hiç bir şey çıkmaz ve buna kimse engel olamaz, ama resmi diliniz de "Türkçe'dir" diyordu.

SHP Kurultayında Deniz Baykal'ın Genel sekreter adayı İsmail Cem'e 'Amerikancı' demesi eleştirilere neden oluyordu. 28 Temmuz 1991'de yapılan SHP Kurultayında bir kez daha Deniz Baykal'la yarışan Erdal İnönü yeniden Genel Başkan seçiliyordu. Deniz Baykal "İnönü ile küme düşeriz" diyordu¹⁰²⁸. SHP Kurultayını İnönü kazanırken Baykal kaybediyordu¹⁰²⁹. 28 Ağustos 1991'de Bakırköy Belediye Başkanı Yıldırım Aktuna "Parti suçu işlediği gerekçesiyle" SHP'den ihraç ediliyordu.

¹⁰²⁴ Hürriyet, 08.07.1992, s.1

¹⁰²⁵ Hürriyet, 12.02.1996, s.22

¹⁰²⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C:IV, İstanbul, 2002, s.319

¹⁰²⁷ Milliyet, 31.01.1990, s.1

¹⁰²⁸ Hürriyet, 29.07.1991, s.1

¹⁰²⁹ Hürriyet, 31.07.1991, s.1

4 Eylül’de SHP ve HEP anlaşarak seçimlerde işbirliği kararı alıyordu. SHP’nin “3 D”si Değişim, Demokrasi ve Dayanışma olarak açıklanıyordu¹⁰³⁰. Seçimlere iddialı hazırlanan SHP, İkinci özel TV olan “Mega 10”u yayına geçiriyordu. Mega 10’un her akşam 20-22 arasında yayın yapması planlanıyordu¹⁰³¹. SHP lideri Erdal İnönü, Türkiye’nin iletişim alanındaki gelişmesinden en iyi şekilde yararlanıyor ve İstanbul ve İzmir’deki seçmenlere telefonla seslenip oy istiyordu¹⁰³².

6 Aralık 1991’de SHP’de Genel Sekreterlik seçimini Cevdet Selvi kazanıyordu. HEP kökenli SHP milletvekillerine karşı oluşan tepki üzerine İnönü “Zana ve Dicle’yi SHP’li saymıyorum” diyordu¹⁰³³.

SHP’nin 7. olağanüstü kongresinde İnönü 516 oy alarak ilk turda yeniden Genel Başkanlığa seçiliyor, Baykal ise 486 oyda kalarak üçüncü kez yenilgiye uğruyordu¹⁰³⁴. Cevdet Selvi SHP Genel Sekreterliğine seçiliyordu.

5.1. SHP 4. Kurultayı

Başbakan vekili ve SHP Genel Başkanı Erdal İnönü 6 Haziran 1993’de “parti başkanlarının ölmeden değişebilecekleri gibi yeni bir siyasi geleneği başlatmak” istediğini belirterek Eylül’de toplanacak kurultayda aday olmayacağını açıklıyordu¹⁰³⁵. 11 Eylül’de SHP 4. olağan Kurultayında Genel Başkanlık için Aydın Güven Gürkan ile yarışan Ankara Büyük şehir belediye başkanı Murat Karayalçın SHP’nin yeni genel başkanı seçiliyordu. Kurultayda Murat Karayalçın 559, A. Güven Gürkan ise 403 oy alıyordu. Murat Karayalçın “pasif bir Başbakan yardımcısı olmayacağım” diyordu. SHP liderliğinden ayrılan ve siyasi hayatına İzmir Milletvekili olarak devam edecek olan Erdal İnönü ise SHP’nin Onursal Başkanı oluyordu¹⁰³⁶.

6. CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)

9 Eylül 1992’de, 12 Eylül’de kapatılan ve kanunla yeniden açılan CHP’nin Genel Başkanlığına SHP Antalya Milletvekili Deniz Baykal seçiliyordu. CHP yeniden doğuyor ve SHP ve DSP’den sonra sosyal demokrat çizgideki 3. parti oluyordu. Deniz Baykal, İrfan Gürpınar, Kemal Tabak ve Adnan Keskin SHP’den istifa ederek CHP milletvekili oldular ayrıca DSP’den Hasan Akyol istifa ederek CHP ye geçti ve böylece CHP’nin 5 Milletvekiline sahip oluyordu¹⁰³⁷. Bir kaç gün sonra SHP’den 13 Milletvekili daha istifa edince CHP grup kuruyordu¹⁰³⁸.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal “SHP’ye hükümeti bırakın hemen birleşelim” teklifi yapıyordu¹⁰³⁹. Teklifine olumlu yanıt alamayan CHP lideri Deniz Baykal Karayalçın’a bu kez de “hükümette kalın ama birleşelim” diyordu. Baykal yerel seçimlere SHP ile birleşik gidilmesini istiyordu.

¹⁰³⁰ Hürriyet, 27.09.1991, s.1

¹⁰³¹ Hürriyet, 02.10.1991, s.14

¹⁰³² Hürriyet, 25.09.1991, s.11

¹⁰³³ Milliyet, 31.12.1991, s.1

¹⁰³⁴ Hürriyet, 27.01.1992, s.1

¹⁰³⁵ Hürriyet, 07.06.1993, s.1

¹⁰³⁶ Hürriyet, 13.09.1993, s.1,20

¹⁰³⁷ Milliyet, 13.09.1992, s.1

¹⁰³⁸ Milliyet, 17.09.1992, s.1

¹⁰³⁹ Hürriyet, 09.09.1993, s.1

İnönü koltuğu Karayalçın'a bırakırken, DSP lideri Bülent Ecevit “SHP baraja takılır” diyordu¹⁰⁴⁰. CHP 1994 yılının ilk günlerinden itibaren, ünlü Fransız toplumbilimci Jean-Jacques Rousseau'nun “Du Contrat Social” “Toplum Sözleşmesi” isimli eserinden öykünerek, “Modern Toplum Sözleşmesi” olarak Türk siyasi kamuoyuna deklare ediyordu¹⁰⁴¹.

6.1. CHP Ve SHP'nin, CHP İsmi Altında Birleşmesi

SHP ve CHP eşitçe birleşmelerini öngören protokol 6 Kasım 1994 günü imzalanıyordu¹⁰⁴². Kasım'ın son günlerinde yapılan Birleşme Kurultayında Karayalçın “kurultaydan sonra ben kalırsam hükümet sürer ama CHP'de birleşme kararı alınırsa hükümet hukuken biter” diyordu. Karayalçın Hükümetin devam etmesi gerektiğini “Önümüzde demokratikleşme, özelleştirme ve gümrük birliği gibi üç hayati konu var” sözleriyle belirtiyordu¹⁰⁴³. 24 Aralık 1994'te SHP ve CHP birleşme kararı alıyordu. CHP ve SHP 24 Aralık 1994'te kurultaylarını topladılar. “Bütünleşme ve uygulama protokolü” CHP kurultayında oy çokluğu, SHP kurultayında ise oybirliğiyle kabul edilerek bütünleşmeye yeşil ışık yakıldı.

90'lı yıllarda solda birleşme arayışları sıkça gündeme gelmekteydi. CHP'nin açılmasıyla solda üçe ulaşan merkez parti sayısını ve oyların parçalanmasını azaltma girişimleri sonuç veriyor SHP-CHP birleşmeye karar veriyordu. Kararlaştırılan ilk SHP-CHP Birleşme Kurultayında başkan olarak seçilme umudu kalmayan Murat Karayalçın “birleşme sağlıklı değil” diyor ve SHP'lilerin katılmaması üzerine 28 Ocak 1995'teki birleşme Kurultayı yapılamıyordu. SHP'lilerin Kurultaydan çekilmesi üzerine Deniz Baykal “onurlu insanlar sözünden dönmez, gelin aday olmayacağım” diyordu¹⁰⁴⁴. Birleşmeleri fiyaskoyla biten SHP ve CHP'nin liderleri Karayalçın ve Baykal uzlaşarak kendilerinin dışında bir aday buluyorlardı ve bu başkan adayının Hikmet Çetin¹⁰⁴⁵ olduğu açıklanıyordu. 18 Şubat 1995'te yeniden toplanan birleşme kurultayında 1003 delege CHP, 635 delege SHP çatısı altında toplanmaya oy verdi. Bunun üzerine SHP kurultayı 211'e karşı 508 oyla partinin feshini ve CHP'ye katılmasını kararlaştırdı. Böylece SHP ile CHP arasında 2,5 yıldır konuşulan, 20 gün önce ise liderlik kavgası yüzünden yapılamayan birleşme, Karayalçın ve Baykal'ın uzlaşmaları üzerine Hikmet Çetin'in Başkanlığında gerçekleşiyordu. 25 Şubat'ta yapılan seçimde genel sekreterlik seçiminde eski CHP ve SHP'liler karşı karşıya geldiler. Sonuçta CHP'lilerin adayı Adnan Keskin 67 oy alarak yeniden CHP genel sekreterliğine seçildi¹⁰⁴⁶. Adnan Keskin CHP Genel sekreteri oluyordu¹⁰⁴⁷. CHP polis ve asker düşmanı imajını silmeye hazırlanıyor. Bundan böyle şehit cenazelerine katılmaya¹⁰⁴⁸ karar veriyorlardı.

CHP'de yapılacak Kurultaya Başkan olarak girecek olan Hikmet Çetin “doğru dürüst Başkanlık yapamadım”¹⁰⁴⁹ diyordu. Dışişleri Bakanı İnönü, Baykal'ın Genel Başkan seçilmesi durumunda

¹⁰⁴⁰ Milliyet, 14.09.1993, s.1

¹⁰⁴¹ Hürriyet, 01.01.1994, s.12

¹⁰⁴² Hürriyet, 07.11.1994, s.1

¹⁰⁴³ Hürriyet, 24.11.1994, s.1

¹⁰⁴⁴ Sabah, 29.01.1995, s.1

¹⁰⁴⁵ Hürriyet, 30.01.1995, s.1

¹⁰⁴⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, Cilt IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.465

¹⁰⁴⁷ Hürriyet, 12.04.1995, s.1

¹⁰⁴⁸ Hürriyet, 26.07.1995, s.1,18,19

¹⁰⁴⁹ Hürriyet, 03.09.1995, s.1

hükümetin değişeceğini, kendisinin de yeni görev almayacağını açıklıyordu¹⁰⁵⁰. Deniz Baykal, politikaya 26 yıl önce atılmış ve girdiği üç Kurultayda başkanlık yarışına kaybetmişti. Bülent Ecevit'in, İsmet İnönü'ye karşı oluşturduğu ekibe alarak 1969 yılında politikaya soktuğu Deniz Baykal'ın sonunda CHP'nin zirvesine ulaşmasına bir adım kalıyordu. Kurultayda Baykal 681, Karayalçın 308 oy alıyordu. Baykal İlk Genel Başkanlık seçimine Erdal İnönü'ye karşı 1990 yılında girdi ve kaybetti. 1991 ve 1992'de yine Erdal İnönü'ye karşı kılıpayı kaybetmişti¹⁰⁵¹. Ve Baykal Kurultaydan CHP'nin yeni Başkanı olarak çıkıyordu. Deniz Baykal, "hükümet güvenoyu almakta zorlanabilir, güvenoyuna gitmeyeceğim" diyordu¹⁰⁵². Adnan Keskin yine CHP Genel Sekreteri oluyordu¹⁰⁵³. Son Kurultayda CHP Parti Meclisine en yüksek oyla giren şehit Albay'ın eşi Tomris Özden oluyordu¹⁰⁵⁴. 23 Eylül'de Tomris Özden, en yüksek oyu alarak seçildiği CHP parti meclisi üyeliğinden parti yöneticilerinin baskısıyla istifa ediyordu. Tomris Özden, Güneydoğu sorununun yalnızca askerle çözülemeyeceğini söylemiş ve öldürülen bir PKK militanının kız kardeşiyle el ele tutuşarak barış mesajı vermişti.

CHP 28. Olağan Kurultayında Ricky Martin rüzgarı esiyordu. 1998 Fransa dünya kupası için söylenen "un dos tres" parçası CHP'ye uyarlanıyor ve Baykal bu şarkı eşliğinde merdivenlerden kurultay salonuna iniyordu¹⁰⁵⁵.

Baykal 99 seçimlerinde partisinin barajı aşamaması üzerine genel başkanlıktan istifa ediyordu. Yapılan CHP Kurultayında Genel Başkanlığa Altan Öymen Seçiliyordu¹⁰⁵⁶. Olaylı Kurultayda parti yönetimini belirleyemeyen CHP'de "Nöbetçi Yönetim" uygulaması başlatılıyordu¹⁰⁵⁷. CHP 10. Olağanüstü Kurultayında partinin en üst organı parti meclisi belirleniyordu. CHP'de Adnan Keskin hiç salona gelmediği halde 60 kişinin 27'si Baykalcılardan seçiliyordu¹⁰⁵⁸.

CHP'nin din politikasında değişiklik yapılıyor ve iftar yemekleri vermeye başlanıyordu. CHP yönetimi Yenimahalle Belediyesi Aşevindeki iftar çadırında iftar yemeğine Başkan Altan Öymen'le birlikte tam kadro katılıyordu. İftar yemekleri verilmesinde seçim yenilgisi üzerine hazırlanan rapor etkili oluyordu¹⁰⁵⁹.

7. DEMOKRATİK BARIŞ HAREKETİ (DBH)

Alevilerin kurduğu DBH Demokratik Barış Hareketi 25 ilde 28 bağımsız adayla seçimlere katılmayı planlıyordu. Hareketin Lideri Haydar Veziroğlu "devlet bizden korkmamalı çünkü devlet bizim" diyordu¹⁰⁶⁰. DBH'nin adayları olan Alevi bağımsızlar seçimden çekiliyordu ve lider Haydar Veziroğlu isim vermeden (CHP'yi) dolaylı destekleyeceğiz" diyordu¹⁰⁶¹. DBH Demokratik Barış Hareketi. DBH "1. Ulusal Toplantısını", Sınıf, ırk ve soy ayrımı olmaksızın kültürel ve ulusal

¹⁰⁵⁰ Hürriyet, 05.09.1995, s.1

¹⁰⁵¹ Hürriyet, 10.09.1995, s.1

¹⁰⁵² Hürriyet, 12.09.1995, s.1

¹⁰⁵³ Hürriyet, 15.09.1995, s.21

¹⁰⁵⁴ Hürriyet, 13.09.1995, s.1

¹⁰⁵⁵ Hürriyet, 16.05.1998, s.1,15,23

¹⁰⁵⁶ Hürriyet, 24.05.1999, s.1

¹⁰⁵⁷ Hürriyet, 30.05.1999, s.1

¹⁰⁵⁸ Hürriyet, 28.06.1999, s.1,5

¹⁰⁵⁹ Hürriyet, 03.01.2000, s.1

¹⁰⁶⁰ Hürriyet, 02.12.1995, s.1

¹⁰⁶¹ Hürriyet, 14.12.1995, s.1,15,22

bütünlüğümüzü yansıtmak için gerçekleştireceğini açıklıyordu¹⁰⁶². DBH “1.ulusal toplantısına katılan Türkiye’nin tüm laik, demokrat, barıştan yana üretici insanlarına teşekkür ederek oyunuz bizlere olsun.. meclis sesinizle dolsun! El verin, oy verin, DBH’nin bağımsız adaylarını Meclise gönderin”¹⁰⁶³. Alevi vatandaşların hareketi olarak Haydar Veziroğlu’nun tamamen kendi maddi imkanlarıyla trilyonlar harcanarak başlatılan hareket, daha sonra Demokratik Barış Partisi DBH olarak yoluna devam etmeye karar veriyordu. Daha sonra seçimlere girmeme kararı alan parti, bu kararın siyaset sahnesinden çekilme olmadığı ve sadece bağımsız adaylardan da desteğini çektiğini açıklıyordu¹⁰⁶⁴. O günlerde ismen olmasa da dolaylı olarak DBP’nin CHP’ye destek verdiği ima ediliyordu. DBH Demokratik Barış Hareketi. 29 Eylül’de İstanbul Abdi İpekçi spor salonunda harekete destek verenlerin buluşacağı açıklanıyordu¹⁰⁶⁵.

Barış Partisi adına verilen ve 15 Nisan 1999 tarihli Hürriyet gazetesinin 12. sayfasında yayınlanan ilanda Genel Başkan Haydar Veziroğlu “baraj nedeniyle oyunuz boşa gider” tehdidine teslim olmayınız, boyun eğmeyiniz” Türkiye toplumsal barış projesi ve yeniden yapılanma programıyla barışa, siyasal, sosyal ve iktisadi barışa yol verirsiniz” diyordu.

8. DEMOKRAT PARTİ (DP)

Demokrat Parti (DP) Genel merkezi Celal Bayar’ın Ankara’daki evinde açılıyordu. Merhum Başbakan Adnan Menderes’in oğlu Aydın Menderes açılışa katılmazken, Hüsamettin Cindoruk ve Bayar’ın kızı Nilüfer Gürsoy hazır bulunuyordu¹⁰⁶⁶. 29 Kasım’da Demokrat Parti 32 yıl sonra yeniden siyasal yaşama dönüyor ve Genel Başkanlığına eski Başkanlardan Hayrettin Erkmen seçiliyordu.

Korkut Özal ANAP’tan istifa ediyor¹⁰⁶⁷ ve 28 Eylül 1997’de Korkut Özal Demokrat Parti (DP) genel başkanlığına seçiliyordu.

9. DEMOKRATİK SOL PARTİ (DSP)

DSP lideri Bülent Ecevit 12 Eylül öncesi MHP’den koalisyon önerisi geldiğini doğruluyordu¹⁰⁶⁸. 27 Eylül 1994’de SHP ve CHP’den istifa eden 6 milletvekili DSP’ye katılmak için hülle partisi kuruyordu. 2 Ekim 1994’de yapılan DSP 3. Olağan Kurultayında Bülent Ecevit yeniden parti Başkanlığına seçiliyordu. 28 Kasım 1994’te Bağımsız Milletvekili Uluç Gürkan ve 35 arkadaşı, DSP’ye katılmak amacıyla Solda Birlik ve Bütünleşme Partisi adında bir hülle partisi kuruyordu¹⁰⁶⁹.

DSP lideri Bülent Ecevit 12 Eylül öncesi CHP’nin efsanevi lideriyken 12 Eylül 1980 sonrası eski görkemli günlerine uzak kalıyor ve 1997 yılına kadar iktidara gelemiyordu. 28 Şubat sürecinin hükümeti olan Ansol D Hükümetiyle Başbakan Yardımcısı olarak göreve gelen Ecevit, bu hükümetin yıkılmasından sonra 1999 yılının ilk günlerinde bir azınlık hükümetinin başbakanı olarak iktidara geliyordu. Nisan 1999 seçimlerinde başarıyla çıkan Ecevit 2002 yılına kadar DSP, MHP ve ANAP koalisyonu olan hükümetin başbakanlığını sürdürüyordu.

¹⁰⁶² Hürriyet, 21.11.1995, s.11

¹⁰⁶³ Hürriyet, 07.12.1995, s.22

¹⁰⁶⁴ Hürriyet, 23.12.1995, s.18

¹⁰⁶⁵ Hürriyet, 27.09.1996, s.22

¹⁰⁶⁶ Milliyet, 11.09.1992, s.1

¹⁰⁶⁷ Hürriyet, 14.08.1997, s.1,21

¹⁰⁶⁸ Hürriyet, 15.08.1994, s.16,17

¹⁰⁶⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C:IV, İstanbul, 2002, s.460

10. DEMOKRAT TÜRKİYE PARTİSİ (DTP)

1997 yılının ilk günlerinde 12 Eylül sonrası “Demirel’in emanetçisi” olarak bilinen Hüsümettin Cindoruk’un kurucu başkan olduğu Demokrat Türkiye partisi (DTP) kuruluyordu. DTP’nin 6 Milletvekili Necdet Menzir, Mehmet Batallı, Hamdi Üçpınarlar, İsmet Sezgin, Rifat Serdaroğlu, Refaeddin Şahin oluyordu. Cavit Çağlar, Ayseli Göksoy ve Mehmet Köstepe’nin de katılması bekleniyor¹⁰⁷⁰ ve daha sonra bu isimlere DYP’den istifa daha başka milletvekilleri de ekleniyordu. DTP’den ilk fire kurucu gazeteci Mehmet Muhsinoğlu oluyordu. “Cindoruk’u, pornocuları, sarhoşları, Çiller’in sofrasında yaladığı kemiği kaybedenleri” etrafına almakla suçlayarak istifa ediyordu¹⁰⁷¹.

DTP 28 Şubat sürecinde özellikle DYP’den istifa eden milletvekillerinin girmesiyle güçlendirilip grup kurmasına imkan sağlanmış ve daha sonra da bu sürecin hükümeti olan Anadol D hükümetinin en küçük ortağı olmuştur. DTP lideri Cindoruk bu hükümetin dışında kalmış yerine İsmet Sezgin Başbakan Yardımcısı olarak görev yapmıştır.

İlk kez Nisan 99’da seçimlere katılacak olan DTP İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanlığına adayı televizyoncu Okan Bayülgen’in annesi Doğudan Hanım oluyordu¹⁰⁷².

Anadol D hükümetinin düşmesiyle bu parti iktidardan uzaklaşmış ve girdiği ilk genel ve yerel (18 Nisan 1999) seçimlerde aldığı %1 oyla adeta tabela partisi olarak çıkmıştır. 11 Mayıs 1999’da DTP Genel Başkanı Hüsümettin Cindoruk, partisinin seçimlerde uğradığı ağır yenilgi nedeniyle başkanlıktan istifa ediyordu.

11. DOĞRU YOL PARTİSİ (DYP)

23 Kasım 1990’da yapılan bir törenle Prof. Dr. Tansu Çiller DYP’ye katılıyordu. 24 Kasım’da yapılan DYP Büyük Kongresinde Süleyman Demirel yeniden DYP Genel Başkanlığa seçiliyordu. Çiller gibi yeni transferlerin getirdiği heyecanla Demirel 1991 seçimlerinden zaferle çıkıyor ve SHP ile kurulan hükümetin Başbakanı olarak görev yapıyordu. Hükümet 500 gün görev yaptıktan sonra Turgut Özal’ın ani ölümü üzerine Demirel cumhurbaşkanı oluyordu.

DYP lideri Tansu Çiller’in bir hafta önce Genel Kurmaya gönderdiği mektuba askerler Albay düzeyinde bir yetkili aracılığıyla yanıt veriyordu. DYP’ye mektup yazan Albay mektupta “iddiaları ciddi bulmadıklarını” belirterek, “komutanların buna ayıracak vakti yok” mektup komuta katına sunulmadan iade edilmiştir¹⁰⁷³ diyordu. DYP Başkanlık Divanı’nın TSK, Yargı ve Çankaya’yı hedef alan bildirisini Genel Kurmay’da bir Albayın iade etmesi, partiyi karıştırıyordu¹⁰⁷⁴. Çiller, RP’ye sahip çıkan Başkanlık divanı bildirisinin GKB’na faks edilmesi talimatını kendisinin verdiğini söylüyordu.

DYP Olağan kongresinde delegelerden 922 oy alan Çiller tekrar genel başkan seçilirken karşısındaki tek rakibi olan Köksal Toptan ise 280 oy alıyordu.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁰ Hürriyet, 08.01.1997, s.1,18

¹⁰⁷¹ Hürriyet, 10.01.1997, s.1

¹⁰⁷² Hürriyet, 13.02.1999, s.21

¹⁰⁷³ Hürriyet, 29.12.1997, s.1

¹⁰⁷⁴ Hürriyet, 30.12.1997, s.1

¹⁰⁷⁵ Hürriyet, 21.11.1999, s.1

12. HALKIN EMEK PARTİSİ (HEP)

7 Haziran 1990'da SHP'den istifa eden 10 Milletvekili Fehmi Işıklar Başkanlığında Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kuruyordu. 22 Aralık 1990 HEP'li milletvekili Kenan Sönmez sine-i millete dönerek milletvekilliğinden istifa ediyordu¹⁰⁷⁶.

16 Ocak 1992'de Leyla Zana ve Hatip Dicle SHP'den istifa ediyordu. Daha sonra HEP kökenli 14 Milletvekili SHP'den ayrılıyor ve Böylece TBMM'deki güneydoğu kökenli bağımsız Milletvekili sayısı Zana ve Dicle ile birlikte 16'ya yükseliyordu¹⁰⁷⁷. 1993 yılında HEP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılıyordu¹⁰⁷⁸.

Kapatılan HEP'in yerine kurulan ve Kısa adı DEP olan Demokrasi Partisi'nden yapılan "Kamuoyuna" başlıklı ilanda: "partimize son zamanlarda saldırılar artmıştır. Sekreterimiz Murat Bozlak evinde yaralandı. İl ve ilçe teşkilatlarımız bombalandı. Güneydoğuda HEP adaylarına oy verenlerin evleri yakılacağı konusunda güvenlik güçleri halkımıza baskı kurmaktadır. DEP'in TBMM'de temsilcisi olan milletvekillerine yapılan tavırlar ve dostça olmayan tutumlar kuşku yok ki barışa ve halkların kardeşliğine zarar verecektir... DEP Türkiye'de barışın güvencesidir"¹⁰⁷⁹ deniliyordu. 25 Şubat 1994'de DEP yerel seçimlere katılmama kararı alıyordu. Meclis 6 DEP Milletvekili'nin dokunulmazlığını kaldırıyordu¹⁰⁸⁰. 3 Mart'ta Meclis, eski RP'li Hasan Mezarıcı ve DEP'li Selim Sadak'ın da dokunulmazlıklarını kaldırıyordu.

Yargıtay DEP davasının kararını onayladı. Dicle, Zana, Doğan ve Sakık 15 yıl, Alınak ve Sakık 3 yıl 6'şar ay ceza alırken, haklarındaki karar bozulan Türk ve Yurttaş tahliye ediliyordu¹⁰⁸¹. Ve DEP'li milletvekillerinin uzun yıllar sürecek hapis cezaları başlıyordu.

13. LİBERAL DEMOKRAT PARTİ (LDP)

26 Temmuz 1994'de İşadamı Besim Tibuk'un sözcülüğünü yaptığı Liberal Demokrat Parti kuruluyordu. Kısa adı LDP Parti "Türkiye'de sorunlara çözüm öneren bir lider ve çözüm getiren bir parti var" şeklinde ilanlar veriyordu. LDP "Başkanlık sistemi bu ülkenin kurtuluşudur. Ekonomi yönetilemez. İç borcun çözümü yeni lira=dolar. İşsizlik ortadan kalkacak. Hukuk yoksa hak ve özgürlükte yoktur. "Ülkemizde sorunlar çözülsün istiyorsan, bu işe sen de el at, sen de katıl. Türkiye'de çözülmeyecek sorun yok"¹⁰⁸² deniliyordu.

14. MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)

1991 seçimlerinde RP listesinden seçilen MÇP'li 19 milletvekili yeni parti kurma arayışına giriyor ve RP'den ayrılıyorlardı. MÇP kökenli Milletvekilleri "Türkeş doğal liderimiz" diyorlardı¹⁰⁸³. MÇP 3. Olağan Kongresinde Muhsin Yazıcıoğlu ve ekibinin ağırlığı hissedilirken, DHP isimli hülle

¹⁰⁷⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.324,330

¹⁰⁷⁷ Hürriyet, 01.04.1992, s.1

¹⁰⁷⁸ Hürriyet, 16.07.1993, s.16

¹⁰⁷⁹ Hürriyet, 18.02.1994, s.11

¹⁰⁸⁰ Hürriyet, 03.03.1994, s.1

¹⁰⁸¹ Hürriyet, 27.10.1995, s.1

¹⁰⁸² Hürriyet, 21.01.1998, s.4

¹⁰⁸³ Hürriyet, 18.11.1991, s.16

partisiyle MÇP'ye katılan Alparslan Türkeş MÇP Genel Başkanı oluyordu. Türkeş'in yanında Şeyh Mustafa bağışlayıcı ve Osman Bölükbaşı da bulunuyordu¹⁰⁸⁴.

MÇP'de olaylı kongreden sonra Sivas Milletvekili Muhsin Yazıcıoğlu'ndan sonra 5 Milletvekili daha ayrılıyordu. MÇP'nin 19 olan sandalye sayısı 13'e düşerken, Yazıcıoğlu "MHP ve MÇP'de askeri militarist ve oportünist bir yapıyla, ilkeli hareket eden kesim arasında hep bir çekişme olmuştur" diyordu¹⁰⁸⁵.

24 Ocak 1993'te yapılan Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) 4. Olağanüstü Kurultay'ında, partinin Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını alması kabul ediliyordu¹⁰⁸⁶.

2 Mayıs 1995'te Yargıtay, MHP lideri Alparslan Türkeş ile MHP'nin 12 Eylül öncesi yöneticilerinin yargılandığı MHP davasının üzerinden 15 yıl geçmesi nedeniyle zamanaşımına uğraması kararını onaylıyordu.

Alparslan Türkeş, "Kürtler 900 sene beraber yaşadığımız bizim insanlarımız. Ziya Gökalp: 'Kürt'ü sevmeyen Türk değildir. Türkü sevmeyen de Kürt değildir' demiş. Nazım Hikmet Türkçe'nin güzelliğidir. Yaşar Kemal yargılanmamalıydı. Çiller tecrübesizliğini yendi. Biz Müslüman Atatürkçüyüz. Türkiye için endişe duyduğumuz bölücülük ve köktendinciliktir" diyordu¹⁰⁸⁷.

16 Kasım 1995'te yaş haddinden emekli olan Ankara DGM Başsavcısı Nusret Demiral MHP'ye giriyordu. ANAP'tan gelen Halil Şıvgın MHP yöneticilerince ölümle tehdit edildiğini söyleyerek MHP'den istifa ediyordu¹⁰⁸⁸. 95 seçimlerinde belirlenen aday listelerinde Türkeş'in yakın akrabalarının bulunması yüzünden 'Hanedan' eleştirilerine maruz kalan Alparslan Türkeş'in oğlu ve iki damadı adaylıktan çekiliyordu¹⁰⁸⁹.

Türkeş "Ezan Türkçe okunsun" diyen eski DGM başsavcısı Nusret Demiral'ın istifasını istiyordu. Başbakan Çiller ve ANAP lideri Yılmaz ayrı ayrı Türkeş'le görüşerek seçim ittifakı önerdiler¹⁰⁹⁰. MHP lideri Türkeş DYP ile ittifaktan neden vazgeçtiklerini "Tansu Hanım verdiği sözleri tutmadı" diyerek açıklıyordu. Türkçe ezan önerdiği için MHP'den ihracı söz konusu olan DGM eski Başsavcısı Nusret Demiral adaylıktan çekilmeyeceğini açıklıyordu. "Önce Türküm sonra Müslümanım" diyen Demiral, MHP kadar tabanı olduğunu iddia ediyordu¹⁰⁹¹. MHP lideri Türkeş'in 1960'da Başbakanlık Müsteşarıyken, Cevat Fehmi Başkut'la Cumhuriyet gazetesinde yaptığı bir söyleşide Türkçe ibadet ve ezanı savunarak "Türk camiinde Türkçe Kuran okunur. Arapça değil. Ezanı Arapça okumak ihanettir"¹⁰⁹² dediği haberi yayınlanıyordu. Aralık 1995 seçimlerinde MHP barajı aşamayıp Meclis dışında kalıyor ve Türkeş yenilgiyi medyaya ve Türkçe ezan tartışmalarına bağlayarak erken seçim istiyordu¹⁰⁹³.

¹⁰⁸⁴ Milliyet, 30.12.1991, s.1,8

¹⁰⁸⁵ Hürriyet, 08.07.1992, s.1

¹⁰⁸⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.415

¹⁰⁸⁷ Hürriyet, 10.05.1995, s.1

¹⁰⁸⁸ Hürriyet, 03.12.1995, s.23

¹⁰⁸⁹ Hürriyet, 04.12.1995, s.1

¹⁰⁹⁰ Hürriyet, 17.07.1995, s.1

¹⁰⁹¹ Hürriyet, 07.12.1995, s.1,19

¹⁰⁹² Hürriyet, 08.12.1995, s.1,18

¹⁰⁹³ Hürriyet, 28.12.1995, s.16

Alparslan Türkeş'in Ölümü

4 Nisan 1997'de MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş kalp krizi sonucu hayatını kaybediyordu¹⁰⁹⁴. BBP lideri Yazıcıoğlu'nun MHP'ye taziye ziyaretinde bulunmasına izin verilmesi kavgaya neden oluyordu. Genel merkezde cam çerçeve indiriliyor Yazıcıoğlu'nun otomobili yumruklanıyordu¹⁰⁹⁵. MHP'nin efsanevi lideri Türkeş, Ankara'da onbinlerin katıldığı muhteşem bir törenle 8 Nisan'da son yolculuğuna uğurlanıyordu. Cenazeye Türk Cumhuriyetlerinden katılan olmazken, Cenaze namazını Fethullah Hoca ile Diyanet İşleri Başkanı Nuri Yılmaz kıldırıyordu. Cenazeye Demirel, Erbakan ve Çiller'de katılıyordu¹⁰⁹⁶.

14.1. MHP Kongresi

Alparslan Türkeş'in ölümü üzerine partiye kimin başkan olacağı arayışları başlıyor ve ilk olarak Alparslan Türkeş'in oğlu Tuğrul ön plana çıkıyordu. MHP'ye başkan olmayı düşünen diğer adaylarda yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlıyorlardı. Nisan ayının ortalarına doğru Devlet Bahçeli Tuğrul Türkeş'e karşı aday olacağını açıklıyordu¹⁰⁹⁷. 18 Mayıs'ta yapılan MHP Kurultayında kavga çıkıyor ve Kurultay hakim kararıyla 1 ay erteleniyordu. Tuğrul Türkeş Divan Başkanlığı seçimlerinde tek başına iken, 5 rakibi ona karşı birleşiyordu. Tuğrul'un adayı Turgut Altınok 441, muhalefetin adayı Talip Kaban ise 738 oy alıyordu¹⁰⁹⁸. Ülkü Ocakları Başkanı Azmi Karamahmutoğlu kongreyi ve divanı tanımadığını söyleyerek kongreyi dağıtıyordu. Kongrede en yüksek oyu Tuğrul Türkeş:412 oyla alırken, Devlet Bahçeli:359, Enis Öksüz 104, Ramiz Ongun:231, Muharrem Şemsek:80 ve İbrahim Çiftçi:13 oy alıyordu. Kavgalı ve tamamlanamayan kongre sonrası Alparslan Türkeş'in eşi Seval Türkeş "bütün adaylar çekilsin" diyordu¹⁰⁹⁹.

Temmuz ayında yapılan Kongrede Alparslan Türkeş'in oğlu Tuğrul bu kez 210 oy geride kalıyordu. Ona karşı tek aday olarak çıkan Devlet Bahçeli MHP'nin lideri oluyordu. Kongrede Devlet Bahçeli:697, Tuğrul Türkeş:487 oy alıyordu. Bahçeli, üniversite de Çatlı'nın hocası olarak biliniyordu¹¹⁰⁰. Milletvekilliğinde hemen her partiye birkaç kez girip çıkmış olan Kubilay Uygun son girdiği parti olan MHP'den de ihraç ediliyordu¹¹⁰¹. Sadi Somuncuoğlu ANAP'tan istifa edip MHP'ye geçiyordu¹¹⁰². Kasım ayında yapılan MHP kongresinde Tuğrul Türkeş: 483 oy alırken, Devlet Bahçeli: 671 oy alarak yeniden Genel Başkan seçiliyor¹¹⁰³ ve yerini iyice sağlamlaştırıyordu.

Türkiye'de milliyetçi hareketin siyasallaşmasında en büyük payı bulunan karizmatik lider Alparslan Türkeş vefat edince, Milliyetçi Hareket Partisi yeni lider arayışına geçiyor ve çekişmeli ve kavgalı kongrelerden sonra Devlet Bahçeli MHP'nin yeni genel başkanı oluyordu. 99 mahalli ve genel seçimleri Başbuğ'dan sonraki MHP'nin ilk sınavı niteliğini taşıyordu. MHP lideri Devlet Bahçeli

¹⁰⁹⁴ Hürriyet, 06.04.1997, s.1,3, 20, 25

¹⁰⁹⁵ Hürriyet, 07.04.1997, s.1

¹⁰⁹⁶ Hürriyet, 09.04.1997, s.1

¹⁰⁹⁷ Hürriyet, 16.04.1997, s.1.20

¹⁰⁹⁸ Hürriyet, 19.05.1997, s.1,20,28

¹⁰⁹⁹ Hürriyet, 20.05.1997, s.1,19,22

¹¹⁰⁰ Hürriyet, 07.07.1997, s.1

¹¹⁰¹ Hürriyet, 13.07.1997, s.1,23

¹¹⁰² Hürriyet, 19.07.1997, s.1,23

¹¹⁰³ Hürriyet, 24.11.1997, s.1

başından beri önce RP ve daha sonraları FP'ye oldukça mesafeli yaklaşıyor ve “FP ile çok büyük farklılıklarımız var” diyordu.

1999 seçimleri öncesindeki aday başvurusunda büyük ilgi gören MHP'yi çok sayıda akademisyen tercih ediyordu¹¹⁰⁴.

MHP'de iki Bakan Somuncuoğlu ve Koray Aydın'ın prefabrik konutlar konusunda kavga etmesi üzerine MHP lideri Devlet Bahçeli sinirleniyordu¹¹⁰⁵.

Sağlık Bakanı Osman Durmuş doktor Necdet Güçlü'nün 70 yılında öldürülmesinde sanıklar arasındaymış¹¹⁰⁶.

15. ÖZGÜRLÜK VE DAYANIŞMA PARTİSİ (ÖDP)

21 Ocak'ta Özgürlük ve Dayanışma Partisi kuruluyor ve Partinin Genel Başkanlığına Doç. Dr. Ufuk Uras seçiliyordu¹¹⁰⁷.

16. REFAH PARTİSİ (RP)

RP, 1991 seçimlerinde MÇP ve IDP'yle ittifak halinde seçime gidiyor ve %16.8 oy alırken, tek başına girdiği 1995 seçimlerinde daha yüksek oya (%21) ulaşarak birinci parti oluyordu. Daha önceki söylemleri nedeniyle diğer partilerin hükümet kurmaya sıcak bakmadığı RP sonunda DYP ile Refahiyol hükümetini kuruyor ve oldukça da uyumlu çalışıyordu. Bu parti 1999 seçimlerinden önce kapatıldığı için başka seçimlere giremiyordu.

RP'ye 95 seçimlerinden önce, en çok oy kaldığı cemaatlerden Nakşibendi tarikatının önemli kollarından biri olan İskender Paşa cemaatinin lideri Esad Çoşan'dan olumsuz eleştiriler geliyordu. Çoşan, Kadın ve Aile dergisindeki bir yazısında “RP'yi sağda ittifak yapmamakla” suçluyor ve Erbakan'ı “kibirli, inatçı ve sorumsuz” olarak niteliyordu.¹¹⁰⁸ Çoşan, daha sonraları BBP'ye yaklaşıyordu.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, RP'ye ilk kez siyasi partiler yasasına aykırı davrandığı gerekçesiyle “kapatma” uyarısı yapıyordu. Kayseri'de RP amblemlili özel üniformalı gençlerin Erbakan'ın korumalığını yapması nedeniyle İl yönetiminin feshi isteniyordu¹¹⁰⁹.

Yargıtay başsavcısı Vural savaşı, “ülkeyi iş savaşa sürüklediğini” söyleyerek RP'nin kapatılması için dava açıyordu. Kapatma davasında: Necmettin Erbakan, Halil İbrahim Çelik, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan ve Şükrü Karatepe suçlanıyordu¹¹¹⁰.

Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe “halkı kin ve düşmanlığa tahrik etmek” suçundan 1 yıl hapis cezasına çarptırılıyordu¹¹¹¹. Ankara DGM'nin Karatepe'den sonra kapatma davasında delil gösterilen Kudüs gecesi sanıklarının da mahkum etmesi RP ye 2.darbe oluyordu. Mahkeme Bekir Yıldız'a 20 ay, Nurettin Şirin'e ise 17 yıl hapis cezası veriyordu¹¹¹². RP davasında rapor hazırlayan Raportör “RP

¹¹⁰⁴ Hürriyet, 03.02.1999, s.19,21

¹¹⁰⁵ Hürriyet, 12.09.1999, s.22

¹¹⁰⁶ Hürriyet, 23.11.1999, s.1

¹¹⁰⁷ Hürriyet, 30.01.1996, s.1,11,16

¹¹⁰⁸ Hürriyet, 19.11.1995, s.1,27

¹¹⁰⁹ Hürriyet, 01.02.1997, s.1,7,20

¹¹¹⁰ Hürriyet, 22.05.1997, s.1,22,30

¹¹¹¹ Hürriyet, 10.10.1997, s.1

¹¹¹² Hürriyet, 16.10.1997, s.1

kapatılsın” diyordu¹¹¹³.

RP'nin kapatılma ihtimaline karşı parti kurma girişimleri başlıyordu. Erbakan'ın veliiahtı olarak görülen İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kurulacak partinin başına geçmesine Erbakan'dan vize çıkmıyordu. Erbakan ayrıca Tayyip'in bol taraftarlı yurt gezilerine de yasak koyuyordu¹¹¹⁴.

Anayasa Mahkemesi Yargıtay'ın isteği üzerine RP'ye verilecek 1.2 trilyon hazine yardımına ihtiyati tedbir konulması talebini uygun buluyordu¹¹¹⁵. 13 Ocak 1998'de Partisinin grup toplantısında konuşan RP lideri Erbakan, “RP'nin kapatılmasının bir hukuk cinayeti olacağını” söylüyordu. Anayasa Mahkemesi, 8 aylık yargılama sonunda Türk siyasi yaşamında tarihi bir karar vererek, Refah Partisini 2 ye karşı 9 oyla kapatıyordu. Şevket Kazan, Şevki Yılmaz, Ahmet Tekdal, H. Hüseyin Ceylan, H. İbrahim Çelik ve Şükrü Karatepe'ye 5 yıl siyasi yasak geldi. RP'nin Kapatılmaması için Haşim Kılıç ve Sacit Adalı oy verdi. Erbakan “Avrupa'ya (insan hakları komisyonuna) başvuru yapacağız” diyordu¹¹¹⁶. Yurt dışındaki gazeteler RP'nin kapatılmasını “Genaraller istedi ve RP kapatıldı”¹¹¹⁷ şeklinde manşetlerine taşıyorlardı.

17. FAZİLET PARTİSİ (FP)

FP'nin kapatılması gündemdeyken kurulan Fazilet Partisi, RP kapatılınca bağımsız kalan eski RP milletvekillerinin partisi durumuna geliyor ve kısa zamanda 57 milletvekilinin Fazilet Partisi'ne geçmesiyle, (FP) Mecliste grup kuruyordu. R. Tayyip Erdoğan, emanetçi formülünü benimseyen Erbakan'ı değişim için uyarıyor ve Erbakan'a “artık hiçbir şey eskisi gibi olamaz. Olursa netice alınmaz. Yüzde 40'larla yeniden iktidara taşınmak istiyorsak, yeni bir imaj ve vitrin gerekiyor” diyordu. Anayasa Mahkemesinin gerekçeli kapatma kararında “Şeyhlere iftar yemeği” ayrıntılı biçimde yer alıyordu¹¹¹⁸. Yargıtay Başsavcısı Savaş, eski RP'lilerin uyarıya rağmen topluca Fazilet Partisi'ne katılmaları üzerine yeni parti için de dosya açıp belge toplamaya başlıyordu¹¹¹⁹. Böylece FP henüz açılır açılmaz şüpheli duruma düşüyor ve kapatılması için materyal toplanmaya başlanıyordu.

Ankara DGM savcısı, MGVB baskınında ele geçirilen video banttaki konuşmasından dolayı Erbakan için dava açıyordu. Kasette Erbakan “eğer okullarda çocuklara Türküm doğrudum, çalışkanım dedirtmeyi sürdürürseniz, Kürt'üm daha daha doğrudum daha çalışkanım, deme hakkını kendinde bulacaklardır” sözleri yasaya aykırı bulunuyordu¹¹²⁰.

RP'nin kapatılması üzerine bağımsız duruma düşen eski RP'li milletvekillerinin yeni adresleri iyice netleşiyor ve 12 Mayıs'ta Bağımsız Malatya milletvekili Oğuzhan Asiltürk'ün katılımıyla FP'nin Milletvekili sayısı 143'e yükseliyordu.

¹¹¹³ Hürriyet, 06.12.1997, s.22

¹¹¹⁴ Hürriyet, 18.12.1997, s.1

¹¹¹⁵ Hürriyet, 13.01.1998, s.1

¹¹¹⁶ Hürriyet, 17.01.1998, s.1

¹¹¹⁷ Hürriyet, 18.01.1998, s.1

¹¹¹⁸ Hürriyet, 24.02.1998, s.1,23

¹¹¹⁹ Hürriyet, 25.02.1998, s.1

¹¹²⁰ Hürriyet, 05.05.1998, s.1

Bir hafta önce “Alptekin’i beğenmeyen gider” diyen Erbakan geri adım atıyor ve gençlerin istediği Recai Kutan partinin başına geliyordu. Erdoğan FP’de demokrasi istedi. Çiller’in kurmayı Oya Akgönenç FP MKYK’sına seçiliyordu¹¹²¹. Erbakan Hoca gençlerden adeta intikam alıyor Abdullah Gül’ü Başkanlık divanından çıkarıyor ve yerine İrfan Gündüz’ü alıyordu¹¹²².

RP, kapatılmasını Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na şikayet ediyordu¹¹²³.

İçki içtiği için eleştirilen FP’li Nazlı Ilıcak “ben değişemem. Fazilet değişsin. İçkimi de içerim. Fazilet Partisi, siyasi bir partidir. Tarikat değil” diyordu¹¹²⁴.

12 Haziran 1998de FP lideri Recai Kutan üniversitelerdeki başörtü yasağını “gericilik ve yobazlık” olarak niteliyordu.

RP’yi kapatan Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş “sahtekarlar çetesi” dediği Erbakan ve 11 arkadaşını, partinin 1.2 trilyonunu zimmetlerine geçirmekle suçluyordu. Suçlular arasında Abdülkadir Aksu ve Abdullah Gül’de bulunuyordu¹¹²⁵.

FP lideri Recai Kutan üniversiteleri oligarşik adacıklar olarak nitelendiriyordu¹¹²⁶. Vural Savaş “Tayyip Erdoğan’ın cezası onansın” dedi¹¹²⁷.

FP Milletvekili Abdullah Gül’ün eşi Hayrünise Gül Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arap dili bölümüne türbanlı olduğu için kayıt yaptıramıyordu¹¹²⁸.

Çin gezisine izin verilmeyen, R. Tayyip Erdoğan İdare Mahkemesine başvurarak valinin kararının iptali isteminde bulunuyordu¹¹²⁹.

FP Milletvekili Cevat Ayhan, “iktidar olursak YÖK’ü dağıtacağız. Orası bir dükalık olmuş Başbakanın bile sözü geçmiyor” diyordu¹¹³⁰.

FP Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay Başkanlarına verilen ömür boyu lojman kararını mahkeme kararıyla durdurttu¹¹³¹.

18 Kasım’da Erbakan’ın Anayasa Mahkemesinde sözlü savunmasına başlanıyordu. Anayasa Mahkemesine hakaretten yargılanan Erbakan beraat ediyordu¹¹³².

RP’li H. İbrahim Çelik Avusturya’da yakalanıyordu¹¹³³.

İstanbul Belediye Başkanı için Tayyip’in yerine, Gül’ün adı ön plana çıkıyordu¹¹³⁴.

FP Konya’da bu kez Halil Ürün’ü değil Mustafa Özkafa’yı aday gösteriyordu¹¹³⁵. Erbakan’ın bağımsız adaylığı YSK tarafından kabul edilmiyordu¹¹³⁶. Siyasi yasağı nedeniyle bağımsız olarak bile

¹¹²¹ Hürriyet, 15.05.1998, s.1

¹¹²² Hürriyet, 16.05.1998, s.1,15,23

¹¹²³ Hürriyet, 23.05.1998, s.25

¹¹²⁴ Hürriyet, 09.06.1998, s.1

¹¹²⁵ Hürriyet, 26.08.1998, s.1,22

¹¹²⁶ Hürriyet, 04.09.1998, s.19

¹¹²⁷ Hürriyet, 05.09.1998, s.23

¹¹²⁸ Hürriyet, 09.09.1998, s.22

¹¹²⁹ Hürriyet, 10.09.1998, s.20

¹¹³⁰ Hürriyet, 09.10.1998, s.24

¹¹³¹ Hürriyet, 10.10.1998, s.20

¹¹³² Hürriyet, 27.11.1998, s.1

¹¹³³ Hürriyet, 08.12.1998, s.1

¹¹³⁴ Hürriyet, 30.12.1998, s.1,23

¹¹³⁵ Hürriyet, 26.02.1999, s.1

¹¹³⁶ Hürriyet, 28.02.1999, s.25

seçimlere girmesine izin verilmeyen Erbakan burukluğunu şu sözlerle açıklıyordu: Erbakan “benim gibi yıllarını siyasete vermiş Başbakanlık yapan kişiye bağımsız olarak bile seçilme hakkı verilmezken, Apo’ya birinci sınıf adam muamelesi yapılıyor” diyordu¹¹³⁷.

15 Mart 1999’da Ankara DGM kapatılan RP’nin 4 eski Milletvekili Şevki Yılmaz, İbrahim Halil Çelik, Hasan Hüseyin Ceylan ve Ahmet Tekdal hakkında “Anayasal düzeni yıkmaya teşebbüs etmek” gerekçesiyle dava açtı. 24 sanık hakkında 22.5 seneye kadar hapis cezası isteniyordu¹¹³⁸.

Kutan’dan Ecevit’e seçim sonrası koalisyon teklifi yapılıyordu¹¹³⁹.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcı Vural Savaş Merve Kavakçı olayı ve “laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu” FP hakkında kapatma Anayasa Mahkemesine dava açıyordu. Menderes “Merve’nin Genel Kurul’a türbanla girmeyeceği konusunun FP ile ilgisi olmadığı açıklansın” diyor ve açıklama yapılmayınca FP’den istifa ediyordu¹¹⁴⁰.

FP’yi kapatmada delil olarak kullanacağı Erbakan’ın konuşma kasetinin telekulak yoluyla elde edildiği eleştirileri üzerine Vural Savaş “FP konuşma kaseti araç telefonundan yapılmış yani dinlemek suç değildir” dedi¹¹⁴¹.

FP’de Cemil Çiçek, Ali Coşkun, İrfan Gündüz ve Eyüp Sanay istifa ediyor ayrıca Abdullah Gül ve Abdülkadir Aksu’nun da istifası bekleniyordu¹¹⁴². Daha sonra Abdullah Gül FP Başkan yardımcılığından istifa ediyor fakat Erdoğan’la görüşükten sonra Gül “partiden ayrılmam” diyordu¹¹⁴³. FP’de yangın durulmuyor. Bu kez de Nevzat Yalçıntaş’ta istifa ediyordu¹¹⁴⁴.

FP’nin Kapatılması

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel “RP’yi kapatan şartlar FP için yok” diyordu¹¹⁴⁵.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcı Vural Savaş MGK’ya 24 saat kala yaptığı açıklamalarla gündeme geliyordu. FP cumhuriyetin kazanımlarını yok edecek partidir. Hakim kararı olmadan telefon dinlenebilmelidir. Mektuplar incelenmelidir. 163 geri getirilmelidir”. Savaş “irtica ve terörle mücadele bu meclisle olmaz” diyordu¹¹⁴⁶.

13 Aralık 1999’da FP lideri Recai Kutan, AB’ye adaylıkla ilgili bir soru üzerine “MGK sivilleşmeli ve Batı standartlarında laiklik olmalıdır¹¹⁴⁷” diyordu.

FP lideri Recai Kutan, korkunç cinayetlerin faili Hizbullah terörünü, 30 bin kişinin katili Apo’yu, Adnan Hocayı ve İBDA-C’yi suni gündem diye niteliyordu¹¹⁴⁸.

¹¹³⁷ Hürriyet, 14.03.1999, s.1,23

¹¹³⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.641

¹¹³⁹ Hürriyet, 17.03.1999, s.1

¹¹⁴⁰ Hürriyet, 07.05.1999, s.1,20

¹¹⁴¹ Hürriyet, 07.06.1999, s.20,21

¹¹⁴² Hürriyet, 27.07.1999, s.1,18

¹¹⁴³ Hürriyet, 28.07.1999, s.22

¹¹⁴⁴ Hürriyet, 31.07.1999, s.18

¹¹⁴⁵ Hürriyet, 04.08.1999, s.1

¹¹⁴⁶ Hürriyet, 27.10.1999, s.1,22

¹¹⁴⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.648

¹¹⁴⁸ Hürriyet, 30.01.2000, s.1

18. RECEP TAYYİP ERDOĞAN'LA İLGİLİ GELİŞMELER

İçişleri Bakanı Murat Başesgioğlu Tayyip Erdoğan hakkında “partizanca kadrolaşma yaptığı” için soruşturma başlatıyordu¹¹⁴⁹. İçişleri Bakanı Murat Başesgioğlu “İstanbul Belediyesi kuruluşlarının 3 yıllık zararı 80 milyon dolar” olduğunu açıklıyordu¹¹⁵⁰.

Siirt'teki konuşması nedeniyle Recep Tayyip Erdoğan'ın ifadesinin talimatla alınmasına karar veriliyordu. Erdoğan konuşmasında okuduğu şiirde “minaremiz süngü, kubbeler miğfer, camiler kışlamız, müminler askerimiz” demişti¹¹⁵¹.

Abdullah Gül “Tayyip’le yarışmam” diyordu. Tayyip Erdoğan gittiği her yerde adeta parti lideri gibi ilgi görüyordu¹¹⁵². Tayyip’in aday olmasına Erbakan’dan eleştiri gelince Tayyip “aday değilim” dedi¹¹⁵³.

Erdoğan'ın Yargılanması

6 Aralık 1997 tarihinde Siirt'te Refah Partisi mitingindeki konuşması nedeniyle Diyarbakır DGM'de yargılanan Tayyip Erdoğan konuşmadaki sözlerinin Ziya Gökalp ve Selçuklu sultanı Alp Arslan'a ait olduğunu söylüyordu. Erdoğan Mahkemede “Türkiye’de başörtüyle okunamıyorsa, o zaman manevi zulüm vardır” diyordu¹¹⁵⁴. Yargılama sonunda 10 ay hapis cezasına çarptırılan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, hakkında verilen karar Yargıtay tarafından onaylanması halinde Belediye Başkanlığı düşecek ve siyasi hayatı da sona erecekti. Karar onaylanırsa Belediye Başkanı, Milletvekili ve parti genel başkanı seçilemeyecekti. Mahkeme tarafından Erdoğan'a verilen 10 ay hapis cezası ertelenmiyor ve paraya çevrilmiyordu. Karar üzerine Erdoğan “kararın kıymeti harbiyesi yok benim için önemli olan milletin gönlünde yer edinebilmektir” diyordu¹¹⁵⁵.

Tayyip Erdoğan hakkında verilen mahkeme kararı üzerine DYP lideri Tansu Çiller Tayyip’e Mehmet Akif’ten okuduğu şiirle destek veriyor ve “Anadolu sermayesi irticacı ilan ediliyor” diyordu¹¹⁵⁶.

Milli Gazete Tayyip Erdoğan’ı “Amerika’dan icazet almakla ve yüzüzlükle suçluyordu. FP lideri Recai Kutan’da Erdoğan’ı mitinglere götürmeyecekti¹¹⁵⁷.

Tayyip Erdoğan bir konuşmasında ayaklanma çağrısı yapmaktan yine DGM’lik oluyordu. Erdoğan “hem laik hem Müslüman olunmaz, ya laik olacaksın ya Müslüman” Müslümanım diyen laikim diyemez” demişti. “İslam alemi Türk milletinin ayağa kalkmasını bekliyor. Kalkacağız. Bu kıyam başlayacak. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ama maddede ve manada egemenlik Allah’ındır” diyordu¹¹⁵⁸. FP lideri Recai Kutan “Tayyip Bey İstanbul Belediye Başkanı adayımızdır” diyordu¹¹⁵⁹.

¹¹⁴⁹ Hürriyet, 18.09.1997, s.1,24

¹¹⁵⁰ Hürriyet, 23.10.1997, s.1

¹¹⁵¹ Hürriyet, 27.12.1997, s.1

¹¹⁵² Hürriyet, 18.01.1998, s.1

¹¹⁵³ Hürriyet, 22.02.1998, s.21

¹¹⁵⁴ Hürriyet, 01.04.1998, s.1,4,11,28

¹¹⁵⁵ Hürriyet, 22.04.1998, s.1

¹¹⁵⁶ Hürriyet, 25.04.1998, s.1,23

¹¹⁵⁷ Hürriyet, 13.06.1998, s.21

¹¹⁵⁸ Hürriyet, 07.07.1998, s.1

¹¹⁵⁹ Hürriyet, 08.07.1998, s.1,27

Erdoğan “radikal değil, orta yolcuym. İnsanlar laik olmaz devlet olur. Doğum kontrolüne karşıyım” dedi¹¹⁶⁰. “Referansım İslamdır” diyen Erdoğan’a, Recai Kutun “özel yaşamda referans İslamdır ama devlet hayatında bilim ve akıldır” diyordu¹¹⁶¹.

Yargıtay, R. Tayyip Erdoğan’ın Siirt’te yaptığı konuşma nedeniyle aldığı on aylık mahkumiyeti 23 Eylül’de onadı. Böylece Erdoğan’ın seçime katılma şansı ortadan kalkıyordu. Erdoğan’ın artık seçilme hakkı olmayacak, Başkanlığı düşecek ve 4 ay hapis yatacağı. Erdoğan TCK’nın 312/2 maddesinden ceza alıyordu. Erdoğan artık muhtar bile seçilemeyecekti¹¹⁶². 24 Eylül’de hakkındaki 10 aylık hapis cezasının Yargıtay’ca onaylanması dolayısıyla bir basın toplantısı yapan İstanbul büyük şehir Belediye Başkanı Erdoğan “Hakkımda verilen bu haksız karar demokrasi mücadelemiz için yeni bir milattır, yeni bir başlangıçtır” diyordu. 28 Eylül 1998’de Yargıtay başsavcısı Vural Savaş Erdoğan’ın Tuzla’da yaptığı konuşmada kendisini hedef gösterdiğini söyledi.

Amerikan Başkonsolosu Carolyn Huggins’in, R. Tayyip Erdoğan’ı ziyareti sırasındaki Türkiye’yi eleştiren açıklamayı “Washington talimatı” ile yaptığı belirtiliyordu. Huggins “demokratik yöntemle seçilenlere konuşmaları nedeniyle verilen cezalar Türk demokrasisine olan güveni zayıflatıyor” demiş ve tepki çekmişti. Ecevit “Amerika şeriatçıyı cüretlendiriyor” diyordu¹¹⁶³.

R. Tayyip Erdoğan “dayatmacı anlayışla toplumu daha fazla germeyin” diyerek Cumhuriyet yürüyüşünü eleştiriyordu¹¹⁶⁴. Danıştay 10 aylık kesinleşen hapis cezası nedeniyle R. Tayyip Erdoğan’ın İstanbul Belediye Başkanlığına düşürüyordu¹¹⁶⁵.

Tayyip FP’nin İstanbul adayı “Ali Müfit Gürtuna’ya kefil olamam. Çünkü ileride yapacağı işlerle beni yanıltabilir. Merkez, Gürtuna’yı seçerek yanlış yaptı Seçimde aksi netice çıkarsa taban merkezi hesaba çeker, işbaşında tutmaz derken, ayrıca 312 konusunda gerekli mücadeleyi vermeyen Fazilet’e kırgınım” diyordu¹¹⁶⁶. Erdoğan, Koç Üniversitesinin açılışına katılan Gürtuna’yı yalakalıkla eleştiriyordu¹¹⁶⁷.

Tayyip Erdoğan Hapiste

25 Mart 1999’da Eski İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan kesinleşen 10 aylık cezasını çekmek üzere Pınarhisar Cezaevi’ne teslim oluyordu; Erdoğan infaz yasasına göre 120 günlük cezaevinde kalma süresi başlıyordu.

Recep Tayyip Erdoğan Pınarhisar Cezaevinden tahliye oluyordu. Erdoğan’ı yüzlerce kişi sevgi gösterileriyle karşılanıyordu. Genç kızlar Tayyip’i ağlayarak karşıladılar ve boynuna sarıldılar¹¹⁶⁸.

Cuma namazına giden Tayyip, vatandaşlar tarafından ‘Başbakan’ sloganlarıyla karşılanıyordu¹¹⁶⁹.

¹¹⁶⁰ Hürriyet, 10.07.1998, s.1

¹¹⁶¹ Hürriyet, 15.07.1998, s.1

¹¹⁶² Hürriyet, 24.09.1998, s.1,8

¹¹⁶³ Hürriyet, 01.10.1998, s.1

¹¹⁶⁴ Hürriyet, 26.10.1998, s.1,7,23

¹¹⁶⁵ Hürriyet, 06.11.1998, s.1

¹¹⁶⁶ Hürriyet, 21.03.1999, s.1

¹¹⁶⁷ Hürriyet, 05.12.1999, s.21,22

¹¹⁶⁸ Hürriyet, 25.07.1999, s.1,18

¹¹⁶⁹ Hürriyet, 31.07.1999, s.18

FP'nin anketine göre FP'lilerin %78.9'u Erdoğan'ı, %6.4'ü ise Erbakan'ı lider olarak görmek istiyordu¹¹⁷⁰.

19. İŞÇİ PARTİSİ

İşçi Partisi adına verilen seçim ilanında “Türkiye'nin emek, kültür, bilim sanat birikiminin çağrısı: biz aşağıda imzası bulunanlar “oylarımız İşçi Partisine diyoruz” listede aydınlar ve sendikacılar ve emekçiler isimli iki kısma ayrılmıştı¹¹⁷¹. “İşçi Partisi Genel başkanı Doğu Perinçek size sesleniyor” başlıklı ilanda Perinçek “değerli yurttaş. Yarın IMF partilerinden birini ya da İşçi Partisini seçeceksin. Büyük devletlere bağımlı, boynu eğik, sömürülen ve ezilen bir Türkiye” diyordu. Perinçek özelleştirme hakkındaki görüşlerini de “PTT'nin T'si aslında Türkiye'nin T'sidir. Tersanelerine giriliyor. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrimleriyle kazandığımız her şey hedef alınıyor. Mustafa Kemal'e bu nedenle saldırıyorlar. İşçi Partisini aynı nedenle hedef alıyorlar” diyordu¹¹⁷².

20. TÜRKİYE SOSYALİST İŞÇİ PARTİSİ (TSİP)

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi TSİP'ten “Demokrat kamuoyuna duyuru” başlıklı ilanda “Faşist ve gerici tırmanışa set olmak, emperyalizmin gönüllü kalelerini iktidardan söküp atmak, Kürt sorununa demokratik çözüm, eşitlik, kardeşlik, özgürlük, ilericilerin demokratların, sosyalistlerin oylarını tapulu mülkü sayanlara, düzen partilerini sandığa kilitlemek için. Tüm halkımızı DBH bağımsız adaylarına oy vermeye çağırıyoruz” deniliyordu¹¹⁷³. Fakat bu temenni gerçekleşmeyecek zira DBH kendi bağımsız adaylarını desteklemekten cayacaktı.

21. YENİ DEMOKRASİ HAREKETİ (YDH)

14 Temmuz'da YDH lideri Cem Boyner “%45'le iktidara adayız. Atatürk'ü, Muhammed'i yani geçmiş referans almayalım... 10 yıldır kendi vatanımızı bombalıyoruz Kürt gerçeği tanınmalıdır. Ordu demokrasiyi korumalı. Özelleştirmeyi sistemden beslenenler istemiyor. Rahmetli Turgut Özal'ı anlamadık...” diyordu. Time dergisinin kapağında¹¹⁷⁴ yer alan Cem Boyner 22 Aralık'ta aynı adla partileşen Yeni Demokrasi Hareketi'nin (YDH), Genel Başkanlığına seçiliyordu.

“Seçimi bekleme!” başlıklı ilanda YDH Başkanı Cem Boyner “Bugüne kadar hep seyrettik, hep kaybettik. Gerçi oylarımızla pek çok iktidar değiştirdik ama politikaları değiştiremedik. Artık gördük sistemden beslenenler sistemi değiştiremiyor. Tek çare iktidarların beslediği bütün dalları kesecek yeni bir iktidar. Bu iktidarı akıllı, ahlaklı, cesur vatanseverler kurabilir. Bu kişiler artık YDH de topluyor. Seçimi beklemeyin harekete geçin. “üye ol değişime öncü ol YDH Yeni Demokrasi Hareketi”¹¹⁷⁵. 30 Ocak 1995 tarihli Hürriyet gazetesinin 5. sayfasında yayınlanan “YDH Anayasa İçin Ne Yapacak?” başlıklı ilanda “Anayasa insanı devletten korusun! Türkiye'yi yönetenler halka güvenmiyor, halktan korkuyor. Halkı küçümsüyor. Oysa halk devlet büyüklerimiz doğrusunu bilir demiyor. Bugüne kadar gerçek bir demokrasi de nefes alamayan bizler artık kendi yazdığımız anayasayla yaşamak istiyoruz.

¹¹⁷⁰ Hürriyet, 19.11.1999, s.1

¹¹⁷¹ Hürriyet, 10.12.1995, s.20

¹¹⁷² Hürriyet, 23.12.1995, s.22

¹¹⁷³ Hürriyet, 09.12.1995, s.15

¹¹⁷⁴ Hürriyet, 29.11.1994, s.1

¹¹⁷⁵ Hürriyet, 23.01.1995, s.6

Çünkü darbelerle gelen anayasalar ve yasalar Türkiye'yi sıkıyor. Birinci sınıf demokrasiler arasında yer almamızı engelliyor. Bu anayasa 1982 yılında kabul edildi. O günden bu yana siyasetçiler ne yaptı? Hiçbir şey çünkü bu anayasa düzenin değişmesini istemeyenlerin anayasasıdır. YDH diyor ki. "kutsal devlet diye değil kutsal insan diye başlayan bir Anayasa yazalım. Ve bu anayasa insanı öne devleti arkasına almalı. Makro politika ve altyapı programlarını tespit etmeli. Kaynak kullanma, kaynak yaratma ve uygulama yetkisini yerel yönetimlere yani halka bırakmalı.." deniliyordu. 6 Mart 1995'te YDH Genel Başkanı Cem Boyner'in "ordu demokrasiyi tehdit ediyor" sözleri üzerine soruşturma başlatılıyordu. YDH'nin I. Olağan kongresinde Cem Boyner Genel Başkanlığa seçiliyordu. Boyner yaptığı konuşmada "ordumuzun bir an önce Irak'tan çekilmesini istiyoruz" diyordu¹¹⁷⁶.

Büyük umutlarla ve entelektüel desteğiyle yola çıkan Yeni Demokrasi Hareketi isimli bu siyasi girişim 1995 seçimlerinde umduğu başarıyı elde edemiyor ve aldığı %1 civarındaki oy ile tabela partisi durumuna geliyor ve bir süre sonra da siyaset sahnesinden ayrılıyordu.

Hasan Celal Güzel'in Hapsi

11 Haziran 1999 Yeniden Doğuş Partisi (YDP) eski Genel Başkanı Hasan Celal Güzel Batman Ağır Ceza Mahkemesi'nce "hükümetin manevi şahsiyetini tahkir ve tezyif" ettiği gerekçesiyle 10 ay hapis cezasına çarptırıldı, Güzel'in cezası ertelendi. 16 Aralık 1996'da Ankara DGM tarafından 1 yıl hapse mahkum edilen YDP eski Başkanı Hasan Celal Güzel, Ayaş cezaevine konuldu¹¹⁷⁷.

Hasan Mezarıcı

13 Kasım 1992'de RP İstanbul Milletvekili Hasan Mezarıcı RP lideri Erbakan'ın 10 Kasım'da Anıtkabir'e gitmesini eleştirerek "bu türbe yıktırılmalıdır" diyordu¹¹⁷⁸. 23 Şubat 1994'te RP'li Hasan Mezarıcı'nın Atatürk'e suikast planı yapanların itibarlarının geri verilmesi için hazırladığı dilekçe tepki yaratıyordu. Atatürk'e hakaret eden Hasan mezarıcı hakkında Erbakan "Mezarıcı partiyi bağlamaz" diyordu¹¹⁷⁹. 4 gün sonra 27 Şubat'ta Hasan Mezarıcı RP'den istifa ediyordu. Atatürk'e hakareten Hasan Mezarıcı'ya 1.5 yıl hapis cezası veriliyordu¹¹⁸⁰.

¹¹⁷⁶ Hürriyet, 01.04.1995, s.1

¹¹⁷⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.643-649

¹¹⁷⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt:IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.347

¹¹⁷⁹ Hürriyet, 27.02.1994, s.1

¹¹⁸⁰ Hürriyet, 30.01.1996, s.1,11,16

L. SİYASİ ORTAM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Yılmaz Başbakan olarak girdiği Ekim 1991 seçimlerinde çok popülist politikalar izlemesine rağmen seçimlerde umduğunu bulamıyor ve ikinci parti oluyordu. ANAP seçim ilanlarında “Demokrat Parti” ruhundan, “çağı yakalamak”, “dünyaya açılmak”, liberal ekonomiyi Türkiye’ye getirmekten, iletişim alanında yaptığı atılımlardan bahsediliyordu. İlanlarda üzerinde durulan bir başka unsur ise, milli ve manevi değerlerin önemi idi. Kadınlara yönelik mesajlarda ise “ilk kadın vali”, kadın futbol hakeminin bu dönemde ortaya çıkmasıydı.

DSP’nin 1991 seçim ilanlarında öne çıkardığı kavramlar: kesintisiz demokrasi, inançlara saygılı laiklik, dünya Türklerine güçlü önderlik ve dışardan gelen bölücülüğe karşı “Ulusal birlik” şeklinde ifade ediliyordu. Partinin lideri Bülent Ecevit için, “demokratik solun neferi” olduğu ve tüm yanlı kamuoyu araştırmalarına, vefasızlığa ve parasızlığa rağmen Ecevit’e sahip çıkılması gerektiği ifade ediliyordu.

1991 seçimlerinin en ciddi kampanyasını yapan parti olarak DYP’yi görüyoruz. Temel sloganı “21 Ekim sabahı Yeni Bir Türkiye” olan ilanlarda “insan haklarına yönelik bakanlık”, sendikal haklar, enflasyonun %10 düşürülmesi, şeffaflık, memura sendika hakkı, açık rejim, katılımcı demokrasi, düşünce ve ifade özgürlüğü ortamı sağlama gibi insan hakları ve sosyal haklara yönelik sözler veriliyordu. Asgari ücretin vergi dışı bırakılması, tarımda desteklemelerin başlaması, yılda 400 bin konut, köprü ve otoyol ücretlerinde indirim, herkese iki anahtar, 500 bin kişiye iş imkanı, binlerce sağlık tesisi, yeşil kart gibi çok somut desteklerden bahsediliyordu. DYP tüm vatandaşlardan kendisini tek başına iktidara getirmesini ve bu işleri başarmak için 500 günlük bir süre istiyordu.

RP ilanlarında faizin olumsuz etkileri, Türkiye’de demokrasinin tam yerleşmemesi ve eksik uygulanması, kadının cinsel bir meta olarak kullanılması gibi kavramları ön plana çıkartıyordu.

SHP ilanlarında diğer parti liderlerinin “matruşka”larını kullanarak Demirel, Özal, Akbulut ve Yılmaz arasında bir fark olmadığı hepsinin zihniyet olarak aynı olduğu vurgulanıyor ve farklı olan biziz demokrasiye ve insan haklarına biz duyarlıyız” deniliyordu. İlanlarda Erdal İnönü’nün dürüstlüğü, içtenliği ve sadeliğiyle Türkiye’ye yakışan lider olduğu üzerinde duruluyordu. Diğer sol parti olan DSP’nin lideri Ecevit ise sağa kaymasıyla eleştiriliyor ve sol oyların bölünmemesi isteniyordu. SHP’nin esas sloganı ise “sandıkta güller açsın”dı. SHP, Güneydoğu’daki Kürt kökenli adayları da listesinde gösteriyordu.

Bu atmosferde girilen seçimlerde en iyi vaatleri veren DYP galip çıkıyordu. Fakat tek başına iktidara gelecek oyları alamıyordu. DYP ve SHP/CHP koalisyon yapıyor 1995 yılının Aralık ayında yapılan genel seçimlere kadar hükümette yer alıyorlardı. Demirel, 500 Gün’ün dolarken Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın ölmesiyle Cumhurbaşkanı seçiliyor, parti ve hükümeti Tansu Çiller’e bırakmak durumunda kalıyordu. DYP seçimde verdiği sözlerin çoğunu gerçekleştiriyor hatta Cumhuriyet tarihinin en büyük enflasyon oranının yaşandığı 1994 krizini yaşıyordu. DYP’nin en büyük sorunu bir kırsal kesim partisi olarak görülmesi ve özellikle sanayi ve ticaretin geliştiği İstanbul ve Ankara gibi şehirlerden oy alamamasından kaynaklanıyordu.

1994 yılında yapılan yerel seçimlerin galibi RP oluyordu. RP başta İstanbul, Ankara, Konya ve Kayseri olmak üzere büyük şehirlerin belediye başkanlığını kazanıyordu.

94 yerel seçimlerinde SHP, İstanbul, İzmir ve Ankara büyük şehir belediye başkanlıklarına sahipken İstanbul ve Ankara'yı RP'ye, İzmir'i ise DYP'ye kaptırıyordu. SHP'nin bu başarısızlığında özellikle İstanbul'daki İSKİ yolsuzluğu, çöp grevleri etkili oluyordu.

Aralık 1995 seçimlerine gidilirken, koalisyon ortaklığını kuran liderler değişmiş ve SHP ise CHP olmuştu. MHP, 12 Eylül öncesi milliyetçi sağ çizgide siyaset yapan ve dinamik bir gençlik kitlesine sahip partiydi. Demirel'in başbakanlığındaki I. ve II. MC koalisyon hükümetlerinde bulunmuş olan MHP, 12 Eylül müdahalesinde tüm partiler gibi kapatılmıştı. 12 Eylül'den sonra eski partilerin kurulması ve açılması yasakken, milliyetçi akımın MÇP ismiyle Ali Koç başkanlığında partileştiğini görüyoruz. 1991 seçimlerinde ülke genelindeki %10 barajını aşamama endişesiyle RP ile seçim ittifakına giren MÇP yönetimi, MHP'nin açılmasına izin verilince MHP adını alıyor ve Alparslan Türkeş genel başkanlığa getiriliyordu. MHP 1995 seçimlerinde başarısız oluyordu. Bu başarısızlıkta en önemli etken emekli hukukçu Nusret Demirel'in MHP'ye girdikten sonra "Ezan'ın Türkçe okunması"ni önermesiydi. Ayrıca aday belirlenmesinde Türkeş'in damatları ve oğlunun önlerde yer alması partiye bir saltanat havası veriyor ve daha sonra bu isimler adaylıktan çekilse de, bu olumsuz hava MHP'nin seçim sonuçlarını yansıtıyordu.

1997 yılında Türkeş'in ansızın ölümü partide bir lider arayışına neden oldu ve yapılan kongreye Ülkü Ocakları Başkanı Azmi Karamahmutoglu ağırlığını koydu. Türkeş'in oğlu Tuğrul Türkeş'e karşı hemen hemen tüm adaylar birleşiyor ve tek bir aday çıkartıyorlardı. Bu olaylı kongreden sonra yapılan genel başkanlık yarışında MHP yeni liderini Devlet Bahçeli olarak belirliyordu. Yeni lider ve yeni heyecanla MHP girdiği 1999 seçimlerinde adeta bir sürpriz yapıyor ve %18 oyla ikinci parti olarak çıkıyordu. Bu oy yüzdesi MHP'yi iktidar ortaklarından biri yapmaya yetiyordu. MHP'nin bu seçimlerde başarılı olmasının nedenleri arasında 12 Eylül'den beri bu partinin hiç iktidara gelmemiş (denenmemiş) olması, genç ve yeni bir liderin getirdiği heyecandı. Seçime yakın bir zamanda PKK lideri Apo'nun yurtdışından yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi seçimde MHP'ye oy kazandıran unsurların başında geliyordu. Zira Apo'nun yargılanması ve asılması gibi zor bir süreci; PKK bölücü terör örgütü çıktığından beri ona karşı mücadele eden bireylerin önemli bir kısmını bünyesinde toplayan, milliyetçi bir söyleme sahip MHP gibi bir partinin yapabileceği düşünülmekteydi. Türk halkı bölücü terör örgütüne karşı çok büyük maddi ve manevi kayıplar vermiş, yaklaşık 35 bin civarında insanımız hayatını kaybetmişti.

MHP'nin 99 seçimlerinde gerçekleştirdiği seçim başarısının izlerini siyaset bilimcisi Bostancı seçimden uzun bir süre önce şu ifadelerle ortaya koyuyordu. "Türkiye'de milliyetçilik Avrupa dikkate alındığında hayli geç bir zamanda 20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Cumhuriyet Türkiye'siyle birlikte başlamış ve milletleşme süreci halen devam etmektedir. Ayrıca olağan zamanlarda bu kolektif bilincin her şeyin önüne geçerek en temel belirleyen olması beklenemez. Milliyetçi hareketlere güç veren "içerdeki, aynı kolektivitinin üyesi olan rakipler" değil, dışardan gelecek tehditler ve başka milliyetçiliklerdir. Nitekim MHP'nin güç kazandığı dönemler 'dış tehdit' değerlendirmelerinin de

yaygınlaştığı zamanlardır”¹¹⁸¹. MHP ve kısmen DSP, ülkenin bütünlüğüne en büyük tehdit ve onbinlerce insanın ölümüne neden olan PKK lideri Abdullah Öcalan’ın yakalanmasının, seçmendeki heyecanını ve memnuniyetini oylarının artışında yaşıyorlardı. Özellikle MHP, bölücü tehdit ve etnik milliyetçilik mücadelesinden zarar gören veya ülke bütünlüğü adına endişe duyan insanların karşı milliyetçilik bilinçlerinin gelişmesinde önemli rol oynamış ve politik söylemlerini bu tehditin bitirilmesi üzerine kurmuştur. Öcalan’ın yakalanmasıyla en büyük tehdit kontrol altına alınmış dolayısıyla mağlup edilmiş oluyordu. Seçimlerden birkaç ay önce elde edilen bu zafer, bu tehdidin mücadelesini yapan ve bu yönde politikalar üreten iki partiyi seçimlerden büyük bir sürpriz yaparak adeta iktidar olarak çıkartıyordu. MHP’nin başarısında yeni lider ve partinin imajını değiştirme çabalarının da kuşkusuz önemi vardır.

Devlet Bahçeli seçim gezilerinde partilerine örnek davranışlar sergilemelerini, diğer partiden olanlara saygılı olmalarını tavsiye etmiştir. Bahçeli seçimlerden sonra da kontrolsüz bir şekilde çoğalan bazı ülkü ocaklarını kapatmıştır¹¹⁸². Hatta Bahçeli’nin değişimi şekle de yansımış, partililerden beyaz çorap giymemeleri, bıyıklarını kesmeleri gibi imaj düzelterek şeyler istenmiştir.

DSP ve MHP’yi iktidara taşıyan milli heyecanlar, üstelik Apo’nun yargılanma sürecinin idamla sonuçlanmasına ve kararın onanmasına rağmen, iktidarlarını bu yakalanma olayına borçlu olan bu partiler cezanın gerçekleştirilmesi sürecini yerine getiremiyorlardı. Bu olay bu iki partiyi güçsüzleştiriyor ve 2002 seçimlerinde MHP yine %8’lere inerken, DSP ise 4 yılda oylarının %90’ını kaybederek adeta yok oluyor ve % 2 civarında oy alıyordu. Gerçi bu partilerin 2002’deki büyük düşüşlerinin tek nedenini “Apo’nun asılmaması” olayına bağlamak yanlıştır. Zira Ecevit’in Başbakanlığındaki hükümet döneminde Kasım 2000 ve Şubat 2001 yıllarında iki ciddi ekonomik kriz yaşanmıştır. Ayrıca, hükümetin bakanları arasındaki uyumsuzluk ve Ağustos 99’da yaşanan Marmara depreminde devletin-hükümetin düştüğü çaresizlikler ve diğer gelişmeler nedeniyle ANAP’ın da içinde bulunduğu bu partilerin barajın oldukça altında kalmalarına neden olmuştur.

Yeni Demokrasi Hareketi işadamı ve eski TÜSİAD Başkanı Cem Boyner’in liderliğinde oldukça iddialı olarak kuruluyordu. Medyada haberleriyle sık sık gündeme gelen hareketi çok sayıda entelektüel, sanatçı ve işadamı da destekliyordu. Bu hareket demokrasiyle ilgili bir çok radikal söylemlerine rağmen umduğunu bulamıyor ve %40 oy yüzdeleri beklerken binde 5 bile oy alamıyordu.

90’lı yıllarda oluşan bir başka iddialı siyasi oluşum da Demokratik Barış Hareketi (DBH) olarak isimlendirilen Haydar Veziroğlu başkanlığındaki alevi yurttaşların partileşme hareketiydi. Partinin söylemlerine göre bu hareketin finansörü olan müteahhit Haydar Veziroğlu devlete iş yapan bir kişiydi. O günün değerleriyle partisi için 2 trilyon civarında para (il ve ilçe teşkilatları için otomobil, minibüs ve büro malzemeleri gibi) harcamasıyla ilgili haberleri medyada sıkça yayınlanmıştır. Bu siyasi oluşum çarşaf çarşaf gazete ilanları vermesine rağmen umduğu oy yüzdesine erişemiyor önce bağımsız alevi adayları destekleyeceğini belirten oluşum daha sonra CHP adaylarına destek veriyordu. Bu dönemde CHP’nin barajı zor aştığı dikkate alınırca hareketin gücü ortaya tahmin edilebilir.

¹¹⁸¹ M.Naci Bostancı, Siyaset Medya ve Ötesi, Vadi Yayınları No:101, Ankara, 1998, s.54

¹¹⁸² Hürriyet, 21.04.1999, s.5

Özgürlük ve Demokrasi Partisi açılımının kısaltılmışı olan ÖDP Ufuk Uras başkanlığında iddialı bir şekilde kuruluyor fakat hareket umduğu başarıyı bir türlü gerçekleştiremiyordu. Hareket faaliyetine devam etmekle birlikte bir tabela partisi olmanın ötesine henüz geçemedi.

İşçi Partisi Doğu Perinçek başkanlığında eylemlerini ve radikal söylemlerini sürdürmüştü. Doğu Perinçek'in sözleri ve iddiaları daha çok 28 Şubat sürecinin önünde ve sonunda gündeme getiriliyordu. Erbakan ve Tansu Çiller hakkındaki iddiaları yüzünden bir çok soruşturmaya neden oluyordu. Bu liderin hapis cezası olarak bir müddet hapiste yattığını görüyoruz. Perinçek, PTT'nin T'sinin satışını Türkiye'nin T'si, yabancı sermayeyi "aziz vatanın kalelerini işgal eden" bir dış güç olarak gören katıksız, bağnaz ve ayağı yere basmayan güya bir sol politika izlemekteydi.

Bu dönemin en iddialı partisi olan RP'nin kökeninin 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi olduğunu görüyoruz. Erbakan ve arkadaşlarınca kurulan MNP'yi, Erbakan "AP'nin sola kaymasından kaynaklanan sağdaki boşluğu dolduracak" parti olarak tanımlıyordu. Bu parti 12 Mart sürecinde "Anayasanın temel hükümlerinden laikliği zedeleyen uygunsuz yayımlar yaptığı" gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılınca¹¹⁸³ yerine kurulan Milli Selamet Partisi MSP'nin önce CHP ile koalisyon hükümetini daha sonraları ise I. ve II. MC hükümetlerinde yer aldığını görüyoruz. 12 Eylül müdahalesiyle kapatılan bu partinin devamı olan RP 1983 yılında kuruluyordu. Bu parti 1989 yılında Konya Büyükşehir belediyesini kazandıktan sonra isminden daha sık söz ettirdiğini ve 1994 yılında İstanbul ve Ankara Büyükşehir belediyelerini kazanarak popüler hale geldiğini görüyoruz. 1991 seçimlerine MÇP ve IDP ile ittifak yaparak giren hareket çok fazla bir milletvekili kazanamıyordu. Bu milletvekillerinin bir kısmı da partilerine dönünce RP'nin sayısal bir gücü kalmıyordu. Bu hareket 94 mahalli seçimlerinde başarılı olunca ondan 1.5 yıl sonra yapılan 1995 seçimlerinin en büyük partisi oluyordu. Bu partideki bazı kişilerin sisteme yönelik söylemleri nedeniyle bazı kesimler nezdinde, RP'nin sistem için bir tehdit olduğu endişelerine neden olmuştu. Bu tür kuşkuları 1.5 yıl önce yaşayan bu kesimler belediyelerde yapılan icraatlarla bunun boş olduğunu anlarken, bazıları ise aynı kuşkuları artırarak devam ettiriyorlardı.

1995 seçimleri hiçbir partiye sayısal çoğunluk vermediği için koalisyon formülünden başka bir çözüm yoktu. RP'nin o ana dek ortaya koyduğu söylemleri, RP'yle diğer partilerin koalisyon yapmasına büyük bir engel oluşturuyordu. Üstelik sınırlı koalisyon formüllerinden çıkabilecek hükümetlerin yolu da iki merkez sağ parti ANAP ve DYP'den geçiyordu. ANAP ve DYP seçimlerde RP'yi laik sisteme tehdit olarak suçlamış ve bu partiyle koalisyona karşı olduklarını belirtmişlerdi. Böylece RP birinci parti olmasına rağmen, gelişmeleri bir müddet tribünden seyretmek zorunda kalıyor ve önce ANAP-DYP koalisyonu kuruluyordu. Bu koalisyonun başbakanı Mesut Yılmaz iken, Tansu Çiller görev almıyordu. Bu iki liderin birbirlerine karşı tutumları, söylemleri, icraatları ve özellikle Yılmaz'ın koalisyon ortağını birçok konuda yalnız bırakması ve Yüce Divan'a götürme gayretleri yüzünden bu koalisyon uzun ömürlü olamıyor ve 3-4 ay sonra yıkılıyordu.

¹¹⁸³ Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.105

Uzun ve meşakkatli görüşmelerden sonra RP ile DYP Necmeddin Erbakan başbakanlığında Refahiyol hükümetini kuruyordu. Bu kez Tansu Çiller Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev alıyordu. Bu koalisyonda dönüşümlü başbakanlık modeli uygulanacaktı. DYP içindeki bazı kişilerin muhalefetine rağmen bu hükümet BBP'nin yardımıyla güvenoyu alıyor ve bir yıl uyumlu bir hükümet olarak çalışıyordu. Bu hükümet 28 Şubat süreciyle görevden uzaklaştırılma durumunda kalıyordu. İki parti de bir daha hükümet kuramıyordu.

1995 seçimlerinde RP'nin başarılı olmasının ve iktidara gelmesinin en büyük nedeni belediyeçilikteki başarısıdır. Özellikle Ankara ve İstanbul belediyelerinde bu partili başkanlar büyük başarılar elde etmişler ve bu kentlerin birçok sorunlarını çözmeyi başarmışlardır. Ayrıca RP zihniyetinin 12 Eylül'den beri iktidara gelmemiş olması bu partinin denenmesi için önemli bir gerekçe oluşturuyordu. RP'nin seçim başarısındaki diğer nedenler arasında, SHP'nin bazı belediyelerde başarısızlığı, ANAP ve DYP'nin hem iktidarda yıpranmaları hem de merkez sağ oyları bölmeleri Ayrıca seçmenin merkez sağ partilere verdiği oyların azalması sayılabilir.

1998 yılında RP'nin kapatılmasıyla yerine Fazilet Partisi'nin (FP) kurulmuştur. RP'nin kapatılması ve Erbakan'a siyasi yasak konmasıyla, milli görüş hareketinin Fazilet Partisi çatısı altında Recai Kutun başkanlığında 1999 seçimlerine girdiğini görüyoruz. Bu parti belediye seçimlerinde birinci parti olmasına rağmen genel seçimlerde 3. parti oluyor ve önceki seçime göre oy kaybına uğruyordu. FP'nin bu seçimlerde başarılı olamamasının nedenleri arasında Erbakan'ın siyasi yasağının kalkması için meclisteki küskün milletvekilleriyle birlikte seçimleri erteletmek için yapılan uğraşlar, FP'ye başkan seçiminde parti içindeki huzursuzluk, 28 Şubat Sürecinde izlediği edilgin politikalar ve Erbakan'ın başta Libya gezisi olmak üzere yaptığı bazı icraatlar sayılabilir.

Recep Tayyip Erdoğan bu dönemin en önemli isimlerinden birisidir. Erdoğan 89 seçimlerinde Beyoğlu belediye başkanlığını az bir oy farkıyla kaybetmesi üzerine RP İstanbul il başkanı olarak görevini sürdürüyor ve 1994 mahalli seçimlerinde RP adayı olarak İstanbul Büyükşehir belediye başkanı seçilmesiyle kamuoyu tarafından iyice tanınıyordu. R. Tayyip Erdoğan yaptığı icraatlarla ve sözleriyle sıkça gündeme geliyordu. İstanbul'da başarılı bir başkanlık dönemi yaşayan Erdoğan, Siirt'te okuduğu bir şiir yüzünden soruşturma açılıyor ve 312. madde'den yargılanarak hapse mahkum oluyordu. Erdoğan başkanlığı bırakıyor ve hapis cezasını çekerek yeni bir siyasi oluşuma girişiyordu. FP içindeki huzursuzluk nedeniyle Tayyip ve ona yakın Abdullah Gül gibi isimler parti genel başkanlığını kaybedince FP'den ayrılarak hareketlerine daha sonra kuracakları Ak Parti'de (AKP) devam edeceklerdi. Erdoğan'ın liderliğindeki Ak Parti 2002 seçimlerinde büyük bir başarı elde ederek %34 oy ve 364 milletvekili ile tek başına iktidara gelecekti.

Tayyip Erdoğan'ın genel başkanlığında iktidara giden Ak Partiyi iktidara taşıyan nedenler arasında Erdoğan'ın İstanbul belediye başkanlığındaki başarıları, 28 Şubat sürecinden sonra kurulan hükümetin banka pazarlıkları, 99 seçimlerinden sonra kurulan koalisyon hükümetinin iki tane önemli ekonomik kriz yaşatması, koalisyonlardaki bölünmüşlük ve çok sesliliğin getirdiği uyumsuzluk, bir şiir okuması nedeniyle aldığı hapis cezası ve bu durumun gelecek siyasi yaşamını muhtar bile seçilemeyecek

ölçüde bitirmesi, yani 28 Şubat sürecinin mağduru olması, Erbakan'a karşı giriştiği parti içi mücadele, genç ve dinamik oluşu, karizmatik yapısı ve iyi bir hatip olması sayılabilir.

M. GENEL BİR DEĞERLENDİRME

1946'ya kadar Türk siyasi hayatı, çok partili hayata geçiş denemelerinde hep başarısız olmuştur. Demokrat Partinin kurulması ve 1950 yılındaki seçimleri kazanmasıyla sandıktaki değişim parlamentoya da yansımış ve merkez seçkinlerinin yerine halk seçkinleri milletvekili olmuşlardır. Sistemin esas partisi olan CHP dışındaki bir partinin iktidarına ancak 10 yıl dayanılabilmiş ve komik sebeplerle Başbakan ve Bakanlar idam edilmiştir. 27 Mayıs bir çok seçkin aydın tarafından tasvip edilse de, sudan sebeplerle demokrasiye yaptığı müdahale ve idamlarla, Türkiye'de demokrasi geleneğinin zayıflamasında ve sonraki dönemlerde de askerlerin demokrasiye müdahalesine hep bir referans noktası olagelmıştır. 27 Mayıs'tan sonra 1961 yılında yapılan seçimlerde DP'nin devamı olan AP, CHP'nin gerisinde kalmış ve bu iki parti İsmet İnönü'nün başbakanlığında bir koalisyon hükümeti kurarlarken, Celal Bayar'da Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu hükümetten sonra Demokrat Partinin mirasını devralan AP'nin tek başına iktidarı gerçekleşmiştir. 12 Mart 1971 müdahalesi Demirel'in başbakanlığında olmuştur. Bir müddet teknokrat hükümetlerinden sonra yapılan seçimlerde iktidara gelen güçsüz koalisyonlar bir çok malın yokluğuna ve karaborsasının oluşmasının yanında ülkedeki huzuru yok eden sağ ve sol terörün artmasına neden olmuştur. Askeri müdahaleleri savunmak hiçbir şekilde mümkün olmamakla birlikte 12 Eylül müdahalesi diğerlerine göre gerekçeleri ve toplumsal desteği çok daha sağlam ve fazladır. 90'lı yıllarda ise, siyasi literatürde 28 Şubat Süreci (1997) olarak isimlendirilen, bir "Postmodern" müdahale yaşanmıştır.

12 Eylül müdahalesi Türkiye'de ekonomik, siyasi ve toplumsal yönden bir çok değişimlere yol açmıştır. 12 Eylül 1980'den yaklaşık 8 ay önce alınan "24 Ocak Kararları"nın ekonomik değişimde çok büyük rolü olmuştur. O tarihe kadar içine kapalı bir durum sergileyen Türk Ekonomisi dışa açılmaya başlamış, gerçekçi kura geçilmiştir. İthal ikameci yerli sanayi kendini kaliteli yabancı mamüllerle rekabet halinde bulmuş ve halk kaliteli mallara erişebilmiştir. 24 Ocak kararlarının baş mimarı Turgut Özal askeri yönetim zamanında da ekonominin yönetimini yüklenmiş ve bu süreçteki başarısıyla kurduğu Anavatan Partisini tek başına iktidara taşımıştır. Özal'lı yıllar Türkiye için özellikle iletişim, ulaştırma gibi altyapı alanında başarılı çalışmalar yapmıştır. İki dönemde toplam 8 yıl tek başına iktidarda bulunan ANAP; Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı makamına sivillerin gelmesi düşüncesiyle Başbakanlığı bırakıp, cumhurbaşkanı seçilmesiyle, erime sürecine girmiş ve partideki muhafazakar, milliyetçi ve liberal çekişmesi had safhaya ulaşmıştır. İlk önce emanetçi Akbulut formülü başarılı olamamış ve daha sonra partiye Özal'ların desteğiyle başkan olan Mesut Yılmaz ile parti her geçen gün küçülmüş ve 2002 seçimlerinde adeta tabela partisi durumuna gelmiştir.

Yılmaz ANAP'a Başbakan olarak girdiği 91 seçimleri için çok popülist politikalar izlemiş ve hatta Fransa'da Mitterand'a seçim kazandıran ünla Fransız reklamcı Jacques Seguela'ya ANAP seçim reklamlarını yaptırtmıştır¹¹⁸⁴. 91 seçimlerinde popülist harcamaların ve Suguela'nın yardımıyla ANAP

¹¹⁸⁴ Hürriyet, 01.08.1991, s.1

90'lı yıllardaki en yüksek oyunu bu seçimlerde almıştır. 91 seçimlerinde yine çok büyük reklam harcaması yapan diğer bir parti de Demirel'in DYP'si olmuştur. Reklam harcamalarında iki partiden ANAP üçüncü, DYP ise dördüncü sırada yer alarak (Milpa ve İmar Bankası dışında) Türkiye'nin hemen hemen bütün dev marka ve holdinglerini sollamışlardır¹¹⁸⁵.

ANAP muhalefette olmasına rağmen 1995 seçimlerinde yine başarısız olmuş ve 1999 seçimlerinde de aynı başarısızlık yaşanmıştır. ANAP'ın oylarının erimesinde en büyük etken kuşkusuz partinin lideri Mesut Yılmaz ve onun güvenilmez politik manevralarıdır. Yılmaz'ın 91 yılında 3-4 aylık başbakanlığı döneminde kamu kesimi işçilerine yaptığı astronomik zamlar ve uyguladığı aşırı popülist seçim destekleri ülkenin ekonomisinin bozulmasının en büyük etkenlerinden biri olmuştur. Ücret ve mahsüllere yüksek oranlarda artış yaparak seçime gitmesi nedeniyle gerek parti içi muhalifler ve cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından eleştirilmiştir. Yılmaz'a yönelik eleştirilerin en unutulmazlarını aynı kulvardaki rakibi Tansu Çiller yapmıştır: “Taocu”, “pokerci”, “Fouche”, “iktidarsız”, “çamur adam” ve 28 Şubat Sürecinden sonra Onbaşı Mesut” gibi isimlendirmelere maruz kalmıştır. Yılmaz siyasi hayatta kısa dönem faydalarını hep ön planda tutan adeta fırsatçı bir politikacı tablosu sergilemiş ve bu da seçimlerde sürekli oy kaybetmesine neden olmuştur. Yılmaz, 28 Şubat sürecinde demokrasiye sahip çıkmamakla ve kısa vadeli önüne kazançları benimsemekle eleştirilmiştir.

Yılmaz çok iyi anlaştığı DSP lideri Bülent Ecevit'in 1999 seçimleri öncesinde tek başına seçim hükümeti kurmasını sağlamıştır. Ecevit azınlık hükümeti sırasında Öcalan'ın Türkiye'ye getirilmesiyle Ecevit'in, 1999 seçimlerinde en yüksek oy almasına neden olmuş ve bu yaptığının bir hata olduğunu daha sonra kabul etmiştir. ANAP lideri Yılmaz, DSP lideri Ecevit ile hep uyum içinde olmuş ve onun seçmen kitlesine sıcak mesajlar vermeye çalışmıştır. Ecevit başından beri Çiller'e karşı hep Yılmaz'ın yanında olmuştur. Bu ikilinin uyumlu ilişkilerinde partisini sürekli güçlendirerek çıkan Ecevit olurken, Yılmaz partisini sürekli küçültmüştür. Yılmaz'ın önemli hatalarından biri de “Türkbank ihalesi”ndeki pazarlıkları ve bunların basına yansımalarıdır ki bu olay başbakanı olduğu hükümetin düşmesine neden olmuştur.

12 Eylül sonrasının önemli bir gerçeği varsa bu da solun kan kaybetmesi ve sağın güçlenmesidir. Fakat bu gerçek Yılmaz ve ANAP yönetimi tarafından görülmemiş ve sürekli güçlenen sağın oylarını muhafazakarlığın ve milliyetçiliğin renkli temsilcileriyle partide tutan Özal'ın aksine, bu kesimleri partiden uzaklaştırarak, Türkiye'de pek ciddi tabanı olmayan liberal kanadı tercih etmiş ve böylece RP ve MHP'nin güçlenmesine neden olmuştur.

DYP lideri Tansu Çiller partiye 23 Kasım 1990'da yapılan bir törenle katılmıştı. O tarihe kadar Siyaset geçmişi hemen hemen hiç yoktu. Siyasete girmeden önce Çiller bir ekonomi profesörü olarak basında çıkan demeçleriyle sık sık gündeme geliyordu. DYP lideri Süleyman Demirel'in davetiyle partiye katılıyor ve 91 seçimlerinden sonra iktidara gelen koalisyonda ekonomiden sorumlu bakan olarak görev yapıyordu. Turgut Özal'ın ani vefatıyla Demirel birden kendini cumhurbaşkanlığı koltuğunda, Çiller'de kendini partinin başında ve başbakan olarak buluyordu. Yılların deneyimli politikacılarını yenerek delege

¹¹⁸⁵ Hürriyet, 26.01.1992, s.5

tarafından genel başkan seçilen Çiller, siyasetle birlikte liderliği ve başbakanlığı öğrenmeye çalışıyordu. Bu yüzden sık sık gaflarıyla gündeme geliyordu. Yıldırım Akbulut'da başbakanlığının ilk dönemlerinde önemli gaflar yapıyor ve hakkında sıkça fıkralar üretiliyordu. Yine bu dönemde ilk kez başbakanlıkla tanışan Yılmaz'da kesik ve uzun süre durarak konuşmasıyla, mizah ve taklit ustalarına epeyce malzeme çıkartıyordu. Her işte bir zorlanma ve bocalama dönemi vardır bu insanlarda ilk kez başbakanlıkla tanışıyorlar ve kamuoyunun gözünü hep üstlerinde hissediyorlardı. Tecrübeli politikacı olan ve defalarca başbakanlık yapan Ecevit bile bu dönemde acemiliğinden kaynaklanan olaylardan değil, yaşlılığından kaynaklanan hafıza yanlışlarıyla ve hastalıklarıyla sık sık haber konusu oluyordu.

Tansu Çiller, siyaseti sadece popülist politikalar izleme ve her ne pahasına uzlaşma sanatı olarak görmedi. O, ekonominin ve ülkenin gerçekleri neticesinde politika izlemeye çalışmıştır. O yüzden sık sık işçilerle ücret pazarlıkları yüzünden tartıştı. İş dünyasını ve bürokrasiyi arkasına alma gereği görmedi ya da fark edemedi. Kendi ifadesiyle belirttiği gibi bunun sıkıntısını hep yaşadı. Partideki liberal kanattan çok sıkıntı çekti. 95 seçimlerinde "A Takımı" olarak nitelendirilen çoğu bürokrat kökenli milletvekilleri toplu istifalarla Çiller'i zor durumda bırakmışlardır. Ayrıca arkasında bürokrati, sanayicisi ve medya gücü yoktu. Tansu Çiller, başta kendinden önceki genel başkanı ve cumhurbaşkanı olan Demirel olmak üzere hem parti içinden hem de parti dışından bir çok kesimin karşı olmasına ve siyasete yeni girmesine rağmen, bir lider olarak partisine hakim olabilmiş ve sevilen bir lider olmuştur. Çiller'in en büyük talihsizliği "5 Nisan Kararları"ını alan ve Türk ekonomi tarihinin enflasyon rekorunu (%149) kıran başbakan olarak hafızalara geçmesidir. Çiller'de 95 ve 99 seçimlerinde başarısız olmuş partisini oy kaybına uğratmıştır. Aslında bu oy kaybı merkez sağın ortak sorunuydu. İlk başlarda daha liberal söylemleri olan Çiller daha sonra milliyetçi ve muhafazakar söylemlere geçiyordu. İlkeli, statükoya muhalif, idealist, ve gerçekçi politikalarıyla başta terörün azalmasında önemli rol oynamıştır. Siyasi hesaplara dayanan popülist politikaları ve oy kaygılarını ikinci planda tutmuş doğru bildiğini yapmaya çalışmıştır.

Türkiye'de şimdi ve bundan sonraki siyasal süreçte de sağlam ideolojik bir tabanı bulunmayan ve homojen olmayan, (adeta bir sivil toplum örgütü gibi olmayan) siyasal oluşumların iktidara gelmesi çok zor gözükmektedir. İktidara aday siyasi oluşumun idealist insanlardan oluşması, içinde menfaat nedeniyle siyasete bulaşan kişi ve grupların olmaması gerekmektedir. Türkiye'de siyasetin amacı ve mantığı artık değişmiştir. Siyasi partiler devlet rantını dağıtan ve üyelerine menfaat üreten kurumlar olmaktan hızla uzaklaşmaktadır. Medya da bu süreçte yayın ve politikalarıyla hükümetten kendi lehine menfaatler vermesini talep edemeyecektir. Çünkü içinde çürük insanları barındırmayan ve şaibeli işleri olmayan ve halk tarafından yakından izlenen ve desteklenen siyasi partiler ve mensuplarının, ne medya gruplarına ne de desteğini almadığı diğer baskı gruplarına karşı ne bir zayıf yönü ne de bir açığı olmayacağından, yaptığı icraatlarından sadece oy veren sessiz çoğunluğa sorumlu olacaktır. Artık siyasetin belirleyicisi azınlığın istekleri olamayacaktır. İşte Türkiye içinde bulunduğumuz günlerde üç-dört yıl öncesinde olmayan bir siyasi hareketi tek başına iktidara getirmiştir. Türk insanı artık değişken bir siyasi yapıya sahiptir. Takım tutulur gibi parti tutulmamakta, seçmenler partilerini ve vekillerini denetlemekte,

yaptıkları icraatlara göre oy kullanmaktadırlar. Temiz toplum- temiz siyaset gereğince, geçmişinde en ufak şaibeye bulaşmış insanlar siyasi hareket içine alınmamalıdır.

1963 yılından beri siyaset sahnesinin en önemli aktörlerinden belki de en önemlisi olan Süleyman Demirel Adalet Partisinde başladığı siyaset hayatında en çok darbeye maruz kalan lider olmuştur. Demirel 12 Mart ve 12 Eylül askeri müdahalelerinde başbakanı. 12 Eylül’le birlikte partisi kapatılan ve siyasi yasaklı hale gelen Demirel, seçilme yasağının kaldırılması sonucu yine siyasete girdi ve DYP’nin başına geçti. 1991 seçimlerine giren, demokrat vaatler ve insan haklarının iyileştirilmesi söylemleriyle partisinin ilanlarını süsleyen Demirel’in bu politikalarından zamanla caydığı, daha önceki eylemlerine ve demokrat kişiliğine yakışmayan eylemlere girmekle ve 28 Şubat’taki post-modern darbede üzerine düşeni yapmamakla eleştirilmiştir. 1991 seçimlerinde gerçekleşmesi mümkün olmayan vaatlerde bulunan ve ülke ekonomisini bozan bir çok popülist uygulamalar (erken emeklilik gibi) yapmıştır. Demirel istediği “500 gün”lük mülletin bittiği günlerde, Turgut Özal’ın ani ölümüyle cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.

Demirel siyasi hayatı boyunca tarıma yönelik popülist politikaları ve köylü üslubuyla kırsal kesimlerin devrilmez lideri olmuştur. Fakat bu söylemler daha dinamik ve değişken bir yapıya sahip kent merkezindeki insanlarda etkili olmamış ve hiçbir zaman büyük kent merkezlerinin lideri olamamıştır.

Uzun yıllar İsmet İnönü’ye karşı CHP’de liderlik kavgası veren ve sonunda genel başkanlığa oturan Bülent Ecevit 70’li yılların ilk dönemlerinde “Karaoğlan” ve “Kıbrıs Fatih” yakıştırmasıyla adeta bir efsane durumuna gelmişti. 1977-1978 döneminde Başbakanlık yapan fakat ülkeyi yokluklar ve terörün elinden kurtaramayan Ecevit o yıllarda TÜSİAD’ın gazete ilanlarıyla eleştirilmiştir.

12 Eylül döneminde genel başkanı bulunduğu CHP kapatılıyor ve Ecevit’te siyasi yasaklılar arasına giriyordu. Siyasi yasağının kaldırılmasından sonra 14 Kasım 1985’te eşi Rahşan Ecevit tarafından kurulan DSP’de siyasete devam kararı alan Ecevit, 12 Eylül sonrası ortaya çıkan SODEP, SHP oluşumuna hep uzak kaldı ve tüm ısrarlara rağmen birleşmeye gitmedi. 12 Eylül’le kapatılan partilerin yeniden faaliyete geçirilmesine izin verilmesiyle, açılan eski partisi CHP’ye de uzak kaldı. Kendi partisinde eşiyile birlikte uzun süre hükümet olmayı bekledi ve 1997’de Başbakan Yardımcısı oldu. 1999 yılının ilk günlerinde seçim hükümeti kurarak uzun yıllardır uzak kaldığı Başbakanlık emeline ulaştı. 99 seçimlerinde %21 oy alarak birinci parti oldu ve DSP-MHP ve ANAP’tan oluşan koalisyonun başbakanı oldu. Ecevit’i iktidara taşıyan en önemli gelişmeler özellikle 90’ların başından itibaren milliyetçi ve Türkçü politikalara yönelmesi ve PKK lideri Abdullah Öcalan’ın Türkiye’ye getirilmesi sırasında azınlık hükümetinin başbakanı olmasıdır. Yolsuzlukların çokça konuşulduğu 90’ların son yıllarında Ecevit hakkında basında sık sık çıkan dürüst lider haberleri de (kırmızı ışıkta durması, Havaş’ın otobüs servislerini kullanması, yerli makam arabası kullanması gibi) seçimleri kazanmasında etkin olmuştur. Ecevit Başbakanlığı sürecinde hastalıkları ve yaşlılığıyla gündemde yer tuttu. Ecevit’in başbakanlığına en büyük muhalefeti adeta kendi bedeni yaptı. Yaptığı icraatları genelde içine sindiremeyen Ecevit, başbakanlığı döneminin arkasından yapılan 2002 seçimlerinde, 99 seçimlerinde aldığı oyun %10’unu (%2.1) alarak siyasi tarihimize 4 yıldaki hazin düşüşün bir örneği olarak geçmiştir.

90'lı yılların başında sol siyasetin lider partisi olarak gördüğümüz SHP'nin kökeni 12 Eylül sonrası solda meydana gelen boşluk gereği kurulan ve seçimlere girmesi uygun görülen Necdet Calp'ın başkanlığını yapmış olduğu Halkçı Partidir. HP, 83 seçimlerinde ANAP'ın arkasından %30.5 oy yüzdesiyle ikinci olmuştu. Bu parti 84 yerel seçimlerinde %8.8 oya düşünce, 12 Eylül'den sonra kurulan Erdal İnönü'nün başkanlığını yaptığı, 83 seçimlerine alınmayan Sosyal Demokrat Parti'nin (SODEP) 84 yerel seçimlerinde %23 civarında oy alması üzerine, partilerin birleşmesine karar veriliyordu. HP'de 1985 yılında yapılan 1. Büyük Kongre'de Aydın Güven Gürkan genel başkan oluyordu. SODEP lideri İnönü'yle anlaşan HP lideri Gürkan, HP'nin yeni ismini Sosyal Demokrat Halkçı Parti SHP olarak belirliyorlar ve 2 Kasım 1985'te Halkçı Partinin ismi SHP olarak değiştiriliyordu ve 3 Kasım'da da SODEP olağan üstü kurultayında partinin feshedilerek SHP'ye katılmasına karar veriliyordu. SHP'nin ilk genel başkanlığını A. Güven Gürkan yapıyor ve 31 Mayıs 1986'daki SHP kurultayında Erdal İnönü tek aday olarak girdiği seçimlerden genel başkan olarak çıkıyordu¹¹⁸⁶. SHP 1987 seçimlerinde 24.8 oy yüzdesiyle 99 milletvekili çıkararak ikinci parti oluyordu. 89 yerel seçimlerinde ise İstanbul, Ankara ve İzmir gibi kentler başta olmak üzere bir çok yerde belediye seçimlerini kazanıyordu. 1991 seçimlerinde % 20.8 oy ve 88 milletvekili çıkaran SHP Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Kürt adayları listesinden göstererek parlamentoya girmesine imkan sağlıyordu. SHP, belediyelerdeki şansını iyi kullanamıyor özellikle de İstanbul belediyesinin bir kuruluşu olan İSKİ'deki yolsuzluklar yüzünden büyük prestij kaybına uğruyordu.

İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılmasından sonra Murat Karayalçın genel başkan oluyor ve CHP ile birleşmeye karar veren partide birleşme, Karayalçın'ın birleşme kurultayına son anda gelmemesiyle kalıyor ve emanetçi Hikmet Çetin başkanlığında CHP'de birleşme gerçekleşiyordu. 10 Eylül 1995'te ise Deniz Baykal CHP'nin yeni genel başkanı oluyordu. Deniz Baykal, Çiller hükümetinin kamu işçileriyle yüksek zamlarla anlaşması ve memura %50 zam verilmesinde etkili oluyordu. 95 seçimlerinde 10.7 oy yüzdesine ulaşarak 49 milletvekili kazanıyordu. Baykal 12 Eylül öncesinin CHP'sinde Bülent Ecevit'e ve 12 Eylül sonrasında SHP içinde Erdal İnönü'ye karşı verdiği genel başkanlık mücadelelerini hep kaybetmişti. Fakat yılmayan Baykal sonradan açılmasına karar verilen CHP'nin başına geçerek ve solda birleşme görüşmelerinde SHP'yi ikna ederek CHP adı altında birleşmeyi sağlıyor ve arkasından genel başkanlığı kazanıyordu. Baykal siyasi hayatta hırslı ve hizip başı olmakla eleştirilmiştir. Yaptığı koalisyonlarda da iktidarı paylaştığı partilere çok uyumlu ve güvenilir bir ortak olmamakla anılmıştır. CHP'de sık sık "yeni sol", "değişim" gibi kavramları dile getirse de halka incek politikaları üretmekte hep zorlanmıştır. 95 seçimlerinde popülist politikalarına rağmen barajı zor geçmiş ve 99 seçimlerinde barajı dahi aşamamıştır.

1999 seçimlerinde barajın altında kalan CHP'de bu sonuçlar ve parti içi muhaliflerin eleştirileri üzerine, Baykal seçim yenilgisinde medyanın etkisi olduğunu belirterek başkanlıktan ayrılıyor ve yerine Altan Öymen geçiyordu. Baykal'a en büyük eleştiri Hasan Fehmi Güneş'ten geliyor ve "Genel Başkanlıktan istifa etmem" diyen Baykal'a Güneş: "Genel Başkan pişkince davranıyor. Bu kadar kötü

¹¹⁸⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, s.135, İstanbul, 2002

sonuç karşısında derhal istifa etmelidir. Siyaset ve CHP bunu taşımaz. Sayın Baykal derhal çekilmeli ve görevi örgüte bırakmalı”¹¹⁸⁷ diyordu. 99 seçimlerinde CHP’nin başarısızlığında önemli faktör olarak partinin lideri Baykal gösteriliyordu. Baykal, hizipçilikle, kavgacılıkla ve hırçınlıkla suçlanmıştır. Baykal’ın sürekli Yılmaz ve Ecevit’e yüklenmesi kavgacı, hırçın olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Aslında CHP’nin başarısızlığındaki bir diğer önemli neden de adeta CHP’nin söylemlerinin 28 Şubat Süreci’nde yerine getirilmesiyle CHP bir yerde fonksiyonsuz kalmıştır. Ayrıca sol oyların daha ılımlı laiklik ve milliyetçilik anlayışı olan DSP’ye kayması, halkın 28 Şubat Sürecine ve onun söylemini dile getiren CHP’ye karşı bir tepkisi olarak da görülebilir.

CHP’nin seçim yenilgisini Bostancı şu ifadelerle analiz ediyor: “CHP, belli okur yazar kesimi için önemli görülen ancak geniş halk kitleleri için politik değeri şüpheli konular üzerinde hassasiyetle durmuş, kendi varoluşunu bu konulara ilişkin tutumuna bağlamıştır. Susurluk, laiklik gibi konular CHP’nin sık sık başvurduğu adeta politik kariyerinin temel ilkeleri haline getirdiği bahisler olmuştur. Bir parti nihayetinde beyanda bulunur, kamuoyuna bilgi verir ve kurallar dahilinde eylemler ortaya koyar. CHP tüm bu teknikleri yerine getirmiştir. Ancak eğer iddia bir fikir partisi olarak kalmak ve ilkeleri ifade etmekle sınırlı bir işleve sahip çıkmak değilse, aynı zamanda başarı da aranıyorsa, becerinin gösterileceği alan kitlelerle ortaya konulan siyasal dil arasında politik değeri olan bir örtüşme sağlamaktır”¹¹⁸⁸. İşte CHP halka incek ve onunla örtüşecek politik söylemleri ve reçeteleri sunamayınca, sayıları pek fazla olmayan seçkinlerin hassasiyetlerinin sözcüsü olmakla meclise giremiyordu.

Bu başarısızlık üzerine CHP kendini sorguluyor ve partinin din politikasında değişiklik yapıyor ve iftar yemekleri vermeye başlanıyordu. CHP yönetimi Yenimahalle Belediyesi Aşevindeki iftar çadırında iftar yemeğine Başkan Altan Öymen’le birlikte tam kadro katılıyordu. İftar yemekleri verilmesinde seçim yenilgisi üzerine hazırlanan rapor etkili oluyordu¹¹⁸⁹. Bir yıl sonra Deniz Baykal partinin başına tekrar genel başkan olarak geliyordu. 2002 seçimlerinde DSP’nin tükenmesi ve IMF’den kurtarıcı olarak getirilen Kemal Derviş’in CHP’yi tercih etmesiyle %18 civarında bir oy yüzdesine ulaşarak iki partinin bulunduğu mecliste muhalefet görevi üstleniyordu.

90’lı yılların en büyük gerçeği Türkiye’de solun tükenmekte olduğudur. Dönemin başından sonuna doğru sol partilerin oyları sürekli azalmıştır. 99 seçimlerinde yaklaşık %30 civarındaki oyun %22’si “milliyetçi sağ” olarak nitelendirilen ve sağa kaymakla eleştirilen DSP’ye aittir. 2002 seçimlerinde ise sol oylar %20’ler seviyesine inmiştir. Türkiye’de sol hareketin seçkinlerin ve imtiyazlıların hareketi olmaktan çıkması ve ekonomik sıkıntı içindeki insanlara umut olabilecek politikalar üretmesi ayrıca bu hareketi omuzlayacak toplumun her katmanından nitelikli kadrolarını çıkarması gerekmektedir. Sol hareketi benimseyen insanların sadece medyada, sendikalarda, üst düzey bürokraside ve bazı sivil toplum örgütlerinde olması yeterli değil, iş-sermaye dünyasında, köylerde, varoşlarda, esnaf ve sanatkarlar arasında ve kentlerde olması gerekmektedir. İçinde kümelenmiş azınlığın

¹¹⁸⁷ Hürriyet, 21.04.1999, s.26

¹¹⁸⁸ M. Naci Bostancı, “Seçimler ve Ülkenin Geleceği”, Türkiye Günlüğü Dergisi, Mart-Nisan Gündemi, Ankara, 1999

¹¹⁸⁹ Hürriyet, 03.01.2000, s.1

değil, Toplumun çoğunluğunu oluşturan fakir halk kitlelerinin ihtiyaçlarını kapsayacak politikalar üretmedikçe, Türkiye’de sol hareket başarısız olmaya ve tabana inemeye mahkumdur.

Necmeddin Erbakan 1969 yılında atıldığı siyasi hayatı hep sorunlu olan bir lider olmuştur. İlk partisi Milli Nizam 1971 muhtırasıyla, daha sonraki partisi Milli Selamet Partisi 12 Eylül’le, kapatılmıştır. 12 Eylül’den sonraki partisi RP 28 Şubat süreciyle ve en kısa ömürlü partisi olan FP’de yine 2000’lerde kapatılmıştır. Bu hareketin lideri Erbakan iyi bir hatip ve zeki bir insandır. Şerif Mardin Erbakan’ın ikinci partisi MSP’yi ve Erbakan’ı şu ifadelerle değerlendiriyor: “MSP’nin iktisadi ideolojisi, Türkiye’nin kalkınmasını Batılı “kapitalist-Hıristiyan” çevrelerin engellemiş oldukları ve Türkiye’nin geri kalmışlıktan kurtulması için fedakarlık yapması gerektiği öncülüne dayanır. Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu’na girmeye çalışmamalıdır; çünkü, bu sadece, Türkiye’nin “Batı Hıristiyan Kapitalizmi”nin iktisadi hizmetkârı olma rolünü sürdürmeye yarayacaktır. Türkiye kendi kaynaklarını harekete geçirerek sanayileşmeli ve Japonya örneğini izleyerek sanayileşmiş Batıyla aynı düzeye çalışmalıdır. Sanayileşmiş dünyada güçlü bir yer edinmenin bu şekilde vurgulanmasının Türkiye’de özellikle başarılı küçük ve orta boy esnafıktan sanayici olma noktasına gelmiş olanlar için, önemli bir yeri olmuştur. MSP lideri Erbakan’ın bu gibi kişilerle ortak yanı vardır. O da, mühendislik profesörü olarak başarılı bir kariyerden sonra Güneş Motor Sanayini kurmak suretiyle küçük ölçekli sanayiye el atmış, ama su pompası üretecek bu firma başarılı olamamıştı¹¹⁹⁰. Aslında Erbakan’ın daha sonraki dönemde kurduğu partileri RP, FP ve SP’de hemen hemen bu ekonomik politikaları ve söylemleri pek değiştirmemişlerdir.

Erbakan siyasi hayatı boyunca bir çok durumda İslam dinini referans alarak hareket etmiştir. Yurtiçinde ve yurtdışında 30 yıl gibi kısa sayılabilecek bir zaman diliminde Türkiye’nin önemli hareketlerinden birini oluşturmuştur. İslami referanslardan yola çıkmasına ve genelde merkez sağ partilere oy veren cemaatlerin blok oylarını almamasına rağmen Türkiye’de muhafazakar sağın gelişmesinde etkili olmuştur. 80’li yılların önemli ismi Turgut Özal’da ilk siyasete girişini 79’da MSP’den milletvekili adayı olarak yapmıştır. RP lideri Erbakan’ın üslup ve konuşmalarının pek ölçülü olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaten Erbakan en çok ölçüsüz ve maksadını aşan sözlerinden muzdarip olmuştur. “Kanlı mı kansız mı?”, “rektörler türbanlı öğrenci önünde selam duracak”, “sizi gidi laikler sizi” “mücahit Erbakan” “işte ordu işte komutan”... gibi sözler hem siyasi hayatının bitmesinde hem de çok zor gelebildiği başbakanlığında iktidarsız hükümetine yol açmıştır. 30 yıllık siyasi hayatında sadece 1 yıl başbakanlık yapabilmıştır. Aslında bu hatalar siyasi hayatımıza önemli katkılar yapmış en azından Türkiye’de rejimin bazı olmazsa olmazlarının üzerinde siyaset yapılmasının gerginliği ve olamayacağı net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

28 Şubat süreci Türkiye’de yaşanmasının olumlu ve olumsuz yönleri olmuştur. Olumsuz yönlerinin başında olayın bazı bireysel ihtiraslardan kaynaklandığı konusunda son zamanlarda ortaya çıkan haberler bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Ayrıca bu hareketin ordunun hiyerarşi sınırları çerçevesinde değil de değişik alt kademelerinden gelmesi ve en üst komutana karşı itaatsizlik, saygısızlık ve fiili müdahale gibi çok şık sayılamayacak eylemlerin yaşandığının gazetelerde yayınlanması ve bunun net bir

¹¹⁹⁰ Şerif Mardin, Türkiye’de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.136

şekilde yalanlanmaması, Türkiye'nin bekçisi güzide bir kurumumuz adına üzücü bir durumdur. 28 Şubat sürecindeki emir-komuta işleyişinin bozulmasının TSK'nın bütünlüğü içindeki uyumu hiçte yansıtmayan birkaç müessif olay olduğu ve bir daha böylesine nahoş bir şeyin gerçekleşmeyeceği muhakkaktır.

28 Şubat'ın cumhuriyetimiz adına tek iyi yönü sistemin ve laikliğin ciddi temsilcilerinin olduğu ve buna karşı çıkmanın bile ne büyük sıkıntılara yol açacağına gösterilmesi yönünden olumlu olmuştur. Fakat bu mekanizmaların; ortamı gerginleştirmeden, siyasete bulaşmadan ve tank yürütmemeye ihtiyaç duymadan, siyasi platformlarda işletilmesi en uygundur.

Şerif Mardin'e göre, Türkiye'de dini kültürün laik kültürü aşma olasılığı çok daha azdır. Hiçbir Müslüman ülkede bir eşi bulunmayan, Türklerin içinde yaşadığı, beslediği ve geliştirdiği bir laik kültür mevcuttur¹¹⁹¹. Türkiye'de laikliğin devam etmesinin sebebini, Kemalist ilkelerden destek alan periyodik askeri müdahalelerde aramamak gerekir. Çok daha önemli olan etken, laik sistemin yarattığı yeni bazı statülerdir. Bu statülerde bulunanların laikliğin korunmasında çıkarları vardı. Türkiye'de laikler-Medeni Kanun'un uygulanmasından sorumlu olan aydınların Türk toplumunda kitle iletişim araçlarından yararlanabilen ve onları kontrol edebilen-güçlü bir grup oluşturmasıdır. Bu seçkinler, bu kanun etrafında artık yerleşik hale gelmiş olan laik gelenek içinde yetişmiş bulunan hekim, savcı, avukat, profesör ve yöneticilerden oluşmaktadır. Bu grubun geleceği bütün bir hukuk sisteminin devam etmesine bağlıdır. Böylesine yerleşik bir gruba İslami bir düzeni zorla kabul ettirmek parlamenter meşruluğu aşan bir sorundur. Böyle bir seçkinler grubu Türkiye'de hala güç sahibi olduğu içindir ki, askerler laiklik adına politikaya müdahale ederken pek muhalefetle karşılaşmamışlardır. Türkiye'de laikliğin devamını açıklayan bir önemli sebepte Türkiye'de artık İslam Hukuku uzmanlarından veya bağımsız yüksek din otoritelerinden oluşan yerleşik bir topluluğun bulunmayışıdır. Bu tür resmi veya gayriresmi bir grup da yoktur; bunu belki diyanetin prestijsiz din görevlileri ve müftüleri yapma iddialarında bulunabilirlerdi ama devlet politikası doğrultusundaki emirlere uymak zorunda olan ücretli devlet memurlarının yapabileceği bir şey değildir¹¹⁹². 28 Şubat Süreci, Mardin'in çok önceden yaptığı tespitlerinin oldukça sağlıklı olduğunu göstermiştir. 28 Şubat'ta ordu, medya, yargı, üniversiteler ve birçok sivil toplum örgütleri yani sistemin hakimleri, "post-modern" bir darbeye Türkiye'de laikliğin emin ellerde ve sağlam temeller üzerinde olduğunu göstermişlerdir. Fakat Türk halkı ve demokrasisi adına en güzeli böyle bir süreç yaşamadan olayların demokratik teamüller aracılığıyla, Türk halkının sağduyusuna ve laikliğe olan bağlılığına güvenerek çözülmesiydi.

28 Şubat'ın şiddetli çıkış yapan aktörlerinin davranışları sırf laiklik ve vatan sevgisi gibi manevi duygulardan kaynaklanıyorsa tarz olarak şık olmasa da samimi olmaları mazur görülebilir. Fakat bu çıkışların altında bir takım kirli çamaşırların saklanması ve ortaya çıkmasından duyulan korku ve sahip olunan imtiyazları bırakmama arzusu varsa ve bu laiklik ve vatan sevgisi gibi kutsal değerlerin ardına saklanılarak yapılıyorsa bağımsız yargı bunun üzerine gitmeli ve hiçbir kişi ve kurum denetimden uzak tutulmamalıdır. Bu durum demokrasi ve insan haklarının gelişmesi ve ülkenin ilerlemesi için zaruridir.

¹¹⁹¹ Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.23

¹¹⁹² Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.131-132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE SOSYO-EKONOMİK ORTAM

İl Yapılan İlçeler

Türkiye’de uzun yıllar 67 olarak sabitleşmiş il sayısının 15 Haziran 1989’da Aksaray, Bayburt, Karaman ve Kırıkale’nin il yapılmasıyla 71’e, 16 Mayıs 1990 tarihinde, yoğun terörün yaşandığı Şırnak ve Batman’ın il haline getirilmesiyle 73’e ve 7 Eylül 1991’de Bartın’ın da il yapılmasıyla 74’e yükselmiştir. 10 Ağustos 1992’de Ardahan ve Iğdır Türkiye’nin yeni illeri oluyor ve İl sayısı 76’ya yükseliyordu. 2 Haziran 1995’te Karabük, Kilis ve Yalova il oluyordu. 24 Ekim 1996’da Osmaniye Türkiye’nin 80. ili oluyordu. İlçeleri il yapma akımının 90’lı yılların ortalarına kadar devam ettiğini ve daha sonra Anayasa Mahkemesi’nin kararıyla durulduğunu görüyoruz. 90’lı yıllar terör, güvenlik, seçimler ve halkın ekonomik fayda sağlaması gibi sebeplerden dolayı bir çok ilçenin il yapıldığı yıllar olarak tarih sürecinde yerini almıştır.

1. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Türkiye 1980’lerden sonra sivil toplumun önemli bir gelişme gösterdiği birçok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir. Nilüfer Göle’ye göre, 80’lerle birlikte ekonomi, kültür, toplumsal cinsellik gibi alanlar devletten bağımsızlaşmaya ve özerk toplumsal alanlar kurulmaya başladı. Aynı dönemde yükselen yeni siyasi akımlar bu toplumsal özerkleşmenin siyaset ve ideoloji düzlemindeki ifadesi oldular. 1980’lerde özellikle basında ve haber dergiciliğindeki gelişmeler ve 90’larda ise özel radyo, televizyon ve internet kullanımındaki patlama da, enformasyon üretim ve dolaşımındaki devlet tekelinin kırılmasının ve dolayısıyla sivil toplumun gelişmesinin bir başka göstergesi olarak kabul edilmektedir¹¹⁹³.

Türkiye’de hem genelde sivil toplum kuruluşlarının, hem de çevreci muhalefetin altın çağı 1990 sonrasında başlamıştır. Bergama’da olduğu gibi, kırsal kesim insanı bile çevre korumacı bir etkinlikle aktif ve kararlı bir rol oynayabilmiştir. Bu eylemlerin katılımcı bulabilmesi ve basın desteğini almasıyla ilgili çevrelerin görmezden gelemeyeceği ciddiyette bir kamuoyu oluşturma işlevi görebilmektedir¹¹⁹⁴.

Yine bu yıllarda medyanın yönlendirmesiyle ve özellikle Batı orijinli kavramların ön plana çıkmasıyla bu kavramlara hizmet eden sivil toplum kuruluşlarının doğup gelişmeye başladığını görüyoruz. Bunun en önemli sonuçlarından: çevreye karşı bilinç, tüketicinin bilinçlenmesi, eğitim-öğretim gönüllüleri, yardım kuruluşları, yeşil ve çevre korumacı kuruluşlar... İzmirli bakkallar kola boykotu yaparak kolanın fiyatını düşürmeyi başarıyorlardı. Türkiye’de medyanın ve çok sesliliğin gücünü kullanan ve örgütlenen, birleşen güçsüz yığınlar bir güç haline geldiklerini, eylemleriyle gördükleri dönem olmuştur. Bunlardan biri de Bergamalı köylülerin siyanürle altın çıkarmak isteyen firmaya karşı protesto eylemleriydi. Bu eylemler bazen kendi yerleşim alanlarında bazen Ankara’ya gelerek yapılıyordu. Bu eylemlerle bazı insanlar medya tarafından kahraman durumuna getiriliyordu. Sessiz ve pasifize edilmiş halkın tepkisini ve düşüncesini dile getirmesi oldukça sağlıklı bir durum olmasına karşın

¹¹⁹³ Hakan, Yılmaz, “Yeter! Söz Millet’in”, Üç Kuşak Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.74

¹¹⁹⁴ Uğur Tanyeli, “Yıkarak Yapmak”, Üç Kuşak Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.113,

bazen Bergama Köylüleri olayında olduğu gibi halk, adeta uzmanlık isteyecek bir teknik ve bilimsel bir konuda tavrı koyması bir takım insanlar tarafından provoke edilmesini beraberinde getirebilmektedir. Yani bu tip eylemlerde halk ve sivil toplum kuruluşları bilinçsizce olumlu ya da olumsuz destek vermekten ziyade bilinçli bir şekilde konuyu uzmanlarına inceletmeli ve o doğrultuda çıkan doğru karar ve kamu menfaati neticesinde tepkisini ortaya koymalı, bireysel-azınlık menfaatlerin sözcülüğünü yapmamalıdır. Zira bilinçsizce yapılan eylemler kuşular doğuracaktır. Medya ise olaya köylünün tepkisi ve ilginç bir haber konusu yönünde yaklaşmaktan ziyade olayı daha bilinçli sorgulamalı ve yıllarca gündemi anlamsız eylemlerle meşgul etmemelidir. Yine buna benzer bir olayda çevrenin zarar göreceği endişesiyle sivil toplum kuruluşları, bölge halkı ve medyanın desteğiyle hükümet Aliğa termik¹¹⁹⁵ ve Gökova Santrali projesinden vazgeçiyordu.

Bergamalı köylüler siyanürle altın arayan Eurogold firması binası işgal ediyorlardı¹¹⁹⁶. 14 Mayıs 1997’de Danişay, siyanürle altın aramasının durdurulmasını talep eden Bergamalıları haklı buluyordu.

Bergama köylüleri Eurogold firmasıyla 9 yıldır sürdürdükleri mücadeleyi bu kez “Tahkim Yasası” karşısında da gösteriyorlar ve Tahkim’e karşı olduklarını duyuruyorlardı¹¹⁹⁷.

Tema Vakfı başkanı “Toprak dede” lakaplı Hayrettin Karaca “Türkiye hızla çölleşiyor” diyordu¹¹⁹⁸. 90’lı yıllarda en çok ses getiren ve haber yapılan çevreci kuruluşların başında kuşkusuz Tema Vakfı gelmekteydi. Bu kuruluş Erozyon ve çölleşme konusunda yaptığı uyarılarla Türkiye’de çevre ve orman bilincinin gelişmesine büyük katkı sağlıyordu.

2. ALIŞVERİŞ VE İŞ MERKEZLERİ

90’lı yılların gündelik hayatımıza getirdiği bir başka yenilikte on binlerce metrekarelik alanlarda kurulmuş alışveriş merkezlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu merkezler içinde sinemaları, oyun salonları, fast-food restoranları, mağazaları, açık alan çay bahçeleri, büyük marketi, geniş açık ve kapalı otoparkları olan onbinlerce metre alan üzerine inşa edilen devasa ticaret ve eğlence yerleriydi. Bu yıllarda faaliyete geçen bu merkezlerden bazıları Mersin’de 52 katlı Metropol kule o günlerde Türkiye’nin en yüksek binası¹¹⁹⁹, İstanbul’da Eylül 1993’te Capitol, 1994’te Akmerkez, 1995’te Bakırköy’de Carousel, 1997’de İzmit Outlet, 1998’de İzmir EGS Park Bornova, İstanbul Profilo, Ankara’da Migros, Gaziantep’te M1 Tepe, Konya’da Afra ve Adese sayılabilir. Ocak 1987’de işletmeye açılan İstanbul Galleria Ataköy bu merkezlerin ilkidir. Devasa bu merkezlere halkın ve işletmelerin eğilimi artarak devam etmekte günümüzde de bu tip yatırımlar yapılmakta ve oldukça ilgi görmektedirler. Bu merkezlere, şehrin çok uzak yerlerinden insanlar otomobilleriyle gelmekte hafta sonlarını hem alışveriş yaparak hem de eğlenceli bir şekilde geçirmektedirler. Günde 30-40 bin insanın gezdiği Akmerkez ve Galleria Ataköy¹²⁰⁰ gibi alışveriş ve eğlence merkezleri 2000’lere doğru daha çok ilgi görüyordu. Hürriyet’in bu konudaki bir

¹¹⁹⁵ Hürriyet, 07.05.1990, s.1

¹¹⁹⁶ Hürriyet, 23.04.1997, s.18

¹¹⁹⁷ Hürriyet, 17.07.1999, s.18

¹¹⁹⁸ Hürriyet, 04.05.1997, s.27

¹¹⁹⁹ Hürriyet, 22.04.1990, s.1

¹²⁰⁰ Hürriyet, 07.02.1997, s.1,6

haberine göre 1993 yılında 150 milyon dolara malolan Akmerkez yılda 160 milyon dolar kira getiriyordu¹²⁰¹. Bu alışveriş merkezleri sayesinde Türk halkının tüketim alışkanlıkları değişiyor geleneksel olarak bakkallardan karşılanan gıda ve temizlik ihtiyaçları önce süper sonra hiper ve daha sonra da dev alışveriş merkezlerine doğru kayıyordu. Bu konuya örnek bir haberde “40 milyar dolarlık ihtiyaç maddeleri pazarında hipermarketlerin payı son beş yılda %9’dan %31.3’e yükseliyor, Marketlerin Pazar payı 16.4, bakkalların ise %52.3 oluyordu¹²⁰². Bakkalların aleyhine işleyen bu durum bu küçük bireysel işletmelerin sayısını ise ilerleyen yıllarla azaltıyordu.

3. KONUT ALANLARI

Bu yıllardaki gazete ilan ve reklamlarından daha çok merkezden uzak yeşille iç içe müstakil ev ve villa reklamlarını görmekteyiz. Bu ilanlarda kentin gürültüsü, trafiği, yoğunluğu, stresi, kirliliği gibi olumsuz unsurları sıralanmakta, özellikle alım gücü yerinde olan insanlara yeşil bakir doğayla iç içe müstakil mesken alanları sunulmaktaydı. Bu yerleşim alanlarında yüzme havuzları, bahçeler, tenis kortları, yürüyüş alanları, göletler, özel güvenlik teşkilatı, oyun alanları, alışveriş merkezleri gibi unsurlarda yer alıyordu. Bu tip yerleşim yerlerinin diğer bir önemli özelliği ise seçkin kişilerle komşu olma imkanı sunmasıydı. Bu ilanlarda bazen seçkin komşuların isimleri ve resimleri veriliyordu.

Medeni Kanunda Yapılan Düzenlemeler

8 Mayıs 1991’de Evlilik dışı çocukların nesebini düzelten yasa TBMM’de kabul ediliyordu. 22 Mayıs 1992’de kısa adı CMUK olan Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu”, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Yargılama usulleri Kanununda değişiklik yapılmasını öngören “yargı reformu paketi” TBMM’de kabul ediliyor ve 1 Aralık 1992’de Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak yürürlüğe giriyordu¹²⁰³. 23 Eylül 1996’da Anayasa Mahkemesi, TCK’nın evli erkeğin zinasına ayrıcalık tanıyan maddesini iptal etti. Yargıtay evlilik dışı çocukların eşit kanuni mirasçı olduklarına karar veriyordu¹²⁰⁴. Genç kızlara yapılan bekaret kontrolü kalkıyordu¹²⁰⁵. Adalet bakanlığı, zorla bekaret kontrolünü kaldıran ve bunu kişinin isteğine bırakan yasal bir değişiklik için hazırlanıyordu¹²⁰⁶. Yeni tasarıya göre kocalar artık evin reisi olmayacaktı¹²⁰⁷. 23 Haziran 1998’de Anayasa Mahkemesi, TCK’nın yalnızca kadına zina cezası getiren 440. ve erkeğe zina ayrıcalığı tanıyan 441. maddelerini iptal etti. Yargıtay iş çalışmalarına aksatmamak şartıyla işyerinde aşka onay verdi¹²⁰⁸. 13 Mart 1999’da Türk Ceza Kanunu’nun kadının zinasına ilişkin 440. maddesinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle zina suç olmaktan çıktı¹²⁰⁹. CMUK’ta devrim ev hapsi geliyor¹²¹⁰. Transseksüeller bar ve pavyonlarda çalışabilecek. Subayların üye

¹²⁰¹ Hürriyet, 15.05.1999, s.9

¹²⁰² Hürriyet, 06.12.1999, s.11

¹²⁰³ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, s.364, İstanbul, 2002

¹²⁰⁴ Hürriyet, 23.05.1997, s.26

¹²⁰⁵ Hürriyet, 17.10.1997, s.24

¹²⁰⁶ Hürriyet, 22.12.1997, s.1,15

¹²⁰⁷ Hürriyet, 30.01.1998, s.1,17

¹²⁰⁸ Hürriyet, 25.06.1998, s. 13,34

¹²⁰⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, s.364, İstanbul, 2002, s.640

¹²¹⁰ Hürriyet, 25.09.1999, s.1,7,18,19

olabilecekleri dernekler belirlendi¹²¹¹. 2 Aralık 1999'da Memuru dokunulmaz kılan 86 yıllık "Memurin Muhakematı Kanunu"nun değiştirilmesine ilişkin tasarı yasalaşıyordu.

Terörün Hedefindeki İsimler

Türk Hukuk Kurumu ve Atatürkçü Düşünce Derneği başkanı, eski milletvekili, 1961 yılındaki 27 Mayıs sürecinin Kurucu Meclis üyesi Prof. Dr. Muammer Aksoy 31 Ocak'ta evinin önünde maruz kaldığı silahlı bir saldırı sonucu yaşamını yitiriyordu. Hürriyet Gazetesi yöneticilerinden gazeteci Çetin Emeç 7 Mart'ta İstanbul'daki evinin yakınında maskeli ve silahlı iki kişinin saldırısı sonucu öldürülüyordu¹²¹². Eski müftü ve yazar Turan Dursun 4 Eylül'de İstanbul'daki evinin yakınlarında uğradığı silahlı saldırıda öldürüldü. 1988 yılında MİT Müsteşar yardımcısıyken emekli olan Hiram Abas 26 Eylül'de İstanbul'da uğradığı silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybediyordu. SHP Parti Meclisi Üyesi, eski senatör ve milletvekili Doç. Dr. Bahriye Üçok 6 Ekim'de kargoyla evine gönderilen bombalı paketin patlaması sonucu ölüyordu¹²¹³.

Nostalji

Geçmişe özlem olarak tanımlanan Nostalji, 90'lı yılların ilk yarısında oldukça fazla işlenen bir kavram haline geliyordu. İstanbul Büyükşehir Belediyesi "Yeni Beyoğlu" projesi kapsamında, araç trafiğine kapatarak yaya bölgesi haline getirdiği İstiklal Caddesine döşenen raylarla daha önce uzun yıllar hizmet vermiş tarihi tramvayı bu kez "Nostalji Tramvayı"¹²¹⁴ olarak Taksim-Tünel hattında yeniden hizmete sokuyordu. Nostaljinin bir başka yansımasında ise eski Yeşilçam filmleri yeniden moda oluyordu. Yine eski Türk Sanat Müziği ve hafif müzik parçaları gelişmiş teknik imkanlarla yeniden seslendiriliyor ve büyük satış rakamlarına ulaşıyordu. Nostalji kavramı o yıllarda sadece Türkiye'de görülen bir durum değildi aynı dönemde Batı'da da yoğun bir şekilde işlenmekte ve Türkiye'de de yansımasını "Nostalji Tramvayı, eski filmler, eski resimler, eski şarkı ve aranjmanların yeniden işlenmesi gibi biçimlerde gösteriyordu.

4. İŞÇİ HAREKETLERİ

12 Eylül Askeri Müdahalesinden sonra tesiri azalan işçi sendikaları eski pazarlık güçlerine ulaşma gayreti içine giriyorlardı. Zonguldak maden işçilerinin hükümete karşı Ankara yürüyüşü de bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Maden-İş Sendikası Başkanı Şemsi Denizer binlerce işçiyle Ankara'ya yürüyor hükümet ve özellikle Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a eleştirilerini gündeme getiriyor ve 1991 yılı özgürlüklerin gelme Özal'ın gitme yılı olacak" diyordu¹²¹⁵. Sendikalı işçiler 90'lı yıllarda özellikle Mesut Yılmaz döneminde çok yüksek zamlar alarak ve Tansu Çiller hükümetinde Başbakan'a karşı tavırlarıyla ve sebebiyet verdikleri hükümet krizleriyle sendikal güçlerinin zirvesine ulaşıyorlardı.

¹²¹¹ Hürriyet, 28.11.1999, s.1

¹²¹² Hürriyet, 08.03.1990, s.1

¹²¹³ Hürriyet, 08.10.1990, s.1

¹²¹⁴ Hürriyet, 02.01.1991, s.2

¹²¹⁵ Hürriyet, 03.01.1991, s.1

Atatürk Barış Ödülü

1992 Uluslararası Atatürk Barış Ödülü'nün Güney Afrikalı lider Nelson Mandela'ya verilmesi kararlaştırılıyordu. 12 Mayıs 1992'de Nelson Mandela Atatürk barış ödülünü reddediyordu. Bu durumu Hürriyet şu şekilde haberleştiriyordu. "Atatürk Barış Ödülü'nü reddeden 'Çirkin Afrikalı' Mandela'yı bulup konuştuk". Haberde ayrıca Mandela hakkında "PKK ile bağlantısı var". "Barış ödülünün parasını az buldu" gibi iddialara yer veriliyordu. Nelson Mandela "Kürtler ezilirken bu ödülü alamazdım" diyordu¹²¹⁶.

5. YÖK VE YENİ ÜNİVERSİTELER

90'lı yıllar Türkiye'de onlarca vakıf ve devlet üniversitelerinin kurulduğu dönemdir. Türkiye'de sayısı her geçen gün artan lise mezunlarını üniversiteye yerleştirebilmek için yeni üniversiteler açmak lüzumu hissedilmiştir. Türkiye'de bir üniversiteye yerleşemeyen lise mezunları çareyi, 90'ların başında Glasnost ve Prestroyka politikalarıyla komünist rejimi terk eden ve liberal kapitalist uygulamaları uygulamaya sokarak eskiye göre oldukça serbestleşen ve dışa açılan Rus Cumhuriyetlerine ait üniversitelerin ücretli öğrenci kabul etmesinde bulmuşlardır. Bu üniversitelerdeki eğitimin niteliksel ve fiyatsal düşüklüğü ile Türkiye'de açıkta kalmış binlerce Türk genci bir diploma sahibi olma imkanına kavuşmuştur. Yine bu üniversitelerdeki bir çok bilim adamı Türkiye'de üniversitelere görev yapmaya gelmişlerdir¹²¹⁷.

4 Nisan 1991'de YÖK yasasında yapılan değişiklikle özel üniversitelere şartlı izin veriliyordu. Bu kanun üzerine 30 yeni üniversite geliyor ve Koç Grubu da kendi üniversitesini kuruyordu¹²¹⁸. 1992 yılında Bolu'da Abant İzzet Baysal, Afyon'da Kocatepe, Aydın'da Adnan Menderes, Balıkesir'de Balıkesir, Çanakkale'de 18 Mart, Denizli'de Pamukkale, Eskişehir'de Osmangazi, Hatay'da Mustafa Kemal, Isparta'da Süleyman Demirel, İstanbul'da Koç, İçel'de Mersin, Kahramanmaraş'ta Sütçü İmam, Kars'ta Kafkas, Kırklareli'nde Kırklareli, Kocaeli'nde Kocaeli, Kütahya'da Dumlupınar, Manisa'da Celal Bayar, Muğla'da Muğla, Niğde'de Niğde, Sakarya'da Sakarya, Şanlıurfa'da Harran, Tokat'ta Gaziosmanpaşa, Zonguldak'ta Karaelmas Üniversiteleri ve Kocaeli'nde Gebze teknoloji Enstitüsü, İzmir'de İleri teknoloji Enstitüsü kuruluyordu¹²¹⁹.

1992 yılında görev süresi biten İhsan Doğramacı'nın, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından yeniden YÖK başkanlığına atanması bazı öğretim üyeleri tarafından tepkiyle karşılanıyordu.

Hükümetin üniversitelerde rektör ve diğer yönetici kadroların, öğretim üyelerince seçilmesini öngören yeni düzenlemesini sakıncalı bularak sorumluluk yüklenmek istemediğini bildiren YÖK başkanı İhsan Doğramacı 13 Temmuz 1992'de görevinden istifa ediyordu¹²²⁰.

¹²¹⁶ Hürriyet, 18.05.1992, s.1

¹²¹⁷ Milliyet, 23.12.1991, s.1

¹²¹⁸ Hürriyet, 16.05.1991, s.3

¹²¹⁹ Füsün Üstel "Kronoloji 1808-1998", Üç Kuşak Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.215

¹²²⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.363

Koç Üniversitesi yenilenen İstinye'deki kibrit fabrikasında hazırlanan geçici binada Demirel tarafından açılarak öğretime açılıyordu¹²²¹. Üniversite 6 yıl sonra kampüs binasına kavuşuyordu. Koç Üniversitesi'nin Rumelifeneri'ndeki modern kampüsü 20 Kasım 1999'da hizmete giriyordu¹²²².

Anadolu Üniversitesi Rektörü Yılmaz Büyükerşen için Çiller “Büyükerşen geri dönsün” diyerek Büyükerşen için tek maddelik yasa çıkarılacağını açıklıyordu. Büyükerşen olayıyla ilgili olarak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'de “bir yıldızın kaymasına izin veremeyiz” diyordu¹²²³.

YÖK maaş düşüklüğü nedeniyle hükümetten artış talep ediyordu. Ayrıca YÖK Başkanı Mehmet Sağlam “yeni üniversite kurulmasına karşı olduklarını” söylüyordu. Başbakan Tansu Çiller ise “maaş artışı için para yok” diyordu¹²²⁴. Hürriyet bu olayı YÖK'ten Çiller'e ikinci muhtıra şeklinde veriyordu oysa Mehmet Sağlam birkaç yıl sonra siyasete Çiller'in partisinden atılıyor, Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapıyor ve Çiller'e en yakın milletvekillerinden biri oluyordu.

Yedi devlet üniversitesinin rektörü ile bini aşkın öğretim üyesi, hükümeti sert bir dille uyardılar. “ne şeriat ne de darbe istiyoruz” dediler. İstiklal marşı ve dağ başını duman almış marşlarını söylediler¹²²⁵. Şehit Anaları Vakfına ait Çiller üniversitesine YÖK'ten izin çıkmadı¹²²⁶.

Kısa adı WHO olan Dünya Sağlık Örgütü, İhsan Doğramacı'ya sağlığa yaptığı hizmetlerden dolayı büyük ödül veriyordu¹²²⁷.

İstanbul Üniversitesi'nde Rektör Kemal Alemdaroğlu ile anlaşamayan dekanların istifaları art arda geliyordu¹²²⁸. İ.Ü. huzursuzluk sürüyor yine dekan istifa etti¹²²⁹ şeklindeki haberler medyada sıklıkla yer alıyordu.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Kurucu rektörü Prof. Dr. Ümit Doğay Arınç Danıştay'da açtığı davayı kazanarak, alındığı rektörlük görevinden dolayı iadei itibar veriliyordu. Ü. Doğan Arınç, FP milletvekili Bülent Arınç'ın abisiydi¹²³⁰.

Üniversitelere özel güvenlik birimi oluşturmaya imkan veren kanun meclise gönderiliyor¹²³¹ ve ilerleyen günlerde Kabul ediliyordu.

Ankara ve İstanbul'a Metro

Konya'ya Almanya'dan yerüstü tramvay sistemi getiriliyordu ve sistem 90'lı yılların başında 20 km'lik bir mesafede hizmete giriyordu.

¹²²¹ Hürriyet, 12.10.1993, s.28

¹²²² Hürriyet, 21.11.1999, s.1

¹²²³ Hürriyet, 08.12.1993, s.21

¹²²⁴ Hürriyet, 31.10.1994, s.1,17,28

¹²²⁵ Hürriyet, 07.02.1997, s.1,6

¹²²⁶ Hürriyet, 20.02.1997, s.20

¹²²⁷ Hürriyet, 10.08.1997, s.1

¹²²⁸ Hürriyet, 24.06.1999, s. 8

¹²²⁹ Hürriyet, 17.07.1999, s. 18,19

¹²³⁰ Hürriyet, 07.08.1999, s.7

¹²³¹ Hürriyet, 28.12.1999, s.21

Raylı sistemlerden tramvay İstanbul'da 1989'da hizmete açılıyordu¹²³². 30 Eylül 1991'de İstanbul Metrosunun temeli Taksim'de atılıyor¹²³³. Uzun yapım çalışmalarından sonra metronun tamamlanmasına yaklaşıyor ve Fransa'dan gelen vagonlar indirilmeye başlanıyordu¹²³⁴. Nihayet İstanbul metrosu 2000 yılında günlük hayata giriyordu¹²³⁵.

Ankara'nın kent içi ulaşımını çözmesi için planlanan Ankaray'ın temeli 7 Ağustos 1992'de Erdal İnönü tarafından atılıyor ve İnönü grevci işçiler tarafından protesto ediliyordu¹²³⁶. Ankara tramvayı Ankaray 1996 yılında hizmete açılıyordu¹²³⁷.

Başkent Ankara'nın ulaşım sorununu çözmek için metro projesi uygulamaya sokulunca şehrin insanları için uzun sürecek hummalı bir inşa ve onun doğurduğu meşakkat dönemi başlıyor sonunda Ankara'da metro 28 Aralık 1997 tarihinde hizmete giriyordu¹²³⁸. Böylece metro Ankara'da gündelik yaşamın önemli bir parçası haline geliyordu¹²³⁹. Metro ve hızlı tramvay büyük şehirlerin gündelik hayatına 90'lı yılların sonlarına doğru giriyor ve kentiçi ulaşımın vazgeçilmez ve en pratik çözümü sunan bir unsuru oluyorlardı.

Yasaklı Yayınlar Son

DYP-SHP koalisyon Hükümeti'nin Kültür Bakanı Fikri Sağlar 12 Eylül döneminde yasaklanan ve depolarda tutulan 25 bin kitabın kütüphanelere dağıtılacağını ilan ediyordu. Bu girişim medyada değişik kampanyalarla halka duyuruluyordu. 1991 seçimlerinde başarıyla çıkmış olan koalisyon Hükümeti bunu yasaklı bir dönemin ve onun uzantısı partinin sona ermesi olarak kabul ediyordu.

6. TERÖR

90'lı yılların ilk yarısında terör olayları büyük kayıplara yol açıyor ve binlerce masum insan hayatını kaybediyordu. Terörün büyük kentlerde ilk kez ortaya çıkması 1991 yılında İstanbul Cennet mahallesinde bir mağazaya atılan molotof kokteylinin çıkardığı yangında 3 kişinin ölmesiyle görülüyordu. Terör kırsal kesimde bazen İstanbul'un göbeğinde bile kendini gösterebiliyordu. Olağanüstü Hal Bölgesi Valiliğine atanan Konya Valisi Necati Çetinkaya'nın kardeşlerine ait olan Bakırköy'deki mağazaya atılan bomba sonucunda 11 masum insan hayatını kaybediyordu. Bu tip saldırının bir benzeri de İstanbul'da Mavi Çarşı mağazasına yapılan bombalı saldırıydı. Tuzla tren garındaki patlamada yedek subay öğrencilerin ölmesi de kanlı terörün şehrin en önemli merkezindeki bir başka girişimi olarak kayıtlara geçiyordu. 30 Haziran 1996'da Tunceli'de bir kadın militanın üzerindeki bombaları patlatarak 6 askerle birlikte ölüyordu. Adana'da 25 Ekim'de çevik kuvvet polislerine yapılan militan kadının patlattığı bombalarla üç polis öldü. 29 Ekim'de ise Sivas'ta 3 polis ve bir vatandaş hayatını kaybetti. Terör

¹²³² Kudret Emiroğlu, Gündelik Hayatımızın Tarihi, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s.450

¹²³³ Milliyet, 26.11.1991, s.1

¹²³⁴ Hürriyet, 06.02.1999, s. 7,20

¹²³⁵ Kudret Emiroğlu, Gündelik Hayatımızın Tarihi, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s.450

¹²³⁶ Hürriyet, 09.08.1992, s.15

¹²³⁷ Kudret Emiroğlu, Gündelik Hayatımızın Tarihi, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s.450

¹²³⁸ Kudret Emiroğlu, Gündelik Hayatımızın Tarihi, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s.450

¹²³⁹ Hürriyet Pazar Eki, 04.01.1998, s.1

olaylarının dönemin ikinci yarısında azaldığını sadece PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesiyle bir süre için arttığını fakat sonra yine azaldığını görüyoruz.

Trafik Kuralları

90'lı yıllar birleştirilen ve uzatılan bayram günleri nedeniyle Türk insanına uzun bir tatil ve dost ziyaretlerine imkan doğuyordu. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen insanların tatil beldelerine ve memleketlerine yönelen trafik akışlarında meydana gelen kazalarda yüzlerce insanın ölmesi Türkiye'de trafik kurallarına karşı bir bilincin oluşmasına ve trafik canavarı sembolünün oluşmasına neden oluyordu. Savaşlardan daha fazla insanın hayatını kaybettiği trafik kazalarını önlemek için tedbirler alınmaya başlıyordu. 1992 yılının başından itibaren araçlarda emniyet kemeri kullanma zorunlu hale getiriliyor ve trafik kurallarının ihlali nedeniyle verilen para cezalarında önemli artışlar sağlanıyordu. Trafik kuralları konusunda vatandaşın bilinçlendirilmesi için ciddi kampanyalar (görsel ve yazılı medyada) düzenleniyordu. İlerleyen yıllarda yapılan bir başka uygulamayla Trafik kazalarını azaltmak amacıyla 664 fahri trafik müfettişi göreve başlıyordu¹²⁴⁰.

Doğalgazlı Yaşam

Doğalgazlı yaşam bu dönemin ilk yıllarında başta Ankara, İstanbul, Bursa ve Eskişehir gibi büyük şehirler olmak üzere Türkiye'nin gündemine girmiştir. Bu şehirlerin daha yaşanır olması ve havasının temiz hale gelmesinde önemli bir etken haline gelmiştir. Önce sanayi ve fabrika bölgelerinde başlayan kullanım daha sonra konutların bulunduğu alanlara getirilmiştir.

Galata Köprüsü Açıldı

16 Mayıs 1992'de Tarihi Galata Köprüsü çıkan yangında çökerek kullanılamaz hale geliyordu. Eski Galata köprüsü Haliç'e uğurlanıyor ve yeni Galata köprüsü trafiğe açılıyordu¹²⁴¹. Yapımı 5 yıl süren Yeni Galata Köprüsünün resmi açılışı törenle oluyor açılışa katılan Başbakan Süleyman Demirel ve koalisyon ortağı Erdal İnönü ezilme tehlikesi atlatıyordu¹²⁴².

Karadeniz'de Fuhuş Turizmi

90'lı yılların başında özellikle Brezilya ve Rus revüleri Türkiye'de gösteri yapıyordu. Porno patlaması ithal fantezi ürünleri satışında artış¹²⁴³ meydana getiriyordu. Komünizm yönetimi altındaki Rus Cumhuriyetleri ve Romanya, Bulgaristan, Macaristan gibi eski Doğu Bloku ülkelerinden Türkiye'ye revü sanatçısı gibi gelen ve popüler söylemde "Nataşa" olarak isimlendirilen kadınlar özellikle Karadeniz ve İstanbul başta olmak üzere daha sonra da Türkiye'nin bir çok bölgesine cinselliği ticari bir meta olarak taşıyorlar ve bunun sonucunda da Türkiye'de zührevi hastalıklarda ciddi artışlar meydana geliyordu. Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna "Karadeniz'de hastalıklarda ciddi artış var"¹²⁴⁴ diyordu. Toplum

¹²⁴⁰ Hürriyet, 21.10.1997, s.32

¹²⁴¹ Hürriyet, 24.05.1992, s.1

¹²⁴² Hürriyet, 18.06.1992, s.1

¹²⁴³ Hürriyet, 09.06.1991, s.24

¹²⁴⁴ Hürriyet, 24.08.1992, s.3

etkileyen bu olay bir çok ailenin dağılmasına yol açıyor ve hükümette televizyonda ve basılı medyada “AIDS ve Nataşa Kampanyası” başlatıyordu¹²⁴⁵.

İstanbul 2000 Olimpiyat Projesi

2000 Olimpiyatlarının İstanbul’da yapılması için ciddi olarak hazırlıklar yapılmasına ve yerli ve yabancı bir çok firmanın hem sponsor olmasına hem de dışarıda kulis yapmasına rağmen istenilen netice alınamıyordu. 2 Şubat 1993’te 2000 yılı Olimpiyat Oyunları’nın İstanbul’da yapılması için Uluslararası Olimpiyat Komitesine başvuruda bulunuluyor fakat 23 Eylül 1993’te yapılan toplantıda 2000 olimpiyatlarına talip olan İstanbul ilk tur oylamada eleniyordu.

“İstanbul 2000” tanıtım çalışmalarında “Kıtaların birleştiği yerde buluşalım” sloganıyla başlandı. Finansmanı çıkarılan bir yasayla Spor Toto, Spor Loto ve Milli Piyango gibi kuruluşlardan gelirlerle sağlanan projeye 76 milyar lira harcanıyordu. Tanıtıma geç başlanması, dış basınla yeterince iletişim kurulamaması ve deneyimsizlik gibi nedenler projenin başarısızla sonuçlanmasında etken oluyordu¹²⁴⁶.

1993 yılının ilk gününden itibaren şehirlerarası telefon kodları değişiyor ve üç rakamlı hale geliyordu. Ankara 312 olurken, İstanbul Avrupa 212, Anadolu Yakası ise 216 oluyordu.

7. SİVAS OLAYLARI

Pir sultan Abdal kültür etkinlikleri nedeniyle Sivas’ta bulunan Aziz Nesin’i Cuma Namazından çıkan üç bin kişilik bir grup tarafından protesto ediliyordu. Daha sonra Aziz Nesin’in kaldığı Madımak Otelinin camları kırılıyor ve çıkan yangında 37 kişi yaşamını kaybediyordu¹²⁴⁷. Aziz Nesin, ateşe verilen otelin 4. katından son anda itfaiye merdiveni ile kurtarılıyordu. Olayın şoku içinde olan Aziz Nesin, öfkeli kalabalığın elinden, acemi erlerin sayesinde kaçabiliyordu. Protestocuların önce oteli taş yağmuruna tuttıkları daha sonrada ateşe verdikleri ortaya çıkıyordu. Erdal İnönü: “Sorumlu köktendinciler” diyordu. Hürriyet olayın nedenlerini şu şekilde yansıtıyordu. “Herşey bu konuşmayla başladı: Aziz Nesin “Türk milletinin %60’ının aptal ve tamamının korkak olduğunu belirtti ve “ben dinsizim. Bin yıl önce yazılan Kuran’ın nesine inanayım” dedi ve bu konuşma yerel gazetelere yansıdı bunu okuyan halk ise Cuma çıkışında olay çıkardı”¹²⁴⁸. Olaylardan sonra açıklama yapan Aziz Nesin “bu böyle devam ederse o başı açık kadın Başbakanı da birgün saçından sürüklerler, Süleyman Demirel’i de kravatından tutup sürüklerler” diyordu¹²⁴⁹. Ünlü pop sanatçısı Joan Baez Sivas’ta ölenler için söyledi. Sivas’ta ölenlere İstanbul’da 50 bin kişinin katıldığı cenaze töreni düzenleniyor ve cenazeye katılan grup Faisal Finans ve Kuveyt Türk’ü taşıyordu. Sivas’ta vali ve belediye başkanı görevden alınıyordu¹²⁵⁰.

26 Aralık 1994’te görülen Sivas davasında Ankara DGM, Aziz Nesin’in halkı tahrik ettiğini ve olayların çıkmasına neden olduğunu ileri sürerek, 22 sanığa verilen idam cezasını 15’er yıl ağır hapis cezasına çeviriyordu. Milliyet’in Sivas olaylarının mahkeme süreciyle ilgili haberiyle adeta yargıyı taraf

¹²⁴⁵ Hürriyet, 04.12.1992, s.20

¹²⁴⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, s.413, İstanbul, 2002

¹²⁴⁷ Hürriyet, 03.07.1993, s.1,5

¹²⁴⁸ Hürriyet, 04.07.1993, s.1,5,20

¹²⁴⁹ Hürriyet, 05.07.1993, s.1,24

¹²⁵⁰ Hürriyet, 09.07.1993, s.5,13,21

tutmakla suçluyordu. Haberde “Piar Gallup araştırmasından adalete güven olmadığı çıktı. Sivas olayında suçun Aziz Nesin’e atılması kamuoyunda “siyasetin cübbe giydiği” inancının pekişmesine yol açtı. Sivas resimleri insanları, kitapları, ormanları, filmleri artık yakmayın”¹²⁵¹ deniliyordu.

İlerleyen günlerde Konya’ya gelen Aziz Nesin’i otelciler kabul etmiyor ve taksiciler taşıymıyordu. Aziz Nesin ”ben Konya’yı hoşgörü diyarı ve konuksever insanların memleketi sanıyordum beni yanılttılar” diyordu. Nesin, İşçi Partisi il başkanı Mustafa Karaçiftçi’nin evinde kalıyordu¹²⁵².

Teslime Nesrin Ve Aziz Nesin

Kadın yazar Teslime Nesrin’in kitabı Müslüman ülke Bangladeş’i karıştırıyordu. Nesrin “Kuran-ı Kerim baştan aşağıya yeniden yazılmalı” demişti¹²⁵³. Aziz Nesin, Teslime Nesrin ile İsveç’te buluşuyor ve Nesrin’in kitaplarını Türkiye’de basma konusunda anlaşıyordu¹²⁵⁴.

80 yaşında kalbine yenik düşen Türk Edebiyatının usta yazarı Aziz Nesin’in yaşamı gibi ilginç vasiyetinde Nesin, Ölümünün ilan verilerek duyurulmamasını, cesedinin kadavra olmasını, cesedin vakfın bahçesinin bilinmeyen bir yerine gömülmesini, nutuk atılmamasını ve mezartaşı dikilmemesini istemişti. Mallarını vakfına bağışlayan Aziz Nesin’in kitapları 3 milyon adet satmıştı”¹²⁵⁵.

Park Otel

90’lı yıllarda özellikle İstanbul, Ege ve Akdeniz kıyıları olmak üzere bir çok turistik ve ticaret merkezlerine devasa oteller yapılmıştır. İstanbul’da Dolmabahçe Sarayı sırtlarındaki Park Otel’in inşası, boğaz silüetindeki görünümü ve kat sayısı da hep medyada kendine yer bulmuş ve defalarca tartışmaların merkezinde yer almıştır. 29 Kasım 1993 günü Park Otel’in projesine aykırı olarak fazla inşa edilen katlarının yıkımı yapıyordu.

8. İLETİŞİM VE HABERLEŞME

24 Ocak 1994’te ise Türkiye ilk haberleşme uydusu olan TÜRK SAT-1’ uydusunu havaya fırlatıyor fakat uydu 12 dakika sonra okyanusa düşüyordu. 10 Ağustos 1994 günü ilk Türk uydusu olan Türksat 1B uzaya fırlatılıyordu. Uydudan Gölbaşı’ndaki uydu haberleşme merkezine ulaşan sinyallerle radyo ve televizyon yayınları, özel haberleşme, bilimsel araştırma, diplomatik ve askeri telekomünikasyon alanlarda kullanılacaktı. Türksat 1C uydusu ise 10 Temmuz 1996’da Fransız Guyana’sından uzaya fırlatılıyordu¹²⁵⁶.

Bugün gündelik hayatımızın vazgeçilmez unsuru olan cep telefonlarının ilk kez 90’lı yıllarda ortaya çıktığını görmekteyiz. 23 Şubat 1994 günü Türkiye’de ilk kez cep telefonu şebekesinin açılışı Başbakan Tansu Çiller tarafından yapılıyor ve Çiller ilk görüşmeyi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile yapıyordu.

¹²⁵¹ Milliyet, 19.12.1994, s.3,6

¹²⁵² Hürriyet, 08.04.1995, s.24

¹²⁵³ Hürriyet, 08.06.1994, s.1

¹²⁵⁴ Hürriyet, 29.10.1994, s.18

¹²⁵⁵ Hürriyet, 07.07.1995, s.1,13,19

¹²⁵⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, s.435, İstanbul, 2002

11 Eylül 1996'da Türkiye'de internetin omurgasını oluşturacak Turnet açıldı.

Türkiye'nin ilk sanal sınıfı ODTÜ bünyesinde faaliyete geçiriliyordu¹²⁵⁷. Böylece internet ortamında eğitim mümkün oluyordu.

İnternetin dünyada yeni yeni işlerlik kazandığı günlerde, Mahir isimli bir vatandaş internetteki kişisel sitesinde kendisini tanıttı tüm dünya kadınlarını evinde konuk olmaya davet ediyor ve bu davet yerli ve yabancı basında ilgi görüyor, sitesi 1 milyon ziyaretçi buluyordu¹²⁵⁸.

Teknetel şebekesini işletecek olan Telsim şirketinin kontrolü tamamen Rumeli Telecom'a geçiyor ve Telsim'in %93'üne sahip oluyordu. GSM piyasasında Çukurova Grubunun en büyük ortak olduğu Turkcell ve Uzanların Telsim bulunuyordu. Cep telefonlarının cihaz fiyatı 1200-3100 mark arası değişiyordu¹²⁵⁹. Cep telefonları halktan aşırı ilgi görünce adeta satışlarında patlama oluyordu¹²⁶⁰. Kısa bir zaman içinde Turkcell 5 milyon aboneye ulaşınca alan kodu doluyor ve 533'le başlayan koda geçiyordu¹²⁶¹.

Dönemin İlginç Olayları

Bu dönemin gündemde çok yer alan olayları arasında Galatasaray'ın Avrupa kupalarındaki başarıları ve kulübün markalaşması, Tanju'nun Mercedes kaçakçılığı davası ve hapis süreci, Hülya-Tanju ilişkileri, Salman Rüşdi olayları, Aziz Nesin'in Türkler'in salaklığı hakkındaki yüzdesel tespitleri sayılabilir. Spordaki önemli gelişme ise Amerika'da yapılan Dünya Futbol şampiyonluğunu İtalya'yı penaltılar sonucunda 3-2 yenen Brezilya kazanıyordu¹²⁶². Ayrıca Türkiye yeni bir şans oyunuyla tanışıyor "sayısal loto"¹²⁶³ isimli tahmin oyunu gündelik hayatımıza giriyordu. 15 Aralık 1996'da 'Sayısal loto'yu tek başına bilen bir kişi Türkiye tarihini en büyük ikramiyesi olan 211 milyar lirayı kazanıyordu. Bir başka kolay para kazanma sistemi de 1998 yılında 'titan' ismiyle gündeme geliyordu. Kenan Şeranoğlu adlı 31 yaşındaki bir kişi "saadet zinciri" adı altında, binlerce kişiden 73.5 milyon mark¹²⁶⁴ topluyor ve daha sonra titanın gerçek patronunun Fatih Gülal olduğu açıklanıyordu. Yapılan araştırmalarda 56 değişik has, öz, hakiki titan ortaya çıkıyordu¹²⁶⁵. Titancılar 8 ayda 30 bin kişiden 2.450 mark toplayarak tam 73.5 milyon mark kazanmışlardı¹²⁶⁶. 7 Şubat'ta Saadet zinciri Titan'ın Türkiye direktörü Kenan Şeranoğlu İstanbul'da tutuklanarak cezaevine konuldu. Titancı Fatih Gülal 1.8 trilyonla Almanya'da yaşıyordu¹²⁶⁷. Yargıtay, titan zincirinin kumar olduğuna karar verdi. Buna göre titanzedeler kaptırdıkları paraları geri

¹²⁵⁷ Hürriyet, 03.09.1998, s.8

¹²⁵⁸ Hürriyet, 06.11.1999, s.32

¹²⁵⁹ Hürriyet, 07.03.1994, s.9-10

¹²⁶⁰ Hürriyet, 04.01.1999, s.11

¹²⁶¹ Hürriyet, 11.11.1999, s.8

¹²⁶² Hürriyet, 18.07.1994, s.1

¹²⁶³ Hürriyet, 10.11.1996, s.5

¹²⁶⁴ Hürriyet, 20.01.1998, s.1

¹²⁶⁵ Hürriyet, 26.01.1998, s.10

¹²⁶⁶ Hürriyet, 05.02.1998, s.1

¹²⁶⁷ Hürriyet, 07.02.1998, s.1,9

alamayacaklardı¹²⁶⁸. Titancı Kenan, babası ve 5 yönetici 25 şer yıl hapse dolandırıcılıktan mahkum oluyorlardı¹²⁶⁹.

Göçler

Irak'tan gelen Peşmergeler; Irak, İran, Türkiye sınırlarındaki Kürtler ve Türkmenler zaman zaman sınırları geçerek sığınma amacıyla göç ettiler. 1990'larda Körfez Savaşıyla Türkiye'ye gelen Peşmergelerin bir kısmı Irak'taki şartların kısmen düzelmesiyle geri döndüler. Körfez Savaşı sonrasında Irak'tan binlerce Kürt ve Türkmen Türkiye'ye akın etti. Bunların bir kısmı Güneydoğu'da ve İç Anadolu'da yerleştiler. 1991 ve 1992 yılında göçler yoğunlaştı. Ağustos 1996'da Irak'taki Amerika hesabına çalıştıkları ileri sürülen ve sayıları 2 bini bulan Peşmergelerin bir kısmı Türkiye'ye girdi. Ayrıca 90'lı yıllarda Bağımsız Devletler Topluluğu ve Balkanlardaki bazı devletleri projeye bağlı olarak binlerce Türk işçisi ve teknik elemanı göç yapmıştır¹²⁷⁰.

Türkiye içinde yaşanan iç göç olgusu da bu dönemin en önemli sıkıntılarında biriydi. Doğu illerinden Batı'daki illere yapılan göçten en çok o illerin belediye başkanları etkileniyordu. 1995 yılı Eylül ayının ilk günlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan İstanbul'a geliş için vize konulmasını isterken¹²⁷¹, Erdoğan'dan sonra, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Burhan Özfatura'da Doğu'dan İzmir'e göç edenlere vize uygulanmasını istiyordu¹²⁷².

Yaşar Kemal

Kültür Bakanlığının 9 Eylül 1991 tarihinde 36 sanatçıya verdiği "Devlet Sanatçılığı" ünvanını 6 sanatçı çeviriyordu. Devlet Sanatçısı ünvanını geri çeviren yazar Yaşar Kemal bu geri çevirme nedenini "Adı ne olursa olsun, bana verilen hiçbir payeyi, ülkemiz demokrasiye kavuşana kadar kabul etmeyeceğim" sözleriyle açıklıyordu¹²⁷³. Daha sonraları ise Yaşar Kemal "TC baskı ve vahşet sistemi yarattı" şeklindeki sözleri Der Spiegel dergisinde yayınlanıyordu¹²⁷⁴.

7 Mart 1996'da "Düşünceye özgürlük" isimli kitapta yer alan yazısından dolayı 1 yıl 8 ay hapis cezası alan Yaşar Kemal'in cezası 5 yıl erteleniyordu. DGM'nin hakkında verdiği ceza ertelemesini kabul etmeyen Yaşar Kemal. "Ben sizi mahkum ediyorum. Türk Devleti ve siz, en fazla 10 yıl içinde uluslararası mahkemede mahkum olacaksınız. Ben tek kişiyim onlar devlet"¹²⁷⁵ diyordu. 18 Ekim'de Yargıtay 8. Ceza dairesi Yaşar Kemal için verilen 1 yıl 8 ay hapis cezasını onayladı. 15 Mayıs'ta Almanya'nın Nobel'i sayılan kitap yayımcıları birliği barış ödülü Yaşar Kemal'e veriliyordu¹²⁷⁶.

¹²⁶⁸ Hürriyet, 02.12.1999, s.1,3,14,16

¹²⁶⁹ Hürriyet, 16.06.1998, s.3

¹²⁷⁰ Akile Gürsoy, "Göç", Üç Kuşak Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yayınları, s.65, İstanbul, 1998

¹²⁷¹ Füsun Üstel, "Kronoloji 1808-1998", Üç Kuşak Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yayınları, s.218, İstanbul, 1998

¹²⁷² Hürriyet, 31.03.1996, s.24

¹²⁷³ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.336

¹²⁷⁴ Hürriyet, 10.01.1995, s.1,17.

¹²⁷⁵ Hürriyet, 17.03.1996, s.22

¹²⁷⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C. IV, Yapı Kredi Yayınları, s.527, İstanbul, 2002, s.527

Gazi Olayları

12 Mart 1995'te İstanbul Gazi mahallesinde 3 kahvehane otomatik silahlarla taranıyordu. Alevi dedesi Halil Kaya'nın saldırıda ölmesi ve 20 kişinin yaralanması üzerine, çoğunluğunu Alevilerin oluşturduğu mahalle halkı geceyi sokakta geçiriyordu. Saldırganlar olay yerinden uzaklaştıktan sonra gasp ettikleri taksinin şoförünün boğazını kesip aracı ateşe vererek kaçtıkları ortaya çıkıyordu. Ertesi gün olayların büyümesi üzerine polis göstericilerin üzerine ateş açtı. Ölü sayısının 18'e yükseldiği mahallede sokağa çıkma yasağı ilan edildi¹²⁷⁷. Gaziosmanpaşa olaylarını bahane eden 500 kişilik militan grup, Ümraniye'de polise ateş açınca çatışma çıkıyor ve 5 kişi ölüyordu. Eylem yapanları Dev-Sol, Dev-Yol, TDKP, TKP, PKK ve TİKKO¹²⁷⁸ militanı olduğu açıklanıyordu.

Kumkapı Cinayeti

25 Temmuz 1995'te Kumkapı'daki bir restoranda oturan 4 kadından Zeynep Uludağ kendilerini laf atarak rahatsız ettiği gerekçesiyle yan masada oturan 3 erkekte İsmail Kızılkaya'yı bıçaklayarak öldürdü¹²⁷⁹. Kumkapı cinayeti medyanın en çok ilgi gösterdiği olaylardan biri haline geldi. Olaya birçok kadın derneği kadınların özgürlüğü açısından yaklaştılar. 15 Ocak 1996'da "Kumkapı davası" sanığı Zeynep Uludağ 6 yıl 8 ay hapis cezası alıyor daha sonra Kumkapı sanığı Zeynep serbest bırakılıyordu¹²⁸⁰. Ölen İsmail Kızılkaya'nın karısı Gülten Kızılkaya "kan davası gütmüyoruz" derken, haberde türbanlı resmiyle görüntüleniyordu¹²⁸¹. Yargıtay Kumkapı cinayetinden yargılanan Zeynep Uludağ'ın özgürlüğünü tescil ediyordu¹²⁸². Kumkapı sanığı Zeynep Uludağ ve maktulün eşi Gülten Kızılkaya daha sonra cüretkar resimleriyle medyada yer almaya başlıyorlardı. TV kuruluşları bazı önemsiz olayları bile günlerce gündemde tutarak yeni kahramanlar yaratma ve bundan da ticari başarı bekleme yoluna gidiyorlardı. "Kumkapı Cinayeti"de bunlardan biriydi. Bu olay ticari bir meta haline getiriliyor ve dizi film¹²⁸³ bile yapılıyordu.

Hürriyet'in "Yerli temel içgüdü çok fena bitti" başlıklı haberinde "3 aylık evli Emel Demir yatağa bağladığı kocasıyla çılgınca sevişirken kendini kaybederek 28 bıçak darbesiyle ağır yaralandı"¹²⁸⁴ Antalya'da meydana gelen aşk fantezisi olayına medyanın çok önem vererek yıllarca işleminin temel nedeni bu olayla "Temel İçgüdü" filmi arasındaki senaryo benzerliğinden kaynaklanmaktaydı.

Milli Takım Avrupa Finallerinde

1995 yılında Milli Futbol takımımız Avrupa Şampiyonasına katılma yoluna sonuca yaklaşıyordu. Bu olayı Hürriyet şu şekilde duyuruyordu: "Türk milli takımı dün gece Macaristan'ı 2-0 yenerek tarihi bir zafer kazandı ve 1996 Avrupa şampiyonasının yolunu açtı. 5'er milyar prim helal olsun size"¹²⁸⁵

¹²⁷⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C. IV, Yapı Kredi Yayınları, s.527, İstanbul, 2002, s.488

¹²⁷⁸ Hürriyet, 16.03.1995, s.1

¹²⁷⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C. IV, Yapı Kredi Yayınları, s.527, İstanbul, 2002, s.493

¹²⁸⁰ Hürriyet, 03.08.1996, s.1,24

¹²⁸¹ Hürriyet, 16.08.1996, s.2,24

¹²⁸² Hürriyet, 27.03.1997, s.1

¹²⁸³ Hürriyet, 06.04.1997, s.4

¹²⁸⁴ Hürriyet, 10.02.1995, s.3,26

¹²⁸⁵ Hürriyet, 07.09.1995, s.1

deniliyordu. 15 Kasım 1995'te İsveç'le berabere kalan milli takım, Avrupa futbol şampiyonası finallerine ilk kez katılma hakkı elde ediyordu. Avrupa finallerinde Millilerimiz grupta başarısız sonuçlar alarak kupaya erken veda ediyorlardı.

Kadına Dayak

12 ilde araştırma yapan Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Türkiye'de evli her 100 kadından 34'ünün kocasından dayak yediğini ortaya çıkardı. Araştırmanın sonuçlarına göre, dayak sevgiyi artırıyormuş. Kadın da çocuğunu dövüyormuş. Kadına yönelik dayak nedenleri arasında çocuk, kadının çalışması ve kıskançlık başta geliyordu¹²⁸⁶. Kadının Ziyetine Yargıtay güvence veriyordu. Yargıtay, kocaların eşlerinden otomobil veya gayrimenkul edinmek amacıyla aldıkları takıların ödünç olduğuna karar veriyordu¹²⁸⁷.

Metin Göktepe Olayı ve Manisalı gençler

9 Ocak 1996'da Ümraniye E Tipi Cezaevi'ndeki olaylarda ölen 3 kişinin cenaze törenlerini izlerken polis tarafından gözaltına alınan Evrensel gazetesi muhabiri Metin Göktepe, Eyüp'te gözaltına alındığı yerin biraz ötesinde ölü bulundu. Metin Göktepe çok kişinin katıldığı bir törenle Esenler mezarlığında toprağa verildi. 16 Ocak'ta İnsan Haklarından sorumlu Devlet Bakanı Adnan Ekmen, Göktepe'nin polis tarafından gözaltındayken dövülerek öldürüldüğünün belirlendiğini açıklıyordu. Göktepe olayı uzun süre medyanın önemli konularından birini oluşturdu. Bu ölüm olayı sivil toplum örgütleri ve parlamentodaki bazı siyasilerin dikkatini uzun süre üzerinde topladı. Sanık polislerin yargılanması ve Göktepe yakınlarının gösterileri medyada hep yer buldu. Medyada oldukça sık haber konusu yapılan bir diğer gelişme ise "Manisalı Gençler" davası olarak bilinen olaydı. 17 Şubat 1996'da Gözaltına alınan gençlere işkence yapıldığını iddia eden CHP İzmir milletvekili Sabri Ergül, Manisa Emniyet Müdürlüğü'nün kapısına, "bu işyerinde işkence vardır" yazılı bir tabela astı¹²⁸⁸.

Vehbi Koç

Aile planlaması sorumluluğu ödülü BM tarafından Vehbi Koç'a törenle veriliyordu. Bu ödül 11 yıl önce de İndra Gandhi'ye verilmişti. İhsan Doğramacı da törendeydi¹²⁸⁹.

Türk sanayisinin duayeni işadamı Vehbi Koç 25 Şubat 1996'da Antalya'da ölüyor ve cenazesi iki gün sonra Zincirlikuyu mezarlığına defnediliyordu. Ünlü işadamının naaşı ölümünden yaklaşık 8 ay sonra mezarı açılarak çalınıyordu¹²⁹⁰. Fidyeye amacıyla kaçırılan naaş ve çalanlar ilerleyen günlerde yakalanıyor ve naaşı çalınan ünlü işadamı Vehbi Koç'un mezarı, 1 Kasım 1996'da ailesinin ve Koç Holding üst düzey yöneticilerinin katıldığı sade bir törenle kapatılıyordu¹²⁹¹. 4 Haziran 1997'de Vehbi Koç'un naaşını çalan 4 sanığa 4 yıl 7'şer ay hapis cezası veriliyordu.

¹²⁸⁶ Hürriyet, 04.02.1996, s.1

¹²⁸⁷ Hürriyet, 06.02.1996, s.24

¹²⁸⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C. IV, Yapı Kredi Yayınları, s.527, İstanbul, 2002, s.512-513

¹²⁸⁹ Hürriyet, 16.06.1994, s.1

¹²⁹⁰ Hürriyet, 25.10.1996, s.1

¹²⁹¹ Hürriyet, 01.11.1996, s.1,20,22

İrtica Tehlikesi

İrtica tehdidi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden beri hiç gündemden inmeyen, endişe unsuru olarak hakim söylemlerde ve haber konusu olarak medyada yer bulmaya, 90'lı yıllarda da devam ediyordu. Hürriyet Gazetesinin sürmanşet olarak verdiği, Hürriyet-Kamar tarafından yapılan bir anket araştırmasına dayanan haber "Halk irtica tehlikesi var diyor" şeklinde duyuruluyordu. Habere göre halkın %58.4'ü irtica tehlikesinin mevcut olduğunu belirtiyordu. Bu haberden 5 gün sonra ise Hürriyet gazetesinin Genel Koordinatörü Çetin Emeç vurularak öldürülüyordu¹²⁹². Bu cinayet büyük tepkilere yol açıyor ve düzenlenen Demokrasi yürüyüşünde Türk Basını TBMM'ni "demokrasiye sahip çıkmaya çağırıyordu¹²⁹³. 1990 yılında irtica konusunda MİT Müsteşarı Teoman Koman "İrtica emniyeti kuşattı" şeklinde açıklama yapıyordu¹²⁹⁴. Hürriyet gazetesi yazarı Ertuğrul Özkök 10 Kasım 1990 tarihli köşe yazısında şu görüşleri dile getirmekteydi: "Biz demokratik bir ülkede, insanların öteki insanlara inançları yüzünden saldırmayacağı, hiç kimsenin Allah'la olan ilişkisinde, 'Ben senden daha fazla inanıyorum' demeyeceği, hiç kimsenin de bir başkasını, 'sen başını örterek üniversiteye giremezsin' diyerek engelleme yapamayacağı bir ülkede yaşamak istiyoruz". Özkök'ün çok net bir şekilde ifade ettiği bu görüşler aslında her zaman kabul görmesi gerekli demokrat bir tavır fakat yazar özellikle 28 Şubat sürecinde yazılarıyla bu demokrat tutumuyla çok çelişen yazılar yayınlamış ve genel yayın yönetmeni olduğu gazete bu sürecin en önemli medya aktörlerinden biri olmuştur. Hürriyet gazetesinin bu süreçteki yayınları hakkında yapılan bir araştırma ileri bölümlerde verilmiştir.

Müslüm Gündüz ve Fadime Şahin Olayı

1997 yılının ilk günlerinde Fadime Şahin, Ali Kalkancı ve Müslüm Gündüz olayları gündemin uzun bir süre baş sıralarını oluşturuyordu. Bu ilişkilerle ilgili olarak, D.İ.B M. Nuri Yılmaz "Muta Nikahı fuhuşa kılıf bulmaktır" derken¹²⁹⁵ daha sonraki günlerde "tarikata giren dinini kaybeder" diyordu. Araştırmacı yazar İsmail Nacar ise Kalkancı gibiler için "peştemalli şeytan bunlar" diyordu¹²⁹⁶. RP Kadınlar Komisyon başkanı avukat Sibel Eraslan, "dini nikah giderek flörte benziyor, tehlikeli hal alıyor. Evlilik ve yuva anlayışı, sulandırılıyor. Dini kültürü, sanatı kendi lehine kullanan Müslüm gibi sahtekarlar hep olacak. Bunlar tarikat değil sapık oluşumlardır" diyordu¹²⁹⁷. 5 Nisan'da Ali Kalkancı tahliye oluyordu. Daha sonra 21 Mart'ta Kalkancı'ya 10 ay hapis cezası veriliyordu.

17 Ocak 1997'de Bakanlar Kurulu memur mesai saatlerinin ramazana göre düzenlenmesini kararlaştırdı. 18 Kasım'da karar Demirel tarafından onaylandı. 28 Ocak 1997'de Danıştay, resmi mesai saatlerinin Ramazan'a göre ayarlanması kararında yürütmeyi durdurdu. Ramazan mesaisini durduran memur Abdurahman Güzelgün "Ben hükümetin değil, laik devletin memuruyum" diyordu¹²⁹⁸.

¹²⁹² Hürriyet, 08.03.1990, s.1

¹²⁹³ Hürriyet, 09.03.1990, s.1

¹²⁹⁴ Hürriyet, 09.11.1990, s.1

¹²⁹⁵ Hürriyet, 09.01.1997, s.18

¹²⁹⁶ Hürriyet, 11.01.1997, s.22

¹²⁹⁷ Hürriyet, 13.01.1997, s.1

¹²⁹⁸ Hürriyet, 02.02.1997, s.10

Tarikat Ve Cami

19 Ocak 1997'de Türkiye'de yaklaşık 500 tarikat ve bunlara bağlı 5000 civarında şeyh olduğu bildirildi. 24 Haziran'da Türkiye'de dini amaçlı 509 vakıf bulunduğu bildirildi. 27 Temmuz 1997 Türkiye'de kurulmuş 116 bin dernekten 60.470'inin hukuki varlığını sürdürdüğü ve bunlardan 14.102'sinin cami ve Kuran kursu derneği olduğu açıklandı¹²⁹⁹.

Bazı ilahiyatçıların türban yerine peruk takılabilir demesi peruk satışlarını patlatıyordu¹³⁰⁰.

Taksim'e Cami

Refahiyol Hükümeti döneminde Taksim'e cami yapılması tartışmaları sıkça gündeme gelmekteydi. Hükümet ve laik kesimler arasında cami inşası konusunda büyük bir mücadele yaşanıyordu. Hürriyet'in bir haberine göre, "Olay camiye yer bulundu. Taksim parkı cami olacak¹³⁰¹. "25 yıllık Taksim kavgasına nokta" Ziraat Bankası cami yapılması için 1980'de vakıflara devrettiği Taksimdeki alanı, Yargıtay kararıyla geri aldı. Banka burayı parka dönüştürecek¹³⁰². Böylece Taksim'e cami yapılması tartışmaları uygun arsanın elden gitmesiyle sona eriyordu.

Kadınlara Cenaze Namazı

Türkiye'de kadınların cenaze ve Cuma namazı kılması yapılmayan hatta bilinmeyen bir uygulamaydı. Bu doğrultuda gerçekleştirilen ilk uygulamayı Hürriyet şu şekilde haberleştiriyordu. "İzmir Karşıyaka Müftüsü Nadir Kuru, İslam dünyasındaki bir yanlış uygulamayı yıkarak, kadınlara erkeklerle birlikte ilk kez cenaze namazı kıldırdı". Konuyla ilgili bir diğer haberde ise "İslam'ın aydınlık yüzü Yaşar Nuri Öztürk günde 3-4 kanal gezerek doğruları anlatıyor. "Ben Kuran'a inanırım Kuran'da yoksa inanmam" diyordu¹³⁰³. 16 Ocak 1998'de Teşvikiye ve Sultan Ahmet Camilerinde kadınlar Cuma namazı kıldı. Ankara'da bazı kadınlar ilk Cuma Namazı kıldılar. Bazı camilerde ise kıldırılmadılar¹³⁰⁴. PIAR'ın anketine göre Türkçe ibadet İslam'a yarar getirir sonucu çıkıyordu¹³⁰⁵.

Avrupa'ya Ters Gelen Kurban Kesimi

28 Şubat süreciyle toplumda özellikle dini meseleler daha rahat tartışılır hale geliyordu. Normalde çok radikal kesimler tarafından söylenen sözler bu dönemde ülkenin en önde gelen din adamının ağzından söyleniyordu. Hürriyet gazetesinin 15 Aralık 1999 tarihli nüshasında kokoreç yasaklanmasıyla başlayan tartışmalar kurban kesilmesini gündeme getiriyordu. Kurban kesiminin Avrupa Birliği kriterlerine ters geldiği belirtiliyor ve Türkiye AB görüşmelerinde asıl sorun kokoreç değil, kurban kesimi olacak¹³⁰⁶ deniliyordu. 17 Aralık tarihli Hürriyet gazetesinde D.İ.B Nuri Yılmaz, "dışarda kurban kesmek yanlış" diyerek AB'ye destek veriyordu. Kurban kesme döneminde boğaların trafiği altüst ederek otoyolda

¹²⁹⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, s.364, İstanbul, 2002, s.569-571

¹³⁰⁰ Hürriyet, 08.10.1997, s.23

¹³⁰¹ Hürriyet, 23.01.1997, s.28

¹³⁰² Hürriyet, 29.05.1998, s. 1,19,25

¹³⁰³ Hürriyet, 09.01.1998, s.1

¹³⁰⁴ Hürriyet, 17.01.1998, s.7

¹³⁰⁵ Hürriyet, 25.01.1998, s.7

¹³⁰⁶ Hürriyet, 15.12.1999, s.1

kaçması ve kaçan hayvanları, sahiplerinin, meraklıların ve polislerin tabancayla kovalaması görüntüleri kurban bayramına yönelik rutin bir haber klasiği haline geliyordu. Parklar ve çamurlu tarlalar gibi sağlıklı bir kesim için uygun olmayan ortamlarda insanların çevreyi kirleterek kurban kesmelerini içeren pek çok arşiv ve güncel görüntülerin yayınlanması peşinden bir çok eleştiri ve tartışmayı gündeme getirmekteydi. Bu sağlıksız ve hijyenik olmayan ortamlarda dini bir faaliyetin yerine getirilmesinin tek sorumlusu İslam dini ve ona inananlar değildir. Asıl sorumlu halkın senede bir kez ama sürekli ihtiyaç duyduğu, bu ibadete uygun kesim ortamını oluşturmayan belediyelerdir. Bu tip iç açıcı ve modern olmayan görüntüleri manipüle ederek kullanan yerli ve yabancı bazı medya kuruluşları böylelikle Türk toplumunu ve dinini gerici, kanlı, pis ve çağdaş olmamakla resmetmekteydiler. Aslında Türk medyası yayınladığı istisna sayıdaki nahoş görüntü ve haberlerle özellikle dış dünya için Türkiye'nin ve Türk Milletinin tanıtımına olumsuz bir katkı yapmaktadır.

Türban Yasağı

90'lı yıllara girerken Türban yine Türkiye'nin en önemli meselelerinden biri olmayı sürdürüyordu. 28 Aralık 1989 tarihinde YÖK Üniversitelerde türban ve başörtüsü takılmasını serbest bırakıyordu¹³⁰⁷. Türban sorunu o yıllarında önemli gündem maddelerinden birini oluşturuyordu. 1990'da türban ODTÜ tarafından da yasaklanıyordu.

28 Şubat sürecinden sonra eğitimde alınan radikal kararlar neticesinde başta temel eğitim 8 yıla çıkıyor ve meslek liselerinin orta kısımları kapatılıyordu. Ayrıca okullarda türban yasaklanıyordu. Türbana en hoşgörülü yaklaşılan İmam hatip liselerinde de türbana yasak geliyordu¹³⁰⁸. Kamuda türban hareketi başlatılıyor ve türbanlı bir memureye uyarma, kınama ve ihraç verilebilmesine¹³⁰⁹ imkan sağlanıyordu. Okullarda türbana büyük gözaltı hareketi başlatılıyor¹³¹⁰ ve aynı uygulamaya üniversitelerde de geçiliyordu. İstanbul Üniversitesi'nde türbanlı ve sakallı öğrenciler içeriye alınmıyordu¹³¹¹. Bu yasak üzerine Türk insanı ve yöneticisi pratik bir çözüm bulmakta gecikmiyor ve "türbanüstü peruk" denilen yeni bir kavram sosyal hayata sunuluyordu. Hürriyet bu durumu "Türban üstü peruk satışları rağbet görüyor"¹³¹² şeklinde haberleştiriyordu.

14 Eylül 1998'de Türban yasağını protesto ettiğini söyleyen İhsan Akyüz THY'nın Ankara-İstanbul seferini yapan uçağını Trabzon'a kaçırarak hava korsanı yolcular tahliye edildikten sonra teslim oluyordu.

Türban Türkiye'nin en önemli sosyal sorunlarından biri olmaya devam ediyor. 28 Şubat süreciyle bu konuda özellikle kamusal alan olarak nitelendirilen yerlerde başlayan yasak toplumun insanlarını germeye devam ediyor. Böyle bir çağda yasakları özellikle üniversitelerde konuşmak çok mantıksız olsa da mesele olmaya devam ediyor. Devletin kendi insanlarından şüphelenmesi kılık -kıyafetine jakoben bir

¹³⁰⁷ Füsün Üstel, "Kronoloji 1808-1998", Üç Kuşak Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.214

¹³⁰⁸ Hürriyet, 16.02.1998, s. 1

¹³⁰⁹ Hürriyet, 17.02.1998, s. 7

¹³¹⁰ Hürriyet, 24.02.1998, s. 25

¹³¹¹ Hürriyet, 26.02.1998, s. 1,22

¹³¹² Hürriyet, 16.01.1999, s. 26

tutumla karar vermesi ve insanının kılık – kıyafetinden dolayı rejimi için bir tehlike sayması çok sağlıklı bir tutum değildir. Devlet adına yetkiyi elinde bulunduran hiç kimsenin yaşam tarzından dolayı başka insanların onuruyla oynaması, küçük görmesi, kıyafetlerini yasaklaması ve eğitim haklarını elinden alması doğru bir şey olamaz. Bu ülkenin hiçbir insanı ikinci sınıf olarak kabul edilemez ve bu duygu bile hissettirilemez. Bu ülke, Türküm diyen ve kendini bu milletin bir ferdi sayan her Türk'ün atalarından aldığı kutsal bir mirastır.

Türkiye'de herkesin bulunduğu mevkinin gücünü kullanarak bireyin kendisine ait ve gizli olması gereken ideolojik, dinsel-mezhepsel, ırksal, kültürel bağlılıklarını vatandaşlara zorla dayatmaya ve bunun için insanları değerlendirmeye, sınıflandırma hakkı olmamalıdır. Bu durum Dindar, Laik, Alevi, Sünni, Sağcı, Solcu Liberal... herkes için geçerlidir. Kamu görevinde bulunan insanlar düşüncelerini bir kenara bırakarak tüm vatandaşlara eşit ve tepeden bakmadan çalışmalıdırlar. Bu insanlar fikri düşüncelerinin gereğini çeşitli sivil toplum kuruluşları ve siyasal oluşumlarda yapabilirler fakat bunu oturdukları kamu makamlarının gücünü kullanarak yapmamalıdırlar. Dini inancı gereği bir erkek hastayı muayene etmek istemeyen bir bayan doktor, kendi özel muayenehanesini (Hipokrat yemini etmiş bir hekime yakışmasa da) açmalıdır. Kimsenin bireysel inancını-ideolojisini laik bir devletin herkese, açık halkın malı olan ve halkın vergileriyle kurulmuş sağlık kurumlarında yapmaya hakkı yoktur. Türk toplumunun üyeleri olarak Türkiye'nin gelişmesi ve çağdaşlaşması için çalışmalı ve bireysel farklılıklarımızı diğer bireyleri rahatsız etmeyecek ve laik ortamı bozmayacak biçimde yaşamalıyız.

Türban yasağı peruk satışlarını fırlatıyordu. Aslında bu olay Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki "Şapka Kanunu" uygulamasına benziyor o yıllarda da bu kanun gereği herkes şapka almak zorunda kalmış ve küçük bir terzi olan Yahudi asıllı Vitali Hakko (Vakko firmasının sahibi) ilk sermaye birikimini bu olayla gerçekleştirmişti. Türban yasağı ile yüzbinlerce peruk pazarlandı. Altta türbanın sırttığı bir perukla insanlar zararlı olmaktan kurtuluyorlardı. Aslında şekilci zihniyeti bir kenara bırakarak insanların kılık kıyafetlerine değil, beyinlerine Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnsanı sevgisi yerleştirmeli, onun gelişmesi ve ilelebet varlığını sürdürmesi için her tür alanda yarışan ve savaşan bireyler yetiştirmenin gerekliliği kabul edilmelidir. Önemli olan insanların kılık kıyafetlerini düzeltmek ve kendi tarzımıza uygun hale getirmek olmamalı, zira elbiseler sistemlere zarar vermez, zarar kafalarda, beyinlerde oluşur. Önemli olan beyinleri kazanmaktır.

9. 28 ŞUBAT SÜRECİ

4 Şubat 1998'de Başbakan Mesut Yılmaz vali ve Kaymakamlara gönderdiği genelgede irticai faaliyetlerle mücadele edilmesini istiyordu.

13 Mart 1998'de YÖK'te toplanan Rektörler Komitesine MGK Genel Sekreterliği tarafından irtica konusunda bir brifing veriliyor ayrıca liselerde Milli Güvenlik gibi derslere giren askerler türbanlı öğrenciler nedeniyle okullardaki derslere girmeyerek boykot yapıyorlardı¹³¹³.

¹³¹³ Hürriyet, 20.03.1998, s. 27,32

YÖK, yurtdışı lisansüstü sınavı kaldırıyor ve yerine LES sınavı getiriyordu¹³¹⁴. Rektörler Komitesi, önümüzdeki yıl üniversitelere kayıt yaptıracak öğrencilerin türbansız ve sakalsız fotoğraf çektirmeleri zorunluluğu getirdi¹³¹⁵. İlahiyat mezunlarına lise öğretmenliği olma hakkı verilmiyordu. İlahiyatların kontenjanı düşürüldü Selçuk'ta kontenjan 185'den 100'e düştü¹³¹⁶. YÖK başkanı Kemal Gürüz üniversite sınavını teke indirmeyi rektörlere sunacak¹³¹⁷. YÖK türbana destek eyleminin Van ayağını organize eden 100. Yıl Tıp Fakültesi Dekanı Dursun Odabaşı açığa aldı¹³¹⁸. İrtica ile mücadelede yeni yönetmelik çıkaran YÖK türban zincirinde başı çeken Van Tıp Fakültesi Dekanı Dursun Odabaşı ile 19 öğretim üyesini işten attı. Odabaşı'n Prof. Ünvanı da gitti. En yüksek oyu almasına rağmen rektör olarak atanmayan Atıf Ural ve Onur Bilge Kula YÖK'ten şikayetçi oldular¹³¹⁹. Türbancı Dekan'a ihraç YÖK tarafından onaylandı¹³²⁰. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Harran rektörü Mahmut Sert'in görevden alınması konusundaki YÖK kararına jet onay verdi. Rektör irtica ve türbandan suçlanıyordu¹³²¹. Türbancı Prof. Ahmet Ağırakça İstanbul Üniversitesinden atıldı¹³²². İlahiyatların kontenjanı azaltılıyor. 2 yıllıkları ise kademeli olarak kapatılacak¹³²³. Açık Öğretimde türban yasağı kapsamına alındı¹³²⁴. YÖK Rektörler Komitesinin ortak kararıyla türban bu yıl üniversite kampusu içinde açık veya kapalı her alanda yasaklandı¹³²⁵. Rektörler Konya'da toplanıyor ve "Bizim için türban konusu kapandı" diyerek Kampus içindeki tüm alanlarda türbana izin verilmeyeceğini teyit ediyorlardı¹³²⁶.

14 Temmuz 1998'de Ankara DGM tarafından irticai faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle Zehra Eğitim ve Kültür Vakfının 15 değişik merkezinde arama yapıldı. İrticacı TV ve radyolara güvenlik engeli konuyordu¹³²⁷. "Türbanlı memur uyarısız atılacak" Danıştay, başı açık görev yapmayı kabul etmeyen türbanlı memurların, uyarı cezası bile verilmeden işten çıkarılmasına karar veriyordu. Cerrahpaşa Tıp Fakültesinde görev yapan türbanlı santral memuresi YÖK'ün başvurusu üzerine işten çıkarılıyordu.

8 Ağustos 1998'de Türkiye Barolar Birliği başkanı Prof. Dr. Eralp Özgen "Yargıdaki şeriatçı kadrolaşma ülkemizin geleceği açısından büyük bir tehlike oluşturmaktadır" dedi. 7 Eylül 1998'de 1998-99 adli yılının başlaması nedeniyle yapılan törende konuşan Yargıtay Başkanı Mehmet Uygun "hakimi vicdanı ile cüzdani arasında sıkıştırmayın" diyordu.

Anıtkabirde yapılacak bayram törenlerine çağdaş kıyafetle katılma zorunluluğu getiriliyordu¹³²⁸.

¹³¹⁴ Hürriyet, 10.04.1998, s. 1,16,24

¹³¹⁵ Hürriyet, 04.05.1998, s. 1

¹³¹⁶ Hürriyet, 11.05.1998, s. 1,24

¹³¹⁷ Hürriyet, 17.05.1998, s. 1

¹³¹⁸ Hürriyet, 13.10.1998, s. 24

¹³¹⁹ Hürriyet, 09.11.1998, s. 1,22

¹³²⁰ Hürriyet, 12.12.1998, s. 1,7

¹³²¹ Hürriyet, 14.12.1998, s. 26

¹³²² Hürriyet, 14.05.1999, s. 7

¹³²³ Hürriyet, 18.05.1999, s. 7

¹³²⁴ Hürriyet, 08.06.1999, s. 7

¹³²⁵ Hürriyet, 15.09.1999, s.20

¹³²⁶ Hürriyet, 16.10.1999, s.1,20,24

¹³²⁷ Hürriyet, 12.12.1998, s. 1,7

¹³²⁸ Hürriyet, 29.10.1999, s.22

Konca Kuriş Ve Hizbullah

İslam'da reform isteyen ılımlı ve cesur görüşleriyle tanınan İslamcı feminist yorumcu Konca Kuriş, önceki gece yarısı Mersin'de silahlı 3 kişi tarafından kaçırıldı. Hayızlı (adet gören kadın) kadın namaz kılıp oruç tutabilir, İslamı erkek söyleminden kurtarmalıyız. Kadın gözüyle bir meale ihtiyaç var.." demişti¹³²⁹. Bir yıldır Konca Kuriş'ten haber çıkmadı¹³³⁰. Konca Kuriş'in cesedi 2000 yılının Ocak ayında yürütülen Hizbullah operasyonlarında Konya'da bir villanın bodrumundan çıkarılıyordu.

10. 8 YIL ZORUNLU EĞİTİM

8 yıllık eğitim uzun tartışmalar ve gösterilerden sonra kabul ediliyor ve tüm meslek liselerinin ve Anadolu liselerinin orta kısımları kapatılıyordu. Anadolu liselerinde Türkçe eğitim tartışmaları yapılıyor fakat Türkçe eğitime dönülmesinden vazgeçiliyordu¹³³¹. 8 yıllık eğitim ve bazı sebeplerden dolayı meslek liselerine ve özellikle de imam hatip liselerine ilgi azalıyordu. İmam hatip öğrencisi sayısında büyük düşüş görülüyordu¹³³².

8 yıllık eğitime geçilmesiyle bir çok ilave derslik ve öğretmene ihtiyaç duyuluyordu. Başlatılan kampanyalarla birçok kuruluş okul yapma konusunda devlete sponsor oluyordu. İMKB'den eğitime 107 okulluk katkı yaparken¹³³³ Devlet 8 yıllık eğitimin artan maliyetleri yüzünden bir çok yeni vergi sahyordu.

Mesleki teknik liselerde okuyan öğrencilerin 2000 yılından itibaren 2 yıllık meslek okullarına sınavsız girebilmesine imkan sağlanıyordu¹³³⁴.

Atatürk İnternet Oylamasında

"Time anketinde çirkin oyun" başlıklı ilginç bir haberde şu bilgiler veriliyordu: "Time dergisinin 100 yılın en önemli kişisini belirlemek için yaptığı ankete, kötü niyetli bazı kişiler "Fenasi Kerim" adını da soktular. Birkaç yıl önce Yıldı'nun programına katılan muzip bir kişinin ben Fenasi Kerim diyerek ortaya attığı isim yarışmaya girdi ve 127 bin oy aldı Time yetkilileri henüz anlamadığı için olaya müdahale etmediler. Anket oylamasında Churchill birinci Atatürk ikinci sırada¹³³⁵ bulunuyordu. Güçlü bir cinselliğe vurgu yapılarak ortaya atılan bu hayali isim dünyanın en önemli liderlerinin yarıştığı bir ankette yüzbinden fazla oy alması bu ve bu şahsın kim ve ne olduğu araştırılmadan ankete aday olarak konması traji-komik bir durum doğuruyordu. Ayrıca bu ankete cevap verenlerin büyük çoğunluğu eğer Türk ise, Fenasi'nin aldığı 100 binden fazla oy Türk halkının hayal ve mizah gücünün büyüklüğünü göstermekteydi. Hürriyet bu ankete katılmaları ve Atatürk'e oy vermeleri için okuyucularını günlerce teşvik etmesine rağmen Türkiye'mizin kurucusu ve en büyük lideri oylamada geride kalıyordu.

¹³²⁹ Hürriyet, 18.07.1998, s. 1,20

¹³³⁰ Hürriyet, 17.07.1999, s. 18,19

¹³³¹ Hürriyet, 30.01.1998, s.1,17

¹³³² Hürriyet, 03.02.1998, s.1

¹³³³ Hürriyet, 13.08.1999, s.4,8

¹³³⁴ Hürriyet, 22.02.1999, s. 22

¹³³⁵ Hürriyet, 09.02.1998, s.10,28

Barış Manço Öldü

31 Ocak 1999'da Pop müziği sanatçısı Barış Manço İstanbul'da hayata veda ediyordu. Hürriyet sevilen sanatçının vefatını şu sözlerle yansıtıyordu. “Barış Manço bir şarkısında ‘Güz yağmurlarıyla bir gün göçtün gittin, inanamadık Gülpembe...’ Söyledikleri aynen yaşandı. Hiç beklenmedik anda vefat ederek herkesi üzen Barış Manço için on binler dün ayaktaydı; kalabalık ne salonlara, ne de sokaklara sığırdı. Fetullah Hoca camiye geldi¹³³⁶. Barış Manço'nun kendi şarkısı yarım kaldı “40. yıl isimli” şarkının sözlerini öldüğü gün yazacaktı. Tüm parçalarını Mançoloji albümünde toplayacaktı¹³³⁷. Mustafa Kemal Gülhan isimli 19 yaşındaki bir genç Barış Manço'nun ölümünden duyduğu üzüntü nedeniyle intihar ediyordu¹³³⁸.

Ahmet Kaya Olayı

10 Şubat 1999'da Magazin Gazetecileri Derneği'nin “Yılın en iyi 10 müzik yıldızı” töreninde aldığı ödül dolayısıyla bir konuşma yapan Ahmet Kaya'nın “Kürtleri tanımayanların kafasından inmeyeceğim. Ayrıca bu ödülü insan hakları adına, Cumartesi Anneleri adına alıyorum” demesi protestolara neden oluyordu. Hürriyet 6 yıl önceki bir konserinin resimlerini şu şekilde haberleştiriyordu. “Yıl:1993 yer Berlin. ‘Türkiye'nin bölünmesini istemiyorum’ diyen Ahmet Kaya'nın PKK gecesinde Apo'lu Kürdistan haritası önünde konser verdiği ortaya çıkıyordu¹³³⁹. Ahmet Kaya PKK'ya yardımdan DGM tarafından tutuklanıyor ve daha sonra serbest bırakılıyordu¹³⁴⁰. Ahmet Kaya “yolda beni gören 10. yıl marşını söylüyor” diyordu¹³⁴¹. Hürriyet'in “Vay şerefsiz” başlıklı haberinde “şarkıcı Ahmet Kaya, milyarlar kazanıp ekmeğini yediği Türkiye'ye kin kustu, ‘arabamı, şerefsizlerin memleketinde bıraktım’ diyerek 64 milyona hakaret etti. Ahmet Kaya “bana sünnetsiz pezevenk diye bağurdılar. Bu yüreğin hesap soracağı günler yakındır. Yaşama hakkı istedik vermediler, ölme hakkı istiyoruz onu da vermiyorlar. Ölmek için yaşadık, yaşamak için ölelim biraz da” diyordu¹³⁴².

Babuna Olayı

Yaşamı kemik iliği nakline bağlı lösemi hastası Dr. Oktar Babuna için açılan kampanyada bir günde 8.431 kişi kan verdi. “En güzel izdiham” başlıklı haberde “binlerce kişi Babuna için koştu. İşte insanlık 8 bin kişi vardı” deniliyordu¹³⁴³. Tedavi için yurtdışına giden Oktar Babuna Türkiye'ye moralle döndü¹³⁴⁴. Daha sonra Babuna olayı hakkında başta Sağlık Bakanı Osman Durmuş olmak üzere konu üzerinde bir çok spekülasyon yapılıyor ve olay bir netlik kazanmadan gündemden düşüyordu.

¹³³⁶ Hürriyet, 04.02.1999, s. 1,7

¹³³⁷ Hürriyet, 05.02.1999, s. 1

¹³³⁸ Hürriyet, 06.02.1999, s. 7,20

¹³³⁹ Hürriyet, 14.02.1999, s. 1,25

¹³⁴⁰ Hürriyet, 16.02.1999, s. 1,3

¹³⁴¹ Hürriyet, 06.06.1999, s.1

¹³⁴² Hürriyet, 20.07.1999, s.1

¹³⁴³ Hürriyet, 25.03.1999, s. 1,15

¹³⁴⁴ Hürriyet, 12.06.1999, s. 13

Üniversite Sınavı İptal

1999 yılı üniversite sınavı olaydan birgün önce sınav sorularının çalınması üzerine son anda görsel medyadan yapılan açıklamalarla iptal ediliyordu. 1.5 milyona yakın öğrencinin aylardır hazırlandığı öğrenci seçme sınavı, dün akşam iki soru kitapçığının çalındığı belirlenince son anda iptal edildi. Olay Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesinde gerçekleşti. 7 yıl öncede kolej sınavında iptal yaşanmıştı¹³⁴⁵.

Yeni getirilen bir düzenlemeyle Devlet memurları ÖSYM sınavıyla alınacak¹³⁴⁶. Memur alımları bundan böyle merkezi sınavla yapılacak. Memura ilk merkezi sınav Ekim’de, sınavı ÖSYM yapacak¹³⁴⁷.

11. AF TARTIŞMALARI

Türkiye’de özellikle Cumhuriyet’in kuruluşunun önemli katlarının olduğu yıllarda af çıkartmak adetten olmuştur. Bu durumu bilen bazı suç tüccarları bu döneme yakın günlerde suçlarını işleyerek, kısa bir zaman sonra af çıkacak beklentisiyle hapse girerler ve aftan yararlanarak çıkarlardı. 1999 yılında yine bir af yasası gündeme getiriliyordu. Bu kez teklifi gündeme getiren 74 affının mimarı ve mevcut koalisyon hükümetinin Başbakanı Bülent Ecevit’in kendisi değil, eşi Rahşan Ecevit’ti. Af ile ilgili bir çok tartışmalar yapılıyor ve kamuoyundaki hakim görüş “affa gerek olmadığı” şeklinde olsa da, bir kez daha af çıkartılıyordu.

Af ile ilgili gelişmeler gazete başlıklarına şu şekilde yansyordu. “Çeteye bile af yapılıyor. Af kime yarayacak. Kasten adam öldürenlere, cürüm için çete kuranlara, işkencecilere, görev ihmal edenlere, kalpazanlara, uçak kaçıranlara, türbandan atılan öğrencilere, Mustafa Kalemlî’ye ve Necati Çelik’e. Devletin şahsiyetine karşı suç işleyenler, siyasi bozguncular, halkı tahrik edenler aftan yararlanamayacak”¹³⁴⁸. Öğretim üyeleri de affa karşı çıkıyorlardı. DYP lideri Tansu Çiller Demirel’e “affi veto edin” dedi¹³⁴⁹. “Çankaya vatandaşı dinledi. Veto” başlıklı haberde “Demirel, halkın tepkisi en önemli güçtür” diyerek af yasasını geri çevirdi. Veto kararının çıkmasında Demirel’e mektup yazan üç mağdur vatandaşın görüşleri etkili oldu”¹³⁵⁰ deniliyordu..

12. DEPREMLER

Mart 1992’de Erzincan’da 492 kişinin hayatını kaybettiği bir deprem meydana geliyordu¹³⁵¹.

1998 yılında Adana’da meydana gelen 6.3 şiddetindeki depremde 83 kişi hayatını kaybediyor¹³⁵². Daha sonra bu rakam 29 Haziran’da 120’ye ve Temmuz ayı başında ise ölü sayısı 145’e yükseliyordu¹³⁵³.

Türkiye tarihinin en büyük depremine yaklaşırken, yakında bir deprem olacağıyla ilgili çeşitli raporlar basında yer alıyordu. Dünya bankası desteğiyle Japonlara hazırlatılan ve yöneticilerin hasıraltı

¹³⁴⁵ Hürriyet, 02.05.1999, s. 1,32

¹³⁴⁶ Hürriyet, 13.05.1999, s. 1,9

¹³⁴⁷ Hürriyet, 12.06.1999, s. 13

¹³⁴⁸ Hürriyet, 29.08.1999, s.1,23,27

¹³⁴⁹ Hürriyet, 01.09.1999, s.1,7,9,21,24,27,27

¹³⁵⁰ Hürriyet, 02.09.1999, s.1

¹³⁵¹ Hürriyet, 16.03.1992, s.1

¹³⁵² Hürriyet, 28.06.1998, s. 1

¹³⁵³ Hürriyet, 02.07.1998, s. 1

ettiği Türkiye deprem raporunda İstanbul ve İzmir için ciddi uyarılar yapıyor. Kuzey Anadolu fay hattında bulunan: İstanbul, İzmir, İzmit, Adapazarı, Bursa, Eskişehir, Ankara, Gümüşhane, Erzurum için önlem alınması isteniyordu¹³⁵⁴. Depreme doğru Kanadalı Prof. Karl Buchthought'un 10 Temmuz 1999'da Çanakkale'de deprem olacak uyarısı Çanakkale'de heyecana neden oluyordu¹³⁵⁵.

12.1. MARMARA DEPREMİ

17 Ağustos Saat 03.01'de merkez üssü Kocaeli Gölçük olan 7.4 şiddetinde bir deprem oluyordu. Depremde en büyük hasar İzmit ve Adapazarı'nda meydana geldi. İstanbul-Adapazarı TEM otoyolu ve İstanbul-Ankara tren yolu kullanılamaz hale geliyor ve İzmit'teki Tüpraş rafinerisinde yangın çıkıyordu.

Türkiye tarihinin en elim olaylarından biri Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve kültürel yönden en gelişmiş Marmara bölgesinde gerçekleşiyordu. Bunun gibi çok can kaybı yaşadığımız depremler olmasına rağmen, bu depremi hazin kılan en önemli unsur depremin 2000 yılının arifesinde ve medyanın kameraları ve objektifleri altında sunulmasıydı. Medya sayesinde deprem en ufak ayrıntılarına kadar tüm çıplaklığı yansıtılıyordu. Ertesi günkü Hürriyet gazetesinin logosu siyah basılıyor ve sürmanşet "Ağlıyoruz" başlığıyla yayınlanıyordu. Habere göre "6.7* şiddetindeki deprem 45 saniye sürüyor ve ilk gelen rakamlara göre ölü sayısı 1000'i geçiyordu. Gazetede diğer haberlerin çoğu depremle ilgiliydi: bir başka haberde depremin nedeni olarak çürük inşaatlar gösteriliyor ve müteahhitler "katil" ve "hırsız" olmakla suçlanıyorlardı. Depremin merkez üssünün Gölçük olduğu, otoyolların, tren raylarının ve köprülerin yıkılıp kullanılamaz hale geldiği belirtiliyordu. Bir başka haberde depremin trilyonlarca liralık maddi hasara yol açtığı ve tren raylarının "S" çizdiği anlatılıyordu. Deprem sırasında otoyolda giden bir yolcu otobüsünün çöken bir köprüye saplanması sonucu 10 kişi öldüğü belirtiliyordu. Bir vapurun karaya oturduğu da verilen haberler arasındaydı. Bir başka haberde Türkiye'nin yüzde 96'sı deprem riski altında olduğu açıklanıyordu. "Ekonominin %35 depremzede" başlıklı haberde Türk ekonomisinin üretim merkezi olan Marmara'daki depremin ekonomiyi olumsuz etkilediği ifade ediliyordu. Deprem ve sonrası cep telefonları çalışmadı. Telekom kriz merkezi oluşturdu. Dünyanın pek çok ülkesinden depremle birlikte teknik ve maddi yardım malzemeleri gelmeye başlıyordu. Gölçük Orduevi de yıkıldı. Deprem enkazlarının boy boy resimleri gazetenin tamamını süslüyordu bir haberin fotoğrafından enkaz altındaki saatin 3.05'te durduğu göze çarpıyordu. Adeta herkesin yatakta olduğu bir zamanda meydana gelen depremde can kaybı sürekli yükselmeye başlıyor ve ölü ve yaralıları hastaneler alamaz duruma geliyordu. Bilim adamları İstanbul ve çevresinde 6.8 şiddetinde bir deprem olabileceğini bir yıl önce söylemişlerdi. Tübitak dergisinin Mayıs 98 sayısında Aykut Barka, Süleyman Nalbant ve Ömer Alptekin imzalı makaleden bundan bahsedilmişti. Deprem nedeniyle başta IMKB olmak üzere milli maç ve ligler erteleniyordu¹³⁵⁶.

¹³⁵⁴ Hürriyet, 30.06.1998, s. 1,6

¹³⁵⁵ Hürriyet, 15.07.1999, s. 1,13

¹³⁵⁶ Hürriyet, 18.08.1999, s.1,4,7,8,13,15,18,19,30*Gazetede 6.7 olarak verilen depremin Richter şiddetinin daha sonraları 7.4 olduğu Kandilli Rasathanesi tarafından açıklanıyordu. Bu farklılık rasathanenin resmi açıklamasından önce gazetenin baskıya girmesinden kaynaklanmış olabilir.

Depremde, yanan ve henüz söndürülemeyen Tüpraş'ta meydana gelebilecek büyük bir patlamadan korkuluyordu. Yangın 2 gündür kontrol altına alınmadı. Atilla Önen: Tüpraş'ın söndürülmeden terkedilmesi korkunç bir cinayettir” diyordu. Bir başka haberde “İstanbul’da bir deprem olacağı” şeklinde söylenti haberine inanmayın” denilerek halkın panik yapmasının önüne geçilmek isteniyordu. “Gölcük’te bir mahalle suya gömüldü”. “İzmit’teki buz pateni pisti morga dönüştürüldü”. Dünya yardıma koşuyor. Bir başka habere göre “Devlet hazırlıksız yakalandı”. Türkiye’nin acil kurtarma ve yardımda çok kötü olduğu ortaya çıkıyordu. Veli Göçer’in evleri de göçtü. Amerikalı uzmanlar “sarsıntı 400 Hiroşima eder” diyorlardı. Bir başka haberde ise “eşyasını arabaya yükleyen deprem mağdurları bölgeden kaçıyor” deniliyordu. CNN’in İstanbul’da deprem olacağı şeklinde alt yazı yazmadığı açıklandı. Ayrıca gazetede “Felaket sonrası insanları ruhsal deprem beklediği” konusunda uzman görüşlerinin yer aldığı haberlerde bulunuyordu. İstanbul’u da vuracak olası bir deprem hakkında görüş bildiren Prof. Dr. Ahmet Çakmak “Ayasofya depremde asla yıkılmaz. demir 100 yılda çürür ama Ayasofya’da harcında cam, kireç ve tuğla tozu var” diyordu.¹³⁵⁷

Halk el koydu üst başlıklı haberin başlığı “Seferberlik” olarak belirlenmiş. Haberde halk, devleti beklemeden, felaket bölgelerine koşuyor. Yardım götürüyor, enkaz kaldırıyor. Ölü sayısı 6 bini aştı. Çadırkentler kuruluyor. Yardım için büyük yarış var. Toplu defin yapılıyor. Devlet nihayet harekete geçiyor. Kara, hava ve denizden ablukaya alınan bölgede 31 bin asker var. AKUT gönüllü arıyor. İş dünyası yardım zinciri kurdu. Tüsiad: “fatura 20 milyar dolara çıkar” açıklaması yapıyordu. Asrın felaketinin üzerinden üç gün geçti. Henüz müdahale edilemeyen enkazdan ağır kokular gelmeye başladı. Halk arasında kendiliğinden seferberlik oluştu. Memurundan üniversitelisine, esnafından tüccarına kadar herkes yardım malzemelerini yüklenip yollar düştü ve Tüpraş yangını söndürülüyordu¹³⁵⁸. Tüpraş’ı devrilen bacanın yaktığı ortaya çıkıyordu¹³⁵⁹.

20 Ağustos 1999’da depremle kapanan TEM otoyolu yeniden trafiğe açılıyor ayrıca İstanbul-Ankara tren seferleri de başlatılıyordu.

“Tek yumruk” başlıklı haberde “yüzyılın felaketinin yaralarını sarmak için tek yürek halinde deprem bölgesine koşan binlerce gönüllü gözyaşartan müthiş bir uğraş veriyordu. Ölü sayısı 10 bini aştı. Yaralı 45 bin. Kandilli Rasathanesi Müdürü Prof. A. Mete Işıkkara’nın çelişkili açıklamaları tartışılıyor Tüpraş söndürüldü ama zarar çok büyük. Işıkkara’nın sözleri üzerine Türkiye’nin yarısı sokakta sabahladı. Reuters endişeli geceyi duyurdu. Gölcük’ten geriye sağlam bir apartman ve cami kaldı¹³⁶⁰.

Özel ve tüzel kişiler, ellerindeki deprem çalışmalarında kullanılabilecek gerekli her çeşit araç ve makineyi 22 Ağustos 1999 günü saat 20 ye kadar valiliklerin emrine verecek. Amerikalılar 2 dev çadıra sahra hastanesi kurdular. Amerika’dan tsunami timi geliyor. Depremle apartman yüksekliğindeki dev dalgalar sahildeki insanları yutmuş. Depremden 97 saat sonra çıkan baba küskün olduğu oğlu sayesinde

¹³⁵⁷ Hürriyet, 19.08.1999, s.1,2,3,4,5,6,7,9,10,12,14,20,28

¹³⁵⁸ Hürriyet, 20.08.1999, s.1,3,8,12,14,27,29,32

¹³⁵⁹ Hürriyet, 24.08.1999, s.2,3,22

¹³⁶⁰ Hürriyet, 21.08.1999, s.1,2,3,8

kurtarıyordu. Eser Er ve babası Yüksel Er İdrarını içerek sağ kaldı. TSK Yalova'dan sonra Erdek kampını da depremzedelere açıyor. Depremde salgın korkusu¹³⁶¹ duyuluyordu.

Devlet, depremin vurduğu İstanbul (lokal), Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Yalova, Bolu ve Eskişehir'de belediyenin imar yetkisini aldı. "Ölü sayısı 12 bine yükseldi". Enkazlardan yağma yapan 5 kişi yakalandı. Deprem bölgesinde jeneratör ve soğutucu ihtiyacı hissediliyor. Hükümetin çıkarmayı düşündüğü af kapsamından müteahhitler çıkarılıyor. "Ne diyor bu adam" başlıklı haberde Sağlık Bakanı Osman Durmuş Amerikan hastanesine karşı "benim hastanelerin işsiz" diyerek¹³⁶² Amerikan hastanesine karşı olduğunu belirtmesi, Hürriyet tarafından eleştiriliyordu.

Deprem sonrası şiddetli yağışlarda bölgeyi olumsuz yönde etkiliyordu. "Marmara'yı yağmurda vurdu". İngiliz The Independent gazetesindeki Robert Fisk imzalı bir yorumda "Türk askeri, deprem karşısında hazırlıksız ve aciz kalmakla" suçlanıyordu¹³⁶³.

Körfez depremi binlerce binada hasar meydana getirirken aynı bölgede bulunan kaliteli malzemeye yapılmış konutları hiç etkilemiyordu. "Kocaeli'nde binlerce bina çöktü, ama 5.236 dairesel Yahya Kaptan konutlarında çatlak bile yok. Çünkü bu konutlar yüzde 10 daha çok harcanıp depreme dayanıklı inşa edildi". Bir başka haberde ise Vatandaşlar: "deniz depremin geleceğini 2 gün önce haber verdi. Sahile binlerce ölü yengeç, deniz anası ve midye vurdu"¹³⁶⁴ diyorlardı.

26 Ağustos 1999'da Yalova'da konuşan Çalışma bakanı Yaşar Okuyan depremde Kızılay'ın iyi bir sınav veremediğini belirtti. Depremden iki saat sonra arama-kurtarma faaliyetlerine katılan AKUT (Arama Kurtarma Timi) çalışmalarına son verdi. Kandilli rasathanesi, İTÜ, Tübitak'tan profesörler ile ABD ve Fransız bilim adamları deprem ve fay hattıyla ilgili ortak bir çalışma başlattılar.

Kullanım suyu bulunmayan ve salgın tehlikesi yaşanan deprem bölgesi için ABD'nin gönderdiği 3 su arıtma gemisi "ihtiyacımız yok" denilerek geri çevrildi. Ayrıca Umut Kilisesi'nin her biri 12 bin kişiye hizmet verecek 10 mutfağını da "Hıristiyanlık propagandası yaparlar" diye kabul edilmiyor sadece 2 mutfak isteniyordu. Alman ZDF TV 2 saatte deprem için 13 milyon mark topladı. Tüm yurttan gıyapta cenaze namazı kılındı¹³⁶⁵.

Amerika, Gölcük depremi için görülmemiş bir doğa olayı dedi. Depremde zemin 4 metre kaydı¹³⁶⁶.

Körfezde dün 22 dakika arayla meydana gelen 5.2 ve 4.6 şiddetindeki iki artçı şok büyük paniğe yol açtı. 1 kişi öldü, 200'ü aşkın kişi yaralandı. Türkiye Marmara depreminde yardımları için dünya ülkelerine 43 dilde teşekkür edecek. Ceylankent yönetim kurulu ve Ceylan Holding depremde ölen site sakinlerine başsağlığı ve şifa diliyor. Kızılay başkanı Ertan Gönen "vicdanen rahatız" diyordu¹³⁶⁷.

¹³⁶¹ Hürriyet, 22.08.1999, s.1,2,3,4,8,10,25

¹³⁶² Hürriyet, 23.08.1999, s.1,3,6,8

¹³⁶³ Hürriyet, 24.08.1999, s.2,3,22

¹³⁶⁴ Hürriyet, 26.08.1999, s.1,3

¹³⁶⁵ Hürriyet, 28.08.1999, s.1,2,22

¹³⁶⁶ Hürriyet, 31.08.1999, s.1,19

¹³⁶⁷ Hürriyet, 01.09.1999, s.1,7,9,21,24,27,27

Washington Post, Türkiye’de depremden sonra sivil toplumun doğduğunu yazdı ve “sivil kuruluşların gösterdiği atılım, hükümetin yeteneksizliği karşısında dikkat çekiciydi” dedi. İstanbul’u depremden hazır beton kurtardı¹³⁶⁸. TEV bursları bu yıl depremzede öğrencilere kullandıracak¹³⁶⁹. Kendi evini yapacak depremzede 6 milyar para verilecek. TSK deprem için 1.3 trilyon lira topladı¹³⁷⁰.

Türkiye klan iletişiminin hazırladığı ilanlarla dünyaya teşekkür etti. “insanlar öldü, insanlık ölmedi” sloganı kullanıldı¹³⁷¹.

Sakarya’ya 320 konutluk İsrail köyü depremzedelere teslim edildi. İsrail Başbakanı Eud Brak “Türk, öğün, çalış, güven” dedi¹³⁷².

12.2. DÜZCE DEPREMİ

Türkiye, 13 Kasım 1999’da yine sarsıldı. Adapazarı’nı etkileyen fay hattı, bu kez doğuya yönelerek Düzce’yi de vuruyor ve 7.2 şiddetinde deprem, İstanbul ve Ankara’da da hissediliyordu. 13 Kasım 1997 günü saat 18.57 de merkez üssü Düzce olan depremde çok sayıda bina yıkıldı ve yangın çıktı. Cumhurbaşkanı Demirel “yeni bir felaketle karşı karşıyayız” dedi. Aykut Barka 8 Ekim’de Hürriyet’te çıkan bir haberde “Marmara ve Düzce’de bir deprem bekliyorum” demişti. Prof. Işıkkara uyardı: “7.2’lik deprem, büyük bir sistemi hareketlendirdi. Marmara’daki sismik boşluk, İstanbul’a hasar verecek yıkıcı bir depreme yol açabilir. Önümüzdeki 30 yıl içinde İstanbul’da 6’nın üzerinde bir deprem olma ihtimali %97’ye ulaşıyor” diyordu. Düzce’de hasar büyük. 300 ölü var. Bu kez devlet zamanında yetişti. Düzce, adeta Gölcük gibi oluyordu. 300 ölü 2.500 yaralı var¹³⁷³.

Amerikalı uzmanlar “bundan sonraki deprem Körfez’dekinden büyük olacak. İstanbul’da önlem alın” dediler¹³⁷⁴. Başkan Clinton, dün eşi ve kızıyla birlikte depremzedelere moral veriyordu. Clinton’un Düzce gezisinde burnunu sıkkan Erkan bebek adeta şöhret oluyordu. Düzce depreminin 60 atom bombası gücünde olduğu açıklanıyordu¹³⁷⁵. Clinton “deprem bölgesi çocukları için çok ağladım” dedi. Bolu valisi Nusret Miroğlu “200 bin kişi sokaklarda yatıyor” dedi. Düzce depreminde ölü sayısı 705’e yükseliyordu. Bolu’dan başka illere göç başlıyordu¹³⁷⁶.

Bolu valisi Miroğlu, tartıştığı bir depremzede kızı provokatör” diye gözaltına aldırdı. CNN Türk, tartışmayı baştan sona ekranlara taşıdı. Valiye tepki yağdı¹³⁷⁷. Türk Eğitim Vakfı depremzede 2.216 öğrenciye bursu vereceğini açıklıyordu¹³⁷⁸.

¹³⁶⁸ Hürriyet, 06.09.1999, s.1,4

¹³⁶⁹ Hürriyet, 17.09.1999, s.7

¹³⁷⁰ Hürriyet, 17.10.1999, s.9,25

¹³⁷¹ Hürriyet, 22.09.1999, s.1,3,6,7,14

¹³⁷² Hürriyet, 26.10.1999, s.1

¹³⁷³ Hürriyet, 14.11.1999, s.1,3

¹³⁷⁴ Hürriyet, 16.11.1999, s.1,3

¹³⁷⁵ Hürriyet, 17.11.1999, s.1

¹³⁷⁶ Hürriyet, 21.11.1999, s.1,3,6,9

¹³⁷⁷ Hürriyet, 24.11.1999, s.1,22

¹³⁷⁸ Hürriyet, 06.12.1999, s.22

Sami Selçuk'un Ses Getiren Konuşması

Yargıtay Başkanı Sami Selçuk, Cumhurbaşkanı ve Başbakanın önünde yaptığı konuşmada, devleti, anayasayı ve politikacıları sert bir dille eleştiriyordu. Selçuk “Türkiye bugün bir Anayasalı bir devlettir, ama bir Anayasal devlet değildir. Savaş yıllarında din sömürsünden çok çeken Atatürk’ün dini denetim altında tutması anlaşılır bir tutumdur. Ancak çoğulcu demokraside bu sürdürülemez” TC’nin rejimi tam laik değildir. 1982 Anayasası ile yeni yüzyıla girilemez. Yargının kapısı siyasi müdahalelere açık. Türkiye, yasalarla beyinleri ezilmeye, sesleri kısılmaya çalışanların ülkesi olarak 21. yüzyıla girilmemelidir” diyordu¹³⁷⁹. Haberde ayrıca Selçuk’un Fetullahçıların Abant toplantısına katıldığı da bir referans olarak verilmiş. Sami Selçuk’un Anayasayı suçlaması, tarikatların serbest bırakılmasını istemesi ve laiklikle ilgili görüşleri Yargıtay’ı karıştırdı. Yekta G. Özden “Selçuk sahte Atatürkçü” dedi. Sami Selçuk’un Konya Lisesi’nde notlarından askerlik 7 iken edebiyat 10’muş¹³⁸⁰. Anayasa Mahkemesi Başkanı Güven Dinçer “Selçuk, tarikatların etkisinde kalmış” dedi. Adli yılın açılış konuşmasında Sami Selçuk’un sözleri Türkiye gündemine yerleşiyor ve konuşmaya yazarların büyük bir kısmından destek geliyordu¹³⁸¹. Yargıtay Başkanı Sami Selçuk’un bu konuşması o günlerde çok ses getirmiş, Anayasa ve demokrasi düzleminde Türkiye’de bir çok tartışmaya zemin oluşturmuştur. Toplumun çoğunluğu ve aydınlar tarafından kabul gören bu görüşler Sami Selçuk’a parlak bir siyasi gelecek imkanı sunabilecekken, emekli olunca siyasete ANAP saflarında devam etme kararı almış fakat 2002 seçimlerinde partisi barajı aşamadığı için milletvekili olamamıştır.

Satanistler Gündemde

Ölü bulunan 21 yaşındaki Şehriban isimli genç kızın satanistler tarafından şeytana kurban edildiği ortaya çıkıyordu. Biri kız üç katil yakalandıktan sonra “5.8 lik artçı deprem şeytanın son uyarısıydı, bir kurban gerekiyordu. Şehriban’ı seçtik ve boğduktan sonra gömdük” diyorlardı. Ayrıca zanlıların kızı öldürdükten sonra Ömer isimli kişinin cesede tecavüz ettiği ortaya çıkıyordu¹³⁸². Bir başka satanist olayı da Adana’da meydana geliyordu. Adana’da şeytana tapan iki liseli kız elele 15 katlı binadan asansör boşluğuna atlayarak intihar ediyorlardı¹³⁸³.

Bedelli Askerlik

90’lı yıllar boyunca Türkiye’deki vatandaşlara iki kez bedelli askerlik yapma imkanı sağlanıyordu. Bu uygulamamın ilki 1992 yılında ve ikincisi Marmara Depremi nedeniyle 1999 yılının sonlarına doğru gündeme geliyordu. Döviz karşılığı bedelli askerlik için süre 1 ay olarak belirleniyor¹³⁸⁴ bu bedeli karşılayacak nakit parası olmayan vatandaşlara, bazı bankalar verdikleri reklamlarda kredi açtıklarını duyuruyorlardı. 20 bin civarında insanımızı kaybettiğimiz 1999 yılındaki Marmara Depremi sonucunda hükümet, depremin yol açtığı bazı maddi ihtiyaçları karşılamak için bedelli askerlik

¹³⁷⁹ Hürriyet, 07.09.1999, s.1,4,20

¹³⁸⁰ Hürriyet, 08.09.1999, s.1

¹³⁸¹ Hürriyet, 09.09.1999, s.18,22

¹³⁸² Hürriyet, 21.09.1999, s.1

¹³⁸³ Hürriyet, 22.09.1999, s.1,3,,6,7,14

¹³⁸⁴ Hürriyet, 02.06.1992, s.16

uygulamasına, Genel Kurmayın da oluruyla yeşil ışık yakıyordu. Ve yeni yapılan bir düzenlemeyle bedelli askerlikte şartlar şu şekilde belirleniyordu:¹³⁸⁵ Ocak 1973 ve daha yaşlı mükellefler, 1959 ve daha yaşlı olanlar 20 bin mark, 1960-1972 doğumlular 15 bin mark ödeyeceklerdi¹³⁸⁵. Bedelli askerlik uygulaması başta Anayasamızın eşitlik prensibine ters düşerek hem hukuki hem de toplumsal barışık açısından yanlış bir uygulama. Türkiye gibi bir hukuk ve sosyal devlet olma iddiasındaki bir ülkede bu tür uygulamaların yapılmaması adalet ve eşitlik açısından önemlidir. Bu ülke insanı bir tek askerlik konusunda fakir ve zengin ayrımı yaşamazken bu tür uygulamalar buna da son vermektedir.

Kızılay'a Yeni Yönetim

Hürriyet'in haberine göre "deprem felaketzedelerini perişan eden Kızılay'ın 20 yıllık imparatoru Kemal Demir'in istifasıyla boşalan yeni koltuğunu oturan Yüksel Bozer'inde sicili bozuk çıktı. Hacettepe Üniversitesi Rektörüken devleti ve üniversiteyi zarara uğrattığı ve haksız rant sağladığı anlaşıldı. Bozer, 3 yıl hapis cezasından zamanaşımı nedeniyle kurtulmuş"¹³⁸⁶ deniliyordu.

Digital Kıyamet

2000 yılına girilirken dünyadaki tüm digital sistemlerin iflas edeceği şeklindeki panik bazı ilave tedbirler alınmasına neden oluyordu. Bankalara digital kıyamet tatili 31 aralık Cuma bankalar için tatil ilan edildi¹³⁸⁷. Dünya yeni bir yıla adım atarken digital bir felaket yaşamamak için tam 1 trilyon dolar harcadı¹³⁸⁸. Digital kıyamet hakkındaki olumsuz senaryolar gerçekleşmiyor ufak tefek olaylar dışında dünyada pek bir güç durum yaşanmıyor ve yıllardır bir felaket olarak nitelendirilen kıyamet çok ucuz atlatılıyordu.

Adnan Hoca (Harun Yahya)

21 Şubat 1994, 50 kişilik bir manken grubu, Adnan Hoca saflarına geçen mankenlere tepki olarak Atatürkçü Düşünce Derneği'ne üye oldu.

12 Kasım 1998'de DGM'nin isteği üzerine Bilim Araştırma Vakfı fahri başkanı Adnan Oktar (Adnan Hoca) ve 82 müridi gözaltına alındı. Hürriyet Adnan Hoca ve yandaşlarına yapılan baskını "Nihayet" Adnan hoca çetesine baskın yapıldı. Şeklinde duyuruyordu. Haberde 2 bin polisle yapılan baskın sonucu Adnan Hoca gözaltına alındı. Oktar Babuna'nın da evi basıldı. Yapılan baskınlarda Adnan Hoca'nın sarayındaki tahtı ele geçirildi¹³⁸⁹. Hürriyet'in konuyla ilgili bir başka haberinde "Adnan Hoca müritlerine normal seks yasak anal ve oral seks yapın fetvası vermiş"¹³⁹⁰ deniliyordu. 17 Kasım tarihli Hürriyet'in haberine göre, "Adnan Hoca çetesinin Hürriyet gazetesi yazarlarından Ertuğrul Özkök, Emin Çölaşan, Fatih Altaylı, Zafer Mutlu, Savaş Ay ve Kürşat Başar hakkında iftira dosyaları hazırladığı belirleniyordu"¹³⁹¹. Adnan Hoca'nın paranoid şizofreni (en ağır akıl hastası) olduğu için GATA'dan cezai

¹³⁸⁵ Hürriyet, 05.09.1999, s.1,5,12

¹³⁸⁶ Hürriyet, 10.10.1999, s.24

¹³⁸⁷ Hürriyet, 09.11.1999, s.9

¹³⁸⁸ Hürriyet, 31.12.1999, s.1,20

¹³⁸⁹ Hürriyet, 13.11.1999, s.1,7,19,27

¹³⁹⁰ Hürriyet, 15.11.1999, s.1,3,21

¹³⁹¹ Hürriyet, 17.11.1999, s.1

ehliyeti yok raporu almış. Adnan hocanın seks cemaati: bacılar, cariyeler ve motorlardan oluştuğu belirtiliyordu.¹³⁹². Ecevit, Adnan Hoca ve Erol Evcil için soruşturma timleri kuruyor. Daha sonra Hürriyet'te Adnan Hoca yazı dizisi. "Bir paranoyakın portresi" kod adı: Harun Yahya¹³⁹³ başlığıyla yayımlanıyordu. Televizyon filmlerinin yıldızı Buket Dereoğlu'da Adnan hocacıymış¹³⁹⁴.

13. SOSYAL ORTAM İÇİN DEĞERLENDİRME

80'li yıllarda Özal'ın liberal politikalarıyla dünyadaki gelişmelere ve rekabete açılan iş ve ekonomi dünyasına ilave olarak yazılı medya ve kısmen sivil toplum örgütleri de bu sürece katıldı. 90'lı yıllarda işçi hareketleri-sendikal haklar ve görsel-işitsel medya da Türkiye'deki devlet dışındaki sivil alanların canlanıp gelişmesine sebebiyet verdi.

90'lı yılların en önemli gelişmesi olarak, özel radyo ve televizyonculuğun ortaya çıkmasını göstermek galiba yanlış olmaz. Devletin tekelinde olan görsel ve işitsel yayıncılık hakkı özel sermayeye de açılmıştır. 90'lara kadar Türkiye'de yazılı basın tamamen özel sektörün elinde, serbest rekabete açıkken, görsel ve işitsel medyanın özel sektöre dolayısıyla rekabete ve çok sesliliğe kapalı olduğunu görüyoruz. 90'lı yıllarda medyanın eksik kalan görsel ve işitsel yayıncılık yönündeki boşluğunun doldurulmasıyla, çağdaş standartlara yakın bir seviyede medya özgürlüğünün doğmasına imkan sağlanmıştır.

Özel televizyon ve radyo yayıncılığı beraberinde kendi dilini ve yayıncılık anlayışını da getirmiştir. 1990'larla birlikte Türkiye'de özellikle de özel radyo ve televizyonlar sayesinde resmi dilin dışında yeni bir kamusal dil oluştu: Genelkurmay bildirimlerinin, bakanlar kurulu kararlarının, genelgelerin, kararnamelerin, mahkeme tutanaklarının dilinin dışında, onlardan farklı bir kamusal dil ve bu dil özel hayatı yok saymak yerine onu içermiştir. Mahrem olanı, yani ailenin, dostluğun, inancın, aşkın ya da öznelliğin dilini kamusal alana taşımaya, orada görünmeye kışkırtmıştır¹³⁹⁵.

Özel radyo ve televizyonculuk Türkiye'ye çok sesliliği getirdi. Türk halkında okuma alışkanlığı zayıf olduğu ve daha ziyade şifahi bir toplum olduğu için gazete, dergi ve kitaplara fazla alaka olmuyordu. Devletin tekelindeki Türkiye Radyo Televizyon Kurumu tarafından gerçekleştirilen radyo ve televizyon yayıncılığı, TRT'nin idari yapılanmasıyla (haberciliğin-televizyonculuğun memuriyetlik anlayışıyla sağlıklı olamayacağı manasında) ve izlenen statükocu, jakoben, seçkici, sınırlı, izinli ve protokolcü yayın politikasıyla, TRT'nin Türk insanının duygularını yansıtmada, sesini duyurmada başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. İşte özel TV ve radyolar TRT'nin bu eksikliklerini tamamlayan yayın politikalarıyla Türk halkının vicdanı, gözü, sesi ve kulağı oldular. Halk kendini bu kuruluşlar aracılığıyla ifade etti. Bu tespiti yapanlardan biri de Hürriyet Gazetesi'nin Genel Yayın Yönetmeni Özkök'tü. Ertuğrul Özkök "Türkiye gece yarısı konuşmaya başladı" başlıklı yazısında Türkiye'nin dört bir yanından kadınların evli barklı yada bekar Yıldı'yu arayıp muhabbet ettiğini ve Türk kadınının dilinin

¹³⁹² Hürriyet, 21.11.1999, s.1,3,6,9

¹³⁹³ Hürriyet, 24.11.1999, s.1,22

¹³⁹⁴ Hürriyet, 29.11.1999, s.1

¹³⁹⁵ Nurdan Gürbilek, Vitrinde Yaşamak-1980'lerin Kültürel İklimi, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s.111

çözüldüğünü ve konuşmaların bir milli sohbet havasına büründüğünü ve Türkiye'nin konuşan bir toplum olmaya başladığını söylüyordu¹³⁹⁶.

Özel yayıncılıkta hiçbir şey halka rağmen dayatma ile olamadı ve olamazdı. Dayatmacı, seçkin programlar yerine, halk yığınları kendi zevkine uygun programlarla kendisini bir birey olarak hissetti. Fakat bu kuruluşların her şeyi çok güzel yaptıkları ve her programlarıyla topluma faydalı oldukları söylenemez. Özel sektörün elindeki radyolar ve televizyonlar popüler kültürün oluşması ve gelişmesi gibi çok olumsuz yönde de etkili oldular. Televole ve paparazzi türü sığ ve ciddi içerikten yoksun magazin programları ekranları işgal etti. Reytingler- zappingler program akıbetinin en büyük belirleyicisi oldu. Reyting uğruna kavgalı, tartışmalı, mizansen içerikli, seviyesiz onlarca program yapıldı.

TRT'nin yaptığı ("kar sonucu binlerce köy yolunun kapanması", "Akçayşehir Çilek festivali", "Ahırlı'nın kurtuluşunun 75. Yıldönümü..." "İstiklal Savaşı gazilerinden ölümü" vb gibi ciddi manada haber değeri olmayan) belki de dünyada da pek benzeri olmayan (kapalı ve totaliter rejimler hariç) klişe haber tiplerinden ziyade, artık gerçek gündemi yakalayan ve haber değeri olan gelişmeleri aktarmalıdır. Günümüzde insanlar öncelikle yakın çevrelerinde, ülkelerinde ve daha sonra da dünyada nelerin olup bittiğini ve olayların arkasındaki gerçekleri merak ediyorlar. İşte özel televizyonlar bu isteği, bazen olayları magazinleştirerek, bazen dramatikleştirerek bir ölçüde verebildi. Televizyon gibi görselliği ve işitselliği bir arada sunabilen hemen üstün nitelikli bir medya aracı sayesinde özel televizyonlar ülkedeki hoş gitmeyen, gizlenen ve yasaklanan görüntüleri çarpıcı bir şekilde gündeme getirdiler böylece Türkiye saklanan yüzünü görmeye, kendini-kurumlarını ve toplumunu sorgulama sürecine girdi.

90'lı yıllardaki önemli toplumsal olaylardan biri de terördü. Terör gündelik yaşamdaki ürkütücü durumunu uzun süre korudu. Doğu ve Güneydoğu bölgemizde görülen bu kanlı tablo zaman zaman büyük şehirlerimizde de canlar aldı. Terörle mücadele etme durumundaki ordumuzun komutanları ve binlerce askerinin yanı sıra Emniyet teşkilatının yüzlerce polisi de şehit oldu. Şehit Anaları "Cuma Anneleri" kavramı 90'lı yıllardaki terörün bir acı anısı olarak medya kanalıyla toplumsal hafızamızda yerini aldı. Yine yaşanan terörün bir başka yönü sayılabilecek bir başka kavramda "Cumartesi Anaları"dır. Bu iki grup toplandıkları günlerin isimleriyle anılır ve haber yapılır oldular. Bu iki grup ve 90'lı yıllardaki bölücü terörün sebebiyet verdiği olaylarda canlarını kaybeden insanların temsilcisi olarak anılacaklar. Fakat Türkiye'de hakim olan ideolojinin aksine bu ana gruplarından Cumartesi Anneleri medya, sanat ve aydın çevrelerde daha çok ilgi odağı oldu ve popüler sanatçılar tarafından şarkılar yazıldı. Galiba bu destekte, bu gruba fikren-kültürel kendini daha yakın hisseden insanların, bu sektörlerde daha çok olduğunu göstermektedir.

90'lı yılların ortasına doğru kısmen 95 seçimlerinden sonra özellikle Refah-Yol hükümeti ve izleyen hükümetler döneminde, askerinin siyasi ve toplumsal alanda etkisinin arttığını görmekteyiz. Bu etki artışında hakim medyanın ideolojik yapısı, çarpık ve sansasyonel habercilik anlayışıyla birlikte bazı devlet kurumlarındaki bürokratların, sendikaların, aydınların ve iş dünyası temsilcilerinin başta laiklik

¹³⁹⁶ Hürriyet, 11.09.1994, s.1,21

konusunda, özellikle Erbakan'a ve kısmen de Yılmaz ve Ecevit'e karşı şüpheli yaklaşımları büyük bir rol oynamıştır. Bu şüphelerin oluşmasında özellikle Erbakan'ın bazı maksadını aşmış abartılı söylemleri etkili olmakla birlikte, bu söylemler, medya ve bu siyasi harekete karşı alternatif bir siyasi açılım üretemeyen ve bu hareketi meşru olmayan yollarla bertaraf etmeye çalışan bazı siyasi partiler tarafından gereğinden fazla manipüle edilmiştir.

Genel olarak tüm toplum kesimlerinden "28 Şubat Süreci" şeklinde kabul gören bu dönemin toplumsal etkilerinden bazıları şunlar olmuştur. başta üniversiteler olmak üzere bir çok kamusal alanda türban yasağı getirilmesi, meslek liselerinin orta kısmının kapatılması, imam hatip okullarına karşı olan ilginin azaltılması, İlahiyat fakültelerinin kontenjanlarının azaltılması ve öğretmenlik haklarının alınması, irticai faaliyetlere karışmış kamu görevlilerinin memuriyetten atılması, bazı TV kanallarındaki yayıncılık anlayışının değiştirilmeye zorlanması, bazı okulların, cemaatlerin, derneklerin, vakıfların vb kuruluşların gözetim altına alınması veya kapatılması, bazı sermaye gruplarına "yeşil sermaye" nitelemesi yapılarak yakinen incelenmesi ve bunlarla ticari ilişkiye girenlerin fişlenmesi gibi pek çok etkileri olmuştur. 28 Şubat sürecinin asıl hedefi devamlı dile getirildiği gibi PKK'dan daha tehlikeli bir tehdit olduğuna inanılan irticaya yönelik olmuştur. Bu süreçte irtica izlenimi uyandıracak uygulamaların ve bağlantılı kuruluşların kamusal alandan dışlanmasına ve bu kurum ve kuruluşların kaynaklarının kurutulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Böylece sistem kendine tehdit gördüğü kurum, kuruluş ve eylemleri tasfiye sürecine girmiştir.

12 Eylül'den sonra Türkiye'de kendini muhafazakar olarak niteleyen insan sayısı artmıştır. Bu hayat biçimini benimseyen insanlar oluşturdukları veya model olmuş yaşam biçimlerini bireysel ve kamusal hayata aktarmaya başladılar. Bu yaşam biçimi her şeyi ticarileştirmeye yatkın müteşebbisler tarafından bu ihtiyaçlara cevap verecek bir sektör oluşturulmasına yol açtı. Önceki yıllarda pek hissedilmeyen bir çok yaşam biçimi insanlara medya veya pazarlama kanallarıyla ulaşmaya başladı.

Muhafazakar insanların sayısının artması ve cemaatleşme olgusunun hızla gelişmesiyle bu gruplar oluşturdukları birikimlerle yeni iş alanları ve ihmal edilmiş sektörlere yatırım yaparak hızla gelişme imkanı buldular. Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan eğitim sorununa yönelik ilk atılımlar öğrenci yurtları meselesiyle başladı. Zira devlet Anadolu'dan gelen öğrencilere barınma, gıda ve burs ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmaktaydı. Muhafazakar gruplar yurtla başladıkları girişimlerini dersane ve okul gibi alanlara yansıtma da gecikmediler. Dersane girişimleri 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren başladı. Eğitime atılım dersanelerle başladı sonra okullar takip etti. Hemen hemen bütün cemaat grupları kendi okullarını, dersanelerini, yurtlarını faaliyete geçirdiler. Medya alanındaki yatırımlarda genelde 80'li yılların ikinci yarısına doğru dergi ve gazeteyle başlayarak 90'ların başından itibaren radyo ve televizyon alanına da yansıdı.

1990'lı yıllardan itibaren eğitim alanındaki yatırımlara yine devletin zayıf kaldığı bir başka sektör olan sağlık alanında devam edildi. Bazı cemaat grupları yatırımlarını finans, sigorta hatta turizm gibi alanlara da yansıtılar. Muhafazakar kesime yönelik yeni bir tatil anlayışını Hürriyet şu şekilde

haberleştireyordu: “En fazla yatak kapasiteli Caprice Otel Didim Akbük’te açılıyor. 1.820 yatak kapasiteli sahip otelde içki servisi yapılmıyor ve hanımlara özel havuz ve plaj bulunuyor”¹³⁹⁷. Uzun yıllar yayınlanan Jet-Pa reklamlarına ceza, oldukça uzun bir süre sonra Ecevit azınlık hükümeti döneminde geliyordu. Sanayi Bakanı Metin Şahin JetPa’nın Caprice Otel reklamlarında “din farklılığı yarattığı ve gerçeğe aykırı reklam yaptığı” için 10.8 milyar ceza verildiğini¹³⁹⁸ açıklıyordu. Böylece Caprice Otel laik bir ülkede belli bir dine mensup olanlara yönelik reklam vermek ve laik Cumhuriyet’tin vatandaşları arasında ayrımcılık yapmaktan ceza alan belki de ilk işletme oluyordu

Aslında dindar insanlara ait alternatif dinlenme ortamlarının sayısı kısıtlıydı. Kahvehane, futbol, tiyatro, konser, deniz-plaj, gazino, pavyon vb. gibi toplumun laik ve serbest kesimlerine hitap eden alternatif eğlence-dinlenme alanları muhafazakar insanlar için inançları gereği çekici olmaktan uzaktı. Bu insanlar için en kabul edilebilir deniz banyosu bile kamusal alanların kadın ve erkeklere ortak hizmet vermesi, mevcut ortamın ve plaj kıyafetlerinin dinen uygun olmaması gibi nedenlerden dolayı, ekonomik alanda da bir çok şeyden mahrum kalan bu insanların bankacılık sektöründe faizsiz kar-zarar sistemi oluşturması gibi, turizm ve eğlence sektöründe de alternatif çareler üretmesi gecikmedi. İlk önce slipten başka modelleri üretilmeyen deniz ve havuz mayolarına alternatif haşema (markalı) türü diz altına kadar inen mayolar bizzat, bu durumdan muzdarip olan kişiler tarafından üretime konuldu. Bu mayoların üretilmesiyle dindar erkekler dizden altı kesilmiş eski kot pantolonlardan kurtuluyorlardı. Dindar insanların kadınları için kamusal alanda denize girmenin alternatifi olmadığı için bu insanlar deniz ve plaj olayından mahrum kalıyorlardı. İşte Caprice Otel bu ihtiyacı gören ve bundan muzdarip olan insanlar tarafından geliştirilen bir sistemdi.

Bu sistemde kadın ve erkek için ayrı plajlar ve havuzlar sunulmasından başka, bu kesim insanların rahatsız olacağı içki servisi de yapılmıyordu. Ayrıca dindar kadınlar için tesettür mayosu üretimi de gecikmiyor böylece Bu otel ve benzerleri mevcut tatil sisteminden yararlanamayan veya yararlanırken huzursuz olan mutaassıp insanlara alternatif bir ortam sunuyordu. Caprice Otel’le ilgili bir değerlendirmede Nilüfer Göle şu tespitleri yapıyor: “İslami kamusal görünürlüğü bir diğer paradoksu da turizmde yeni oluşan İslami orta sınıfların değişim tüketim kalıplarında bulunabilir. “İslami kurallara uygun” yaz tatili imkanı sunan –namaz saatlerini gözeten, alkollü içki sunmayan, kadın ve erkekler için ayrı plajlar ve yüzme havuzları bulundurup İslami mayolar satan- yeni bir lüks otelin (Caprice Otel) popüleritesi İslami kimliğin piyasa ekonomisinin yerel ve küresel yönelimleri tarafından belirlenen tüketim, ürün, mülkiyet ve hatta eğlence kalıplarından ayrılamaz oluşunu ispat eder niteliktedir”¹³⁹⁹. Burada Caprice Otel bir marka ve bunu verdiği reklamlarla ve ülkenin önde gelen gazetecilerini burada ağırlamasıyla öne çıkan bir markadır. Bu onun ilk ve tek olduğunu göstermez fakat medyaya yansıyan bir

¹³⁹⁷ Hürriyet, 02.07.1996, s.19

¹³⁹⁸ Hürriyet, 13.02.1999, s.9

¹³⁹⁹ Nilüfer Göle, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.36

ilkti. Bu otel modelini örnek alarak muhafazakar insanlara yönelik tatil imkanı sunan onlarca irili ufaklı turistik otel faaliyete geçmiştir.

Türkiye’de özellikle 1980’den sonra sayıları giderek artan dindar insanlar kendilerini kamusal alanlarda daha sık göstermeye başlamışlardır. Daha çok köylerde- kırsal kesimde ve küçük kentlerde yaşayan bu insanlar daha çok kendi adına küçük ya da orta ölçekteki üretim işinde ya da ticari işlerde faaliyet göstermektedirler. Kendi namlarına çalıştıkları için devlet tarafından kontrol edilememekte ve çok daha serbest oldukları için çevrelerinde oluşan cemaat gruplarına daha kolay çekilmekte ve onun yayılmasında adeta bir nefer ve güçlenmesinde bir finansör durumuna gelmektedirler. Cemaatler genelde her seviyede öğrencileri himaye eden, burs veren vakıflara, gelirlere ve şirketlere sahiptirler. Bu kuruluşların gelirleri hem şirketler aracılığıyla esnaf ve sanayici sempatanlar tarafından sağlanmaktadır.

Türkiye’de 1990 yılında 5 kişi tarafından kurularak yola çıkan MÜSİAD kısa zamanda 2.000 üyeye ulaşır¹⁴⁰⁰ ve Türkiye’nin en önemli sivil toplum kuruluşlarından biri durumuna geliyordu. İşte MÜSİAD’ı oluşturan üyeler genelde dindar kişilerden oluşmakta ve bu kuruluşun felsefesi üyelerinin birbirinden alışveriş yapması ve üyelerini kalkındırması şeklindeydi. Bu felsefenin tuttuğu kısa zamanda üye sayısını artırmasıyla ve önemli bir sivil toplum kuruluşu olmasıyla netleşiyordu. Tabii ki, bu kuruluşlardan nemalanmak maksadıyla girip gerçekte hiçte o grubun ticaret ve hayat felsefesine uygun düşünmeyen, yaşamayan ve takiiye yapan ticaret erbabı da vardır ama bu tip insanlar azınlıkta da olsa yine de bu gücün önemini kabul etmiş ve takiiye de olsa sayısal olarak bu artışın içinde yerini almalılardır. Burada kastedilen, içinde menfaat amacıyla giren insanlar olsa da, MÜSİAD’ın kısa zamanda özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin ağırlığını oluşturduğu binlerce işletmeyi çatışı altında toplaması ve güç birliği oluşturmasıdır. Aslında MÜSİAD tipi oluşumlar, birbirlerine bağlılık esasına dayanan modeli TÜSİAD gibi mesleki oluşumlardan en azından isim benzerliği öykünmesiyle veya başka dinden cemaatlerin sistemlerini (özellikle Yahudi Cemaatinin üyeleri arasında sermaye yönünden dayanışmasını) uygulayarak oluşturdular ve oldukça da başarılı oldular. İşte Caprice Otel ve benzeri turistik yatırımlar ve Tekbir giyim gibi zengin dindar insanlara tesettür modası oluşturan markalar, kısa zamanda palazlanan dindar kesimin birikimlerini harcayacakları tüketim alanları yaratmada değişik kalıplar oluşturdular. Ayrıca MÜSİAD bir sivil toplum örgütü olarak Ak Parti oluşumuna yönetici ve taban olarak büyük katkılar sağlamıştır.

Artık sayıları artan bilinçli, gelişmeleri takip eden, işini büyüten ve kiminle alışveriş yapacağını bilen dindar insanlar, çocuklarını kendi düşüncelerine en yakın eğitimi verecek cemaat okullarına göndererek devletin laik okullarındaki eğitimin etkilerini de bertaraf ediyorlardı. Dindar insanlar için dersane, eğitim, medya, finans, turizm, giyim ve sivil toplum örgütlerinden sonra sağlık kurumları da faaliyete geçiyor ve bu insanların duyarlılıklarına göre hizmet veriyorlardı. Üründe ve hizmette farklılık arayışı tercih edilen kolalı içeceğe kadar yansıyor önce yerli malı Kristal Kola ve daha sonraları İran

¹⁴⁰⁰ Hürriyet, 01.05.1995, s.7

patentli Zemzem Cola isimli ürün ithal edilerek, dindar insanların daha huzur içinde kola tüketimine sunuluyorlardı.

Türkiye’de dindar insanların çok homojen bir yapıda olduğunu ve hepsinin bu kalıba uyduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Dindar insanların tek ortak noktası sadece İslami konulardaki duyarlılıktır fakat bu bile çok büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Varlıklı olan dindar insanların Caprice Otel türü yerlerde vakit geçirmeleri ve tesettür defilelerine gitmeleri bu kesimde bulunan bazı insanlar tarafından olumlu bulunurken bazıları tarafından (M. Şevket Eygi gibi) “din baronları” yakıştırmasıyla şiddetle eleştirilmektedir. Aslında bu durum kendini dindar hisseden insanların İslam’ın kurallarını ve hassasiyetlerini ne ölçüde ve hangi bakış açısından değerlendirdiklerine bağlıdır.

Türk insanında sivil toplum kuruluşlarına girme alışkanlığı pek yoktur. Bunu genellikle cemaatlerin başarabildiğini söyleyebiliriz. Güçlü devlet karşısında bireyin çaresizliği ve devlet kurumlarında gücünü elemanı bulunduğu kurumun koltuğundan alan güçlü bürokratların gariban vatandaşı horlanması, giyeceğinden, düşünene kadar her şeye karar vermeye çalışması, vatandaşların en yaygın sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilebilecek olan, (herkese açık) cemaatlere girmesini cazip kılmaktadır. Cemaat dışında güçsüz olan kişi, grup içinde güçlü bir birey olmakta ve cemaat insanları aracılığıyla hem devletteki işlerini hem de özel alanlardaki işlerini cemaat kardeşliği arasında rahatça yaptırabilmektedir. Hatta birey kamudaysa yükselmesi kolay olmakta, eğer kendi işini yapıyorsa kolayca yeni müşteriler kazanabilmektedir. Kısaca Türkiye gibi kurumlardaki bir çok işin hatır ilişkileriyle yürütüldüğü çok iyi organize olamamış kurumlara sahip ülkelerde cemaat bağı insanların önünü açan bir anahtar olmaktadır. Birey ve cemaat arasındaki bu karşılıklı menfaat ilişkisi her geçen gün zincirine yeni halkalar eklemekte ve bu gruplar oy güçlerini siyasi partilere bazı imtiyazlar karşılığında sunmaktadırlar.

Cemaat insanların üzerinde en az anlaştıkları tek nokta ise galiba siyasettir. Türkiye’de dindar insanların partisi olarak görülen, kronolojik olarak 1969’da Erbakan’ın Konya’dan bağımsız milletvekili olmasıyla başlayan siyasi hareket 70’lerde MNP ve MSP’yle, 80 ve 90’larda RP’yle, 2000’lere doğru FP’yle ve 2000’lerde ise Saadet Partisi (SP) olarak günümüze gelmekle birlikte, genelde çok az cemaat tarafından desteklenmiştir. Cemaat oyları genelde DP, AP, DYP, ANAP gibi merkez partilere, bazen de BBP, MHP ve (kısmen) DSP gibi partiler arasında dağılmıştır. Dindar insanların oylarını kendi düşüncelerine en yakın partiye gitmemesinin nedeni cemaat kurucularının tercihinden ve özellikle de merkez sağ parti dışındaki partilerin cemaatlere daha çok zarar vereceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle 28 Şubat gibi, cemaatler, vakıflar, şirketler ve dindar insanlar üzerinde bir çok sıkı önlemler alan bir süreçte bile bazı cemaatler bu sürecin en önemli aktörleri olan partilere oy vermeye devam etmişlerdir. Demokrasilerde sivil toplum kuruluşları çok büyük önem kazanmakta ve devlet otoritesi karşısında bu kuruluşlar gittikçe daha çok pazarlık gücü bulmaktadırlar. Artık tek bir bireyin etkisi kalmamış ancak ortak hareket edebilen örgütlü bireyler seslerini duyurabilmektedirler. Cemaatlerde bu durumu iyi bilmekte ve kendilerine soğuk bakan partilere bile blok oylar karşılığı kendi adaylarını

seçilebilecek yerlere koydurtup vekil olarak meclise gönderebilmektedirler. Türkiye’de özellikle AP, ANAP, DYP, MSP, RP, FP ve kısmen de DSP’de bir çok cemaat önderleri vekil olarak seçilmişlerdir.

Cemaat tipi din eksenli örgütlenmeler yurt içinde oldukları kadar yurt dışında da oldukça başarılı bir cemaat profili oluşturmuşlardır. Yurtdışında en başarılı olan cemaatlerden biri de kuşkusuz milli görüş grubudur. Necmeddin Erbakan’ın kurduğu bu grup sempatizanları, Erbakan’ın lideri olduğu veya yasaklı olduğu için arka planında olduğu partiye seçimlerde destek olmak ve oy kullanmak için çok zaman büyük gruplar halinde ülkeye gelip gitmektedirler. Milli görüş sempatizanları kendi partilerinden belediye başkanlarına da çeşitli nakdi ve aynı yardımlarda bulunmaktadır.

Türkiye’de 80’lerin ortasından itibaren faaliyete geçen Yimpaş ve daha sonraları Konya’da kurulan İttifak ve Kombassan gibi kuruluşların mali yapısına destek olmak amacıyla, milli görüşe ve çeşitli cemaatlere yakın binlerce insan tasarruflarıyla katılmışlardır. Yimpaş, Jet-Pa, Kombassan gibi kuruluşlar yaptıkları bilinçsiz yatırımlar, olmayan kazançların geri ödemeleri, işinin uzmanı olmayan holding kurucuları ve yakınlarının kötü yönetimleri, bu şirketlerin yönetiminde görev alan kişilerin ticari ve mesleki birikimlerinin yetersizliği gibi nedenler yüzünden sürekli küçülmek durumunda kalmışlardır. Bu süreci hızlandıran bir önemli faktör de 28 Şubat sürecinde bu kuruluşları Türkiye’deki irticanın sebebi olarak gösteren brifingler olmuştur. Bu kuruluşlardan Jet-Pa Yönetim Kurulu Başkanı Fadıl Akgündüz atıl olarak duran “Caprice Otel”i (ki daha önceki ismi bu değildi) yurt içinden ve dışından dindar insanlara pazarlayarak bu alanda bir yaşam biçiminin öncüsü ve kavram üreticisi olmuştur. Yine Jet-Pa Avrupa’daki Türk işçilerini ortak yapmak istediği Türkiye’nin ilk yerli otomobil fabrikasını “İmza 700” Siirt’te faaliyete geçirmek istemiştir. Yerli otomobil İmza’nın reklamları (otomobilin prototipini 2 tam sayfa renkli olarak) 29 Ekim 1999 tarihli Hürriyet gazetesinde ve ayrıca tüm kanallarda aynı anda canlı yayınla yayınlanmış hatta bunun için birkaç milyon dolardan fazla ödeme yapmıştı. Fakat “İmza” otomobili projesi, otomobil sanayicilerinin söylediği gibi “İmza kağıt üzerinde kalıyordu”.

Yeşil sermaye olarak nitelendirilen çok ortaklı holdinglerin başladıkları yatırımlarını tamamlayamamaları ve ödeme güçlüğü içine düşmelerinde, SPK’nın Avrupa’daki Türk Gazetelerine ilanlar vererek, “yurttasarlardan bu tür kuruluşlara ortak olmamalarını” istemesinin büyük etkisi olmuştur. Belki de bu ilanlar yurtdışında zorlukla birikim yapan insanların alın terlerinin, çok rantabil ve gerçekçi olmayan ayakları yere basmayan uçuk projeler neticesinde heba olmasını önlüyordu. Yine Jet-Pa, futbolcu Sergen’i milyonlarca dolara transfer ederek ve Siirt futbol takımını 1. lige çıkartarak Türkiye’de futbola ciddi manada yatırım yapan bir kuruluş oluyordu. Fadıl Akgündüz’ün “Sergen parasına epey milletvekili satın alırdım” sözleri üzerine TBMM’nin manevi şahsiyetine hakareten dava açılıyordu. Bu ve bunun gibi onlarca örnek ve kötü yatırımlarla bu kuruluşlar on binlerce işçimizin Türkiye’de iş alanı oluşsun düşüncesiyle ülkemize aktardıkları kaynakları yatırım yerine sporcu transferi ve futbol takımı gibi riskli alanlara aktarıyorlar ve kaynakları hızla tüketerek başladıkları yatırımları yarı bırakıyorlardı.

Türkiye’de işsizliğin yüzde 10’lar oranında olduğu istatistiksel bir gerçektir. Böylesine yüksek bir işsizlik ve yine büyük oranda gizli işsizliğin olduğu bir ülkede yeni iş alanlarının açılması zaruridir. Türkiye’ye yabancı sermaye de yeterince gelmemektedir. Türk Devleti hem çok büyük borç yükü altında hem de yatırım yapacak gücü kendinde bulamamaktadır. Türkiye’deki özel sektörün ve sade vatandaşın da sermaye birikimi de yeterli değildir. Sermayeyi ideolojik olarak sınıflandırmayı ve ona renk atfetmeyi bir kenara bırakarak, bu ülke için yatırım ve üretim yapmaya, vergi ödemeye ve iş vermeye (Türk veya yabancı uyruklu) gelenlere destek ve kolaylık sunmamız gerekmektedir. Bu kuruluşların her türlü zararlı ve uygun olmayan (ticari, hukuki, mali, etik, ideolojik vb.) faaliyetlerinin denetimini yapmak da devlet kurumlarının görev ve sorumluluğudur. O yüzden gereksiz vehimlerle, ön yargılarla ve saplantılarla yatırım yapmaya gelenlere engel olmayı bir kenara bırakarak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Amerikan Ford firması için söylediği “adam fabrika kuracak binlerce insana iş verecek, gerekirse Çankaya Köşkü’nün Bahçesini bile veririm” şeklindeki bir bakış açısına erişmeliyiz. Tabii bu bakış açısı “ne olursa olsun, ne amaçla yaparsa yapsın, tek yatırım yapsın yurdun toprağını-kaynaklarını verimiz ve kontrol etmeyiz” şeklinde teslimiyetçi bir yapıda olmamalıdır.

B. EKONOMİK OLAYLAR

1. 1990-2000 DÖNEMİNDEKİ HÜKÜMETLERİN EKONOMİ POLİTİKALARI

1.1. ANAP İKTİDARLARININ (1990-1991) EKONOMİ POLİTİKALARI

Hükümetin açıkladığı tütün fiyatları ve yabancı tütün ithalatının serbest bırakılması kararı, Ege’li tütüncüler tarafından tepkiyle karşılanıyor ve 12 Şubat’ta Akhisar’da tütün çiftçisi tütün fiyatlarını protesto ediyor ve işyerleri yağmalanıyordu. Olaylarda 200 kişi gözaltına alınıyordu¹⁴⁰¹.

İstanbul belediyesinde temizlik işçilerinin süren grevleri halkın gündelik yaşamını olumsuz etkilemiş ve oluşan çöp dağları şehrin görünümünü ve sağlığını olumsuz yönde etkilemeye başlamıştı. Uzun görüşmelerden sonra astronomik sayılabilecek bir zamla toplu sözleşme imzalanıyordu. Ortalama işçi ücreti 1.5 milyon liraya yükseliyordu. 2 Haziran 1990 tarihli Milliyet gazetesi bu ücretin 500 bin lira aylık alan bir öğretmen maaşının üç katından fazla olduğunu belirtiyordu. 17 Haziran 1990’da yapılan bir açıklamada, 1989 yılında grevde 2 milyon 911 bin işgünü kaybedildiği, bunun 1963’ten buyana görülen en yüksek rakam olduğu ifade ediliyordu¹⁴⁰².

27 Nisan 1990’da Türkiye’deki toplam işçi sayısının 3 milyon 564 bin, sendikalı işçi sayısının da 1 milyon 834 bin olduğu açıklanıyordu 1990 yılı çalışma hayatındaki ücret pazarlıkları ve grevlerin bol yaşandığı bir yıl oldu. İlk grev 26 Mart’ta Çimento fabrikalarında 16.500 işçi tarafından başlatılmıştı. Grevler yılın sonuna doğru artmaya başlıyordu. 17 Kasım’da Genel Maden-iş sendikasına bağlı 48 bin maden işçisi grev kararı alıyordu. 30 Kasım’da Zonguldak’ta başlayan maden işçilerinin grevinde on binlerce işçi miting yapıyordu. 26 Aralık’ta Madenden sonra metal işkolunda da grevler başlıyor ve MESS’e bağlı 100 bin işçi greve çıkıyordu.

36 gündür grevde olan Zonguldak maden işçilerinin 4 Ocak’taki Ankara’ya yürüyüşlerine, hükümetle anlaşma sağlanması üzerine son veriliyordu. Sözleşmelerde işçilerin ücret ve sosyal haklarında ciddi iyileştirmeler sağlanıyordu. 42 bin işçiyi kapsayan toplu sözleşmede ücretler 500 bin liradan 1.350 bin liraya çıkartılıyordu¹⁴⁰³.

1 Nisan’da, THY ve Havaş’ta çalışan 10.500 işçi greve başlıyordu. Yapılan görüşmelerde aradaki farkın çok büyük olduğu görülüyordu. Sendika %1.100 isterken, THY yönetimi %225 veriyordu¹⁴⁰⁴. Nisan ayının sonuna doğru Brisa fabrikasının açılışında konuşan Cumhurbaşkanı Turgut Özal, aşırı zam istekleri ve grevleri sürdürmeye devam etmeleri durumunda THY ve pek çok işyerinin kapanabileceğini böylece işçilerin ekmeklerinden olabileceklerini hatırlatıyor ve dünyanın hiçbir ülkesinde 5 ay grev olmaz diyordu¹⁴⁰⁵. 12 Haziran’da 600 bin kamu işçisinin pasif direnişi yollara dökülüyordu. 12 Temmuz’da Türk-İş toplu sözleşme görüşmeleri tıkanan 600 bin kamu işçisinden 330 bini için grev kararı alıyordu. Yaklaşık 10 gün sürün pazarlıklardan sonra 22 Temmuz’da kamu işçilerinin toplu sözleşme görüşmeleri

¹⁴⁰¹ Hürriyet, 17.02.1990 s. 4

¹⁴⁰² Cumhuriyet Ansiklopedisi, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.325

¹⁴⁰³ Hürriyet, 06.02.1991 s.3

¹⁴⁰⁴ Hürriyet, 06.04.1991, s.5

¹⁴⁰⁵ Hürriyet, 25.04.1991, s.1

%142 oranında zamla sonuçlanıyordu. Bu yüksek orandaki zam işçileri oldukça memnun ediyordu. Türk-İş başkanı Şevket Yılmaz: “Başbakan zoru başardı” yarım milyon işçinin toplu sözleşmesiyle alınan zamdan memnunuz” ortalama artış %160 oldu. Birinci 6 ay %80 artı 300 bin lira sözleşme öncesi 850 bin ücret alan bir işçi 4. 6 ayda brüt 4 milyon 151 bin lira alacak. 5.5 trilyon olan zammın kaynağı para basılarak karşılanacak¹⁴⁰⁶. 15 Haziran’daki ANAP kongresinde genel başkanlığa seçilen Mesut Yılmaz, başbakan olduktan sonra hemen genel seçime gitmeyi düşündüğü için adeta işçiye, çiftçiye ve kısmen de memura devletin imkanlarını bol keseden dağıtmaya başlıyordu. Kamudaki bu yüksek zam bütçe dengelerini alt üst edeceği için, Cumhurbaşkanı Özal “işçiye fazla zam verdi” diye Yılmaz’ı eleştiriyordu. Özal “bu zammın arkasından memurun talebi gelir zira işçiye memurun iki katı zam yapıldı ve enflasyon üç haneli rakamlara ulaştı”¹⁴⁰⁷ diyordu.

Körfez Savaşı'nın Ekonomiye Etkileri

2 Ağustos 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesiyle başlayan Körfez krizi benzin fiyatlarını tüm dünyada ve ülkemizde önemli oranlarda zam gelmesine neden oluyordu. 11 Eylül’e kadar ki yaklaşık bir ay içinde benzine %63 oranında zam yapılıyor Eylül ayı sonuna doğru petrolün varil fiyatı 41 dolara yükseliyordu¹⁴⁰⁸. 23 Ekim 1990’da benzin fiyatlarında, dünya genelindeki inişe paralel olarak %7-10 arasında indirim yapılıyordu.

Yine de Körfez rağmen, DİE tarafından açıklanan 9 aylık büyüme %9 oluyordu¹⁴⁰⁹.

Körfez savaşının çıkmasıyla döviz fiyatlarındaki bir miktar artış şubat ayında otomobil ithalatını adeta durma noktasına getiriyordu. Yerli otomobiller yine yok satıyordu. Televizyonda geçen yılın rakamları aşılrken video satışları düşüyordu. Bunun yanında çamaşır makinesi satışlarında neredeyse %100 artış görülüyordu¹⁴¹⁰. Körfez krizine rağmen tüketim talebinin oldukça canlı olduğu göze çarpıyordu.

Körfez krizinden sonra tıkanan Amerika ekonomisi zor günler geçiriyordu. Fabrikalar kapanıyor, Bankalar iflas ediyor bir milyon 600 bin kişi işsiz kalıyordu. Ülke 1929 krizinden beri ilk defa önemli sıkıntı yaşıyordu. Bush Japonya’ya Amerika ihraç ürünlerine kapıyı açmasını istiyordu¹⁴¹¹. Bu durum doların değerini Japon yeni ve Alman Markı karşısında tüm zamanların en düşük değerine düşüyor ve Ağustos ayında dolar mark paritesi 1.4210 oluyordu. Özellikle 1994 yılında parite 1.30’lar seviyesine kadar iniyordu.

1.2. DEMİREL HÜKÜMETİ’NİN EKONOMİ POLİTİKALARI

Yılmaz’ın seçimler nedeniyle ertelediği zamlar gelen DYP ile SHP koalisyon hükümetine kalıyordu. Yeni hükümet yılın sonuna doğru ekonomik tedbirler paketini açıyordu. Hükümet, 16 Aralık’ta

¹⁴⁰⁶ Hürriyet, 24.07.1991 s.12

¹⁴⁰⁷ Hürriyet, 25.07.1991, s.1

¹⁴⁰⁸ Hürriyet, 27.09.1990, s. 11

¹⁴⁰⁹ Hürriyet, 01.12.1990, s. 4

¹⁴¹⁰ Hürriyet, 12.11.1991, s.5

¹⁴¹¹ Hürriyet, 11.01.1992, s.1

KİT'lerin zam kararlarını kendilerinin vereceğini açıklıyor ve daha sonra bir çok temel ürüne %9-48 arasında zam geliyordu¹⁴¹².

Tansu Çiller tarafından hazırlanan ekonomi paketi 18 Ocak'ta açıklanıyordu. Seçimlerde ANAP'ı desteklediği için Sabancı Holding ile hükümetin ilişkileri mesafeli oluyordu¹⁴¹³. Tüsiad çevresindeki patronlar hükümetin ekonomi paketine destek veriyorlardı¹⁴¹⁴. Hükümetin Şubat ayı başında çıkardığı vergi affı Mart ayı başında Cumhurbaşkanı Özal tarafından veto ediliyordu¹⁴¹⁵.

Ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Tansu Çiller, döviz fiyatlarının enflasyonun altında kalacağını belirterek vatandaşları uyarıyor ve tüm yatırımcıların borsaya girmesini istiyordu. Çiller borsayı geliştirmek için destekleyeceklerini bildiriyordu¹⁴¹⁶.

Bazı mallarda gümrük duvarlarının yükseltilmesi üzerine "korumacılık hortladı" yolundaki eleştirilere cevap veren Devlet bakanı Çiller "yaptığımız korumacılık değil, 31 madde grubunda koruma oranlarının değiştirildi bunlardan 15'ini gümrük vergisi ve fonlarının artırıldı diğerlerinde ise düşürüldü" diyordu¹⁴¹⁷. Çiller kamudaki istihdam artışına da dikkat çekerek "KİT'lere her gün bin kişi almamız için baskı geliyor ama günde 100 kişi alıyoruz"¹⁴¹⁸ diyordu.

Ekonominin kötüye gitmesinden duyulan hoşnutsuzluğu ilk dile getiren Türkiye'nin en önemli sanayicilerinin oluşturduğu TÜSİAD'dan geliyordu. 20 Haziran 1992'de Hükümeti acil önlemler almaya çağıran TÜSİAD başkanı Bülent Eczacıbaşı'ya cevap veren Başbakan Süleyman Demirel "hariçten gazel okumak kolay" diyordu.

24 Haziran 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği toplantısı İstanbul'da başlıyordu.

Hükümet yılın ikinci yarısında memurlara %25-30 arasında zam yaparken, bu oran Albaylar için %93.6'yı buluyordu. Asgari ücrete ise %80 oranında artış sağlanarak net 907 bin liraya ulaşıyordu¹⁴¹⁹.

Hükümetin ikinci zam dalgası benzin, tek el ürünleriyle başlıyor şeker ile devam ediyordu¹⁴²⁰. Hükümetin bir diğer ilginç zammı ise seçimlerde yüksek olduğunu eleştirdiği otoyol ücretlerine yapılan zamdı. Bu çelişkiyi 5 Mayıs tarihli Hürriyet, "Baba (Demirel), "indireceğim dedi, zam yaptı. Otoyollara %100 zam yapıldı şeklinde yansıtıyordu. Petrole yapılan zamlar dünya petrol fiyatlarına endeksli olarak devam ediyor ve 16 Eylül 1992'de %12 zam yapılıyordu. İki ay sonra dünya petrol fiyatlarındaki gerileme dikkate alınarak indirime gidiliyordu.

Türk Ekonomisinde önemli bir yer işgal eden 3. İzmir İktisat Kongresi toplanıyordu¹⁴²¹.

¹⁴¹² Hürriyet, 21.12.1991, s.1

¹⁴¹³ Hürriyet, 20.01.1992 s.1

¹⁴¹⁴ Hürriyet, 22.01.1992, s.5

¹⁴¹⁵ Hürriyet, 08.03.1992, s.5

¹⁴¹⁶ Hürriyet, 25.02.1992, s.6

¹⁴¹⁷ Hürriyet, 03.03.1992, s.5

¹⁴¹⁸ Hürriyet, 04.03.1992, s.17

¹⁴¹⁹ Hürriyet, 08 ve 22.07.1992, s.18 ve 14.

¹⁴²⁰ Hürriyet, 12.04.1992, s.5

¹⁴²¹ Hürriyet, 05.06.1992, s.1

Hükümet TÜSİAD ilişkileri, 14 Eylül'de DYP'li 6 Bakanın “Yüksek enflasyondan TÜSİAD’ın sorumlu” tutması üzerine daha da gerilmeye başlıyordu. Devlet bakanı Cavit Çağlar’ın “Koç enflasyon düşerken otomobillere zam yapıyor” sözüne, Koç Holding ve TÜSİAD’dan “Bu sözler Bakan’a yakışmadı, Çağlar’ın sözleri talihsizliktir” açıklaması yapılıyordu. 15 Eylül tarihli Milliyet gazetesinin bir başka haberinde ise Çağlar’ın ürettiği ipliğin %77.7 zam görürken, Koç’un ürettiği Tofaş Doğan SL otomobilin %52.7 oranında zam görerek 81.7 milyon olduğu belirtiliyordu*. Hükümete yakın kuruluşlardan TOBB Başkanı Yalım Erez 15 Eylül’de yaptığı bir açıklamada TÜSİAD’ı hükümeti etkilemeye çalışmakla suçluyordu. Karşılıklı açıklamalardan rahatsız olan Başbakan Demirel ise yaptığı bir konuşmada Koç’ları “sizin gibi 50 kişi olsa işim görülür” diyerek övüyordu¹⁴²².

Sigara üretiminde devletin tekeline son verilmesiyle birlikte Türkiye’nin özel sektöre ait sigara fabrikası Philsa, 16 Aralık 1992 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel tarafından hizmete açılıyordu. Böylece sigara üretiminde devlet inhisarı tarihe karışıyordu. Sigara üretiminde TEKEL’in tek üretici olma konumu bitiyor ve “Samsun, Maltepe, Meltem, Tekel 2000, Bafra ve Birinci” gibi TEKEL’in markaları uluslararası dev markalar ile rekabet etmeye hazırlanıyordu.

Hükümetin bir başka zam erteleme bahanesi de, seçimlerde halktan “500 Gün” zaman istemesiydi. Bu erteleme üzerine yabancı petrol devleri “zarar ettiklerini ve ülkeden gideceklerini” açıklıyorlardı¹⁴²³. Hükümet aynı günlerde Güneydoğu’ya yönelik 234 trilyon liralık şok bir yatırım paketini açıyordu.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın zamansız ölümü ve Başbakan Süleyman Demirel’in Cumhurbaşkanlığına aday olması nedeniyle hükümet tarafından geciktirilen zamlar Demirel’in seçilmesinden sonra adeta yağıyordu. Sigara, süt, demir çelik, alüminyum ve THY taşıma ücretlerine zam geliyordu¹⁴²⁴.

1.3. ÇİLLER HÜKÜMETİ’NİN EKONOMİ POLİTİKALARI

Demirel’in Çankaya Köşküne çıkmasıyla hem DYP’nin hem de Başbakanlık koltuğuna Tansu Çiller geçiyordu.

Kamu kesimindeki ücret pazarlıkları çekişmeli geçiyordu. Çiller greve giden 400 bin işçiye “halkın parasını işçiye vermem” diyor bunun üzerine Türk-İş genel grev kararı alıyordu¹⁴²⁵.

İş dünyasından yeni başbakan için eleştirilerin gelmesi gecikmiyordu. Türkiye’nin en büyük grubu olan Koç Holding patronu Rahmi Koç “Çiller bir adım ötesini görmüyor halbuki Özal 10 adım ötesini görürdü” diyerek Çiller’i eleştiriyordu. Koç ekonomideki kurtuluşun “KİT’lerin kapatılması ya da üste vererek satılmasıyla, liranın gerçek değerinin saptanmasıyla ve Türkiye’nin bir danışmanlık

¹⁴²² Milliyet, 23.09.1992, s.1

¹⁴²³ Hürriyet, 04.04.1993, s.5

¹⁴²⁴ Hürriyet, 18.05.1993, s.1

¹⁴²⁵ Hürriyet, 08.08.1993, s.1-2

* Milliyet’in böyle bir haber yapmasının bir nedeni de Milliyet’in sahibi olan Aydın Doğan’ın aynı zamanda Koç Holding şirketlerinden Ford-Otosan ve Tofaş’ın en büyük bayisi olmasıdır.

firmasına teslim edilmeliyle” mümkün olacağını söylüyordu¹⁴²⁶. Hükümete aynı günlerde bir eleştiride patronlar kulübü TÜSİAD’dan geliyordu. TÜSİAD’da ekonomik durumdan dolayı hükümete sivil bir muhtıra veriyordu¹⁴²⁷. Yılın sonuna doğru hükümete yönelik TÜSİAD’ın tepkisi iyice artıyordu. Ankara’da düzenlediği sempozyumda hükümeti sert bir dille eleştiren başkan Halis Komili, “bir krizle aklımızın başına gelmesine izin vermemeliyiz” diyordu¹⁴²⁸. Komili’nin eleştirilerinin temelini; KDV artışları, ÖTV vergisi ve ithalatın artıp ihracatın azalmasının bir döviz krizine yol açabileceği endişesi oluşturuyordu. Hükümetin hazırladığı vergi paketi iş çevrelerinin eleştirisi yönünde değişikliğe uğruyordu. Şirketlere konulan trilyonluk vergilerden ve faizden ek vergi alınmasından geri adım atıldığı gibi alınan stopaj bile yarıya düşürülüyordu¹⁴²⁹. Böylece hükümeti eleştiren ve gelecek büyük bir krizin işaretini veren patronlar aldıkları tavizlerle seslerini kısıyorlardı.

Hükümet Halk bankası aracılığıyla ev kadınlarına ve gençlere 200 milyona kadar küçük işletme kredisi verme projesini yürürlüğe koyuyordu¹⁴³⁰.

Hükümetin ithalat rejimi açıklandığında Otomobilcilerin, beyaz eşyacıların korunduğu görülüyordu. Otomobilde gümrük vergisi AT ve EFTA için 3-6, buzdolabında 6, çamaşır makinesinde 2, TV’de 5, zeytinde 18, sigarada %40’a düşürülüyordu¹⁴³¹. 6 Ocak 1994 tarihli Hürriyet gazetesi holdinglere trilyonları bağışlayan hükümeti “Güneydoğuya özel vergi indiriminden vazgeçmekle eleştiriyordu.

1994 Krizine Doğru

Hazine müsteşarı vekili Osman Ünsal “döviz alan sıkıntıya düşer” demesine rağmen dolar 18.650 lira, mark 10.550 lira¹⁴³² oluyordu. Merkez Bankası devreye girerek bankalar arası piyasadaki faizi %150 ye kadar çıkarınca dolar 16.800 liraya düşerken, Borsa 1520 puan yükselerek 27 bini puanı aşıyordu¹⁴³³.

26 Ocak’ta Türk Lirası %13.6 oranında devalüe ediliyordu. Gerçekleştirilen devalüasyonla piyasalarda bütün mallarda satışlar duruyordu¹⁴³⁴. Piyasalardaki hareketliliğe ve karmaşaya karşı Başbakan Çiller “paranızı riske etmemek için tahvil alın” tavsiyesinde bulunuyordu. %14 oranında devalüasyon yapıyordu¹⁴³⁵. Ocak ayının son günü Piyasalar biraz durulurken bu kez de Merkez Bankası Başkanı Bülent Gültekin istifa ediyordu.

Ülke ekonomisi için kötü gidişin ilk belirtileri daha yılın başında gelmeye başlıyordu. 13 Ocak’ta Ülkelerin kredi itibarını ölçen Moody’s şirketi ve onun arkasından 14 Ocak’ta ise Standard and Poor’s da Türkiye’nin kredi notunu düşürüyordu. Bu durum ülkede şok etkisi yaratıyor borsa çökerken döviz yükselmeye başlıyordu. Yeni yıla 14.780 liradan başlayan dolar uluslararası kredi değerlendirme

¹⁴²⁶ Hürriyet, 26.10.1993, s.1

¹⁴²⁷ Hürriyet, 01.11.1993, s.6

¹⁴²⁸ Hürriyet, 02.12.1993, s.1

¹⁴²⁹ Hürriyet, 28.12.1993, s.1

¹⁴³⁰ Hürriyet, 02.10.1993 s.19

¹⁴³¹ Hürriyet, 03.01.1994, s.8

¹⁴³² Hürriyet, 20.01.1994, s.8

¹⁴³³ Hürriyet, 21.01.1994, s.1

¹⁴³⁴ Hürriyet, 29.01.1994, s.1

¹⁴³⁵ Hürriyet, 31.01.1994, s.1

kuruluşları Moody's ve Standart and Poors'un arka arkaya kredi notunu düşürmesiyle adeta çılgınca yükseliyordu. Dolar 1 Şubat'ta 17.347 lira, 1 Mart'ta ise 22 bin lira oluyordu. Rezervleri eriyen Merkez Bankası dolar talebine müdahale edemiyordu¹⁴³⁶.

Otomobil ithalatına döviz kalmadığı için hükümet ithalatı kısmak için bürokratik işlemleri ağırlaştırıyordu. 1993'te 110 bin ithal araba yurda girmişti. Piyasanın durgunlaşması ve yükselen kredi faizleri sebebiyle başta Koç olmak üzere yerli üreticiler bu kısma işleminde rol oynuyorlardı. Koç Holding ithalat rejiminde yaptığı gibi yine hükümet üzerinde baskı oluşturarak lehine karar aldırıyordu¹⁴³⁷.

Kriz günlerinde en ilginç açıklamalardan biri de muhalefet lideri Mesut Yılmaz: "hükümet döviz büfelerini kapayabilir ve döviz tevdiat hesaplarını lira olarak ödeyebilir"¹⁴³⁸ diyordu. Döviz müdahale etmekten rezervleri eriyen Merkez Bankası'nın kasasında başkan Yaman Törüner'e göre 2.5 milyar dolar, ANAP'lı Güneş Taner'e göre ise kalan para 600 milyon dolardı¹⁴³⁹. 17 Mart'ta dolar 23 bin lira oluyordu.

Ülkelerin itibarını belirleyen Standart and Poors mahalli seçimlere 4 gün kala muhtıra gibi kararlar Türkiye'nin notunu düşürüyordu. Dış itibarda asıl tehlikeli olan IMF raporun seçim sonrasına bırakılıyordu¹⁴⁴⁰. Bu kötü haberden iki gün sonra bir kötü haber de Dünya Bankası'ndan geliyordu, Dünya Bankası kredi musluklarını kapatıyor ve 100 milyon dolarlık krediyi vermiyordu¹⁴⁴¹. Kredinin kesilmesinin nedenleri arasında gelir ortaklığı senetleri geri ödemesinde yaşanan sıkıntı ve kredi notunun düşürülmesi gösteriliyordu

"5 Nisan kararları"nın alındığı günün bir gün sonrasında Merkez Bankasının Türk lirası faizlerini %120'den %90'a indirmesini gören yabancı ve yerli bankalar döviz hücum etmesiyle dolar 40 bin liraya yükseliyordu¹⁴⁴². Dolar daha sonra lira faizlerinin 40 puan artmasıyla 34 bin liraya geriliyordu. Dolardaki bu ani yükselişin faturası Hazine Müsteşarı Osman Ünsal'a kesiliyor ve görevden alınıyordu¹⁴⁴³.

Kısa zamanda meydana gelen şok devalüasyon neticesinde açılan paketten büyük miktarlarda zamlar çıkıyor tüp gaz 87 binden 127 bin liraya yükseliyordu. İş dünyası pakete destek verirken, muhalefet partileri Başbakan Çiller'i acemilikle suçluyorlardı. RP lideri Necmettin Erbakan Çiller için "eğer bu kadın benim çiftliğimde kahya olsaydı, hemen kovardım" diyordu¹⁴⁴⁴.

Nisan ayının 20'sinden itibaren bankaların dolar satmasıyla, doların fiyatı 28 bin liraya kadar düşüyordu. Bu iyimser durum borsadan kaçan paranın döviz yönmesiyle yine tersine dönünce, dolar tekrar 35 bin lira seviyesine yükseliyordu¹⁴⁴⁵. Bankalar arası piyasada gecelik faiz %400'lere

¹⁴³⁶ Hürriyet, 02.03.1994, s.1

¹⁴³⁷ Hürriyet, 04.03.1994, s.7

¹⁴³⁸ Hürriyet, 06.03.1994, s.7

¹⁴³⁹ Hürriyet, 07.03.1994, s.1

¹⁴⁴⁰ Hürriyet, 24.03.1994, s.1

¹⁴⁴¹ Hürriyet, 26.03.1994, s.1

¹⁴⁴² Hürriyet, 07.04.1994, s.1

¹⁴⁴³ Hürriyet, 09.04.1994, s.1

¹⁴⁴⁴ Hürriyet 07.04.1994, s.1,17

¹⁴⁴⁵ Hürriyet, 21 ve 27.04.1994, s.1,1

yükseliyordu. Hükümetin bankalardaki hesaplara devlet güvencesi vermesiyle dolar 32 bin 600 liraya düşüyordu¹⁴⁴⁶. Yıl boyunca zig zaglar çizen dolar yılın son gününü 39 bin lira, mark 25150 lira, İMKB 27.257 puan, 24 ayar külçe 475 bin lira, 1 ons altın ise 383,2 dolar olarak kapatıyordu¹⁴⁴⁷.

Bankalar arasındaki faiz yarışında büyük farklar görülmüyordu. Mevduata Akbank %100 faiz verirken, Kent Bank %140'la en yüksek faizi veriyordu¹⁴⁴⁸.

1994 yılı krizinin ilk izleri kendini göstermeye başladığı günlerde Hazine 3 ay vadeli %90 faizli bonolar satıyordu¹⁴⁴⁹. Krizin doruğa çıktığı günlerde hazine önce 3 ay vadeli %130 basit faizli (net %32.5 faizli) bono satıyordu¹⁴⁵⁰. Bu faizde piyasaların nabzını düşürmeyince 26 Mayıs'ta üç ay vadeli %200 basit, %406 bileşik faiz (dönem faizi net %50) getirili hazine bonusu satışına geçiyordu¹⁴⁵¹. Bu süper faizli bonolar ile devlet yıllık net %200'den borçlanıyor ve üç aylık bonolar net %50 faiz getiriyordu. Bu şok faizlerden sonra piyasalar gevşiyordu. Ağustos ve Eylül ayında yapılan bono satışlarında üç aylık basit faiz %50'lerden %22'ye düşüyordu¹⁴⁵².

Dünya Bankası Ve IMF'in Bir Yıl Önce Yaptığı Kriz Uyarısı

Şubat ayının başında Hürriyet gazetesinde yayınlanan bir haberde Dünya Bankası'nın 1993 yılında bir yıl sonra dövizde büyük bir karışıklık çıkacağını bildirdiği, fakat bu uyarının gizli tutulduğu ve dikkate alınmadığı belirtiliyordu¹⁴⁵³. Haberde ayrıca Merkez bankasının döviz rezervini kullanarak krizi önlemeye çalışmasının hata olduğu ifade ediliyordu.

Devalüasyon yapıldığı gün düşük kurdan 250 milyon dolar bazı kişilere satılmıştı. devalüasyon günü Merkez Bankasından ucuz dolar alan bankalar açıklandı. Başbakan Tansu Çiller, Mesut Yılmaz'ın kardeşinin ortak olduğu Tekstilbank'ı “devalüasyon tüyosu” almakla suçluyordu¹⁴⁵⁴.

1.3.1. 5 NİSAN KARARLARI

Başbakan Çiller “5 Nisan Kararları” olarak isimlendirilen paketten ve vatandaşlardan beklentilerini şöyle sıralıyordu: “bizi üç ay izleyin, sonuçlar iyi gitmiyorsa bizden hesap sorun. Beceremezsek Refah gelir. Refah'ı medya büyüttü.. paketten korunma yolları: harcamaları kısın, dövizle borçlanmayın, toplu taşımaya yönelin, sigarayı bırakın, kredili alışveriş yapmayın. Öz sermayeye yönelin”¹⁴⁵⁵.

Başbakan Çiller yerel seçimler nedeniyle açıklanması aylardır ertelenen paketi şu şekilde açıklıyordu: “döviz büfeleri kapatılmayacak, hesaplara dokunulmayacak. Karşılıksız repo önlenecek. Borç ertelemesi yapılmayacak”. Çiller “bu önlemler alınmasaydı enflasyon 3 binlere çıkardı. KİT zamları yapılmayacak” diyordu. “5 Nisan Kararları”: tarıma destek yok. Hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki

¹⁴⁴⁶ Hürriyet, 07.05.1994, s.1

¹⁴⁴⁷ Hürriyet, 31.12.1994, s.8

¹⁴⁴⁸ Hürriyet, 11.05.1994, s.8

¹⁴⁴⁹ Hürriyet, 23.01.1994, s.4

¹⁴⁵⁰ Hürriyet, 06.05.1994, s.4

¹⁴⁵¹ Hürriyet, 28.05.1994, s.2

¹⁴⁵² Hürriyet, 20.08.1994, s.4 ve Hürriyet, 17.09.1994, s.22

¹⁴⁵³ Hürriyet, 02.02.1994, s.1

¹⁴⁵⁴ Hürriyet, 03.04.02.1994, s.1

¹⁴⁵⁵ Hürriyet, 05.04.1994, s.1

ürünlere Sübvansiyonlar kaldırılıyor. Emeklilik zorlaşıyor kadınlar için 5 bin günden 7.200 güne erkeklerde 9 bin güne çıkarılıyor. Aylık vergi iadeleri kaldırılacak. Kamuya personel alınmayacak. Kardemir, Zonguldak Kömür, Sümer Holding'in 7 işletmesi, DMO, Et Balık ve Petlas özelleştirilecek. Yem Sanayi, Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, THY, Türban, Havaş, Denizcilik Bankası, TEK, PTT, Sümerbank ve Emlakbank satılacak kamu kuruluşları arasında bulunuyordu. Lüks taşıta, fazla konuta bir defaya mahsus vergi, gelir ve kurumlar vergisi ödeyenlerden bir defaya mahsus "kelle vergisi alınacak" şirketlere bir defaya mahsus "Net Aktif Vergisi" geliyordu. Hükümet kriz nedeniyle bilanço büyüklüğünden alınacak olan Net Aktif Vergisini yürürlüğe koyuyordu. 5 Nisan kararlarının akabinde alınan bu vergiyle işletmeler ve şirketler bilançolarının %10'unu vergi olarak verme durumunda kalıyorlardı.

5 Nisan'da Türk Lirası % 38.8 oranında devalüe ediliyor ve dolar 32.053 liraya çıkıyordu. Döviz kurlarını belirleme 10 bankaya emanet ediliyor ve daha sonra Merkez Bankası dolar satış kurunu 23.078 liradan 32.053 liraya çıkarıyordu¹⁴⁵⁶.

5 Nisan Kararlarından sonra hükümet IMF ile Stand-by anlaşması yapıyordu. Çiller'den Clinton'a uyarı: "bize ekonomik destek vermezseniz, Türkiye'ye aşırı gelir". IMF'yle tarihinin en hızlı Stand-by anlaşmasını yapıyor ve IMF Türkiye'ye 1 milyar 200 milyon dolar kredi veriyordu¹⁴⁵⁷. Ülkenin ekonomik kötü gidişine karşı Demirel kendini şu sözlerle savunmaya çalışıyordu. "ben ayrılırken ekonomi böyle kötü değildi". Demirel "doların 3 ayda 16 binden 40 bine çıkmasının ekonomik ve parasal izahı yoktur" diyordu¹⁴⁵⁸.

Ekonomik paketle ücretlerin dondurulması gündeme gelince koalisyon ortağı SHP'liler gerekirse kararları imzalamamayı düşünüyorlardı. SHP lideri Murat Karayalçın "ücret dondurmaya kabul etmeyiz. Ücretleri dondurmaya kalkıştırlarsa IMF ile Stand-by anlaşmasını imzalamayız" diyordu¹⁴⁵⁹.

Batan TYT, Marmara Bank ve İmpexbank'ta yabancı bankaların 7 trilyon lirası battığı bunun üzerine bu bankaların Türkiye'nin ithalat akreditiflerini kesince, hükümet bu bankaların zararlarını ödemeye karar veriyordu¹⁴⁶⁰.

TÜSİAD başkanı Halis Komili Çiller'i eleştirerek "savaşta bile böyle olmadı %125 enflasyon yaşıyoruz" diyordu¹⁴⁶¹.

Hükümet yastık altındaki paraların bankalara akmasını sağlamak ve para çekilmesini önlemek için bütün Türk lirası ve döviz mevduatlarına devlet garantisi getiriyordu. Hükümet bankalarda bulunan 536 trilyonluk dolar ve lira mevduatlara garanti veriyordu. Vatandaşlar paralarını istedikleri bankalara istedikleri şekilde yatırabileceklerdi. Dünya Bankası ve ABD'den jet krediler geliyordu¹⁴⁶².

¹⁴⁵⁶ Hürriyet, 06.04.1994, s.1

¹⁴⁵⁷ Hürriyet, 16.04.1994, s.1

¹⁴⁵⁸ Hürriyet, 17.04.1994, s.1

¹⁴⁵⁹ Hürriyet, 19.04.1994, s.1

¹⁴⁶⁰ Hürriyet, 27.04.1994, s.1

¹⁴⁶¹ Hürriyet, 05.05.1994, s.1

¹⁴⁶² Hürriyet, 06.05.1994, s.1,7

Demirel, Çiller'e "gereken tedbiri alamadıysan, niye istifa etmedin?" diye soruyordu. Demirel "Ocak 1994'te olanlar neden daha önce olmadı. Kasım ve Mart arasında 7 milyar dolar sattın 3 milyar dolar rezerv kalmış 5 Nisan günü 24 bin lira olan dolar 3 gün sonra 35 bin lira 1996'ya kadar fedakarlık olmaz" diyordu. Bir başka haberde ise 5 Nisan Krizi işsizler ordusuna 110 bin kişi daha ilave ettiği¹⁴⁶³ açıklanıyordu.

IMF ile üzerinde anlaşılan şok faizli Bono uygulama devreye giriyordu. Bu uygulamayla yastık altındaki dövizin bankalara dönmesi amaçlanırken, Hazine bu geçici bir durum diyerek bankalara faizi tırmandırmayın diyordu¹⁴⁶⁴. 3 ayda %50 net faizli süper faizli bonolar adeta kapışılırken, IMF'de ekonomik programa destek veriyor ve 713 milyon dolar gönderiyordu¹⁴⁶⁵.

Türkiye'nin en büyük holdinginin patronu Rahmi Koç, "devlet dış ve iç borçlarını ertelesin. Ödeme darboğazına girmeden dış borçların konsolide edilmesi lazım. İç borçların ödenmesine de uygun çareler bulunmalı" diyor ve alınması gereken tedbirleri sıralıyordu¹⁴⁶⁶.

Koç ve Sabancı Çiller için birbirine giriyor Sabancı "ihracat trenini kaçırınlar şimdi bağıyor diyerek" Koç'u eleştiriyordu¹⁴⁶⁷.

Yeni çıkartılan TEFE faizi ilgi görmüyordu¹⁴⁶⁸.

TİSK'ten "sayın Başbakan partizanlık yapma bu koalisyon döneminde memur sayısında rekor artış görülmüştür. SHP ve DYP koalisyonu memur alma rekoru kırdı"¹⁴⁶⁹ açıklaması yapılıyordu.

Hükümet, 94 krizinde oluşan yüksek enflasyondan en çok etkilenen kesimlerden biri olan memurlara 1995'te ciddi bir zam yapmayı kararlaştırıyordu. Başbakan Çiller ve Karayalçın, %91.2'ye kadar çıkacak memur zamlarını açıklıyorlardı. Bu yüksek orandaki zamlar için "seçim yatırımı değil, sözümüzü yerine getiriyoruz" diyorlardı. Zamlardan %20 Ocak zammı düşülecek. 15 Nisan'dan itibaren zamlı şekilde ödenecek maaşlarda küçük memura daha fazla artış sağlanıyordu¹⁴⁷⁰.

TÜSİAD Başkanı Halis Komili "Cumhuriyet tarihinin en kötü dönemini yaşıyoruz devleti batırdılar" diyordu¹⁴⁷¹.

1990 yılında 5 üyeye kurulan MÜSİAD'ın üye sayısı 2000'e ulaşıyordu¹⁴⁷².

Hükümetle toplu sözleşme görüşmeleri yapan kamu işçi kesiminin taleplerini aşırı bulan Başbakan Çiller "1,5-2 milyon işsiz bulduğu, işçinin memurdan üç kat fazla para aldığı bir ülkede ben işçiye bu parayı vermem. Halk benden hesap sorar. Aynı işi yapan bir memur 4 milyon alırken, işçi statüsündeki bekçi ise 15 milyon alıyor. 1994 yılında memura yapılan zam %55 iken, işçiye %116 oldu.

¹⁴⁶³ Hürriyet, 17.05.1994, s.1

¹⁴⁶⁴ Hürriyet, 27.05.1994, s.1

¹⁴⁶⁵ Hürriyet, 28.05.1994, s.1

¹⁴⁶⁶ Hürriyet, 25.06.1994, s.1

¹⁴⁶⁷ Hürriyet, 26.06.1994, s.1

¹⁴⁶⁸ Hürriyet, 16.08.1994, s.8

¹⁴⁶⁹ Hürriyet, 09.01.1995, s.1,7

¹⁴⁷⁰ Hürriyet, 24.02.1995, s.1

¹⁴⁷¹ Hürriyet, 26.02.1995, s.8

¹⁴⁷² Hürriyet, 03.05.1995, s.7

İşçinin devlete maliyeti memurun 3 katı” diyordu. Türk-iş başkanı Bayram Meral ise “halk kimden hesap soracağını bilir”¹⁴⁷³ diyerek Çiller’e cevap veriyordu. Tansu Çiller’in Türk-İş başkanı Bayram Meral’e “Sizi defterden sildim” sözü üzerine Bayram Meral Çiller’e, “burası babanızın çiftliği mi?” diye sorunca, Çiller “bu ülkenin kanını kamu işçisi, SSK ve TÜSİAD emiyor” diyordu¹⁴⁷⁴.

Memura % 45 ile 70 arasında zam yapılması kararlaştırılıyordu¹⁴⁷⁵.

Çiller. “0 zam vereceğim diyerek” Türk-iş’le oturduğu pazarlık masasından 65 trilyonluk anlaşmaya imza atarak kalkıyordu. İşçiler 1. ve 2. altı ayda %16’şar zam alacaklar. İkinci yılın ilk 6 ayında 18, ikinci 6 ayında %20 zam alacaklar. Hükümet memura, işçi ve Bağ-Kur emeklilerine de %50 civarında zam yapıyordu¹⁴⁷⁶.

Gümrük Birliği Tartışmaları

Gümrük Birliği konusundaki tartışmalar Sabancı’ların “Gümrük Birliğine hazırız”¹⁴⁷⁷ açıklamasıyla alevleniyor ve Koç Grubu’nun Gümrük Birliğine karşı olması ve muhalefet etmesiyle iki grup arasındaki tartışmalar karşılıklı açıklamalarla büyüyordu. Sabancı’lar, Koç’a “Gümrük duvarı arkasına sığınıp üretim yaparak rekabet edilmez. Kimsenin milletin sırtından geçinmeye soymaya hakkı yoktur” derken, Koç Grubu da Sabancı’ları, “daha sanayici olmadan gümrük birliğine hazırız” demelerini eleştiriyor ve “Sabancı ithalatçılık yapacak. Gümrük birliğinde ilk batacak tekstil sektörü olacak çünkü teknoloji yenilemediler” diyorlardı. Özdemir Sabancı “korumacılık bizde birkaç kişinin menfaati uğruna milletin kazıklanmasıdır. Bazı sektörlerde korumacılık kalkmışken neden otomotiv ve beyaz eşyada devam ediyor... bu nasıl adalet, imtiyazlar devri kapanmalıdır. Gümrük birliğine geçiş tarihi yıllardır erteleniyor artık bundan vazgeçilmelidir. Geçiş hazırlığı için sanayiciye yeterince zaman verilmiştir. Pamuk ipliğinde 0 olan gümrük duvarı, otomobilde %39, polistirende 0 olan gümrük duvarı ticari araçta %53, çimentoda %11 iken buzdolabında %31’dir. Bu sistemle başarılı sanayici cezalandırılmakta, başarısız ise korunmaktadır” diyordu¹⁴⁷⁸.

Gümrük Birliği Anlaşması, 6 Mart 1995’te Brüksel’de imzalandı. 15 ülke Dış İşleri Bakanının imza koyduğu anlaşmaya göre Türkiye ile bu ülkeler (AT) arasındaki gümrük vergileri 1 Ocak 1996’dan itibaren kaldırılması kararlaştırılıyordu¹⁴⁷⁹.

Türkiye ile 15 Avrupa ülkesi arasındaki gümrük duvarı 1 Ocak itibarıyla resmen kalkıyordu. Gümrük Birliği mevzuatı Resmi Gazetenin 1088 sayfalık nüshasında yayınlanıyordu. 15.500 üründe gümrük sıfırlanırken, gazetenin 864 sayfasında ithalat rejimi yer alıyordu. Mevzuatla Sanayi ürünleri ithalatında toplu konut kesintisi de kalkıyor ayrıca kesin dönüş yapanlara uçak ve yat getirebilme imkanı

¹⁴⁷³ Hürriyet, 08.08.1995, s.1

¹⁴⁷⁴ Hürriyet, 04.08.1995, s.22

¹⁴⁷⁵ Hürriyet, 24.10.1995, s.8

¹⁴⁷⁶ Hürriyet, 27.10.1995, s.1,2

¹⁴⁷⁷ Hürriyet, 28.07.1993, s.7

¹⁴⁷⁸ Hürriyet, 03.08.1993, s.1-7

¹⁴⁷⁹ Hürriyet, 07.03.1995, s.1

sağlanıyordu. Tarım ürünleri gümrük birliği dışında tutulurken, 132 malda ise üç yıllık geçiş süreci uygulanıyordu¹⁴⁸⁰.

İlerleyen günlerde başından beri Gümrük Birliği'ne karşı olan Rahmi Koç "Gümrük Birliği lehimize çalışmıyor tekrar müzakere edilmeli" diyordu¹⁴⁸¹.

1.4. YILMAZ (ANAYOL) HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI

Kısa süren Anayol Hükümetinin Başbakanı Mesut Yılmaz 7 Mayıs 1996'da zorunlu tasarrufun tasfiyesi, tahvil ve bonoların vergilendirilmesi ve geç emeklilik kararlarını içeren bir tedbir ve uygulama paketi açıklıyordu.

Yılmaz'ın çaya 25 bin lira fiyat açıklaması Rize'de sevinçle karşılanıyordu¹⁴⁸². Hükümet, hububat destekleme fiyatlarını %175'e kadar artırıyordu¹⁴⁸³. Yılmaz başbakanlığı döneminde yine kamu imkanlarını hesapsızca dağıtıyordu. Bu hükümetten sonra Refahyol hükümeti iş başına geliyordu.

1.5. ERBAKAN (REFAHYOL) HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI

IMF, Hükümete "artık ücretleri kısmayın" diyordu¹⁴⁸⁴ zira, memur maaşı 150 dolar mertebelerine kadar düşmüş bulunuyordu¹⁴⁸⁵. Yeni Başbakan Erbakan bütçede %30 zam öngörülmesine karşı memura %50 zam verirken, "Karadayı'ya bu güne kadar garson maaşı vermişiz. Bir Genel Kurmay Başkanı'nın 104 milyon alması düzeltilmesi gereken bir durumdur" diyerek güvenlik güçlerine daha fazla zam veriyordu¹⁴⁸⁶. Hükümet işçi emeklisine %50 ve Bağ-Kur emeklilerine %65-136 arasında zam yapıyordu¹⁴⁸⁷. Refahyol Hükümeti döneminde özellikle Bağkur emeklileri, kamu işçileri ve memurların (özellikle askerler ve polisler) maaşlarında yüksek oranda artış yaşanıyordu.

Asgari ücret ise net 11 milyon oluyor ve ücretteki artış %101 oluyordu¹⁴⁸⁸.

Yeni Kurulan Refah-Yol hükümetinin ilk ekonomi paketi Ağustos başında açıklanıyordu. 10 maddelik kaynak paketinden 3 yılda 10 milyar dolarlık bir gelir bekleniyordu. Pakette: 100 bin kamu lojmanının ve bir çok kamuya ait tesis ve kampın satışının yanısıra dövize endeksli tahvil satılması, lojmanlar ve gecekonduların satılması, Belediyelerin vergi denetimi yapması, KİT'lerin paralarının ortak havuza girmesi, Özelleştirmenin hızlanması, Vergisini erken ödeyene indirim yapılması, gurbetçiye süper döviz hesabı açma hakkı verilmesi, zorunlu tasarrufta kesintiye son verilmesi ve SSK ile Bağkur'un yeniden düzenlenmesi gibi maddeler yer alıyordu¹⁴⁸⁹.

İran'la imzalanan doğalgaz anlaşmasıyla Türkiye'nin İran'dan 23 yılda 23 milyar dolarlık doğalgaz alması kararlaştırılıyordu¹⁴⁹⁰.

¹⁴⁸⁰ Hürriyet, 01.01.1996, s.1

¹⁴⁸¹ Hürriyet, 23.07.1997, s.7

¹⁴⁸² Hürriyet, 15.05.1996, s.8

¹⁴⁸³ Hürriyet, 27.05.1996, s.1

¹⁴⁸⁴ Hürriyet, 01.05.1996, s.1

¹⁴⁸⁵ Hürriyet, 14.06.1996, s.7

¹⁴⁸⁶ Hürriyet, 11.07.1996, s.1,7

¹⁴⁸⁷ Hürriyet, 12.07.1996, s.1,7

¹⁴⁸⁸ Hürriyet, 01.08.1996, s.1

¹⁴⁸⁹ Hürriyet, 01.08.1996, s.1,7

¹⁴⁹⁰ Hürriyet, 13.08.1996, s.18

DİE, Türkiye’de her 100 liranın 55 lirasını nüfusun sadece %20’sinin, geriye kalan 45 liralık bölümünü ise nüfusun %80’lik büyük kesiminin paylaştığını açıklıyordu. En fakir %20 ye 4.9 lira gidiyordu¹⁴⁹¹.

Başbakan Erbakan’ın güvenlik güçlerine verdiği ek zammın daha sonra tüm memurlara yansıtılması kararlaştırılıyordu. Devlet Bakanı Abdullah Gül “tüm memurlara ek zam verilecek” diyordu¹⁴⁹². Memura söz verilen ek zam Mart ayında %18-40 arasında yapılıyordu. böylece Haziran 1996’da 21.521 bin lira maaş alan Asistan 1997 Temmuz’da 50.309 bir lira alacaktı¹⁴⁹³. Erbakan Hükümetinin memurlara verdiği zamlara iş dünyasından eleştiri geliyor ve Rahmi Koç “hükümet hayali gelirle memura ek zam yaptı” diyordu¹⁴⁹⁴.

Danıştay belediyelerin havuza girmesini durduruyordu¹⁴⁹⁵. Ortak havuz uygulamasıyla kamu kuruluşlarının kaynakları bir havuzda toplanıyor ve ihtiyacı olan kuruluş piyasadan borçlanmadan oradan kaynak sağlayabiliyordu.

Hükümet, Hazinesinin Merkez Bankasına olan 500 trilyon borcunu para basarak ödemeye karar veriyordu¹⁴⁹⁶.

Denk bütçe oluşturmaya çok istekli olan Erbakan denk bütçeden dönmek zorunda kalıyordu¹⁴⁹⁷.

Hükümet “50 bin Mark mevduat açtırana hem bedelsiz ithalat hakkı hem de %10 faiz” veriyordu. Bu duruma Türk otomobil sanayinin duayeni Rahmi Koç şu sözleriyle tepki gösteriyordu: “1960’da araba fabrikası kurulması için orduyu ikna eden Erbakan’ın bugün bu sanayiye zedelemek için, işi bitmiş arabaları ithal etmek için kararname neşrediyor. Aldıkları abdest ürkütülen kurbağaya değmez” diyordu¹⁴⁹⁸.

Erbakan 10 milyar dolar gelir beklediği 2. kaynak paketini Eylül’ün sonlarına doğru açıklıyordu. Pakette: otel, işhanları ve meydan satışları, bonoya stopaj, Manavgat suyu satışı, gecekonduların satışları ve solvent fonu gibi gelir kalemleri bulunuyordu¹⁴⁹⁹.

Hükümet Türk vatandaşlarına kumar yasağı koyunca borsa’da işlem hacminde büyük artışlar görülüyordu. İşlem hacmi %100’e yakın artışla 10 trilyon seviyelerine yükseliyordu¹⁵⁰⁰. IMF, Türkiye’de bozulan dengelere rağmen neden bir kriz yaşamadığını araştırıyordu¹⁵⁰¹. Hükümet Türkiye’de bulunanlara da 50 bin mark hesap açtırarak bedelsiz ithalattan yararlanabilme hakkı veriyordu¹⁵⁰². Üçüncü paketten de vergi affı çıkıyordu¹⁵⁰³.

¹⁴⁹¹ Hürriyet, 19.10.1996, s.7

¹⁴⁹² Hürriyet, 14.01.1997, s.7

¹⁴⁹³ Hürriyet, 18.03.1997, s.7

¹⁴⁹⁴ Hürriyet, 21.03.1997, s.7

¹⁴⁹⁵ Hürriyet, 27.03.1997, s.7

¹⁴⁹⁶ Hürriyet, 27.03.1997, s.7

¹⁴⁹⁷ Hürriyet, 30.04.1997, s.9

¹⁴⁹⁸ Hürriyet, 11.09.1996, s.7

¹⁴⁹⁹ Hürriyet, 20.09.1996, s.1,7

¹⁵⁰⁰ Hürriyet, 27.09.1996, s.1

¹⁵⁰¹ Hürriyet, 30.09.1996, s.8

¹⁵⁰² Hürriyet, 16.11.1996, s.7

¹⁵⁰³ Hürriyet, 26.11.1996, s.1

Hükümetin kaynak paketlerinde yer alan kamu tesis ve lojmanlarının satılması kararı gereğince 570 Öğretmen Evi'nin 2 yıl içinde satılması hakkındaki bakanlar kurulu kararı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giriyordu¹⁵⁰⁴.

1.6. YILMAZ (ANASOL-D) HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI

Yeni vergi yasasıyla peşin vergi ve hayat standardı kaldırılıyordu¹⁵⁰⁵.

IMF, Hükümetten acil istikrar programı hazırlamasını istiyordu¹⁵⁰⁶.

Başbakan Mesut Yılmaz: “özelleştirme mutlaka yapılacak, piyasalara ve faize müdahale edilmeyecek, bütçeler şeffaf olacak ve maaşlar kesintisiz ve zamanında ödenecek” diye söz veriyordu¹⁵⁰⁷.

Erbakan'ın başlattığı havuz uygulamasına son veriliyordu¹⁵⁰⁸.

Devlet Bakanı Güneş Taner “enflasyon %100 olur” deyince dolar 158 bine yükseliyor ve Borsa 1.919 puana geriliyordu¹⁵⁰⁹.

Devlet Bakanı Güneş Taner, GSM lisanslarının Telsim ve Turkcell'e 500'er milyon dolara satılmasının ucuz olduğu eleştirilerine, “dünyanın en karlı GSM satışını yaptık” şeklinde karşılık veriyordu¹⁵¹⁰.

Başbakan Yılmaz “Çok zor bir döneme giriyoruz. En azından enflasyonda bir düşme, pahalılıkta da rahatlama olmayacak” diyordu¹⁵¹¹.

Devlet bakanı Güneş Taner “1998 enflasyonu %31 hatta 19.25 bile olabilir” diyordu¹⁵¹².

Maliye bakanlığı, 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren Amerikan sistemine geçerek, para takibinde tarihi bir reform yapmayı planlıyordu. Bu uygulamayla paranın kaynağı sorulacak, Noter işlemleri kontrol altında tutulup, Banka hesapları ve Kredi kartı kullanımındaki büyük harcamaların incelenebilecekti¹⁵¹³. Hükümet hazırladığı vergi reformundan 5 katrilyon lira bekliyordu.

5 Aralık'ta Hazine müsteşarı Mahfi Eğilmez istifa ediyordu.

Maliye Bakanı Zekeriya Temizel yeni vergi tasarısına göre, “mahkemeler suçlu bulunanları hapis cezasına çarptıracağını” söylüyordu¹⁵¹⁴.

¹⁵⁰⁴ Hürriyet, 29.11.1996, s.8

¹⁵⁰⁵ Hürriyet, 08.07.1997, s.7

¹⁵⁰⁶ Hürriyet, 10.07.1997, s.7

¹⁵⁰⁷ Hürriyet, 14.07.1997, s.1

¹⁵⁰⁸ Hürriyet, 15.07.1997, s.9

¹⁵⁰⁹ Hürriyet, 24.07.1997, s.7

¹⁵¹⁰ Hürriyet, 22.08.1997, s.7

¹⁵¹¹ Hürriyet, 07.17.1997, s.1

¹⁵¹² Hürriyet, 15.11.1997, s.11

¹⁵¹³ Hürriyet, 05 ve 06.12.1997, s.1 ve 9

¹⁵¹⁴ Hürriyet, 07.12.1997, s.1

İş dünyasının önemli ismi Rahmi Koç, vergi paketine şüpheyle bakıyor ve bir uyarıda bulunuyordu. “parayı vergi tasarısıyla ürkütmeyin hemen yurtdışına kaçabilir”¹⁵¹⁵.

Anasol D hükümeti Bakanlar kurulu öğretmenlere yılbaşından itibaren diğer memurlardan %18 fazla ücret zammı kararı alıyordu¹⁵¹⁶.

Yeni hükümet icraatlara zamla başlıyor başta Petrole %32 olmak üzere telefona da %50 zam yapılıyordu¹⁵¹⁷. Tekel ürünlerine 8 yıllık Eğitime katkı amacıyla % 17-33 arasında zam yapılıyordu¹⁵¹⁸.

Güneş Taner “enflasyon %50’ ye inmezse istifa ederim” diyordu¹⁵¹⁹.

KDV 150 metreden küçük konutlarda KDV %1. diğerlerinde %15 olması kabul ediliyordu¹⁵²⁰.

TBMM 1 Nisan’da kabul ettiği bir yasa ile vergi numarası alma zorunluluğu getiriyor, bundan böyle vergi numarası olmaksızın çek tahsil etmek, havale yapmak ve pasaport almak gibi bir çok alanda işlem yapmak imkansız hale geliyordu¹⁵²¹. Taşıt alım ve satışları ile şirket ortakları için getirilen vergi numarası zorunluluğu vergi dairelerinde kuyruklara sebep oluyordu¹⁵²².

Akaryakıt ürünlerinde otomatik fiyatlandırmaya Haziran’da geçiliyordu¹⁵²³.

Devlet Bakanı Güneş Taner, 12 bankanın mali gücü zayıfladığı için hazine denetimine girdiğini açıklarken “bazı bankalar tefecilik yapıyor” uyarısında bulunuyordu. Taner bu bankaların lisanları iptal edilebilir derken “mevduata güvence kalkacak” diyordu¹⁵²⁴.

Irak mazotuna %80 vergi konuyordu¹⁵²⁵.

Güneş Taner IMF ile 18 aylık yakın izleme anlaşmasını imzalıyordu¹⁵²⁶. Hükümet IMF’ye emeklilik yaşının yükseltilmesi, enflasyonun düşürülmesi gibi tedbirler getireceğini belirtiyordu¹⁵²⁷.

Ford yeni fabrikasını Seka arazisi üzerinde kurmaya karar veriyordu¹⁵²⁸. Yılmaz Petrol Ofisi ihalesi ve SEKA fidanlığının Ford-Koç ortaklığına verilmesi konusunda doğru olanı yaptığını söylüyordu. Yılmaz “vicdanım rahat, daha öncede Toyota arazi istemişti verilmeyince yatırımı Fransa’ya kaydırıldı”¹⁵²⁹ derken, Ford için arazi tartışmalarına Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’de katılıyor Ford fabrikası için, “yeter ki bu fabrika yapılsın. Çankaya’nın Bahçesini bile veririm” diyordu. Demirel “adam cebine 700 milyon doları koymuş fabrika kurayım ve 15 milyon dolarda Tıp Fakültesine yardım yapayım diyor”¹⁵³⁰ diyerek yapılan işin uygunluğunu savunuyordu.

¹⁵¹⁵ Hürriyet, 14.12.1997, s.9

¹⁵¹⁶ Hürriyet, 12.11.1997, s.9

¹⁵¹⁷ Hürriyet, 15.16.07.1997, s.7

¹⁵¹⁸ Hürriyet, 17.08.1997, s.1

¹⁵¹⁹ Hürriyet, 16.01.1998, s.9

¹⁵²⁰ Hürriyet, 04.03.1998, s.1

¹⁵²¹ Hürriyet, 04.03.1998, s.1

¹⁵²² Hürriyet, 03.03.1998, s.11

¹⁵²³ Hürriyet,22.05.1998, s.1

¹⁵²⁴ Hürriyet, 30.05.1998, s.1

¹⁵²⁵ Hürriyet, 06.06.1998, s.11

¹⁵²⁶ Hürriyet, 29.06.1998, s.9

¹⁵²⁷ Hürriyet, 01.07.1998, s.9

¹⁵²⁸ Hürriyet, 24.02.1998, s.9

¹⁵²⁹ Hürriyet, 19.07.1998, s.22

¹⁵³⁰ Hürriyet, 22.07.1998, s.1

23 Temmuz 1998’de, 30 Eylül’ü “Mali Milat” sayan, Vergi reformu Tasarısı TBMM’de kabul ediliyordu. Yeni yasayla her türlü gelire vergi konuyordu. Ücretlinin vergi oranı düşerken, tahrife hapis cezası getiriliyordu. Taşıt pulu kaldırılıyor. Kara paraya, kumara, faize, repoya, hisse senedi, fona, Loto ve totoya vergi konuyordu. Ayrıca “Hayat Standardı” uygulaması kaldırılıyordu¹⁵³¹.

Servet aklamak için, Maliye Bakanlığının “Ak Çarşamba” olarak nitelediği 30 Eylül tebliğine göre, 3.5 milyarın üstünde nakit parası olanlar bunu bankaya bloke ettirmeleri gerekmektedir¹⁵³².

Borsadaki şok düşüş üzerine dün gezisini iptal ederek “borsanın istediği önlemler paketi geliyor” müjdesi veren Yılmaz’ın sözleri borsada hisselerle %17 artışla tavan yaptırarak günü 2.278 puandan kapatmasını sağlıyordu¹⁵³³.

Bankada parayı bir günlüğüne bloke ettirmeyi Hürriyet gazetesi şu şekilde haberleştiriyordu. “Ak çarşambayı kaçıranları kara Çarşambalar bekliyor. Bugün yatırım yarın çekin, bankaya gitmeyen yandı. Nerden buldun denecek. Bu işlemde vergi yok sorgulama yok”.¹⁵³⁴

Başbakan bir günde 700 trilyonun el değiştirdiğini ve bu konuda gözlerin Erol Evcil ile Hayyam Garipoğlu’na çevrildiğini söyledi¹⁵³⁵.

Mali milat uygulamasıyla 25 milyar doların kayda girmesi bekleniyordu¹⁵³⁶.

Türk-İş, “ücretlerde Eşel- mobil uygulaması 346 trilyon kayba neden oldu bunu kaldırın” diyordu¹⁵³⁷.

Korkmaz Yiğit Türkbank’ın %84.5 hissesini Zorlu Holding’le yarışıp 600 milyon dolara satın alıyordu¹⁵³⁸. Korkmaz Yiğit Kanal 6’dan sonra, Yeni Yüzyıl ve Ateş gazetelerini 75 milyon dolara satın alıyordu¹⁵³⁹. Daha sonra Türk Ticaret Bankası’nın devir işlemleri durduruluyordu¹⁵⁴⁰. Türkbank ihalesi DGM savcıları tarafından incelemeye alınıyor¹⁵⁴¹. Ve bir kaç gün sonra Korkmaz Yiğit’in Bankexpress’ine hükümet el koyuyordu¹⁵⁴².

Korkmaz Yiğit’in iki şirketine, Emlakbank’tan DTP destekli 20 milyon dolar kredi verilmiş¹⁵⁴³.

Muhalefetin “Türkbank ihalesi” sebebiyle verdiği gensoru kabul ediliyor ve hükümet sona eriyordu¹⁵⁴⁴.

CHP Türkbank kasetini ortaya çıkarıyordu¹⁵⁴⁵.

¹⁵³¹ Hürriyet, 24.07.1998, s.1

¹⁵³² Hürriyet, 16.09.1998, s.1

¹⁵³³ Hürriyet, 19.09.1998, s.1

¹⁵³⁴ Hürriyet, 30.09.1998, s.1

¹⁵³⁵ Hürriyet, 20.10.1998, s.1

¹⁵³⁶ Hürriyet, 03.11.1998, s.10

¹⁵³⁷ Hürriyet, 13.01.1998, s.9

¹⁵³⁸ Hürriyet, 05.08.1998, s.1

¹⁵³⁹ Hürriyet, 29.08.1998, s.8

¹⁵⁴⁰ Hürriyet, 15.10.1998, s.9

¹⁵⁴¹ Hürriyet, 23.10.1998, s.1

¹⁵⁴² Hürriyet, 26.10.1998, s.1

¹⁵⁴³ Hürriyet, 14.11.1998, s.9

¹⁵⁴⁴ Hürriyet, 26.11.1998, s.20

¹⁵⁴⁵ Hürriyet, 06.12.1998, s.20

1999 yılının ilk günlerinde devalüasyon tartışmaları gündeme geliyor ve ANAP lideri Mesut Yılmaz: “devalüasyon isteyenler cahildir” diyordu¹⁵⁴⁶.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel “enflasyon %50, faizler %150 böyle faiz olmaz deyince Ekonomik ve Sosyal Konsey 8 Ocak 1999’da Reel faizleri makul bir seviyeye indirilmesi konusunu görüşüyordu.

Yeni hazırlanan kanunla bankalara üst kurul geliyordu¹⁵⁴⁷.

1.7. ECEVİT AZINLIK HÜKÜMETİ’NİN EKONOMİ POLİTİKALARI

Başbakan Ecevit, Doğu ve Güneydoğu ağırlıklı 26 ili kapsayan ve 15 maddeden oluşan yardım ve yatırım paketini açıklıyordu¹⁵⁴⁸.

Köy Hizmetleri’nde çalışan 30 bin mevsimlik işçi kadroya alınıyordu¹⁵⁴⁹.

Türkiye Ve İtalya Arasında Apo Krizi

Koç Holding, İtalyan ortağı Fiat’a mektup göndererek İtalya’nın Apo’yu teslim etmemesinden duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu. Türkiye’deki İtalyan markalarından: Benetton, Pirelli, Fiat, Merloni, Armani, Ariston, Ferrari gibi firmalar İtalya’ya karşı oluşan tepkiden olumsuz etkilenmeye başlıyorlardı¹⁵⁵⁰. Türk Pirelli biz Türk’üz açıklaması yapıyordu¹⁵⁵¹. Hürriyet Koç Holdingin İtalya’ya olan tepkisini sık sık haberleştirerek aslında Doğan’ın Koç ile kuvvetli olan ticari ve manevi bağlarını gösteriyordu. Koç İtalya’ya tavrını Migros’la koydu. Migros İtalyan mallarını satmama kararı alıyordu¹⁵⁵². Yeni yılda memur maaşlarına %30 zam yapıyordu¹⁵⁵³.

28 Şubat Sürecinin Ekonomiye Etkisi

Yimpaş ve Kombassan’a karşı gümrüklerde daha dikkatli olunması kararlaştırılıyordu¹⁵⁵⁴. Albaraka Finans Kurumu müdürü Osman Akyüz “iki adam bir araya gelip İslami holding kuruyor. Bu olay, yeni bir banker faciasına dönüşürse kimse şaşırmasın. Kombassan ve Jet-Pa gibi kuruluşlar ellerine çanta alarak %25-30 karla para topluyorlar oysa ortada böyle bir kar yok bu durum daha önce yaşanan işçi şirketleri ve banker olayına dönüşebilir” diyordu¹⁵⁵⁵.

Kombassan Amerika’da 252 mağazalık Hitor Miss mağazalarını satın alıyordu. Holding ayrıca Çin’e de döner büfeleri yapmayı planlıyordu¹⁵⁵⁶. 28 Şubat sürecinde tehlikeli şirketler arasında ismi geçen kuruluşlara yönelik bir takım kısıtlamalar getirilince, Kombassan Holding Yönetim Kurulu başkanı Haşim Bayram “Türkiye hukuk devleti değil, yatırımlarımızı yurt dışına kaydırabiliriz” diyordu¹⁵⁵⁷. Bu

¹⁵⁴⁶ Hürriyet, 07.01.1999. s.1

¹⁵⁴⁷ Hürriyet, 20.11.1998, s.10

¹⁵⁴⁸ Hürriyet, 02.03.1999. s.1

¹⁵⁴⁹ Hürriyet, 17.11.1998, s.13

¹⁵⁵⁰ Hürriyet, 17.11.1998, s.1

¹⁵⁵¹ Hürriyet, 18.11.1998, s.8

¹⁵⁵² Hürriyet, 20.11.1998, s.9

¹⁵⁵³ Hürriyet, 31.12.1998, s.9

¹⁵⁵⁴ Hürriyet, 10.06.1997 s.7

¹⁵⁵⁵ Hürriyet, 31.01.1999, s.1

¹⁵⁵⁶ Hürriyet, 31.01.1999, s.9

¹⁵⁵⁷ Hürriyet, 23.03.1999, s.9

şirketler arasında Yimpaş, Kombassan, İttifak Holding, Endüstri Holding, Jet-pa ve hatta Ülker gibi kuruluşların ismi geçmekteydi. 50 yıllık bir mazisiyle kurumlaşan, Türkiye'nin en güzide kuruluşlarından biri olan, çalışma sistemi tamamen farklı ve profesyonelce yönetilen Ülker dışındaki tüm firmalar yurtdışından topladıkları kaynaklara astronomik oranda kar vererek yatırım yapan ve oldukça amatörce yönetilen-yatırım yapan kuruluşlardı. Bu kuruluşlara yönelik olarak devlet tarafından çeşitli kanuni işlemler ve baskılar yapıyordu. Bazı kuruluşlara kaçak şekilde nakit para girişi yapan kuryeler yurda girerken yakalanıyordu¹⁵⁵⁸ ayrıca bu kuruluşların hesapları SPK ve maliye tarafından denetime tabi tutuluyor ve hatta ilanlar verilerek para verecek yurtdışındaki kişiler uyarılıyordu. SPK “Yimpaş’a para vermeyin” diye ilanlar veriyor ve suç duyurusunda bulunuyordu¹⁵⁵⁹. Daha sonra aynı ilanlar Kombassan içinde veriliyordu. SPK: “Kombassan’a para yatırmayın” diye ilanlar veriyor ve ilanda “her yıl %18-20 kar payı dağıtan Kombassan’ın elde ettiği karlarla bu karı dağıtması mümkün değildir” deniliyordu¹⁵⁶⁰.

Özellikle Konya ve ona benzer muhafazakar yapıdaki illerde ilgi gören bu holdinglerin sayısı inanılmaz rakamlara ulaşıyordu. Ekonomist dergisinin haberine göre Konya’da 60 tane küçük holding bulunuyordu¹⁵⁶¹. Bu tabela holdingi denilecek kuruluşlar atölye bile sayılamayacak birkaç kuruluşu holding çatısı altındaki bünyelerine alarak ve reklam desteğiyle insanların kafasındaki holding kavramının muhteşemliğine sığınarak yurtdışından çantalarla para toplamaya girişmişlerdi. Devletin kanunlarına uymayan, ortak olan kişinin ortaklığının kanunen geçerli olmaması gibi bir çok olumsuz yönleri olan bu sistemde çalışan özellikle eski-ilk bilinen kuruluşların ciddi miktarlarda para toplamaları ve büyümeleriyle durum içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Ayrıca bu duruma 28 Şubat sürecinin bu kuruluşları hedef alan brifinglerinin de eklenmesiyle, harekete geçen devlet kurumları yaptıkları denetimlerle ve yurtdışında verilen ilanlarla bu kuruluşlara özellikle yurt dışından gelen kaynak akışının durmasına neden oluyorlardı. Kaynağın kesilmesi yeni kurulan üstelik sayıları 60’ı bulan ve henüz yeterince fon toplayamayan onlarca tabela holdinginin piyasadan çekilmesine ve binlerce yeni insanın zarara uğramasına neden oluyordu.

Ülker grubu patronu Sabri Ülker “Fethullah Hoca ile hiç görüşmedim. Cemaatiyle de ilgim yok” diye açıklama yapıyordu¹⁵⁶². Ülker grubu “Cumhuriyetle büyüdük 1 milyar dolar ciro ve 15 bin çalışana ulaştık” açıklaması yapıyordu¹⁵⁶³. Ülker güçlü kurumsal kimliği ve ürünlerinin kalitesiyle bu süreci yara almadan atlattır fakat bunun sağlamak için bazı kuruluşlara (Silahlı Kuvvetler Vakfı gibi) ciddi miktarlarda bağışlar yapmak durumunda kalıyordu.

¹⁵⁵⁸ Hürriyet, 07.02.1999, s.9

¹⁵⁵⁹ Hürriyet, 26.05.1999, s.9,33

¹⁵⁶⁰ Hürriyet, 20.10.1999, s.11

¹⁵⁶¹ Hürriyet, 30.05.1999, s.9

¹⁵⁶² Hürriyet, 05.07.1999, s.9

¹⁵⁶³ Hürriyet, 22.07.1999, s.12

1.8. ECEVİT (DSP-MHP-ANAP) HÜKÜMETİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI

Yılın ilk çeyreğinde kayda değer bir özelleştirme yapılamazken, Yeni hükümet kriz döneminde ülkeden kaçan 7 milyar doların peşine düşüyordu¹⁵⁶⁴.

Vergideki yeni düzenlemeyle aile reisliği kaldırılınca vergi rekortmenliği yarışında kadınlarda üstlere çıkmaya başlıyorlardı¹⁵⁶⁵.

Kurulması düşünülen bir Bankalararası Üst Kurul'la, zor durumdaki bir banka başka bankalarla birleştirilebilecek ya da devredilecek. Banka batırının malına haciz gelecek¹⁵⁶⁶.

Ekrem Pakdemirli Meclis'te yaptığı bir konuşmada konsolidasyon istiyordu¹⁵⁶⁷. IMF'nin devalüasyon istediği bilgisinin sızdırılıp borsada manipülasyon yapılmasında Mesut Yılmaz ve yeğeni Mehmet Kutman'ın ismi gündeme geliyordu. Ecevit "borsada düşüş Cottarelli'nin konsolidasyon sözünden sonra oldu" diyordu¹⁵⁶⁸. Daha sonra konsolidasyonla ilgili sızdırılan söylentilerin, IMF tarafından hazırlanan 7 senaryodan biri olduğu ortaya çıkıyordu¹⁵⁶⁹. FP lideri Recai Kutan da "borsa spekülasyonu sonucu birileri 2.5 milyar dolar götürdü" diyordu¹⁵⁷⁰.

Hükümet akaryakıtta otomatik fiyatlandırmaya başlanınca benzine 1 ayda %26 zam geliyordu¹⁵⁷¹. Kısa süre içinde benzin 1 dolara eşitleniyordu. Daha sonra bu rakam 1.2 dolar seviyesine çıkartılıyordu.

Tahkim Yasası tartışmaları gündeme geliyor ve bu yasaya özellikle sol kesimden büyük eleştiri geliyor hatta Bergama Köylüleri bile bu yasaya karşı olduklarını açıklıyorlardı. Başbakan Bülent Ecevit "tahkim olmazsa yabancı sermaye gelmez" diyerek yasanın gerekliliğini savunuyordu¹⁵⁷².

22 Temmuz 1999'da Hikmet Uluğbay'ın istifasıyla boşalan Ekonomiden sorumlu Devlet Bakanlığı'na DSP Bursa milletvekili Recep Önal atanıyordu.

Hükümet piyasaları canlandırmak için vergi paketinde geri adım adıyor ve bir çok uygulama kaldırılıyor veya erteleniyordu. 23 Temmuz 1999 tarihli Hürriyet gazetesi olayı "Cesur Kararlar" şeklinde nitelendirerek "Yeni paketle faizde beyan kalktı ve mali milat üç yıl ertelendi. Faiz ve repodan stopaj alınacak Kurumların geçici vergisi %20'ye indi. Geçici vergi 6 taksitte ödenecek. Bu kararlarla piyasanın canlanması ve bankalardaki lira hesaplarının artması bekleniyordu. Ayrıca hükümet ihracata 1.8 milyar dolar destek vermeyi karar veriyordu. Yeni pakette hisse senedi kazançlarına muafiyet gelmemesi borsada hayal kırıklığı yaratıyordu. Birkaç gün sonra borsacıların da isteği kabul ediliyor ve 4 yıl boyunca borsa gelirleri de vergi dışı bırakılıyordu¹⁵⁷³.

Maliye Bakanı Sümer Oral "Yeni Vergi Yasası gelirleri zaten düşürdü" diyordu¹⁵⁷⁴.

¹⁵⁶⁴ Hürriyet, 18.04.1999. s.9

¹⁵⁶⁵ Hürriyet, 26.04.1999. s.9

¹⁵⁶⁶ Hürriyet, 11.06.1999. s.9

¹⁵⁶⁷ Hürriyet, 29.06.1999. s.9

¹⁵⁶⁸ Hürriyet, 06.07.1999. s.9

¹⁵⁶⁹ Hürriyet, 09.07.1999. s.1

¹⁵⁷⁰ Hürriyet, 14.07.1999. s.9,20

¹⁵⁷¹ Hürriyet, 10.07.1999. s.9

¹⁵⁷² Hürriyet, 14.07.1999. s.9,20

¹⁵⁷³ Hürriyet, 30.07.1999. s.1

¹⁵⁷⁴ Hürriyet, 24.07.1999. s.9

Tahkim yasası rekor bir oyla kabul ediliyordu¹⁵⁷⁵.

Deprem Vergileri

1999 yılında yaşanan Marmara deprem felaketi nedeniyle hükümet deprem vergileri salıyordu. Deprem vergileri arasında: yüzde 5 ek gelir ve kurumlar vergisi, %25 cep telefonu konuşma vergisi, ek motorlu araç vergisi ve ikinci bir eve sahip olanlara ek vergi konuyordu¹⁵⁷⁶. Deprem yaralarını sarmak isteyen Hükümet ayrıca bedelli askerlik kararı alıyordu. 1 Ocak 1973 ve daha yaşlı mükellefler kanun kapsamına alınıyordu. 1959 ve daha yaşlı doğumlu olanlar 20 bin mark, 1960-1972 doğumlular 15 bin mark ödeyerek bu kanundan istifade edebileceklerdi¹⁵⁷⁷. Dünya bankası deprem nedeniyle Türkiye'ye yardımı 1 milyar dolara çıkarıyordu¹⁵⁷⁸. Depremin açtığı yaralar yavaş yavaş netleşmeye başlıyor ve DİE'ye göre deprem bölgesindeki 111 bin konutun hasar maliyeti 2 milyar doları buluyordu¹⁵⁷⁹. Devlet kendi evini yapacak depremedeye 6 milyar para vermeyi kararlaştırıyordu¹⁵⁸⁰. Depremin bir etkisi de ihmal edilen "deprem sigortası" sektörüne hareket getiriyor ve Deprem sigortası yaptırımlarının sayısı, yaşanan depremlerden sonra 10 kat artıyordu¹⁵⁸¹. Ek vergiler yürürlüğe giriyor ve otomobile ve cep telefonuna ek vergi konuyordu¹⁵⁸².

28 Eylül 1999'da uluslararası mali sistemin istikrarlı bir yapıya kavuşturulması için oluşturulan G-20'ye Türkiye'de üye olarak seçiliyordu.

Dünya Bankası "Türkiye istikrarsızlık nedeniyle yapamadığı, gerekli reformlar yüzünden 5-6 yıl kaybetti" diyordu¹⁵⁸³.

18 Kasım 1999'da Bakü-Ceyhan petrol boru hattı anlaşması imzalanıyordu.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel "Clinton'dan 10 milyar dolar istedik" diyordu¹⁵⁸⁴. Bir gün sonra IMF ile stand-bye konusunda anlaşmaya yaklaşıyordu.

Dövizde Sabit Kur Uygulaması

Hükümet dövizde sabit kur uygulamasına karar veriyor ve 2000 yılı boyunca dövizin %20 artmasına garanti veriyordu. 1 Ocak'ta dolar 542 bin, 31 Aralık 2000 de ise 649.661 lira olması kararlaştırılıyordu. Ayrıca enflasyonda geçmişe göre değil, gelecek enflasyona göre hesap yapılacaktı¹⁵⁸⁵.

Hükümet stand-bye için gereken hamleleri önceden yaparak IMF'yi şaşırtıyordu. Anlaşmadan önce şu değişiklikler yapılıyordu. Tahkim değişikliği, SSK emeklilik yaşı, Sermaye Piyasası Kanunu, Bankalar Kanunu, 5 bankaya el konulması, para ve kur politikasının netleşmesiydi. Hükümet getirdiği

¹⁵⁷⁵ Hürriyet, 14.08.1999. s.1

¹⁵⁷⁶ Hürriyet, 27.08.1999. s.10

¹⁵⁷⁷ Hürriyet, 06.09.1999. s.1

¹⁵⁷⁸ Hürriyet, 08.09.1999. s.9

¹⁵⁷⁹ Hürriyet, 26.09.1999. s.13

¹⁵⁸⁰ Hürriyet, 17.10.1999. s.9

¹⁵⁸¹ Hürriyet, 19.11.1999. s.9

¹⁵⁸² Hürriyet, 27.11.1999. s.1,13

¹⁵⁸³ Hürriyet, 05.11.1999. s.9

¹⁵⁸⁴ Hürriyet, 22.11.1999. s.9

¹⁵⁸⁵ Hürriyet, 10.12.1999. s.1,9

deprem vergileriyle 2.3 katrilyonluk gelir hedefliyor, tarımda reform yapılıyor ayrıca kredilere sınırlama geliyordu. Tarımda destekleme politikalarının safhalar halinde kaldırılması ve hububatta dünya fiyatları esas alınması düşünülürken kamuda personel sayısı azaltılacaktı. Hükümetin aldığı bu tedbirler üzerine IMF ve Dünya Bankasından 7 milyar dolar krediye onay çıkıyordu. Türkiye ödevini yapınca IMF de stand-bye anlaşmasını onaylıyordu¹⁵⁸⁶.

Devlet bakanı Mehmet Keçeciler, kira artışlarının sınırlandırılacağını ve daha önceki kira sözleşmelerinin geçersiz olacağını açıklıyordu¹⁵⁸⁷.

Merkez Bankası başkanı Gazi Erçel “el konulan bankaların off-shore hesapları sigorta dışında” diyordu¹⁵⁸⁸.

Düşük enflasyon ve düşük kur hedeflerinin kabul görmesiyle çok düşük faizli ve 20 yıl vadeli konut kredileri bankalar tarafından açılmaya başlanıyordu. Konutta 20 yıllık kredinin tek sermayesi güven ve faizi 2.5’a kadar düşüyordu. Yıllardır yüksek enflasyona alışmış Türk insanı için faizlerin böylesine düşük oranlara inmesi büyük memnuniyet doğuruyor ve kredi karşılığı tüketim talebi artıyordu¹⁵⁸⁹.

Hükümet 480 bin kamu işçisiyle anlaşiyor ve bayram öncesi zam veriliyordu¹⁵⁹⁰.

TÜSİAD üyesi Kamuran Çörtük “Sıkıysa atsinlar” demesine rağmen TV’de canlı yayımla dernekten atılıyordu¹⁵⁹¹. TÜSİAD Başkanlığına Erkut Yücaoglu seçiliyordu¹⁵⁹².

Benzine son bir ayda yapılan %27 zam enflasyonu körükledi¹⁵⁹³.

Bayındır Grubu hastanelerinin %51’ini, 46 milyon dolara İş Bankası’na devrediyordu¹⁵⁹⁴.

Sabancı 1999 yılında 500 milyon dolar yatırım yapacağını açıklıyordu¹⁵⁹⁵.

Cem Boyner Advantage card olarak “elimizde 1.4 milyon kartlı müşteri var ve bunlar yılda 76 milyar dolar harcıyor” diyordu¹⁵⁹⁶.

Sabancı Dupontla evlenip dünya polyester devi oluyor¹⁵⁹⁷.

Türk sanayici ve işadamı artık Türkiye sınırlarını aşıyor ve bakir gördüğü yeni ülkelere fabrika kurarak ya da alışveriş merkezleri açarak giriyordu. Koç grubu da Asya’daki 8. Ramstore’u Almatı’da açıyordu¹⁵⁹⁸. Yine bir Türk markası olan Efes Pilsen 140 milyon dolar harcadığı Moskova fabrikasını hizmete açıyordu¹⁵⁹⁹.

¹⁵⁸⁶ Hürriyet, 24.12.1999. s.1,9

¹⁵⁸⁷ Hürriyet, 25.12.1999. s.1

¹⁵⁸⁸ Hürriyet, 26.12.1999. s.9

¹⁵⁸⁹ Hürriyet, 28.12.1999. s.1,9

¹⁵⁹⁰ Hürriyet, 24.03.1999. s.9

¹⁵⁹¹ Hürriyet, 14.01.1999. s.1

¹⁵⁹² Hürriyet, 15.01.1999. s.1

¹⁵⁹³ Hürriyet, 04.08.1999. s.13

¹⁵⁹⁴ Hürriyet, 06.03.1999. s.9

¹⁵⁹⁵ Hürriyet, 20.03.1999. s.13

¹⁵⁹⁶ Hürriyet, 15.04.1999. s.8

¹⁵⁹⁷ Hürriyet, 16.04.1999. s.9

¹⁵⁹⁸ Hürriyet, 15.05.1999. s.9

¹⁵⁹⁹ Hürriyet, 08.06.1999. s.9

TÜSİAD'ın “nereden buldun” yasasından vazgeçilmemeli” görüşüne ticaret odalarından sert tepki geliyordu¹⁶⁰⁰.

Emekli maaşına her ay enflasyon oranında zam yapılması kararlaştırılıyordu¹⁶⁰¹.

TÜSİAD Başkanı Erkut Yücaoglu “deprem bölgesine yeni sınai tesis kurulmasını” diyordu¹⁶⁰².

Bülent Eczacıbaşı “Avrupa fırsatı 12 Eylül’le birlikte elden kaçtı” diyordu¹⁶⁰³.

DPT ücret endeksine göre 1999 yılında enflasyon karşısında en kazançlı çıkan kesim enflasyonun %44.5 üzerinde artış alan kamu işçileri olurken, memurlar ise enflasyonun %5.3 üstünde artış aldılar¹⁶⁰⁴.

IMF asgari ücrete az zam yapılmasını isteyince %17.3 zam yapıldı. Başbakan Ecevit “içime sindiremedim” diyordu¹⁶⁰⁵.

Benzine son bir ayda yapılan %27 zam enflasyonu körükledi¹⁶⁰⁶.

Bayındır Grubu hastanelerinin %51’ini, 46 milyon dolara İş Bankası’na devrediyordu¹⁶⁰⁷.

Sabancı 1999 yılında 500 milyon dolar yatırım yapacağını açıklıyordu¹⁶⁰⁸.

Cem Boyner Advantage card olarak “elimizde 1.4 milyon kartlı müşteri var ve bunlar yılda 76 milyar dolar harcıyor” diyordu¹⁶⁰⁹.

Sabancı Dupontla evlenip dünya polyester devi oluyor¹⁶¹⁰.

Türk sanayici ve işadamı artık Türkiye sınırlarını aşıyor ve bakir gördüğü yeni ülkelere fabrika kurarak ya da alışveriş merkezleri açarak giriyordu. Koç grubu da Asya’daki 8. Ramstore’u Almatı’da açıyordu¹⁶¹¹. Yine bir Türk markası olan Efes Pilsen 140 milyon dolar harcadığı Moskova fabrikasını hizmete açıyordu¹⁶¹².

2. 1990-2000 DÖNEMİNDE GÖRÜLEN EKONOMİK GELİŞMELER

2. 1. PARANIN DURUMU

3 Ağustos 1989’da IMF, Türk Lirası’nın konvertibilitesini onayladığını açıklıyordu. Nisan 1990’da Türkiye IMF’ye başvurarak, bu kuruluşun statüsünün ikinci, üçüncü ve dördüncü maddelerinde tanımlanan konvertibilite esasını kabul ettiğini bildiriyordu¹⁶¹³. Böylece Türk lirası konvertible para oluyor ve sermaye hareketleri serbestleşiyordu.

¹⁶⁰⁰ Hürriyet, 28.06.1999. s.13

¹⁶⁰¹ Hürriyet, 16.08.1999. s.9

¹⁶⁰² Hürriyet, 01.09.1999. s.12

¹⁶⁰³ Hürriyet, 08.11.1999. s.7

¹⁶⁰⁴ Hürriyet, 25.11.1999. s.14

¹⁶⁰⁵ Hürriyet, 31.12.1999. s.9

¹⁶⁰⁶ Hürriyet, 04.08.1999. s.13

¹⁶⁰⁷ Hürriyet, 06.03.1999. s.9

¹⁶⁰⁸ Hürriyet, 20.03.1999. s.13

¹⁶⁰⁹ Hürriyet, 15.04.1999. s.8

¹⁶¹⁰ Hürriyet, 16.04.1999. s.9

¹⁶¹¹ Hürriyet, 15.05.1999. s.9

¹⁶¹² Hürriyet, 08.06.1999. s.9

¹⁶¹³ Cumhuriyet Ansiklopedisi, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.312

Enflasyonun artması paranın değerini kaybetmesine neden oluyor ve daha bol sıfırlı paralar piyasaya çıkarılıyordu. En yüksek değerdeki kağıt para olan 100 binlik banknotlar 10 Kasım 1991'den itibaren tedavüle çıkartılıyordu¹⁶¹⁴. Daha aradan bir yıl geçmeden Eylül 1992'de 250 binlik banknotlar piyasaya çıkarılıyordu. Piyasaya çıkarılacak en değerli para olan 1 milyonluk banknot Almanya'da bastırılıyordu¹⁶¹⁵. 1 milyonluk banknotlar 16 Ocak 1995'de piyasaya sürülüyordu. Madeni 50 binlik basılıyordu¹⁶¹⁶. Erbakan'ın gündeme getirdiği "Yeni Lira" tartışmalarına katılan Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel "yeni lira fayda getirmez" diyordu¹⁶¹⁷. 6 Ocak 1997'de en değerli Türk lirası olan 5 milyon lira tedavüle çıkartılıyordu. En yüksek değerdeki para olacak olan 10 milyonluk banknotlar 5 Kasım 1999'da piyasaya çıkartılırken, 50 bin liralıklarda tedavülden kaldırılıyordu¹⁶¹⁸. 1927 yılında en büyük paramız 1000 lira 1,960 dolardı. 1953'te 1.000 lira 357 dolardı. 1991'de 100 bin lira 23 dolardı, 1999 yılında 10 milyon lira 20 dolara tekabül ediyordu¹⁶¹⁹.

2.2. İÇ VE DIŞ BORÇLAR

İç borç, hükümetin ülke sınırları içindeki kişi ve kurumlara ulusal para cinsinden borçlanması olarak tanımlanmaktadır. Bu tip borçlanmada satın alma gücü kamudan özel kesimlere aktarılmaktadır. Devlet iç borçlanması, devlet tüzel kişiliğinin itibarına dayanır ve bu işlem borç veren kesimlerin rızasıyla gerçekleşir. Geri ödeme süresine göre kısa, orta ve uzun vade olarak isimlendirilir. Kısa vadeli borçların uzun vadeliye çevrilmesine Konsolidasyon denir. Uzun vadeli borçların kaynağı tasarruflar yani sermaye piyasaları olurken, kısa vadeli borçların kaynağı ise para piyasalarıdır. Türkiye'nin iç ve dış borçları hızla artıyordu. 13 Şubat 1990 tarihli Hürriyet gazetesine göre "İç borçlar 45 trilyonu aşıyor"du. O gün dolar kuru 2.374 lira, DM ise 1.417 liraydı. 21 Mart 1989 itibariyle Türkiye'nin dış borçları 41 milyar doları aştığı açıklanıyordu. Yıl sonuna doğru Türkiye'nin iç borçları 60 trilyon (1989'da 42 trilyon idi) lira, dış borcu ise 45 milyar dolara ulaşacağı tahmin ediliyordu¹⁶²⁰. İç borç stoku 1990 yılı sonunda 57.1 iken, 1991 sonunda 90 trilyon oluyordu. Hürriyet gazetesi 10 Mart tarihli nüshasında bu durumu "iç borçlanma çığ gibi" gibi başlığıyla 5 sayfasından duyuruyordu.

Türkiye Bütçesinin %42'si personel maaşına, %18'inin iç ve dış borç faizlerine gittiği açıklanıyordu¹⁶²¹. Bu rakamlardaki dengeler ilerki yıllarda iç ve dış borç faizlerinin lehine genişleyecekti.

11 Şubat 1997'de Hazine Türkiye'nin iç ve dış borç miktarının yaklaşık 12 katrilyon lira olduğunu açıkladı¹⁶²².

¹⁶¹⁴ Hürriyet, 05.11.1991, s.1

¹⁶¹⁵ Hürriyet, 20.12.1993, s.1

¹⁶¹⁶ Hürriyet, 12.11.1996, s.1

¹⁶¹⁷ Hürriyet, 17.11.1996, s.1

¹⁶¹⁸ Hürriyet, 27.10.1999, s.9

¹⁶¹⁹ Hürriyet, 06.11.1999, s.9

¹⁶²⁰ Hürriyet, 16.11.1990, s. 5

¹⁶²¹ Hürriyet, 03.06.1993, s.1

¹⁶²² Cumhuriyet Ansiklopedisi, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.562

Devletin faiz yükü 20 yılda 754 bin kat büyüdü. 1980 yılında faiz ödemesi 368 milyon dolar iken, 1989’da 2.915, 1990’da 4.789, 1995’te 12.605, 1998’de 23.752, 1999’da 24.777 (hedef) ve 2000’de 36.879 (hedef) milyon dolar beklenmektedir¹⁶²³.

Haberlerin de desteklediği gibi Türkiye 90’lı yıllarda büyük miktarda iç ve dış borca girmiştir. Dönemin başında 57 trilyon 180 milyar lira olan iç borç 2001 yılının Ekim sonu itibariyle 109 katrilyon 306 trilyon liraya ulaşmıştır. Yani iç borç 11 yıl dolmadan 1.911 kattan fazla artmıştır. Dolar cinsinden iç borç artışı 19.5 milyar dolardan 68.8 milyar dolara çıkmıştır yani %353 oranında artmıştır. Bu dönemde dış borçlar 41.7 milyar dolardan yüzde 273’lük artışla 114.3 milyar dolara (Bkz: İç ve Dış borç tablosuna) yükselmiştir.

2.3. KDV ARTIŞLARI VE VERGİLER

Hükümet 15 Ekim 1990’dan itibaren otomobilde KDV’yi %15’ten 20’ye çıkarıyordu¹⁶²⁴.

Çiller Hükümeti 1 Kasım 1993’den geçerli olmak üzere KDV oranlarını yükseltiyor: Genel KDV oranı %12’den 15’e, temel gıdalarda %6’dan 8’e, lüks mallarda %20’den %23’e yükseliyordu¹⁶²⁵. 1994 yılı Ağustos’unun ilk günlerinde “çöp vergisi” olarak bilinen Çevre Temizlik vergisi yürürlüğe giriyordu.

Hükümet 150 trilyonluk kaynak sağlamak için yeni vergiler getiriyordu. Hükümet, IMF yönetimine “dövizde artış düşük kalacak, enflasyon hızla düşecek” sözü veriyordu. Yıl sonunda Enflasyon %37, Doların ise 55 bin liranın biraz üstünde olması hedefleniyordu¹⁶²⁶. Azerbaycan boru hattının Türkiye’den geçirilmesi kararından sonra Türkiye’nin payı 1.75 ten yüzde %6.75’e çıkarılıyordu¹⁶²⁷. Türkiye’nin payını %6.75’e çıkaran anlaşma 12 Nisan 1995’te Bakü’de imzalanıyordu.

Gümrük Birliği ile ucuz otomobil alınabileceği ümidi ÖTV (Özel Tüketim Vergisi) konmasıyla sona eriyordu¹⁶²⁸.

Hükümet ÖTV üzerindeki çalışmayı tamamlıyor ayrıca genel KDV oranı %15’den 16’ya, Lüks mallar için %23 olarak uygulanan KDV ise %25’e yükseliyordu¹⁶²⁹.

1990 yılında Türkiye’nin en önemli işveren örgütlerinin başkanları değişiyordu. 26 Mayıs’ta TOBB başkanlığına Yalım Erez seçiliyordu. 27 Kasım’da TÜSİAD başkanı Cem Boyner görevi bırakırken “siyasete atılmayı düşünmüyorum” diyordu.

22 Aralık’ta Tüsiad haysiyet divanı tarafından uyarılan TOBB Başkanı Yalım Erez bu kuruluşu “çok küçük bir sanayici azınlığın çıkarlarını gözetmekle” suçlayarak üyelikten istifa ediyordu. Yıl sonuna doğru Rahmi Koç’ta hükümeti eleştirmeye başlıyor ve “koskoca bir yıl konuşarak geçirildi” diyordu¹⁶³⁰.

¹⁶²³ Hürriyet, 01.11.1999. s.10

¹⁶²⁴ Hürriyet, 04.10.1990. s.5

¹⁶²⁵ Hürriyet, 01.11.1993. s.6

¹⁶²⁶ Sabah, 28.01.1995. s.1

¹⁶²⁷ Hürriyet, 05.02.1995. s.13

¹⁶²⁸ Hürriyet, 10.06.1995. s.1

¹⁶²⁹ Hürriyet, 17.05.1996. s.1

¹⁶³⁰ Hürriyet, 25.12.1992. s.1

2.4. ÖZELLEŞTİRME

Türkiye’de 1980’de başlayan liberal ekonomik politikaları neticesinde özelleştirmeye 1986 yılında başlanmıştır. Türkiye’nin kendine özgü durumları olsa da, özelleştirmenin amaç ve hedefleri diğer ülkelerdekinin aynısıdır. Özelleştirmede amaç: devletin ekonomideki sınai ve ticari faaliyetlerini en aza indirerek rekabete dayalı bir piyasa oluşturarak ekonomideki devlet payını azaltmaktır. Devlet bütçesi üzerindeki KİT finansman yükünü azaltmak. Serbest piyasa ekonomisi geliştirmek. Devletin önemli görevlerinden olan sağlık, eğitim, altyapı hizmetlerinin yanısıra iç ve dış güvenlikle ilgili hizmet ve yatırımları daha verimli ve çağdaş bir şekilde gerçekleştirmek. Özel sektörün faaliyetleri için sağlam ve güvenli bir iş ortamı oluşturmak. Sermayenin tabana yayılması ve daha etkin bir sermaye piyasa oluşturmak. Kaynakların daha etkin kullanımını sağlamaktır¹⁶³¹.

1993 yılında Sümerbank bankacılık ve Sümer Holding olarak ikiye bölünüyordu¹⁶³². Böylece bankanın özelleştirilmesine yol açılmış oluyordu. Tofaş’ın %22 hissesi New York ve Londa borsalarına sürülüyor ve devlete ait hisseler 600 milyon dolara satılıyordu. Tofaş’ta, Koç ve Fiat %37.5’er hisseye sahipken %25 hissesi de MKE’de bulunuyordu¹⁶³³. Özelleştirme çalışmaları PTT’nin “T” (daha sonra “Telekom” olarak ayrılacak olan) sinin %49’luk özelleştirmeden 130 trilyon lira bekleniyordu. Bir başka haberde ise Emlak Bankası 9.600 konutunu satışa sunuyordu¹⁶³⁴. Vergi reformunu meclise getirmeye hazırlanan Başbakan Çiller, özelleştirme aşamasına gelen Sümerbank’ta mevduatın devlet güvencesi altında olduğu açıklanıyordu. Özelleştirilmesinde Prof. Dr. Özer Ertuna görev alıyordu. Yine Çiller’in önemli vurgularından biri olan şeffaflık gereği televizyondan yayınlana ilk ihale tekel tarafından yapılıyordu¹⁶³⁵.

Tekel ve Çaykur dağıtımı özelleştiriliyordu¹⁶³⁶.

7 Temmuz 1994’de Anayasa Mahkemesi hükümete özelleştirme yetkisi veren yasayı iptal ediyordu¹⁶³⁷.

3 Mayıs 1995’te Telekomünikasyon hizmetlerinin özelleştirilmesini öngören yasa TBMM’de kabul ediliyordu¹⁶³⁸.

Peysan Ali Zafer Taciroğlu, SEK’in İstanbul fabrikasını 1 trilyon 420 milyara alarak Mis ve Pınar’a en büyük rakip oluyordu¹⁶³⁹.

11 Eylül 1995’de Türkiye’nin en eski KİT’i olan Sümerbank’ı Marmara Bira’nın sahibi Hayyam Garipoğlu satın alıyordu¹⁶⁴⁰.

¹⁶³¹ S. Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları No:1295, İstanbul, 2002, s.337

¹⁶³² Hürriyet, 09.07.1993, s.4

¹⁶³³ Milliyet, 02.09.1993, s.1

¹⁶³⁴ Milliyet, 05.09.1993, s.7

¹⁶³⁵ Milliyet, 16.09.1993, s.1,5

¹⁶³⁶ Hürriyet, 02.05.1994, s.6

¹⁶³⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.458

¹⁶³⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.490

¹⁶³⁹ Hürriyet, 07.07.1995, s.1

¹⁶⁴⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.494

25 Kasım 1994 tarihli Hürriyet gazetesi manşetten verdiği haberde “Ekonomik devrim” başlığını kullanıyordu. Türkiye’nin ekonomik yapısını değiştirecek olan Cumhuriyetin en büyük özelleştirme yasası mecliste kabul edildi ve Türkiye’de yeni bir dönem başladı. Çiller yasa kabul edilince “son sosyalist ülkeyi yıktık” diyordu.

Hükümet Et Balık Kurumu’nu 1.5 trilyona Hak-İş’e devrediyor fakat çeşitli kesimlerden gelen tepkiler üzerine satış iptal ediliyordu¹⁶⁴¹.

RP yıllardır karşı çıktığı Telekom’un özelleştirilmesini Meclisten geçirince, 3 katrilyon liralık dev satış için müthiş bir savaş başlıyordu. Eski Ulaştırma Bakanı Mehmet Köstepen “iki yıl önce T’nin satışıyla 850 trilyonluk iç borç kapanabiliyordu. Şimdi iç borç 2.5 katrilyon eğer bunlar 3 katrilyondan aşağı satarlarsa beni karşılarında bulurlar” diyordu¹⁶⁴².

Yapılan özelleştirmeler 4.1 milyar dolar getirirken, 3.9 milyar dolar götürüyordu¹⁶⁴³. Deniz Nakliyat’ı Bedrettin Dalan, Petlas’ı ise 35 milyon 750 bin dolara Kombassan satın alıyordu¹⁶⁴⁴. Hükümet ciddi manada bir özelleştirme yapıyor ve bir ayda bir yılda yapılabilecek özelleştirme yapıyordu. Özelleştirilmesi yapılan kuruluşlar: Bözüyük Seramik, Ergani çimento, Tekirdağ, Hopa, Giresun, Rize, Ordu, Sinop ve Antalya limanları, Deniz Nakliyat ve Petlas özelleştiriliyordu¹⁶⁴⁵.

Etibank 21 trilyona (185 milyon dolara) David People ve Aprido markalarının sahibi Doğan Kumaşçılık tarafından alınıyordu¹⁶⁴⁶.

Anayasa Mahkemesi hükümetin 450 trilyon beklediği Kısa adı PTT olan Posta Telefon ve Telgraf kurumunun işlettiği “Telefon”un satışına onay veriyordu¹⁶⁴⁷.

Tedaş ihaleleri sonuçlanıyor. İstanbul-Trakya hattı Doğan, Çukurova ve Tekfen’in, Bursa ise İhlas Holdingin oluyordu¹⁶⁴⁸.

Turkcell ve Telsim geçen ay parayı bulamadıkları için ihale 27 Nisan’da tekrarlanıyordu.

Cumhuriyet tarihinin en büyük özelleştirmesinde Petrol Ofisinin %51 hissesinin satışında Hayyam Garipoğlu verdiği teklifle 1milyar 160 milyon dolara ulaşıyordu¹⁶⁴⁹.

İşadamı Rahmi Koç “telekomun değeri gün gün azalıyor. Ona bir GSM hakkı verilsin biran evvel satılsın” diyordu¹⁶⁵⁰.

¹⁶⁴¹ Hürriyet, 11.02.1995, s.1

¹⁶⁴² Hürriyet, 03.08.1996, s.1

¹⁶⁴³ Hürriyet, 06.01.1997, s.8

¹⁶⁴⁴ Hürriyet, 09.01.1997, s.7

¹⁶⁴⁵ Hürriyet, 10.01.1997, s.9

¹⁶⁴⁶ Hürriyet, 21.01.1997, s.1

¹⁶⁴⁷ Hürriyet, 24.01.1997, s.1

¹⁶⁴⁸ Hürriyet, 08.01.1998, s.8

¹⁶⁴⁹ Hürriyet, 30.06.1998, s.8

¹⁶⁵⁰ Hürriyet, 03. 10.1998, s.12

Urfa Tünelinden su verilmesiyle Harran Ovası suya kavuşuyordu. 17 yılda tamamlanan projede dünyanın en uzun tüneli olan 26.4 kilometrelik Urfa Tünelinden gelen su ovadaki 727 bin hektar alanı sulayacaktı¹⁶⁵¹.

Türkiye'nin en büyük projelerinden biri olan GAP'ın bir kısmı hizmete giriyordu ve böylece Harran Ovası, Fırat'la buluşuyordu. Törende bir konuşma yapan Hikmet Çetin bu projenin mimarları Turgut Özal ve Süleyman Demirel'e teşekkür ediyordu. GAP yatırımlarının %37.5 i bitmiş oluyordu¹⁶⁵².

2.5. BANKACILIK

Star1 isimli televizyon kanallarıyla, banka reklamlarda yüksek faiz vurgusunun kullanılmasının yasak olmasına rağmen buna uymayan, Uzan Grubunun İmar bankası ve Adabank'ı uyarılıyordu. Ayrıca bu banka hakkında bazı spekülasyonlar sonucu bu bankada mevduatı bulan halk parasını çekmeye yöneliyordu¹⁶⁵³. Bankacılık sektöründe faiz yarışı hızlanıyordu. İmar ve Ada Bank faizleri %81 seviyesine çıkartıyordu. Faiz yarışını Ziraat bankası başlatmıştı¹⁶⁵⁴. Yılın ortalarına doğru Bankacılık sektörü küçülmeye karar veriyor İş bankası 60, Yapı Kredi ise 65 şubesini kapatırken¹⁶⁵⁵ Töbank ise Halkbankası'na devrediliyordu¹⁶⁵⁶. Yılın sonuna doğru ise Denizbank resmi olarak Emlakbank'a geçiyordu¹⁶⁵⁷.

1992 yılında 4 yeni özel banka kurulmasına izin veriliyordu. Bu bankalar: Bank Ekspres¹⁶⁵⁸, Toprak Bank¹⁶⁵⁹, Alternatif Bank¹⁶⁶⁰ ve Kentbank¹⁶⁶¹ tan oluşmaktaydı.

1993'te Bilgisayar ağına en çok yatırım yapan kuruluşlar açıklanıyordu. Bilgisayara 7.7 trilyon yatırılırken en çok bütçe ayıran kuruluşun Ziraat Bankası onu İş bankası ve Akbank'ın izlediği, daha sonra Merkez Bankası, Yapı Kredi Bankası, Emlak Bankası, ODTÜ ve Ege Üniversitesi'nin geldiği açıklanıyordu.¹⁶⁶²

İş bankası kuruluşlarından Dışbank Lapis Holding'e satılıyordu¹⁶⁶³. Ödeme güclüğü çeken Dışbank'a 5 Nisan kararlarından bir hafta sonra sonra el konularak fona alınıyordu. İlerleyen günlerde Dışbank'ı Doğan Grubu 94.5 milyon dolara satın alıyordu¹⁶⁶⁴. Doğan Grubu elindeki nakitlerle 1994 krizinden büyüyerek çıkıyor önce Hürriyet gazetesini daha sonra da Dışbank'ı satın alıyordu.

¹⁶⁵¹ Hürriyet, 04.11.1994, s.1

¹⁶⁵² Hürriyet, 12.04.1995, s.1

¹⁶⁵³ Hürriyet, 09.01.1992, s.5

¹⁶⁵⁴ Hürriyet, 02.04.1992, s.3

¹⁶⁵⁵ Hürriyet, 23.05.1992, s.5

¹⁶⁵⁶ Hürriyet, 28.05.1992, s.6

¹⁶⁵⁷ Hürriyet, 30.11.1992, s.8

¹⁶⁵⁸ Hürriyet, 27.04.1992, s.26

¹⁶⁵⁹ Hürriyet, 07.05.1992, s.17

¹⁶⁶⁰ Hürriyet, 28.05.1992, s.21

¹⁶⁶¹ Hürriyet, 15.10.1992, s.23

¹⁶⁶² Hürriyet, 05.05.1993, s.6

¹⁶⁶³ Hürriyet, 27.06.1993, s.7

¹⁶⁶⁴ Hürriyet, 15.10.1994, s.7

1992 yılı bankalar için pek kazançlı geçmiyordu kazançları enflasyonun gerisinde kalıyordu. Sektörün en kazançlı bankası 1.234 milyar kazanan Akbank olurken, Garanti 1.004 milyar, İş Bankası 836 milyar, YKB ise 505 milyar kar açıklıyorlardı¹⁶⁶⁵.

Garanti Bankasının patronu Ayhan Şahenk Bank Express'i satın alıyordu¹⁶⁶⁶.

1994 yılının son aylarında Emlak Bankası'ndaki kredi yolsuzluğu gündeme geliyordu. Emlak Bankası Genel Müdürü Engin Civan, "Selim Edes'e 70 milyon mark kredi açtım" diyordu. Engin Civan ifadesinde Selim Edes ve Alaattin Çakıcı'yı suçluyordu.

Yapı Kredi Bankası'nın operasyon merkezinin temelini Cumhurbaşkanı Demirel atıyordu. Merkez 100 milyon dolara mal olacaktı¹⁶⁶⁷.

Bankalar krizde zayıfladığı dolar bazında karlılık 1993 yılında 1.9 milyar dolar iken, 1994 yılında 855 milyon dolara düşüyordu¹⁶⁶⁸. En kazançlı banka 7.116 milyar ile Akbank, 5.060 milyar ile İş Bankası, Garanti Bankası 4.958 milyar ve YKB 4.764 milyar ve Osmanlı Bankası 2.041 milyar kar ediyordu¹⁶⁶⁹.

Doğan grubu "gerçekler" başlığıyla Sabah Gazetesinin sormuş olduğu sorulara cevap veriyordu: "Dışbank için kredi alınmadı, ucuza değil pahalıya alındı, kriz döneminde daha az hisse alındı, Türk lirası İş Bankasının tercihidir. Dışbank ekonomiye kazandırıldı" deniliyordu. Aynı gazetede yer alan Türkiye İş Bankası'ndan Dışbank'ın satışıyla ilgili yapılan açıklamada: "işlemler tamamen bankamızın lehine gerçekleşti" deniliyordu¹⁶⁷⁰.

Ayhan Şahenk Osmanlı Bankasını satın alıyor ve Doğu Grubu banka sayısını 5'e çıkarıyordu¹⁶⁷¹. Osmanlı Bankası'nı satın alan Ayhan Şahenk "kapitülasyonların son halkasını ben kırdım" diyordu¹⁶⁷². Daha sonra banka için kurumsal kimlik çalışmaları başlatılıyordu. Doğu Grubuna geçen Osmanlı Bankasının, yeni imaj çalışmaları için 53 milyon dolar harcama yapıyordu¹⁶⁷³.

Bankalar bilgisayara 1 milyar dolar harcadığı açıklanıyordu. En fazla harcamayı Ziraat Bankası 148 milyon, Akbank 106, Yapı Kredi 90, İş Bankası 81, Pamukbank 80 milyon dolar harcıyordu¹⁶⁷⁴.

Tütünbank ismini Yaşarbank olarak değiştiriyordu¹⁶⁷⁵. Yaşarbank isminin tanıtılması için yapılan çalışmalar Yaşarbank'a 51 milyara mal oluyordu¹⁶⁷⁶.

Anadolu grubu Alternatif Bank'ı bünyesine katıyordu¹⁶⁷⁷.

¹⁶⁶⁵ Hürriyet, 04.10.1993, s.8

¹⁶⁶⁶ Hürriyet, 03.05.1994, s.1

¹⁶⁶⁷ Hürriyet, 23.09.1994, s.1,9

¹⁶⁶⁸ Hürriyet, 08.05.1995, s.8

¹⁶⁶⁹ Hürriyet, 09.10.1995, s.8

¹⁶⁷⁰ Hürriyet, 26.10.1995, s.1,16

¹⁶⁷¹ Hürriyet, 19.03.1996, s.7

¹⁶⁷² Hürriyet, 11.04.1996, s.6

¹⁶⁷³ Hürriyet, 07.07.1997, s.8

¹⁶⁷⁴ Hürriyet, 08.07.1996, s.7

¹⁶⁷⁵ Hürriyet, 07.08.1996, s.1,8

¹⁶⁷⁶ Hürriyet, 07.08.1997, s.10

¹⁶⁷⁷ Hürriyet, 31.12.1996, s.7

Akbank, banka mevduatına sınırsız güvencenin haksız rekabete neden olduğu eleştirisini yapıyordu¹⁶⁷⁸.

Denizbank 66 milyon dolara Zorlu Grubu'nun oluyordu¹⁶⁷⁹.

Akbank, TV'ye bağlanan bir decoderin ATM cihazına dönüşmesiyle oluşan televizyon bankacılığını başlatıyordu¹⁶⁸⁰.

The Economist'e göre Türk bankaları krizdeydi¹⁶⁸¹.

Bankalar Birliği raporuna göre, bankalarda 36 milyona yakın kişinin 1.7 katrilyon parası var. Bunun 987.5 trilyon lirası, toplam hesap sahiplerinin %2 sini oluşturan 652 bin kişiye ait olduğu belirtiliyordu¹⁶⁸².

Demirbank'ın sahibi Halit Cıngıllıoğlu, yılın ilk beş ayında 7.3 katrilyonluk hazine bonusu ve tahvili işlemi yaparak, bankalar arasında birinci oluyordu¹⁶⁸³.

Etibank 155.5 milyon dolara Cavit Çağlar'a satılıyordu¹⁶⁸⁴.

Fona Alınan Bankalara El Konma Tarihleri

5 Nisan kararları sonunda devlet TYT Bank ve Dışbank'a el koyuyor ve bu operasyonun devlete maliyeti 200 milyar bulacağı tahmin ediliyordu¹⁶⁸⁵. Daha sonra Hükümet sorunlu iki ufak bankanın daha kapatılması kararlaştırıyordu. Marmara bankası tasfiye ediliyordu. Bu banka 1988 yılında Netbank olarak Net Holding bünyesinde kurulmuştu. 1991 yılında Atilla Uras'a geçen ve Marmara bank ismini alan bankanın 11 şubesi bulunuyordu¹⁶⁸⁶.

Türk Ticaret Bankası'na 6 Kasım 1997'de ve Korkmaz Yiğit'in Bankexpres'ine¹⁶⁸⁷ hükümet tarafından el konuluyordu.

Merkez Bankası mevduat sigorta fonu tarafından el konulan İnterbank'ın yeni genel müdürü Günay banka faaliyette, paniğe gerek yok diyordu¹⁶⁸⁸.

İnterbank 7 Ocak 1999'da Egebank, Yurtbank, Sümerbank, Yaşarbank ve Esbank (Eskişehir Bankası) 22 Aralık 1999'da, Etibank, Bank Kapital 27 Ekim 2000'de, Demirbank 6 Aralık 2000'de, Ulusal Bank 28 Şubat 2001'de İktisat Bankası 15 Mart 2001'de Sitebank, Tarişbank (Milli Aydın Bankası), Kentbank, EGS Bank, Bayındırbank 9 Temmuz 2001'de, Toprakbank 30 Kasım 2001'de ve Pamukbank 19 Haziran 2002'de fon kapsamına alınıyordu¹⁶⁸⁹.

¹⁶⁷⁸ Hürriyet, 14.01.1997, s.9

¹⁶⁷⁹ Hürriyet, 25.01.1997, s.6

¹⁶⁸⁰ Hürriyet, 02.04.1997, s.9

¹⁶⁸¹ Hürriyet, 14.04.1997, s.9

¹⁶⁸² Hürriyet, 28.05.1997, s.9

¹⁶⁸³ Hürriyet, 15.08.1997, s.7

¹⁶⁸⁴ Hürriyet, 02.12.1997, s.9

¹⁶⁸⁵ Hürriyet, 12.04.1994, s.1,6

¹⁶⁸⁶ Hürriyet, 21.04.1994, s.6

¹⁶⁸⁷ Hürriyet, 26.10.1998, s.1

¹⁶⁸⁸ Hürriyet, 10.01.1999, s.9

¹⁶⁸⁹ Mustafa Sönmez, Filler ve Çimenler, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.66-67

1999 yılı başında IMF'den "bankalar yasası çıkarılsın" açıklaması geliyordu¹⁶⁹⁰. Bu açıklama üzerine Türk bankacılık sektörünün rehabilitasyonu için gerekli miktarın 10 milyar dolar olduğu açıklanıyordu¹⁶⁹¹.

İnterbank eski sahibi Cavit Çağlar'a 249 trilyonluk rekor icra başlatıyordu¹⁶⁹².

Merkez Bankası, 1994 kriziyle batan TYT bank, Marmara bank ve İmpexbank'ta parası olan sekizbin bankazedeye 1 milyarlık kısımları ödemeye başlıyordu¹⁶⁹³.

1998 yılında Dünyanın en büyük bin bankası arasında Akbank 213, Garanti 325., YKB 378., İşbankası 430. ve Ziraat Bankası 508. oluyordu. bankalarımız sıralamada 1997 yılına göre önemli yükseliş gösteriyorlardı¹⁶⁹⁴.

Bankalar ATM makinelerine 1987 yılından beri 300 milyon dolar yatırdılar ve 9.334 adete ulaştılar¹⁶⁹⁵.

Dünya bankası, bankalar için rehabilitasyon kredisi veriyordu¹⁶⁹⁶.

Özel finans kuruluşları bankalar kanununa tabi tutuluyor fakat buradaki mevduat sigorta fonu kapsamına alınmıyordu¹⁶⁹⁷.

Hürriyet gazetesi bankalara el konulması olayında hükümeti destekler şu ifadeleri kullanıyordu. Hükümet, cesur bir kararla, ikisinin kuruluşunda Atatürk'ün imzası bulunan, diğeri Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in yeğeninin sahibi olduğu 5 bankaya el koydu. IMF ile Stand-by anlaşmasının yürürlüğe girmesi ve bankacılık üst kurulunun çalışmaya başlaması öncesinde, beş banka mevduat sigorta fonuna devri kararlaştırıldı. El konulan bankalar: Egebank, Sümerbank, Yaşarbank, Yurtbank ve Esbank'taki mevduatın devlet güvencesinde olduğu ve bu bankaların bankacılık işlemleri devam edecekleri açıklanıyordu. Fondaki bankalar: Türkbank, İnterbank, Bankexpres ve yukardaki 5 bankayla birlikte 8 tane oldu. Yaşarbank dışındaki tüm bankaların içinin boşaltıldığı, Yaşarbank'a ise gerekli önlemleri zamanında almadığı için el konulduğu açıklanıyordu¹⁶⁹⁸.

Enflasyonun düşmesi ve dövizde sabit kur uygulamasına geçilince piyasaya canlılık geliyor ve bankalar faiz oranlarını oldukça aşağıya ve vadeyi uzağa çekiyorlardı. Vakıfbank'tan ilk kez 20 yıllık konut kredisi Ayda %2.5 faizli yıllık bileşiği 34,5 oluyordu¹⁶⁹⁹.

¹⁶⁹⁰ Hürriyet, 28.01.1999, s.9

¹⁶⁹¹ Hürriyet, 08.03.1999, s.9

¹⁶⁹² Hürriyet, 25.05.1999, s.9

¹⁶⁹³ Hürriyet, 13.07.1999, s.13

¹⁶⁹⁴ Hürriyet, 21.07.1999, s.9

¹⁶⁹⁵ Hürriyet, 31.07.1999, s.12

¹⁶⁹⁶ Hürriyet, 30.09.1999, s.9

¹⁶⁹⁷ Hürriyet, 17.12.1999, s.9

¹⁶⁹⁸ Hürriyet, 23.12.1999, s.1,10,11,12.

¹⁶⁹⁹ Hürriyet, 29.12.1999, s.9

Kredi Kartları

1995 yılında Visa kart sayısı %73 oranında artarak 6.1 milyona ulaşıyordu. bunların 1.9 milyonu kredi kartı, 4.2 milyon adeti ise ödeme kartından oluşmaktaydı¹⁷⁰⁰.

4 Aralık 1997 tarihli Hürriyet gazetesinin yanında verilen 16 sayfalık “Finans ek”inde “Türkiye’de 4 milyon 200 bin kredi kartı” olduğu ifade ediliyordu.

1998 yılında plastik para kredi kartıyla 2.5 katrilyon lira harcanırken, Kredi kartı sayısı 1997 yılında 4.783.622 iken 1998 yılında 7.118.358’e yükseliyordu¹⁷⁰¹.

2.6. OTOMOTİV SEKTÖRÜ

1990 yılı başında tüketim oldukça canlıydı. “Tofaş ve Renault’da otomobil alma sırasının 7 aya çıktığı¹⁷⁰² belirtiliyordu.

1991 yılında geçen yıl 195 bin yerli otomobil üretilip ve tamamı satılırken, ithal yabancı otomobil sayısı 48 bine geriliyordu¹⁷⁰³. Türkiye’nin otomobil üretimi 1990’da 166.222 iken 1991’de 195.574 oluyordu. Yerli araba üretimi geçen yılın ilk beş ayında 69 bin iken şimdi 111 binlere ulaşıyordu¹⁷⁰⁴. Yılın ortalarına doğru otomobil üreticileri talepten memnunken aynı durumu Beyaz eşyacılar için söylemek güçtü. Taşımacılık sektöründe talep canlılığı kamyonda karaborsa fiyatların oluşmasına ve iki aylık sıraya neden oluyordu¹⁷⁰⁵.

1992 de 55 bin ithal otomobil satılırken bunların 14.917’si Lada 9.835 Skoda 1.088 Tavria,10.148 Toyota, 4.506 Mazda, 1.246 Fiat ve 1.296 BMW satılıyordu. Yerli otolardan Tofaş otomobilleri 141.333, Renault 108.137, Opel 6.648 Otosan 2.980 adet satıyordu¹⁷⁰⁶.

Otomobil satışlarındaki büyük canlılık buzdolabı, fırın, buzdolabı, çamaşır makinesi ve televizyon satışlarını olumsuz etkiliyordu. Bu ürünlerde satışlar hemen hemen aynı kalırken otomobil satışları geçen seneye göre %25 artarak 157 binden 198 bine yükseliyordu. Beyaz eşya ürünlerinden en umut veren satış rakamına Bulaşık makinesi ulaşıyor ve bir önceki yıla göre %60.5 gibi rekor bir oranda artarak 117.500 adetten 188.600’e yükseliyordu¹⁷⁰⁷.

Otomobil sanayindeki canlanma yeni arayışları peşinde getiriyor ve Otosan satışları düşmeye başlayınca Mondeo modelini ithal etmeye ve yıl sonuna doğru Escort modelini üretme arayışına giriyordu¹⁷⁰⁸. Koç otomotiv sektöründe bununla kalmıyor Fiat’ın Uno modelini 60 milyona satacağını açıklıyor, daha sonra bu fiyata satılamayacağını belirtiyordu¹⁷⁰⁹. Hürriyet gazetesinin 3 Şubat’taki nüshasında Dünyada otomotiv sektörü krizdeyken Türkiye’deki bir yıl öncesine göre otomobildeki üretim artışı %36, kamyonda %26, otobüste ise %25 olduğu belirtiliyordu. Bu canlanma yılın ortasına kadar

¹⁷⁰⁰ Hürriyet, 18.09.1996, s.9

¹⁷⁰¹ Hürriyet, 26.04.1999, s.9

¹⁷⁰² Hürriyet, 04.01.1990, s. 4

¹⁷⁰³ Hürriyet, 20.01.1992, s.6

¹⁷⁰⁴ Hürriyet, 22.06.1992, s.5

¹⁷⁰⁵ Hürriyet, 22.11.1992, s.7

¹⁷⁰⁶ Hürriyet, 22.01.1993, s.7

¹⁷⁰⁷ Milliyet, 04.09.1993, s.8

¹⁷⁰⁸ Milliyet, 14.09.1993, s.6

¹⁷⁰⁹ Hürriyet, 15.09.1993, s.7

devam ediyor ve yerli otolarda 2 aylık sıra ve fiyatlarda 10-20 milyon lira arasında karaborsa oluşuyordu¹⁷¹⁰.

1994 ekonomik krizi sonrası durgunluktan en çok etkilenen otomotiv piyasasındaki üreticiler Haziran ayının sonlarına doğru otomobil üstündeki vergilerin azaltılması için hükümetle anlaşılıyor ve fiyatların düşmesiyle satışlar 10 kat artıyordu. İndirimlerle Tofaş Şahin 211 milyondan 180'e, Doğan S 247'den 205'e, Renault Broadway 270'den 259 milyona düşüyor ve eldeki otomobil stokları eritiliyordu¹⁷¹¹.

Koç Topluluğu baba mesleği olan bakkallığa büyük iddiayla geri dönüş yapıyordu. Marketlere nispeten daha küçük alanda faaliyet gösterecek olan "Migros Şok" isimli küçük bakkalların kısa zamanda, çok şubeye ulaşması planlanıyordu¹⁷¹².

25 yıl önce montaj sanayini kuran Türkiye, otomobil üretiminde büyük atılım yaparak şimdi yurtdışında montaj sanayi kuracak düzeye geliyordu. Türk otomotivcileri Vietnam'a montaj sanayi kurmaya, Mısır'a montajı yapılan 7500 araç satmaya ve yurtdışına 4500 Tempra ihraç etmeye hazırlanıyorlardı. Otomobil lastiğinde Lassa dünya markası oluyor ve Türkiye'deki Opel'lere Lassa takılması kararlaştırılıyordu. Türk futbolcu Hakan'la birlikte yerli Tempra da İtalya'ya giriyordu¹⁷¹³.

1996 yılının sonlarında otomobil piyasasındaki durgunluktan şikayet eden Tofaş'ın en büyük hissedarı Rahmi Koç "gerekirse Tofaş kapanır. Kendini amorti etmiş firmadır hiçbir şey olmaz" diyordu¹⁷¹⁴. Koç'un restine Yalım Erez: "Opel ve Renault neden işçi çıkartmadı" diye karşılık veriyordu¹⁷¹⁵.

İthal otomobillerin piyasada gittikçe daha fazla pay sahibi olması üzerine yerli otocular ithalatçı olmaya başlıyordu¹⁷¹⁶. 1997 yılının ilk rakamlarına göre otomobil satışları pek iyi gitmiyordu. 4 aylık üretim rakamlarına göre otomobil satışları 1996'ya göre -3 olurken, kamyon ve kamyonet satışları %44 artıyordu¹⁷¹⁷.

Otosan'da Koç ve Ford şirketinin payı artık eşitleniyordu¹⁷¹⁸.

Bedelsiz otomobil ithalatı 8.837'de kalıyor ve otomotiv sektörünün korktuğu rakamlara ulaşmıyordu. En çok ithal araç 4.920 ile Mercedes ve 2.590 BMW oluyordu¹⁷¹⁹. Rahmi Koç'un bedelsiz ithalata "yerli otomobil sanayi çok zarar görecektir" gerekçesiyle uzun süre muhalefet etmesine rağmen, bedelsiz ithalatta gelen otomobilin azlığı ve yerli sanayiye hemen hiç olumsuz etkisi olmamasıyla, Koç'un sözlerinin gerçeği hiç de yansıtmayan abartılı korkular olduğu ortaya çıkıyordu. Koç Grubu Gümrük Birliği sürecine de karşı çıkmış ve Sabancılarla polemige girmişlerdi.

¹⁷¹⁰ Hürriyet, 01.10.1993 s.7

¹⁷¹¹ Hürriyet, 01.07.1994, s.6

¹⁷¹² Hürriyet, 13.07.1995, s.7

¹⁷¹³ Hürriyet, 03.08.1995, s.1

¹⁷¹⁴ Hürriyet, 22.11.1996, s.7

¹⁷¹⁵ Hürriyet, 23.11.1996, s.7

¹⁷¹⁶ Hürriyet, 02.12.1996, s.6

¹⁷¹⁷ Hürriyet, 14.05.1997, s.6

¹⁷¹⁸ Hürriyet, 11.07.1997, s.10

¹⁷¹⁹ Hürriyet, 01.01.1998, s.11

Ford yeni fabrikasını Seka arazisi üzerinde kurmaya karar veriyordu¹⁷²⁰.

Koç grubu Tofaş ve Türk Traktör de Fiat'la başlayan, Otosan'da Ford'la devam eden hisseleri eşitleme operasyonuna, şimdi de, Iveco marka midibüs ve kamyonetleri üreten Otoyol'da nokta konuluyordu. Böylece Otoyol'da Fiat ve Koç grubu hisseleri eşitleniyordu¹⁷²¹.

Tofaş Temmuz'da satmaya başlayacağı Palio'nun tanıtımını yapıyor ve ihracatına başlıyordu. Palio üretimi için Tofaş 260 milyon dolar yatırım yapıyordu¹⁷²². Tofaş, "Kaizen" sistemine geçtikten sonra 1.6 milyon dolar kazanıyordu¹⁷²³.

Yerli Otonun Yeni Lideri Renault

Yerli otomobilde yılladır lider olan Tofaş yerini Renault'ya bırakıyordu. 1998 yılının Ocak-Haziran döneminde Renault 41.953, Tofaş 36.994 otomobil satıyordu¹⁷²⁴.

1997'de dünyada 53 milyon araç üretildi. Birinci 8 milyon üretimle General Motors, İkinci 6.730 ile Ford, Üçüncü 4.928 ile Toyota, Dördüncü VW 4.279 ve Fiat 2.907 bin üretim rakamıyla Beşinci oluyordu¹⁷²⁵.

Tofaş'ın müdürü Jan Nahum 1998'deki global krizden ülkemizde en çok Tofaş'ın etkilendiğini açıklıyordu¹⁷²⁶. Tofaş Palio modelinin üretimini yıl sonuna kadar durduruyordu¹⁷²⁷. Tofaş'ı olumsuz etkileyen olaylar arasında global krizden başka Apo krizi de olmuştur. Zira Koç, İtalyan ortağı Fiat'a Apo'nun verilmemesinden duyduğu tedirginliği mektupla bildirmişti¹⁷²⁸. Palio üretiminin durdurulmasında Apo olayı nedeniyle Türkiye'de İtalyan markalarına oluşan tepkinin de etkisi olmuştur.

Otomobil fiyatları enflasyonun altında kalıyor Ford Escort %36, 1.4 Şahin ise %53.8 oranında artıyordu¹⁷²⁹.

Dünyada araba satışında General Motors 8.35 milyon, Ford, 6.8, Toyota 5, VW 4.3 milyon satarken, Daimler-Chrysler 4, Fiat ve Nissan 3 milyon adet satış yapıyorlardı¹⁷³⁰.

Otoyol yüzde yüz yerli olan M 14 minibüs modelini ürettiyordu¹⁷³¹.

Seka arazisi üzerine tartışmalı bir şekilde fabrika kuran Ford "krizi görseydik yatırımı ertelerdik" diyordu¹⁷³². Otomobil sektörü 1994 yılındaki büyük krizden sonra 1999 yılında büyük bir durgunluk yaşıyor ve bu durgunluğu kampanyalarla azaltmaya çalışıyorlardı¹⁷³³.

¹⁷²⁰ Hürriyet, 24.02.1998, s.9

¹⁷²¹ Hürriyet, 16.05.1998, s.8

¹⁷²² Hürriyet, 09.06.1998, s.1,13

¹⁷²³ Hürriyet, 01.07.1998, s.8

¹⁷²⁴ Hürriyet, 13.07.1998, s.8

¹⁷²⁵ Hürriyet, 20.07.1998, s.8

¹⁷²⁶ Hürriyet, 14.11.1998, s.13

¹⁷²⁷ Hürriyet, 26.11.1998, s.13

¹⁷²⁸ Hürriyet, 20.11.1998, s.1

¹⁷²⁹ Hürriyet, 08.01.1999, s.9

¹⁷³⁰ Hürriyet, 30.01.1999, s.12

¹⁷³¹ Hürriyet, 11.02.1999, s.9

¹⁷³² Hürriyet, 14.02.1999, s.9

¹⁷³³ Hürriyet, 25.02.1999, s.8

Daimler Mercedes Benz Türk'te %14 hisseyi elinde bulunduran Mengerler'den tamamını alıyordu¹⁷³⁴.

Hükümetin ek TAV'ni indirmesiyle otomobil fiyatları düşüyordu¹⁷³⁵.

Ocak - Mart döneminde geçen yıla göre araba satışları %40 azalıyordu¹⁷³⁶.

Ford Escort üretimi durduruluyordu¹⁷³⁷. İlk otomobil fabrikamız Ford Otosan üretime 2 yıl ara veriyordu¹⁷³⁸. Krize rağmen otomobil sektöründe üretimine ara vermeden devam eden bir fabrika: Renault hem de iki vardiya çalışarak sektörünü vuran krizi ihracatla aşıyordu¹⁷³⁹.

Hükümet 1600 motorlu otomobillerdeki Ek TAV indirimini 3 ay daha uzatma kararı alıyordu¹⁷⁴⁰.

Toyotasa ikinci ele otolara garanti vermeye başladı¹⁷⁴¹.

İnan Kırış Karsan'ı alarak Fiat ve Peugeot'a fason üretim yapmaya hazırlanıyordu¹⁷⁴².

Türkiye'de üretilen araçların Renault %54'ünü, Tofaş %28, Hyundai %6.6 ve Toyota %4.5'ini ürettiyordu¹⁷⁴³.

1999 yılında otomotiv sanayi %32 kapasiteyle çalışıyor. Toyota 100 bin üretim kapasitesine sahipken %8.8 kapasiteyle çalışıyordu¹⁷⁴⁴.

Krizi ihracatla aşmaya çalışan otomotivcilerin ihracatı 8 ayda 400 milyon doları aşıyor ve son beş yılın rekorunu kırıyordu¹⁷⁴⁵. Otomobilciler krizi ihracatla aşmaya çalışıyor ve ihracat 8 ayda %139 artıyordu. Renault 44 bin, Tofaş 9.250 otomobil ihraç ediyordu¹⁷⁴⁶.

Otomotiv Sanayicileri Derneği: "Jet-Pa'nın üretmeyi planladığı ve büyük bir reklam kampanyasıyla tanıtımını yaptığı imza markalı otomobili üretmesini "Fadıl'ın İmza'sı kağıtta kalır" açıklaması yaparak bu girişimin imkansız olduğu belirtiliyordu¹⁷⁴⁷.

1999 yılında Türkiye'de satılan her yüz otodan 53'ü ithaldi. En çok ithal edilen otomobil 20.682 adetle Volkswagen olurken, Opel 12.929'la ikinci ve 10.133 adetle Ford üçüncü oluyordu¹⁷⁴⁸.

Yılın sonuna otomobil satışlarına hareket getirmesi düşüncesiyle yapılan Ek taşıt alım vergisinde 6 puanlık indirim 31 Aralık'ta sona eriyordu¹⁷⁴⁹.

¹⁷³⁴ Hürriyet, 06.03.1999, s.13

¹⁷³⁵ Hürriyet, 12.04.1999, s.1

¹⁷³⁶ Hürriyet, 10.04.1999, s.9

¹⁷³⁷ Hürriyet, 07.04.1999, s.9

¹⁷³⁸ Hürriyet, 12.04.1999, s.8

¹⁷³⁹ Hürriyet, 25.04.1999, s.8

¹⁷⁴⁰ Hürriyet, 26.06.1999, s.13

¹⁷⁴¹ Hürriyet, 18.06.1999, s.13

¹⁷⁴² Hürriyet, 19.06.1999, s.22

¹⁷⁴³ Hürriyet, 21.06.1999, s.8

¹⁷⁴⁴ Hürriyet, 28.07.1999, s.12

¹⁷⁴⁵ Hürriyet, 06.09.1999, s.8

¹⁷⁴⁶ Hürriyet, 04.10.1999, s.8

¹⁷⁴⁷ Hürriyet, 12.11.1999, s.9

¹⁷⁴⁸ Hürriyet, 15.11.1999, s.8

¹⁷⁴⁹ Hürriyet, 15.12.1999, s.8

2.7. BEYAZ EŞYA VE ELEKTRONİK SEKTÖRÜ

1990 yılı başında tüketim oldukça canlıydı. 1 Ocak, 1989 yılında 1 milyon renkli tv üretildiği açıklanıyordu¹⁷⁵⁰.

İtalyan beyaz eşya devi Merloni'nin isim hakkını kullanma konusunda Vestel ve Auer firmaları arasında sorun oluyordu¹⁷⁵¹.

Dünya Bankası çevreye daha duyarlı teknoloji kurmaları için firmalara kredi vermeye başlayınca Türk sanayicisi bu durumu değerlendiriyor ve Arçelik, Beko, Aselsan Netaş gibi firmalar teknolojilerini Dünya Bankası fonlarıyla yeniliyorlardı¹⁷⁵².

22 Mart 1994'de Koç Holding 10 şirketinde birden üretimi durdurma kararı alıyordu bunlar arasında en büyük şirketi Arçelik'te bulunuyordu.

1994 yılının sonlarında Vestel fabrikası Zorlu grubuna satılıyordu¹⁷⁵³.

Kamhi ailesine ait Profilo'nun %46'sını oluşturan hisseler 96 milyon dolara Alman Bosch-Siemens'e satılıyordu¹⁷⁵⁴.

Televizyon satışları geçen yılın aynı dönemine göre %57 artarken, artışın en önemli nedeni olarak "96 Dünya Kupası" gösteriliyordu¹⁷⁵⁵. Yine 1996 yılında Türkiye'de bisiklet satışları %60 artarak 240 bin adede ulaşıyordu¹⁷⁵⁶.

Beko "Avrupa Kalite Ödülü"nü KOBİ dalında kazanırken KALDER'in de yine KOBİ dalında ödülünü kazanıyordu¹⁷⁵⁷.

Beko televizyonda Avrupa'da 6. büyük üretici firma durumuna geliyordu¹⁷⁵⁸.

İş Dünyası Ve Faiz Gelirleri

Türkiye'nin en büyük şirketinin Tüpraş, özel sektörde ise Arçelik olduğu açıklanıyordu¹⁷⁵⁹.

İSO tarafından açıklanan en büyük kuruluşlar raporunda KİT'lerden TEK, Petkim, İskenderun demir çeliğin zararda özel sektör kuruluşlarının karda olduğu açıklanıyordu. İSO Başkanı Memduh Hacıoğlu "enflasyonun 20-30 puan üzerinde faiz almaya rantiye kesimi alıştırdı. En büyük gelir repodan oldu" diyordu¹⁷⁶⁰.

İSO Türkiye'nin en büyük kuruluşlarını Tüpraş, TEK, Tekel, Tofaş ve Arçelik olarak açıklıyordu. KİT'ler 24.4 trilyonluk zararla kötü bir performans sergiliyorlardı. Özel sektör kar KİT'ler zarar rekoru

¹⁷⁵⁰ Hürriyet, 04.01.1990, s. 4

¹⁷⁵¹ Hürriyet, 17.08.1992 s.5

¹⁷⁵² Hürriyet, 07.11.1993, s.5

¹⁷⁵³ Hürriyet, 23.11.1994, s.8

¹⁷⁵⁴ Hürriyet, 27.09.1995, s.1

¹⁷⁵⁵ Hürriyet, 13.16.1996, s.6

¹⁷⁵⁶ Hürriyet, 22.08.1996, s.6

¹⁷⁵⁷ Hürriyet, 14.11.1998, s.12

¹⁷⁵⁸ Hürriyet, 16.12.1998, s.8

¹⁷⁵⁹ Hürriyet, 22.09.1992, s.5

¹⁷⁶⁰ Hürriyet, 26.08.1993, s.7

kırarken, repo yine kazandırıyor. 434 özel firmanın faaliyet karları içinde diğer gelirlerin (repo gibi) payı %40'ı aşıyordu¹⁷⁶¹.

İSO araştırmasına göre 500 büyük sanayi kuruluşu repodan 57.7 trilyon kazandı. En büyükler Tüpraş, Tedaş, Tekel, TEAŞ, Petkim. Özel sektörde Arçelik ve Tofaş'ı, Oyak Renault takip ediyor. Kamu zarar rekortmeni olurken “özel sektörü yine repo kurtarıyordu¹⁷⁶².

Rahmi Koç: “Paradan para kazanma günleri başladı” diyordu¹⁷⁶³.

Türkiye’de hazine bonosu satın alan yabancı rantiyeciler 1996’da dünyanın hiçbir ülkesinde görülmeceği rekor oranda kar sağlıyorlardı. Elindeki dövizleri Türk parasına çevirerek 96 yılının başında hazine bonosuna yatıran bir yabancı yatırımcı, yıl sonunda dolar bazında yüzde 45.8, mark bazında ise yüzde 58.4 oranında faiz geliri elde ediyordu. 1.000 dolar hazine bonosunda %45.8 kazanıp, 1.450 dolar oluyordu. Borsada %35.6 kazanıyor 1.356 dolar oluyordu. Yatırım fonunda %19.6 kazançla 1.196 dolar olurken, Bin mark hazine bonosunda %58.4 kazançla 1.584 mark oluyordu¹⁷⁶⁴.

Türkiye’nin en büyükleri Tüpraş, TEAŞ, Tekel, Erdemir, Arçelik, Şeker fabrikaları, Petkim ve Philsa şeklinde sıralandı. 24 Koç 15 Sabancı şirketi 500 e girdi. Türkiye fortune 500 listesine bu yıl şirket sokamadı. 500 büyük kuruluşun gelirinin %52.7’si repodan oluyordu¹⁷⁶⁵.

İSO en büyük 500 kuruluşu açıkladı. Tüpraş, TEAŞ, Tekel, Şeker fab ve Philsa oldu. Özel sektörde Philsa 1. olurken, onu Arçelik, Oyak-Renalt, Tofaş, Vestel ve Ford takip ettiler. İSO Başkanı Hüsamettin Kavi: “Sanayici krize faiz geliriyle dayandı. Elinde fonu olan sanayici faiz geliriyle ayakta kaldı” diyordu. İSO’nun 500 büyüğün toplam cirosu 37.7 milyar dolar GM’nin 161.3 milyar dolarlık cirosunun üçte biri ediyor. 500’e giren şirketlerin 22 tanesi Koç şirketleri aynı zamanda özel sektörün %11 ini oluşturuyordu¹⁷⁶⁶.

Eylül ayında sanayi üretimi depremden etkilenerek %9.7 küçülüyordu¹⁷⁶⁷.

Devletin yüksek faizle borçlanması birçok sanayici ve işadama için önemli bir kazanç kapısı olmuştu zira üretimle bu kadar kazanmak mümkün değildi. Buna güzel bir örnek Bursa’daki Sönmez Holdingin sahibi Ali Osman Sönmez “paramı devlete %150 faizle borç verdim. İşçi ücretlerini onunla ödüyorum” diyordu¹⁷⁶⁸.

¹⁷⁶¹ Hürriyet, 25.08.1994, s.8

¹⁷⁶² Hürriyet, 24.05.1995, s.1,8

¹⁷⁶³ Hürriyet, 15.09.1995, s.8

¹⁷⁶⁴ Hürriyet, 03.01.1997, s.1

¹⁷⁶⁵ Hürriyet, 27.08.1998, s.8

¹⁷⁶⁶ Hürriyet, 29.07.1999, s.1,9

¹⁷⁶⁷ Hürriyet, 09.11.1999, s.13

¹⁷⁶⁸ Hürriyet, 01.03.1999, s.10

İMKB

6. yılına giren İMKB daha hızlı ve güvenli olabilmek için bazı yeni uygulamaları başlatıyordu. Bu uygulamalardan biri de endeksin düzenlenmesiydi. İMKB 1 Ocak 1991’de yeniden düzenlenmiş bir endekse geçiyordu¹⁷⁶⁹.

İMKB’de hisse senedinin yanı sıra tahvil ve hazine bonolarının da alım ve satımına geçiliyordu¹⁷⁷⁰.

1991 yılının Mayıs ayında İMKB, Takas ve Saklama merkezini faaliyete geçiriyor ayrıca lot altı hisse senetlerinin alım ve satımını tam güne çıkarıyordu¹⁷⁷¹. İMKB son yasal düzenlemelerle borsanın çok daha güvenli ve objektif olduğunun altını çizirken, takas ve saklamanın yanı sıra vergi konusundaki muafiyetlere de değiniyor ve “gelecek sermaye piyasalarında” diyordu. İMKB gelecek sene borsanın kendi yeni binasına taşınacağını ve yeni binasında bilgisayarlaşmasıyla borsa üyeleri aracılığıyla ülkenin her yöresinden, ekran üzerinde alışveriş yapılabileceğini açıklıyordu¹⁷⁷².

İMKB’nın inşaatı sürmekte olan İstinye’deki binası tamamlanıyor ve borsa 15 Mayıs 1995’de yeni binasında hizmete geçiyordu. Yeni binasında borsayı 21. yüzyıla taşıyacak bilgisayar altyapısı, dünyanın en büyük ve gelişmiş borsalarına eş düzeyde kuruluyordu¹⁷⁷³.

2.8. DÖVİZ, FAİZ, BORSA VE ENFLASYON

1989 yılında enflasyon %73 olurken, dolar 1.835 den başladığı yılı 2.322 liradan kapatıyor ve yıl boyunca %28,5 artıyordu. Mark 1.371 lira olurken %32,4 artış yapıyordu. Borsa 377.27 den 2.217.66 puana yükselerek %487,8 artıyordu. Banka faizi net %73,4 oldu. Cumhuriyet altını 165.000 den 204.000’e çıktı yüzde %23,6 arttı. Borsa ve banka faizi dışında tüm yatırım araçları enflasyonun oldukça altında kaldı¹⁷⁷⁴. Ortaya çıkan rakamlardan yılın geliri şampiyonu İMKB olurken, banka faizleri enflasyon karşısında kendini koruyup reel bir kazanç getirmezken, dolar, mark ve altın enflasyonun %40-50 altında getiriyle yılı kapatıyorlardı.

Dolar kuru 1 Ocak 1991 tarihinde 2.933, Mark ise 1.956 liradan başlıyordu.1990 yılında enflasyon TEFE’de 48,6, TÜFE’de 60,4 oluyordu. Başta gelir vergisi, taşıt alım vergisi gibi vergilere %60 oranında artış getiriliyordu¹⁷⁷⁵.

Ocak ayı ortasında Amerika’nın Irak’a “Çöl Fırtınası” operasyonunu başlatması üzerine Dolar kuru özellikle Şubat ayında yükselmeye başlıyor 3.700 liraya kadar çıkıyor Merkez Bankasının ay sonuna yaptığı müdahale ile 3.550 liraya düşüyordu. Bu arada faiz yarışı tehlikeli bir boyuta ulaşıyordu¹⁷⁷⁶.

¹⁷⁶⁹ Hürriyet, 27.12.1990, s.7

¹⁷⁷⁰ Hürriyet, 14.07.1991, s.18

¹⁷⁷¹ Hürriyet, 11.08.1991, s.12

¹⁷⁷² Hürriyet, 17.08.1992, s.19

¹⁷⁷³ Hürriyet, 15.05.1995, s.12-13

¹⁷⁷⁴ Hürriyet, 01.01.1990, s. 4

¹⁷⁷⁵ Hürriyet, 01.01.1991, s.7

¹⁷⁷⁶ Hürriyet, 27.02.1991, s. 4

Körfez krizi piyasaya zam dalgası olarak yayılıyor ve 4 Şubat'ta Tekel ürünlerine %40 zam geliyordu. 1 Mayıs'ta petrol, şeker, çelik, elektrik, beyaz eşya, otomobil ve tüpgaza zam geliyordu.

Dövizdeki artışın düşük kalması ve faizlerin enflasyon çok üstünde reel getiri sağlaması dışarıdan ucuz mal girişini artırıp, dışarıya mal satılmasını zorlaştırmakta ve böylece cari işlemler açığını artırmakta hem de dışarıdan gelen paraların liraya çevrilip mevduat olarak yüksek reel getiriye dönüşüp, daha sonra enflasyonun çok altında kalan dövize dönüşerek tekrar yurt dışına çıkarılışına seyirci kalınmasına bir eleştiri de Yusuf Bozkurt Özal tarafından getiriliyordu. Yusuf Bozkurt Özal, 4 Mayıs 1991 tarihli Hürriyet gazetesinde ekonomiyi şu şekilde özetliyordu. "Dışarıdan dolar getirip faize yatırmak ve daha sonra dolara çevirmek büyük kazanç getiriyor. Maaş ve ücretlerde büyük artışlar sağlandı ayrıca tüketim çok arttı. Japon arabalarına oluk gibi para akıyor ve bunu dış borçlarla yapıyoruz" diyordu.

Yeni yılı dolar 5.100 lira, mark 3.356 liradan ve İMKB bileşik endeksi 4,370 puandan karşılıyordu¹⁷⁷⁷. 1991 yılı enflasyon rakamı %71.6 olarak açıklanıyordu.

Dolar yeni yıla 8.802, Mark ise 6.313 liradan giriyordu. 1992 yılı enflasyonu ise %66 olarak gerçekleşiyordu. 1992 yılı süresince Dolar %68.6, mark %59.7, altın %58.9, yatırım fonu %68.6 artış sağlarken, İMKB bileşik endeksi %8 değer kaybediyordu.

Çiller'in Başbakan olması borsada sevinçle karşılanıyor ve borsada endeks 8835 puandan 9760 puana çıkıyor ve 5 gün sonrada 10.461 puana ulaşıyordu. Başbakan Tansu Çiller bundan böyle kamu ihalelerinin şeffaf bir şekilde yapılacağını ve televizyondan yayınlanacağını açıklıyordu¹⁷⁷⁸. Endeksteki yukarı hareket sonucu İşbankası hisseleri bir haftada %97 kazandırılıyordu¹⁷⁷⁹.

Ağustos ayında altına artan talep yüzünden Cumhuriyet Altını karaborsaya düşüyor fiyatı da 975 bin liraya çıkıyordu¹⁷⁸⁰.

Yeni yıla dolar 14.780, mark ise 8.540 liradan, borsa 20.640 puandan ve Cumhuriyet Altını 1.240 bin liradan başlıyordu. 1993 yılında 1 milyon lira İMKB'de 5.165.300, Cumhuriyet Altını 1.968.000, yatırım fonu 1.831.200, VDMK 1.710.000, Mevduat 1.680.000, dolar 1.699.000 ve mark'ta 1.589.000 liraya çıkıyordu¹⁷⁸¹. 1993 yılının kazanç şampiyonu %516 ile İMKB olurken, ikinci en yüksek getiriye %96.8 ile altın sağlıyordu.

Cumhuriyet tarihinin en yüksek fiyat artışı 1994 yılında gerçekleşiyordu DİE'ye göre enflasyon TEFE fiyatlarında %149.6, TÜFE'de %125.5 oluyordu 1923'ten beri istatistik veriler toplayan DİE'ye göre, bu oranlara en yakın artış 1980'de %115.6 ve 1946'da %104.4'le olmuştu¹⁷⁸².

5 Ocak 1995'te bankalar arası faiz yarışı yeniden serbest bırakıldı. Merkez Bankası "tavan faiz" uygulamasından vazgeçti 6 Ocak 1995'te DİE'ye göre 1994 enflasyonu rekor artışla toptan eşya

¹⁷⁷⁷ Hürriyet, 01.01.1992, s.1

¹⁷⁷⁸ Hürriyet, 19.06.1993, s.8, 24

¹⁷⁷⁹ Hürriyet, 28.06.1993, s.8

¹⁷⁸⁰ Hürriyet, 19.08.1993, s.8

¹⁷⁸¹ Hürriyet, 01-03.01.1994, s.1,8

¹⁷⁸² Hürriyet, 05.01.1995, s.1

fiyatlarında %149.6, tüketici fiyatlarında % 125.5 oldu. Bankalardaki mevduat faiz oranları bir günde 20-30 puan arttı.

Dolar, mark ve yen karşısında tarihinin en düşük seviyesine düşüyordu. Dolar mark paritesi 1.3450 olurken Dolar 41.950, mark 30.200 lira, borsa ise 32.274 puanla günü kapatıyordu¹⁷⁸³. Dolar 42.750, mark 31.050, borsa 51.226 ve 1 ons altın 389 dolardı¹⁷⁸⁴.

Altın borsası Başbakan Çiller'in açışıyla faaliyete geçiyordu. Çiller altın borsasını açarken, "kadınlar altınlarını borsaya getirin" diyordu¹⁷⁸⁵.

Hükümet 47.700 lira olan dolar fiyatını, IMF'nin isteği üzerine düşürmeye karar veriyor ve döviz alımını durduruyordu¹⁷⁸⁶.

RP lideri N. Erbakan "300 trilyonluk repo çözülüp yurtdışına çıkacak, o yüzden Merkez Bankası dolar satmamalı" şeklindeki açıklamasıyla döviz fiyatları yükselmeye başlıyor ve Dolar 59.200, mark 41.500 lira oluyordu¹⁷⁸⁷.

Dolar yılın son günlerinde 65 bin liraya kadar çıksa da faizlerin artırılmasıyla yılı 61.750 lira, Mark 43.200 lira ve borsa 40.024 puandan kapıyordu¹⁷⁸⁸.

1996'nın ilk gününde dolar 61.750, mark 43.200 lira ve borsa 40.024 puandan işlem görürken, 4 Ocak'ta % 246 faizli bono doları 59 bine indiriyordu¹⁷⁸⁹. Şubat ayın başında Dolar 62.950 ve borsa 51.437 puan, Nisan sonunda dolar 74.800 ve borsa 64.722 puan. Haziran sonunda dolar 81.400, borsa 70.489 puanda ve 6 ay sonunda borsa %76, dolar %35 ve mark %26 kazandırıyor. 29 Eylül itibarıyla Dolar 90.700, mark 59.700 lira, borsa ise 71.576 puandan işlem görüyordu. Yılın son gününde Dolar 108.000 lira, mark 69.500 lira ve borsa endeksi 97.588 puan oluyordu¹⁷⁹⁰.

1996'da rantıye yine kazanırken, ücretliler enflasyona yeniliyordu. Bankacılık yine gözde sektör oldu. Dış ticarete makas çok açıldı. Borsa rekorla çoştü¹⁷⁹¹.

Refah yolun istifası piyasalara moral getiriyor ve Borsa 1.776 puana yükseliyordu¹⁷⁹². Piyasalar yeni kurulan Yılmaz Hükümetini destek veriyor ve Borsa 1.857 puana ulaşarak rekor kırıyor¹⁷⁹³.

1997 yılına dolar 108.350, Mark 69.750 ve borsa 97.588 puandan giriyordu¹⁷⁹⁴.

Türkiye'de hazine bonusu satın alan yabancı rantıyeciler 1996'da dünyanın hiçbir ülkesinde görülmecek rekor oranda kar sağlıyorlardı. Elindeki dövizleri TL'ye çevirerek 1996 yılının başında hazine bonosuna yatıran bir yabancı yatırımcı, yıl sonunda dolar bazında yüzde 45,8, mark bazında ise

¹⁷⁸³ Hürriyet, 09.03.1995, s.7

¹⁷⁸⁴ Hürriyet, 27.05.1995, s.7

¹⁷⁸⁵ Hürriyet, 27.07.1995, s.1

¹⁷⁸⁶ Hürriyet, 07.09.1995, s.1

¹⁷⁸⁷ Hürriyet, 26.12.1995, s.7

¹⁷⁸⁸ Hürriyet, 31.12.1995, s.7

¹⁷⁸⁹ Hürriyet, 05.01.1996, s.7

¹⁷⁹⁰ Hürriyet, 31.12.1996, s.7

¹⁷⁹¹ Hürriyet, 31.12.1996, s.7

¹⁷⁹² Hürriyet, 24.06.1997, s.1

¹⁷⁹³ Hürriyet, 01.07.1997, s.9

¹⁷⁹⁴ Hürriyet, 01.01.1997, s.7

yüzde 58.4 oranında faiz geliri elde ediyordu. 1.000 dolar hazine bonosunda %45.8 kazanıp, 1.450 dolar oluyordu. Borsada %35.6 kazanıyor 1.356 dolar oluyordu. Yatırım fonunda %19.6 kazançla 1.196 dolar olurken, Bin mark hazine bonosunda %58.4 kazançla 1.584 mark oluyordu¹⁷⁹⁵.

Haziran sonu itibariyle dolar 147 bin, mark 84.700 lira ve borsa 1.815 puandan işlem görüyordu. DİE Temmuz 1997 yılının TÜFE oranlarını %6.3 olarak açıklıyordu bu rakam Cumhuriyet tarihinin en pahalı Temmuz ayını ifade ediyordu¹⁷⁹⁶. Ağustos ayı ile birlikte faizler %120 seviyesini aşıyor ve %130'lara ulaşıyordu. Ekim ayı ortasına doğru bono faizleri %130'lardan %97 seviyesine düşüyor ve borsa ise bu iki ay süresince 1900'lü seviyelerden 2.700'lere ulaşıyordu¹⁷⁹⁷. Ekim ayı sonu itibariyle dolar 181.600 lira, mark 105.700 ve borsa 2717 puana ulaşıyordu ki bu rakam krize rağmen yıllık %189.3 getiriyle İMKB'yi dünyanın en çok kazandıran borsası yapıyordu¹⁷⁹⁸.

Aralık ayının başından itibaren vergi paketinin piyasaları olumsuz etkilemesine ve Asya krizine rağmen, yılı dolar 205.200, mark 114.700 liradan ve borsa 3.489 puandan kapatıyordu.¹⁷⁹⁹

İMKB'de, 12 yılda 216 milyar dolarlık işlem yapıldığı belirtiliyordu¹⁸⁰⁰.

1997 yılında altının getirisi yüzde 50'lerde kalıyor, dolar %91.3 artışla 107 binden 205.750'ye, mark %66.6 artış sağlayarak 69 binden 115 bine çıktı. Dolar 207.000 mark 115.400 borsa 3451 puandan yılı kapatıyordu¹⁸⁰¹. 1997 yılının yıldızı %253.6 artan borsa ve %107.5 kazandıran repo oluyordu¹⁸⁰².

Bu yıl en az 10 milyar dolarlık özelleştirme yapılacak. DİE son bir yıllık enflasyon %99.1 oldu¹⁸⁰³. Enflasyon sonunda %100'ü aşıyor ve 101.6 oluyordu¹⁸⁰⁴.

Mart ayının sonunda Dolar 241.800, mark 131.700 lira olurken, borsa 3.222 puandı¹⁸⁰⁵. Haziran sonunda dolar 265.700, mark 146.700 ve borsa 4.119 puan seviyesinde bulunuyordu. Eylül ayı sonunda dolar 277.200, mark 165.200 borsa ve 2.386 puandı. 1998 yılının son günü Dolar 314.500, mark 188.200, borsa 2.534 puan oluyordu.

Dolar dış piyasalarda diğer para birimleri karşısında yükseliyordu. Japon Yen'inin düşüşünü durdurmak için 6 milyar dolar satmak yetmiyor ve dolar 137 yen'in üzerine çıkıyordu¹⁸⁰⁶.

Rusya krizi borsayı olumsuz yönde etkiliyor ve 3.170 puana düşüyordu¹⁸⁰⁷. İMKB 27 Ağustos'ta % 13 kaybederek 2.603 puana düşerken kriz tüm dünya borsalarında da düşüşe sebep oluyordu. Global ekonomik krizin etkilerinin yeni vergi yasası ile birleşmesi sonucu uzun süredir kan kaybeden borsada hisseler ortalama 8.4 oranında değer kaybederken, borsa endeksi de 13 ay önceki seviyesine geriliyordu.

¹⁷⁹⁵ Hürriyet, 03.01.1997, s.1

¹⁷⁹⁶ Hürriyet, 05.08.1997, s.9

¹⁷⁹⁷ Hürriyet, 31.08.1997, s.7 ve Hürriyet, 17.10.1997, s.1

¹⁷⁹⁸ Hürriyet, 31.10.1997, s.7,11

¹⁷⁹⁹ Hürriyet, 31.12.1997, s.7

¹⁸⁰⁰ Hürriyet, 27.12.1997, s.11

¹⁸⁰¹ Hürriyet, 01.01.1998, s.1,9

¹⁸⁰² Hürriyet, 02.01.1998, s.10

¹⁸⁰³ Hürriyet, 04.01.1998, s.8

¹⁸⁰⁴ Hürriyet, 04.02.1998, s.11

¹⁸⁰⁵ Hürriyet, 31.03.1998, s.9

¹⁸⁰⁶ Hürriyet, 23.06.1998, s.11

¹⁸⁰⁷ Hürriyet, 18.08.1998, s.11

16 Temmuz'da 4.530 puandı 13 Ağustos'ta 3.311, 17 Eylül'de 1.948 puana geriliyor ve dolar bazında 70 Cent'e düşüyordu. Ayrıca Rusya devlet bonolarının ana para ödemelerini durdurması Batılı bankaları korkutuyordu¹⁸⁰⁸. 11 Kasım'da Korkmaz Yiğit olayındaki gelişmeler borsayı %15 düşürerek 2.141 puana indiriyor ve faiz %150 ye çıkıyordu.¹⁸⁰⁹.

Paşa'nın seçimlerle ilgili sözleri borsaya iki günde yüzde 6 prim yaptırıyor ve endeks 4.308 puan oluyordu¹⁸¹⁰.

Eylül ayında sanayi üretimi depremden etkilenerek %9.7 küçülüyordu¹⁸¹¹.

İMKB 1998 yılında ortalama %24.73 değer yitiriyor, Dolar %53.62, mark %64.35 yatırım fonları %64 artarken, reponun kazancı ise yüzde %111.5 oldu. Geçen yıl hazine 40 ihale düzenledi. En düşük yıllık brüt faiz %65.50 en yüksek %137.89 oluyordu¹⁸¹². 1998 yılı enflasyonu toptan %54.3, tüketici %69.7 oldu¹⁸¹³.

Hazinenin çıkardığı vergisiz tahvil büyük ilgi görüyor ve %122 faizle, 1.2 katrilyonluk satış yapıyordu¹⁸¹⁴. Hazine yine yüksek faizle %143'le 147 günlük borçlanıyordu¹⁸¹⁵.

Haziran ayın sonunda dolar 420.500, mark 222.400 lira, borsa da 4.676 puandı. Eylül sonunda dolar 461.500, mark 249.600 lira ve borsa 6.096 puandı. Borsada 1 milyar dolarlık işlem gerçekleşiyordu. Türkiyenin kredi notu olumluya yükselince, borsa 435 puan artarak 9.211 puan olurken, 509 trilyonluk işlem hacmine ulaşıyordu.¹⁸¹⁶. İMKB 1999 yılını 15.208 puandan kapatıyor ve %485 getiri sağlıyordu¹⁸¹⁷. 1999 yılını dolar 541.750 lira, mark 278.500 lira ve borsa 15.208 puandan kapatıyordu¹⁸¹⁸.

Faizler Ekim ayının sonlarına doğru %80'e düşüyordu.

Dövizdeki kur çıpasından sonra faizler otomatikman 40-46 arasına iniyordu¹⁸¹⁹. Merkez Bankasının açıkladığı para hedeflerinden sonra borsa dün 1.443 puan artarak 12.911 puana çıktı. Banka faizi bir günde 35 puan birden düştü. Bono faizleri ise %45 oluyordu¹⁸²⁰.

Dolar 545.500, mark 280.500 lira, borsa ise 15.208 puandan yılı kapattı. Dolar liraya karşı %71.23 değer kazandı. Mark %47.76 arttı. Borsa %485.4, külçe altın %73.67 arttı. Menkul kıymet yatırım fonlarının ortalama artışı %136.04, A tipi fonlarda %224.78, B tipinde ise %102.85 oldu. Devlet tahvil ihalelerinde en düşük basit faiz %65,45 olurken en yüksek yıllık basit faiz %150.87 oldu. yıllık bono ve tahvillerin net faizleri %77.11 ile %117.12 arasında oldu. Banka faizlerinde genelde 85-90 aralığında olan 1 yıllık faiz oranları yıl sonuna doğru %45'lere geriledi. Bankada 1 yıl parasını yatıran bir

¹⁸⁰⁸ Hürriyet, 18.09.1998, s.9,11

¹⁸⁰⁹ Hürriyet, 12.11.1998, s.9

¹⁸¹⁰ Hürriyet, 20.03.1999, s.11

¹⁸¹¹ Hürriyet, 09.11.1999, s.13

¹⁸¹² Hürriyet, 02.01.1999, s.10

¹⁸¹³ Hürriyet, 04.01.1999, s.1

¹⁸¹⁴ Hürriyet, 13.01.1999, s.11

¹⁸¹⁵ Hürriyet, 27.01.1999, s.11

¹⁸¹⁶ Hürriyet, 03.12.1999, s.1

¹⁸¹⁷ Hürriyet, 29.12.1999, s.11

¹⁸¹⁸ Hürriyet, 31.12.1999, s.9

¹⁸¹⁹ Hürriyet, 11.12.1999, s.11

¹⁸²⁰ Hürriyet, 14.12.1999, s.11

kişi yıl sonunda ortalama %77,80 getiri sağladı. Parasını her ay aylık repoda değerlendirenler yıl sonunda kazandıkları bileşik getiri %103.2 yi buldu¹⁸²¹.

Türkiye ekonomisinin büyüme hızı (Eylül sonu rakamlarına göre) 1998’de 3.9 iken, 1999’da –6.1 oluyordu¹⁸²².

1999 yılı enflasyonu DİE’ye göre: Tüketici fiyatları %68.8, toptan eşya %62.9 artıyordu¹⁸²³.

Hükümetin yeni ekonomi politikası ve doların ayda %2.1 oranında artacağına açıklanmasıyla, bankalar dolar satınca bu durum borsayı hareketlendiriyordu. 28 Ocak’tan sonra ilk işleminin yapan borsa 2.300 puan artarak 15.208 den 17.512 puana yükselirken, Dolarda 5 bin lira düşüş yaşıyordu. Faizler %42 ye, gecelik repo %20’lere kadar düştü. Hazine %37 faizle 13 ay vadeli bono sattı¹⁸²⁴.

Dünya Bankası raporuna göre “yeni dünya düzeni” Türkiye’nin lehine oldu.1992 yılında 1.980 dolar olan kişi başına milli gelir 1997 yılında 3.130 dolar oluyordu¹⁸²⁵.

Maliye Bakanı Sümer Oral “bütçe açığı 9.2 katrilyon lira” diyordu¹⁸²⁶.

1999 yılının ilk üç ayında milli gelir, 1994 krizinden sonraki en büyük oranda 8.4 küçülüyor ve yatırımlar %18.1 azalıyordu¹⁸²⁷. Kriz sonucu ekonomi 6 ayda %5.8 küçülüyordu¹⁸²⁸.

DİE “Türkiye’de kayıt dışı paranın 100 milyar dolar” olduğunu belirtiyordu¹⁸²⁹.

Dünya Bankası 1999 raporuna göre “Türkiye iyi durumda ve sınıf atlıyor” Dünya Bankası Türkiye’nin deprem faturasını 3.5-6 milyar dolar biçti¹⁸³⁰.

Modern Mağazalar

Bauhaus yapı marketin ilk şubesi Kozyatağı’nda açılıyordu¹⁸³¹.

Sabancı-Carrefour ile ortaklık kurarak Migros’a rakip oluyordu¹⁸³².

Ceylan Holdingin 42 milyon dolar harcayarak düzenlediği Inter Continental Oteli 10 Eylül’de açılıyordu.

Tarihi Sultanahmet hapisanesinin otele dönüştürülmesiyle Four Seasons Hotel adıyla hizmete giriyordu¹⁸³³.

İlk “Real’i” Mart ayında Ankara’da açacak olan Real marketleri, 2 milyar dolarlık ciro hedefiyle Türkiye pazarına giriyordu¹⁸³⁴.

¹⁸²¹ Hürriyet, 01.01.2000. s.7,10

¹⁸²² Hürriyet, 03.01.2000. s.9

¹⁸²³ Hürriyet, 04.01.2000. s.9

¹⁸²⁴ Hürriyet, 05.01.2000. s.1,9

¹⁸²⁵ Hürriyet, 25.01.2000. s.9

¹⁸²⁶ Hürriyet, 30.06.1999. s.11

¹⁸²⁷ Hürriyet, 01.07.1999. s.9

¹⁸²⁸ Hürriyet, 01.09.1999. s.13

¹⁸²⁹ Hürriyet, 20.07.1999. s.12

¹⁸³⁰ Hürriyet, 20.09.1999. s.1

¹⁸³¹ Hürriyet, 03.02.1996, s.7

¹⁸³² Hürriyet, 17.08.1996, s.6

¹⁸³³ Hürriyet, 18.10.1996, s.6

¹⁸³⁴ Hürriyet, 29.01.1998, s.8

Jak Kamhi Mecidiyeköy'e vefa borcu olarak gördüğü Profilo Alışveriş Merkezi'ni açıyordu¹⁸³⁵.

Koç grubu en büyük Migros'u Ankara'ya açıyor. İstanbul-Konya otoyolu üzerinde kurulan markete 50 milyon dolar harcanılması planlanıyordu¹⁸³⁶.

Migros club card uygulamasıyla 6 ayda 1.8 milyon üyeye ulaşıyordu¹⁸³⁷.

Brisa, Batı'nın en önemli ödülü sayılan Avrupa kalite büyük ödülünü tam 350 büyük Avrupa şirketini geride bırakarak kazanırken bir başka Türk firması Netaş ikinci oluyordu¹⁸³⁸. Avrupa kalite vakfının kalite ödülleri yarışmasında geçen yıl olduğu gibi yine iki türk şirketi Beksa ile Netaş 613 Avrupa devini sollayıp önemli başarılarla imza attılar. Beksa "KOBİ" oscarını da alıyordu bu ödülü geçen yılda Brisa almıştı¹⁸³⁹.

Sakıp Sabancı yılın işadamı, Gazi Erçel bürokratı, Hazım Kantarcı (Brisa genel müdürü) yılın profesyoneli seçiliyordu¹⁸⁴⁰.

Sanayi Yatırımları

Alman kimya devi Hoechst ile Sabancı Hoechstsa'yı 100 milyon dolara kuruyorlardı¹⁸⁴¹.

Türk bilgisayarçı İbrahim Özer Escort markasıyla IBM'i solladı ve Türkiye bilgisayar piyasasının büyük bir bölümünü ele geçirdi. Geçen yıl Türkiye'de 181 bin bilgisayar satıldı. Escort 30 bin IBM ve HP 22 bin civarında sattılar¹⁸⁴².

Kısa adı SEK olan Süt Endüstrisi Kurumu'nun %68 ini Koç topluluğu alıyordu¹⁸⁴³.

Cocacola Türkiye'ye 400 milyon dolarlık yatırım yapmaya karar veriyordu¹⁸⁴⁴.

Philips "tam yerleştik Sabancı ile ayrıldık" açıklaması yapıyordu¹⁸⁴⁵.

Coca cola ve Pepsi Trakya'ya tesis kuruyorlardı¹⁸⁴⁶.

Rusya'nın en büyük alışveriş merkezini, Enka ve Koç 10 ayda 34 milyon dolar harcama yaparak Moskova'da açıyordu. Market ilk gün 5 ton muz satıyordu¹⁸⁴⁷.

Koç Metro ile ortak oluyordu¹⁸⁴⁸.

Çeşitli 19 marka krizi atlatmak için Advantage Kart altında birleşiyordu¹⁸⁴⁹.

İki petrol şirketi Turcas ile Tabaş birleşiyordu¹⁸⁵⁰.

¹⁸³⁵ Hürriyet, 09.05.1998, s.13

¹⁸³⁶ Hürriyet, 20.02.1999, s.8

¹⁸³⁷ Hürriyet, 22.07.1999, s.12

¹⁸³⁸ Hürriyet, 23.10.1996, s.1

¹⁸³⁹ Hürriyet, 19.09.1997, s.1

¹⁸⁴⁰ Hürriyet, 29.12.1996, s.1

¹⁸⁴¹ Hürriyet, 26.09.1996, s.9

¹⁸⁴² Hürriyet, 08.02.1997 s.22

¹⁸⁴³ Hürriyet, 14.06.1997, s.9

¹⁸⁴⁴ Hürriyet, 21.07.1997, s.1

¹⁸⁴⁵ Hürriyet, 31.07.1997, s.10

¹⁸⁴⁶ Hürriyet, 07.08.1997, s.6

¹⁸⁴⁷ Hürriyet, 31.10.1997, s.1

¹⁸⁴⁸ Hürriyet, 03.12.1997 s.11

¹⁸⁴⁹ Hürriyet, 09.12.1998, s.13

¹⁸⁵⁰ Hürriyet, 04.10.1999, s.8

2.9. 90'LI YILLARDA ÖZELLEŞTİRMELER VE ÖZEL SEKTÖRDE HALKA AÇILMALAR

1990 yılında özelleştirme ve halka açılma kapsamında olan şirketler arasında: Gima, Petkim ve THY'nı görüyoruz¹⁸⁵¹. Ereğli Demir Çelik, Arçelik, Çukurova ve Kepez Elektrik, Çelik Halat, Bolu Çimento halka açılıyordu¹⁸⁵². Yılın sonuna doğru Trakya Cam, Konya, Mardin ve Ünye Çimento'daki kamu payları halka açılıyordu.

1990 yılında Eczacıbaşı ilaç ve Dışbank, Kelebek mobilya, Kalkınma bankası, Kent gıda, PEG Profilo, Pınar Et, Toprak kağıt, Tunca tekstil, Tütünbank, Vestel hisseleri halka açılıyordu.

1991 yılında Baymak, Derimod, Esbank, Lüks Kadife ve Migros halka açılıyordu.

1991 yılında halka açılan kamu kuruluşları Niğde çimento, Tüpraş, Afyon Çimento'nun yanısıra Petrol Ofisi'ndeki kamu payları da halka açılıyordu. Bu özelleştirme reklamlarında Türkiye'de 80'li yıllarda büyük ilgiyle izlenen "Dallas" isimli dizinin kötü kahramanı "JR" (Ceyar) oynatılıyordu. Metinde JR için "O, alabildiğince Petrol Ofisi hisseleri alıyor. Ya siz?" diye soruluyordu¹⁸⁵³.

1991'de PEG Profilo ve Petkim Finansman bonolarını yatırımcılara sunuyorlardı.

1992 yılında Başbakanlık Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı TOE, Netaş, İstanbul Demir Çelik, Şekerbank, Konya Şeker Fabrikası ve Gima'daki kamu hisselerini blok satış sistemiyle özelleştiriyordu¹⁸⁵⁴. İdare 11 çimento kuruluşundaki kamu hisselerini de blok satışla özelleştiriyordu¹⁸⁵⁵.

1992 yılı Ekim ayında Çimentaş aracı bankaların kesin yüklenim garantisıyla halka açılıyordu. Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı, Teletaş'a ait kamu hisselerini blok satış yöntemiyle, 34 tesisiyle hizmet veren Süt Endüstrisi Kurumu'nu ve 27 tesisi bulunan Yem Sanayini yılın son günlerinde özelleştirmeye girişiyordu¹⁸⁵⁶.

1992'de halka açılan özel şirketler: Alarko oluyordu.

1993 yılında Kamu Ortaklığı İdaresi Özelleştirme kapsamında bulunan Adıyaman, Aşkale, Bartın, Ladik ve Urfa Çimentoyu blok satış suretiyle ayrı ayrı satışa sunuyordu¹⁸⁵⁷. Yine aynı yılda Sümerbank'ın 49 şubeli ve 820 personelli bankacılık bölümü satışa sunuluyordu¹⁸⁵⁸. Petlas, Et Balık Kurumu ve Usaş uçak servisinin satışı için ilanlar veriliyordu.

1993 yılında Aksu iplik dokuma, Doğan şirketler grubu, Emsan, Emsan paslanmaz çelik, Raks elektronik, Ege seramik, Netaş hisseleri halka açılıyordu.

Rumeli Holding (Uzan Grubu) %20 ilave primle Çukurova Elektrik hisseleri topluyordu¹⁸⁵⁹.

¹⁸⁵¹ Hürriyet, 04.01.1990, s.13 ve Hürriyet, 14.06.1990, s.19 ve Hürriyet, 24.11.1990, s.16

¹⁸⁵² Hürriyet, 04.05.1990, s.15

¹⁸⁵³ Hürriyet, 24.05.1991, s.17

¹⁸⁵⁴ Hürriyet, 02.11.1992, s.15, Hürriyet, 18.11.1992, s.7

¹⁸⁵⁵ Hürriyet, 22.05.1992, s.25,

¹⁸⁵⁶ Hürriyet, 21.12.1992, s.21

¹⁸⁵⁷ Hürriyet, 22.02.1993, s.6

¹⁸⁵⁸ Hürriyet, 10.10.1993, s.24

¹⁸⁵⁹ Hürriyet, 08.03.1993, s.16

Kamu Ortaklığı İdaresi 1994 yılında özelleştirme programı kapsamında Tofaş otomobil fabrikasına ait kamu hisselerini halka arz ediyordu. Tofaş'ın Pazar payı yerli üretimde %57.5 ve tüm otomobiller içinde %44.9du. Sektörünün lider kuruluşu olan Tofaş son üç yılda 300 milyon yatırım yapmıştı¹⁸⁶⁰. Özelleştirme takviminde bulunan diğer kuruluşlar ise SEK ve Sümerbank'ın bankacılık bölümüydü¹⁸⁶¹.

1994 yılında Halk Sigorta halka açılıyordu. Halka açılan diğer özel sektör şirketleri arasında: Raks ev aletleri, Anadolu malt, Borusan, Milpa, Çimentaş, Güneş Sigorta, Tukaş, Merko gıda, Aksigorta, Sönmez Pamuklu, Mutlu akü, İhlas Holding bulunuyordu. Bu şirketler halka açılma tarihleri olarak yılın son üç ayını seçiyorlardı zira o dönemde Nisan krizinin yaralarından kurtulmuş bir borsa bulunuyordu.

1995 yılında Alternatif Bank halka açılıyordu. Commercial Union sigorta borsada işlem görmek için halka açılıyordu. Bu şirket en büyük Pazar payına sahip yabancı sigorta kuruluşuydu. C. Union sigorta 10 Temmuz 1995'te Sabah gazetesi ve ATV stüdyolarını sel basması sonrasında hasarı hemen ödemesiyle gündeme gelmişti¹⁸⁶². 441 milyar liralık bu hasar ödemesi bir rekordu.

1995 yılında halka açılan şirketler arasında: Tümteks, Ardem, Batı Çimento, Bossa, ÇBS boya, Emişiş ambalaj, Esem spor giyim, Evren menkul değerler, Eyap, Frigo-Pak, Global menkul değerler, Haznedar Tuğla, Kaplamin, Otokar, Rant Leasing, Yapı Kredi Yatırım'ı görüyoruz.

1995 yılı başında Turban Çeşme Oteli, Kemer Marina, Sümer Holding fabrikaları, SEK'e ait işletme ve tesislerin özelleştirme ilanları yayınlanıyordu. Yılın sonuna doğru Orüs, Petlas, Çitosan gibi kuruluşlar özelleştirilmek amacıyla satışa çıkarılıyordu.

Kasım 1994'te çıkarılan "özelleştirme yasası" ile 95 yılı boyunca, aralarında SEK, EBK, Sümerbank, Kümaş'ında bulunduğu bir çok Kamu İktisadi Teşekkülü özelleştiriliyordu¹⁸⁶³.

1996 yılında halka açılan şirketler: Akın tekstil, Alarko gayrimenkul, Birlik mensucat, Bısaş tekstil, Borusan, Çarşı Mağazaları, ÇBS Printaş, EGS Dış Ticaret, Garanti Yatırım Ortaklığı, İhlas Finans, Konfrut gıda, Mudurnu Tavukçuluk, Sasa, Tansaş, Ülker Anadolu Gıda, Vakıf Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı ve Yataş halka açılıyordu.

1996 yılında Petlas'ın %99.96 hissesi blok satış yöntemiyle özelleştirilmesi planlanıyordu¹⁸⁶⁴. Yılın sonlarına doğru Çitosan kuruluşları olan: Ergani ve Kurtalan Çimento, Konya Krom Magnezit, Bozüyük Seramik, Filyos Ateş tuğla, Çemaş Döküm, Çimhol Holdinge ait hisseler satış yöntemiyle özelleştiriliyordu¹⁸⁶⁵. Ereğli Demir Çelik'teki kamu hisseleri de özelleştirilmesi ilanları çıkıyordu¹⁸⁶⁶.

1997 yılında halka açılan şirketler arasında: Anadolu Isuzu, Arat tekstil, Apeks dış ticaret, Ata Yatırım, Bayraklı boya, Berdan tekstil, Boyasan, Ceylan giyim, Ceytaş, Egeser, Gümüşsuyu, Kipa

¹⁸⁶⁰ Hürriyet, 24.02.1994, s.26-27

¹⁸⁶¹ Hürriyet, 12.05.1994, s.10

¹⁸⁶² Hürriyet, 14.09.1995, s.9

¹⁸⁶³ Hürriyet, 09.12.1995, s.21

¹⁸⁶⁴ Hürriyet, 01.10.1996, s.9

¹⁸⁶⁵ Hürriyet, 04.11.1996, s.9

¹⁸⁶⁶ Hürriyet, 05.12.1996, s.6

süpermarket, Kristal kola, Meges boya, Mensa mensucat, Park tekstil, Ray sigorta, Sabancı Holding, Toprak Factoring, Toprak leasing, Uzel makine ve Ünal Tarım'ı sayabiliriz.

1998 yılında halka açılan şirketler arasında: Alfa menkul değerler, Bak ambalaj, Arsan tekstil, Doğan Yayın Holding, EGS Yatırım Ortaklığı, Kardemir, İdaş, İş Bankası, Metemteks, Pastavilla, Osmanlı Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı, Penguen Gıda, Toprakbank, Türk Ekonomi Bankası, Vanet, Vakko, Yapı Kredi-Koray Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı gibi şirketler bulunuyordu.

Kamunun elinde bulunan Petrol Ofisi'ne ait %51 oranındaki çoğunluk hissesi blok satış yöntemiyle özelleştirilmeye gidiliyordu¹⁸⁶⁷. İş Bankasına ait kamu hisseleri de Nisan 1998 tarihinde çıkan ilanlarla halka arz ediliyordu¹⁸⁶⁸. Temmuz ayında ise Turban Abant ve Ürgüp Oteli ve Akçay arsasının satışına gidiliyordu.

Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı 1999 yılı Eylül ve Kasım aylarında verdiği ilanlarla Ankara Sigorta'nın %84.5'ini, Güven Sigorta'nın %99.9'unu, Deniz Nakliyat'ın %99'unu, Turban Abant ve Bolu Turizm, Carlton Oteli arsası ve Akçay arsasını, Et Balık Kurumu Kombinalarını, Petrol Ofisi'nin %51'ini ve Türkiye Ziraat Kurumu'nun 3 işletmesini özelleştirme kapsamında satışa çıkarıyordu.

1999 yılında halka açılan şirketler arasında: Ak Yatırım Ortaklığı, Aksu Enerji, Goldaş Altın, GSD Holding, İhlas Gayrimenkul, Kardemir, Nurol gayrimenkul sayılabilir.

¹⁸⁶⁷ Hürriyet, 19.03.1998, s.2

¹⁸⁶⁸ Hürriyet, 13.04.1998, s.16-17

3. EKONOMİK OLAYLAR ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye ekonomisindeki en önemli değişim kuşkusuz 24 Ocak Kararları olarak kabul edilen 24 Ocak 1980'de başlamıştır. Bu kararları alan Süleyman Demirel Hükümeti ve Turgut Özal bu dönüm noktasının en önemli aktörleriydi. Bu kararlardan kısa bir süre sonra 12 Eylül Askeri müdahalesi gerçekleşmesine rağmen askeri erk, bu ekonomi politikalarının bizzat mimarı Turgut Özal tarafından uygulanmasına imkan vermiştir. Daha sonrada sürdürülen bu politikaların kısmi başarısı yasakların gölgesinde girilen 1983 seçimlerinde Özal'ın Anavatan Partisini tek başına iktidara taşımıştır. "Özal'lı Yıllar" veya "80'ler" olarak isimlendirilen bu dönem Turgut Özal'ın, görev süresi dolan Kenan Evren'in yerine 1989 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar sürmüştür. 90'lı yıllar ekonomi de 80'li yılların devamı gibi görünse de Türkiye'ye yeni bir dönem getirmiştir. Her şeyden önce Özal'ın başbakanlığı dönemindeki gibi ciddi liberal uygulamalar gerçekleştirilememiştir. 90'lı yılların başındaki kısa süreli Yılmaz Hükümeti döneminde tam bir seçim ekonomisi ve oldukça popülist politikalar izlenmiş ve sonunda da sendikalı işçiler büyük ekonomik getiriler sağlamışlardır. Bu kesimin refah düzeyinde olumlu gelişmeler özellikle sosyal demokrat katılımlı sonraki koalisyon hükümetleri döneminde oldukça artmıştır. Bu dönemde özellikle DYP-SHP Koalisyon hükümetleri döneminde demokratik ve sosyal haklar alanında (Yeşil kart uygulaması, erken emeklilik ve toplu konutlar gibi) önemli gelişmeler olmuştur.

90'lı yılların olumsuz ilk gelişmesi kuşkusuz Körfez Savaşı olmuştur. Türkiye komşusunda gerçekleşen savaştan ciddi anlamda etkilenmiştir. Savaşı çok yakından hissetmesine ve olumsuz olarak etkilenmesine rağmen savaştan en ufak bir kazanç elde edememiş hatta savaş sonrası dönemde milyarlarca dolar kayba uğramıştır. Bu savaşta aktif rol almak isteyen Cumhurbaşkanı Özal'a muhalefet, iktidar, asker ve medya destek vermemiştir. Türkiye'nin bu savaşın ekonomik etkilerinden kurtulması kolay olmamıştır. Türkiye, Irak gibi önemli bir pazarını kaybetmiş, petrol boru hattı gelirlerinden mahrum olmuş ve en önemlisi bu bölgede meydana gelen otorite boşluğu yüzünden bir çok askeri harcama yapmak zorunda kalmış, onbinlerce insanını kaybetmenin yanısıra yüz milyar dolardan fazla kaynak harcamak durumunda kalmıştır.

Bu dönemin diğer önemli ekonomik bir gelişmesi 5 Nisan Kararları olarak nitelendirilen süreçte yaşanmıştır. Türkiye 1994 yılının 5 Nisan'ında bir dizi ekonomi kararlarını uygulamaya sokmuş ve aynı yıl enflasyon, döviz ve faizdeki artışlar Cumhuriyet tarihinin artış rekorlarını kırmış, böylece lira en fazla değer kaybına uğradığı yılı yaşamıştır. Fakat bu dönem hem ülke ekonomisi hem de insanlar üzerinde çok kalıcı olumsuz tesirler bırakmadan çabuk atlatılmıştır.

TABLO:VIII. Türkiye’de Sektörlerin Büyüme Hızları

Yıllar itibariyle Sektörlerin Yüzesel Büyüme Hızları

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH
1990	6.8	8.6	10.3	9.4
1991	-0.9	2.7	0.6	0.3
1992	4.3	5.9	6.5	6.4
1993	-1.3	8.2	10.7	8.1
1994	-0.7	-5.7	-6.6	-6.1
1995	2.0	12.1	6.3	8.0
1996	4.4	7.1	7.6	7.1
1997	-2.3	10.4	8.6	8.3
1998	8.4	2.0	2.4	3.9
1999	-5.0	-5.0	-4.5	-6.1
2000	3.9	6.0	8.9	6.3

Kaynak: DİE

5 Nisan 1994’e giden süreçte en önemli faktörler arasında: Özellikle işçilere sağlanan astronomik ücret artışlarının neden olduğu KİT ve Kamu açıklarının artması, vergi gelirlerinin borç ödemelerine yetmemesi, devletin nakit açığı, döviz rezervlerinin hızla erimesi sayılabilir. Türkiye ekonomisi 1994 yılında da önemli bir iç borç baskısı altında kalmıştır. Türkiye’de ilk defa dış borç ödemek için, içeride daha fazla borçlanılmıştır. Bir yıl içinde dış borçlar iç borca dönüşmüş, dış borç ödemesi yapılırken iç borçlar çığ gibi büyümüştür. 1994 yılında dövizin daha fazla artmasını ve bütçe açığını gidermek amacıyla yoğun ve astronomik faiz oranlarıyla iç borçlanma yapılmıştır. Böylece 1995 yılında çeyrek katrilyon lira iç borç faizi ödemesi zorunluluğu doğmuştur. 1993 yılından itibaren toplanan vergi gelirleri iç borç faiz ödemelerine yetmemiştir¹⁸⁶⁹.

TABLO:IX. Türkiye’de Kişi Başına Toplam Kamu Borcu

Yıllar	İç Borç (Milyar \$)	Dış Borç	Kişi Başına Gelir	Kişi Başına Borç
			(Dolar)	
1985	12.1	25.6	1.330	928
1990	19.5	49.0	2.682	1.218
1991	19.2	50.4	2.621	1.214
1992	22.7	55.5	2.708	1.339
1993	24.7	67.3	3.004	1.548
1994	20.6	65.5	2.184	1.424
1995	22.8	73.2	2.759	1.558
1996	29.2	79.6	2.928	1.738
1997	30.6	84.1	3.079	1.849
1998	37.1	96.3	3.255	2.111
1999	42.4	102.1	2.879	2.265
2000	54.2	119.6	2.986	2.530

¹⁸⁶⁹ Karluk, S. Rıdvan, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları No:1295, İstanbul, 2002, s.443

Türkiye'nin ekonomik durumunda gün geçtikçe artan bozulmanın en büyük nedeni bu dönemde tek parti iktidarlarının iktidara gelememesindedir. Koalisyon hükümetlerini oluşturan partiler kendilerine en yakın seçmen kitlesine karşı popülist politikalar izlemeleri nedeniyle ülke ekonomisi hep kötüye gitmiş, açıklar büyümüş ve devlet bütçesi sürekli artan dış ve özellikle iç borçlarla kapatmaya çalışılmıştır. Ülkede üretim yapmaktan ziyade devlete enflasyonun en az 20-30 puan üzerinde reel faizle para satmak kazançlı hale gelmiştir. Yine bu yıllarda yurtdışında önemli miktarda fonlar gelmiş yüksek reel faizli ve düşük kurdan yararlanılmış ve dolar bazında %50-500 yıllık kazançlar elde edilmiştir. Üstelik bu kazançlar dışarıya transfer edilmiştir.

TABLO:X. Dış Ticaret Değerleri

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın Payı (%)	İthalatın Payı (%)	İhracat- İthalat Karş. Oranı(%)
1980	7.909.443	2.910.122	-4.999.321	10.819.565	26.9	73.1	36.8
1985	11.343.375	7.958.008	-3.385.367	19.301.383	41.2	58.8	70.2
1990	22.302.263	12.959.288	-9.342.973	35.261.549	36.8	63.2	58.1
1991	21.047.000	13.593.000	-7.454.000	34.640.000	39.4	60.6	64.6
1992	22.870.000	14.713.000	-7.981.000	37.583.000	39.4	60.5	64.3
1993	29.429.000	15.345.000	-14.081.000	44.777.000	34.3	65.7	52.1
1994	23.270.000	18.105.900	-5.164.010	41.376.100	43.7	56.2	77.8
1995	35.709.000	21.635.900	-14.073.100	57.344.100	37.7	62.2	60.6
1996(*)	43.627.000	23.224.000	-20.402.000	75.694.000	42.4	57.6	53.2
1997(*)	48.585.000	26.245.000	-22.340.000	80.669.000	39.8	60.2	54.0
1998(*)	45.921.000	26.973.000	-18.948.000	76.584.000	40.1	59.9	58.7
1999(*)	40.671.000	26.588.000	-14.083.000	69.529.000	41.6	58.4	65.4
2000(*)	54.503.000	27.775.000	-26.728.000	85.224.000	36.1	63.9	51.0

(*) *Bavul ticareti dahil. Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı*

Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ve devletin hızla artan borçlama ihtiyacı ile birlikte 1989 yılında gündeme gelen sıcak para, Türkiye'yi sürekli krize açık hale getirmiştir. 1990'lı yıllardan sonra Hazine kağıtlarından ve hisse senetlerinden dolar bazında %500'e yakın nemalanan sıcak parayı ülkeye çekmek ve tutmak için Türkiye kuru sürekli baskı altında, Türk lirası faizlerini ise yüksek tutmak durumunda kalmıştır. 1989 ve 2000 yılları arasında bir yıl vadeli devlet iç borçlanma kağıtlarına çevrilen fonlar, bu sürede dolar bazında %496, hisse senetlerinden ise %498 oranında kazanç elde etmişlerdir. 1989-1997 yılları arasında Türkiye'ye hisse senedi ve hazine iç borçlanma kağıdı almak üzere net olarak 3 milyar 895 milyon dolar gelmiştir. Bu paralar 1998 yılının Ağustos ve Eylül aylarında 5 milyar 594 milyon dolar olarak çıkmıştır¹⁸⁷⁰.

Başta TÜSİAD çevresi olmak üzere Türkiye'nin en büyük 500 kuruluşu esas faaliyet karlarından ziyade devlete para satarak faiz ve repo gelirlerinin yüksekliğiyle ayakta kalmış ve büyümüşlerdir. Bu gelirler 90'ların ilk yıllarından itibaren devletin borcunun katlanarak artmasına özel sektör kuruluşlarının da gelirlerinin katlanarak yükselmesine yol açmıştır. Kısaca üretime değil, rantiyeye devlet kanalıyla sürekli sermaye aktarılmıştır.

¹⁸⁷⁰ S. Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları No:1295, İstanbul, 2002, s.477-478

1991 yılında 50.489 milyon dolar olan dış borç 2000 yılında 118.116 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Türkiye 90'lı yıllarda yüksek miktarda iç borçlanma ihtiyacı duymuştur. Bunda artan bütçe açıkları, KİT'ler, yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kuruluşlarının finansman açıkları etkili olmuştur. 1990 yılında iç borç stoku 57.180 milyar lira iken bu rakam 2000'de 36.421 trilyona 2001 yılında ise 122.127 trilyon liraya yükselmiştir¹⁸⁷¹.

1980'li yıllarda %40'lar seviyesinde olan dış borç/GSMH oranı 1990 yılından itibaren artış göstermiş, 1994 yılında %70'e, 2001 yılında %93'e yükselmiş 2003 yılında ise %57'ye gerilemiştir. İç ve dış borç stokları bir arada ele alındığında, 2003 yılında 139 milyar dolar iç borç, 147 milyar dolar dış borç olmak üzere toplam 286 milyar dolar borç stoku bulunmaktadır. Toplam borç/GSMH oranı ise %112'dir¹⁸⁷². Türkiye'nin 2004 yılı itibarıyla iç borcu 167 milyar dolara yükselmiştir¹⁸⁷³.

Türkiye 1970'li yılların sonundan itibaren aldığı dış kredileri iyi kullanamadığı bilinmektedir. 1992-1995 döneminde ekonomik performansın kötü olması sebebiyle alınan dış borçlar verimli bir şekilde kullanılamamış ve dış borçlar fazla ek gelir yaratmadığı için dış borç servisi ekonomik kalkınmayı aksatmıştır. Dış borçlarda özel sektöründe payı olmasına rağmen büyük çoğunluğu kamu kesimine aittir. Dış borçlar ekonomiye bir kaynak olarak girmekte fakat yerinde kullanılmadığı durumlarda ekonomiden çıkması büyük bir sorun ve tıkanıklığa yol açmaktadır. Bu olumsuz durum kamunun yapması gereken yatırım ve hizmetlerin aksamasına ya da kısılmasına sebebiyet vermektedir. Bunlar arasında: yatırım, eğitim ve diğer kamu harcamalarının kısılması, yüksek vergi alınması, yeni hazine bonolarının ihraç edilmesi ve enflasyonist politikalar izlenmesine neden olmaktadır¹⁸⁷⁴. 1980'li yılların başı, Türkiye ekonomisi açısından dış borçlanma bakımından başarılı, daha sonraki yıllar ise başarısızdır. Bunun anlamı şudur: son yıllarda alınan dış krediler büyük ölçüde çarçur edilmiştir. Hazine Müsteşarlığının rakamlarına göre 2000 yılı sonunda Türkiye'nin toplam dış borç miktarı 118 milyar 620 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır.

Devlet vergi gelirlerini artırmak için elinden geleni yapmaya çalışsa da mevcut vergi mükellefi sayısını artıramamıştır. Devlet kazandıktan vergi almak yerine, en adaletsiz vergi olan dolaylı vergilere sürekli yönelmiş sigara, içki, akaryakıt, KDV, telefon ve elektrik gibi her toplumsal kesimin ödemek zorunda olduğu görünmeyen vergilere ağırlık vermiştir. 2000 yılına doğru benzin 1 dolara ulaşmıştır (ki bu 2005 yılı Ocak ayında 1.75 dolar mertebesini aşmıştır*). Böylece Türkiye, dünyada milli gelirine göre en pahalı benzin tüketen ülke durumuna gelmiştir.

Dürüst olmayan bazı banka sahipleri de bankalarındaki devlet güvencesindeki olan mevduatları, kendi şirketlerine veya ödeme ihtimali zayıf olan şirketlere kredi olarak vererek içlerini boşaltmışlar ve böylece bu batık fonları kapatmak devlete düşmüştür. Onlarca bankaya bu dönemde el konmuştur. 1994 Nisan krizinde bankalardan kaçan mevduata, sisteme geri dönmesi adeta bir zorunluluk gereği verilen

¹⁸⁷¹ İlhan Uludağ-Erişah Arıcan, Türkiye Ekonomisi, Der Yayınları No:354, İstanbul, 2003, s.467-474

¹⁸⁷² Metin Çoşkun, 1980-2002 "Dönemi Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", <http://www.tdcif.org/sempozyum/normal/1doc,s.6>

¹⁸⁷³ Güngör Uras, "İç Borcu Yeniden Yapılandırmaya Mecburuz", Milliyet, 27.01.2005, s.7

¹⁸⁷⁴ S. Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları No:1295, İstanbul, 2002, s.148

* Ocak 2005 itibarıyla 1 USD= 1.350.000 TL, 1.35 Yeni TL, Kurşunsuz Benzin litre fiyatı: 2.400.000 TL, 2.4 Yeni TL'dir.

devlet güvencesi, devlet kurumlarının bu bankalar üzerinde gerekli denetimleri yapamamaları nedeniyle art niyetli bazı banka sahipleri yüzünden devlete çok büyük mali kayıplar getirmiştir. Kamu harcamalarındaki kontrolsüzlük, hesapsızlık ve yolsuzluklar nedeniyle bürokrasi ve siyasete yakın bir çok insan haksız kazançlar elde etmişlerdir. Türkiye'nin bu dönemdeki bütçe açıklarının en büyük nedenlerinden biri de askeri harcamalar olmuştur. Güneydoğu'ya yapılan harcamalarda yüz milyar dolardan fazla bir harcama yapıldığı ifade edilmektedir.

90'lı yıllarda kamudaki işçi personel ücretlerinde izlenen popülist politikalarla bu kesime çok büyük kaynaklar aktarılmıştır. Aynı gelişme kamuda çalışan memur statüsündeki personelden esirgenmiş ve devlet personeli arasında büyük bir ayırım yapılmıştır. Bu politikaların oluşmasında Mesut Yılmaz'ın yaptığı astronomik artışlar içeren toplu sözleşmelerle CHP ve DSP gibi sosyal demokrat partilerin parti tabanlarında önemli ağırlığı olan işçi kesimine popülist yaklaşımlarından kaynaklanmıştır.

90'lı yıllarda Turgut Özal ve Tansu Çiller gibi ekonomiyi bilen ve popülist olmanın ötesinde devlet yanlısı davranan liderlerin etkin olamaması ülkenin ekonomik yönden girdaba girmesine neden olmuştur. Süleyman Demirel, Mesut Yılmaz, Erdal İnönü, Bülent Ecevit ve Deniz Baykal gibi liderler çok zaman popülist yaklaşımlarla devlet imkanlarını çeşitli kesimlerin lehine kullanmışlardır. 2000'lere doğru Türkiye iyice zor duruma düşünce çeşitli vergi reformları hazırlanmış fakat sermaye ve bazı kesimlerin tepkileri ve piyasalarla oynamaları nedeniyle bu uygulamalardan hep geri adım atılmak durumunda kalınmıştır.

Türkiye'de 1990 yılında KİT'lere kamudan %4 pay aktarılmıştır. Özelleştirme için KİT sermayesinin en az %51'inin devri şarttır. Türkiye'de özelleştirme faaliyetlerine 1985 yılında başlamış ve 1988 yılına kadar 30 milyon dolarlık özelleştirme yapılmıştır. 1989'da 131, 1990'da 486, 1991'de 244, 1992'de 423, 1993'de 546, 1994'de 412, 1995'te 573, 1996'da 292, 1997'de 466 ve 1998 yılında 1.020 milyon dolarlık özelleştirme olmak üzere 13 yılda toplam 4.6 milyar dolarlık özelleştirme yapılmıştır¹⁸⁷⁵. Özelleştirme rakamları aynı dönemde İngiltere ve İtalya'da 64 ve 62. milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Buradan Türkiye'nin özelleştirme konusunda çok başarılı ve hızlı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu dönemde ciddi manada özelleştirme de yapılamamış hatta yapılan bazı özelleştirmeler (üstelik kamu bankalarından alınan ve ödenmeyen kredilerle) sonraları devletleştirilmiştir. Sümerbank, Etibank gibi bankalar önce özelleştirilmiş sonra içi boşaltıldıktan sonra tekrar devletleştirilmiştir. Devlet kendi bankalarından kredi vererek yaptığı özelleştirmelerde, devredilen bankaların yanında kredi veren devlet bankalarının kredileri de batmasıyla kendinin daha çok soyulmasına imkan hazırlamıştır. Türkiye'nin yapmakta geciktiği en önemli özelleştirme PTT'nin T'si olan Telekom kısmıydı. Bu dönemin ilk yıllarında 20 milyar dolara yakın değer biçilen bu kurum çeşitli kanuni ve iç oylamalar nedeniyle şu ana kadar özelleştirilememiş ve her geçen gün değer kaybederek o değerinin %10-20 seviyelerine inmiştir. Refahyol döneminde biraz daha fazla özelleştirme (Tekel'in sigara dağıtımı, Deniz Nakliyat, Petlas vb) yapılmıştır.

¹⁸⁷⁵ S. Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları No:1295, İstanbul, 2002, s.366

Türkiye 1994 yılında %6.1, 1999 yılında %6.1 ve 2001 yılında ise %9.4 nispetinde küçülmüştür.

4306 sayılı “Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu temel eğitimin düzenlenmesi hakkında kanunla” kesintisiz eğitime 1997-1998 yılında geçilmiştir. Bu yasanın geçici 1. maddesiyle 1 Eylül 1997 ile 31 Aralık 2000 tarihleri arasında bazı işlem ve kağıtlardan eğitime katkı payı alınması sağlanmıştır. Ayrıca Marmara depremi nedeniyle bir çok geçici ek vergiler salınmış ve daha sonra bu vergiler kalıcı hale getirilmiştir.

Avrupa Birliği ile 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesi sonucunda Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ile topluluğun yetki alanına giren ürünleri kapsayan serbest dolaşım başlamıştır. Böylece sanayi ürünleri ithalatından alınan vergi ve fonlar azaltılmış, ithalatta gözetim ve korunma önlemlerine, kota uygulamalarına, dahilde ve hariçte işleme rejimine, haksız ticari uygulamalara, tekstil ithalatına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır¹⁸⁷⁶.

1996 yılında ithalattan alınan vergi ve fonların azaltılması, yurtiçi tüketimde yavaşlanan canlılık ve sabit sermaye yatırımlarında gözlenen hızlı artış nedeniyle tüketim malları ileri yatırım malları ithalatı 36.9 milyar dolar olmuştur. Özel sektör imalat sanayi yatırımları 1998 ve 1999 yıllarında önemli oranda düşmüştür¹⁸⁷⁷.

1994 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından imalat sanayii üretiminde gözlenen hızlı artış eğilimi 1998 yılının ikinci çeyreğine kadar devam etmiştir. 1997 yılındaki Güneydoğu Asya ülkelerindeki kriz ve 1998 yılında Rusya'da ortaya çıkan krizler sonucunda imalat sanayinde üretim hızı azalmıştır. 1999 yılındaki küresel krizin ve finansal sorunların devam etmesinin yanısıra büyük ve önemli sanayi kuruluşlarının yer aldığı Marmara Bölgesinde meydana gelen deprem de Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir¹⁸⁷⁸.

Bu 10 yıllık dönemin en kazançlı yatırım enstrümanı İMKB olmuş onu hazine bonusu, vadeli banka mevduatı takip ederken altın ve döviz enflasyon oranının oldukça altında eksi bir getiri sağlamış yani erimiştir.

Türkiye'de 1989 yılına kadar KİT'ler genelde kar ederken, bu yıldan sonra zararları hızla artmaya başlamıştır. 1991 yılında zararları 17.6 trilyon liraya yükselmiştir. 1989 yılında başlayıp 1990, 1991 ve 1997 yıllarında devam eden yüksek oranlı ücret artışları, KİT zararlarının ortaya çıkmasında en büyük etken olmuştur. 1991 yılı içinde yapılan toplu iş sözleşmelerinde ortalama %165 artış yapılmıştır. KİT'lerin zararlarındaki hızla artış, istihdam maliyetlerindeki yükselişin fiyatlara gerektiği gibi yansıtılmamasından kaynaklanmıştır¹⁸⁷⁹.

Türkiye'de bu dönemde bütçe giderleri de ciddi değişikliğe uğramıştır. Cari giderlerin toplam giderler içindeki payı, 1988 yılına kadar %20'ler civarında iken, 1992 yılında %40'a ulaşmıştır. Bu tarihten sonra tekrar gerilemeye başlayarak, 2002 yılında %20'e düşmüştür. Yatırım giderleri 1986

¹⁸⁷⁶ S. Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları No:1295, İstanbul, 2002, s.239

¹⁸⁷⁷ İlhan Uludağ-Erişah Arıcan, Türkiye Ekonomisi, Der Yayınları No:354, İstanbul, 2003, s.107-108

¹⁸⁷⁸ S. Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları No:1295, İstanbul, 2002, s.239

¹⁸⁷⁹ S. Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları No:1295, İstanbul, 2002, s.322

yılında %25'lere yaklaşırken ilerleyen yıllarla azalmış,1993 yılından itibaren dramatik şekilde düşerek, 2002 yılında %5 olmuştur. Bütçe giderlerindeki en olumsuz gelişim faiz giderleri ve diğer transferlerde yaşanmaktadır. 1980 yılında bu iki giderin toplam giderler içindeki payı sadece %20 iken, 2002 yılında %60'a ulaşmıştır. Bu görüntüsüyle, devlet gelirlerinin %60'ını faiz ödemelerine, sosyal güvenlik kuruluşlarının açıklarını kapatmaya, kamuya devralınan bankaların zararlarını kapatmaya ayırmaktadır. Oysa sağlıklı bir büyüme ve gelişmenin olabilmesi için yatırım giderlerinin toplam giderler içindeki payının çok daha yüksek olması gerekirdi¹⁸⁸⁰.

Türkiye'de 1990 yılında 2.682 dolar seviyesinde olan kişi başına düşen GSMH rakamı, 1995'te 2.759 dolara, 1999 yılında 2.879 dolara ve 2000 yılında ise 2.986 dolara yükselmiştir¹⁸⁸¹. Bu rakamların ışığında Türkiye'nin 10 yıl boyunca kişi başına düşen gelirini dolar bazında ancak %12'ler seviyesinde artırabildiğini görüyoruz. Bu dönemde Türkiye'nin borçları çok daha fazla artmıştır. 90'lı yıllarda insanlarımızın refahının artırılmasında başarılı olduğumuzu söylemek mümkün değildir.

Ücretli çalışan kesimler için bu dönemde en kazançlı çıkan enflasyonun çok üstünde reel getiri sağlayan sendikali işçi kesimi olmuştur. Memurun ve asgari ücretlinin geliri bu dönemde enflasyonun oldukça altında kalmıştır. Türkiye'nin 90'lı yıllarda en büyük yaralarından biri de gelir dağılımındaki bozukluğun sürekli artması olmuştur. Hem bireyler arasındaki hem de bölgeler arasındaki gelir dağılımı korkunç boyutlarda açılmıştır. Türkiye'nin Batısındaki bazı şehirlerde milli gelir 8.000 dolara ulaşırken, Karadeniz, İç, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun bir çok şehirlerinde 1.000 doların altına düşmektedir.

Kısaca 90'lı yıllarda Türkiye ekonomik kaynaklarını başta siyasi amaçlarla hoyratça, düşünmeden ve boşa verircesine harcamıştır. Ciddi manada özelleştirme yapamamış, kamu ve özel bankaların milyarlarca dolar soyulmasına göz yummuş, sürekli iç ve dış borç faizlerine büyük kaynaklar ayırmış ve yatırım yapamaz duruma gelmiştir. Bu durum işsizlik rakamlarının artmasına neden olmuş ve piyasalardaki durgunluk iyice artmış sadece paradan para kazanan rantiyeye kesiminin ise palazlanmasına neden olmuştur.

¹⁸⁸⁰ Metin Çoşkun, 1980-2002 "Dönemi Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", <http://www.tdcif.org/sempozyum/normal/1doc,s.8>

¹⁸⁸¹ Kaynak: DİE ve DPT "Kişi Başına Düşen GSMH Rakamları".

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜREL HAYATTA MEDYA VE REKLAM

A. 1990-2000 DÖNEMİNDE YAZILI MEDYA'DA YAŞANAN ÖNEMLİ OLAYLAR

Milliyet Ankara'da Tandoğan Caddesindeki yeni binasına taşınıyordu. Milliyet'in Ankara binasının açılışına Cumhurbaşkanı Özal'da katıldı¹⁸⁸².

Mafyanın Babıali baskını Drej Ali'nin adamları Milliyet'i bastı çalışanları sopalarla yaraladılar¹⁸⁸³.

Karamehmet Grubu Sabah gazetesine ortak oluyordu. Karamehmetler hisseleri Dinç Bilgin'den satın alıyordu¹⁸⁸⁴.

Cumhuriyet gazetesinde önemli değişiklik Nadir Nadi'nin ölümü sonrasında başlayan yetki kargaşası istifalara yol açtı. Berin Nadi, İlhan Selcuk ve Uğur Mumcu istifa etti. Genel yayın yönetmeni Hasan Cemal'in gücü artıyordu¹⁸⁸⁵.

Kürtçe gazete çıkarmanın serbest bırakılmasıyla 28 Aralık 1991'de İlk Kürtçe gazete "Rojname" adıyla yayımlanıyordu. Bunu yaklaşık iki ay sonra 21 Şubat 1992'de yayımlanmaya başlayan Haftalık Kürtçe gazete Welat (ülke) izliyordu. 11 Ocak 1992'de Türkiye Gazeteciler Sendikası, "İşverenin çalışanlara baskı yaparak sendikadan istifaya zorladığı" gerekçesiyle Milliyet gazetesini boykot çağrısı yapıyordu¹⁸⁸⁶.

14 Haziran 1992'de Sabah grubu gazetelerinin yasak olmasına rağmen Kurban Bayramı süresince yayımlanması medyada uzun süre tartışmalara neden oluyordu. Sabah grubu gazetelerinin bu girişimine kadar dini bayramlarda gazeteyi sadece Gazeteciler Cemiyeti çıkarıyordu¹⁸⁸⁷. İlerleyen günlerde olay mahkemeye yansıyor ve 20 Ocak 1993'te Anayasa Mahkemesi dini bayramlarda "Bayram" dışında gazete çıkarılmasını yasaklayan yasayı iptal ediyordu.

Salman Rüşdi isimli bir kişinin yazdığı "Şeytan Ayetleri" isimli kitabın bir bölümünü Türkiye'de yayınlamaya başlayan Aydınlık Gazetesi 1993 yılı Mayıs ayında toplatılıyordu. Aralık 1993'te Özgür Gündem gazetesi bölücü yayın yaptığı gerekçesiyle 2 ay, Şubat 1994'de ise 1 ay kapatılıyordu. Yine aynı yılın Eylül ayında Cumhuriyet gazetesi terörle mücadele kanununa aykırı yayın yapmaktan DGM tarafından toplatılıyordu.

19 Kasım 1992'de G.K.B Orgeneral Doğan Güreş "32.Gün" programında yayınlanan Osman Öcalan röportajı nedeniyle yapımcısı Mehmet Ali Birand hakkında suç duyurusunda bulunuyordu. 15 Aralık 1993'de HBB televizyonu yönetmeni Erhan Akyıldız ve muhabir Ali Tefik Berber, halkı askerlikten soğutan yayınlar yapmaktan GKB Askeri Mahkemesi tarafından tutuklanıyordu. 1994 yılı Ocak ayında Genel Kurmay "halkı askerliğe karşı soğuttuğu gerekçesiyle" gazeteci Mehmet Ali Birand

¹⁸⁸² Milliyet, 09.01.1990, s.1

¹⁸⁸³ Hürriyet, 08.09.1990, s.1

¹⁸⁸⁴ Hürriyet, 29.08.1991, s.5

¹⁸⁸⁵ Hürriyet, 06.11.1991, s.1

¹⁸⁸⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.354-375

¹⁸⁸⁷ Hürriyet, 22.06.1992, s.1

ve ekibinin hazırladığı “32. Gün” isimli televizyon programı hakkında soruşturma başlatıyordu. Mehmet Ali Birand, Deniz Arman ve Halim Abanoz bir televizyon programı nedeniyle askeri mahkemede yargılanıp 5 ay hapse mahkum oluyorlardı¹⁸⁸⁸. Hukuk Profesörü Sahir Erman’a göre “gazeteciler Askeri Mahkemede yargılanamaz”dı¹⁸⁸⁹.

Doğan Medya Center’deki Milliyet binası otomatik silahla taranıyordu. 28 Aralık günü saat:16.00’da bir araçtan açılan yayılım ateşte bina dokuz yerden isabet alırken olayda ölen veya yaralanan olmuyordu¹⁸⁹⁰.

2 Şubat 1995’de Yaşar Kemal’in Der Spiegel’deki yazısının da içinde yer aldığı “Düşünce özgürlüğü ve Türkiye kitabı için İstanbul DGM toplatma kararı aldı.

1997 yılı Ağustos ayında basında sorumlu müdürlerin dava ve cezalarını şartlı erteleyen yasa tasarısı TBMM’de kabul ediliyordu. Yine aynı yılın Aralık ayında Özel radyo ve televizyon kuruluşlarının seferberlik halinde ve savaş halinde Genelkurmay’ca denetlenmesini öngören yasa tasarısı TBMM’de kabul edilerek basın özgürlüğü kısmen etkileniyordu.

9 Mart 1998’de Akit gazetesi yazarı Yaşar Kaplan GK askeri mahkemesince tutuklanarak Mamak cezaevine konuldu. Kaplan’ın bir konuşmasında astlık-üstlük münasebetlerini zedelemesinden dolayı suçlanıyordu.

1 Haziran 1998’de Yeni Şafak gazetesi yazarlarından Ahmet Taşgetiren, Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş’a hakareten 6 ay hapis ve 12 milyon lira para cezasına çarptırıldı. Aralık 97’de sağlık sebebiyle tahliye edilen Eşber Yağmurdereli yeniden Çankırı cezaevine konuldu.

16 Haziran 1998’de Abdullah Öcalan ile yaptığı röportaj nedeniyle 10 ay hapis cezasına çarptırılan gazeteci Ragıp Duran, Saray cezaevine teslim oldu.

4 Ağustos 1998’de Ankara 1 Nolu DGM İzmir Fetih Sahnesi oyuncularından sekiz değişik yerde sahnelenen “Bir halk düşmanı” isimli oyunun yazarı Mehmet Vahi Yazar’ı “halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı göstererek kin ve düşmanlığı açıkça tahrik ettiği” gerekçesiyle 24 yıl, oyunu sahneye koyan 4 sanığı da 16’şar yıl ağır hapis cezasına mahkum etti¹⁸⁹¹.

1. GAZETELER ARASINDAKİ ANSİKLOPEDİ VE PROMOSYON TARTIŞMALARI

Üç büyük gazetenin “kupon karşılığı ansiklopedi” kampanyaları karşılıklı suçlamalara dönüşüyordu. Hürriyet 27 Kasım 1992 tarihli nüshasının I. Sayfasında “Sabah’ta panik” başlıklı haberde “Sabah TV’de gösterdiği ansiklopediyi verememenin paniğini yaşıyor. Daha öncede kaza yapmış otomobil dağıtan ve yarattığı promosyon skandallarıyla anılan ve bir yenisini daha eklemenin telaşı içinde herkese saldırıyor. 270 bin lira dedikleri kolye 7 bin lira değerinde, 4.6 milyon dedikleri ama gerçekte 3. hamur olan ansiklopedi 350 bin lira değerinde” deniliyordu.

¹⁸⁸⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.390-434

¹⁸⁸⁹ Milliyet, 17.12.1994, s.16

¹⁸⁹⁰ Milliyet, 29.12.1994, s.1

¹⁸⁹¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.486-610

Gazeteler Yeni yılın ilk günlerinde gazeteler diğer gazetelerin verdiği ansiklopedileri kendi ansiklopedileriyle değiştirerek okuyucunun kendi gazetelerine geçmesini sağlıyorlardı¹⁸⁹².

Gazeteler başlattıkları yoğun reklam kampanyaları ve verdikleri hediyeler yüzünden Türk basın tarihinin rekor satışlarına ulaşıyorlardı. Önce Hürriyet 1.5 milyonluk net satışı aşarak rekor kırıyor¹⁸⁹³. Bir ay sonrada Sabah gazetesi 15 Ocak'ta Ariel deterjan dağıtırken 2.5 milyon basıyor ve satıyordu¹⁸⁹⁴.

Hürriyet gazetesi basımı Paris'te yapılan Britannica Ansiklopedisi dağıtacağını açıklıyordu. Milliyet ve Sabah gibi diğer gazetelerde ansiklopedi vereceklerini açıklayınca bu kez gazeteler karşı tarafın ansiklopedisini kötüleme yarışına girişiyorlardı. Gazetelerin ansiklopedi vermeleri tirajlarını olumlu yönde etkiliyor ve üç büyük gazetenin satışları 1 milyon civarına çıkıyordu. Milliyet 1 milyon 84 bin satışla lider olurken Sabah 1.026 bin Hürriyet ise 900 bin satıyordu¹⁸⁹⁵.

1993 yılının Eylül ayının son günlerinde Hürriyet ve Uzan Grubu arasında karşılıklı atışmalar, iddialar ve olumsuz yayınlar yapıyordu. Bu olayı Milliyet'te sayfalarına şu başlıklarla taşıyordu. Hürriyet gazetesi ile Star TV Uzan'lar arasında karşılıklı suçlamalara dayanan bir polemik başladı¹⁸⁹⁶. Star televizyonunda Hürriyet için sloganının tam tersine "küçük gazete" denirken, Hürriyet gazetesinde Uzan'ların İmar Bankası ve Adabank'ta yaptıkları ve Sabancı Grubundan Çukurova Elektrik şirketini nasıl zorla aldıkları açıklanıyordu.

Medya grupları arasında karşılıklı olumsuz yayınlar yapılması üzerine, medya gruplarının temsilcileri bir araya gelerek "Basında uzlaşma"yı imzalıyorlardı. "Basında uzlaşma" başlıklı ortak ilanda gazeteciler "Medyadaki gerginliğe son. Yazılı, görüntülü ve sesli basın temsilcisi olan biz aşağıda imzası olan gazeteciler, Basın Konseyi'nin çağrısı üzerine bir araya gelerek şu ilkelerde uzlaştığımızı bildiririz. Halkın doğru haber alma ve gerçekleri öğrenme hakkı. Bu varlığımızın birinci nedeni ve demokratik sistemin varlığının temel taşıdır. Türk basını son yıllarda toplumu derinden sarsan birçok karanlık olayı ve yolsuzluğu su yüzüne çıkarmada şerefli bir görev yerine getirmiştir. Kamu müessesesi olan basının kişisel çıkarlar için kullanılmasının önlenmesine... şiddet ve zorbalığı özendirici yayınlar yapmaktan kaçınacağımızı. Özel hayatın dokunulmazlığı ve insanlık onuruna saldırmamaya özen göstereceğiz. Promosyon kampanyalarında kötüleme yoluna başvurmuyacağımıza ilan ederiz" deniliyordu. İlanda büyük medya grupları adına şu yöneticilerin imzaları bulunuyordu: Ercan Arıklı-ATV, Mehmet Muhsinoğlu-AA, Umur Talu-Milliyet, Oktay Ekşi-Basın Konseyi, Erdoğan Özkök-Hürriyet, Nevzat Yalçıntaş-Türkiye, Adem Gürses-Kanal D, Alaaddin Kaya-Zaman, Nevzat Avcı-TRT ve Zafer Mutlu-Sabah gazetesi¹⁸⁹⁷.

Basında uzlaşma gerçekleşikten kısa bir süre sonra Türkiye belki de tarihinin en önemli ekonomik kararlarından birini alıyor ve piyasalar bundan oldukça etkileniyordu. Medyada bu ortamın olumsuz etkilerini aşmak için yine ortak bir kampanya başlatıyordu.

¹⁸⁹² Hürriyet, 11.01.1993, s.1

¹⁸⁹³ Hürriyet, 11.12.1992, s.1

¹⁸⁹⁴ Hürriyet, 20.01.1993, s.6

¹⁸⁹⁵ Milliyet, 20.03.1993, s.1

¹⁸⁹⁶ Milliyet, 28.09.1993, s.1

¹⁸⁹⁷ Hürriyet, 01.02.1994, s.1

5 Nisan 1994'te ülke ekonomisiyle ilgili alınan tarihi kararların Türk Halkı'nı karamsarlığı itebileceği endişesiyle medya tarafından "Haydi Türkiye bu savaşı kazanacağız" kampanyası başlatılıyordu. "Ulusa çağrı" başlıklı ortak bildiri "Kaderimiz ortak. Bu ekonomik, demokratik ve toplumsal savaşta medya görev ve sorumluluğunun bilincindedir." Bugünümüzü, kendi günümüzü kurtardık sanırken yaptıklarımız, yarınımızı tehdit ediyor. Hepimiz bunun bilincinde ve farkında olmalıyız. Sanayici üretimi durdurmamalı, çalışanlar her zamankinden daha verimli ve katkılı olmalı, politikacı kısır çekişmelerden kaçınmalı, üniversiteler, Aydınlar, çözüm geliştirmeli, vatandaş bezginliğe kapılmadan "bugün ülkem için ne yapmalıyım?" diye düşünmeli, gençlerimiz provokasyonlara kanmamalı, parlamento bekleyen yasaları derhal çıkarmalı. Devlet ve hükümet toplumsal barışı sağlamalı.. başka Türkiye yok... haydi Türkiye" deniliyordu¹⁸⁹⁸.

Hürriyet Aydın Doğan grubu tarafından satın alınınca Hürriyet ve Sabah grupları arasındaki karşılıklı atışmalar yeniden başlıyor ve Hürriyet "basının onuru için" başlıklı haberinde Sabah gazetesi sahibi Dinç Bilgin'e "Türk Basını'na nasihat etmeden önce, Türkiye'de elde ettiğin paralarla aldığın 16 milyon dolarlık İngiliz bandıralı muhteşem yatındaki yabancı bayrağı indir ve vergini ödeyerek Türk sularında sadece Türk bayrağı ile dolaş" diye sesleniyordu¹⁸⁹⁹.

KİT komisyonu başkanı DYP'li Hamdi Üçpınarlar gazete sahiplerini tehdit ederek "Engin Civan olayı göstermiştir ki gazete sahipleri bu işin içindedir. Üzerimize fazla gelirlerse bizde devletin kanallarıyla ifşa ederiz. Gazeteler artık şirketleşmişler biz de onların ayıplarını ortaya çıkarırız" diyordu¹⁹⁰⁰.

Promosyon savaşı iyice kızışıyor ve artık kupon karşılığı verilen promosyon ürünlerinin menşeyinden milliyetçilik tartışmaları yapılıyordu. Hürriyet Gazetesi "vatan sevgisi tabakla ölçülmez" başlıklı haberinde Hürriyet'in ithal Arcoroc vermesini eleştiren ve Paşabahçe ürünü vermemekle suçlayan Sabah gazetesine "Paşabahçe bu ürünü üretmiyor. Bu bir hizmet yarışıdır. Biz en iyiyi Fizan'da da olsa getiririz. Rakibimizi de hamaset edebiyatını bırakıp böyle davranmasını tavsiye ederiz. 48 yıldır Türkiye sevdasında hep önde koştuk ve kanıtladık. Bu konuda kompleksimiz yoktur" deniliyordu¹⁹⁰¹.

Hürriyet –Akşam- Sabah Çekişmesi

Hürriyet ve Sabah grupları yaklaşan seçimlerde ANAP ve DYP'ye destek verince karşılıklı aleyhte yayın yapmaları da gecikmemişti. Hürriyet "CHP'de skandal" başlığıyla verdiği bir haberde "Çiller'e verilecek cevabın hazırlandığı CHP'nin MKYK toplantısına Sabah gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Zafer Mutlu'nunda katıldığı" belirtiliyordu. Hürriyet bir başka haberinde Türkiye'de 1982 yılında yaşanan bankerzede olayının bir benzeri basın sektöründe yaşanmaktadır. Akşam gazetesi vatandaşlardan topladığı kupon karşılığı vermeyi taahhüt ettiği televizyonları veremeyecektir. Lider bir gazete olarak herkesi uyarıyoruz. Şu ana kadar 4 ay olmasına rağmen akşam gazetesi 1 tane TV bile üretecek yatırım yapmamıştır. Bu paralar başka yatırımlara kullanılmaktadır. Göz göre göre gelen vurguna

¹⁸⁹⁸ Hürriyet, 22.04.1994, s.1

¹⁸⁹⁹ Hürriyet, 19.08.1994, s.1

¹⁹⁰⁰ Hürriyet, 26.10.1994, s.21

¹⁹⁰¹ Hürriyet, 31.05.1995, s.1

ses çıkarmayan hükümeti vatandaşın hakkını korumaya davet ediyoruz. Kısa vadeli çıkarlar için Akşam gazetesine destek verenler bu işte Akşam kadar siz de sorumlu olacaksınız” denilerek, Sabah gazetesi de eleştiriliyordu¹⁹⁰². Hürriyet’in 28 Ekim 1995 tarihli bir haberi şu ifadedelerle veriliyordu: “Hürriyet’in bir süredir, tüketiciyi aldatan Akşam gazetesine karşı sürdürdüğü yayın, bu gazetenin sahibi Mehmet Ali Ilıcak’la Sabah gazetesi patronu Dinç Bilgin arasındaki gizli işbirliğini ortaya çıkardı. Akşam’ı Bilgin basıyor ve sahibi olduğu Birleşik Basın Dağıtım ile dağıtıyor” deniliyordu¹⁹⁰³.

Hürriyet Sabah Grubu aleyhindeki yayınlarını sürdürüyordu. Bir başka haberde “Sabah gazetesinde oynanan inanılmaz sigorta oyununu ortaya çıkararak şok raporu dün savcılığa teslim etti. Rapor yok diyorlardı. Bu yalanı ortaya çıkardık. Sabah’a ödeme yapanlar Commercial Union Sigorta’nın sahibi Hüsnü Özyeğin, ki Dinç Bilgin’in ATV’deki eski ortağıydı. Emek Sigortanın patronu Erol Aksoy’da Yeniüzyıl gazetesini Dinç Bilgin’le beraber kurmuştu... “bir soygunun anatomisi” isimli Hürriyet’in açıklaması. Sabah’a 572 milyar ödemek için işte yok sayılan şok belge” temiz toplum için önce temiz gazete istiyoruz. Yüzsüzlüğün böylesi de görülmedi. “vurgunu belediyeye ödetmek istediler”¹⁹⁰⁴ şeklinde veriliyordu.

Hürriyet’in Ortaya Çıkardığı Dosyalar

“Yanlarına kar kalmadı” başlıklı Hürriyet’in yaptığı gazetecilik başarılarının belirtildiği ilanda: “Hürriyet’in büyük gazetecilik çalışması ile ortaya çıkardığı yolsuzluk olaylarının sanıkları, tek tek adalete teslim edildi ve cezalarını buldu”. “Öğretmenin hakkını yedirmedi” İlksan skandalı tarih 7 Nisan 1993. İlksan yöneticileri imar izni olmayan arsayı çok yüksek fiyata almasını ortaya çıkardık sonuç sanıklar 2-9 yıl arası ceza aldılar. “İSKİ skandalı” şehirdeki vurguna darbe vurduk. Tarih 1 Ağustos 1993 Hürriyet yazarı Yıldırım Çavlı, İSKİ eski genel müdürü Ergun Göknel’in rüşvet zincirini kanıtlarıyla ortaya çıkardı. Olay bir anda temiz eller hareketine dönüştü. “Öğrenci sömürsüne taş koyduk” Naci Akay skandalı. Tarih 10 Şubat 1995 arkadaşımız Emine Gümüş, 21 milyon maaşı olmasına rağmen inanılmaz bir servete sahip olan Naci Akay’ın haksız kazancını ortaya çıkardı. “Bağımsız gazetenin gücü” o yüzden sıradakiler bizden korksun”¹⁹⁰⁵ deniliyordu.

Hükümet-Medya İlişkilerinde Gerginlik

Başbakan Erbakan “RP iktidarında medyaya haddini bildireceğiz artık çanak çömlek dağıtımına da son verecekler” diyerek medya ile ilişkilerini olumsuz yönde etkiliyordu. Ertuğrul Özkök “sayın Hocam bu öfkeniz neden”¹⁹⁰⁶ sormaktan kendini alamıyordu.

RP-DYP hükümet kurma çalışmalarını ilişkin haber yayınladığı için Kanal D’ye bir günlük kapatma cezası verildi¹⁹⁰⁷.

Refah-yol Hükümetinin basına sınırlama getirme arayışına girmesi üzerine 9 Temmuz’da Gazeteciler Cemiyeti Başbakan Erbakan’ın basına sınırlama getireceği açıklamalarını kınadı.

¹⁹⁰² Hürriyet, 22.10.1995, s.1

¹⁹⁰³ Hürriyet, 28.10.1995, s.1,18

¹⁹⁰⁴ Hürriyet, 23.11.1995, s.1,7

¹⁹⁰⁵ Hürriyet, 01.12.1995, s.1

¹⁹⁰⁶ Hürriyet, 26.06.1996, s.1,21

¹⁹⁰⁷ Hürriyet, 20.07.1996, s.1

Refahiyol promosyon konusunda yeni düzenlemeler getiriyordu. Gazeteler artık promosyonlar için Sanayi Bakanlığından izin alacaklar ve aynı anda üçten fazla kampanya yürütemeyeceklerdi. Hürriyet bu konuyla ilgili olarak okurlarına şu açıklamayı yapıyor: “Sayısı fazla olan bazı kampanyalarının kuponlarını bir süre yayınlamaya ara veriyoruz. Çünkü yeni düzenlemeyle 3 taneden fazlası yasaklanıyor”¹⁹⁰⁸. Son tebliğ ile sınırlama getiren Sanayi Bakanlığı promosyonu tamamen yasaklayan yasa tasarısı da hazırladı. Yeni tasarıya göre gazeteler kitap ve ansiklopedi dışında ürün verilemeyecekti¹⁹⁰⁹.

31 Temmuz 1996’da gazetelerin yaptığı promosyonlara sınırlama getiren yasa tasarısı TBMM’de kabul ediliyordu. Basına promosyon yasağı getiren Yalım Erez “Esnafa ceza kesiyorum basına neden kesmeyeyim” diyordu. Hükümetin basına yönelik girişimlerini yazarlar “amaç basını susturmak” şeklinde değerlendiriyorlardı. TGC ve Basın Konseyi kanunu basın düşmanlığı olarak niteliyordu¹⁹¹⁰. Fakat yasa Demirel’den veto yediği için tekrar geri geliyordu. “İntikama 2 darbe” başlıklı Hürriyet’in haberinde “Cumhurbaşkanı Demirel, Refahiyol’un, basın özgürlüğünü kısıtlamak amacıyla gece yarısı çıkardığı promosyon yasağı ile atama yetki yasasını veto ederek hükümete 2 ağır darbe vurdu”¹⁹¹¹ deniliyordu.

DYP Genel Başkan Yardımcısı Meral Akşener ve kadın kolları başkanlarının basını tehdit etmeleri üzerine medya kurullarından sert tepkiler geliyordu. Hürriyet genel yayın yönetmeni Ertuğrul Özkök, Akşener’in konuşmasını “mafya üslubuna sahip, şimdi de siyasi babalar türedi” sözleriyle eleştiriyordu. T.G.C “DYP suça teşvik ediyor” derken Cemiyet Başkanı Nezih Demirkent: “sele kapılıp giderler” diyordu. Basın Konseyi: “DYP medyaya tehditkar”. Oktay Ekşi “Don Kışotlar”¹⁹¹² diyordu. Medyayı hedef alan sözlerinden dolayı Meral Akşener bazı medya kuruluşları ve TGC tarafından mahkemeye veriliyordu¹⁹¹³.

1996 yılı ortalarında Doğan ve Bilgin grupları dağıtım şirketleri BBD ve Yaysat’ı birleştirip Biryay’ı dağıtım kuruyorlardı. Bu girişim dağıtım alanında adeta bir tekel oluşuyordu. Bu şirket İlicak Ailesine ait Akşam Gazetesini okuyucuya zarar verici promosyonları nedeniyle dağıtmama kararı alıyordu. Dağıtmama boykotu daha sonra Uzan Grubu’nun çıkarmak istediği gazete içinde geçerli oluyordu. Diğer grupların dağıtım şirketi kurması çok pahalı ve ekonomik bir yatırım olarak görünmediği için bu dağıtım şirketi sektörün belirleyicisi oluyordu. Fakat bu ortaklık uzun sürmüyor ve her grup kendi dağıtımına dönüyordu¹⁹¹⁴.

Biryay şirketi Akşam gazetesini dağıtmayacağını açıklıyordu¹⁹¹⁵. Biryay dağıtım. “Akşam gazetesini okurlarına duyuru” şeklinde verdiği ilanda “dağıtım şirketimiz tarafından yapılan Akşam gazetesini promosyon kampanyası için gerekli teminatı yatırmamıştır. Yemek takımı kampanyasına katılanların hala büyük bir çoğunluğun bu ürünleri alamamışlardır. Televizyon kampanyası da aynı

¹⁹⁰⁸ Hürriyet, 12.07.1996, s.1

¹⁹⁰⁹ Hürriyet, 13.07.1996, s.1

¹⁹¹⁰ Hürriyet, 22.08.1996, s.20

¹⁹¹¹ Hürriyet, 13.08.1996, s.1

¹⁹¹² Hürriyet, 11.09.1996, s.1,19

¹⁹¹³ Hürriyet, 14.09.1996, s.20

¹⁹¹⁴ Sönmez, Mustafa, Filler ve Çimenler, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.46-47

¹⁹¹⁵ Hürriyet, 17.09.1996, s.21

durumda olduğu için, 16 Eylül itibarıyla Akşam'ın dağıtımını durdurmuş bulunuyoruz. Akşam gazetesinin 42 milyarını mağdur olan okuyucular için bloke ettik...” deniliyordu¹⁹¹⁶.

Medya Olmasaydı...

9 Kasım 1996'da Medya ortak girişimini oluşturan Basın kuruluşları belli başlı gazete ve televizyon kanallarında “Medya Olmasaydı” başlıklı bir kampanya başlatıyorlardı. “Ya Medya Olmasaydı” isimli ortak ilanda şu ifadeler dile getiriliyordu: “Örtülü ödenek örtülü kalacaktı” - Hürriyet 11 Mayıs 1996, “Çiller'in mallarını kimse bilmeyecekti” - Milliyet 17 Haziran 1994, “Civangate hiç aydınlanmayacaktı” - Sabah 21 Eylül 1994, “İlksan'da milyarlar heba olacaktı” - Hürriyet 7 Nisan 1993, “Kuşadası çiftliği hiç duyulmayacaktı” - Hürriyet 20 Ağustos 1994, “Süleyman Mercüme'ki kimse tanımayacaktı” - Hürriyet 11 Mayıs 1994, “100 milyon dolar tokatlanacaktı. DYP'li bakan Ufuk Söylemez'in Dışbank Genel Müdürlüğü sırasında Lapis Holdinge 100 milyon dolar kredi kullandığı ve 1994 krizinde Dışbank'ı ve İş Bankası'nı zarara uğrattığı ortaya çıktı” - Cumhuriyet 21 Ağustos 1996, “İSKİ skandalı hiç patlamayacaktı” - Hürriyet 1 Ağustos 1993¹⁹¹⁷. Ertesi gün yayımlanan ilanın devamında “Medya Olmasaydı” 3 Kasım 1996 Susurluk'ta Kaza yapan Mercedes'in resmi ve altında “Bu, sıradan bir kaza olarak kalacaktı” devleti kemiren karanlık ilişkiler aydınlığa çıkmayacaktı¹⁹¹⁸. “Medya Olmasaydı”. Hürriyet'in “6 milyar borç Turban olayı ve Özer Çiller olayı” ve Milliyet, “Çiller jet-sky'yi ödedi. “Devlet, 80 bin mark zarara uğrayacaktı. Bu para devletin kasasına geri dönmeyecekti” deniliyordu¹⁹¹⁹.

Hürriyet'in haberine göre “Refahiyol Hükümeti bütün karanlık ilişkilerin üzerine cesaretle giden basını susturmak üzere ilk adımını atıyor ve Basın hakkında Mecliste genel görüşme yapılması kabul ediliyordu¹⁹²⁰. Hürriyet birkaç gün sonraki haberinde “Hükümet, basını susturmak ve ekonomik yönden yok etmek için sultan Abdülhamit'ten bu yana en ağır cezaları Meclis'e getiriyor” deniliyordu. CHP haberime dokunma” yürüyüşü yapıyordu¹⁹²¹. 25 Kasım'da yüzlerce gazeteci basına getirilmek istenilen sansür mahiyetindeki yeni düzenlemeleri protesto için bir bildiri yayınladı: “Biz, aşağıda imzası bulunan gazeteciler” başlıklı bildiride “Gazete çalışanları, bugün basın hakkında genel görüşme yapacak olan TBMM'ye tarihi bir çağrıda bulunuyor ve “milletvekillerinden özgürlüklere sahip çıkması isteniyordu¹⁹²² Bildiriyi 83 basın kuruluşu ve binlerce gazeteci imzalıyordu. Bildiride İmzası olan gazetecilerin isimleri tek tek veriliyordu.

Meclis Başkanı Mustafa Kalemli “bu Meclis'ten basının zararına karar çıkmaz” derken, Hükümette olmasına rağmen bazı DYP'liler hükümete ters düşüyor ve “basın susturulamaz” diyorlardı¹⁹²³. İlerleyen yıllarda Meclis Başkanlığı döneminde yolsuzluk yaptığı iddiasıyla başkan Kalemli uzun soruşturmalar geçiriyor ve medyaya haber konusu oluyordu.

¹⁹¹⁶ Hürriyet, 20.09.1996 s.19

¹⁹¹⁷ Hürriyet, 10.11.1996, s.26

¹⁹¹⁸ Hürriyet, 11.11.1996, s.18

¹⁹¹⁹ Hürriyet, 12.11.1996, s.26

¹⁹²⁰ Hürriyet, 20.11.1996, s.1

¹⁹²¹ Hürriyet, 25.11.1996, s.1

¹⁹²² Hürriyet, 26.11.1996, s.1,18,19,20

¹⁹²³ Hürriyet, 26.11.1996, s.1,18,19,20

Basında promosyonu yasaklayan yasa TBMM’de kabul edildi. Demirel ikinci kez kendisine gelen promosyon yasasını onayladı fakat iptali için Anayasa Mahkemesine başvuruyordu¹⁹²⁴.

Medya ve muhabirlerin Türkiye’de ve dünyada yaptığı başarılı habercilik çalışmalarıyla ilgili bilgiler 1997 yılının Ocak ve Şubat ayı boyunca değişik zamanlarda seri olarak yayımlanıyor ve ilan resim ve metinlerinde medya özgürlüğünün önemi vurgulanıyordu.

“Doğan yayım grubundan açıklama” Başlıklı haberde Başbakan Necmettin Erbakan’ın Hürriyet’e yönelik eleştirilerine cevap geliyordu. Açıklamada: “Evrenseldir, laik ve demoktrattır. Tam bağımsızdır. Tarafsızdır. Yorum hürdür ve millidir”¹⁹²⁵ deniliyordu. RP’nin sorunlu milletvekili Şevket Yılmaz hacda “medya şeytan, işgal kuvveti” diyordu¹⁹²⁶.

Refahyol’un basından intikam yasasının Anayasa Mahkemesi tarafından iptali bayileri memnun etti. Yasa bayilere her gazeteyi satma zorunluluğu getiriyordu¹⁹²⁷.

Yay-Sat ve Birleşik Basın Dağıtım A.Ş. tarafından verilen “Teşhir ediyoruz” başlıklı ilanda “Arkasına Çukurova Holding, Avrupa ve Amerika Holding ve Show TV’yi alan Dost Dağıtım, bayii ağını kurup geliştirmek yerine büyük bir sermaye ve risk ile kurduğumuz Yay-Sat ve BBD’in münhasır bayilerine baskı yaparak haksız rekabet yapmak istiyor. Hiçbir hak-hukuk ve ahlaka sığmayan bu davranışı kabul etmediğimiz için de basın özgürlüğü diye yaygara koparıp gayri ahlaki girişimleri için kamuoyunu yanıltmaya çalışıyor. Düzenlediği kampanyalarda televizyonları ve yemek takımlarını vermeyen hem okurlarını ve hem bayileri mağdur eden bu gazeteyi ve diğer yan yayınlarını satmak istemeyen münhasır bayilerimize Dost Dağıtım ve Show TV tarafından yapılan baskıyı teşhir ediyoruz” deniliyordu¹⁹²⁸.

DYP –Doğan Grubu Çatışması

Hürriyet başından beri karşı olduğu Refahyol hükümeti ve özellikle DYP lideri ve Başbakan yardımcısı Çiller hakkında ilginç haberler yapıyordu. Hürriyet Çiller’in İstanbul mitingini şu şekilde duyuruyordu: 10 Mayıs 1997’de İstanbul’da beklediği ilgiyi bulamadığı mitingde, Çiller, halkın gözünün içine baka baka rakamları tahrif etti. Çiller bir gün önce Türkiye’de büyük holdinglere 52 milyar dolar teşvik verildiğini bunun 40 milyar dolarının da iki büyük basın grubuna olduğunu söylemişti. Ancak çünkü konuşmasında iki basın grubuna verilen teşvikin 625.2 milyon dolar olduğunu söyleyerek ilk günkü rakamları 64’te 1’e indirdi. Böylece ilk günkü yalanını bütün Türkiye duydu. 428 milyon dolar yalanı, 516 trilyonluk yalanı, teşviki kestim yalanı...” şeklindeki haberde Doğan grubunun Çiller’i mahkemeye vereceği¹⁹²⁹ açıklanıyordu. Hürriyet’in hükümete yönelik bir başka haberinde gazeteye yapılan silahlı saldırıdan hükümet sorumlu tutuluyordu: “İktidarın medyaya yönelik karalama ve hedef gösterme kampanyalarının ardından başlayan silahlı saldırıların ikincisi, gazetemiz Hürriyet’e yapıldı. Saldırgan “Çiller’den etkilendim ve medyanın milletin kanını emdiğine karar vererek silahla binanın her

¹⁹²⁴ Hürriyet, 29.01.1997, s.1

¹⁹²⁵ Hürriyet, 16.03.1997, s.1

¹⁹²⁶ Hürriyet, 20.04.1997, s.18

¹⁹²⁷ Hürriyet, 09.06.1997, s.1

¹⁹²⁸ Hürriyet, 22.06.1997, s.23

¹⁹²⁹ Hürriyet, 11.05.1997, s.1

yerine ateş etmeye başladım” dedi. Sanık Hüseyin Vuran İmam Hatip mezunu ve İlahiyat öğrencisi çıktı. “Çillere trilyonluk dava” başlıklı Hürriyet yazısında Doğan Grubu Çiller’in Sultanahmet konuşması için dava açıyordu. Ertuğrul Özkök “bizi yıldırılmazlar” dedi¹⁹³⁰. Gazetecilerden demokrasi yürüyüşü¹⁹³¹. Doğan grubundan, Çiller’in iddialarına karşı açıklama yapıyordu¹⁹³². Aydın Doğan, Çiller aleyhinde 1 trilyonluk tazminat davası açtı¹⁹³³. Doğan grubunun açtığı dava sonuçlanıyor ve DYP lideri Çiller, Sultanahmet mitinginde Doğan grubu hakkında “devletten haksız para almak” iftirasında bulunmak nedeniyle 40 milyar lira tazminat ödemesine karar veriliyordu¹⁹³⁴.

Hürriyet yayınladığı “RTÜK Adaleti” başlıklı mektupta, diğer yayın organlarının Show TV ve Erol Aksoy cephesinin Aydın Doğan grubu aleyhine yayınlarına duyarsız kalan RTÜK eleştiriliyordu¹⁹³⁵. Hürriyet gazetesi yayınladığı bir haberle “Show TV, Cine5 ve İktisat Bankası sahibi Erol Aksoy’a ait AKS şirketinin, ihracat belgeleri üzerinde tahrifat yaparak hayali ihracat yoluyla kara para akladığı ortaya çıkartıyordu¹⁹³⁶.

Yeni Günaydın gazetesinin sahibi Mehmet Saruhan dolandırıcılık suçundan tutuklanıyordu. Gazetenin vaadettiği buzdolaplarını alamayan 15 bin kişinin açtığı davanın sonunda tutuklanarak Bayrampaşa’ya gönderildi ve böylece “promosyon olaylarında ilk tutuklama gerçekleşiyordu¹⁹³⁷.

Hürriyet’te yayınlanan bir haber basındaki polemiklerin ne kadar üzücü boyutlara ulaştığını gösteriyordu. Haberde Gazeteci Canan Barlas’ın, kanser tedavisi gören Hürriyet Gazetesinin köşe yazarlarından Gülçin Telci’ye “hışımınla ben Babı-alideyim bir yere gitmiyorum ama sana güle güle”¹⁹³⁸ dediği ifade ediliyordu. Gülçin Telci tedavisini gördüğü kansere yenik düşerek hayatını kaybediyordu.

Gazetelerin kültürel amaçlar dışında promosyon yapma yasağı getiren “Tüketicinin Korunması Hakkındaki” Yasanın 11/3. maddesi Anayasaya aykırı bulundu¹⁹³⁹.

Türkbank ihalesi dolayısıyla adı gündeme gelen ve hükümetin düşmesine neden olan Korkmaz Yiğit medyadan çekiliyordu. Aydın Doğan’da satış işlemi gerçekleşme durumundaki Milliyet Gazetesini Korkmaz Yiğit’e satışını durdurduğu açıklıyordu¹⁹⁴⁰.

17 Aralık 1998’de DYP Genel Başkan Yardımcısı Meral Akşener’in eski Devlet Bakanı Güneş Taner, Yargıtay üyesi Ahmek Köksal ile Doğan medya grubu yöneticilerinden M. Ali Yalçındağ, Birkan Erkan, Ertuğrul Özkök ve Sedat Ergin arasındaki telefon görüşmelerinin ses bantlarını açıklaması tepkilere yol açtı. Meral Akşener’in, Hürriyet gazetesinin telefon görüşmelerini 1 yıldır dinlettirip-kaydettirdiği ve kasetleri (Sedat Ergin’in ve Ertuğrul Özkök’ün) ortaya çıkardığı¹⁹⁴¹ anlaşılıyordu.

¹⁹³⁰ Hürriyet, 13.05.1997, s.1

¹⁹³¹ Hürriyet, 14.05.1997, s.1

¹⁹³² Hürriyet, 15.05.1997, s.1

¹⁹³³ Hürriyet, 14.06.1997, s.1,25

¹⁹³⁴ Hürriyet, 01.12.1999, s.1,4,7,12

¹⁹³⁵ Hürriyet, 25.07.1997, s.1

¹⁹³⁶ Hürriyet, 08.09.1997, s.1

¹⁹³⁷ Hürriyet, 13.02.1998, s.7

¹⁹³⁸ Hürriyet, 05.05.1998, s.1

¹⁹³⁹ Hürriyet, 21.05.1998, s.1

¹⁹⁴⁰ Hürriyet, 21.10.1998, s.11

¹⁹⁴¹ Hürriyet, 19.12.1998, s.1

Aydın Doğan ve Çiller arasındaki tartışmalar tüm hızıyla devam ediyordu. Aydın Doğan “Çiller, bağımsız medyayı içine sindiremiyor. Biz köle olmayız. Sonuna kadar bağımsız olacağız” diyordu¹⁹⁴².

Doğan Medya Grubu “27 Altın Kural”dan oluşan yayın ilkeleri ve politikalarını şu şekilde belirliyordu: Atatürkçüdür. Hukuk devletine inanır. Demokrasiye bağlıdır. Laiktir. İnsan hakları savunucudur. Özgürlükçüdür. Bağımsızdır...¹⁹⁴³ deniliyordu.

2. 1990'LI YILLARDA YAYINLANAN BAZI GAZETE VE DERGİLER

Hürriyet 1991 yılının ilk günlerinde Ekonomist isimli yeni bir ekonomi dergisini yayınlamaya başlıyordu. Dergi haftalık olarak yayınlanacaktı¹⁹⁴⁴.

Hürriyet dergi grubu tarafından yayınlanan ve magazin dergiciliği yapacak olan Fame isimli dergi 3 ayda bir yayınlanıyordu. Fame dergisinin Ekim 1991’de üçüncü sayısı yayınlanıyordu¹⁹⁴⁵.

Fırtına isimli Hukuk, Ekonomi ve Politika konularına değinen aylık yeni bir dergi yayınlanıyordu. Derginin ilk sayısının konusu “İstanbul Belediye Başkanı Nurettin Sözen’in iflasıydı”¹⁹⁴⁶.

Votre Beaute isimli Fransız Kadın dergisinin Türkçe versiyonunun yayınına 1992 yılının son günlerinde geçiliyordu. Milliyet dergi grubu tarafından çıkarılan derginin sloganı “güzelliğinizin gücünü yeniden keşfedin” idi¹⁹⁴⁷. Yine 1992 yılında Milliyet dergi grubu tarafından haftalık 32 sayfa renkli kuşe kağıt olarak çıkacak olan “Yorgan” isimli bir erotik mizah dergisi yayınlanmaya başlıyordu. Derginin sloganı “soyarken güldüren dergi”ydi¹⁹⁴⁸.

Hürriyet dergi grubu tarafından çıkarılan ATLAS isimli macera, gezi ve turizm dergisi yayına başlıyordu. Dergi ilk sayısında yoğun ilgi görüyor ve 3. baskıyı yapıyordu¹⁹⁴⁹.

Almanya, Fransa ve İtalya’da tiraj rekorları kıran Capital isimli dergi Türkiye’de de ilk sayısının yayınına başlıyordu. Capital, ülkemizin aylık yayınlanan tek ekonomi dergisi oluyordu¹⁹⁵⁰.

Hürriyet dergileri arasında yer alan ve 1992 yılında yayına başlayan aylık sosyete ve magazin dergisi Klips Ağustos 1993 sayısında 1 yaş gününü kutluyordu¹⁹⁵¹.

Primadonna isimli kadın dergisi Hürriyet dergileri arasında yayın hayatına başlıyordu. Aylık yayınlanacak olan dergi “her kadına tek ve üstün yani ‘Prima’ olabileceğini hissettirecek”ti¹⁹⁵².

Spor Gazetesi ismiyle futbol dışında basket ve at yarışı haberleri de sunacak olan günlük delikanlı bir spor gazetesi yayın hayatına merhaba diyordu¹⁹⁵³.

Aksiyon isimli yeni bir haber dergisi 10 Aralık 1994’te yayın hayatına başlıyordu¹⁹⁵⁴. Dergi Zaman Gazetesi grubunca çıkartılıyordu.

¹⁹⁴² Hürriyet, 11.04.1999, s.27

¹⁹⁴³ Hürriyet, 01.12.1999, s.1,4,7,12

¹⁹⁴⁴ Hürriyet, 02.01.1991, s.15

¹⁹⁴⁵ Hürriyet, 27.11.1991, s.2

¹⁹⁴⁶ Hürriyet, 06.01.1992, s. 4

¹⁹⁴⁷ Hürriyet, 01.12.1992, s.14

¹⁹⁴⁸ Milliyet, 12.09.1992, s.3

¹⁹⁴⁹ Hürriyet, 17.04.1993, s.26

¹⁹⁵⁰ Hürriyet, 27.02.1993, s.24

¹⁹⁵¹ Hürriyet, 03.08.1993, s.23

¹⁹⁵² Hürriyet, 24.04.1993, s.27

¹⁹⁵³ Hürriyet, 19.11.1993, s.4

¹⁹⁵⁴ Hürriyet, 08.12.1994, s.19

Gool Show ismiyle ve Dünyanın ilk spor-mizah dergisi olduğunu iddia eden dergi İnterpress yayınları tarafından 30 Mart 1994 günü yayın hayatına başlıyordu¹⁹⁵⁵.

Negatif isimli, yaşam kültürü dergisi olarak lanse edilen ve “O, bildiğiniz dergilerden değil. Adı Negatif ama tadı pozitif” sloganıyla yeni bir dergi yayın hayatına başlıyordu¹⁹⁵⁶.

Top Secret ismiyle haftalık sosyete ve magazin gazetesi yayın hayatına başlıyordu. Dergi Artpress yayıncılık tarafından yayınlanıyordu¹⁹⁵⁷.

“Türk Popu’nun Ennn büyük yıldızı Toppop doğdu..!” sloganla yayın hayatına başlayan Toppop isimli dergi gazete fiyatına satılıyordu¹⁹⁵⁸.

Fanatik isimli spor gazetesi iddialı reklam kampanyalarıyla 20 Kasım 1995’te yayın hayatına başlıyordu¹⁹⁵⁹.

Hürriyet dergi grubu tarafından çıkartılan ve Dünyayı anlamak ve keşfetmek isteyenlere yönelik olan Focus isimli dergi 20 bin basan ilk sayısı tükenince ikinci baskıyı yapmak zorunda kalıyordu¹⁹⁶⁰.

Ekonomi gazeteciliği yapacak ve günlük olarak yayımlanacak olan İktisat gazetesi 26 Nisan 1995’te yayın hayatına başlıyordu. Gazetenin yazarları arasında Rıdvan Akar, Korkmaz Alemdar, Gülten Kazgan ve Mustafa Sönmez gibi isimler yer alıyordu¹⁹⁶¹.

Maison Française isimli Fransa’nın ve Avrupa’nın en ünlü dekorasyon dergisi. İlk kez Fransa dışına yayın hakkını Milliyet Dergi grubuna veriyor ve aynı isimle Türkiye’de yayına başlıyordu¹⁹⁶². 1995 yılının şubat ayında “Şirinler” isimli çocuk dergisi yine Milliyet dergi grubu tarafından Türkiye’de ilk yayınlanmaya başlıyordu.

Naturel isimli sağlıklı yaşam konularını işleyecek yeni bir dergi Hürriyet dergi grubu tarafından yayın hayatına giriyordu¹⁹⁶³.

18 Mayıs Perşembe günü Siyah-Beyaz isimli yeni bir gazete yayın hayatına atılıyordu. Gazete reklamında şu ifadeler yer veriyor: “Bu gazetede her şeyi bilen size akıl veren köşe yazarları yok. Ama uzman geniş bir kadrosu var. Bu gazete ne bir sermaye grubuna ne de bir siyasi akıma angaje. Ak ve kara olduğu gibi görünecek bu gazetede. Haber ve yorum birbirine karışmayacak. Size doğruları çıplak yazan bir gazete verecek. Bu gazete rengini boyasından değil, içeriğinden alacak. Bağırıp çağırmayacak, moral hocalığı yapmayacak. Bu gazete okuyucu avlamayacak. Tiraj için kimseye kur yapmayacak. Bu gazete referans gazetesi olacak”¹⁹⁶⁴. Ankara’da yayınlanan bu gazete Alevileri partileştirmek için yola çıkan Haydar Veziroğlu tarafından finanse ediliyordu.

¹⁹⁵⁵ Hürriyet, 30.03.1994, s.23

¹⁹⁵⁶ Hürriyet, 28.10.1994, s.25

¹⁹⁵⁷ Hürriyet, 04.10.1994, s.4

¹⁹⁵⁸ Hürriyet, 18.03.1994, s.4

¹⁹⁵⁹ Hürriyet, 16.11.1995, s.23

¹⁹⁶⁰ Hürriyet, 11.01.1995, s.24

¹⁹⁶¹ Hürriyet, 26.04.1995, s.9

¹⁹⁶² Hürriyet, 09.01.1995, s.24

¹⁹⁶³ Hürriyet, 04.11.1995, s.23

¹⁹⁶⁴ Hürriyet, 15.05.1995, s.21

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin beklenen günlük gazetesi "Bizim Gazete" 24 Temmuz 1995 tarihinde yayın hayatına başlıyor ve Pazar dışında her gün yayınlanması planlanıyordu¹⁹⁶⁵.

AD yayıncılık tarafından yayınlanan ve tüm gazete bayilerine ulaştırılan ucuz kitaplar 1 yılda 6 milyon insan tarafından okunuyordu¹⁹⁶⁶.

Hürriyet Dergi grubu tarafından hazırlanan Amica isimli kadın dergisi kol saati hediyeyle ilk sayısıyla yayın hayatına başlıyordu. Derginin ilk sayısı 100 bin satışına ulaşıyordu¹⁹⁶⁷.

Cep spor isimli haftalık spor dergisi her hafta çarşambaları yayınlanmak üzere yayın hayatına merhaba diyordu¹⁹⁶⁸.

Chip isimli Türkiye'nin en yeni bilgisayar dergisi yayın hayatına atılıyordu. Vogel yayıncılığın dergisi aylık olarak yayınlanacaktı¹⁹⁶⁹.

Fanatik Basket gazetesi ismiyle Türkiye'nin ilk ve tek basketbol gazetesi 3 Aralık 1996 tarihinde yayın hayatına haftalık olarak başlıyordu. Salı günleri yayınlanacak olan gazete tamamı renkli 12 sayfadan oluşmaktaydı¹⁹⁷⁰.

Finansal Forum gazetesi, 23 Aralık 1996'da çıkıyordu. Günlük olarak yayınlanacak olan Finansal Forum gazetesinin sloganı "yarına endeksli bilgi" idi¹⁹⁷¹. Finansal Forum 1 yıl abone olan okurlarına Siemens S8 tipi telefonu ücretsiz veriyordu¹⁹⁷².

Gözcü gazetesi, "Vatandaşın artık Gözcü'sü var!" sloganıyla 15 Mayıs 1996 tarihinde yayınlanmaya başlayan günlük siyasi bir gazeteydi. Gözcü "fiyatından ağır gazete" vurgusuyla 5 bin lira gibi düşük bir fiyatla okuyucusuna merhaba diyordu. Gözcü'nün reklamında, "Bizimkiler" isimli televizyon dizisinde Kabzımal karakterini oynayan Aykut Oray yer alıyordu¹⁹⁷³.

Türkiye'de alanında bir ilki sunacak olan Ev modelleri ve bahçe dergisi Hause Hürriyet dergi grubu tarafından Mayıs 1996 sayısıyla yayın hayatına başlıyordu¹⁹⁷⁴.

İstanbul Life dergisi Hürriyet Dergi grubu tarafından "İstanbul'da yaşayanlar için değil, İstanbul'u yaşayanlar için" sloganıyla yayınlanmaya başlıyordu¹⁹⁷⁵. Yine aynı grup tarafından aylık olarak yayınlanan "Lezzet Sofra" ilk sayısını Aralık 1996'da çıkarıyordu¹⁹⁷⁶.

"Bu ülkeyi gerçekten sevenlere son çağrı!" sloganıyla Doğan Grubu tarafından sağda Son Çağrı ismiyle yeni bir günlük gazete çıkartılıyordu. Yazarları arasında Korkut Özal, Kamran İnan, Namık Kemal Zeybek, Mehmed Şevket Eygi, Ekrem Pakdemirli ve Altemur Kılıç gibi isimlerin bulunduğu gazete, milliyetçi ve mukaddesatçılığını vurgulaması için özellikle Cuma günü ve 5 bin lira gibi düşük bir

¹⁹⁶⁵ Hürriyet, 24.07.1995, s.19

¹⁹⁶⁶ Hürriyet, 29.04.1996, s.5

¹⁹⁶⁷ Hürriyet, 31.10.1996, s.16

¹⁹⁶⁸ Hürriyet, 14.08.1996, s.22

¹⁹⁶⁹ Hürriyet, 24.01.1996, s.21

¹⁹⁷⁰ Hürriyet, 29.11.1996, s.25

¹⁹⁷¹ Hürriyet, 19.12.1996, s.23

¹⁹⁷² Hürriyet, 27.01.1998, s.24

¹⁹⁷³ Hürriyet, 13.05.1996, s.4

¹⁹⁷⁴ Hürriyet, 29.04.1996, s.4

¹⁹⁷⁵ Hürriyet, 30.05.1996, s.4

¹⁹⁷⁶ Hürriyet, 20.11.1996, s.4

bedelle 27 Aralık 1996'da yayın hayatına başlıyordu¹⁹⁷⁷. Bu gazete sağ kesimde beklediği ilgiyi görmüyor ve kısa bir süre sonra yayın hayatına son veriyordu.

“İlaç gibi gazete” sloganıyla yayın hayatına atılan Asabi isimli günlük gazete 1997 yılının Aralık ayının ortalarına doğru yayın hayatına başlıyor ve 10 bin liradan satışa sunuluyordu¹⁹⁷⁸.

“Çağdaş, genç, çılgın, post feminist, ironik, kendisiyle barışık, değişimci, yeni jenerasyon kadınların dergisi Biba”. Çağdaş ve feminist kadına yönelik olarak hazırlanan Biba isimli dergi Hürriyet dergi grubu tarafından 15 Nisan 1997'de ilk sayısıyla okurlarının karşısına çıkıyordu¹⁹⁷⁹.

Dünya ülkelerinde 1 milyon tiraja ulaşan BusinessWeek isimli ekonomi dergisi 21 Aralık'ta Türkiye'de de yayınlanmaya başlıyordu. Dergiyi Faruk Türkoğlu'nun koordine ediyordu¹⁹⁸⁰.

Hürriyet grubu tarafından Pazar günlerine özgü çıkartılacak olan Gazete Pazar 26 Ocak'ta yayın hayatına başlayacağı haber olarak veriliyordu¹⁹⁸¹. “Türkiye'nin tek Pazar gazetesi olmak” iddiasıyla 26 Ocak'ta okurlarıyla buluşan ve sadece Pazar günleri yayınlanan “Gazete Pazar” okurlarına Haber, spor, kültür, joker, stil, ve fasülye gibi ek gazeteler sunuyordu¹⁹⁸² Hürriyet grubu tarafından yayınlanan Gazete Pazar gerektiği ilgiyi görmemesi üzerine bir süre sonra yayımına son veriliyordu.

Son Havadis gazetesi yeniden yayınlanmaya başlıyordu. Gazete 10 bin lira fiyatla 10 Mayıs 1997'den itibaren yeniden çıkıyordu¹⁹⁸³.

Doğan Yayın Grubundan Avni Özgürel yönetiminde “Yeni Ufuk” isimli yeni bir gazete çıkıyordu¹⁹⁸⁴. Yeni Ufuk “geleneğin gücü, geleceğin sesi” sloganıyla 15 Haziran 1997 günü yayına başlıyordu¹⁹⁸⁵.

Hürriyet Dergi Grubu'ndan iki yeni aylık dergi “Pcnet” ve “Kariyer” yayın hayatına başladı¹⁹⁸⁶. Hürriyet dergi grubu ile Alman Burda grubu uluslararası ortaklığa girişiyor. Burda Hürgüç'ün %40'ını alıyordu¹⁹⁸⁷. Daha sonra HDG ile dev ortaklığa Burda'dan sonra İtalyan Rizzoli de katılıyordu¹⁹⁸⁸. Hürriyet Dergi Grubunun Max ve Elle dergisini çıkartacağı haber olarak¹⁹⁸⁹ veriliyordu..

“Baştan çıkarır” sloganıyla Avrupa menşeli Max isimli erkek dergisi İtalya, Almanya, Fransa, Yunanistan ve Macaristan'dan sonra Hürriyet dergi grubu tarafından Türkiye'de de yayınlanmaya başlıyordu¹⁹⁹⁰.

¹⁹⁷⁷ Hürriyet, 26.12.1996, s.4

¹⁹⁷⁸ Hürriyet, 08.12.1997, s.15

¹⁹⁷⁹ Hürriyet, 12.04.1997, s.25

¹⁹⁸⁰ Hürriyet, 19.12.1997, s.27

¹⁹⁸¹ Hürriyet, 25.01.1997, s.1

¹⁹⁸² Hürriyet, 24.01.1997, s.4

¹⁹⁸³ Hürriyet, 10.05.1997, s.21

¹⁹⁸⁴ Hürriyet, 14.06.1997, s.1,25

¹⁹⁸⁵ Hürriyet, 14.06.1997, s.31

¹⁹⁸⁶ Hürriyet, 01.10.1997, s.11

¹⁹⁸⁷ Hürriyet, 06.01.1998, s.1

¹⁹⁸⁸ Hürriyet, 27.01.1998, s.1

¹⁹⁸⁹ Hürriyet, 04.10.1998, s.8

¹⁹⁹⁰ Hürriyet, 01.11.1998, s.29

Hürriyet Dergi grubu tarafından çıkarılan Sinerama isimli sinema dergisi Şubat 1998'de okuyucularıyla buluşuyordu¹⁹⁹¹.

B. KÜLTÜREL OLAYLAR, FİLMLER VE FESTİVALLER

Umuda yolculuk isimli Nur Sürer'in oynadığı İsviçre-İtalya yapımı film en iyi yabancı film oscarını kazandı. 7 tane oscarı Kızılderilileri anlatan "Kurtlarla Dans" filmi kazandı. oyuncu oscarını jeremy Irons yönetmen oscarını filmin oyuncusu da olan (K.D)Kevin Costner kazandı¹⁹⁹².

Star ilk Türkiye güzelini seçti. Pınar Özdemir Kraliçe olurken, Defne Samyeli 3. oldu¹⁹⁹³.

Hürriyet Vakfı, Basın-yayın öğrencisi genç gazetecileri ödüllendirdi¹⁹⁹⁴.

Kuzuların Sessizliği en iyi film, erkek (Anthony Hopkins ve kadın (Jodie Foster) oyuncu, en iyi yönetmen (Jonathan Demme) oscarlarını topladı¹⁹⁹⁵.

Sezen Aksu Aşkın Nur Yengi, Harun Kolçaktan sonra 3 çocuğu Sertap Erener'i de müzik dünyasına tanıştırdı¹⁹⁹⁶.

Simavi karikatür yarışması sonuçlandı. Birinci Romanya'dan Pavel Botezatu oldu¹⁹⁹⁷.

Michael Jackson ses tellerindeki hastalık nedeniyle gelemedi ve konser iptal edildi. Gelen sahtesiydi. KONSERE GELEN SEYİRCİLER HAYALKIRIKLIĞINA UĞRADI¹⁹⁹⁸.

Antalya film festivalini cinsellik kazandı. Altın Portakal Ödülünü "Cazibe Hanım'ın Gündüz Düşleri" filmi kazanırken aynı filmdeki rolüyle Hale Soygazı en iyi kadın oyuncu seçildi¹⁹⁹⁹.

Orson Welles'in 1941 yılında 25 yaşında yaptığı "Yurttaş Kane filmi dünyada şimdiye kadar gerçekleştirilen en iyi film seçildi²⁰⁰⁰.

Kelebek okurlarının seçtiği TV'nin Number One'ları: Rüstem Batum Şov ve Bir Başka Gece olurken, Gülgün Feyman ve Kaan Yakuphan en iyi haber sunucu, yerli drama "yıldızlar gece büyür", Ayşe Sarıkaya ve Erdal Özyağcılar en iyi drama oyuncusu, En iyi komedi "Olacak Okadar", Yabancı dizi "Yalan Rüzgarı", Sunucu: Nurseli İdiz, Haber programı: Arena, Nilüfer, Kayahan, Kibariye, Sinan Özen, Belkıs Akkale, İbrahim Tatlıses, Muazzez Abacı ve Yıldırım Bekçi alanlarındaki en iyi sanatçı ödülünü alıyorlardı²⁰⁰¹.

Guns n'roses İstanbul'da İnönü stadında konser verdi²⁰⁰². Elton John 30 bin kişiye İnönü stadında konser verdi²⁰⁰³.

Spielberg'in Jurassic Park filmi, tüm dünyada bir dinazor çığırnlığı başlatıyordu²⁰⁰⁴.

¹⁹⁹¹ Hürriyet, 29.01.1998, s.25
¹⁹⁹² Hürriyet, 27.03.1991, s.1,19
¹⁹⁹³ Hürriyet, 25.04.1991, s.20
¹⁹⁹⁴ Hürriyet, 22.11.1991, s.17
¹⁹⁹⁵ Hürriyet, 01.04.1992, s.4
¹⁹⁹⁶ Hürriyet, 26.08.1992, s.4
¹⁹⁹⁷ Hürriyet, 17.09.1992, s.1
¹⁹⁹⁸ Hürriyet, 05.10.1992, s.1
¹⁹⁹⁹ Hürriyet, 24.10.1992, s.28
²⁰⁰⁰ Hürriyet, 17.11.1992, s.15
²⁰⁰¹ Hürriyet, 17.02.1993, s.22
²⁰⁰² Hürriyet, 27.05.1993, s.28
²⁰⁰³ Hürriyet, 22.06.1993, s.28
²⁰⁰⁴ Hürriyet, 23.06.1993, s.4

Dünyaca ünlü metal grubu Metallica İstanbul'da 35 bin kişiye konser verdi. Simavi karikatür yarışmasında Hırvatistan'dan ismet Voljevica birinci oldu²⁰⁰⁵.

Hülya Avşar "Berlin in Berlin" filmindeki rolüyle Moskova'da en iyi kadın oyuncu seçildi. Yönetmen Sinan Çetin'di²⁰⁰⁶.

Duran Duran topluluğu Çeşme'de çıldırttı²⁰⁰⁷.

Geçen yıl gelemeyen Michael sözünü tuttu ve gelip konserini verdi. Michael Jackson'un İstanbul İnönüdeki konserini 50 bin kişi izledi. İstanbul'a ikinci kez geldi²⁰⁰⁸.

Madonna'nın İnönü stadında verdiği konseri 50 bin kişi izledi²⁰⁰⁹.

Hürriyet Vakfının düzenlediği 8. genç gazeteciler yarışmasında kazananlar belli oldu²⁰¹⁰.

Simavi Vakfı "Zirvedekiler" ödülleri: Sosyal bilimlerde Halil İnalçık "Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi" eseriyle, Edebiyatta "Senin Adın Aşk" isimli denemesiyle Oktay Akbal, Gazetecilik ödülü "Göknel dosyası"yla Gazeteci Yıldırım Çavlı'ya ve "Temiz Toplum kampanyası"nın başlangıcını oluşturan yazılarıyla Zülfikar Doğan'a veriliyordu²⁰¹¹.

Duran Duran'lı mega parti Dünya Ticaret Merkezinde yapıldı. Sponsor Pepsi'ydi²⁰¹².

Steven Spielberg nazi soykırımını konu alan "Schindler'in listesi" filmiyle en iyi film ve yönetmen ödüllerinde bulunduğu toplam 7 ödül aldı. Jurassic Park 3 ödül aldı. Spielberg toplam 10 oscar aldı. Tom Hanks, "Philadelphia" filmindeki homo rolüyle, "Piyano" filminde dilsiz bir kadını oynayan Holly Hunter ise en iyi kadın oyuncu seçildi²⁰¹³.

Simavi karikatür yarışmasında terör konusunu işleyen Kübalı çizer Alberto Morales Ajubel 1. oldu²⁰¹⁴.

Yalan Rüzgarı filminin oyuncularını Türkiye'de... Victor, Çiller'e iltifat etti: "Sizi seçen Türk halkını kutlarım" diyordu²⁰¹⁵.

Sedat Simavi Vakfı ödülleri sahiplerine verildi "gurur dolu 18 yıl" gazetecilik ödülünü Çiller'in Amerika'daki malvarlığını haber yapan Turan Yavuz'a, Kurtuluş dizisiyle Ziya Öztan'a, Sosyal Bilimler ödülü Mustafa Hilmi Bayındır'a "Osmanlı-Türk Posta ve Mühür ve Damgaları" isimli eseriyle, Edebiyat ödülü Bilge Karasu'ya verildi²⁰¹⁶.

67. Oscar ödüllerinin rekortmeni 6 ödülle (en iyi film, erkek oyuncu, yönetmen, senaryo uyarlaması, kurgu ve görsel efekt dallarında) "Forrest Gump" filmi aldı. Tom Hanks bu filmdeki rolüyle

²⁰⁰⁵ Hürriyet, 27.06.1993, s.4,28

²⁰⁰⁶ Hürriyet, 13.07.1993, s.1

²⁰⁰⁷ Hürriyet, 02.09.1993, s.2

²⁰⁰⁸ Hürriyet, 24.09.1993, s.26

²⁰⁰⁹ Hürriyet, 07.10.1993, s.1

²⁰¹⁰ Hürriyet, 19.11.1993, s.20

²⁰¹¹ Hürriyet, 11.12.1993, s.30

²⁰¹² Hürriyet, 13.02.1994, s.4,21

²⁰¹³ Hürriyet, 23.03.1994, s.1

²⁰¹⁴ Hürriyet, 03.07.1994, s.26

²⁰¹⁵ Hürriyet, 11.09.1994, s.1,21

²⁰¹⁶ Hürriyet, 25.02.1995, s.6

en iyi erkek, Jessica Lange “Blue Sky” filmiyle en iyi kadın, Robert Zemeckis “Forrest Gump” filmiyle en yönetmen ödülünü aldılar²⁰¹⁷.

Show TV’nin düzenlediği güzellik kraliçesi yarışmasında Demet Şener (18) Türkiye güzeli olurken, sanatçı Kayahan’ın kızı Beste Açar 3. oldu²⁰¹⁸.

Simavi Vakfı ödülleri sosyal bilimlerde Dr. Orhan Koloğlu “Türk Çağdaşlaşması” isimli eseriyle Edebiyat ödülünü “Virginia Woolf” isimli eseriyle Mina Urgan ve “Tadı Damağımda” isimli eseriyle Nermi Uygur kazandı²⁰¹⁹.

68. Oscar ödülleri “Cesur Yürek” 5 oscar aldı. En iyi yönetmen: Mel Gibson “Cesur Yürek” ayrıca Cesur Yürek: makyaj, ses, görüntü efekti ve en iyi film ödülünü aldı. En iyi erkek Nicholas Cage “Elveda Las Vegas” ve en iyi kadın oyuncu ödülünü Susan Sarandon “Ölüm Yolunda” filmiyle aldı²⁰²⁰.

Atlantik plak Ahmet Ertegün Tarkan’la tüm dünya ülkelerini kapsayan bir albüm sözleşmesi yaptı²⁰²¹.

Doğan Holding Yönetim Kurulu Başkanı Aydın Doğan kendi adına bir vakıf kurarak 12 milyarlık ödül koydu²⁰²².

13.’sü Aydın Doğan vakfı tarafından düzenlenen Hürriyet karikatür yarışmasında Romen sanatçı Mihai Ignat I. oldu²⁰²³.

Amica dergisi Türkiye’nin ilk kadın masonu Güven Timurkan ile konuştu. “1991’den beri kadınlara da açık olan mason locasında büyük üstad mertebesine yükseldi. Tempodan 97 için erotik takvim²⁰²⁴.

Oscarlar dağıtıldı. En iyi film: “İngiliz Hasta”, yönetmen: Anthony Minghella, erkek oyuncu Geoffrey Rush (Shine), kadın oyuncu Frances McDormand (Fargo). İngiliz hasta 9 oscar aldı²⁰²⁵.

Aydın Doğan roman ödülü “Romantik Bir Viyana Yazı” isimli eseriyle Adalet Ağaoğlu kazandı²⁰²⁶.

İrlanda’daki Eurovision şarkı yarışmasında Türkiye’ye 121 puanla 3.lük kazandıran “Dinle” adlı şarkının bestecisi Levent Çöker “politikadan korkuyorduk ama olmadı. Yunanlılar bile oy verdi” diyordu. Parçayı solist Şebnem Paker seslendirmişti²⁰²⁷.

28 Şubat süreci uluslararası yarışmalara da yansyordu. Aydın Doğan karikatür yarışmasında birinciliği Atilla Peken kazanıyordu²⁰²⁸. Yarışmayı kazanan karikatürün konusu Müslüman bir din adamının Kuran-ı Kerim okumasını ve onun kafasındaki tefsiri resmediyordu.

²⁰¹⁷ Hürriyet, 28.03.1995, s.6

²⁰¹⁸ Hürriyet, 05.04.1995, s.1

²⁰¹⁹ Hürriyet, 13.12.1995, s.22

²⁰²⁰ Hürriyet, 27.03.1996, s.4

²⁰²¹ Hürriyet, 08.04.1996, s.24

²⁰²² Hürriyet, 16.04.1996, s.1

²⁰²³ Hürriyet, 29.06.1996, s.1

²⁰²⁴ Hürriyet, 03.01.1997, s.22

²⁰²⁵ Hürriyet, 26.03.1997, s.1

²⁰²⁶ Hürriyet, 04.04.1997, s.1

²⁰²⁷ Hürriyet, 05.05.1997, s.1

²⁰²⁸ Hürriyet, 29.06.1997, s.1

Marşlardan gazozu unuttuklarımız” yazı dizisinde gazeteci Faruk Bildirici. “Senfoniye, 10. yıl marşını ve gazozu yeniden keşfettik” diyordu²⁰²⁹.

Kelebek ekinde Kenan Doğulu, “10 yıl marş”ını yeniden düzenledi. Önümüzdeki günlerde 30 Ağustos’ta TV’lerde yayınlanmaya başlayacak. Doğulu, sözlerini Behçet Kemal Çağlar ve Faruk Nafiz Çamlıbel’in yazdığı Cemal Reşit Rey’in bestelediği “10. yıl marşıyla” gençliğe hatırlatma yapmak amacıyla olduğunu söylüyordu²⁰³⁰.

Bilgisayar işlemcisi üreten dünyanın en büyük firması Intel’in geliştirdiği bir sistemle George Orwell’in 1984 romanındaki “Big Brother”ın gerçekleşebileceği iddiaları gündeme geliyordu²⁰³¹.

Modacı Esin Maraşlıoğlu Ege Seramik’in seramik elbisesini 350 bin dolara gıyidi²⁰³².

“Titanic” filmi kazandığı 9 oscarla 39 yıllık rekoru (Ben Hur’un) kırdı. En iyi erkek oyuncu Jack Nicholson “benden bu kadar” isimli filmle, En iyi kadın oyuncu Helen Hunt “Benden bu kadar”. En iyi Yönetmen James Cameron “Titanic”. Kurgu, müzik, görüntü, ses, efekt, şarkı dallarında Titanic kazandı²⁰³³.

Nobel ödüllü yazar Tony Morrison (zenci) “Clinton’un tek suçu “zenci” (kalender, gariban geçmişi itibarıyla kastediyor) olmak” diyordu²⁰³⁴.

Aydın Doğan karikatür yarışmasında birinci Belçika’dan Danny de Haes oldu²⁰³⁵.

Ertuğrul Özkök “Türkiye’de bıyıklar azalıyor, kediler çoğalıyor. Hayvanlara ilgi ve sevgi artıyor”²⁰³⁶ diyordu. Çok değil 1990’ların başında yazarın kendisi de bıyıklıydı.

Feminizmin yerine dişilik çağı. Dişilik yeniden keşfediliyor. Time dergisine göre 2000’lerde dişilik ön plana çıkacak²⁰³⁷.

OECD raporuna göre 95-97 döneminde Türkiye’de radyo ve TV büyüme rekortmeni oldu²⁰³⁸.

Oscar ödülleri dağıtıldı: “Aşık Shakespeare” en iyi film de dahil olmak üzere 7 dalda oscar aldı. En iyi yönetmen: Steven Spielberg “Er Ryan’ı Kurtarmak”, “Hayat Güzeldir”deki rolüyle en iyi erkek Roberto Benigni, Gwyneth Paltrow “Aşık Shakespeare” en iyi kadın oyuncu seçildi²⁰³⁹.

Simavi Vakfı gazetecilik ödülllerinde “Telekulak” olayı haberiyle gazetecilik ödülünü Kadir Ercan aldı. TV dalında Coşkun Aral “mayın dosyası” isimli çalışmasıyla, Sosyal bilimler ödülünü Prof. Şerafettin Turan “Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye” isimli çalışmasıyla ve Prof. Şevket Pamuk “Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi” isimli çalışmalarıyla kazandılar²⁰⁴⁰.

Aydın Doğan karikatür yarışmasında Romanyalı Mihai İgnat birinci oldu²⁰⁴¹.

²⁰²⁹ Hürriyet, 07.07.1997, s.15

²⁰³⁰ Hürriyet Kelebek, 29.08.1997, s.1

²⁰³¹ Hürriyet, 08.10.1997, s.6

²⁰³² Hürriyet, 10.10.1997, s.1

²⁰³³ Hürriyet, 25.03.1998, s.1

²⁰³⁴ Hürriyet, 02.10.1998, s.15

²⁰³⁵ Hürriyet, 13.11.1998, s.6

²⁰³⁶ Hürriyet, 23.01.1999, s.12

²⁰³⁷ Hürriyet, 10.03.1999, s.1,6

²⁰³⁸ Hürriyet, 22.03.1999, s.12

²⁰³⁹ Hürriyet, 23.03.1999, s.6

²⁰⁴⁰ Hürriyet, 03.12.1999, s.7

²⁰⁴¹ Hürriyet, 30.06.1999, s.6

C. REKLAM

1. REKLAM SEKTÖRÜNDE YAŞANAN GELİŞMELER

Star 1'in devreye girmesiyle reklam gelirleri hızla azalmaya başlayan, TRT reklamlarında dampinge gidiyordu. Ayrıca 20 yıldır reklam ajanslarına tek kuruş komisyon vermeyen TRT %15 komisyon uygulamaya başladı. 1991 yılında basın reklamları 1 trilyon 289 milyar, TRT 697 milyar, Star1 ise 591 milyar ve radyolara ise 8 milyar gitti²⁰⁴².

Beko reklam filmleri dünya dördüncüsü oldu. Güzel Sanatlar/Saatchi&Saatchi başkanı Alinur Velidedeoğlu ödülü aldı. 1991 yılı ödülü.. 478 ülkeden 7 bin reklam yarışmaya katılmıştı²⁰⁴³.

1991 yılında en çok reklam veren marka ve kuruluş: 44 milyarla Milpa, İmar bankası 39, ANAP 35.780, DYP 35.400, Hürriyet, Sabah, Blendax, Milli Piyango, Halkbank, Milliyet, Hürpa oldu. Reklama 2.5 trilyon harcandı. En fazla ciro yapan ajans Cenajans/Gray oldu. Sektör olarak %50.4 basın, TV 49.3, radyo ise binde 3 pay aldı²⁰⁴⁴.

Reklamlarda çıplak erkeğin kullanılması satışları artırıyor²⁰⁴⁵.

Beko reklam filmi bilgisayar animasyonu dalında dünya üçüncüsü seçiliyordu²⁰⁴⁶.

Reklamdan alınan KDV 1 Ocak'tan itibaren %12den %20 yükseltince durgunluğa yol açıyordu²⁰⁴⁷.

Murat Vargı, Nail Keçili ve Eser Tümen "Sayın Cumhurbaşkanım" isimli ilanlarında "sizin dostluğunuz ve fikirlerinizden hep yararlandık... ölümsüzler alemine geçmenizden dolayı acımız büyüktür... sizinle bir haberleşme yolu bulacağız. Hoşgörünüze ve dostluğunuza sığınarak..."²⁰⁴⁸ diyorlardı.

Pepsi, Michael Jackson'un sponsorluğunu bıraktı²⁰⁴⁹.

Milli Piyango'nun reklamlarında oynayan şampiyon halterciler Naim Süleymanoğlu, Halil Mutlu ve Fedail Güler Milli Piyango'nun ikramiyesi olan paraları 1 milyara kaldırdılar²⁰⁵⁰.

1995 yılında banka reklamları genel standart olan 20 saniyenin çok üzerine çıkıyor adeta kısa metrajlı film uzunluğuna yaklaşıyorlardı. Hürriyet, özellikle bankalar tarafından ilgi gören bu durumu şu başlıkla yansıtıyordu: "Reklamlar artık kısa metrajlı film gibi" Yapı Kredi, Akbank ve İşbankası uzun süren öykülü reklam filmleri hazırlıyorlar. Bu filmlerde çoğu kez konu, ürünün önüne geçiyor. Aynı ayrı konular işlenmesine rağmen film birbirini tamamlıyor. Yapı Kredi bankasının reklamlarının birinde kız ve oğlan tanışır, ikinci filmde oğlan askere gider, üçüncü filmde oğlan askerden döndükten sonra kaza geçirir. Dördüncü filmde kazada yaralanan erkek hastanede tedaviye alınır. Bu filmleri Ali Taran çekti.

²⁰⁴² Hürriyet, 15.01.1992, s.5

²⁰⁴³ Hürriyet, 16.01.1992, s.3

²⁰⁴⁴ Hürriyet, 26.01.1992, s.5

²⁰⁴⁵ Hürriyet, 31.10.1992, s.5

²⁰⁴⁶ Hürriyet, 20.11.1992, s.3

²⁰⁴⁷ Hürriyet, 20.01.1993, s.6

²⁰⁴⁸ Hürriyet, 21.04.1993, s.11

²⁰⁴⁹ Hürriyet, 16.11.1993, s.17

²⁰⁵⁰ Hürriyet, 11.12.1994, s.9

Reklam filmi yayımlandıktan sonra anket yapılır %8-12 lik oran filmin başarılı olduğunu gösterir. YKB reklamı %39.9'luk inanılmaz bir oranla rekor kırdı²⁰⁵¹.

Bay pardon! Tiplemesi için için askerleri, BP reklamı için MFÖ'yü "şapkasız çıkmam abi" repliğiyle kullanan reklamcı Ali Taran bu kez de A milli futbol takımını Tadelle reklamı için ekrana çıkarıyordu. Reklamda Hakan, Suat, Fatih Terim, Oğuz, Engin, Gökhan gibi oyuncular yer alıyordu²⁰⁵².

Tarkan'ın reklamını oynadığı Doritos panço cipsleri yok satıyordu²⁰⁵³.

İzocam'ın kapıcıli nostaljik çizgi film reklamı renklendirilerek yeniden gösterime giriyordu²⁰⁵⁴.

Reklam Özdenetim kurulu başkanı Çetin Ziydan "tüketici bize şikayet etsin" diyordu²⁰⁵⁵.

Barış Manço reklamına çıktığı Daewoo'dan 2 milyar Kore Won'u yaklaşık 140 milyar lira karşılığında hisse senedi alıyordu²⁰⁵⁶.

Merloni Ariston reklam filmlerini yaşayan ünlü yönetmen Wim Wenders yönetti. 2 hafta süren çekimler İtalya'da yapıldı. Filmlerde Tintoretto ve Millais'in tablolarından yararlandı. Filmlerde "Estetik ve teknoloji birleştirilerek, yaşam sanatında insanlara yardımcı olma" teması işleniyordu²⁰⁵⁷.

Reklamcılıkta devrim. Diyelim TV'de tüm dünyada izlenen bir futbol maçı yayınlanıyor. Saha kenarı alışıl gelmiş ilan tabelalarıyla dolu. İşte burada yayın odasından yönlendirilen virtual reality (sanal gerçeklik) devreye giriyor ve panodaki ilan seyredildiği ülkeye göre değiştiriliyor. Maç naklen seyredilirken ilan panolarında kırk ayrı ülkede kırk ayrı reklam bir merkezden verilen komutlarla bir anda gösterime giriyordu²⁰⁵⁸.

Pepsi, Türk Milli takımının resmi sponsoru oldu²⁰⁵⁹.

Hamamcılardan Yapı Kredi'nin "hamamda masaj" reklamına tepki geliyordu. Reklamı Ali Taran yapmıştı²⁰⁶⁰.

"Asrın reklamı" Pepsi mavi metal kutu Pepsi reklamı için ses hızını aşan süpersonic bir concorde' u kutu kola ambalajına çevirdi reklamlarında Claudia Schiffer'i oynattı²⁰⁶¹.

Levi's reklamına büyük ödül reklam oscarı olan Clio'yu kazandı 90 saniyelik reklamın konusu 1930'larda geçiyordu²⁰⁶².

İlaçta reklam devrimi. Sağlık bakanlığı Kararıyla reçetesiz satılan ilaca da tanıtım ve reklam yapma serbestisi getirilmesi memnuniyet yarattı²⁰⁶³.

Pepsi uzayda çekilen ilk reklam filmine imza attı. Pepsi 84-85 ve 86 yıllarında uzay konulu üç reklam filmi daha çekmişti²⁰⁶⁴.

²⁰⁵¹ Hürriyet, 21.02.1995, s.6

²⁰⁵² Hürriyet, 28.03.1995, s.1

²⁰⁵³ Hürriyet, 12.07.1995, s.6

²⁰⁵⁴ Hürriyet, 08.08.1995, s.6

²⁰⁵⁵ Hürriyet, 30.10.1995, s.13

²⁰⁵⁶ Hürriyet, 26.11.1995, s.32

²⁰⁵⁷ Hürriyet, 02.12.1995, s.6

²⁰⁵⁸ Hürriyet, 30.12.1995, s.12

²⁰⁵⁹ Hürriyet, 17.02.1996, s.6

²⁰⁶⁰ Hürriyet, 20.03.1996, s.6

²⁰⁶¹ Hürriyet, 03.04.1996, s.26

²⁰⁶² Hürriyet, 05.05.1996, s.12

²⁰⁶³ Hürriyet, 07.05.1996, s.8

²⁰⁶⁴ Hürriyet, 30.08.1996, s.8

Reklam Öz Denetim Kuruluna 107 reklam şikayet edildi²⁰⁶⁵.

İstanbul Gayrettepe'ye bir binaya gerçek boyutta 250 kg ağırlığında aynı ölçülerde Uno otomobil maketi monte edildi²⁰⁶⁶.

THY uçaklardaki yemek masalarına reklam alacak²⁰⁶⁷.

Video kliplerinde reklam yapan Sibel Can (Polisan boya), Çelik (LC. Waikiki), Tarkan (Hobby jöle) ve Aşkın Nur Yengi (Telefunken) hakkında gizli reklam yapmaktan soruşturma açılıyordu²⁰⁶⁸.

BP Reklamında Biz kamyon şoförünüz “ne diyorsak o” diyen kişi 15 gün şoförlerle beraber yaşamış²⁰⁶⁹.

Uluslararası Reklamcılık Derneği başına Türk Pınar Kılıç getiriliyordu²⁰⁷⁰.

Beko Paris taksilerine reklam verdi²⁰⁷¹. İlan alan ticari taksilere manken desteğiyle tanıtım yapıldı²⁰⁷². Taksi üstü reklamları ABD’ 30 İngiltere’de 17 yıldır kullanılıyor. Bizde ise yeni başlıyordu²⁰⁷³.

İskoç Jonnie Walker viskisi Action Time etkinliklerinde 26 beyaz Türk erkeği İskoç eteklerini kaldırarak çıplak popolarını gösterdiler. Hürriyet Gazetesi köşe yazarı Ayşe Arman, resimli olarak verilen bu haberde “bu bir ilk olduğu için onları kutluyorum”²⁰⁷⁴ diyordu.

Aygaz, 37 yıllık logosunu 4 milyon dolarlık bir harcamayla değiştirdi²⁰⁷⁵.

Reklamcılar Derneği, Türk reklamcılığının 100 yıllık tarihini gün ışığına çıkarıyor. “ilanla 300 yıl önce tanıştık” 1840-1940 arasını aldık. 250 örnekli sergi Harbiye Askeri Müze’de açılıyordu²⁰⁷⁶.

Türk reklam afişi sanatının duayeni İhap Hulusi 100 yaşında” ve eserlerinden örnekler. İhap Hulusi hakkında kitap “Müsellesten Üçgene” yazıldı. Ender Merter yazdı. “Cumhuriyeti afişe eden üstad”²⁰⁷⁷.

Türkiye’de savaş var gitmeyin kampanyasına karşı, Türkiye’den yurtdışına “mayonu giy gel” kampanyası başlatıldı²⁰⁷⁸.

Gazeteci Selahattin Duman’ın Demirdöküm reklamlarında oynaması üzerine TGC “gazeteci reklam filminde oynamamalı” diyordu²⁰⁷⁹.

Gazeteci Serdar Turgut “Reklamdaki ağlayan çocuk” başlıklı yazısında 1979 yılında kamyonlara, otobüslere ve işyerlerine resmi asılan çocuk üzerine yazıyordu²⁰⁸⁰.

²⁰⁶⁵ Hürriyet, 28.04.1997, s.9

²⁰⁶⁶ Hürriyet, 30.05.1997, s.7

²⁰⁶⁷ Hürriyet, 21.01.1998, s.12

²⁰⁶⁸ Hürriyet, 11.05.1998, s.11

²⁰⁶⁹ Hürriyet, 07.04.1998, s.2

²⁰⁷⁰ Hürriyet, 15.05.1998, s.14

²⁰⁷¹ Hürriyet, 30.06.1998, s.13

²⁰⁷² Hürriyet, 03.07.1998, s.25

²⁰⁷³ Hürriyet Pazar, 02.08.1998, s.12

²⁰⁷⁴ Hürriyet Pazar, 23.08.1998, s.2

²⁰⁷⁵ Hürriyet, 05.11.1998, s.13

²⁰⁷⁶ Hürriyet Pazar, 06.12.1998, s.3

²⁰⁷⁷ Hürriyet Cumartesi, 13.02.1999, s.1,9

²⁰⁷⁸ Hürriyet, 10.04.1999, s.1

²⁰⁷⁹ Hürriyet, 02.06.1999, s.17

²⁰⁸⁰ Hürriyet, 14.07.1999, s.4

Yataş'ın "ilaçsız tedavi eden yatak" reklamı diğer yatak üreticilerini harekete geçirdi ve tüm üreticiler karşı ilan vererek olayın açıklamasını yaptılar. Yataş'ı, İ.Ü. Fizik Tedavi Anabilim dalı başkanı Fikret Tüzün hekim olarak tavsiye etmişti²⁰⁸¹. Reklam Kurulu'na yapılan dört yıl boyunca yapılan şikayetlerden, firmaların 474'ünün reklamda "tüketicileri aldatmaya yönelik" çalıştığı ortaya çıktı. Yataş'a da "ilaçsız sırt ağrılarını önler" reklamı nedeniyle 16 milyar ceza kesildiği belirtiliyordu²⁰⁸².

Marshall boya reklamlarında Fatih Terim oynayacak²⁰⁸³.

Yüz yılın objeleri jean pantolon, CocaCola şişesi, Vespa motor, digital notalar, bikinili kadınlar, kredi kartı (1950), tükenmez kalem, oyuncak ayı, elektrik süpürgesi. Elektrogitar, fast food. Doğum kontrol hapları 1960'da, Not book 1992'de, cep telefonu ise 1979'da İsveç'li Ericsson tarafından keşfediliyor²⁰⁸⁴.

Hürriyet ilan kaynakları gazetesi 4 yaşında Acarkent en iyi ilan seçildi. Ünilever ilanı ikinci, Artıbir ajansın hazırladığı Airalfa 3. oldu²⁰⁸⁵.

US News dergisi Sam Amcayı asrın adamı ilan etti. I. Dünya savaşında asker toplamak için "I want you for U.S. Army" sloganlı ilanlarda parmaklarıyla asker adaylarını çağırıyordu²⁰⁸⁶.

Monica Lewinsky reklam yıldızı oldu. Diyet ürünleri firması Jenny Craig için televizyon reklamı çevirdi²⁰⁸⁷.

Televizyon Reklamlarına Tepki

Akbank'ın kredi kartı için İtalya'da çekilen reklam filmi sorun oluyordu. Filmde Aylin Livaneli ve Tolga Savacı çifti İtalya'da tatildayken iki yankesici tarafından paraları çalınıyor ve çift, tüm dünyada geçerli Akbank kredi kartıyla tatile devam ediyorlardı. Bu reklam filmine "Biz hırsız değiliz" diyerek tepki gösteren İtalyanlar Konsolosluklarını devreye sokarak filmin birkaç gösterimden sonra kesilmesine neden oluyorlardı²⁰⁸⁸.

Eski Milli futbolcu Tanju Çolak'ın oynadığı Tadelle reklam filmi yayından kalktı. Cezaevinde Mercedes kaçakçılığında yatan futbolcu Tanju Çolak'ın çocukla karşılaşması duygu sömürüsü tartışmalarına yol açmıştı. Reklam kurulu tarafından incelemeye alınan reklam yayından çekiliyordu. Volkan ile Tanju'nun cezaevinde karşılaşması çocukları ağlatıyordu²⁰⁸⁹. Sagra firmasının önemli markası olan Tadelle reklamlarında sansasyonel reklamlar devam ediyor ve bu kezde komşu devlet başkanı Saddam Hüseyin reklam malzemesi yapılıyordu. "Saddamlı Tadelle reklamına Irak'tan tepki geliyordu. Reklamda Saddam çevresindekilere sürekli bağırıp çağıran bir kişi olarak gösterilmişti. Irak Büyükelçiliği reklamda devlet başkanlarını küçük düşürüldüğünü öne sürerek reklamın yayından kaldırılmasını istediler²⁰⁹⁰.

²⁰⁸¹ Hürriyet, 21.07.1999, s.8

²⁰⁸² Hürriyet, 26.12.1999, s.12

²⁰⁸³ Hürriyet, 08.09.1999, s.12

²⁰⁸⁴ Hürriyet Pazar, 10.10.1999, s.20

²⁰⁸⁵ Hürriyet, 04.12.1999, s.12

²⁰⁸⁶ Hürriyet, 20.12.1999, s.18

²⁰⁸⁷ Hürriyet, 30.12.1999, s.22

²⁰⁸⁸ Hürriyet, 29.04.1994, s.24

²⁰⁸⁹ Hürriyet, 10.06.1996, s.1

²⁰⁹⁰ Hürriyet, 02.04.1997, s.28

“Kızdıran kola reklamı” başlıklı haberin fotoğrafında Cocaola yazan bir buzdolabı önünde ve dolaba doğru namaz kılan bir Müslüman Arap resmedilmiş. Bu resim Life dergisinin son sayısında Cocaola reklamı olarak yayınlanmıştı. Reklamda “Mekke’ye yüzünü dönerek namaz kılan bir Müslüman’ın “gerçeği” bulduğu belirtiliyor ve gerçeğinde Cocaola olduğu ima ediliyordu. Dergi bu reklamdan dolayı Müslümanlardan özür diliyordu²⁰⁹¹.

Hürriyet’te Kristal Elma Ödülleriyle ilgili Haberler

Kristal Elma Oscarları dağıtıldı Kampanya dalında “AEG”, Basında Ceylan giyim, otomobilde Ford Taunus, Sultan su, Çamlıca gazoz, Paşabahçe, Samsung, Pembe Mavibebek seti, Vakko, Büyük Larousse, Commodore, ve Baymak hidrofor basın alanında birinci oldular²⁰⁹².

Kristal Elma sahiplerini buldu. 1991 yılının en iyi TV reklamı Tokai çakmak ile Merkez Ajans, en iyi basın ilanı Komili zeytinyağı ile Young Rubicam Reklamevi olurken, açık hava dalında Lassa lastik ile Birleşik Reklamcılar oldu²⁰⁹³.

Reklam Oskarları dağıtıldı. Merkez ajansın Yapı Kredi Bankası reklamı yılın televizyon reklamı seçildi. “Pardon pardon orası Yapı Kredi değil mi?.. TEB özel bankacılık ise yılın en iyi basın reklamı seçildi²⁰⁹⁴.

Reklam Oskarları dağıtıldı. TV dalında Yapı Kredi Telecard (asker! bu bu nedir bu?) reklamı, Basın dalında Beymen club reklamı, kampanya dalında Derby tıraş bıçağı (Ali Desidero) reklamı birinci oldular²⁰⁹⁵.

Reklam oscarları çocuklara gidiyordu. TV dalında Garanti Bankası’nın “sucu çocuk” reklamı ile kampanya dalında Tadelleci çocuk reklamı Fatih Terim’in “sağol arkadaş” ödül kazanıyordu²⁰⁹⁶. “Fanatik bebekler” ödül rekortmeni oldu. Reklamcılar Derneği’nin düzenlediği “Kristal Elma reklam ödülleri yarışmasında spor basınının lideri Fanatik gazetesinin “fanatik bebekler” ve iğne serisi 4 kristal elma ve başarı belgesi kazandı. TV dalında, Garanti Bankası “konforlu taksi” ve yine aynı şirketin “BMW 5 serisi” (ajansı.Y&R/reklamevi Serdar Erener) reklamı seçiliyordu²⁰⁹⁷.

Türkiye reklam ödülleri sahiplerin buldu. Törene Pakistan yerel kıyafetiyle katılan Reklamcılar Derneği başkanı Haluk Mesci geçen yıl smokinsiz katılanları protesto etmek için böyle giyindim” diyordu. Basın dalında Uno Ekmek, Ona Margarin ve Zeki Triko ödül aldı. Milka gofret Kristal Elmayı Başarı, Milka çikolata, Cutty sark aldı. Bankada Master card ödül aldı. Altın Elmayı Garanti Bankasının “cumartesi açık” reklamı aldı²⁰⁹⁸.

1998 yılında Kristal Elmayı alanlar: VW, DHL, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, Gazete Pazar, Panasonic G 600, Ford Cargo, Osmanlı Bankası²⁰⁹⁹.

²⁰⁹¹ Hürriyet, 18.06.1996, s.1

²⁰⁹² Hürriyet, 06.05.1991, s.2

²⁰⁹³ Hürriyet, 14.04.1992, s.2

²⁰⁹⁴ Hürriyet, 13.06.1993, s.7

²⁰⁹⁵ Hürriyet, 03.07.1994, s.4

²⁰⁹⁶ Hürriyet, 18.07.1995, s.6

²⁰⁹⁷ Hürriyet, 04.07.1996, s.1

²⁰⁹⁸ Hürriyet, 05.07.1997, s.17

²⁰⁹⁹ Hürriyet, 20.06.1998, s. 2

1999 yılında Kristal Elma yarışmasında. Basın dalında Volkswagen/geyik (Medina Turgul DDB), Televizyon dalında Turkcell Telesekreter (3. kuşak reklam ajansı) ve kampanya dalında Panasonic cep telefonu (Keşişim ajans) büyük ödülü kazandı²¹⁰⁰.

Kristal Elma Yarışmasında Basın Reklamı Dalında Büyük Ödülü Kazananlar

İlki 1988-1989 yılında yapılan Kristal Elma Türkiye Reklam ödülleri yarışmasında basın dalında büyük ödül olan Kristal Elma'yı Manajans / Thompson Ajansın yaptığı "IBM bilgisayar", 1989-1990 yılında basın dalında Kristal Elma'yı Reklamevi/Y&R ajansın yaptığı "Mudo" reklamı, 1990-1991 yılında basın dalında Kristal Elma'yı Era Tanıtım ajansın yaptığı Vakko, 1991-1992 yılında basın dalında Kristal Elma'yı Reklamevi/Y&R ajansın yaptığı "Komili Zeytinyağı", 1992-1993 yılında basın dalında Kristal Elma'yı Reklamevi/Y&R ajansın yaptığı "TEB: özel bankacılık", 1993-1994 yılında basın dalında büyük ödül olan Altın Elma'yı Reklamevi/Y&R ajansın yaptığı "Beymen Club Kaplumbağa", 1994-1995 yılında basın dalında Altın Elma'yı Ultra Ajansın yaptığı Gön Deri "Kemer", 1995-1996 yılında basın dalında Altın Elma'yı Reklamevi/Y&R ajansın yaptığı "BMW 5 Serisi Polaroid", 1996-1997 basın dalında Altın Elma'yı Reklamevi/Y&R ajansın yaptığı "Garanti Bankası: Cumartesi açık", 1997-1998 basın dalında büyük ödül olan Altın Elma'yı Acente Ajansın yaptığı "Kutman Şarap", 1998-1999 basın dalında Altın Elma'yı Medina / Turgul DDB Ajansın yaptığı "Volkswagen, Geyik", 1999-2000 basın dalında büyük ödül olan Altın Elma'yı 3. Kuşak Ajans'ın yaptığı "Turkcell, Yavru Vatan Kıbrıs" isimli reklamı kazanıyordu²¹⁰¹.

2. REKLAM HARCAMALARI

Reklamın gücünü keşfeden işletmeler reklam harcamalarını bir yılda %100 artırdılar. 1990 yılında 1 trilyon 308 milyar liralık reklam harcaması yapıldı. Cenajans grey 91 milyarla lider, güzel sanatlar 72 ve pars mccann erickson 72 ile üçüncü oldu. En fazla reklam harcaması yapan kuruluşlar Milpa 17 milyar, Ziraat Bankası, Hürpa, Sabah Pazarlama, Sabah, Hürriyet, Günaydın, Emlak Bankası, Akbank, Sümerbank mağaza, Halkbank, İşbankası, Milliyet, Vakıfbank, Milli Piyango, Magic Box, B.T.K.K.O.İ, Pamukbank, Coca cola, Blendax oldu. Basın reklamlarına 315, Televizyona 298 ve radyoya 5 milyar lira gitti²¹⁰².

Reklam taşıma potansiyeli bulunan medya kuruluşları olarak 16'sı ulusal, 15'i bölgesel, 229'u yerel ölçekte yayın yapan 260 televizyon kanalı (53'ü kablolu), 30 ulusal, 108 bölgesel 1062 yerel yayın yapan 1200 radyo istasyonu, tüm ülkede dağıtımı yapılan 32 gazete ve 85 dergi sayılabilir.

²¹⁰⁰ Hürriyet, 19.06.1999, s.8

²¹⁰¹ <http://www.rd.org.tr/kristalelma/oduller.aspx>, 20.10.04

²¹⁰² Hürriyet, 30.01.1991, s.5

Tüm bu kuruluşlar ölçülebilir belli başlı mecralar olan ulusal televizyon kanalları, ulusal gazete ve dergiler, ulusal ve bazı bölgesel radyolar, tüm sinemalar ve tüm açık hava mecra kuruluşlarına ödenen yayın ücretleri olarak USD ölçeğinde şöyle bir tablo göstermektedir:

1993'te	700	milyon	USD
1994'te	375	milyon	USD
1995'te	635	milyon	USD
1996'da	770	milyon	USD
1997'de	950	milyon	USD
1998'de	930	milyon	USD
1999'da	925	milyon	USD
2000'de	1.055	milyon	USD
2001'de	540	milyon	USD
2002'de	730	milyon	USD
2003'de	879	milyon	USD

2004'ün ilk altı ayında 546 milyon dolar dolayında gerçekleşmiştir.

Genel ekonomik kriz yılları olan 1994 ve 2001'deki düşüşler dikkat çekicidir. Ana mecra yayın gelirlerinden ibaret olan yukarıdaki sayı, reklam sektörünün büyüklüğünü tam olarak göstermemektedir. Bu sayıya reklam yapım, basılı malzeme giderleri ile reklam ajansı komisyonları ve ölçülemeyen yerel medya gelirleri eklendiğinde sektörün gerçek büyüklüğü 2003 yılı için 1.173 milyon USD, Türk Lirası olarak da 1.759 trilyon lira tahmin edilmektedir²¹⁰³.

TABLO:XI. REKLAMIN MEDYA ORGANLARINA GÖRE DAĞILIMI

YILLAR	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Yazılı Medya Basın	4.000	6.000	13.100	19.300	58.500	98.500	165.000	271.800
TV Reklamları	3.400	3.750	11.500	28.500	60.000	106.000	166.000	284.500
Radyo Reklamları	150	750	1.700	1.600	8.000	15.000	25.500	47.400
Açık Hava Reklamları	280	750	2.300	2.100	10.000	18.000	32.000	56.900
Sinema	52	82	600	1.100	9.500	3.500	5.500	8.200
Diğer (yapım, komisyon, yerel medya, basılı vb.)			2.800	17.900	50.000	80.000	131.000	223.200
Toplam	7.852	11.334	32.000	70.500	196.000	321.000	525.000	892.000

Kaynak:www.rd.org.tr, Not: Rakamlar milyar TL'dir.

Türkiye'de 90'lı yıllarda reklamverenlerin mecra tercihinde şu gelişmeler yaşanmıştır. Yukarıdaki 8 yıllık verilerin ışığında 1995 yılına kadar reklam mecrası olarak yazılı medya daha çok tercih edilirken, 1996'dan itibaren tercih yönü Televizyon reklamlarına kaymıştır. Yine de yazılı medya ve televizyon reklam mecrası olarak birbirlerine yakın oranlarda tercih edilmekte ve diğer rakiplerine göre pazarın hakimi durumundadırlar. Radyo reklamcılığı bu dönemde hızla gelişme kaydetmiş ve büyüme oranı diğer mecralardan fazla olmuştur.

²¹⁰³ <http://www.rd.org.tr/sector.aspx-20.10.04>

Reklam harcamalarında 94 yılı durgun geçerken, özellikle 95'te reklam sektöründe neredeyse yüzde 200'lük bir büyüme yaşanmıştır. Yine 1997 yılında bir önceki yılın harcamalarına göre %180 civarında bir artış yaşanmıştır. Reklamcılık sektörünün 95 ve 97 yıllarını çok canlı geçirdiğini söyleyebiliriz.

Reklam sektöründe 1990 yılında 1.3 trilyon lirayla başlayan toplam harcama rakamları, 1995'de 32 trilyona ve 2000 yılında ise 892 trilyon liralık bir büyüklüğe ulaşmıştır. Sektör 11 yılda cirosunu lira bazında yaklaşık 586 kat artırmıştır. Dolar bazında ise 1993'te 700 milyon dolar olan sektör büyüklüğü 2000'de 1.055 milyon dolar olmuş ve 7 yılda yaklaşık %50 büyümüştür. Fakat daha sonraki yıllarda Türkiye'deki ekonomik krizler reklam sektörünü de vurmuş ve 2001'de reklam harcamaları 540 milyon dolara düşmüştür. 2003 yılında bile sektör 879 milyon dolarla, 2000 yılındaki cirosuna ulaşamamıştır.

Reklamları Ortak Pazarlama

En çok izlenme oranlarına sahip iki televizyon Show TV ve ATV yayınlayacakları reklamları reklam pazarlama şirketleri Mepaş aracılığıyla kabul ediyorlardı. ATV ve Show TV'nin izlenme oranı %49.70'ya ulaşırken onları Kanal 6, TRT1, Kanal D ve İnter Star takip ediyordu. Mepaş kanallarının reklam saniye birim fiyatı: 5 ile 300 Amerikan Doları arasında değişmekteydi²¹⁰⁴.

Doğan ve Bilgin grubu ortak reklam pazarlaması yapıyorlardı. Önce ATV, Kanal D ve Show TV ortaklığı olan Mepaş şirketiyle ki bu ortaklık bir yıl sürüyor ve daha sonra da Show TV'yi dışarıda bırakarak ATV ve Kanal D ile birlikte Bimaş şirketiyle iki grup kendi televizyonlarının reklam kuşaklarını ortak olarak pazarlıyorlardı²¹⁰⁵. Kanal D ve ATV'nin reklam pazarlama kuruluşu olan Bimaş (Birleşik Medya Pazarlama A.Ş.) Türkiye'nin en çok seyredilen kanallarının reklam kuşaklarını pazarladığını ilan ediyordu²¹⁰⁶. Bimaş reklamlarının pazarladığı kanalların geçen yıl 265 günde birinci olduğunu, diğer tüm kanalların ise sadece 109 günde birinci olabildiklerini açıklıyordu²¹⁰⁷.

3. REKLAMDA 28 ŞUBAT SÜRECİ

1998 yılında özellikle 29 Ekim olmak üzere, 19 Mayıs, 23 Nisan ve 10 Kasım gibi milli bayram ve matem günlerinde, ticari ürün ve hizmetlerin hakim laik söylemin göstergeleri olan Atatürk fotoğrafları, sözleri, 75.Yıl logosu, Türkiye haritası ve Türk Bayrağını yoğun bir şekilde reklam metinlerinde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca 75.Yıl kutlamaları için devlet tarafından büyük bir bütçe ayrılmış ve bizzat "Cumhuriyet'in Reklamı" denilebilecek kampanyalar düzenlenmiştir. Geçmiş yıllarda 29 Ekim kutlamalarının, reklam metinlerinde yer almaması da 28 Şubat Süreci söyleminin 1998 yılı reklam metinlerinde yeniden üretildiği tezini güçlendirmektedir. Bu dönem reklamlarında, bazı metinlerde hem ürün - hizmet tanıtımı hem de hakim Atatürkçülük/laiklik söylemi kullanılmış; bazılarında ise sadece hakim Atatürkçülük ve laiklik söylemi kullanılıp, ürün - hizmet tanıtılmamıştır. Atatürkçülük ve laiklik söylemini işleyen 28 Şubat süreci diğer bir güç odağı olan, Althusser'in ifadesiyle devletini ideolojik aygıtı olan medya tarafından yeniden üretilmekte ve dolaşıma sokulmaktadır. Reklam

²¹⁰⁴ Hürriyet, 18.09.1994, s.20

²¹⁰⁵ Mustafa Sönmez, Filler ve Çimenler, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.46-47

²¹⁰⁶ Hürriyet, 09.02.1996, s.23

²¹⁰⁷ Hürriyet, 26.01.1998, s.2

metinleri de bu dolaşımın gerçekleştiği, üzerinde anlam mücadelesinin verildiği bir alandır. Böylelikle reklamların salt tüketici talebini yönlendiren bilgilendirici metinler olmayıp, toplumsal güç merkezlerine ait söylemlerin yeniden üretildiği ideolojik ve toplumsal metinler olarak da görülmesi gerektiği söylenebilir²¹⁰⁸.

1997, 1998 ve kısmen de 1999 yıllarında ideolojik reklamların Hürriyet gazetesinde sıkça kullanıldığını görüyoruz. Özellikle 1998 yılında bu reklamlar adeta patlama yapıyordu. Hemen hemen bütün kurum ve kuruluşlar kendilerini demokratik ve laik sistemin yanında ve savunucu olarak açıklıyorlardı.

1997 yılındaki Kristal Elma ödülünü “Güneşi Özlüyoruz” sloganıyla gazete ve dergilerde yayınlanan Atatürk’ün mayolu fotoğrafının kullanıldığı Zeki Triko reklamı kazanıyordu. İlanda Atatürk’ün modern Türkiye’nin kurucusu olduğu vurgulanarak, ilanın yayımlandığı günlerde, ülkenin hükümet icraatları sonucu bu modern kimliği kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu anlatılmıştı²¹⁰⁹.

Yine aynı yıl yapılan Aydın Doğan Karikatür yarışmasında birinciliği bir din adamının İslam’a bakışını eleştiren bir karikatür kazanıyordu.

Genel Kurmay tarafından yapılan çeşitli brifinglerde tehlikeli kurumlar arasında gösterilen Yimpaş, Kombassan Holding, Endüstri Holding, Beğendik, Ülker gibi firmalar verdikleri ilanlarla Cumhuriyete bağlılıklarını belirtiyorlardı.

TGRT (yeni amblemi ve renkleri Egemavisi ve sarı) “Gör bak neler olacak!” sloganıyla yeni bir yayıncılık anlayışına geçiyordu. İlanında “değişim renklerde... değişim gençlikte... değişim seslerde... müzikte, haberde, magazinde, eğlencede, sinemada... değişim yenilikte. “değişim, tüm dünyada ve şimdi TGRT’de! Bu “değişim” izlenir... “Gizli Dosyalar”, Sibel Can Show, Marziye ve Söylemesi Kolay...”²¹¹⁰ gibi yeni ve popüler kültüre uygun programlarla eskiden yaptığı din merkezli yayıncılık anlayışını terk ediyordu. TGRT’nin yayın çizgisindeki bu değişikliğin 28 Şubat Sürecinde bazı askerlerin isteği doğrultusunda yapıldığı konusunda 7 Eylül 2003 tarihli Vatan Gazetesinde Bilal Çetin tarafından “Yazılmayan 28 Şubat” isimli bir yazı dizisi yayınlanmıştı.

Cumhuriyetin 75. yılı için düzenlenen reklam kampanyasını Lowe Adam gerçekleştiriyordu²¹¹¹.

D. RADYO VE TELEVİZYON

1. TÜRKİYE’DE RADYO VE TELEVİZYONUN KISA TARİHİ

Türkiye’de ilk radyo yayını 1927 yılında Türk Telsiz Telefon A.Ş.’nin Ankara ve İstanbul’da kurulan 5 kW gücündeki iki verici istasyonuyla başlamıştır. 1937’de radyo istasyonlarının işletmesi 3222 sayılı kanunla PTT’ye devredilmiştir. Bir yıl sonra Ankara’da uzun ve kısa dalga istasyonları resmen işletmeye açıldı. 1940 yılında Türkiye radyolarını işletme hakkı 3837 sayılı kanunla Matbuat Umum Müdürlüğü’ne verildi. Üç yıl sonra bu kurumun ismi Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne dönüşürken, Radyo dairesi ve Radyo Fen Heyeti kuruldu. 1949 yılında İstanbul radyosu, Harbiye’deki

²¹⁰⁸ Banu Dağtaş, “28 Şubat Süreci Söyleminin Reklam Metinlerinde Analizi”, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, I. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri, Mayıs, Ankara, 2000, s.146-147

²¹⁰⁹ Hürriyet, 05.07.1997, s.17

²¹¹⁰ Hürriyet, 26.09.1998, s.18, Hürriyet, 08.10.1998, s.29

²¹¹¹ Hürriyet, 21.07.1998

yeni binasına taşınarak orta dalga üzerinden 150 kW gücünde yayına başladı. 1950 yılında ise Ankara kısa dalga istasyonu 100 kW gücünde yayına başladı. 1952 yılında İzmir radyosu yayına başladı. Aynı yıl İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ilk televizyon deneme yayınları başlatıldı. 1958 yılında Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı kuruldu ve radyolar ona bağlandı. 1964 yılında Türkiye'de radyo ve televizyon yayın hakkı TRT'ye verildi. Ankara Televizyonu 1968 yılında ilk yayını gerçekleştirdi. 1974 yılında TRT 1, TRT 2, TRT 3 radyoları oluşturuldu. 1982 yılında TRT renkli yayına geçti. Türkiye'de ilk televizyon canlı yayını 6 Ekim 1971'de İzmir'de yapılan Akdeniz Oyunlarında 12 saat süreyle gerçekleştirildi. İlk renkli televizyon yayını 31 Aralık 1981 Yılbaşı Gecesi'nde yapıldı. 1 Temmuz 1984'te TRT yayınlarının tamamı renkli hale geldi²¹¹².

1986 yılında ise televizyonun ikinci kanalı olan TRT 2 yayına geçti. 1988'de radyo 4 FM bandından yayına başladı. TRT radyoları Radyo 1, Radyo 2, Radyo 3 adıyla yeniden düzenlendi. 1989 yılında televizyonun üçüncü kanalı TV 3 ve yöresel GAP-TV yayına başladı²¹¹³.

2. TRT VE ÖZEL TELEVİZYONLARLA İLGİLİ OLAYLAR 1990-2000

1990 yılı başında TRT kanalları olan TV1, TV2, TV3 ve GAP-TV²¹¹⁴ yayınları mevcuttu. Bunlardan GAP TV'de TRT2'nin yayın yapmadığı gündüz saatlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik yayınlar yapan bir kanaldı. Daha çok kanal izleme şansını uydu yayınlarıyla bulabilen kişilere yönelik olarak Hürriyet Gazetesinin TV eki, "TV'de 7 ve Gong"²¹¹⁵da uydu yayınlarının frekansları ve program akışları verilmekteydi.

TRT'nin yurtdışındaki vatandaşlarımıza yönelik olacak yeni kanalı TV5 (TRT Int) ise 28 Şubat'ta²¹¹⁶ yayına başlıyordu. Yine aynı günlerde yayına başlayacak olan fakat sadece çanak antenle izlenebilecek ilk özel Türkçe kanal Star TV'nin (Magic Box) test yayınına başlaması nedeniyle çanak anten satışlarında ve uydu yayınlarını izleyenlerin sayısında büyük artışlar²¹¹⁷ meydana geliyordu.

Türkiye'de özel sektöre ait ilk televizyon yayını 1990 yılında başlamıştır. Özel televizyon yayıncılığının başlayacağını gösteren ilk ilan Hürriyet gazetesinin 1 Nisan 1990 tarihli nüshasının 21. sayfasında yer alan Meta uydu sistemlerine ait yarım sayfa reklamda yer alıyordu. "Magic Box'un önerdiği tek uydu sistemini Meta sunuyor" üst başlığı ve "Şimdi uydu, şimdi herkes" başlığıyla verilen reklamın görsel alanında çizilmiş yeşil renkli bir çanak anteni ve LNB'si, ve onun içinde futbol, filmden bir sahne, basketbol ve Star1 logolu televizyon görüntüleri bulunuyordu. Reklamın metninde Star1 uydu yayınları başlıyor. Spor, futbol birinci lig maçları, filmler, çocuk programları, haber, CNN dünya haberleri eğlence ve Amerikan NBA ligi maçlarının Avrupa'dan ve Türkçe olarak yayınlanacağı ve çok yakında ikinci kanalının da yayına geçeceği belirtiliyordu.

5 Mayıs 1990 tarihli Hürriyet gazetesinin 2. sayfasında renkli ve 5 sütunu tamamen dolduran reklamda "Beklenen an geldi!" üst başlığının altında "Magic Box birinci televizyon kanalı Star1'i nasıl

²¹¹² Kudret Emiroğlu, Gündelik Hayatımızın Tarihi, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s.554

²¹¹³ Memo Lorusse Ansiklopedisi Cilt:3, Aydın Kitaplar, İstanbul, 1991, s.926

²¹¹⁴ Hürriyet, 02.01.1990, s.18

²¹¹⁵ Hürriyet, 17.02.1990, s.17

²¹¹⁶ Hürriyet, 24.02.1990, s.1

²¹¹⁷ Hürriyet, 26.02.1990, s.2

izleyebilirsiniz?!” başlığı, alt başlık olarak “Geç Kalmayın!” uyarısı verilirken, kurumun sloganı olarak “Magic Box “ilk özel televizyon” şeklinde belirtilmişti. Reklamın görsel kısmında bir futbol maçı görüntüsü, bir film sahnesi, NBA basketbol resmi ve bir çizgi film kahramanı bulunuyordu. Metinde Star1’in 7 Mayıs 1990 Pazartesi günü test yayınına başlayacağı, sürekli yayınlara ise Eylül ayında geçileceği ayrıca Türkiye 1.lig maçlarının da yayın haklarının Magic Box’ta olduğu belirtiliyordu. Çanak anteniniz varsa yeni bir antene ihtiyacınız yok, çanak anteniniz yoksa 1.20 m çapında ufak bir çanak anten yeterlidir deniliyor. Star kanalı Eutelsat F5 uydusundan yayın yapıyordu. Yaşamının tadını değiştirmeye, müziğe eğlenceye, futbola, spora doymaya hazırlanın! Star kanalı daha sonraki günlerde programlı yayına²¹¹⁸ başlıyordu. Star1 (magic box) TV yayın akışını, Hürriyet’in renkli olan son sayfasındaki TV programları bölümünde yer alıyordu. Star’ın yayınları 18-23 arası, 3 gün ise 13-01 arası sadece videoclip yayını²¹¹⁹ şeklinde yapılmaktaydı. TRT kurumu özel sektörün televizyon yayınına girmesi üzerine atağa geçiyor ve eğitim amaçlı yeni bir kanal olan TV4’ü Temmuz ayı sonunda²¹²⁰ yayına geçiriyordu.

Özel TV kanalı Star futbol maçlarına da sıcak bakıyor ve ilk futbol maçını naklen yayınlıyordu. Yayınlanan maçta Galatasaray Fenerbahçe’yi 2-0 yeniyordu²¹²¹. Futbol Federasyonu televizyondan futbol maçlarının naklen yayınlanmasını durdurması üzerine maç yayınlarından önemli paralar almaya başlayan kulüpler ayağa kalkıyorlardı²¹²².

1990 yılında Televizyonda yayınlanan diziler ve programlar arasında: Yalan Rüzgarı, Güzel ve Çirkin, Santa Barbara Star1’de, TRT’de ise Soy Ağacı, Alaca Karanlık Kuşağı, Alf, Akşama Doğru kuşak programı, Kamera Arkası, 32.gün haber programı, Bizden Size, Bir Başka Gece, Kuruntu Ailesi, Spor Stüdyosu, Hodri Meydan ve Zenginlerde Ağlar...²¹²³ gibi programlar bulunuyordu.

TV programlarında sponsorluk döneminin yine bu yıl başladığını görüyoruz. Marlboro world of sports ve Akbank Pop100 programı Star1’de yayınlanıyorlardı²¹²⁴. TRT1’de ise CocaCola 1 numara ve Castrol start programlarının sponsor desteğiyle yapıldığını görüyoruz²¹²⁵.

Star’ın, tekel durumundaki TRT televizyonunun reklam piyasasına girmesiyle iki kuruluş arasında reyting mücadelesi başlıyordu. Daha çok seyirci çekebilmek için Star televizyonu seyircilere otomobil ve ev gibi değerli hediyeler vereceğini duyuruyordu. Magic Box (Star1) yılbaşında 5 Mazda ve BMW araba vereceğini açıklıyordu²¹²⁶. Yine yılbaşı gecelerinin en büyük tartışma konusu yılbaşı günü çıkacak dansöz konusunda olurdu. Star bu konuda da TRT’yi zayıf yerinden vuruyor ve yılbaşı gecesi 8 ayrı dansöz çıkarırken, TRT sadece çizgi (animasyon) dansöz çıkartabiliyordu²¹²⁷.

²¹¹⁸ Hürriyet, 07.05.1990, s.18

²¹¹⁹ Hürriyet, 07.05.1990, s.18

²¹²⁰ Hürriyet, 30.07.1990, s.20

²¹²¹ Hürriyet, 07.08.1990, s.20

²¹²² Hürriyet, 06.09.1990, s.21

²¹²³ Hürriyet, 13.09.1990, s.20

²¹²⁴ Hürriyet, 20.10.1990, s.20

²¹²⁵ Hürriyet, 11.11.1990, s.20

²¹²⁶ Hürriyet, 26.12.1990, s.20

²¹²⁷ Hürriyet, 02.01.1991, s.1

Yılbaşı gecesi verdiği otomobiller ve diğer farklı program türleriyle Magic Box AGB araştırma şirketinin rakamlarına göre en çok izlenen kanal oluyordu. Star daha ilk yılbaşı programında TRT'den daha fazla izleniyordu²¹²⁸.

9 Ocak 1991'de Toplu taşıma araçlarında sigara içilmesi ve tütün mamullerinin reklamının yapılması yasaklanıyordu. Sigara reklamları yasaklandığı için 40 milyar liralık sigara reklam piyasası yurt dışından yayın yaptığı için bu yasağa uyma zorunluluğu bulunmayan Magic box'a kalıyordu. Zaten TRT daha öncede sigara reklamı almıyordu. Bu reklamları gazeteler, billboardlar alıyordu kanun teklifi ANAP'lı Bülent Akarcalı hazırlamıştı kabul edilip yürürlüğe giriyordu²¹²⁹. Sigara reklamlarının, gazetelerde yayınlanmasına yasağının gelmesi 1996 yılında gerçekleşiyor ve o yıla kadar en büyük reklam veren sektörlerden biri olan sigara ve tütün sektörü reklamlarına son vermek durumunda kalıyordu.

Körfez savaşı nedeniyle Magicbox CNN'e bağlanarak 24 saat haber yayını yapınca, bu duruma ilgisiz kalan ve iki gündür erken kapanan TRT'de saat başı haber ve 24 saat yayın yapmaya karar veriyor²¹³⁰ ve daha sonra bunu uyguluyordu²¹³¹. CNN televizyonunun savaş muhabiri Peter Arnett Irak'tan yaptığı canlı savaş anlatımıyla oldukça popüler bir isim haline geliyordu. Savaşın bitmesiyle birlikte televizyonlar normal yayınlarına dönüyorlardı. Star 07-07 arası 24 saat, TRT1 05.30-02.00 arası TV2 08-01 arası yayın yapıyordu²¹³².

Çanak antene gerek kalmadan yerli ve yabancı kanalların izlenebileceği kablolu TV çalışmaları bitme aşamasına geliyordu²¹³³. Yaklaşık 13 ay önce faaliyete geçmiş olan TV5 (TRT Int) kanalı ise 4 kitleden izlenir duruma geliyordu²¹³⁴.

Türkiye'de Nisan ve Mayıs aylarında reklam harcamaları 430 milyar lirayı buluyordu. Reklam pastası dağılımından basın 201 milyar lira, Televizyon ise 152 milyar TRT ve 72 milyarı da Magic box olmak üzere toplam 224 milyar lira gidiyordu²¹³⁵.

Yayın hayatında 1 yılını dolduran Magicbox (Star) şimdiye kadar yerli film yayınlamamıştı. Star1 15 Eylül'den itibaren yerli film yayınlamaya başlayacağını açıklıyordu²¹³⁶.

8 Eylül, 32. Gün'' programında yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle TRT Mehmet Ali Birand hakkında soruşturma başlatıyor ve 4 ay sonrada bu programı durdurma ve sözleşmeyi feshetme kararı alıyordu²¹³⁷.

Yıl sonuna doğru TRT 1 ve TRT 2'nin yayın saatleri uzatılıyor ve TV4 ise tamamen eğitim kanalı oluyordu²¹³⁸.

15 Ocak 1992'de İstanbul'da kablo TV yayını başlıyordu.

²¹²⁸ Hürriyet, 05.01.1990, s.7

²¹²⁹ Hürriyet, 11.01.1991, s.5

²¹³⁰ Hürriyet, 17.01.1991, s.1

²¹³¹ Hürriyet, 25.01.1991, s.18

²¹³² Hürriyet, 01.03.1991, s.20

²¹³³ Hürriyet, 13.03.1991, s.24

²¹³⁴ Hürriyet, 05.04.1991, s.22

²¹³⁵ Hürriyet, 01.07.1991, s.5

²¹³⁶ Hürriyet, 07.09.1991, s.20

²¹³⁷ Hürriyet, 11.01.1992, s.24

²¹³⁸ Milliyet, 13.12.1991, s.1

Ahmet Özal kuruluşunda yer aldığı Magic box Star1 kanalından ayrılmak durumunda kalıyor ve kanalın sahibi Uzan grubu oluyordu²¹³⁹.

Magic box daha sonra ikinci kanalı olan Teleon'u Ocak sonunda yayına geçiriyordu²¹⁴⁰.

Yazılı basının devleri Hürriyet ve Sabah ise kurdukları BRT ile yayına geçmeye hazırlanan Show TV'ye ortak oluyorlardı²¹⁴¹.

Show TV Şubat ayının son günlerinde verdiği ilanlarda haftada 25 yeni Türk ve dünya sinemalarından film yayımlayacağını açıklıyordu. Müzikte 1 numara MTV'yi, Rüstem Batum ve Aşkın Nur Yengi Show TV'de yer alıyordu. Kanalın program türleri arasında moda, aerobik, kadın programları, pembe diziler bulunuyordu. İtalya liglerinden naklen yayın, çizgi filmler, çarkifelek, bizden sesler, Playboy Late Night Show, gece keyfi gibi programların yanısıra Zeki-Metin, Ferhan Şensoy, M. Ali Birand, Uğur Dündar, Güneri Civaoğlu isimler yer alıyordu²¹⁴². Show TV Ocak ayında başladığı test yayınlarını tamamlayıp 1 Mart'tan itibaren sabah 08 ile gece 01 saatleri arasında programlı yayınına başlıyordu²¹⁴³. Show TV erotik yayınları gösterime sokmaya başlıyor ve bunun en önemli örneği olan 1 saatlik "Tutti Frutti" programını Türkçe dublajıyla yayınlıyordu²¹⁴⁴.

Özel televizyonlarda artan rekabet ve bazı yeni kanalların yayına geçme hazırlığı reyting rekabetini artırıyor ve bazı kanallar müstehcen yayınlara başlıyorlardı. Bunun üzerine 8 Mart 1992'de İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı Özel TV'lerdeki müstehcen yayınları incelemeye alıyordu.

TRT uydudan verilen yayınlarıyla dünyanın 2. büyük TV'si oluyordu. TRT, Amerikan CNN den sonra dünyanın en geniş alana yayın yapan televizyonu oluyordu²¹⁴⁵.

Türkiye'de en çok izlenen kanal olan Star1 artık uluslararası bir nitelik kazanıyor. Türkiye'nin dışında bütün Avrupa'da, Sovyetler Birliğinin eski cumhuriyetlerinde, Akdeniz ülkelerinde, Kıbrıs ve Ortadoğu'da, Türk Cumhuriyetlerinin bir bölümünde rahatlıkla izlenebiliyordu. Bu nedenle Star 1 ikinci yayın yılında, bu yeni niteliğe uygun bir isim değişikliği yapıyor. Uluslararası niteliğimizi adına yansıtarak adını İnter STAR olarak değiştiriyordu²¹⁴⁶. Türkiye'nin ilk özel televizyonu olan Star 13 Eylül'de yeni yayın dönemine iddialı giriyor "Cesur ve Güzel", "Kaptırcık" gibi dizilerin yanı sıra 24 saat yayına geçeceğini duyuruyordu²¹⁴⁷. "Yeniden Olacak O Kadar Televizyonu" Levent Kırca-Oya Başar²¹⁴⁸ Star'ın iddialı programlarından biri oluyordu.

Teleon yeni yayın döneminde "On'da onlarla" sloganıyla 13 Eylül'den itibaren. Cüneyt Arkın polis'le, Aziz Üstel "Gecenin Konukları", "Ananın Kızı" artık mafya işleri ananın kızından sorulacak. Meral Konrat Ananın Kızı, İlyas Salman "Çiçek Abbas", Gaffur Uzunel "Seyyar Kamil", Üstün Asutay "Vatandaş Ahmet Efendi", Ceylan Palay ve Fatih Mühürdar "Cuma postası", Selin Aktan "Pazarlık",

²¹³⁹ Hürriyet, 23.01.1992, s.11

²¹⁴⁰ Hürriyet, 29.01.1992, s.1,22

²¹⁴¹ Hürriyet, 29.01.1992, s.1,22

²¹⁴² Hürriyet, 01.03.1992, s.24

²¹⁴³ Hürriyet, 01.03.1992, s.1

²¹⁴⁴ Hürriyet, 11.04.1992, s.26

²¹⁴⁵ Hürriyet, 29.04.1992, s.1

²¹⁴⁶ Hürriyet, 15.06.1992, s.9

²¹⁴⁷ Hürriyet, 12.09.1992, s.10-12

²¹⁴⁸ Hürriyet, 17.09.1992, s.9

Leyla Tekül “Yüksek Ökçeler”le, Teleon slogan olarak “Ailenizin Televizyonu”nu kullanıyordu...²¹⁴⁹ gibi programlarla Teleon yeni yayın dönemine iddialı giriyordu.

Magic box’tan ayrılmak durumunda kalan Ahmet Özal yeni televizyon hazırlıklarına girişiyor ve Kanal 6’yı kuruyordu²¹⁵⁰. Test yayınlarını tamamlayan Kanal 6, normal ve düzenli yayınına 4 Ekim²¹⁵¹ tarihiyle başlıyordu. Kanal 6 Televizyonu “Gözünüz bizde olsun” sloganıyla Eylül ayının ilk günlerinden itibaren başlattığı gazete ilanlarında gerçek uluslararası yayıncılık yaparak ilk etapta 100 milyon pek yakında ise 150 milyon Türk’e yayınlarını ulaştıracağını açıklıyordu. Kanal 6 yayınlarının en az %50’sini yerli yapımların oluşturduğu yayın programıyla televizyonculukta yepyeni bir sayfa açacağını belirtiyordu. Ayşen Gruda’lı “Ana”, “Mahallenin muhtarları”, “Emret Başkanım”, “Karşı Şov” kanalın dizileri²¹⁵². Neşe Düzel ve Ahmet Altan sunduğu “Bizim Koltuk” ve Sadri Alışık “Halk Show”²¹⁵³ gibi popüler programları yayınlıyordu.

Özel TV kanalı sayısının artmasıyla çok reyting alan programlar ve sanatçıların transferlerinde çok büyük rakamlar telaffuz edilmeye başlıyordu. Nurseli İdiz’in sunduğu “Saklambaç”, Rüstem Batum Şov, Show TV’den, Ahmet ve Nefes Uğurlu’nun dizisi “Karşı Show” Star’dan Kanal 6’ya transfer oluyordu²¹⁵⁴. Kasım ayı başında ise Sezen Aksu, TRT’den Kanal 6’ya 3 milyar liraya geçerek o güne kadarki en pahalı transfer oluyordu. Kanal 6 en son transfer bombasını yılın son günlerinde mizah ustası Levent Kırca’yı 9 milyar liraya transfer ederek gerçekleştiriyordu²¹⁵⁵.

Reyting uğruna bilerek veya bilmeyerek bazı programlarda ilginç gelişmeler yaşanıyor. Bunlardan biri de Cem Özer’in “Laf lafı açıyor” programına konuk olarak katılan Azeri şair Nara Benek’in programda göğüslerini açıp göstermesiydi²¹⁵⁶.

Show TV’de yayınlanan “Plastip show”da ise başta siyasiler olmak üzere sanatçı ve futbolcu gibi popüler kişilerinin, abartılı bir şekilde karikatürize edilmiş maskelerinin yanısıra o kişiye en yakın bir ses tonuyla, günün ve o kişinin etrafında geçen olayların mizahi bir şekilde eleştirilmesinden oluşuyordu. Programın yapımcısı Cihat Hazardağlı “işim siyasilerin defosunu bulmak” diye özetlediği bu siyasi taşlama programı 3 dakika sürüyordu²¹⁵⁷.

HBB (Has Bilgi Birikim) Televizyonu Kasım ayının ilk günlerinde kendini tanıtıcı reklam kampanyalarına başlıyordu. Reklamlarında başlık olarak Çocuklar, gençler, hanımlar, beyler diyerek toplumun her yaş grubunu kucakladığını belirtiyordu. Haberin politikanın hası HBB’de. Bizden söylemesi!²¹⁵⁸ Deniliyordu. HBB ayrıca Amerikan futbol maçlarının yayınına duyururken bu yeni sporun

²¹⁴⁹ Milliyet, 14.09.1992, s.7,8

²¹⁵⁰ Hürriyet, 28.05.1992, s.1

²¹⁵¹ Hürriyet, 04.10.1992, s.26

²¹⁵² Hürriyet, 02.10.1992, s.23

²¹⁵³ Hürriyet, 11-16.10.1992, s.16,2

²¹⁵⁴ Hürriyet, 02.07.1992, s.26

²¹⁵⁵ Hürriyet, 29.12.1992, s.1

²¹⁵⁶ Hürriyet, 14.07.1992, s.26

²¹⁵⁷ Hürriyet, 01.11.1992, s.12

²¹⁵⁸ Hürriyet, 16.11.1992, s.31

hastası olacaksınız” deniliyordu. HBB Brezilya ve İtalya lig maçlarının yayınının yanı sıra yayınlarda stereo ses kullanmasıyla bir ilki gerçekleştiriyordu²¹⁵⁹.

10 Şubat 1993’de “Yorgun Savaşçı” filminin 10 yıl önce yakılmaktan kurtulan tek kopyası TRT’de gösterime giriyordu.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın ölümü üzerine oğlunun televizyonu olan Kanal 6, “Türk Milleti’nin başı sağolsun” üst başlıklı ve Turgut Özal’ın resminin bulunduğu ilanı tam sayfa ve siyah-beyaz renklerde ve “Elveda Cumhurbaşkanım” başlığıyla yayınlanıyordu²¹⁶⁰. Kanal 6, merhum Turgut Özal’ın büyük oğlu Ahmet Özal’a aitti. 1993 yılında Kanal 6’da yayınlanan programlar arasında “6’dan 66’ya Türkiye’nin eğlencesi olacak” sloganıyla Güner Ümit’in sunduğu Mega Turnike, Güner “Mahallenin muhtarları” ve “Gol Show” gibi programlar yer almaktaydı.

Türkiye gazetesine ait televizyon kanalı olan TGRT “Ülkemizi ve üzerinde yaşayan insanlarımızı, kaybolmaya yüz tutmuş tarihimiz ve kendi öz değerlerimizle yeniden buluşturmak için TGRT’yi kurduk. Çünkü insanlarımız ekran karşısında aileleri ile birlikte oturabilmeli, yüzleri kızarmadan televizyon seyredabilmeliydi. Ve yıllar sonra halkımızın hasretle beklediği bir televizyonu kurduk. TGRT’yi kurduk... halkımızla el ele gönül gönüle... 22 Nisan saat:19.30’u bekleyin. TGRT “Huzur TV” İlanlarıyla 22 Nisan 1993’te yayın hayatına başlıyordu²¹⁶¹.

Show TV’nin sahibi Erol Aksoy Hürriyet gazetesine ortak oluyor ve kanalın haber servisini de Hürriyet gazetesine açıyordu²¹⁶².

Kamuoyunun yoğun baskısı üzerine, Temmuz ayında yapılan Anayasa değişikliğinden sonra 5 Temmuz 1993’te 133 sayılı yasanın kabul edilmesiyle Türkiye’de özel radyo ve televizyon yayıncılığının önü açılıyor ve radyolar yeniden yayınlarına başlıyorlardı. TRT Kurumunda genel müdür olan Kerim Aydın Erdem’in yerine Prof. Dr. Tayfun Akgüner atanıyordu²¹⁶³.

Güner Ümit’i Kanal 6’ya kaptıran Star Televizyonu onun yerine aynı formatta Yıldı’nun sunduğu “Super Turnike”yi yayınlıyordu. İSKİ yolsuzluğunun baş kahramanı Ergün Göknel’in hayatı “Skandal” isimli bir dizi olarak yayınlanıyordu²¹⁶⁴. Kunf-Fu ve Yeniden Olacak O Kadar Televizyonu, Nurseli İdiz Show “Benimle Oynar mısınız? Milyarder olmak ister misin? Paparazzi, Star haber, Futbolig ve Parliament sinema kulübü filmleri Star TV’nin önemli programları arasında yer alıyordu.

Teleon-MTV arasında işbirliği yapılıyor ve Teleon frekansından MTV dünyanın en iyi müzik televizyonu sloganıyla yayın yapmaya başlıyordu²¹⁶⁵.

²¹⁵⁹ Hürriyet, 29.11.1992, s.27

²¹⁶⁰ Hürriyet, 18.04.1993, s.12,15

²¹⁶¹ Hürriyet, 22.04.1993, s.31

²¹⁶² Hürriyet, 22.06.1993, s.1

²¹⁶³ Hürriyet, 10.07.1993, s.1

²¹⁶⁴ Milliyet, 14.09.1993, s.20-21

²¹⁶⁵ Milliyet, 16.10.1993, s.22

Sabah Grubunun Televizyonu olan ATV 12 Temmuz 1993’de yayın hayatına başlıyordu²¹⁶⁶. Güneri Civaoglu ve Mehmet Barlas kanalın önemli gazetecileri arasındaydı. Zeki Alasya-Metin Akpınar ikilisinin sürüklediği “Hastane” isimli komedi dizisi bu kanalın önemli programlarından biriydi²¹⁶⁷.

TV kanallarındaki rekabet reytingi yüksek dizilerin yayın hakkının alınmasında da kendini gösteriyor “Yalan Rüzgarı” isimli bir Soap Opera (pembe dizi) serisini yayınlamak için mücadele eden TRT, ATV ve Star yüzünden, dizinin fiyatı 2 milyon dolar²¹⁶⁸ gibi astronomik rakamlara ulaşıyordu.

Kasım ayının son günlerinde gazetede reklamları çıkmaya başlayan yeni kanal Cine5’ti. Kanal en yeni filmleri ilk defa ve sadece tek başına göstereceğini, üç büyük kulübün maçlarının kesilmeden yayınlanacağını belirterek, izleyicilere “artık kanaldan kanala gezinmek ve zapping yok kendi özel kanalımız geliyor” ifadesiyle yakında yayına başlayacağını duyuruyordu²¹⁶⁹. Kendi özel kanalınız. Amerika ve Avrupa’dan sonra Türkiye’de ilk ve tek aboneli özel TV kanalı Cine5’i sadece aboneler izler. Fiyatı çok ucuz 4 kişilik bir ailenin bir seferlik sinema parasından bile az. 10 Aralık’tan sonra yayınlar şifreli ve sadece decoderle izlenebilecektir²¹⁷⁰. Cine5 kamuya açık olarak başlattığı yayınlarını kendini tanıttıktan sonra 10 Aralık 1993’ten itibaren şifreli hale getiriyordu.

Doğan Grubu ve Doğu Grubu tarafından ortaklaşa kurulan Kanal D televizyonu 19 Aralık 1993’te yayına geçiyordu. Kanal D “Dürüst televizyon yayıncılığı” sloganını kullanıyordu. Kanal D’de haberlerin doğrusunun ve Türkiye’nin en dolu eğlence programlarının yayınlanacağı belirtiliyordu²¹⁷¹.

Muhafazakar bir seyirci kitlesine hitap eden TGRT her akşam bir Türkiye gazetesi okuruna Citroen otomobil veriyordu. Türkiye gazetesi ile TGRT’de “Hayırlı Akşamlar” programını seyredenler “ben Selin Aktan. Evinizde bugünkü Türkiye gazetesi var mı? Sorusuna olumlu cevap verince arabayı kazanabiliyorlardı. TGRT’nin bir başka önemli programı Sebahattin Önkibar’ın sunduğu “Alternatif” isimli haber programı²¹⁷².

Hürriyet okurları tarafından belirlenen sonuçlara göre ekranlarda yayınlanan en iyi programlar şunlardan oluşuyordu: Haber program: Arena, Belgesel: Sarı Zeybek, Yerli dizi: Bizimkiler, Yabancı dizi: Yalan Rüzgarı, Talk Show: Laf lafi açıyor, Saklambaç: Nurseli İdiz, Yarışma-show programı: Güner Ümit Mega Turnike ve sanatçı: Sezen Aksu²¹⁷³.

Cine5 yetkili servisler tarafından kurulan çanak antenlerle izlenebiliyordu. Bunun içinde sık sık antenin nasıl kurulması gerektiği konusunda karikatürlü ilanlar yayınlıyordu²¹⁷⁴. Nisan ayı ortalarında Cine5 kablolu yayına dahil oluyor ve Uğur Dündar’ın “Arena” programını transfer ediyordu²¹⁷⁵. Cine5 yıl boyunca birinci lig futbol maçlarının yanında “Kuzuların Sessizliği”, “Çılgın rahibe” ve “Marlboro Man” gibi... o günlerin son vizyon Hollywood filmlerinin gala gösterimini yapıyordu.

²¹⁶⁶ Hürriyet, 12.07.1993, s.27

²¹⁶⁷ Hürriyet, 29.11.1993, s.4

²¹⁶⁸ Milliyet, 29.09.1993, s.1

²¹⁶⁹ Hürriyet, 29.11.1993, s.2

²¹⁷⁰ Hürriyet, 06.12.1993, s.2

²¹⁷¹ Hürriyet, 14.12.1993, s.35

²¹⁷² Hürriyet 03.01.1994, s.5,23

²¹⁷³ Hürriyet, 22.01.1994, s.2

²¹⁷⁴ Hürriyet, 09.02.1994 s.2

²¹⁷⁵ Hürriyet, 04.04.1994, s.4

Sabah Grubu yayın organı olan ATV kısa zamanda yüksek reyting kazanıyor hem prime time hem de tam günde birinci oluyordu²¹⁷⁶. ATV'nin Ali Kırca ile "Ana Haber Bülteni" oldukça beğenilen ve en çok izlenen haber bülteni oluyordu. ATV "benim de dikili bir ağacım var kampanyası"yla herkesi ağaç dikmeye davet ediyordu. "ATV Hatıra Ormanında" kendi adını taşıyan dikili bir ağacı olacaktı²¹⁷⁷. ATV 1. yılında en çok izlenen kanal olmasında yayınladığı program ve dizilerinde önemli bir payı vardı bunlardan bazıları: "Polis İmdat", "Kayıp Aranıyor", "Hastane", "Süper Baba", "Mahallenin Muhtarları", "A takımı", "Siyaset Meydanı", "Kale Arkası" ve "Olacak O Kadar"²¹⁷⁸.

Show TV 92'de olduğu gibi 93'te de en çok seyredilen kanal olduğunu "Teşekkürler Türkiye" ilanı ile deklare ediyordu²¹⁷⁹. Cem Özer'in sunduğu talkshow programı "Laf lafı açıyor", "Şehnaz Tango", "Hababam Sınıfı" serileri, "Çok özel", "Arena", "Sıcağı Sıcağına", "Hülya"²¹⁸⁰. Bu kanalın önemli ve sevilen program ve filmleri arasında yer alıyordu.

Türkiye'nin ilk özel televizyonu olan Star yeni yayın dönemine iddialı giriyor ve sevilen yerli dizi "Bizimkiler"i ve Türkiye'nin en çok izlenen yarışma programı "Süper Turnike"yi transfer ediyordu²¹⁸¹. Kanalın iddialı dizileri arasında Komedyen Kemal Sunal yeni televizyon dizisi "Bay Kamber" başı çekiyordu. "Teksoy Görevde" ve İbrahim Tatlıses'in sohbet programı "İbo Show" bulunuyordu.

TRT, özel kanalların artan rekabetinde gün geçtikçe izlenme payını kaybediyordu. TRT atılım yapma ihtiyacı hissediyor ve bunun neticesinde "Riziko" isimli "dünyanın 1 numaralı" bilgi yarışması olan, yayımlandığı her ülkede izleyici rekorları kıran, 11 Emmy ödülü bulunan "Jeopardy" isimli yarışmanın yerli versiyonunu "Riziko" ismiyle sunuyordu. Riziko soru sormayan bilgi yarışmasını Serhat Hacıpaşalıoğlu sunuyordu²¹⁸². TRT'nin bir başka önemli projesi de "son 15 yılda, dünyada gerçekleştirilen en büyük yapım" olarak gösterilen ve Kurtuluş Savaşı'mızı anlatan "Kurtuluş" isimli filmi. Yönetmenliğini Ziya Öztan, Senaryosunu Turgut Özakman ve Yapımcılığını TRT'nin üstlendiği filmde Atatürk rolünü Rutkay Aziz oynuyordu²¹⁸³.

1994 yılında televizyonda yaşanan ilginç olaylardan bazıları Show TV'de yayınlanan bir programda Medyum Memiş'in, Medyum Keto'yu canlı yayında dövmesi²¹⁸⁴, Ziya Öztan tarafından TRT için büyük bütçelerle çekilen Kurtuluş isimli yerli dizinin yayınlanmaya başlaması²¹⁸⁵ ve gazetelerin "Ekranda yılın savaşı" başlıklarıyla birinci sayfadan verdikleri basın tarihinin en şiddetli polemiklerini yapan iki tanınmış gazeteci yazar Emin Çölaşan ve Mehmet Barlas'ın TRT1'de kozlarını paylaşacakları "Ateş Hattı" programıydı. Reha Muhtar'ın hazırlayıp sunduğu programda iki deneyimli gazeteci Turgut

²¹⁷⁶ Hürriyet, 16.06.1994, s.21

²¹⁷⁷ Hürriyet, 24.08.1994, s.20

²¹⁷⁸ Hürriyet, 04.10.1994, s.21

²¹⁷⁹ Hürriyet, 09.01.1994, s.21

²¹⁸⁰ Hürriyet, 01.10.1994, s.29

²¹⁸¹ Hürriyet, 10.10.1994, s.24-25

²¹⁸² Hürriyet, 03.10.1994, s.15

²¹⁸³ Hürriyet, 21.03.1994, s.4

²¹⁸⁴ Hürriyet, 05.02.1994, s.23

²¹⁸⁵ Hürriyet, 16.03.1994, s.3

Özal dönemi yolsuzluklarını tartışacaklardı²¹⁸⁶. Önemli buluşma gerçekleşiyor fakat Çölaşan, programı hemen hiç konuşmadan erkenden terk ediyordu.

Türkiye'nin Vizyonu sloganıyla yayın yapan Kanal 6 Televizyonunun önemli programları arasında "Gecenin Rengi" ve "Dilin Kemiği" bulunuyordu. Erhan Yazıcıoğlu için 25.000'den fazla özel kostüm hazırlatılan program "Seç Bakalım" ve Mehmet Ali Erbil'in sunduğu "Süper Gol Show"²¹⁸⁷ da sevilen yarışma programları arasında sayılabilir.

Doğan Grubu ile Doğu Grubunun ortak olarak kurdukları Kanal D Televizyonu ilanlarında "Yeni bir anlayışla, yeni bir yapılanmayla, yeni bir coşku, yeni bir heyecanla, yepyeni bir kanal D olarak, yeni yayın hayatımıza başlıyoruz. Türk televizyonculuğu Türkiye'nin en sağlıklı gelişen, en hızlı büyüyen sektörlerinden biri durumuna gelmiştir. İtalya'nın Fininvest kuruluşuyla işbirliğine girilmiştir. İlkeli yayıncılık, tarafsızlık, toplumsal değerlere saygı ilkemiz olacaktır. Sizi kanal D'ye bekliyoruz" şeklinde açıklama yapıyordu²¹⁸⁸. "Kaygısızlar" dizi filmi, "Rüstem Batum'la 360 derece", "Süper Plastip Show", "Devriye & Devriye" önemli programları arasında yer almaktaydı. Can Dündar'ın yeni belgeseli "Gölgedekiler", "Şahane Cumartesi"de - Behzat ve Süheyl Uygur kardeşler ve "Özü sözü bir": Emin Çölaşan kanal D'de. Ayrıca Çölaşan, Haber bülteninde her gün gündemi yorumluyordu²¹⁸⁹. Kanal D yılbaşı gecesinde Mimaroba'da daire.. 1 Renault Concorde otomobil, 3 Manager, 3 yazlık, 2 Avrupa, 3 Broadway, Paris ve Moskova seyahatleri ve 3 Antalya tatili. Ve hayatınızı değiştirecek büyük sır" vermeyi vaat ediyordu²¹⁹⁰. Özel kanal sayısının kısa zamanda artmasıyla, kanalların seyirci çekebilme için yılbaşı eğlenceleri ve ikramiyeleri de sürekli artış göstermekteydi.

Kanal sayısının hızla artması ve rekabetin güçlüğü kanalları değişik fikirler üretmeye ve farklılıkları ortaya koymaya mecbur ediyordu. Daha yeni bir kanal olan Kanal D yılbaşı gecesini bir sürpriz hazırlıyor ve erkek dansöz Şevket Oktaş'ı ekranlara çıkartıyordu. Show TV'de yılbaşı gecesini Rasim Öztekin ve 4 Rus oyuncunun yer aldığı yerli "Tutti Frutti"yi yayınlamaya karar veriyordu²¹⁹¹.

Çok sevilen Turnike programını sunan Güner Ümit canlı yayında kullandığı "Kızılbaş" sözcüğü yüzünden Alevi yurttaşlardan büyük tepki görüyordu. Ümit "tüm özürlerime rağmen hala yanlış anlıyorlar. Beni Salman Rüştü mü ilan etmek istiyorlar? Anlamıyorum. Bu sözcük benim cahilliğimdir" diyordu. Bu sözler kalabalığı etkilemiyor ve TEM otoyolundaki Star TV'ye gelen 2 bin Alevi gösterici binaya taşla saldırıyorlardı²¹⁹². "Kızılbaş" sözcüğü, Türkiye'de özel televizyonculuğun başlamasıyla birlikte kısa zamanda bir gösteri yıldızı haline gelen Güner Ümit'in sonunu getiriyor ve sanatçı daha sonraki yaptığı programlarda eski tılsımını bir daha hiç yakalayamıyordu.

Kanal D 1995 yılına iddialı programlarla giriyordu. Türkiye'nin tek spor magazin programı "Televole", "Leyla Tekül Show", "Rüstem Batum'la 360 derece", "Devriye & devriye"²¹⁹³. Haber

²¹⁸⁶ Hürriyet, 17.10.1994, s.1

²¹⁸⁷ Hürriyet, 08.12.1994, s.24

²¹⁸⁸ Hürriyet, 17.10.1994, s.2

²¹⁸⁹ Hürriyet, 05.12.1994, s.2

²¹⁹⁰ Hürriyet 30.12.1994, s.2

²¹⁹¹ Hürriyet, 30.12.1994, s.2

²¹⁹² Hürriyet, 11.01.1995, s.1

²¹⁹³ Hürriyet, 10.01.1995, s.2

program “Söz Fato’da”yı sinema sanatçısı Fatma Girik sunuyordu²¹⁹⁴. Bu programın yayınladığı bazı haberler sonunda olayla ilişkisi olan bazı insanların intiharına neden oluyordu. Kanal D’nin bir başka önemli transferi de o zamana dek hiçbir televizyon programı yapmamış olan Ahmet Kaya idi. Ahmet Kaya “Ahmet Abi’nin Vapuru” isimli bir talk şov programı yapıyordu²¹⁹⁵. “Fatih Altaylı ile teke tek”, Can Dünder’in “Gölgedekiler” ve Alevi vatandaşları kızdıran sözleri nedeniyle Star’dan ayrılmak zorunda kalan Güner Ümit’in “İşte Turnike 2000” programı Kanal D’de yayınlanıyordu²¹⁹⁶. Kanalın diğer önemli programları arasında Yasemin Yalçın’ın sevilen dizisi “İnce İnce Yasemin’ce”, İdil Çeliker’in sunduğu “Canlı ve Özel”, Mithat Bereket’in sunduğu “Pusula” isimli haber programı, “Ah kızlar vah erkekler” yarışma programı Levent Erim ve Özlem Savaş sunuyordu. Kadir İnanır’ın programı “Böyle Götmez”, Perihan Savaş’ın programı “Kadınlar Koşuşu” ve Uğur Dünder’in “Arena” bulunuyordu.

Bizimkiler dizinin yeni bölümlerinin yayın hakkını alamayan ATV, TRT’nin elinde bulunan eski bölümleri alarak²¹⁹⁷ yayınlamaya başlıyor ve dizinin iki ayrı kanalda yayınlanan bölümleri izleyicileri şaşırtıyordu. Show TV’de yayınlanan “Söz Fato’da” programı yeni yayın döneminde Kanal D’ye geçmesine rağmen, Show TV programın eski bölümlerine yeni görüntüler ilave ederek adeta program devam ediyormuş gibi kullanması üzerine kanal hakkında dava açılıyordu²¹⁹⁸.

Best FM’deki programlarıyla dikkat çeken gazeteci Fatih Altaylı’da bu başarısı üzerine Hürriyet gazetesine köşe yazarı olarak başlıyordu²¹⁹⁹.

1995 yılında dikkat çeken televizyon programlarından biri de Demet Akbaş ve Yılmaz Erdoğan’ın “Lütfiye ile Mükremin Abi” “Bir Demet Tiyatro” isimli tiyatroya komedi oyunlarıydı²²⁰⁰. Yine mizahi öğeleri içinde taşıyan “İnce İnce Yasemince” isimli komedi dizisi de “Başbakan Cansu” tiplmesiyle bir şekilde Başbakan Tansu Çiller’i çağrıştıran Yasemin Yalçın, %21 gibi büyük reyting oranına ulaşıyordu²²⁰¹.

Show TV 1994’ün izlenme şampiyonu olduğunu açıklıyordu²²⁰². Yılın sonuna doğru beğenilen haber program “32. gün” Show TV’ye geçiyordu²²⁰³.

Araştırmacı gazeteciliğin ülkemizdeki öncüsü Uğur Dünder, yeni yayın döneminde Show TV’den ayrılıp Kanal D’ye geçiyordu²²⁰⁴.

27 Ekim 1995’te Kanal D yönetimi, Hürriyet ve Milliyet gibi gazeteleri de bünyesinde bulunduran Doğan Grubuna geçiyordu. Kanal D 1993 yılında Doğan grubu tarafından ortak kurulmuştu²²⁰⁵.

²¹⁹⁴ Hürriyet, 15.01.1995, s.4

²¹⁹⁵ Hürriyet, 20.01.1995, s.4

²¹⁹⁶ Hürriyet, 23.04.1995, s.27

²¹⁹⁷ Hürriyet, 01.02.1995, s.22

²¹⁹⁸ Hürriyet, 15.02.1995, s.28

²¹⁹⁹ Hürriyet, 12.01.1995, s.1

²²⁰⁰ Hürriyet, 06.04.1995, s.2

²²⁰¹ Hürriyet, 01.11.1995, s.1

²²⁰² Hürriyet, 10.01.1995, s.19

²²⁰³ Hürriyet, 27.11.1995, s.25

²²⁰⁴ Hürriyet, 06.09.1995, s.1

²²⁰⁵ Hürriyet, 28.10.1995, s.1,18

27 Kasım TRT genel müdürü Tayfun Akgüner görevinden alınyordu. Önemli bir TV yıldızı haline gelen Reha Muhtar ise sansürlendiği gerekçesiyle Star'dan Kanal D'ye geçiyordu²²⁰⁶.

Star, yılın ilk günlerinde “En iyi yerli dizi” ödülünü alan, “Ferhunde Hanımlar” isimli diziyi transfer ediyordu. Star ayrıca Avrupa kupalarında başarıyla mücadele eden Galata Saray'ın maçlarını da yayınlıyordu. Star bu maçlarda izlenme rekorları kırıyordu²²⁰⁷. Star'da “Teksoy görevde”, “İbo Show”, “Bizimkiler”, “Bir demet tiyatro” Demet Akbaş Kabare, beyaz saçlı prens “Yıldı” “Cesur ve güzel” ve “Şehnaz Tango” gibi dizi ve programlar bulunuyordu.

“Huzur TV” ve “Televizyonların en Türkiye'si” sloganlarıyla daha çok dini ve ahlaki çizgide yayın yapan TGRT'nin önemli programları arasında “Orhan Karmış sizlerle” isimli sohbet programı, Ercü'nün sunduğu “Kafdağının Ötesi” Eser ve Engin Noyan'ın sunduğu “Günaydın Türkiyem” ve Selin-Ümit Aktan'ın birlikte sunduğu “Hayırlı Akşamlar” bulunmaktaydı.

Yeni yılın ilk günlerinde Show TV'nin genel müdürü Faruk Bayhan kanal D'ye genel müdür olarak transfer oluyordu²²⁰⁸.

“İnce ince Yasemince” komedi dizisi 100 milyar gibi rekor bir ücret karşılığında Kanal D'den Star TV'ye geçiyordu²²⁰⁹. Star'ın bir başka önemli transferi Show TV'nin haber sunucusu Gülgün Feyman'ı 1 milyon dolar ve ayda 2.5 milyar maaş karşılığında kadrosuna dahil etmesiydi²²¹⁰.

Şifreli televizyonculuğun ilk örneği olan Cine5 “Temiz Yayıncılık” ilkesi gereği 13 Mart 1996'dan itibaren Cine5'te erotik film kuşağı, erotik programlar ve 900'lü erotik hat duyurularına yer vermeyeceğini ve bu kararın yürürlüğe girdiğini açıklıyordu²²¹¹. Cine5 yayına başlamasının 3. yılında 250 bininci abonesine kavuşuyordu. 250. bininci üyesine vermeyi taahhüt ettiği Daewoo Espero otomobili Muhammed Ateşçi isimli vatandaşa kazanıyordu²²¹².

Yapılan bir araştırmada dünyada en fazla televizyon izleyen ülkeler sıralamasında Türkiye Avrupa'da şampiyon olurken, dünyada ise Amerika 1. oluyordu²²¹³.

Kanal D genel müdürlüğe Faruk Bayhan'ı getirince kısa zamanda izlenme oranlarında liderliğe yükseliyordu. Daha sonraki yıllarda hemen her kanalda değişik versiyonları yapılacak ve bir başlı başına bir popüler kültür biçimi olacak olan “Televole” isimli çok reyting alan spor magazin programının, birkaç kanalda aynı isim altında yayınlanmasıyla, televole'lerin hakikisi ve sahtesi tartışmaları başlıyordu. Bir Kanal D reklamında olay şu şekilde yansıtılıyordu: “Kanal D'nin gerçek Televole'sinin %14.8, Show TV'nin aşırma Televole'sinin ise %9.3 oranında izlendiği”²²¹⁴ açıklaması yapılıyordu..

Can Dünder'in yeni belgeseli “Aynalar” Mart ayının son günlerinde Show TV'de yayına başlıyordu. Show TV'nin programları arasında “Teke tek”, “Temiz eller”, “32 gün”, “Ekomagazin”, “Huysuz Şov”, “Şakamatik”, “Çok Özel”, “Çarkıfelek”, “Hülya Avşar Show” ve “Saklambaç”

²²⁰⁶ Hürriyet, 18.11.1995, s.20

²²⁰⁷ Hürriyet, 11.01.1995, s.17

²²⁰⁸ Hürriyet, 04.01.1996, s.1

²²⁰⁹ Hürriyet, 04.02.1996, s.1

²²¹⁰ Hürriyet, 01.03.1996, s.1

²²¹¹ Hürriyet, 17.03.1996, s.28

²²¹² Hürriyet, 16.12.1996, s.5

²²¹³ Hürriyet, 23.05.1996, s.28

²²¹⁴ Hürriyet, 14.11.1996, s.27

bulunuyordu. Nisan ayında Hürriyet gazetesinin 8. sayfasında verdiği ilanda Show TV, “televizyon reklamlarda: üç kupona.. şok kupona.. herkül kupona.. reklamları hangi kanalda izlerseniz izleyin bu sözlerden geçilmiyor. Gazeteler arasındaki kıran kırana promosyon rekabeti bütün hızıyla sürüyor. Show TV seyircisine karşı bir sorumluluk gereği reklamları izleyenleri sıkmayacak. Reklam kuşaklarımız Gazete promosyonlarına boğulmayacak. Böylece tüketicinin gerçek anlamda ihtiyacı olduğu ürünlerin reklamları sesini dahi iyi duyurabilecek” diyerek rekabet halindeki gazete reklamlarını yayınlamayacağını ilan ediyordu. Show TV 80’lerin unutulmaz dizisi “Dallas’ı”²²¹⁵ yayınlasa da dizi, o yıllardaki alakayı göremediği için kısa bir süre sonra yayından çekiliyordu. Hülya Koçyiğit’in programı “Son Çare” de kanalın iddialı programları arasındaydı.

TGRT Orhan Karmış’ın hazırlayıp sunduğu “Huzura Doğru” programıyla 1000. programına ulaşıyordu²²¹⁶. 15 Şubat’ta ise Televizyonda ilk defa Kadir gecesini münasebetiyle Saraybosna’dan naklen mevlid yayını yapıyordu. Kanal ayrıca Erhan Yazıcıoğlu’nun sunduğu sevilen program “Seç bakalım hangisi” ve büyük rakamlarla transfer ettiği “İbrahim Tatlıses Show” ile atağa geçiyordu.

Kral TV’nin düzenlediği 1995 yılı video müzik ödülleri sahiplerini buluyordu²²¹⁷.

Ahmet ve Efe Özal Kanal 6’ya (bir gece yarısı baskısıyla) el koyuyordu²²¹⁸.

Tanju Çolak’ın başrolünü oynadığı “kralın hayatı” dizi filmi gereken ilgiyi görmemesi üzerine durduruldu. Hülya Avşar’ında dizinin durdurulmasında etkisi olduğu iddia ediliyordu²²¹⁹.

Kanal D 1996 yılında en çok izlenen kanal oluyordu²²²⁰.

Kanallar arasındaki izlenme oranlarının yüksekliği konusundaki tartışmalar ve atışmalar hiç eksik olmuyordu. Zira kanalların ayakta kalabilmesinin en önemli kaynağını reklam gelirleri oluşturuyordu. Reklamlarda genellikle en çok izlenen kanala ve diğer kanallara göre daha yüksek bir yayın bedeli karşılığında gidiyordu. ATV ve Kanal D televizyonlarının reklam kuşaklarını pazarlayan Bimtaş şirketi verdiği ilanda pazarlamasını yaptığı kanalların 1996 yılını reyting lideri olarak kapattığını belirterek diğer kanalları hikaye kahramanı “Pinokyo’ya benzeterek onların “biz birinciyiz” sözlerinin yalan olduğunu şu şekilde açıklıyordu. “Onlar gerçekleri çarpıtmaya devam ediyor. Onlar Cine5 ve Show TV ekranlarından birkaç futbol maçı ve bayatlamış Kemal Sunal filmlerinden hareketle çirkin ve çarpıtılmış bir kampanya ile kendilerini 1 numara, en büyük ilan ederek doğruları utanmadan saptırmaya devam ediyorlar...”²²²¹.

İSKİ skandalının kadın kahramanlarının ekranlara çıkarılmasında yarışan TV kanalları aynı mücadeleyi 1996 yılının sonlarına doğru meydana gelen Susurluk kazasının şoförünü ekrana çıkartma konusunda da gösteriyorlardı. Aczmendi Müslüm Gündüz ve Fadime Şahin olayı ise yeni yılın ilk günlerinde gündeme geliyor Fadime kanaldan kanala geziyordu. Fadime’nin canlı yayına katıldığı

²²¹⁵ Hürriyet, 19.08.1996, s.4

²²¹⁶ Hürriyet, 25.01.1996, s.6

²²¹⁷ Hürriyet, 20.03.1996, s.28

²²¹⁸ Hürriyet, 25.11.1996, s.1

²²¹⁹ Hürriyet, 05.12.1996, s.1

²²²⁰ Hürriyet, 04.01.1997, s.1

²²²¹ Hürriyet, 15.03.1997, s.20,21

programlar izlenme rekorları kırıyordu²²²². Fadime Şahin olayı Amerikan basınının bile gündemine giriyordu²²²³.

Kanal D'nin önemli haber programı olan "Arena"da "Cinci Ali hoca ve Fadime Şahin'in haberleri ve canlı yayına çıkmaları gündemin en önemli konuları arasında bulunuyordu²²²⁴. Fadime Şahin olayına farklı bir bakış açısıyla "Prizma" programında Nurseli İdiz yaklaşıyordu²²²⁵. Ali Kalkancı'nın eşi Emire Ersoy Kalkancı Uğur Dündar'a, tarikatların iç yüzü ve siyasetçilerle bağlantıları konusunda Türkiye'yi sarsacak açıklamalar Arena özel" programında yapıyordu²²²⁶. Ocak ayının son haftasında yayınlanan "Teke tek" programında Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis'in suikast sonucu öldürüldüğü belgeleriyle belirtiliyordu. Kanal D yılbaşında ise 55 Tofaş otomobil vereceğini açıklıyordu²²²⁷.

1998 yılı Ocak ayı başında NTV televizyonu "24 saat kesintisiz haber ve doğru almak hakkınız" diyerek tam gün haber yayımına geçeceğini duyuruyordu.

Küçük çocuk sanatçıları televizyona çıkarmak bir moda halini almakla kalmıyor hatta dizi film yaptırılıyordu. Show TV Şubat ayının başında verdiği reklamda "bomba gibi bir dizi. Küçük yaşta ailesini kaybeden Küçük İbo'nun amacı Tatlıses gibi ünlü bir sanatçı olmaktır.." diyerek dizinin tanıtımı yapılıyordu.

TGRT, Nostalji serisi çalışmalarlarıyla büyük sükse yapan Muazzez Ersoy'a "İntizar" isimli bir dizi çektiriyordu. Yönetmenliğini Osman F. Seden'in yaptığı dizide İsmet Özhan jön olarak rol alıyordu²²²⁸. İntizar isimli dizi iki sanatçı arasında bir aşkın doğmasına neden oluyor ve iki sanatçı daha sonra hayatlarını evlilikle birleştiriyorlar fakat evlilikleri kısa ömürlü oluyordu.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından hizmete açılan ATV 2000 Binasında beş tane modern TV stüdyosu yer alıyordu²²²⁹.

TRT Genel Müdürlüğüne Yücel Yener, Anadolu Ajansı müdürlüğüne ise Mehmet Güler atanıyordu²²³⁰.

31 Ağustos 1997'de ATV'nin İstanbul Kasımpaşa'daki stüdyosu, İmam-Hatiplerin kapatılmamasını isteyen bir grup tarafından basılıyordu.

1998 yılında yayın yapan televizyon kanalları şunlardı: Kanal D, ATV, Star, Show, TRT1, TGRT, Bravo, Cine5, Süper, Prima, Ctv, Olay TV, Eko, Discovery, Flash, Number one, TRT2, TRT3, HBB, NTV, Kanal 6, TRT Int, TRT4, Samanyolu ve kanal 7²²³¹.

Bravo TV "Düşlenen bir televizyon kanalı" sloganıyla, Filmler, diziler, belgeseller, haberleri kapsayan yayın formatıyla kablolu TV'de yayına girdiğini duyuruyordu²²³².

²²²² Hürriyet, 08.01.1997, s.1

²²²³ Hürriyet, 10.01.1997, s.1

²²²⁴ Hürriyet, 09.01.1997, s.20

²²²⁵ Hürriyet, 14.01.1997, s.23

²²²⁶ Hürriyet, 17.01.1997, s.6

²²²⁷ Hürriyet, 25.12.1997, s.28

²²²⁸ Hürriyet, 16.04.1997, s.23

²²²⁹ Hürriyet, 18.05.1997, s.4

²²³⁰ Hürriyet, 13.07.1997, s.16

²²³¹ Hürriyet Tatil, 04.07.1998, s.16

²²³² Hürriyet, 12.02.1998, s.2

Kanal D, “Lider değişmiyor Kanal D” 1995’i lider bitirdi, 96’da hep liderdi, 97’de yine liderdi ve 98’e de lider giriyor! Üstelik 3-5 saat değil, bütün bir yıl boyunca 24 saatin birincisi. Türkiye 24 saat kanal D’yi izliyor. Teşekkürler Türkiye” açıklaması yapıyordu²²³³. Kanal D’de yayınlanan programlar arasında Mehmet Ali Erbil ile “Çarkıfelek”, “Ruhsar”, “Şahane Pazar”, “laf lafı açıyor” “Olacak O kadar Televizyonu” ve “Beyaz show” bulunuyordu.

Kanal D yılbaşı programında ise 20 tane 0 km Ford Ka, Mondeo ve Fiesta otomobil veriyordu. Kanal D televizyonu tarafından canlı yayınlanan “Çarkıfelek” programı yüzünden telefonlar kilitleniyordu²²³⁴.

TV kanalları için hazırlanan yerli dizilerde maliyetler bölüm başına 1 milyon dolar seviyelerine ulaşınca, bu dizilerin yapımına son verilmeye başlanıyordu²²³⁵.

Doğan ve Çukurova grubu dijital platform için adım attılar Aralık’ta 77 kanallık süper eğlence geliyor²²³⁶ duyurusu yapıyordu.

Haziran ayı başında Cine5 televizyonu 500 bininci üyesine büyük bir hediye vereceğini belirtiyordu. İlerleyen günlerde sevilen komedyen Mehmet Ali Erbil “amanınnn. Cine5’teyim” diyerek şifreli kanala geçiyordu. Galata Saray’ın UEFA Kupası maçlarının gösterimini de Cine5 alıyordu²²³⁷. Yılın son ayına doğru Cine5 7. yaşında 12 ay üye olan veya üyeliğini yenileyenlere cep telefonu hediye ediyordu.

Kanal 7 televizyonu yılın sonuna doğru kendini yeniliyordu. Yeni yayın dönemine daha renkli, daha canlı giriyordu. Kanal 7 herkesin özlemle andığı unutulmaz dizi “Küçük Ev”, “Türüt show”, “İbrahim Sadri show”, “Emine Beder’le yemek” gibi programlar yayınlayacağını ilan ediyordu. Reklamlarda “Yenilenen kanal 7’yi izleyin:Televizyona bakışımızın değiştğini göreceksiniz. Kanal 7=7 kumandanızda kanal 7’nin yeri 7’dir. 7’yi yerine koyun” deniliyordu²²³⁸. Özellikle muhafazakar kanalların bu yeniliğe girmesi bir bakıma “28 Şubat Süreci”nin bir zorlamasıydı. Bu tür yenilik TGRT’de çok daha radikal biçimde ortaya çıkarken, Samanyolu ve Kanal 7’de daha hafif boyutta gerçekleşiyordu.

TGRT yılın başında Savaş Ay’la “A takımı”nı transfer ediyordu. TGRT yine yeni yepyeni. Diziler: “bize ne oldu?”, “Marziye”, “Aşkın dağlarda gezer”, “Belalım benim”, “Evimiz olacak mı?”. Diğer programlar: Sümer Ezgü ile “Nazar değmesin”, İzzet Altınmeşe ile “İzzeti ikram”, Cüneyt Arkın ile “Babacan”, “Klas magazin” ve “Erkan Yolaç show²²³⁹” TGRT Millennium show. Sezen Aksu, Mahsun Kırmızıgül, Seda Sayan, Sibel Can, Emrah ve Beyaz gibi en pahalı ve popüler sanatçıları yılın son gününde ekrana getiriyordu²²⁴⁰.

Star Grubu televizyonlarından Teleon-kral TV digital yayına geçiyordu. Abonelik usulü yayın yapacak olan platform 20 Mayıs 1999’dan itibaren Türkiye 1.lig maçlarının yayın hakkını alıyordu.

²²³³ Hürriyet, 01.01.1998, s.6

²²³⁴ Hürriyet, 06.01.1999, s.1

²²³⁵ Hürriyet, 27.01.1999, s.19

²²³⁶ Hürriyet, 09.05.1999, s.1

²²³⁷ Hürriyet, 08.11.1999, s.33

²²³⁸ Hürriyet, 02.11.1999, s.29

²²³⁹ Hürriyet, 10.10.1999, s.35

²²⁴⁰ Hürriyet, 31.12.1999, s.31

Rumeli Holding ve Telsim işbirliğiyle futbol yayınlarında yeni bir çağ başlayacak. Digital TV çağı başlayacak şekilde ilanlar veriyordu²²⁴¹.

CNN patronu Ted Turner ve eşi Jane Fonda Çiller'den randevu istedi. Türkiye'de yayın yapmak istiyor²²⁴². 1994 yılından beri Türkiye'de televizyon yayını yapmak isteyen CNN televizyonunun sahibi Ted Turner beş yıl aradan sonra Doğan Grubuyla anlaşarak amacına ulaşıyordu.

“CNN Türk” ismiyle Doğan medya grubu ve CNN, televizyon yayıncılığı alanında ortak bir girişimde bulunmak için 13 Haziran'da anlaşmaya varıyordu. CNN'in ikinci dış yatırımı ve Türk medyasında bir ilk olan bu anlaşma Hürriyet gazetesinde şu cümlelerle veriliyordu. “Her yarım saatte bir haber sunulacak²²⁴³. Dünyanın en büyük haber kanalı CNN ile Doğan grubunun ortaklaşa kurduğu CNN-Türk yayın hayatına başlıyor. Genel yayın yönetmeni Taha Akyol “CNN-Türk veriyse doğrudur ilkesini yerleştireceğiz” diyordu²²⁴⁴. CNN Türk 11 Ekimde yayına geçeceğini “haberiniz olsun” ilanlarıyla duyururken adeta kanalın tamamen haber ağırlıklı olacağını vurgulamak istiyordu. DMG Doğan Medya Grubu ve Turner A. Time Warner Company CNN-Türk²²⁴⁵. “Haberiniz olsun bugün yayında²²⁴⁶”. CNN-Türk “Haberin gerçek yüzü. Çünkü bize göre haber, hayatın kalp atışlarıdır”²²⁴⁷. CNN-Türk “Reyting değil, haber peşinde olacağız. 24 saat haber 2 dakika reklam” yayınlıyacağız diyordu²²⁴⁸.

Kanal D'de yayınlanan “32. Gün” programına katılan sosyolog yazar ve Fetullah hoca sempaticanı Nevval Sevindi “Cumhuriyet gazetesi yazarı Hikmet Çetinkaya için “şerefsiz gazetenin şerefsiz yazarı” dedi. Programa telefonla katılan Dr. Necip Hablemitoğlu'na ise “köpek, köpeksin, aşağılık yeter ulan gargara yapma!” dedi. Birand “bu sözler bir hanımefendiye yakışmıyor” dedi. Sevindi, Fetullah Hocayı eleştirenlere, program boyunca ağır hakaretler etti²²⁴⁹.

Mart ayında faaliyete geçecek olan Digital TV'nin 500 milyon dolarlık yatırım anlaşması 9 Aralık'ta Doğan, Çukurova ve Philips arasında imzalanıyordu²²⁵⁰.

3. ÖZEL RADYOLAR

TRT'nin yayın tekelinin Star televizyonu tarafından kırılması, bu alanlara yatırım yapmak isteyen diğer müteşebbisleri cesaretlendiriyor ve arka arkasına birçok Televizyon ve radyo istasyonu faaliyete geçiyordu. Radyo kurmak daha az bir sermaye gerektirdiğinden özellikle genç işadamlarının ilgisini çekiyordu²²⁵¹. Yılın sonlarına doğru Ulaştırma Bakanlığı özel radyolara için suç duyurusunda bulunuyordu²²⁵². Radyolara ikinci darbede sanatçılardan geliyor telif hakları nedeniyle kasetlerinin yayınlanmasını engellemeye başlıyorlardı. Bülent Ersoy, Zerrin Özer gibi sanatçılar mahkeme kararıyla

²²⁴¹ Hürriyet, 24.05.1999, s.2

²²⁴² Hürriyet, 04.09.1994, s.1

²²⁴³ Hürriyet, 14.06.1999, s.1

²²⁴⁴ Hürriyet, 11.10.1999, s.1

²²⁴⁵ Hürriyet, 04.10.1999, s.27

²²⁴⁶ Hürriyet, 11.10.1999, s.29

²²⁴⁷ Hürriyet, 12.10.1999, s.31

²²⁴⁸ Hürriyet, 12.10.1999, s.1

²²⁴⁹ Hürriyet, 26.06.1999, s.1

²²⁵⁰ Hürriyet, 10.12.1999, s.1

²²⁵¹ Hürriyet, 13.04.1992, s.5

²²⁵² Hürriyet, 12.09.1992, s.3

Süper FM ve Number One FM’de kasetlerinin yayınlanmalarını engelliyorlardı²²⁵³. 22 Mart 93’te Türkiye’de yayın yapan özel radyo sayısı 500’ü aşıyor, hatta bir radyo otomobilden yayın yapıyordu. Samsun’da iki arkadaş, özel otomobillerini stüdyoya çevirerek kurdukları “Allah biliyor FM” adlı radyo ile gezici yayına başladılar²²⁵⁴.

1 Nisan 1993’te Ulaştırma Bakanlığının yayımladığı bir genelgeyle özel radyolar kapatılıyordu. Türkiye’den yayın yapan Flash TV ve İstanbul belediyesinin televizyonu olan BRT’nin yanısıra daha bir çok televizyon ve radyo kuruluşu bulunuyordu²²⁵⁵. Kapatılan bazı radyolar uluslararası sulardan korsan yayın yapmaya başlıyordu. Yasaklamadan sonra 207 radyo ve 15 TV²²⁵⁶ kapatılıyordu. Anayasaya aykırı bir şekilde yayın yapmaya devam eden özel radyoların kapatılması kararı üzerine, halkla birlikte SHP grubu da sert tepki gösterince, İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu uygulamayı bir hafta erteliyordu²²⁵⁷. Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde Başbakanlığa vekalet eden SHP lideri Erdal İnönü: “ilk işim özel radyoları açtırmak” diyordu²²⁵⁸.

Flash TV ise Mayıs ayı sonlarına doğru yasağı delerek korsan yayına başlıyordu²²⁵⁹.

Anayasa değişikliğinden sonra radyolar pürneşe yayınlarına başladılar. Gazeteci Tufan Türeñç makalesinde “Halk radyolarının söke söke geri aldı”²²⁶⁰ diyordu.

Doğuş Holdinge ait Radyo Foreks’de yayına başlıyordu²²⁶¹.

28 Şubat Süreciyle birlikte radyoların yayın politikaları ve ideolojik duyarlılıkları da belirleniyordu. Türkiye’de 1057 özel radyonun 500’ünün İslami çizgide olduğu açıklanıyordu.

En iyi ve en yeni müzik. En iyi haber sloganıyla İki yıl önce kurulan ve kısa zamanda popüler olan radyolardan Power FM 2. yaşını kutluyordu²²⁶².

Radyo Tatlıses Hasan Bora’nın adamları tarafından basılıyordu²²⁶³.

Radyo Mydonose “okunuşu maydonoz” diyerek deneme yayınlarına başladığını duyuruyordu²²⁶⁴.

4. RTÜK

16 Nisan 1994’de “RTÜK Yasası” adıyla bilinen 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun TBMM’de onaylanıyordu. RTÜK’ün yeni reklam yönetmeliği resmi gazetede yayınlanıyor ve reklamlarda argo kullanmama ve rakip ürünü kötüleme başta olmak üzere²²⁶⁵ bu yasayla televizyonlarda bolca yayınlanan medyum, arkadaşlık vb gibi reklamlar yasaklanıyor ve reklamlara düzenlemeler getiriliyordu. Ayrıca kurula zararlı yayın yapan radyo ve televizyon kuruluşlarını kapatma yetkisi veriliyordu.

²²⁵³ Hürriyet, 04.02.1993, s.3

²²⁵⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.417

²²⁵⁵ Hürriyet, 02.04.1993, s.17

²²⁵⁶ Hürriyet, 03.04.1993, s.1

²²⁵⁷ Hürriyet, 01.04.1993, s.1

²²⁵⁸ Hürriyet, 13.05.1993, s.1

²²⁵⁹ Hürriyet, 29.05.1993, s.21

²²⁶⁰ Hürriyet, 10.07.1993, s.1,16

²²⁶¹ Hürriyet, 03.01.1994, s.7

²²⁶² Hürriyet, 05.11.1994, s.6

²²⁶³ Hürriyet, 02.01.1998, s.3

²²⁶⁴ Hürriyet, 08.06.1998, s.27

²²⁶⁵ Hürriyet, 22.11.1994, s.32

11 Kasım 1983'te çıkarılan 2954 sayılı Radyo ve televizyon kanunu ile yurtiçinde ve yurtdışında radyo ve televizyon yayını yapma hakkı devlet tekeline verilmiş, izleyiciye seçme hakkı sağlamak üzere birden çok kanalın yurt çapında yayın yapması öngörülmüştü. Bu kanun özel radyo ve televizyonların kurulmasıyla işlevsiz hale gelmişti.

RTÜK yasası ile bütün radyo ve televizyonların yayınlarına temel oluşturacak olan yayın ilkeleri şu şekilde belirleniyordu: “T.C'nin varlık ve bağımsızlığına, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğüne, toplumun milli ve manevi değerlerine, anayasanın genel esasları arasında yer alan ilkelere, demokratik kurallara ve kişi haklarına, genel ahlak, toplum huzuru ve Türk aile yapısına aykırı olmayacak. Yayınlar Türkçe yapılacak, ancak evrensel kültür ve bilim eserlerinin oluşmasında katkısı olan yabancı dillerin öğretilmesi ya da bu dillerle haber iletilmesi amacıyla yabancı dillerin kullanılmasına olanak sağlanacaktı.

Yasa ile 9 kişilik özerk ve tarafsız bir kamu tüzel kişiliğinde Üst Kurul oluşturuluyordu. Üst kurul radyo televizyon faaliyetlerini düzenlemekle yükümlü kılınyordu. RTÜK'ün öngördüğü yükümlülükleri yerine getirmeyen, izin şartlarını ihlal eden, yayın ilke ve esaslarına aykırı yayın yapan özel radyo ve televizyon kuruluşlarına ekran karartmanın da (geçici yayın durdurma), aralarında bulunduğu çeşitli yaptırımlar uygulayacaktı²²⁶⁶.

RTÜK başkanı Ali Baransel “bazı yerel medyalar şantaj unsuru olarak kullanılıyor onlara not veriyoruz” diyordu²²⁶⁷.

Star TV, Çiller ve SPK aleyhine yayınları yüzünden 3 gün susturuldu²²⁶⁸.

Refahiyol Hükümetinin kuruluş sürecini aşağıdaki ifadelerle haber olarak veren Kanal D televizyonunun ekranı RTÜK tarafından karartılıyordu. “Televizyon kapattırın sözler: “8 yıllık eğitim rafa kaldırılacak, laik eğitim düzeni tehlikede, RP ve Çiller'in yolsuzluk dosyalarını rafa kaldıracağı ve laik eğitim sisteminde rötuşlar yapacağı tahmin ediliyor. Bu hükümet döneminde adamını bulamayanın işi zor. Devlet kadroları paylaşılacak” bu sözler 3984 sayılı RTÜK kanununun 4. Maddesinin C, I, İ, N bendine aykırı bulunduğu için kapatılıyordu. RTÜK Başkanlığını Güneş Müftüoğlu yapıyordu²²⁶⁹.

Hülya Avşar şov programında Küçük İbo'yu kucağına oturtunca RTÜK, Avşar'ın kanalını kapatıyordu²²⁷⁰.

Frekans ve yayın yapma hakkı olmadığı için M.Ü. İletişim Fakültesi Radyosunu kapatan RTÜK'e Basın Konseyi'nden tepki geliyordu²²⁷¹.

Işın Çelebi HBB TV'de Mudo gömleğinin gizli reklamını yaptığı için kapatıldı²²⁷².

Enis Berberoğlu “sigaraya reklam yasağı koyarak içmeyi önlemek zor” diyordu. Sigara reklamları gazete ve dergilerden kayboluyordu²²⁷³.

²²⁶⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, Cilt IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.436

²²⁶⁷ Hürriyet, 25.02.1995, s.18

²²⁶⁸ Hürriyet, 28.11.1995, s.23

²²⁶⁹ Hürriyet, 21.07.1996, s.21

²²⁷⁰ Hürriyet, 19.07.1997, s.13

²²⁷¹ Hürriyet, 13.09.1996, s.20

²²⁷² Hürriyet, 16.09.1996, s.13

²²⁷³ Hürriyet, 12.12.1996, s.10

RTÜK başkanı Güneş Müftüoğlu istifa etti²²⁷⁴.

Tacizci doktor görüntüleri nedeniyle halkın kutlama mesajları yağdırdığı kanal D'ye RTÜK en ağır cezalardan biri olan 3 gün kapatma cezası veriyordu²²⁷⁵.

RTÜK'ün yeni başkanı İbrahim Agah Çubukçu “televizyonlardaki en önemli sorun irtica” diyordu²²⁷⁶.

RTÜK'ün yeni Başkanı Susurluk raportörü Kutlu Savaş oluyordu²²⁷⁷.

RTÜK'e gelen ilginç olaylardan biri de, Devlet bakanı Işıl Saygın'ın gazeteci Ayşe Arman'la yaptığı sohbet “52 yaşındayım ve bakireyim”²²⁷⁸ şeklindeki sözlerinin Hürriyet'te yayınlanmasıydı. Röportaj bu başlıkla ve büyük puntolarla yayınlanınca, bu olay Levent Kırca tarafından parodi haline dönüştürülüyor ve “Olacak O Kadar” Programının televizyonda yayınlanması üzerine Işıl Saygın şikayette bulunuyordu. RTÜK programı yayınlayan Kanal D televizyonunu kapatıyor²²⁷⁹ ve bu durumu protesto için de Levent Kırca açlık eylemine başlıyordu.

1999 yılı seçimlerinde YSK'nun kararı, siyasi haber yayınlayan her TV'yi kapanma noktasına getiriyor bu duruma RTÜK bile “bu kadar TV kapatılmaz” diyerek isyan ediyordu²²⁸⁰.

Nisan ayında yapılacak genel seçimler ekrandaki rekabeti kızıştırıyor ve Çiller ailesine yakın BTV kanalından alt yazı olarak verilen küfürlü ifadeler ve sloganlar RTÜK tarafından yasaklanıyordu²²⁸¹.

Levent Kırca geçen yıl RTÜK'ü protesto için yaptığı açlık grevi kararını hatalı buluyordu²²⁸².

TGRT, barmen Oğuz Atak sırtında “Allah” yazılı dövmesinin haber olarak yayınlanmasından, cinayetle sorumlu suçlu bulundu ve 10 milyar tazminat ödemeye mahkum ediliyordu²²⁸³.

ATV'de yayınlanan “Şok” isimli mizah programında “Amerikalı ünlü milyarder dul ve kapak yıldızı Anne Nicole Smith'in zevk için senede bir gün “Edirne Genelevi”ne gelip çalıştığı” şeklindeki haber üzerine, ilerki günlerde açıklama yapan Edirne Valisi Mehmet Canseven'in “İlde böyle bir kişinin çalıştığını tespit etmedik” açıklaması Bulgar gazetelerine de konu oluyordu²²⁸⁴. Gazeteci Korcan Karar'ın sunduğu ciddi bir anlatımla sunulan ama mizah içerikli bu programın formatı tam açıklanamadığı için bu programda verilen bir çok haber hem sıradan halk tarafından hem de üst düzey bürokratlar tarafından doğru olarak kabul edilerek günlerce konuşuluyor ve resmi açıklamalar yapıyordu.

Devlet Bakanı Işıl Saygın çocuk şarkıcı modasının ilk kahramanı “küçük İbo”yu şov programına çıkararak Hülya Avşar'a “soytarı” diyordu²²⁸⁵.

Kanal D'de yayınlan “Söz Fato'da” isimli haber programında yayınlanan bir haberde K.A. isimli Profesör bir doktorun hastalarına cinsel tacizde bulunmasını belgeleyen gizli kamera görüntülerinin

²²⁷⁴ Hürriyet, 06.03.1997, s.1

²²⁷⁵ Hürriyet, 21.03.1997, s.1

²²⁷⁶ Hürriyet, 04.01.1998, s.23

²²⁷⁷ Hürriyet, 02.06.1998, s.21

²²⁷⁸ Hürriyet Pazar, 04.10.1998, s.4

²²⁷⁹ Hürriyet, 26.10.1998, s.32

²²⁸⁰ Hürriyet, 03.03.1999, s.21

²²⁸¹ Hürriyet, 24.03.1999, s.21

²²⁸² Hürriyet, 09.11.1999, s.14

²²⁸³ Hürriyet, 23.07.1999, s.3

²²⁸⁴ Hürriyet, 09.11.1996, s.4

²²⁸⁵ Hürriyet, 10.03.1997, s.1

yayını, kanala büyük reyting kazandırıyor ve Emire Kalkancı'nın reytinginden sonra fakat Fadime Şahin'den daha fazla reyting oranına ulaşıyordu. Bu reyting başarısı RTÜK tarafından 3 gün kapatılmayla neticeleniyordu²²⁸⁶.

İstanbul'un göbeği sayılabilecek Tepebaşı'nda bulunan Flash TV bir grup tarafından basılıyor ve tahrip ediliyordu. Baskından bir gün önce Alaattin Çakıcı canlı yayına telefonla katılıp Başbakan yardımcısı Çiller ve eşi hakkında ağır suçlamalarda bulunmuştu²²⁸⁷.

“Medya maydonozu” lakaplı Levent Oran A Takımı programında canlı yayında roman şarkıcı Gamze Bulut tarafından tokatlanıyordu²²⁸⁸. Fakat daha sonraki günlerde bu olayın reyting uğruna hazırlanmış bir mizansen olduğu ortaya çıkıyordu. Levent Oran daha sonra yaptığı seks şovu yüzünden tutuklanıyordu²²⁸⁹.

Jet-Pa Holding yönetim kurulu başkanı Fadıl Akgündüz'ün adamı olduğu belirtilen Mehmet Takiddin Yarayan'ın DYP'den Siirt milletvekili seçilmesine, karşılık olarak Çiller'lerin BTV kanalına ve Öncü gazetesine 1 trilyonluk reklam aldıkları iddia ediliyordu²²⁹⁰.

New York Times gazetesinin İstanbul muhabiri Amerikalı gazeteci Stephen Kinzer Açık Radyo'da caz programı yapıyordu²²⁹¹.

E. KÜLTÜREL ORTAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ

90'lı yıllar Türk Pop müziğinin altın yıllarıydı. Sezen Aksu'nun yanında yetişen Aşkın Nur Yengi, Harun Kolçak, Sertap Erener ve Levent Yüksel bu dönemin en parlak isimleri arasında olmayı başarıyorlardı. Tarkan bu dönemin en büyük pop yıldızı olmuştur. Atlantis Plak şirketiyle yaptığı çalışmalarla Tarkan'ın ünü Türkiye sınırlarını da aşmıştır. Bu dönemin diğer önemli pop yıldızları arasında: Çelik, Kenan ve Ozan Doğulu kardeşler, Mustafa Sandal, Candan Erçetin, Mirkelam, Rafet El Roman, Doğuş, Deniz Seki gibi isimler sayılabilir. Pop müzik alanındaki bu gelişmeler uluslararası Eurovision yarışmasına da yansıyor ve yıllardır son sıraların vazgeçilmez ülkesi olan Türkiye 1997 yılında tarihinde ilk kez III. lük alıyordu. “Dinle” isimli bu şarkıyı Şebnem Paker²²⁹² seslendirmişti.

90'lı yıllar boyunca Türkiye dünyaca ünlü pek çok pop yıldızının konserlerine sahne oluyordu. 1993 yılında Michael Jackson bir yıl önce gelemediği konserine geliyordu. Guns n'roses²²⁹³. Elton John²²⁹⁴. Dünyaca ünlü metal grubu Metallica²²⁹⁵. Rolling Stones, Duran Duran²²⁹⁶. Madonna gibi pop sanatçıları konserler veriyorlardı.²²⁹⁷ Bu konserleri bazen organizatörler, bazen de sponsorlar

²²⁸⁶ Hürriyet, 21.03.1997, s.1,18

²²⁸⁷ Hürriyet, 04.05.1997, s.1

²²⁸⁸ Hürriyet, 11.01.1999, s.1

²²⁸⁹ Hürriyet, 20.03.1999, s.5

²²⁹⁰ Hürriyet, 22.04.1999, s.9

²²⁹¹ Hürriyet, 28.05.1999, s.14

²²⁹² Hürriyet, 05.05.1997, s.1

²²⁹³ Hürriyet, 27.05.1993, s.28

²²⁹⁴ Hürriyet, 22.06.1993, s.28

²²⁹⁵ Hürriyet, 27.06.1993, s.4,28

²²⁹⁶ Hürriyet, 02.09.1993, s.2

²²⁹⁷ Hürriyet, 07.10.1993, s.1

getirtiyorlardı. Pepsi cola firması reklamlarında kullandığı İngiliz Duran Duran topluluğunu konser için getirtiyordu²²⁹⁸.

Bu dönemin önemli besteci ve pop şarkıcılarından Kenan Doğulu “10. Yıl Marşı”nı yeniden düzenleyerek²²⁹⁹ adeta 28 Şubat sürecinin resmi ideoloji müziği haline getiriyordu. Bu süreçte özellikle laikliğini göstermek, imajını düzeltmek isteyen, pek çok üst düzey kamu görevlisi hemen hemen tüm resmi ortamlar ve uygun durumlarda 10 Yıl Marşını çalma ihtiyacını hissediyorlardı.

Refahiyol Hükümetinin, gazetelerin kültür ve eğitim amaçlı olanlar dışındaki promosyon uygulamalarına yaptığı kısıtlamalar hükümetle gazetelerin arasını açıyordu. Mecliste kabul edilen promosyon yasağı, Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmesine rağmen hükümet tekrar çıkarınca cumhurbaşkanı da yasayı onaylıyor fakat bu kez de Anayasa Mahkemesine götürüyordu. Bu yasa mahkeme tarafından veto ediliyordu.

Refahiyol Hükümetinin basına sansür uygulama çalışmaları üzerine medya kuruluşları büyük tepki gösteriyor ve bu çalışmalarla Abdülhamit döneminden bu yana en ağır sınırlamaların getirilmek istendiğini açıklıyorlardı. “Medya olmasaydı” başlığıyla medyanın ortaya çıkardığı önemli gelişmeler ve dosyalar vurgulanıyordu. Hükümetin medyaya karşı getirmek istediği sınırlama çalışmaları başta Meclis Başkanı Mustafa Kalemler ve diğer muhalefet partileri tarafından eleştiriliyordu.

DYP lideri Tansu Çiller ve Bakan Meral Akşener, medya ile ilişkilerde ön plana çıkıyor ve medya tarafından en çok eleştirilen siyasetçiler oluyorlardı. Akşener’in kabadayı tavırları ve Çiller’in önceki hükümetler döneminde Aydın Doğan grubuna verilen teşvik ve kredilerle ilgili demeçleriyle hedef durumuna geliyorlardı.

Refahiyol Hükümeti döneminde özellikle Doğan Grubunun hükümetle ilişkileri hep gergin olmuştur. DYP ile bu grubun ilişkisi çok daha kötü olmuştur. Bu hükümetin yıkılmasında medyanın önemli bir rolü olmuştur. 28 Şubat Sürecinin en önemli “Silahsız Kuvvetleri”nden biri de medya olmuştur.

DYP kanadındaki Doğan grubuna karşı mücadele hükümetten sonrada devam ediyordu. İki taraf çeşitli açıklamaları nedeniyle mahkemelerde dava konusu oluyorlardı. Meral Akşener ise Hürriyet gazetesindeki çeşitli gazetecilerin telefon konuşmalarını kamuoyuna açıklıyordu.

90’lı yıllardaki promosyon uygulamaları o güne dek görülmemiş türdendi. Dönemin başında deterjan, diş macunu numunesi gibi hediyeler veren ve o günlerde tarihi satış rekorları kıran gazeteler daha sonra ansiklopedi verme yarışına girdiler ve bir yıldan fazla süren ansiklopedi promosyonu nedeniyle 1 milyona yakın tiraja ulaştılar. Dönemin ortasına doğru ise gazeteler herkese televizyon, buzdolabı, müzik seti, çamaşır makinesi hatta otomobil gibi promosyon önerileriyle okuyucu karşısına çıktılar.

²²⁹⁸ Hürriyet, 13.02.1994, s.4,21

²²⁹⁹ Hürriyet Kelebek, 29.08.1997, s.1

Akşam gazetesi tüm eleştirilere ve zayıf imkanlarına rağmen tam süresinde olmasa da söz verdiği televizyonları veriyordu. Fakat Günaydın gazetesi söz verdiği Buzdolaplarını veremeyince sahibi tutuklanıyordu.

Basında promosyon uygulamasında normal bir gazete ücretiyle verilemeyecek ürünleri okuyucuya taahhüt eden gazetelerin belli bir okuyucu kitlesine sahip olduktan sonra (insanlar için vazgeçmek zorlaşınca) gazeteleri ayrı sertifikalarla çok yüksek ücretlere 1 dolar seviyelerine kadar çıkarmalarına neden oluyordu. Basında promosyon uygulamalarıyla milyonlarca okur mağdur olurken, devlette gazetelere gümrüksüz ithalat hakkı verdiği için trilyonlarca lira vergi gelirinden oluyordu. Promosyonlara düzenleme getirilmediği ilk zamanlarda gazetelerin düzenlediği yüzlerce kampanyanın kuponları bir gazete sayfasının yarısını bile geçiyordu.

Kuşkusuz 90'lı yıllar özel televizyonculuğun büyük bir güç olduğu dönemdi. Türkiye'nin merkezde bulunan ve önemli tirajlara sahip gazeteleri, televizyon yayıncılığına biraz daha geç giriyorlardı. Yazılı medyanın televizyonculuğa girişi Show TV, ATV ve daha sonra da Kanal D ile olmuştur. Türkiye gazetesi TGRT ile, Zaman gazetesi Samanyolu TV ile bu alana giren diğer yazılı medya kuruluşlarıydı.

Bu dönemde, gazeteler arasındaki rekabette üç yayın grubu ön plana çıkmıştır. Bunlar Sabah, Hürriyet ve Milliyet Grubu gazete ve dergileridir. Milliyet'in sahibi Aydın Doğan 1994 yılında Hürriyet yayın grubunun çoğunluk hisselerini Simavi ailesinden satın alınca basında iki tane önemli grup Doğan ve Bilgin grubu kalıyordu. Sabah grubu 80'lerin ortalarından itibaren İstanbul'a gelen İzmir Yeni Asır grubunun temsilcisiydi. Basına getirdiği renklilikle 90'lı yılların en önemli gazetelerinden biri olmuştur. Bu gazete yayınlarında daha çok Tansu Çiller'i desteklerken, Aydın Doğan'ın sahibi olduğu Hürriyet-Milliyet gazetelerinin başı çektiği Doğan Grubu Mesut Yılmaz'ı destekliyordu. Fakat bu iki büyük yayın grubunun verdiği destekler, bu iki partiyi de erimekten kurtaramamıştır.

1994 yılında medyadaki karşılıklı atışmalar önemli medya kuruluşlarının temsilcilerinin bir araya gelmesiyle çözülmüştür.

Medyadaki bu önemli iki grubun karşısına daha sonraları Star Grubu, Akşam, Show-Cine5 (Erol Aksoy) gibi yayın kuruluşları girmiştir. Bu gruplar sık sık birbiriyle polemiklere girmiştir. Hürriyet grubu, Uzan Grubu, Sabah-Bilgin, Akşam-İlıcak ve Erol Aksoy grubu sahip oldukları yayın organlarıyla aracılığıyla sık sık birbirleriyle polemiklere girmişlerdir. Karşılıklı polemiklerde gruplar birbirleri için ilginç yolsuzluk iddiaları ortaya atmışlardır. Bu polemikler daha çok promosyon tartışmalarının alevlenmesinden kaynaklanmıştır.

Türkiye gazetesi-TGRT, Zaman gazetesi-Samanyolu TV ve Kanal 7 televizyonu ise muhafazakar-milliyetçi çizgide yayınlarıyla sağ siyaset anlayışında yayınlarını sürdürmüşlerdir. 28 Şubat sürecinden sonra ismi geçen sağ tandanslı televizyonlar, yayın çizgileri ve program türlerini diğer televizyonlara daha yakın hale getirmişlerdir.

Hürriyet Gazetesi dönemin ortalarına doğru Aydın Doğan tarafından satın alınca gazetenin yayın çizgisinde önemli bir değişiklik göze çarpıyordu. Hürriyet, Doğan Grubu tarafından satın

alınmadan önce iş ve siyaset dünyasıyla ilgili daha tarafsız ve ayrıntılı haberler vermekteydi. Bu haberler arasında özellikle Koç Grubu hakkında yayınlanan eleştirel haberler ve Çiller hakkında çıkan olumlu haberleri verebiliriz. Doğan Grubunun hakimiyetine geçtikten sonra Hürriyet, Koç Grubu hakkında hep olumlu haberler yapmış ve Çiller hakkında ise objektif olmayan bir habercilik anlayışı izlemiş ve özellikle Mesut Yılmaz'ı desteklemiştir. Doğan Grubu yönetimindeki Hürriyet daha taraflı bir gazete haline gelmiştir.

F. 90'LI YILLAR MEDYASI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye 80'li yıllarda iletişim altyapısı konusunda oldukça ciddi yatırımlar yapmıştır. Telekomünikasyon alanındaki bu yatırımlarla Türkiye, Avrupa'da bile önemli bir yere gelmiştir. 90'lı yılların başında ise uydu yayın sistemleriyle yurtdışından Türkiye'ye yayın yapmak mümkün olmuştur. TRT Kurumu, Anayasanın yayın yapma hakkı verdiği tek kuruluştur. 90'lı yılların gelmesiyle birlikte teknolojik gelişmelerin, toplumsal taleplerin ve Rusya'dan esen özgürleşme ve liberalleşme rüzgarlarının etkisinde, Türkiye'de özel televizyon ve radyo yayıncılığı mevcut şartları zorlayarak kendi meşruiyetini doğuruyordu. Önceleri kanunlara aykırı olarak kurulan (önceleri yurtdışından uydu aracılığıyla yayın yapan) radyo ve televizyon kuruluşları, 1993 yılında Anayasa'da yapılan bir değişiklikle meşru hale geliyordu.

Özel televizyon yayınları aynı zamanda Türkiye'ye rekabeti getiriyor ve devletin resmi yayın organı TRT bu rekabet karşısında zor duruma düşüyordu. Özel televizyonların en büyük gelirleri reklamlardır. Reklam gelirlerinin fazlalığı da çok izlenilir olmaktan geçmektedir. Özel kanallar arasında daha çok izlenme arayışı bu kanalları halkın daha rahat ve severek izleyeceği seviyesiz yapımlara itmiştir. Ayrıca cinsellik içeren programlar, futbol ve Şaban türü filmler bu rekabette kanallara önemli avantajlar sunmuştur. Bazı kanalların yerli komedi filmleri ve futbolla elde ettikleri yüksek izlenme paylarına, bu rekabette geri kalan diğer kanallar verdikleri ilanlarda "Şaban Kanalı" şeklinde eleştiri getirmişlerdir.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK) oluşmasıyla televizyonda cinselliğin bir reyting artırıcı unsur olma imkanı kalmamıştır. Kanallar aldıkları kapanma cezalarıyla bu tür ve diğer zararlı yayınları azaltmak durumunda kalmışlardır.

Dönemin ortalarına doğru Aralık 1993 yılında yayın hayatına başlayan Cine5 televizyonu ise Türkiye'de ilk şifreli (ücretli) televizyon kanalı olmuştur. Bu kanal henüz televizyonlarda gösterime girmemiş kaliteli sinema filmlerini yayınlamanın yanı sıra Türkiye I. Lig maçlarının ekrana getirme hakkını da satın alarak yayınlamıştır. Ayrıca bu kanal erotik yayınları şifreli olarak geç saatlerde yayınlama yoluna gitmiştir. Hatta bu yayın kuruluşu bir ara erotik yayınlara son vereceğini açıklasa²³⁰⁰ da daha sonra yeniden erotik yayınlara başlamıştır.

Bazı televizyonların reklam kuşaklarını birlikte pazarlamak için şirket kurduğunu görüyoruz. Show TV ve ATV yayınlacakları reklamları reklam pazarlama şirketleri Mepaş aracılığıyla kabul

²³⁰⁰ Hürriyet, 17.03.1996, s.28

ediyorlardı²³⁰¹. Daha sonraları ise kuralan Bimaş (Birleşik Medya Pazarlama A.Ş) Kanal D ve ATV'nin reklam kuşaklarını pazarladığını ilan ediyordu²³⁰².

Sadece bir türde yayın yapan kanallar 90'lı yılların ilk başından beri görülmeye başlamıştır. Bunların ilk örneği sadece müzik yayını yapan Kral TV olmuştur. Bu kanal uzun yıllar liste başı şarkıları ve sanatçıları belirlemiş ve kendi adına ödüller vermiştir.

90'lı yılların son çeyreğinde televizyon kanallarında ihtisaslaşma olgusu ortaya çıkmıştır. NTV ve CNN-Türk gibi 24 saat salt haber veren ve çok az reklam yayınlayan kanallar doğmuştur.

28 Şubat sürecinden sonra TGRT, Samanyolu ve Kanal 7 gibi televizyonlar yayınlarında önemli değişiklikler yapmışlardır. Yayınlarındaki dini motifli program sayısını önemli ölçüde azaltmışlardır. Özellikle TGRT'de bu değişim çok fazla dikkat çekmiş ve büyük yatırımlarla televizyon makyajlanmaya çalışılmıştır. TGRT popüler kültürün önemli temsilcisi olan bazı sanatçıları astronomik ücretlerle transfer etme yoluna gitmiştir.

28 Şubat sürecinin yazılı medyaya yansımalarıyla ilgili araştırmasında Yüksel, 18 aylık bir süreyle Hürriyet, Cumhuriyet, Milli Gazete, Sabah ve Türkiye gazetesinin I. Sayfasındaki haberleri içerik analizine tabi tutmuştur. Tüm gazetelerde incelenen toplam 7.319 haberin (ki bunların 37'si MGK bildirileridir) konulara göre dağılımında ilk beşi şu başlıklarda belirlenmiştir: İrtica ve laiklik %45.4, Hayat pahalılığı ve ekonomi %16.4, RP ve Refahyol Hükümetinin icraatları %12.9, RP ve Refahyol Hükümetine eleştiriler %12.7 ve Eğitim reformu ya da 8 yıllık kesintisiz eğitim konuları %12.7 oranında işlenmiştir. Oysa Hürriyet gazetesinde yayınlanan haber konularının ilk beşi şu şekilde tespit edilmiştir: İrtica ve laiklik %42.5, Susurluk skandalı %20.5, RP ve Refahyol Hükümetine eleştiriler %20.3, Hükümet bunalımı ya da hükümet arayışları %8.5 ve %8.2 ile Eğitim reformu ya da 8 yıllık kesintisiz eğitim²³⁰³. Bu araştırmanın da net bir şekilde ortaya koyduğu gibi, büyük tiraja sahip merkez gazeteler 28 Şubat Sürecinde Refahyol Hükümetinin yıkılmasında önemli bir rol oynamışlar ve bu konuda en fazla görev yüklenen gazetelerden biri de Hürriyet olmuştur zira Hürriyet'in gündem sıralaması diğer gazetelerin sıralamasından çok farklı olmuş ve özellikle Refahyol Hükümetine muhalif (yorumlar) haberleri gündeme getirmiştir. Hürriyet'in bu hükümete muhalif olmasının nedenleri arasında: Refahyol Hükümetinin promosyon sınırlaması gibi basına yönelik kısıtlama çabaları, grubun ve okuyucularının laiklik ve cumhuriyetin temel ilkeleri konusundaki duyarlılığı ve gazetenin DYP'ye karşı açıkça ANAP'ı desteklemesi ve ANAP'ı hükümette görme arzusu sayılabilir.

90'lı yılların son günlerinde ise Digital televizyon yayıncılığı gündeme gelmiş bu alanda Uzan Grubuna ait Teleon (Stardigital) ile Çukurova Grubunun kurduğu Digi-Türk'ü görüyoruz.

Özel televizyonlar ülkeye bir çok ilkleri getirmişlerdir. Bunlardan biri de kanalların ismiyle yapılan Türkiye Güzellik yarışmalarıydı. İlk özel televizyon kanalı Star'ın 1991'de seçtiği ilk güzel Pınar Özdemir oluyordu. Kanalların getirdiği bir başka yenilikte özellikle yılbaşı gecelerinde olmak üzere, birçok yarışma programlarında evler ve arabalar verilmesiydi. Bu tür yarışmalar ve ev, araba

²³⁰¹ Hürriyet, 18.09.1994, s.20

²³⁰² Hürriyet, 09.02.1996, s.23

²³⁰³ Erkan Yüksel, "28 Şubat Sürecinde Milli Güvenlik Kurulu ve Medya Gündemi İlişkisi", İ.Ü. İletişim Fak. Dergisi, S.19, İstanbul, 2004, s.79

promosyonları yazılı basın tarafından yıllarca yapılıyordu. Bu süreç Türkiye’de görsel medyada 90’lı yılların başında başlıyor ve özel televizyonlar popüler kültürün en önemli temsilcisi durumuna yükseliyorlardı. Görsel medya sunduğu bu fırsatlarla hayata atılıp çabuk köşe dönmek isteyen genç kızların-delikanlıların ve ezik insanların ünlü ve zengin olma hayallerini dolduruyordu.

Medya 80’lerin ikinci yarısından itibaren haber bölgeleri keşfetmeye, kendine resmiyet dışı yeni bir alan yaratmaya ve resmi olmayan yeni bir dil kurmaya çalışıyordu. Basın için bu tarz, yeni bir kamusal alan yaratmanın yollarından biriydi. Bugün bu tarzın gelişmiş örneklerini yalnızca yazılı basında değil, özel radyo ve televizyonlardaki haber bültenlerinde, haber programlarında da görmek mümkün. Eski tarz nesnel haber yerini “içimizden insan hikayeler”ine, “hayatın içinden trajik öykü ve portrelere”, “inanılmaz aile dramları”na bıraktı. Yazılı basında olduğu bu da televizyon haberinin yalnızca içeriğiyle değil, tüm haber söylemiyle; kurgusalığa, öznelliğe, kişiselliğe, nihayet edebiyata öykünen haber söylemiyle ilgili bir değişime dönüşüyordu²³⁰⁴.

A. 1990-2000 ARASI GAZETE REKLAMLARINDAN SEKTÖRLERE BAKIŞ

1990’lı yıllar boyunca Türkiye’de otomotiv sanayii üretimi yapan firmalar ve ürün paletleri aşağıda verilmiştir. 10 yıl boyunca incelenen bu marka ve firmalara ait reklamlara rastlanılmıştır.

Türkiye’de otomobil üretiminde Otosan-Ford, Tofaş ve Oyak-Renault firmaları bulunurken, 90’lı yılların başında Opel, ortalarına doğru Toyota, 1997’de Hyundai ve 1998 yılında Honda’nın yerli üretime geçmiştir.

Minibüs üretimi yapan firmalar ise BMC, Ford Otosan, Hyundai, Isuzu, Karsan, Mercedes ve Otokar’dan oluşmaktaydı.

Midibüs üretimini BMC, Karsan, Otokar, Otoyol ve Temsa firmaları yapmaktaydı.

Kamyon üretimi yapan firma sayısı 8 iken bu firmalar: BMC, Chrysler, Ford Otosan, Isuzu, MAN, Mercedes, Otoyol ve Temsa’ydı.

Kamyonet üretimi yapan firmalar: BMC, Chrysler, Ford Otosan, Hyundai, Isuzu, Karsan, Otokar, Otoyol ve Temsa’ydı.

Otobüs üretimi yapan firmalar ise, BMC, MAN, Mercedes, Otokar ve Temsa’dan oluşmaktaydı.

Çekici üreten firmalar ise Chrysler, MAN, Mercedes ve Otoyol’dan oluşmaktaydı²³⁰⁵.

1. OTOMOTİV REKLAMLARINDAN SEKTÖRDE YAŞANAN GELİŞMELER

“Konforu düşlemeyin, yaşayın” ve “yollarda farklı bir dünya” sloganlarını kullanan Alman otomobil devi BMW 90’da dünyanın en iyi otomobili seçildiğini duyuruyordu²³⁰⁶. BMW bir reklamında doğayı korumak için milyonlarca mark harcadığını ayrıca frenlerde asbest kullanmadığını, araçlarında kullandığı otomobil parçalarının %80 geri dönüşümlü (yeniden değerlendirilebilir) olduğunu ve kurşunsuz benzin kullanan motora sahip otomobiller ürettiğini duyuruyordu²³⁰⁷.

²³⁰⁴ Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak-1980’lerin Kültürel İklimi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s.113

²³⁰⁵ <http://www.osd.org.tr/OSD> Otomotiv Sanayicileri Derneği,

²³⁰⁶ Hürriyet, 16.04.1990, s.19

²³⁰⁷ Hürriyet, 05.12.1991, s.2

1990 yılında Türkiye'ye ithal edilen otomobil markaları arasında daha çok Japon ve Doğu Bloku devletlerine ait düşük kalite ve teknolojiye sahip araçlar bulunmaktaydı. Düşük segmentteki araçlar arasında Moskvich, Lada, Olcit ve Dacia markalarını görüyoruz. Eski Doğu Bloku ülkelerinden İthal edilen ve en çok tutulan otomobil, alt ve orta kesimin alabileceği otomobil segmentinde bulunan Rus Lada otomobil fabrikasının Samara ve Niva modelleriydi. Özellikle Samara kısa zamanda tüm dünyada ve Türkiye'de en çok satılan otomobil haline geliyordu. Bu otomobil düşük yakıt tüketimi, cazip fiyatı ve sağlamlığıyla tüketicinin takdirini kazanıyordu²³⁰⁸. Ucuz ithal otomobiller arasında beğenilen bir diğer markanın da "Sağlam Avrupalı" sloganıyla yola çıkan Çekoslovak Skoda markasının olduğunu görüyoruz²³⁰⁹.

Türkiye'de 90 yılında satışı yapılan ithal otomobiller arasında Japonya'dan geldiği tüm reklamlarında ve sloganlarında sürekli vurgulanan Daihatsu markasını görüyoruz. Bu marka 3 yıl ya da 50 bin km garantisi veriyordu²³¹⁰. 90'ların başında İthal edilen otomobil markaları arasında Honda'yı da görüyoruz. Japon otomobil firması Honda'nın daha sonraki yıllarda Türkiye'de ithalatçısı Çelik Motor firması tarafından özellikle Civic modelinin Türkiye'de üretilmesi planlanıyordu. İlerki yıllarda Türkiye'de yatırım yapacak olan Hyundai marka otomobillerin de ithal edilerek Hyundai "tam otomobil" sloganıyla satıldığını görüyoruz²³¹¹. Japonya'dan ithal edilen Mazda marka otomobiller ise başarılı bir satış grafiği yakalıyor ve en çok satılan ithal otomobiller arasına giriyordu. "Avrupa'nın güçlü aslanı" olan nitelendirilen Fransız otomotiv devi Peugeot marka otomobillerinde işadamı Asil Nadir'in bir şirketi olan İntermotiv tarafından ithal edildiğini görüyoruz²³¹². Japon Toyota otomobilleri ise yakında Türkiye'de üretilmek amacıyla ithal edilen markalar arasında yer alıyordu²³¹³. İthal edilen bir diğer önemli marka ise Oyak grubu şirketlerinden Oytaş tarafından ithal edilen ve "Dünyanın en güvenli otomobili" sloganıyla satışa sunulan İsveç Volvo otomobilleriydi²³¹⁴. Yılın sonlarına doğru Alman otomobil devi Volkswagen'in ithal edileceği duyuruluyordu²³¹⁵.

1991 yılında Toyota'nın Corolla ve Corana modelinin ithalatı sürdürülüyordu. Ford ise Sierra ve Ghia modellerini ithal ediyordu. Honda'nın ise Accord, Civic ve İntegra modelleri pazarda yerini alıyordu. Güney Koreli Hyundai ise reklamlarında tüketiciye otomobil alırken servis ve yedek parça fiyatlarını göz önünde tutmalarını öğütlerken kendi fiyatlarını da yayınlayarak bu yönden de cazip olduğunu açıklıyordu²³¹⁶. İthal araçlar içinde Rus Lada tüm dünyada 4 milyondan fazla satarken Türkiye'de iki yıldır ithal araç liderliğini de elinde tutuyordu²³¹⁷. Mazda ithal Japon otomobilleri arasında 121, 323 ve 626 modelleri ve "uygarlığa giden yolda Mazda" sloganıyla, satışta önemli yer tutmayı 91 yılında da sürdürüyordu. Alman VW'nin ortak olduğu İspanyol Seat otomobil fabrikasının Ibiza, Malaga,

²³⁰⁸ Hürriyet, 05.08.1990, s.5

²³⁰⁹ Hürriyet, 10.10.1990, s.21

²³¹⁰ Hürriyet, 28.10.1990, s.15

²³¹¹ Hürriyet, 17.11.1990, s.10-11

²³¹² Hürriyet, 21.08.1990, s.10

²³¹³ Hürriyet, 07.09.1990, s.9

²³¹⁴ Hürriyet, 26.07.1990, s.2

²³¹⁵ Hürriyet, 28.08.1990, s.9

²³¹⁶ Hürriyet, 24.10.1991, s.9

²³¹⁷ Hürriyet, 01.08.1991, s.16

Terra ve Marbella modellerinin Türkiye'ye 1991 yılından itibaren ithal edilmeye başladığını görüyoruz²³¹⁸.

Skoda reklamlarında Bestekar Yusuf Nalkesen, Tanju Okan ve Nazan Ayas gibi tanınmış kişileri kullanıyordu²³¹⁹.

Düşük segmentteki markalar arasında yer alan Rus Tavria marka otomobiller ise “otomobil cephesinde yeni bir şey var” sloganıyla “Batı Cephesinde Değişen Bir Şey Yok” filminin başlığına adeta gönderme yaptığı reklamında sağlamlığına, fiyatının düşüklüğüne ve düşük yakıt tüketimine dikkat çekiyordu²³²⁰.

Lüks otomobil piyasasının tartışmasız lideri Alman Mercedes 93 model 200 E serisi otomobillerde ABS fren sistemini standart haline getirdiğini, motorunun az yakıt tüketimiyle çevreye daha az zararlı hem de daha güçlü bir biçimde 16 Valf olarak üretildiğini açıklıyordu²³²¹.

Lada 92 yılında da ithal otomobiller içinde en çok satılanı oluyordu²³²².

İthal otomobiller piyasasında lüks sınıfta bulunan ve uçak mühendisliği deneyimlerinden yararlanılarak üretildiği açıklanan Saab 9000 modeliyle pazardaki yerini alıyordu²³²³.

Skoda 92 yılındaki reklamlarında, şirketin Alman VW grubuna satılmasına, grubun teknolojik üstünlüğüne, düşük yakıt tüketimine ve Avrupa'da en iyi otomobil seçilmesini atıf yapıyordu. Sloganını “Skoda artık Batı Avrupalı” şeklinde değiştiriyordu²³²⁴.

1993 yılının sonlarına doğru Fransız Citroen İhlas Motor tarafından ithal edilmeye başlıyordu²³²⁵. İhlas Motor'un Türkiye ithalatçısı olduğu diğer bir marka da Güney Kore malı olan ve “Kore Kaplanı” olarak sloganlaştırılan KIA'nın otomobil ve ticari araçlarıydı. İhlas Motor Kia reklamlarında Aktör Cüneyt Arkın'ı oynatıyordu²³²⁶. İhlas Motor ayrıca Japon otomobil üreticisi Subaru'nun da Türkiye ithalatçısı oluyor ve bayi teşkilatı kuruyordu. Subaru'nun reklamlarında bu markanın uçak, helikopter ve uydu teknolojisini otomobillerine uyguladığı ve 3 yıl ya da 100 bin km garanti kapsamında olduğu vurgulanıyordu²³²⁷.

Ticari araç sektörünün önemli bir markası olan Ford Otosan Cargo 2626'yı piyasaya sürüyordu. Bu kamyonda ABS ve ASR Avrupa Birliği ülkelerindeki gibi standart olarak sunuluyordu. Otosan bu fren sistemleri için “çünkü insanın yedek parçası yoktur” açıklaması getiriyordu²³²⁸.

Mazda otomobil “bir koydum, 5 kazandım” başlığıyla verilen reklamında²³²⁹ adeta o yıllarda çok tartışılan ve dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a atfedilen Körfez Savaşıyla ilgili “1 koyup üç alacağız” sözlerine gönderme yapıyor gibiydi.

²³¹⁸ Hürriyet, 23.03.1991, s.13

²³¹⁹ Hürriyet, 18.06.1991, s.14

²³²⁰ Hürriyet, 01.02.1991, s.7

²³²¹ Hürriyet, 11.10.1992, s.2

²³²² Hürriyet, 07.10.1992, s.19

²³²³ Hürriyet, 19.06.1992, s.5

²³²⁴ Hürriyet, 01.03.1992, s.9

²³²⁵ Hürriyet, 06.12.1993, s.14-15

²³²⁶ Hürriyet, 02.11.1993, s.28

²³²⁷ Hürriyet, 16.11.1993, s.24

²³²⁸ Hürriyet, 17.06.1993, s.23

²³²⁹ Hürriyet, 21.05.1993, s.15

Japonya'dan ithal edilen Nissan marka otomobillerin reklamlarında bu markanın Avrupa'da en çok tercih edilen Japon otomobili olduğu vurgulanırken, Nissan için bayi ağı oluşturulduğu ifade ediliyordu²³³⁰. Nissan'ı Türkiye'ye Çukurova grubu şirketlerinden kamyon üreticisi BMC ithal ediyordu.

Mazda 90'lı yılların ilk yarısında en çok tutulan Japon arabalarından biriydi. Bu durum Mazda'nın reklamlarına da yansıyor. 5 Mayıs 1994 tarihli Hürriyet Gazetesinin 11. sayfasında yayınlanan reklamın metninde “Yatırımınızı Mazda'ya yapın kazanacaksınız. Paranıza yüksek kazanç sağlayan geleceğinizi güvence altına alan bir yatırım için Mazda'yı seçmelisiniz. Alırken, kullanırken ve satarken kazanılırsınız. 1 numaralı yatırım aracı... ikinci el piyasasında 1 numaradır...” deniliyordu. Fakat ilerleyen yıllarda Mazda ve diğer Japon otomobillerinin Pazar payında önemli düşüşler yaşanırken, üst sıralara özellikle Alman ve Fransız otomobil markaları yerleşiyordu.

5 Nisan Kararları nedeniyle dövizdeki aşırı yükselme yani liranın devalüe edilmesi otomobil fiyatların halkın alım gücünün oldukça üstüne çıkmasına neden oluyordu. Bu durumu aşmak için otomotiv sanayicileri ve hükümet arasında yapılan görüşmeler sonunda bazı vergi oranlarında indirim yapılması ve sanayicilerin de kazançlarından bir miktar feragat etmesiyle otomobil fiyatları düşürülüyordu. Peugeot verdiği bir reklamda %6'lık taşıt vergisindeki düşüşle yetinilmeyip firmanın da %21 daha indirim yaptığı belirtilerek 106 XR otomobilin fiyatının 518 milyondan 396 milyona düşürüldüğü açıklanıyordu.

Temmuz ayında Skoda'da indirim kampanyasına katılıyor, tüm vergileri ödeyerek, Favorit LX modelinin fiyatını 172 milyon liraya düşürüyordu²³³¹.

Volkswagen Türkiye'de araçlarını ithal etme yetkisini Doğu grubuna veriyordu²³³².

1995 yılının sonlarına doğru teaser (merak) reklamlarıyla yeni bir otomobil piyasaya girmeye hazırlanıyordu. Bu otomobil reklamlarında oynayan kişi ise kamuoyunun yakından tanıdığı sanatçı Barış Manço'ydu. İlk reklamlarında “Sakin otomobil almayın yakında piyasa karışacak” deniliyordu. Barış Manço “size bir bildiğim var demiştim” sözleriyle Güney Kore markası olan Daewoo'nun tanıtımını yapıyordu. İthalatına başlanan “Daewoo Artık Türkiye'de. İlk kez 3 yıl ve 100 bin km garanti... 4 ayrı model olarak sunuluyordu”²³³³. MÜSİAD'ın kurucu başkanı Erol Yazar'ın ortağı olduğu Omco şirketi tarafından ithal edilen Daewoo'nun sloganı “Doğruya doğru Daewoo” idi.

Lüks otomobil segmentinde yer alan Nissan'ın Infiniti modeli BMW ve Mercedes'lere alternatif olarak çok daha cazip fiyatlarla ilk kez Türkiye'de satışa sunuluyordu²³³⁴.

VW Golf'e ait reklamda Golf'ün 1982 yılından beri her yıl Avrupa'nın en çok satan otomobili olduğu ve Avrupalıların otomobil dediğinizde aklına gelen ilk sözcüğün Golf²³³⁵ olduğu ifade ediliyordu.

²³³⁰ Hürriyet, 07.10.1993, s.7

²³³¹ Hürriyet, 06.07.1994, s.7

²³³² Hürriyet, 21.09.1994, s.27

²³³³ Hürriyet, 26.11.1995, s.15

²³³⁴ Hürriyet, 09.12.1995, s.12-13

1996 yılının ilk günlerinde Gümrük Birliği nedeniyle ÖTV düzenlemesi daha yapılamadığı için ithal arabaların vergileri düştüğü için fiyatları cazip hale geliyordu. Bu durumu verdiği reklama yansıtan Peugeot “şık bir şok!” başlığıyla 96 model peugeot’lar pek şık fiyatlar ise tam bir şok” (Gümrük Birliği nedeniyle) diyordu²³³⁶. Fakat ÖTV düzenlemesi kısa sürede yapılarak cazip fiyatlar sona eriyordu.

İspanyol Seat otomobil fabrikası Alman Volkswagen Group ile birleştikten sonra Türkiye’de tanınan bir marka haline geliyor ve ithalatını Doğuş ve Yüce Auto ortaklığı olan Katalonya oto üstleniyordu²³³⁷. Cordoba, Ibiza, Alhambra, Toledo, Arosa ve Inca modelleri olan markanın sloganı “genç otomobil” idi.

Daewoo otomobillerinin Türkiye ithalatçısı Omco mali krize girince bu markanın Türkiye ithalatçılığı Boronkay Otomotive geçiyordu²³³⁸. Daewoo 150 ülkede satılan ve 300 binden fazla çalışanı bulunan dünyada mali büyüklükte 19. sırada bulunan Güney Kore’li bir otomotiv deviydi.

Lüks otomobil denince akla gelen tek isim Mercedes A serisi modelinin reklamlarına başlıyordu. A serisi türünün tek örneği olarak açıklanıyor ve “yeni bir otomobil sınıfı doğdu ve kavramlar alt üst oldu” deniliyordu²³³⁹. A serisi Mercedes’in alışılmamış bir modeliydi. Zira Mercedes denilince akla lüks ve olağanüstü genişliğe sahip sadece çok zenginlerin erişebileceği bir otomobil akla gelirdi. Oysa A serisiyle Mercedes bayanlara, şehiriçi ulaşımına yönelik kompakt, küçük ve ekonomik bir otomobil sunuyordu.

Skoda, Volkswagen grubu bünyesine katıldıktan sonra atılımlarına devam ediyor Felicia modelinden sonra yepyeni bir modeli olan Octavia ile tüketicilerin karşısına oldukça farklı bir dizaynla çıkıyordu²³⁴⁰. Bu otomobilin dizel ve benzinli seçenekleri bulunuyordu. Octavia, Skoda’ya tüm dünyada atılım yaptıran bir model oluyordu.

Volkswagen yeni nesil Golf’ü piyasaya sürüyordu²³⁴¹. Üretimine 1974 yılında başlanan Golf modeli Avrupa’nın en çok beğenilen ve satılan otomobili olmuştur. VW’nin diğer modelleri arasında Passat, Transporter, Polo, Caddy bulunuyordu. Volkswagen yeni modeli Bora’yı 1999 yılının ilk günlerinde Türkiye’de satışa sunuyordu.

Doğuş grubu tarafından ithal edilen Audi marka otomobillerin 1999 yılında yayınlanan reklamları oldukça ilginç yaklaşımlar içeriyordu. “Audi’de asla bulamayacağınız aksesuarlar!” başlıklı reklamlarda maganda olarak nitelendirilen ve yüzü gösterilmeyen kişiler (beyaz çoraplı, bağı açık bir gömlekle altın madalyon kolyeli, kolu kıllı elinde altın yüzük ve bileği künyeli erkekler) adeta karikatürleştirilmişti²³⁴². Audi bu reklamlarla üst sınıf kültürlü kişilerin tercih ettiği bir marka olduğu izlenimini vermeye çalışırken bu tip kişileri karikatürleştirerek kendi markasını seçmemesini istediğini ima ediyordu. Lada yeni modeli Vega için reklamlar verirken Lada’nın 5 yıl Türkiye’nin en çok ithal edilen otomobili olduğunu

²³³⁵ Hürriyet, 31.01.1995, s.13

²³³⁶ Hürriyet, 30.01.1996, s.13

²³³⁷ Hürriyet, 26.11.1997, s.15

²³³⁸ Hürriyet, 29.08.1998, s.7

²³³⁹ Hürriyet, 21.11.1998, s.3

²³⁴⁰ Hürriyet, 28.11.1998, s.21

²³⁴¹ Hürriyet, 06.05.1998, s.16-17

²³⁴² Hürriyet, 28.02.1999, s.13

belirtiyordu²³⁴³. Lada'nın yeni modeli Vega, Samara'nın 90'lı yılların başında ettiği başarıyı yakalaması çok zor görünüyordu. Cazip fiyatlarına rağmen bu marka ve yeni modeli rağbet görmüyordu. Artık Türkiye'de çok şey değişmişti.

1.1. YERLİ OTOMOBİLLER

1990 yılında dünyanın en büyük otomotiv firması olan Amerikan General Motors firması İzmir Torbalı'da Opel marka otomobilleri üretecek fabrikasını faaliyete geçiriyordu²³⁴⁴. Şirket daha sonra verdiği reklamlarda üretimde, güvenlikte, tasarımda, teknolojiye ve çevre korumada tüm dünyada bir numara olduğunu belirtiyor²³⁴⁵ ve Opel markasıyla Vectra modelinin üretimine başlıyordu.

Türkiye'de Ford Taunus modelini üreten Otosan firması Taunus'un yeni dizaynını "hayır yerli" sloganıyla duyuruyordu²³⁴⁶.

Kısa adı Oyak olan Ordu Yardımlaşma Kurumu ile Fransız Renault firmasının ortak olduğu Oyak-Renault firması Türkiye'de 70'li yılların başından beri üretim yapmaktaydı. 90 yıllarla birlikte bu firmanın yerli 9 ve 11 gibi modellerinin yanı sıra ithal ettiği Renault 5, 21, 25 gibi modellerle "Yaşanacak otomobiller" sloganıyla otomobil piyasasında yer aldığını görüyoruz.

İtalyan Fiat'ın ortaklığıyla 1970 yılında kurulmuş olan Tofaş otomobil fabrikası Türkiye'nin en çok üretim yapan ve satan markası durumundaydı. Özellikle kuş serisi otomobilleri Doğan, Şahin, Kartal ve Serçe modellerini büyük oranda yerli malzemeden üretiyordu. Fiat'ın yeni ürettiği Tempra modeli Avrupa ve tüm dünya ile birlikte aynı anda Türkiye'de satışa sunuluyordu. Tofaş, "Türkiye'nin otomobilini Tofaş üretir" sloganıyla Tempra modelini Fiat ile aynı kalite ile Türkiye'de üreteceğini gururla açıklıyordu²³⁴⁷. Tofaş kuş serisi otomobillerin yanına yeni modelleri üretim bandına koymaya hazırlanıyordu bunlar arasında Tempra, Tipo ve Uno bulunuyordu²³⁴⁸. Tofaş reklamlarında lider marka olmasını, ülke şartlarına uygun otomobiller üretmesini, ikinci el değerinin yüksekliğini, servis ve yedek parça bolluğunu ve ucuzluğunu ön plana çıkarıyordu. Aslında Tofaş en çok korktuğu ithal otomobillere karşı yerlinin üstünlüklerini öne sürerek, tüketiciye yerli otomobili tercih etmesinin daha rasyonel olduğunu vurguluyordu²³⁴⁹.

Opel Türkiye'de Vectra modelinin üretimini Fransa, İtalya, İspanya ve Türkiye için Türkiye'de ürettiğini belirtiyordu²³⁵⁰. Opel'in kullandığı sloganlar arasında "Opel'i şimdi görün" ve "görüntünün ötesindeki üstünlük" bulunuyordu. Böylece Türkiye'de üretilen otomobiller arasına Opel'de katılıyordu. 1 Ocak 1992 tarihinden itibaren otomobillerde emniyet kemeri takmak yasal zorunluluk haline geliyor ve bunu Opel, Hürriyet gazetesinin 27 Kasım 1991 tarihli nüshasında "Opel ile bağlandığınıza güvenin. Bu sizin hayat bağınız olacaktır" ifadeleriyle duyuruyordu.

²³⁴³ Hürriyet, 15.06.1999, s.8

²³⁴⁴ Hürriyet, 20.08.1990, s.13

²³⁴⁵ Hürriyet, 20.10.1990, s.14

²³⁴⁶ Hürriyet, 10.05.1990, s.19

²³⁴⁷ Hürriyet, 04.11.1990, s.21

²³⁴⁸ Hürriyet, 09.08.1990, s.13

²³⁴⁹ Hürriyet, 25.10.1990, s.9

²³⁵⁰ Hürriyet, 03.11.1991, s.2

Otosan “en iyi yerli” sloganıyla ürettiği Taunus’lar için cazip kampanyalar düzenliyordu²³⁵¹. Otosan’ın üretim bandında yer alan diğer araçlar ise P 100 gibi hafif nakliye araçlarıydı.

Renault özellikle 9 modelindeki düşük yakıt sarfiyatını ön plana çıkaran reklamlar hazırlıyor ve bu reklam mesajlarında “düşük sarfiyatla kendinize harcayacak paranız kalır” deniliyordu²³⁵². Renault reklamlarında yakıt tasarrufunun yanı sıra sağlık, satış, servis, yedek parça bolluğu ve ucuzluğu ön plana çıkarılıyordu²³⁵³.

Tofaş 1991 yılındaki reklamlarında da satış, servis ve yedek parça bolluğu ve ucuzluğunun önemini “Türkiye’nin otomobil üreticisi Tofaş’tır” sloganıyla vurguluyordu. Tofaş ürettiği otomobillerindeki ithal payın 145 dolar olduğunu ve üretiminin %95’inin yerli olduğunu altını çiziyor ve Tofaş otomobiller döviz kuruna bağımlı değildir mesajı veriliyordu²³⁵⁴. Tofaş çok önem verdiği Tempra modelinin reklamlarında güzel sarışın bir kadın kullanıyor ve “bu güzellik insana otomobilini sattırır... Tempra aldırır” deniliyordu²³⁵⁵. Tofaş 1991 yılında halka açılıyor ve yılın sonuna doğru 500 milyon dolarlık yatırıma girişiyordu²³⁵⁶. Tofaş 1991 yılında da Türkiye’nin lider otomobil markası olma özelliğini sürdürüyordu.

Türk-Japon ortaklığıyla Adapazarı’nda kurulacak olan Toyotasa fabrikası için 1 milyon metrekare arsa alındığı Mart 92’de fabrikanın yapımına başlanacağı ve 93 sonunda ise deneme üretimine geçeceği açıklanıyordu²³⁵⁷. Dünyanın ikinci büyük otomotiv üreticisi olan Toyota’nın Türkiye tesislerinde 100 bin otomobil üretimi planlanıyordu.

Tofaş, düşük yakıt sarfiyatına sahip olan Tipo modelinin üretimine 1993 yılında başlayacağını açıklıyordu²³⁵⁸.

Otosan firması ağırlıklı olarak Transit 15 minibüs ve diğer ticari araçları da üretiyordu. 1959 yılında kurulan Otosan Türkiye’nin ilk motorlu araç fabrikasıydı. İlk montaj otomobilini 1961’de ilk Türk Malı otomobil olan “Anadolu” ise 1966 yılında üretmiştir²³⁵⁹. Otosan tarafından ithal edilen Ford Sierra “diğerlerini geçin... Sierra’yı seçin” sloganıyla tanıtılırken, Festiva küçük konsept otomobiller segmentindeki yerini alıyordu. Otosan ürettiği Taunus modelini “mantık Taunus diyor” sloganıyla satışa sunarken Taunus’un fiyatına karşılık özelliklerinin çok daha fazla olduğu ortaya konuluyordu²³⁶⁰.

Opel, Türkiye’de ürettiği Vectra modelinin yanı sıra lüks araç segmentinde yer alan Omega’yı ithal ediyordu. Yeni Astra’da Opel’in ürün paletinde yer alan otomobillerden biriydi. “Bambaşka bir dünya ile tanışın” sloganıyla sunulan Opel reklamlarında otomobillerin Alman teknolojisi olması, güç ve tasarım üstünlüğü ve yeni teknoloji ürünü olduğu vurgulanıyordu²³⁶¹.

²³⁵¹ Hürriyet, 05.09.1991, s.10

²³⁵² Hürriyet, 18.12.1991, s.15

²³⁵³ Hürriyet, 19.12.1991, s.15

²³⁵⁴ Hürriyet, 17.02.1991, s.8

²³⁵⁵ Hürriyet, 07.03.1991, s.19

²³⁵⁶ Milliyet, 28.12.1991, s.13

²³⁵⁷ Hürriyet, 09.11.1991, s.15

²³⁵⁸ Hürriyet, 01.07.1992, s.14

²³⁵⁹ Hürriyet, 27.04.1992, s.21

²³⁶⁰ Hürriyet, 28.02.1992, s.17

²³⁶¹ Hürriyet, 09.10.1992, s.2

Renault “Yaşanacak otomobiller” sloganıyla verdiği reklamlarında petrol fiyatlarındaki artışın tüketiciyi olumsuz etkilediği vurgulanarak çok yakan otomobil alınmaması konusunda uyarıyordu²³⁶².

Tofaş, yakıt tüketimi konusunda tutumlu olmayan kuş türü modellerdeki motorlarını 1993 modelden itibaren SL modellerde kullandığı Tempra motorlarla yeniliyordu²³⁶³. Yakında Tofaş tarafından üretilecek olan Tempra ise, kendi kategorisindeki ithal edilen araçlar arasında bir numarada yer alıyordu. 1992 yılı Tofaş için başarılı bir üretim yılı oluyor ve üretimini 100 binden 145 bine yükseltiyordu. Tofaş bunu reklamında “otomobilli yaşam tarzını gitgide benimseyen Türkiyemizde...” şeklinde duyuruyordu²³⁶⁴.

Toyota ise verdiği reklamlarda yakında üretmeyi planladığı Corolla modelinin 2 yıl ya da 50 bin km garantisiye sahip ve “dünyanın en çok satılan otomobili” olduğunu duyuruyordu²³⁶⁵.

Ford Otosan “Ford’un Amerikan otomobili olduğu sanılır oysa Ford tüm dünyanın otomobilidir” açıklamasıyla başlayan reklamında Ford’un otomobil ve ticari araç olarak 19 ülkede 150 fabrikada 20 bini mühendis olmak üzere 325 bin çalışanıyla yılda 5.8 milyon araç sattığı belirtiliyor ve Ford’un üretime başlama tarihi 1903 olarak ifade ediliyordu. Ford otomobil üretiminde Mondeo, Escort, Festiva, Escort ve Scorpio modelleriyle faaliyet gösterirken, sloganı ise “Ford’da hep daha fazlasını bulacaksınız”dı²³⁶⁶. 13 Eylül 1993 tarihli Hürriyet gazetesinin 19. sayfasındaki Ford reklamı dünyadaki gelişmelere ve değişimlere oldukça çarpıcı vurgulamalar yapıyordu. Ford Mondeo reklamında “(Berlin) duvar yıkıldı. Gorbaçov gazeteci oldu. Mr. President müzik yapıyor. Avrupa’da sınırlar kalkıyor. Çin Hamburgere “evet” dedi. İlk “dünya otomobili üretildi” şeklinde veriliyordu²³⁶⁷. Ford reklamında Mondeo ürünüyle dünyada o yıllarda yaşanan globalleşme-sınırların kalkması arasında bir bağlantı kurularak Mondeo’nun da sınırları kalkan dünyada herkesin (ırk, din, dil vb ayırım yapılmaksızın her dünyanın zevkine uygun) “dünya otomobili” olduğu benzetmesi yapılıyordu. Reklamlar dönemlerinin sosyal, siyasi ve ekonomik olaylarına tanıklık ettiğine güzel bir örnek. Bu reklam o dönemde dünyanın kaderine hükmeden insanların ve ülkelerin yaşadığı değişimleri vurgularken aslında globalleşmeye de bir gönderme yapıyordu.

Honda otomobillerinin 1996 yılı başında Türkiye’de üretileceğini duyuran reklam, Honda ve Anadolu Endüstri Holding ortaklığı olan Anadolu Honda Otomobilcilik şirketi tarafından 18 Aralık 1993 tarihli Hürriyet Gazetesinin 31. sayfasından yayımlatılıyordu.

Hyundai marka otomobiller Sonata, Elentra ve Excel modelleri ve “Tam otomobil” ve “yarını üreten teknoloji” sloganıyla Türkiye’de satış ve servis ağını günden güne artırdığını ilan ediyordu²³⁶⁸.

Opel reklamında “Opel’le yolda kalmazsınız” (Opel’le yolda kalsanız bile) Opel Assistance ile 24 saat yol yardımından yararlanırsınız. 1 Ocak 1993 tarihinden itibaren sattığı otomobiller için 1 yıl süreyle

²³⁶² Hürriyet, 01.09.1992, s.17

²³⁶³ Hürriyet, 22.09.1992, s.19

²³⁶⁴ Hürriyet, 20.12.1992, s.25

²³⁶⁵ Hürriyet, 06.09.1992, s.13

²³⁶⁶ Hürriyet, 23.08.1993, s.29-31

²³⁶⁷ Hürriyet, 13.09.1993, s.19-19

²³⁶⁸ Hürriyet, 13.12.1993, s.16-17

ücretsiz yol garantisi kapsamına alıyordu. Opel böylece Avrupa’da uygulanan bu sistemi Türkiye’de ilk kez sunuyordu²³⁶⁹.

Renault 1993 yılındaki reklamlarında “Toplam Kalite”nin bir yaşam felsefesi olduğunu vurguluyordu. Renault Toplam kalite felsefesinin temelinde insanın bulunduğunu ve bu anlayışla “yaşanacak otomobiller” anlayışıyla bütünleştirme gayret içinde olduğu belirtiliyordu. Bu düşünce “sadece otomobil değil bir yaşam biçimi sunma” amacı taşıdığı ifade ediliyordu. Kaliteli üretim, satış sonrası servis desteği, spora, sanata katkı ve çevreye saygılı üretim Toplam kalite anlayışının halkalarını oluşturmaktaydı²³⁷⁰. 1993 yılının sonlarına doğru Renault’ta 1 yıl süreyle ücretsiz hizmet sunan “Alo Renault Yardım” servis organizasyonunu hizmete alıyordu²³⁷¹. Ayrıca Renault “Bilgi Renault-Mais” merkezini telefonla aramalar için faaliyete geçiriyordu.

Tofaş Tipo model otomobilleri Türkiye’de üretmeye başlıyordu²³⁷². Tofaş, 12 Aralık 1993 tarihli Hürriyet gazetesinde yayınladığı ilanda Türkiye çapında Tofaş adına kampanya yapabilecek tek firmanın Milpa olduğunu açıklıyordu. Tofaş, şehir içi ulaşımda park kolaylığı olan Uno isimli otomobillerin reklamlarını oldukça sık yayınlıyordu. Tofaş 1 milyonuncu otomobilini üretmenin gururunu yaşarken 10 ayda 57 bin adet satan Şahin modelinin ise Türkiye’nin şartlarına en uygun otomobil olduğunu açıklıyordu²³⁷³. Tofaş 93 yılında 200 bin üretim rakamına ve otomotivde dünya 26’cılığine ulaşıyordu²³⁷⁴.

Toyota Türkiye’de test üretimine başlıyordu. Corolla 94 modelinin reklamında “Artık yalnızca kalite konuşacak” başlığının devamında “Türkiye’de otomobil sahipleri geçmişi geride bırakmaya kesin kararlı. Yaşam kalitenizi erteleme gereğçeleri ortadan kalktı²³⁷⁵” denilerek yerli otomobil üreticilerine adeta gözdağı veriliyordu.

Ford “Ford’da hep daha fazlasını bulacaksınız” sloganıyla yaptığı reklamlarında yeni geliştirdiği enjeksiyonlu 16 Valf Zetec motoru Escort modelinde kullanmaya başlıyordu²³⁷⁶. Ford reklamlarında bir başka vurgu da 94 Türkiye Rallisinde Escort otomobille yarışan Marlboro Ekibinin başarısına yapılmaktaydı.

Hyundai 29 Nisan 1994 tarihli Hürriyet gazetesinin 21. sayfasında yayınlanan reklamında “Hyundai özverisiyle gelen olağanüstü imkanlar ve inanılmaz fiyatlar” başlığının altında büyük bir özveride bulunarak kimsenin cesaret edemediği bir ortamda fiyat indirimine gidildiği açıklanıyordu. Kısa bir süre için Hyundai Excel LS Sedan otomobilin fiyatı 259 milyon 900.000 liraya indiriliyordu. Bu reklam Nisan 94 krizinin ilk demlerinde durgunluktan aşırı etkilenen Hyundai’nin elindeki stokları eritme amacıyla yapılıyordu.

5 Nisan Ekonomik Kararları nedeniyle otomobil adeta bir yatırım aracı olarak gösteriliyordu. Opel’de bu dönemde verdiği reklamlarında altın ve dövizin durağan bir yatırım olarak gösterirken, Opel’i

²³⁶⁹ Hürriyet, 12.01.1993, s.2

²³⁷⁰ Hürriyet, 20.11.1993, s.28-29

²³⁷¹ Hürriyet, 07.11.1993, s.15

²³⁷² Hürriyet, 05.12.1993, s.35

²³⁷³ Hürriyet, 16.11.1993, s.35

²³⁷⁴ Hürriyet, 31.12.1993, s.2

²³⁷⁵ Hürriyet, 19.11.1993, s.16-17

²³⁷⁶ Hürriyet, 27.02.1994, s.25

hareketli bir yatırım olarak gösteriyordu. “Opel marka otomobiller en çok kazandıran yatırım aracıdır. Dalgalanmaz... Diğer yatırım araçları gibi değer kaybetmez...”²³⁷⁷ denilerek o günlerde dövizdeki ve borsadaki ani iniş ve çıkışlara gönderme yapılarak otomobil fiyatlarındaki istikrar vurgulanıyordu. Yine Opel’e ait bir reklamda Çevre Bakanlığı tarafından Türk taşıt sanayinde ilk kez dağıtılmaya başlayan “Çevre korumada öncülük ödülü” Opel’e verildiği açıklanıyordu²³⁷⁸. Opel’in yeni Astra 95 modeli Türkiye’de üretiliyordu.

1994 yılında otomobilin risk içermeyen bir yatırım olduğunu “Risk taşımayan tek menkul değer Renault” başlıklı Renault reklamlarında da görüyoruz²³⁷⁹. Renault 93’te uygulamaya koyduğu Toplam Kalite felsefesinin başarısının ortaya çıktığını açıklıyordu. Ayrıca Renault Haziran 94’te yaptığı bir kampanya ile 6000 km’ye kadarki benzin tüketimini karşılıyordu²³⁸⁰. Renault yeni modeli olan Renault 19 Europa modelinin üretimine başlıyordu. Bu otomobiller robot teknolojisiyle üretiliyordu²³⁸¹.

Tofaş 94 yılında yenileştirilmiş modelleri üretime sokuyordu. Doğan otomobillerin S tipi ve Tempra’ların 2.0ie modeli piyasaya sürülüyordu. Tofaş %100 yerli üretim %100 yerli fiyat başlıklı ilanında, dövizde o günlerde görülen yüksek artışların yabancı arabaların fiyatını servis ve yedek parça maliyetlerini artırdığı oysa Tofaş’ta ithal girdilerin bir otomobil için 135 dolar civarında olduğu böylece yerli otomobilin döviz artışından etkilenmediğinin altı çiziliyordu²³⁸². Telefonla bilgi servisini Tofaş’ta hizmete sokuyor ve 0800’lü bir hatla tüketicilere hizmet vermeye başlıyordu²³⁸³. Haziran ayında ekonomik durgunluk nedeniyle yapılan vergi düzenlemeleriyle Tofaş’ların fiyatlarında 42 ila 142 milyon lira arasında bir indirimle gidiliyordu.

15 Ekim 1994 tarihli Hürriyet Gazetesinde yayınlanan Tofaş reklamında fabrikanın tam sayfa renkli bir resmi yayınlıyor ve fabrikanın 305 bin metre kare büyüklüğünde kapalı alanı olduğu ve toplam 1 milyon metre kare yani 40 futbol sahası büyüklüğündeki alana kurulmuş modern bir tesisten oluştuğu ve 6000 kişinin istihdam edildiği belirtiliyordu. Tofaş’ın üretim modellerindeki yerli parça kullanım oranı ise modeline göre %75-95 arasında değiştiği açıklanıyordu. Fabrikanın 1988 yılından beri 1 milyar dolar yatırım yaptığı ve amacının yılda 400 bin otomobil üretimi olduğu ifade ediliyordu. Fakat bu hedeflere ulaşmak gerek Türkiye’nin sürekli krizlere girmesi gerekse diğer ithal ve yabancı markaların getirdiği rekabetin artmasıyla hiçbir zaman gerçekleşmiyordu.

Çevre bilincinin o yıllarda gelişmeye başlaması ve Dünya Bankasının çevreye yönelik kirliliğine son verecek projelere destek sağlamasıyla fabrikalar da bu alanda yatırımlar yapıyorlardı. 31 Aralık 1994 tarihinde Hürriyet Gazetesinde yayınlanan Tofaş reklamında berrak bir suda yüzen akvaryum balıkları resmedilmiş ve bu balıkların Tofaş fabrikasının atık sularında yaşadığı belirtilerek bu balıkların fabrikaya çevre ödülü kazandırdığı ifade ediliyordu.

²³⁷⁷ Hürriyet, 29.05.1994, s.5

²³⁷⁸ Hürriyet, 12.12.1994, s.2

²³⁷⁹ Hürriyet, 04.03.1994, s.27

²³⁸⁰ Hürriyet, 04.06.1994, s.10-11

²³⁸¹ Hürriyet, 07.10.1994, s.19

²³⁸² Hürriyet, 21.02.1994, s.20

²³⁸³ Hürriyet, 16.05.1994, s.13

Toyota Adapazarı otomobil fabrikası 15 Ekim 1994'te üretime geçiyordu. "Evet! Burası Türkiye!" başlıklı reklamda 23 Temmuz 1990'da kurulan Toyotasa'nın 1 milyon metre kare alanda inşa edildiği ve yılda 100 bin araç üretim kapasitesine sahip olduğu açıklanıyordu. Fabrika Toyota'nın Corolla modelini üretecekti. Toyota'nın sloganı "Kalite hayatınızı değiştirir!"di²³⁸⁴. Toyota reklamlarında geçmişe yönelik bir tespitle başlanarak şu ifadelere yer veriliyordu. "Türkiye'de daha önce kötü yapılan işlerde ve olumsuzluklarda "Burası Türkiye" denilir ortaya konulan bahaneler sineye çekilirdi. Toyotasa ile bahaneci felsefe değişecek ve kalite en önemli unsur olacaktır" denilerek kaliteye oldukça fazla vurgu yapılıyor ve daha önce Türkiye'de üretim yapan diğer yerli üreticiler adeta eleştiriliyordu. Toyota kalite ve müşteri memnuniyetini ön planda tutuyordu.

Ford 1995 yılında ön ödemeli ve sabit fiyatlı satış sistemini uygulamaya koyarak tüketicinin zamlardan etkilenmeden taksitle otomobil almasını imkan sağlıyordu. Bu sistemle otomobil belirlenen bir tarihte teslim ediliyordu²³⁸⁵. Ford Euroservice hizmetini 33 Avrupa ülkesinden sonra Türkiye'de de başlatıyordu. Otomobili bozulan Ford müşterilerine her türlü hizmeti vermek için organize edilmiş Euroservice'te, araç tamiri, uçak bileti ve otel imkanları gibi hizmetler sunulmaktaydı.

Hyundai –Assan otomobil fabrikasının temeli 25 Eylül 1995 tarihinde atılıyordu. Kibar Holding ve Hyundai Motor'un ortaklığıyla İzmit Ali Kahya beldesinde 1 milyon metrekare alanda kurulacak ve yılda 120 bin Accent otomobil ile panel van minibüs üretecek olan fabrikada ilk üretimin 1997 yılında yapılması planlanıyordu²³⁸⁶.

1995 yılında Türkiye markalar ralli şampiyonu olan Opel'in Astra GSI modeli Türkiye'de üretiliyordu²³⁸⁷.

Renault 1995 yılında pazarlama konusunda değişik metodlar deniyor bunlardan biri de otomobil alanlara yılda 500 litre bedava benzin hakkı sunulmasıydı²³⁸⁸.

1995 yılında otomobil fabrikalarının üzerinde en çok durdukları konuların başında düşük egzoz emisyonu sayesinde çevreye az zarar veren katalitik konvertörlü motorlara sahip araçlar üretmeleriydi. Tofaş'ta bu konuyu reklamlarında sık sık işleyerek özellikle Tempra 2.0ie ve Tempra SW 2.0ie modelinin bu standartta olduğunu belirtiyordu²³⁸⁹. Tofaş 95 yılının başında Şahin ve Kartal modellerin de S tipini çıkarıyordu²³⁹⁰.

Tofaş "iyi bir ürün değiştirilmez... geliştirilir"²³⁹¹ felsefesiyle Tofaş Kartal ve Doğan SLX modellerine hidrolik direksiyon koyuyor ve yine aynı günlerde "Avrupa'nın en çok satan otomobili" olarak açıklanan Uno modelinin üretimine başlıyordu. Uno 1.4 modeli 334 milyondan satılıyordu. Tofaş, Türkiye'de ürettiği Tempra modelini tüm dünyaya ihraç ediyordu²³⁹².

²³⁸⁴ Hürriyet, 15.10.1994, s.16-17

²³⁸⁵ Hürriyet, 19.03.1995, s.7

²³⁸⁶ Hürriyet, 25.09.1995, s.12

²³⁸⁷ Hürriyet, 29.10.1995, s.31

²³⁸⁸ Hürriyet, 28.04.1995, s.5

²³⁸⁹ Hürriyet, 17.01.1995, s.5

²³⁹⁰ Hürriyet, 11.03.1995, s.6

²³⁹¹ Hürriyet, 16.03.1995, s.5

²³⁹² Hürriyet, 30.04.1995, s.5

Toyota Corolla modelinin üretimini yapan Toyotosa fabrikasının ürettiği Corolla otomobiller kısa zamanda segmentinin bir numarası olmayı başarıyordu. Bu durumu reklamda “Gerçek ortada: dünyanın birinci tercihi Corolla, Türkiye’nin de birinci tercihi” başlığıyla veriliyordu²³⁹³.

1996 yılında Ford Avrupa’da düzenlediği “Henry Ford Avrupa Koruma Ödülleri”ne Türkiye’yi de dahil ediyordu. Çevre koruma konusunda projesi olanlara açık olan yarışmada kazananlara çeşitli para ödülleri sunuluyordu²³⁹⁴. Ford’un Türkiye’de (Otosan) üretilen tek modeli olan Escort, üretiminde Avrupa’dan bir fark kalmıyor ve robot teknolojisiyle üretime geçiliyordu²³⁹⁵.

Türkiye’de üretim yapan otomobil fabrikaları arasına Japon Honda’da katılıyordu. 21 Eylül 1996 tarihinde Gebze Şekerpınar’da fabrikanın temeli Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından atılıyordu²³⁹⁶. Honda’nın Türk ortağı Anadolu grubuna ait Anadolu Honda şirketi idi. Fabrika 1997 yılının sonlarına doğru Honda Civic modelinin üretimini gerçekleştirmeyi planlanıyordu.

Türkiye Gazetesi şirketlerinden olan İhlas Motor, ithalatını yaptığı Güney Kore’li otomotiv firması Kia’nın Türkiye’de üretim yapması için bu şirketle ve Japon Nichimen şirketiyle ortaklık anlaşması yapıyordu. Bu anlaşmayla yıllık 35 bin adet Kia üretim yapacak olan fabrika Nisan 1998’de faaliyete geçirecekti²³⁹⁷. İhlas Motor-Japon Nichimen ile Güney Kore’i Kia Motors’un ortak olduğu Kia fabrikasının temeli Demirel tarafından atılıyordu. Tesis bir yıl sonra ilk yerli Kia üretimini gerçekleştirecekti²³⁹⁸. Fakat bu proje hem Türkiye’de yaşanan siyasi ve ekonomik krizlerden İhlas grubunun olumsuz yönde etkilenmesi hem de Güney Kore’li Kia’nın ekonomik sıkıntıları nedeniyle hayata geçirilemeyecekti.

Türkiye 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Avrupa Topluluğu ile Gümrük Birliği anlaşmasını uygulamaya sokuyordu. Opel bu olayı “Gümrük birliği ülkemize Avrupa standartlarını taşıyacak” diyerek yeni durumdan memnuniyeti ifade ediyordu²³⁹⁹. Opel Vectra’nın yeni modelini “Sanata hareket kazandıran teknoloji” başlığıyla Mart ayı başında piyasaya sürüyordu.

Renault benzin destekli kampanyalarına 97 yılında da devam ediyor ve bu kez bedava benzin miktarını 750 lt’ye çıkarıyordu. Renault Türkiye’nin ilk ve en yaygın otomobil festivali olan “Renault açık kapı festivali”ni başlatıyordu²⁴⁰⁰. Renault’un 96 yılında gerçekleştirdiği bir başka yenilik ise Türkiye’de ISO 9001 kalite belgesi alan ilk otomobil üreticisi olmasıydı²⁴⁰¹.

Tofaş Doğan, Kartal ve Şahin serilerinde bazı değişiklik ve yeniliklere gidiyordu²⁴⁰². Tofaş 100 çifti İtalya’ya bayram tatiline gönderiyordu. Tofaş’ın pazarladığı Fiat Bravo otomobil ise Avrupa’da yılın otomobili seçiliyordu. Ayrıca www.fiat.com.tr internet sitesinin de faaliyete geçtiği bildiriliyordu²⁴⁰³.

²³⁹³ Hürriyet, 05.08.1995, s.2

²³⁹⁴ Hürriyet, 06.01.1996, s.6

²³⁹⁵ Hürriyet, 03.03.1996, s.7

²³⁹⁶ Hürriyet, 21.09.1996, s.2

²³⁹⁷ Hürriyet, 15.07.1996, s.4

²³⁹⁸ Hürriyet, 22.05.1997, s.13

²³⁹⁹ Hürriyet, 07.01.1996, s.2

²⁴⁰⁰ Hürriyet, 24.09.1996, s.14-15

²⁴⁰¹ Hürriyet, 23.11.1996, s.9

²⁴⁰² Hürriyet, 19.02.1996, s.2

²⁴⁰³ Hürriyet, 24.12.1996, s.14-15

1997 yılında Koç Holding ve Ford'un ortak oldukları Ford Otosan şirketi kuruluyordu²⁴⁰⁴. Ford 1997 yılında "Harika çocuk" olarak nitelendirdiği Ka modelinin yanı sıra aile otomobili olarak sunduğu Escort ve Mondeo'nun reklamlarını yayınlıyordu. Özellikle Mondeo reklamlarında başarılı erkek portresinin oldukça feminen (kadınımsı) ve iyi bir aile babası şeklinde sunulduğunu görüyoruz²⁴⁰⁵. Ford'un sık reklamını yaptığı ticari sınıftaki aracı ise Transit modeliydi. Ford yılın sonuna doğru ISO 9001 standardını alıyordu.

Hyundai fabrikası "Yeni kuşak buradan yola çıkıyor" başlığıyla verilen reklamda Hyundai Assan otomotiv fabrikasının 20 Eylül 1997 günü açıldığı duyuruluyordu. 1600 çalışanın emek verdiği ve yıllık 120 bin araç üretim kapasitesine sahip olan tesiste Hyundai marka 1.3 ve 1.5 Accent otomobiller, H-100 panel van minibüsler üretilecekti²⁴⁰⁶. Hyundai'nin açılışını Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Mesut Yılmaz birlikte yapıyordu.

Honda Avrupa'da ikinci fabrikası olacak Türkiye tesislerinin kuruluşunu sürdürüyordu. Tüm dünyada 12 milyon adet satan Civic'in sedan modelini üretecek fabrika 15 Kasım 1997 günü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından üretime başlatılıyordu. Gebze'de kurulan Anadolu Honda otomobil fabrikası "insanlara yetecekleri değil, hak ettikleri verilmeli" anlayışını benimsiyordu²⁴⁰⁷. Üretim adeti diğer fabrikaların oldukça gerisinde olan Honda bu durumu "başarımızı otomobillerimizi kullananların sayısıyla değil, mutluluğuyla ölçüyoruz²⁴⁰⁸" şeklinde açıklıyordu.

Opel müşterilerine daha iyi hizmete verebilmek için "Opel Akademi"yi hizmete alıyordu. Opel'in reklamlarında vurguladığı bir başka nokta ise otomobillerinin ikinci el değeri idi. Keyifle kullanılan Vectra otomobilin bir yıl sonra yüzde yüzü aşan kazanç sağladığı ve ikinci el piyasasında en fazla değer kazandığı belirtiliyordu²⁴⁰⁹.

Renault ISO 9001 kalite sistem güvencesi alan ilk Türk otomobil üreticisi oluyordu²⁴¹⁰.

Tofaş kuş serisi modellerinde 1.6 enjeksiyonlu motorlu üretime başlıyordu²⁴¹¹. Tofaş ilerleyen günlerde "yarının standartlarına sahip otomobil" şeklinde lanse edilen Fiat Marea'nın yanı sıra kuş serisinin lider tipi Şahin'in 1.4 motorlusunu da piyasaya sürüyordu. Tofaş yılın ortasında İtalyan Fiat ile 260 milyarlık yatırıma gidiyor ve böylece Tofaş'ın yenileme değeri 2 milyar dolar seviyelerine çıkıyordu. Tofaş bu yatırımla kendi dışındaki, tüm yerli üreticilerin yatırım miktarına ulaşmış oluyordu. Reklamda Türkiye yollarında dolaşan her iki otomobilin birinin Tofaş olmasının bu yatırımın büyüklüğünde yattığı ifade ediliyordu²⁴¹².

Toyota Corolla üretimiyle Türkiye'de sınıfının en çok satılan otomobili olmayı başarırken, Toyota'nın değişik segmentlerdeki modelleri de piyasadaki yerini alıyordu. Lüks sınıf otomobili Camry, küçük sınıf otomobili Scarlet ve arazi aracı RAV 4 ile her kesimden müşteriye hizmet veriyordu.

²⁴⁰⁴ Hürriyet, 05.10.1997, s.2

²⁴⁰⁵ Hürriyet, 01.11.1997, s.2

²⁴⁰⁶ Hürriyet, 20.09.1997, s.7

²⁴⁰⁷ Hürriyet, 15.11.1997, s.2,4

²⁴⁰⁸ Hürriyet, 13.12.1997, s.16-17

²⁴⁰⁹ Hürriyet, 09.08.1997, s.12-13

²⁴¹⁰ Hürriyet, 26.07.1997, s.11

²⁴¹¹ Hürriyet, 23.01.1997, s.6

²⁴¹² Hürriyet, 24.07.1997, s.2

1998 yılında Ford ve Koç ortaklığı 5 yıl içinde 500 milyon dolarlık yatırımla 120 bin araç üretim kapasiteli bir fabrika kurma girişimlerine başlıyordu. Bu tesis her yıl 500 milyon dolar ihracat yapmayı planlıyordu²⁴¹³. Temmuz ayının son günlerinde, bu proje temel atma aşamasına geliyordu. Fabrika ilk aşamada Türk mühendislerince tasarlanmakta olan yeni bir model aracı, ilk etapta tüm dünyaya ihraç etmeyi hedefliyordu. İlerleyen günlerde temeli atılan fabrika bir üründe yılda 1 milyar dolarlık ihracat yapmayı, yani yıllık 160 bin araç olan üretim kapasitesinin %95'ini ihraç etmeyi planlıyordu. Ford'un yaptığı 550 milyon dolarlık bu yatırım yan sanayisiyle birlikte 20 bin kişiye istihdam alanı oluşturacaktı²⁴¹⁴.

Opel, Fransa'da yapılan Dünya Kupası Futbol şampiyonasının resmi sponsorluğunu yapıyordu. Ve 5 çifti dünya kupasına götürüyordu. Opel ikinci elde yine en çok prim yapan otomobil oluyordu²⁴¹⁵. Opel yeni Astra modelinde 12 yıl paslanmama garantisi veriyordu. Ayrıca Vectra modelini Türkiye'nin en iyi yerli otomobili olarak açıklıyordu²⁴¹⁶.

Renault Megane modelini “otomobil kavramını değiştiren otomobil” olarak tanıtıyordu. Otomobil üretiminde 100. yılını kutlayan Renault kendini yüz yıldır yaratıcı ve yenilikçi olarak ifade ediyordu²⁴¹⁷. Renault 1999 yılına yeni ürettiği Clio modeliyle iddialı giriyor ve “Büyüklerle ne kaldı?” sloganıyla yeni modelinin reklamlarını yayınlıyordu. Megane SW modelini tüm dünyada sadece Türkiye fabrikası üretiliyor ve öncelikle Türk sürücülerin beğenisine sunuluyordu²⁴¹⁸.

Tofaş-Fiat yeni modeli Palio'nun tanıtımına büyük önem veriyor, reklamlarında “göz kamaştırıcı bir gelişme” yakında otomobil almak ve kullanmak kavramları çok değişecek deniliyordu²⁴¹⁹. Tutkunun eseri olarak tanımlanan Fiat Palio modeli oldukça iddialı bir şekilde “Türkiye’de çığır açacak otomobil” sloganıyla piyasaya giriyordu. Otomobilin gövde sağlamlığı 4 milyon km test edilmişti²⁴²⁰. Fiat'ın aileye yönelik bir başka otomobili de Siena modeliydi. Tofaş 28 Kasım 1998 tarihli Hürriyet gazetesinin 2. sayfasında yayınlanan reklamında “bu fabrika bizim!” başlığının altında, fabrikanın Siena, Palio ve Palio Weekend modellerini ürettiği, yılda 250 bin adet üretim ve 300 milyon dolar ihracat yaptığı hatırlatılıyordu. Bir İtalyan markası olan Fiat lisansı ile üretim yapan Tofaş, PKK lideri Abdullah Öcalan'a İtalyan Hükümetinin sahip çıkması ve Türkiye'ye iade etmemesi nedeniyle Türkiye'de İtalyan markalarına ve mallarına karşı oluşan olumsuz tepkiden oldukça etkileniyor ve diğer İtalyan markalı fabrikalar gibi “bu fabrika bizim” sloganıyla yaşanan boykottan en az zarar göreceği şekilde kurtulmayı arzuluyordu.

²⁴¹³ Hürriyet, 22.03.1998, s.17

²⁴¹⁴ Hürriyet, 26.07.1998, s.2

²⁴¹⁵ Hürriyet, 28.02.1998, s.15

²⁴¹⁶ Hürriyet, 15.11.1998, s.2

²⁴¹⁷ Hürriyet, 23.02.1998, s.2

²⁴¹⁸ Hürriyet, 26.09.1998, s.16-17

²⁴¹⁹ Hürriyet, 23.05.1998, s.2

²⁴²⁰ Hürriyet, 11.06.1998, s.2

Toyota yeni modeli Avensis'i "tüm Avrupa'nın üzerinde uzlaştığı pek az konudan biri olarak" tanımlıyordu. Toyotasa Corolla'nın yeni dizaynı olan Corolla 99'u "O varsa sorun yok" şeklinde tanıtıyordu²⁴²¹. Toyotasa Türkiye'de ilk defa garantili ikinci el otomobil satım işlemini başlatıyordu²⁴²².

Her yıl düzenlenen Henry Ford Avrupa çevre büyük ödülünü 1998'de "Akdeniz Fok'unun korunması projesiyle Türkiye kazanmıştı. 1999'da 16. yapılacak olan yarışmanın duyurusu yayınlanıyordu²⁴²³. Ford 99 yılında iddialı olduğu yeni otomobili Focus'u "beklentinizi yükseltin" sloganıyla piyasaya sürüyordu²⁴²⁴. Ford İkinci el otomobilleri için 1 yıl ve 20 bin km garantisi vermeye başlıyordu²⁴²⁵.

Jetpa Holding bir İngiliz firmasına iki tane olarak tasarlattığı "İmza 700" isimli otomobilin²⁴²⁶ tanıtımını özellikle büyük bedeller ödeyerek görsel ve yazılı medyada yapıyordu. Fakat Siirt'te kurulması düşünülen fabrika hayata geçirelemiyordu. İmza 700 markasıyla üretilmesi düşünülen otomobillere 700 rakamı Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş yıldönümü olması nedeniyle veriliyordu.

Honda Türkiye fabrikası ISO 9002 kalite belgesi alıyordu. Ayrıca Accord modelinde önemli değişiklikler yapıyordu²⁴²⁷.

Renault yeni otomobili Clio Symbol'ü "sadece yeni bir otomobil değil! Yeni bir hayat Clio Symbol" yeni yüzyılın otomobili sloganıyla reklam ediyordu²⁴²⁸.

Tofaş "mavi boncuk" satış sistemiyle bu işaretin olduğu otomobilleri daha cazip fiyatlarla satıyordu. Tofaş Ekim 99 tarihinden itibaren Türkiye'de üretmeye başlayacağı Fiat Brava modeline 8 yıl paslanmama garantisi veriyordu²⁴²⁹. Tofaş'ın üretmeye başladığı bir başka model ise Marea'ydı. Tofaş Fiat Brava modelini Türkiye'de üretmeye başlıyor ve Açık kapı festivaliyle tüketiciyi mağazalarına davet ediyordu²⁴³⁰. Brava için ciddi reklam kampanyaları hazırlanıyordu. Tofaş Pazar günü bayilerine gelen müşterilerine ücretsiz Milliyet ya da Hürriyet gazetesi veriyordu.

1.2. KAMYON VE KAMYONET

Ağır tonajlı ticari araçlar sektörünü oluşturan kamyon ve kamyonet piyasasında da rekabet alabildiğine sürüyordu. BMC markası Levend kamyonlarıyla ve reklamlarında kullandığı İbrahim Tatlıses'in "bence BMC" sloganıyla sektörünün önemli bir markası durumuna geliyordu²⁴³¹. Ford Cargo ise reklamlarında şoförleri kullanarak "alırsın Ford olursun Lord" diyordu²⁴³². Mercedes markalı kamyonlar ise Türkiye'de üretilen 2628 modeliyle sektörde iddialı bir model oluyordu. Kamyonet piyasasının önemli bir markası olan Japon Isuzu kamyonetlerinin üretimi Türkiye'de Anadolu Endüstri

²⁴²¹ Hürriyet, 06.08.1998, s.16-17

²⁴²² Hürriyet, 21.06.1999, s.13

²⁴²³ Hürriyet, 23.01.1999, s.20

²⁴²⁴ Hürriyet, 02.05.1999, s.16-17

²⁴²⁵ Hürriyet, 17.07.1999, s.10

²⁴²⁶ Hürriyet, 31.10.1999, s.9

²⁴²⁷ Hürriyet, 20.02.1999, s.14-15

²⁴²⁸ Hürriyet, 11.11.1999, s.16-17

²⁴²⁹ Hürriyet, 05.06.1999, s.2

²⁴³⁰ Hürriyet, 08.11.1999, s.5

²⁴³¹ Hürriyet, 09.08.1990, s.8-9

²⁴³² Hürriyet, 04.11.1990, s.13

Holding tarafından gerçekleştiriliyordu²⁴³³. Isuzu reklamlarında “Dünyada ve Türkiye’de lider” sloganını kullanıyordu. Sabancı grubu ithal ettiği Mitsubishi Canter marka kamyonetleri yakında Türkiye’de üreteceğini duyururken²⁴³⁴ sektörde iddialı olduğunun mesajını veriyordu. Iveco patentiyile üretim yapan Koç Grubu şirketlerinden Otoyol firması da kamyonet piyasasında yer alıyordu. Chrysler şirketi ise Türkiye’de hafif ticari araçlardan DeSoto, Fargo, Dodge gibi modelleri “çevre dostu” motorlarla ürettiyordu²⁴³⁵.

Isuzu NKR tipi kamyonetlerin motor kapağı açmadan 1,5 milyon km gittiğini reklamlarında vurgulanarak sağlam bir kamyonet olmasını “Isuzu yürüyor dünya küçülüyor” ve “dizelde lider dünya da lider” sloganlarıyla²⁴³⁶ ifade ediyordu. Ayrıca Isuzu küçük otobüs piyasasında da MD 27 L modeliyle yer alıyordu.

BMC tonajlı kamyon piyasasında Fatih dev kamyon ile %70 Pazar payına ulaştığını açıklıyordu²⁴³⁷.

Chrysler AS 250 modelinin Türkiye’de en çok bulunan kamyonet olduğunu “Memleketimden Kamyonet Manzaraları” başlığıyla duyuruyordu²⁴³⁸. Bu başlık Nazım Hikmet’in “Memleketimden İnsan Manzaraları” isimli şiir kitabından esinleniyordu. Yine Chrysler firması ürettiği Hino marka kamyonetlerin Japon teknolojisi ile ülkemizde üretildiğini vurguluyor ve her 2 Hino kamyonet 1 Türk işçisinin 1 yıllık iş güvencesidir²⁴³⁹” denilerek reklama duygusal bir boyut ekleniyordu.

Doğuş grubu şirketlerinden Genoto “şükür kavuşturana” isimli reklamıyla efsane kemikli Genoto kamyonların yeniden satışa sunulduğunu açıklıyordu²⁴⁴⁰. Genoto kamyonlar eskiden daha çok meşrubat firmaları tarafından şehir içi dağıtımda kullanılmaktaydı.

Isuzu 1.5 milyon km yol kat eden kamyoneti “dünyanın çevresinde tam 37 tur” sözleriyle reklama devam ediyor ve “biz farklıyız, fark atarız!” diyordu²⁴⁴¹. Ayrıca N serisi kamyonetlerin 23 yıldır dünyada en büyük Pazar payına sahip olduğu vurgulanıyor ve “Isuzu yürüyor dünya küçülüyor” deniliyordu²⁴⁴².

Temsa firması ürettiği Komatsu forkliftlerin yanı sıra Mitsubishi Canter kamyonetleri üretme hazırlığı da yapıyordu. Temsa, Mitsubishi patentli ilk yerli kamyonetleri Canter FE 449 ve FE 304’ü piyasaya “Bizimkiler” başlıklı reklamlarla tanıyordu²⁴⁴³.

Temsa mitsubishi markasıyla şehir içi ulaşımına hizmet verecek olan Prestij midibüslerin üretimine başlıyordu²⁴⁴⁴.

²⁴³³ Hürriyet, 06.12.1990, s.2

²⁴³⁴ Hürriyet, 21.12.1990, s.9

²⁴³⁵ Hürriyet, 19.11.1991, s.11

²⁴³⁶ Hürriyet, 24.11.1991, s.12-13

²⁴³⁷ Hürriyet, 24.05.1991, s.14

²⁴³⁸ Hürriyet, 13.12.1993, s.29

²⁴³⁹ Hürriyet, 02.12.1993, s.26

²⁴⁴⁰ Hürriyet, 16.05.1993, s.28

²⁴⁴¹ Hürriyet, 05.07.1993, s.25

²⁴⁴² Hürriyet, 14.11.1993, s.18-19

²⁴⁴³ Hürriyet, 08.06.1993, s.2

²⁴⁴⁴ Hürriyet, 05.09.1994, s.14-15

Peugeot marka minibüs üreten Karsan, Peugeot J9 modelinde çevreci yeşil motor kullanmaya başladığını açıklıyordu²⁴⁴⁵. Bu motor Avrupa Birliği ülkelerinde 1994 yılında zorunlu olmuşken, Türkiye’de ise 2000 yılına kadar geçiş izni verilmişti.

MAN kamyonlarının üretimini yapan Manaş firması ISO 9001 sistem sertifikası almaya hak kazanıyordu²⁴⁴⁶.

Peugeot J9 minibüsleri üreten Karsan fabrikası Bursa’da en son teknolojiye uygun yatırımlarıyla Partner break ve boxer modellerini üretilip Avrupa’ya satmaya hazırlanıyordu²⁴⁴⁷.

Temsa’nın ürettiği Mitsubishi L200 kamyonet reklamında pop müzik sanatçısı Erol Evgin oynatılıyordu. Evgin “hani ilk defa sever ya insan... işte öyle bir şey²⁴⁴⁸” sözleriyle en çok sevilen şarkısına gönderme yapıyordu.

1.3. OTOBÜS

90’lı yılların başında da Mercedes otobüs fabrikası ürettiği O303 modeliyle Türkiye’de yolcu taşımacılığı sektöründe, açık ara lider marka olmayı sürdürüyordu.

Sabancı Holdinge ait Temsa firması Mitsubishi patentiyle ürettiği “Maraton” otobüsleriyle yolcu nakliye sektöründe varoluş mücadelesi veriyordu.

Mercedes Benz yolcu taşımacılığındaki yeni modeli O 304’ü 1992 yılının son aylarında piyasa sürüyordu. Yeni otobüs çevreye saygılı yeşil motor, ABS ve ASR gibi sistemlerle bünyesinde taşıyordu²⁴⁴⁹. Yine aynı günlerde diğer önemli otobüs üreticisi Temsa Prenses modelinin reklamlarında otobüs kaptanları için “Kaptan şoförlükten kral şoförlüğe geçin, Prensesiniz geliyor” şeklinde duyuruyordu. Reklamda ise sarışın mini etekli bir kadın resminin yanında “Krallar gibi yolculuk” sloganı kullanılıyordu²⁴⁵⁰. BMC ise “bence BMC” sloganıyla, belde belediye otobüslerinin yanı sıra 102 modeliyle şehirlerarası otobüsünü de piyasaya sürüyordu²⁴⁵¹.

90’lı yılların başından itibaren Türkiye’de çift katlı otobüs bolluğu göze çarpıyordu. Avrupa’dan getirilen karosörler veya Bursa’da bazı küçük ölçekli kuruluşlar tarafından yapılan karosörlerle çift katlı otobüsler yollarda boy gösteriyordu. Yüksek olan bu otobüsler özellikle virajlı yollarda savrulma sorunları yaşıyordu. 13 Temmuz tarihli bir otobüs reklamında DAF marka Avrupa otobüs şasislerinin sorun çıkarmadan 1 milyon km’ye ulaştığı²⁴⁵² ifade ediliyordu.

Mercedes reklamında, O 304 otobüslerinin Avrupa’ya ihraç edildiği ve bu otobüslerin Avrupalıların en katı güvenlik, çevre, konfor ve emniyet şartnamelerine uygun olduğu için Avrupa’ya kabul edildiği ifade ediliyor ve “Bugün Avrupalılarda yolculuğa çıkarken O 304’ü seçiyor” deniliyordu²⁴⁵³.

²⁴⁴⁵ Hürriyet, 29.08.1995, s.6

²⁴⁴⁶ Hürriyet, 24.08.1997, s.27

²⁴⁴⁷ Hürriyet, 13.06.1999, s.22

²⁴⁴⁸ Hürriyet, 22.03.1999, s.5

²⁴⁴⁹ Hürriyet, 30.08.1992, s.2

²⁴⁵⁰ Hürriyet, 22-25.08.1992, s.3,9,2

²⁴⁵¹ Hürriyet, 31.10.1992, s.7

²⁴⁵² Hürriyet, 13.07.1993, s.13

²⁴⁵³ Hürriyet, 13.05.1993, s.27

1994 yılının Eylül ayında şehirlerarası yolcu taşımacılığında beklenen otobüs piyasaya sürülüyordu. 4 Eylül 1994 tarihli Hürriyet Gazetesinin 18 ve 19. sayfalarında tam sayfa olarak yayınlanan ilanda “Geleceğin yolculuğu başladı”. Yerinizi ayırtın! 27 yıllık Mercedes-Benz Türk deneyimi, şehirlerarası yolculukta bir çağı kapatıp yeni bir çağı başlatan otobüsü yarattı: Mercedes-Benz O 403.” Yeni otobüsün özellikleri arasında ABS ve ASR, Avrupa normlarına uygun 8 silindirli çevreci yeşil motor sayılıyordu.

MAN otobüs fabrikası şehirlerarası yolcu taşımacılığında yeni modelini 1995 yılının ikinci yarısında piyasaya sürüyordu. MAN S 2000 otobüsü için “bir senfoni” başlığı kullanılıyordu²⁴⁵⁴.

Mercedes-Benz “Nice Yıllara” başlıklı reklamında kuruluşunun 100. yılında Hoşdere otobüs fabrikasının açılışını duyuruyordu²⁴⁵⁵. İlk fabrikasını 1895 yılında Mannheim’de kuran firma 100 yıl sonra 1995 yılında İstanbul Hoşdere fabrikasını faaliyete geçiriyordu.

Temsa Mitsubishi markalı yolcu otobüslerinin 3.000’incisini üretiyordu. 1987 yılında Maraton ile başlayan süreç Prenses modeliyle devam ediyordu. Temsa ISO 9001 belgesini de almıştı²⁴⁵⁶.

MAN S 2000 yolcu otobüsü reklamında Gazanfer Özcan ve Gönül Ülkü çifti oynuyordu. Reklamda MAN her sektör ve her yol için Türkiye’de üretiliyor deniliyordu²⁴⁵⁷.

²⁴⁵⁴ Hürriyet, 27.08.1995, s.5

²⁴⁵⁵ Hürriyet, 12.06.1995, s.19

²⁴⁵⁶ Hürriyet, 03.06.1997, s.11

²⁴⁵⁷ Hürriyet, 25.05.1999, s.11

2. 1990-2000 DÖNEMİ BEYAZ EŞYA REKLAMLARI VE SEKTÖRDE YAŞANAN GELİŞMELER

Arçelik televizyon 1990 yılında elde ettiği satış rakamlarıyla Türkiye'nin en çok satan televizyonu oluyordu. Reklamında ise “satılan televizyonların üst üste bulunduğu atmosferi aşığı” belirtiliyordu²⁴⁵⁸. Aynı yıl Arçelik düzenlediği kampanyalarda çamaşır makinelerine aşırı talep oluyor ve kontenjan dolduğu için o ürünlerde kampanya bitiriliyordu²⁴⁵⁹. Yaz aylarında ise şanzımanlı çamaşır makinesinin reklamı yapılıyordu²⁴⁶⁰. Şanzımanlı çamaşır makinesinin reklamının yapılması teknolojiden geri adım atılıyor anlamına gelmiyordu. Çünkü 1990 yılında İstanbul'da yoğun olarak susuzluk yaşıyordu. 60'lı yılların şanzımanlı makineleri teknolojik ömürlerini doldurmalarına ve üretimden kaldırılmak üzere olmalarına rağmen, otomatik çamaşır makinelerine göre çok daha az su kullandıkları için vatandaşlardan talep görüyordu.

Beko 1990 yılında televizyon teknolojisi alanında ödül kazanıyordu²⁴⁶¹. 1990 yılında beyaz eşya sektörüne talebin canlı olduğunu gösteren bir reklamda Beko tarafından veriliyordu. Metinde “kampanyamıza katılanlara teşekkür ederiz. Tüm stoklarımız tükendiği için 20'sinde bitecek kampanya 10 Ağustos'ta bitirilmiştir²⁴⁶² deniyordu.

“Sorumluluğunu bilen marka” sloganıyla LPG sektörünün en önemli markası olan Aygaz tüplerinin taklit edildiğini duyuruyor ve halktan mavi mühür kapaklı tüplerini yetkili bayilerden almasını istiyordu²⁴⁶³. Koç grubu şirketlerinden Aygaz 1990 yılında katalitik soba, fırın ve LPG tüp reklamlarıyla tüketicinin karşısına çıkıyordu²⁴⁶⁴. Aygaz markasıyla daha çok ısıtıcı ürünleri pazarlayan marka beyaz eşya sektörüne yönelik ürünleri de pazarlıyordu.

Philips verdiği reklamda compact disc player'in yaratıcısı-lisans sahibi olduğunu ve kısa adı CD olan Compact Disc'in ses kalitesinde mükemmel ulaştığını belirtiyordu²⁴⁶⁵.

Profilo dünyanın en iyi buzdolaplarının buzlugu rollbond'dur bu özellik sadece Profilo'da var. İlkleri Profilo yaratır diğerleri taklit eder²⁴⁶⁶” diyerek rakiplerine meydan okuyordu.

TRT teletext sayfalarını yayınlamaya başlayacağını duyurunca 1990 yılına kadar üretilen televizyonların hemen hemen tamamında bu yayınları alacak modülün olmadığı ortaya çıkıyordu. Televizyon üreticisi Saba markası ise Saba 2000 serisi televizyonlarda teletexti standart hale getirdiğini duyuruyordu. Ayrıca Saba televizyon reklamlarında o yıllarda Türkiye'de Fenerbahçe'de oynayan Alman kaleci Tony Schumacher'i “Saba çok iyi televizyon” sloganıyla oynatıyordu²⁴⁶⁷.

Vestel reklamı şu ifadelerle başlıyordu. “5. yılında Türkiye'nin elektronikteki 1 numarası olan Vestel” şimdi de buzdolabı, çamaşır makinesi ve fırında da yeni bir çağ başlatıyor “yeniler ve iyiler yine

²⁴⁵⁸ Hürriyet, 30.11.1990, s.22

²⁴⁵⁹ Hürriyet, 04.11.1990, s.14

²⁴⁶⁰ Hürriyet, 16.08.1990, s.10

²⁴⁶¹ Hürriyet, 26.03.1990, s.2

²⁴⁶² Hürriyet, 11.08.1990, s.8

²⁴⁶³ Milliyet, 01.06.1990, s.7

²⁴⁶⁴ Milliyet, 02.06.1990, s.6 ve Hürriyet, 12.11.1990, s.19

²⁴⁶⁵ Hürriyet, 27.12.1990, s.2

²⁴⁶⁶ Hürriyet, 15.07.1990, s.12 ve Hürriyet, 18.07.1990, s.11

²⁴⁶⁷ Hürriyet, 14.03.1990, s.10

Vestel'den" başlıklı reklamda "zafer yine Vestel'in" deniliyor ve bu yeni ve iyi ürünleri kendi teknolojiyle üretiliyor ve dünyaya sunuyor" deniliyordu²⁴⁶⁸. Bir başka Vestel reklamında teletext yayınlarını eksiksiz Türkçe harf karakterleriyle izlenebilecek Vestel Comfort televizyonun tanıtımı yapılıyordu²⁴⁶⁹. Vestel düzenlediği kampanyalara katılan şanslı müşterilerine Renault Toros ve Mazda otomobil veriyordu²⁴⁷⁰.

AEG "Tüketiciye hizmet anlayışında yeni bir çağ açarak" yılın her anı müşterilerini dinlemek için AEG Danışma Merkezi'ni hizmete alıyordu²⁴⁷¹. AEG superline beyaz eşya ürünlerinin yepyeni bir tesiste bilgisayar denetiminde robotlar tarafından üretildiği açıklanıyordu²⁴⁷².

Arçelik "tüketiciye iyi ürün vermek kadar iyi hizmet vermek de önemlidir" anlayışıyla ücretsiz aranabilen bir hattı olan Tüketici Danışma Merkezi kuruyordu²⁴⁷³. Arçelik tam otomatik çamaşır makinelerinde yeni nesili başlatıyordu. Bu üstün teknolojik özellikteki makineler yıkama programlarındaki akılcılık ve temizleme gücüyle de kendini gösteriyordu²⁴⁷⁴. Arçelik bugüne kadar düzenlenen kampanyalarda 2.107.646 adet Arçelik ürünü satıldığını açıklıyordu²⁴⁷⁵. Reklamı yapılan ürünler arasında Televizyon, video, müzik seti, pres ütü, küçük ev aletleri, çamaşır makinesi, fırın, elektrik süpürgesi, buzdolabı gibi ürünler yer alıyordu.

Beko 1991 yılında "bir dünya markası" sloganını kullanmaya başlıyordu. Bu sloganı kullanmasında dünyanın pek çok ülkesine mamüllerini ihraç etmesi önemli rol oynuyordu. Reklam metninde dünyada ve Türkiye'de her 30 saniyede bir 8 beko ürünü yeni sahiplerine ulaşıyor" deniliyordu²⁴⁷⁶. Diğer dayanıklı tüketim malları üreten tüm markalar gibi Beko da ürünlerini taksitli kampanyalarla sattığı için sürekli yeni pazarlama yöntemleri kullanmak durumunda kalıyordu. Bunlardan biri de "bir ay öde (yüksek miktarda taksit) bir ay rahatla (düşük miktarda taksit)" şeklindeki kampanyaydı²⁴⁷⁷. Koç Holdingin elektronik ürünler üreten markası olan Beko, dikiş makinesi, katalitik soba, televizyon, video, müzik setinin yanı sıra Koç grubunun diğer markaları Arçelik'in ürettiği beyaz eşya ürünlerini, Ardem ve Demirdöküm'ün ürettiği pişirici ve ısıtıcı ürünlerini pazarlıyordu.

1991 yılında kablolu yayınlara başlayınca televizyonlarda kablolu yayınları alabilme özelliği reklamlarda konu edilmeye başlıyordu. "Bir kalite geleneği" sloganıyla piyasaya sunulan Grundig televizyonun reklamında kablolu ve teletextli yayınlara uygun deniliyordu²⁴⁷⁸.

İstikbal mobilya "mükemmele ulaşan kalite" sloganıyla küçük bir ilanı yayınlanıyordu²⁴⁷⁹.

²⁴⁶⁸ Hürriyet, 09.10.1990, s.17

²⁴⁶⁹ Hürriyet, 26.12.1990, s.22

²⁴⁷⁰ Milliyet, 26.01.1990, s.15 ve Hürriyet, 05.12.1990, s.12

²⁴⁷¹ Hürriyet, 27.04.1991, s.9

²⁴⁷² Hürriyet, 13.11.1991, s.21

²⁴⁷³ Hürriyet, 01.07.1991, s.10

²⁴⁷⁴ Hürriyet, 02.03.1991, s.2

²⁴⁷⁵ Hürriyet, 10.03.1991, s.2

²⁴⁷⁶ Hürriyet, 01.03.1991, s.16-17

²⁴⁷⁷ Hürriyet, 17.05.1991, s.12

²⁴⁷⁸ Hürriyet, 22.04.1991, s.17

²⁴⁷⁹ Hürriyet, 23.08.1991, s.5

Asil Nadir'in şirketlerinden Pekel Elektronik Imperial, Sansui ve Philco gibi yabancı markaları ürünleri pazarlıyordu²⁴⁸⁰.

Dünyanın en büyük teknoloji şirketlerinden Philips 15 Mayıs 1991'de kuruluşunun 100. yılını kutluyordu. 15 Mayıs 1991 tarihli Hürriyet gazetesindeki ilanında şu ifadeler yerliyordu. "Philips, bir çok buluşun mimarı olarak bilinir: 1960'da Audio kaseti, 70'de video cassette recorder, 80'lerde CD'yi ve 90'larda digital CD'yi yarattı. Philips kuruluşun 100. yılı ve 1991'in "Mozart yılı" olması nedeniyle Mozart'ın eserlerinden oluşan CD seti 1 milyona satıyor²⁴⁸¹du. Daha sonra yayınlanan bir reklamda Philips'in ürettiği digital videonun resim içinde resim (PIP:Picture in picture) özelliği olan Türkiye'de ilk digital video olduğu²⁴⁸² ifade ediliyordu.

Profilo reklamlarında daha çok yeni buzdolaplarının tanıtımını yapıyordu. Düzenlenen kampanyalarda bayileri için "yakınızdaki dosta güvenerek gelin" deniyordu²⁴⁸³. Ayrıca grubun (Profilo-Telra) ürettiği ya da ithal ettiği Telefunken, Saba, Profilo, Sony televizyonların tümünün kablolu yayınlara uygun olduğu açıklanıyordu²⁴⁸⁴. Profilo araç telefonu olarak Profilo carry phone ve elektronik terazi olarak profilo-angel'i pazarlıyordu²⁴⁸⁵.

Patentini kullandığı Alman Saba ve Telefunken markasıyla televizyon, video ve müzikseti üretimi yapan Profilo grubu, Fenerbahçe'deki Alman kaleci Tony Schumacher'le, genelde Alman patentli ürünleri arasında bağlantı kurarak reklamlarında sürekli kullanıyordu. Alman kalecinin futbolu bırakma kararı alması üzerine yayınlanan reklamda ünlü kaleci için "kendine özgü centilmenliğin hepimizi duygulandıran içtenliğin ve profesyonel hırsıyla, Türk futboluna çok şey kattın. Seni asla unutmayacağız! Güle güle Toni" deniliyordu²⁴⁸⁶. Birkaç hafta sonra yayınlanan reklamda "çok iyi sporcu Tony diyor ki: Saba çok iyi televizyon"²⁴⁸⁷.

"Teknolojinin yıldızı insanlar için parlıyor" sloganıyla dünyada 140 milyon evde kullanılan Samsung ürünleri 107 ülkeyle birlikte Türkiye pazarında da yerini alıyordu²⁴⁸⁸. Samsung Türkiye'de televizyon, müzik seti ve video ürünlerini pazarlıyordu.

Simtel 1991 yılında çok reklam veren beyaz eşya ve elektronik markalarından biri durumundaydı. Simtel "yaparsa mükemmelini yapar" sloganıyla ürünlerini piyasaya sunan şirket özellikle elektrikli süpürgeler pazarında ciddi pazar payına sahipti. Pazarladığı ürünler arasında çamaşır ve bulaşık makinesi, buzdolabı, elektrikli süpürge, katalitik soba ve televizyon bulunuyordu.

Vestel 6. yaşını kutlarken verdiği reklamda "Türk elektronik sanayine rekabet ve teknolojiyi getirdik. Bizimle Türk elektronik sanayi dışa açılmaya başladı. Çeşitte, üretimde ve ihracatta elektronik sanayinin lideri olduk. Vestel'i kuralı daha 6 yıl oldu. Bu 6 yılda elektronik cihaz aldığımız ülkelere,

²⁴⁸⁰ Hürriyet, 02.03.1991, s.16

²⁴⁸¹ Hürriyet, 15.05.1991, s.7

²⁴⁸² Hürriyet, 10.03.1991, s.23

²⁴⁸³ Hürriyet, 29.07.1991, s.19

²⁴⁸⁴ Hürriyet, 17.03.1991, s.21

²⁴⁸⁵ Hürriyet, 14.05.1991, s.3

²⁴⁸⁶ Hürriyet, 05.06.1991, s.23

²⁴⁸⁷ Hürriyet, 16.06.1991, s.17

²⁴⁸⁸ Hürriyet, 08.02.1991, s.8

birakınız elektronik cihazı teknoloji ihraç etme gücüne ulaştık” deniliyordu²⁴⁸⁹. “Öncü, önder, lider” sloganını kullanan Vestel 90 yılında 1.5 milyon adet üretim yaparken bunun 640 binini televizyon ve 386 binini müzik seti oluşturuyordu. 1990 yılında halka açılan şirket yine aynı yıl içinde beyaz eşya üretim tesislerini hizmete alıyordu. 1985 yılında kurulduğunda VHS sistem videoları Türkiye piyasasına sunan ve 1986’da uzaktan kumandalı video ve televizyonları üreten Vestel başta televizyon ve video olmak üzere müzik seti, mikrodalga fırın, mini fırın ve çamaşır makinesi ürettiyordu²⁴⁹⁰.

Arçelik yeni bir üretim hattını devreye sokuyordu. Bulaşık makinesinde yeni teknolojilerle sahip Çayırova tesislerinde günde 700, yılda 200 bin bulaşık makinesi üretilmesi planlanıyordu. Uluslararası kalitede üretim yapacak üretim bandında üretilen makinelerin iç aksamında tek parça iç gövde kullanılıyordu²⁴⁹¹. Arçelik bulaşık makinesi için kurduğu yeni üretim hattını devreye sokunca benzersiz fiyat ve taksit imkanları sunuyordu²⁴⁹². Arçelik bulaşık makinesi için verdiği reklamlarda makinenin yıkama maliyetinin düşüklüğünü şu cümleyle ifade ediyordu: “140 parça yemek takımını sadece 3100 liraya yıkayabilir misiniz? Arçelik bulaşık makinesi yıkar, durular, kurutur ve parlatır²⁴⁹³”. Arçelik T serisi çağdaş çift kapılı derin dondurucu ve turbo soğutma sistemli buzdolaplarını piyasaya sürüyordu. Arçelik’in daha çok reklam yaptığı ürünler arasında yazın klimalar ve buzdolapları kışın televizyonlar yer alıyordu.

Auer şirketi bir İtalyan markası olan Ariston mamüllerini “dünyanın en ünlü İtalyanı şimdi Türk” sloganıyla Türkiye’de pazarlıyordu²⁴⁹⁴.

Koç Holding şirketlerinden 1992 yılında enerji ve beyaz eşya grubunda yer alan Aygaz, reklamlarında Hollywood sinemasına da konu olmuş ünlü çizgi roman kahramanı Süperman’dan esinlenerek, güzelce sarışın bir bayanı Superman tarzında giydirip üzerine Aygaz yazdırıyordu. Reklamın başlığı ise “Şimdi Aygaz’da süper bir kampanya var“ idi²⁴⁹⁵. Aslında Supergirl-Superwoman tarzında Hollywood’da bir çok film çevrildi fakat bu filmler ne bütçesiyle ne de kalitesiyle ciddi yapımlar olarak görülmediği ve medyada yer bulamadıkları için silinip gittiler.

Beko ISO 9001 Uluslararası kalite güvence belgesi alıyordu. “bir dünya markası” sloganıyla üretim yapan Beko ISO 9001 belgesine Türkiye’nin tek elektronik ve ev cihazları üreticisi oluyordu²⁴⁹⁶.

Ünlü Alman markası Robert Bosch ev aletleri firması ürünlerini taksitli kampanyalarla satıyordu. Ürünler arasında Buzdolabı, Bulaşık ve çamaşır makineleri bulunuyordu²⁴⁹⁷.

Cihan elektronik 90’lı yılların ilk yarısında çok reklam veren ve başarılı satış rakamlarına ulaşan bir firmaydı. Şirket Grundig ve Cihan markasıyla televizyonlar ürettiyordu. Müşteriye daha iyi hizmet amacıyla ücretsiz müşteri danışma hattını faaliyete geçiriyordu²⁴⁹⁸. Grundig Türkiye’de üretilen en büyük

²⁴⁸⁹ Hürriyet, 25.04.1991, s.19

²⁴⁹⁰ Hürriyet, 28.05.1991, s.18

²⁴⁹¹ Milliyet, 01.08.1992, s.2-3

²⁴⁹² Hürriyet, 13.08.1992, s.22

²⁴⁹³ Hürriyet, 17.11.1992, s.25

²⁴⁹⁴ Milliyet, 18.09.1992, s.5

²⁴⁹⁵ Hürriyet, 13.04.1992, s.22

²⁴⁹⁶ Hürriyet, 29.11.1992, s.4

²⁴⁹⁷ Hürriyet, 28.06.1992, s.24

²⁴⁹⁸ Hürriyet, 11.04.1992, s.20

televizyon olarak nitelendirdiği 70 ekran televizyon için “tek koltuklu sinema” benzetmesini yapıyordu²⁴⁹⁹. Cihan Elektronik şirketinin yöneticisi Maral Öztekin Başbakan Tansu Çiller’e yazdığı şiirler ve renkli kişiliğiyle o günlerin medyasında kendine sıkça yer bulabilmekteydi.

Acarsoy grubu tarafından ithal edilen Amerikan Kelvinator markalı beyaz eşyaların reklamlarında “Beyaz Amerikalılar geliyor! Almanlar, İtalyanlar, Fransızlar ve yerliler onun yerini dolduramazlar” denilerek tüm markalara adeta meydan okunuyordu²⁵⁰⁰. Kelvinator ürünleri Amerikan rüyası olarak pazarlanırken, markanın sloganı ise “ileri teknolojinin şövalyesi”ydi.

Philips sponsoru olduğu Avrupa futbol şampiyonası 92’ye şanslı müşterilerini götürme fırsatı sunuyordu²⁵⁰¹. Philips’in pazarladığı bir başka ürünü de çağrı cihazıydı. Philips televizyonda ise dünyada en çok satılan marka olma ünvanını elinde bulunduruyordu²⁵⁰².

Saba televizyon şovmen Cem Özer’in oynadığı reklamında kablosuz kulaklıkları televizyon Magnum P serisinin tanıtımı yapıyordu²⁵⁰³. Saba reklamlarında Galatasaray’lı futbolcu Alman Stumpf, Fenerbahçeli Rıdvan Dilmen ve Beşiktaş’lı Metin’de “Saba çok iyi televizyon” diye ayrı ayrı görüntü veriyorlardı.

Samsung markasıyla İzmir’de üretim yapan Tatiş holding, Samsung markasının dünyadaki yeri ve büyüklüğünü sık sık reklamlarında işliyordu. Bu markanın dünyanın çeşitli ülkelerindeki fabrikalarının ürettiği çeşitli ürünlerin promosyonlu kampanyadan çıkabileceğini ifade ediyordu²⁵⁰⁴.

Simtel 1992 yılında pazarlama alanında çok farklı bir teknik kullanıyor ve “sertifikalı satış dönemini başlatıyordu”. Sertifika ile ürünler 2 yıl ücretsiz bakım, yedek parça ve 15 yılda geri alma garantisi kapsamına alınıyordu. Kalitesine güvenen sertifika verir diyerek yaptığı satış sisteminde Simtel “ürünün 2 yıl garanti süresini izleyen 15 yıl içinde katma değer vergisi dahil ürün bedelinin %50’siyle geri almayı taahhüt eder” deniliyordu²⁵⁰⁵. 90’lı yıllar boyunca Türkiye’de enflasyonun ortalama %80’ler civarında olduğunu göz önüne aldığımızda bir ürünün bu günkü değerinin 15 yıl sonra yarısının ödenmesi, o ürünün 15 yıl sonraki hurda bedelinden daha aşağı kalacaktır yani böylesine bir satış kampanyasının yapılması bir pazarlama hilesinden başka bir şey değildir.

1992 yılında şofben kazalarının ölümlere yol açmasıyla ilgili medyada çok haber çıkması üzerine Simtel kendi ürettiği şofbenler için şu açıklamayı yayınlıyordu: “Şofbende can güvenliği Simtel. %100 güvenli, Türkiye’de üretildiği tarihten beri hiçbir can ve mal kaybına yol açmamıştır”²⁵⁰⁶.

Telefunken televizyonun 1992 yılındaki reklamlarında sanatçı Şener Şen ve yanında küçük bir erkek çocuğu yeralıyordu²⁵⁰⁷.

“Çünkü her şey mükemmel” sloganıyla Vestel 1992 yılında düzenlediği çeşitli kampanyalarda ürünlerini taksitle satarken aynı zamanda kampanyaya katılanlara 20 adet Opel Vectra kazanma imkanı

²⁴⁹⁹ Hürriyet, 06.07.1992, s.2

²⁵⁰⁰ Hürriyet, 16.05.1992, s.4

²⁵⁰¹ Hürriyet, 01.05.1992, s.20

²⁵⁰² Hürriyet, 10.01.1992, s.2

²⁵⁰³ Hürriyet, 24.05.1992, s.22

²⁵⁰⁴ Hürriyet, 20.04.1992, s.21

²⁵⁰⁵ Hürriyet, 05.10.1992, s.20

²⁵⁰⁶ Hürriyet, 25.12.1992, s.25

²⁵⁰⁷ Hürriyet, 17.08.1992, s.12

sunuyordu²⁵⁰⁸. Manisa tesislerini Türkiye'nin elektronik üssü olarak belirten Vestel reklamlarında tiyatro sanatçısı Ferhan Şensoy'u kullanıyordu²⁵⁰⁹. Akai markasıyla müzik seti üreten Vestel, yeni çıkardığı Turkuaz isimli televizyonuna ise 3 yıl garanti veriyordu²⁵¹⁰. Vestel beyaz eşya markaları Merloni ve Philco ile işbirliği yapıyordu. 100 yıllık marka olan Philco markasıyla buzdolapları, çamaşır ve bulaşık makineleri, mikro dalga fırınlar üretiliyordu²⁵¹¹. Vestel yeni model televizyonu olan Efsane'yi 1992'de piyasaya sürüyordu²⁵¹².

Avrupa'nın en önemli beyaz eşya markalarından ve yılda 6 milyon adet üretimi olan Zanussi, Teba tarafından Türkiye'ye getiriliyordu. Zanussi özellikle çamaşır ve bulaşık makineleri piyasasında iddialıydı²⁵¹³.

TRT'nin teletext sayfası olan Telegün'deki haberlerin güncelliğinin önemine vurgu yapan bir Arçelik reklamında "Teletextli Arçelik'le en taze haberleri ya "şimdi" izlersiniz, ya da "yarın" bu sayfadan okursunuz"²⁵¹⁴ denilerek aslında televizyonun, gazetelere olan üstünlüğünün tespiti yapılıyordu. Arçelik reklamlarında geçen yıl kurulan Bulaşık makinesi üretim bandı hakkında bilgiler veriliyordu. "Tesis 52 milyon dolara kuruldu. Sizin 144 parça yemek takımını 4100 liraya yıkayabilmeniz için. Yılda 300 bin adet bulaşık makinesi üretiyor. Üstelik insana saygılı, ağır işlerde robotlar üretim yapıyor" deniliyordu²⁵¹⁵. Arçelik 92 yılında 520 bin ailenin Arçelik tam otomatik çamaşır makinesi aldığını açıklıyordu ve "Türkiye'de daha iyi bir çamaşır makinesi üretilecekse markası Arçelik olacaktır"²⁵¹⁶ deniliyordu. Arçelik ISO 9001 kalite güvence belgesini Türkiye'de beyaz eşya sektöründe alan ilk firma oluyordu²⁵¹⁷. Arçelik bulaşık makinesi fabrikası Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından açılıyordu²⁵¹⁸. Arçelik mite-buster elektrikli süpürgeleri, mite olarak nitelenen kişilerde alerjik rahatsızlık yapan ev tozları ve görünmeyen çok küçük mikroorganizmaları yok ettiği belirtiliyordu²⁵¹⁹.

1993 yılında şofben kazaları neticesinde bir çok insanın ölmesi ve bunun medyada yayınlanması üzerine şofben üreticisi firmalar açıklama yaparak ürettikleri cihazların kaliteli ve emniyetli olduğu, meydana gelen şofben kazalarının daha çok cihazın kullanımının tam bilinmemesinden kaynaklandığını belirtiyorlar ve doğru kullanma bilgilerini gazetelerden duyuruyorlardı. Auer, Baymak ve Demirdöküm doğru şofben tesisi ve kullanımı hakkında uyarı reklamları yayınlıyorlardı²⁵²⁰.

Üretimde 20. yılını kutlayan Beko televizyon alan müşterilerine fotoğraf makinesi hediye ediyordu²⁵²¹. Beko Türkiye'de ilk kez sesle kumanda edilen televizyon ürettiği²⁵²².

²⁵⁰⁸ Hürriyet, 24.05.1992, s.7

²⁵⁰⁹ Hürriyet, 17.07.1992, s.12

²⁵¹⁰ Hürriyet, 29.06.1992, s.23

²⁵¹¹ Hürriyet, 16.06.1992, s.18

²⁵¹² Hürriyet, 28.02.1992, s.9

²⁵¹³ Hürriyet, 27.07.1992, s.2

²⁵¹⁴ Hürriyet, 02.11.1993, s.4

²⁵¹⁵ Hürriyet, 30.12.1993, s.2

²⁵¹⁶ Hürriyet, 21.02.1993, s.23

²⁵¹⁷ Hürriyet, 17.01.1993, s.2

²⁵¹⁸ Hürriyet, 04.12.1993, s.11

²⁵¹⁹ Milliyet, 24.09.1993, s.2

²⁵²⁰ Hürriyet, 04,16 ve 21.02.1993, s.7,19 ve 27

²⁵²¹ Hürriyet, 01.03.1993, s.23

²⁵²² Hürriyet, 09.10.1993, s.21

Dünyanın en büyük beyaz eşya üreticilerinden Candy markalı ürünler Türkiye'ye Termikel tarafından ithal ediliyordu²⁵²³.

Birçok beyaz eşya ve elektronik markası bir ürün alana yanında küçük bir ürünü bedava verdiği kampanyalar düzenliyorlardı. Samsung ise verdiği reklamda tüketiciye “hediyenin parası cebinizden çıkıyorsa neden hediye alacaksınız. Samsung ürünlerini onlarla karşılaştırın çok daha ucuz olduğunu göreceksiniz. Sizde Samsung'unuzu alın ve ihtiyacınız olan ürünü ya yanınızdaki kalan parayla alın ya da para yanınızda kalsın²⁵²⁴” diyordu. Samsung reklamlarında dünyanın en büyük markalarından biri olduğuna bir kez daha dikkat çekiyordu. Fortune dergisinin verilerine göre: Dünya elektronik sıralamasında birinci General Elektrik, Hitachi, Matsushita ve Siemens'in ardından Samsung geliyordu. 6. Philips, 9. Sony, 45. Grundig şeklinde sıralınırken, “Türkiye’de 20’yi aşkın dünya markası var. Gariptir bunlardan bazılarının sadece ünvanı dünya markası. Türkiye’de birde Samsung var adıyla, kalitesiyle gerçek bir dünya standardı” deniliyordu²⁵²⁵. Samsung bu reklamıyla Türkiye'nin önemli yerli markaları Arçelik, Beko, Vestel ve Profilo'nun dünya sıralamasında olmadığını belirtirken, Özellikle Beko'nun “bir dünya markası” sloganını açıktan açığa “sadece ünvanı dünya markası” diyerek eleştiriyordu.

Simtel 15 Ocak 1993 tarihli Hürriyet gazetesinin 23. sayfasında yayınlanan kampanya reklamında “Simtel diyor ki: Yeter! Söz kalitenindir. Süper sertifika kalitemizin teminatıdır” diyerek 3 yıl garantili Simtel Süper elektrikli süpürge'nin 3 milyonluk satışla dünya rekoru kırdığını belirtiyordu. Simtel'in kullandığı bu slogan ve sağ el işareti 1950 seçimlerinde CHP'ye karşı kurulan ve kullandığı ilk seçim kampanyasında iktidara gelen Demokrat Parti'nin söylemi ve amblemiydi. “Simtel'den Arçelik'e hodri meydan” başlıklı reklamda, Simtel “alerji ve astım yapan mitleri ve salgılarını elektrikli süpürge tarafından emilerek yok ettiklerini iddia eden Arçelik halkı açıkça yanıltılmaktadır. Çünkü hiçbir elektrikli süpürge mite'lerin %5-15'sinden fazlasını yok edemez. Miteler kimyasal işlemlerle yok edilebilirler. Bunu Simtel halı yıkama özellikli elektrikli süpürge yapabilir o da içindeki şampuanın kimyasal özelliğinden dolayı... Arçelik hakkındaki hukuki işlemlerimiz sürüyor. Simtel Ortadoğu ve Türkiye'nin en büyük elektrikli süpürge üreticisidir”²⁵²⁶ deniliyordu.

Teba “görücü usulü olmasın. Bir ay birlikte yaşayın” başlıklı reklamında “Zanussi ile işbirliği yaparak ürettiğimiz çamaşır ve bulaşık makinelerini aldıktan sonra herhangi bir sorunla karşılaşırsanız, bir ay içinde makinelerimizi koşulsuz olarak iade alıyoruz. Görücü usulü değil deneyerek ve mükemmelliğinden emin olarak gelin sahip olun²⁵²⁷” deniliyordu.

Tanınan markaların 1993 yılındaki beyaz eşya ve elektronik ürünlerinin kampanyalarında esas ürünün yanında ya bir küçük ürün veriliyor ya da eski ürünler bir fiyat karşılığında peşinata sayılıyordu.

Vestel düzenlediği kampanyalara katılan 101 müşterisini Amerika'ya 1 haftalığına seyahat kazanma fırsatı sunuyordu. Ayrıca bir kişiye 94 model E 200 Mercedes veriyordu. Ürün yanında verilen promosyonlar arasında elektronik anten ve Kodak fotoğraf makinesi bulunuyordu. Vestel ihraç

²⁵²³ Hürriyet, 15.05.1993, s.2

²⁵²⁴ Hürriyet, 04.04.1993, s.23

²⁵²⁵ Hürriyet, 25.03.1993, s.10

²⁵²⁶ Hürriyet, 01.11.1993, s.21

²⁵²⁷ Hürriyet, 07.11.1993, s.14

şampiyonu olan iddialı ürünlerinden televizyona 3 yıl garanti veriyordu²⁵²⁸. Vestel ürünleri için ISO 9001 kalite sistem standardını alıyordu²⁵²⁹.

Dünya kupası maçları Haziran ayında başlıyor ve televizyon satışları canlanıyordu. Telefonken verdiği reklamda “aile saadetinizi korumak için Telefonken’den büyük fırsat eski televizyonunuz sizde kalsın çok uygun fiyata Telefonken alın dünya kupasını keyifle izleyin” diyordu²⁵³⁰. AEG “bugünlerde AEG’lere uğramanız menfaatiniz icabıdır” diyerek 150 çeşit ürününde %12’lere varan indirimler sunuyordu²⁵³¹. AEG yeni no-frost buzdolaplarını “soğuk savaşa son. Çünkü AEG hiç buzlanmıyor ve karlanmıyor” diye tanıtıyordu.²⁵³²

5 Nisan 1994 yılında ortaya çıkan ekonomik krizin başlangıcı Ocak ayına kadar gidiyordu. Bu kriz beyaz eşya sektörünü de oldukça etkiliyor ve açılan kampanyalarda bile hemen fiyat değişikliğine gidiliyordu. Arçelik Ocak 94’te düzenlediği “Tam Kampanya”yı bitirmeden fiyatlarını artırıyor²⁵³³. Arçelik’te dünya kupası nedeniyle evdeki televizyonu ikilemenin tam zamanı olduğunu vurguluyordu²⁵³⁴. Arçelik “temiz evler” sloganıyla elektrikli süpürgelerde kampanya başlatıyordu²⁵³⁵.

Bosch reklamında “Taş Devri” çizgi filminin kahramanları Fred ve Wilma’yı kullanıyordu. Fred Çakmaktaş “bu yılbaşında Wilma’ya hep istediği küçük Bosch’u aldım. Siz de kendi Wilma’nızı unutmayın” diyordu²⁵³⁶.

Conti televizyon, buzdolabı, çamaşır ve bulaşık makinesi ürünlerini Türkiye genelinde piyasaya sunuyordu. “Yeni çağın markası” sloganını kullanan şirket 1994 yılında ciddi sayıda gazete reklamı yayınlıyordu. İyi kaliteyi, bol servis ve ucuz fiyatla sunma iddiasındaki marka İleri Elektronik tarafından pazarlanıyordu²⁵³⁷.

Beyaz eşyada dünyanın lider markası olan Electrolux bulaşık makinelerinde kullandığı doğrudan püskürtme sistemiyle su faturasında önemli düşümlere neden oluyordu²⁵³⁸.

Profilo “Türkiye’ye, 7 bin çalışanına ve hissedarlarına teşekkür ediyor” başlıklı reklamda “Çerkezköy’de kurulan yeni tesislerimiz Türkiye’nin bir kazancıdır. 94 krizinde ülke olarak sıkıntılı bir dönem yaşadık ve bunu benzersiz bir dayanışmayla atlattık. Dünyanın sayılı dev tesislerinden birini Çerkezköy’de kurduk. Teşekkürler Türkiye” deniliyordu²⁵³⁹.

Simtel “işte yılın transferi” başlıklı reklamında, Avrupa’nın teknoloji devi İtalyan A. Merloni ürünleri İtalya’da üretilerek Simtel ortaklığı ve markası ile şimdi Türkiye’de” deniliyordu²⁵⁴⁰. Simtel

²⁵²⁸ Hürriyet, 22.05.1993, s.25

²⁵²⁹ Hürriyet, 18.07.1993, s.11

²⁵³⁰ Hürriyet, 16.06.1994, s.2

²⁵³¹ Hürriyet, 10.07.1994, s.9

²⁵³² Hürriyet, 30.03.1994, s.21

²⁵³³ Hürriyet, 31.01.1994, s.5

²⁵³⁴ Hürriyet, 09.06.1994, s.4

²⁵³⁵ Hürriyet, 06.11.1994, s.25

²⁵³⁶ Milliyet, 23.12.1994, s.15

²⁵³⁷ Hürriyet, 26.01.1994, s.21

²⁵³⁸ Hürriyet, 12.08.1994, s.7

²⁵³⁹ Hürriyet, 04.09.1994, s.11

²⁵⁴⁰ Hürriyet, 30.10.1994, s.7

“Pes” başlıklı reklamında mite’ları yok eder diye elektrikli süpürge satmaya devam eden Arçelik’i vatandaşı yanıltmakla bir kez daha suçluyordu²⁵⁴¹.

1994 krizinin izleri reklamlardan rahatlıkla okunabilmekteydi. Vestel krizin tam zirveye çıktığı günlerde verdiği televizyon reklamında şunları ifade ediyordu. “zamanı mı şimdi? Elbette biliyoruz. Şu andaki düşünceleriniz başka. Dolar, repo, faiz düşünüyorsunuz. Lafın kıyası: “yatırım düşünüyorsunuz”. Ama yine her şeye rağmen (hayat akıp gitmekte) bir TV’ye ihtiyacınız olduğunu kabul edelim. Zamanı mı şimdi? Diye sorabilirsiniz. Hem de tam zamanı. Çünkü bugün için televizyon bir yatırımdır. Çünkü bu televizyon yatırım yapmaya değer ve fiyatını da siz kaldırabilirsiniz. Vestel Efsane size yeni bir yatırım olanağı sunuyoruz. Uzun vadeli bir kar aracı. İyi düşünün²⁵⁴²”.

AEG 1994 yılını müşteri memnuniyeti yılına dönüştürmeyi hedefliyordu. Türkiye’de no-frost çağını başlatan AEG Türkiye’nin ilk dijital panelli no-frost dolabını da tüketicilerin hizmetine sunuyordu²⁵⁴³.

Arçelik 5 Haziran Çevre günü nedeniyle “Doğal bir çevre anlayışı doğamızda var” başlığıyla verdiği reklamda, mamüllerinde ozon tabakasına zararlı CFC gazı kullanılmadığı, buzdolabı, çamaşır ve bulaşık makinesi gibi ürünlerde düşük enerji ve su sarfiyatı olduğu, fabrika atık sularının geri dönüştürme yöntemiyle yeniden kazanıldığı belirtilirken, fabrika ve tesislerinde bahçe ve çevre bakımı peyzaj gibi işlemleri ve Gelibolu’da oluşturulan Arçelik Ormanı nedeniyle Arçelik’in “Çevre Ödülü” kazandığı açıklanıyordu²⁵⁴⁴.

Ariston “Türk kadınının ne eksigi var?” başlıklı reklamında “dayanıklı tüketici hakları eksik” cevabı verilmiş. “Çekmek için 4 kişi gerektirmeyen buzdolabı, süt taşınca gazını otomatik kesmeyen firmı... ve 3 yıl garanti verecek kadar kalitesine güvenen beyaz eşyaları eksik. Yanında bebek uyutabilen bulaşık makineleri eksik... Ariston’ları eksik. Artık eksikleri yok Ariston’ları var. Merloni’nin gururu Evinizin hakkı Ariston” deniliyordu²⁵⁴⁵.

Koç holding şirketlerinin çevreye verdiği önem ve çalışmaları ödüle dönüşüyordu. Beko uluslararası “Yeşil Güvercin” çevre ödülünü kazanarak Türkiye’ye getiren ilk kuruluş oluyordu²⁵⁴⁶.

Vestel Black serisi televizyonlarda kampanya yapıyordu. “Büyük marka, büyük kalite, büyük imkan. Vestel’e terfi edin. Rahat edin” sloganıyla yürütülen kampanyalarda elektronik ve beyaz eşya ürünleri bulunuyordu²⁵⁴⁷.

Arçelik uluslararası çevre yönetim standardına uygunluk belgesi alan ilk ve tek Türk dayanıklı tüketim malları kuruluşu oluyordu²⁵⁴⁸. Arçelik 1996 yılı reklamlarında “Bir Demet Tiyatro” isimli televizyon dizisinin “Fadıl” karakterini “Fadıl takipte” sloganıyla reklamlarında oynatıyordu²⁵⁴⁹. Fadıl Arçelik’in ürünlerini ve hizmetlerini takip eden rakip bir firmanın ajanı şeklinde yansıtıldığı reklamlarda,

²⁵⁴¹ Hürriyet, 11.11.1994, s.7

²⁵⁴² Hürriyet, 11.05.1994, s.23

²⁵⁴³ Hürriyet, 16.08.1995, s.19

²⁵⁴⁴ Hürriyet, 05.06.1995, s.3

²⁵⁴⁵ Hürriyet, 16.08.1995, s.15,16,17,18

²⁵⁴⁶ Hürriyet, 05.06.1995, s.27

²⁵⁴⁷ Hürriyet, 14.03.1995, s.17

²⁵⁴⁸ Hürriyet, 13.02.1996, s.26

²⁵⁴⁹ Hürriyet, 09.09.1996, s.3,4

Arçelik ürünlerinin her yönden cazipliği karşısında Fadıl “bu kampanya bizi aşar Cumhur Abi!” diyordu²⁵⁵⁰.

Ariston belki de kendi markasını oluşturmada esinlendiği Yunanlı düşünür Aristo’nun “Aristo Mantığı” olarak felsefe terminolojisine yerleşen kavramı, “Ariston mantığı” başlığıyla uyarlayarak reklam kampanyalarında kullanıyordu: “dünyanın en prestijli makinelerini şimdi alırsam, 1 yıl elektrik ve su parası ödemem, 3 yıl garanti veren firmanın sessiz çalışan çamaşır ve bulaşık makinesi kazandırdığı tasarruflarla kısa zamanda kendini ödeyecektir...”²⁵⁵¹ deniliyordu.

İtalyan’ın bir numarası olan Candy Activa P 100 çamaşır makinesi için verilen reklamda “jet su püskürtme sistemiyle ve normal makinelerden iki kat hızlı dönen motoru sayesinde her dakika 16 litre suyu direkt olarak çamaşırlara püskürtür ve deterjanı çamaşırlarınızdan ayırır” deniliyordu²⁵⁵². Candy bir diğer reklamında ürünlerinin kalitesine “200 servisimiz sinek avlıyor... ne de olsa Candy’ler o kadar dayanıklı ki...” ifadesiyle güzel bir vurgu yapıyordu²⁵⁵³. “Candy’ile yıkanmayan her çamaşır asılmaya mahkumdur” başlıklı reklamda da Candy çamaşır makinesinin tam kurutma sistemi belirtiliyordu²⁵⁵⁴.

30 yılı aşkın süredir yatak üreten İdaş ürettiği yaylı yataklar ISO 9000 kalite güvence belgesi alan Türkiye’nin ilk ve tek yatak markası oluyordu²⁵⁵⁵.

Philips Euro 96 England Avrupa futbol şampiyonasının resmi sponsoru olduğu için televizyon alanlara futbol topu hediye ediyordu. Ayrıca Philips tüketici danışma merkezini de Nisan ayında faaliyete geçiriyordu.

Telefunken Türkiye’de ilk kez tüketiciye “Money Back” garantisi veriyordu. Bu garantiyle tüketiciye, satın alınan malın belli bir süre içinde iade edilme ve bedelinin geri alınması imkanı veriliyordu²⁵⁵⁶.

Vestel 1996 yılı reklamlarında eskiden televizyonda yayınlanan çizgi film karakteri “bay meraklı”yı kullanıyordu²⁵⁵⁷. Vestel düzenlediği kampanyalarda eski televizyonları alarak yerine yenisini verme ve 70 ekran alana 37 ekran bedava gibi promosyonlar düzenliyordu. Vestel Türkiye’de ilk ve tek bilgisayar monitörü üreticisiydi²⁵⁵⁸.

Yıllardır ürünleri Türkiye’de kullanılan AEG, yılın son günlerinde dünyanın en büyük beyaz eşya üreticilerinden Electrolux’ün kurumsal ve teknolojik desteği altına giriyordu²⁵⁵⁹.

Arçelik 1996 yılında aldığı ISO 14001 belgesinden sonra, 1997 yılı İSO Çevre ödülünü de kazanıyordu. Arçelik’e bu ödül, atık suları kazanma projesi, doğalgazdan elektrik üretme tesisi, ozon tabakasına zarar vermeyen gazlar kullanması ve zararlı maddeleri ortadan kaldıran toz boya tesisleri

²⁵⁵⁰ Hürriyet, 15.03.1996, s.3

²⁵⁵¹ Hürriyet, 21.04.1996, s.15

²⁵⁵² Hürriyet, 02.10.1996, s.21

²⁵⁵³ Hürriyet, 12.10.1996, s.18

²⁵⁵⁴ Hürriyet, 26.10.1996, s.14

²⁵⁵⁵ Hürriyet, 22.03.1996, s.30

²⁵⁵⁶ Hürriyet, 09.06.1996, s.24

²⁵⁵⁷ Hürriyet, 25.03.1996, s.14-15

²⁵⁵⁸ Hürriyet, 08.12.1996, s.18

²⁵⁵⁹ Hürriyet, 30.11.1997, s.27

yüzünden veriliyordu²⁵⁶⁰. 97 yılı Tüsiad-Kalder kalite ödülünü Arçelik kazanıyordu²⁵⁶¹. 42 yıldır üretim yapan 4 bin kişinin istihdam edildiği Türk özel sektörünün en büyük kuruluşlarından biri olan %100 Türk sermayeli Arçelik fabrikalarında bugüne kadar 14,5 milyon Türk ailesi için 35 milyon adet üretim yaptığı açıklanıyordu²⁵⁶².

“Beko dünyasının nüfusu 900 milyonu aştı” başlıklı reklamda Beko, “bir dünya markası” olarak ürünlerini ihraç ettiği 38 ülkenin nüfusu 900 milyonu aştı. 40 yıl önce kurulan Beko ‘kendi ulusuna saygı duyanlar uluslararası olmaya hak kazanırlar’ prensibiyle üretime başlamıştı²⁵⁶³.

Türkiye’nin bisikleti sloganıyla üretim yapan ve müşterilerine bedava ferdi kaza sigortası hediye eden Bisan ISO 9001 kalite belgesi almaya hak kazanıyordu²⁵⁶⁴.

Amerikan malı Frigidaire buzdolapları, çamaşır ve bulaşık makineleri “bir daha hiç değiştirmeme kampanyası”yla bir kez alınır, ömür boyu kullanılır ve bir daha hiç değiştirilmez. Beyaz eşyada sağlam yatırım” deniliyordu²⁵⁶⁵. Frigidaire “Buzdolabı cephesinde değişen bir şey yok” başlığıyla verdiği reklamda 31 birinciteşrin1934 tarihli Yedigün dergisinde yayımlanmış “Frigidaire kullananlar ne mutlu!” başlıklı nostaljik bir reklamı yayınlıyordu²⁵⁶⁶.

İstikbal mobilya 1997 yılı reklamlarında “mahallenin muhtarları” isimli televizyon dizisinin kahramanları “Temel ve Fadime” karakterlerini “bu kampanyada istikbal var!” sloganıyla oynatıyordu²⁵⁶⁷.

Profilo “kalite kontrol altında” reklam serisinde Almanya’daki gurbetçi Emre ve kalite kontrol şefi ve Kalite kontrol uzmanı Herr Meier’i kullanıyordu. Reklamın mesajı “Profilo’da kalite şansa bırakılmaz. Toplam kalite buna denir²⁵⁶⁸” idi.

Vestel grubu 1996 yılı faaliyet raporunu yayınlıyordu. 1996 dünyada ve Türkiye’de Vestel’e terfi yılı oldu. 120 bin metrekare alanda 2.500 personelle Manisa’da üretim yapan fabrikada 1993 yılında 393 bin olan üretim, şirketin Zorlu Grubuna satılmasıyla 1996 yılında 1 milyona ulaşıyor, ihracatı ise 170 milyon dolar oluyordu. 1997 yılında ise Vestel 2 milyon televizyon ve 1 milyon monitör üretmeyi hedefliyordu²⁵⁶⁹. 1997 yılı reklamlarında “Reyting Hamdi” isimli televizyon dizisinin kahramanı Hamdi Alkan’ı kullanıyordu²⁵⁷⁰. “Vestel’e terfide reyting patlaması” başlıklı reklamda düzenlenen kampanyada 251 bin televizyon satış rakamına ulaşıldığı ve bunun bir rekor olduğu belirtiliyordu²⁵⁷¹.

“AEG’den Türkiye’ye duyuru” başlıklı reklamda “ülkemize yaklaşık 100 yıldır hizmet veren AEG, 1997’de dünyanın en büyük beyaz eşya kuruluşu Elektrolux bünyesinde yerini alarak hizmet vermeye başladı. Daha önce yerli üretim yapan başka bir kuruluşun bünyesinde uzun yıllar faaliyet

²⁵⁶⁰ Hürriyet, 07.06.1997, s.4

²⁵⁶¹ Hürriyet, 14.11.1997, s.15

²⁵⁶² Hürriyet, 14.11.1997, s.15

²⁵⁶³ Hürriyet, 01.01.1997, s.10-11

²⁵⁶⁴ Hürriyet, 01.06.1997, s.18

²⁵⁶⁵ Hürriyet, 24.05.1997, s.13

²⁵⁶⁶ Hürriyet, 29.09.1997, s.3

²⁵⁶⁷ Hürriyet, 01.03.1997, s.2

²⁵⁶⁸ Hürriyet, 14.10.1997, s.16-17

²⁵⁶⁹ Hürriyet, 26.03.1997, s.14,15,16,17

²⁵⁷⁰ Hürriyet, 09.07.1997, s.14-15

²⁵⁷¹ Hürriyet, 19.09.1997, s.2

gösteren, AEG'nin Ocak 97'den itibaren bu kuruluşla, satış ve servis ağıyla hiçbir ilgisi kalmadı²⁵⁷² deniliyordu. "AEG'den size telefon var" başlıklı reklamda AEG ürünleri alanlara Philips cep telefonu ve Telsim hattı bedava veriliyordu²⁵⁷³.

Arçelik "yaşam kalitesi için çalışır" felsefesiyle çağdaş, yenilikçi ve üretken olma gayretiyle en iyisini yapma amacını sürdürüyordu. Bu çalışmalar Kalite Derneği'nin 1997 ödülünü getiriyordu. Arçelik "geleceğe hazırız çünkü şimdiden geleceği yaşıyoruz" derken, bu başarının bir ekip çalışması, bayi teşkilatı ve müşterilerle gerçekleştiğinin de altı çiziliyordu²⁵⁷⁴. Haziran'da yapılacak 1998 yılı Dünya Kupası maçları nedeniyle, Arçelik ön ödemeli televizyon kampanyası başlatıyordu²⁵⁷⁵. 1998 yılında da Arçelik kalite ve teknoloji ödüllerini alıyordu. Tüsiad-Kalder, İSO Çevre ödülünden sonra Tübitak, TTGV ve Tüsiad tarafından 1998 yılında ilki verilen "Teknoloji büyük ödülü"nü orbital çamaşır makinesindeki başarısı nedeniyle Arçelik kazanıyordu²⁵⁷⁶. Arçelik bilgisayar pazarlaması işine de giriyordu. 3 yıl garantili bilgisayarların en büyük avantajı Arçelik'in yaygın satış ve servis ağıyla yurdun her köşesine ulaşabilmesiydi²⁵⁷⁷. Arçelik "üç yaşına kadar biz bakacağız" başlıklı reklamında, "bundan böyle Arçelik'te doğan her buzdolabı, çamaşır ve bulaşık makinesi, fırın, televizyon ve bilgisayar gibi ürünler bizim korumamız altında. Çocuklarımıza çok güveniyoruz ve onlara 3 yıl garanti veriyoruz"²⁵⁷⁸ deniliyordu. Arçelik çamaşır makinelerinin kazanlarında uzay araçlarında kullanılan metaller kullanılıyordu²⁵⁷⁹. Reklamda Atlantis uzay aracının resimleri kullanılarak, bu üstün teknolojik başarının müşterilerin gözünde canlanıp anlaşılmasına, zenginleşmesine ve öneminin vurgulanmasına yardımcı olunuyordu. Arçelik Cumhuriyet'in 75 yılı nedeniyle "Cumhuriyet'in hayalleri" isimli bir belgesel filmin çekilmesine sponsor oluyor ve film televizyonlarda yayınlanıyordu²⁵⁸⁰. Yılın son günlerinde yapılan kampanyada buzdolabı alanlara Motorola cep telefonu hediye olarak veriliyordu²⁵⁸¹.

Beko'da kardeş kuruluşu Arçelik gibi aynı günlerde üç yıl garanti vermeye başlıyordu²⁵⁸². Beko Avrupa Büyük Ödülü 98'i SME kategorisinde kazanıyordu. Reklamda "Cumhuriyet çocukları, iş mükemmelliğinde ulaştıkları noktayı tüm dünyaya kanıtladılar" deniliyordu²⁵⁸³. Beko 98 yılındaki ödül avına devam ediyor ve Tüsiad-KalDer kalite büyük ödülünü de kazanıyordu²⁵⁸⁴. Motorola cep telefonu hediyeli kampanyayı Beko'da yapıyordu²⁵⁸⁵.

29 Aralık 1998 tarihli Hürriyet gazetesinin 6. sayfasında yayımlanan Ariston reklamında "Biz Türkiye için Türkiye'de üretiyoruz. 1.000'den fazla Türk çalışanımızla Manisa'da üretim yapıyoruz ve %60'ını da Türkiye'de yapılıştır diye ihraç ediyoruz. 1 milyondan fazla Türk ailesine konfor sunuyoruz.

²⁵⁷² Hürriyet, 25.01.1998, s.16-17

²⁵⁷³ Hürriyet, 28.10.1998, s.6

²⁵⁷⁴ Hürriyet, 01.01.1998, s.4

²⁵⁷⁵ Hürriyet, 04.01.1998, s.4

²⁵⁷⁶ Hürriyet, 14.05.1998, s.5

²⁵⁷⁷ Hürriyet, 22.06.1998, s.31

²⁵⁷⁸ Hürriyet, 01.10.1998, s.15

²⁵⁷⁹ Hürriyet, 20.10.1998, s.30

²⁵⁸⁰ Hürriyet, 25.10.1998, s.5

²⁵⁸¹ Hürriyet, 16.12.1998, s.5

²⁵⁸² Hürriyet, 05.10.1998, s.34

²⁵⁸³ Hürriyet, 23.10.1998, s.2

²⁵⁸⁴ Hürriyet, 16.11.1998, s.5

²⁵⁸⁵ Hürriyet, 07.12.1998, s.5

Yıllar önce Türkiye'ye 3 yıl garanti kavramı ile tanıştırdık. Şimdi de 5 yıl garantiye sahip olma imkanını sunuyoruz" diyordu. Bir İtalyan markası olan Ariston, İtalya ile Türkiye arasındaki Apo krizi nedeniyle vatandaşların İtalyan mallarını boykotundan gördüğü zararı, "Türkiye için Türkiye'de üretiyoruz" sloganıyla azaltmaya çalışıyordu.

İstikbal mobilya'nın bir diğer markası olan Bellona 23 Kasım 1998'de Hürriyet Gazetesinin 2. sayfasında yayınladığı reklamda kamuoyunun dikkatini şu sözlerle çekiyordu: "Bellona ürünleri Boytaş mobilyanın bir markasıdır. Bellona bir İtalyan markası değildir. Türk kamuoyunun gösterdiği halkı tepkiyi anlayışla karşılıyoruz" deniliyordu. Bu ilanların verilmesine neden olan olay PKK lideri Abdullah Öcalan'ın İtalya'da yakalanması ve Türkiye'nin istemesine rağmen iade etmemesi üzerine Türk toplumunda İtalyan kökenli firmalar, mallar ve markalara tepki doğmasına neden oluyordu. Bu olumsuz ortamı yaşayan Türkiye'deki İtalyan markaları arasında: Fiat-Tofaş, Benetton, Pirelli, Ariston, Merloni gibi markalar bulunuyordu. Bir İtalyan markası çağrışımı yapmakla birlikte, öz Türk malı olan ve "mobilyanın kalbi İtalya'da atar... bu nedenle mobilyada İtalyan markası iyi gider" düşüncesiyle "Bellona"yı marka olarak seçen Kayseri'li Boydak Grubu da bu durumdan olumsuz yönde etkileniyordu.

Koç Holding'in enerji sektöründeki şirketi Demirdöküm ücretsiz müşteri danışma hattını faaliyete geçirdikten²⁵⁸⁶ sonra pazarlama alanında yeni atılımlara imza atıyordu. "Reklam Yapmıyoruz" başlıklı reklamında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından tüketicinin korunması amacıyla ilk kez verilen "Tüketici memnuniyetini ilke edinen firma" ödülünü Demirdöküm kazanıyordu²⁵⁸⁷. Tüketicilerin yanında olan Demirdöküm yılın sonlarına doğru "bizde böyle" sloganıyla ürünlerini 30 gün sonra iade alma hakkı, 5 yıla kadar garanti ve ömür boyu bakım garantisi veriyordu²⁵⁸⁸. Demirdöküm Reklamlarında ünlü gazeteci-yazar Selahattin Duman oynuyordu.

İstikbal mobilya grup şirketlerinden Merkez çelikte meydana gelen yangında oluşan 1 trilyon lira civarındaki maddi hasarı 15 günde ödeyen Başak Sigorta'ya teşekkür ediyordu²⁵⁸⁹. Türkiye'nin en çabuk atılım yapan firmalarından olan İstikbal mobilya ISO 9002 kalite belgesi alıyordu²⁵⁹⁰.

Profilo 1998 yılı reklamlarında "Profilo'da kalite şansa bırakılmaz. Kalite kontrol altında" sloganıyla sektöründe atılım yapmaya çalışıyordu. Reklamlarda Alman mühendis²⁵⁹¹ Herr Meier ve Türk teknisyen oynatılıyordu.

Telefunken ve Saba televizyonları Haziran ayındaki dünya kupası nedeniyle satışlarında canlanma beklentisini reklamlarına yansıtıyorlardı. Saba reklamında "televizyonun Saba'ysa sen finale hazırsın. Finale hazır mısın? Saba çok iyi televizyon" deniliyordu²⁵⁹². Yılın son günlerinde düzenlenen cep telefonlu kampanyalara Telefunken'de katılıyor ve Alcatel cep telefonu veriyordu²⁵⁹³.

²⁵⁸⁶ Hürriyet, 15.02.1998, s.31

²⁵⁸⁷ Hürriyet, 08.04.1998, s.12

²⁵⁸⁸ Hürriyet, 24.11.1998, s.2

²⁵⁸⁹ Hürriyet, 09.06.1998, s.5

²⁵⁹⁰ Hürriyet, 28.11.1998, s.16

²⁵⁹¹ Hürriyet, 22.05.1998, s.16-17

²⁵⁹² Hürriyet, 09.07.1998, s.31

²⁵⁹³ Hürriyet, 28.11.1998, s.15

Vestel Fransa 98 Dünya Kupası şerefine ve eşi futbol sevmeyen erkeklerin aile saadeti için Türkiye’de ilk kez kampanyadan yararlanarak 55 Ekran Q televizyon alan herkese yanında 37 ekran televizyon hediye ediyordu²⁵⁹⁴. Vestel’in bir başka yeniliği Türkiye’de ilk ve tek internet erişim kutusuyla, televizyonla internete bağlanmak mümkün oluyordu²⁵⁹⁵. Vestel beyaz eşya reklamlarında “Tatlı Kaçıklar” isimli televizyon dizisinin iki kadın karakterini oynatıyordu. Vestel’de yılın sonunda Ericsson GA 628 vererek telefon hediye kampanyaya katılıyordu²⁵⁹⁶.

Türkiye’nin siyasi gündemine erken seçim kararı girmesi ve seçim tarihinin belli olması üzerine, Arçelik aynı günlerde düzenlediği rutin aylık kampanyasının başlığını “Erken seçim kampanyası” olarak açıklıyordu. Ayrıca Arçelik “hayata” sloganını kullanmaya başlıyordu²⁵⁹⁷. Arçelik ayrıca kampanyaya katılan müşterilerine çekilişle 101 Fiat Siena veriyordu²⁵⁹⁸. Arçelik aylık 32 dolarlık taksitlerle 3 yıl Koç-net internet paketi alana Celeron 400 Mhz bilgisayar veriyordu²⁵⁹⁹.

Ariston ürünlerine verdiği 3 yıl garantiyi ek bir ücretle 5 yıla çıkartıyordu. “Evinize değer katar” sloganıyla üretim yapan Ariston Türkiye’de ilk defa bir beyaz eşya ürünün (buzdolabı ve çamaşır makinesi) yanında yine bir beyaz eşya ürün (indesit derin dondurucu) hediye ediyordu²⁶⁰⁰.

Beko İSO tarafından verilen 1999 yılı çevre ödülü kazanıyordu. Bu ödül Beko tarafından “çevreye verdiğimiz rahatlıktan dolayı ödüllendirildik” şeklinde duyuruluyordu²⁶⁰¹. Beko Tüsiad-Kalder’in büyük kuruluşlar ölçeğinde verdiği kalite ödülünün 1999 yılında da sahibi oluyordu²⁶⁰².

Demirdöküm 15 Mart Tüketici hakları günü nedeniyle sürdürdüğü “tüketici hakları mücadelesi” devam ediyordu. Reklamında oynayan gazeteci Selahattin Duman “Yaşasın Demirdöküm’ün tüketici hakları mücadelesi” diyordu. Firma 30 gün iade hakkını devam ettiriyordu²⁶⁰³. Demirdöküm müşterisinin üstüne titremeye devam ediyor ve Nisan ve Mayıs aylarında 6 tane Fiat Palio otomobil veriyordu²⁶⁰⁴.

1899 yılında Almanya’da kurulan Miele beyaz eşya grubu kuruluşunun 100. yılında yeni kurulan Miele Ltd. ile Türkiye’ye geliyordu. Miele çamaşır ve bulaşık makinesi, fırın, buzdolabı, süpürge ve sağlık sektörüne yönelik eşyalar üretiyordu²⁶⁰⁵.

Sabancı grubu şirketlerinden Pilsa Elektronik Japon Sharp ürünlerinin pazarlandığı Direktshop’ları faaliyete geçiriyordu²⁶⁰⁶.

Bosch ve Telefunken ürünleri kampanyalarına katılan müşterilerine her 25 milyonluk alışverişine bir tane VW Polo otomobil çekiliş bileti veriyordu. Telefunken 70 ekran televizyon alanlara 37 ekranı yanında hediye ediyordu²⁶⁰⁷.

²⁵⁹⁴ Hürriyet, 02.06.1998, s.5

²⁵⁹⁵ Hürriyet, 14.06.1998, s.5

²⁵⁹⁶ Hürriyet, 26.11.1998, s.15

²⁵⁹⁷ Hürriyet, 13.01.1999, s.5

²⁵⁹⁸ Hürriyet, 12.04.1999, s.3

²⁵⁹⁹ Hürriyet, 04.10.1999, s.5

²⁶⁰⁰ Hürriyet, 21.02.1999, s.6

²⁶⁰¹ Hürriyet, 12.06.1999, s.4

²⁶⁰² Hürriyet, 08.11.1999, s.4

²⁶⁰³ Hürriyet, 24.01.1999, s.13

²⁶⁰⁴ Hürriyet, 12.05.1999, s.7

²⁶⁰⁵ Hürriyet, 21 ve 22.11.1999, s.4 ve 4

²⁶⁰⁶ Hürriyet, 01.05.1999, s.26

²⁶⁰⁷ Hürriyet, 20.04.1999, s.15

Vestel Silicon Vadisindeki Ar-Ge'sinde geliştirdiği yeni nesil Black serisi televizyonların "2000'lerin televizyonu" olduğunu açıklıyordu²⁶⁰⁸. Vestel VezzyGo internet ereşim paketini ayda 29.95 dolardan 36 aylığına alan müşterilerine bedava bilgisayar veriyordu. Vestel'in yeni sloganı "vestel'e terfi edin. Yeni bin yılda da rahat edin" řeklindeydi²⁶⁰⁹.

3. 1990-2000 BANKA REKLAMLARINDAN SEKTÖRDEKİ GELİŞMELER

Akbank Menkul değerler merkezini Gümüşsuyu'ndaki yeni binasına taşıyordu²⁶¹⁰. Akbank yılın ortasında halka açılıyordu. Bu satışta yıl sonu için aynı fiyata alma garantisi veriliyordu²⁶¹¹. Akbank dünyanın en büyük bankaları arasında 408'incilikten 350.liğe yükseliyordu²⁶¹².

Egebank bir yenilenme hareketi içine giriyor ve isminin başına Yeni kelimesini getiriyordu. Yeni Egebank slogan olarak "Hedef: hizmette 1 numara" ifadesini benimsiyordu²⁶¹³.

Emlak bankası bankacılık alanında 7 gün 24 saat hizmet veren ATM cihazlarıyla her an nakit para çekme imkanını veriyordu. Bankanın en önemli faaliyet alanı konut üretimiydi. Konut üretimi işine 1945'te giren banka 1990 yılına kadar 36 bin konutun üretimini sağlamıştı. 11.500 çalışanıyyla 65. yaşını kutlayan, 436 şubeli banka 110 bin konutun yapımını da sürdürmekteydi²⁶¹⁴.

Garanti Bankası yılın ortasında hisse satarak halka açılıyordu. "Bankacılıkta Garanti" sloganını kullanan Garanti Bankası reklamlarında ATM cihazlarıyla sürekli nakit para imkanı sunduğunu açıklıyordu²⁶¹⁵.

1985 yılında dövize yüksek faiz vermeye başlayan İmar Bankası "dövizde en yüksek faiz"i vermeye 5 yıldır devam ediyordu. Bankanın reklamlarında işlenen tek vurgu "dövizde yüksek faiz ve yüksek kazanç" idi²⁶¹⁶.

Uluslararası İnterbank bankası ismini "İnterbank" olarak deđiřtiriyordu²⁶¹⁷. İnterbank toplu resimlerini yayınladığı, Bilkent İşletme'de master yapmış, iyi yetişmiş, iddialı öğrencilerini çoğunu işe aldığını ilan ediyordu²⁶¹⁸. Fakat ilerleyen senelerde bu iyi yetişmiş bankacılarda bankayı kurtarmaya yetmiyor ve banka birkaç yıl sonra batıyordu.

1990 yılında bankaların "Bankamatik" olarak nitelendirilen nakit para çekme ve diğer bankacılık işlemleri yapma imkanı sağlayan ATM cihazlarını yaygınlaştırma ve bunu bir "çağdaş bankacılık" kavramı olarak sunma gayreti içinde olduklarını görüyoruz.

İş bankası da diğer bankalar gibi sermaye piyasasında yeni bir yatırım fonunu kuruyordu. Ayrıca İş bankası isim babası olduğu "bankamatik" ve iş bankası kredi kartının reklamını da sık sık yapıyordu.

²⁶⁰⁸ Hürriyet, 11.07.1999, s.15

²⁶⁰⁹ Hürriyet, 01.10.1999, s.2

²⁶¹⁰ Hürriyet, 02.09.1990, s.10

²⁶¹¹ Hürriyet, 15.07.1990, s.15

²⁶¹² Hürriyet, 30.06.1990, s.8

²⁶¹³ Hürriyet, 14.10.1990, s.18

²⁶¹⁴ Milliyet, 08.01.1990, s.15

²⁶¹⁵ Hürriyet, 13.11.1990, s.2

²⁶¹⁶ Hürriyet, 11.07.1990, s.7

²⁶¹⁷ Hürriyet, 06.12.1990, s.23

²⁶¹⁸ Hürriyet, 28.08.1990, s.13

İMKB’de borsa dışı işlem, 200 binin altındaki işlemler İş bankasının birkaç önemli şubesinin gişesinden yapılabilirdi²⁶¹⁹.

“Genç Pamukbank iyi bankadır” sloganını kullanan Çukurova Grubu bünyesindeki Pamukbank 1990 yılındaki reklamlarında “Bank 24: işlem tamam!” olarak nitelendirdiği ve yeni hizmete aldığı ATM sistemlerini reklamlarında sıkça işlemekteydi²⁶²⁰.

Türkiye Ekonomi Bankası TEB “Borsada tarafsız doğru bilgi. Hiçbir şirkete ortak değiliz. Sizin menfaatiniz doğrultusunda çalışırız²⁶²¹” açıklamasıyla o günlerin İMKB’inde sistemin güvenli olmadığı ve aracı kuruluşların suistimaline açık olduğu gerçeğini ortaya koyuyordu.

1990 yılında 35. yaşını kutlayan Vakıfbank GAP ve Mimar Sinan anısına altın çıkarıyordu. 1988 yılında “bu bankaya iyi bakın” sloganıyla yenilenme atağına giren Vakıfbank öğle tatili olmaksızın hizmet, kendi adına altın çıkarma, 1988 yılında 7 ayrı kredi kartı çıkarmanın yanı sıra Ataköy Gallaria, Fame City, Atakule, Ataköy Marine gibi bir çok turizm projelerini destekliyordu. Vakıfbank Bankomat 7/24 ile 17 şubede verdiği hizmeti, 1990 sonunda 100 şubeye çıkarmayı planlıyordu²⁶²².

Yapı Kredi Bankası 4 Eylül 1990 tarihli Hürriyet Gazetesinde yayınlanan reklamında “Telecard” isimli elektronik bankacılık kartını, “insanoğlunun hayatını değiştiren telefon, televizyon ve Telecard”ı üç önemli buluştan biri olarak gösteriyordu.

Ziraat Bankası Alman DG Bank’la ortak yurt dışında bir banka kuran ilk Türk bankası oluyordu²⁶²³.

90’lı yılların başından itibaren bankalar müşterilerine dünya borsalarında yatırım yapma imkanı sunuyorlardı. Akbank Akkart ile günün her saatinde bankacılık hizmeti sunabiliyordu²⁶²⁴.

“Faizsiz kazanç” sloganıyla hizmet veren Al Baraka Türk finans kuruluşu, yedi yıldır tasarruf sahiplerine daima kar ettirdiğini belirterek şimdi daha da yüksek kar payı verdiğini açıklıyordu²⁶²⁵. İlginçtir ki, “kar-zarar ortaklığı” esasıyla çalışan özel finans kurumları şimdiye kadar hiç zarar (İhlas Finans hariç o da zarar açıklamamış tüm İhlas Grubu olarak krize girmişlerdir) açıklamamışlardır. Bu kuruluşların verdikleri kar payı da genellikle diğer bankaların verdikleri faizle genelde aynı seviyede olmaktadır. Bu kuruluşların ve bunlara tasarruflarını teslim eden insanların kendilerini aldatmaktan vazgeçerek bu artı değere “faiz” veya “kar ortaklığı” demeleri daha mantıklı olacaktır.

Denizbank “uzmanla güçbirliği” sloganıyla değişen dünyanın ve Türkiye’nin şartlarına uygun olarak yeniden yapılanıyordu²⁶²⁶.

Emlakbank 1991 yılında teslim ettiği konut sayısını 48 bine yükseltiyordu²⁶²⁷.

²⁶¹⁹ Hürriyet, 22.10.1990, s.15

²⁶²⁰ Hürriyet, 01.06.1990, s.15

²⁶²¹ Hürriyet, 08.09.1990, s.8

²⁶²² Hürriyet, 30.06.1990, s.17

²⁶²³ Hürriyet, 03.01.1990, s.23

²⁶²⁴ Hürriyet, 05.01.1991, s.10

²⁶²⁵ Hürriyet, 10.12.1991, s.16

²⁶²⁶ Hürriyet, 28.10.1991, s.19

²⁶²⁷ Hürriyet, 10.05.1991, s.19

64 yıldır bankacılık yapan Esbank, “tedbirli ve kararlı” sloganıyla ve Esbank Express 24 sistemiyle sürekli bankacılık hizmeti veriyordu²⁶²⁸.

Garanti bankası “Garanti’de her müşteri bir yıldızdır” sloganıyla müşteri odaklı yeni bir hizmet anlayışına geçtiğini duyuruyordu²⁶²⁹.

Halk Bankası “çalışana ve üretene kaynak” sloganıyla küçük esnaf, sanayici ve meslek gruplarına kredi veriyordu. Ayrıca bankanın bir başka hizmeti de düzenli ödemeler için “otomatik ödeme sistemi”ydi²⁶³⁰.

İş bankası bankamatik kartıyla borsa işlemlerine imkan sağlayan sistemi Türkiye’de ilk kez faaliyete geçiriyordu²⁶³¹. Online sisteme sahip tek banka kartı olduğu belirtilen bankamatikle tüm havale işlemlerini anında karşı tarafa yansiyordu²⁶³². İş bankası telefonla ve bankamatikle kredi kartı ödemesi imkanı sunan tek bankaydı²⁶³³. Yılım sonuna doğru İş bankası 24 saat hisse senedi ve iş yatırım fonu alım satımı imkanı sağlıyordu²⁶³⁴.

Yeni kurulan ve 20 milyon lira ödüllü yarışmayla kendisine isim arayan bankaya, gelen 52 bin isim önerisi arasında “Marmara Bank” ismi seçiliyordu²⁶³⁵.

Netbank olarak ismini değiştiren banka aynı zamanda yapısını ve kimliğini de değiştiriyordu²⁶³⁶.

1991 yılındaki banka reklamlarında çok kullanılan unsurlardan biri de telefon reklamcılığı hakkında bilgilerdi.

Töbank 80’li yıllarda dünyada ve Türkiye’de yaşanan büyük değişiklikler sonrası değişmeyi gittiğini bu yüzden çok şubeli olmak yerine az şubeli dinamik bir banka olmayı benimsediğini açıklıyordu²⁶³⁷.

Her bankanın kredi kartı hizmetini sunmasından sonra yeni kredi kartı müşterilerini elde etmek güçleşiyordu. Yapı Kredi Bankası kredi kartlarında puan uygulamasına geçerek bu yarışta avantajlı duruma geçmek istiyordu. Bu sistemle kart sahipleri yapacakları harcamalar ile puan kazanacaklar ve kazandıkları puana göre diledikleri hediyeye sahip olacaklardı²⁶³⁸. Yapı Kredi “Worldcard” isimli hem yurtiçi hem de yurtdışında geçerli olacak yeni bir kredi kartını hizmete sokuyordu. Bu kartla dünyanın her yerindeki alışverişler TL olarak 30 gün sonra ödenebilecekti²⁶³⁹. “Hizmette sınır yoktur” sloganından hareket eden Yapı Kredi Plus System’i Türkiye’de faaliyete geçiriyor ve böylece dünyada 1982 yılından beri bu sisteme bağlı 76 bin ATM’den para çekme imkanı doğuyordu²⁶⁴⁰.

²⁶²⁸ Hürriyet, 19.05.1991, s.2

²⁶²⁹ Hürriyet, 16.10.1991, s.2

²⁶³⁰ Hürriyet, 16.12.1991, s.27

²⁶³¹ Hürriyet, 19.03.1991, s.12

²⁶³² Hürriyet, 25.09.1991, s.2

²⁶³³ Hürriyet, 28.09.1991, s.2

²⁶³⁴ Hürriyet, 08.12.1991, s.19

²⁶³⁵ Milliyet, 26.12.1991, s.2

²⁶³⁶ Hürriyet, 08.08.1991, s.17

²⁶³⁷ Milliyet, 29.01.1991, s.2

²⁶³⁸ Hürriyet, 14.08.1991, s.14

²⁶³⁹ Hürriyet, 16.12.1991, s.27

²⁶⁴⁰ Hürriyet, 02.08.1992, s.2

Garanti bankası tüm şubelerini bilgisayar ağına dahil ederek online ve real time hale getiriyordu²⁶⁴¹. Garanti Bankası Türkiye için yeni bir finans sistemi olan leasing'in ekonomik faydalarını reklamında yansıtıyordu. Reklam "Sıradan bir alışverişte! Artı KDV öderken, Garanti leasing ile akılcı bir alışverişte KDV oranının %1'e kadar indiğini biliyor muydunuz?" diye soruyordu²⁶⁴². "Her müşteri bir yıldızdır" sloganını benimseyen Garanti Bankası telefon bankacılığı uygulamasını da yapıyordu.

İş bankası Almanya'da İşbank GmbH isimli yeni bir banka kurarak Avrupa Topluluğuna merhaba diyordu²⁶⁴³. İş bankası 1983 yılında elektronik merkezi kurarak Türkiye'de ilk elektronik bankacılığa geçen banka olmuştur. İş bankası 646 şubesiyle elektronik ağ sayesinde online (anında) hizmet verebiliyordu²⁶⁴⁴. İş bankası dünyaca geçerli olan Electron Card'ı yılın sonunda hizmete alıyordu.

Hükümet askerlik hizmetini zamanında yerine getirememiş yurtiçindeki vatandaşlara bedelli askerlik kolaylığı getiriyordu. Pamukbank'ta bu durumdan yararlanabilecek durumdaki askerlere 16 milyon 737 bin lira bedelli askerlik kredisi veriyordu²⁶⁴⁵. Pamukbank'ın 1992 yılında uygulamaya koyduğu bir başka yenilik ise Türkiye'de hiç yapılmamış olan fotoğraflı kredi kartı uygulamasıydı. Fotoğrafın arka imza bölümünün üstünde bulunduğu bu kredi kartları için, "sizin kim olduğunuzu gösterecek. Kendisinin kime ait olduğunu gösterecek, ayrıca kimlik gerektirmeyecek, kesin güvenlik" deniyordu²⁶⁴⁶.

Türkinvest bank 1992'nin sonlarına doğru çıkartılan Portföy yönetimi uygulamasıyla İMKB'ye hareket geleceğini ve Batı'da olduğu gibi ülkemizin kalkınmasının sermaye piyasaları aracılığıyla olacağını açıklıyordu²⁶⁴⁷.

1992 yılında bankalar kısa adı VDMK olan trilyonlarca lira değerinde Varlığa Dayalı Menkul Kıymet satışı gerçekleştiriyorlardı.

Faizsiz bankacılık hizmeti sunan tamamı yerli sermayeye ait olan Anadolu Finans Kurumu "faizsiz bereket kapısı" sloganıyla 1991 yılının Aralık ayında faaliyete geçiyor ve 91. gününde her yüz bin liraya 18.286 lira kar payı kazandırıyor²⁶⁴⁸.

Akbank 1992 yılında bireysel bankacılık reklamlarına ağırlık veriyordu. Dünyanın 500 büyük bankası arasında kendine yer bulmaya devam eden ve "Güveninizin eseri" sloganını kullanan Akbank 600 şubede 9000 çalışanı ve 300 akmatik cihazıyla faaliyet gösteriyordu²⁶⁴⁹.

Yeni kurulan bir banka olan Alternatif Bank "alternatif çözümler" sloganıyla bankacılık hizmetlerine başlıyordu²⁶⁵⁰.

²⁶⁴¹ Hürriyet, 12.05.1992, s.2

²⁶⁴² Hürriyet, 16.07.1992, s.2

²⁶⁴³ Hürriyet, 20.07.1992, s.21

²⁶⁴⁴ Hürriyet, 18.03.1992, s.10-11

²⁶⁴⁵ Hürriyet, 18.07.1992, s.25

²⁶⁴⁶ Hürriyet, 10.05.1992, s.26

²⁶⁴⁷ Hürriyet, 23.10.1992, s.18-19

²⁶⁴⁸ Hürriyet, 16.03.1992, s.14

²⁶⁴⁹ Hürriyet, 21.06.1992, s.2

²⁶⁵⁰ Hürriyet, 28.05.1992, s.21

Bank Ekspres ismiyle kurulan banka kurumsal ve bireysel bankacılık alanında hizmete başlıyordu²⁶⁵¹.

İş Bankası, kendi kuruluşu olan ve “kurumları ilkeleri yüceltir” sloganıyla yola çıkan Dışbank’a bireysel bankacılık hizmetleri için sayısı 500’ü bulan bankamatik cihazlarını kullandırma kararı alıyordu²⁶⁵².

Emlak Bankası “Renk Devrimi” olarak nitelendirdiği bir yenilenmeyle amblemini değiştiriyordu. Amblemindeki yeşil: köklü geçmiş ve tecrübeyi, kırmızı: konut yapımındaki uzmanlığı, ödeme kolaylığı ve düşük faizi. Mavi ise çağdaş atılımcı bankacılık ve dev projelerin finansmanını, menkul değerler ve portföy yönetimini gösteriyordu. Bankanın sloganı ise “daha uygar bir yaşam için” şeklindeydi²⁶⁵³. Emlak Bankası Türkkent Genel Başkanı Murat Karayalçın ile protokol imzalayarak %65’i bitmiş kooperatif konutlarını bitirecek kredi veriyordu²⁶⁵⁴. Emlak bankası Bilkent konutlarını tamamlıyordu.

Toprak kadar güvenli, verimli ve sağlam olduğu iddiasıyla yeni kurulan bir banka olan Toprak Bank genel merkezini 7 Mayıs 1992’de Gayrettepe’de faaliyete geçiriyordu²⁶⁵⁵. Banka Toprak Holding Halis Toprak’ın kuruluşuydu.

Geleneksel bankacılık anlayışıyla yeni bir banka kuruluyordu. “yeni deneyimli” sloganlı ve Kentbank isimli bankanın söyleminde İngiltere ve Londra önemli bir yer işgal ediyordu²⁶⁵⁶.

“Huzurlu kazanç” sloganıyla faaliyet gösteren Kuveyt Türk Finans Kurumu reklamında, “paranızın hareketini izleyin. Bizde paranız bir fabrikanın kurulmasında, modernleşmesinde, ihracatta kullanılır ve yüksek kar payı olarak size döner” deniliyordu²⁶⁵⁷.

Ziraat Bankası 129. kuruluş yılını kutlarken 40 bin çalışanı ve 1.279 şubesiyle Türkiye’nin her bölgesine hizmet götüren en çok şubeli banka olma özelliğini koruyordu. Bankanın yurt dışında da bir çok şubesi bulunurken yeni Türk Cumhuriyetlerinde ortak banka kurma girişimleri de sürmekteydi.²⁶⁵⁸

Akbank 30 Ocak’ta 45. kuruluş yıldönümünü kutluyordu. 1948 yılında Adana’da kurulan banka, 1976’da bireysel bankacılık hizmeti olan Akkart’ı hizmete sokuyordu²⁶⁵⁹. Akbank 1993 yılında İstanbul Beyoğlu’nda tarihi mimariye sahip binasında Aksanat kültür, sanat ve eğitim merkezini hizmete açıyordu²⁶⁶⁰. Yılın ortalarına doğru Akbank’ta kredi kartı harcamalarına hediye vermeye başlıyordu. Kredi kartı harcamalarındaki asgari ödeme tutarı %20’den %15’e çekiliyordu²⁶⁶¹. Akbank dünyada Cirrus amblemlili 130 bin ATM’de, Türkiye’de altın noktalı 750 ATM’de geçerli Akkart Extra’yı hizmete sokuyordu²⁶⁶².

²⁶⁵¹ Hürriyet, 27.04.1992, s.26

²⁶⁵² Hürriyet, 19.07.1992, s.23

²⁶⁵³ Hürriyet, 09.03.1992, s.14

²⁶⁵⁴ Hürriyet, 23.08.1992, s.20-21

²⁶⁵⁵ Hürriyet, 07.05.1992, s.17

²⁶⁵⁶ Hürriyet, 15.10.1992, s.23

²⁶⁵⁷ Hürriyet, 03.12.1992, s.14

²⁶⁵⁸ Hürriyet, 22.11.1992, s.15,16,17

²⁶⁵⁹ Hürriyet, 30.01.1993, s.2

²⁶⁶⁰ Hürriyet, 05.07.1993, s.5

²⁶⁶¹ Hürriyet, 09.06.1993, s.4

²⁶⁶² Hürriyet, 19.10.1993, s.2

Etibank “güçlü kuruluş güçlü bankacılık” sloganıyla 134 şubesiyle yaptığı bankacılığın yanında madencilik ve metalürji alanında 14 müessesesi ve 6 iştirakiyle büyük bir sektör durumundaydı²⁶⁶³.

Garanti Bankası 1993 yılında genel merkez binasını İstanbul Maslak’a taşıyordu. Garanti online bilgisayar ağıyla yönlediği yatırım fonlarını tanıtıyor. Riskli yatırımları portföyünde bulundurmamak isteyenler için A tipi fonları, risksiz kazanç isteyenler için hazine bonosu ve tahvillerini öneriyordu²⁶⁶⁴.

1993 yılından itibaren hemen hemen bütün bankalar Maliye Bakanlığı ile anlaşarak vergi mükelleflerine ait vergileri şubelerinde tahsil etmeyi kabul ediyorlardı.

Halkbankası hükümet programı doğrultusunda iş kurmak isteyen 35 yaşını aşmamış gençlerin ihtiyaç duydukları makine ve teçhizat alabilmeleri için 200 milyona kadar kredi vermeye başlıyordu. Ev kadınlara ise kullandırılan kredi 100 milyon liraydı. 2 yıl vadeli krediler 1 yıl ödemesiz ve %40 yıllık faiz uygulanıyordu²⁶⁶⁵.

İş Bankası 1988 yılında hizmete koyduğu Bankamatik kartıyla sunduğu bankacılık imkanlarına yeni halka ekliyor ve hazine bonosu alımında, bankada beklemeden bankamatikle yatırım hesabı açtırarak bono almayı mümkün kılıyordu²⁶⁶⁶.

Mastercard “dünyanın parası” sloganıyla verdiği reklamda “dünyada yüz milyonlarca kişinin bu kartı kullanıyor. Dünyanın en çok kabul gören kredi kartıdır. Cebinizdeki paraya göre değil, ödeme gücünüze göre alışveriş yapıyorsunuz” deniliyordu²⁶⁶⁷.

1993 yılında da Bankalar arası ATM işbirliği devam ediyordu. Çukurova Holding bünyesindeki iki banka Yapı Kredi ve Pamukbank 903 noktada bulunan Tele 24 ve Bank 24’leri müşterilerinin ortak kullanımına açıyorlardı²⁶⁶⁸.

Türkinvest bankası portföy yönetimi fonlarına 6 ayda %200 prim yaptırıyordu. Bu sürede dolar %53, repo %72 ve hazine bonosu %78 kazandırabiliyordu²⁶⁶⁹.

“21. Yüzyılı bankacılığı” sloganını benimseyen Vakıfbank 92 yılı bilançosunda karını %795 artırarak 41 miyardan 373 milyara yükselterek başarılı bir bilanço açıklıyordu²⁶⁷⁰.

Yapı Kredi Bankası 1993 yılındaki reklamlarında “Bay Pardon” olarak bilinen ve “E nasıl olur hanfendi. Orası Yapı Kredi değil mi?” sözleriyle hatırlanan Kaan Girgin’i oynatıyordu²⁶⁷¹. Bu reklamlarda Bay Pardon Yapı Kredi bankasına ait hizmetleri sıralıyor ve karşıdaki banka memuresinin bu hizmetleri hiç duyup, tanımadığı yani bu hizmetlerin diğer bankalarda olmadığı vurgulanıyordu.

Ziraat Bankası tüm yurttaki tüm çiftçileri kapsayan yeni tarımsal krediler veriyordu²⁶⁷².

1994 yılında yaşanan yüksek faiz döneminde Akbank Euromoney dergisi tarafından %100 güven alıyordu. 550 şubeli ve 300 akmaticle Akbank her dönem güven veren sağlam bir banka olarak

²⁶⁶³ Hürriyet, 17.02.1993, s.15

²⁶⁶⁴ Hürriyet, 07.11.1993, s.2

²⁶⁶⁵ Hürriyet, 17.11.1993, s.5

²⁶⁶⁶ Hürriyet, 28.02.1993, s.22

²⁶⁶⁷ Hürriyet, 03.06.1993, s.23

²⁶⁶⁸ Hürriyet, 23.08.1993, s.2

²⁶⁶⁹ Hürriyet, 18.07.1993, s.5

²⁶⁷⁰ Hürriyet, 26.03.1993, s.5

²⁶⁷¹ Hürriyet, 07.02.1993, s.2

²⁶⁷² Hürriyet, 11.07.1993, s.2

nitelendiriliyordu²⁶⁷³. Akbank bir reklamında “eskiden mudi vardı ve upuzun sıralar olurdu. İnsanlar sen benim kim olduğumu biliyor musun? Tehditleriyle uzun kuyruklardan kurtulur ya da kurtulamazdı oysa şimdi birey var... akmatik ve aktel karşısında herkes eşit adı, işi, cinsiyeti, yaşı, ırkı fark etmez...”²⁶⁷⁴ diyerek makinenin tarafsızlığı, duygusuzluğu (robotluğu) ve şaşmaz terazisiyle haksızlığı giderici olarak tanımlanıyordu. Dolar bazında kar artışı %28 olan Akbank, Euromoney tarafından Türkiye’nin en iyi bankası olarak açıklanıyordu²⁶⁷⁵.

Dışbank, kurumsal renginin mavi olmasının rastlantı değil bilinçli bir seçim olduğu çünkü mavinin doğruluğun, güvenin ve dürüstlüğün rengi olduğu ifade ediliyordu. Banka slogan olarak “mavinin gücü”nü kullanıyordu. İş bankası tarafından satılan Dışbank artık reklamlarda Lapis Holding kuruluşu olarak belirtiliyordu²⁶⁷⁶.

Emlak bankası Türkiye’de ilk defa dargelirliler için küçük konut projelerini devreye sokuyordu. 45, 60 ve 85 metrekare olacak konutlar 10 yıl vadeli ve 500 milyona kadar krediyle sahip olunabilecekti²⁶⁷⁷. Emlak bankası 1994 yılında uygulamaya giren üniversitelerde gece eğitimi için öğretim harcını karşılamaya yönelik kredi veriyordu²⁶⁷⁸.

Garanti bankası kriz döneminde, ne verdiği kredileri ne de yatırımlarını durduruyordu. Türkiye’ye verdiği olumsuz notlarla gündemden düşmeyen kredi derecelendirme kuruluşu S&P’un değerlendirdiği tek Türk özel bankası olan Garanti bu kuruluş tarafından en az devlet kadar güvenilir buluyordu. Garanti Euro-commercial paper piyasasında 300 milyon dolarlık bir anlaşmaya imza atabilecek kadar güvenli görülüyordu²⁶⁷⁹.

1994 yılında ekonomik kriz nedeniyle mevduatlar için gündeme yeni bir hesap türü geliyordu. Toptan eşya fiyat endeksi+10 puan faiz. Bu faiz türünü hemen tüm bankalar uyguluyordu.

İş Bankası Türk bankacılık sisteminde ilkleri gerçekleştirdiğini şu sözcüklerle duyuruyordu: “ilk elektronik işlem ağı, ilk bankamatik, ilk banka kartı, ilk telefon bankacılığı, ilk müşteri danışmanı, ilk ve tek elektronik yatırım hesabı gibi modern bankacılık hizmetleriyle Türkiye ilk kez İş Bankasında tanıştı²⁶⁸⁰”. İş bankası 1994 yılındaki reklamlarında “sağduyu” tiplemesinde aktör Haluk Bilginer ve “sağduyusuz vatandaş tiplemesinde” aktör Uğur Yücel oynuyordu. Reklamlarda İş bankasının hizmetleri sağduyu aracılığıyla anlatılıyor ve sizde “sağduyunuzun sesini dinleyin. Hayatınızın nasıl değiştiğini göreceksiniz” mesajı veriliyordu²⁶⁸¹.

Koç-Amerikan Bank olan ismini bir süre önce Koçbank olarak değiştiren banka reklamlarında değişik sektörlerde yıllardır tanınan Koç kalitesini referans olarak göstererek pek tanınmadığı bankacılık sektöründe Koç’un geleneksel ismini kullanarak adeta çabuk mesafe kat etmek istiyordu²⁶⁸². “Geleneksel

²⁶⁷³ Hürriyet, 02.02.1994, s.14-15

²⁶⁷⁴ Hürriyet, 07.02.1994, s.16-17

²⁶⁷⁵ Hürriyet, 13.07.1994, s.2

²⁶⁷⁶ Hürriyet, 22.01.1994, s.3

²⁶⁷⁷ Hürriyet, 18.02.1994, s.14-15

²⁶⁷⁸ Hürriyet, 10.03.1994, s.13

²⁶⁷⁹ Hürriyet, 31.07.1994, s.2

²⁶⁸⁰ Hürriyet, 22.09.1994, s.19

²⁶⁸¹ Hürriyet, 02.11.1994, s.25

²⁶⁸² Hürriyet, 20.02.1994, s.4

güven” sloganını kullanan Koçbank, dünyanın ve Türkiye'nin ilk kredi kartı olan Dinners Club international kredi kartını hizmete sokuyordu²⁶⁸³.

Pamukbank kredi kartlarında arkada bulunan müşteriye ait vesikalık resmi 1994 yılından itibaren kartın önüne taşıyordu²⁶⁸⁴.

Sabancı Bank Off-Shore bankacılığı yapmak için bu alanın önemli merkezlerinden biri olan İngiltere'nin Guernsey Adasında 1 Kasım 1994 tarihinde şube açıyordu²⁶⁸⁵.

Kısa zaman önce kurulan “yüzünüzü güldürür” sloganını kullanan Toprakbank şube sayısını 58'e çıkarıyordu²⁶⁸⁶.

Türkinvest repoya tam güvence veriyordu. Kurum ortağı olduğu Tam sigorta, Afyon çimento ve Çelik halat şirketlerindeki hisselerini mudilerin repo teminatı olarak ortaya koyuyordu²⁶⁸⁷.

Yapı Kredi Türk bankacılığında Aktif Bankacılık Çağını kapatıp, Süper Aktif Bankacılık Çağını başlatıyordu. Bu sistemle Yapı Kredi'nin anlayış farkının, sistem farkının, insan farkının ve mekan farkının bütünleşmesi sağlanacaktı. Bu da hizmet kalitesini yükseltecekti... Burası Yapı Kredi fark burada “hizmette sınır yoktur” deniliyordu²⁶⁸⁸. 94 krizinin en yoğun döneminde Yapı Kredi, Türkiye'ye vadesi bozulsa da vade geliri yok olmayan yepyeni bir vadeli hesap türü olan “serbest vadeli mevduat hesabı”nı sunuyordu²⁶⁸⁹. Yapı Kredi “İleri çağ bankacılık programı” olarak tanıttığı bankacılıkta insan teknoloji ve sistem bütünleşmesinin başlangıcını oluşturacak ileri çağ bankacılık operasyon merkezini Gebze'de kuruyordu. 228 bin metre kare ve kapalı olanı 32 bin metre kare olan 3 katlı 8 bloklu merkezde 1.500 kişilik özel bankacı kadrosu hizmet verecekti. Bu Yapı Kredinin en iyiyi, en kaliteliyi yaratmasını sağlayan Yapı Kredi anlayışı, Yapı Kredi kültürü, Yapı kredi felsefesi” olarak tanımlanıyordu²⁶⁹⁰.

Akbank 5. Uluslararası Caz Festivalini 4-14 Ekim 1995 tarihleri arasında gerçekleştiriyordu²⁶⁹¹.

Kısa adı Dışbank olan Türk Dış Ticaret Bankası 94 kriziyle battıktan sonra Aydın Doğan grubu tarafından satın alınarak faaliyetlerine devam ediyordu. Banka reklamlarında güven kavramını ön plana çıkarırken, bankanın geçmişten gelen tecrübesini yansıtan “uzmanlığın ilk 35 yılı” sloganını kullanıyordu.²⁶⁹²

1987 yılında kurulan Finansbank “sürekli gelişmek” anlayışıyla yurtdışında da şubeler açıyordu. Reklam metinlerinde bankanın ambleminde kullanılan şeklin artı (sağlıklı büyümeyi) ve çarpı (gelişme ve müşteriye katkı) işaretlerinin birleşiminden oluştuğu açıklanıyordu. Banka farklı hizmet, farklı erişim, farklı sonuç ilkesiyle sadece finans sektöründe faaliyet gösteriyordu²⁶⁹³.

Garanti Bankası 5 Haziran Çevre günü nedeniyle yayınladığı ilanda nesli tükenmekte olan yeşil kaplumbağalar ve diğerleri için doğal yaşamı destekleme derneği projelerine maddi destek sağladığını

²⁶⁸³ Hürriyet, 09.09.1994, s.26

²⁶⁸⁴ Hürriyet, 29.10.1994, s.6

²⁶⁸⁵ Hürriyet, 29.10.1994, s.9

²⁶⁸⁶ Hürriyet, 19.04.1994, s.11

²⁶⁸⁷ Hürriyet, 29.04.1994, s.12-13

²⁶⁸⁸ Hürriyet, 02.02.1994, s.25

²⁶⁸⁹ Hürriyet, 08.05.1994, s.4-5

²⁶⁹⁰ Hürriyet, 22.09.1994, s.2

²⁶⁹¹ Hürriyet, 18.09.1995, s.2

²⁶⁹² Hürriyet, 02.08.1995, s.2

²⁶⁹³ Hürriyet, 28.02.1995, s.6

açıklıyordu²⁶⁹⁴. Garanti Bankası şubelerini yenileme projesi başlatıyor ve müşterilerine klimalı ferah ortamlar sunuyordu. Daha önceki yıllarda hizmete soktuğu paranın harcarken bile işlemesi esasına dayanan E.L.M.A hesabının sık sık reklam edildiğini görüyoruz. Bankanın bir başka hizmeti de öğle tatilinde açık olmasıydı. Garanti Bankası, Kasım ayında ISO 9001 kalite yönetim sistemi almaya hak kazanıyordu.

Halk Bankası “ışık yandı. Geleceğimiz aydınlandı!” başlıklı reklamında “Cumhuriyet tarihinin en büyük yatırımlarından biri olan 100 trilyonluk kaynağı esnaf, sanatkar, gençlere ve kadınlara sunuyor” şeklinde duyuruluyordu²⁶⁹⁵.

Faizsiz bankacılık sistemiyle çalışan İhlas Finans reklamlarında “güven kapınız” sloganını kullanırken, faaliyet amacını kurumun Yönetim kurulu Başkanı Ali Coşkun “Aslanan insanlığın hizmetinde olmak ve insanlığa faydalar sunmaktır. Faizsiz, huzurla ve güvenle kazanın” şeklinde açıklıyordu²⁶⁹⁶.

İş Bankası 1995 yılı reklamlarında da sağduyu ve Ömer tiplerini kullanıyordu. Bankanın dünyanın en küçük ülkelerinde bile muhabir bankalar aracılığıyla dış ticaret işlemleri yapması konusu işleniyordu. İsmi duyulmamış bir Afrika ülkesi olan Papua Yeni Gine’den gelen işadamlarıyla İş Bankası aracılığıyla iş bağlantısı kurduran Ömer’in patronu tarafından takdir edilmesi konusu işleniyordu²⁶⁹⁷. İş bankasının diğer hizmetlerini içeren reklamlarında sağduyu, Ömer ve Ömer’in nişanlısı sürekli kullanılıyordu.

Toprakbank Eğitim Gönüllüleri Vakfıyla birlikte “daha çağdaş bir eğitim için” işbirliği yaparak eğitim gönüllüsü olmaya başlıyordu²⁶⁹⁸.

Yapı Kredi hesabında yıllık belli bir ortalama para bulunduran Telecard müşterilerini ücretsiz sigorta yapıyordu²⁶⁹⁹. Yapı Kredi 8. Uluslararası Gençlik Festivalini 19 Mayıs 15 Haziran tarihleri arasında gerçekleştiriyordu²⁷⁰⁰.

Enflasyonun sürekli yükselmesiyle mevduatı ifade etmek yeni bir rakam doğuyordu: “Katrilyon” Ziraat Bankasının mevduatı hızla artarak çeyrek katrilyona ulaşıyordu²⁷⁰¹.

Akbank 1996 yılı reklamlarında ön plana çıkarttığı hizmetler arasında: otomatik fatura ödeme talimatı, Ak hesabında belli bir ortalama parası olanlara ve eşlerine ücretsiz sigorta, Türkiye’de sadece Akbank’ta hizmete sunulan American Express kredi kartı ve onun kullanım yararları duyurulurken, ayrıca Akbank’ın Türkiye’nin en büyük öz kaynaklarına sahip bankası olması gibi bankaya güven duyulmasını sağlayan bilanço bilgileri de veriliyordu²⁷⁰².

²⁶⁹⁴ Hürriyet, 05.06.1995, s.27

²⁶⁹⁵ Hürriyet, 08.12.1995, s.5

²⁶⁹⁶ Hürriyet, 04.05.1995, s.9

²⁶⁹⁷ Hürriyet, 07.03.1995, s.5

²⁶⁹⁸ Hürriyet, 01.11.1995, s.19

²⁶⁹⁹ Hürriyet, 14.01.1995, s.2

²⁷⁰⁰ Hürriyet, 28.04.1995, s.17

²⁷⁰¹ Hürriyet, 12.03.1995, s.24

²⁷⁰² Hürriyet, 01.03.1996, s.2

Emlak Bankası tüm şubelerini online hale getiriyordu. Banka 222 ATM cihazına ulaşırken, online vergi tahsilatı da yapabiliyordu. Banka gayrimenkul sertifikası isimli yeni bir yatırım aracını hizmete sunuyordu. Bankanın reklamlarında sanatçı Okan Bayülgen oynuyordu²⁷⁰³.

Garanti bankası Cumartesi günleri 13-17 arası şubelerini açık tutuyordu²⁷⁰⁴. BM çevre programı UNEP 21 kuruluşu çevreyi koruma amaçlı projeleri tanıtmak için global 500 ödülünü Türkiye'den Garanti Bankasına veriyordu. Garanti bu ödülü Türkiye'de doğal hayatı korumaya yönelik projeleri desteklediği için kazanıyordu²⁷⁰⁵. Garanti bankası Euromoney tarafından iki yıl üst üste Türkiye'nin en iyi bankası olarak seçiliyordu²⁷⁰⁶. Garanti bankası 50. yılında çevre, eğitim, spor ve endüstriyel tasarım alanlarında bilimsel bir yarışma düzenliyordu²⁷⁰⁷.

İnterbank "Bir'e bir bankacılık" sloganıyla yaptığı bankacılık hizmetlerine ISO 9001 belgesi olarak bu belgeyi almaya hak kazanan ilk Türk bankası oluyordu. Ayrıca reklamda bankanın web adresini de veriliyordu²⁷⁰⁸.

İş bankası 1996 yılının başında, yatırım hesabı olan müşterilerine günün 24 saati tüm hisseleri alıp satabilme imkanı sağlıyordu²⁷⁰⁹. Altın borsasının faaliyete geçmesiyle, iş bankası müşterilerine bankamatiklerle altın alıp satma hizmetini sunuyordu. Bankanın bir diğer yeniliği de interaktif bankacılık uygulamasıydı. Bu sistemle müşteriler evlerinden interaktif telefonla tüm bireysel bankacılık (repo, döviz, tevdiat hesabı) işlemlerini yapabiliyorlardı²⁷¹⁰. İş bankası interaktif telefonla yapılabilen bu bireysel bankacılık uygulamasını dünyadaki bütün bankalardan önce yaptığını belirtiyordu²⁷¹¹. İş bankasının geleneksel olarak sürdürdüğü Edebiyat, resim ve toplum ve insan bilimleri alanında düzenlediği "büyük ödüller" yarışmasının sonuçları açıklanıyordu²⁷¹².

1995 yılının sonlarına doğru kurulan Koç holdinge ait Koç Finans şirketi kısa zamanda 250 bin kişiye tüketici kredisi sunuyordu²⁷¹³.

Toprakbank reklamlarında o günlerde bir gecede ünlü olan pop müzik sanatçısı Mirkelam'ı kullanıyordu. Bankanın reklam metninde Mirkelam'ın çabuk ünlü olmasıyla Toprakbank'ın kısa zamanda büyümesi, fazla şube sayısına ulaşması ve adeta Mirkelam gibi koşarak gelişmesi arasında bağlantı kuruluyordu. Mirkelam "bir koştum olay oldu! Şarkılarım kıyameti kopardı. Beni tavlayan bankam! Toprakbank'ta benim gibi hızlı koşuyor. Sürekli yeni sürekli yeni şubeler açıyor. Ben insanları şarkılarımla mutlu ediyorum Toprakbank'ta insanların mutluluğuna önem veriyor. Birbirimize çok seviyoruz tamam mı?" diyordu. Reklamda Toprakbank'ın sloganı "bankacılığın verimli toprağı"²⁷¹⁴ idi.

²⁷⁰³ Hürriyet, 14.04.1996, s.2

²⁷⁰⁴ Hürriyet, 20.04.1996, s.2

²⁷⁰⁵ Hürriyet, 09.06.1996, s.2

²⁷⁰⁶ Hürriyet, 07.07.1996, s.2

²⁷⁰⁷ Hürriyet, 13.12.1996, s.2

²⁷⁰⁸ Hürriyet, 13.11.1996, s.26

²⁷⁰⁹ Hürriyet, 04.02.1996, s.14-15

²⁷¹⁰ Hürriyet, 31.07.1996, s.12-13

²⁷¹¹ Hürriyet, 26.08.1996, s.2

²⁷¹² Hürriyet, 27.12.1996, s.14-15

²⁷¹³ Hürriyet, 30.12.1996, s.4

²⁷¹⁴ Hürriyet, 10.04.1996, s.4

Hükümetin aldığı bir kararla yurtdışından 4 yaşına kadar otomobil veya iş aracını gümrüksüz olarak ithal edebilmek için 50 bin DM hesap açtırmak gerekmekteydi. Bu hesaplara ayrıca %10 faiz kazancı sağlanacaktı. Ziraat Bankası verdiği reklamda bedelsiz ithalat amacıyla hesap açtırmak için 31 Aralık'a kadar süre veriyor ve bu hesaba %10 faiz sağlayacağı vurgulanıyordu²⁷¹⁵.

Akbank görüntülü ev ve ofis bankacılığı uygulamasını 1997 yılının ilk aylarında gerçekleştiriyordu. Bu uygulamayla bankacılık işlemleri bilgisayarla veya televizyondan görüntülü bir şekilde yapılabilirdi. İnternet bağlantılı AkPC, Aktel veya Akvizyon kullanarak repo, yatırım fonu, devlet tahvili, senet ödemesi gibi işlemler yapılabilirdi²⁷¹⁶. İnternette bilgisayarla işlem yapabilme imkanı sağlayan AkPC Akbank tarafından ücretsiz veriliyor fakat 30 saatlik kullanma ücreti ayda 18 dolar ve sonraki her saat için 1 dolar şeklinde belirleniyordu. Görüntülü ev ve ofis bankacılığı uygulaması halktan olağanüstü bir ilgi görüyordu. Banka bu durumu “Türkiye geleceği sevdi şeklinde”²⁷¹⁷ yorumluyordu. Banker Dergisi'nin Temmuz 97 tarihli sayısında dünyanın en büyük 500 bankasını belirlemek amacıyla yaptığı araştırmada 410. sırada olan Akbank dışında Türkiye'den hiçbir banka yer alamıyordu²⁷¹⁸. Akbank elektronik bankacılıkta kısa adı EFT olan Elektronik Fon Transferi işlemlerine de geçiyordu. Türkiye çapında elektronik ağa sahip 6442 şubeye EFT yapmak mümkün hale geliyordu²⁷¹⁹. Akbank'ın 97 yılı reklamlarında tiyatro sanatçısı Ferhan Şensoy ve eşi Derya Baykal birlikte oynuyordu.

Denizbank, Zorlu grubu tarafından satın alındıktan sonra verdiği reklamlarda “artık bütün yollar Denizbank'a açılıyor!” idealist ve dost bankacılığın yeni sembolü Denizbank olacak. Bankanızın size yetmediği an, siz de rotanızı değiştirin ve yola Denizbank'la devam edin. Denizbank'ın sloganı “Bankacılığın yeni rotası”²⁷²⁰ idi.

Eczacıbaşı Menkul Değerler, “Borsayı ve Eczacıbaşı menkul değerleri evinize taşıyoruz. Türkiye'de ilk kez Data Yatırım 24 uygulamasıyla seans sırasında online-real time fiyatları görün. Seans anında alın ve satın ayrıca repo ve bono işlemleri yapın. 7 gün 24 saat” deniliyordu²⁷²¹.

Esbank 1997 yılında logo ve kurumsal kimlik yönlerinden değişime gidiyordu. Ayrıca bankacılık hizmetlerine müşteri çekebilmek için hesap açtıranlara sağlık sigortası, ferdi kaza ve hayat sigortası gibi ücretsiz hizmetler sunuyordu²⁷²².

“Birlikten kuvvet doğar” felsefesiyle 6 dünya kuruluşunun gücü birleşiyordu. Doğu grubu finans şirketleri olan: Garanti Bankası, Bank Ekspres, Osmanlı Bankası, Garanti bank Moscow, Garanti Leasing ve United Garanti bank International bilançolarını birleştiriyorlardı²⁷²³. Garanti bankası internette şube açan banka sloganıyla www.garanti.com.tr adresini bankacılık işlemleri için faaliyete geçiriyordu. İlanda

²⁷¹⁵ Hürriyet, 25.11.1996, s.2

²⁷¹⁶ Hürriyet, 09.04.1997, s.2

²⁷¹⁷ Hürriyet, 20.05.1997, s.2

²⁷¹⁸ Hürriyet, 02.08.1997, s.2

²⁷¹⁹ Hürriyet, 17.10.1997, s.2

²⁷²⁰ Hürriyet, 08.12.1997, s.6

²⁷²¹ Hürriyet, 02.01.1997, s.8

²⁷²² Hürriyet, 15.05.1997, s.6

²⁷²³ Hürriyet, 28.04.1997, s.2

İnternet şifresi almak için müracat edin deniliyordu²⁷²⁴. Garanti bankası kuruluşlarından Garanti Leasing “kiralayın” sloganı, yeni amblem ve logosuyla Maslak Kule’de hizmete devam ediyordu²⁷²⁵.

İktisat Bankası 70 yıldır Türkiye’de ilklerin ve yeniliklerin bayrağını taşıdığını belirterek “İlk leasing, ilk factoring, sigortacılıkta ilk risk yönetimi, ilk hayat sigortası şirketi, ilk finansman bonusu, ilk underwriting, ilk spot kredi, ilk döviz çeki, ilk visa kartı ve ilk bağımsız dış denetim İktisat Bankasıyla başladı” deniliyordu²⁷²⁶.

İş Bankası www.isbank.com.tr adresinden internet bankacılığı faaliyetlerine başlıyordu. Böylelikle İş bankası, Türkiye’de ilk kez internet üzerinden interaktif bankacılık hizmeti veren banka oluyordu. İnternet şubesiyle repo, havale, döviz alım-satımı gibi birçok bankacılık işlemi, sadece internete bağlı bir bilgisayar yardımıyla yapılıyordu. İş bankası bu sistemin dünyada birkaç seçkin banka dışında henüz kullanılmadığını ve bu sistemle ayrıca herhangi bir ücret ve kira da alınmadığı açıklanıyordu²⁷²⁷. İnternet bankacılığı kısa sürede büyük ilgi görüyor ve 8 hafta içinde 35 bin kişi siteyi ziyaret ediyor ve repo, yatırım hesabı açılması ve havale gibi işlemleri güvenle yapıyorlardı²⁷²⁸. İş bankası reklamlarında daha çok internet bankacılığı sayesinde vatandaşların bireysel bankacılık hizmetlerini nasıl yapacakları konusunda bilgi verilmekteydi. İş bankası “bir devrimin 10. yılı” başlıklı reklamında 10 yıl önce vatandaşların duvarda duran bankamatik makinesinden para çekme konusundaki şaşkınlıklarını “şimdi ben duvardan para mı çekeceğim?” cümlesiyle açıklıyordu. Metnin devamında “İlk olarak Ankara Yenışehir şubesinin önüne konulan dev bilgisayar hepimizin hayatını değiştirdi bugün bunlardan 1.246 tane var” deniliyordu²⁷²⁹.

Doğuş Grubu tarafından yabancı ortaklardan alınan ülkemizin en eski bankalarından Osmanlı Bankası, yeniden makyajlanarak yenileniyordu. “Bazı şubelerimizin dokunulmazlığı var” başlığı ile verilen reklamda banka, tarihi şubelerinin yapısını ve mimari dokusunu (İstanbul Karaköy, Ankara ve İzmir gibi) aynen koruma kararı alıyordu²⁷³⁰. Osmanlı bankası çevremize verdiğimiz rahatsızlıktan dolayı özür dileriz. Değişim devam ediyor. Daha iyi hizmet için rahatsızlık verebilecek değişimleri hep göze alacağız” diyordu²⁷³¹.

Pamukbank 97 yılı reklamlarında vergi tahsilatı yapan bankada paranın son ana kadar para kazandığı vurgulanıyor. Repo ve bono gibi yatırım hizmetlerinin Bank 24’lerden alınıp satılabilmesi imkanı hatırlatılıyordu. Pamukbank’ın hizmete soktuğu önemli bir yenilik “dialog direkt bankacılık” merkeziydi. 800’lü hatla ücretsiz aranan bu merkezde 7 gün 24 saat bankacılık hizmeti veriliyordu²⁷³². Pamukbank reklamlarında sinema sanatçısı Şener Şen’i “dahi miyim, neyim?” repliğiyle oynatıyordu.

Türk özel sektör bankacılığının önemli isimlerinden Yapı Kredi Bankası 1997 yılındaki reklamlarında Worldcard kredi kartını başta futbol takımları olmak üzere üniversite öğrencileri vb

²⁷²⁴ Hürriyet, 16.07.1997, s.14-15

²⁷²⁵ Hürriyet, 31.10.1997, s.4

²⁷²⁶ Hürriyet, 14.05.1997, s.5

²⁷²⁷ Hürriyet, 12.07.1997, s.2

²⁷²⁸ Hürriyet, 21.10.1997, s.2

²⁷²⁹ Hürriyet, 25.12.1997, s.2

²⁷³⁰ Hürriyet, 17.08.1997, s.14-15

²⁷³¹ Hürriyet, 15.12.1997, s.4

²⁷³² Hürriyet, 24.10.1997, s.6

kesimlere yönelik renk ve şekillerde sunuyordu. Bankanın bir başka yeniliği “bilgi çağı bankacılık üssü” olarak nitelendirdiği bankacılık merkezini “anlayış farklı, kültür farklı, felsefe farklı. Burası Yapı Kredi fark burada” düşüncesiyle faaliyete geçirmeye çalışıyordu²⁷³³. Yapı Kredi’nin reklamlarında üzerinde durduğu önemli bir şikayet konusu ise “enflasyon muhabesi sistemi” olmadığı için bankanın bilançolarının gerçek değerinin daha düşük gözükmesiydi²⁷³⁴.

72 yıllık geçmişi olan Türkiye Tütüncüler Bankası, diğer bilenen adıyla Tütünbank ismini, (bünyesinde bulunduğu grubun ismi olan ‘Yaşar Holding’in adını alarak) “Yaşarbank” olarak değiştiriyordu. Yaşarbank “yeni kuşak bankacılık” sloganı ve 78 şubesiyle hizmetini sürdürüyordu²⁷³⁵.

Yurt dışından makine ve 4 yaşına kadar otomobili gümrüksüz ithal etme imkanı sağlayan Ziraat bankasında 50 bin DM’lık mevduat hesabı açtırma ve buna %10 faiz verilmesi uygulaması için son kez 29 Nisan 1997’ye kadar uzatılıyordu²⁷³⁶.

50. yaşını kutlayan Akbank “Türkiye’nin fotoğrafı” başlıklı reklamının metin kısmında “onurlu bir geçmiş ve upuzun bir gelecek, istikrarlı, kararlı, her adımını risksiz atan sağlam bankacılık anlayışı ile hizmetinizde” deniliyordu. Akbank’ın genel merkezinin bulunduğu “ikiz kuleler” önünde banka çalışanları, müşteriler ve reklamlarında oynayan tiyatro sanatçısı Ferhan Şensoy yer alıyordu²⁷³⁷. Akbank “sıcacık hizmet” anlayışıyla tüm şubelerinde tadilat ve yenilenmeye gidiyordu²⁷³⁸. Akbank’ın kredi kartı hizmetleri için en çok American Express kredi kartının tanıtımı yapılıyor ve bu kartın “Türkiye’de sıfır faizle 2 aydan 12 aya kadar taksitlendiren ilk ve tek kredi kartı olmasının altı çiziliyordu²⁷³⁹.

Demirbank Türkiye’deki şube sayısını 71’e çıkarırken, Kırgızistan ve Romanya’ya da banka açıyordu. Demirbank bireysel bankacılığı da önem veriyor telefonla bankacılık ve internetteki banka şubesini faaliyete geçiriyordu²⁷⁴⁰. Ayrıca Demirbank aktif büyüklüğü açısından Türkiye’nin 6. büyük bankası durumuna yükseliyordu. Demirbank hisseleri yabancı yatırımcılar tarafından da ilgi görüyor, İstanbul, Münih, Frankfurt ve Amerikan borsalarında işlem gören tek Türk bankası oluyordu²⁷⁴¹.

Zorlu Grubu tarafından satın alındıktan sonra atılımlarına devam eden Denizbank 1997’nin sonunda şube sayısını 13’e 1998 yılında da 30’a çıkarma hazırlığını sürdürüyordu. Demir Leasing, factoring ve Yatırım şirketlerini de kuran banka daha 1 yılı dolmadan ISO 9001 kalite belgesi alıyordu²⁷⁴².

Garanti Bankası 98 yılındaki reklamlarında “ŞubeSiz” bankacılık olarak tanımladığı telefonla ve internetle bankacılık sisteminin avantajlarını ortaya koyan reklamları daha çok ağırlık veriyor ve EFT, Repo ve havale yapma gibi işlemlerin bedava olmasının altı çiziliyordu²⁷⁴³.

²⁷³³ Hürriyet, 03.08.1997, s.2

²⁷³⁴ Hürriyet, 11.04.1997, s.2

²⁷³⁵ Hürriyet, 02.01.1997, s.9

²⁷³⁶ Hürriyet, 17.04.1997, s.2

²⁷³⁷ Hürriyet, 03.02.1998, s.2

²⁷³⁸ Hürriyet, 23.04.1998, s.2

²⁷³⁹ Hürriyet, 01.11.1998, s.2

²⁷⁴⁰ Hürriyet, 12.05.1998, s.2

²⁷⁴¹ Hürriyet, 14.09.1998, s.32

²⁷⁴² Hürriyet, 07.06.1998, s.18-19

²⁷⁴³ Hürriyet, 23.02.1998, s.4

İş Bankası internet bankacılığı sisteminde yararlanılabilecek bireysel ve kurumsal bankacılık hizmetlerinin tanıtımı içeren reklamları yayınlamayı sürdürüyordu. Yılın ortalarına doğru İş bankası hisseleri halka arz ediliyor hem yurt içinden hem de yurtdışında büyük talep görüyordu. Bankanın kendi açıkladığı rakamlara göre 81 bin yeni ortak kazanarak bankanın ortak sayısı 100 bini aşıyordu²⁷⁴⁴. Bankanın yeni bir uygulaması da Ek hesap sistemiydi. Bu uygulamayla hesapta para bitse de kredi devreye girecek ve bankamatikten para çekilebilecekti²⁷⁴⁵.

1998 yılında bankaların yaptığı önemli yenilikler arasında cep telefonu faturalarının tahsilatı, internet bankacılığı hizmetleri, vergi ve SSK ödemeleri sayılabilir.

Yapı Kredi Bankası “büyük değişim başlıyor” sloganıyla başlattığı yenilenme hareketiyle kendinden hizmet alacak müşterilerinin ihtiyaç ve beklentilerini yeniden belirleme arayışına girişiyordu²⁷⁴⁶. Yapı Kredi çok önem verdiği “Bilgi Çağı bankacılık üssü” olarak nitelendirdiği merkezi 1998’de faaliyete geçiriyordu²⁷⁴⁷. Yine Yapı Kredi KOBİ olarak nitelenen kuruluş ve işletmelere özel bilgisayar hattı kurarak, kullanıcılarını sürekli destek altına alıyordu²⁷⁴⁸. 444 0 444 Yapı Kredi telefon hattını müşterilerinin hizmetine sokuyordu. Bankanın bir başka yeniliği ise Taksit card hizmetiydi. Yapı Kredi bankacılık üssünün tanıtımı için hazırladığı reklam kampanyalarında kullandığı temizlik işçilerini gazete reklamlarında da kullanıyordu²⁷⁴⁹.

Yeni kuşak bankacılık sloganıyla yola çıkan ve 84 şubesi bulunan Yaşarbank ISO 9001 kalite standardını alıyordu²⁷⁵⁰.

Sisteme üye olan kuruluşlarda peşin fiyatına üç taksit imkanı sunan Advantage kart aynı zamanda harcamalar karşılığında %10 ödül kazandırıyor²⁷⁵¹.

Akbank yılın başında sermayesini 125 trilyondan 250 trilyona çıkarıyordu²⁷⁵². Şube dışı bankacılık sistemi için internet bankacılığını henüz faaliyete geçiremeyen Akbank bunun yerine aylık 2 milyon lira kira karşılığı hizmete sunduğu Aktel sistemiyle, müşterilerine 100’e yakın bankacılık işlemini şubeye gitmeden sağlıyordu. Haziran ayının ortasında Akbank www.akbank.com.tr adresinden internet bankacılığı hizmete vermeye başlıyordu²⁷⁵³. 99 yılında yaşanan Marmara Depremi nedeniyle yardım kampanyası düzenleyen banka yılın sonuna doğru enflasyonun nisbeten düşmesiyle kredi faizleri oranı %4’e düşürüyordu²⁷⁵⁴.

Egebank 1999 yılının en çok reklam veren bankasıydı. “Biz gelişen ve büyüyen Türkiye’nin bankasıyız. Bu özelliğimizle 1999 yılına 71 şubemizle girdik” diyen Egebank’ın sloganı “müşterilerimizin memnuniyeti bizim için 1. sırada”. Banka tiyatro sanatçısı Metin Akpınar’ı oynattığı reklamlarında küçük tasarruf sahiplerini “50 milyona bile repo” sloganıyla çekmeye çalışıyordu. Banka

²⁷⁴⁴ Hürriyet, 21.05.1998, s.4

²⁷⁴⁵ Hürriyet, 26.05.1998, s.16-17

²⁷⁴⁶ Hürriyet, 17.03.1998, s.2

²⁷⁴⁷ Hürriyet, 11.05.1998, s.2

²⁷⁴⁸ Hürriyet, 14.05.1998, s.2

²⁷⁴⁹ Hürriyet, 27.08.1998, s.5

²⁷⁵⁰ Hürriyet, 07.06.1998, s.2

²⁷⁵¹ Hürriyet, 18.10.1999, s.3

²⁷⁵² Hürriyet, 05.01.1999, s.2

²⁷⁵³ Hürriyet, 21.06.1999, s.2

²⁷⁵⁴ Hürriyet, 17.12.1999, s.2

daha sonraki aylarda yayınlanan reklamlarda hemen her meslek grubuna ve toplum kesimine yönelik metinler oluşturuyordu. “Egebank’tan herkese 250 dolara ve Mark’a bile günlük faiz” başlığıyla yayınlanan reklamlar daha sonra meslek isimleri vererek ayrı ayrı kısımlarda yayınlanıyordu²⁷⁵⁵. Yılın sonlarına doğru reklamlarda Türkiye’nin bazı illerinin isimleri verilerek “Denizli’nin nesi meşhurdur?” “Horozu ile 250 dolara ve marka otomatik döviz hesabı” şeklinde yayınlanıyordu²⁷⁵⁶. Hatta bankanın el konularak fona aktarıldığı tarihten birkaç gün sonra bile “Antalya’nın nesi meşhurdur? Falezleri ile 250 dolara ve marka otomatik döviz hesabı” başlıklı reklamı yayınlanıyordu²⁷⁵⁷.

Cavit Çağlar tarafından satın alındıktan sonra Sabah Grubu ile ortaklık kurulan Etibank’ta bankanın köklü mazisine gönderme yapılıyor ve bankanın daha önceki 65 yıllık mazisine (özelleştirilmeden önce bir devlet bankası olduğu için) sahip çıkılıyordu. Etibank reklamlarında “Su gibi tertemiz bir bankacılık anlayışı ve pürüzsüz bir sicille her gün biraz daha büyümekten gurur duyuyoruz” şeklinde reklam metnine yansıyor²⁷⁵⁸. Fakat Etibank’ın yeni sahipleri 65 yıllık temiz sicili 2-3 yıl bile koruyamıyor ve bankaya ilerki yıllarda el konuluyordu.

Kredi derecelendirme kuruluşlarından yüksek notlar alan Garanti bankası “bu gücü kullanın” başlıklı reklamlarında kendi gücüyle, Eski Dünya Şampiyonu Amerikalı Müslüman boksör Muhammed Ali’nin gücü arasında bağlantı kuruyordu²⁷⁵⁹. Banka yılın ortalarına doğru sermayesini 260 trilyona çıkarıyordu. Garanti Bankası “her yerde karşımıza çıkan o ağlayan çocuk... gerçekleşmeyen hayallerimizin sembolü... O gülene kadar kim üzerine düşen görevi yapmış sayılabilir ki...” diyerek hazırlatılan 5 dakikalık bir “Ağlayan Çocuk” filminin çok izlenen kanallarda aynı anda yayına verileceğini açıklıyordu²⁷⁶⁰. Garanti Bankası Euromoney tarafından “Dünyanın en iyi bankası seçiliyordu.” Bu dünya bankacılık tarihinde bir Türk bankasının ilk kez en iyi banka olarak seçilmesi²⁷⁶¹. Banka ayrıca Marmara depremi nedeniyle bir yardım kampanyası açıyordu. Garanti Bankası şubeSİZ olarak nitelendirdiği internet şubelerinden işlem yapanlara VW New Beetle kazanma şansı veriyordu²⁷⁶².

Midland Bank ismini 1 Nisan 1999 tarihinden itibaren HSBC olarak değiştiriyor ve Akatlar Maya Tower’daki yerine taşınıyordu²⁷⁶³.

İş bankası Bilkent 6. Anadolu müzik festivaline için sponsor oluyordu. Banka bu durumu “O, 80 yıl önce yola çıktı. Biz, O’nu izliyoruz. 19 Mayıs 1919’da Samsun’da başladı. Vardığı noktada bir ulusun kaderini değiştirdi. “80 yıl sonra Mustafa Kemal’in rotasında” ifadelerle açıklıyordu²⁷⁶⁴. İş bankası interaktif bankacılık için tüm Türkiye için tek bir numara:4440202’yi tahsis ediyordu. Banka 1 aylık işbanknet internete erişim paketini 9.95 dolardan satışa sunuyordu. Marmara depreminden etkilenen bölge

²⁷⁵⁵ Hürriyet, 30.09.1999, s.16,17

²⁷⁵⁶ Hürriyet, 09.12.1999, s.15

²⁷⁵⁷ Hürriyet, 23.12.1999, s.18-19

²⁷⁵⁸ Hürriyet, 06.02.1999, s.6 ve Hürriyet, 10.04.1999, s.31

²⁷⁵⁹ Hürriyet, 25.02.1999, s.2

²⁷⁶⁰ Hürriyet, 14.06.1999, s.9

²⁷⁶¹ Hürriyet, 27.07.1999, s.2

²⁷⁶² Hürriyet, 22.12.1999, s.2

²⁷⁶³ Hürriyet, 25.03.1999, s.9

²⁷⁶⁴ Hürriyet, 19.05.1999, s.6

insanı için kredi kartı ödemelerini de 30 Eylül'e erteliyordu²⁷⁶⁵. İş gayrimenkulun halka arzıyla 65 bin yeni ortak kazanıyordu.

Marmara Depremi sonrası devlet kaynak sağlamak amacıyla bedelli askerlik yolunu açıyordu. 15 bin DM olarak tespit edilen tutar için Kentbank bedelli askerlik kredisini hizmete koyuyordu. Ödemeler terhisten sonra yapılacaktı²⁷⁶⁶.

Doğuş grubu bankalarından "en mükemmeli için" sloganını ilke olarak benimseyen Körfez Bank 10. yılında tarihi Maçka Palas binasını banka genel müdürlük binası olarak hizmete alıyordu²⁷⁶⁷.

Fazla şubesi ve ATM cihazı olmayan 23 küçük bankanın ortak girişimiyle "ortak nokta" isimli ATM merkezleri 800 ayrı noktada tüm ortak bankaların müşterilerine hizmet veriyordu²⁷⁶⁸.

Tarihimizin en eski bankalarından Osmanlı Bankası Karaköy'deki genel müdürlük binasını müze yapmak amacıyla boşaltıp Maslak'taki yeni genel müdürlük binasına taşıyordu²⁷⁶⁹. Osmanlı bankası yılın ortasında ISO 9001 kalite belgesi alıyordu. Osmanlı bankası internet şubesini www.osmanli.com.tr adresinden faaliyete geçiriyordu²⁷⁷⁰. Banka internet bankacılığına geçmiş olmasına rağmen yine de insan faktörünü ön planda tuttuğuna dair reklamlar yayınlıyordu. "Bilgisayardan banka olur mu? Bizce olmaz! Sizlerden aldığımız elektronik postalarda bunu gösteriyor. Çünkü bütün övgülerimiz sistemi yaratan ve tıkr tıkr işlemlerini sağlayan çalışanlarımıza yönelik. Sizde aynı düşünceleri paylaşıyorsunuz. Devir ne devri olursa olsun, aslolan insandır²⁷⁷¹" deniliyordu. Banka yılın sonuna doğru verdiği reklamlarda internet şubesinin güvenli olduğunu açıklıyordu.

Pamukbank kredi kartları alış verişi hacminde Türkiye'nin ikinci büyük bankası olduğunu ve kredi kartı müşterilerinin sayısının bir milyonu aştığını açıklıyordu²⁷⁷². Pamukbank reklamlarında Şener Şen 1999 yılında da oynamayı sürdürüyordu. Pamukbank internet şubesini www.pamukbank.com.tr web adresinden hizmete açıyordu. Reklamın metin kısmında Şener Şen "tüm adresler başı ve sonu aynı sadece ortasındaki banka adı değişik" diyerek adresin akılda kalıcı olması için ipucu veriyordu²⁷⁷³.

Kendini Türk bankacılığın harika çocuğu olarak niteleyen Toprak Bank 7 yıl içinde şube sayısını 156'ya çıkarıyordu. Banka internet şubesini www.toprak.com.tr adresinden faaliyete geçiriyordu²⁷⁷⁴.

"21. Yüzyıl bankacılığı" sloganıyla bankacılık yapan Vakıfbank kredi kartı müşterilerinin sayısını artırmak için hergün 50 bin kişiye mektup gönderiyordu. Vakıfbank kredi kartı almak isteyen vatandaşların başvurusuna gerek kalmadan, kefil almadan ve bekletmeden kredi kartı veriyordu²⁷⁷⁵.

²⁷⁶⁵ Hürriyet, 13.09.1999, s.7

²⁷⁶⁶ Hürriyet, 11.09.1999, s.22

²⁷⁶⁷ Hürriyet, 22.02.1999, s.6

²⁷⁶⁸ Hürriyet, 19.07.1999, s.4

²⁷⁶⁹ Hürriyet, 04.02.1999, s.2

²⁷⁷⁰ Hürriyet, 25.07.1999, s.4

²⁷⁷¹ Hürriyet, 01.08.1999, s.2

²⁷⁷² Hürriyet, 14.08.1999, s.4

²⁷⁷³ Hürriyet, 13.09.1999, s.2

²⁷⁷⁴ Hürriyet, 21.04.1999, s.2

²⁷⁷⁵ Hürriyet, 28.01.1999, s.2

Yapı Kredi telefonla interaktif bankacılık için sisteme aldığı 444 0 444 nolu telefon numarasının tanıtımı için “vat iz dis?” “Dis iz e benk!” başlıklı reklamı kullanıyordu²⁷⁷⁶. Bu numarayla her türlü bankacılık işlemleri şubeye gitmeden yılın her anı evden yapılabiliyordu.

17 Eylül 1924 yılında Akhisar’da kurulan ve yakında ismini Yaşar Bank olarak değiştiren “Yeni kuşak bankacılık” sloganından hareket eden eski Tütünbank 74. yıl kutlamaları için ayırdığı bütçesini Marmara depremzedelerine bağışlayarak kutlama yapmaktan vazgeçiyordu²⁷⁷⁷.

3.1. SİGORTA, LEASING VE FACTORING REKLAMLARI

İşbankası kuruluşlarından olan Anadolu Sigorta, Anadolu Hayat Sigorta isminde bir hayat sigortası şirketi kuruyordu. Şirketin sloganı “hayat uzmanı”ydı. 1990 yılında pek çok bankanın hayat sigortası şirketi kuruluyordu. Bunlardan biri de Güneş Hayat Sigortasıydı²⁷⁷⁸. İktisat bankasının kuruluşu olan Hayat Sigorta’da faaliyete geçiyordu²⁷⁷⁹.

Türkiye’de sigortacılık sektörü pek gelişmemiş durumdadır. Bu durumu Ege-Baltıca Sigorta “niçin 7.5 dolar?” başlıklı reklamında şu şekilde duyuruyor: “kişi başına düşen sigorta primi Amerika’da 1800, Japonya’da 2.000 ve Türkiye’de ise 7.5 dolar. Türkiye sigorta prim üretimi açısından 55 ülke arasında 52. sırada” olduğu ifade ediliyordu²⁷⁸⁰.

Yeni kurulan Hayat sigorta şirketleri “zamanın su gibi akıp gitmesi” söylemini ön reklamlarında ön plana çıkararak prim üretme gayretine giriyorlardı. Anadolu Hayat, reklamlarında kullandığı kişinin yaşamının bebeklik, gençlik, evlenme resimlerini kullanarak zamanın geçişini görselleştiriyordu. Şirket “gelecekte bir gün gelecek” başlığı ve “hayat uzmanı” sloganıyla sektöründe en fazla poliçe sayısına ulaşıyordu²⁷⁸¹.

Anadolu Sigorta reklamlarında Aya gidilmesi, Boğaz köprüsünün açılması gibi olaylardan yola çıkarak zamanın geçişini vurguluyordu²⁷⁸².

Halk sigorta “bir çağdaşlık simgesi” olarak faaliyetlerini devam ettiriyordu²⁷⁸³.

Halk Yaşam Sigorta “bir yaşam gereği” sloganıyla Mayıs ayında faaliyete geçiyordu²⁷⁸⁴.

Halk Leasing şirketi Kasım ayında kuruluyordu. Şirket, uçaktan - fabrikaya kadar her türlü yatırım malının ve projenin finansmanı için faaliyet gösterecekti²⁷⁸⁵.

Anadolu Sigorta 4. İstanbul Open 92 Tenis turnuvasının sponsorluğunu üstleniyordu²⁷⁸⁶.

Anadolu Hayat sigorta, kurulmasından bir yıl sonra sektöründe birinci oluyor hatta Anadolu Sigortaya yakın miktarda prim üreterek geleceğinin parlak olduğunu ortaya koyuyordu²⁷⁸⁷.

²⁷⁷⁶ Hürriyet, 11.10.1999, s.3,5

²⁷⁷⁷ Hürriyet, 17.09.1999, s.5

²⁷⁷⁸ Hürriyet, 30.06.1990, s.8

²⁷⁷⁹ Hürriyet, 01.01.1990, s.10

²⁷⁸⁰ Hürriyet, 01.11.1990, s.16

²⁷⁸¹ Hürriyet, 01.12.1991, s.12

²⁷⁸² Hürriyet, 10.03.1991, s.19

²⁷⁸³ Hürriyet, 03.03.1991, s.5

²⁷⁸⁴ Hürriyet, 05.05.1991, s.9

²⁷⁸⁵ Hürriyet, 10.11.1991, s.23

²⁷⁸⁶ Hürriyet, 22.08.1992, s.11

²⁷⁸⁷ Hürriyet, 29.03.1992, s.23

Anadolu Hayat Sigorta Türkiye’de ilk özel emekliliği gerçekleştiriyordu. 1984 yılında Anadolu hayat sigortası yaptıranlar bugün emekli oluyordu. Anadolu Hayat sigorta reklamlarında sanatçı Demet Akbağ oynuyordu²⁷⁸⁸.

70 yıl önce Türkiye’nin sigortacılık ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve ilk ulusal sigorta şirketi olan Anadolu Sigorta yeni yaşını kutluyordu²⁷⁸⁹. Anadolu sigorta doğalgazlı yaşama geçilmesiyle bir ilk’e daha imza atıyor ve doğalgaz sigortasını hizmete sunuyordu²⁷⁹⁰.

1995 yılında yapılan bir düzenlemeyle okul servisçiliği yapan kişi ve kuruluşların taşıdıkları öğrenci ve öğretmenler için sigorta yapma zorunluluğu getiriliyordu. Yasa sigortası olmayan servislerin trafiğe çıkmasını yasaklıyordu²⁷⁹¹. Bu yasanın gazete reklamıyla duyurulması işlemini Türkiye sigorta ve reasürans şirketler birliği “şimdi servisli olduk!” başlığıyla yapıyordu.

Vakıfdeniz Leasing finansal hizmette dünyanın en yüksek kalite notu olan TS-ISO 9002 belgesi almaya hak kazanıyordu²⁷⁹².

Anadolu Hayat sisteme ilk giren ve emeklilik hakkını kazanan müşterilerinin isimlerini reklamlarda yayınlıyordu. Emeklilik hakkını kazanan sigortalıların hepsi zamanın çok hızlı geçtiği konusunda hemfikirler. Anadolu hayat daha sonra kişiye özel sigorta paketi hazırlıyor birincisinde ayaktaki sağlık tedavi harcamaları diğer paket ise yatılı tedavi harcamalarını kapsıyordu²⁷⁹³.

Güneş Hayat sigorta kaybettiği sigortalıları için mevlidi şerif okutuyordu. Son 5 yıl içinde vefat etmiş 1680 sigortalının mevlidi Kani Karaca okuyacaktı. Mevlid Teşvikiye Camiinde 8 Şubat 1996 tarihinde yapılıyordu²⁷⁹⁴.

Halk Sigorta 1 yıl önce başladığı indirimli Eko kasko sigorta uygulamasına büyük ilgi oluyor ve bir yılda 15.698 araç sahibi Ekokaskolu oluyordu²⁷⁹⁵.

İhlas Hayat Sigorta isimli yeni bir hayat sigorta şirketi kuruluyordu. “Yarına güvenle bakın” sloganını kullanan ve İstanbul Harbiye merkezli şirket İhlas Holding bünyesinde bulunuyordu²⁷⁹⁶.

Şark Sigorta, “Şark Cephesi”nde değişen bir şey var!” başlıklı reklamında Koç Holding ile yabancı ortak Allianz’ın isimlerini, şirketin yeni adına verdikleri ve 75 yıldır kullanılan Şark Sigorta isminin “Koç Allianz Sigorta” olarak değiştirildiği duyuruluyordu²⁷⁹⁷.

Osmanlı Bankası kurumsal imajının değişikliği için çalışmalarını sürdürürken, Türkiye’de bir ilk uygulamaya imza atıyordu: “Mağaza içi Bankacılık”. Banka Metro, Real ve Praktiker gibi dev alışveriş merkezlerinin içinde bulunan minik şubeleriyle hizmeti müşterinin en yakınına getiriyordu²⁷⁹⁸.

Oyak Sigorta ve Nordstern İmtaş Sigorta birleşerek Axa Oyak Sigorta ismini alıyorlardı²⁷⁹⁹.

²⁷⁸⁸ Hürriyet, 23.09.1995, s.2

²⁷⁸⁹ Hürriyet, 01.04.1995, s.2

²⁷⁹⁰ Hürriyet, 19.04.1995, s.2

²⁷⁹¹ Hürriyet, 02.11.1995, s.23

²⁷⁹² Hürriyet, 18.09.1995, s.9

²⁷⁹³ Hürriyet, 17.12.1996, s.14-15

²⁷⁹⁴ Hürriyet, 06.02.1996, s.14

²⁷⁹⁵ Hürriyet, 18.12.1996, s.14-15

²⁷⁹⁶ Hürriyet, 10.09.1996, s.13

²⁷⁹⁷ Hürriyet, 30.08.1998, s.2

²⁷⁹⁸ Hürriyet, 18.06.1998, s.16-17

²⁷⁹⁹ Hürriyet, 20.04.1999, s.4

“Sigortacılıkta kalitenin zirvesi” sloganıyla Anadolu Sigorta’da internetten hizmet veren kuruluşlar arasına katılıyor ve www.anadolusigorta.com.tr adresini faaliyete geçiriyordu²⁸⁰⁰.

4. İLETİŞİM VE CEP TELEFONU SEKTÖRÜNDE YAŞANAN GELİŞMELER

Dancall araç telefonunun 100 modeli ve cep telefonunun 5000 modelinin satış fiyatı 11.5 milyon liraydı. Bu cihazları Hürpa pazarlıyordu²⁸⁰¹.

Uydu iletişim teknolojisi üreticisi Amerikalı Hughes firmasına ait reklamda Hughes uzaya 1963 yılında gönderilen yer istasyonlu ilk iletişim uydusu olduğunu belirtiyordu²⁸⁰².

Mobil iletişim teknolojisinin dev şirketi Nokia Talkman reklamında “masanıza bağlanmayın, özgürlüğün tadına varın...” deniliyordu. Türkiye’de mevcut araç telefonlarının %80’inin Nokia olduğu açıklanıyordu²⁸⁰³.

İletişimin gücü sloganıyla 25 yıldır hizmet veren Netaş, İki milyonuncu DMS sayısal santral hattı ile küçük yerleşim yerlerine yönelik olan bir milyonuncu Elif ve Dicle santralleri hattını PTT’ye teslim ediyordu. Netaş 5.5 milyon santral üretimiyle ulusal haberleşme ağının %70’ini gerçekleştirdiğini açıklıyordu²⁸⁰⁴. 1991 yılına girilecek yılbaşı gecesi Star televizyonunun telefonla otomobil yarışmalarına katılmak isteyen milyonlarca abonenin santrallere yüklenmesi üzerine telefon hatlarında blokaj meydana geliyordu. Netaş bu durumun PTT’den kaynaklanan bir planlama ya da proje hatası olmadığını aynı anda milyonlarca abonenin isteklerine cevap verebilecek bir santralin hem ekonomik hem de mühendislik olarak mümkün olmadığını, bu olayın dünyanın neresinde olursa olsun bu şekilde olacağını açıklıyordu²⁸⁰⁵.

Kablolu Televizyon yayıncılığının gerçekleşmesi için gerekli hat Siemens’in Türkiye kolu olan Simko tarafından yapılıyordu. Yapılan 650 bin hattın Ankara, İstanbul ve Konya illerindeki aboneler yararlanacaktı²⁸⁰⁶.

Dünyada ilk kez NMT sisteminde çalışan el telefonu üretiliyordu. Benefon markasıyla sunulan ürün araç telefonu gibi çalışmasına rağmen araca bağlanmadan insana mobil iletişim imkanı sağlıyordu²⁸⁰⁷.

İnsanlara her yerde ulaşmanın en kolay imkanını sunan Nec çağrı cihazları Türkiye’de 63 binden fazla müşteriye ulaşıyordu²⁸⁰⁸.

Netaş haberleşme ilgili sorunları için müşterilerine ücretsiz aranabilecek bir hattı hizmete sunuyordu²⁸⁰⁹.

²⁸⁰⁰ Hürriyet, 03.06.1999, s.2

²⁸⁰¹ Hürriyet, 08.11.1990, s.7

²⁸⁰² Milliyet, 08.01.1990, s.4

²⁸⁰³ Hürriyet, 08.11.1990, s.10

²⁸⁰⁴ Hürriyet, 22.08.1991, s.21

²⁸⁰⁵ Hürriyet, 06.01.1991, s.17

²⁸⁰⁶ Hürriyet, 22.05.1991, s.23

²⁸⁰⁷ Hürriyet, 22.05.1991, s.15

²⁸⁰⁸ Hürriyet, 19.10.1992, s.12

²⁸⁰⁹ Hürriyet, 27.03.1992, s.12

İllerin telefon numaralarını “Çözüm elinizin altında” sloganıyla bir rehberde toplayan İTT Bilka şirketine ait “Altın Rehber” kataloğu hem kullanıcılarına hem de reklam veren işyerlerine armağanlar kazandırıyordu²⁸¹⁰.

Görüntülü telefon Türkiye’de satışa sunuluyordu. AT&T Videophone isimli cihaz iletişimde sesin yanı sıra görüntüyü de karşı tarafa aktarıyor. 10.7 renkli LCD ekrana sahip cihaz video tuşuna basılmadıkdan sonra görüntüyü karşıya iletmiyordu²⁸¹¹.

Nokia telefonları Türkiye distribütörü Başarı Elektronik GSM sistemiyle ilgili şu açıklamayı yapıyordu. Türkiye’de hücresel mobil telefon sistemi 1986 yılında hizmete geçmiştir. Ve günümüze kadar ülkemizin %95’ini kapsar ve 80 bin aboneye hizmet verir duruma gelmiştir. Son yıllarda ortaya çıkan ve bir hücresel mobil telefon sistemi olan GSM’de dünyada şu anda çalışmakta olan diğer sistemler gibi baz istasyonlar prensibiyle çalışan el ve cep telefonlarıyla hizmet vermektedir. 1994 yılı başlarında hizmete verilmesi planlanan GSM sistemi 5 yıl sonra bir çok yerde kullanılabilir duruma gelecektir. Oysa hücresel bilgi sistemli NMT telefonlarla şu anda her yerden rahatlıkla konuşulabilmektedir...²⁸¹²” açıklamasıyla geleceğin sistemi olan GSM’e (en azından o an için) pek sıcak yaklaşmadığını ortaya koyuyordu.

Turkcell “Merhaba Türkiye” başlıklı ilanda “Turkcell, dünyanın en ileri GSM (Global System for Mobile Communications) digital telefon sistemini PTT işbirliğiyle Türkiye’ye sunuyor artık dünyayı cebinizde taşıyabileceksiniz. Bu sistemi Türkiye’ye getirecek kuruluşlardan biri de Turkcell’dir. Ortakları arasında GSM sistemlerinde %60 Pazar payı olan Ericsson ve dünyanın en yaygın mobil telefon sistem işleticisi Telecom Finland’in yanı sıra Türkiye’den Çukurova Holding, Murat Vargı Telekom ve Kavala Holding yer almaktadır. 1994 yılı başında sistem Türkiye’de kurulacak başta Ankara, İstanbul, İzmir ve Antalya’da hizmete geçilecektir²⁸¹³” deniliyordu.

“Haberleşmede cep telefonu çağı başlıyor” başlıklı ilanda “GSM Motorola şimdi Türkiye’de. GSM, Mobil telefon kullanımını en yüksek standarta ulaştıran ve anlaşma yapılacak Avrupa ve dünya ülkelerinde de cep telefonunuzu rahatlıkla kullanabileceğiniz yepyeni bir sistem. İlk olarak sistem Ankara, İstanbul, İzmir ve Antalya’da. Motorola 3200 ve 5200 cep telefonları 500 gr ağırlığında ve 24 saat stand-by süresine sahip” deniliyordu²⁸¹⁴.

Cep telefonu piyasasına Bosch markalı telefonlarda giriyordu. Bosch Cartel SC 285 gr ağırlığıyla ve reklamda küçük olduğu düşünülerek birebir verilen resmiyle iddialı bir model olarak sunuluyordu²⁸¹⁵.

Reklamlarında Türkiye’de GSM sistemini kurduğu belirtilen Ericsson firması, bu kez de cep telefon cihazlarıyla Türkiye pazarında Pazar mücadelesi yapıyordu²⁸¹⁶. Ericsson GH 197 model cep telefonu küçük ve hafif olmanın yanı sıra 3 saat kesintisiz konuşabilme özelliğine sahipti²⁸¹⁷.

²⁸¹⁰ Hürriyet, 02.01.1992, s.2

²⁸¹¹ Hürriyet, 08.03.1993, s.15

²⁸¹² Hürriyet, 28.11.1993, s.18

²⁸¹³ Hürriyet, 30.11.1993, s.25

²⁸¹⁴ Hürriyet, 28.11.1993, s.25

²⁸¹⁵ Hürriyet, 01.02.1994, s.19

²⁸¹⁶ Hürriyet, 01.01.1994, s.28

²⁸¹⁷ Hürriyet, 06.01.1994, s.24

Motorola 7200 cep telefonu Telsim sim kartıyla 41.990.000 liraya satılıyordu²⁸¹⁸.

Türkiye'nin ilk haberleşme uydusunu uzaya göndereceği günlerde Netaş marka cep ve araç telefonları üreten ve pazarlayan iletişim altyapısı şirketi Netaş, "Bilgi çağı eşiğinde ulusal haberleşme uydumuzla gurur duyuyoruz. Türkiye'yi haberleşme uydusuna sahip olan Avrupa'da 6. dünyada 16. ülke durumuna getirenlere teşekkürler²⁸¹⁹" ifadeleriyle olaydan memnuniyetini açıklıyordu.

Cep telefonları çıkmadan önce popüler olan çağrı cihazları da bir takım geliştirilmiş özelliklere sahiptiler. Panasonic marka çağrı cihazı belden çıkarmadan okunma özelliğine sahip ve tek kalem pille çalışıyordu²⁸²⁰.

1994 yılında ürettiği cep telefonunu Türkiye'de satışa sunan şirketler arasında: Sony, Panasonic, Samsung, Siemens, Motorola, Hagenuk, Netaş, Nokia, Bosch, Sharp, Matra, Ericsson ve Philips bulunuyordu.

Telsim firması hizmete sunduğu sesli mesaj kutusu Telma hizmetiyle cep telefonu kapalı ve kapsam dışında olduğu zamanlarda bile mesajı alıp daha sonra iletiyordu²⁸²¹. Telsim GSM altyapı elemanlarını kurmak için mobil telekomünikasyonun devi Motorola'yı tercih ediyordu. 25 milyon dolarlık anlaşmayla 1 yıl içinde 230 baz istasyonu faaliyete geçirilecekti. Telsim'in kullandığı sloganı "her zaman!.. her yerde... kesintisiz!" idi²⁸²².

Türkiye'nin ilk haberleşme uydusu olan Türksat 10 Ağustos'u 11 Ağustos'a bağlayan gece Kourou Üssünden uzaya fırlatılıyordu. Bir Fransız şirketi olan Aerospatiale tarafından üretilen uydu sayesinde Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar başta Türk halkları arasında telefon ve televizyon hizmetleri sunacaktı²⁸²³.

GSM operatörü Telsim Motorola ile baz istasyonlarının tesisi için 45 milyon dolarlık yeni bir anlaşma yapıyordu²⁸²⁴. Telsim Avrupa'nın önemli ülkelerde roaming sistemi kuruyordu. Telsim'in abonelerine sunduğu hizmetler arasında: telma sekreter, çağrı yönlendirme ve çağrı bekletme, çağrı tutma, çağrı engelleme, clip, kambiyo bilgileri ve abone danışma hizmetleri bulunuyordu. Eylül ayı sonlarına doğru Telsim 56 il ve 192 merkeze ulaşmış bulunuyordu²⁸²⁵. Telsim kısa mesaj servisi SMS'i hizmete sunuyordu²⁸²⁶. Telsim, tam sayfa verdiği ilanla Türk Telekom Genel Müdürü Cengiz Bulut'u Özer Çiller'in talimatıyla hareket ederek Telsim'in sözleşmesini feshetmeye çalışmakla suçluyordu²⁸²⁷. Türk Telekom'dan yapılan bir açıklamada ise "cep telefonu aboneleri Türk Telekomun garantisinde" başlığının altında Telsim'in GSM sözleşmesi hükümlerini ihlal etmesi üzerine sözleşmesi 28 Kasım 1995 tarihinde feshedilmiştir deniliyordu²⁸²⁸. Telsim daha sonra basın yoluyla yaptığı tam sayfa ilanlarda Telekom

²⁸¹⁸ Hürriyet, 13.09.1994, s.17

²⁸¹⁹ Hürriyet, 14.08.1994, s.20

²⁸²⁰ Hürriyet, 25.01.1994, s.9

²⁸²¹ Hürriyet, 18.11.1994, s.23

²⁸²² Hürriyet, 07.12.1994, s.24-25

²⁸²³ Hürriyet, 13.08.1994, s.2

²⁸²⁴ Hürriyet, 22.01.1995, s.25

²⁸²⁵ Hürriyet, 25.09.1995, s.7

²⁸²⁶ Hürriyet, 16.10.1995, s.7

²⁸²⁷ Hürriyet, 25.09.1995, s.16

²⁸²⁸ Hürriyet, 04.12.1995, s.12

müdürü Cengiz Bulut'u "sistemi yavaşlatmakla, Turkcell'e haksız kazanç sağlamakla ve görevini kötüye kullanmakla" itham ediyordu²⁸²⁹.

Turkcell 85 bine ulaşan abonesiyle Türkiye'nin yurt içinde ve yurtdışında en yaygın ve en güçlü GSM operatörü olduğunu belirtiyordu²⁸³⁰. Nisan sonunda Turkcell abone sayısını 100 bini aşıyordu. Turkcell SMS kısa mesaj servisini hizmete alıyordu²⁸³¹. Kasım ayının son günlerinde ise fax-data hattını hizmete sokuyordu. Turkcell Aralık ayında verdiği reklamda abone sayısının 200 bini aştığı ve 150 milyon dolardan fazla altyapı yatırımı yaptığını açıklıyordu²⁸³². Turkcell'in ortaklık yapısı %34 Telecom Finland, %30 Çukurova Holding, %15 Ericsson, Murat Varga %14 ve Bilka %7 şeklinde açıklanıyordu²⁸³³.

Siemens "iletişimde büyür" başlıklı reklamında Türk Telekom A.Ş'nin 1. yaş gününü kutluyordu²⁸³⁴.

Ericsson "Dünyanın en çok tercih edilen cep telefonu" olarak açıkladığı 337 modelinin yanı sıra 388 modelini de piyasaya sürüyordu. Ericsson mobile Office DC 23 ile el ve dizüstü bilgisayarla internete bağlanma imkanı sunuyordu²⁸³⁵.

Motorola Startac modeli 9.3 cm boyu ile "daha küçüğü yok" sloganıyla pazara iddialı giriyordu²⁸³⁶. Startac uzun konuşma süresi ve titreşim özelliğiyle dikkat çekiyordu.

Netaş Tüsiad-Kalder 1995 imalat sanayi kalite ödülünü kazanıyor ve Avrupa kalite ödülü finalisti oluyordu²⁸³⁷.

Nokia 2110 GSM telefonunun yanında "Türkiye'de onunla ulaşamayacağınız yer yok" sloganıyla NMT sistemli (analog) Nokia 350'nin de reklamını yapıyordu²⁸³⁸. 14 Haziran 1996'da tüm dünya ile aynı anda Nokia 8110 modeli piyasaya sunuluyordu. Ekim ayında Nokia 9000 modelini "Yolun sonu. Teknoloji bitti" sloganıyla pazara çıkartıyordu.

Panasonic cep telefonlarını Türkiye'ye Tekofaks şirketi getiriyordu. Panasonic'in G 400 ve G 500 modellerinin reklamını komedyen Cem Yılmaz yapıyordu²⁸³⁹. Panasonic reklamlarında G 500 modelindeki titreşim ve memo özelliğine daha çok dikkat çekiliyordu.

Telsim 27 Kasım 1995'de şirkete el konulmasıyla "aboneleri mağdur edilmeyecek" diye söz vermesine rağmen Türk Telekom'un Telsim abonelerini mağdur ettiği belirtiliyor ve bunun sorumlusu Telsim ve bayileri değildir deniliyordu²⁸⁴⁰. Telsim'in Türk Telekom yönetimine ve diğer operatör Turkcell'e yönelik olumsuz iddiaları uzun süre devam ediyordu. Türk Telekom ve Telsim arasında 8

²⁸²⁹ Hürriyet, 05 ve 24.12.1995, s.12 ve 14

²⁸³⁰ Hürriyet, 20.03.1995, s.9

²⁸³¹ Hürriyet, 09.11.1995, s.4

²⁸³² Hürriyet, 03.12.1995, s.5

²⁸³³ Hürriyet, 18.12.1995, s.6

²⁸³⁴ Hürriyet, 24.04.1996, s.15

²⁸³⁵ Hürriyet, 16.10.1996, s.4

²⁸³⁶ Hürriyet, 25.12.1996, s.3

²⁸³⁷ Hürriyet, 01.01.1996, s.21

²⁸³⁸ Hürriyet, 28.01.1996, s.20

²⁸³⁹ Hürriyet, 31.10.1996, s.2

²⁸⁴⁰ Hürriyet, 08.01.1996, s.5

aydır süren hukuki mücadele taraflar arasında anlaşmayla sona eriyor ve Telsim haklarına yeniden kavuşuyordu²⁸⁴¹.

“Kesintisiz iletişim kaynağı” sloganıyla hizmet veren ve kısa zamanda hızla büyüyen GSM operatörü Turkcell yurt içi ve yurtdışında kapsama alanlarını genişletiyordu. 1996 yılının son günlerinde verdiği reklamda Turkcell “Yıl 1994... Türkiye’de GSM kullanımı Turkcell ile başladı. Beklenenin üstünde ilgi görerek 95 yılı sonuna kadar %300 arttı. Telecom Finland ve Ericsson’un teknolojisini kullandık. 1996’da 400 milyon dolar yatırım yaptık ve 550 bin aboneye ulaştık²⁸⁴²” deniliyordu.

Türk Telekom altın rehberi hazırlayan firmanın işi bırakmasından sonra telefon rehberi hazırlama sürecine giriyor ve 14 milyon abonenin bilgisini içerecek rehber için reklam alacağını duyuruyordu²⁸⁴³.

Aselsan “dünyayı cebinizde bilin. Made in Aselsan” sloganıyla yerli cep telefonu Aselsan 1919 modelini anlamlı bir gün olan 19 Mayıs 1997 günü piyasaya sürüyordu. 193 gr ağırlığında olan telefonlar 2 yıl garantili satılıyordu²⁸⁴⁴. “Türkiye’nin cep telefonu” sloganıyla pazarlanan Aselsan 1919 modeli Cumhuriyet’in 75. yılında 75 milyon liraya satılıyordu²⁸⁴⁵.

Ericsson cep telefonu reklamlarında bir roman ve film kahramanı olan İngiliz gizli servisi ajanı James Bond kullanılıyordu. “Tomarrow never dies” “Yarın asla ölmez” filminden bir sahne gösteriliyor ve James Bond’un Ericsson telefonu kullanarak dünyayı tehlikeden kurtardığı ifade ediliyordu²⁸⁴⁶.

Yılbaşından itibaren yürürlüğe giren yeni trafik yasasına göre “sürücülerin ellerinde cep telefonu ile konuşmaları yasaklandı” uyarısıyla yapılan Nokia 8110 reklamında bu modelin hands free kulaklığı ile araca monteliyken konuşulabildiği açıklanıyordu²⁸⁴⁷. Nokia’nın 8110 modeli araç kitiyle monte edildiğinde aracın ABS fren sistemini etkilemediği belirtiliyordu²⁸⁴⁸.

Philips Fizz cep telefonu 32 milyona satışa sunuluyordu. Telefonun özellikleri arasında en küçük, en güçlü 525 saat stand bye, en hafif 95 gr ve sesle arama yapabilen ilk ve tek telefon olmasıydı²⁸⁴⁹. Daha sonra Hürriyet’in tüketici köşesinde Bu reklamdaki bilgilerin özellikle 525 saat stand bye ömrünün yanıltıcı olarak verildiği açıklanıyordu²⁸⁵⁰.

Dünyanın renkli ekranlı ilk cep telefonu Siemens tarafından piyasaya sürülüyordu²⁸⁵¹.

Turkcell 24 saat hizmet verecek olan müşteri hizmetleri birimini faaliyete geçiriyordu²⁸⁵². İlk santralini Şubat 94’te açan Turkcell, 11 Ocak 97’de 10. santralini hizmete geçiriyordu. Böylece kapsama alanına giren ilk sayısı 77 ve ülke sayısı 42’ye ulaşıyordu²⁸⁵³.

²⁸⁴¹ Hürriyet, 17.07.1996, s.4

²⁸⁴² Hürriyet, 28.12.1996, s.2

²⁸⁴³ Hürriyet, 03.03.1996, s.26

²⁸⁴⁴ Hürriyet, 19.05.1997, s.21

²⁸⁴⁵ Hürriyet, 23.10.1998, s.27

²⁸⁴⁶ Hürriyet, 03.12.1997, s.6

²⁸⁴⁷ Hürriyet, 15.01.1997, s.9

²⁸⁴⁸ Hürriyet, 15.04.1997, s.15

²⁸⁴⁹ Hürriyet, 11.08.1997, s.19

²⁸⁵⁰ Hürriyet, 01.09.1997, s.9

²⁸⁵¹ Hürriyet, 07.10.1997, s.10

²⁸⁵² Hürriyet, 09.01.1997, s.5

²⁸⁵³ Hürriyet, 20.01.1997, s.9

Alcatel, Türk Telekom'un kuracağı TNet ulusal internet ağı projesi için açılan ihaleyi kazanıyordu²⁸⁵⁴.

Ericsson 1997 yılındaki reklamlarında "en iyiler Ericsson kullanır" sloganını kullanıyordu. Ericsson SH 888 dual band modelini piyasaya sürüyordu. Bu telefonlar Türkiye'de kullanılan GSM 900 sisteminin yanında ileride Türkiye'de de kurulacak olan GSM 1800 sistemine de uyumlu olmasıydı²⁸⁵⁵.

Nokia 1998 yılında "Hayal değil, gerçek" sloganıyla 6110 modelinin yanı sıra 5110, 8110i ve 3110 modellerini pazarlıyordu.

Telsim Nisan 1998 tarihinde lisans anlaşmasını yapıyordu. Bu anlaşma üzerine Telsim, Başbakan Mesut Yılmaz, Ulaştırma Bakanı Necdet Menzir ve Devlet Bakanı Güneş Taner'e teşekkür ediyordu²⁸⁵⁶. Lisans sözleşmesi yapıldıktan sonra Telsim hat ve konuşma ücretlerinde indirimde gidiyordu²⁸⁵⁷. Telsim reklamlarında "Bir Demet Tiyatro" isimli televizyon dizisinin iki karakteri Tirbişon ve Güçlü oynuyordu²⁸⁵⁸. Telsim dakika ücretini 36 bin liraya kadar düşürüyordu. Yılın sonunda ise abone sayısı 1 milyonu aşıyordu²⁸⁵⁹.

Turkcell ile Ulaştırma Bakanlığı arasında GSM lisans anlaşması imzalanıyordu. Turkcell anlaşma bedeli olarak 500 milyon doları devlete veriyordu²⁸⁶⁰. Bu lisans anlaşmasıyla Turkcell, Türk Telekom tarafından yürütülen abonelik, postalama, faturalama ve tahsilat gibi işlemlerini kendi yürütecekti²⁸⁶¹. Turkcell'de yeni tarife seçenekleriyle fiyatları düşürüyordu. "Yer yer değil, her yer" başlıklı reklamda Turkcell Iridium teknolojisi sayesinde dünyanın her metrekaresini kapsama alanı içine aldığını açıklıyordu²⁸⁶².

Aselsan 1919'dan sonra 1920 tipi cep telefonunu 1998 yılında piyasaya sürüyordu. Reklamda "yüzde yüz biz tasarladık, biz ürettik" başlığının yanında slogan olarak "iletişimde yükselen sesimiz" kullanılıyordu²⁸⁶³.

Ericsson, 175 trilyon lira tutarındaki dünyadaki en büyük anlaşmasını Turkcell'e yapıyordu. Turkcell mevcut 2.6 milyon abone sayısını bir yıl sonra 5 milyona çıkartmayı planlıyordu. Bu yatırımla cep telefonuyla görüntülü haberleşmek, internette dolaşmak ve borsada işlem yapabilmek mümkün olacaktı²⁸⁶⁴.

Turkcell kontrollü cep telefon kartı olan hazır konuş kartını Türkiye'de ilk defa piyasaya sunuyordu. Hazır Kart olarak isimlendirilen kartın turuncu zemin renginin üstünde bir çöp adam vardı²⁸⁶⁵. Reklamlarda hazır kart "telefona tak. İşte sana hat. Anında konuş. Kartın kadar konuş. Hesabını bil"

²⁸⁵⁴ Hürriyet, 29.08.1998, s.18-19

²⁸⁵⁵ Hürriyet, 11.10.1998, s.4

²⁸⁵⁶ Hürriyet, 29.04.1998, s.2

²⁸⁵⁷ Hürriyet, 01.05.1998, s.31

²⁸⁵⁸ Hürriyet, 03.08.1998, s.5

²⁸⁵⁹ Hürriyet, 27.12.1998, s.29

²⁸⁶⁰ Hürriyet, 28.04.1998, s.31

²⁸⁶¹ Hürriyet, 28.04.1998, s.22

²⁸⁶² Hürriyet, 30.11.1998, s.31

²⁸⁶³ Hürriyet, 23.11.1999, s.2

²⁸⁶⁴ Hürriyet, 11.02.1999, s.13

²⁸⁶⁵ Hürriyet, 30.01.1999, s.2

deniliyordu²⁸⁶⁶. Hazır kart reklamlarında yeni olan bu sistem için bilgiler soru cevap şeklinde veriliyordu²⁸⁶⁷. 535 koduyla başlayan hazır kart numaraları her kart yüklemede sabit kaldığı ve kontörü olmasa bile aranmaya açık olan bu telefonların çocuklar için ideal olduğu belirtiliyordu²⁸⁶⁸.

Cep telefonu pazarlayan önemli şirketlerden KVK “Sesini Kosova’ya duyur” başlığının altında “Kosova’da meydana gelen olaylarda kan ve gözyaşı var. Acı var” denilerek mevcut kaos nedeniyle, KVK tarafından satılan cep telefonlarından 360 bin liralık kısım makbuz karşılığı Kosovalılara gönderiliyordu²⁸⁶⁹.

Nokia 9110 modeli fakstan internete, digital ortamdan resim aktarımından ajandaya kadar tüm detayları sunuyordu²⁸⁷⁰. Başarı elektronik Nokia’dan sonra Motorola cep telefonlarının da dağıtıcılığına başlıyordu. Nokia digital uydu alıcısı 599 dolara satışa sunuluyordu²⁸⁷¹. Nokia 5110 cep telefonunu 89 milyon 900 bin liraya alanlara Teleon yayımları için receiver (uydu alıcısı), LNB ve çanak anten bedava veriliyordu²⁸⁷². Nokia’nın yeni modeli olan 3210 resimli SMS gönderebilme özelliği sayesinde insanlara kendilerini daha iyi ifade etme şansı veriyordu²⁸⁷³.

Tekofaks tarafından Türkiye pazarına sunulan Panasonic G 520 modelini 109.900 bine düşürüyordu. Panasonic reklamlarında oynayan Cem Yılmaz Panasonic sponsorluğunda “bir tat bir doku” oyunu için Anadolu Turnesine çıkıyordu²⁸⁷⁴.

Telsim kontrollü telefon kartı olan Pratikart’ı hizmete sunuyordu. Kart bitince tekrar doldurulma özelliğine sahipti. Faturasız telefon hattı olan bu kart 200, 500, 1.000 ve 1.500’lük paketlerde satılacaktı²⁸⁷⁵. Pratikart 15 Mart 1999 tarihinde kullanıma sunuluyordu.

Telsim özgür iletişim sloganıyla özürü vatandaşlara konuşmalarında %50 indirim sağlıyordu²⁸⁷⁶. Türkiye Birinci Lig maçlarının gösterim hakkını satın alan Telsim digital yayıncılık bunu reklamında “Türkiye 1. Ligine gönlümüzü de verdik... adımızı da... ‘Telsim Türkiye 1. Ligi’²⁸⁷⁷”. Telsim’in bu isteği kabul edilmiyor ve birinci ligin önüne isim alınmasının yasak olduğu açıklanıyordu. Daha sonra da Star digital umduğu abone sayısına ulaşamayınca lig yayımları için taahhüt ettiği ödemeyi yapmakta sorun çıkartıyor ve yayın hakkı elinden alınıyordu.

28 Şubat’ta Turkcell 5. yılını kutluyordu. Turkcell telefonla günlük fal bilgileri veren kısa mesaj servisini hizmete sokuyordu. Turkcell, Telefon faturalarını otomatik banka hesabından ödeyenlerden şanslı kişilere Nissan Primera, Sony Televizyon ve Compaq bilgisayar veriyordu²⁸⁷⁸. Moody’s, Turkcell’in kredi notunu B2’den B1’e yükseltiyordu. 2 milyar dolar yatırımı²⁸⁷⁹ 70’den fazla santrali,

²⁸⁶⁶ Hürriyet, 28.02.1999, s.6

²⁸⁶⁷ Hürriyet, 28.03.1999, s.12

²⁸⁶⁸ Hürriyet, 14.10.1999, s.11

²⁸⁶⁹ Hürriyet, 08.04.1999, s.3

²⁸⁷⁰ Hürriyet, 02.06.1999, s.4

²⁸⁷¹ Hürriyet, 07.07.1999, s.13

²⁸⁷² Hürriyet, 15.08.1999, s.6

²⁸⁷³ Hürriyet, 12.09.1999, s.5

²⁸⁷⁴ Hürriyet, 17.01.1999, s.25

²⁸⁷⁵ Hürriyet, 07.02.1999, s.31

²⁸⁷⁶ Hürriyet, 12.04.1999, s.34

²⁸⁷⁷ Hürriyet, 24.06.1999, s.27

²⁸⁷⁸ Hürriyet, 16.06.1999, s.15

²⁸⁷⁹ Hürriyet, 16.09.1999, s.13

2.000'den fazla baz istasyonu olan Turkcell mevcut 3 milyondan fazla abonesiyle Türkiye'nin GSM sisteminde en önemli şirketi oluyordu²⁸⁸⁰. Turkcell 532 ile başlayan faturalı numaraları bitirince 533'lü numaraları vermeye başlıyordu. Bir Turkcell reklamında bu durum şu şekilde ifade ediliyordu: "Senin telefon numaran kaçtı? Yaz 0 533... Turkcell değil mi yani? Bildiğimiz Turkcell. Eee, ne farkı var? Hiçbir farkı yok sadece 0 533 ile başlıyor"²⁸⁸¹. Turkcell kısa haber servisini hizmete sokuyordu. Yılın sonuna doğru tek telefonda iki ayrı numara kullanabilme imkanını sağlıyordu. Turkcell dünyanın ISO 9001 kalite belgeli 9 GSM operatöründen biri oluyordu²⁸⁸².

Tüm yeryüzünü kapsayan ilk uydu iletişim ağı sistemi olan Iridium Türkiye'de hizmete giriyordu. Dünyanın ilk küresel uydu telefon ve çağrı şebekesi olan Iridium uzaydaki çapraz bağlantılı 66 uydusuyla sesinizi tüm dünyayı kapsama alanına alarak duyuruyordu.

5. BİLGİSAYAR VE ULAŞTIRMA BÜRO MAKİNELERİ

1990 yılında reklamı yayınlanan bilgisayar markaları arasında Acer, Commodore ve IBM bilgisayarları da bulunuyordu²⁸⁸³. IBM "doğru zamanda, doğru karar" başlıklı reklamında PS II'nin tanıtımı yapılıyordu²⁸⁸⁴.

Macintosh- Mac reklamında "Macintosh'la günü yakalayın" insanların hükmettiği bilgisayar dilinin özellikleri arasında yaratıcılık, sağduyu, verimlilik, kolaylık ve çabukluğu sayarken, c abort, dir?p, c times gibi antika bilgisayar dillerinin insana hükmettiği ifade ediliyor ve "şimdi insana hükmeden değil, insanın hükmettiği teknoloji günü" deniliyordu²⁸⁸⁵. Mac reklamlarında işlerin macintosh'la çok kolay olduğunun altı çiziliyor ve Apple "gücünü zirveye ulaştırır" deniliyordu²⁸⁸⁶.

Olivetti bilgisayar 6 kişiyi İtalya 90 Dünya kupası için İtalya'ya gönderiyordu²⁸⁸⁷.

Panasonic fax ve printer (yazıcı) reklamları 1990 yılında çok çıkıyordu. Reklamlarda yazıcının dilinin Türkçe olduğu, panasonic fax'ın ise telesekreter özelliği de bulunduğu açıklanıyordu²⁸⁸⁸.

Sharp marka renkli fotokopi ve laptop dizüstü bilgisayar reklamları yayınlanıyordu²⁸⁸⁹.

Toshiba laptop reklamında "dizlerinizin üstündeki en akıllı yardımcı", laptopla işinizi yanınızda taşıyın deniliyor ve laptopların ağırlığının 2.7 ile 8.5 kg arasında olduğu belirtiliyordu²⁸⁹⁰.

Commodore "yeni dalga yeni fiyat avantajları" başlıklı reklamında "dünya bilgi işleminde yükselen yeni dalga 386 bilgisayarlar ve 3.2 kg'lık Notebook PC'ler sizleri cazip fiyatlarla teleteknikte" bekliyor deniliyordu²⁸⁹¹.

Amiga 500 modeli Almanya'da üçüncü kez en iyi bilgisayar seçiliyordu²⁸⁹².

²⁸⁸⁰ Hürriyet, 11.07.1999, s.13

²⁸⁸¹ Hürriyet, 08.11.1999, s.11

²⁸⁸² Hürriyet, 29.12.1999, s.2

²⁸⁸³ Hürriyet, 15.05.1990, s.14-15

²⁸⁸⁴ Hürriyet, 03.12.1990, s.15

²⁸⁸⁵ Hürriyet, 10.11.1990, s.10

²⁸⁸⁶ Hürriyet, 13.06.1990, s.17

²⁸⁸⁷ Hürriyet, 11.05.1990, s.14

²⁸⁸⁸ Hürriyet, 05 ve 17.09.1990, s.10 ve 18

²⁸⁸⁹ Hürriyet, 05. 06.12.1990, s.5 ve Hürriyet, 06.08.1990, s.20

²⁸⁹⁰ Hürriyet, 03.09.1990, s.14

²⁸⁹¹ Hürriyet, 09.12.1991, s.13

²⁸⁹² Hürriyet, 01.06.1991, s.19

Amerikan Delta havayolları 1 Kasım'dan itibaren Avrupa, Ortadoğu ve Asya'nın 21 şehrini yeni uçuş programına aldığını belirtirken, şirketin hergün 33 ülkenin 300 şehrine 4.800'den fazla uçuş yaptığını sektöründe Amerika ve dünyada birinci olduğunu duyuruyordu²⁸⁹³.

HP laserjet yazıcıların en hızlısı olduğunu açıklıyordu²⁸⁹⁴. HP Vectra PC'ler PC Magazine gibi dergilerin yaptığı müşteri memnuniyeti araştırmasında 1 numara çıkıyordu²⁸⁹⁵.

Karel bilgisayar reklamlarında değişik meslek gruplarından insanların sorunlarına yönelik çözümler sunduğunu belirtiyordu. Karel bilgisayarlar "Türkiye'deki en güvenli bilgisayar" sloganıyla pazarlanıyordu²⁸⁹⁶.

Koç-Unisys reklamlarında, Koç-Unisys'in bütün sektörlerle her boyutta donanımlar ve elverişli yazılımlar, teknik destek ve servis hizmetleri sunan bir şirket olduğu açıklanıyordu²⁸⁹⁷.

Macintosh fiyatlarında indirimde gidiyordu. Mac'ler 2350-6700 dolar arasında değişiyordu²⁸⁹⁸.

Microsoft tek pakette birçok programın bulunduğu tamamı Türkçe Microsoft works'u 320 dolara satıyordu²⁸⁹⁹.

Hava taşımacılığı sektöründe hizmet verecek olan Türk Hava Taşımacılığı THT 64 kişilik ATP uçaklarıyla 16 Eylül'den itibaren ilden ile yolcu taşımacılığı yapacaktı²⁹⁰⁰.

Toshiba dünyadaki laptop bilgisayar piyasasında %54 Pazar payına sahip olduğunu açıklıyordu²⁹⁰¹.

Türk Hava Yolları çalışanlarının uzun süren grevinden sonra Mayıs ayında tarafların anlaşmasıyla toplu sözleşme imzalanıyor ve THY çalışmaya başlıyordu. THY 1991 yılında aralarında Denizli ve Konya'nın da bulunduğu iç hat seferleri ve Bakü gibi dış hatlara seferler düzenlemeye başlıyordu. THY en iyi olarak nitelendirilen "Business Class" uçuş mevkisinin reklamını da yapıyordu²⁹⁰².

Bilgisayar dünyasının en önemli isimlerinden Compaq Türkiye pazarına 1992 yılında geliyordu. 1982 yılında kurulan şirket kısa zamanda dünyanın en önemli PC üreticisi durumuna geliyordu. Compaq, Compatibility (uyumluluk), Affordability (elde edilebilirlik, fiyat politikası) ve Quality (kalite) sözcüklerinden oluşturulmuştu²⁹⁰³.

HP 386 PC fiyatını 1575 dolara indiriyordu. HP PC'yi "Bu fiyata inerken kaliteden kesmedik hatta daha da geliştirdik"²⁹⁰⁴ açıklaması yapıyordu.

²⁸⁹³ Hürriyet, 30.10.1991, s.19

²⁸⁹⁴ Hürriyet, 11.07.1991, s.11

²⁸⁹⁵ Hürriyet, 22.10.1991, s.13

²⁸⁹⁶ Hürriyet, 01.04.1991, s.8

²⁸⁹⁷ Milliyet, 13 ve 14.12.1991, s.8, 8

²⁸⁹⁸ Hürriyet, 19.05.1991, s.19

²⁸⁹⁹ Hürriyet, 13.08.1991, s.3

²⁹⁰⁰ Hürriyet, 12 ve 15.09.1991, s.21, 20

²⁹⁰¹ Hürriyet, 20.03.1991, s.18

²⁹⁰² Hürriyet, 05.09.1991, s.21

²⁹⁰³ Hürriyet, 02.08.1992, s.21

²⁹⁰⁴ Hürriyet, 06.10.1992, s.23

IBM storyboard piyasaya sunuluyordu. Storyboard'la bir projenin ya da bir fikrin pazarlanmasında çöpten adamlar çizmeye gerek kalmıyor ve bu yazılımla sesiyle ve görüntüsüyle film gibi izlenecek prezantasyonlar yapılabilecekti²⁹⁰⁵. IBM ve Sabancı Holding ortaklığıyla bilgi işlem sektöründe faaliyet gösterecek olan I-Bimsa şirketi kuruluyordu²⁹⁰⁶.

Şubat ayında Macintosh Classic bilgisayar alanlara yanında word 4.0 yanında ücretsiz veriliyordu. Ayrıca Mac'ler indirimli fiyatlarla satılıyordu. Nisan'da ise Mac bilgisayar fiyatlarını %25 oranında düşürüyordu²⁹⁰⁷.

Panasonic Plain Paper Fax UF-300 ile Dünyada ve Türkiye'de ilk kez inkjet teknolojisiyle her kağıda fotokopi ve faks çekme özelliği sunuyordu²⁹⁰⁸.

Siemens "kitleleri yarına biz taşıyoruz" başlıklı reklamında Konya ve Ankara'nın kentiçi ulaşım sorunlarını raylı sistemle çözüleceğini açıklıyordu²⁹⁰⁹.

2000 kişinin istihdam edildiği kısa adı TAI olan Türk Havacılık Endüstrisi ileri teknoloji ürünü olan 82 adet 'F-16 Şavaşan Şahin'i Türk Hava Kuvvetlerine teslim ediyordu²⁹¹⁰.

60. yaşını kutlayan THY yılda 51.188.000 km uçarken, 4.600.000 yolcu taşıyordu²⁹¹¹.

90 yıl önce Türkiye'de ilk kaydedici yazar kasa olan National'ı üreten NCR üretmişti şimdi de Türkiye'nin onaylı ilk ve tek mali hafızalı satış noktası terminali NCR 7058'i piyasaya sunuyordu²⁹¹².

Apple Macintosh bilgisayarları geçen seneki fiyatlardan %40 daha ucuza sattığını duyuran Milpa "her evde bir tane Mac olsun" diyordu²⁹¹³.

Logo Alinteri yazılım programı "iyi bir ticari yazılım olarak" piyasaya sunuluyordu. Alinteri programı her türlü hesaba tutacak şekilde geliştirilmişti²⁹¹⁴.

Microsoft Windows 3.1 Türkçe programı piyasaya sunuyordu. "Windows'un Türkçe işletim sistemini kullanmak için kılavuza bile gerek kalmadı" ifadeleriyle programın açık ve net olduğu belirtiliyordu²⁹¹⁵. "Microsoft'laştıramadıklarımızdan mısınız?" başlıklı reklamda, Microsoft yazılımlarının 28 dilde milyonlarca insan tarafından kullanıldığı, DOS ve Windows tüm bilgisayarlara uyumlu olduğu ve firmanın yazılım alanında dünya lideri olduğu belirtiliyordu²⁹¹⁶. Microsoft firması Word, Excel, Access ve Powerpoint gibi hayatı kolaylaştıran programları sunuyordu.

"Mouse out, cat in" başlıklı reklamda Tandy Grid kalemli bilgisayarda mouse'un yerine bir kalem var. Bu kalemle ekrana yazı yazıyorsunuz. Bunu el yazısı olarak saklıyor ya da bilgisayar karakterlerine çeviriyorsunuz" deniliyordu²⁹¹⁷.

²⁹⁰⁵ Hürriyet, 24.05.1992, s.13

²⁹⁰⁶ Hürriyet, 03.10.1992, s.17

²⁹⁰⁷ Hürriyet, 14.04.1992, s.2

²⁹⁰⁸ Hürriyet, 20.01.1992, s.23

²⁹⁰⁹ Hürriyet, 10.05.1992, s.22

²⁹¹⁰ Hürriyet, 01.01.1992, s.12

²⁹¹¹ Hürriyet, 20.05.1992, s.2-3

²⁹¹² Hürriyet, 05.08.1992, s.12

²⁹¹³ Hürriyet, 25.04.1993, s.6

²⁹¹⁴ Hürriyet, 13.05.1993, s.24

²⁹¹⁵ Hürriyet, 06.01.1993, s.20

²⁹¹⁶ Hürriyet, 07.12.1993, s.16-17

²⁹¹⁷ Hürriyet, 10.06.1993, s.14

“Teşekkürler Türkiye” başlıklı reklamında Panasonic firması, 12 yıldır Türkiye’de kullanılan faxların yarısı Panasonic markalıdır” diyerek tercihinden dolayı Türk Halkını kutluyordu²⁹¹⁸.

Uluslararası Kargo taşımacılığı şirketi DHL dünyanın her tarafına yaptığı kargo taşımacılığı hizmetini “Masanızdan masaya teslim... DHL derhal ulaştırır. Bundan böyle bırakın DHL düşünsün” cümleleriyle ifade ediyordu²⁹¹⁹.

NCR bilgi işlem ve AT&T birleşerek tek bir şirket gibi çalışmaya başlıyordu²⁹²⁰.

Ben Türkiye için uçarım sloganıyla hizmet veren ulusal hava taşımacılık kuruluşu olan THY 61. yılında yeni aldığı genç uçaklarıyla uçaklarının yaş ortalamasınının 3.1’e düşürerek daha genç ve konforlu uçaklarla hizmet vermeye başlıyordu²⁹²¹.

Escort bilgisayar firması “çevre ve canlılar için ne yapıyorsunuz?” başlıklı reklamında Doğanın insanların desteğine ihtiyaç duyduğu belirtilerek, Escort computer dünyayı seviyorum kampanyası süresince bilgisayar alan herkesin adına “Doğal Hayatı Koruma Derneği”ne bağışta bulunuyordu²⁹²².

Ülker grubu şirketlerinden Datateknik tarafından “Türkiye’nin en güçlü bilgisayarı” sloganıyla montajlanan Exper markalı bilgisayarların reklamında “güç” kavramını göstermek için Olimpiyat ve Dünya Şampiyonu Halterci Naim Süleymanoğlu kullanılıyordu²⁹²³. Exper bilgisayar alanlara 100 saat ücretsiz bağlantının yanı sıra internete bağlanabilecekleri tüm bağlantı yazılımlarını ücretsiz veriyordu. Exper Pentium 75 işlemcili bilgisayarı 2195 dolar artı KDV şeklinde satıyordu. Reklamda ayrıca internet için şehiriçi konuşma bedeli ödendiği belirtiliyordu²⁹²⁴.

Logo yazılım “Ramazan Bayramı için müşterilerimize tebrik kartı yollamıyoruz. Çünkü 1 ton kağıt elde etmek için 10 ağaç feda ediliyor. Ve biz O ağaçlara kıyamadık. Bu duygularımızı tüm dostlarımızın paylaştığına inanıyor ve bayramınızı kutluyoruz²⁹²⁵” deniliyordu. Çeşitli zamanlarda bu tür de reklam yayınlayan birkaç firma çıkmıştır. Bu tür bir reklam vermenin amacı, çevre konusundaki duyarlılığın, kurum imajı için olumlu bir intiba oluşturacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Burada yapılan işin bir halkla ilişkiler faaliyeti olmanın ötesinde bunu destekleyici çok daha ciddi eylemlere, yardımlara ve projelere dönüşmesiyle daha inandırıcı olacaktır.

Türkiye’den direkt kendi uçaklarıyla “sözünüz= sözümüz” sloganıyla kargo hava taşımacılığı yapan DHL, dünyanın 219 ülkesindeki 1900 merkezde 160 uçağı ve 35 bin personeliyle 24 saatte adrese teslim garantisi veriyordu²⁹²⁶.

Apple Macintosh Performa serisi bilgisayarlarda %40 oranında indirimde gidiyor ve Performa 5200 modeli 2860’dan 1795 dolara düşüyordu²⁹²⁷.

²⁹¹⁸ Hürriyet, 19.07.1993, s.16

²⁹¹⁹ Hürriyet, 08.03.1994, s.9

²⁹²⁰ Hürriyet, 15.09.1994, s.20

²⁹²¹ Hürriyet, 18.11.1994, s.2

²⁹²² Hürriyet, 13.03.1995, s.11

²⁹²³ Hürriyet, 05.05.1995, s.5

²⁹²⁴ Hürriyet, 15.11.1995, s.10

²⁹²⁵ Hürriyet, 03.03.1995, s.13

²⁹²⁶ Hürriyet, 01.02.1996, s.13

²⁹²⁷ Hürriyet, 11.04.1996, s.16

“Zirvedeki Amerikalı” başlıklı ilanda Compaq 1995 yılında 6 milyon adet PC satışı ile dünyanın en çok satan markası olduğunu açıklanıyordu. Compaq Pentium 100 modeli 1949 dolardan satılıyordu²⁹²⁸.

Türkiye’nin en çok satılan bilgisayar markası Escort ilk ve tek ISO 9002 onaylı Türk bilgisayar markası oluyordu²⁹²⁹. Türkiye’nin en çok mağazasına sahip ve kişisel bilgisayar satışında Türkiye birincisi olan Escort bilgisayar franchising sistemiyle bayilik veriyordu. Escort internete bağlanmak için aylık 15 saat internet bağlantısını KDV hariç 150 dolara sunuyordu²⁹³⁰. Yılın son dönemlerinde Escort bilgisayar alanlara yanında Türkçe Office Pro’95 yazılımını veriyordu²⁹³¹.

Datateknik tarafından üretilen “Türkiye’nin bilgisayarı” sloganıyla pazarlanan Exper bilgisayar ISO 9002 kalite belgesi alıyordu²⁹³².

Milpa “en akıllı Amerikalı” sloganıyla pazarladığı Packard Bell bilgisayarlarını “eninde sonunda bir bilgisayar alacaksınız neden daha iyisini şimdi almıyorsunuz?” başlığıyla reklamını yapıyordu²⁹³³.

Türkiye’de pazarlanan önemli bilgisayar markaları arasında: Olivetti, Siemens nixdorf, HP gibi isimler bulunuyordu.

Bir Yapı Kredi Bankası kuruluşu olan SuperOnline Türkiye’de hizmete sunuluyordu. Ayda 30 saat kullanım 29 dolardan pazarlanıyordu²⁹³⁴.

İnternet servis sağlayıcı kuruluşlar arasına 27 Aralık 1996 tarihinde 600 noktada birden faaliyete geçecek olan Raksnet’te giriyordu²⁹³⁵.

Türk bilgisayar markaları arasında yerini alan Vestel Asteo Pentium serisi bilgisayarları 3 yıl garantili olarak satışını gerçekleştiriyordu²⁹³⁶.

Zeytinoglu grubu tarafından üretilip “Bilgisayardan Türkiye’nin geleceği” sloganıyla satılan ZET bilgisayar “aklın okyanusu seni bekliyor. İyi bir sörfün var mı? Başlıklı reklamında “beynini kullan, bilgisayar kullan, ZET kullan” diyordu²⁹³⁷.

Dell bilgisayarları Türkiye’de satışa sunuluyordu. 1996 yılında Dünyada en çok ödül kazanan bilgisayar olan Dell 10 binden fazla çalışanı ve 7.8 milyar dolar cirosuyla dört kıtada 100’ü aşkın ülkede pazarlanıyordu. Dell “sizi uçurmaya hazır” sloganıyla “fark”lı hizmet sunan Dell bilgisayarlarını Türkiye’ye Sentim bilgisayar ithal ediyordu²⁹³⁸.

Escort bilgisayar 95 ve 96 yıllarında Türkiye’nin en çok satan bilgisayar markası oluyordu. “Türkiye O’na güveniyor” sloganını kullanan Escort yerli bir marka olarak dünya işletim sistemi devi Intel’in Türkiye’deki ortağı oluyor ve tüm dünya ile aynı anda 7 Mayıs 1997 günü Pentium II 266’yı Türkiye pazarına sunuyordu²⁹³⁹.

²⁹²⁸ Hürriyet, 01.04.1996, s.8

²⁹²⁹ Hürriyet, 04.03.1996, s.9

²⁹³⁰ Hürriyet, 09.09.1996, s.22

²⁹³¹ Hürriyet, 22.11.1996, s.10

²⁹³² Hürriyet, 09.12.1996, s.11

²⁹³³ Hürriyet, 20.11.1996, s.20

²⁹³⁴ Hürriyet, 15 ve 22.12.1996, s.14-15 ve 2

²⁹³⁵ Hürriyet, 21.12.1996, s.17

²⁹³⁶ Hürriyet, 05.09.1996, s.9

²⁹³⁷ Hürriyet, 07.11.1996, s.28

²⁹³⁸ Hürriyet, 10.07.1997, s.9

²⁹³⁹ Hürriyet, 07.05.1997, s.10

Microsoft 25 Haziran'da yeni ürünü olan Windows 98'in tanıtım toplantısını duyuruyordu²⁹⁴⁰.

"Türkiye'de internet eşittir Superonline sloganıyla müşterilerine hizmet veren firma kısa zamanda Türkiye'nin en büyük abone kapasitesine sahip servis sağlayıcısı oluyordu." Superonline internet sitesini günde 50 bin kişi ziyaret ediyordu²⁹⁴¹.

Türkiye'nin fabrika ortamında üretilen ilk ve tek bilgisayarı olduğunu belirten Vestel Asteo bilgisayarları Cumhuriyet'in 75. yılı nedeniyle ayda 46 dolar taksitle satıyordu²⁹⁴².

"TNT'nin değişen yüzü" sloganıyla dünya çapında hızlı taşımacılık yapan TNT şirketi 200'den fazla ülkede 50 bin çalışanıyla hizmet veriyordu²⁹⁴³.

Business Software Alliance verdiği ilanda "lisanssız bilgisayar programlarının kopyalanması, bedelli ve bedelsiz kiralınması, çoğaltılması ve kullanılmasının 5846 sayılı kanuna ve TCK'nın 525. maddesine göre suç olduğu ve bu durumda olanların hapis ve büyük miktarda para cezalarıyla cezalandırılacaklarını belirtilerek lisanssız yazılım kullananların 15 Eylül'e kadar lisanslı sisteme geçmeleri isteniyordu²⁹⁴⁴.

Compaq bilgisayarlar KVK tarafından Türkiye'de pazara sunuluyordu. Compaq verdiği reklamda "bırakın toplamayı çıkarmayı dünya lideri Compaq Pentium 400 sadece 999 dolar" deniliyordu²⁹⁴⁵. Üç ay sonra bu kez Pentium III 450 işletim sistemli bilgisayar aynı fiyattan satılıyordu. Compaq 7 Ekim 1997 tarihinden itibaren ürettiği bilgisayarlarda ikibine uyum garantisi olduğunu ayrıca daha önce alınan bilgisayarların www.compaq.com-year2000 adresinden 2000 yılına hazır hale getirilebileceğini açıklıyordu²⁹⁴⁶. Compaq dünyanın en önemli 68 borsasından 66'sında kullanıldığını açıklıyordu²⁹⁴⁷.

Türkiye'nin bilgisayar markası Escort bayi hizmet ağını genişletip tek noktada tam hizmet esasıyla çalışan bilgisayar ve sarf malzemesi satışı yapan Escortland mağazalarını faaliyete geçiriyordu. Ayrıca Escort 1998 yılında 42.540 bilgisayar satarak %12 Pazar payı ile Türkiye'nin en çok satan bilgisayarı oluyordu²⁹⁴⁸.

Garanti net internet paketi aylık sınırsız internet hizmetini 19.95 dolardan hizmete sunuyordu²⁹⁴⁹.

Dünyanın en büyük II. PC üreticisi olan Acer'in Türkiye distribütörü olan İhlas bilgi işlem 3 yıl İhlas Net internet aboneliği olan herkese Acer Aspire 6100 Pentium III 450 bilgisayarı bedava veriyordu. Aylık ödemeler 39 dolar artı KDV olarak açıklanıyordu²⁹⁵⁰.

²⁹⁴⁰ Hürriyet, 24.06.1998, s.13

²⁹⁴¹ Hürriyet, 13.10.1998, s.2

²⁹⁴² Hürriyet, 02.09.1998, s.16-17

²⁹⁴³ Hürriyet, 01.11.1998, s.7

²⁹⁴⁴ Hürriyet, 16.05.1999, s.19

²⁹⁴⁵ Hürriyet, 20.06.1999, s.12

²⁹⁴⁶ Hürriyet, 05.10.1999, s.8

²⁹⁴⁷ Hürriyet, 16.12.1999, s.13

²⁹⁴⁸ Hürriyet, 28.02.1999, s.8

²⁹⁴⁹ Hürriyet, 03.01.1999, s.2

²⁹⁵⁰ Hürriyet, 18.10.1999, s.25

Microsoft her ofise lazım” sloganıyla piyasaya sunduğu Office 97’nin 5’li kullanım paketini 1970 dolara satıyordu²⁹⁵¹. Yılın sonlarına doğru Microsoft “verimliliğin yeni tanımı” sloganıyla Office 2000’i piyasaya sunuyordu²⁹⁵².

SuperOnline 1 aylık sınırsız internet ücretini 18 dolara, yıllık olanı ise 180 dolara indiriyordu²⁹⁵³. SuperOnline Peşinatı 89 ve aylık ödemesi 49 dolardan 36 ay abone olanlara Pentium 500 HP Brio bilgisayarını bedava veriyordu. Aylık abone bedeli HP 433 Celeron bilgisayar için 29 dolara iniyordu²⁹⁵⁴.

Vestel, Asteo bilgisayar için düzenlediği kampanyada “dünyada olmaz demeyin ayda 46 dolara olur” başlığını kullanıyordu. Asteo bilgisayarları 36 ay taksitle 48 dolardan başlayan fiyatlarla satıyordu²⁹⁵⁵.

“İnternet cesaret istemez. İnternet korkusunu içinizden atın. Çağdaş dünyadaki yerinizi alın. Dünya vatandaşı olmak için cesarete gerek yok. Size yalnızca bir PC, bir telefon hattı ve modem gerek... birde hızlı ve kesintisiz iletişim için Veezy”. Vestel’in internet erişim sistemi olan Veezy’nin reklamı bu girişle başlıyor ve internete henüz erişmemiş insanları bu alana çekmek için cesaretlendirici bir metin oluşturulmuştu²⁹⁵⁶. Veezy “günde 1 dolara internetsiz ev kalmayacak” sloganıyla yoğun bir şekilde sürdürdüğü reklam kampanyasında (internetin) Veezy’nin modern yaşam için vazgeçilmez bir unsur olduğunun altı çiziliyor adeta buzdolabı, televizyon, telefon gibi bir gereklilik-ihtiyaç deniliyordu²⁹⁵⁷. Veezy, peşinatı 99 dolar ve aylığı 29.95 dolardan 36 ay internet abonesi olanlara 333 Mhz PC’yi ücretsiz veriyordu²⁹⁵⁸. Yoğun reklamlarla duyurulan bu kampanya etkili oluyor ve “Ya internet ya cehalet” sloganıyla Türkiye’de internet devrimini başlatan ve sürdüren marka sunduğu bedava bilgisayar, internet ve hızlı internet erişim sistemiyle ilk üç ayda 100 bine yakın aboneye ulaşıyordu²⁹⁵⁹. Veezy abonelerinin taksit ödemelerini yapmaları için verilen Veezy kredi kartı Türkiye’nin ilk ve tek internet kredi kartı oluyordu²⁹⁶⁰. Veezy daha sonra iMac DVD’li bilgisayarları 99 doları peşin 59.95 dolardan 36 ay taksitle satıyordu²⁹⁶¹.

6. SEKTÖRLER ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

90’lı yıllar kuşkusuz hem dünya hem de Türkiye’de çok önemli gelişmelere neden olmuştur. Bunu sektörlerde yaşanan gelişmeler olarak şu şekilde özetleyebiliriz.

Otomobil sektöründe 90’lı yılların başında ithalatın serbest bırakılmasıyla bir çok ithal otomobilin ülkeye girmeye başladığını görüyoruz. Türk otomobil sanayi bu girişlerden ilk etapta fazla etkilenmiyordu. Zira ilk gelen otomobiller Rusya ve Doğu bloku ülkelerinin kalite ve teknolojik olarak yerli otomobillerden çok daha iyi durumda değillerdi. Kaliteli otomobiller arasında Japon otomobilleri önemli miktarda ithal edilmekteydi. Fakat bu otomobiller de yerlilerle pek fazla rekabet edemiyordu

²⁹⁵¹ Hürriyet, 01.03.1999, s.10

²⁹⁵² Hürriyet, 13.12.1999, s.4

²⁹⁵³ Hürriyet, 19.05.1999, s.5

²⁹⁵⁴ Hürriyet, 25.11.1999, s.2

²⁹⁵⁵ Hürriyet, 23.04.1999, s.17

²⁹⁵⁶ Hürriyet, 18.04.1999, s.17

²⁹⁵⁷ Hürriyet, 30.05.1999, s.19

²⁹⁵⁸ Hürriyet, 04.06.1999, s.16-17

²⁹⁵⁹ Hürriyet, 12.09.1999, s.18-19

²⁹⁶⁰ Hürriyet, 26.11.1999, s.2

²⁹⁶¹ Hürriyet, 05.12.1999, s.18-19

çünkü bunların yedek parçaları çok pahalıydı. Bu dönemin ilk yıllarında yerli otomobillere sıra bekleyerek ve karaborsa rakamlarla sahip olunabiliyordu. Bu süreç 1994 yılına kadar gidiyor ve yaşanan krizle birlikte otomobil satışları düşüyor ve yapılan indirimlerle durgunluk aşıyordu. 1995'ten sonra yerli otomobillerin üstünlüğüne dayanan bu süreç değişmeye başlıyor, kaliteli Avrupa ve Amerikan malı otomobiller yavaş yavaş piyasaya hakim oluyorlardı. İlk yıllarda yerli otomobiller satış olarak ithal otoların çok üzerindeyken bu rakam her yıl Volkswagen, Opel, Ford ve Peugeot gibi otomobillerin satış grafiğinin artmasıyla dönem sonunda eşit duruma geliyordu. Otomobil sektöründe yerli otomobiller arasında Opel, Toyota, Hyundai, Honda ve Ford (ticari araç) gibi markalarda katılıyordu. Yerli otomobillerin lideri olarak döneme başlayan Tofaş bu dönemi en kötü geçiren yerli firmalardan biri oluyor ve sürekli Pazar kaybediyordu. Hatta Tofaş'ın kapanması bile gündeme geliyordu. Yine Koç Holding şirketlerinden Otosan'da bu dönemde verimli çalışmıyor ve üretimi durduruyordu. Diğer yerli üretici Renault ise durgunluğu ihracatla aşıyordu. Renault, dönemin krizlerinden değil etkilenmek büyüterek çıkıyor ve yerli otomobil sanayinin lideri oluyordu. Opel dönem başında başladığı Türkiye'deki üretimini yine dönemin sonlarına doğru durduruyor ve ithal ettiği modellerini Türk pazarına sunmaya başlıyordu. Toyota büyük umutlarla geldiği Türkiye'de çok başarılı satış rakamlarına ulaşamıyor hatta dönemin sonlarına doğru %8 kapasiteyle çalışmak durumunda kalıyordu. 90'lı yıllar Renault dışında yerli otomobilcilerin aleyhine, ithal otomobillerin özellikle de Avrupalı markaların lehine sona eriyordu.

Bu dönemin en olumsuz etkilenen sektör kuruluşları bankalardı. Bu dönemde yaşanan içten ve dıştan kaynaklanan ekonomik krizler nedeniyle birçok banka sektöre veda etmek durumunda kalmıştır. Bankaların batması ortak olduğu birçok sanayi işletmesini de zor duruma düşürmüştür. 1994 yılında bankalara getirilen sınırsız mevduat güvencesiyle bankalar topladıkları mevduatları çok verimli bir şekilde kullanmamışlardır. Sektörün kötü yönetilen bir çok küçük bankası bu dönemde batmış ve borçlarını devlet üstlenmek zorunda kalmıştır. Sektörün büyük ve ciddi özel sektör bankaları da küçük bankaların verdikleri yüksek faizden olumsuz etkilenmiş ve çok defa bu küçük bankaların mevduatına devlet güvencesi verilmesinin haksız rekabete yol açtığı dile getirilmişlerdir.

Türkiye'de bankacılık alanında çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi bireysel bankacılık alanında yaşanan gelişmelerdir. Dönem başından beri bankaların elektronik bankacılık ve bilgisayarlaşmaya ciddi kaynaklar yatırdığını ve bunun hizmet kalitesine yansıdığını görüyoruz. ATM cihazları ve bankamatik kartlarıyla şubesiz bankacılık uygulamaları gelişmiştir. Önce telefonla bankacılık hizmetinde, dönemin sonlarına doğru özellikle 1997'den sonra internet bankacılığı konusunda büyük atılımlar yaşanmıştır. Yine bu dönemde bankalar milyonlarca kredi kartı dağıtarak Türk halkının yaşam ve alışveriş biçiminde önemli değişikliklere neden olmuşlardır. Bankaların sunduğu elektronik sistemler, hem anında para transferi işlemi olan EFT hem de İMKB'de anlık alım satımların yapılmasıyla, borsanın Anadolu'nun her yerine girmesinde de önemli rol oynamıştır.

Beyaz eşya ve elektronik sanayinde bu dönemde yine büyük gelişmeler yaşanmış ve yeni üreticiler piyasaya dahil olmuştur. Yıllardır varlığını sürdüren Arçelik ve Beko'nun yanına 1985'te elektrikte giren Vestel, 1990 yılından itibaren beyaz eşya sektörüne de girerek sektörünün önemli bir

üreticisi olmuştur. Vestel yaptığı ihracatla kısa zamanda en büyük ihracatçılardan biri olmuştur. Büyük ortağı olan Asil Nadir'in hisselerini satmasından sonra bir dönem durgunluk yaşamış olan Vestel, daha sonra Zorlu Grubu tarafından satın alınca kısa zamanda büyümüş ve sektörünün en önemli markalarından biri olmuştur.

Ariston bu yıllarda Türkiye'ye yatırım yapan İtalyan beyaz eşya markalarından biri olmuştur. Ariston sektöre bazı yenilikler getirmiş ve beyaz eşyada 3 yıl garantinin öncüsü olmuştur. Alman beyaz eşya devi Bosch ve Siemens, dönemin ortalarına doğru Profilo'daki hisseleri satın alarak direkt Türk piyasasına girmişlerdir.

Beko ve Arçelik bu dönemde önemli büyüme sağlayan firmalardan olmuşlardır. Bu iki marka bu dönemde bir çok kalite ödülü kazanmıştır. Ayrıca bu firmalar temiz çevreye yönelik projelerde de öncü olmuşlardır. Koç Holding şirketlerinden olan Arçelik beyaz eşya Beko'da elektronik eşya üretmektedir. Bu iki kuruluşa ait elektronik ve beyaz eşya mamülleri her iki marka altında piyasaya sunularak çifte Pazar imkanı yaratılmıştır. Arçelik iç piyasaya yönelik bir marka iken, Beko hem iç piyasa hem de ihraç markası olarak sunulmaktaydı. Bu kuruluşların özellikle televizyon ve bulaşık ve çamaşır makinesi gibi alanlarda dönem içinde önemli yatırımlar yaptıkları görülmüştür.

İletişim sektöründe bu dönemde çok büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan kuşkusuz en önemlisi olan internet ve GSM sistemli cep telefonudur. 1994 yılından sonra Türkiye'de hizmete geçen cep telefonları oldukça büyük ilgi görmüş ve bu sistemi sunan şirketlerden Turkcell ve Telsim abone sayısını kısa zamanda milyonlara ulaştırmışlardır. GSM operatörlerinin abone sayısını geliştirmesi özellikle 1997 yılından sonra sistemin ülkenin hemen her tarafında çalışmasıyla mümkün olmuştur. Dönemin sonlarına doğru faturasız hazır kart uygulaması da hizmete sokulmuş ve bu uygulamayla milyonlarca yeni abone kazanılmıştır. Cep telefonları gündelik hayatın en önemli unsurlarından biri durumuna gelmiş hatta bazı insanların saat taşıması gibi alışkanlıklarına da yok etmiştir. İlk yıllarda çok ilkel, batarya ömrü çok az ve ağır bir yapısı olan cep telefonları zamanla gelişmiş ve bir çok teknolojik cihazın özelliklerini bünyesinde bulunduran bir bilgisayar haline dönüşmüşlerdir.

İnternette bu dönemin en önemli iletişim unsurlarından biri olmuştur. 1997 yılından sonra gittikçe yaygınlaşan internet kullanıcılarına sunduğu araştırma- bilgiye ulaşma, alışveriş, eğlence, haber, sohbet, oyun vb gibi özellikleri sayesinde dünyanın en çok ilgi gören medya ortamı haline gelmiştir. Reklam içinde çok uygun bir ortam olan internet başında harcanılan sürenin sürekli artmasıyla reklam gelirlerini sürekli artırmaya başlamıştır. Ülkemizde internete evinden ulaşamayan insanlara yönelik olarak açılan internet kafeler de 90'lı yılların gündelik yaşamımıza soktuğu yeniliklerden biri olmuşlardır.

Türkiye'de bilgisayar satışları özellikle Vestel Veezygo ve daha sonra diğer markaların düzenledikleri internet aboneliği karşılığı bedava bilgisayar kampanyasıyla artmıştır. 36 ay vadeli bu satışlarla Türkiye'de yüzbinlerce bilgisayar halka ulaşmıştır.

SONUÇ

1990'lı yıllar Türkiye'de bir çok yeniliğe neden olmuştur. Bunun iletişim alanındaki en belirgin örneği ise özel radyo ve televizyonların hemen her eve girmesidir. Bilindiği gibi daha önce televizyon ve radyo yayınları yıllardır devlet tarafından yapılmaktaydı farklı olan bu dönemin başında evlere giren özel radyo ve televizyonlarla bu sektöre çok seslilik ve bir canlılık gelmiştir. Televizyon ve radyonun ücretsiz ve halka açık olması medya gücü bakımından diğer medya organlarına göre daha çok avantaj sağlamaktadır. İşte 90'lı yıllarda yapılan kanuni değişiklikler, Türkiye'de bu gücün devlet elinden çıkarak halkın içine, üstelik bir sansüresiz ve denetimsiz bir şekilde girmesine imkan sunmuştur. Bu iletişim araçları sayesinde halk kendini ifade etmiş ve Türkiye'nin bir çok meselesi tartışılmaya başlamıştır.

1990'lı yıllar boyunca görsel medyada onlarca televizyon kanalı yayına geçmiş ve bu rakam yabancı uydularla birlikte yüzlerce kanala ulaşmıştır. Aslında 90'lı yıllar için hem dünyada hem de Türkiye'de televizyonculuğun büyük bir aşama yaptığı rahatlıkla söylenebilir. Türkiye'de ilk abone sistemli televizyon olan Cine5'te dönemin ortasına doğru faaliyete geçmiştir. Dönemin sonlarına doğru digital yayıncılık dünya ve ülke gündemine gelmiş ve başta Çukurova grubu, Star grubu digital yayıncılık sistemine geçmişlerdir.

Bu döneme özel yayıncılığın en önemli gücü olarak giren yazılı medya bu dönemde önemini, etkisini ve kısmen tirajını kaybetmiştir. Hatta reklam pastasını televizyon ve radyo ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Televizyon ve radyonun artan gücünü gören yazılı medyanın güçlü patronları, biraz geçte olsa televizyon ve radyo yayıncılığı işine girerek medya sektöründeki hakimiyetlerini sürdürmek istemişler ve bunda da başarılı olmuşlardır.

Dönemin başında özellikle ansiklopedi promosyonlarıyla önemli satış rakamlarına ulaşan ulusal medya, dönemin ortasından itibaren girdiği ithal promosyon ürünleriyle yine tiraj kazanmıştır. Yazılı medyadaki promosyonlu dönem, Refahyol Hükümetinin engelleme çalışmalarına rağmen bu hükümetten sonra yine artarak devam etmiştir. Gazeteler aynı anda yayınladıkları yüzlerce kampanya kuponuyla gazetecilik yapmaktan ziyade pazarlamacı durumuna geliyor ve halkta genelde çok cazip şartlarda verilen promosyon ürünler için gazete almış ve bazen gazeteyi okumadan çöpe atmıştır. 1996'da gazeteler öylesine promosyon kampanyaları düzenlemişlerdir ki aynı anda yüzden fazla kampanyaya ait minicik kuponlar gazetenin yarım sayfasından fazla yer işgal etmiştir.

Bu döneme Milliyet gazetesinin sahibi olarak giren işadamı Aydın Doğan en büyük rakibi Hürriyet gazetesini 1994 yılında satın alarak medyada iki önemli gazetenin birden sahibi olmuştur. Bu grubun karşısında ise en önemli rakip olarak Sabah gazetesinin sahibi Dinç Bilgin bulunuyordu. Bu iki grup kimi zaman anlaşarak gazete dağıtımı ve ortak reklam pazarlama şirketleri kurarak işbirliği yapmış, kimi zamanda birbirleriyle büyük çekişme ve kavga içine girmişlerdir. Bu tartışmaya neden olan şey ise iki grubun sektörel rekabetinin yanı sıra destekledikleri siyasi parti tercihlerinde de kaynaklanmış, Bilgin Grubu DYP'yi, Doğan grubu ise Mesut Yılmaz'ı desteklemiştir.

90'lı yıllarda her iki gruba ait bir çok dergi yayın hayatına giriyor ve dünyada popüler olan bir çok derginin Türkiye uyarlamaları piyasaya sürmüştür. Bu iki grup başta çekingen davrandıkları televizyon ve radyo yayıncılığı işine de giriyorlar ve medyanın her alanında güç sahibi olmuşlardır. İlerleyen yıllarda banka sahipliği işine de merak saran iki gruptan Aydın Doğan krizlere rağmen işlerini sürdürürken, Dinç Bilgin özelleştirme sonucu sahibi olduğu Etibank'ın krize girmesi üzerine bankaya el konulmasıyla medya sektöründe faaliyet gösteren şirketleri de bu olumsuz durumdan etkilenmiştir. Krizler bir çok işletmeyi yok ederken, bazı işletmelerde krizlerden 2-3 kat daha büyüyerek çıkmıştır. Doğan grubu da 5 Nisan 1994 krizinden önce sadece Milliyet gazetesinin sahibi iken bu krizde nakit varlığını yüksek kurlarla ve faiz gelirleriyle değerlendirerek Türkiye'nin en büyük gazetesi Hürriyet'i satın almıştır. İlerleyen günlerde Kanal D ile televizyon yayıncılığına da giren Doğan Grubu 90'lı yılları Türk medyasının tartışılmaz lideri ve en büyük gücü olarak tamamlamıştır.

Bu dönemde reklamcılık alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Radyo ve televizyon yayıncılığına özel sektörün girmesiyle dönemin başında tek yayıncı olan TRT'nin reklam almadaki katılığı ve seçiciliği tarihe karışmış. Özel radyo ve televizyonlarla artık hemen her şeyin reklamı yapılabilir hale gelmiştir. Böylece radyo ve televizyon reklamcılığı gelişiyor ve sektör büyük atılımlar yapmıştır. Dönemin ortalarında 5 dakikalık kısa film şeklindeki banka reklamları ilgi görmüştür. Ayrıca reklamlarda bir çok ünlü isim (star stratejisi) kullanılmıştır. 1994 yılına kadar medyum, fal, sağlık, arkadaşlık ve cinsel içerikli konuların ele alındığı 900'lü hat reklamları hem yazılı hem de görsel medyada oldukça kendine oldukça fazla yer satın almıştır. Açık hava reklamcılığında otobüs ve tramvay gibi toplu ulaşım araçlarına, reklamı yapılan ürüne ait fotoğrafının yapıştırılmasıyla bu araçlar çok daha cazip ve renkli hale gelmiştir.

Reklamcılık alanındaki gelişmeler aslında reklamcılığın kullandığı materyallerdeki teknik gelişmelere dayanmaktaydı. Baskı tekniğinde, televizyon yayıncılığında veya bilgisayar-grafik teknolojisindeki gelişmelerin hemen reklam alanında yansması renkli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Daha önceden Amerika ve Avrupa'da kullanılmaya başlayan İnternet bu dönemin sonlarına doğru Turnet omurgasının kurulmasıyla özellikle 1997 yılında gündeme geliyor ve medyanın en önemli konularından biri olmuştur. İnternette sayfa sahibi olmak bir prestij ve çağdaşlık anlamına gelmiş ve gazete reklamlarında sıkça vurgulanmıştır. Özellikle yazılı medya internette sayfa açarak anlık gelişmeleri "son dakika" başlığı altında okuyucularına duyurmaya başlamışlardır. Ayrıca internet etkili bir reklam aracı haline gelmiş ve yıllar geçtikçe reklamdaki payı artırmıştır. Reklamcılık insana yoğun ulaşılan her alanda görünmeyi sevdiği için bilgisayar ve internet gibi teknolojik gelişmeler sayesinde kendine yepyeni sergileme alanları yaratmıştır.

10 yıl boyunca incelediğimiz gazete reklamlarından varsayımlarımızdan biri olan ve kısaca reklamlar buldukları dönemin izlerini taşırlar şeklinde özetleyebileceğimiz varsayımımız onlarca reklam tarafından doğrulandığını görmekteyiz.

Döneminin izlerini taşıyan reklamlarla ilgili şu bilgileri verebiliriz. Mesela seçim dönemlerine ait reklamlarda bir banka siyasi parti ilanlarında sıkça kullanılan “Evet” mührünü kendi ambleminin üzerine vurarak, mudiler tarafından tercih edilmek istediğini gösterebilmektedir. Partilerin seçim dönemlerine ait reklamlarına benzer sloganlar bazen beyaz eşya kampanyalarında kullanılabilmekte ve hatta erkene alınan bir gerçek seçim dönemi için “beyaz eşyada erken seçim kampanyası” başlığıyla kampanyalar düzenlenebilmektedir.

Ayrıca döneme ait en son kavramların ve gözde terimlerin gündeme geldiğini ve reklam mesajlarında ve içeriğinde bolca kullanıldığını görmekteyiz. Yine müşteri memnuniyeti ve müşteri odaklı satış yaklaşımı v.b. gibi yeni üretilmiş ve hakkında bir şeyler yazılıp çizilmeye başlanan, akademik çevrelerde kısmen onay gören kavramlar çok kısa zamanda reklamlara yansiyabilmektedir. Ayrıca bir yılın moda kavramlarının birkaç yıl sonraki moda kavramlarla hiç ilgisi olmadığını (unutulduğu) ve yepyeni kavramların ön plana çıktığını görüyoruz. Kavramların popüler oldukları dönemlere ait genel kabul ve destekle ön plana çıktıklarını, daha sonra gelen çeşitli eleştiri ve uygulamada ortaya çıkan zayıflıkları nedeniyle zamanla gözden düşmeye başladıklarını ve yerlerini daha yeni kavramsal söylemlere bıraktığını görmekteyiz.

Dönemin önemli savaşları, olayları, teknik gelişmeleri reklam metinlerine yansımakta ve dönemin genel kabul gören bakış açısı olarak yansiyabilmektedir. Zamanın geçiciliğini ve tasarrufun kalıcılığını vurgulamak isteyen özellikle sigorta ve banka sektörlerine ait reklamlarda bu durum geçmişteki önemli olayların hatırlatılmasıyla verilmekte ve bazen de kişinin doğum, gençlik, evlilik ve yaşlılık fotoğraflarıyla hayatın geçiciliği gösterilirken, hedef kitleyi ikna etme amacı güdülmektedir.

Firmalar elde ettikleri başarı, kalite, üstün hizmet, ISO, TSE, çevreye dost üretim şartlarına haiz olma v.b. gibi yeterlilik belgelerini veya yeni faaliyete geçirdikleri müşteriye hizmet birimleri, ücretsiz telefon hatları, danışma servisleri, yol yardımları hatta kurumun internet sitesi... v.b. gibi bir yenilik uygulamaya koyduklarında bunları reklamlarında sık sık işleme yoluna gitmişlerdir. 1996 ve 1997’de ISO 9000 serisi kalite belgesi alma, 1997 ve 1998’de ise internette web adresine ve sayfasına sahip olmak bir büyüklük ve prestij kaynağı olarak reklamlarda vurgulanmıştır.

siyasi ilanlarda ise verilen döneme ait dünyada ve ülkede yaşanan gelişmeler verilmekte hatta dünyada yaşanan önemli gelişmelerden, o partinin programı doğrultusunda yaşanan değişimler övünç unsuru olarak vurgulanmaktadır.

90’lı yıllarda Türkiye’de siyasi alanda da önemli gelişmeler yaşanıyor ve ülke yönetiminde 91’den sonra sadece koalisyon hükümetleri yer almıştır. Turgut Özal cumhurbaşkanı seçildikten sonra ANAP hiçbir zaman tek başına iktidara gelecek oyu alamamıştır. Bu dönemin başında Süleyman Demirel faktörü kurtarıcı olarak ön plana çıkmış fakat O’da Cumhurbaşkanlığına seçilerek Başbakanlıktan ayrılmıştır. Demirel’in koltuğuna oturan Tansu Çiller çok idealist, iyi niyetli ve başarılı bir akademisyen olmasına rağmen, siyasetteki acemiliği, Demirel’e rağmen DYP’ye genel başkan olması, çevresinde sağlam bir ekibin bulunmaması, bürokrasiye söz geçirememesi, iş dünyasıyla ters düşmesi, sendikalarla

ve medyayla takışması ve bir koalisyon hükümetinin başbakanı olması gibi nedenlerden dolayı çok başarılı olamamıştır.

Mesut Yılmaz bu dönemin fırsatçı siyasi kişiliği olarak akıllarda kalmıştır. Yılmaz hedefine ulaşmak için ilk başta Özallarla iyi ilişkiler kurmuş, daha sonrada bildiğini yapmıştır. Kısa vadeli kazançları ön planda tutmuş ve yaşadığı ana yönelik siyaset yapmıştır. Emanetçi damgasından kurtulmak için kendisine destek veren Özal'larla ilişkileri zayıflatmış ve 91 seçimlerinde Turgut Özal'ın parti üzerinde etkisini azaltmak için onun tasvip etmediği oranlarda kamu işçilerine zam vererek ve seçim ekonomisi izleyerek, "Özal'ın emanetçisi" intibamı silmek istemiştir. Yılmaz siyasi hayatının ilk yıllarını adeta "Özalcı ve emanetçi" olmadığını göstermek için geçirmiştir. ANAP lideri Mesut Yılmaz büyük sermaye çevreleri ve özellikle Aydın Doğan medyasıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Yılmaz her girdiği seçimlerde oy kaybına uğramış ve değişik kesimlere devletten yüksek oranda kaynak aktarmasına rağmen hiçbir zaman birinci parti olamamıştır. Yılmaz 28 Şubat sürecinde izlediği politikalarla Türkiye'de demokrasinin yara almasına neden olmakla eleştirilmiştir. Yılmaz, iş dünyasında önemli bir yeri olan kardeşi ve yeğenine tüyo vererek haksız kazanç sağlamak ve Türkbank ihalesindeki görüşmeleri gibi iddialara sıkça muhatap olmuş ve bu nedenle başbakanlıktan düşürülmüştür.

Demirel 1991'de çok iddialı geldiği iktidardan verdiği sözlerin çoğunu gerçekleştirilmeden kendi isteğiyle Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Demokrat bir kişilik çizen ve kendini demokrasinin neferi addeden 80'li yılların demokrat kimliği Demirel 90'lı yılların ilk yarısında izlediği demokrat kişiliği ikinci yarısında devletçi çizgiye dönüşmüştür. Demirel'in 1991 yılında iktidara gelirken demokrasi ve insan hakları konusundaki birçok önemli söylemlerini yerine getirememiştir. "GKB'lığı Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanacak" gibi açıklamaları olan Demirel, sözlerini yerine getiremeden görevinde 2. yılını doldurmadan bir anda cumhurbaşkanı olmuştur. Ayrıca Demirel, Özal söylediğinde bir çok kez karşı çıktığı Başkanlık sistemini kendi cumhurbaşkanlığı döneminde sık sık gündeme getirerek ileri görüşlülük noktasında zayıf bir sınav vermiştir. Demirel, 28 Şubat sürecindeki bazı uygulamaları nedeniyle, kimi çevreler tarafından demokrat olmamakla eleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal 1993 yılında hayatını kaybettikten sonra Türkiye'de çok şey değişmeye başlamış bu durum özellikle 28 Şubat sürecinden sonra çok daha belirgin hale gelmiştir. Devlet ve kurumlar gittikçe güçlenirken, halk ve belli bir kesimin dışındaki sivil toplum küçülmeye ve kendini daha sıkı kontrol altında hissetmeye başlamıştır.

Demirel ve Mesut Yılmaz ayrı partilerden olmasına rağmen birbirleriyle çok uyumlu olmuşlardır. Bu uyumun altında her iki liderinde fazla riske girmeyen özellikle ekonomi ve siyasi alanda daha tutucu, merkezîyetçi ve bürokrasiye önem veren yapıları yatmaktadır.

Yine iki ayrı partide faaliyet gösteren Turgut Özal ve Tansu Çiller ise felsefi yapı olarak birbirlerine daha olmuşlardır. Her iki liderde güçlü devlet ve bürokrasi yerine, güçlü halk, sivil toplum ve özel sermayeye daha çok önem vermişlerdir. Her iki liderde özellikle ekonomik sistemi liberalleştirerek devleti hantallıktan ve borç yükünden kurtarmak istemişlerdir. Genelde devlet imkanlarını oy kazanma

uğruna dağıtmamışlar ve diğer bir çok liderin aksine devlet imkanlarıyla popülist politikalar izlememişler mantığının, ekonominin ve sağduyunun gereğini yerine getirmeye çalışmışlardır. Çiller'in ekonomi alanında yapmayı planladığı bu büyük değişiklikleri özellikle işçi kesiminden oy olan sosyal demokrat ortağıyla yapması mümkün olamamıştır. Tansu Çiller, hem siyasi alanda yeni olduğu hem de bürokrasiyi fazla tanımadığı için, Turgut Özal kadar medya, bürokrasi ve sermaye çevreleriyle sağlıklı ilişkiler kuramamıştır. Bunda Özal'ın siyasi yeteneklerinin payı olsa da, tek parti iktidarı olması bu ilişkilerin sağlıklı olmasında Özal'a büyük avantajlar sağlamıştır.

Türkiye'de bir partinin başarılı olmasını belirleyen en önemli unsurlar arasında: Parti milletvekillerinin bu işe kendi ve çevresi için çıkar amaçlı girmemiş olması, fikri benzerliği, idealistliği, samimiyeti, uyumu, O partinin tek başına iktidarda bulunması, bürokrasiyle ilişkileri, bürokraside sahip olduğu sempatanlarının mesleki yeterliliği, etkisi altındaki sivil toplum örgütleri, çalışma hayatı temsilcileri, sermaye-iş dünyasının desteği ve medya desteğine sahip olması... bulunmaktadır.

90'lı yılların dünyada en büyük gelişmesi Sovyetler Birliğinin dağılması ve dolayısıyla liberal ekonominin ön plana çıkması olmuştur. İki kutuplu olan ve sürekli silahlanan bir dünya bu yaşanan barış ortamıyla en azından silahlanma harcamaları konusunda bir indirime gitmiştir. Silaha giden gereksiz kaynaklar ülkelerin ve insanların kalkınması için sağlık eğitim ve sanayi gibi alanlara harcanılmaya başlamıştır. Ülkeler birbirleriyle daha sıcak ilişkiler kurmuş ve sermaye kendisine cazip imkanlar sunan her ülkeye gider olmuştur. Eski Doğu Bloku ülkeleri ve Çin bu fırsatları sunarak hızla ciddi miktarda yabancı sermaye çekerek daha önce sömürgeci olarak nitelendirerek kapılarını kapattıkları liberal sermayeye kucak açmışlardır. Bu ülkeler bu dönemde komünist sisteme tamamen zıt olan liberal ekonomik sistemlere geçmişler ve kısa zamanda güya 70 yıldır karma ekonomik ve liberal yapı izleyen Türkiye'den daha liberal bir ülke haline gelmişlerdir. Türkiye bu dönemde yine liberal uygulamaları tam manasıyla gerçekleştirememiş hatta bir çok özel banka ve kuruluş devletleştirilmiştir. Başta Telekom olmak üzere bir çok kuruluş gerek kanuni düzenlemelerin izin vermemesi, gerekse sendikaların, çalışanların, medyanın, muhalif partileri ve en önemlisi de iktidardaki siyasi iradenin oy kaygısıyla böyle bir işlemi göze alamaması nedeniyle zamanında özelleştirilememiş ve gecikme yüzünden büyük değer kaybına uğramıştır. Aslında 90'lı yılların Türkiye'si dünyanın en sosyalist ülkelerinden biri olarak kabul edilebilir. Hiçbir komünist ülke bile özelleştirmede bu kadar ağır kalmamıştır. Maalesef özelleştirilemeyen bu kuruluşların zararlarını ve yüksek işçilik giderlerini karşılamak için devlet büyük miktarlarda iç ve dış borçlanmaya yönelmiş böylece uzun yıllar boyunca tüm Türk halkı ve gelecek nesiller ödemek durumunda kalacağı dev bir borç girdabına girilmiştir.

Türkiye'de özellikle 90'lı yılların başından itibaren işçilik maliyetlerindeki büyük artışlar ve enerji fiyatlarındaki yükselme nedeniyle Türkiye hem yerli hem de yabancı sermaye için cazibesini kaybetmiş ve bu yatırımcılar kendilerine çok daha cazip imkanlar sunan pazarlar aramışlardır. Türk sanayicisi ve işadamları yabancı sermayeye cazip imkanlar sunan eski Doğu Bloku ve eski Sovyet Cumhuriyetlerine önemli oranda yatırım yapmış ve tesisler kurmuşlardır. Ayrıca bu ülkelere ciddi cirolara

ulaşan müteahhitlik hizmeti de sunulmuştur. Yabancı sermaye (ki bir çok Türk firmaları da var) ilerleyen yıllarda yatırımını dünyanın en büyük fakat en fakir pazarlarından biri olan Çin'e yöneltmiştir.

Türkiye'de bu dönemde ekonomi alanında önemli gelişmelerin yaşandığını görmekteyiz. Bunlardan biri de 5 Nisan Ekonomik krizidir. Bu kriz Türk Ekonomisine tarihinin en büyük devalüasyon ve enflasyonlarından birini yaşatmıştır. Fakat Türkiye bu krizin olumsuz etkilerini çabuk atmış ve kısa süre sonra tekrar büyümeye başlamıştır. Türkiye önce Uzak Doğu ülkelerinde sonra da 1998 yılında ortaya çıkan Rusya krizinden olumsuz yönde etkilenmiş ve 1994'ten sonra 1999 yılında da küçülmüştür. Bu küçülmede 1999 yılının Ağustos ayında meydana gelen Marmara Depreminin de büyük payı olmuştur.

90'lı yıllarda meydana gelen ekonomik krizlerin sonucunda birden iç pazarın tıkanmasıyla firmalar bocalamışlar, ihraç gücü olmayan ve sürekli iç piyasaya üretim yapan firmalar zor durumlara düşerken, ihracat yapabilecek kalitede üretim yapan firmalar ise kriz şartlarında bile büyüyerek gelişmişlerdir.

Dönem başında Türkiye'de sosyal hayatta önemli değişimler görülmüş özellikle devletin Kürt politikasında bir gelişme yaşanmıştır. Farklı dil ve lehçelerde televizyon yayını bile gündeme gelmiş fakat bir somut adım atmak mümkün olmamıştır. Yinede Kürtçe konuşma, kaset çıkartma ve gazete yayınına izin verilmiştir. Nevruz bir bayram olarak kabul edilse de resmi tatil kapsamına alınmamıştır. Dönemin başında terör konusunda büyük kayıplar yaşanmasına rağmen daha sonra alınan tedbirlerle bu mücadele de başarılı olunmuş ve olay sayısı ile can kaybında önemli oranda düşme görülmüştür. Bu başarıda dönemin ortasına kadar iktidarda bulunan Çiller Hükümetinin önemli katkısı olmuştur.

Üniversiteler ikinci öğretim programı açarak gece derslerine geçmişlerdir. Lisans üstü sınavların barajlı olan merkezi bir sınav (LES) yürürlüğe girmiştir. Ayrıca devlet memurluğuna girmede merkezi sınav getirilmesi bu dönemin etkinliği olmuştur. Yıllardır iki aşamalı olarak yapılan Üniversiteye öğrenci seçme sınavları 1999 yılından itibaren tek sınava indirilmiştir. 8 yıllık zorunlu eğitime büyük tartışmalardan sonra 1997 yılında geçilmiş ve İmam hatipler ve Anadolu liselerinin orta kısımları kapatılmıştır. Türbanın üniversitelerde yasaklanması net bir şekilde bu dönemde gerçekleşmiştir. Çeşitli cemaatlere ait vakıf ve kuruluşların üzerine gidilmiş ve bu kuruluşların varlıklarını sürdürmesine engel olunmaya çalışılmıştır.

Türkiye 90'lı yılların özellikle son günlerinde tarihinin en büyük depremlerinden birini yaşamış ve 20 binden fazla insanını bu depremde kaybetmiştir. Üstelik bu deprem Türkiye'nin en önemli ve gelişmiş sanayi bölgesini vurduğu için ülkeye maddi yönden (3-6 milyar dolar) büyük hasar vermiştir. Bu deprem Türkiye'de işlerin hiç de yolunda gitmediğini başta Kızılay olmak üzere tüm resmi kurumların görevlerini yapamadıkları net bir şekilde ortaya çıkartmıştır. Halk ve sivil toplum kendi yarasını kendi sarmış paniği üzerinden atan devlet ve asker ise olaylara müdahalede geç ve yetersiz kalmıştır.

Bülent Ecevit'in Başbakanlığında DSP, MHP ve ANAP tarafından oluşturulan koalisyon hükümeti döneminde yaşanan iki büyük ekonomik kriz ve Marmara depremi ve diğer bir çok eylem ve uygulamalarıyla hükümet üyeleri siyasi geleceklerini adeta yok etmişlerdir. Koalisyon hükümetinin başarısızlığı Kasım 2002'de yapılan seçimlerde sandıkta net bir şekilde ortaya çıkmış ve hükümeti oluşturan partilerin hiçbiri barajı aşacak oy alamamışlardır. Bu partiler oy düşüşü yönünden tarihi rekorlar kırmışlardır. 2002 seçimlerinde, DSP 1999 seçimlerinde aldığı oyun yaklaşık %10'unu alırken, MHP oylarının yarısını, ANAP ise 99'daki oylarının 3/2'sini kaybetmiştir.

90'lı yıllarda siyasi partilerin kurduğu koalisyonlar ülkeye büyük oranda zarar vermiştir. Kurulan koalisyon hükümetleri pek uyumlu çalışmamışlar ve ülke kalkınması için ciddi atılımlar yapamamışlardır. Bu uyumsuzluğun en büyük nedenlerinden birisi iktidarı oluşturan koalisyon partilerinin devlet kurum ve kuruluşlarını kendi yandaşları için istihdam ve rant kaynağı olarak görmelerinden ve onları bir mirasyedi evlat mantığıyla paylaşmalarından kaynaklanmıştır. Ayrıca zihniyet ve ekonomik bakış yönünden uyumlu olmayan bilakis birbirine zıt partilerin koalisyon kurmalarıyla ülkenin ihtiyaç duyduğu ekonomik düzenlemeler yapılamamıştır. Bu dönemin koalisyonlarının tek olumlu yönü 1990'ların başına kadar (bir kez dışında) biraraya gelemeyen birbirine zıt sağ ve sol partilerin aynı hükümette hem de uzun yıllar çalışmaları olmuştur ki, bu demokrasinin ve uzlaşma rejimi olan siyasetin, ileri seviyede anlaşma bilince ulaşması olarak değerlendirilebilir. Siyaset bilimi adına başarılı olan uzlaşma ve kısmen uyum, ideolojik yönden ve uygulamalar noktasında pek fazla uyuşmayınca, zıt kutuplu koalisyonların başarılı hükümet örnekleri vermesi mümkün olamamıştır. 90'lı yıllar boyunca uyumsuz koalisyonlardan ve yaşanan krizlerden bıkan Türk insanı, Türkiye'nin gün be gün büyüyen dev meselelerinin çözümünün uyumsuz ve birbirine zıt koalisyon iktidarlarında olamayacağını görmüş ve 2002 seçimlerinde tek partiye iktidar yolunu açmıştır.

90'lı yıllar Türkiye'ye çok da iyi şeyler getirmemiş ülke kazandığından çok daha fazlasını kaybetmiştir. Ekonomi olarak büyük yaralar almış ciddi borç yüküne girilmesine rağmen ciddi anlamda yatırımlar yapılamamış devlet küçülme yerine büyümeye devam etmiştir. İşsizlik ve terör ülkenin en önemli meselesi olmaya devam etmiştir. Ayrıca kişi başına düşen milli gelirden önemli bir artış olmamış hatta 2001 krizi nedeniyle düşüşler meydana gelmiştir. Türkiye'nin özellikle ekonomik sorunları ciddi manada büyümüş ülke IMF'in kontrolü altına alınmıştır.

1.4. OTOMOTİV REKLAMLARI İÇERİK ANALİZİ

Hürriyet gazetesinde yayımlanan otomobil reklamlarından 10 yıl boyunca önemli olanlar ve tekrarlamayanlar, toplanarak yıllarına göre sınıflandırılmış ve reklamların yıllara göre değişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. 10 yıl boyunca toplam 543 otomotiv reklamı toplanmakla birlikte bu yıllar itibarıyla farklılık göstermektedir. Yıllar arasındaki reklam dengesizliğindeki en önemli etken araştırmanın ikinci yarısından başlayarak gazetelerde çıkan otomobil reklam sayılarında ciddi artışlardan kaynaklanmaktadır. Araştırma konusu gazeteler kütüphane arşivinde olduğu için önceden yazılarak belirlenen değişik sektörlerin reklamları ve gazete haberleri vb. olaylara ait 10 bine yakın resim digital fotoğraf makinesiyle bilgisayar ve CD ortamına aktarılmıştır. Araştırmayla ilgili 12 soruluk bir şablon form oluşturulmuştur. Otomotiv sektörüne ait 543 tane gazete reklam resmi incelenmeye alınmıştır. Resimler digital ortamda incelenerek, oluşturulan formdaki sorulara en uygun kodların girilmesiyle reklamların sayısal içerik analizleri oluşturulmuştur. Sayısal veriler Microsoft Excel programıyla verileştirilerek, tablolaştırılmıştır. Otomotiv sektörü reklamları, sayısallaştırıcı bir araştırma biçimi olan içerik analizinin yanı sıra sektörlerdeki 10 yıla ait önemli gelişmelerin ve reklamların aktarılması yoluyla da verilmiştir.

1.4.1. Verilerin Sonuçları

Otomotiv reklamlarında kullanılan gazete boyutlarının araştırıldığı kısımda 7 ayrı sayfa ölçüsü tespit edilmiştir. Bunlar $\frac{1}{4}$ (çeyrek) sayfa, $\frac{1}{2}$ (yarım) sayfa, $\frac{3}{4}$ sayfa yani bir bütün sayfanın %75'i, 1/1 yani 1 Tam Sayfa, 2 adet $\frac{1}{2}$ sayfa yani 2 Yarım Sayfa, 2 adet $\frac{4}{3}$ sayfa ve $\frac{2}{1}$ yani 2 Tam Sayfa şeklindedir. St/cm olarak verilmemesinin nedeni reklamlarda bu ölçümlerin net bir sınıfının olmaması ve sağlıklı ölçmedeki zorluktan kaynaklanmıştır. Zaten gazete reklamları genellikle çeyrek, yarım, tam veya iki tam sayfa olarak pazarlanmaktadır.

Yıllar	Reklamların Gazete İlanlarındaki Boyutu													
	2TS	%	2-4/3 S	%	2 YS	%	1TS	%	3/4 S	%	1/2S	%	1/4 S	%
1990	1	2,8%	0	0,0%	1	2,8%	4	11,1%	6	16,7%	19	52,7%	5	13,9%
1991	0	0,0%	0	0,0%	1	3,2%	0	0,0%	0	0,0%	25	80,6%	5	16,2%
1992	1	4,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	4,0%	7	28,0%	13	52,0%	3	12,0%
1993	3	8,3%	2	5,6%	2	5,6%	5	13,9%	0	0,0%	18	50,0%	6	16,6%
1994	2	4,4%	2	4,4%	0	0,0%	7	15,6%	11	24,4%	20	44,4%	3	6,8%
1995	1	2,3%	2	4,5%	0	0,0%	5	11,4%	9	20,5%	21	47,7%	6	13,6%
1996	1	2,1%	3	6,3%	3	6,3%	5	10,4%	8	16,7%	24	50,0%	4	8,2%
1997	0	0,0%	5	5,1%	4	4,0%	8	8,1%	10	10,1%	66	66,7%	6	6,0%
1998	1	1,2%	0	0,0%	2	2,3%	6	7,0%	14	16,2%	62	72,0%	1	1,2%
1999	2	2,2%	0	0,0%	0	0,0%	2	2,2%	7	7,5%	77	82,7%	5	5,4%

TABLO:XII. Reklamların Gazete İlanlarındaki Boyutu

Araştırmanın ilk yılına ait sayfa ölçülerine göre en çok talep gören %53 ile ½ yani yarım sayfadır. İkinci sırada %17 ile ¾ sayfa ve üçüncü sırada %14 ile ¼ sayfa gelmektedir. 1991 yılında ise reklam verenlerin en fazla talebi %81 ile ½ sayfaya olmuştur. İkinci sırada %16 ile ¼ olurken onu, %3 ile 2 yarım sayfa izlemiştir. 1992 yılında en fazla talep yine %52 ile ½ sayfaya olmuş onu %28 ile ¾ sayfa ve %12 ile ¼ sayfa izlemiştir. 1993 yılında %50 ile ½ sayfa yine en çok talebi görmüştür. Onu %17 ile ¼ sayfa ve %14 ile 1/1 sayfa izlemiştir. 1994’de %44 ile ½ daha çok talep edilirken, onu %24 ile ¾ ve %16 ile 1/1 sayfa izlemiştir. 1995 yılında %48 ile ½ sayfa yine birinci olurken, %20 ile ¾ ve onu %14 ile 1/4 sayfa izlemiştir. 1996 yılında %50 ile ½ sayfa yine birinci olurken, %17 ile ¾ ve onu %10 1/1 sayfa izlemiştir. 1997 yılında %67 ile ½ sayfa yine en çok talebi görmüştür. Onu %17 ile ¾ sayfa ve %8 ile 1/1 sayfa izlemiştir. 1998 yılında %72 ile ½ sayfa yine birinci olurken, %16 ile ¾ ve onu %7 1/1 sayfa izlemiştir. 1999 yılında %83 ile ½ sayfa yine birinci olurken, %8 ile ¾ ve onu %5 1/4 sayfa izlemiştir.

Reklam metninin unsurlarının incelendiği soruda bir reklam metninde bulunan başlık, alt/üst başlık, metin ve slogan unsurlarına gazete reklamlarında ne ölçüde-sıklıkta önem verildiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

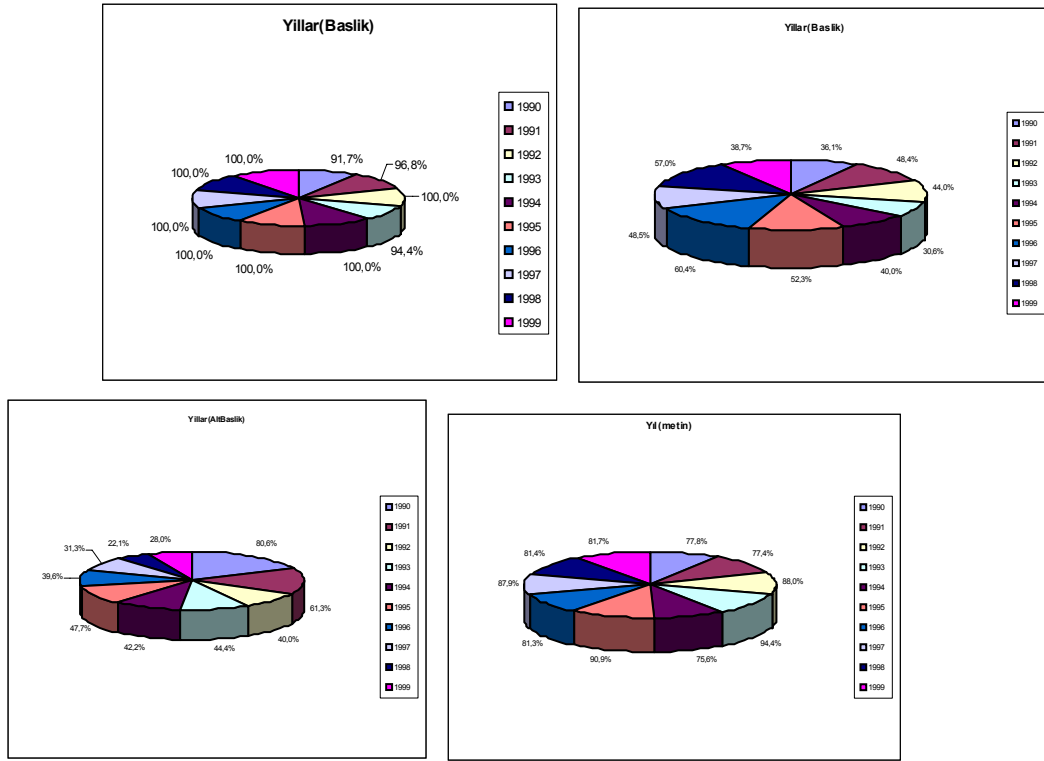
TABLO:XIII. Reklam Metni Unsurları

Yıllar	Reklam Metni Unsurları							
	Başlık	%	Üst-Alt Başlık	%	Metin	%	Slogan	%
1990	33	91,7%	29	80,6%	28	77,8%	13	36,1%
1991	30	96,8%	19	61,3%	24	77,4%	15	48,4%
1992	25	100,0%	10	40,0%	22	88,0%	11	44,0%
1993	34	94,4%	16	44,4%	34	94,4%	11	30,6%
1994	45	100,0%	19	42,2%	34	75,6%	18	40,0%
1995	44	100,0%	21	47,7%	40	90,9%	23	52,3%
1996	48	100,0%	19	39,6%	39	81,3%	29	60,4%
1997	99	100,0%	31	31,3%	87	87,9%	48	48,5%
1998	86	100,0%	19	22,1%	70	81,4%	49	57,0%
1999	93	100,0%	26	28,0%	76	81,7%	36	38,7%

1990 yılına ait reklamların %92’sinde bir başlık, %81’inde alt-üst başlık, %78’inde metin bölümü ve %36’sında da slogan yer almıştır. 1991 yılında reklamların %97’sinde bir başlık, %61’inde alt-üst başlık, %77’inde metin bölümü ve %48’inde slogan bulunmuştur. 1992 yılında reklamların %100’ünde bir başlık, %40’ında alt-üst başlık, %88’inde metin bölümü ve %44’ünde slogan görülmüştür. 1993 yılında reklamların %94’ünde bir başlık, %44’ünde alt-üst başlık, %94’ünde metin bölümü ve %31’inde slogan bulunmuştur. 1994 yılında reklamların %100’ünde bir başlık, %42’inde alt-üst başlık, %76’sında metin bölümü ve %40’nda slogan kullanıldığı görülmüştür. 1995’ten 1999’a kadar tüm reklamlardan bir başlık mutlaka (%100) kullanılmıştır. Alt ve üst başlık kullanımına ilgi yıllarla birlikte azalmaya başlamış

ve ortalama kullanım %43 olmuştur. Metin kullanımında bir istikrar söz konusudur. Reklamda metnin kullanılma ortalaması yaklaşık %84'tür. Slogan kullanımının ortalaması ise %45 olmuştur.

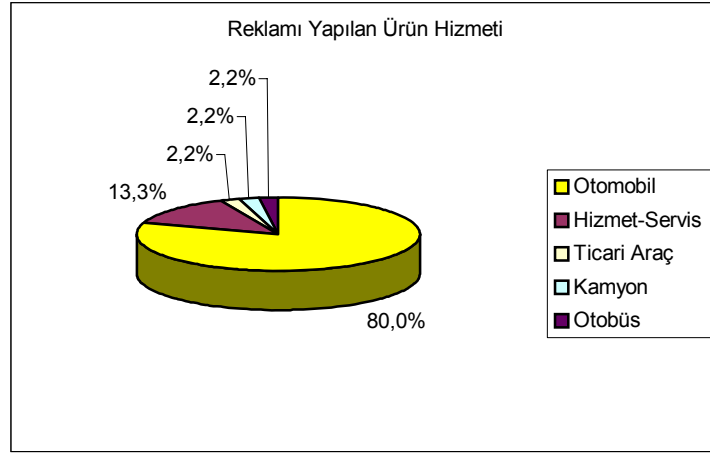
Reklamda Başlık Kullanımının Grafik Olarak Gösterimi

Otomotiv reklamlarında resim unsurunun kullanılıp kullanılmadığının incelendiği bölümde, 1994 yılı dışında tüm yılların hepsinde resim kullanıldığı görülmüştür. 94 yılında sadece bir reklamda resim kullanımı tespit edilememiştir. 94 yılının resim kullanım oranı %98 olmuş diğer yıllar ise %100'dür.

Yıllar	Reklamı Yapılan Ürün Veya Hizmet									
	Otomobil	%	Hizmet-Servis	%	Ticari Araç	%	Kamyon	%	Otobüs	%
1990	27	75,0%	1	2,8%	3	8,3%	3	8,3%	2	5,6%
1991	23	74,1%	0	0,0%	2	6,5%	6	19,4%	0	0,0%
1992	22	88,0%	0	0,0%	1	4,0%	1	4,0%	1	4,0%
1993	26	72,2%	2	5,6%	3	8,3%	3	8,3%	2	5,6%
1994	36	80,0%	6	13,4%	1	2,2%	1	2,2%	1	2,2%
1995	36	81,8%	4	9,1%	0	0,0%	0	0,0%	4	9,1%
1996	42	87,5%	0	0,0%	2	4,2%	4	8,3%	0	0,0%
1997	78	78,8%	5	5,1%	3	3,0%	12	12,1%	1	1,0%
1998	69	80,2%	1	1,2%	1	1,2%	10	11,6%	5	5,8%
1999	90	96,7%	1	1,1%	0	0,0%	2	2,2%	0	0,0%

TABLO:XIV. Reklamı Yapılan Ürün veya Hizmet

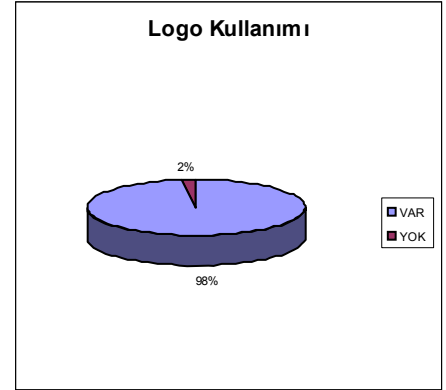

Reklamı Yapılan Ürün Ve Hizmetlerin Grafiği (10 Yıl Ort.)

Otomotiv reklamlarında reklamı yapılan ürün veya hizmetin hangi araç segmentinde olduğuna ilişkin bölümün sonuçları şu şekilde alınmıştır. 1990 yılında reklamı yapılan otomotiv reklamlarının %75'i binek otomobil sınıfındadır. Onu %8'lik oranlarla minibüs-midibüs türü araçlar ve kamyon-kamyonet türü yük nakliye araçları takip etmiştir. 1991 yılında reklamı yapılan otomotiv reklamlarının %74'ü binek otomobil sınıfındadır. Onu %19'la kamyon-kamyonet türü yük nakliye araçları takip etmiştir. 1992 yılında reklamı yapılan otomotiv reklamlarının %88'i binek otomobil sınıfındadır. Onu %4'lük oranlarla minibüs-midibüs türü araçlar, kamyon-kamyonet türü yük-nakliye araçları ve hizmet unsuru reklamları takip etmiştir. 1993 yılında reklamı yapılan otomotiv reklamlarının %72'si binek otomobil sınıfındadır. Onu %8'lik oranlarla minibüs-midibüs türü araçlar ve kamyon-kamyonet türü yük nakliye araçları takip etmiştir. 1994 yılında reklamı yapılan otomotiv reklamlarının %80'i binek otomobil sınıfındadır. Onu %13'lük oranla hizmet unsuru reklamları takip etmiştir. 1995 yılında reklamı yapılan otomotiv reklamlarının %82'si binek otomobil sınıfındadır. Onu %9'arlık oranlarla otobüs türü yolcu nakliye araçları ve hizmet reklamları takip etmiştir. 1996 yılında reklamı yapılan otomotiv reklamlarının %88'i binek otomobil sınıfındadır. Onu %8'lik oranla kamyon-kamyonet türü yük nakliye araçları takip etmiştir. 1997 ve 1998 yılında reklamı yapılan otomotiv reklamlarının yaklaşık %80'i binek otomobil sınıfındadır. Onu %12'lik oranlarla kamyon-kamyonet türü yük nakliye araçları takip etmiştir. 1999 yılında reklamı yapılan otomotiv reklamlarının %97'si binek otomobil sınıfındadır. Onu %2'lik oranla kamyon-kamyonet türü yük nakliye araçları takip etmiştir.

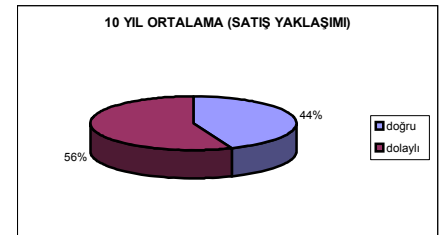
TABLO:XV. Logo Kullanımı

Yıllar	Logo Kullanımı			
	VAR	%	YOK	%
1990	27	75,0%	9	25,0%
1991	30	96,8%	1	3,2%
1992	25	100,0%	0	0,0%
1993	36	100,0%	0	0,0%
1994	45	100,0%	0	0,0%
1995	44	100,0%	0	0,0%
1996	47	97,9%	1	2,1%
1997	99	100,0%	0	0,0%
1998	86	100,0%	0	0,0%
1999	92	98,9%	1	1,1%

Reklamda Logo Kullanımı Grafiği

Reklamlarda logo kullanımıyla ilgili şu sonuçlar elde edilmiştir. 1990 yılında otomotiv reklamlarında %75 oranında logo kullanımı göze tespit edilirken %25'inde logo kullanılmadığı görülmüştür. 1991 yılında otomotiv reklamlarında %97 oranında logo kullanımı tespit edilirken %3'ünde logo kullanılmadığı görülmüştür. 1996 yılında otomotiv reklamlarında %98 oranında logo kullanımı göze tespit edilirken %2'sinde logo kullanılmadığı görülmüştür. 1999 yılında otomotiv reklamlarında %99 oranında logo kullanımı göze tespit edilirken %1'inde logo kullanılmadığı görülmüştür. 1992, 93, 94, 95, 97 ve 1998 yıllarında otomotiv reklamlarında %100 oranında logo kullanımı görülmüştür.

Yıllar	Satış Yaklaşımı			
	Doğrudan Satış	%	Dolaylı Satış	%
1990	9	25,0%	27	75,0%
1991	18	58,1%	13	41,9%
1992	10	40,0%	15	60,0%
1993	20	55,6%	16	44,4%
1994	24	53,3%	21	46,7%
1995	25	56,8%	19	43,2%
1996	19	39,6%	29	60,4%
1997	27	27,3%	72	72,7%
1998	47	54,7%	39	45,3%
1999	40	43,0%	53	57,0%

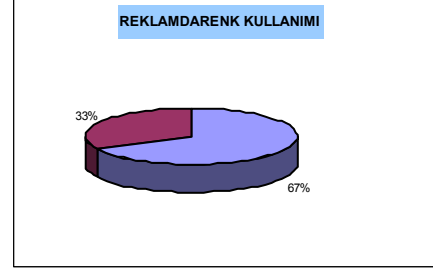
TABLO:XVI. Satış Yaklaşımı

Reklamda kullanılan satış yaklaşımı unsurları genellikle birbirine yakın rakamlarda çıkmıştır. 1990 yılında doğrudan satış %25 olurken, dolaylı satış yaklaşımı %75 oranında gerçekleşmiştir. 1991-1993, 1995 ve 1998 yılında doğrudan satış oranlarında ortalama %56 gibi bir oran varken dolaylı satış yaklaşımı bu yıllarda ortalama %44 olmuştur. 1992 ve 1996 yılında dolaylı satış yaklaşımı %60 olurken doğrudan satış yaklaşımı %40 olmuştur. Dolaylı satış yaklaşımının açık farkla yüksek (%73) çıktığı yıl 1997 olurken, aynı yıl doğrudan satış yaklaşımı %27 gerçekleşmiştir. 1998'de doğrudan satış yaklaşımı %55,

dolaylı satış yaklaşımı %45 olmuştur. 1999 yılında doğrudan satış %43 olurken dolaylı satış yaklaşımı %57 olmuştur.

Yıllar	Reklamda Renk Kullanımı			
	Renkli	%	Siyah-Beyaz	%
1990	11	30,6%	25	69,4%
1991	3	9,7%	28	90,3%
1992	10	40,0%	15	60,0%
1993	18	50,0%	18	50,0%
1994	24	53,3%	21	46,7%
1995	25	56,8%	19	43,2%
1996	41	85,4%	7	14,6%
1997	75	75,8%	24	24,2%
1998	68	79,1%	18	20,9%
1999	90	96,8%	3	3,2%

TABLO: XVII. Reklamda Renk Kullanımı

İncelemeye alınan reklamların hemen tamamı fotoğraflıydı. Bu reklamların zemin kısmının ve fotoğraflarının renkli olup olmadığıyla ilgili bölümde şu sonuçlar elde edilmiştir: 1990 yılında reklamların %69'u siyah-beyaz iken %31'i renkli olarak kayıt edilmiştir. 1991'de reklamların %90'ı siyah-beyaz iken %10'u renkli olduğu görülmüştür. 1992 yılında reklamların %60'ı siyah-beyaz iken %40'ı renkli olarak kayıt edilmiştir. 1993 yılında reklamların %50'si siyah-beyaz, %50'sinin renkli olduğu görülmüştür. 1994 yılında reklamların %53'ünün renkli, %47'si siyah-beyaz olarak kayıt edilmiştir. 1995 yılında reklamların %57'si renkli, %43'ünün siyah-beyaz olduğu görülmüştür. 1996 yılında reklamların %85'inin renkli, %15'i siyah-beyaz olarak kayıt edilmiştir. 1997 yılında reklamların %76'sı renkli, %24'ünün siyah-beyaz olduğu görülmüştür. 1998 yılında reklamların %79'unun renkli, %21'i siyah-beyaz olarak kayıt edilmiştir. 1999 yılında reklamların %97'sinin renkli, %3'ünün siyah-beyaz olduğu görülmüştür.

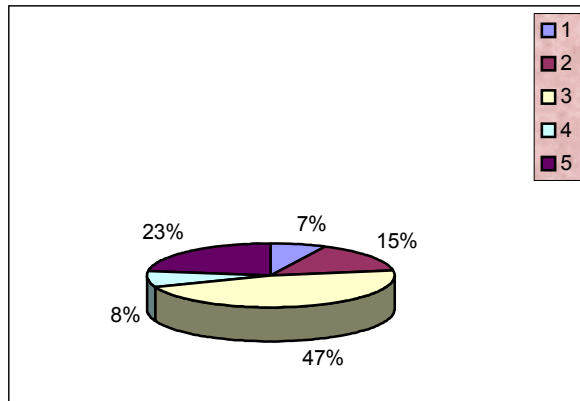
TABLO: XVIII. Reklamda Karikatür ve Çizim kullanımı

Yıllar	Karikatür-Çizim			
	VAR	%	YOK	%
1990	10	27,8%	26	72,2%
1991	11	35,5%	20	64,5%
1992	6	24,0%	19	76,0%
1993	9	25,0%	27	75,0%
1994	13	28,9%	32	71,1%
1995	6	13,6%	38	86,4%
1996	14	29,2%	34	70,8%
1997	10	10,1%	89	89,9%
1998	16	18,6%	70	81,4%
1999	10	10,8%	83	89,2%

Otomotiv reklamlarında anlatımı desteklemek için çizim-karikatür ve maskot gibi imgelerin olup olmadığının araştırıldığı bölümde şu sonuçlara ulaşılmıştır. 1990 yılındaki reklamlarda kullanılan çizim-karikatür vb. imgelerin % 27.8 oranında kullanıldığı ve reklamların %72.2'sinde ise yer almadığı görülmüştür. 1991 yılı reklamlarında kullanılan çizim oranı %35.5 iken, kullanılmayan reklamların oranı %64.5'tir. 1992 yılında çizim kullanım oranı %24.0 iken, çizime rastlanılmayan reklamların oranı %76.0 olarak tespit edilmiştir. 1993 yılı reklamlarında kullanılan çizim oranı %25.0 iken, kullanılmayan reklamların oranı %75.0'dir. 1994 yılında çizim kullanım oranı %28.9 iken, çizime rastlanılmayan reklamların oranı %71.1 olarak tespit edilmiştir. 1995 yılı reklamlarında kullanılan çizim oranı %13.6 iken, kullanılmayan reklamların oranı %86.4'tür. 1996 yılında çizim kullanım oranı %29.2 iken, çizime rastlanılmayan reklamların oranı %70.8 olarak tespit edilmiştir. 1997 yılı reklamlarında kullanılan çizim oranı %10.1 iken, kullanılmayan reklamların oranı %89.9'dur. 1998 yılında çizim kullanım oranı %18.6 iken, çizime rastlanılmayan reklamların oranı %81.4 olarak tespit edilmiştir. 1999 yılı reklamlarında kullanılan çizim oranı %10.8 iken, kullanılmayan reklamların oranı %89.2'dir.

TABLO:XIX. Reklam Anlatım Biçimi

Yıllar	Reklam Anlatım Biçimi									
	Mizahi	%	Ciddi-Gerçekçi	%	Rasyonel	%	Duygusal	%	Abartılı	%
1990	4	11,1%	17	47,2%	12	33,3%	2	5,6%	1	2,8%
1991	0	0,0%	4	12,9%	18	58,1%	0	0,0%	9	29,0%
1992	0	0,0%	4	16,0%	9	36,0%	1	4,0%	11	44,0%
1993	0	0,0%	10	27,8%	19	52,8%	4	11,1%	3	8,3%
1994	2	4,4%	3	6,7%	35	77,8%	2	4,4%	3	6,7%
1995	2	4,5%	8	18,2%	26	59,1%	3	6,8%	5	11,4%
1996	7	14,6%	5	10,4%	24	50,0%	7	14,6%	5	10,4%
1997	11	11,1%	16	16,2%	25	25,3%	10	10,1%	37	37,3%
1998	9	10,5%	8	9,3%	37	43,0%	10	11,6%	22	25,6%
1999	4	4,3%	8	8,6%	48	51,6%	5	5,4%	28	30,1%

Reklam Anlatım Biçiminin Grafikselsel Sunumu (10 Yıl Ort.)

Reklam anlatım tarzlarının incelendiği bölümde ulaşılan sonuçlar şu şekilde gerçekleşmiştir. 1990 yılında en fazla kullanılan reklam anlatım tarzı %47 ile Ciddi-Gerçekçi yaklaşım olurken onu %33 ile rasyonel anlatım tarzı izlemiştir. 1991 yılında rasyonel anlatım tarzı %58’le en çok tercih edilirken, onu %29 ile abartılı anlatım izlemiştir. 1992 yılında %44 ile abartılı anlatım tarzı ilk sırada yer alırken, onu %36 ile rasyonel anlatım tarzı takip etmiştir. 1993 yılında rasyonel anlatım tarzı %53 olurken, onu %28 ile ciddi anlatım ve %11 ile duygusal anlatım tarzı izlemiştir. 1994 yılında rasyonel anlatım tarzı %78 rakamına ulaşırken, onu %7’şerlik oranlarla ciddi ve abartılı anlatım tarzı izlemiştir. 1995 yılında rasyonel anlatım %59 oranla en çok tercih edilirken onu %18 ile ciddi anlatım tarzı izlemiştir. 1996 yılında yine en fazla rasyonel anlatım tarzı %50 oranında kullanılmıştır. İkinciliği %7’şer oranlarla mizahi ve duygusal tarzlar almıştır. 1997 yılında %37 oranıyla abartılı tarz birinci olurken, onu %25 ile rasyonel anlatım tarzı izlemiştir. 1998 yılında %43 ile rasyonel anlatım tarzı en fazla kullanılırken ikinci sırada %26 ile abartılı tarz gelmiştir. 1999 yılında ise %52’lik bir payla rasyonel anlatım tarzı öne çıkarken, %30 ile abartılı anlatım tarzı ikinci olmuştur.

Yıllar	Reklamın Yaratıcı Stratejisi									
	Marka İmajı	%	USP*	%	Problem Çözme	%	Konumlandırma	%	Star Stratejisi	%
1990	5	13,9%	2	5,6%	7	19,4%	22	61,1%	0	0,0%
1991	10	32,3%	0	0,0%	8	25,8%	13	41,9%	0	0,0%
1992	10	40,0%	1	4,0%	4	16,0%	9	36,0%	1	4,0%
1993	16	44,4%	2	5,6%	5	13,9%	13	36,1%	0	0,0%
1994	24	53,3%	3	6,7%	3	6,7%	14	31,1%	1	2,2%
1995	33	75,0%	0	0,0%	6	13,6%	4	9,1%	1	2,3%
1996	38	79,1%	1	2,1%	1	2,1%	5	10,4%	3	6,3%
1997	82	82,8%	4	4,0%	2	2,0%	10	10,2%	1	1,0%
1998	54	62,8%	7	8,1%	4	4,7%	19	22,1%	2	2,3%
1999	60	64,5%	6	6,5%	1	1,1%	23	24,7%	3	3,2%

TABLO:XX. Reklamın Yaratıcı Stratejisi

Reklamda yaratıcı strateji kullanımının incelendiği bölümde marka imajı, Problem çözme, USP=Eşsiz Satış Vaadi, konumlandırma ve star (önemli kişi) stratejisi sınıflamaları oluşturulmuştur. 1990 yılındaki reklamlarda bu unsurlardan en fazla tercih edilenin %61’lik pay ile Konumlandırma unsuru olmuştur. Onu %14 ile marka imajına yönelik reklamlar izlemiştir. 1991 yılında konumlandırma %42 ile en fazla rağbeti gören reklam stratejisi olurken onu %32 ile marka imajı izlemiştir. 1992 yılında marka imajı %40 pay alırken, konumlandırma %36 ve problem çözme unsuru %16 pay almıştır. 1993 yılında marka imajı %44’lik oranla en fazla tercih edilirken onu %36 ile konumlandırma unsuru izlemiştir. 1994 yılında marka imajı %53 oranında pay alırken ikinci sırada %31 ile konumlandırma ve %7’şerlik paylarla USP ve problem çözme unsuru izlemiştir. 1995 yılında marka imajı %75 gibi yüksek bir pay elde ederken %14 ile konumlandırma gelmiştir. 1996 yılında marka imajı %79’luk orana yükselirken onu %10’luk oranla konumlandırma ve %6’lık payla star stratejisi izlemiştir.

1997 yılında marka imajı %83 pay alırken konumlandırma %10 paya gerilemiştir. 1998 yılında marka imajı %63 ile yine öne çıkarken onu %22 ile konumlandırma unsuru izlemiştir. 1999 yılında marka imajı %65'e yükselirken, konumlandırma ise %25 olmuştur.

Otomotiv sektörüne ait 10 yıl boyunca gazete reklamlarında verilen mesajlarda şu gibi unsurların ön plana çıkarıldığı tespit edilmiştir. Özgürlük, Erotizm-cinsellik, gençlik-canlılık, orijinallik, olağanüstü görünüm, güç, doğa - arazi tutkusu, mutlu aile bireyleri, başarılı iş adamı, lüks-konfor ve zenginlik, emniyet, üstün ve seçkin olma, aşk, spor, servis-yedek parça, iş ve aile aracı, ekonomi, evrensellik, milliyetçilik vurgusu, çevre, değişim ve müşteri memnuniyeti gibi unsurlar bulunmuştur.

1990 yılına ait otomotiv reklam mesajlarında öne çıkan kavramın %47'lik bir oranla orijinallik olduğunu görüyoruz. Onu %19'luk bir oranla servis-yedek parça güvencesi kavramı ve onu da %8'le lüks-konfor takip etmiştir. 1991 yılında orijinallik %35 orana düşerken, ikinci %13'le lüks-konfor olurken, %10'la özgürlük, aşk, servis-yedek parça güvencesi ve ekonomi unsurları üçüncülüğü paylaşmışlardır. 1992 yılındaki mesajlarda %36'yla lüks-konfor kavramı ön planda olurken, %24'le orijinallik ve %8 ile ekonomi unsuru sıralamaya girmiştir. 1993 yılındaki mesajlarda %42'yle orijinallik kavramı ön planda olurken, %28'le lüks-konfor ve %17 ile servis-yedek parça unsuru sıralamaya girmiştir. 1994 yılındaki mesajlarda %31'le orijinallik kavramı ön planda olurken, %20'yle ekonomi ve %17 ile lüks-konfor ve %13 ile mutlu aile kavramı sıralamaya girmiştir. 1995 yılındaki mesajlarda %32'yle orijinallik kavramı ön planda olurken, %20'yle lüks-konfor ve %14 ile ekonomi kavramı sıralamaya girmiştir. 1996 yılındaki mesajlarda %29'la orijinallik ve lüks-konfor kavramları eşit olarak tercih edilirken, %15'le ekonomi ve %17 ile ekonomi ve %6'lık oranlarıyla güç ve özgürlük kavramları sıralamaya girmiştir. 1997 yılındaki mesajlarda %15'le lüks-konfor kavramı ön planda olurken, %14'le orijinallik, %11'le ekonomi, %8'er oranlarıyla olağanüstü görünüm ve aşk kavramları sıralamaya girmiştir. 1998 yılındaki mesajlarda %20'yle lüks-konfor kavramı ön planda olurken, %14'le orijinallik, %10'arlık oranları paylaşan mutlu aile bireyleri, ekonomi ve olağanüstü görünüm'ü ise %8'le güç ve %7'yle spor kavramları takip etmiştir. 1999 yılındaki mesajlarda %22'yle lüks-konfor kavramı ön planda olurken, %17'yle olağanüstü görünüm, %16'yla ekonomi, %10'la güç ve %6'yle mutlu aile kavramları takip etmiştir.

1990 yılındaki otomotiv reklamlarından, en fazla reklamı yayınlanan marka %11.11'lik oranla Renault olmuştur. Renault'u %8.34'le Tofaş-Fiat ve %8.33'lük oranlarla Mercedes ve BMW markaları takip etmiştir.

1991 yılındaki otomotiv reklamlarından, en fazla reklamı yayınlanan marka %22.58'lik oranla Tofaş-Fiat olmuştur. Ford-Otosan %16.13'le ikinci olurken, %6.45'lik oranları elde eden Honda, BMC ve Toyota üçüncü sırayı paylaşmışlardır.

TABLO XXII. OTOMOTİV MARKALARI (devamı)

Skoda	%	Subaru	%	Toyota	%	Volkswagen	%	Volvo	%	Porsche	%
2	5,56%	0	0,00%	2	5,56%	0	0,00%	1	2,78%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	6,45%	1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%
1	4,00%	0	0,00%	4	16,00%	1	4,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	2	5,56%	2	5,56%	0	0,00%	1	2,78%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	6	13,33%	1	2,22%	2	4,44%	0	0,00%
2	4,55%	0	0,00%	4	9,09%	3	6,82%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	2,08%	5	10,42%	1	2,08%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	2	2,02%	6	6,06%	2	2,02%	1	1,01%	0	0,00%
1	1,16%	0	0,00%	6	6,98%	8	9,30%	2	2,33%	0	0,00%
1	1,08%	0	0,00%	3	3,23%	8	8,60%	3	3,23%	2	2,15%

1992 yılındaki otomotiv reklamlarından, en fazla reklamı yayınlanan marka %16'lık oranlarla Toyota ve Opel olmuştur. Bu markaları %12'lik oranla Tofaş-Fiat takip ederken, üçüncü sırada %8'lik oranlarla Ford, Mazda, Renault ve BMC gelmektedir.

1993 yılındaki otomotiv reklamlarından, en fazla reklamı yayınlanan marka %19.44'lük oranla Tofaş-Fiat olmuştur. %8.33'lük oranlarla Ford, Renault ve Chrysler ikinci olurken, %5.56'lik oranları elde eden Toyota, Opel, Mercedes ve Mitsubishi üçüncü sırayı paylaşmışlardır.

1994 yılındaki otomotiv reklamlarından, en fazla reklamı yayınlanan marka %28.89'lük oranla Tofaş-Fiat olmuştur. %13.33'le Toyota ve Renault ikinci olurken %8.89'la Ford ve Opel bu markaları izlemişlerdir.

1995 yılındaki otomotiv reklamlarından, en fazla reklamı yayınlanan marka %22.73'lük oranla Tofaş-Fiat olmuştur. %15.91'le Ford ikinci olurken %9.09'la Toyota, Opel ve Renault bu markaları izlemişlerdir.

1996'da otomotiv reklamlarından, en fazla reklamı yayınlanan marka %16.67'lik oranla Ford olmuştur. Bu markayı %12.50'yle Tofaş-Fiat takip ederken, %10.42'yle Toyota ve Renault bu markaları da % 6.25'le Opel izlemiştir.

1997 yılındaki otomotiv reklamlarından, en fazla reklamı yayınlanan marka %14.14'lük oranla Ford olmuştur. Bu markayı %11.11'le Opel takip ederken, %9.09'la Honda, %6.25'le Daewoo, %6.06'yla Toyota ve %5.05'le Peugeot takip etmişlerdir.

1998 yılındaki otomotiv reklamlarından, en fazla reklamı yayınlanan marka %9.30'lük oranla Volkswagen olmuştur. Bu markayı %8.14'lük oranlarla Tofaş-Fiat ve Ford takip ederken, %6.98'lük paylarla Toyota ve Renault gelmiştir. Sıralamayı takip eden diğer markalar %5.81'lik paylarla Opel ve Peugeot olmuştur.

1999 yılındaki otomotiv reklamlarından, en fazla reklamı yayınlanan marka %12.90'lık oranla Renault olmuştur. İkinci sırada bu kez %11.83'lük payla Peugeot, bu markayı %8.60'lık oranlarla Tofaş-Fiat, Ford, Honda, Wolkswagen ve Opel takip ederken, bu kitleyi %6.45'lik payla Audi izlemiştir.

1.4.2. BULGULARIN DEĞERLENDİRMESİ

10 yıl boyunca değerlendirilen 543 otomotiv sektörüne ait reklamlarla aşağıdaki değerlendirmelere ulaşılmıştır. Bu rakamların ışığında otomotiv sektörü gazete reklamlarında her yıl büyük bir farkla ½ yani yarım sayfayı tercih etmektedir. Onu ¾ ve ¼ sayfa takip etmektedir.

Reklam metninde bulunan unsurların sorgulandığı bölümde hemen her reklamda bir başlık olduğu tespit edilmiş ve 10 yılın başlık kullanım ortalaması %98'i aşmıştır. En düşük slogan kullanımı %92 ile 1990 yılında olmuştur. Reklamlarda metin kullanımı konusunda 10 yıl boyunca birbirine oldukça yakın rakamlar elde edilmiş ve yıl yıl çok az fark göstermiştir. Ortalama %80 civarında olmuştur. Aynı şekilde slogan kullanımı konusunda da bir istikrar söz konusudur. Yıllar farkı yok denecek kadar azdır. Slogan %45'ler civarında kullanılmaktadır. Alt ve üst başlık kullanım oranı slogana yakın oranlarda çıkmış ve kullanımında son yıllara doğru hissedilir bir azalma göze çarpmaktadır. 1990 yılında alt ve üst başlık kullanımı %81'lerdeyken yıllarla birlikte azalmış 1999 yılında %28 ve 1998 yılında %22'lere düşmüştür.

10 yıl boyunca bir-iki istisna dışında resimsiz otomotiv reklamı yayınlanmamıştır.

Gazete reklamı yapılan otomotiv sektörü reklamlarının araç segmenti şeklindeki sınıflandırılmasında en fazla reklamı yapılan araç segmenti 10 yıl ortalaması %80'in üzerinde çıkan otomobil reklamları olurken ona en yakın %7 ile kamyon-kamyonet türü yük nakliye araçlarına ait reklamlar olmuştur.

Reklamlarda logo kullanımı özellikle otomotiv sektörü reklamcılığında vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiş 1990 yılındaki %75 oranı dışında diğer yıllarda ortalama %99 olmuştur.

Satış yaklaşımlarında iki yıl dışında genelde birbirine yakın ve dengeli oranlar elde edilmiştir. 1990 ve 1997 yıllarında dolaylı satış rakamları %75'lere ulaşırken doğrudan satış rakamları %25 seviyesinde gerçekleşmiştir. Reklam verenler bu iki yılda daha yumuşak satış yaklaşımıyla akıllara değil duygulara hitap etmişlerdir.

Reklamlarda renk unsuru kullanılması konusunda yıllarla birlikte çok sağlıklı sonuçlar elde edilmiştir. Zira 90'lı yılların ilk dönemlerinde reklamlarda renk oranı siyah-beyaz lehine iken bu 1993 yılında dengelenmiş ve bu yıldan sonra renkli lehine gelişmiştir. Hatta incelemenin son yılında renk kullanılan reklamın oranı %97 olmuştur. Renk kullanım oranındaki bu gelişmede basım tekniğinde ve

gazetenin imkanlarının genişlemesinin yanı sıra reklamverenlerin de daha çekici olduğu için renkli reklama yönelmelerinin etkisi vardır.

Otomotiv reklamlarında anlatımı desteklemek için çizim-karikatür ve maskot gibi imgelerin olup olmadığının araştırıldığı bölüm sonuçlara göre, çizim türü görsel öğelerle reklamın desteklenmesine genelde pek rağbet edilmediği ortaya çıkmaktadır. Çizim türü öğelerin en çok kullanıldığı yıl %35.5 ile 1991 olurken en düşük olduğu yıl %10.1 oranında kullanıldığı 1997 yılı reklamlarında olmuştur. 1996 yılına kadar %25-30 bandında dolaşan çizim kullanım oranları (1995 hariç %13.6 olmuştur) 1997-1999 yılları arasında iyice düşmeye başlamış ve %10.1 ile 18.6 arasında değişmiştir.

10 yıl boyunca reklam anlatım tarzı unsurlarından en fazla tercih edilenin yaklaşık %49 gibi bir tercih ortalamasıyla rasyonel tarz olduğunu, onu %20'yi aşan bir oranla abartılı anlatım tarzı ve %17 gibi bir oranla ciddi-gerçekçi anlatım tarzı izlemektedir. Rasyonel anlatımın en fazla ön plana çıktığı yıl olarak 1994 yılını %78 gibi bir oranla görüyoruz. 1994'de bu rakamın çıkması oldukça mantıklı ve manidardır zira o yıl yaşanan ağır ekonomik krizi aşabilmek için otomobilciler hükümetle ve kendi aralarında anlaşarak vergilerin ve kazançların düşürülmesiyle araçları çok cazip fiyatlardan piyasaya sunmuşlardır. Abartılı anlatım tarzı da özellikle 1996'dan sonra artış trendi göstermektedir.

Otomotiv reklamında yaratıcı strateji unsurlarının ele alındığı bölümde en fazla tercih edilen unsurun marka imajı olduğu görülmüştür. Onu konumlandırma unsuru izlemiştir. USP Eşsiz Satış Vaadi unsuru pek fazla tercih edilmemiştir. Star stratejisi de az kullanılan unsurlardan biri olmuştur. 1997 yılında Citroen reklamlarında Claudia Schiffer kullanılırken, yerli otomotivcilerin tercih ettikleri yerli starlar arasında İbrahim Tatlıses BMC, Erol Evgin Mitsubishi Canter ticari araç, Tarık Tarcan Jet-Pa, Cüneyt Arkın Kia, Barış Manço Daewoo otomobil reklamlarında star stratejisi unsuru olarak göze çarpmışlardır.

Otomotiv sektörüne ait reklam mesajlarında en çok kullanılan unsurların orijinallik, lüks-konfor, ekonomi, servis-yedek parça, aile, aşk, güç ve spor gibi kavramlar olduğunu görmekteyiz.

Dönemin başlarındaki otomobil reklamlarında, Türkiye'ye yabancı otomobil ithalatına izni verilmesinden kaynaklanan daha çok Doğu Bloku ve kısmen de Avrupa ülkelerine ait otomobil markalarının reklamlarında en çok vurguladıkları kavram otomobilin yedek parça-servis güvencesi yani bayii ve servis ağı meselesiydi. Yerli üreticilerde ucuz bol yedek parça, bayii ve servis ağı avantajını reklamlarında sıkça kullanarak ithal araçların bu yönde zayıflıklarına dikkat çekilmiştir. Yerli otomobilcilerin, teknoloji ve kalite yönünden üstün Japon ve Avrupalı rakipleri karşısında yegane üstünlükleri ucuz ve bol yedek parça bayii ve servis ağı güvencesiydi. 90'ların ilk yıllarında ülkemize fazlaca ithal edilen ve 5 yıl en fazla ithal edilen otomobil ünvanını da kazanan bazı markalar yeterli bayii,

yedek parça ve servis ağını kursalar da 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren Pazar paylarını kaybediyor ve yerlerini kısmen Japon fakat özellikle Batı Avrupa ülkelerine ve Amerikan markalarına bırakıyorlardı.

Otomobil reklamlarında bu unsurlar son zamanlarda en çok kullanılan unsurlardan biri de ekonomi olmuştur. Araştırmamızdan ekonomi kavramının en çok ekonomik krizin ağır şartlarda yaşandığı 1994 ve 1999 yıllarında öne çıktığını görmekteyiz. Ayrıca kriz yıllarına ait otomobil reklamlarında otomobilin bir yatırım unsuru olduğu ve oldukça yüksek oranda prim yaptığı, döviz ve borsaya göre çok daha istikrarlı bir tasarruf aracı olduğu sıkça dile getirilmiştir.

Otomobil reklamlarındaki kavram genişliğinin yıllar itibariyle arttığını görmekteyiz. Evrensellik kavramı daha çok globalleşmenin popüler olduğu dönemlerde gündeme gelmiştir. Müşteri memnuniyeti kavramı 1997'yle birlikte reklamlarda işlenmeye başlamıştır. Çevre bilincine vurgu yapan reklamlar ise 90'lı yılların ilk başından itibaren mesajlarda özellikle 5 Haziran Dünya Çevre günü çıkan reklamlarda kendine yer bulmuştur. Otomobil reklamlarında cinsellik-erotizm kavramları da çok fazla olmasa da bütün yıllar boyunca düzenli olarak kullanılmıştır.

Kamyonet gibi ticari araçlarda en fazla üstünde durulan unsur aracın hafta içi yük nakliyesinde ve hafta sonunda piknik ve gezilerde kullanılması üzerinedir. Otobüs gibi uzun yol yolcu taşıma araçları reklamlarında ise daha çok lüks-konfor ve emniyet unsurları ön plana çıkarılmaktadır. Kamyon gibi ağır yük nakliye araçlarında aracın yük taşıma kapasitesi ve emniyetinin yanı sıra, kamyonunda uzun süre zamanını geçirmek zorunda olan şoföre, kabinde evini aratmayacak genişlikte yatma imkanı sağlaması gibi unsurlar öne çıkarılmaktadır.

İÇERİK ANALİZİ FORMU

FORM NO:

1. TARİH (AY/YIL):/.....

	1990		1991		1992		1993		1994		1995		1996		1997		1998		1999
--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------

2. Reklamın Sayfa boyutu

1. 2 Tam Sayfa
2. 2 adet 4/3 Sayfa
3. 2 adet 1/2 Sayfa
4. 1 Tam Sayfa (1/1)
5. 3/4 Sayfa
6. 1/2 Sayfa (yarım sayfa)
7. 1/4 Sayfa (çeyrek sayfa)

3. Reklam Metni Unsurları

1. Başlık
2. Alt-Üst Başlık
3. Metin
4. Slogan

4. Reklamı Yapılan Ürün veya Hizmet

1. Otomobil
2. Otomotiv- hizmet-Servis
3. Ticari Araç (mini-midibüs)
4. Kamyon ve Kamyonet
5. Otobüs

5. Reklamda Logo Kullanımı

0. Yok
1. Var

6. Reklamda Kullanılan Satış Yaklaşımı

1. Doğrudan (Hard Sell)
2. Dolaylı-Duygusal (Soft Sell)

7. Reklamda Renk Kullanımı

1. Siyah-Beyaz
2. Renkli

8. Çizim veya Karikatür Kullanımı

0. Yok
1. Var

9. Reklamda Fotoğraf Kullanımı

0. Yok
1. Var

10. Reklam Anlatım Biçimi

1. Ciddi
2. Abartılı
3. Rasyonel
4. Duygusal
5. Mizahi

11. Reklamın Yaratıcı Stratejisi

1. Eşsiz Satış Vaadi (USP)
2. Marka İmajı -Brand Image
3. Konumlandırma-Position
4. Unlü Kullanımı-Star strateji
5. Problem Çözme (Pro. Sol.)

12. Reklam Mesajında Sunulan Kavramlar

1. Özgürlük	8. Mutlu Aile	15. İş ve Aile otomobili
2. Erotizm-Cinsellik	9. Başarılı İş Adamı	16. Ekonomik oluşu (yakıt/fiyat)
3. Gençlik-Canlılık	10. Lüks-Konfor	17. Türkiyelilik (Milli unsurlar)
4. Orijinallik	11. Emniyet-Güven	18. Çevre Bilinci (Çevreye Say)
5. Olağanüstü görünüm	12. Üstünlük-Seçkinlik	19. Spor otomobili
6. Güç-Performans	13. Aşk-Çapkınlık	20. Evrensellik-Dünya otomobili
7. Doğa-Hobi-Macera	14. Servis-Yedek parça güvence	21. Müşteri Memnuniyeti

13. Otomotiv Markaları

1. Alfa Romeo	11. Fiat-Tofaş	21. Lada	31. Renault
2. Audi	12. Ford	22. MAN	32. Rover
3. BMC	13. Honda	23. Mazda	33. Saab
4. BMW	14. Hyundai	24. Mercedes	34. Seat
5. Chrysler	15. Isuzu	25. Mitsubishi	35. Skoda
6. Citroen	16. Iveco	26. Moskvich	36. Subaru
7. Dacia	17. İmza-700	27. Oltcit	37. Toyota
8. Daewoo	18. Jeep	28. Opel	38. Volkswagen
9. Daihatsu	19. Karsan	29. Otosan	39. Volvo
10. Fiat	20. KIA	30. Peugeot	40. Porche